

ΜΙΣΕΛ ΦΟΥΚΩ
MICHEL FOUCAULT

ΕΠΙΤΗΡΗΣΗ ΚΑΙ ΤΙΜΩΡΙΑ

Ἡ γέννηση τῆς φυλακῆς

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
ΚΑΙΤΗ ΧΑΤΖΗΔΗΜΟΥ - ΙΟΥΛΙΕΤΤΑ ΡΑΛΛΗ

ΘΕΩΡΗΣΗ
ΑΛΚΗΣ ΣΤΑΥΡΟΥ

ΕΠΙΜΕΤΡΟ
ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΠΟΙΝΙΚΗΣ ΚΑΤΑΣΤΟΛΗΣ
ΣΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΜΙΣΕΛ ΦΟΥΚΩ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΡΑΠΠΑ

Μετάφραση, Καίτη Χατζηδήμου-Ίουλιέττα Ράλλη
Θεώρηση, Άλκης Σταύρου
Μακέτα Έξωφύλλου, Άλέξης Κυριτσόπουλος
Τεχνική επιμέλεια, Άλκης Σταύρου

Φωτοστοιχειοθεσία, «Φωτοκύτταρο, ΕΠΕ», Ύμηττου 219, Τηλ. 7516333
Έκτύπωση Όφσετ, Π. Άλεξάνδρου, Ζωοδόχου Πηγής 6, Τηλ. 3621217, Φε-
βρουάριος 1989
Γιά λογαριασμό τών Έκδόσεων Κέδρος, Α.Ε., Γ. Γενναδίου 3, Άθήνα 106 78,
Τηλ. 3602007
Φεβρουάριος 1989

ISBN 960-04-0059-8

Τίτλος του πρωτότυπου:

Michel Foucault, «Surveiller et punir. Naissance de la prison», Gallimard, Paris,
1976

© Copyright by Editions Gallimard, 1975

© Copyright για τήν Έκδοση στά έλληνικά, Έκδόσεις Κέδρος, Α.Ε., 1976

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Α'. ΤΟ ΒΑΣΑΝΙΣΤΗΡΙΟ

1. Τό σῶμα τῶν καταδίκων 11
2. Ἡ λαμπρότητα τῶν βασανιστηρίων 47

Β'. Η ΤΙΜΩΡΙΑ

1. Ἡ γενικευμένη τιμωρία 99
2. Ἡ ἠπιότητα τῶν ποινῶν 141

Γ'. Η ΠΕΙΘΑΡΧΙΑ

1. Τά πειθήνια σώματα 181
2. Τά μέσα τῆς ὀρθῆς ἐγκύμνασης 227
3. Ὁ Πανοπτισμός 259

Δ'. Η ΦΥΛΑΚΗ

1. Ὁλοκληρωμένα καί αὐστηρά ἰδρύματα 303
2. Ἀνομίες καί ἐγκληματικότητα 340
3. Τό σύστημα τῆς φυλάκισης 391

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

- Νέστορα Ε. Κουράκη*: Τό πρόβλημα τῆς ποινικῆς καταστολῆς στό ἔργο τοῦ Μισέλ Φουκώ 413

Σημ. Οἱ σημειώσεις ἀναφορικά μέ τό κείμενο, δίνονται στό τέλος κάθε κεφαλαίου ἀπέναντι ἀπό τόν ἀντίστοιχο ἀριθμό.

Π Ι Ν Α Κ Ε Σ

1/ N. Andry. 'Η ὀρθοπαιδική ἢ ἡ τέχνη τῆς πρόληψης
τῶν ὀρθοπαιδικῶν ἀσθενειῶν στὰ παιδιά. 1749

2. Αναμνηστικό μέταλλο για την πρώτη στρατιωτική επίθεση από τον Λουδοβίκο 14ο, τό 1666 (Έθν. Βιβλιοθήκη. Αίθουσα μετallίων). Βλ. σελ. 248

d'aller à terre, & de se relever droit
 sur le pied gauche, en tenant le jarret
 de la main droite, & de pousser le
 genouil droit un peu plié pour prendre
 la mesche dans les doigts de la main
 droite, & de se relever droit en mettant
 le pied droit en-dehors du pied gauche,
 & en poussant la crosse du mousquet en-
 de-là pour porter la mesche dans
 les doigts de la main gauche, le qua-
 trième temps est de repousser le
 mousquet en-dehors, & de pousser
 le bras droit en-dehors de la crosse.

Reprenez vous sur vos
 armes. R. 119

138 L'Art Militaire

FIGURE LXX.

Reprenez vos mesches.

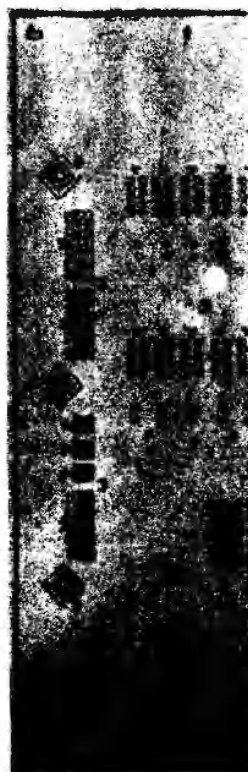
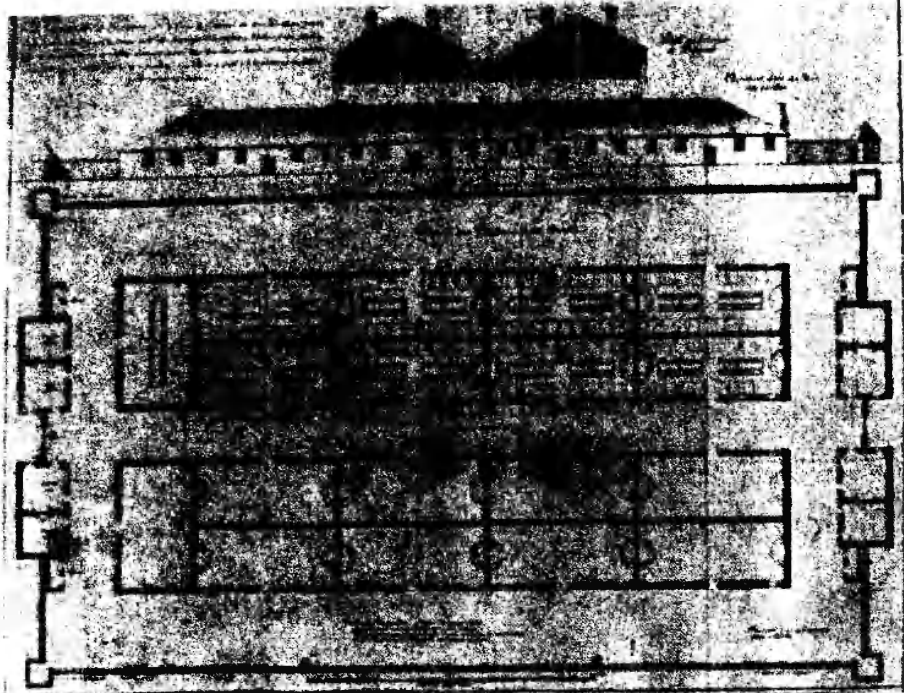
CE commandement s'exécute en
 quatre temps : le premier est,
 d'avancer la pointe du pied droit à
 quatre doigts de la mesche, ayant le
 bras droit étendu à la hauteur de la
 cravatte : le deuxième est, de hausser le
 corps en tenant le jarret rouge, & le
 genouil droit un peu plié pour prendre
 la mesche dans les doigts de la
 main droite : le troisième temps est,
 de se relever droit en mettant le pied
 droit en-dehors du pied gauche, & en
 poussant la crosse du mousquet en-
 de-là pour porter la mesche dans
 les doigts de la main gauche : le qua-
 trième temps est de repousser le
 mousquet en-dehors, & de pousser
 le bras droit en-dehors de la crosse.

François.

FIGURE LXX.

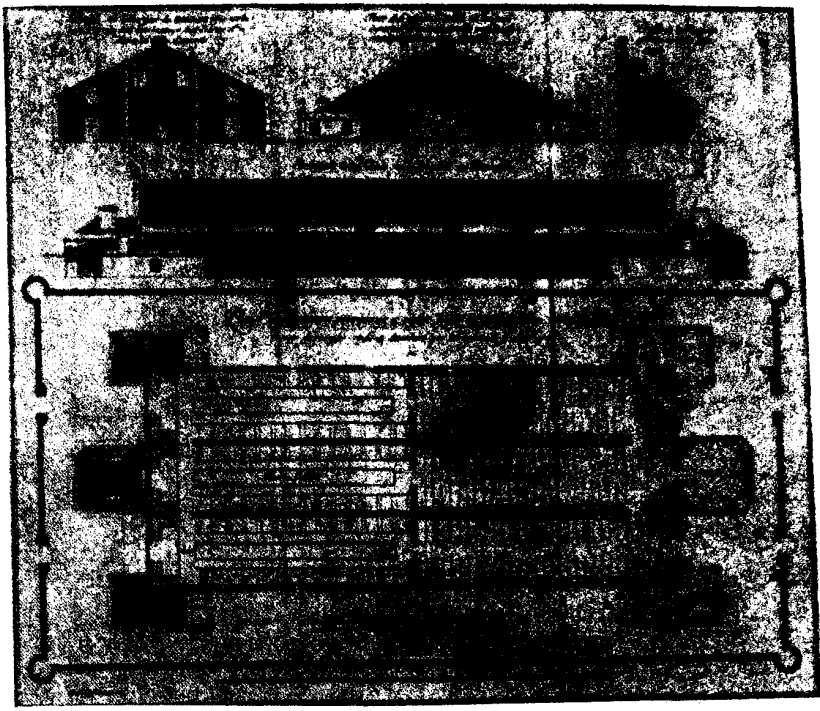

Reprenez vos mesches.

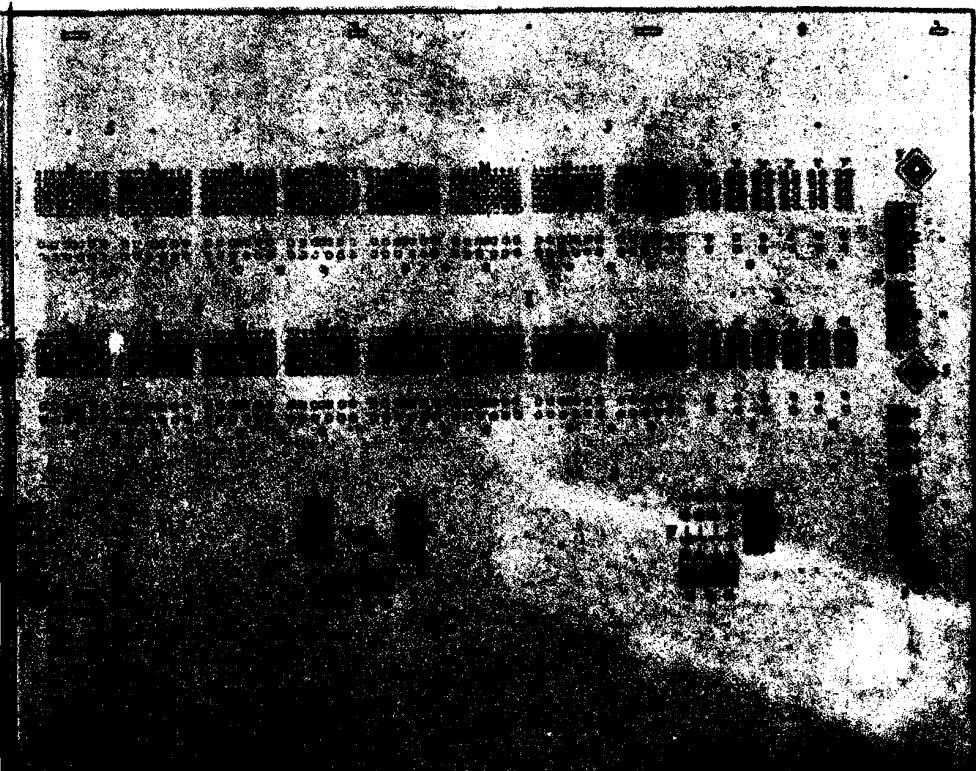

5/6/ Σχεδιάγραμμα συνημμένο στο διάταγμα της 25 Σεπτεμβρίου 1719
τό σχετικό με την κατασκευή των στρατώνων. Βλ. σελ. 189

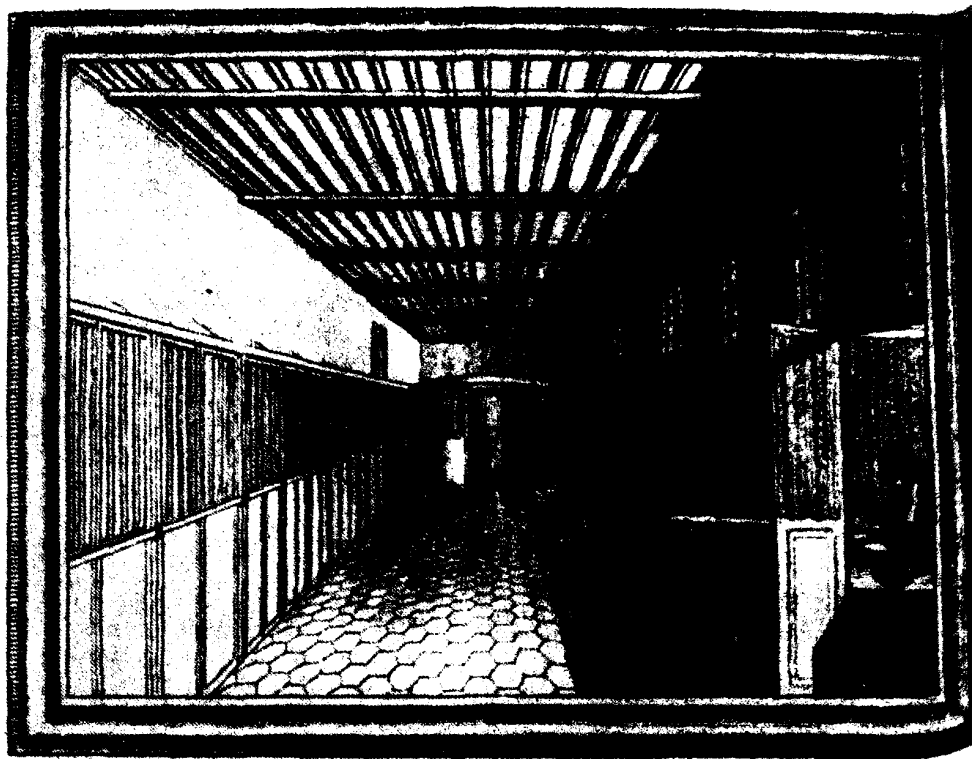
- 7/ P.G. Joly de Maizeroy. *Θεωρία του πολέμου, 1777*
Στρατόπεδο για 18 τάγματα και 24 Όλες Ιππικού.
1. Στρατωνισμός του πεζικού. 2. Του Ιππικού.
 3. Τών ελαφρών τμημάτων. 4. Έξωτερικές φρουρές.
 5. Έσωτερικές φρουρές του στρατοπέδου.
 6. Έδρα του στρατηγείου. 7. Τό πυροβολικό.
 8. Άποθήκη τροφίμων. 9. Χώρος άναψυχής. (Βλ. σελ. 229)

6

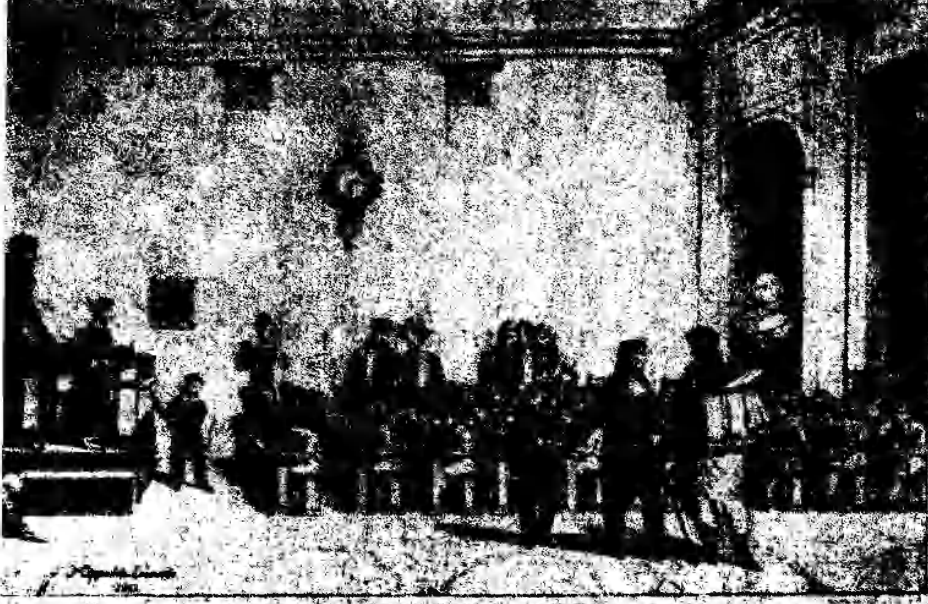

9

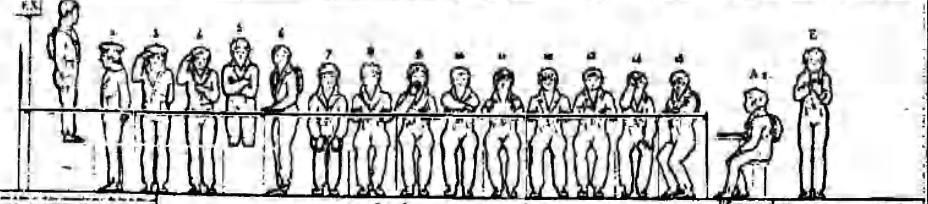
8/ Ύπόδειγμα γραφείου καί γραφῆς
(Ίστορικῆς συλλογῆς τοῦ I.N.R.D.P.) Βλ. σελ. 201

9/ Τό λύκειο τῆς Navarre. Σχέδιο καί χάραξη
τοῦ François-Nicolas Martinet, 1760 περίπου.
(Ίστορικῆς συλλογῆς τοῦ I.N.R.D.P.). Βλ. σελ. 191

ÉCOLES POUR L'ENSEIGNEMENT MUTUEL ÉLÉMENTAIRE.

Les livres, les tablettes et les objets sont distribués par l'élève le plus avancé, le plus âgé et le plus capable de l'école. Les livres et les tablettes sont distribués par l'élève le plus avancé, le plus âgé et le plus capable de l'école.

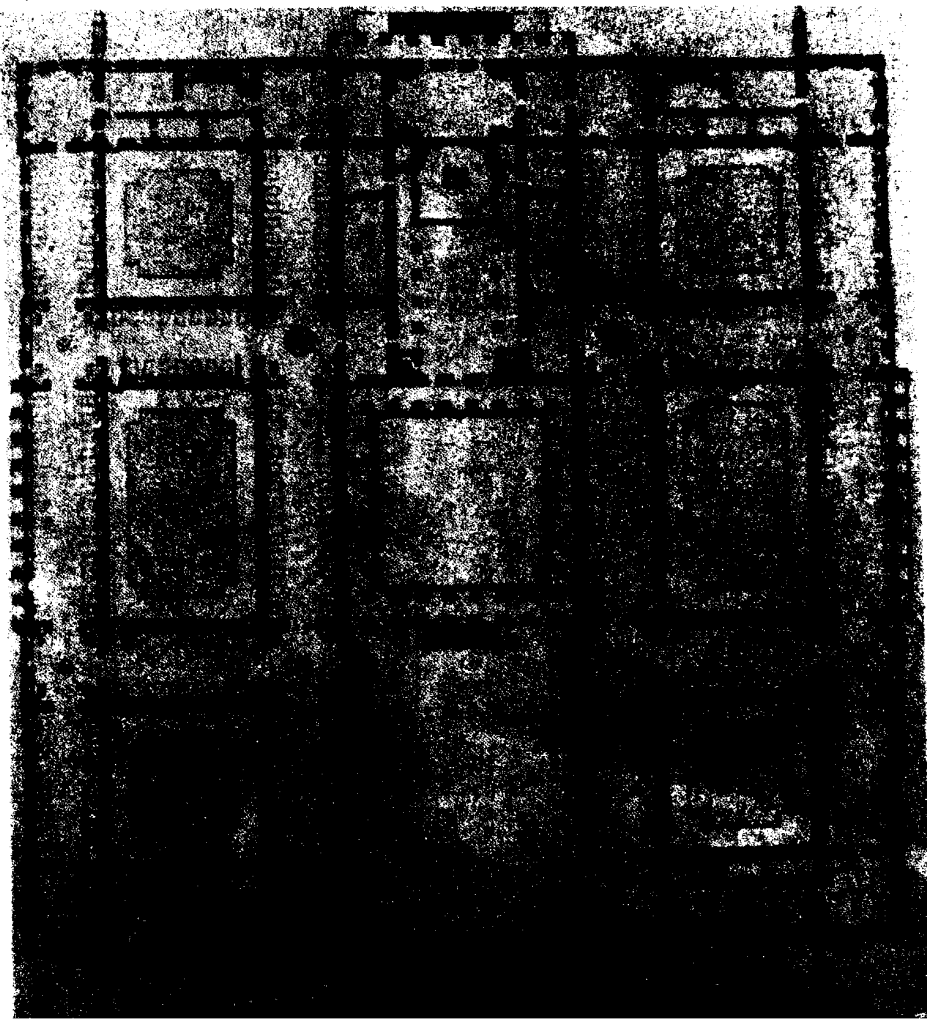
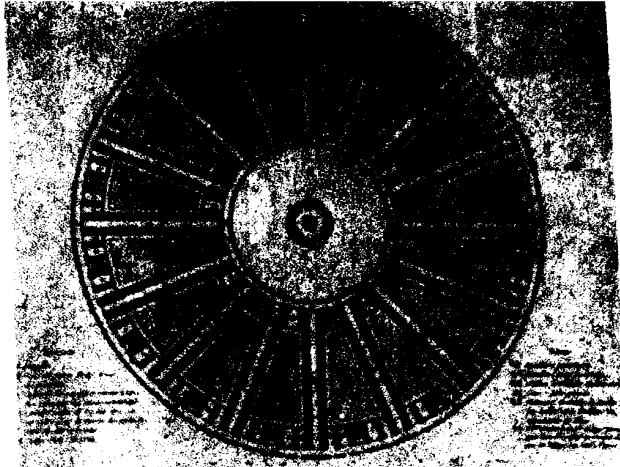

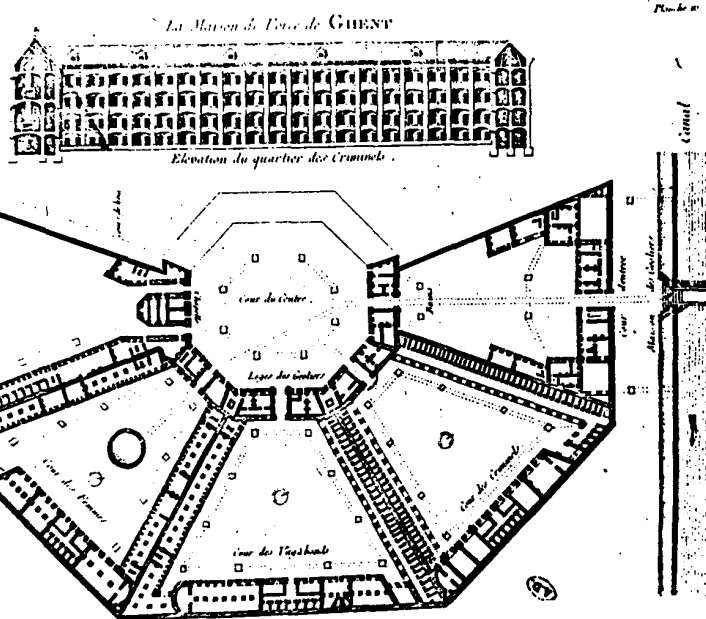
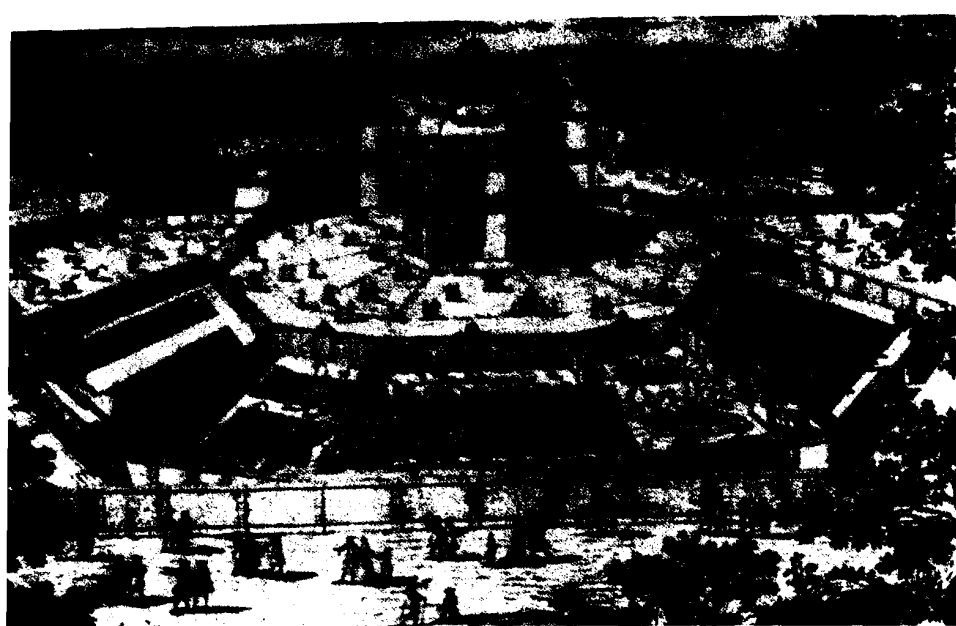
ORDRE GÉNÉRAL DE L'ÉCOLE.

Ἐσωτερικὸ τῆς Σχολῆς ἀμοιβαίως ἐκπαίδευσης,
 στὴν οἰκὸν Porri-Mahon, τὴν ὥρα τῆς ἀσκήσεως γραφῆς.
 Λιθογραφία τοῦ Hippolite Lecomte, 1818

12/ B. Poyet. Σχέδιο
για νοσοκομείο, 1786
Βλ. σελ. 232

13/ J.F. de Neufforge
Σχέδιο για νοσοκομείο.
Στοιχειώδες σχέδιο
ἀρχιτεκτονικής (1757-1780)
Βλ. σελ. 232

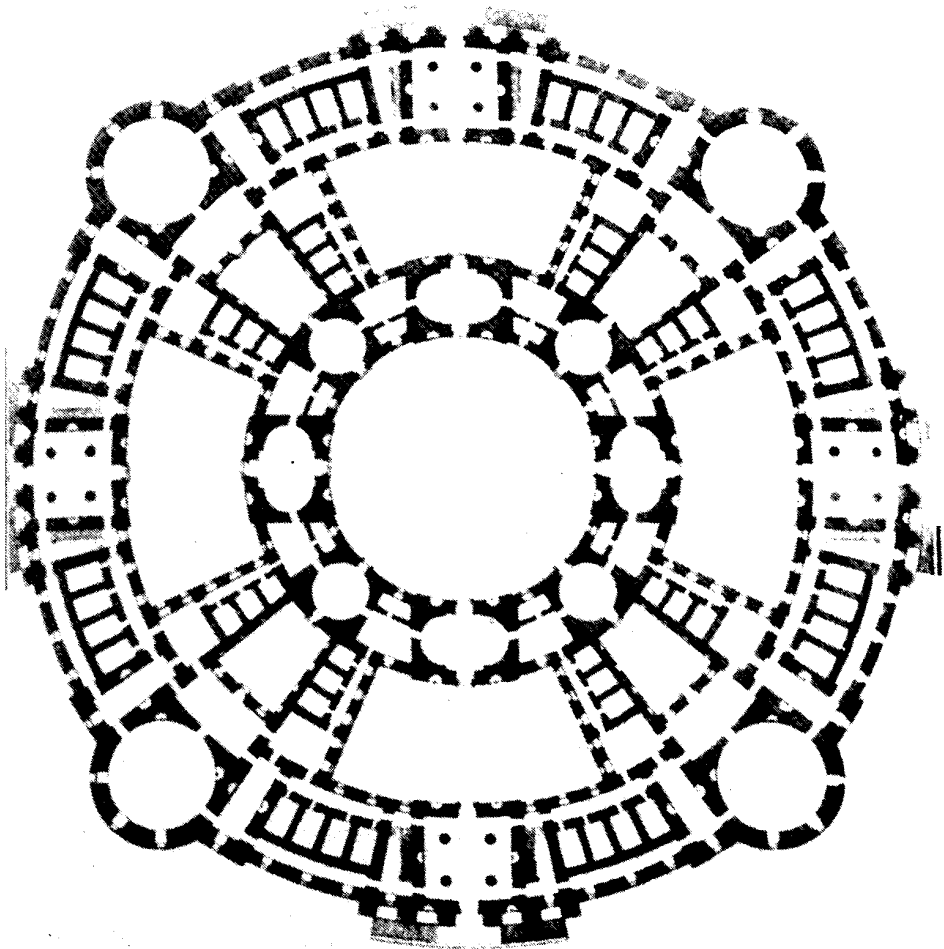

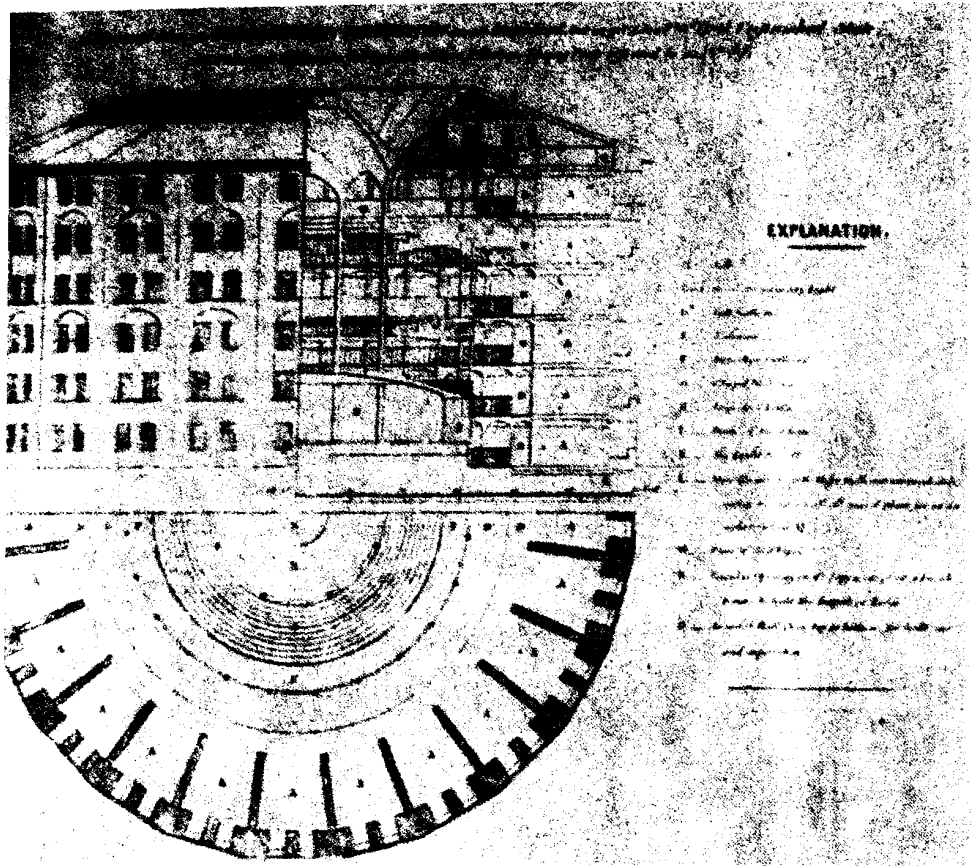
15

14. Οί στάδοι των Βερσαλλιών την εποχή του Λουδοβίκου 14ου, Γκραβούρα του Aveline. Βλ. σελ. 268

15. Σχεδιάγραμμα της φυλακής της Γάνδης, 1773. Βλ. σελ. 161

16. J. F. de Neufforge. Σχέδιο φυλακής. Βλ. σελ. 232

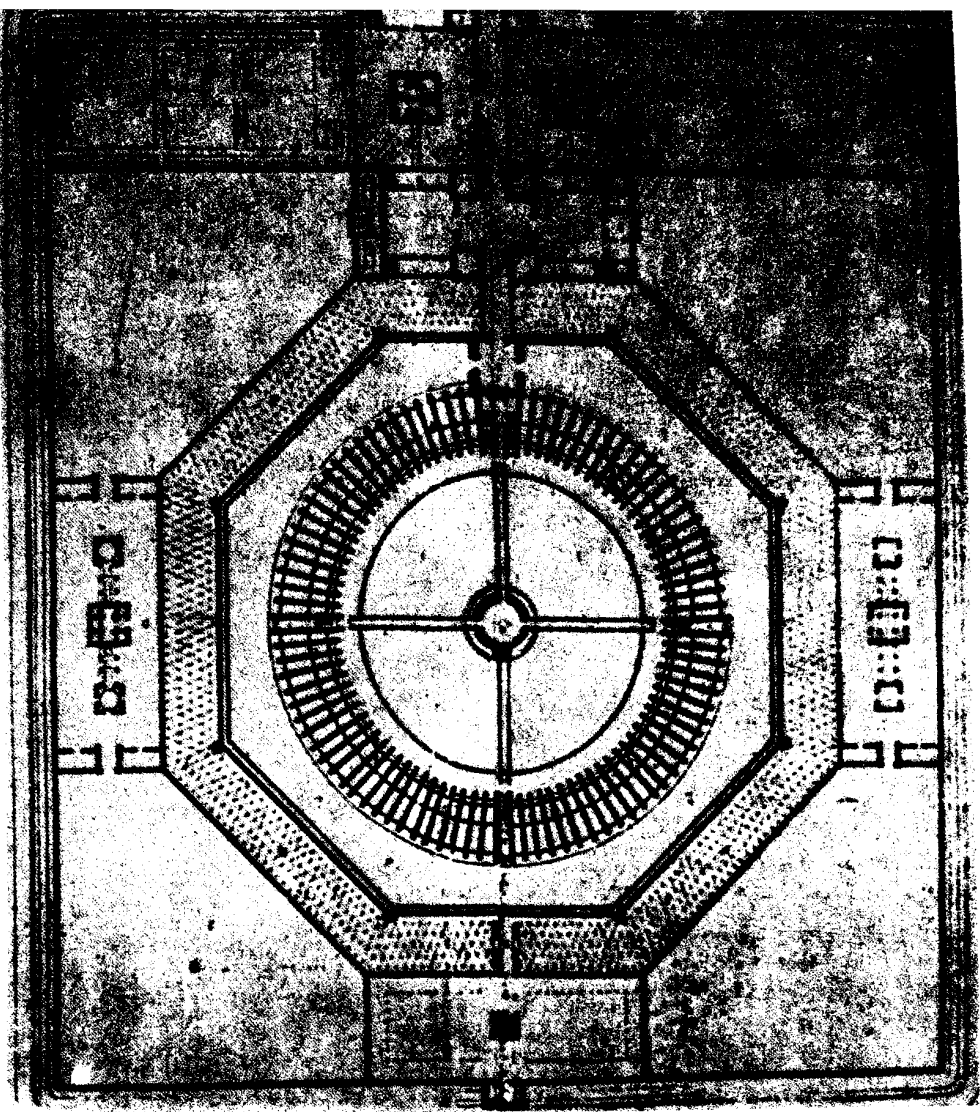

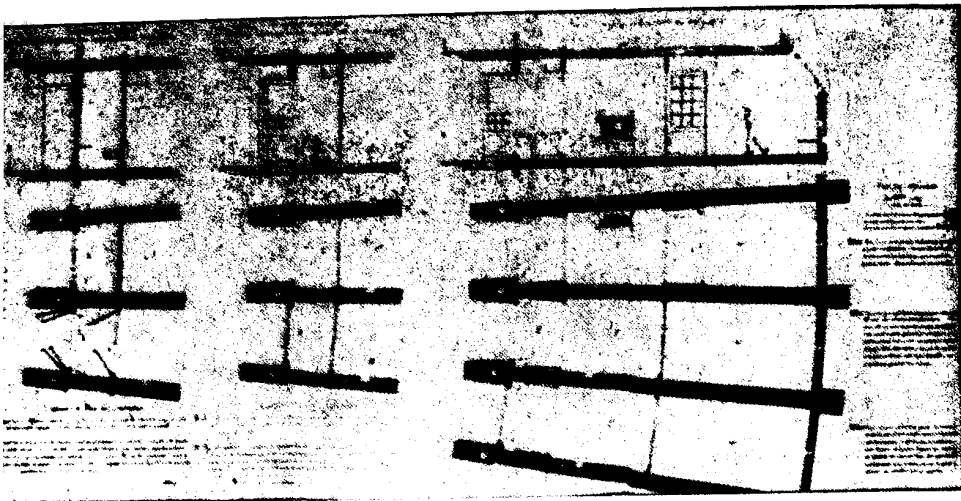

EXPLANATION.

1. The Chapel
2. The Hall
3. The Office of the Governor
4. The Office of the Surgeon
5. The Office of the Apothecary
6. The Office of the Jailor
7. The Office of the Keeper of the Keys
8. The Office of the Keeper of the Prison
9. The Office of the Keeper of the Workhouse
10. The Office of the Keeper of the Storehouse
11. The Office of the Keeper of the Kitchen
12. The Office of the Keeper of the Laundry
13. The Office of the Keeper of the Washhouse
14. The Office of the Keeper of the Bathhouse
15. The Office of the Keeper of the Stable
16. The Office of the Keeper of the Cart
17. The Office of the Keeper of the Cart
18. The Office of the Keeper of the Cart
19. The Office of the Keeper of the Cart
20. The Office of the Keeper of the Cart

17/ J. Bentham. Σχεδιάγραμμα του Πανοπτικού
 (The Works of Jeremy Bentham, éd. Bowring,
 t. IV, p. 172-173). Βλ. σελ. 265

20 N. Harou-Romain. Σχέδιο αναμορφωτήριου. 1840.

Κάτοψη του τμήματος των κελιών. Βλ. σελ. 325

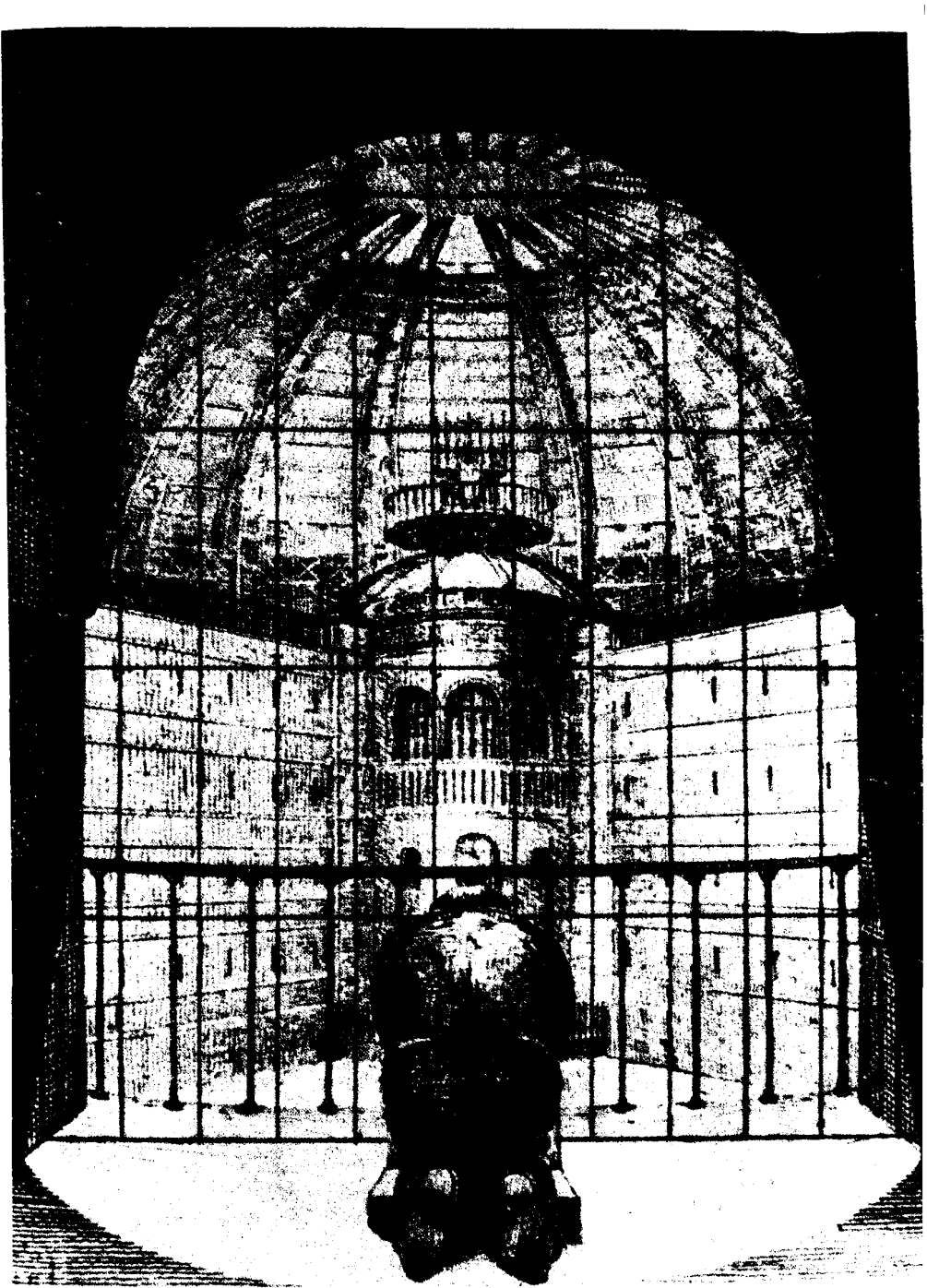
Κάθε κελί περιλαμβάνει μία είσοδο, ένα δωμάτιο, ένα εργαστήριο, ένα χώρο περιπάτου.

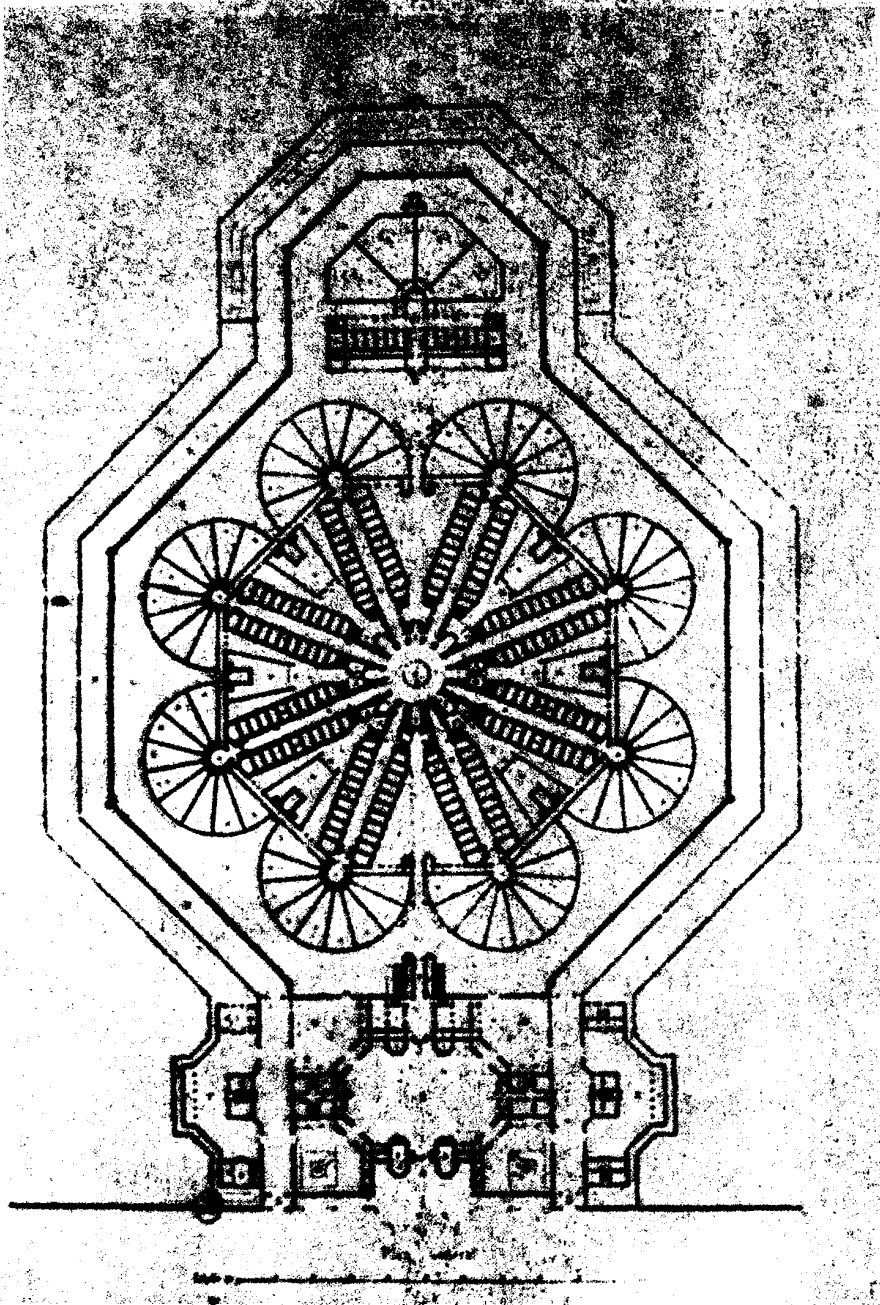
Την όραση της προσευχής, ή πόρτα της εισόδου μένει άνοιχτή, ο φελαρισμένος προσεύχεται γονατιστός (κεντρικό σχέδιο).

21 N. Harou-Romain. Σχέδιο αναμορφωτήριου. 1840.

Ένας κρατούμενος μέσα στο κελί του προσεύχεται

παρακαλώντας τον Θεό να τον βοηθήσει να γίνει καλός άνθρωπος.

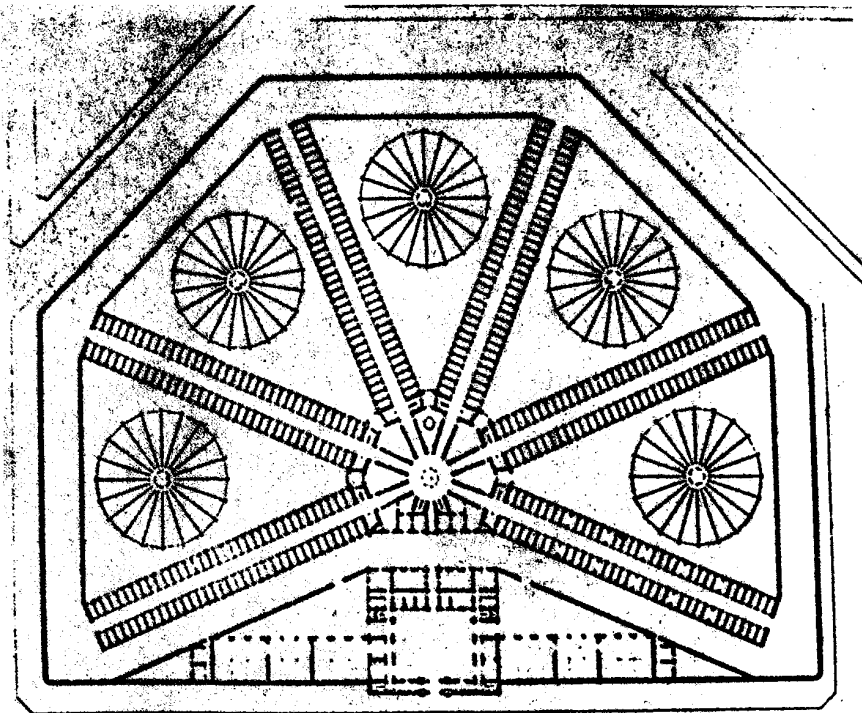

22/ Α. Blouet. Σχέδιο κυκλικής φυλακής με κελιά
γιά 585 κατάδικους, 1843. Βλ. σελ. 326

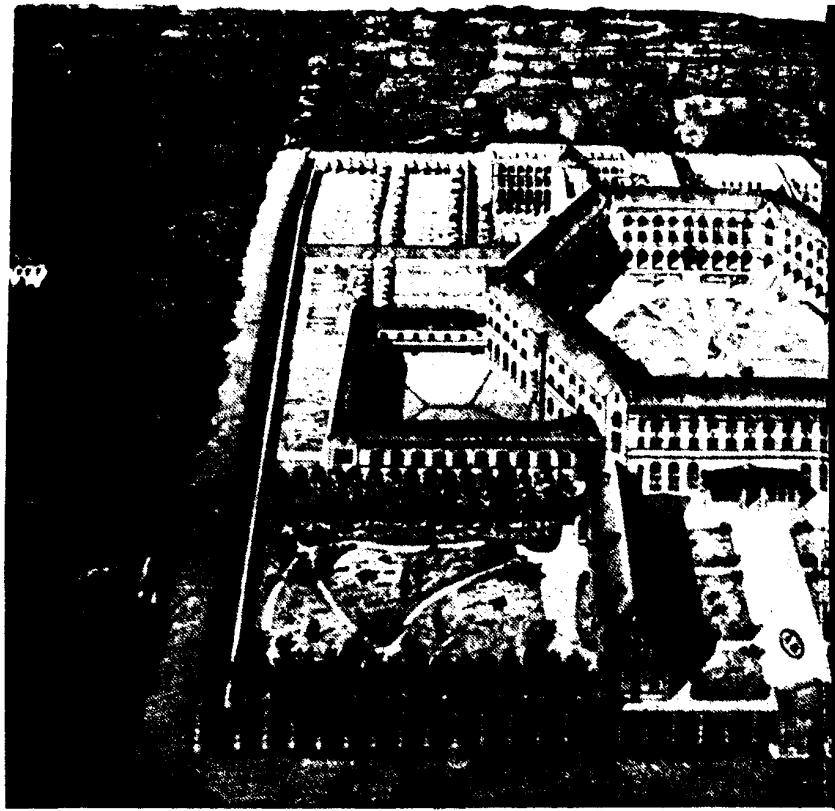
23/ Σχεδιάγραμμα της φυλακής της Mazas. Βλ. σελ. 326

24/ Η κυκλική φυλακή της Mazas. Βλ. σελ. 326

23

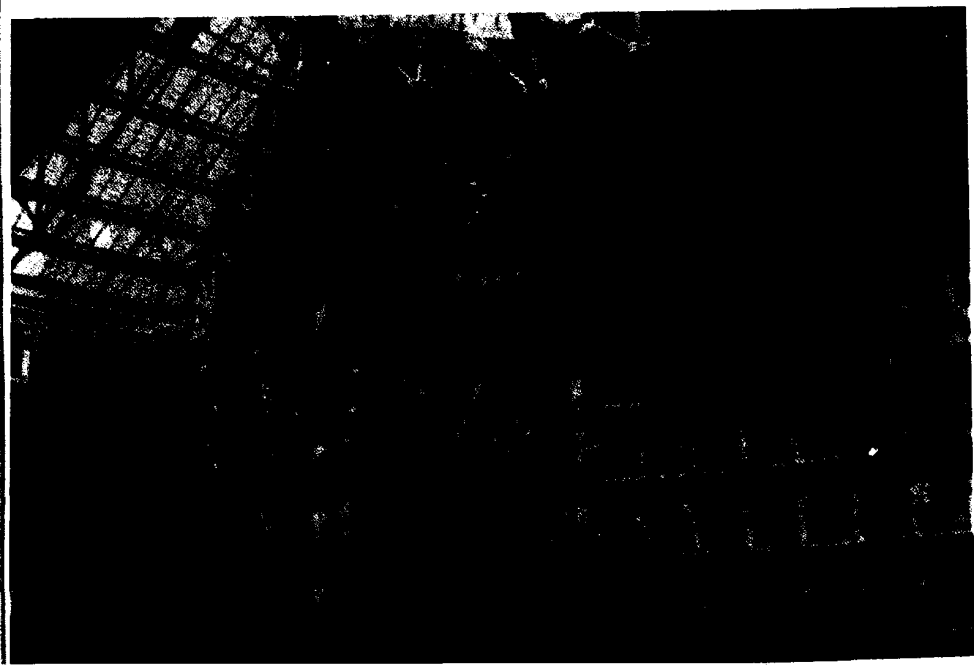
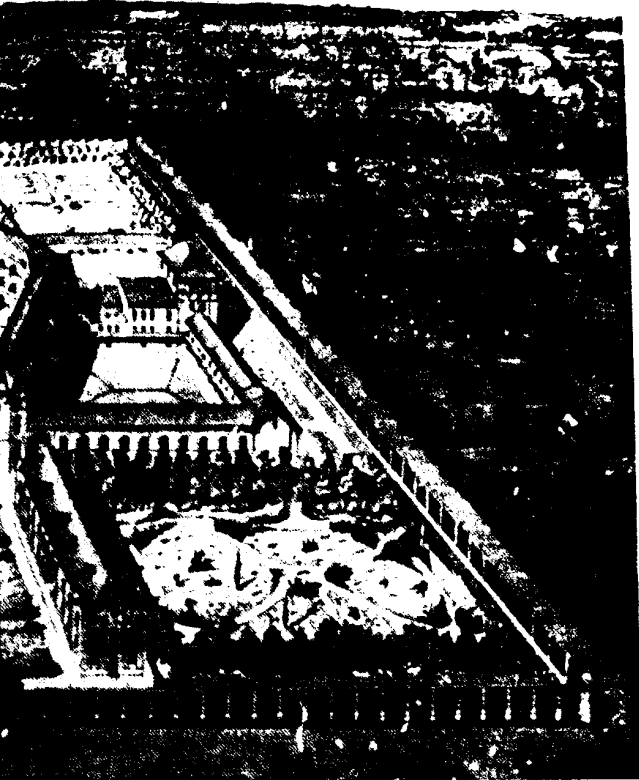

25

25. Η κεντρική φυλακή της Rennes, τό 1877. Βλ. σελ. 326

26. Το εσωτερικό του άναμορφωτήριου του Stateville,
ΜΠΑ, 2011, σελ. 114

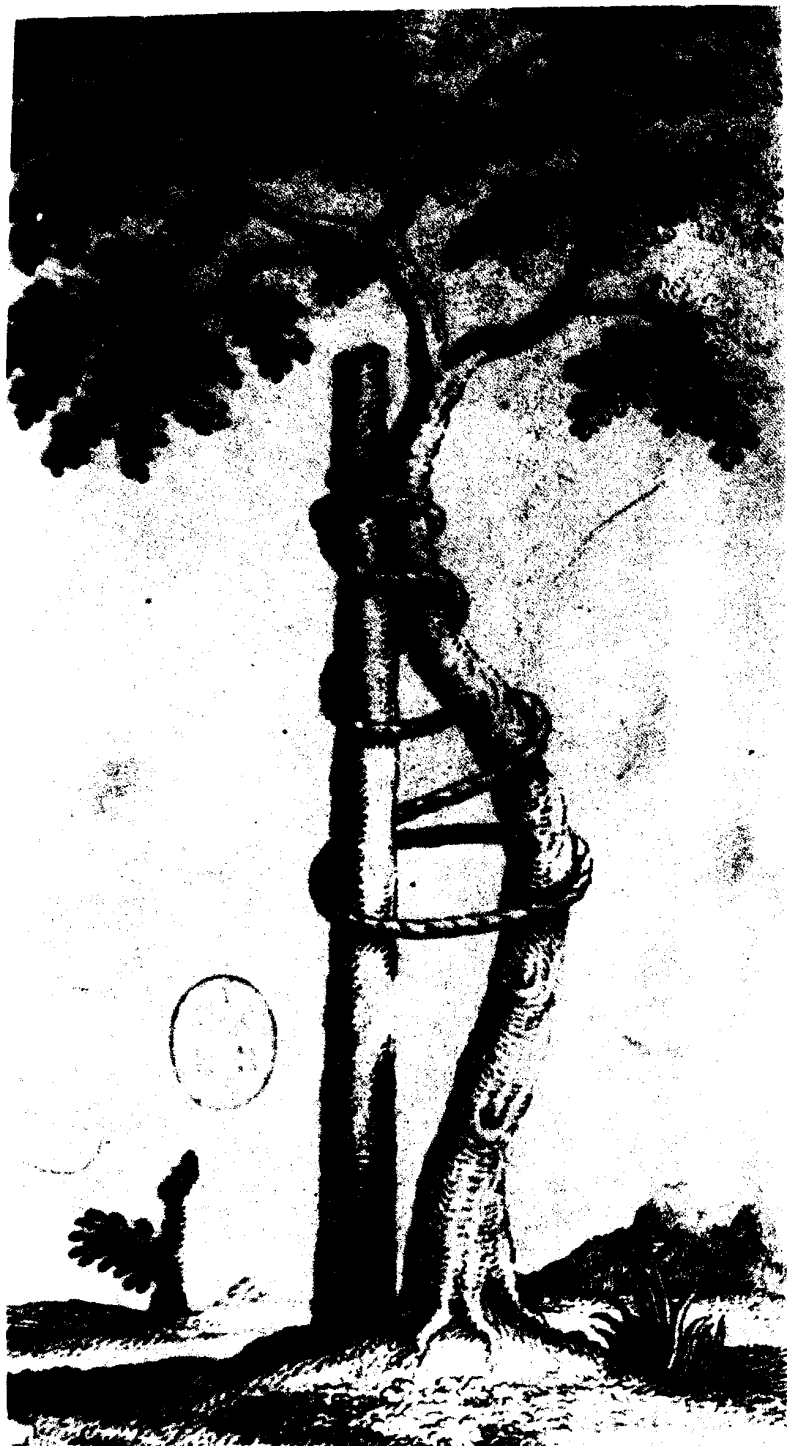

27. Η ώρα του ύπνου στην άποιζία του Mettray. Βλ. σελ. 392

28. Διάλεξη για τις συνέπειες του αλκοολισμού
πρό Ιωάννη Βάρα, από τον κεντρικό χώρο Γεννησι...

30 N. Andry. *Ἡ ὀρθοπεδία, ἢ ἡ τέχνη νὰ προλαβαίνει*
τοὺς νὰ διασπασθοῦν εἰς ἀνεπιθύμητα ἀποσπασματὰ. Δ. Α. 1740.

Α΄
ΤΟ ΒΑΣΑΝΙΣΤΗΡΙΟ

Τό σῶμα τῶν καταδίκων

Στίς 2 Μαρτίου τοῦ 1757, ὁ Damiens καταδικάστηκε «νά ὁμολογήσει δημοσίᾳ τά σφάλματά του μπροστά στήν κύρια πύλη τῆς Ἐκκλησίας τῶν Παρισίων», ὅπου «θά ὀδηγοῦνταν μ' ἓνα κάρρο, γυμνός, μονάχα μ' ἓνα πουκάμισο, βασιώντας στό χέρι ἕναν ἀναμμένο κέρινο δαυλό πού ζύγιζε δυό λίθρες»· κατόπιν, νά ὀδηγηθεῖ «μέ τό ἴδιο κάρρο, στήν Πλατεία τῆς Γρένε, ὅπου, σ' ἓνα ἰκρίωμα πού θά σπηνόταν ἐκεῖ, νά βασανιστεῖ μέ πυρακτωμένες λαβίδες στούς μαστούς, στά χέρια, στούς μηρούς, στίς κνήμες, κρατώντας στό δεξιό του χέρι τό μαχαίρι μέ τό ὄποιο εἶχε ἐκτελέσει τήν ἐν λόγῳ πατροκτονία, τό χέρι αὐτό νά καεῖ μέ ἀναμμένο θειάφι, καί πάνω στίς πληγές ἀπό τίς λαβίδες νά χυθεῖ λιωμένο μολύβι, βραστό λάδι, καντό ρετσίνι, κερι καί θειάφι λιωμένα καί ἀνακατεμένα, καί ὕστερα, τό σῶμα του νά ἐξαρθρωθεῖ καί νά διαμελιστεῖ ἀπό τέσσερα ἄλογα, τά μέλη του καθῶς καί τό κορμί του νά γίνουν παρανάλωμα τοῦ πυρός, νά ἀποτεφρωθοῦν, καί ἡ στάχτη νά σκορπιστεῖ στόν ἀέρα¹.»

«Τελικά, ὁ Damiens διαμελίστηκε», γράφει ἡ *Ἐφημερίδα τοῦ Ἀμστερνταμ*². «Ἡ τελευταία αὐτή πράξη παρατάθηκε γιά πολλήν ὥρα, γιατί τά ἄλογα πού χρησιμοποιήθηκαν δέν ἦταν ἐξασκημένα γι' αὐτή τή δουλειά· ἔτσι, ἀντί τέσσερα, χρειάστηκαν ἕξι· ἀλλά κι αὐτά ἀκόμα δέν στάθηκαν ἀρκετά, κι ἔτσι ἀναγκάστηκαν, γιά νά διαμελίσουν τούς μηρούς τοῦ ἄμοιρου ἀνθρώπου, νά τοῦ κόψουν τά νεῦρα καί νά τοῦ πελεκήσουν τίς κλειδώσεις...

»³ Ὅλοι διαβεβαιώνουν πῶς, ἂν καί πάντα του ὑπῆρξε μεγάλος ὕβριστής, δέν τοῦ ξέφυγε καμιά βλαστήμια. Ὅμως, οἱ τρομαχτικοί πόνοι τόν ἔκαναν νά οὐρλιάξει φριχτά, καί ἐπαναλάβαινε

ἀδιάκοπα: “Ἡμαρτον, Θεέ μου· Χριστέ μου, βοήθα με...”. Οἱ θεατές ἐντυπωσιάστηκαν ἀπό τὴ συμπόνοια τοῦ ἱερέα τοῦ Ἁγίου Παύλου πού, παρ’ ὅλη τὴν προχωρημένη ἡλικία του, παρηγοροῦσε ἀκατάπαυστα τὸν κατάδικο.»

Καὶ ὁ ὑπομοίραρχος Βουτοπ λέει: «Ἄναψαν τό θειάφι, ἀλλὰ ἡ φωτιά δέν ἦταν δυνατὴ κι ἔτσι μόνον ἡ ἐπιδερμίδα τοῦ ἐπάνω μέρους τοῦ χεριοῦ καψαλίστηκε λιγάκι. Τότε, ἕνας ἀπὸ τοὺς δήμιους, μέ τὰ μανίκια σηκωμένα πάνω ἀπὸ τοὺς ἀγκῶνες, πῆρε στά χέρια του κάτι ἀτσάλινες λαβίδες, ἐπίτηδες φτιαγμένες γι’ αὐτόν τό σκοπό, ἐνάμισι πόδι μάκρος, τοῦ τίς ἔχωσε βαθιά πρῶτα στὴν κνήμη τοῦ δεξιοῦ ποδιοῦ, ὕστερα στό μηρό, στό δεξιό βραχίονα καὶ τέλος στοὺς μαστοὺς. Ὁ δήμιος αὐτός, μ’ ὄλο πού ἦταν δυνατός καὶ εὐρωστος, μέ μεγάλο κόπο κατόρθωνε νά ἀποσπᾶ κομμάτια σάρκας, συστρέφοντας τίς λαβίδες δυὸ τρεῖς φορές στὴν κάθε μεριά τοῦ σώματος, προξενώντας στὸν κατάδικο πληγές σάν ἕνα νόμισμα τῶν ἔξι τάληρων.

»Ὑστερα ἀπὸ αὐτὰ τὰ βασανιστήρια, ὁ Damiens, πού φώναζε γοερά, χωρὶς μολαταῦτα νά βλαστημάει, σήκωνε τό κεφάλι καὶ κοίταζε τό σῶμα του· ὁ ἴδιος δήμιος ἔβγαξε μέ μιὰ σιδερένια κουτάλα τό βραστό ὑγρὸ μέσ’ ἀπὸ τό καζάνι καὶ τό ἔχυνε ἀπανωτά στὴν κάθε πληγή. Ὑστερα, ἔδесαν μ’ ἕνα λεπτό σκοινὶ τὰ λουριά πού προορίζονταν γιὰ τό ζέψιμο τῶν ἀλόγων, κι ἔξεψαν τὰ ἄλογα στό κάθε μέλος τοῦ ἀνθρώπου, στοὺς μηρούς, στά πόδια καὶ στοὺς βραχίονες.

»Ὁ κύριος Le Breton, γραφιάς τοῦ Δικαστηρίου, πλησίασε πολλές φορές τὸν κατάδικο καὶ τὸν ρωτοῦσε ἂν εἶχε κάτι νά πεῖ· ὁ Damiens ἀπαντοῦσε ἀρνητικά· σέ κάθε νέο βασάνισμα ξεφώνιζε σάν τοὺς κολασμένους: “Θεέ μου, συχώρα με! Παντοδύναμε, ἐλέησέ με!”. Παρ’ ὅλους τοὺς ἀβάσταχτους πόνους, σήκωνε ποῦ καὶ ποῦ τό κεφάλι καὶ κοίταζε ἄφοβα τό κορμί του. Τὰ σκοινιά, πού οἱ ἄντρες τὰ ἔσφιγγαν ὀλοένα καὶ περισσότερο τραβώντας τίς ἄκρες τους, τοῦ προκαλοῦσαν ἀνείπωτους πόνους. Γιὰ μιάν ἀκόμα φορά, ὁ κύριος Le Breton τὸν πλησίασε καὶ τὸν ρώτησε ἂν εἶχε κάτι νά πεῖ – ἀπάντησε καὶ πάλι ἀρνητικά. Οἱ ἱερωμένοι τὸν πλησίασαν κι αὐτοὶ πολλές φορές καὶ τοῦ μίλησαν γιὰ κάμποσην ὥρα· φιλοῦσε πρόθυμα τό σταυρό πού τοῦ πρότειναν· τέντωνε τὰ χεῖλη καὶ ἐπαναλάβαινε συνέχεια: “Κύριε, ἡμαρτον!”.

»Μ’ ἕνα τίναγμα, τὰ ἄλογα τράβηξαν τὰ μέλη τοῦ κατάδικου,

τό καθένα πρὸς τὴ μεριά του, ἐνῶ ἀπὸ ἕνας δήμιος κρατοῦσε τὸ κάθε ἄλογο. Κάθε τέταρτο ξανάρχιζε ἢ ἴδια διαδικασία, καί, τέλος, ἔπειτα ἀπὸ πολλές ἐπαναλήψεις, ἀναγκάστηκαν νὰ σπρώξουν τὰ ἄλογα γιὰ νὰ τραθῆξουν: αὐτὰ πού ἦταν δεμένα στοῦ δεξιῦ χέρι, τὰ ἔσπρωξαν μπροστά, στὴν κεφαλή: αὐτὰ πού ἦταν στοὺς μηρούς τὰ ἔνωσαν μὲ τοὺς βραχίονες – πράγμα πού ἔκανε τοὺς βραχίονες νὰ σπάσουν στὶς κλειδώσεις. Τὰ τραθήγματα αὐτὰ ἐπαναλήφθηκαν πολλές φορές χωρὶς ἐπιτυχία. Ὁ κατάδικος σήκωνε τὸ κεφάλι καί κοίταζε τὸ κορμί του. Ἀναγκάστηκαν νὰ προσθέσουν δυὸ ἄκόμα ἄλογα σ' ἐκεῖνα πού ἦταν δεμένα στοὺς μηρούς – κι ἔτσι τὰ ἄλογα ἔγιναν ἔξι. Καί πάλι ὁμως δέν κατάφεραν τίποτα.

»Τελικά, ὁ δήμιος Samson εἶπε στὸν κύριο Le Breton πὼς δέν ὑπῆρχε τρόπος οὔτε κι ἐλπίδα νὰ τελειώνουν, καί τοῦ πρότεινε νὰ ρωτήσῃ τοὺς δικαστές ἂν ἤθελαν νὰ τὸν κατακομματιάσουν. Ὁ κύριος Le Breton γυρίζοντας ἀπὸ τὴν πόλη ἔδωσε ἐντολή νὰ γίνουν νέες προσπάθειες – ἔτσι καί ἔγινε. Ἀλλὰ τὰ ἄλογα μουλάρωσαν, καί μάλιστα ἕνα ἀπὸ ἐκεῖνα πού ἦταν ζεμένα στοὺς μηρούς ἔπεσε στοῦ πλακόστρωτο. Οἱ ἱερωμένοι πλησίασαν καί πάλι τὸν κατάδικο καί τοῦ μίλησαν. Αὐτὸς τοὺς εἶπε (τὸν ἄκουσα μὲ τ' αὐτιά μου): «Φιλεῖστε με, Κύριοι». Ὁ ἱερέας τοῦ Ἁγίου Παύλου δέν τόλμησε νὰ τὸ κάνει, ἀλλὰ ὁ αἰδεσιμότετος de Marsilly πέρασε κάτω ἀπὸ τὸ σκοινὶ ὅπου ἦταν δεμένο τὸ ἀριστερὸ χέρι τοῦ κατάδικου καί τὸν φίλησε στοῦ μέτωπο. Οἱ δήμοι ἔνωσαν τίς δυνάμεις τους, καί ὁ Damiens τοὺς ἔλεγε νὰ μὴ βλαστημᾶνε, νὰ κάνουν τὴ δουλειά τους, κι ὅτι δέν τοὺς κρατᾶει κακία: τοὺς παρακαλοῦσε νὰ προσευχηθοῦν γι' αὐτόν, καί ζήτησε ἀπὸ τὸν ἱερέα τοῦ Ἁγίου Παύλου νὰ τὸν μνημονεύσει στὴν πρώτη του λειτουργία.

»Ὑστερα ἀπὸ δυὸ τρεῖς ἀπόπειρες, ὁ δήμιος Samson, κι αὐτὸς πού τὸν εἶχε βασανίσει μὲ τίς λαβίδες, τραθήξαν ὁ καθένας τους ἕνα μαχαίρι μὲς' ἀπὸ τὴν τσέπη τους, καί τοῦ κόψαν τοὺς μηρούς σύρριζα στὸν κορμό: καθὼς τραβοῦσαν μὲ δύναμη, τὰ τέσσερα ἄλογα ἔσυραν τοὺς δυὸ μηρούς πίσω τους, πρῶτα τὸν δεξιὸ κι ὕστερα τὸν ἀριστερό: τὸ ἴδιο ἔγινε καί μὲ τοὺς βραχίονες, πού ἀποσπάστηκαν ἀπὸ τοὺς ὤμους, στὶς μασχάλες: χρειάστηκε νὰ κοποῦν οἱ σάρκες σχεδόν ὡς τὸ κόκκαλο, ἐνῶ τὰ ἄλογα τραβοῦσαν μὲ ὅλη τὴ δύναμή τους πρῶτα τὸν δεξιὸ κι ὕστερα τὸν ἀριστερό βραχίονα.

»Όταν αποκόπηκαν και τὰ τέσσερα μέλη τοῦ κατάδικου, οἱ ἱερωμένοι πλησίασαν γιά νά τοῦ μιλήσουν· ὁ δήμιος ὁμως τοὺς εἶπε πῶς ἦταν πιά νεκρός· ἐνῶ στ' ἀλήθεια ἐγώ ἔβλεπα ἀκόμα τόν ἀνθρώπο νά σπαράζει καί τό κάτω του σαγόνι νά κουνιέται σάν νά ἠθελε νά μιλήσει. Ἐνας μάλιστα ἀπό τοὺς δημίους εἶπε λίγο ἀργότερα πῶς ὅταν σήκωσαν τό κορμί γιά νά τό ρίξουν στή φωτιά, ὁ ἀνθρώπος ἦταν ἀκόμα ζωντανός. Ἀφοῦ λευτέρωσαν τὰ τέσσερα μέλη του ἀπό τὰ σκοινιά πού τὰ ἔνωσαν μέ τὰ ἀλογα, τὰ ῥιξαν σέ μιά πυρά πού εἶχε ἐτοιμαστεῖ στήν πλατεία, κατάντικρυ στό ἰκρίωμα· ὕστερα κάλυψαν τό κορμί κι ὄλα τ' ἄλλα μέ κούτσουρα καί δεμάτια ἀπό κληματόβεργες, κι ἔβαλαν φωτιά στά ἄχυρα πού εἶχαν ἀνακατέψει μέ τὰ ξύλα.

»...Σύμφωνα μέ τήν καταδικαστική ἀπόφαση, ὁλόκληρος ἀποτεφρώθηκε. Τό τελευταῖο κομμάτι πού βρέθηκε στήν ἀνθρακιά δέν εἶχε καεῖ ὡς τίς δεκάμισι τό βράδυ. Δηλαδή, οἱ κομματιασμένες σάρκες καί τό κορμί καίγονταν γύρω στίς τέσσερις ὥρες. Οἱ ἀξιωματικοί, πού ἀνάμεσά τους ἤμουνα κι ἐγώ καθώς καί ὁ γιός μου, μαζί μέ τό ἀπόσπασμα τῶν χωροφυλάκων μείναμε στήν πλατεία σχεδόν ὡς τίς ἔντεκα τό βράδυ.

»Πολλά εἰπώθηκαν γιά ἓνα σκύλο πού ξάπλωσε τήν ἐπαύριο στό μέρος ὅπου εἶχε στηθεῖ ἡ πυρά καί πού ὀλοένα ξαναγύριζε ἐκεῖ μ' ὄλο πού τόν ἔδιωχναν. Θέλησαν μάλιστα νά βγάλουν καί συμπεράσματα. Μά δέν εἶναι δύσκολο νά καταλάβει κανεῖς πῶς τό ζῶο βρῆκε τή θέση τούτη πιό ζεστή ἀπό ἄλλες³.»

Παραθέτουμε ἐδῶ μερικά ἄρθρα ἀπό τόν Κανονισμό πού συντάχθηκε ἀπό τόν Λέον Faucher, τρία τέταρτα τοῦ αἰῶνα ἀργότερα, «γιά τόν Οἶκο τῶν Νεαρῶν Κρατουμένων, στό Παρίσι⁴»:

ΑΡΘΡΟ 17. – Οἱ κρατούμενοι θά σηκώνονται στίς ἕξι τό πρωί τό χειμῶνα καί στίς πέντε τό καλοκαίρι. Σέ ὄλες τίς ἐποχές τοῦ ἔτους ἡ δουλειά θά διαρκεῖ ἐννέα ὥρες τήν ἡμέρα. Δυό ὥρες θά εἶναι ἀφιερωμένες στή διδασκαλία. Ἡ ἐργασία καί ἡ ἡμέρα ὁλόκληρη θά σταματοῦν ἡ ὥρα ἐννιά τό χειμῶνα, καί στίς ὀχτώ τό καλοκαίρι.

ΑΡΘΡΟ 18. – Ἔγερση. Μέ τήν πρώτη τυμπανοκρουσία, οἱ κρατούμενοι ὀφείλουν νά σηκωθοῦν καί νά ντυθοῦν σιωπηλά, ἐνῶ ὁ ἐπιστάτης ἀνοίγει τίς πόρτες τῶν κελλιῶν. Μέ τή δεύτερη τυμπανο-

κρουσία οἱ κρατούμενοι ὀφείλουν νά εἶναι ἔτοιμοι καί νά φτιάξουν τό κρεβάτι τους. Μέ τήν τρίτη, μπαίνουν στή σειρά καί ξεκινᾶνε γιά τό παρεκκλήσι, ὅπου γίνεται ἡ πρωινή προσευχή. Τά τύμπανα ἤχουν κατά διαστήματα πέντε λεπτῶν.

ΑΡΘΡΟ 19. — Ἡ προσευχή λέγεται ἀπό τόν ἱερέα τοῦ Ἰδρύματος, καί ἀκολουθεῖται ἀπό ἕνα ἠθικοπλαστικό ἢ θρησκευτικό κήρυγμα. Ὁλόκληρη ἡ τελετουργία δέν πρέπει νά ξεπερνᾶει τά τριάντα λεπτά.

ΑΡΘΡΟ 20. — Ἔργασία. Στίς ἕξι παρὰ τέταρτο τό καλοκαίρι καί στίς ἑπτὰ παρὰ τέταρτο τό χειμῶνα, οἱ κρατούμενοι κατεβαίνουν στήν αὐλή γιά νά πλύνουν τά χέρια καί τό πρόσωπό τους, καί νά τούς γίνει ἡ πρώτη διανομή ψωμιοῦ. Ἀμέσως μετά, συγκροτοῦνται σέ ὀμάδες κατά ἐργαστήρι καί ξεκινᾶνε γιά τή δουλειά, πού θά πρέπει νά ἀρχίζει στίς ἕξι τό καλοκαίρι καί στίς ἑπτὰ τό χειμῶνα.

ΑΡΘΡΟ 21. — Γεῦμα. Στίς δέκα τό πρωί, οἱ κρατούμενοι σταματᾶνε τή δουλειά καί πηγαίνουν στήν τραπεζαρία τοῦ Ἰδρύματος· πλένουν τά χέρια τους στήν αὐλή καί χωρίζονται σέ ὀμάδες. Μετά τό γεῦμα, διάλειμμα ὡς τίς ἔντεκα παρὰ εἴκοσι.

ΑΡΘΡΟ 22. — Σχολεῖο. Στίς ἔντεκα παρὰ εἴκοσι, μόλις ἤχησεν τά τύμπανα, οἱ κρατούμενοι στοιχίζονται καί πηγαίνουν στό σχολεῖο σέ ὀμάδες. Τά μαθήματα διαρκοῦν δυό ὥρες, πού χρησιμοποιοῦνται διαδοχικά γιά ἀνάγνωση, γραφή, γραμμικό σχέδιο καί ἀριθμητική.

ΑΡΘΡΟ 23. — Στή μία παρὰ εἴκοσι, οἱ κρατούμενοι φεύγουν ἀπό τό σχολεῖο σέ ὀμάδες, καί διαμοιράζονται στίς διάφορες αὐλές γιά τό διάλειμμα. Στή μία παρὰ πέντε, στούς ἤχους τῶν τυμπάνων, συγκροτοῦνται ξανά σέ ὀμάδες ἐργαστηρίου.

ΑΡΘΡΟ 24. — Στή μία ἀκριβῶς, οἱ κρατούμενοι πρέπει νά βρισκονται στά ἐργαστήρια: ἡ ἐργασία διαρκεῖ ὡς τίς τέσσερις τό ἀπόγευμα.

ΑΡΘΡΟ 25. — Στίς τέσσερις, οἱ κρατούμενοι ἐγκαταλείπουν τά ἐργαστήρια καί πηγαίνουν στίς αὐλές τους ὅπου πλένουν τά χέρια τους καί, σχηματίζοντας ὀμάδες, κατευθύνονται στήν τραπεζαρία.

ΑΡΘΡΟ 26. — Τό δεῖπνο, καθῶς καί τό διάλειμμα πού ἀκολουθεῖ, διαρκοῦν ὡς τίς πέντε· τήν ὥρα ἐκείνη οἱ κρατούμενοι ξαναγυρίζουν στά ἐργαστήρια.

ΑΡΘΡΟ 27. – Στίς ἑπτὰ τό καλοκαίρι καί στίς ὀχτώ τό χειμώνα, κά-
θε δουλειά σταματᾷ. Γίνεται μιὰ τελευταία διανομή ψωμιοῦ στά
ἐργαστήρια. Ὅμιλία ἑνός τετάρτου τῆς ὥρας, μέ ἀντικείμενο ὀρι-
σμένες διδακτικές γνώσεις ἢ κάποια συγκινητική πράξη, γίνεται
ἀπό ἕναν κρατούμενο ἢ ἕναν ἐπιστάτη καί ἐπακολουθεῖ ἡ βραδι-
νή προσευχή.

ΑΡΘΡΟ 28. – Στίς ἑπτάμισι τό βράδυ τό καλοκαίρι, καί στίς ὀχτώμι-
σι τό χειμώνα, οἱ κρατούμενοι πρέπει νά ἔχουν γυρίσει στά κελ-
λιά τους, ὕστερα ἀπό ἕνα τελευταῖο πλύσιμο χειρῶν καί ἐπιθεώ-
ρηση τῶν ρούχων τους, πού γίνεται στίς αὐλές τοῦ Ἰδρύματος·
στήν πρώτη τυμπανοκρουσία, πρέπει νά ξεντυθοῦν καί στή δεύ-
τερη νά ἔχουν πλαγιάσει. Κλείνουν οἱ πόρτες τῶν κελλιῶν, καί οἱ
ἐπιστάτες περιπολοῦν στούς διαδρόμους γιά νά βεβαιωθοῦν πώς
ὑπάρχει τάξη καί ἡσυχία».

Ἔχουμε λοιπόν ἐδῶ ἕνα εἶδος βασανισμοῦ καί ἕνα πρόγραμμα
ἀπασχόλησης. Δέν κυρώνουν τά ἴδια ἐγκλήματα, οὔτε καί τιμω-
ροῦν ἐγκληματίες τῆς ἴδιας κατηγορίας. Καθένα τους ὁμως προσ-
διορίζει καθαρά ἕνα ἰδιαίτερο ποινικό σύστημα. Λιγότερο ἀπό
ἕνας αἰώνας τά χωρίζει. Εἶναι ἡ ἐποχή ὅπου ἀναδιαρθρώνεται
ὀλόκληρη ἡ ρύθμιση τῆς τιμωρίας στήν Εὐρώπη καί στίς Ἑνωμέ-
νες Πολιτείες. Ἐποχή τῶν μεγάλων «σκανδάλων» γιά τήν παρα-
δοσιακή δικαιοσύνη, ἐποχή τῶν πολυάριθμων μεταρρυθμιστικῶν
σχεδίων· καινούργια θεωρία τοῦ Νόμου καί τοῦ ἐγκλήματος, και-
νούργια δικαιολόγηση – ἠθική ἢ πολιτική – τοῦ δικαιώματος τῆς
τιμωρίας· κατάργηση τῶν παλιῶν διαταγμάτων, ἐξάλειψη τῶν
ἐθίμων· σχεδιάζονται καί συντάσσονται «σύγχρονοι κώδικες»:
Ρωσία, 1769· Πρωσία, 1780· Πενσυλβανία καί Τοσκάνη, 1786·
Αὐστρία, 1788· Γαλλία, 1791, ἔτος IV, 1808 καί 1810. Γιά τήν
ποινική δικαιοσύνη – μιὰ καινούργια ἀφετηρία.

Ἀνάμεσα σέ ὅλες αὐτές τίς ἀλλαγές, θά ξεχωρίσω ἐδῶ μονάχα
μία: τήν ἐξαφάνιση τῶν βασανιστηρίων. Ἔχουμε σήμερα τήν τά-
ση νά μήν τῆς δίνουμε μεγάλη σημασία· ἴσως, στόν καιρό της, νά
εἶχε προκαλέσει ὑπερβολική ρητορεία· ἴσως, πολύ ἐπιπόλαια καί
μέ πολλή ἔμφαση, νά συνδέθηκε μέ ἕναν «ἀνθρωπισμό» πού ἐπέ-

τρεπε νά αποφευχθεί ή ανάλυσή της. "Όπως και νά 'ναι, ποιά εἶναι ή πραγματική της σημασία, αν τή συγκρίνουμε μέ τίς μεγάλες θεσμικές αλλαγές, μέ τούς σαφείς και γενικούς κώδικες, μέ τούς ενιαίους κανόνες τής δικονομίας· μέ τήν υιοθέτηση τοῦ θεσμοῦ τῶν ἐνόρκων σέ όλες σχεδόν τίς χώρες, μέ τόν προσδιορισμό τοῦ οὐσιαστικά ἐπανορθωτικοῦ χαρακτήρα τής ποινῆς, και μέ τήν τάση αὐτή – πού δέν παύει νά ἐπιτείνεται ἀπό τόν δέκατο ἔνατο αἰώνα και μετά – νά μεταλλάζουν οἱ ποινές ἀνάλογα μέ τούς ἐνόρκους; Κι αν ἀκόμα θεωρήσουμε πώς οἱ τιμωρίες δέν ἀνάγονται πιά ἄμεσα στό κορμί, πώς ἐφανίστηκε στήν τέχνη τοῦ βασανισμοῦ μιὰ κάποια διακριτικότητα, πώς ὑπάρχει μιὰ κλίμακα ἀπό ὀδύνες πιά λεπταίσθητες, πιά συγκαλυμμένες, στερημένες ἀπό τή δημόσια ἐπίδειξη – ἀξίζει, ἄραγε, νά τούς δώσουμε ιδιαίτερη σημασία, ἀφοῦ πρόκειται μονάχα για τό ἀποτέλεσμα μιᾶς καινούργιας και βαθύτερης ἀναδιάρθρωσης; Και ὁμως, ἕνα γεγονός εἶναι ἀναντίρρητο: μέσα σέ μερικές δεκαετίες ἐξαφανίστηκε τό βασανισμένο κορμί, τό διαμελισμένο, τό ἀκρωτηριασμένο, τό συμβολικά σημαδεμένο στό πρόσωπο ή στόν ὦμο, τό ἐκτεθειμένο ζωντανό ή νεκρό σῶμα, πού ἐπιδείχεται σάν θέαμα. Ἐξαφανίστηκε τό σῶμα σάν κύριος στόχος τής ποινικῆς καταστολῆς.

Στά τέλη τοῦ 18ου αἰώνα και στίς ἀρχές τοῦ 19ου, παρ' ὄλο πού ὑπῆρξαν ἀκόμα μερικές ἐντυπωσιακές ἀναλαμπές, ή ζοφερή τιμωρητική φιάστα ἀρχίζει λίγο λίγο νά σβήνει. Δύο διαδικασίες συνέβαλαν στή μεταμόρφωση αὐτή. Δέν εἶχαν οὔτε τήν ἴδια ἀπολύτως χρονολογία, οὔτε και ὀφείλονταν στά ἴδια αἷτια. Ἐπό τή μιὰ, ἔχουμε τήν ἐξαφάνιση τοῦ θεάματος τής τιμωρίας. Ἡ λειτουργία τής ποινῆς ἔχει τήν τάση νά συγκαλύπτεται, μέχρι πού δέν ἀποτελεῖ πιά παρά μόνο μιὰ καινούργια δικονομική ή διοικητική πράξη. Ἡ δημόσια ὁμολογία εἶχε καταργηθεῖ στή Γαλλία για πρώτη φορά στά 1791 και ἀργότερα στά 1830, ὕστερα ἀπό μιὰ σύντομη ἐπαναφορά της· ή στηλίτευση καταργεῖται κι αὐτή στά 1789· στήν Ἀγγλία στά 1837. Τά δημόσια ἔργα, μέσα και ἔξω ἀπό τίς πόλεις, πού ἄλλοτε ή Αὐστρία, ή Ἐλβετία και ὀρισμένες πολιτείες τής Ἀμερικῆς (ὅπως λ.χ. ή Πενσυλβανία) ἐπέβαλλαν τήν ἐκτέλεσή τους στούς κατάδικους – βαρυποινίτες μέ σιδερένια περιλαίμια, μέ πολύχρωμα ρούχα, μέ βαρύτερες σιδερένιες μπάλλες στά πόδια, πού ἀνταλλάσσουν μέ τόν ὄγλο προκλήσεις, βρισιές, πειράγματα, χειροδικίες, ἐκδηλώσεις μνησικακίας ή συνε-

νοχή⁵ – καταργούνται σχεδόν παντού γύρω στά τέλη του 18ου αιώνα ή στά μέσα του 19ου. Ἡ δημόσια ἐκτέλεση τῆς ποινῆς εἶχε διατηρηθεῖ στή Γαλλία ὡς τά 1831, παρ' ὄλες τίς βίαιες ἐπικρίσεις – «ἀηδιαστική σκηνή», τήν ἀποκαλοῦσε ὁ Réal⁶ – καί καταργήθηκε ὀριστικά τόν Ἀπρίλη τοῦ 1848. Ὅσο γιά τίς «ἀλυσίδες», πού σέρνουν οἱ βαρυποινίτες ἀπ' ἄκρη σ' ἄκρη τῆς Γαλλίας, ὡς τή Βρέστη, καί τήν Τουλόν, αὐτές δίνουν τή θέση τους, στά 1837, σέ διακριτικές κλοῦδες, βαμμένες μαῦρες. Ἡ τιμωρία παύει σιγά σιγά νά εἶναι δημόσιο θέαμα. Ὅ,τι ἦταν θεαματικό στοιχεῖο ἐπηρεάζεται ἀπό δῶ καί πέρα ἀπό κάποια ἀρνητική ἐνδειξη· καί σάν νά ἔπαυε προοδευτικά ὁ ρόλος τῆς ποινικῆς τελετουργίας νά εἶναι κατανοητός, γεννιέται τώρα ἡ ὑποψία πώς ἡ τελετουργία αὐτή πού «συμπλήρωνε» τό ἐγκλημα, εἶχε κάποια ὑποπτη συγγένεια μέ τό ἴδιο τό ἐγκλημα: ἐξισώνεται μέ τό ἐγκλημα ἢ καί τό ξεπερνᾷ σέ ἀγριότητα, ἐξοικειώνει τούς θεατές μέ μιά θηριωδία ἀπό τήν ὁποία ἤθελαν νά τούς ἀποτρέψουν, ἀποδείχνει σ' αὐτούς τή συχνότητα τοῦ ἐγκλήματος, προσομοιάζει τόν δήμιό μέ ἐγκληματία, τούς δικαστές μέ δολοφόνους, ἀναστρέφει τούς ρόλους τήν τελευταία στιγμή, ὁ βασανιζόμενος παρουσιάζεται σάν κάτι πού προκαλεῖ οἶκτο ἢ καί θαυμασμό. Ὁ Beccaria στάθηκε ἕνας ἀπό τούς πρώτους πού εἶπε: «Ἡ δολοφονία, πού μᾶς τήν παρουσιάζουν σάν ἀποτρόπαιο ἐγκλημα, βλέπουμε νά ἐκτελεῖται ἐν ψυχρῷ, χωρίς τύψεις⁷.» Ἡ δημόσια ἐκτέλεση θεωρεῖται τώρα μιά ἐστία ὅπου ἀναζωπυρώνεται ἡ βιαιότητα.

Ἡ τιμωρία τείνει, λοιπόν, νά γίνει ἡ πιό συγκαλυμμένη πλευρά τῆς ποινικῆς διαδικασίας – πράγμα πού ἔχει πολλές συνέπειες: ἐγκαταλείπει τό πεδίο τῆς σχεδόν καθημερινῆς ἀντίληψης γιά νά εἰσχωρήσει στήν περιοχὴ τῆς ἀφηρημένης συνείδησης· ἡ ἀποτελεσματικότητά της ἀναζητιέται στό μοιραῖο της καί ὄχι στή θεαματική της ἔνταση· ἡ βεβαιότητα ὅτι θά τιμωρηθεῖς, μόνη αὐτή, καί ὄχι τό ἀποκρουστικό θέαμα, εἶναι ἐκείνη πού πρέπει νά σέ ἀποτρέψει ἀπό τό ἐγκλημα· ὁ ὑποδειγματικός μηχανισμός τῆς τιμωρίας ἀλλάζει τώρα τά γρανάξια του. Καί συνακόλουθα, ἡ δικαιοσύνη δέν ἐπωμίζεται πιά δημόσια τό ποσοστό τῆς βιαιότητας πού συνδέεται μέ τήν ἄσκησή της. Ὅσο κι ἂν σκοτώνει, κι αὐτή, ὅσο κι ἂν σκληρά τιμωρεῖ, αὐτό δέν ἀποτελεῖ πιά ἐξύμνηση τῆς δυνάμει της· εἶναι ἕνα στοιχεῖο της, πού εἶναι ἀναγκασμένη νά τό ἀνέχεται, ἀλλά πού δύσκολα μπορεῖ νά τό προβάλλει. Ἀνα-

κατανέμονται οι ύποδηλώσεις της ατίμωσης: στην τιμωρία-θέαμα μιά συγκεχυμένη φρίκη αναδυόταν από τό ικρίωμα, και σκέπαζε ταυτόχρονα και τόν δήμιο και τόν κατάδικο: κι αν άκόμα ήταν πάντοτε έτοιμη νά αντιστρέψει σέ οϊκτο ή σέ δόξα τό όνειδος πού επιβαλλόταν στόν βασανιζόμενο, μετέτρεπε κατά κανόνα σέ καταισχύνη τή νόμιμη βία του δήμιου. 'Από τώρα και μπρός, τό σκάνδαλο και ή δημοσιότητα θά κατανέμονται διαφορετικά: ή ίδια ή καταδίκη πρόκειται νά στιγματίζει φανερά τόν ένοχο μέ ένα σημάδι άρνητικό και μονοσήμαντο: έπομένως, δημοσιότητα τής δίκης και τής καταδίκης: όσο για τήν έκτέλεση, αυτή είναι τώρα κάτι σάν ένα επιπρόσθετο όνειδος, πού ή δικαιοσύνη ντρέπεται νά επιβάλλει στόν κατάδικο: παραμένει λοιπόν σέ απόσταση, έχοντας πάντα τήν τάση νά τήν αναθέτει σέ άλλους, και μέ τή μεγαλύτερη έχεμύθεια. "Άσκημο είναι νά κάνεις κάτι τό άξιόπαινο, αλλά και καθόλου ώραιο νά τιμωρείς. 'Από δώ προκύπτει τό διττό αυτό σύστημα προστασίας πού ή δικαιοσύνη έχει έγκαταστήσει άνάμεσα σ' αυτήν και στην ποινή πού επιβάλλει. 'Η έκτέλεση τής ποινής τείνει νά άποτελέσει έναν αυτόνομο τομέα, από τόν όποιο ένας διοικητικός μηχανισμός άπαλλάσσει τή δικαιοσύνη: ή δικαιοσύνη άπελευθερώνεται από τή βαριά αυτή δυσφορία, μέ ένα γραφειοκρατικό καταχώνιασμα τής ποινής. Χαρακτηριστικό είναι ότι στη Γαλλία, ή διοίκηση τών φυλακών υπαγόταν για καιρό στη δικαιοδοσία του 'Υπουργείου τών 'Εσωτερικών, και ή διοίκηση τών κατέργων θρισκόταν κάτω από τόν έλεγχο του 'Υπουργείου τών Ναυτικών ή τών 'Αποικιών. Πέρα όμως από αυτή τήν κατανομή τών ρόλων, πραγματοποιείται και ή θεωρητική άρνηση: τό ούσιώδες τής ποινής πού επιβάλλουμε έμεις οι Δικαστές, μή νομίζετε πώς είναι για τιμωρία: προσπαθεί νά σωφρονίσει, νά έπανορθώσει, νά «θεραπεύσει»: μιά τεχνική τής βελτίωσης άπωθει, στην ποινή, τήν αυστηρή έξιλέωση του άμαρτήματος, και άπαλλάσσει τούς δικαστές από τό αισχρο έπάγγελμα τής έπιβολής τιμωρίας.

'Υπάρχει στη σύγχρονη δικαιοσύνη και σ' αυτούς πού τήν άπονέμουν ένα είδος ντροπής νά τιμωρούν, πού δέν άποκλείει πάντα τόν ζήλο: και ή ντροπή αυτή άδιάκοπα αυξάνει: πάνω σ' αυτήν τήν πληγή σκύβει μέ πολύ ένδιαφέρον ό ψυχολόγος καθώς και ό άσημος λειτουργός τής όρθοπεδικής ήθικης.

'Η έξαφάνιση, λοιπόν, τών βασανιστηρίων σημαίνει ότι κα-

ταργείται τό θέαμα· εἶναι ὁμως καί ἡ ἐπιλαβή τοῦ σώματος πού τερματίζεται. Στά 1787, ὁ Rush λέει: «Ζῶ πάντα μέ τήν ἐλπίδα πῶς πλησιάζει ὁ καιρός ὅπου ἡ ἀγχόνη, ἡ στηλίτευση, τό ἰκρίωμα, ἡ μαστίγωση, ὁ τροχός, θά θεωροῦνται στήν ἱστορία τῶν βασανιστηρίων σημάδια τῆς βαρβαρότητας τῶν αἰῶνων καί τῶν χωρῶν, καί θά εἶναι ἀποδείξεις τῆς ἀδύναμης ἐπιρροῆς τῆς λογικῆς καί τῆς θρησκείας πάνω στήν ἀνθρώπινη νόση⁸.» Πράγματι, ἐξήντα χρόνια ἀργότερα, στίς Βρυξέλλες, ὁ Van Meenen στήν ἐναρκτήρια ὁμιλία του στό Δεύτερο Συνέδριο γιά τό Σωφρονιστικό Σύστημα, ἀναπολεῖ τήν παιδική του ἡλικία σάν μιὰ ἐποχή πού δέν πρόκειται ποτέ νά ξανάρθει: «Εἶδα γύρω μου τροχούς, ἰκρίωματα, ἀγχόνες, πασσάλους· εἶδα φριχτούς σκελετούς δεμένους πάνω σέ τροχούς⁹.»

Ἐπιπλέον ὁ σιγματισμός εἶχε καταργηθεῖ στήν Ἀγγλία (1834) καί στή Γαλλία (1832)· στά 1820 ἡ Ἀγγλία δέν τολμοῦσε πιά νά ἐπιβάλλει στούς προδότες τό «μεγάλο βασανιστήριο» σέ ὅλη του τήν ἔκταση (ὁ Thistlewood δέν διαμελίστηκε). Μόνο ἡ μαστίγωση παρέμενε ἀκόμα σ' ἕναν περιορισμένο ἀριθμό ἀπό ποινικά συστήματα (Πρωσία, Ἀγγλία, Πρωσία). Γενικότερα ὁμως, ἡ πρακτική τῆς τιμωρίας ἔχει γίνει πιά σεμνή. Τό σῶμα δέν πρέπει νά ἀγγίζεται, ἡ, τουλάχιστον, τό λιγότερο δυνατό, καί γίνεται μιὰ προσπάθεια νά ἀγγίζεται κάτι πού δέν εἶναι τό σῶμα αὐτό καθεαυτό. Θά μᾶς πουν: ἡ φυλάκιση, ἡ κάθειρξη, τά καταναγκαστικά ἔργα, τό κάτεργο, ἡ ἀπαγόρευση διαμονῆς, ἡ ἐκτόπιση – πού ὅλα τους κατέχουν τόσο σημαντική θέση στά σύγχρονα ποινικά συστήματα – εἶναι κι αὐτά «σωματικές» ποινές: σέ ἀντίθεση μέ τό πρόστιμο, ἐπιδρουν, καί ἄμεσα μάλιστα, πάνω στό σῶμα. Ἀλλά ἡ σχέση τιμωρίας-σῶμα δέν εἶναι ταυτόσημη μ' ἐκείνη τῶν βασανιστηρίων. Τό σῶμα κατέχει ἐδῶ τή θέση τοῦ ὄργάνου ἢ τοῦ διαμέσου: ἂν ἐπεμβαίνουν πάνω σ' αὐτό μέ τήν κάθειρξη, ἢ τήν ἀναγκαστική ἐργασία, αὐτό γίνεται γιά νά στερήσουν τό ἄτομο ἀπό μιάν ἐλευθερία πού θεωρεῖται ταυτόχρονα καί δικαίωμα καί ἀγαθό. Σύμφωνα μέ τήν ποινική αὐτή τακτική, τό σῶμα συλλαμβάνεται μέσα σ' ἕνα σύστημα καταναγκασμοῦ καί στέρησης, ὑποχρεώσεων καί ἀπαγορεύσεων. Ἡ σωματική ὀδύνη, ὁ πόνος τοῦ ἴδιου τοῦ σώματος, δέν εἶναι πιά στοιχεῖα συστατικά τῆς ποινῆς. Ἡ τιμωρία μετατρέπεται ἀπό μιὰ τέχνη ἀβάσταχτων σωματικῶν ταλαιπωριῶν, σέ μιὰ διαβάθμιση τῆς στέρησης τῶν δικαιωμάτων. Καί ἂν ἀκόμα

χρειαστεί νά ἐπέμβει ἡ δικαιοσύνη καί νά θίξει τό σῶμα τοῦ ὑπόδικου, αὐτό γίνεται ἀπό ἀπόσταση, σύμφωνα μέ αὐστηρούς κανόνες, ἀποβλέποντας σ' ἕναν «ἀνώτερο» σκοπό. Σάν ἀποτέλεσμα τῆς νέας αὐτῆς διακριτικότητας, μιά ὁλόκληρη στρατιά ἀπό τεχνικούς ἔρχεται νά ἀντικαταστήσει τόν δῆμιο – ἄμεσο ἀνατόμο τοῦ πόνου: ἐπιτηρητές, γιατροί, ἱερωμένοι, ψυχίατροι, ψυχολόγοι, παιδαγωγοί· καί μόνη ἡ παρουσία τους κοντά στόν κατάδικο πλέκει τό ἀπαραίτητο στή δικαιοσύνη ἐγκώμιο: τῆς ἐγγυῶνται πῶς τό σῶμα καί ὁ πόνος δέν εἶναι ὁ ἔσχατος στόχος τῆς κολαστικῆς τῆς ἐνέργειας. Πρέπει νά ἔχουμε ὑπόψη μας πῶς, σήμερα, ὁ γιατρός εἶναι ὑποχρεωμένος νά παρακολουθεῖ τοὺς καταδικασμένους σέ θάνατο ὡς τήν τελευταία τους στιγμή, ὑποκαθιστώντας ἔτσι – ὡς διορισμένος γιά τή δημιουργία μιᾶς εὐχάριστης ἀτμόσφαιρας στόν κατάδικο, ὡς παράγοντας τῆς μῆ ὀδύνης – τοὺς ἀρμόδιους ὑπαλλήλους, πού, ἐκεῖνοι, εἶναι ἐπιφορτισμένοι μέ τήν κατάλυση τῆς ζωῆς. Ὅταν πλησιάζει ἡ στιγμή τῆς ἐκτέλεσης, ὁ γιατρός κάνει στόν «ἄρρωστο» μιά ἐνεση ἡρεμιστική. Οὐτοπία τῆς δικαστικῆς αἰδημοσύνης: ἀναίρεση τῆς ὑπαρξης, ἀποφεύγοντας τήν ἐπιβολή τῆς αἰσθησης τῆς ὀδύνης, στέρηση ἀπό ὅλα τά δικαιώματα χωρίς τήν πρόκληση πόνου, ἐπιβολή ποινῶν ἀπαλλαγμένων ἀπό ὀδύνη. Ἡ προσφυγή στήν ψυχο-φαρμακολογία, καθὼς καί σέ διάφορους φυσιολογικούς «ἀποσυνδετήρες» – ἔστω κι ἂν πρόκειται μονάχα γιά προσωρινά μέτρα – εὐθυγραμμίζεται μέ τό «ἐξωσωματικό» αὐτό ποινικό σύστημα.

Μαρτυρία τῆς διπλῆς αὐτῆς διαδικασίας – ἐξάλειψη τοῦ θεάματος, ἐξουδετέρωση τοῦ πόνου – ἀποτελοῦν οἱ σύγχρονες λειτουργίες τῆς θανατικῆς ἐκτέλεσης. Τήν ἴδια κίνηση ἀκολούθησαν οἱ εὐρωπαϊκές νομοθεσίες, ἡ καθεμιά μέ τό δικό της ρυθμό: γιά ὅλους ὁ ἴδιος θάνατος, χωρίς αὐτός νά ὑποχρεῶνεται νά ἐπιδείχνη σάν ἔμβλημα τό ἐξειδικευμένο στίγμα τοῦ ἐγκλήματος ἢ τήν κοινωνική θέση τοῦ ἐγκληματία· ἕνας θάνατος πού διαρκεῖ μονάχα μιά στιγμή, καί πού καμιά λύσσα δέν θά πρέπει νά τόν πολλαπλασιάζει ἀπό πρὶν πάνω στό σῶμα, ἢ καί νά τόν προεκτείνει πάνω στό πτώμα – μιά ἐκτέλεση πού πλήττει τή ζωή μάλλον παρά τό σῶμα. Ἐγκαταλείπονται πιά οἱ μακριές ἐκεῖνες διαδικασίες ὅπου ὁ θάνατος ἐπιβραδύνεται μέ καλά ὑπολογισμένες διακοπές καί ταυτόχρονα πολλαπλασιάζεται μέ μιά σειρά ἀπό διαδοχικά ἐπιθετικά πλήγματα. Ἐγκαταλείπονται οἱ πολύπλοκοι συνδυα-

σμοί πού σκηνοθετούνταν άλλοτε για νά θανατωθεί ένας βασιλοκτόνος, ή σάν αὐτή πού ὄνειρευόταν στίς ἀρχές τοῦ δέκατου ὀγδοοῦ αἰώνα ὁ συγγραφέας τοῦ «'Ο ἀπαγχονισμός δέν ἐπαρκεῖ σάν ποινή» (Hanging not punishment enough)¹⁰, καί πού θά ἐπέτρεπε νά συντριβεῖ ένας κατάδικος πάνω στόν τροχό, κι ὕστερα νά μαστιγωθεῖ ὥσπου νά πέσει ἀναίσθητος, μετά νά κρεμαστεῖ μέ ἀλυσίδες καί νά ἀφεθεῖ, τέλος, νά ἀργοπεθάνει ἀπό τήν πείνα. Ἐγκαταλείπονται τά βασανιστήρια ἐκεῖνα, ὅπου ὁ κατάδικος σέρνεται πάνω σέ μιά καλαμωτή (για νά μή σπάσει πρόωρα τό κεφάλι του στό πλακόστρωτο), ὅπου ξεκοιλιάζεται κι ἀρπάζονται διαστικά τά σπλάχνα του για νά προφτάσει νά τά δεῖ, μέ τά μάτια του, νά τά ρίχνουν στή φωτιά, κι ὅπου, τελικά, ἀποκεφαλίζεται καί τό σῶμα του διαμελίζεται¹¹. Ἡ σύμπτυξη αὐτῶν τῶν «χιλίων θανάτων» σέ μιά αὐστηρή θανατική ἐκτέλεση, καθορίζει μιά νέα ἠθική, ἰδιαίτερο γνώρισμα τῆς ποινικῆς πράξης.

Ἦδη στά 1760 (για τήν ἐκτέλεση τοῦ Λόρδου Feger) εἶχε πειραματικά δοκιμαστεῖ στήν Ἀγγλία μιά μηχανή-ἀγχόνη (ἓνα βάθρο ἀποσποῦνταν ἀπότομα κάτω ἀπό τά πόδια τοῦ κατάδικου, για νά ἀποφενχθεῖ ἡ ἀργή ἀγωνία καί ἡ πάλη σῶμα μέ σῶμα ἀνάμεσα στό θῦμα καί στό δῆμιο). Ἡ μηχανή αὐτή τελειοποιήθηκε καί τελικά υἱοθετήθηκε στά 1783, τήν ἴδια χρονιά πού καταργήθηκε ἡ παραδοσιακή παρέλαση ἀπό τό Newgate στό Tyburn, καί ὅπου, μέ τήν ἀνοικοδόμηση τῆς φυλακῆς (ὕστερα ἀπό τήν ἀνταρσία τοῦ Γκόρντον καί τῶν ὀπαδῶν του), ἐπωφελήθηκαν για νά στήσουν ἀγχόνες στό ἴδιο τό Newgate¹². Τό περίφημο ἄρθρο 3 τοῦ Γαλλικοῦ Κώδικα τοῦ 1791 – «κάθε καταδικασμένος σέ θάνατο θά ἀποκεφαλίζεται» – ἔχει τήν τριπλή αὐτή ἔννοια: ἴσος θάνατος για ὅλους («Τά ἀδικήματα τοῦ ἴδιου εἴδους θά τιμωροῦνται μέ τήν ἴδια ποινή, ὅποια κι ἂν εἶναι ἡ κοινωνική τάξη καί ἡ θέση τοῦ ἐνόχου» – ὀριζε κιόλας ἡ εἰσήγηση πού ψηφίστηκε, ὕστερα ἀπό τήν πρόταση τοῦ Guillotin¹³, τήν 1η τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ 1789)· ἴδια μορφή θανάτου για κάθε κατάδικο, θάνατος ἀκαριαῖος, χωρίς προσφυγή στά «παρατεταμένα καί κατά συνέπεια σκληρά» ἐκεῖνα βασανιστήρια, ὅπως, λογουχάρη, ἡ ἀγχόνη, πού τήν καταδίκασε ὁ Le Peletier· τέλος, τιμωρία για μόνο τόν κατάδικο, ἀφοῦ ὁ ἀποκεφαλισμός, ποινή για τούς εὐγενεῖς, εἶναι ἡ λιγότερο ἀτιμωτική για τήν οἰκογένεια τοῦ ἐγκληματία¹⁴. Ἡ λαϊμητόμος, πού χρησιμοποιήθηκε ἀπό τό Μάρτη τοῦ 1792, ἀποδείχτηκε ἡ κα-

ταλληλότερη μηχανή για τήν εφαρμογή τῶν ἀρχῶν αὐτῶν. Ὁ θάνατος περιορίζεται σ' ἓνα γεγονός θεατό ἀλλά στιγμιαίο. Ἀνάμεσα στό νόμο ἢ σ' ἐκείνους πού τόν εφαρμόζουν, καί στό σῶμα τοῦ ἐγκληματία, ἡ ἐπαφή εἶναι ἀστραπιαία. Δέν ὑπάρχει σωματική ἀναμέτρηση: ὁ δῆμιος δέν εἶναι παρά ἓνας σχολαστικός ρολογάς. «Ἡ ἐμπειρία καί ἡ λογική ἀποδείχνουν πῶς ὁ τρόπος πού χρησιμοποιοῦνταν ἄλλοτε γιά νά ἀποκεφαλιστεῖ ἓνας ἐγκληματίας ἐκθέτει σέ βασανιστήρια πολύ χειρότερα ἀπό τήν ἀπλή ἀφαίρεση τῆς ζωῆς, πού εἶναι ἡ ἀπόλυτη ἐπιθυμία τοῦ νόμου, ὥστε ἡ ἐκτέλεση νά γίνεται ἀκαριαία καί μονομιᾶς· τά παραδείγματα ἀποδείχνουν πόσο δύσκολο εἶναι νά φτάσει κανεῖς σ' αὐτόν τό στόχο. Γιά νά ἐξασφαλιστεῖ ἡ ἐπιτυχία τῆς μεθόδου, πρέπει νά βασίζεται σέ ἀμετάβλητα μηχανικά μέσα, πού ἡ δύναμη καί ἡ ἀποτελεσματικότητά τους θά μπορεῖ ἐξίσου νά προσδιοριστεῖ... Εὐκόλο εἶναι νά κατασκευαστεῖ μιά τέτοια μηχανή πού τό ἀποτελεσματικά της θά εἶναι ἀλάθητο· ὁ ἀποκεφαλισμός θά ἐκτελεῖται ἀκαριαία, σύμφωνα μέ τήν ἐπιθυμία τοῦ καινούργιου νόμου. Ἡ μηχανή αὐτή, ἂν εἶναι ἀνάγκη, δέν θά κάνει καμιάν αἴσθηση καί θά εἶναι ἐλάχιστα ἀντιληπτή¹⁵.» Χωρίς σχεδόν νά ἀγγίζει τό σῶμα, ἡ λαιμητόμος ἀφαιρεῖ τή ζωή, ὅπως ἡ φυλακή στερεῖ τήν ἐλευθερία, ἢ ἓνα πρόστιμο κατακρατᾷ μέρος τῶν ἀγαθῶν. Ὑποτίθεται πῶς εφαρμόζει τό νόμο, ὄχι τόσο σ' ἓνα πραγματικό σῶμα εὐαίσθητο στόν πόνο, ὅσο σ' ἓνα νομικό ὑποκείμενο, κάτοχο – ἀνάμεσα σέ ἄλλα δικαιώματα – τοῦ δικαιώματος τῆς ὑπαρξῆς. Ἡ μηχανή αὐτή ἐπρεπε νά εἶναι ἡ ἀφαίρεση τοῦ ἴδιου τοῦ νόμου.

Ἀναμφίβολα, στή Γαλλία κάτι ἀπό τά βασανιστήρια ἐπέζησε γιά κάμποσο καιρό στή λιτότητα τῶν ἐκτελέσεων. Οἱ πατροκτόνοι, καθώς καί οἱ βασιλοκτόνοι πού προσομοιάζονταν μ' αὐτούς, ὀδηγοῦνταν στό ἱκρίωμα καλυμμένοι μ' ἓνα μαῦρο πέπλο· κι ἐκεῖ, ὡς τά 1832, τούς ἔκοβαν τό ἓνα χέρι. Παράμενε, λοιπόν, μόνο τό στολίδι τοῦ πέπλου. Ἔτσι ἔγινε μέ τόν Fieschi, τό Νοέμβρη τοῦ 1836: «Καταδικάζεται νά ὀδηγηθεῖ στόν τόπο τῆς ἐκτέλεσης μ' ἓνα πουνκάμισο, ξιπόλυτος, καί μέ τό κεφάλι σκεπασμένο μ' ἓνα μαῦρο πέπλο· νά ἐκτεθεῖ πάνω σ' ἓνα ἱκρίωμα, ἐνῶ ὁ δικαστικός κλητήρας θά διαβάζει μεγαλοφώνως τήν καταδικαστική ἀπόφαση, κι ὕστερα νά ἐκτελεστεῖ ἀμέσως.» Ἄς θυμηθοῦμε τόν Damiens. Καί ἄς σημειώσουμε πῶς τό τελευταῖο συμπλήρωμα τοῦ ποινικοῦ θανάτου στάθηκε ἓνα πένθιμο πέπλο. Ὁ καταδίκος δέν

πρέπει πιά νά ἐκτίθεται σέ δημόσια θέα. Μόνη ἡ ἀνάγνωση τῆς δικαστικῆς ἀπόφασης γιά τήν ἐκτέλεση τοῦ κατάδικου στή λαιμητόμο ἀναγγέλλει ἕνα ἐγκλημα πού δέν πρέπει νά ἔχει πρόσωπο¹⁶. Τό τελευταῖο ἴχνος τῶν μεγάλων βασανιστηρίων εἶναι ἡ ἴδια ἡ ἀκύρωσή τους: ἕνα πανί γιά νά κρύψει ἕνα σῶμα. Ἐκτέλεση τοῦ Βεποῖτ, τριπλά ἐπινειδιστοῦ – δολοφόνου τῆς μητέρας του, ὁμοφυλόφιλου, φονιά –, τοῦ πρώτου ἀπό τούς πατροκτόνους πού, χάρη στόν καινούργιο νόμο, δέν τοῦ κόψανε τό χέρι: «Ἐνόςω διαβαζόταν ἡ ἀπόφαση τῆς καταδίκης του, στεκόταν ὄρθιος στό ἰκρίωμα, ὑποβασταζόμενος ἀπό τούς δημίους του. Τό θέαμα ἦταν τρομαχτικό: τυλιγμένος σ' ἕνα κατάλευκο σάβανο, τό πρόσωπο σκεπασμένο μ' ἕνα πένθιμο μαῦρο πέπλο, ὁ πατροκτόνος διέφευγε ἔτσι τά βλέμματα τοῦ σιωπηλοῦ ὄχλου, καί, κάτω ἀπό τά μυστηριώδη καί μακάβρια αὐτά ρούχα, ἡ ζωὴ ἐκδηλωνόταν πιά μονάχα μέ φριχτές οἰμωγές, πού γρήγορα ἐσθῆσαν κάτω ἀπό τό μαχαίρι¹⁷.»

Καταργεῖται, λοιπόν, στίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰώνα, τό μεγάλο θέαμα τῆς σωματικῆς τιμωρίας· ἀποφεύγεται ἔντεχνα τό βασανισμένο σῶμα· ἀποκλείεται ἀπό τήν τιμωρία ἡ σκηνοθεσία τῆς ὀδύνης. Ἀρχίζει τώρα ἡ ἐποχὴ τῆς κολαστικῆς λιτότητος. Ἡ ἐξαφάνιση αὐτῆ τῶν βασανιστηρίων μπορεῖ νά θεωρηθεῖ «κεκτημένη» γύρω στά 1830-1848. Βέβαια, ἡ συνολικὴ αὐτὴ κατάφαση ἀπαιτεῖ ὀρισμένες ἐπιφυλάξεις. Πρῶτα ἀπ' ὅλα, οἱ μετατροπές δέν γίνονται οὔτε μονομιᾶς, οὔτε καί σύμφωνα μέ μιὰ μονότροπη διαδικασία. Σημειώθηκαν καθυστερήσεις. Κατὰ παράδοξο τρόπο, ἡ Ἀγγλία ὑπῆρξε μιὰ ἀπό τίς χώρες τίς πιο ἀντίθετες στήν ἐξαφάνιση τῶν βασανιστηρίων: ἴσως ἐξαιτίας τοῦ πρότυπου ρόλου πού εἶχαν προσδώσει στήν ποινικὴ τῆς δικαιοσύνης ἡ υἰοθέτηση τοῦ θεσμοῦ τῶν ἐνόρκων, ἡ δημόσια διαδικασία, ὁ σεβασμός τοῦ *habeas corpus*: μάλλον ὁμως, ἐπειδὴ δέν θέλησε νά μειώσει τήν ἀκαμψία τῶν ποινικῶν τῆς νόμων κατὰ τὴ διάρκεια τῶν μεγάλων κοινωνικῶν ταραχῶν στά χρόνια 1780-1820. Γιά πολὺν καιρὸ, ὁ Romilly, ὁ Mackintosh καί ὁ Fowell Buxton δέν κατόρθωσαν νά μετριάσουν τίς πολλαπλές καί βαρύτερες ποινές τίς προβλεπόμενες ἀπὸ τὸν ἀγγλικὸ νόμο – «τό φοβερό αὐτὸ μακελειό», ὅπως ἔλεγε ὁ Rossi. Ἡ αὐστηρότητα τῶν ἀγγλικῶν νόμων (τουλάχιστον γιά τίς προβλεπόμενες ποινές, γιατί ἡ ἐφαρμογὴ τους γινόταν ὅλο καί πιο χαλαρὴ, ὅσο οἱ ἔνορκοι ἔκριναν τό νό-

μο υπερβολικό) είχε μάλιστα αύξηθει, αφού στά 1760, ο Blackstone υπολόγιζε πώς υπάρχουν στην αγγλική νομοθεσία 160 έγκλήματα τιμωρούμενα μέ θάνατο, ενώ στά 1819 αυτά ανέρχονταν σέ 223. Θά έπρεπε επίσης νά έχουμε υπόψη μας, πώς ή συνολική διαδικασία υπέστη πολλές έπισπεύσεις και επιβραδύνσεις ανάμεσα στά χρόνια 1760 και 1840· πώς υπήρξε μεγάλη επιτάχυνση τής μεταρρύθμισης σέ όρισμένα κράτη, όπως στήν Αυστρία, ή στή Ρωσία, στίς Ένωμένες Πολιτείες, στή Γαλλία στήν έποχή τής Συντακτικής Συνέλευσης, και μεγάλη πσιωδρόμηση στήν έποχή τής Άντεπανάστασης στήν Εϋρώπη και τής τεράστιας κοινωνικής τρομοκρατίας τών έτών 1820-1848· τίς λίγο πολύ πρόσκαιρες τροποποιήσεις πού επέφεραν τά δικαστήρια ή οί έκτακτοι νόμοι· τήν αντίθεση ανάμεσα στούς νόμους και στήν πραγματική πρακτική πού εφαρμοζόταν από τά δικαστήρια (και πού δέν αντικαθρεφτίζει πάντοτε τήν αληθινή νομοθεσία). Όλα αυτά κατέστησαν άρκετά άνώμαλη τήν εξέλιξη πού σημειώθηκε γύρω στά τέλη του δέκατου όγδοου αιώνα και στίς άρχές του δέκατου ένατου.

Σ' αυτά πρέπει νά προσθέσουμε πώς, άν και ή μετατροπή είναι ούσιαστικά κεκτημένη γύρω στά 1840, άν και οί μηχανισμοί τής τιμωρίας έχουν τήν έποχή εκείνη προσλάβει τή νέα μορφή λειτουργίας τους, ή διαδικασία μολαταϋτα δέν έχει ακόμα ολοκληρωθει. Η έλάττωση του βασανισμού είναι μιá τάση πού έχει βαθιές τίς ρίζες της στή μεγάλη αλλαγή τών έτών 1760-1840· αλλά δέν έχει ακόμα συμπληρωθει· και μπορούμε νά πούμε πώς ή πρακτική τών βασανιστηρίων έπισκίασε για καιρό τό ποινικό μας σύστημα, και έξακολουθει ακόμα νά τό έπηρεάζει. Η λαιμητόμος, ή μηχανή αυτή του σύντομου και διακριτικού θανάτου, έπισφραγίζει στή Γαλλία μιá καινούργια ήθική του νόμιμου θανάτου. Άλλά ή Γαλλική Έπανάσταση τήν περιβάλλει άμέσως μέ μιá μεγάλη θεατρική τελετουργία. Για πολλά χρόνια, άποτελει θέαμα. Και χρειάστηκε νά μετατοπιστει ως τή διασταύρωση τής όδου Saint-Jacques, τό άνοιχτό κάρρο νά αντικατασταθει μέ τήν κλειστή άμαξα, ό κατάδικος νά σπρωχτει άπότομα από τήν άμαξα στή σανίδα τής λαιμητόμου, νά οργανωθουν διαστικές εκτελέσεις σέ άνοικειες ώρες, ή λαιμητόμος νά τοποθετηθει τελικά μέσα στον περιόλο τών φυλακών, και νά καταστει άπροσπέλαστη στό κοινό (ύστερα από τήν εκτέλεση του Weidmann στά 1939), νά άπαγορευθει ή κίνηση στούς δρόμους πού οδηγούν στή φυλακή

όπου είναι κρυμμένη ή λαιμητόμος και όπου η εκτέλεση γίνεται μυστικά (εκτέλεση του Buffet και του Bontemps στη φυλακή της Santé στά 1972), να διώκονται ποινικά οι μάρτυρες που αφηγούνται τη σκηνή, για να πάψει η εκτέλεση να αποτελεί θέαμα και να παραμείνει ένα περίεργο μυστικό ανάμεσα στη δικαιοσύνη και στον κατάδικό της. Φτάνει να αναλογιστεί κανείς όλες αυτές τις προφυλάξεις, για να καταλάβει πώς ο ποινικός θάνατος παραμένει κατά βάθος, ακόμα και σήμερα, ένα θέαμα που δικαιολογημένα πρέπει να απαγορεύεται.

Όσο για τον σωματικό βασανισμό, ούτε κι αυτός τεματίζεται ολότελα στά μέσα του δέκατου ένατου αιώνα. Η ποινή παύει, αναμφίβολα, να συγκεντρώνεται στον βασανισμό, ως τεχνική οδύνης· κύριο αντικείμενό της είναι τώρα η απώλεια ενός αγαθού ή ενός δικαιώματος. Άλλά μιά ποινή σάν τά καταναγκαστικά έργα, ή έστω και σάν τή φυλάκιση – καθαρή στέρηση τής ελευθερίας – δέν λειτούργησε ποτέ χωρίς κάποιο κολαστικό συμπλήρωμα πού αφορά πραγματικά τό ίδιο τό σώμα: τροφικοί περιορισμοί, σεξουαλική αποστέρηση, ξύλο, απομόνωση. Άθελη, άλλ' αναπόφευχτη συνέπεια τής κάθειρξης; Στήν πράξη, ή φυλακή – ακόμα και στίς πιό σαφείς τής διατάξεις – διατήρησε πάντα κάποιο ποσοστό σωματικού πόνου. Η κριτική πού γίνεται συνήθως στό σωφρονιστικό σύστημα, στά πρώτα πενήντα χρόνια του 19ου αιώνα (ή φυλακή δέν είναι αρκετά τιμωρητική: οί κρατούμενοι πεινοῦν λιγότερο, κρυώνουν λιγότερο, και υποβάλλονται στό σύνολό τους σέ πολύ λιγότερες στερήσεις από πολλούς φτωχούς, ακόμα και από εργάτες) βασίζεται σ' ένα αξίωμα πού δέν έχει ακόμα αληθινά καταργηθεί: δίκαιο είναι ένας κατάδικος να υποφέρει σωματικά περισσότερο από τούς άλλους ανθρώπους. Δύσκολα ή ποινή διαχωρίζεται από ένα συμπλήρωμα σωματικού πόνου. Τί νόημα θά είχε μιά τιμωρία έξω-σωματική;

Παραμένει λοιπόν πάντα ένα στοιχείο «βασανιστικό» στους σύγχρονους μηχανισμούς τής ποινικής δικαιοσύνης – ένα στοιχείο πού δέν έχει ολότελα εξουδετερωθεί, αλλά πού αντίθετα ενσωματώνεται, όλοένα και πιό πλατιά, στό «έξω-σωματικό» ποινικό σύστημα.

Ἐὸ μετριασμός τῆς ποινικῆς αὐστηρότητας στή διάρκεια τῶν τελευταίων αἰῶνων εἶναι ἓνα φαινόμενο πολύ γνωστό στούς ιστορικούς τοῦ Δικαίου. Γιά καιρό, ὅμως, θεωρήθηκε στό σύνολό του ὡς ποσοτικό φαινόμενο: λιγότερη σκληρότητα, λιγότερος πόνος, περισσότερη εὐσπλαχνία, περισσότερος σεβασμός, περισσότερη ἀνθρωπιά. Στήν πραγματικότητα, οἱ μεταβολές αὐτές συνοδεύονται ἀπό μιά μετατόπιση τοῦ ἴδιου τοῦ ἀντικειμένου τῆς κολαστικῆς πράξης. Μείωση τῆς ἔντασης; Ἴσως. Ἀλλαγὴ στόχου, ἀναμφισβήτητα.

Ἄν τό ποινικό σύστημα, μέ τήν πιό αὐστηρή του μορφή, δέν στρέφεται πιά στό σῶμα, τότε πάνω σέ τί ἐγκαθιστᾶ τήν ἐπιβολή του; Ἡ ἀπάντηση τῶν θεωρητικῶν – αὐτῶν πού γύρω στά 1760 ἐγκαινιάζουν μιά καινούργια περίοδο πού δέν ἔχει τερματιστεῖ ἀκόμα – εἶναι ἀπλή, σχεδόν αὐτονόητη. Φαίνεται νά ἐγγράφεται στήν ἴδια τήν ἐρώτηση. Ἄφου δέν ἀπευθύνεται στό σῶμα, ἀπευθύνεται στήν ψυχή. Τή σωματική ποινή πού χρησιμοποιόταν ὡς τώρα μέ πάθος γιά νά ἐξασφαλιστεῖ ὁ ἐξίλασμός, πρέπει τώρα νά τή διαδεχθεῖ μιά τιμωρία πού νά ἐπιδρᾷ βαθύτερα, στήν καρδιά, στή σκέψη, στή θέληση, στό θυμικό. Μιά γιά πάντα, ὁ Mably διατύπωσε τό ἀξίωμα: «Πρέπει ἡ τιμωρία νά πλήττει, θά ἔλεγα, μάλλον τήν ψυχή καί ὄχι τό σῶμα¹⁸.»

Σημαντική στιγμή. Οἱ παλιοί μέτοχοι τῆς λαμπρῆς ποινικῆς γιορτῆς, τό σῶμα καί τό αἷμα, παραχωροῦν τή θέση τους. Ἐνα καινούργιο πρόσωπο κάνει τήν ἐμφάνισή του στή σκηνή, μεταμφιεσμένο. Τελείωσε μιά κάποια τραγωδία· ἀρχίζει τώρα μιά κωμωδία μέ σκοτεινές σιλουέτες, μέ φωνές χωρίς πρόσωπο, μέ ἀνεξιχνίαστες ὀντότητες. Ὁ μηχανισμός τῆς ποινικῆς δικαιοσύνης πρέπει νά δαγκώσει τώρα αὐτή τή χωρίς σῶμα πραγματικότητα.

Ἀπλή, ἄραγε, θεωρητική κατάφαση, πού τή διαψεύδει ἡ ποινική πρακτική; Ἄς τό σκεφθοῦμε λιγάκι. Ἡ ἀλήθεια εἶναι πῶς τό νά τιμωρεῖς δέν εἶναι, σήμερα, ἀπλά καί μόνο νά μεταβάλλεις μιά ψυχή· ὅμως, ἡ ἀρχή τοῦ Mably δέν παρέμεινε μιά ἀπλή εὐχή. Ἄπό τήν ἀρχή κιόλας τοῦ σύγχρονου ποινικοῦ συστήματος μποροῦμε νά παρακολουθήσουμε τά ἀποτελέσματά της.

Καί πρῶτα ἀπ' ὅλα, ἡ ὑποκατάσταση τῶν ἀντικειμένων. Δέν θέλω μ' αὐτό νά πῶ πῶς ξαφνικά ἀρχισαν νά τιμωροῦνται ἄλλα ἐγκλήματα. Χωρίς ἀμφιβολία, ὁ προσδιορισμός τῶν ἀδικημάτων,

ή ιεράρχηση τής σοβαρότητάς τους, τὰ περιθώρια ἐπιείκειας, αὐτό πού ἦταν ἀνεκτό στήν πράξη κι ἐκείνο πού ἦταν νόμιμα ἐπιτρεπτό – ὅλα αὐτά μεταβλήθηκαν εὐρύτατα μέσα στά τελευταῖα διακόσια χρόνια· πολλά ἐγκλήματα ἔπαυσαν νά θεωροῦνται ἐγκλήματα, γιατί ἦταν συνδεδεμένα μέ μιὰ ὀρισμένη ἄσκηση τής θρησκευτικῆς ἐξουσίας ἢ μέ ἓνα ὀρισμένο εἶδος οἰκονομικῆς ζωῆς· ἡ βλασφημία ἔχασε τόν ὀρισμό της σάν ἐγκλημα· τό λαθρεμπόριο καί ἡ οἰκιακή κλοπή ἔχασαν ἓνα μέρος τής βαρύτητάς τους. Ὅμως, οἱ μετατοπίσεις αὐτές δέν εἶναι ἴσως τό πιό σημαντικό φαινόμενο: ὁ διαχωρισμός τοῦ ἐπιτρεπτοῦ καί τοῦ ἀπαγορευμένου διατήρησε, ἀπό τόν ἓνα αἰῶνα στόν ἄλλο, μιὰ κάποια σταθερότητα. Ἀντίθετα, βαθιές ἀλλαγές σημειώθηκαν στό ἀντικείμενο «ἐγκλημα» – κύριο στόχο τής ποινικῆς πρακτικῆς: στήν ποιότητά του, στή φύση του, στήν οὐσία του θά λέγαμε, πού ἀποτελεῖ τό ἀξιόποينو στοιχεῖο, πολύ περισσότερο ἀπό ὅτι ὁ τυπικός καθορισμός του. Ἡ σχετική σταθερότητα τοῦ νόμου στέγασε μιὰ ὀλόκληρη κλίμακα ἀπό λεπτότατες καί σύντομες ἀλλαγές. Μέ τό ὄνομα «ἐγκλημα» ἢ «πλημμέλημα», δικάζονται, βέβαια, πάντοτε νομικά ἀντικείμενα προσδιορισμένα ἀπό τόν Κώδικα, ἀλλά δικάζονται ἐπίσης καί πάθη, ἔνστικτα, διαστροφές, ἀναπηρίες, μὴ προσαρμογές, ἐπιδράσεις περιβάλλοντος ἢ ἀποτελέσματα κληρονομικότητας· τιμωροῦνται ἐπιθετικές πράξεις, ἀλλά διαμέσου αὐτῶν καί ἡ ἴδια ἡ ἐπιθετικότητα· διασμοί, ἀλλά ταυτόχρονα καί διαστροφές· δολοφονίες, πού εἶναι ὅμως καί παρορμήσεις ἢ πόθοι. Θά μᾶς πούνε: δέν εἶναι αὐτά πού δικάζονται· ἂν τὰ ἐπικαλούμαστε, εἶναι γιά νά ἐξηγηθοῦν τὰ ὑπό ἐκδίκαση γεγονότα, καί γιά νά καθοριστεῖ ὡς ποιό σημεῖο ἐνυπάρχει στό ἐγκλημα ἡ βούληση τοῦ ὑποκειμένου. Ἀνεπαρκέστατη ἀπάντηση.

Γιατί εἶναι ἀκριβῶς αὐτά – αὐτές οἱ σκιές πίσω ἀπό τὰ στοιχεία τής ὑπόθεσης – πού σ' ἀλήθεια δικάζονται καί τιμωροῦνται. Δικάζονται μέ τόν πλάγιο τρόπο τῶν «ἐλαφρυντικῶν περιπτώσεων» πού παρεμβάλλουν στήν ἀπόφαση ὄχι μονάχα «περιστασιακά» στοιχεία τής πράξης, ἀλλά καί κάτι ἄλλο, πού δέν εἶναι νομικῶς κωδικοποιήσιμο: ἡ γνώση τής προσωπικότητάς τοῦ ἐγκληματία, ἡ ἐκτίμηση τοῦ ἀτόμου του, ὅλα ὅσα εἶναι δυνατό νά μαθευτοῦν γιά τή σχέση ἀνάμεσα σ' αὐτόν, στό παρελθόν του καί στό ἐγκλημά του, τί μπορούμε νά προσδοκᾶμε στό μέλλον ἀπό

αυτόν. Δικάζονται ακόμα, με βάση όλες τις γνώσεις που αναμεταδόθηκαν από την ιατρική στη νομολογία από τον 19ο αιώνα και μετά (τά «τέρατα» της εποχής του Georget, οι «ψυχικές ανωμαλίες» της έγκυκλιου Chaumié, οι «διστραμμένοι» και οι «άπροσάρμοστοι» που αναφέρονται στις σύγχρονες πραγματογνωμοσύνες), και που, με τό πρόσχημα πώς έξηγούν μιά πράξη, είναι τρόποι για νά χαρακτηριστεί ένα άτομο. Τιμωρούνται, με μιά τιμωρία που διατείνεται πώς έργο της είναι νά καταστήσει τόν έγκληματία «όχι μονάχα πρόθυμο αλλά και ικανό νά ζήσει σεβόμενος τό νόμο, και νά ανταποκρίνεται ό ίδιος στις ανάγκες του»· τιμωρούνται με τήν έσωτερική οίκονομία μιάς ποινης που, αν ναι κυρώνει τό έγκλημα, μπορεί νά μετατραπεί (συντομευόμενη ή επεκτεινόμενη, ανάλογα με τις περιστάσεις), στό μέτρο που αλλάζει ή συμπεριφορά του κατάδικου· τιμωρούνται ακόμα από όλην τήν κλίμακα τών «μέτρων ασφαλείας» που συνοδεύουν τήν ποινή (άπαγόρευση διαμονής, έπιτηρούμενη έλευθερία, ποινική κηδεμονία, αναγκαστική ιατρική παρακολούθηση), και που προορισμός τους δέν είναι νά τιμωρουν τό αδίκημα, αλλά νά κρατούν τό άτομο υπό έλεγχο, νά εξουδετερώνουν τις επικίνδυνες διαθέσεις του, νά αλλάζουν τις έγκληματικές του τάσεις, και νά παύουν μονάχα όταν έχει έπιτευχθεί ή αλλαγή αυτή. Στο δικαστήριο δέν αναφέρεται ή ψυχή του έγκληματία με σκοπό νά έξηγηθεί τό έγκλημά του, και νά παρεμβληθεί ή ψυχή σαν στοιχείο νομικού καταλογισμού τών εϋθυνών· αν τήν επικαλούνται, με τόσο μεγάλη έμφαση, με τόσην έγνοια κατανόησης, με τόσο «έπιστημονικό» ζήλο, είναι ακριβώς για νά δικαστεί, αυτή, μαζί με τό έγκλημα και για νά υπολογιστεί στην έπιμέτρηση της ποινης. Σέ όλόκληρη τήν ποινική τελετουργία, από τήν ανάκριση ως τή δικαστική απόφαση και τά τελευταία επακόλουθα της ποινης, έπιπροστίθεται ένα πεδίο από αντικείμενα που έρχονται νά συνδέσουν, αλλά και νά διαχωρίσουν τά νομικώς προσδιορισμένα και κωδικοποιημένα αντικείμενα. Η ψυχιατρική πραγματογνωμοσύνη, αλλά και γενικότερα ή ανθρωπολογία του εγκλήματος και τά ακατάπαυστα αναμασήματα της εγκληματολογίας, αποκτούν εδώ τή συγκεκριμένη τους λειτουργία: με τήν πανηγυρική έγγραφη τών παράνομων πράξεων στό πεδίο τών αντικειμένων που επιδέχονται έπιστημονική γνώση δίνεται στον μηχανισμό της νόμιμης τιμωρίας μιά δικαιολογήσιμη έπιβολή όχι απλώς πάνω

στά αδικήματα, αλλά και πάνω στα άτομα· όχι μονάχα πάνω στις πράξεις τους, αλλά και πάνω σ' αυτό πού οι ίδιοι είναι, πού θά είναι ή πού ένδεχόμενα θά γίνουν. Τό συμπλήρωμα ψυχής πού έχει εξασφαλίσει ή δικαιοσύνη, είναι φαινομενικά έπεξηγηματικό και περιοριστικό, στην πραγματικότητα είναι προσαρτητικό. Πάνε εκατόν πενήντα μέ διακόσια χρόνια πού ή Ευρώπη έχει έγκαταστήσει τά καινούργια της ποινικά συστήματα, και οί δικαστικοί λειτουργοί, σιγά σιγά, αλλά ακολουθώντας μιά διαδικασία πού χρονολογείται από πολύ παλιά, άρχισαν νά δικάζουν κάτι άλλο και όχι τά έγκλήματα: τήν «ψυχή» του έγκληματία.

Καί κατά συνέπεια, άρχισαν νά κάνουν κάτι άλλο, και όχι νά δικάζουν. Ή, για νά είμαστε πιό ακριβόλογοι, μέσα στην ίδια τή δικαστική διαμόρφωση τής κρίσης, έχουν εισχωρήσει άλλα πρότυπα αξιολόγησης, πού μετατρέπουν ουσιαστικά τούς κανόνες τής έπεξεργασίας της. 'Από τότε πού ο Μεσαίωνας είχε έπινοήσει, όχι χωρίς δυσκολία και θραδύτητα, τόν μεγάλο δικαστικό τύπο άνάκρισης, τό νά δικάζεις ήταν νά άποδείχνεις τήν άλήθεια ενός έγκλήματος, ήταν νά προσδιορίζεις τόν δράστη, ήταν νά του επιβάλλεις μιά νόμιμη κύρωση. Γνώση τής παράβασης, γνώση του ύπεύθυνου, γνώση του νόμου – αυτοί ήταν οί τρεις όροι πού έπέτρεπαν νά θεμελιωθεί μιά κρίση πάνω στην άλήθεια. Νά όμως πού τώρα στή διάρκεια τής ποινικής δίκης, έγγράφεται ένα όλότελα διαφορετικό πρόβλημα άλήθειας: όχι πιά τό άπλό: «Διαπιστώθηκε τό γεγονός; Είναι πραγματικά παράνομο;» 'Αλλά και: «Τί είναι άραγε τό γεγονός αυτό; Τί είναι αυτή ή βιαιότητα ή αυτό τό έγκλημα; Σέ ποιό επίπεδο, σέ ποιό πεδίο τής πραγματικότητας πρέπει νά έγγραφεί; Φαντασίωση, ψυχωτική αντίδραση, παραληρηματικό έπεισόδιο, διαστροφή;»

'Οχι πιά άπλως: «Ποιός είναι ο δράστης;» 'Αλλά: «Πώς νά προσδιορίσουμε τήν αίτιατή διαδικασία ή όποία προκάλεσε τό έγκλημα; Ποιά είναι, άναφορικά μέ τό δράστη, ή προέλευση του έγκλήματος; Ένστικτο, άσυνείδητο, περιβάλλον, κληρονομικότητα;» 'Οχι πιά άπλως: «Ποιός νόμος τιμωρεί αυτήν τήν παράβαση;». 'Αλλά: «Ποιά θά ήταν τά πιό αποτελεσματικά μέτρα εναντίον της; Πώς νά προβλέψουμε τήν εξέλιξη του ύποκειμένου; Ποιός θά ήταν ο άσφαλέστερος τρόπος νά συνεντιστεί;» 'Ενα όλόκληρο σύνολο από κρίσεις άξιολογικές, διαγνωστικές, προγνωστικές, τυπολογικές, άναφερόμενες στό πρόσωπο του έγκλημα-

τία, έχουν τώρα εισχωρήσει στη δομή της ποινικής διαδικασίας. Μιά διαφορετική αλήθεια εισδύει τώρα σ' εκείνην που απαιτούνταν άλλοτε από τον δικαστικό μηχανισμό: μία αλήθεια που, περιπλεγμένη με την πρώτη, μετατρέπει την επιβεβαίωση της ένοχής σε παράδοξο επιστημονικο-δικονομικό σύμπλεγμα. Και κάτι τό πολύ σημαντικό: ο τρόπος που τό ζήτημα της τρέλας εξελίχτηκε μέσα στην ποινική πρακτική. Σύμφωνα με τον Κώδικα του 1810, τό ζήτημα αυτό αναφέρεται μονάχα στο τέλος του άρθρου 64. "Όμως, τό άρθρο τουτο όρίζει πώς δέν υπάρχει έγκλημα ούτε και πλημμέλημα αν ο δράστης βρισκόταν σε κατάσταση παραφροσύνης τή στιγμή της πράξης. 'Η δυνατότητα λοιπόν της βεβαίωσης της τρέλας απέκλειε τον προσδιορισμό μιās πράξης ως έγκληματικής: αν ο δράστης ήταν τρελός, ή σοβαρότητα της χειρονομίας του δέν μεταβαλλόταν από τό γεγονός αυτό, ούτε και ή ποινή του έπρεπε νά μειωθεί: τό έγκλημα αυτό καθαυτό εξαφανιζόταν. Δέν ήταν λοιπόν δυνατό κάποιος νά κηρυχθεί ένοχος και ταυτόχρονα τρελός: ή διάγνωση της τρέλας, μιá που είχε επιβεβαιωθεί, δέν ήταν πιá δυνατό νά υποβληθεί σε δικαστική κρίση: διέκοπτε τή διαδικασία, και εξουδετέρωνε τή εξουσιαστική δύναμη της δικαιουσύνης πάνω στο δράστη του έγκλήματος. "Όχι μονάχα ή ιατρική εξέταση του υπόπτου για παραφροσύνη έγκληματία, αλλά και τά αποτελέσματα της εξέτασης αυτής έπρεπε νά είναι όλοτελα ξένα προς τήν ποινή και νά προηγούνται από τήν ποινή. "Όστόσο, πολύ νωρίς, τά δικαστήρια του δέκατου ένατου αιώνα παραγνώρισαν τό νόημα του άρθρου 64. Σέ αντίθεση με πολλές αποφάσεις του 'Αρείου Πάγου, που υπενθύμιζαν ότι ή κατάσταση παραφροσύνης δέν συνεπάγεται ούτε μέτρια ποινή ούτε και άθώωση, αλλά μονάχα άπαλλακτικό βούλευμα, τά δικαστήρια παρενόβαλαν στην ίδια τήν απόφασή τους τό ζήτημα της τρέλας. Δέχονταν πώς μπορεί κανείς νά είναι και ένοχος και τρελός: τόσο λιγότερο ένοχος, όσο είναι περισσότερο τρελός: ένοχος βέβαια, αλλά άξιος για ψυχιατρείο και νοσηλεία, παρά για τιμωρία: επικίνδυνα ένοχος, άφοϋ είναι όλοφάνερα άρρωστος, κ.τ.λ. 'Από τήν άποψη του Ποινικοϋ Κώδικα, πρόκειται για νομικούς παραλογισμούς. 'Αλλά όλα αυτά στάθηκαν ή άφετηρία μιās εξέλιξης, που ή δικονομία, καθώς και ή νομοθεσία τήν επιταχύνουν στά έπόμενα έκατόν πενήντα χρόνια: ή μεταρρύθμιση του 1832, εισάγοντας τίς «έλαφρυντικές περιπτώσεις», επέτρεπε κιόλας νά

μετατραπεί ή καταδίκη σύμφωνα με τον υποτιθέμενο βαθμό μιᾶς ἀρρώστιας, ή με τίς μορφές τρέλας. Καί ή πρακτική – πού ἀκολουθοῦνταν κατά κανόνα στά κακουργοδοκεία καί ἐπεκτεινόταν μερικές φορές καί στά πλημμελειοδικεία – τῆς ψυχιατρικῆς πραγματογνωμοσύνης, ἐπιτρέπει στήν καταδίκη, ἀκόμα καί ἂν διατυπώνεται μονάχα μέ ὄρους νόμιμης ποινῆς, νά ὑποδηλώνει μέ τρόπο λίγο πολύ ἀσαφῆ κρίσεις γιά τή φυσιολογική κατάσταση τοῦ ἐγκληματία, γιά προσδιορισμούς αἰτιάσεων, γιά προϋποθέσεις ἐνδεχόμενης ἀλλαγῆς, γιά προβλέψεις γιά τό μέλλον του. Ὅλες αὐτές οἱ πράξεις δέν εἶναι βέβαια δυνατό νά θεωρηθοῦν – ἰδωμένες ἀπ' ἔξω – προάγγελοι μιᾶς καλά θεμελιωμένης δικαστικῆς κρίσης· ἐνσωματώνονται ἄμεσα στή διαδικασία διαμόρφωσης τῆς ἀπόφασης τοῦ δικαστηρίου. Ἀντί ή τρέλα νά ἐξαλείφει τό ἐγκλημα, σύμφωνα μέ τήν πρωταρχική ἐννοια τοῦ ἀρθρου 64, κάθε ἐγκλημα, καί, στό ἀκρότατο ὄριο, κάθε ἀδίκημα ἐνέχει τώρα, ὡς θεμιτή ὑπόψια, ἀλλά ταυτόχρονα καί ὡς δικαίωμα πού μπορεῖ νά διεκδικηθεῖ, τήν προϋπόθεση τῆς τρέλας, ή, τουλάχιστον, τῆς ψυχικῆς ἀνωμαλίας. Καί ή ἀπόφαση πού καταδικάζει ή ἀθωώνει δέν εἶναι ἀπλῶς μιᾶ κρίση ἐνοχῆς, μιᾶ ἀπόφαση πού ἐπιβάλλει ποινή· ἐμπεριέχει μιάν ἐκτίμηση τῆς φυσιολογικῆς κατάστασης καί μιᾶ τεχνική συνταγή γιά τή ρύθμιση τῆς φυσιολογικῆς κατάστασης. Ὁ δικαστής σήμερα – δικαστής ή ἐνορκος – δέν περιορίζεται στό «νά δικάζει».

Καί δέν εἶναι ἄλλωστε ὁ μόνος πού δικάζει. Σέ ὅλη τή διάρκεια τῆς ποινικῆς διαδικασίας, καθῶς καί κατά τή διαδικασία τῆς ἐκτέλεσης τῆς ποινῆς, ἀφθονοῦν πρόσθετες ἀρμοδιότητες. Μικρές δικαιοσύνες καί παράλληλοι δικαστικοί λειτουργοί πολλαπλασιάστηκαν γύρω ἀπό τήν κυρίως δίκη: ἐμπειρογνώμονες ψυχίατροι ή ψυχολόγοι, δικαστές ἐντεταλμένοι μέ τήν ἐφαρμογή τῆς ποινῆς, παιδαγωγοί, ὑπάλληλοι τῆς διοίκησης τῶν σωφρονιστηρίων διαμοιράζονται τή νόμιμη ἐξουσία κολασμοῦ· θά ποῦν πῶς κανένας ἀπό αὐτούς δέν ἔχει στήν πραγματικότητα τό δικαίωμα νά δικάζει· πῶς οἱ μέν, ὕστερα ἀπό τήν ἀπόφαση, δέν ἔχουν ἄλλο δικαίωμα παρά νά ἐφαρμόσουν μιᾶ ποινή πού ἔχει καθορίσει τό δικαστήριο, καί, προπαντός, πῶς οἱ ἄλλοι – οἱ πραγματογνώμονες – παρεμβαίνουν πρὶν ἀπό τή δικαστική ἀπόφαση, ὄχι γιά νά δικάσουν, ἀλλά γιά νά διαφωτίσουν τοὺς δικαστές πού πρόκειται νά πάρουν τήν ἀπόφαση. Ἀπό τή στιγμή,

όμως, πού οί ποινές καί τά μέτρα ασφαλείας, τά επιβαλλόμενα από τό δικαστήριο, δέν είναι απόλυτα προσδιορισμένα, από τή στιγμή πού μπορούν νά μετατραπούν στή διάρκεια τής δίκης, από τή στιγμή πού επιτρέπεται σέ άλλους κι όχι μονάχα στους τακτικούς δικαστές νά αποφασίζουν αν ό κατάδικος είναι «άξιος» νά του επιβληθεί περιορισμένη έλευθερία, ή υπό όρους έλευθερία, ή αν μπορούν νά τερματίζουν τήν ποινική του κηδεμονία, πρόκειται καθαρά γιά μηχανισμούς νόμιμης τιμωρίας πού μπαίνουν στή διάθεσή τους καί αφήνονται στήν εκτίμησή τους: βοηθοί-δικαστές, αλλά, πάντως, δικαστές. "Όλο αυτό τό σύστημα πού αναπτύχθηκε, χρόνια τώρα, αναφορικά μέ τήν επιβολή ποινών, καί μέ τήν προσαρμογή τους στά άτομα, ελαττώνει τίς αρμοδιότητες τής δικαστικής απόφασης καί τήν επεκτείνει πέρα από τήν καταδίκη. "Όσο γιά τούς ψυχιάτρους-πραγματογνώμονες, μπορούν, βεβαίως, νά υπεραμύνονται, ότι αυτοί δέν δικάζουν. "Ας εξετάσουμε τά τρία έρωτήματα στά όποια όφείλουν νά απαντήσουν, ύστερα από τήν έγκύκλιο του 1958: είναι ή όχι επικίνδυνος ό κατηγορούμενος; Μπορεί, ναι ή όχι, νά ύποσται ποινική τιμωρία; Μπορεί, ναι ή όχι, νά θεραπευθεί ή νά επανακτηθεί από τήν κοινωνία; Τά έρωτήματα αυτά δέν έχουν καμιά σχέση μέ τό άρθρο 64, ούτε καί μέ τήν ενδεχόμενη τρέλα του κατηγορουμένου τή στιγμή τής πράξης. Δέν είναι έρωτήματα πού αναφέρονται στό δαθμό τής «εύθύνης». "Αφορούν μονάχα στήν επιβολή τής ποινής, στή χρησιμότητά της, στήν αποτελεσματικότητά της· επιτρέπουν νά ύποδειχθεί, μέ ένα λεξιλόγιο ελάχιστα κωδικοποιημένο, αν τό ψυχιατρείο είναι πιό κατάλληλο από τή φυλακή, αν πρέπει νά προβλεφθεί ένας έγκλεισμός σύντομος ή μακροχρόνιος, ιατρική νοσηλεία ή μέτρα ασφαλείας. "Ο ρόλος του ψυχιάτρου στό ποινικό πεδίο; "Όχι, βέβαια, ρόλος ειδικού γιά τόν καταλογισμό εύθυνών, αλλά συμβούλου γιά τήν ποινή· αυτός θά πει αν τό ύποκείμενο είναι «επικίνδυνο», πώς πρέπει νά προστατευθοϋμε από αυτό, πώς νά παρέμβουμε γιά νά τό αναμορφώσουμε, αν είναι προτιμότερο νά γίνει κάποια προσπάθεια καταστολής ή θεραπείας. Στίς αρχές τής ιστορίας της, μόνη ύποχρέωση τής ψυχιατρικής πραγματογνωμοσύνης ήταν νά διατυπώνει «άληθινές» προτάσεις γιά τό ποσοστό έλεύθερης βούλησης του παραβάτη κατά τήν εκτέλεση τής πράξης του· τώρα πρέπει νά ύποδείχνει κάποια συνταγή γι' αυτό πού θά μπορούσαμε νά απο-

καλέσουμε «ίατρο-δικαστική νοσηλεία του».

Συνοψίζουμε: από τότε πού λειτουργεί τό νέο ποινικό σύστημα – αυτό πού καθορίστηκε από τούς περιφημους Κώδικες του δέκατου ὄγδοου καί του δέκατου ἑνατου αἰώνα –, μιά ὀλική διαδικασία ὀδήγησε τούς δικαστές στό νά κρίνουν κάτι ἄλλο παρά τά ἐγκλήματα· στίς δικαστικές τούς ἀποφάσεις, ὠθοῦνταν στό νά κάνουν κάτι ἄλλο ἀπό τό νά δικάζουν· καί ἡ δικαστική ἐξουσία μετατοπίστηκε, ὡς ἕνα σημεῖο, σέ ἄλλες ἀρμοδιότητες ἐκτός ἀπό τούς ποινικούς δικαστές. Σέ ὀλόκληρη τήν ποινική διαδικασία ἔχουν τώρα προστεθεῖ ἐξω-δικαστικά στοιχεῖα καί πρόσωπα. Θά μᾶς ποῦν πῶς δέν ὑπάρχει ἐδῶ τίποτα τό ἀνοίκειο, πῶς μοῖρα του Δικαίου εἶναι νά ἀπορροφᾶ λίγο λίγο στοιχεῖα πού του εἶναι ξένα. Συμβαίνει ὁμως κάτι τό πολύ περίεργο στή σύγχρονη ποινική δικαιοσύνη: ἄν ἐπιβαρύνεται μέ τόσα ἐξω-δικαστικά στοιχεῖα, δέν εἶναι γιά νά τά ἀξιοποιήσει δικαστικά καί νά τά ἐνσωματώσει λίγο λίγο στήν αὐστηρά συγκεκριμένη τιμωρητική ἐξουσία: ἀντίθετα, εἶναι γιά νά διευκολύνει τή λειτουργία τους, σάν μῆ-δικαστικά στοιχεῖα, στά ἐνδότερα τῆς ποινικῆς ἐπιχείρησης· εἶναι γιά νά ἐμποδίζει τήν ἐπιχείρηση αὐτή νά ἀποτελεῖ ἀπλά καί μόνο μιά νόμιμη τιμωρία· εἶναι γιά νά ἀπαλλάσσει τόν δικαστή ἀπό τήν ἐνοχή του νά εἶναι ὁ μόνος πού τιμωρεῖ: « Ἀπαγγέλλουμε, βέβαια, τήν ἐτυμηγορία μας, ἀλλά ὅσο κι ἄν αὐτή προκαλεῖται ἀπό ἕνα ἐγκλημα, βλέπετε πολύ καλά ὅτι, γιά μᾶς, λειτουργεῖ σάν τρόπος χειρισμοῦ ἑνός ἐγκληματία· τιμωροῦμε, ἀλλά μ' αὐτό θέλουμε νά ποῦμε πῶς ἐπιθυμοῦμε νά θεραπεύσουμε.» Σήμερα, ἡ ποινική δικαιοσύνη δέν λειτουργεῖ καί δέν δικαιολογεῖται παρά μονάχα μέ τήν ἀδιάκοπη αὐτήν ἀναφορά σέ κάτι ἄλλο ἀπ' ὅ,τι ἡ ἴδια εἶναι, μέ τήν ἀδιάλειπτη αὐτή ἐπανεγγραφή σέ συστήματα μῆ-δικαστικά. Ὑπόκειται σ' αὐτόν τόν ἐπαναχαρακτηρισμό ἀπό τή γνώση.

Κάτω ἀπό τήν αὐξανόμενη ἠπιότητα τῶν ποινῶν, μποροῦμε λοιπόν νά διακρίνουμε μιά μετατόπιση τῶν σημείων ἐφαρμογῆς τους, καί μέσ' ἀπό τή μετατόπιση αὐτή, ἕνα ὀλόκληρο πεδίο ἀπό πρόσφατα ἀντικείμενα, ἕνα ὀλόκληρο νέο σύστημα ἀλήθειας, καθῶς καί ἕνα πλῆθος ἀπό ῥόλους πρωτόφαντους στήν ἄσκηση τῆς ποινικῆς δικαιοσύνης. Μιά ὀρισμένη γνώση, διάφορες τεχνικές, «ἐπιστημονικές» θεωρίες, διαμορφώνονται καί περιπλέκονται μέ τήν πρακτική τῆς κολαστικῆς ἐξουσίας.

Σκοπός τοῦ βιβλίου τούτου: ἡ συσχετισμένη ἱστορία τῆς σύγχρονης ψυχῆς καί μιᾶς νέας ἐξουσίας στήν ἀπονομή τῆς δικαιοσύνης· ἡ γενεαλογική ἱστορία τοῦ σύγχρονου ἐπιστημονικο-δικαστικοῦ συμπλέγματος, ὅπου στηρίζεται ἡ κολαστική ἐξουσία, ἀπό ὅπου ἀντλεῖ τή δικαιολόγησή της καί τούς κανόνες της, προεκτείνει τά ἀποτελέσματά της καί συγκαλύπτει τήν ὑπέρμετρον ἰδιορρυθμία της.

Ἐκ τούτου ὁ μὲν νά ξεκινήσει κανεὶς γιά νά μελετήσῃ τήν ἱστορία τῆς ὑπὸ ἐκδίκαση σύγχρονης ψυχῆς; Ἐάν περιοριστοῦμε στήν ἐξέλιξη τῶν νομικῶν κανόνων ἢ τῶν ποινικῶν δικονομιῶν, ριψοκινδυνεύουμε νά δώσουμε τήν προτεραιότητα στό συνολικό, ἐξωτερικό, ἀδρανές καί πρωταρχικό γεγονός τῆς ἀλλαγῆς τῆς ἀνθρώπινης συλλογικῆς εὐαισθησίας, τῆς προόδου τοῦ ἀνθρωπισμοῦ ἢ τῆς ἀνάπτυξης τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου. Ἐάν ἐξετάσουμε μονάχα – ὅπως τό ἔκανε ὁ Durkheim¹⁹ – τίς γενικές κοινωνικές μορφές, διατρέχουμε τόν κίνδυνο νά θέσουμε σάν ἀρχή τοῦ μετριάσμου τῆς τιμωρίας διαδικασίες ἐξατομίκευσης πού εἶναι μάλλον ἕνα ἀπό τά ἀποτελέσματα τῶν νέων μεθόδων ἐξουσίας, καί πρῶτα ἀπ' ὅλα τῶν νέων ποινικῶν μηχανισμῶν. Ἡ μελέτη μας τούτη βασίζεται σέ τέσσερις γενικούς κανόνες:

1. – Νά μήν ἐπικεντρώσουμε τή μελέτη τῶν κολαστικῶν μηχανισμῶν μονάχα στά «κατασταλτικά» τους ἀποτελέσματα, μονάχα στήν πλευρά τους «τῆς τιμωρίας», ἀλλά νά τοὺς ἐπανατοποθετήσουμε μέσα σέ ὁλόκληρη τή σειρά τῶν θετικῶν ἀποτελεσμάτων πού εἶναι δυνατό νά προκαλέσουν, ἔστω κι ἂν φαίνονται περιθωριακά μέ τήν πρώτη ματιά. Καί ἐπομένως ἐξετάζουμε τήν τιμωρία σάν περίπλοκη κοινωνική λειτουργία.

2. – Νά ἀναλύσουμε τίς κολαστικές μεθόδους, ὄχι σάν ἀπλές συνέπειες κανόνων Δικαίου ἢ σάν ἐνδείξεις κοινωνικῶν δομῶν· ἀλλά σάν τεχνικές, πού ἡ ἐξειδίκευσή τους βρίσκεται στό γενικότερο πεδίο ἄλλων μεθόδων ἐξουσίας. Νά ἐξετάσουμε τίς τιμωρίες μέσα στήν προοπτική τῆς πολιτικῆς τακτικῆς.

3. – Ἐντὶ νά ἀντιμετωπίζουμε τήν ἱστορία τοῦ ποινικοῦ δικαίου κι ἐκεῖνη τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου σάν δύο ξεχωριστές σειρές, πού ἡ διασταύρωσή τους ἔχει πάνω στή μιά ἢ στήν ἄλλη – ἢ ἴσως καί στίς δύο – ἀποτελέσματα, ὅπως θά τά θέλαμε, διαταρακτικά ἢ χρήσιμα, νά ἀναζητήσουμε τήν κοινή τους μήτρα, καί νά δοῦμε ἂν ὑπάγονται καί οἱ δύο σέ μιά «ἐπιστημολογικο-δικα-

στική» διαδικασία διαμόρφωσης· κοντολογίς, νά τοποθετήσουμε τήν τεχνολογία τῆς ἐξουσίας στή βάση καί τοῦ ἐξανθρωπισμοῦ τῆς ποινῆς καί τῆς γνώσης τοῦ ἀνθρώπου.

4. – Νά ἐρευνήσουμε μήπως ἡ ἐμφάνιση αὐτῆ τῆς ψυχῆς στό πεδίο τῆς ποινικῆς δικαιοσύνης, καί μαζί της ἡ παρεμβολή στή δικαστική πρακτική μιᾶς δλόκληρης «ἐπιστημονικῆς» γνώσης, δέν εἶναι τό ἀποτέλεσμα μιᾶς ἀλλαγῆς στόν τρόπο ἐπένδυσης τοῦ ἴδιου τοῦ σώματος ἀπό τούς συσχετισμούς τῆς ἐξουσίας.

Μέ λίγα λόγια, πρέπει νά προσπαθήσουμε νά ἀναλύσουμε τή μεταμόρφωση τῶν μεθόδων τιμωρίας, ξεκινώντας ἀπό μιᾶ πολιτική τεχνολογία τοῦ σώματος, ὅπου θά μπορούσε κανεῖς νά διακρίνει καθαρά τήν κοινή ἱστορία τῶν συσχετισμῶν τῆς ἐξουσίας καί τῶν σχέσεων ἀνθρώπου πρός ἀντικείμενο. Καί ἔτσι, μέ τήν ἀνάλυση τῆς κολαστικῆς ἐπιείκειας ὡς τεχνικῆς τῆς ἐξουσίας, θά μπορούσαμε νά ἀντιληφθοῦμε καί μέ ποιό τρόπο ὁ ἀνθρώπος, ἡ ψυχή, τό φυσιολογικό ἢ μή-φυσιολογικό ἄτομο ἔρχονται τώρα νά ἐπιπροσθεθοῦν στό ἔγκλημα σάν ἀντικείμενα τῆς ποινικῆς παρέμβασης· καί μέ ποιό τρόπο μιᾶ ἐξειδικευμένη μέθοδος καθυπόταξης κατόρθωσε νά δημιουργήσει τόν ἀνθρώπο ὡς ἀντικείμενο γνώσης, κατάλληλο γιά μιᾶ πραγματεία μέ «ἐπιστημονικό» χαρακτήρα.

Δέν διατείνομαι, πάντως, πῶς εἶμαι ὁ πρῶτος πού ἐργάστηκε πρός αὐτήν τήν κατεύθυνση²⁰.

Ἐπίσης, ἄπό τό ἀξιόλογο βιβλίο τῶν Rusche καί Kirchheimer²¹ θά μπορούσε κανεῖς νά συγκρατήσει ὀρισμένα οὐσιαστικά σημεῖα. Καί πρῶτα πρῶτα, ὅτι πρέπει νά ἀποβάσουμε τήν ψευδαίσθηση πῶς ἡ ποινή εἶναι πάνω ἀπ' ὅλα (ἄν ὄχι ἀποκλειστικά) ἕνας τρόπος καταστολῆς τῶν ἀδικημάτων, καί πῶς σ' αὐτόν τό ρόλο της – ἀνάλογα μέ τίς κοινωνικές μορφές, τά πολιτικά συστήματα ἢ τίς θρησκευτικές πεποιθήσεις – μπορεῖ νά δείχνει αὐστηρότητα ἢ ἐπιείκεια, νά στρέφεται πρός τόν ἐξίλασμό ἢ νά ἀποβλέπει στήν ἐπίτευξη μιᾶς ἐπανόρθωσης, νά ἔχει σάν στόχο τήν ποινική δίωξη τῶν ἀτόμων ἢ τόν προσδιορισμό συλλογικῶν εὐθυνῶν. Νά ἀναλύουμε μάλλον τά «συγκεκριμένα κολαστικά συστήματα», νά

τά μελετᾶμε σάν κοινωνικά φαινόμενα πού δέν εἶναι δυνατό νά καταλογιστοῦν μόνο στή δικαστική δομή τῆς κοινωνίας οὔτε καί στίς θεμελιακές ἠθικές τῆς ἐπιλογές· νά τά ἐπαναφέρουμε στό λειτουργικό τους πεδίο, ὅπου ἡ κύρωση τῶν ἐγκλημάτων δέν εἶναι τό μοναδικό στοιχεῖο· νά ἀποδείξουμε πώς τά κολαστικά μέτρα δέν εἶναι ἀπλῶς «ἀρνητικοί» μηχανισμοί πού ἐπιδιώκουν τήν καταστολή, τήν παρεμπόδιση, τόν ἀποκλεισμό, τόν περιορισμό· ἀλλά πώς εἶναι συνδεδεμένα μέ μιάν ὀλόκληρη σειρά ἀπό θετικές καί χρήσιμες ἐνέργειες, πού ἔργο τους εἶναι νά τά ὑποστηρίζουν (καί μ' αὐτή τήν ἔννοια, ἂν οἱ νόμιμες ποινές εἶναι φτιαγμένες γιά νά τιμωροῦν τά ἀδικήματα, θά μπορούσαμε νά ποῦμε πώς ὁ ὀρισμός τῶν ἀδικημάτων καί ἡ δίωξή τους εἶναι, ἀντίθετα, φτιαγμένοι γιά νά διατηροῦν τούς κολαστικούς μηχανισμούς καί τίς λειτουργίες τους). Μέ βάση τά παραπάνω, οἱ Rusche καί Kirchheimer, συσχετίζουν τά διάφορα κολαστικά συστήματα μέ τά συστήματα παραγωγῆς, ἀπ' ὅπου ἀντλοῦν τίς ἐνέργειές τους: ἔτσι, στήν οἰκονομία τῆς δουλείας, ρόλος τῶν κολαστικῶν μηχανισμῶν εἶναι νά προσκομίσουν ἕνα συμπλήρωμα ἀπό ἐργατικά χέρια – καί νά διαμορφώσουν μιάν «ἀστική» δουλεία παράλληλη μ' ἐκεῖνη πού ἐξασφαλίζεται ἀπό τούς πολέμους ἢ ἀπό τό ἐμπόριο· στή φεουδαρχία, καί σέ μιάν ἐποχή ὅπου ἐλάχιστη εἶναι ἡ νομισματική καί ἡ παραγωγική ἀνάπτυξη, ἔχουμε μιάν ἀπότομη αὔξηση τῶν σωματικῶν τιμωριῶν – στίς περισσότερες περιπτώσεις τό σῶμα εἶναι τό μόνο προσιτό ἀγαθό· ἡ φυλακή-ἀναμορφωτήριο – τό γενικό Νοσοκομεῖο, τό Spinhuis ἢ τό Rasphuis –, ἡ καταναστασιακή ἐργασία, τό ποινικό ἐργαστήριο ἐμφανίζονται μέ τήν ἐξέλιξη τῆς ἐμπορικῆς οἰκονομίας. Καθώς τό βιομηχανικό σύστημα ἀπαιτεῖ μιάν ἐλεύθερη ἐργατική ἀγορά, τό ποσοστό τῆς ἀναγκαστικῆς ἐργασίας μειώνεται στούς κολαστικούς μηχανισμούς, κατά τόν δέκατο ἔνατο αἰῶνα, καί τή θέση τῆς παίρνει ἡ κάθειρξη μέ ἀναμορφωτικό σκοπό. Χωρίς ἀμφιβολία, πολλές παρατηρήσεις θά μπορούσαμε νά κάνουμε ἀναφορικά μέ τόν αὐστηρό αὐτό συσχετισμό.

Ἄλλά θά μπορούσαμε ἀναμφίβολα νά υἱοθετήσουμε τοῦτο τό γενιότερο θέμα, ὅτι, στίς κοινωνίες μας τά κολαστικά συστήματα πρέπει νά ἐπανενταχθοῦν σέ κάποια «πολιτική οἰκονομία» τοῦ σώματος: ἀκόμα καί ὅταν τά συστήματα αὐτά δέν καταφεύγουν σέ βίαιες ἢ αἱματηρές τιμωρίες, ἀκόμα κι ὅταν χρησιμοποι-

οὐν μέθοδες «ἀπαλές» πού ἐγκλείουν ἢ ἀναμορφώνουν, ἀσφαλῶς πρόκειται πάντοτε γιά τό σῶμα – γιά τό σῶμα καί τίς δυνάμεις του, γιά τή χρησιμότητα τῶν δυνάμεων αὐτῶν καί γιά τήν εὐπείθειά τους, γιά τήν κατανομή τους καί γιά τήν ὑποταγή τους. Δικαιολογημένα θά μπορούσαμε νά φτιάξουμε μιάν ἱστορία τῆς τιμωρίας μέ βάση ἠθικές ἰδέες ἢ νομικές δομές. Ἄλλά μπορούμε, ἄραγε, νά τήν κάνουμε βασιζόμενοι σέ μιάν ἱστορία τῶν σωματιῶν, ἀπό τή στιγμή πού διατείνονται πῶς ἡ τιμωρία ἔχει πιά σάν μοναδικό στόχο τήν κρυφή ψυχή τῶν ἐγκληματιῶν;

Οἱ ἱστορικοί ἀσχολήθηκαν ἀπό καιρό μέ τήν ἱστορία τοῦ σώματος. Μελέτησαν τό σῶμα ἀπό τήν ἀποψη μᾶς ἱστορικῆς δημογραφίας καί παθολογίας· τό ἀντιμετώπισαν σάν ἔδρα ἀπό ἀνάγκες καί ὀρέξεις, σάν πεδίο ἀπό φυσιολογικές διαδικασίες καί μεταβολισμούς, σάν στόχο ἐπιθέσεων μικροβίων καί ἰῶν: ἀπόδειξαν ὡς ποῖο σημεῖο οἱ ἱστορικές διαδικασίες ἐνέχονταν σ' αὐτό πού θά ἦταν δυνατό νά θεωρηθεῖ τό καθαρά βιολογικό βᾶθρο τῆς ὑπαρξῆς· καί ποιά θέση, στήν ἱστορία τῶν κοινωνιῶν, ἔπρεπε νά δοθεῖ σέ διάφορα «βιολογικά» γεγονότα, ὅπως ἡ κυκλοφορία τῶν δάκιλλων ἢ ἡ παράταση τῆς διάρκειας τῆς ζωῆς²². Ἄλλά καί τό σῶμα ὑπάγεται, ἐπίσης, ἄμεσα σ' ἓνα πολιτικό πεδίο· οἱ συσχετισμοί ἐξουσίας ἀσκοῦν πάνω του ἄμεσο ἔλεγχο· τό ἐπενδύουν, τό σηματοδοτοῦν, τό δαμάζουν, τό βασανίζουν, τό ὑποβάλλουν σέ ἀναγκαστική ἐργασία, τό ὑποχρεώνουν σέ συμμετοχή σέ τελετουργίες, ἀπαιτοῦν ἀπό αὐτό σήματα. Ἡ πολιτική αὐτή ἐπένδυση τοῦ σώματος συνδέεται, χάρη σέ περίπλοκες καί ἀμοιβαίες σχέσεις, μέ τήν οἰκονομική του χρησιμοποίηση· κατά μεγάλο μέρος, σάν δύναμη παραγωγῆς τό σῶμα περιβάλλεται μέ σχέσεις ἐξουσίας καί κυριαρχίας· ἀλλά, ἀντίθετα, δέν εἶναι δυνατό νά ἀποτελέσει δύναμη ἐργασίας παρά μονάχα ἂν ἐνταχθεῖ σ' ἓνα σύστημα καθυπόταξης (ὅπου ἡ ἀνάγκη εἶναι ἐπίσης ἓνα πολιτικό ὄργανο προσεκτικά ρυθμισμένο, ὑπολογισμένο καί χρησιμοποισίμο)· τό σῶμα μετατρέπεται σέ χρήσιμη δύναμη μόνον ἂν γίνει σῶμα παραγωγικό καί σῶμα καθυποταγμένο. Ἡ καθυπόταξη αὐτή δέν ἀποκτᾶται μέ μόνα τά ὄργανα τῆς βίας ἢ τῆς ἰδεολογίας· μπορεῖ κάλλιστα νά εἶναι ἄμεση, σωματική, νά χρησιμοποιεῖ τή δύναμη ἐνάντια στή δύναμη, νά στρέφεται σέ ὑλικά στοιχεία, καί ἐντούτοις νά μὴν εἶναι βίαιη· μπορεῖ νά εἶναι ὑπολογισμένη, ὀργανωμένη, τεχνικά μελετημένη, μπορεῖ νά εἶναι λεπτό-

τατη, νά μή χρησιμοποιεῖ οὔτε ὄπλα οὔτε καί τρομοκρατία, κι ἐν-
 τούτοις νά παραμένει σωματική. Μπορεῖ, δηλαδή, νά ὑπάρχει
 ἐκεῖ μιά ὀρισμένη «γνώση» τοῦ σώματος πού δέν εἶναι ἀκριβῶς ἡ
 ἐπιστήμη τῆς λειτουργίας του, καί μιά κυριαρχία πάνω στίς δυ-
 νάμεις του πού εἶναι κάτι περισσότερο ἀπό τή δυνατότητα νά
 ὑπερνικηθοῦν: ἡ γνώση αὐτή καί αὐτή ἡ κυριαρχία ἀποτελοῦν
 ἐκεῖνο πού θά μπορούσε νά ὀνομαστεῖ ἡ πολιτική τεχνολογία τοῦ
 σώματος. Χωρίς καμιά ἀμφιβολία, ἡ τεχνολογία τούτη εἶναι
 ἀπροσδιόριστη καί σπανιότατα διατυπώνεται μέ τρόπο σαφή καί
 συστηματικό· ἀποτελεῖται πολύ συχνά ἀπό τμήματα καί κομμά-
 τια· χρησιμοποιεῖ ἀνόμοια ἐργαλεῖα ἢ μεθόδους. Σχεδόν πάντα
 δέν εἶναι τίποτ' ἄλλο – παρ' ὅλη τή συνοχή τῶν ἀποτελεσμάτων
 της – παρά μιά πολύμορφη ἐνορχήστρωση. Ἐπί πλέον, δύσκολα
 θά μπορούσε κανεῖς νά τήν ἐντοπίσει σ' ἕναν καθορισμένο θεσμ-
 κό τύπο, ἢ σ' ἕναν κρατικό μηχανισμό. Αὐτοί εἶναι ἐκεῖνοι πού
 προσφεύγουν σ' αὐτήν· χρησιμοποιοῦν, ἀξιολογοῦν ἢ ἐπιβάλλουν
 ὀρισμένες ἀπό τίς μεθόδους της. Ἐνῶ αὐτή ἡ ἴδια, μέ τούς μηχαν-
 ισμούς της καί τίς ἐνέργειές της, βρίσκεται σέ ὀλότελα διαφορε-
 τικό ἐπίπεδο. Πρόκειται, θά λέγαμε, γιά μιά μικροφυσική τῆς
 ἐξουσίας πού ἐνεργοποιεῖται ἀπό τά συστήματα καί τούς θε-
 σμούς, ἀλλά πού ἡ ἐγκυρότητά της τοποθετεῖται, κατά κάποιον
 τρόπο, ἀνάμεσα στίς τεράστιες αὐτές λειτουργίες καί στά ἴδια τά
 σώματα μέ τήν ὑλικότητά τους καί τίς δυνάμεις τους.

Ὡστόσο, ἡ μελέτη τῆς μικροφυσικῆς αὐτῆς προϋποθέτει ὅτι ἡ
 ἐξουσία πού ἀσκεῖται ἐδῶ δέν ἐκλαμβάνεται σάν ἰδιοποίηση, ἀλ-
 λά σάν στρατηγική, πῶς οἱ κυριαρχικές της ἐνέργειες δέν ἀποδί-
 δονται σέ ἕναν «σφετερισμό», ἀλλά σέ μέτρα, σέ ἐλιγμούς, σέ τα-
 κτικές, σέ τεχνικές, σέ λειτουργίες· πῶς ἀποκρυπτογραφεῖται σ'
 αὐτήν μάλλον κάποιο πλέγμα ἀπό σχέσεις πάντοτε τεταμένες,
 πάντοτε σέ δραστηριότητα, παρά σέ κάποιο προνόμιο πού κά-
 ποιος τό κατέχει· πῶς τῆς δίνεται γιά πρότυπο μάλλον ἢ ἀδιάκο-
 πη διαμάχη, παρά τό συμβόλαιο πού διενεργεῖ μιά παραχώρηση
 ἢ μιά κατάκτηση πού σφετερίζεται κάποιο πεδίο. Πρέπει, κοντο-
 λογίς, νά δεχτοῦμε πῶς ἡ ἐξουσία αὐτή μάλλον ἀσκεῖται, παρά
 κατέχεται, πῶς δέν εἶναι τό ἀποκτημένο ἢ τό διατηρημένο «προ-
 νόμιο» τῆς κυρίαρχης τάξης, ἀλλά τό συνολικό ἀποτέλεσμα τῶν
 στρατηγικῶν της θέσεων – ἀποτέλεσμα πού φανερώνει, καί κά-
 ποτε μάλιστα ἀνανεώνει τή θέση ἐκείνων πού κυριαρχοῦνται.

Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ἡ ἐξουσία αὐτή δέν ἐπιβάλλεται ἀπλά καί μόνο σάν ὑποχρέωση ἢ σάν ἀπαγόρευση σ' αὐτούς πού δέν τήν «κατέχουν»: τούς περιβάλλει, τούς χρησιμοποιεῖ σάν διάμεσο· στηρίζεται πάνω τους, ἀκριβῶς ὅπως κι αὐτοί, στόν ἀγῶνα τους ἐναντίον της, στηρίζονται μέ τή σειρά τους στή λαβή πού ἀσκει πάνω τους. Τοῦτο σημαίνει ὅτι οἱ σχέσεις αὐτές ἔχουν βαθεῖς τίς ρίζες τους στά στρώματα τῆς κοινωνίας, ὅτι δέν ἐντοπίζονται στίς σχέσεις Κράτους καί πολίτη, ἢ στά ὄρια τῶν τάξεων, καί ὅτι δέν ἀρκοῦνται νά ἀντιγράφουν, στό ἐπίπεδο τῶν ἀτόμων, τῶν σωμάτων, τῶν κινήσεων καί τῆς συμπεριφορᾶς, τή γενικότερη μορφή τοῦ Νόμου ἢ τῆς Κυβέρνησης· πῶς ἔστω κι ἂν ὑπάρχει σ' αὐτές κάποια συνέχεια (γιατί πραγματικά διαρθρώνονται πολύ καλά στή μορφή αὐτή σύμφωνα μέ μίαν ὁλόκληρη κλίμακα ἀπό περίπλοκους μηχανισμούς), δέν ὑπάρχει καμιᾶ ἀναλογία οὔτε καί ἀντιστοιχία, ἀλλά ἰδιαιτερότητα μηχανισμῶν καί διαμορφώσεων. Τέλος, δέν εἶναι μονοσήμαντες· προσδιορίζουν ἀναριθμητά σημεῖα ἀναμέτρησης, ἐστίες ἀστάθειας, πού ἡ καθεμίᾳ τους ἐνέχει κινδύνους σύγκρουσης, πάλης ἢ τουλάχιστον ἀναστροφῆς τῶν συσχετισμῶν τῶν δυνάμεων. Ἡ ἀνατροπή τῶν «μικρο-ἐξουσιῶν» αὐτῶν δέν ὑπακούει λοιπόν στό νόμο τοῦ «ὄλα ἢ τίποτα»· δέν εἶναι κεκτημένη μιά γιά πάντα ἀπό ἕναν καινούργιο ἔλεγχο τῶν μηχανισμῶν, οὔτε καί ἀπό μιά νέα λειτουργία ἢ κατάλυση τῶν θεσμῶν· ἀντίθετα, κανένα ἀπό τά ἐντοπιζόμενα ἐπεισόδιά της δέν εἶναι δυνατό νά ἐγγραφεῖ στήν ἱστορία παρά μονάχα ἐξαιτίας τῶν ἀποτελεσμάτων πού ἡ ἀνατροπή αὐτή ἐπιφέρει σέ ὁλόκληρο τό πλέγμα ὅπου ἔχει παγιδευτεῖ.

Ἴσως θά πρέπει ἀκόμα ν' ἀπαρνηθοῦμε μίαν ὁλόκληρη παράδοση πού μᾶς κάνει νά φανταζόμαστε ὅτι δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει γνώση παρά μονάχα ἐκεῖ ὅπου ἀναστέλλονται οἱ σχέσεις ἐξουσίας, καί ὅτι ἡ γνώση ἀναπτύσσεται μονάχα χῶρια ἀπό τίς ἐντολές της, τίς ἀπαιτήσεις της καί τά συμφέροντά της. Ἴσως θά πρέπει νά ἀπαρνηθοῦμε τήν ἰδέα ὅτι ἡ ἐξουσία τρελαίνει καί πῶς, ἀντίθετα, ἡ ἀπάρνηση τῆς ἐξουσίας εἶναι ἕνας ἀπό τούς ὁρους γιά νά γίνουμε σοφοί. Πρέπει μάλλον νά δεχτοῦμε πῶς ἡ ἐξουσία παράγει γνώση (καί ὄχι μονάχα εὐνοώντας τήν ἐπειδή τήν ἐξυπηρετεῖ, ἢ ἐφαρμολογώντας τήν ἐπειδή τῆς εἶναι χρήσιμη)· πῶς ἐξουσία καί γνώση ἄμεσα ἀλληλοεξαρτιόνται· πῶς δέν ὑπάρχει σχέση ἐξουσίας χωρίς συσχετισμένη σύσταση ἐνός πεδίου γνώσης, οὔτε

καί γνώση πού νά μὴν προϋποθέτει καί νά μὴν ἀποτελεῖ ταυτόχρονα σχέσεις ἐξουσίας. Οἱ σχέσεις αὐτές «ἐξουσίας-γνώσης» δέν πρέπει λοιπόν νά ἀναλύονται μέ ἀφειρητά ἕνα ὑποκειμένο γνώσης πού θά ἦταν ἐλεύθερο ἢ ὄχι σέ σχέση μέ τό σύστημα τῆς ἐξουσίας· πρέπει ἀντίθετα νά ἔχουμε ὑπόψη μας πώς τό ὑποκειμένο πού κατέχει τή γνώση, τά ἀντικείμενα τῆς γνώσης καθώς καί οἱ διάφοροι τρόποι γνώσης, εἶναι ἀποτελέσματα θεμελιακῶν ἀλληλοεξαρτήσεων τῆς ἐξουσίας-γνώσης καί τῶν ἱστορικῶν τους μεταλλαγῶν. Κοντολογίς, δέν εἶναι ἡ δραστηριότητα τοῦ ὑποκειμένου τῆς γνώσης ἐκείνη πού παράγει μιὰ γνώση, χρήσιμη ἢ ἀνυπότακτη στήν ἐξουσία, ἀλλά ἡ ἐξουσία-γνώση, οἱ διαδικασίες καί οἱ ἀγῶνες πού εἰσχωροῦν σ' αὐτήν καί τήν ἀπαρτίζουν, αὐτές καθορίζουν τίς πιθανές μορφές καί τά πιθανά πεδία τῆς γνώσης.

Ἡ ἀνάλυση τῆς πολιτικῆς ἐπένδυσης τοῦ σώματος καί τῆς μικρο-φυσικῆς τῆς ἐξουσίας προϋποθέτει λοιπόν τήν ἀπάρνηση – σέ ὄ,τι ἀφορᾷ στήν ἐξουσία – τῆς ἀντίθεσης «βία-ἰδεολογία», τῆς μεταφορικῆς ἔννοιας τῆς ἰδιοκτησίας, τοῦ πρότυπου τοῦ συμβολαίου ἢ ἐκείνου τῆς κατάκτησης· καί σέ ὄ,τι ἀφορᾷ στή γνώση, τήν ἀπάρνηση τῆς ἀντίθεσης «ἰδιοτέλεια-ἀνιδιοτέλεια», τοῦ πρότυπου τῆς γνώσης καί τῆς προτεραιότητος τοῦ ὑποκειμένου. Ἀποδίνοντας στή λέξη διαφορετικὴ ἔννοια ἀπὸ ἐκείνη πού τῆς ἔδιναν στὸν δέκατο ἔβδομο αἰῶνα ὁ Petty καί οἱ συγκαίρινοί του, θά μπορούσαμε νά ἀναφερθοῦμε σέ μιὰ πολιτικὴ «ἀνατομία». Δέν πρόκειται γιὰ τὴ μελέτη ἑνὸς Κράτους ἐκλαμβανόμενου σάν «σῶμα» (μέ τά στοιχεῖα του, τοὺς πόρους του καί τίς δυνάμεις του), ἀλλὰ οὔτε καί γιὰ τὴ μελέτη τοῦ σώματος καί ὄλων ὅσα τό περιβάλλουν, ἐκλαμβανόμενου σάν ἕνα μικρὸ Κράτος. Πρόκειται γιὰ τό «πολιτικὸ σῶμα» σάν σύνολο ἀπὸ ὑλικά στοιχεῖα καί τεχνικές πού χρησιμεύουν σάν ὄπλα, σάν σταθμοὶ ἐναλλαγῆς, σάν μέσα ἐπικοινωνίας, σάν σημεῖα στήριξης τῶν σχέσεων ἐξουσίας καί γνώσης πού περιβάλλουν τὰ ἀνθρώπινα σώματα καί τά καθυποτάσσουν μετατρέποντάς τα σέ ἀντικείμενα γνώσης.

Πρόκειται γιὰ τὴν ἐπανεξέταση τῆς κολαστικῆς τεχνικῆς – εἴτε αὐτὴ ὑποβάλλει τό σῶμα στήν τελετουργία τῶν βασανιστηρίων εἴτε ἀπευθύνεται στήν ψυχὴ – μέσα στήν ἱστορία τοῦ πολιτικοῦ αὐτοῦ σώματος. Γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῆς ποινικῆς πρακτικῆς, ὄχι τόσο σάν συνέπεια μιᾶς νομικῆς θεωρίας ὅσο σάν ἕνα κεφάλαιο τῆς πολιτικῆς ἀνατομίας.

Ὁ Kantorowitz²³ ἔχει δημοσιεύσει μίαν ἀξιόλογη ἀνάλυση τοῦ «σώματος τοῦ βασιλιᾶ»: σῶμα διπλό, σύμφωνα μέ τή μεσαιωνική νομική θεολογία, ἀφοῦ ἐνέχει ἐκτός ἀπό τό μεταβατικό στοιχείο πού γεννιέται καί πεθαίνει, ἕνα ἄλλο στοιχείο πού, ἐκείνο, παραμένει μέσα στό χρόνο καί διατηρεῖται σάν τό ἀπτό καί μολαταῦτα ἄυλο στήριγμα τοῦ βασιλείου· γύρω ἀπό τόν δυϊσμό αὐτόν, πού, στήν ἀρχή, εἶχε πολλές ὁμοιότητες μέ τό χριστολογικό δόγμα, ὀργανώνεται μιά εἰκονογραφία, μιά πολιτική θεωρία τῆς μοναρχίας, νομικοί μηχανισμοί πού διαχωρίζουν καί ταυτόχρονα συνδέουν τό πρόσωπο τοῦ βασιλιᾶ μέ τίς ἀπαιτήσεις τοῦ Στέμματος, καθῶς καί μιά σειρά ἀπό τελετουργίες, πού οἱ κυριότερές τους εἶναι ἡ στέψη, ἡ κήδευση, οἱ τελετές ὑποταγῆς. Στόν ἀντίθετο πόλο θά μπορούσαμε νά τοποθετήσουμε τό σῶμα τοῦ κατάδικου· ἔχει κι αὐτό τή νομική του ὑπόσταση· δημιουργεῖ τό δικό του ἐθιμοτυπικό καί προκαλεῖ ἕναν θεωρητικό λόγο, ὄχι γιά νά θεμελιώσει τήν «αὐξημένη ἐξουσία» πού διέθετε τό πρόσωπο τοῦ ἡγεμόνα, ἀλλά γιά νά κωδικοποιήσει τή «μειωμένη ἐξουσία» πού σηματοθεύει τούς ὑποβαλλόμενους σέ τιμωρία. Στή σκοτεινότερη περιοχὴ τοῦ πολιτικοῦ πεδίου, ὁ κατάδικος ἀντιπροσωπεύει τή συμμετρική καί ἀντίστροφη μορφή τοῦ βασιλιᾶ. Πρέπει νά ἀναλύσουμε αὐτό πού θά μπορούσε νά ὀνομαστεῖ, πρὸς τιμὴν τοῦ Kantorowitz, τό «μειωμένο σῶμα τοῦ κατάδικου».

Ἄν τό πλεόνασμα τῆς ἰσχύος πού διαθέτει ὁ βασιλιάς προκαλεῖ τό διχασμό τοῦ σώματός του, ἢ ὑπέρβαση τῆς ἐξουσίας πού ἀσκεῖται πάνω στό ὑποταγμένο σῶμα τοῦ κατάδικου δέν προκαλεῖ, ἄραγε, ἕνα ἄλλο εἶδος διχασμοῦ; Τό διχασμό ἑνός ἐξω-σωματικού, μιᾶς «ψυχῆς», ὅπως ἔλεγε ὁ Mably. Ἡ ἱστορία αὐτῆς τῆς «μικροφυσικῆς» τῆς κολαστικῆς ἐξουσίας ἀποτελεῖ τότε μιά γενεαλογία ἢ ἕνα στοιχείο τῆς γενεαλογίας τῆς σύγχρονης «ψυχῆς». Κι ἀντί νά βλέπουμε στήν ψυχὴ αὐτὴ τὰ ἀναζωογονημένα κατάλοιπα μιᾶς ἰδεολογίας, θά μπορούσαμε ἐδῶ νά ἀναγνωρίσουμε μάλλον τό τωρινό συσχετιστικό στοιχείο μιᾶς ὀρισμένης τεχνολογίας τῆς ἐξουσίας πάνω στό σῶμα. Δέ πρέπει νά λέμε ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι μιά ψευδαἰσθήση ἢ ἕνα ἰδεολογικό φαινόμενο. Ἄλλὰ ὅτι ὑπάρχει, ὅτι εἶναι μιά πραγματικότητα, ὅτι παράγεται ἀδιακόπως, στά γύρω, στήν ἐπιφάνεια, στό ἔσωτερικό τοῦ σώματος μέ τήν ἐπιβολὴ κάποιας ἐξουσίας πού ἀσκεῖται πάνω σ' ἐκείνους πού τιμωροῦνται – καί γενικότερα, πάνω σ' ἐκείνους πού ἐπιτη-

ροῦνται, πού τιθασεύονται καί ἀναμορφώνονται, πάνω στούς τρελούς, στά παιδιά, στούς μαθητές, στούς ἀποικισμένους, πάνω σ' ἐκείνους πού τούς καθλώνουν σ' ἓνα μηχανήμα παραγωγῆς καί ἐλέγχονται σέ ὅλη τή διάρκεια τῆς ζωῆς τους. Ἱστορική πραγματικότητα τῆς ψυχῆς αὐτῆς, πού, ἀντίθετα μέ τήν ψυχὴ ὅπως τήν ἀναπαρασταίνει ἡ χριστιανική θεολογία, δέν γεννιέται ἀμαρτωλὴ καί κολάσιμη, ἀλλά γεννιέται μάλλον ἀπό διαδικασίες τιμωρίας, ἐπιτήρησης, κολασμοῦ καί καταπίεσης. Ἡ πραγματικὴ καί μὴ-σωματικὴ αὐτὴ ψυχὴ δέν εἶναι ὕλη· εἶναι τό στοιχεῖο ὅπου ἀρθρώνονται οἱ ἐνέργειες ἑνός ὀρισμένου εἶδους ἐξουσίας καί ἡ ἀναφορά μιᾶς γνώσης, εἶναι ὁ μηχανισμὸς πού διευκολύνει τίς σχέσεις ἐξουσίας στήν ἀπόκτηση κάποιας δυνατότητας γνώσης, καί ἡ γνώση ἐπαναφέρει καί ἐνισχύει τίς ἐνέργειες τῆς ἐξουσίας. Πάνω σ' αὐτὴ τήν πραγματικότητα-ἀναφορά ἔχουν οἰκοδομηθεῖ διάφορες ἀντιλήψεις καί ἔχουν χαραχτεῖ πεδία ἀνάλυσης: ψυχὴ, ὑποκειμενικότητα, προσωπικότητα, συνείδηση, κ.τ.λ.· πάνω τῆς ἔχουν θεμελιωθεῖ τεχνικές καί θεωρίες ἐπιστημονικές· ξεκινώντας ἀπὸ αὐτήν, ἔχουν προβληθεῖ οἱ ἠθικές διεκδικήσεις τοῦ ἀνθρωπισμοῦ. Ἄλλ' ἄς μὴ γελιόμαστε: τήν ψυχὴ – ψευδαίσθηση τῶν θεολόγων – δέν τήν ἀντικατέστησε ἓνας πραγματικὸς ἄνθρωπος, ἀντικείμενο γνώσης, φιλοσοφικῆς σκέψης ἢ τεχνικῆς παρέμβασης. Ὁ ἄνθρωπος γιὰ τόν ὅποιο μᾶς μιλοῦν, αὐτόν πού μᾶς καλοῦν νά ἀπελευθερώσουμε, εἶναι κίόλας αὐτός καθεαυτός τό ἀποτέλεσμα μιᾶς πολὺ ἰσχυρότερης καθυπόταξης. Κάποια «ψυχὴ» βρίσκεται μέσα του καί τόν παρακινεῖ νά ζήσει, καί ἡ ἴδια αὐτὴ ψυχὴ ἀποτελεῖ μέρος τῆς κυριαρχίας, πού ἄσκει ἡ ἐξουσία πάνω στό σῶμα. Ψυχὴ – ἀποτέλεσμα καί ὄργανο μιᾶς πολιτικῆς οἰκονομίας· ψυχὴ – φυλακὴ τοῦ σώματος.

Τό ὅτι οἱ τιμωρίες γενικά καί ἡ κάθειρξη ἀνάγονται σέ μιὰ πολιτικὴ τεχνολογία τοῦ σώματος, μοῦ τό δίδαξε πολὺ περισσότερο ἢ τωρινὴ κατάστασι παρά ἡ ἱστορία. Στὴ διάρκεια τῶν τελευταίων χρόνων, ἐξεγέρσεις στίς φυλακὲς σημειώθηκαν λίγο πολὺ παντοῦ, σ' ὅλο τόν κόσμο. Οἱ σκοποὶ τους, τὰ συνθήματά τους, οἱ ἐξελίξεις τους σίγουρα παρουσιάζουν κάτι τό παράδοξο. Πρό-

κειται για έξεγέρσεις ενάντια σέ σωματικές ταλαιπωρίες πού χρονολογούνται από έναν καί περισσότερο αιώνα: ενάντια στό κρύο, ενάντια στήν άποπνιχτική άτμόσφαιρα καί στόν άνθρωπινο συνωπισμό, ενάντια στους μουχλιασμένους τοίχους, ενάντια στήν πείνα, ενάντια στό ξύλο. Ἐλλά υπήρξαν καί έξεγέρσεις ενάντια στίς πρότυπες φυλακές, στά ήρεμιστικά, στήν άπομόνωση, ενάντια στά ιατρικά ή εκπαιδευτικά συστήματα. Ἐξεγέρσεις πού οί στόχοι τους ήταν, άραγε, μονάχα ύλικοί; Ἐξεγέρσεις αντιφατικές, ενάντια στήν έξαθλίωση, αλλά καί ενάντια στήν άνεση, ενάντια στους φύλακες, αλλά καί ενάντια στους ψυχιάτρους; Στήν πραγματικότητα, έπρόκειτο, βέβαια, σέ όλα αυτά πού διαδραματίστηκαν, για σώματα καί για ύλικά πράγματα, όπως αναφαίνεται καί στίς άναριθμητες συζητήσεις πού ή φυλακή υποκίνησε από τίς άρχές του δέκατου ένατου αιώνα. Αίτια για όλες αυτές τίς συζητήσεις καί τίς έξεγέρσεις, για όλες τίς άναπολήσεις καί τίς δίαιες επικρίσεις, είναι, βέβαια, αυτά τά μικρά, τά άσήμαντα ύλικά πράγματα. Ἐλεύθερος είναι ό καθένας νά τίς έρμηνεύει σάν τυφλές διεκδικήσεις, ή νά υποψιάζεται ξένες έπιρροές. Ἐπρόκειτο, όμως, καθαρά για έξεγέρσεις σέ επίπεδο σωμάτων, ενάντια στό ίδιο τό σώμα τής φυλακής. Ἀντικείμενο τής συζήτησης δέν ήταν τό υπερβολικά έξαθλιωμένο ή υπερβολικά άπολυμασμένο, τό υπερβολικά πρωτόγονο ή υπερβολικά τελειοποιημένο περιβάλλον τής φυλακής· ήταν ή ύλική τής πραγματικότητα, στό μέτρο όπου λειτουργεί σάν όργανο καί σάν φορέας τής έξουσίας· ήταν όλη αυτή ή τεχνολογία τής έξουσίας πάνω στό σώμα, πού ή τεχνολογία τής «ψυχής» – εκείνη τών παιδαγωγών, τών ψυχολόγων καί τών ψυχιάτρων – δέν κατορθώνει ούτε νά συγκαλύψει ούτε καί νά άντισταθμίσει, για τόν άπλούστατο λόγο ότι καί ή ίδια είναι ένα από τά εργαλεία τής. Αὐτῆς άκριδώς τής φυλακής, μέ όλες τίς πολιτικές επενδύσεις του σώματος πού συμπεριλαμβάνει μέσα στό κλειστό τής οίκοδόμημα, θέλω νά άφηγηθῶ έδώ τήν ιστορία. Καθαρός άναχρονισμός; Ὁχι, αν έννοεί κανείς μ' αυτό τό νά ιστορεῖ τό χτές μέ όρους του σήμερα. Ναι, αν έννοεί κανείς τό νά ιστορεῖ μ' αυτό τό σήμερα²⁴.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. *Πρωτότυπα έγγραφα και δικογραφία τῆς δίκης τοῦ Robert-François Damiens* (Pièces originales et procédures du procès fait à Robert-François Damiens), 1757. τόμ. III, σελ. 372-374.
2. *Gazette d' Amsterdam*, 1η Ἀπριλίου 1757.
3. Ἀναφέρεται ἀπό τόν Α. L. Zevaes, στό ἔργο του *Damiens ὁ Βασιλοκτόνος* (Damiens le régicide), 1937, σελ. 201-214.
4. L. Faucher, *Σχετικά μέ τή μεταρρύθμιση τῶν φυλακῶν* (De la réforme des prisons), 1838, σελ. 274-282.
5. Robert Vaux: *Σημειώματα* (Notices), σελ. 45. Παρατίθεται στό ἔργο τοῦ Ν.Κ. Teeters, *Ἦταν ὄλοι τους φυλακισμένοι* (They were in prison), 1937, σελ. 24.
6. *Κοινοβουλευτικά Ἀρχεῖα*, (Archives parlementaires), Δεύτερη Σειρά, τ. LXXII, 1η Δεκ. 1831.
7. C. de Beccaria: *Περί ἀδικημάτων καί ποινῶν* (Traité des délits et des peines), 1764, σελ. 101 τῆς ἔκδοσης τοῦ F. Hélie (1856), πού θά χρησιμοποιηθεῖ στό βιβλίο μας τοῦτο.
8. B. Rush, *Ὁμιλία στήν Ἐταιρία γιά τήν προώθηση τῶν πολιτικῶν ἐρευνῶν* (Society for promoting political enquiries), in: Ν. Κ. Teeters, *Τό λίκνο τοῦ ἀναμορφωτηρίου* (The Cradle of the Penitentiary), 1935, σελ. 30.
9. Βλ. *Πρακτικά τοῦ Νοσοκομείου "Λα Σαριτέ"* (Annales de la Charité), II, 1847, σελ. 529-530.
10. Ἀνώνυμο κείμενο, δημοσιευμένο στά 1701.
11. Βασανιστήριο τῶν προδοτῶν, πού περιγράφεται ἀπό τόν W. Blackstone στό ἔργο του «Σχόλια πάνω στόν ἀγγλικό ποινικό κώδικα» (Commentaire sur le Code criminel anglais), γαλλική μετάφρ. 1776, I, σελ. 105. Καί ἐπειδή ἡ μετάφραση ἀποσκοποῦσε στό νά προβάλλει τόν ἀνθρωπισμό τῆς ἀγγλικῆς νομοθεσίας, σέ ἀντίθεση μέ τό παλιότερο Διάταγμα τοῦ 1760, ὁ σχολιαστής προσθέτει: «Στό βασανιστήριο αὐτό, τό φρικτό στή θέα, ὁ ἔνοχος δέν ὑποφέρει οὔτε πολύ οὔτε καί γιά μεγάλο χρονικό διάστημα.»
12. Βλ. Ch. Hibbert, *Οἱ ρίζες τοῦ κακοῦ* (The Roots of evil), ἔκδ. τοῦ 1966, σελ. 85-86.
13. Ἐφευρέτης τῆς λαμητόμου (guillotine-γκιλοτίνα). (Σημ. Μετ.).
14. Le Peletier de Saint-Fargeau, *Κοινοβουλευτικά Ἀρχεῖα* (Archives parlementaires), τ. XXVI, 3 Ἰουνίου 1791, σελ. 720.
15. A. Louis, *Ἐκθεση γιά τή λαμητόμο* (Rapport sur la guillotine). Παρατίθεται ἀπό τόν Saint-Edme, στό *Λεξικό τοῦ ποινικοῦ συστήματος* (Dictionnaire de pénalité), 1825, τ. IV, σελ. 161.
16. Συχνότατο θέμα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης: ἕνας ἐγκληματίας, στό μέτρο ὅπου εἶναι ἐπονείδιστος, πρέπει καί νά στερεῖται τό φῶς – νά μὴ βλέπει, οὔτε καί νά τόν βλέπουν. Γιά τόν πατροκτόνο θά ἔπρεπε «νά κατασκευάσουν ἕνα σιδερένιο κλουβί ἡ νά σκάψουν ἕνα ἀδιαπέραστο κελλί πού νά τοῦ χρησιμεύσει γιά ἰσόβια κατοί-

κία». De Molène, *Περί ανθρωπισμού των ποινικών νόμων* (De l'humanité des lois criminelles), 1830, σελ. 275-277.

17. *Gazette des Tribunaux*, 30 Αυγούστου 1832.

18. G. de Mably, *Περί Νομοθεσίας*, "Απαντα, (De la Législation, Oeuvres complètes), 1789, τ. IX, σελ. 326.

19. E. Durkheim, *Δύο νόμοι της ποινικής εξέλιξης* (Deux lois de l' évolution pénale), *Année sociologique*, IV, 1899-1900.

20. "Όπως και νά 'ναι, δύσκολο θά ήταν, μέ αναφορές ή παραθέσεις, νά αποδείξω τί όφείλει τό βιβλίό τοῦτο στόν G. Deleuze καί στήν έργασία του μέ τόν F. Guattari. Θά έπρεπε ακόμα νά αναφερθῶ σέ πάμπολλες σελίδες τοῦ έργου *Ψυχαναλισμός* (Psychanalyse) τοῦ R. Castel, καί νά εκφράσω επίσης τήν εύγνωμοσύνη μου στόν P. Nora.

21. G. Rusche καί O. Kirchheimer, *Τιμωρία καί κοινωνικές δομές* (Punishment and social structures), 1939.

22. Βλ. E. Le Roy-Ladurie, *Η ακίνητη Ιστορία* (L' histoire immobile), *Annales*, Μάιος - Ιούnius 1974.

23. E. Kantorowitz, *Τά δύο σώματα τοῦ Βασιλιᾶ* (The King's two bodies), 1959.

24. Σκοπός μου είναι νά μελετήσω τή γέννηση τής φυλακῆς μόνον στό γαλλικό ποινικό σύστημα. Οί διαφορές τής ιστορικής ανάπτυξης καί τών θεσμών θά καθιστοῦσαν βαρῦτατό τό έργο τής λεπτομερειακῆς αναδίφησης καί πάρα πολύ σχηματικό τό έγχείρημα τής αναπαράστασης τοῦ φαινομένου στό σύνολό του.

Ἡ λαμπρότητα τῶν βασανιστηρίων

Τό διάταγμα τοῦ 1670 ρύθμιζε, ὡς τή Γαλλική Ἐπανάσταση, τίς γενικές μορφές τῆς ποινικῆς πρακτικῆς. Ἡ ἱεραρχία τῶν ποινῶν ὀριζόταν μ' αὐτή τή σειρά: «Θανάτωση, ἀνάκριση μέχρις ὁμολογίας μέ ἐπιφύλαξη τίς ἀποδείξεις, κάτεργα γιά ὀρισμένο χρονικό διάστημα, μασίγωση, δημόσια ὁμολογία, ἐξορία.» Σημαντικό, δηλαδή, ποσοστό ἀπό σωματικές ποινές. Τά ἔθιμα, ἡ φύση τοῦ ἐγκλήματος, ἡ κοινωνική θέση τῶν καταδίκων ἐπέφεραν καί ἄλλες παραλλαγές. «Ἡ ποινή τοῦ φυσικοῦ θανάτου περιλαμβάνει πολλά εἶδη θανάτωσης: ὀρισμένοι μποροῦν νά καταδικαστοῦν σέ ἀπαγχονισμό, ἄλλοι νά τοὺς κοπεῖ τό χέρι ἢ νά τοὺς κοπεῖ ἡ γλώσσα ἢ νά τρυπηθεῖ ἡ γλώσσα καί ὕστερα νά ἀπαγχονιστοῦν· ἄλλοι πάλι – γιά πιό σοβαρά ἐγκλήματα – καταδικάζονται νά συντριβοῦν ζωντανοί καί νά ἐκπνεύσουν πάνω στόν τροχό ἀφοῦ διαμελιστοῦν· ἄλλοι νά συντριβοῦν ὥσπου νά ἐπέλθει ὁ φυσικός θάνατος, ἄλλοι νά στραγγαλιστοῦν καί ὕστερα νά διαμελιστοῦν, ἄλλοι νά καοῦν ζωντανοί, ἄλλοι νά καοῦν ἀφοῦ προηγούμενα στραγγαλιστοῦν· ἄλλοι νά τοὺς κοπεῖ ἢ τρυπηθεῖ ἡ γλώσσα καί ὕστερα νά καοῦν ζωντανοί· ἄλλοι νά διαμελιστοῦν συρόμενοι ἀπό τέσσερα ἄλογα, ἄλλοι νά ἀποκεφαλίστοῦν καί ἄλλοι, τέλος, νά τοὺς θρυμματιστεῖ τό κεφάλι¹.» Καί ὁ Soulatges, χωρίς νά ἐπεκταθεῖ καί πολύ πάνω στό ζήτημα, προσθέτει ὅτι ὑπάρχουν καί ἐλαφρότερες ποινές πού δέν ἀναφέρονται στό Διάταγμα: ἱκανοποίηση τοῦ προσβαλλόμενου ἀπό ἐκεῖνον πού προσβάλλει, ἐπίπληξη, μομφή, πρόσκαιρη φυλάκιση, ἀπαγόρευση διαμονῆς, καί, τέλος, χρηματικές ποινές – πρόστιμα ἢ δήμευση τῆς περιουσίας.

Ἄς μὴ γελιόμαστε, ὅμως. Ἀνάμεσα στό ὄπλοστάσιο αὐτό τῆς φρίκης καί στήν καθημερινή πρακτική τῆς τιμωρίας, ἡ ἀπόσταση ἦταν μεγάλη. Τά βασανιστήρια αὐτά καθεαυτά δέν ἀποτελοῦσαν καθόλου τίς συχνότερες ποινές. Χωρίς ἀμφιβολία, πολύ σημαντικό μᾶς φαίνεται σήμερα τό ποσοστό πού παρουσιάζουν οἱ θανατικές ἐκτελέσεις στή δικαιοσύνη τῆς κλασικῆς ἐποχῆς: οἱ ἀποφάσεις τοῦ Châtelet² στήν περίοδο 1755-1785, περιλαμβάνουν ποσοστό 9-10% ἀπό θανατικές ποινές – τροχός, ἀγχόνη ἢ πυρά³. Ἡ Σύγκλητος τῆς Φλάνδρας, ἀπό τά 1721 ὡς τά 1730, εἶχε ἀπαγγεῖλει, σέ πάνω ἀπό 260 ἀποφάσεις, 39 θανατικές καταδίκες (καί 26 πάνω σέ 500, ἀνάμεσα στά 1781 καί 1790)⁴. Δέν πρέπει ὅμως νά ξεχνᾶμε πῶς τά δικαστήρια ἐβρισκαν συχνότατα τόν τρόπο νά παρακάμπτουν τήν αὐστηρότητα τῶν ποινικῶν νόμων, εἴτε ἀρνούμενα νά διώξουν ἀδικήματα πού συνεπάγονταν πολύ βαριές ποινές, εἴτε μετατρέποντας τό χαρακτηρισμό τοῦ ἐγκλήματος· πολλές φορές μάλιστα, ἡ ἴδια ἡ βασιλική ἐξουσία ὑπόδειχνε τήν κατάργηση τῆς ἀκαμπτῆς ἐφαρμογῆς κάποιου ιδιαίτερα αὐστηροῦ διατάγματος⁵. Ὅπως καί νά 'ναι, οἱ καταδίκες ὄριζαν, κατά μεγάλο μέρος, εἴτε ἐξορίες εἴτε πρόστιμα: στή νομολογία, λογουχάρη, τοῦ Châtelet (πού ἀσχολοῦνταν μέ σχετικά σοβαρά ἀδικήματα), ἡ ἐξορία – ἀνάμεσα στά 1755 καί 1785 – ἀντιπροσώπευε πάνω ἀπό τό 50% τῶν ποινῶν. Ὡστόσο, ἕνα μεγάλο μέρος ἀπό τίς μὴ-σωματικές αὐτές ποινές συνοδευόταν ἀπό συμπληρωματικές ποινές πού προσέγγιζαν τή διάσταση τοῦ βασανιστηρίου: δημόσια ἐκθεση, στηλίτευση, σιδερένιος κλοιός, μαστίγωση, στιγματισμός· αὐτός ἦταν ὁ γενικός κανόνας γιά ὅλες τίς καταδίκες σέ κάτεργα, ἢ – γιά τήν ἀντίστοιχη γιά τίς γυναῖκες ποινή – σέ ἐγκλεισμό σέ εἰδικά νοσηλευτικά Ἰδρύματα· ἡ δημόσια ἐκθεση ἢ ὁ στιγματισμός συχνά προηγοῦνταν ἀπό τήν ἐξορία· ἡ δημόσια ὁμολογία συνοδευόταν κάποτε καί μέ μαστίγωση. Καί ὄχι μονάχα στίς μεγάλες πανηγυρικές θανατώσεις, ἀλλά καί στή συμπληρωματική του αὐτή μορφή τό βασανιστήριο φανερώνει τόν σημαντικό ρόλο πού ἔπαιζε στό ποινικό σύστημα: κάθε ποινή λίγο πολύ σοβαρή ἔπρεπε νά περιλαμβάνει καί ἕνα στοιχεῖο βασανισμοῦ.

Τί εἶναι τό βασανιστήριο; «Σωματική ποινή, ὀδυνηρή καί λίγο πολύ φρικαλέα», ἔλεγε ὁ Jaucourt, καί πρόσθετε: «Πρόκειται γιά ἕνα ἀνεξήγητο φαινόμενο τῆς ἐκτασης τῆς ἀνθρώπινης φαντασίας σέ βαρβαρότητα καί σέ ὠμότητα⁶.» Ἀνεξήγητο ἴσως, ἀλλά,

ἀσφαλῶς, οὔτε ἀντικανονικό οὔτε καί βάρβαρο. Τό βασανιστήριο εἶναι μιά τεχνική, καί δέν πρέπει νά τό συγχέουμε μέ τό ἀχαλίνωτο μένος τό ἐκτός νόμου. Μιά ποινή, γιά νά ἀποτελεῖ βασανιστήριο, πρέπει νά ἀνταποκρίνεται σέ τρία βασικά κριτήρια: πρέπει πρῶτα νά παράγει μιάν ὀρισμένη ποσότητα πόνου πού, ἂν ἴσως δέν εἶναι δυνατό νά καταμετρηθεῖ μέ ἀκρίβεια, μπορεῖ τουλάχιστο νά ἐκτιμηθεῖ, νά συγκριθεῖ καί νά ἱεραρχηθεῖ· ἡ θανάτωση ἀποτελεῖ βασανιστήριο στό μέτρο πού δέν εἶναι ἀπλά καί μόνο στέρηση τοῦ δικαιώματος τῆς ζωῆς, ἀλλά ἡ ἀφορμή καί ὁ τερματισμός μιᾶς ὑπολογισμένης διαβάθμισης ἀπό ὀδύνης: ἀπό τόν ἀποκεφαλισμό – πού τίς ἀνάγει ὅλες σέ μιά μονάχα χειρονομία καί σέ μιά καί μόνη στιγμή: ὁ θαθμός μηδέν τοῦ βασανιστηρίου – ὡς τό διαμελισμό πού τίς ἐπεκτείνει ὡς τό ἀκρότατο ὄριο, περνώντας ἀπό τόν ἀπαγχονισμό, τήν πυρά καί τόν τροχό, πού πάνω του ἡ ἀγωνία τοῦ ψυχορραγήματος διαρκεῖ πολλήν ὥρα· ὁ θάνατος-βασανιστήριο εἶναι ἡ τέχνη νά διατηρεῖ κανεῖς τή ζωή μέσα στήν ὀδύνη, ὑποδιαιρώντας τήν σέ «χίλιους θανάτους» καί πετυχαίνοντας, πρίν κοπεῖ τό νῆμα τῆς ζωῆς, «τίς πιό ἐξαισιές ἀγωνίες» («the most exquisite agonies»⁷). Τό βασανιστήριο βασίζεται στήν ποσοτική τέχνη τῆς ὀδύνης. Ὑπάρχει ὁμως καί κάτι ἀκόμα: ἡ παραγωγή αὐτή τοῦ πόνου εἶναι κανονισμένη ὡς τήν πιό μικρή τῆς λεπτομέρεια. Τό βασανιστήριο συσχετίζει τό εἶδος τοῦ σωματικοῦ πλήγματος, τήν ποιότητα, τήν ἔνταση, τή διάρκεια τῆς ὀδύνης μέ τή σοβαρότητα τοῦ ἐγκλήματος, τήν προσωπικότητα τοῦ ἐγκληματία, τήν κοινωνική τάξη τῶν θυμάτων. Ὑπάρχει ἕνας δικαστικός κώδικας τοῦ πόνου· ἡ ποινή, ὅταν περιέχει βασανισμό, δέν καταφέρεται τυχαῖα ἢ μονομιᾶς πάνω στό σῶμα· ὑπολογίζεται σύμφωνα μέ λεπτομερειακούς κανόνες: ἀριθμός μαστιγώσεων, μέρος ὅπου τοποθετεῖται τό πυρακτωμένο σίδερο, διάρκεια τῆς θανάσιμης ἀγωνίας πάνω στήν πυρά ἢ στόν τροχό (τό δικαστήριο ἀποφασίζει ἂν θά στραγγαλιστεῖ ἀμέσως ὁ βασανιζόμενος ἢ ἂν θά ἀφεθεῖ νά πεθάνει ἀργά, καθῶς καί σέ πόσην ὥρα θά πρέπει νά ἐφαρμοστεῖ ἡ σπλαχνική αὐτή χειρονομία), εἶδος τοῦ ἀκρωτηριασμοῦ πού θά ἐπιβληθεῖ (κόψιμο τοῦ χερσιοῦ, τρύπημα τῶν χεيليῶν ἢ τῆς γλώσσας). Τά διάφορα αὐτά στοιχεῖα πολλαπλασιάζουν τίς ποινές καί συνδυάζονται ἀνάλογα μέ τά δικαστήρια καί μέ τά ἐγκλήματα: «Ἡ ποίηση τοῦ Δάντη μεταλλαγμένη σέ νόμους», ἔλεγε ὁ Rossi· πάντως, μιά βαθιά φυ-

οικο-ποινική γνώση. Ἐπί πλέον, τό βασανιστήριο ἀποτελεῖ μέρος μιᾶς ἱεροτελεστίας. Εἶναι στοιχεῖο τῆς κολαστικῆς λειτουργίας καί ἀνταποκρίνεται σέ δύο ἀπαιτήσεις. Ὅφειλε – σέ σχέση μέ τό θῦμα – νά στιγματίζει: προορισμός του εἶναι, εἴτε μέ τήν οὐλή πού ἀφήνει πάνω στό σῶμα, εἴτε μέ τή λαμπρότητα μέ τήν ὁποία περιβάλλεται, νά καθιστᾷ τό θῦμα ἐπονείδιστο· τό βασανιστήριο, ἀκόμα κι ἂν ρόλος του εἶναι ἡ «κάθαρση», δέν ἐξαγνίζει: χαράζει γύρω, ἤ, μάλλον, πάνω στό ἴδιο τό σῶμα τοῦ κατάδικου, σημάδια πού δέν πρέπει ποτέ νά ἐξαλειφθοῦν· πάντως, στή μνήμη τῶν ἀνθρώπων θά μένει πάντα ζωντανή ἡ εἰκόνα τῆς δημόσιας ἐκθεσης, τῆς στηλίτευσης, τοῦ βασανισμοῦ καί τῆς ὀδύνης πού ἔχουν ἀντικρύσει. Καί ἀπό τήν πλευρά τῆς δικαιοσύνης πού τό ἐπιβάλλει, τό βασανιστήριο πρέπει νά εἶναι μεγάλοπρεπο, πρέπει νά ἀναγνωρίζεται ἀπό ὅλους, ὡς, κατά κάποιον τρόπο, ὁ θρίαμβός της. Ἡ ὑπερβολή, μάλιστα, τῶν βιαιοτήτων πού ἀσκοῦνται εἶναι μέρος τῆς δόξας της: νά βογγᾷ καί νά ξεφωνίζει ὁ ἐνοχος κάτω ἀπό τά πλήγματα, δέν εἶναι κάτι τό ἐπαίσχυντο, εἶναι ἡ ἴδια ἡ τελετουργία τῆς δικαιοσύνης πού ἐκδηλώνεται μέ ὅλη της τήν αἴγλη. Χωρίς ἀμφιβολία, αὐτός εἶναι ὁ λόγος πού τά βασανιστήρια παρατείνονται ἀκόμα καί μετά τό θάνατο: πτώματα πού καίγονται, τέφρα πού σκορπίζεται στόν ἀνεμο, σῶματα πού σέρονται πάνω σέ σιδερένια πλέγματα καί πού ἐκθέτονται στούς δρόμους. Ἡ δικαιοσύνη καταδιώκει τό σῶμα πέρα ἀπό κάθε δυνατή ὀδύνη.

Τό ποινικό βασανιστήριο δέν ἀνταποκρίνεται σέ οποιαδήποτε σωματική τιμωρία: εἶναι μιά διαφοροποιημένη παραγωγή ἀπό ὀδύνες, μιά τελετουργία ὀργανωμένη γιά νά στιγματίζει τά θύματα καί νά ἐκδηλώνει τήν ἐξουσία πού τιμωρεῖ – καί ὄχι ἡ ἐκτράχυνση μιᾶς δικαιοσύνης πού, παραμερίζοντας τίς ἀρχές της, χάνει τόν ἔλεγχο τῶν πράξεών της. Στίς «ὑπερβολές» τῶν βασανιστηρίων ἐπενδύεται μιά ὀλόκληρη οἰκονομία τῆς ἐξουσίας.

Τό βασανισμένο σῶμα ἐγγράφεται πρῶτα πρῶτα στό δικαστικό τελετουργικό πού πρέπει νά ἀποδείξει περίτρανα τήν ἀλήθεια τοῦ ἐγκλήματος.

Στή Γαλλία, όπως και στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες – μέ αξιοσημείωτη εξαίρεση τήν Ἀγγλία –, ολόκληρη ἡ ποινική διαδικασία, ὡς τή δικαστική ἀπόφαση, παρέμενε μυστική: ἀδιάφανη δηλαδή, ὄχι μονάχα γιά τό κοινό, ἀλλά και γιά τόν ἴδιο τόν κατηγορούμενο. Διεξαγόταν χωρίς αὐτόν, ἤ τουλάχιστον χωρίς ὁ ἴδιος νά γνωρίζει τήν κατηγορία, τά ἐπιβαρυντικά στοιχεία, τίς καταθέσεις, τίς ἀποδείξεις. Στήν τάξη τῆς ποινικῆς δικαιοσύνης, ἡ γνώση ἦταν τό ἀποκλειστικό προνόμιο τῆς δίωξης. «Ὅλα νά διεξαχθοῦν μέ τόν ἐπιμελέστερο καί τόν μυστικότερο δυνατό τρόπο», ἔλεγε, ἀναφορικά μέ τήν ἀνάκριση, τό διάταγμα τοῦ 1498. Σύμφωνα μέ τή διάταξη τοῦ 1670, πού συνοψίζει καί, σέ ὀρισμένα σημεία, ἐπαυξάνει τήν αὐστηρότητα τῆς προηγούμενης ἐποχῆς, δέν ἐπιτρέπεται στόν κατηγορούμενο νά γνωρίσει τά στοιχεία τῆς δικογραφίας· τοῦ εἶναι ἀδύνατο νά μάθει τήν ταυτότητα τῶν κατηγορῶν του, ἀδύνατο νά μάθει τήν οὐσία τῶν καταθέσεων πρὶν ζητήσει τήν εξαίρεση τῶν μαρτύρων, ἀδύνατο νά ἀξιολογήσει – ὡς τίς τελευταῖες στιγμές τῆς δίκης – τίς ἀπαλλακτικές ἀποδείξεις, ἀδύνατο νά διορίσει ἕνα δικηγόρο εἴτε γιά νά ἐλέγξει τό ἀδιάβλητο τῆς διαδικασίας, εἴτε γιά νά μετάσχει στήν οὐσιαστική υπεράσπιση. Ἐπί τῆς δίκῆς του μεριά, ὁ ἀνακριτής εἶχε τό δικαίωμα νά δέχεται ἀνώνυμες καταγγελίες, νά κρύβει ἀπό τόν κατηγορούμενο τή φύση τῆς ὑπόθεσης, νά τόν ἀνακρίνει μέ παραπειστικές ἐρωτήσεις, νά χρησιμοποιεῖ ὑπονοούμενα⁸. Ὁ ἴδιος διαμόρφωνε – αὐτός καί ὁ μόνος καί μέ ἀπόλυτη ἐξουσία – μιάν ἀλήθεια, μέ τήν ὁποία περιέβαλλε τόν κατηγορούμενο· καί ἡ ἀλήθεια τούτη προσφερόταν στούς δικαστές, ὀλοέτοιμη, μέ τή μορφή ἀποδεικτικῶν στοιχείων καί γραπτῶν ἐκθέσεων· γιά τούς δικαστές, καί μόνον αὐτά ἀποτελοῦσαν ἀπόδειξη· δέν ἀντίκρουζαν τόν κατηγορούμενο παρά μιὰ φορά μονάχα, γιά νά τοῦ ὑποβάλουν ἐρωτήσεις προτοῦ ἀπαγγελοῦν τήν ἀπόφασή τους. Ἡ μυστική καί γραπτή μορφή τῆς διαδικασίας παραπέμπει στήν ἀρχή ὅτι, σχετικά μέ τά ποινικά ζητήματα ἡ ἐδραίωση τῆς ἀλήθειας ἦταν ἀπόλυτο δικαίωμα καί στήν ἀποκλειστική ἐξουσία τοῦ βασιλιά καί τῶν δικαστῶν του. Ὁ Ayrault ὑποθέτει πῶς προέλευση τῆς διαδικασίας αὐτῆς (πού τό οὐσιαστικό της μέρος εἶχε κίβλας συσταθεῖ στόν δέκατο ἕκτο αἰῶνα) ἦταν «ὁ φόβος μήπως προκληθοῦν ταραχές, κραυγές καί ἐπευφημίες ἐκ μέρους τοῦ λαοῦ, ὁ φόβος μήπως ξεσπάσουν βιαιότητες καί ἔκτροπα ἐναντίον τῶν δια-

δίκων, ακόμα και έναντίον τῶν δικαστῶν»: ὁ βασιλιάς ἤθελε μ' αὐτόν τόν τρόπο νά ἀποδείξει πῶς «ἡ ἡγεμονική ἐξουσία», ἀπ' ὅπου πηγάζει καί τό δικαίωμα τῆς τιμωρίας, δέν μπορεῖ σέ καμιά περίπτωση νά ἀνήκει «στόν ὄγλο»⁹. Ὅταν μιλά ἡ βασιλική δικαιοσύνη, ὅλοι πρέπει νά σωπαίνουν.

Παρ' ὅλην ὅμως τή μυστικότητα, ἔπρεπε νά ἀκολουθοῦνται ὀρισμένοι κανόνες γιά νά ἐδραιωθεῖ ἡ ἀλήθεια. Ἡ μυστικότητα ἐπέβαλλε, μάλιστα, τόν προσδιορισμό ἑνός αὐστηροῦ προτύπου γιά τήν ποινική ἀποδεικτική διαδικασία. Μιά ὁλόκληρη παράδοση, πού χρονολογεῖται ἀπό τά μέσα τοῦ Μεσαίωνα, ἀλλά πού οἱ μεγάλοι νομομαθεῖς τῆς Ἀναγέννησης ἀνέπτυξαν εὐρύτατα, καθόριζε τή φύση καί τήν ἀποτελεσματικότητα τῶν ἀποδείξεων. Ἀκόμα καί στόν δέκατο ὄγδοο αἰῶνα βρισκόμε συχνότατα διακρίσεις ὅπως οἱ ἀκόλουθες: τίς ἀληθινές ἀποδείξεις, ἄμεσες ἢ θεμιτές (οἱ μαρτυρίες, λογουχάρη), καί τίς ἔμμεσες ἀποδείξεις, συμπερασματικές, τεχνητές (μέ ἐπιχειρήματα): ἡ ἀκόμα, τίς ἔκδηλες ἀποδείξεις, τίς σημαντικές ἀποδείξεις, τίς ἀτελεῖς ἢ ἀσήμαντες ἀποδείξεις¹⁰. ἀκόμα τίς «ἐπιτακτικές ἢ ἀναγκαῖες» ἀποδείξεις, πού δέν ἐπιτρέπουν νά ἀμφιβάλλει κανεῖς γιά τήν ἀλήθεια ἑνός γεγονότος (πρόκειται γιά «πλήρεις» ἀποδείξεις: λογουχάρη, δύο ἄμεμπτοι μάρτυρες πού βεβαιώνουν ὅτι εἶδαν τόν κατηγορούμενο μ' ἓνα γυμνό καί ματοθαμμένο σπαθί στό χέρι νά βγαίνει ἀπό τόν τόπο ὅπου, λίγο ἀργότερα, βρέθηκε τό σῶμα τοῦ νεκροῦ τρυπημένο ἀπό σπαθιές): οἱ παραπλήσιες ἢ ἀτελεῖς ἐνδείξεις, πού μποροῦν νά θεωρηθοῦν ἀληθινές, ἐφόσον ὁ κατηγορούμενος δέν τίς ἀνασκευάζει μέ μίαν ἀντίθετη ἀπόδειξη («ἀτελής» ἀπόδειξη: λογουχάρη, ἓνας μονάχα αὐτόπτης μάρτυρας, ἢ ἀπειλές θανάτου πού προηγοῦνται ἀπό μιά δολοφονία): τέλος, ἀόριστες ἐνδείξεις, ἢ ἀμυδρά στοιχεῖα ἀποδείξεων, πού βασίζονται μονάχα στή γνώμη τῶν ἀτόμων (λαϊκή ἀπίληση, ἀπόδραση τοῦ ὑπόπτου, ταραχή του ὅταν τόν ἀνακρίνουν, κ.τ.λ.)¹¹. Ὅστόσο, αὐτές οἱ διακρίσεις δέν εἶναι μόνο θεωρητικές λεπτολογίες. Παίζουν ἀποφασιστικό ρόλο. Καί πρῶτ' ἀπ' ὅλα, ἐπειδή ἡ καθεμίᾱ τους, αὐτή καθεαυτή ἔστω καί ὀλότελα ἀπομονωμένη, μπορεῖ νά ἔχει ἓνα καθορισμένο δικαστικό ἀποτέλεσμα: οἱ πλήρεις ἀποδείξεις μποροῦν νά ἐπιφέρουν ὅποιαδήποτε καταδίκη: οἱ ἀτελεῖς ἀποδείξεις νά προκαλέσουν ἐπανορθωτικές ποινές, ἀλλά ποτέ θανάτωση: οἱ ἀτελεῖς καί ἐλαφρές ἐνδείξεις εἶναι ἀρκετές γιά νά «χαρακτηριστεῖ» κάποιος

ὡς ὑποπτος, γιά νά διεξαχθεῖ ἐναντίον του πληρέστερη ἀνάκριση ἢ γιά νά τοῦ ἐπιβληθεῖ πρόστιμο. Δεύτερο, ἐπειδή συνδυάζονται μεταξύ τους σύμφωνα μέ ἀκριβόλογους ἀριθμητικούς ὑπολογισμούς: δυό ἀτελεῖς ἀποδείξεις μποροῦν νά ἀποτελέσουν μιά πλήρη ἀπόδειξη: ἀμυδρά «στοιχεῖα ἀποδείξεων», ὑπό τόν ὄρο νά εἶναι πολυάριθμα καί νά συμπίπτουν, μποροῦν νά συνδυαστοῦν γιά νά ἀποτελέσουν μιά ἀτελή ἀπόδειξη· ἀλλά μόνα τους, ὅσα κι ἂν εἶναι, δέν εἶναι δυνατό νά ἐξισωθοῦν μέ μιά πλήρη ἀπόδειξη. Ἔχουμε, λοιπόν, μιά ποινική ἀριθμητική πού σέ πολλά σημεία εἶναι λεπτόλογη, μά πού ἀφήνει κάποιον περιθώριο γιά συζήτηση: μποροῦμε, ἄραγε, γιά νά ἀπαγγείλουμε μιά θανατική καταδίκη, νά στηριχθοῦμε σέ μιά καί μόνη πλήρη ἀπόδειξη, ἢ μήπως θά ἔπρεπε αὐτή νά ἀκολουθεῖται ἀπό ἄλλες ἐλαφρότερες ἐνδείξεις; Δύο παραπλήσιες ἐνδείξεις εἶναι, ἄραγε, πάντα ἰσότημες μέ μιά πλήρη ἀπόδειξη; Μήπως θά ἔπρεπε νά δεχτοῦμε τρεῖς ἢ νά τίς συνδυάσουμε μέ ἀπροσδιόριστες ἐνδείξεις; Ὑπάρχουν, ἄραγε, στοιχεῖα πού δέν μποροῦν νά ἀποτελέσουν ἐνδείξεις παρά μονάχα γιά ὀρισμένα ἐγκλήματα, σέ ὀρισμένες περιπτώσεις καί σέ σχέση μέ ὀρισμένα πρόσωπα (ἔτσι, μιά μαρτυρία ἀκυρώνεται ἂν προέρχεται ἀπό ἕναν ἀλήτη· ἀντίθετα, ὑπολογίζεται περισσότερο ἂν προέρχεται ἀπό ἕνα «ἀξιόλογο πρόσωπο» ἢ ἀπό ἕναν ἀφέντη σχετικά μέ ἕνα οἰκιακό ἀδίκημα). Ἀριθμητική τροποποιημένη ἀπό μιά καζουϊστική πού ρόλος της εἶναι νά καθορίζει μέ ποιό τρόπο μιά δικαστική ἀπόδειξη εἶναι δυνατό νά κατασκευασεῖ. Ἀπό τή μιά, τό σύστημα αὐτό τῶν «νόμιμων ἀποδείξεων» δίνει τήν ἐντύπωση πώς ἡ ἀλήθεια εἶναι – στόν ποινικό τομέα – τό ἀποτέλεσμα μιᾶς περίπλοκης τέχνης· ἀκολουθεῖ κανόνες πού μόνοι οἱ εἰδικοί θά μποροῦσαν νά γνωρίζουν· καί, συνακόλουθα, ἐνισχύει τό ἀξίωμα τῆς μυστικότητας. «Ὁ δικαστής δέν φτάνει νά ἔχει τήν πεποίθηση πού μπορεῖ νά ἔχει ἕνας ὁποιοσδήποτε λογικός ἄνθρωπος... Τίποτα δέν εἶναι πιό λαθεμένο ἀπό τόν τρόπον αὐτόν τῆς ἐκδίκασης, πού, στήν πραγματικότητα, εἶναι μονάχα μιά ἀποψη λίγο πολύ βάσιμη.» Ἀπό τήν ἄλλη ὁμως, τό σύστημα αὐτό εἶναι γιά τόν δικαστή αὐστηρά καταπιεστικό· ἂν δέν ὑπῆρχαν αὐτοί οἱ κανόνες, «κάθε καταδικαστική ἀπόφαση θά ἦταν παράτολμη, καί θά μποροῦσε κανεῖς νά πεῖ πώς ἡ ἀπόφαση εἶναι ἀδίκη, ἀκόμα κι ἂν στήν πραγματικότητα ὁ κατηγορούμενος εἶναι ἐνοχος¹²». Θά ῥθει μιά μέρα ὅπου ἡ ἰδιομορφία αὐτῆς

της δικαστικής αλήθειας θά φανεί έξοργιστική: σάν νά μήν ὀφείλε ἡ δικαιοσύνη νά ὑπακούει στους κανόνες τῆς κοινῆς λογικῆς: «Τί θά λέγαμε γιά μιά ἀτελή ἀπόδειξη σίς ἐπιστῆμες ἐκείνες πού ἀπαιτοῦν μονάχα πλήρεις ἀποδείξεις; Ποῦ θά στηριζόταν μιά γεωμετρική ἢ ἀλγεβρική ἀτελής ἀπόδειξη¹³;» Δέν πρέπει ὅμως νά ξεχνᾶμε πώς οἱ τυπικοί αὐτοί καταπιεστικοί κανόνες πού ἀναφέρονται σίς δικαστικές ἀποδείξεις ἀποτελοῦσαν ἕναν τρόπο ἐσωτερικῆς ρύθμισης τῆς ἀπόλυτης καί ἀποκλειστικῆς ἐξουσίας τῆς γνώσης.

Γραπτή, μυστική, ὑποταγμένη σέ αὐστηροὺς κανόνες γιά νά ἐδραιώσει τίς ἀποδείξεις τῆς, ἡ ποινική ἀνάκριση εἶναι μιά μηχανή ἱκανή νά παράγει τήν ἀλήθεια χωρίς τήν παρουσία τοῦ κατηγορουμένου. Ἀπό τά γεγονότα προκύπτει πώς ἂν καί μέ τή στενή ἔννοια τοῦ νόμου ἡ ἀλήθεια δέν ἔχει ἀνάγκη τόν κατηγορούμενο, ἡ τέτοια διαδικασία τείνει ἀναγκαστικά πρὸς τήν ὁμολογία. Γιά δύο κυρίως λόγους: πρῶτα, γιατί ἡ ὁμολογία ἀποτελεῖ μιά τόσο ἰσχυρή ἀπόδειξη ὥστε δέν ὑπάρχει ἀνάγκη νά προστεθεῖ καί ἄλλη, οὔτε καί νά προσφύγει κανεὶς στό δυσχερέστερο καί ἀμφίβολο συνδυασμό τῶν ἐνδείξεων· ἡ ὁμολογία – ὑπὸ τόν ὄρο νά γίνεται σύμφωνα μέ τούς τύπους – ἀπαλλάσσει σχεδόν ὁλότελα τόν κατηγορο ἀπὸ τό νά προσκομίζει ἄλλες ἀποδείξεις (τουλάχιστον τίς πιό δύσκολες). Καί δεύτερο, ὁ μόνος τρόπος νά χάσει ἡ διαδικασία αὐτή τό μονοσήμαντο κύρος τῆς, καί νά μετατραπῆ σέ πραγματική ἐξουθένωση τοῦ κατηγορουμένου, ὁ μόνος τρόπος ἡ ἀλήθεια νά ἀσκήσει ὅλη τῆς τῆ δύναμη, εἶναι νά ἐπωμιστεῖ ὁ κατηγορούμενος τό ἔγκλημά του, καί νά προσυπογράψει τά ὅσα ὑπόυλως καί ἐπιμελῶς ἔχει κατασκευάσει ἡ ἀνάκριση. «Τό πᾶν δέν εἶναι», ὅπως ἔλεγε ὁ Ayrault, πού ἀπεχθανόταν τίς μυστικές αὐτές διαδικασίες, «νά τιμωροῦνται δίκαια οἱ κακοί. Πρέπει, ἂν εἶναι δυνατό, νά αὐτοδικάζονται καί νά αὐτοκαταδικάζονται οἱ ἴδιοι¹⁴.» Στή γραπτή ἀναπαράσταση τοῦ ἐγκλήματος, ὁ ἐγκληματίας πού ὁμολογεῖ παίξει τό ρόλο τῆς ζωντανῆς ἀλήθειας. Ἡ ὁμολογία – πράξη τοῦ ἐγκληματικοῦ, ὑπεύθυνου καί ὁμιλοῦντος ὑποκειμένου – ἀποτελεῖ τό συμπληρωματικό στοιχεῖο μᾶς γραπτῆς καί μυστικῆς ἀνάκρισης. Γιά τοῦτο καί ὅλη αὐτή ἡ διαδικασία ἱεροεξεταστικοῦ τύπου ἀποδίδει τόσο μεγάλη σημασία στήν ὁμολογία.

Ἀπὸ δῶ προκύπτει ἐπίσης ὁ διαφορούμενος χαρακτήρας τοῦ

ρόλου τῆς ὁμολογίας. Ἐκ τῆς μιάς μεριάς, γίνεται προσπάθεια νά ἐνταχθεῖ στό γενικό ὑπολογισμό τῶν ἀποδείξεων· τονίζεται πῶς εἶναι ἀπλῶς μιά μονάχα ἀπό τίς ἀποδείξεις· δέν εἶναι ἡ «*evidentia rei*»· οὔτε καί ἡ ἰσχυρότερη ἀπό τίς ἀποδείξεις, δέν μπορεῖ ἀπό μόνη τῆς νά προκαλέσει μιά καταδίκη, πρέπει νά συνοδεύεται ἀπό συμπληρωματικές ἐνδείξεις καί πιθανολογίες· γιατί συμβαίνει πολλές φορές, κατηγορούμενοι νά δηλώνουν ἐνοχή γιά ἐγκλήματα πού δέν ἔχουν διαπράξει· ὁ δικαστής εἶναι ἔτσι ὑποχρεωμένος νά κάνει ἐπιπρόσθετες ἐρευνες, ἂν μόνο στοιχεῖο πού κατέχει εἶναι ἡ σύμφωνη μέ τούς τύπους ὁμολογία τοῦ ἐνόχου. Ἐκ τῆς ἄλλης, ὁμως, μεριάς, ἡ ὁμολογία ἔχει μεγαλύτερη βαρύτητα ἀπό κάθε ἄλλη ἀπόδειξη. Ὡς ἕνα σημεῖο, μποροῦμε νά πούμε πῶς τίς ὑπερβαίνει ὅλες· στοιχεῖο στόν ὑπολογισμό τῆς ἀλήθειας, ἡ ὁμολογία ἀποτελεῖ ἀκόμα καί τήν ἔμπρακτη ἀποδοχή τῆς κατηγορίας ἀπό τόν κατηγορούμενο, ἀναγνωρίζοντας ταυτόχρονα καί τό δάσιμο τῆς κατηγορίας· μετατρέπει σέ θεληματική ἐπιβεβαίωση μιάν ἀνάκριση πού ἐγινε χωρίς αὐτόν. Μέ τήν ὁμολογία, ὁ κατηγορούμενος παίρνει ὁ ἴδιος μέρος στήν τελετουργία τῆς παραγωγῆς τῆς ποινικῆς ἀλήθειας. Ὅπως ἀναφέρεται κίόλας στό Μεσαιωνικό Δίκαιο, ἡ ὁμολογία καθιστᾷ τό ἀδίκημα περίοπτο καί ἔκδηλο. Στό πρῶτο αὐτό διφορούμενο στοιχεῖο, προστίθεται ἕνα δεύτερο: ἀποτελώντας ἀπόδειξη ἰδιαίτερα ἰσχυρή, πού, γιά νά ἐπιφέρει τήν καταδίκη, ἀπαιτεῖ μονάχα μερικές συμπληρωματικές ἐνδείξεις, περιορίζοντας στόν ἐλάχιστο βαθμό τό ἔργο τῆς ἀνάκρισης καί τούς μηχανισμούς τῆς ἀπόδειξης, ἡ ὁμολογία εἶναι, ἐπομένως, περιζήτητη· καί γιά νά ἀποκτηθεῖ χρησιμοποιοῦνται ὅλοι οἱ δυνατοί καταναγκασμοί. Ἄλλ' ἂν πρόκειται νά χρησιμοποιηθεῖ στή διαδικασία, σάν ζωντανό καί ρηματικό ἀντίστοιχο τῆς γραπτῆς ἀνάκρισης, ἂν πρόκειται νά εἶναι τό ἀντίστοιχό της καί σάν – κατά κάποιον τρόπο – ἐπικύρωσή της ἀπό τόν ἴδιο τόν κατηγορούμενο, τότε θά πρέπει νά περιβάλλεται ἀπό ἐγγυήσεις καί νά γίνεται σύμφωνα μέ ὅλους τούς τύπους. Ἐμφανίζει κάτι σάν συναλλαγή· γι' αὐτό καί ἀπαιτεῖται νά εἶναι «αὐθόρμητη», νά διατυπώνεται μπροστά στό ἀρμόδιο δικαστήριο, νά γίνεται ἐνσυνείδητα, νά μήν ἀναφέρεται σέ ἀνέφικτα πράγματα, κ.τ.λ.¹⁵ Μέ τήν ὁμολογία, ὁ κατηγορούμενος δεσμεύεται σέ σχέση μέ τήν διαδικασία· προσυπογράφει τήν ἀλήθεια τῆς ἀνάκρισης.

Τό διττά διαφορούμενο αυτό γνώρισμα τῆς ὁμολογίας (στοιχείο ἀπόδειξης καί ἀντιστοιχία ἀνάκρισης· ἀποτέλεσμα καταναγκασμοῦ καί ἡμιθεληματική συναλλαγή) ἐξηγεῖ τά δύο κύρια μέσα πού χρησιμοποιεῖ τό κλασικό ποινικό δίκαιο γιά νά τήν ἀποσπάσει: τόν ὄρκο, πού ζητεῖται ἀπό τόν κατηγορούμενο πρὶν ἀρχίσει ἡ ἀνάκριση (ἀπειλή γιά τόν κατηγορούμενο νά γίνει ἐπίορκος «ἐνώπιον Θεοῦ καί ἀνθρώπων»· καί ταυτόχρονα μιά τελετουργική πράξη δέσμευσης)· τά βασανιστήρια (σωματική βία γιά νά ἀποσπαστεῖ μιά ἀλήθεια, πού, ἔτσι καί ἀλλιῶς, πρέπει νά ἐπαναληφθεῖ μπροστά στούς δικαστές σάν «αὐθόρμητη» ὁμολογία γιά νά καταστεῖ ἀπόδειξη). Στά τέλη τοῦ 18ου αἰῶνα, τά βασανιστήρια καταγγέλλονται σάν κατάλοιπα βαρβαρότητας παρωχημένης ἐποχῆς: σημάδια μιᾶς ἀγριότητος πού καταγγέλλεται σάν «γοθτική». Εἶναι ἀλήθεια πῶς ἡ πρακτική τῶν βασανιστηρίων χρονολογεῖται ἀπό πολύ παλιά: ἡ Ἱερά Ἐξέταση, βέβαια, ἀλλά καί πρὶν ἀπό αὐτήν τά μαρτύρια τῶν σκλάβων. Ὅμως, στό κλασικό δίκαιο δέν ἀναφέρεται σάν προηγούμενο ἢ σάν στίγμα. Κατέχει συγκεκριμένη θέση σ' ἓναν πολύπλοκο κολαστικό μηχανισμό, ὅπου ἡ διαδικασία ἱεροξεταστικοῦ τύπου ἐπιβαρύνεται μέ στοιχεῖα παρμένα ἀπό τό ἐνοχοποιητικό σύστημα· ὅπου ἡ γραπτή ἀπόδειξη ἀπαιτεῖ ἓνα ρηματικό ἀντίστοιχο· ὅπου οἱ τεχνικές τῆς προσκομιζόμενης ἀπό τούς δικαστές ἀπόδειξης περιπλέκονται μέ τίς διαδικασίες τῆς δοκιμασίας μέ τήν ὁποία ἀπειλεῖτο ὁ κατηγορούμενος· ὅπου ἀπαιτεῖται ἀπό τόν κατηγορούμενο – στήν ἀνάγκη μέ τόν πιό βίαιο καταναγκασμό – νά παίξει στή διαδικασία τό ρόλο τοῦ ἐθελοντικοῦ συνεργάτη· ὅπου, κοντολογίς, πρόκειται νά παραχθεῖ ἡ ἀλήθεια, ἀπό ἓνα μηχανισμό μέ δύο στοιχεῖα: τό στοιχεῖο τῆς ἀνάκρισης πού διεξάγει μυστικά ἡ δικαστική ἐξουσία, καί τό στοιχεῖο τῆς πράξης πού ἐκτελεῖται τελετουργικά ἀπό τόν κατηγορούμενο. Τό σῶμα τοῦ κατηγορούμενου – σῶμα πού μιᾶ καί, ἂν χρειαστεῖ, σῶμα πού βασανίζεται – ἐξασφαλίζει τήν ἀλληλοεξάρτηση τῶν δύο αὐτῶν μηχανισμῶν· γι' αὐτόν τό λόγο, ὅσο τό κλασικό κολαστικό σύστημα δέν θά ἔχει ἐκ θεμελίων ἀναθεωρηθεῖ, ἐλάχιστες ριζοσπαστικές κριτικές τῶν βασανιστηρίων θά ὑπάρξουν¹⁶. Πολύ συχνότερα συναντᾶμε ἀπλές συστάσεις γιά φρόνηση: «Τό βασανιστήριο ἀποτελεῖ πολύ ἐπικίνδυνο μέσο γιά νά φτάσει κανεῖς στήν ἀλήθεια· γι' αὐτό καί οἱ δικαστές δέν θά πρέπει νά προστρέχουν σ' αὐτό παρά ὕστερα ἀπό ὠριμη σκέψη.

Τίποτα δέν είναι πιό διαφορούμενο. 'Υπάρχουν ἔνοχοι μέ ἄρκετό σθένος γιά νά μπορούν κάλλιστα νά ἀποκρύψουν ἕνα πραγματικό ἔγκλημα... ἄλλοι πάλι, ἀθῶοι, ἀνίκανοι νά ἀντισταθοῦν στά βασανιστήρια, ὁμολογοῦν ἐγκλήματα πού δέν ἔχουν διαπράξει¹⁷.»

Ξεκινώντας ἀπό τά παραπάνω, μπορεῖ κανεῖς νά ἀντιληφθεῖ πῶς λειτουργεῖ τό βασανιστήριο γιά τήν ἀποκάλυψη τῆς ἀλήθειας. Καί πρῶτα πρῶτα τό βασανιστήριο τῆς ἐποχῆς ἐκείνης δέν εἶναι τό κατάλληλο μέσο γιά νά ἀποσπαστεῖ μέ κάθε τρόπο ἡ ἀλήθεια. Δέν πρόκειται γιά τά ἔξαλλα βασανιστικά μέσα τῆς σημερινῆς ἀνάκρισης· εἶναι, βέβαια, σκληρό, ἀλλά ὄχι ἄγριο. Πρόκειται γιά μιᾶ πρακτική πού ἀκολουθεῖ συγκεκριμένους κανόνες, πού ὑπακούει σέ μιᾶ διαδικασία ἀπόλυτα προσδιορισμένη: χρόνος, διάρκεια, χρησιμοποιούμενα μέσα, μήκος τῶν σχοινῶν, βάρος τῶν σταθμῶν, ἀριθμός τῶν σφηνῶν, παρεμβάσεις τοῦ δικαστῆ πού ἀνακρίνει – ὅλα αὐτά εἶναι, ἀνάλογα μέ τά διάφορα ἔθιμα, προσεκτικά κωδικοποιημένα¹⁸. Τό βασανιστήριο εἶναι μιᾶ ἀκριβόλογη δικαστική πράξη. Καί μ' αὐτή τήν ἔννοια, πέρα ἀπό τίς τεχνικές τῆς Ἱερᾶς Ἐξέτασης, συνδέεται μέ τίς παλιές δοκιμασίες πού συνηθίζονταν στίς ἐνοχοποιητικές διαδικασίες: θεοδικίες, δικαστικές μονομαχίες, Θεία Δίκη. Μεταξύ τοῦ δικαστῆ πού διατάζει τό βασανιστήριο καί τοῦ ὑπόπτου πού βασανίζεται, διεξάγεται ἕνα εἶδος κονταρομαχίας· ὁ «πάσχων» (αὐτός ἦταν ὁ ὄρος πού ὑπόδειχνε τόν βασανιζόμενο) ὑποβάλλεται σέ μιᾶ σειρά ἀπό δοκιμασίες, κλιμακωνόμενες σέ αὐστηρότητα, καί σ' αὐτές εἶτε «ἀντέχει» εἶτε ὑποκύπτει καί ὁμολογεῖ¹⁹. Ἀλλά καί ὁ δικαστής δέν ἐπιβάλλει τόν βασανισμό χωρίς κι αὐτός νά διατρέχει ὀρισμένους κινδύνους (καί δέν πρόκειται μονάχα γιά τόν κίνδυνο θανάτου τοῦ ὑπόπτου)· στό παιχνίδι πού παίζεται, ριψοκινδυνεύει τά ἀποδεικτικά στοιχεῖα πού ὁ ἴδιος ἔχει κιόλας συγκεντρώσει· γιατί, σύμφωνα μέ τόν κανόνα, ἂν ὁ κατηγορούμενος «ἀντέξει» καί δέν ὁμολογήσει, ὁ δικαστής εἶναι ὑποχρεωμένος νά ἐγκαταλείψει τήν κατηγορία. Ὁ βασανιζόμενος βγαίνει νικητής. Ἀπό κεῖ προέκυψε ἡ συνήθεια πού υἱοθετήθηκε γιά τίς πιό σοβαρές περιπτώσεις, νά ἐπιβάλλεται τό βασανιστήριο μέ τήν «ἐπιφύλαξη τῶν ἀποδείξεων»: στήν περίπτωση τούτη, ὁ δικαστής μπορούσε – ὕστερα ἀπό τά βασανιστήρια – νά ἐξακολουθεῖ νά χρησιμοποιεῖ τίς ἐνδείξεις πού εἶχε συσσωρεῦσει· ὁ ὑπόπτος δέν

άθωνόταν χάρη στην άντοχή του. Όμως, χάρη στη νίκη του, μπορούσε να είναι βέβαιος πώς δεν θα καταδικαζόταν σε θάνατο. Ο δικαστής διατηρούσε όλα τὰ ατόυ του εκτός από τό κυριότερο: *Omnia citra mortem*. Γι' αυτό και ή συνήθης ύπόδειξη στους δικαστές να μὴ υποβάλλουν σε βασανιστήρια έναν ύποπτο πού βαρυνόταν με αποδείξεις για σοβαρά έγκλήματα, γιατί αν κατά τύχη άντεχε στά βασανιστήρια, ό δικαστής δεν θά είχε πιά τό δικαίωμα να τού επιβάλει θανατική ποινή, πού όμως τού άξιζε στην κονταρομαχία αυτή ή δικαιοσύνη θά 'βγαине χαμένη: αν άρκοϋν οι αποδείξεις για να «καταδικαστεί σε θάνατο ό ένοχος», δεν πρέπει «ή καταδίκη να άφεθεί στην τύχη, έξαρτημένη από ένα βασανιστήριο πού συχνότατα δεν είναι άποτελεσματικό, γιατί, τελικά, είναι για τό γενικό καλό και προς τό δημόσιο συμφέρον ή ύποδειγματική τιμωρία για τὰ σοβαρά, είδεχθη και άξια θανάτου έγλήματα²⁰.»

Κάτω από τή φαινομενικά πεισματική άναζήτηση μιās βεβαιωμένης αλήθειας, ξαναβρίσκουμε στό κλασικό βασανιστήριο τόν άυστηρό μηχανισμό μιās δοκιμασίας: μιά φυσική πρόκληση πού θά είναι άποφασιστική για τήν αλήθεια: αν ό βασανιζόμενος είναι ένοχος, ή όδύνη πού επιβάλλει ή δοκιμασία δεν είναι άδικη: είναι όμως ταυτόχρονα και ένδειξη τής άθωότητάς του αν είναι άθώος. Όδύνη, άναμέτρηση και αλήθεια είναι, στην πρακτική τού βασανιστηρίου, στενά δεμένες ή μιá με τήν άλλη: καταπονούν από κοινού τό σώμα τού βασανιζόμενου. Η άναζήτηση τής αλήθειας με τό μέσο τής «ανάκρισης-βασανιστηρίου», είναι στην πραγματικότητα ένας τρόπος να προκληθεί μιá ένδειξη – ή πιό σοβαρή άπ' όλες: ή όμολογία τού ένόχου: είναι όμως επίσης ή μάχη, και ή νίκη τού ενός άντιπάλου πάνω στόν άλλον πού «παράγει» τελετουργικά τήν αλήθεια. Τό βασανιστήριο πού επιβάλλεται για να άναγκαστεί κάποιος να όμολογήσει, περιέχει ένα στοιχείο άνάκρισης, αλλά και ένα στοιχείο μονομαχίας.

Όπως επίσης περιπλέκονται σ' αυτό μιá ανακριτική πράξη, και ένα στοιχείο κολασμού. Κι αυτό δεν είναι ή μόνη παραδοξολογία. Πραγματικά, τό βασανιστήριο καθορίζεται σαν τρόπος όλοκλήρωσης τής άπόδειξης όταν «δεν υπάρχουν κατά τήν εκδίκαση έπαρκείς ποινές». Και κατατάσσεται μεταξύ τών ποινών και πρόκειται για μιá ποινή τόσο βαριά, ώστε στην ιεραρχία τών ποινών, τό Διάταγμα τού 1670 τήν τοποθετεί άμέσως μετά τή θα-

νάτωση. Ἄργότερα θά βρεθοῦμε μπροστά στό ἐρώτημα: πῶς εἶναι δυνατό μιά ποινή νά χρησιμοποιεῖται σάν μέσο; Πῶς εἶναι δυνατό νά ὑπολογίζεται σάν ποινή αὐτό πού θά ἔπρεπε νά θεωρεῖται ἀποδεικτική μέθοδος; Τοῦτο ὀφείλεται στόν τρόπο πού, στήν κλασική ἐποχή, ἡ ποινική δικαιοσύνη μεταχειριζόταν γιά τήν ἀπόσπαση τῆς ἀλήθειας. Τά διάφορα μέρη μιᾶς ἀπόδειξης δέν ἀποτελοῦσαν οὐδέτερα στοιχεῖα· δέν περίμεναν νά συνδεθοῦν μεταξύ τους σέ μίαν ἐνιαία δέσμη γιά νά ἀποδειχθεῖ τό βέβαιο τῆς ἐνοχῆς· κάθε ἐνδειξη παρουσίαζε ἀπό μόνη της ἕνα συγκεκριμένο βαθμό ἀχρεϊότητας. Ἡ ἐνοχή δέν ἀρχιζε μετά ἀπό τή συγκέντρωση ὅλων τῶν ἀποδείξεων: κομμάτι κομμάτι, σχηματιζόταν μέ τό κάθε στοιχεῖο πού ἐπέτρεπε νά προσδιοριστεῖ ὁ ἐνοχος. Ἔτσι, μιά ἀνολοκληρή ἀπόδειξη δέν καθιστοῦσε ἀθῶο τόν ὑποπτο, ἐφόσον δέν εἶχε ὀλοκληρωθεῖ: τόν καθιστοῦσε «ἐν μέρει» ἐνοχο· ἡ ἐνδειξη – ἔστω καί ἡ ἀμυδρότερη – ἐνός σοβαροῦ ἐγκλήματος, στιγματίζε τόν ὑποπτο σάν «ὀλίγον» ἐγκληματία. Μέ λίγα λόγια, ἡ ἀποδεικτική μέθοδος στήν ποινική διαδικασία δέν ἀκολουθοῦσε ἕνα μανιχαϊκό σύστημα: ἀλήθεια ἢ ψέμα· ἀκολουθοῦσε μίαν ἀρχή ἀτέρμονης διαβάθμισης: ἕνας ὀρισμένος βαθμός ἀπόδειξης ἀντιστοιχοῦσε σ' ἕναν ὀρισμένο βαθμό ἐνοχῆς, καί εἶχε γιά συνέπεια ἕναν ὀρισμένο βαθμό τιμωρίας. Ὁ ὑποπτος, ὡς ὑποπτος, ἔπρεπε νά ὑποβληθεῖ σέ μίαν ὀρισμένη τιμωρία· δέν μπορούσε κανείς ἀτιμωρητί νά εἶναι ἀντικείμενο ὑποψίας. Ἡ ὑποψία ὑποδήλωνε, ταυτόχρονα, ἕνα στοιχεῖο ἀπόδειξης ἀπό τήν πλευρά τοῦ δικαστῆ, ἕνα σημάδι μιᾶς κάποιας ἐνοχῆς ἀπό τήν πλευρά τοῦ ὑπόδικου, καί μιά περιορισμένη μορφή ποινῆς ἀπό τήν πλευρά τῆς τιμωρίας. Ὁ ὑποπτος πού παρέμενε ὑποπτος δέν ἀθωνόταν, ἀλλά τιμωροῦνταν «ἐν μέρει». Ὄταν ὁ δικαστής ἔφτανε σ' ἕναν ὀρισμένο βαθμό ὑποψίας, μπορούσε νόμιμα νά ἐφαρμόσει μιά πρακτική πού ὁ ρόλος της ἦταν διττός: ἀρχίζοντας νά τιμωρεῖ μέ δάση τίς ὑπάρχουσες κιόλας ἐνδείξεις· καί νά χρησιμοποιεῖ τήν ἀρχή αὐτή τῆς ποινῆς γιά νά ἀποσπάσει τό ἐλλείπον ὑπόλοιπο τῆς ἀλήθειας. Τό δικαστικό βασανιστήριό λειτουργεῖ, στόν δέκατο ὄγδοο αἰῶνα, μέ τόν παράδοξο τοῦτον τρόπο: τό τελετουργικό πού παράγει τήν ἀλήθεια συμβαδίζει μέ τό τελετουργικό πού ἐπιβάλλει τήν τιμωρία. Τό σῶμα πού ἀνακρίνεται μέ τό βασανιστήριό ἀποτελεῖ τό σημεῖο ἐφαρμογῆς τῆς τιμωρίας καί τό πεδίο ἀπόσπασης τῆς ἀλήθειας. Καί ἀκριβῶς ὅπως ἡ

ύπόνοια είναι, ἀλληλεγγύως, ἓνα στοιχεῖο ἀνάκρισης καί ἓνα κομμάτι ἐνοχῆς, ὁ ὀργανωμένος πόνος τοῦ βασανιστηρίου εἶναι ταυτόχρονα ἓνα μέτρο τιμωρίας καί μία πράξη ἀνάκρισης.

Κατά περίεργο, ὁμως, τρόπο, αὐτή ἡ συναρμογή τῶν δύο τελετουργιῶν μέσα στό σῶμα, συνεχίζεται – καί μετά πού ἡ ἀπόδειξη ἔχει ὀλοκληρωθεῖ καί ἡ δικαστική ἀπόφαση ἔχει διατυπωθεῖ – καί στήν ἴδια τήν ἐκτέλεση τῆς ποινῆς. Τό σῶμα τοῦ κατάδικου γίνεται καί πάλι οὐσιαστικό τμήμα τῆς τελετουργίας τῆς δημόσιας τιμωρίας. Ὁ κατάδικος πρέπει πιά νά ἐπωμιστεῖ δημόσια τήν καταδίκη του καί τήν ὁμολογία τοῦ ἐγκλήματος πού ἔχει διαπράξει. Τό ἐπιδεικνύομενο, περιφερόμενο, ἐκτιθέμενο, βασανισμένο σῶμα του πρέπει νά ἀποτελέσει τό δημόσιο στήριγμα μιᾶς διαδικασίας πού ὡς τότε εἶχε παραμείνει κρυφή· σ' αὐτό τό σῶμα, ἡ δικαστική πράξη πρέπει νά εἶναι γιά ὄλους ὀρατή. Ἡ οὐσιαστική καί λαμπρή αὐτή ἐπίδειξη τῆς ἀλήθειας μέ τή δημόσια ἐκτέλεση τῶν ποινῶν ἀποκτᾶ, στόν δέκατο ὀγδοο αἰῶνα, πολλές μορφές.

1. – Καί πρῶτα πρῶτα ὁ ἐνοχος ἐξαναγκάζεται νά γίνει ὁ κήρυκας τῆς ἴδιας του τῆς καταδίκης. Ἐπιφορτίζεται, κατά κάποιον τρόπο, νά τήν γνωστοποιήσει καί νά ἐπιβεβαιώσει τήν ἀλήθεια αὐτοῦ πού τοῦ προσάπτουν: περιφορά στους δρόμους, πινακίδα κρεμασμένη στή ράχη ἢ στό στήθος του, ἡ τοποθετημένη πάνω στό κεφάλι του γιά νά ὑπενθυμίζεται ἡ καταδίκη· στάθμευση στά διάφορα σταυροδρόμια, ἀνάγνωση τῆς καταδικαστικῆς ἀπόφασης, δημόσια ὁμολογία στήν εἴσοδο τῶν ἐκκλησιῶν, πού μ' αὐτήν ὁ κατάδικος ἀναγνωρίζει πανηγυρικά τό ἐγκλημά του: «Ξιπόλυτος, μέ τό πουκάμισο, βαστώντας στό χέρι ἓναν δαυλό, γονατιστός λέει καί δηλώνει πῶς κακόβουλα, φρικιαστικά καί προμελετημένα διέπραξε τό ἀπαίσιο ἐγκλημά του, κ.τ.λ.»· στάση μπροστά σ' ἓνα στυλό ὅπου ἀναφέρονται ξανά τά γεγονότα καί ἡ καταδίκη· ἀνάγνωση, γιά μιάν ἀκόμα φορά, τῆς ἀπόφασης τοῦ δικαστηρίου, μπροστά στό ἱκρίωμα· ἔστω κι ἂν πρόκειται μονάχα γιά στηλίτευση, ἢ γιά πυρά καί τροχό, ὁ κατάδικος παρουσιάζει δημόσια τό ἐγκλημά του καί τή δικαστική ἀπόφαση, ἐκθέτο-

ντάς τα ύλοποιημένα, πάνω στο σώμα του.

2. – Έπαναλαμβάνεται για μιάν ακόμα φορά ή σκηνή τῆς ὁμολογίας. Στήν καταναγκαστική ἀπαγγελία τῆς δημόσιας ὁμολογίας, προστίθεται ἡ αὐθόρμητη καί δημόσια ἀναγνώριση τοῦ ἐγκλήματος. Τό βασανιστήριον κατακυρώνεται σάν «στιγμή ἀλήθειας». Καί ἔτσι οἱ τελευταῖες στιγμές τοῦ ἐνόχου, πού δέν ἔχει πιά τίποτα νά χάσει, συμβάλλουν στό νά λάμψει ἡ ἀλήθεια. Τό δικαστήριον μποροῦσε κιόλας, ὕστερα ἀπό τήν ἔκδοση τῆς δικαστικῆς ἀπόφασης, νά διατάξει τήν ἐφαρμογή ἐνός καινούργιου βασανιστηρίου γιά νά ἀποσπάσει ἀπό τόν κατάδικον τά ὀνόματα τῶν ἐνδεχόμενων συνενόχων του. Προβλέπεται ἀκόμα πώς ὁ κατάδικος – τῆ στιγμῆ πού ἀνεβαίνει στό ἰκρίωμα – μπορεῖ νά ζητήσει τήν ἀναβολή τῆς ἐκτέλεσῆς του γιά νά προθεῖ σέ νέες ἀποκαλύψεις. Τό κοινό προσμένει ἀνυπόμονα τήν καινούργια αὐτή φάση τῆς ἀλήθειας. Πολλοί ἐγκληματίες ἐπωφελοῦνταν γιά νά κερδίσουν λίγο χρόνο, ὅπως ὁ Michel Barbier, πού ἦταν καταδικασμένος γιά ἔνοπλη ἐπίθεση: «Κοίταξε μέ ἀναίδεια τό ἰκρίωμα, λέγοντας πώς σίγουρα δέν ἦταν στημένο γι' αὐτόν, ἀφοῦ ὁ ἴδιος ἦταν ἀθῶος· ζήτησε πρῶτα νά γυρίσει στό δικαστήριον, ὅπου γιά μισή ὥρα δέν ἔκανε τίποτ' ἄλλο παρά νά λέει ἀσυναρτησιές, προσπαθώντας νά δικαιολογηθεῖ· κι ὅταν τόν στέλνουν πίσω στό ἰκρίωμα ἀνεβαίνει σ' αὐτό χωρίς κανένα δισταγμό· ἀλλά ὅταν ἦρθε ἡ ὥρα νά τόν ξεντύσουν καί νά τόν δέσουν στό σταυρό, κι ἐτοιμάζονται νά τοῦ σπάσουν τά κόκκαλα μ' ἓνα λοστό, ξαναζητᾶ νά γυρίσει στό δικαστήριον, ὅπου τελικά ὁμολογεῖ πώς εἶναι ἐνοχος, καί μάλιστα πώς ἔχει διαπράξει κι ἄλλον ἓνα φόνο²¹.» Πραγματικός σκοπός τοῦ βασανιστηρίου εἶναι νά διατρανωθεῖ ἡ ἀλήθεια· καί ἔτσι, τό ἔργον του συνεχίζεται ἀκόμα καί μπροστά στά μάτια τοῦ κοινοῦ: προσφέρει στήν καταδίκη τήν ἴδια τήν ὑπογραφή ἐκείνου πού τό ὑφίσταται. Ἕνα ἀποτελεσματικό βασανιστήριον δικαιώνει τήν δικαιοσύνη, στό μέτρο πού καθιστᾶ δημόσια τήν ἀλήθεια τοῦ ἐγκλήματος πάνω στό σώμα τοῦ βασανιζόμενου. Παράδειγμα «καλοῦ» κατάδικου εἶναι ὁ Francois Billiard, γενικός ταμίας τῶν Ταχυδρομείων, πού στά 1772 εἶχε δολοφονήσει τή γυναῖκα του· ὁ δήμιος θέλησε νά τοῦ σκεπάσει τό πρόσωπον γιά νά τόν βοηθήσει νά ἀποφύγει τούς χλευασμούς τοῦ κοινοῦ: «Δέν μοῦ ἐπέβαλαν, εἶπε, τήν ποινή αὐτή πού μοῦ ἀξίζει, γιά νά μήν μπορέσει τό κοινό νά μέ δεῖ... Φοροῦσε ἀκόμα τά πέν-

θιμα ρούχα για τό θάνατο τῆς γυναίκα^ς του... στά πόδια του φοροῦσε δλοκαίνουργια σακαρίνια... τά μαλλιά του ἦταν καλοχτενισμένα, σγουρά καί ἀσπρισμένα μέ πούντρα· ἡ συμπεριφορὰ του ἦταν τόσο συνεσταλμένη καί ἐπιβλητική, ὥστε ἐκεῖνοι πού τόν εἶδαν ἀπό κοντά εἶπαν πὼς θὰ ἔπρεπε νά ἦταν ὁ τελειότερος χριστιανός ἢ ὁ μεγαλύτερος ὑποκριτῆς τοῦ κόσμου. "Ὅταν ἡ πινακίδα πού κρεμόταν στό στήθος του μετατοπίστηκε κατὰ λάθος, τό κοινό παρατήρησε πὼς τήν ἴσωσε ὁ ἴδιος, σίγουρα γιά νά μποροῦν νά τήν διαβάσουν μέ μεγαλύτερη εὐκολία²²." Ἡ ποινική ἱεροτελεστία, ἂν ὁ καθένas πού παίρνει μέρος σ' αὐτήν παίξει σωστά τό ρόλο του, εἶναι ἀποτελεσματική ὅπως καί μιά λεπτομερειακή δημόσια ὁμολογία.

3. – Τό βασανιστήριο σχετίζεται μέ τό ἴδιο τό ἔγκλημα: ἀπό τό ἕνα στό ἄλλο ἐγκαθίσταται μιά σειρά ἀπό σχέσεις πού μποροῦν νά ἀποκρυπτογραφηθοῦν. Ἐκθεση τοῦ πτώματος τοῦ κατάδικου στόν τόπο τοῦ ἐγκλήματος, ἢ σ' ἕνα ἀπό τά πιό κοντινά σταυροδρόμια. Ἐκτέλεση στό μέρος ὅπου ἔχει διαπραχθεῖ τό ἔγκλημα – παράδειγμα, ὁ φοιτητής ἐκεῖνος πού στά 1723 εἶχε σκοτώσει πολλά ἄτομα: τό δικαστήριο τῆς Νάντης ἀποφάσισε νά στηθεῖ ἕνα ἰκρίωμα μπροστά στήν πόρτα τοῦ πανδοχείου ὅπου ὁ φοιτητής εἶχε διαπράξει τούς φόνους²³. Χρησιμοποίηση διαφόρων «συμβολικῶν» βασανιστηρίων, ὅπου ἡ μορφή τῆς ἐκτέλεσης ἀνάγει στή φύση τοῦ ἐγκλήματος: τρύπημα τῆς γλώσσας τῶν βλασφημῶν, κάψιμο τῶν ἀκόλαστων, κόψιμο τοῦ χεριοῦ πού ἔχει σκοτώσει· πολλές φορές ὁ κατάδικος ἐξαναγκάζεται νά κρατᾶ ψηλά τό ἐργαλεῖο πού χρησιμοποίησε γιά τό ἔγκλημά του – ἔτσι, στό ἔνοχο χέρι τοῦ Damiens εἶχε προσδεθεῖ ὁ περίφημος σουγιάς καί εἶχε ἀλειφθεῖ μέ θειάφι γιά νά καεῖ μαζί του. "Ὅπως εἶπε πολύ σωστά ὁ Vico, ἡ παλιά αὐτή νομολογία ἦταν «μιά ὀλόκληρη ποιητική».

Στό ἀκρότατο ὅριο, ἡ ἐκτέλεση τοῦ ἐνόχου θυμίζει θεατρική ἀναπαράσταση τοῦ ἐγκλήματος: ἴδια ἐργαλεῖα, ἴδιες χειρονομίες. Μπροστά στό κοινό ἡ δικαιοσύνη ἀναπαρασταίνει τό ἔγκλημα μέ τά βασανιστήρια, ἐκθέτοντας τήν πράξη του καί ταυτόχρονα ἐκμηδενίζοντάς το μέ τό θάνατο τοῦ ἐνόχου. Ἀκόμα καί στά τέλη τοῦ δέκατου ὄγδοου αἰῶνα (1772) θρῖσκουμε δικαστικές ἀποφάσεις ὅπως ἡ ἀκόλουθη: μιά ὑπηρέτρια ἀπό τό Cambrai, πού εἶχε σκοτώσει τήν κυρία τῆς, καταδικάστηκε νά ὀδηγηθεῖ στόν τόπο τῆς ἐκτέλεσης μέσα σ' ἕνα δίκυκλο κάρρο «πού χρησίμευε γιά νά

μαζεύονται τά άπορρίμματα σέ κάθε σταυροδρόμι»· ή άπόφαση όριζε, άκόμα, νά στηθει έκει «μιά άγχόνη και δίπλα της νά τοποθετηθει ή ίδια πολυθρόνα όπου καθόταν ή de Laleu, ή κυρία της, τή στιγμή πού τή δολοφόνησε· νά τήν καθίσουν στην πολυθρόνα, και ό δήμος, έκτελεστής τής δικαιοσύνης, νά τής κόψει τό δεξι χέρι και, μπροστά στά μάτια της, νά τό ρίξει στή φωτιά· άμέσως μετά, νά τής καταφέρει τέσσερα πλήγματα μέ τή μαχαίρα πού ή ίδια είχε χρησιμοποιήσει για νά δολοφονήσει τήν de Laleu: τό πρώτο πλήγμα και τό δεύτερο στό κεφάλι, τό τρίτο στόν άριστερό βραχίονα και τό τέταρτο στό στήθος· έπειτα νά κρεμαστεί και νά στραγγαλιστει πάνω στην άγχόνη ώσπου νά επέλθει ό θάνατος· ύστερα από δυό ώρες, τό νεκρό της σώμα νά ξεκρεμαστεί, τό κεφάλι νά κοπει πάνω στό ίκρίωμα δίπλα στην άγχόνη, μέ τήν ίδια μαχαίρα πού είχε μεταχειριστεί για νά δολοφονήσει τήν κυρία της, και τό κεφάλι αυτό νά εκτεθει πάνω σέ μιά λόγχη ύψους είκοσι ποδιών μπροστά στην πύλη του Cambrai, προς τό δρόμο πού οδηγεί στό Douai, και τό υπόλοιπο σώμα της νά μπει σ' ένα σάκκο και νά ταφει κοντά στή λόγχη, σέ βάθος δέκα πόδια²⁴».

4. – Τέλος, ό άργός ρυθμός του βασανιστηρίου, οι περιπέτειές του, οι κραυγές και ή όδύνη του κατάδικου, παίζουν, στό τέλος τής δικαστικής άγωγής, τό ρόλο μιās έσχατης δοκιμασίας. Όπως κάθε επιθανάτια άγωνία, αυτή πού παρατείνεται πάνω στό ίκρίωμα εκφράζει κάποιαν άλήθεια: αλλά μέ μεγαλύτερη έμφαση, στό μέτρο όπου έντείνεται από τήν όδύνη· μέ περισσότερη σαφήνεια, άφου βρίσκειται ακριβώς στό σημείο όπου σμίγουν ή κρίση των ανθρώπων και ή κρίση του Θεού· μέ περισσότερη λαμπρότητα, άφου έξελίσσεται δημόσια. 'Η όδύνη του βασανιστηρίου παρατείνει τήν όδύνη τής προανακριτικής εξέτασης· σ' αυτήν, πάντως, τά ζάρια δέν έχουν ριχτει, και μπορούσες άκόμα νά σώσεις τή ζωή σου· τώρα όμως ό θάνατος είναι βέβαιος, πρέπει νά σώσεις τήν ψυχή σου. Τό παιχνίδι της αιωνιότητας έχει κίóλας άρχισει: τό βασανιστήριο προαναγγέλλει τά θάνατα του άλλου κόσμου· μάς δείχνει τί είδους είναι αυτά· τό βασανιστήριο είναι τό θέατρο τής κόλασης· οι κραυγές του κατάδικου, ή άγανάκτησή του, οι βλαστήμιες του υποδηλώνουν κίóλας τήν αναπόδραστη μοίρα του. 'Αλλά και τά θάνατα του δικου μας κόσμου μπορούν επίσης νά θεωρηθούν σαν μεταμέλεια για νά απαλύνουν τήν τιμωρία του άλλου κόσμου: αν ύπομείνει κανείς τό μαρτύριο

του μέ καρτερία, ό θεός σίγουρα θά τό πάρει ύπόψη του. 'Η σκληρότητα τής γήινης τιμωρίας άφαιρείται από τή μελλούμενη ποινή: διαγράφεται έδω ή έλπίδα τής άφεσης τών άμαρτιών. Θά μπορούσαμε, όμως, νά πούμε επίσης: μήπως οί τόσο άδάσταχτοι πόνοι δέν είναι ένα σημάδι πώς ό θεός έχει έγκαταλείψει τόν ένοχο στά χέρια τών ανθρώπων; Μήπως, αντί νά έγγυώνται μιά μελλοντική άφεση άμαρτιών, σημαίνουν τό αναπόφευχτο θύθισμα στην κόλαση; 'Ενώ, άν ό κατάδικος πεθάνει άμέσως, χωρίς παρατεινόμενη άγωνία, μήπως αυτό δέν είναι ή άπόδειξη πώς ό θεός θέλησε νά τόν προστατεύσει και νά τόν έμποδίσει νά περιπέσει σέ άπόγνωση; 'Εχουμε, λοιπόν, έδω μιά διφορούμενη έννοια τής οδύνης: μπορεί νά σημαίνει είτε τήν άλήθεια του έγκλήματος είτε τήν έσφαλμένη άπόφαση τών δικαστών, τήν καλοσύνη ή τήν κακία του έγκληματία, τή σύμπτωση ή τή διάσταση ανάμεσα στην κρίση τών ανθρώπων και στην κρίση του θεού. Γι' αυτό και τό κοινό συνωσιτίζεται μέ παθιασμένη περιέργεια γύρω από τό ίκρίωμα, για νά παρακολουθήσει τό θέαμα τής οδύνης· εκεί διευκρινίζεται τό έγκλημα και ή άθωότητα, τό χτές και τό αύριο, τό κοσμικό και τό αιώνιο. Στιγμή άλήθειας, πού όλοι οί θεατές έρχονται νά τήν αναζητήσουν: κάθε λέξη, κάθε κραυγή, ή διάρκεια τής άγωνίας, τό σώμα πού αντιστέκεται, ή ζωή πού γαντζώνεται στό σώμα, όλα αυτά είναι σημάδια: ό ένας «έζησε έξι ώρες πάνω στον τροχό, χωρίς ν' άφήνει τόν δήμο, πού τόν παρηγορούσε και τόν ενθάρρυνε μέ καλοσύνη, νά άπομακρυνθει ούτε για ένα λεπτό»· ό άλλος πεθαίνει μέ «βαθιά χριστιανικά αισθήματα και μεταμελείται ειλικρινά»· άλλος «ξεψυχά πάνω στον τροχό ύστερά από μίαν ώρα πόνους· λέγεται πώς οί θεατές πού ήταν παρόντες στό βασανιστήριο του συγκινήθηκαν από τά αισθήματα ευσέβειας και μεταμέλειας πού είχε δείξει»· άλλος, σέ όλόκληρη τή διαδρομή ως τό ίκρίωμα, δείχνει πώς άληθινά μετανοεί, αλλά όταν τόν δένουν ζωντανό πάνω στον τροχό «ούρλιάζει μέ τόν πιό φριχτό τρόπο»· άς αναφέρουμε άκόμα και τή γυναίκα εκείνη πού «είχε διατηρήσει όλη της τήν ψυχραιμία ως τή στιγμή πού διαβάστηκε ή καταδίκη της, και πού τότε έχασε τά λογικά της· όταν τήν άπαγχόνιζαν ήτανε πιά όλότελα τρελή²⁵».

'Ο κύκλος έχει κλείσει: από τό βασανιστήριο ως τήν εκτέλεση τό σώμα έχει παραστήσει και αναπαραστήσει τήν άλήθεια του έγκλήματος. 'Η μάλλον, άποτελεί τό στοιχείο πού, μέσ' από μιά

σειρά τελετουργίες και δοκιμασίες, αποδείχνει πώς υπήρξε έγκλημα, γνωστοποιεί πώς τό έγκλημα αυτό έχει διαπραχθεί από τό ίδιο τό σώμα, εμφανίζει τό έγκλημα χαραγμένο μέσα του και πάνω του, υπομένει τήν τιμωρία και εκδηλώνει μέ τόν πιό έντυπωσιακό τρόπο τά αποτελέσματά της. Τό πολυβασανισμένο αυτό σώμα εξασφαλίζει τή σύνθεση τής πραγματικότητας τών γεγονότων και τής αλήθειας τής πληροφόρησης, τής ποινικής διαδικασίας και τής απολογίας του έγκληματία, του έγκλήματος και τής τιμωρίας. Καί, κατά συνέπεια, αποτελεί ουσιαστικό τεκμήριο μιάς ποινικής λειτουργίας, όπου πρέπει νά αποτελέσει τόν συνεργάτη σέ μιά διαδικασία ρυθμισμένη γύρω από τά τεράστια δικαιώματα του μονάρχη, τής δίωξης και του μυστικού.

Τό δικαστικό βασανιστήριο μπορεί νά έρμηνευθεϊ και σάν πολιτική ιεροτελεστία. 'Αποτελεί μέρος, έστω και σέ έλάσσονα τόνο, τών τελετών πού μ' αυτές εκδηλώνεται ή έξουσία.

Τό αδίκημα, σύμφωνα μέ τό δίκαιο τής κλασικής εποχής, πέρα από τή ζημιά πού μπορεί ένδεχόμενα νά επιφέρει, πέρα ακόμα και από τόν κανόνα πού παραβαίνει, προσβάλλει τά δικαιώματα εκείνου πού συμβολίζει τόν νόμο: «'Εστω κι αν υποθέσουμε πώς δέν υπήρξε ζημιά ούτε και προσβολή κάποιου άτομου, αν κανείς διαπράξει κάτι πού απαγορεύεται από τόν νόμο, αυτό αποτελεί πλημμέλημα πού απαιτεί επανόρθωση, γιατί παραδιάζεται τό δικαίωμα του ανωτέρου και παραβιάζεται ή άξιοπρέπειά του²⁶.» 'Εκτός από τό θύμα του, τό έγκλημα πλήττει και τόν ανώτατο άρχοντα: τόν πλήττει προσωπικά, άφου ό νόμος ίσοδυναμεί μέ τή θέληση του μονάρχη· τόν πλήττει σωματικά, άφου ή δύναμη του νόμου είναι ή δύναμη του μονάρχη. Διότι, «για νά ισχύσει ένας νόμος στό βασίλειο, πρέπει άπαραίτητα νά πηγάζει άπευθείας από τόν μονάρχη, ή τουλάχιστον νά επικυρώνεται μέ τή σφραγίδα τής έξουσίας του²⁷». 'Η παρέμβαση του μονάρχη δέν είναι λοιπόν μιά διαιτησία ανάμεσα σέ δυό αντίπαλους· είναι μάλιστα πολύ περισσότερο από μιάν άπλή πράξη έπιβολής σεβασμού τών δικαιωμάτων κάθε άτομου· είναι ή άμεση ανταπάντηση σ' εκείνον πού έχει προσβάλλει τόν μονάρχη. «'Η άσκηση τής βασιλικής

έξουσίας στην τιμωρία τῶν ἐγκλημάτων ἀποτελεῖ χωρὶς ἀμφιβολία ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ οὐσιαστικά μέρη τῆς ἀπονομῆς τῆς δικαιοσύνης²⁸.» Ἡ τιμωρία δὲν μπορεῖ λοιπὸν νὰ ταυτιστεῖ μὲ τὴν ἐπανόρθωση τῆς ζημιᾶς, οὔτε κἀν νὰ ἀρκεστεῖ σ' αὐτὴν· πρέπει πάντα νὰ περιλαμβάνει καὶ τὴ μερίδα πού ἀνήκει στὸν ἄρχοντα: κι ἀκόμα, ὅταν συνδυάζεται μὲ τὴν προβλεπόμενη ἐπανόρθωση, ἀποτελεῖ τὸ κυριότερο στοιχεῖο τῆς ποινικῆς ἐκκαθάρισης τοῦ ἐγκλήματος. Ἄλλὰ τὸ μερίδιο αὐτὸ τοῦ μονάρχη εἶναι κάπως περιπλοκο: ἀπὸ τὴ μιά μεριά, προϋποθέτει τὴν ἐπανόρθωση τῆς ζημιᾶς πού ἔχει προξενηθεῖ στὸ βασίλειό του (διατάραξη τῆς τάξης, κακὸ παράδειγμα· τὸ τεράστιο αὐτὸ ἀδίκημα δὲν ἔχει κοινὸ μέτρο μ' ἐκεῖνο πού μπορεῖ κανεὶς νὰ διαπράξει σὲ θάρος ἑνὸς ἀτόμου)· ἀλλὰ προϋποθέτει ἀκόμα καὶ τὸ δικαίωμα τοῦ βασιλιᾶ νὰ προβαίνει σὲ ἀντίποινα γιὰ τὴν προσβολή πού ἔχει γίνεῖ στὸ πρόσωπό του.

Τὸ δικαίωμα τῆς τιμωρίας εἶναι λοιπὸν κάτι τὸ ἀνάλογο μὲ τὸ δικαίωμα τοῦ μονάρχη νὰ κηρύττει πόλεμο στοὺς ἐχθρούς του: ἡ τιμωρία πού ἐπιβάλλει ἀνάγεται στὸ «δίκαιο τῆς σπάθης (droit de glaive), στὸ ἀπόλυτο δικαίωμα ζωῆς καὶ θανάτου πού ἀναφέρεται στὸ ρωμαϊκὸ δίκαιο μὲ τίς λέξεις *pergum imperium*, δικαίωμα τοῦ ἄρχοντα νὰ προβαίνει σὴν ἐκτέλεση τοῦ νόμου του διατάσσοντας τὴν τιμωρία τοῦ ἐγκλήματος²⁹». Ὅμως, ἡ τιμωρία εἶναι καὶ ἓνας τρόπος ἐκδίκησης προσωπικῆς καὶ ταυτόχρονα δημόσιας, ἀφοῦ ἡ φυσικο-πολιτικὴ δύναμη τοῦ μονάρχη ἐμπεριέχεται, κατὰ κάποιον τρόπο, στὸν νόμο: «Ἀπὸ τὴ διατύπωση τοῦ ἴδιου τοῦ νόμου, βλέπουμε πὼς αὐτὸς δὲν τείνει μονάχα στὸ νὰ παρεμποδίσει ἀλλὰ καὶ στὸ νὰ ἐκδικηθεῖ γιὰ τὴν περιφρόνηση τοῦ κύρους του, τιμωρῶντας ἐκείνους πού παραβιάζουν τίς ἀπαγορεύσεις του³⁰.» Στὴν ἐκτέλεση τῆς πιὸ ὀμαλῆς ποινῆς, στὸν αὐστηρότερο σεβασμὸ τῶν νομικῶν τύπων, βασιλεύουν οἱ δραστηκὲς δυνάμεις τῆς ἐκδίκησης.

Τὸ βασανιστήριό ἔχει λοιπὸν νομικο-πολιτικὴ ιδιότητα. Πρόκειται γιὰ ἓνα τελετουργικὸ πού ἀνασυγκροτεῖ τὴ στιγμιαία τραυματισμένη ἀνώτατη ἐξουσία. Τὴν ἀποκαθιστᾷ ἐμφανίζοντάς τη σὲ ὅλη τὴ λαμπρότητά της. Ἡ δημόσια ἐκτέλεση, ὅσο πρόχειρη καὶ συνηθισμένη κι ἂν εἶναι, ἐνσωματώνεται σὲ ὀλόκληρη τὴ σειρά τῶν μεγάλων τελετουργιῶν τῆς ἐπισκιασμένης καὶ ἐπανορθωμένης ἐξουσίας (στέψη, εἴσοδος τοῦ βασιλιᾶ σὲ μιά κατακτη-

μένη πόλη, καθυπόταξη τῶν ἐπαναστατημένων ὑπηκόων)· πάνω ἀπό τό ἐγκλημα πού περιφρόνησε τόν ἄρχοντα, ἡ ἐκτέλεση ἐπιδείχνει, μπροστά σέ ὄλους, μιάν ἀήττητη δύναμη. Σκοπός της εἶναι, ὄχι τόσο νά ἐπαναφέρει κάποιαν ἰσορροπία, ὅσο νά φανερώσει, ὡς τό ἀκρότατο σημεῖο, τήν ἀνισότητα πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στόν ὑπήκοο πού τόλμησε νά παραβιάσει τόν νόμο καί τόν παντοδύναμο ἀνώτατο ἄρχοντα πού διατρανώνει τή δύναμή του.

Ἄν ἡ ἐπανόρθωση τῆς ἰδιωτικῆς ζημιᾶς πού ἔχει προκληθεῖ ἀπό τό ἀδίκημα πρέπει νά εἶναι σωστά ὑπολογισμένη, ἄν ἡ δικαστική ἀπόφαση πρέπει νά εἶναι δίκαιη, ἡ ἐκτέλεση τῆς ποινῆς πρέπει νά δίνει τήν ἐντύπωση ὄχι τοῦ ὀρθοῦ μέτρου, ἀλλά τῆς δυσαναλογίας καί τῆς ὑπερβολῆς· στήν τελετουργία τῆς ποινῆς πρέπει νά ὑπάρχει μιᾶ ἐμφαντική ἐπιβεβαίωση τῆς ἰσχύος καί τῆς οὐσιαστικῆς ἀνωτερότητάς της. Καί ἡ ἀνωτερότητα αὐτή δέν εἶναι ἀπλῶς ἡ ἀνωτερότητα τοῦ δικαίου, ἀλλά ἡ ἀνωτερότητα τῆς φυσικῆς δύναμης τοῦ μονάρχη πού ἐνσχύπτει πάνω στό σῶμα τοῦ ἀντιπάλου του καί τόν ἐξουσιάζει: παραβαίνοντας τόν νόμο, ὁ παραβάτης πλήττει τό ἴδιο τό πρόσωπο τοῦ ἄρχοντα· ὁ ἄρχοντας – ἡ ἐκεῖνοι πού ἀντιπροσωπεύουν τήν ἰσχύ του – εἶναι ἐκεῖνος πού ἀδράχνει τό σῶμα τοῦ κατάδικου γιά νά τό ἐπιδείξει σιγματισμένο, ἡττημένο, συντριμμένο. Ἡ κολαστική τελετή εἶναι λοιπόν στό σύνολό της «τρομοκρατική». Οἱ νομομαθεῖς τοῦ δέκατου ὄγδου αἰῶνα – ὅταν ἄρχισε ἡ πολεμική τους μέ τούς μεταρρυθμιστές – ἔδωσαν στή σωματική ὠμότητα τῶν ποινῶν μιᾶ ἐρμηνεῖα περιοριστική καί «νεοτεριστική»: ἄν ὑπάρχει ἀνάγκη νά ἐπιβληθοῦν αὐστηρές ποινές, εἶναι γιατί τό παράδειγμα πρέπει βαθιά νά χαραχτεῖ στήν καρδιά τῶν ἀνθρώπων. Στήν πραγματικότητα, ἐντούτοις, αὐτό πού θρῆσκόταν ὡς τότε πίσω ἀπό τό βασανιστήριο δέν ἦταν τόσο ὁ παραδειγματισμός – μέ τήν ἔννοια πού θά τόν ἐρμηνεύσουν ἀργότερα οἱ ἰδεολόγοι (πῶς ἡ ἀναπαράσταση τῆς ποινῆς ἐνδιαφέρει περισσότερο ἀπό τό ἐγκλημα) –, ὅσο μιᾶ πολιτική ἐκφοβισμοῦ: ἔπρεπε, δηλαδή, νά νιώσουν ὄλοι τήν ἀσυγκράτητη δύναμη τοῦ ἀνώτατου ἄρχοντα πάνω στό σῶμα τοῦ ἐγκληματία. Τό βασανιστήριο δέν ἀποκαθιστοῦσε τή δικαιοσύνη· ἐνίσχυε τήν ἐξουσία. Στόν δέκατο ἑβδόμο αἰῶνα, κι ὡς τίς ἀρχές τοῦ δέκατου ὄγδου, τό βασανιστήριο, μέ ὄλους τούς τρομοκρατικούς θεατρνισμούς του πού τό συνόδευαν, δέν ἦταν, λοιπόν, τό ζωντανό κατάλοιπο μιᾶς παρωχημένης ἐποχῆς. Ἡ πεισματική

του σκληρότητα, ή λαμπρότητά του, ή σωματική βία, ή υπέρμετρη επίδειξη δύναμης, τό προσεγγέμενο τελετουργικό του, κοντολογίς, όλόκληρος ό μηχανισμός του έγγραφόταν στήν πολιτική λειτουργία του ποινικού συστήματος.

Ύστερα από όλα αυτά, μπορεί κανείς νά άντιληφθει όρισμένα χαρακτηριστικά της τελετουργίας των βασανιστηρίων. Καί πρώτα άπ' όλα, τή μεγάλη σημασία ενός έθιμοτυπικού πού έπρεπε νά επίδειχνει δημόσια όλη τή μεγαλοπρέπειά του. Τίποτα από τό θριάμβο του νόμου δέν έπρεπε νά παραμείνει συγκαλυμμένο. Οί φάσεις άκολουθοῦσαν πάντα τήν ίδια παραδοσιακή σειρά, και όμως οί καταδικαστικές αποφάσεις δέν παρέλειπαν νά τίς άπαριθμοῦν, τόσο ουσιαστικές ήταν για τόν ποινικό μηχανισμό: παρελάσεις, στάθμευση στά σταυροδρόμια και στίς εισόδους των εκκλησιών, δημόσια άνάγνωση της δικαστικής άπόφασης, γονυκλισία, μεγαλόφωνες δηλώσεις μετάνοιας για τήν προσβολή των θεϊκών και των βασιλικών νόμων. Πολλές φορές, τά ζητήματα προτεραιότητας και έθιμοτυπίας καθορίζονταν από τό ίδιο τό δικαστήριο: «Οί άξιωματικοί έφιπποι θά ακολουθήσουν τούτη τή σειρά: επικεφαλής θά είναι δυό αστυνομικοί· έπειτα θά ακολουθηθεί ό κατάδικος· ύστερα από τόν κατάδικο, ό Bonfort και άριστερά του ό Le Cogge θά βαδίζουν μαζί, και θά άνοίγουν τό δρόμο στον γραμματέα του δικαστηρίου, πού θά τους ακολουθεί· και μ' αυτή τή σειρά θά φτάσουν στο δημόσιο χώρο της μεγάλης Άγοράς όπου θά εκτελεστεί ή δικαστική άπόφαση³¹.» Ωστόσο, ή σχολαστική αυτή τελετουργική διαδικασία είναι, όλοφάνερα, όχι μονάχα δικαστική αλλά και στρατιωτική. Η δικαιοσύνη του βασιλιά έμφανίζεται σαν όπλισμένη δικαιοσύνη. Τό σπαθί πού τιμωρεί τόν ένοχο είναι τό ίδιο πού συντρίβει και τους έχθρους. Όλόκληρη στρατιωτική παράταξη πλαισιώνει τό βασανιστήριο: έφιπποι φύλακες, τοξότες, άξιωματικοί, στρατιώτες. Κι αυτό βέβαια για νά παρεμποδιστεί κάθε άπόδραση ή πραξικόπημα· κι άκόμα, για νά προληφθοῦν αισθήματα συμπόνιας, πού θά ώθοῦσαν ένδεχόμενα τό λαό νά σώσει τους κατάδικους, ή αισθήματα άγανάκτησης πού θά τόν ώθοῦσαν νά τους θανατώσει βίαια· αλλά και για νά τονιστεί πώς σε κάθε έγκλημα ύπάρχει κι ένα στοιχείο έξέγερσης ένάντια στον νόμο και πώς ό έγκληματίας είναι έχθρός του άρχοντα. Όλα τά παραπάνω μέτρα – είτε μέτρα προφύλαξης για μίαν όρισμένη περίπτωση, είτε στοιχεία μιās τε-

λετουργίας – καθιστούν τή δημόσια ἐκτέλεση κάτι περισσότερο ἀπό ἕνα ἔργο δικαιοσύνης, μίαν ἐκδήλωση δύναμης· ἢ, μάλλον, εἶναι ἡ ἴδια ἡ δικαιοσύνη πού ἐπιδειχνεται ὡς ἡ φυσική, ὑλική καί τρομαχτική δύναμη τοῦ μονάρχου. Ἡ τελετή τοῦ βασανιστηρίου διατρανώνει τόν συσχετισμό τῶν δυνάμεων πού ἐνισχύει τόν νόμο.

Σάν τελετουργική διαδικασία τοῦ ὀπλισμένου νόμου, ὅπου ὁ ἄρχοντας ἐμφανίζεται, ταυτόχρονα καί ἀδιαχώριστα, μέ τή διπλή ὄψη τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς δικαιοσύνης καί τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ στρατοῦ, ἡ δημόσια ἐκτέλεση ἔχει δύο πλευρές: τήν πλευρά τῆς νίκης καί τήν πλευρά τῆς πάλης. Ἀπό τή μιά μεριά, τεματίζει πανηγυρικά ἀνάμεσα στόν ἐγκληματία καί στόν μονάρχη ἕναν πόλεμο πού ἡ ἐκβασή του εἶναι ἀπό πρὶν γνωστή· πρέπει νά φανερώσει τήν ὑπέρμετρη ἐξουσία τοῦ μονάρχου πάνω σ' ἐκείνους πού ἔχει συν-τρῖψει. Ἡ δυσαναλογία, ἡ ἀμετάτρεπτη ἀνισορροπία τῶν δυνάμεων ἀποτελοῦσε ἀνεκαθεν μέρος τοῦ βασανιστηρίου. Ἐνα σῶμα ἐξουθενωμένο, κονιορτοποιημένο, σκορπισμένο στόν ἀέρα, ἕνα σῶμα διαμελισμένο σέ χίλια κομμάτια ἀπό τήν ἀπέραντη ἐξουσία τοῦ μονάρχου, ἀποτελεῖ ὄχι μονάχα τό ἰδανικό ἀλλά καί τό πραγματικό ὄριο τῆς τιμωρίας. Παράδειγμα τό γνωστό βασανιστήριο τοῦ La Massola, πού ἐφαρμόστηκε στήν πόλη Avignon καί πού ὑπῆρξε ἕνα ἀπό τά πρῶτα πού προκάλεσαν τήν ἀγανάκτηση τῶν συγκαιρινῶν του· βασανιστήριο φαινομενικά παράδοξο, ἀφοῦ ξετυλίγεται σχεδόν ὀλόκληρο ὕστερα ἀπό τό θάνατο, καί ὅπου ἡ δικαιοσύνη δέν κάνει τίποτ' ἄλλο παρά νά ἐκτελεῖ πάνω σ' ἕνα πτώμα τή μεγαλόπρεπη θεατρική της παράσταση – τελετουργικό ἐγκώμιο τῆς δύναμής της: ὁ κατάδικος εἶναι προσδεμένος σ' ἕνα στύλο μέ τά μάτια δεμένα· γύρω του, πάνω στό ἰκρίωμα, πάσσαλοι μέ σιδερένιους γάντζους: «Ὁ ἐξομολογητής ἀπευθύνεται στόν κατάδικο, τοῦ μιλά σ' αὐτί καί τοῦ δίνει τήν εὐχή του· ἀμέσως παρεμβαίνει ὁ δήμιος μ' ἕνα σιδερένιο λοστό, σάν αὐτούς πού χρησιμοποιοῦν στά σφαγεῖα, καί καταφέρει μέ ὅλη τή δύναμή του ἕνα χτύπημα στόν κρόταφο τοῦ ἄμοιρου ἀνθρώπου πού πέφτει νεκρός: τήν ἴδια στιγμή, ὁ mortis exactor, πού κρατᾷ ἕνα μεγάλο μαχαίρι, τοῦ κόβει τό λαιμό καί τό αἷμα τόν περιλούει ὀλόκληρο – θέαμα φρικιαστικό· ὕστερα τοῦ σκίζει τά νεῦρα τῶν ποδιῶν στίς φτέρνες καί τοῦ ἀνοίγει τήν κοιλιά ἀπ' ὅπου βγάζει τήν καρδιά, τό συκώτι, τή σπλήνα, τά πνευμόνια καί τά κρεμάει

ὄλα στούς σιδερένιους γάντζους· σέ συνέχεια, τόν διαμελίζει καί κρεμάει τά κομμάτια ἕνα ἕνα στούς ἄλλους γάντζους, ὅπως κάνει ὁ χασάπης μέ τά ζῶα. "Ὅποιος μπορεῖ, ἄς παρακολουθήσει ἕνα τέτοιο θεάμα³²." Μέ τρόπο πού ἐκδηλα θυμίζει σφαγεῖο, ὁ διαμελισμός αὐτός τοῦ σώματος σέ ἀπειροελάχιστα κομμάτια ἀποτελεῖ μέρος τοῦ θεάματος: τό κάθε κομμάτι ἐκτίθεται ὅπως στόν πάγκο τοῦ χασάπη.

Τό βασανιστήριο ἐκτελεῖται μέσα σέ μιὰ τελετουργία θριαμβοῦ· ἐνέχει ὅμως ἀκόμα, σάν δραματικό πυρήνα τῆς μονότονης ἐξέλιξής του, καί μιὰ σκηνή ἀναμέτρησης: πρόκειται γιά τήν ἄμεση καί ἀκαριαία δράση τοῦ δημίου πάνω στό σῶμα τοῦ «πάσχοντα». Πράξη κωδικοποιημένη, βέβαια, ἀφοῦ τό ἔξιμο καί, πολλές φορές, σαφέστατα, ἡ καταδικαστική ἀπόφαση καθορίζουν τίς κυριότερες φάσεις τῆς. Πράξη πού ὅπωςδήποτε ἔχει διατηρήσει ἕνα στοιχεῖο μάχης. Ὁ δῆμιος δέν εἶναι ἀπλῶς αὐτός πού ἐφαρμόζει τόν νόμο, ἀλλά καί ἐκεῖνος πού ἐπιδειχνει τή δύναμη. Εἶναι ὁ ἐκτελεστής μιᾶς βιαιότητας πού ἐφαρμόζεται γιά νά πατάξει τή βιαιότητα τοῦ ἐγκλήματος. Σωματικά καί ὑλικά, εἶναι ὁ ἀντίπαλος τοῦ ἐγκλήματος αὐτοῦ. Ἀντίπαλος ἄλλοτε οἰκτρός καί ἄλλοτε λυσσασμένος. Ὁ Damhoudère, καθῶς καί πολλοί ἀπό τοὺς συγχρόνους του, διμαρτύρονταν γιατί οἱ δῆμιοι ἀσκοῦσαν «τρομαχτικές ὠμότητες πάνω σέ κακοποιούς πού, χτυπώντας τους καί σκοτώνοντάς τους, τοὺς μεταχειρίζονταν σάν ζῶα³³». Καί ἡ συνήθεια αὐτή συνεχίστηκε γιά πάρα πολλά χρόνια³⁴. Ὑπάρχει ἀκόμα, στήν τελετουργία τοῦ βασανιστηρίου, πρόκληση καί πάλη. Ἐάν ὁ δῆμιος θριαμβεύσει, ἂν κατορθώσει νά ἀποκεφαλίσει μ' ἕνα μόνο χτύπημα τόν κατάδικο πού τοῦ ἔχουν παραδώσει, «δείχνει τό κεφάλι στό λαό, τό ξαναβάζει χάμω καί κατόπιν χαιρετᾷ τό κοινό πού τόν καταχειροκροτεῖ³⁵». Ἐάν, ἀντίθετα, ἀποτύχει, ἂν δέν κατορθώσει νά σκοτώσει μέ ἐπιδεξιότητα, τότε τιμωρεῖται. Αὐτή στάθηκε ἡ περίπτωση τοῦ δῆμιου τοῦ Damiens, πού, ἐπειδή δέν μπόρεσε νά διαμελίσει τόν κατάδικο σύμφωνα μέ τοὺς κανόνες, ἀναγκάστηκε νά τόν κατακομματιάσει μ' ἕνα μαχαίρι· τά ἄλογα πού εἶχαν πάρει μέρος στό βασανιστήριο καί πού τοῦ τά εἶχαν ὑποσχεθεῖ σάν ἀμοιβή, πουλήθηκαν πρὸς ὄφελος τῶν φτωχῶν. Λίγα χρόνια ἀργότερα, ὁ δῆμιος τῆς Ανιγνοπ παρέτεινε ὑπερβολικά τά βασανιστήρια τριῶν ἐπίφοβων ληστών πού ἦταν ταγμένοι νά κρεμάσει· οἱ θεατές ἀγανακτοῦν καί

τόν καταγγέλλουν· και οι Ἄρχές γιά νά τόν τιμωρήσουν και νά τόν σώσουν ἀπό τή λαϊκή ἀγανάκτηση, τόν φυλακίζουν³⁶. Πίσω ἀπό τίς τιμωρίες τῶν ἀδέξιων δημίων, διαφαίνεται μιὰ παράδοση, ἀρκετά πρόσφατη: σύμφωνα μέ τήν παράδοση αὐτή, ἔπρεπε νά ἀπονέμεται χάρη στόν κατάδικο ἂν ἡ ἐκτέλεση ἀποτύχαινε. Πρόκειται γιά ἓνα ἔθιμο γενικά ἀποδεκτό σέ ὀρισμένες ἐπαρχίες³⁷. Ὁ λαός προσδοκοῦσε τήν ἐφαρμογή του, και πολύ συχνά συνέβαινε νά προστατεύσει τόν κατάδικο πού μόλις εἶχε ἔτσι διαφύγει τό θάνατο. Γιά νά ἐξαφανιστεῖ, και τό ἔθιμο αὐτό και ἡ προσδοκία του, χρειάστηκε νά ἀξιολογηθεῖ τό ρητό «ἡ ἀγχόνη δέν χάνει ποτέ τή λεία της»· χρειάστηκε νά ἐπιτευχθεῖ ἡ παρεμβολή στίς θανατικές καταδίκες ἀπόλυτα διευκρινισμένων ἐντολῶν: «Ὁ κατάδικος θά ἀπαγχονίζεται και θά στραγγαλίζεται ὡσπου νά ἐπέλθει ὁ θάνατος», «ὡσπου νά κοπεῖ τό νῆμα τῆς ζωῆς». Νομομαθεῖς ὅπως ὁ Serpillon και ὁ Blackstone ἐπιμένουν, στόν δέκατο ὄγδοο ἀκόμα αἰῶνα, πῶς ἡ ἀποτυχία τοῦ δημίου δέν πρέπει νά σημαίνει τή διάσωση τοῦ κατάδικου³⁸. Σέ ὅλα αὐτά ὑπῆρχε κάποιο στοιχείο θεϊκῆς δοκιμασίας και κρίσης, πού μποροῦσε νά διαπιστωθεῖ ἀκόμα και στήν τελετή τῆς ἐκτέλεσης. Στήν ἀναμέτρηση του μέ τόν κατάδικο, ὁ δήμιος ἀντιπροσώπευε, θά λέγαμε, τό «τιμωρό χέρι» τοῦ βασιλιᾶ: Ἄλλά τιμωρό χέρι ἀνομολόγητο και ἀποκηρυγμένο, ἀφοῦ, σύμφωνα μέ τήν παράδοση, ὅταν σφραγιζόταν τό διάταγμα πού διόριζε τόν δήμιο, δέν τό ἀκουμποῦσαν κἀν στό τραπέζι, ἀλλά τό ρίγναν χάμω. Γνωστές εἶναι ὅλες οἱ ἀντιδράσεις πού περιέβαλαν τήν «ἀπαραίτητη» αὐτήν ὑπηρεσία, ἀλλά ταυτόχρονα και «παρά φύση³⁹». Ὅσο κι ἂν ἀντιπροσώπευε τή «σπάθη τοῦ βασιλιᾶ», ὁ δήμιος διαμοιραζόταν μέ τόν ἀντίπαλό του τήν ἀτίμωσή του. Ἡ κυρίαρχη δύναμη πού τόν διέταξε νά σκοτώσει και πού ἐπληττε μέ τό διάμεσό του, δέν ἐκφραζόταν σ' αὐτόν· δέν ταυτιζόταν μέ τή λυσσαλέα του θαναυσότητα. Γι' αὐτό και ἡ δύναμη αὐτή δέν ἐμφανιζόταν ποτέ μέ τόση λαμπρότητα, ὅσο ὅταν διέκοπτε τήν πράξη τοῦ δημίου μέ τήν ἀπονομή χάρης. Τό ἐλάχιστο χρονικό διάστημα πού χώριζε συνήθως τή δικαστική ἀπόφαση ἀπό τήν ἐκτέλεση (συχνότατα λίγες ὥρες μονάχα) ἔκανε νά φαίνεται ὅτι ἡ χάρη παρεμβαίνει, συνήθως, τήν τελευταία στιγμή. Ἄλλά σίγουρα και ὁ βραδύτατος ρυθμός τῆς τελετῆς ἦταν ὑπολογισμένος ἔτσι, ὡστε νά μπορεῖ νά πραγματοποιηθεῖ ἓνα τέτοιο ἐνδεχόμενο⁴⁰. Οἱ κατάδικοι τό

προσμένουν και, για να κερδίσουν καιρό, διατείνονται, ακόμα και πάνω στο Ικρίωμα, πώς έχουν κι άλλες αποκαλύψεις να κάνουν. Όταν ο λαός επιθυμούσε την απονομή χάρις, την αποζητούσε με κραυγές, προσπαθούσε να παρατείνει την τελευταία αυτή στιγμή, περίμενε ανυπόμονα την άφιξη του αγγελιαφόρου που θα φέρει το γράμμα με το βουλοκέρι, και στην ανάγκη προσποιόταν πώς τον βλέπει να έρχεται (έτσι έγινε στις 3 Αυγούστου του 1750, την ώρα που έκτελοῦσαν τους υπαίτιους της εξέγερσης για τις απαγωγές των παιδιών). Ο μονάρχης είναι παρών στην έκτέλεση, όχι μονάχα ως η εξουσία που υπεραμύνεται του νόμου, αλλά και ως η δύναμη που μπορεί να καταργήσει και τον νόμο και την εκδίκηση. Μόνος αυτός μπορεί να αποφασίσει αν θα συχωρέσει ή όχι τις προσβολές που έχει υποστεί· μ' όλο που έχει αναθέσει στα δικαστήρια το δικαίωμα να ασκούν τη δική του εξουσία ως απονεμητή της δικαιοσύνης, δεν έχει παραιτηθεί από το δικαίωμα αυτό: το διατηρεί στο άκέραιο, τόσο για να αναιρεί την ποινή, όσο και για να την αφήνει να εκτελεστεί.

Τό βασανιστήριο – όπως εμφανίζεται τελετουργικά ακόμα και στον δέκατο όγδοο αιώνα – πρέπει να θεωρείται πολιτικό όργανο. Έγγράφεται λογικά σ' ένα κολαστικό σύστημα, όπου ο μονάρχης, έμμεσα ή άμεσα, απαιτεί, αποφασίζει, και εντέλλεται την έκτέλεση της τιμωρίας, στο μέτρο που αυτός ο ίδιος είναι που έχει θιγεί από το έγκλημα διά μέσου του νόμου. Σέ κάθε αδίκημα υπάρχει ένα *crimen majestatis*, και στον πιο ασήμαντο εγκληματία υπάρχει δύναμη ένας μικρός βασιλοκτόνος. Αλλά και ο βασιλοκτόνος, με τη σειρά του, δεν είναι ούτε περισσότερο ούτε λιγότερο παρά ένας ολοκληρωτικός και απόλυτος εγκληματίας, αφού, όπως ο οποιοσδήποτε παραβάτης, αντί να προσβάλλει μιά απόφαση ή μιά συγκεκριμένη διαταγή του ανώτατου άρχοντα, πλήττει τον ίδιο τό θεσμό στή φυσική ύπσταση του άρχοντα. Ίδανική τιμωρία του βασιλοκτόνου θα ήταν τό άθροισμα όλων των δυνατών βασανιστηρίων. Θά ήταν η ατέρμονη εκδίκηση: πάντως, οί γαλλικοί νόμοι δεν προέβλεπαν καμιά ειδική ποινή για τέτοιου είδους τερατωδίες. Για τον Ravaillac χρειάστηκε να επινοηθεί μιά ποινή που να συνδυάζει όλα τά πιο σκληρά βασανιστήρια που είχαν εφαρμοστεί ως τότε στή Γαλλία. Θέλησαν να εφεύρουν ακόμα πιο απάνθρωπα βασανιστήρια για τον Damiens. Μελετήθηκαν διάφορα σχέδια, αλλά κι αυτά κρίθηκαν

άτελη. Ἐπανέλαβαν λοιπόν τή σκηνοθεσία τοῦ Ravailac. Καί πρέπει νά ἀναγνωρίσουμε πῶς ὑπῆρξε ἐδῶ κάποια μετριοπάθεια, ἂν ἀναλογιστοῦμε μέ ποιό τρόπο, στά 1584, ὁ δολοφόνος τοῦ Γουλιέλμου τῆς Ὁράγγης ἐγκαταλείφθηκε σέ μιὰ πραγματικά ἀτέρμονη ἐκδίκηση: «Τήν πρώτη μέρα ὀδηγήθηκε στήν πλατεία ὅπου ὑπῆρχε ἕνα καζάνι γεμάτο βραστό νερό, καί μέσα σ' αὐτό βούτηξαν τό χέρι μέ τό ὅποιο εἶχε διαπράξει τό ἔγκλημα. Τήν ἄλλη μέρα, τοῦ κόψανε τό χέρι, πού καθῶς κύλησε μπροστά στά πόδια του, τό κλώτσησε κάτω ἀπό τό ἰκρίωμα· τήν τρίτη μέρα τόν βασάνισαν μέ πυρακτωμένες λαβίδες στους μαστούς καί στους βραχίονες· τήν τέταρτη μέρα ἐπαναλήφθηκαν τά ἴδια στή ράχη καί στους γλουτούς· καί ἔτσι γιά δέκα ὀχτώ μέρες, συνέχεια, ὁ ἄνθρωπος αὐτός μαρτύρησε κατά τόν ἴδιο τρόπο.» Τήν τελευταία μέρα τόν ἔβαλαν πάνω στον τροχό καί τοῦ σπάσανε τά κόκκαλα. Ὑστερα ἀπό ἕξι ὥρες βασανιστήρια μπόρεσε νά ζητήσει νερό, ἀλλά δέν τοῦ δῶσανε. «Τέλος, παρακάλεσαν τόν ἐπικεφαλῆς τοῦ βασανιστηρίου νά τόν στραγγάλισι, νά τόν ἀποτελειώσει, γιά νά μήν περιέλθει ἡ ψυχὴ του σέ ἀπόγνωση καί γιά νά σωθεῖ τουλάχιστον αὐτή⁴¹.»

Δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία πῶς τό βασανιστήριον συνδέεται μέ πολλά ἄλλα πράγματα καί ὄχι μονάχα μέ τήν ἐσωτερική ὀργάνωση τοῦ Κράτους. Οἱ Rusche καί Kirchheimer δικαιολογημένα θεωροῦν πῶς τά βασανιστήρια εἶναι ἀποτέλεσμα ἑνός συστήματος παραγωγῆς ὅπου οἱ δυνάμεις ἐργασίας, καί κατά συνέπεια τό ἀνθρώπινο σῶμα, δέν ἔχουν τή χρησιμότητα οὔτε καί τήν ἐμπορική ἀξία πού θά τοὺς ἀποδοθεῖ ἀργότερα σέ μιάν οἰκονομία βιομηχανικοῦ τύπου. Ἀναμφισβήτητο εἶναι, ἐπίσης, πῶς ἡ «περιφρόνηση» τοῦ ἀνθρώπινου σώματος ἀνάγεται σέ μιὰ γενικότερη στάση ἀπέναντι στό θάνατο· καί στή στάση αὐτή μπορεῖ κανεῖς νά διαγνώσει τόσο τίς ἀξίες πού χαρακτηρίζουν τόν χριστιανισμό, ὅσο καί μιὰ κατάσταση δημογραφική καί, κατά κάποιον τρόπο, βιολογική: οἱ ἀφανισμοί ἀπό τίς ἀρρώστιες καί ἀπό τήν πείνα, οἱ περιοδικές ἐκατόμβες ἀπό τίς ἐπιδημίες, ἡ τεράστια θνησιμότητα τῶν παιδιῶν, ἡ ἀστάθεια τῆς βιο-οικονομικῆς ἰσορ-

ροπίας – όλα αυτά καθιστούσαν οικείο τό θάνατο και υποκινούσαν γύρω από αυτόν τελετουργίες για την ενσωμάτωσή του στο σύστημα, για να τον καταστήσουν αποδεκτό και να δώσουν κάποιο νόημα στη μόνιμη απειλή του. Θά πρέπει ακόμα, για να αναλύσουμε τη μακρόχρονη αυτή διατήρηση των βασανιστηρίων, να αναφερθούμε σε περιστασιακά γεγονότα: δεν πρέπει να ξεχνάμε πώς τό διάταγμα του 1670, πού ρύθμιζε την ποινική δικαιοσύνη ως τις παραμονές της Γαλλικής Ύεπανάστασης, είχε εντείνει σε όρισμένα σημεία την αυστηρότητα των παλαιών νόμων· ό Pussort, ένας από τούς έπιφορτισμένους για την έπεξεργασία των κειμένων και πού αντιπροσώπευε τις προθέσεις του βασιλιά, είχε επιβάλει τό διάταγμα αυτό παρ' όλη την αντίδραση όρισμένων δικαστών, όπως ό Lamignon· οι πολλαπλές έξεγέρσεις πού συνεχίζονται ακόμα και στην κλασική έποχή, ή υπόκωφη βοή πού προαναγγέλλει τούς έμφύλιους πολέμους, ή αξίωση του βασιλιά να επιδείχεται ή έξουσία του σε βάρος των κοινοβουλίων, έξηγούν κατά μεγάλο μέρος την έπίμονη διατήρηση ενός «σκληρού» ποινικού συστήματος.

Γιά να έρμηνεύσουμε τό ποινικό σύστημα των βασανιστηρίων, έχουμε έδω αίτιες γενικές και, κατά κάποιον τρόπο, έξωτερικές· αίτιες πού έξηγούν τη δυνατότητα και τη μακρόχρονη διατήρηση των σωματικών ποινών, τις αδύναμες και μάλλον σπάνιες διαμαρτυρίες πού τούς αντιτάσσονται. Θά πρέπει όμως, έχοντας υπόψη μας τά δεδομένα αυτά, να διευκρινίσουμε τόν συγκεκριμένο τους σκοπό. Ήν τό βασανιστήριο είναι τόσο βαθιά ριζωμένο στη δικαστική πρακτική, είναι γιατί συμβάλλει στην αποκάλυψη της αλήθειας και στην έπίδειξη της έξουσίας. Ήξασφαλίζει τη διάρθρωση του γραπτού πάνω στο προφορικό, του μυστικού πάνω στο δημόσιο, της ανακριτικής διαδικασίας πάνω στην απόσπαση της όμολογίας· επιτρέπει την αναπαράσταση και την αναστροφή του έγκλήματος πάνω στο όρατό σώμα του έγκληματία· επιτρέπει την εκδήλωση και την ταυτόχρονη εκμηδένιση του έγκλήματος μέ τόν ίδιο φρικιαστικό τρόπο. Καθιστά τό σώμα του κατάδικου τό χώρο έφαρμογής της βασιλικής εκδίκησης, τό σημείο άγκυροβόλησης της εκδήλωσης της έξουσίας, την εύκαιρία έπιβεβαίωσης της δυσαναλογίας των δυνάμεων. Ήπως θά δοϋμε παρακάτω, ή σχέση αλήθεια-έξουσία βρίσκεται στο κέντρο όλων των κολαστικών μηχανισμών, και επανεμφανίζεται στις σύγχρο-

νες ποινικές μέθοδες – αλλά μέ όλότελα διαφορετική μορφή και μέ πολύ διαφορετικές λειτουργίες. Στόν αιώνα του Διαφωτισμού, τά βασανιστήρια καταδικάζονται γιά τή «φρικαλεότητά» τους. Μ' αὐτόν τόν ὄρο χαρακτηρίζονται πολύ συχνά ἀπό τούς ἴδιους τούς νομομαθεῖς, χωρίς ὅμως κριτική πρόθεση. Ἴσως ἡ ἔννοια τῆς «φρικαλεότητας» νά εἶναι μιὰ ἀπό αὐτές πού προσδιορίζουν μέ τόν πιό ὀρθό τρόπο τό σύστημα τῶν βασανιστηρίων στήν παλιά ποινική πρακτική. Ἡ φρικαλεότητα εἶναι πρῶτα ἀπ' ὄλα ἕνα ἰδιαίτερο γνώρισμα ὀρισμένων μεγάλων ἐγκλημάτων: ἀνάγεται στόν ἀριθμό τῶν νόμων, φυσικῶν ἢ θεσμικῶν, θεϊκῶν ἢ ἀνθρώπινων, πού τά ἐγκλήματα προσβάλλουν, στή σκανδαλώδη δημοσιότητα ἢ, ἀντίθετα, στή ὑπουλη δολιότητα μέ τήν ὁποία ἔχουν διαπραχθεῖ, στή κοινωνική σειρά καί θέση αὐτῶν πού τά διέπραξαν καθώς καί τῶν θυμάτων τους, στή διατάραξη τῆς τάξης πού προϋποθέτουν ἢ πού ἐπιφέρουν, στή φρίκη πού προκαλοῦν. Ὡστόσο, ἡ τιμωρία, στό μέτρο πού διατρανώνει στά μάτια ὄλων τό ἐγκλημα μέ ὄλη του τή σοβαρότητα, πρέπει καί νά ἐπωμιστεῖ αὐτήν τή φρικαλεότητα: πρέπει νά τή φωτίσει μέ ὁμολογίες, μέ λόγους, μέ ἐπιγραφές πού νά τήν καθιστοῦν δημόσια· πρέπει νά τήν ἀναπαραστήσει σέ τελετές πού νά τήν ἐφαρμόζουν στό σῶμα τοῦ ἐνόχου μέ μορφή ἐξευτελισμοῦ καί ὀδύνης. Ἡ φρικαλεότητα εἶναι ἡ πλευρά ἐκείνη τοῦ ἐγκλήματος πού ἡ τιμωρία τήν ἀναστρέφει σέ βασανιστήριο γιά νά τήν πλημμυρίσει μέ φῶς: μορφή ἐνεχόμενη στόν μηχανισμό πού παράγει – στό ἐπίκεντρο τῆς ἴδιας τῆς τιμωρίας – τήν ὀρατή ἀλήθεια τοῦ ἐγκλήματος. Τό βασανιστήριο ἀποτελεῖ μέρος τῆς διαδικασίας πού ἐδραιώνει τήν πραγματικότητα τοῦ κολάσιμου ἀδικήματος. Ἀλλά κι ἐκτός ἀπό αὐτό: ἡ φρικαλεότητα ἐνός ἐγκλήματος εἶναι ἐπίσης ἡ διαιότητα τῆς πρόκλησης πρὸς τόν μονάρχη· αὐτή θά προκαλέσει ἀπό τήν πλευρά του μιάν ἀνταπάντηση, πού ρόλος της εἶναι νά αὐξήσει τή φρικαλεότητα, νά τήν ἐξουσιάσει, νά τήν ξεπεράσει μέ κάτι τό ὑπερβολικό πού τήν ἐξουδετερώνει. Ἡ ἀξεχώριστη ἀπό τό βασανιστήριο φρικαλεότητα παίζει, λοιπόν, διπλό ρόλο: ἀπό τή μιὰ εἶναι ἡ ἐπικοινωνία τοῦ ἐγκλήματος μέ τήν ποινή, καί ἀπό τήν ἄλλη ἡ παρόξυνση τῆς τιμωρίας σέ σχέση μέ τό ἐγκλημα· ἐξασφαλίζει ταυτόχρονα καί τή λαμπρή ἀποκάλυψη τῆς ἀλήθειας καί ἐκείνην τῆς ἐξουσίας· εἶναι ἡ τελετουργία τῆς ἀνάκρισης πού τερματίζεται, καί ἡ τελετή ὅπου θριαμβεῦει ὁ μονάρχης. Καί αὐτή

είναι πού τίς συνδέει καί τίς δυό μέσα στό βασανισμένο κορμί. Ἡ κολαστική πρακτική θά προσπαθήσει, στόν δέκατο ἔνατο αἰώνα, νά ἀπομακρύνει ὅσο τό δυνατό περισσότερο τή «γαλήνια» ἀναζήτηση τῆς ἀλήθειας ἀπό τή διαιότητα, πού δέν εἶναι δυνατό νά τήν ἔξαφανίσει ὀλότελα ἀπό τήν τιμωρία. Θά τονιστεῖ ιδιαίτερα ἡ ἑτερογένεια ἀνάμεσα στό ἔγκλημα πού πρέπει νά τιμωρηθεῖ καί στήν ποινή πού ἐπιβάλλεται ἀπό τήν κρατική ἐξουσία. Ἀνάμεσα στήν ἀλήθεια καί στήν τιμωρία δέν πρέπει πιά νά ὑπάρχει παρά μόνο μιᾶ σχέση θεμιτῆς συνέπειας.

Ἡ ἐξουσία πού τιμωρεῖ, δέν πρέπει πιά νά μολύνεται ἀπό ἕνα ἔγκλημα μεγαλύτερο ἀπό ἐκεῖνο πού θέλει νά τιμωρήσει. Πρέπει νά μένει ἀπομακρυσμένη ἀπό τήν ποινή πού ἐπιβάλλει. «Ἄς ἀποκηρύξουμε τό γρηγορότερο τά τέτοια βασανιστήρια. Ἀντάξια μονάχα τῶν ἑστεμμένων τεράτων πού κυβερνοῦσαν τούς Ρωμαίους⁴².» Ἀλλά σύμφωνα μέ τήν ποινική πρακτική τῆς προηγούμενης ἐποχῆς, τό πλησίασμα τοῦ μονάρχου καί τοῦ ἐγκλήματος στό βασανιστήριο, ἡ ἀλληλοεξάρτηση τῆς «ἀποδεικτικῆς διαδικασίας» καί τῆς τιμωρίας πού δημιουργιόταν ἐκεῖ, δέν ἀνάγονταν σέ μιᾶ βάρβαρη σύγχυση, ἀλλά πολύ περισσότερο στόν μηχανισμό τῆς φρικαλεότητας καί στά ἀναπόφευκτα παρεπόμενά της. Ἡ φρικαλεότητα τοῦ ἐξιλασμοῦ προκαλοῦσε τήν τελετουργική ἐκμηδένιση τῆς ἀτιμίας μέ τήν παντοδυναμία.

Ἡ ἐπικοινωνία ἀνάμεσα στό ἀδίκημα καί στήν τιμωρία, καί ἡ σύνδεση μέ τή μορφή τῆς φρικαλεότητας, δέν ἦταν συνέπεια ἑνός ἐκδικητικοῦ νόμου ὑπόυλως ἀποδεκτοῦ. Ἦταν τό ἀποτέλεσμα – στίς κολαστικές τελετουργίες – κάποιου συγκεκριμένου μηχανισμοῦ τῆς ἐξουσίας: μιᾶς ἐξουσίας πού ὄχι μονάχα δέν κρύβεται ὅταν ἀσκεῖ ἄμεσα τή δύναμή της πάνω στά σώματα, ἀλλά καί ὑπερηφανεύεται καί ἐνισχύεται ἀπό τίς φυσικές αὐτές ἐκδηλώσεις της· μιᾶς ἐξουσίας πού αὐτοεπιβεβαιώνεται ὡς ἔνοπλη ἐξουσία, καί πού οἱ λειτουργίες της στήν ἐπιβολή τῆς τάξης δέν διαχωρίζονται ἀπό τίς πολεμικές της λειτουργίες· μιᾶς ἐξουσίας πού προβάλλει τούς κανονισμούς καί τίς ὑποχρεώσεις σάν προσωπικούς δεσμούς, πού ἡ ρῆξη τους ἀποτελεῖ προσβολή καί ἀπαιτεῖ ἐκδίκηση· μιᾶς ἐξουσίας πού γι' αὐτήν ἡ ἀνυπακοή εἶναι πράξη ἐχθρική, ἀρχή ἐξέγερσης, πού στήν οὐσία δέν διαφέρει πολύ ἀπό τόν ἐμφύλιο πόλεμο· μιᾶς ἐξουσίας πού δέν ἔχει ἀνάγκη νά ἀποδείξει γιατί ἐφαρμόζει τούς νόμους της, ἀλλά νά δείξει ποιοί εἶ-

ναι οί έχθροί της, και ποιά υπέρμετρη δύναμη τούς απειλεί· μιās έξουσίας πού, άφου δέν διαθέτει αδιάκοπη επιτήρηση, αναζητά τήν ανανέωση τής αποτελεσματικότητάς της στή λαμπρότητα τών ειδικών εκδηλώσεών της· μιās έξουσίας πού άντλεί νέες δυνάμεις επιδειχοντας τελετουργικά τήν αλήθεια τής υπερεξουσίας της.

Ώστόσο, ανάμεσα στα πολλά αίτια πού οδήγησαν στήν υποκατάσταση τών αδιάντροπα «φρικαλέων» ποιων μέ τιμωρίες πού διεκδικούν τήν τιμή νά είναι «άνθρωπιστικές», υπάρχει ένα πού θά πρέπει άμέσως νά τό αναλύσουμε, γιατί ένέχεται στό ίδιο τό βασανιστήριο: είναι στοιχείο τής λειτουργίας του και ταυτόχρονα άξιωμα τής άέναης άταξίας του.

Στίς τελετές τών βασανιστηρίων, κύριο πρόσωπο είναι ο λαός, πού ή πραγματική και άμεση παρουσία του άπαιτείται για τήν ολοκλήρωσή τους. Ένα βασανιστήριο πού θά είχε γνωστοποιηθεί, αλλά πού ή διαδικασία του θά είχε έξελιχθεί κρυφά, δέν θά είχε κανένα νόημα. Ο παραδειγματισμός θεωρείται άπαραίτητος, όχι μονάχα για νά συνειδητοποιήσει ο λαός πώς και τό παραμικρό άδίκημα έχει για έπακόλουθο μιá τιμωρία· αλλά και για νά προξενήσει μιάν έντύπωση τρόμου τό θέαμα τής έξουσίας πού καταφέρεται μέ λύσσα πάνω στον ένοχο: «Στά ποινικά ζητήματα, τό πιό δύσκολο σημείο είναι ή έπιβολή τής ποινής: αυτός είναι ο στόχος και ο σκοπός τής διαδικασίας, καθώς και τό μόνο όφελός της, μέ τό παράδειγμα και τήν τρομοκρατία, όταν εφαρμόζεται όρθά στον ένοχο⁴³.»

Άλλά στή σκηνή αυτή τής τρομοκρατίας, διαφορούμενος είναι ο ρόλος του λαου. Καλείται σάν θεατής: τον προσκαλούν νά παραβρεθεί στίς επιδείξεις, στίς δημόσιες όμολογίες· οί πάσσαλοι, οί άγγόνες και τά ικριώματα στήνονται στίς δημόσιες πλατείες ή στα σταυροδρόμια· πολλές φορές τά πτώματα τών βασανισθέντων τά εκθέτουν για άρκετές μέρες σέ κοινή θέα κοντά στον τόπο του έγκλήματος. Ο κόσμος πρέπει όχι μονάχα νά μάθει αλλά και νά δει. Γιατί όλοι πρέπει νά φοδηθούν· αλλά και γιατί πρέπει νά είναι μάρτυρες, κάτι σάν έγγυητές τής τιμωρίας, κι άκόμα γιατί πρέπει ως ένα σημείο, νά πάρουν μέρος σ' αυτήν. Τό νά ει-

ναι μάρτυρες είναι ένα δικαίωμα πού τό έχουν και πού τό διεκδικούν· ένα κρυφό βασανιστήριο είναι ένα βασανιστήριο για προνομιούχους, και ό κόσμος συχνά υποπτεύεται πώς δέν έχει επιβληθεί μέ τήν άπαιτούμενη αυστηρότητα. Γι' αυτό και διαμαρτύρεται όταν, τήν τελευταία στιγμή, του άποκρύβουν τό θύμα. 'Ο ταμίας των Ταχυδρομείων πού είχε στηλιτευθεί επειδή είχε σκοτώσει τή γυναίκα του, φυγαδεύτηκε ύστερα από τή στηλίτευσή του: «Τόν χώνουν βιαστικά σ' ένα άμάξι· κι άν δέν είχε ισχυρή συνοδεία, θά ήταν δύσκολο νά προστατευθεί από τή όργή του όχλου πού κραύγαζε άποδοκιμάζοντάς τον⁴⁴.» 'Όταν ή Lescombat άπαγχονίστηκε, τής κάλυψαν τό πρόσωπο μέ μιá «κουκούλα»: «Φοράει ένα μαντίλι πού σκεπάζει τό κεφάλι και τό λαιμό της, πράγμα πού κάνει τό κοινό νά διαμαρτύρεται και νά λέει πώς δέν πρόκειται για τήν πραγματική Lescombat⁴⁵.» 'Ο λαός διεκδικεί τό δικαίωμά του νά διαπιστώνει τά βασανιστήρια και νά βλέπει ποιόν βασανίζουν⁴⁶. Έχει επίσης τό δικαίωμα νά παίρνει μέρος στην τελετή. 'Ο κατάδικος περιφερόμενος επί άρκετό χρόνο, έκτεθειμένος, στιγματισμένος, ταπεινωμένος, μέ διατυμπανιζόμενη συνέχεια τή φρίκη του έγκλήματός του, προσφέρεται στους προπηλακισμούς και συχνά στίς επιθέσεις των θεατών. Στην εκδίκηση του μονάρχη καλείται νά εισχωρήσει και ή εκδίκηση του λαού. 'Όχι πώς άποτελεί τό θεμέλιο τής εκδίκησης του μονάρχη, και πώς αυτός θά έρμηνεύσει μέ τόν δικό του τρόπο τήν άγανάκτηση του λαού· μάλλον ό λαός είν' εκείνος πού πρέπει νά συμπαρασταθεί στον βασιλιά του, όταν αυτός άποφασίζει νά «εκδικηθεί τούς έχθρους του», ιδιαίτερα μάλιστα όταν οί έχθροί του είναι άνθρωποι του λαού. 'Υπάρχει κάτι σαν «ύπηρεσία του ικριώματος» πού ό λαός όφείλει στην εκδίκηση του βασιλιά του. «'Υπηρεσία» πού προβλεπόταν από τά παλιά διατάγματα· τό διάταγμα του 1347 για τούς βλάσφημους όριζε πώς θά παλουκωνόνταν «άπό τήν άρχή του βασανιστηρίου ως τήν ώρα του θανάτου. 'Επιτρέπεται νά τούς ρίξουν στα μάτια λάσπη και άλλα άπορρίμματα, όχι όμως πέτρες ή ό,τι άλλο είναι δυνατό νά πληγώσει... Και τή δεύτερη φορά, άν δηλαδή ό ένοχος επαναλάβει τό έγκλημά του, διατάσσουμε νά παλουκωθεί μιá μέρα λαϊκής άγοράς, και νά του σκίσουν τό άνω χεϊλος ώσπου νά φανούν τά δόντια του». Στην κλασική εποχή, άσφαλώς, ή μορφή αυτή τής συμμετοχής στο βασανιστήριο δέν είναι πιά παρά μονάχα κάτι τό

άνεκτό, πού προσπαθοῦν νά τό περιορίσουν: ἐπειδή ὑποκινεῖ σέ βαρβαρότητα, καί ἀποτελεῖ ἕνα εἶδος σφετερισμοῦ τῆς κολαστικῆς ἐξουσίας. Ὅμως, ἡ μορφή αὐτή συμμετοχῆς εἶναι ἀκόμα τόσο στενά δεμένη μέ τό γενικό σύστημα τῶν βασανιστηρίων, ὥστε δέν εἶναι δυνατό νά ἀπαγορευθεῖ ὁλότελα. Ἀκόμα καί στόν δέκατο ὄγδοο αἰώνα βλέπουμε σκηνές σάν κι αὐτές πού ἀκολούθησαν τό βασανιστήριό τοῦ Montigny: τήν ὥρα πού ὁ δήμιος ἐκτελεῖ τόν κατάδικό, οἱ γυναῖκες τῆς Ψαραγορᾶς περιφέρουν ἕνα ἀνδρεῖκело καί τοῦ κόβουν τό κεφάλι⁴⁷. Καί πάρα πολλές φορές χρειάστηκε νά «προστατευθοῦν» ἀπό τό πλήθος ἐγκληματίες πού ὀδηγοῦνταν ἀργά ἀργά στό ἱκρίωμα μέσ' ἀπό αὐτό – καί γιά παράδειγμα, ἀλλά καί σάν στόχος, σ' ἐνδεχόμενη ἀπειλή καί σάν ταγμένη καί ταυτόχρονα ἀπαγορευμένη λεία. Ὁ μονάρχης, καλώντας τά πλήθη νά παραστοῦν στήν ἐκδήλωση τῆς ἰσχύος του, ἀνέχεται γιά μιᾶ στιγμή τίς βιαιότητες πού ἐρμηνεύει σάν σημάδια ὑπακοῆς, ἀλλ' ἀμέσως ἀντιτάσσει σ' αὐτές τά ὄρια τῶν δικῶν του προνομίων.

Ἀκριβῶς, ὅμως, στό σημεῖο αὐτό ὁ λαός, καλούμενος σ' ἕνα θέαμα σκόπιμα φτιαγμένο γιά νά τόν τρομοκρατήσῃ, μπορεῖ νά προβάλλει ἄρνηση στήν κολαστική ἐξουσία, καί ἀκόμα νά ἐξεγερθεῖ. Τό νά ἐμποδίζει μιάν ἐκτέλεση πού τή θεωρεῖ ἀδίκη, νά ἀποσπᾷ ἕναν κατάδικο ἀπό τά χέρια τοῦ δημίου, νά ἀποκτᾷ μέ τή βία τή χάρη τοῦ κατάδικου, νά καταδιώκει καί ἐνδεχόμενα νά ἐπιτίθεται ἐναντία στούς δημίους, νά καταριέται τούς δικαστές καί νά διαμαρτύρεται μέ κραυγές ἐναντία στή δικαστική ἀπόφαση – ὅλα αὐτά ἀποτελοῦν μέρος τῆς λαϊκῆς πρακτικῆς πού προβάλλει, παρεμποδίζει καί πολλές φορές ἀνατρέπει τήν τελετουργία τῶν βασανιστηρίων. Αὐτά βέβαια συμβαίνουν συχνότατα ὅταν οἱ καταδίκες κυρώνουν ἐξεγέρσεις: παράδειγμα, ἡ ὑπόθεση τῆς ἀπαγωγῆς τῶν παιδιῶν, ὅποτε τό πλήθος προσπάθησε νά ἐμποδίσει τήν ἐκτέλεση τριῶν ὑποτιθέμενων στασιασῶν, πού τελικά ἀπαγχονίστηκαν στό νεκροταφεῖο τοῦ Ἁγίου Ἰωάννη, «ἐπειδή εἶχε ἐλάχιστες ἐξόδους καί μονοπάτια πού ἔπρεπε νά φυλάγονται»⁴⁸. Φοβισμένος, ὁ δήμιος κατεβάζει ἀπό τήν ἀγχόνη τόν ἕναν ἀπό τούς καταδίκους· οἱ τοξότες ρίχνουν τά βέλη τους ἐναντίον τοῦ πλήθους. Ἄλλη περίπτωση στάθηκε ἡ ἐξέγερση γιά τό ζήτημα τῶν σιτηρῶν στά 1775· ἀκόμα καί στά 1786, ὅταν οἱ μικροπωλητές, ὕστερα ἀπό μιᾶ πορεία στίς Βερσαλιές, ἐπιχείρησαν

νά ἀπελευθερώσουν τούς δικούς τους πού εἶχαν συλληφθεῖ. Ἄλλά κι ἐκτός ἀπό αὐτές τίς περιπτώσεις, ὅπου οἱ ταραχές ξεσπᾶσαν πρὶν ἐπιβληθοῦν τὰ μέτρα τῆς ποινικῆς δικαιοσύνης, καί γιά αἷτια πού δέν σχετίζονται μ' αὐτήν, ὑπάρχουν ἄπειρα παραδείγματα ὅπου οἱ ταραχές προκαλοῦνται ἄμεσα ἀπό μιὰ δικαστική ἀπόφαση καί μιάν ἐκτέλεση. Μικρές ἀλλ' ἀναρίθμητες «συγκινήσεις τοῦ ἰκρίωματος».

Στὴν πιό στοιχειώδη τους μορφή, οἱ ἐξεγέρσεις αὐτές ἀρχίζουν ἀπό τίς ἐνθαρρύνσεις, τίς ἐπιδοκιμασίες, πολλές φορές, πού συνοδεύουν τόν κατάδικο ὡς τόν τόπο τῆς ἐκτέλεσης. Σέ ὅλη τή μακριά του διαδρομή, ἐγκαρδιώνεται ἀπὸ «τὴ συμπόνια τῶν πονόψυχων ἀνθρώπων, καί ἀπὸ τὰ χειροκροτήματα, τὸ θαυμασμό, καί τὸ φθόνο τῶν παθιασμένων καί τῶν σκληρῶν⁴⁹.» Ἄν τὰ πλήθη συνωστίζονται γύρω ἀπὸ τὸ ἰκρίωμα, δέν εἶναι μονάχα γιά νά παραβρεθοῦν στὴν ὁδύνη τοῦ κατάδικου ἢ γιά νά διεγείρουν τὴν ὀργή τοῦ δημίου: εἶναι ἀκόμα καί γιά ν' ἀκούσουν αὐτόν, πού δέν ἔχει πιά τίποτα νά χάσει, νά καταριέται τούς δικαστές, τούς νόμους, τὴν ἐξουσία, τὴ θρησκεία. Τό βασανιστήριο ἐπιτρέπει στὸν κατάδικο νά ἀπολαύσει γιά μιὰ στιγμή τὴν παγανιστική αὐτὴ γιορτὴ, ὅπου τίποτα πιά δέν ἀπαγορεύεται, τίποτα πιά δέν τιμωρεῖται. Προστατευμένος ἀπὸ τόν ἐπικείμενο θάνατο, ὁ ἐγκληματίας μπορεῖ νά πεῖ ὅ,τι θέλει, καί τὸ κοινὸ νά τόν ἐπευφημεῖ. «Ἄν ὑπῆρχαν χρονικά, ὅπου νά καταγράφονταν λεπτομερειακὰ τὰ τελευταῖα λόγια τῶν βασανιζόμενων, κι ἂν εἶχε κανεὶς τὸ θάρρος νά τὰ διαβάσει, ἂν ρωτοῦσε κανεὶς τὸν χυδαῖο αὐτόν ὄχλο πού μιὰ σκληρόκαρδη περιέργεια τὸν συγκεντρώνει γύρω ἀπὸ τὸ ἰκρίωμα, θά ἀπαντοῦσε πῶς δέν ὑπάρχει στὸν κόσμον ἕνοχος δεμένος σ' ἕναν τροχὸ πού, πεθαίνοντας, νά μὴν κατηγορήσει τὸ θεὸ γιά τὴν ἐξαθλίωση πού τὸν ἐσπρωξε σὸ ἐγκλημα, νά μὴν ἔψεξε τούς δικαστές γιά τὴ βαρβαρότητά τους, νά μὴν καταράστηκε τούς ἱερωμένους πού τὸν συνοδεύουν καί νά μὴ βλαστήμησε τὸ θεὸ καί τούς παπάδες πού εἶναι ὄργανά του⁵⁰.» Στίς ἐκτελέσεις αὐτές, πού θά ἔπρεπε νά δείχνουν μονάχα τὴν τρομοκρατικὴ δύναμη τοῦ ἀρχοντα, ὑπάρχει μιὰ πραγματικὴ ὄψη καρναβαλιοῦ ὅπου οἱ ρόλοι ἀντιστρέφονται: οἱ Ἄρχές ἐμπαίζονται, καί οἱ ἐγκληματίες μετατρέπονται σέ ἥρωες. Ἡ ἀχρειότητα ἀναστρέφεται: τὸ θάρρος τους, ὅπως καί τὰ κλάματά τους καί οἱ φωνές τους μειώνουν μονάχα τὸν νόμο. Ὁ Fielding τὸ σημειώνει μὲ πι-

κρία: «Όταν τό πλήθος βλέπει έναν κατάδικο νά τρέμει, δέν αναλογίζεται τήν ἀχρειότητά του· καί μάλιστα όταν είναι ἀναιδής⁵¹.» Γιά τό λαό πού είναι ἐκεῖ καί κοιτάζει, ὑπάρχει πάντα, ἀκόμα καί στήν ὑπέριστα ἐκδίκηση τοῦ ἄρχοντα, ἀφορμή γιά ἀντεκδίκηση.

Ἄκόμα περισσότερο ἂν ἡ καταδίκη θεωρεῖται ἄδικη. Καθώς καί όταν θανατώνεται ἕνας ἄνθρωπος τοῦ λαοῦ γιά ἕνα ἐγκλημα πού, ἂν τό εἶχε διαπράξει ἕνας εὐγενής ἢ ἕνας πλούσιος, θά τιμωροῦνταν μέ ποινή πολύ ἐλαφρότερη. Ὅρισμένες, ἄλλωστε, πρακτικές τῆς ποινικῆς δικαιοσύνης δέν ἦταν πιά ἀνεκτές στόν δέκατο ὄγδοο αἰώνα (ἴσως κι ἀκόμα πῶ πρῖν) ἀπό τά κατώτερα λαϊκά στρώματα – πράγμα πού προκαλοῦσε συχνά μικρο-εξεγέρσεις. Ἀφοῦ οἱ πῶ φτωχοί – ὅπως τό παρατηρεῖ κάποιος δικαστής – δέν ἔχουν τή δυνατότητα νά ἀκουστοῦν ἀπό τή δικαιοσύνη⁵², παρεμβαίνουν ἀκόμα καί ἔμπρακτα ἐκεῖ ὅπου ἡ δικαιοσύνη ἐκδηλώνεται δημόσια, ἐκεῖ ὅπου καλοῦνται σάν μάρτυρες καί σχεδόν σάν τοποτηρητές τῆς – μποροῦν δηλαδή νά ἐπέμβουν, καί μέ τή βία, στόν κολαστικό μηχανισμό καί νά ἀνακατατάξουν, κατά κάποιον τρόπο, τά ἀποτελέσματά του· νά κατευθύνουν διαφορετικά τή βιαιότητα τῶν κολαστικῶν τελετουργιῶν. Ἐξέγερση ἐνάντια στή διαφορά τῶν ποινῶν ἀνάλογα μέ τήν κοινωνική τάξη τοῦ καθενός: στά 1781, ὁ ἐφημέριος τοῦ Champré δολοφονεῖται ἀπό τόν ἄρχοντα τοῦ χωριοῦ, τόν ὁποῖο ἡ δικαιοσύνη προσπαθεῖ νά σώσει περνώντας τον γιά τρελό: «Ἐξοργισμένοι οἱ χωρικοί, πού ἦταν ἀφοσιωμένοι στόν πάστορά τους, φάνηκαν ἀρχικά ἀποφασισμένοι νά προβοῦν σέ βιαιοπραγίες ἐναντίον τοῦ ἄρχοντα – ἀποπειράθηκαν μάλιστα καί νά πυρπολήσουν τόν πύργο του... Ὅλος ὁ κόσμος δικαιολογημένα διαμαρτύρεται γιά τήν ἐπιείκεια τοῦ ὑπουργείου, πού ἀφαιρεῖ ἀπό τή δικαιοσύνη τά μέσα γιά νά τιμωρήσει ἕνα τόσο ἀποτρόπαιο ἐγκλημα⁵³.» Ἐξέγερση ἐπίσης καί ἐνάντια στίς ὑπερβολικά βαριές ποινές πού ἐπιβάλλονται γιά κοινά ἐγκλήματα, ἐλάχιστα σοβαρά κατά τή γνώμη τοῦ λαοῦ (κλοπή ὕστερα ἀπό διάρρηξη)· ἡ ἐνάντια σέ τιμωρίες πού ἐπιβάλλονται γιά ὀρισμένα ἀδικήματα συνδεδεμένα μέ κοινωνικές συνθήκες (ὅπως λογουχάρη ἡ οἰκιακή κλοπή)· ἡ θανατική ποινή γιά τό ἐγκλημα τοῦτο προκαλοῦσε μεγάλη δυσἀρέσκεια, γιατί οἱ ὑπῆρέτες ἦταν πολυἀριθμοί, τούς ἦταν δύσκολο, σέ παρόμοιες περιπτώσεις, νά ἀποδείξουν τήν ἀθωότητά τους, εὐκόλα

μπορούσαν νά υποπέσουν στή δυσμένεια τοῦ ἀφέντη τους, καί ὅταν ὀρισμένοι ἀφέντες ἦταν ἐπιεικείς κι ἔκαναν πῶς δέν ἔβλεπαν, ἡ ἐπιείκεια αὐτὴ καθιστοῦσε ἀκόμα πιό σκληρὴ τὴ μοίρα τῶν ἄλλων ὑπηρετῶν πού κατηγοροῦνταν ἀπὸ τοὺς δικούς τους ἀφέντες, καταδικάζονταν καί στέλνονταν στὴν ἀγχόνη. Ἡ ἐκτέλεση τῶν ὑπηρετῶν αὐτῶν προκαλοῦσε συχνά διαμαρτυρίες⁵⁴. Σημειώθηκε μάλιστα καί μιά μικρὴ ἐξέγερση στό Παρίσι, στὰ 1761, ὅταν μιά ὑπρέτρια ἔκλεψε ἓνα κομμάτι ὕφασμα ἀπὸ τὸν ἀφέντη της. Μ' ὄλο πού τοῦ τό ἔδωσε πίσω, μ' ὄλο πού τὸν ἰκέτευσε, ὁ ἀφέντης δέν θέλησε νά ἀποσύρει τὴ μήνυσή του: τὴ μέρα τῆς ἐκτέλεσης, οἱ γείτονες ἐμποδίζουν τὴν ἐκτέλεση, εἰσβάλλουν στό μαγαζί τοῦ ἐμπόρου καί τό λεηλατοῦν· τελικά, δόθηκε χάρη στὴν ὑπρέτρια· ἀλλὰ κάποια γυναίκα πού ἀποπειράθηκε νά σκοτώσει τὸν κακὸ ἀφέντη τρυπώντας τον μέ βελόνες, ἐξορίστηκε γιὰ τρία χρόνια⁵⁵.

Γνωστές εἶναι οἱ μεγάλες δικαστικές ὑποθέσεις τοῦ δέκατου ὄγδοου αἰῶνα, ὅπου ἡ φωτισμένη κοινὴ γνώμη παρεμβαίνει μέ τοὺς φιλοσόφους καί ὀρισμένους δικαστές: υποθέσεις Calas, Sirven, Ἰππότη de la Barre. Ὅμως δέν γίνεται καί πολὺς λόγος γιὰ ὄλες αὐτές τίς λαϊκὲς ταραχές γύρω ἀπὸ τὴν κολαστικὴ πρακτικὴ. Καί πραγματικά, πολὺ σπάνια ξεπερνοῦν τὰ ὄρια μιᾶς πόλης, κάποτε καί μιᾶς συνοικίας. Καί ὁμως, εἶχαν κι αὐτές τὴ σημασία τους. Εἴτε γιατί οἱ ἐξεγέρσεις αὐτές, ξεκινώντας ἀπὸ τὰ λαϊκὰ στρώματα διαδόθηκαν, καί βρῖσκοντας ἀπήχηση σέ ὀρισμένους ἀνώτερους κύκλους πῆραν καινούργιες διαστάσεις (μποροῦμε λογουχάρη νά ἀναφέρουμε τίς ἀκόλουθες ὑποθέσεις πού προηγήθηκαν ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση: τὴν ὑπόθεση τῆς Catherine Espinas, πού ἐσφαλμένα καταδικάστηκε γιὰ πατροκτονία, στὰ 1785· τὴν ὑπόθεση τῶν τριῶν κατοίκων τοῦ Chaumont, πού καταδικάστηκαν στό βασανιστήριό τοῦ τροχοῦ, γιὰ τοὺς ὁποίους ὁ Dupaty ἔγραψε, στὰ 1786, τὸ περίφημο Μνημόνιό του· ἀκόμα καί τὴν περίπτωση τῆς Marie Françoise Salmon, πού τό ἀνώτατο δικαστήριο τῆς Rouen εἶχε καταδικάσει, στὰ 1782, νά πεθάνει στὴν πυρὰ γιὰ ἀπόπειρα δηλητηρίασης, ἀλλὰ πού ὡς τὰ 1786 δέν εἶχε ἀκόμα ἐκτελεστεῖ). Εἴτε γιατί οἱ ἐξεγέρσεις αὐτές εἶχαν πάνω ἀπ' ὄλα δημιουργήσει γύρω ἀπὸ τὴν ποινικὴ δικαιοσύνη καί τίς ἐκδηλώσεις της, πού θά ἔπρεπε νά εἶναι ὑποδειγματικές, μιά μόνιμη ἀνησυχία. Πόσες καί πόσες φορές δέν χρειάστηκε, γιὰ νά ἐξα-

σφαλιστεί ή τάξη και ή ήρεμία γύρω από τά ίκρίωματα, νά ληφθοῦν μέτρα «λυπηρά γιά τό λαό» και προφυλάξεις «ταπεινωτικές γιά τίς Ἄρχές⁵⁶»; Ἀναφαίνεται καθαρά πώς ή θεαματική λειτουργία τῶν ποινῶν κινδύνευε νά αναστραφεῖ ἀπό ἐκείνους ἀκριβῶς στούς ὁποίους ἀπευθυνόταν. Πράγματι ὁ τρόμος τοῦ βασανιστηρίου ὑποκινεῖ παράνομες πράξεις: τίς μέρες τῶν ἐκτελέσεων, κάθε δουλειά διακόπτεται, τά καπηλειά εἶναι γεμάτα, ἐκστομίζονται ὕβρεις ἐναντία στίς Ἄρχές, ἀπειλοῦνται ἢ λιθοβολοῦνται ὁ δήμος, οἱ ἀστυνομικοί και οἱ στρατιῶτες· ὁ λαός προσπαθεῖ νά ἀρπάξει τόν κατάδικο, εἴτε γιά νά τόν σώσει εἴτε γιά νά τόν σκοτώσει μέ μεγαλύτερη σιγουριά· γίνονται συμπλοκές, και οἱ κλέφτες βρίσκουν τήν καλύτερη εὐκαιρία γιά δράση ἐπωφελοῦμενοι ἀπό τήν περιέργεια και τόν συνωτισμό γύρω ἀπό τό ίκρίωμα⁵⁷. Ἀλλά προπάντων – κι ἐδῶ εἶναι πού τά ἔκτροπα αὐτά μετατρέπονταν σέ πολιτικό κίνδυνο – σέ καμιάν ἄλλη περίπτωση ὅσο σ' αὐτές τίς τελετουργίες, πού θά ἔπρεπε νά ἐπιδείχνουν τήν αἰσχύρη του ἐγκλήματος και τήν παντοδυναμία τῆς ἐξουσίας, ὁ λαός δέν ἔνωθε τόσο στενά δεμένος μ' αὐτούς πού ὑποβάλλονταν στήν ποινή· σέ καμιάν ἄλλη περίπτωση δέν ἔνωθε τόσο πολύ, ὅπως κι αὐτοί, τήν ἀπειλή τῆς νόμιμης βίας, τήν ἀνελέητη και χωρίς μέτρο. Ἡ ἀλληλεγγύη ἐνός μεγάλου λαϊκοῦ στρώματος μέ ἐκείνους πού θά μπορούσαμε νά ἀποκαλέσουμε «μικροεγκληματίες» – ἀλῆτες, ψευτο-ζητιάνοι, ἐξεγεμενοί φτωχοί, πορτοφολάδες, κλεπταποδόχοι και μεταπωλητές – δέν παύει νά ἐκδηλώνεται: ή ἀντίσταση στήν ἀστυνομική ἐπιτήρηση, τό κυνήγι τῶν χαφιέδων, οἱ ἐπιθέσεις ἐναντία στίς περιπόλους και στούς ἀστυνομικούς, εἶναι τρανή ἀπόδειξη⁵⁸. Καί ἀκριβῶς, ή ρήξη αὐτῆς τῆς ἀλληλεγγύης γίνεται τώρα ὁ κυριότερος στόχος τῆς ποινικῆς και ἀστυνομικῆς καταστολῆς. Ὅμως, ἀπό τήν τελετή τοῦ βασανιστηρίου, ἀπό τήν ἐπικίνδυνη αὐτή γιορτή ὅπου ή βία μπορεῖ ἀκαριαία νά αναστραφεῖ, κινδυνεύει νά ἐνισχυθεῖ πολύ περισσότερο ή ἀλληλεγγύη παρά ή ἐξουσία τοῦ δυνάστη. Καί οἱ μεταρρυθμιστές τοῦ δέκατου ὄγδοου και τοῦ δέκατου ἑνατου αἰῶνα δέν θά ξεχάσουν πώς οἱ ἐκτελέσεις, σέ τελευταία ἀνάλυση, ἀπλῶς δέν ἐφόδιζαν τό λαό. Γι' αὐτό και μιά ἀπό τίς πρῶτες ἐπιδιώξεις τους ἦταν ή πρότασή τους γιά τήν κατάργησή τους.

Γιά νά ἀποδείξουμε τή σοβαρότητα τοῦ πολιτικοῦ προβλήματος πού προκαλεῖ ή λαϊκή παρέμβαση στό μηχανισμό τοῦ βασανι-

στηρίου, αρκεί νά παραθέσουμε ἐδῶ δυό περιπτώσεις: ἡ μιά χρονολογεῖται ἀπό τὰ τέλη τοῦ δέκατου ἑβδομου αἰώνα καί ἔχει γιά πλαίσιο τήν Ανιγνον. Ξαναβρίσκουμε ἐδῶ τά κυριότερα στοιχεῖα τοῦ θεάτρου τῆς φρίκης: τή σωματική ἀναμέτρηση τοῦ δημίου καί τοῦ κατάδικου, τή μεταστροφή τῆς διαμάχης, τόν κατατρεγμό τοῦ δημίου ἀπό τό λαό, τή διάσωση τοῦ κατάδικου ἀπό τήν ἐξέγερση τοῦ ὄχλου καί τή βίαιη ἀναστροφή τοῦ ποινικοῦ μηχανισμοῦ. Ἐπρόκειτο νά ἀπαγχονιστεῖ ὁ δολοφόνος Pierre du Fort· πολλές φορές «τά πόδια του μπερδεύτηκαν στό σκαλοπάτια» καί παρά λίγο νά πέσει στό κενό. «Τότε ὁ δήμιος τοῦ σκέπασε τό κεφάλι μέ τό μακρῷ γιλέκο του καί ἄρχισε νά τόν χτυπᾷ μέ τό γόνατο στό στομάχι καί στήν κοιλιά. Ὁ λαός, βλέποντας πῶς τόν ὑπέβαλλε σέ ὑπερβολικές ὁδύνες, καί πιστεύοντας μάλιστα πῶς, στό κρυφά, τόν τρυποῦσε μέ τή λόγχη του... ἔνωσε τόση συμπόνοια γιά τόν κατάδικο καί τόση ἀγανάκτηση γιά τόν δήμιο, ὥστε ἄρχισε νά τόν λιθοβολεῖ· ἐκείνη τή στιγμή ὁ δήμιος ἀπομάκρυνε τίς δυό σκάλες, ἔριξε χάμω τόν κατάδικο, πήδηξε πάνω του καί τόν ποδοπατοῦσε, ἐνῶ ἡ γυναίκα τοῦ δημίου τόν τραβοῦσε ἀπό τὰ πόδια κάτω ἀπό τήν ἀγχόνη. Τόσο ἄγρια τόν χτυποῦσαν, ὥστε τό αἶμα ἔτρεχε ἀπό τό στόμα του. Μά τήν ὥρα ἐκείνη, οἱ πέτρες ἔπεσαν βροχή (μερικές μάλιστα βρῆκαν τόν ἀπαγχονισμένο στό κεφάλι) κι αὐτό ἀνάγκασε τόν δήμιο νά κατέβει τόσο διαστικά ἀπό τό ἱκρίωμα, ὥστε ἔπεσε μέ τό κεφάλι ἀπό τή σκάλα καί βρέθηκε ἀνάμεσα στόν ὄκλο. Τά πλήθη τόν περιζώνουν. Ξανασηκώνεται ἀμέσως καί ἀπειλεῖ μέ τή λόγχη του αὐτούς πού τόν πλησιάζουν· κι ἀφοῦ πέφτει καί ξανασηκώνεται πολλές φορές, δέν κατορθώνει νά ἀποφύγει τήν ὀργή τοῦ λαοῦ πού τόν δέρνει ἀνελέητα, τόν καταλασπώνει καί τόν πνίγει στό χαντάκι· ὕστερα, μέ λύσσα καί ἀγανάκτηση σέρνουν τό πτώμα του ὡς τό Πανεπιστήμιο, κι ἀπό κεῖ στό νεκροταφεῖο τῶν Cordeliers. Ὁ βοηθός του, ξυλοδαρμένος κι αὐτός καί μωλωπισμένος στό σῶμα καί στό κεφάλι, μεταφέρεται στό νοσοκομεῖο ὅπου πέθανε λίγες μέρες ἀργότερα. Στό μεταξύ, μερικοί ξένοι καί ἄγνωστοι ἀνεβαίνουν τή σκάλα τοῦ ἱκριώματος, κόβουν τό σκοινί, ἐνῶ ἄλλοι ἀπό κάτω σηκώνουν στό χέρια τόν κατάδικο πού εἶχε μείνει κρεμασμένος γιά κάμποση ὥρα – ὅσο περίπου βαστᾷ ἕνα τρισάγιο. Κατακομματιάζουν τήν ἀγχόνη καί σπάζουν τή σκάλα... Τά παιδιά ἀρπάζουν τά κομμάτια καί τά ρίχνουν στό Ροδανό.» "Ὅσο γιά τόν κατάδικο,

τόν μεταφέρουν σ' ένα νεκροταφείο «γιά νά μήν ξαναπέσει στά χέρια τῆς δικαιοσύνης, κι ἀπό κεῖ στήν ἐκκλησία τοῦ Saint-Antoine». Ὁ ἀρχιεπίσκοπος τοῦ ἀπονέμει χάρη, διατάζει νά τόν μεταφέρουν στό νοσοκομείο καί συστήνει στούς ἀξιωματικούς νά τόν περιποιηθοῦν. Τέλος, προσθέτει ὁ συντάκτης τῆς ἀναφορᾶς, «τοῦ παραγγείλαμε καινούργιο κοστούμι, δυό ζευγάρια κάλτσες, παπούτσια, καί τόν ξαναντύσαμε ἀπό τό κεφάλι ὡς τά πόδια μέ ὀλοκαινουργια ροῦχα. Οἱ συνάδελφοί μας τοῦ χάρισαν ἄλλος πουκάμισα, ἄλλος γάντια, ἄλλος μιά περούκα...⁵⁹».

Ἡ ἄλλη σκηνή ξετυλίγεται στό Παρίσι, ἕναν αἰῶνα ἀργότερα, στά 1775, τήν ἐπαύριο τῆς ἐξέγερσης γιά τό ζήτημα τῶν σιτηρῶν. Ἐξαιτίας τῆς ὑπέρμετρης ἔντασης πού παρατηρεῖται στό λαό, οἱ Ἀρχές ἐπιθυμοῦν νά γίνει ἡ ἐκτέλεση ὅσο τό δυνατόν πιό ὀμαλά. Ἀνάμεσα στό ἰκρίωμα καί στό κοινό – πού ἐπιμελέστατα κρατιέται σέ ἀπόσταση – μιά διπλή σειρά ἀπό στρατιῶτες φρουρεῖ, ἀπό τή μιά μεριά τήν ἐπικείμενη ἐκτέλεση, κι ἀπό τήν ἄλλη τήν ἐνδεχόμενη λαϊκή ἐξέγερση. Ἔτσι, κάθε ἐπαφή διακόπτεται: δημόσιο βασανιστήριο, ἀλλά τώρα τό θεαματικό μέρος ἐξουδετερώνεται, ἢ μάλλον περιορίζεται στόν ἔμμεσο ἐκφοβισμό. Μέ τήν κάλυψη τῶν ὄπλων, ἡ Δικαιοσύνη ἐκτελεῖ, μέ νηφαλιότητα, σέ μίαν ἄδεια πλατεία. Ἄν ἐπιδείχνει τό θάνατο πού ἐπιβάλλει, τό κάνει «ἀφ' ὑψηλοῦ» καί ἀπό μακριά: «Στίς τρεῖς τό ἀπόγευμα μονάχα τοποθετήθηκαν οἱ δυό ἀγχόνες: ἡ καθεμιά τους εἶχε ὕψος δεκαοχτώ ποδιῶν, σίγουρα γιά νά προκαλοῦν μεγαλύτερη ἐντύπωση. Ἀπό τίς δύο ἡ ὥρα, στήν Πλατεία τῆς Grève (καί σ' ὄλον τόν περίγυρο) εἶχαν τοποθετηθεῖ ἀποσπάσματα πεζῶν καί ἔφιππων στρατιωτῶν· ἔλδetoί τῆς βασιλικῆς φρουρᾶς καί ἀστυνομικά ἀγῆματα ἐξακολουθοῦσαν νά περιπολοῦν στούς γειτονικούς δρόμους. Δέν ἐπιτρέπεται σέ κανέναν νά πλησιάσει τήν Πλατεία τῆς Grève κατὰ τήν ὥρα τῆς ἐκτέλεσης, καί σ' ὄλο τόν περίγυρο ἦταν τοποθετημένοι, σέ διπλή σειρά, στρατιῶτες ἐφ' ὄπλου λόγχη, πλάτη μέ πλάτη, ἔτσι ὥστε ἡ μιά σειρά νά βλέπει πρὸς τά ἔξω καί ἡ ἄλλη πρὸς τά μέσα, πρὸς τό ἐσωτερικό τῆς πλατείας. Οἱ δυό δύσμοιροι κατάδικοι... κραυγάζουν σέ ὄλη τή διαδρομή πῶς εἶναι ἀθῶοι, κι ἐξακολουθοῦν νά διαμαρτύρονται ἀνεβαίνοντας τή σκάλα τῆς ἀγχόνης⁶⁰.» Στήν ἀπόφαση νά ἐγκαταλειφθοῦν οἱ τελετουργίες τῶν βασανιστηρίων, ποιόν ρόλο ἐπαιξαν ἄραγε τά ἀνθρωπιστικά αἰσθήματα ἀπέναντι στούς καταδικασμένους; Τό βέβαιο εἶναι

πώς, από τή μεριά τής εξουσίας παρατηρεῖται κάποιος πολιτικός φόβος γιά τίς συνέπειες πού ἐνδεχόμενα θά προκαλοῦνταν ἀπό τίς διαφορούμενες αὐτές τελετουργίες.

Ἐνα τέτοιο διαφορούμενο στοιχείο ἀναφαίνεται ὀλοκάθαρα σ' αὐτό πού θά μπορούσαμε νά ἀποκαλέσουμε «ὁ λόγος πάνω στό ἱκρίωμα». Σύμφωνα μέ τήν τελετουργία τής ἐκτέλεσης, ὁ κατάδικος ἔπρεπε νά διακηρύξει ὁ ἴδιος τήν ἐνοχή του μέ τή δημόσια ὁμολογία του, μέ τήν πινακίδα πού κρεμιόταν πάνω του, μέ τίς δηλώσεις πού τόν ἀνάγκαζαν νά κάνει. Φαίνεται πώς τή στιγμή τής ἐκτέλεσης τοῦ ἐπέτρεπαν νά μιλήσει, ὄχι γιά νά διακηρύξει τήν ἀθωότητά του, ἀλλά γιά νά βεβαιώσει τό ἔγκλημά του καί νά ἀναγνωρίσει τήν ὀρθότητα τής καταδίκης του. Τά χρονικά τής ἐποχῆς ἀναφέρουν πολυάριθμους λόγους τοῦ εἶδους αὐτοῦ. Γνήσιοι λόγοι; Ἀσφαλῶς – σέ ὀρισμένες περιπτώσεις. Φανταστικοί λόγοι – πού τούς κυκλοφοροῦσαν ἀργότερα γιά παραδειγματισμό καί συνέτιση; Χωρίς ἀμφιβολία αὐτή ἦταν ἡ συχνότερη περίπτωση. Ὡς ποιοῦ σημείο μπορούμε, ἄραγε, νά πιστέψουμε τά ὅσα ἀναφέρονται, λογουχάρη, σχετικά μέ τό θάνατο τής Marion le Goff, πού ἦταν ἐπικεφαλῆς μιᾶς περίφημης συμμορίας ληστῶν στή Βρετάνη, στά μέσα τοῦ δέκατου ὀγδοοῦ αἰῶνα; Λέγεται πώς τήν ὥρα πού ἀνέβαινε στό ἱκρίωμα, ἀναφώνησε: «Πατέρες καί μητέρες πού μ' ἀκοῦτε, φυλάξτε καί διδάξτε προσεχτικά τά παιδιά σας· ἀπό παιδί ἤμουνα ψεύτρα καί τεμπέλα· πρῶτα ἔκλεψα ἕνα φτηνό μαχαιράκι... ὕστερα ἔκλεψαπραματευτάδες, ζωέμπορους· τελικά, εἶχα ὀλόκληρη συμμορία ἀπό ληστές στίς διαταγές μου, γι' αὐτό καί μέ βλέπετε τώρα ἐδῶ. Ὅλα αὐτά πού σᾶς εἶπα ξαναπέστε τα στά παιδιά σας, γιά νά τούς χρησιμεύσουν σάν παράδειγμα⁶¹.» Μιά τέτοια ὀμίλια, μέ τούς ὀρους μάλιστα πού χρησιμοποιοῦνται, μοιάζει ὑπερβολικά μέ τά φτηνά ἠθικά διδάγματα, πού βρίσκει κανεῖς στά κατηχητικά λαϊκά φυλλάδια καί στήν πλανόδια παραφιλολογία, ὥστε νά μήν εἶναι αὐθεντική. Ἀλλά ἀκόμα καί ἡ ἀπλή ὑπαρξη τοῦ τύπου «τά τελευταῖα λόγια ἐνός καταδίκου» εἶναι ἐξαιρετικά σημαντική. Γιά τή Δικαιοσύνη, ἀπαραίτητο ἦταν τό θῦμα νά ἀναγνωρίσει, κατά κάποιον τρόπο,

τό βασανιστήριο στο όποιο υποβαλλόταν. Ἀξιώνεται από τόν ἐγκληματία νά κατακυρώσει ὁ ἴδιος τήν τιμωρία του, διακηρύττοντας τή συγερότητα τῶν ἐγκλημάτων του· ἔξαναγκάζεται σέ δηλώσεις, ὅπως, λογουχάρη, αὐτή τοῦ Jean-Dominique Langlade, πού εἶχε διαπράξει τρεῖς φόνους: «Ἀκοῦστε ὅλοι σας τήν ἀπαίσια, ἀτιμη καί ἀξιοθρήνητη πράξη μου, πού διέπραξα στήν Ανιγνον, ὅπου ἡ μνήμη μου θά μείνει μισητή, γιατί παραβίασα, χωρίς καμιάν ἀνθρωπιά, τούς ἱερούς δεσμούς τῆς φιλίας⁶².» Ἀπό μιάν ὀρισμένη ἄποψη, τά φυλλάδια καί τά τελευταῖα λόγια τοῦ κατάδικου εἶναι μιά συνέχεια τῆς δίκης· ἢ, μάλλον, συνεχίζουν τόν μηχανισμό μέ τόν ὁποῖο τό βασανιστήριο μεταβίβαζε τήν κρυφή καί γραπτή ἀλήθεια τῆς ποινικῆς διαδικασίας στό σῶμα, στίς χειρονομίες καί στίς λεκτικές ἀποστροφές τοῦ ἐγκληματία. Ἡ δικαιοσύνη εἶχε ἀνάγκη ἀπό τά «ἀπόκρυφα» αὐτά κείμενα γιά νά ἐδραιωθεῖ ὡς ἀλήθεια. Οἱ ἀποφάσεις τῆς ἐνισχύονταν ἔτσι ἀπό τίς μεταθανάτιες αὐτές «ἀποδείξεις». Πολλές φορές μάλιστα, δημοσιεύονταν, πρῖν ἀπό κάθε δίκη, ἀφηγήσεις γιά ἐγκλήματα καί γιά βίους γεμάτους ἀχρεΐότητα, γιά καθαρή προπαγάνδα, μέ σκοπό νά ἐπηρεαστεῖ μιά δικαιοσύνη πού θεωροῦνταν ὑπερβολικά ἀνεκτική. Γιά νά δυσφημήσουν τούς λαθρεμπόρους, οἱ τελωνειακές Ἀρχές δημοσίευσαν «δελτία» ὅπου περιγράφονταν τά ἐγκλήματά τους: στά 1768, ἐπιτίθενται ἐνάντια σέ κάποιον Μοπταγνε ἀρχηγό συμμορίας, καί κυκλοφοροῦν φυλλάδια ὅπου ὁ ἴδιος ὁ συντάκτης τους λέει γι' αὐτά: «Τοῦ φόρτωσαν ληστείες πού εἶναι ἀμφίβολο ἂν τίς διέπραξε...· τόν παριστάνουν σάν ἄγριο ἄθηριο, σάν ὕαινα πού πρέπει νά ἐξοντωθεῖ· καί καθώς στήν Αυεργνε τά πνεύματα εἶναι ἐξημμένα, ἡ ἱστορία αὐτή γίνεται πιστευτή⁶³.»

Ὅμως, τά ἀποτελέσματα, καθώς καί ἡ χρήση τῶν κειμένων αὐτῶν ἦταν διαφορῶμενα. Ὁ κατάδικος ἠρωοποιούνταν ἀπό τή μεγάλη δημοσιότητα πού δινόταν στά ἐγκλήματά του, καθώς καί, κάποτε, ἀπό τήν ἐκδήλωση τῆς ὄψιμης μεταμέλειάς του. Ἐνάντια στόν νόμο, ἐνάντια στούς πλούσιους, στούς ἰσχυρούς, στούς δικαστές, στήν ἀστυνομία ἢ στίς περιπόλους, ἐνάντια στήν ἐφορία καί στούς πράκτορες τῆς, ἐμφανίζόταν σάν νά εἶχε δώσει μιά μάχη ὅπου ὁ καθένας θά μπορούσε νά εἶχε πάρει μέρος. Τά ἐγκλήματα πού δηλοποιούνταν στά φυλλάδια αὐτά, μεγαλοποιούσαν, καί πολλές φορές μετέτρεπαν σέ ἐποποιίες, ἀσήμαντους ἀγῶνες

πού συνήθως περνούσαν απαρατήρητοι. Ἄν ὁ κατάδικος ἐμφανιζόταν μετανιωμένος, ὅτι ἀποδεχόταν τὴν ἐτυμηγορία, καὶ ζητοῦσε συχώρεση ἀπὸ τὸ θεό καὶ ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους γιὰ τὰ ἐγκλήματά του, θεωροῦνταν ἐξαγνισμένος: πέθαινε, μὲ τὸν τρόπο του, σάν ἅγιος. Ἄν ὅμως παρέμενε ἀνένδοτος, τότε ἔδειχνε ὄλο του τὸ μεγαλεῖο: μὲ τὸ νὰ μὴν ὑποκύπτει στὰ βασανιστήρια, διατράνωνε μιά δύναμη πού καμιὰ ἐξουσία δέν μποροῦσε νὰ λυγίσει: «Τὴν ἡμέρα τῆς ἐκτέλεσης – ὅσο κι ἂν φαίνεται ἀπίστευτο – ὁμολόγησα δημόσια χωρὶς καμιὰ συγκίνηση καί, τέλος, ἀνέβηκα στὸ ἰκρίωμα χωρὶς νὰ ὠχριάσω⁶⁴.» Σκοτεινός ἦρωας ἢ ἐγκληματίας μεταμελημένος, ὑπέρμαχος τοῦ δικαίου ἢ ἀνυπότακτη δύναμη, ὁ ἐγκληματίας πού περιγράφεται στὰ φυλλάδια, στὰ χειρόγραφα, στὰ καλαντάρια, στὶς ἐκδόσεις τῆς Γαλάζιας βιβλιοθήκης ξαναζωντανεῖται – μ' ὄλο πού τὰ κείμενα τὸν ἐμφανίζουν σάν κακὸ παράδειγμα ἀπὸ ἠθικὴ ἀποψη – θύμησης ἀπὸ ἀγῶνες καὶ ἀναμετρήσεις. Ὑπάρχουν περιπτώσεις καταδίκων πού ὕστερα ἀπὸ τὸ θάνατό τους ἐγίναν ἕνα εἶδος ἅγιοι, τῶν ὁποίων τὴ μνήμη τιμοῦσαν καὶ προσκυνοῦσαν τοὺς τάφους τους⁶⁵. Ἄλλοι μετατρέπηκαν σέ πραγματικούς ἦρωες. Καὶ ἄλλοι, πού σ' αὐτοὺς ἢ αἰγλή καὶ ἢ ἀχρειότητα δέν ἦταν δυνατόν νὰ διαχωριστοῦν, ἀλλὰ συνυπῆρχαν γιὰ καιρὸ σέ μιά μορφή ἀναστρεφόμενη. Ὅλα αὐτὰ τὰ δημοσιεύματα, πού πολλαπλασιάζονται γύρω ἀπὸ μερικά διάσημα πρόσωπα⁶⁶, δέν θὰ πρέπει νὰ ἐκλαμβάνονται σάν γνήσιες «λαϊκὲς ἐκδηλώσεις», οὔτε καὶ σάν ἐπιχείρηση προπαγάνδας καὶ ἠθικῆς διαπαιδαγώγησης, καθοδηγημένης ἀπὸ τὰ πάνω. Εἶναι ὁ χῶρος ὅπου συναντιόνται δυὸ ἐκφάνσεις τῆς ποινικῆς πρακτικῆς – ἕνα εἶδος ἀγωνιστικοῦ μετώπου γύρω ἀπὸ τὸ ἐγκλημα: ἢ τιμωρία του καὶ ἢ ἀναπόλησή του. Ἄν δημοσιεύονται καὶ κυκλοφοροῦν τέτοιες ἀφηγήσεις, εἶναι ἐπειδὴ ὑπάρχει ἢ πεποιθήση πὼς μ' αὐτὰ θὰ πετύχουν ἕναν ἰδεολογικὸ ἔλεγχο⁶⁷, τὴ «μυθοποίηση» ἀνεκδοτολογίας. Κι ἂν προκαλοῦν τόσο ἐνδιαφέρον, ἂν ἀποτελοῦν βασικὴ ἀνάγνωση γιὰ τίς λαϊκὲς τάξεις, εἶναι γιὰτί ξαναζωντανεῖται ἀναμνήσεις καὶ προσφέρουν κάποιον στήριγμα στὶς τάξεις αὐτές: τὸ ἐνδιαφέρον πού προέρχεται ἀπὸ τὴν «περιέργεια» εἶναι ἐπίσης καὶ πολιτικὸ ἐνδιαφέρον. Κι ἔτσι τὰ κείμενα αὐτὰ μποροῦν νὰ διαβαστοῦν σάν κείμενα μὲ διπλὴ ὄψη: τόσο γιὰ τὰ περιστατικά πού ἀναφέρουν, γιὰ τὴν ἀπήχηση πού τοὺς δίνουν καὶ τὴν αἰγλή πού προσδίνουν στοὺς ἐγκληματίες ἀποκαλώντας

τους «διάσημους», όσο και για τους δρους πού χρησιμοποιούν (θά πρέπει νά μελετήσουμε ιδιαίτερα τή χρήση τῶν διαφόρων κατηγοριῶν, ὅπως «δυστυχία», «ἀχρειότητα», ἢ τῶν ἐπιθέτων ὅπως «διαβόητος», «ἀξιοθρήνητος», πού γίνεται στίς ἀφηγήσεις τοῦ τύπου «Ἱστορία τῆς ζωῆς, τῶν μεγάλων ληστειῶν καί τῆς πανουργίας τοῦ Guilleri καί τῶν συντρόφων του, καθῶς καί τοῦ ὀδυνηροῦ καί ἀξιοθρήνητου τέλους των»)⁶⁸.

Μποροῦμε ἀναμφίβολα νά συσχετίσουμε τή λογοτεχνία αὐτή μέ τίς «συγκινήσεις τοῦ ἰκριώματος», ὅπου ἔρχονται σέ ἀναμέτρηση, μέσ' ἀπό τό σῶμα τοῦ βασανιζόμενου, ἡ ἐξουσία πού καταδικάζει καί ὁ λαός – μάρτυρας, μέτοχος, ἐνδεχόμενο καί «περίτρανο» θῦμα αὐτῆς τῆς ἐκτέλεσης. Στά ἴχνη μιᾶς τελετῆς πού δέν κατορθώνει νά διευθετήσῃ τόν συσχετισμό δυνάμεων γιά νά τόν μετατρέψῃ σέ ἱεροτελεστία, ἔρχονται νά ἐπισωρευτοῦν ἕνα πλῆθος ἀπό ὀμιλίες πού συνεχίζουν τήν ἴδια ἀναμέτρηση· ἡ μεταθανάτια ἀνακήρυξη τῶν ἐγκλημάτων δικαίωνε τή δικαιοσύνη, ἀλλά καί ἡρωοποιοῦσε τόν ἐγκληματία. Γι' αὐτό καί τό ὅτι πολύ σύντομα οἱ μεταρρυθμιστές τοῦ ποινικοῦ συστήματος ζήτησαν νά καταργηθοῦν αὐτά τά φυλλάδια⁶⁹. Γι' αὐτό καί τό ὅτι ὁ λαός ἐνδιαφερόταν τόσο ζωηρά γιά τό ρόλο πού ἔπαιζε ἡ φτηνή καί καθημερινή αὐτή ἐποποιία γύρω ἀπό τίς παράνομες πράξεις. Γι' αὐτό, τέλος, καί τό ὅτι ἡ λογοτεχνία αὐτή ἔχασε λίγο λίγο τή βαρύτητά της ὅταν ἄρχισε νά ἀλλάζει ὁ πολιτικός ρόλος τῆς λαϊκῆς παρανομίας.

Καί τά φυλλάδια αὐτά ἐξαφανίστηκαν ὅταν ἄρχισε νά ἀναπτύσσεται μιᾶ ὀλότελα διαφορετική λογοτεχνία τοῦ ἐγκλήματος: μιᾶ λογοτεχνία ὅπου ἡρωοποιεῖται τό ἐγκλημα, ἀλλά ἡρωοποιεῖται πιά γιατί θεωρεῖται ἔργο τέχνης, γιατί δέν μπορεῖ νά εἶναι παρά μιᾶ πράξη πού ἐπιτελεῖται ἀπό ἐξαιρετικές προσωπικότητες, γιατί ἀποκαλύπτει τίς τερατωδίες τῶν ἰσχυρῶν καί τῶν κρατούντων, γιατί τό νά εἶσαι κακοῦργος εἶναι κι αὐτό ἕνας τρόπος νά εἶσαι προνομιούχος: ἀπό τό μυθιστόρημα τοῦ τρόμου ὡς τά ἔργα τοῦ Quincey, ἢ ἀπό τό «Château d' Otrante» ὡς τόν Baudelaire, ὑπάρχει μιᾶ καινούργια αἰσθητική συγγραφή τοῦ ἐγκλήματος, πού εἶναι καί ἡ υἱοθέτηση τῆς ἐγκληματικότητας σέ ἀποδεκτές μορφές. Πρόκειται, φαινομενικά, γιά τήν ἀνακάλυψη τῆς ὁμορφιάς καί τοῦ μεγαλείου τοῦ ἐγκλήματος: στήν πραγματικότητα, ὅμως, εἶναι ἡ ἐπιβεβαίωση πῶς τό μεγαλεῖο ἔχει κι αὐτό τό

δικαίωμα νά διαπράττει ἐγκλήματα, καί μάλιστα πώς τό ἐγκλημα εἶναι τό ἀποκλειστικό προνόμιο τῶν πραγματικά ἰσχυρῶν. Οἱ τέλειες δολοφονίες δέν εἶναι γιά τούς ψιλικατζήδες τῆς παρανομίας. Ὅσο γιά τά ἀστυνομικά μυθιστορήματα, ἀπό τόν Gabogiau καί πέρα, ἀποτελοῦν τή συνέχιση τῆς πρώτης αὐτῆς μετατόπισης: μέ τίς πονηριές του, τά τεχνάσματά του, τήν ὑπέρμετρη ὀξυδέρκειά του, ὁ ἐγκληματίας, ὅπως τόν παρουσιάζουν, εἶναι ὑπεράνω κάθε ὑποψίας· ἡ πάλῃ ἀνάμεσα σέ δυό καθαρές διάνοιες – ἐκείνη τοῦ δολοφόνου κι ἐκείνη τοῦ ντετέκτιβ – θά ἀποτελέσει τήν οὐσιαστική μορφή τῆς ἀναμέτρησης. Βρισκόμαστε τώρα πολύ μακριά ἀπό τίς ἀφηγήσεις ἐκείνες ὅπου περιγράφονται λεπτομερειακά ἡ ζωή καί τά κακουργήματα τοῦ ἐγκληματία, ὅπου ὁ ἴδιος ὁμολογεῖ τά ἐγκλήματά του, ὅπου τό βασανιστήριο προβάλλεται μέ ὅλες του τίς λεπτομέρειες: ἔχουμε περάσει ἀπό τήν ἐκθεση τῶν γεγονότων, ἤ ἀπό τήν ὁμολογία, στήν ἀργή διαδικασία τῆς ἀνακάλυψης· ἀπό τή φάση τοῦ βασανιστηρίου, στή φάση τῆς ἀνάκρισης· ἀπό τή σωματική ἀναμέτρηση μέ τήν ἐξουσία, στή διανοητική πάλῃ ἀνάμεσα στόν ἐγκληματία καί στόν ἀνακριτή. Ὅταν γεννιέται ἡ ἀστυνομική λογοτεχνία, δέν ἐξαφανίζονται μονάχα τά φυλλάδια· ἐξαφανίζεται ἡ ἐξύμνηση τοῦ ἄξεστου κακοποιοῦ καί ἡ σκοτεινή ἥρωοποίησή του μέσ' ἀπό τό βασανιστήριο. Ὁ ἄνθρωπος τοῦ λαοῦ εἶναι τώρα ὑπερβολικά ἀπλοϊκός γιά νά γίνει πρωταγωνιστής μιᾶς περίπλοκης ἀλήθειας. Στό καινούργιο αὐτό λογοτεχνικό εἶδος δέν ὑπάρχουν πιά οὔτε λαϊκοί ἥρωες οὔτε θεαματικές ἐκτελέσεις· στή λογοτεχνία αὐτήν εἶναι κανεῖς κακός, ἀλλά ἔξυπνος· κι ἂν τιμωρηθεῖ, δέν πρόκειται νά ὑποφέρει. Ἡ ἀστυνομική λογοτεχνία μετατοπίζει σέ μιάν ἄλλη κοινωνική τάξη τή λαμπρότητα πού περιέβαλλε τόν ἐγκληματία. Ὅσο γιά τίς ἐφημερίδες, αὐτές ἀναπαρασταίνουν, στά καθημερινά τους ἐπίκαιρα, τήν ἄτονη καί χωρίς ἐποποιίες ἀτμόσφαιρα τῶν ἀδικημάτων καί τῶν κολασμῶν. Ἡ κατανομή ἔχει τελειώσει· ἄς ξεχάσει πιά ὁ λαός τήν ἄλλοτινὴ ἔπαρση γιά τά ἐγκλήματά του· οἱ μεγάλες δολοφονίες ἔχουν τώρα μετατραπεί σέ σιωπηρό παιχνίδι τῶν σοφῶν.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. J. A. Soulatges, *Πραγματεία γιά τά ἐγκλήματα* (Traité des crimes), 1762, I, σελ. 169-171.
2. Châtelet: Παλαιό κτίριο τοῦ Παρισίου ὅπου ἀπονεμόταν ἡ «βασιλική δικαιοσύνη» ὡς τήν ἐποχή τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης. (Σημ. Μετ.)
3. Βλ. τό ἄρθρο τοῦ P. Petrovitch, στό *Ἐγκλημα καί ἐγκληματικότητα στή Γαλλία τοῦ 17ου καί 18ου αἰώνα* (Crime et criminalité en France – XVIIe-XVIIIe siècles), 1971, σελ. 226 κ. ἔ.
4. P. Dautricourt, *Ἡ ἐγκληματικότητα καί ἡ καταστολή τῆς στή Σύγκλητο τῆς Φλάνδρας (1721-1790)* (La criminalité et la répression au Parlement de Flandre, 1721-1790), 1912.
5. Αὐτό πού ὑπόδειξε καί ὁ Choiseul ἀναφορικά μέ τήν ἐγκύκλιο τῆς 3ης Αὐγούστου 1764 γιά τοὺς ἀλήτες (*Εἰσηγητικό Ὑπόμνημα* [Mémoire Expositif], Ἐθνική Βιβλιοθήκη τῆς Γαλλίας, χειρόγραφο ἀριθ. 8129, σελ. 128-129).
6. *Ἐγκυκλοπαίδεια*, ἄρθρο: Βασανιστήριο.
7. Ἡ ἔκφραση εἶναι τοῦ Olyffe, στό *Δοκίμιο γιά τήν πρόληψη ἐγκλημάτων πού συνεπάγονται θανατικές ποινές* (An Essay to prevent capital crimes), 1731.
8. Ὡς τόν δέκατο ὄγδοο αἰώνα συζητήθηκε συχνά τό πρόβλημα ἀν, στή διάρκεια τῆς δόλιας ἀνάκρισης, ἦταν θεμιτό γιά τόν δικαστή νά χρησιμοποιοῦ ἀπατηλές ὑποσχέσεις, ψέματα, διαφορούμενες ἔννοιες. Ὀλόκληρη μιά καζουιστική πού ἀποδείχνει τήν κακή πίστη τῆς δικαστικῆς ἀρχῆς.
9. P. Ayrault, *Ἡ τάξη, διατύπωση καί δικαστική ἀνάκριση* (L' Ordre, formalité et instruction judiciaire), 1576, I, III, κεφ. LXXII καί κεφ. LXXIX.
10. D. Jousse, *Περί Ποινικῆς Δικαιοσύνης* (Traité de la justice criminelle), 1771, I, σελ. 660.
11. P. F. Muyart de Vouglans, *Πανδέκτες τοῦ Ποινικοῦ Δικαίου* (Institutes au droit criminel), 1757, σελ. 345-347.
12. Poullain du Parc, *Ἀρχές τοῦ γαλλικοῦ δικαίου σύμφωνα μέ τό ἔθιμο τῆς Βρετάνης* (Principes du droit français selon les coutumes de Bretagne), 1767-1771, τόμ. XI, σελ. 112-113. Βλ. καί A. Esmein, *Ἱστορία τῆς ποινικῆς διαδικασίας στή Γαλλία* (Histoire de la procédure criminelle en France), 1882, σελ. 260-283· K. J. Mittermaier, *Πραγματεία γιά τίς ἀποδείξεις* (Traité de la preuve), μετάφρ., 1848, σελ. 15-19.
13. G. Seigneux de Correvon, *Δοκίμιο γιά τή χρήση, τήν κατάχρηση καί τά μειονεκτήματα τοῦ βασανιστηρίου* (Essai sur l' usage, l' abus et les inconvénients de la torture), 1768, σελ. 63.
14. P. Ayrault, *Ἡ Τάξη, διατύπωση καί δικαστική ἀνάκριση* (L' Ordre, formalité et instruction judiciaire), L. I, κεφ. 14.
15. Στούς καταλόγους τῶν δικαστικῶν ἀποδείξεων, ἡ ὁμολογία ἐμφανίζεται κά-

που στον 13ο-14ο αιώνα. Δέν τή συναντούμε στον Bernard de Pavie, αλλά στον Hostiensis. Χαρακτηριστική είναι άλλωστε ή διατύπωση του Crater: «Aut legitime convictus aut sponte confessus.»

Στό Μεσαιωνικό Δίκαιο, ή όμολογία δέν ήταν έγκυρη παρά μονάχα όταν γινόταν από ένήλικα καί μπροστά στον αντίδικο. Βλ. J. Ph. Lévy, *Η ιεραρχία των αποδείξεων στο σχολαστικό Δίκαιο του Μεσαίωνα* (La hiérarchie des preuves dans le droit savant du Moyen Age), 1939.

16. Η πιο περίφημη κριτική είναι εκείνη του Nicolas: «Είναι άραγε τό βασανιστήριο τό καταλληλότερο μέσο για ν' αποδειχθεί ένα έγκλημα;» (Si la torture est un moyen à vérifier les crimes), 1682.

17. Cl. Ferrière, *Λεξικό πρακτικής* (Dictionnaire de pratique), 1740, τόμ. II, σελ. 612.

18. Στά 1729, ό Aguesseau διέταξε νά γίνει έρευνα πάνω στά μέσα καί τούς κανονισμούς των βασανιστηρίων που εφαρμόζονταν στή Γαλλία. Η έρευνα αυτή συνοψίζεται από τον Joly de Fleury, Έθν. Βιβλιοθήκη τής Γαλλίας, 258, τόμ. 322-328.

19. Ο πρώτος βαθμός του βασανιστηρίου είναι ή επίδειξη των εργαλείων. Σ' αυτό περιοριζόταν ή ανάκριση όταν έπρόκειτο για παιδιά καί ηλικιωμένους που είχαν περάσει τά έβδομήντα.

20. G. du Rousseaud de la Combe, *Πραγματεία περί ποινικών θεμάτων* (Traité des matières criminelles), 1741, σελ. 503.

21. S. P. Hardy, *Ώρες σχολής* (Mes loisirs), Έθν. Βιβλιοθήκη τής Γαλλίας, χειρόγραφα 6680-87, τόμ. IV, σελ. 80, 1778.

22. S. P. Hardy, *Ώρες σχολής* (Mes loisirs), τόμ. I., σελ. 327 (μονάχα ό τόμος I είναι τυπωμένος).

23. Δημοτικά Άρχεία τής Νάντης, (Archives municipales de Nantes), F.F. 124. Βλ. P. Parfouru, *Υπομνήματα τής αρχαιολογικής εταιρίας του νομού Ille-Vilaine* (Mémoires de la société archéologique d' Ille-et-Vilaine), 1896, τόμ. XXV.

24. Παρατίθεται από τον P. Dautricourt, *δ.π.*, σελ. 269-270.

25. S. P. Hardy, *Ώρες σχολής*, (Mes loisirs), τόμ. I, σελ. 13· τόμ. IV, σελ. 42· τόμ. V, σελ. 134.

26. P. Risi, *Παρατηρήσεις σε θέματα ποινικής νομολογίας* (Observations sur les matières de jurisprudence criminelle), 1768, σελ. 9, μέ αναφορές στον Cocceius, «Dissertationes ad Grotium», XII, § 545.

27. P. F. Muyart de Vouglans, *Οί ποινικοί νόμοι τής Γαλλίας* (Les Lois criminelles de France), 1780, σελ. XXXIV.

28. D. Jousse, *Περί Ποινικής Δικαιοσύνης* (Traité de la justice criminelle), 1777, σελ. VII.

29. P. F. Muyart de Vouglans, *Οί ποινικοί νόμοι τής Γαλλίας* (Les Lois criminelles de France), 1780, σελ. XXXIV.

30. "Ο.π.

31. Αναφέρεται στο έργο του Α. Corge, *Στοιχεία χρήσιμα για την Ιστορία του δικαστικού βασανιστηρίου στη Βρετάνη* (Documents pour servir à l'histoire de la torture judiciaire en Bretagne), 1896, σελ. 7.

32. A. Bruneau, *Διαπιστώσεις και αποφθέγματα πάνω σε ποινικά θέματα* (Observations et maximes sur les matières criminelles), 1715, σελ. 259.

33. J. de Damhoudère, *Δικαστική πρακτική στις αστικές δίκες* (Pratique judiciaire es causes civiles), 1572, σελ. 219.

34. Η *Gazette des Tribunaux* της 6 Ιουλίου 1837, αναφέρει, παραθέτοντας την *Έφημερίδα του Gloucester*, την «άπαίσια και αηδιαστική» συμπεριφορά ενός δημίου που, αφού κρέμασε έναν κατάδικο, «άρπαξε το πτώμα από τους ώμους, τό στριφογύρισε βίαια και τό χτύπησε επανειλημμένα, λέγοντας: "Παλιόταμο, σου φτάνει αυτός ό θάνατος;" Κι ύστερα, στρεφόμενος προς τό πλήθος, ξεστόμισε μέ ύφος κοροϊδευτικό τίς πιό αίσχρες βροσιές».

35. Σκηνή που περιγράφεται από τόν Τ. S. Gueulette, τόν καιρό της εκτέλεσης του αστυνομικού Montigny, στά 1737. Βλ. Α. Anchel, *Έγκλήματα και Τιμωρίες στόν 18ο αιώνα* (Crimes et châtiments au XVIIIe siècle), 1933, σελ. 62-69.

36. Βλ. L. Duhamel, *Οί θανατικές εκτελέσεις στην Άβινιόν* (Les Exécutions capitales à Avignon), 1890, σελ. 25.

37. Στή Βουργουνδία, λογουχάρη, βλ. Chassanée, *Consuetudo Burgundi*, σελ. 55.

38. Φ. Σερπύλλον, *Ποινικός Κώδικας* (Code Criminel), 1767, τόμ. ΙΙΙ, σελ. 1100. Ό Blackstone έγραφε: «Αυτόνοητο είναι πώς άν ένας έγκληματίας καταδικασμένος νά απαχθονιστεί ώσπου νά έπέλθει ό θάνατος, διαφύγει τό θάνατο εξαιτίας της άδεδιότητας του δημίου, ό σερίφης πρέπει νά επαναλάβει την εκτέλεση διότι ή δικαστική άπόφαση δέν έχει εκτελεστεί· και διότι άν ένδίδαμε σε μιά τέτοια ψεύτικη συμπόνοια, θά άνοίγαμε τό δρόμο σε άπειρες συμπαιγνίες» (*Σχόλια πάνω στόν Ποινικό Κώδικα της Άγγλίας*, [Commentaire sur le Code criminel d'Angleterre], γαλλική μετάφραση, 1776, σελ. 201).

39. Ch. Loyseau, *Πέντε τόμοι περί Υπηρεσιακού Δικαίου* (Cinq livres du droit des offices), έκδ. του 1613, σελ. 80-81.

40. Βλ. S. P. Hardy, 30 Ιανουαρίου 1769, σελ. 125 του τυπωμένου τόμου· 14 Δεκεμβρίου 1779, IV, σελ. 229. Ό R. Anchel, στό *Έγκλήματα και Τιμωρίες στόν δέκατο όγδοο αιώνα* (σελ. 162-163), αναφέρει την περίπτωση του Antoine Boulleteix, που έτοιμάζεται νά άνεθεί στό ικρίωμα, όταν φτάνει ένας έφιππος άγγελιαφόρος κρατώντας την περίφημη περιγραμνή. Ό κόσμος κραυγάζει «Ζήτω ό Βασιλιάς»· παίρνουν τόν Boulleteix στό κατηλιό, ένώ ό γραφιάς του δικαστηρίου οργανώνει έρανο για τόν κατάδικο στό καπέλο του.

41. Brantôme, *Άπομνημονεύματα. Η ζωή των μεγάλων άνδρων* (Mémoires. La vie des hommes illustres), έκδ. του 1722, τόμ. ΙΙ, σελ. 191-192.

42. C. E. de Pastoret, αναφορικά μέ την ποινή που επιβαλλόταν στους βασιλοκτόνους, *Περί ποινικών νόμων* (Des lois pénales), 1790, ΙΙ, σελ. 61.

43. A. Buneau, *Διαπιστώσεις και αποφθέγματα πάνω στα ποινικά ζητήματα* (Observations et maximes sur les affaires criminelles), 1715. Σελίδες μή-ἀριθμημένες του προλόγου του Πρώτου Μέρους.
44. S. P. Hardy, *Ώρες σχολής*, (Mes loisirs), I, τυπωμένος τόμος, σελ. 328.
45. T. S. Gueulette, ἀναφέρεται ἀπό τόν R. Anchel, *Έγκλήματα και τιμωρίες στον δέκατο ὄγδοο αἰώνα* (Crimes et châtements au XVIII, siècle), σελ. 70-71.
46. Τήν πρώτη φορά πού χρησιμοποιήθηκε ἡ λαιμητόμος, τὰ *Παρισιὰ χρονικά* (Chronique de Paris), ἀναφέρουν πὼς ὁ λαὸς διαμαρτυρήθηκε γιατί δὲν ἔβλεπε τίποτα, καὶ τραγουδοῦσε: «Δώστε μας πίσω τὶς ἀγχόνες μας» (βλ. J. Laurence, *Ίστορία τῆς θανατικῆς ποινῆς* [A history of capital punishment], 1432, σελ. 71 κ. ἔ.).
47. T. S. Gueulette, ἀναφέρεται ἀπό τόν R. Anchel, σελ. 63. Τὸ περιστατικὸ συνέβηκε στὰ 1737.
48. Μαρκήσιος d' Argenson, *Ἡμερολόγιο καὶ Ἀπομνημονεύματα* (Journal et Mémoires), VI, σελ. 241. Βλ. τὸ *Ἡμερολόγιο* (Journal) τοῦ Barbier, τόμ. IV, σελ. 455. Ἐνα ἀπὸ τὰ πρῶτα ἐπεισόδια τῆς ὑπόθεσης αὐτῆς εἶναι πολὺ χαρακτηριστικὸ γιὰ τὴ λαϊκὴ ἐξέγερση ἐναντία στὴν ποινικὴ δικαιοσύνη στὸν δέκατο ὄγδοο αἰώνα. Ὁ ἀρχηγὸς τῆς Ἀστυνομίας, Berryer, εἶχε διατάξει τὴν ἀπαγωγὴ τῶν «ἀκόλαστων καὶ ἄσωτων παιδιῶν»· οἱ ἀστυνομικοὶ δὲν δέχτηκαν νὰ τὰ ἐπιστρέψουν στοὺς γονεῖς των, παρὰ μονάχα «ἐναντι πληρωμῆς»· διαδίδεται πὼς τὰ παιδιά προορίζονται γιὰ τὶς ἀπολαύσεις τοῦ βασιλιᾶ. Τὸ πλῆθος ἀνακαλύπτει ἕναν καταδότη, τὸν κατακρουροῦν «μὲ ἀπανθρωπιὰ πού ξεπερνᾶ τὰ ὄρια», καὶ «τὸν σέρνει, ὕστερα ἀπὸ τὸ θάνατό του, δεμένον ἀπὸ τὸ λαιμὸ, ὡς τὴν πόρτα τοῦ Κυρίου Berryer». Ὅμως, ὁ καταδότης αὐτὸς ἦταν ἕνας κοινὸς λωποδύτης πού θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχε ὑποβληθεῖ στὸ βασανιστήριό τοῦ τροχοῦ μαζὶ μὲ τὸν συνένοχό του τὸν Raffiat, ἂν δὲν εἶχε δεχθεῖ νὰ παῖξει τὸ ρόλο τοῦ χαφιέ· γνῶριζε ὅλες τὶς λεπτομέρειες τῆς δολοπλοκίας, πράγμα πού τὸν καθιστοῦσε πολὺτιμο στὰ μάτια τῆς Ἀστυνομίας· στὸ καινούργιο του ἐπάγγελμα «ἀποδείχτηκε ἀνεκτίμητος». Ἐχομε ἐδῶ ἕνα μεσοτάτο παράδειγμα: μιὰν ἐξέγερση, ὑποκινημένη ἀπὸ κάποιον μέσο καταστολῆς σχετικὰ καινούργιο, καὶ πού δὲν εἶναι ἡ ποινικὴ δικαιοσύνη ἀλλὰ ἡ ἀστυνομία· μιὰ περίπτωση τεχνικῆς συνεργασίας ἀνάμεσα σὲ ἐγκληματίες καὶ ἀστυνομικούς, πού γίνεται συστηματικὴ ἀπὸ τὸν δέκατο ὄγδοο αἰώνα καὶ μετὰ· μιὰν ἐξέγερση, ὅπου ὁ λαὸς ἀναλαμβάνει νὰ βασανίσει ἕναν κατάδικον πού κακῶς εἶχε διαφύγει τὸ ἱκρίωμα.
49. H. Fielding, *Έρευνα* (An Inquiry) στό: *Αἴτια γιὰ τὸν πρόσφατο πολλαπλασιασμὸ τῶν ληστῶν* (The Causes of the late increase of Robbers), 1751, σελ. 61.
50. A. Boucher d' Argis, *Παρατηρήσεις πάνω στους Ποινικοὺς Νόμους* (Observations sur les lois criminelles), 1781, σελ. 128-129. Ὁ Boucher d' Argis ἦταν σύμβουλος στὸ Δικαστήριό τοῦ Châtelet.
51. H. Fielding, ὁ.π., σελ. 41.
52. C. Dupaty, *Υπόμνημα σχετικὸ μὲ τρεῖς ἄνδρες καταδικασμένους στὸ βασανιστήριό τοῦ τροχοῦ* (Mémoire pour trois hommes comdamnés à la roue), 1786, σελ. 247.

53. S. P. Hardy, *Ώρεςσχόλης*, (Mes loisirs), 14 Ιανουαρίου 1781, τόμ. IV, σελ. 394.
54. Για τη δυσαρέσκεια που προκαλούσε μία τέτοια καταδίκη, βλ. Hardy, *Ώρεςσχόλης*, τόμ. I, σελ. 319, σελ. 367, και τόμ. III, σελ. 227-228, καθώς και τόμ. IV, σελ. 180.
55. Αναφέρεται από τον R. Anchel, *Έγκλήματα και τιμωρίες στον δέκατο όγδοο αιώνα* (Crimes et Châtiments au XVIIIème siècle), 1937, σελ. 226.
56. Μαρκήσιος d' Argenson, *Ημερολόγιο και Απομνημονεύματα* (Journal et Mémoires), τόμ. VI, σελ. 241.
57. Ο Hardy αναφέρει πολλές τέτοιες περιπτώσεις: λογουχάρη, τη μεγάλη ληστεία που έγινε στο ίδιο τό σπίτι όπου ο ειδικός διευθυντής αστυνομικός είχε εγκατασταθεί για να παρακολουθεί τις εκτελέσεις (*Ώρεςσχόλης*, τόμ. IV, σελ. 56).
58. Βλ. D. Richet, *Η σύγχρονη Γαλλία* (La France moderne), 1974, σελ. 118-119.
59. L. Duhamel, *Οί θανατικές εκτελέσεις στην Άβινιόν κατά τον δέκατο όγδοο αιώνα* (Les Exécutions capitales à Avignon au XVIIIème siècle), 1890, σελ. 5-6. Τέτοιες σκηνές σημειώνονται άκόμα και στον δέκατο ένατο αιώνα. Ο J. Laurence παραθέτει μερικές από αυτές στο έργο του *Ίστορία της θανατικής ποινής* (A history of capital punishment), 1932, σελ. 195-198 και σελ. 56.
60. S. P. Hardy, *Ώρεςσχόλης*, τόμ. III, 11 Μαΐου 1775, σελ. 67.
61. Corge, *Τεκμηριωμένη άνασκόπηση της έγκληματολογίας* (Documents de criminologie retrospective), 1896, σελ. 257.
62. Αναφέρεται από τον L. Duhamel, *δ.π.*, σελ. 32.
63. Άρχεία του Puy-de-Dôme. Αναφέρεται από τον M. Juillard, *Ληστείες και λαθρεμπόριο στην Haute Auvergne στον δέκατο όγδοο αιώνα* (Brigandage et contrebande en Haute Auvergne au XVIIIème siècle), 1937, σελ. 24.
64. Μοιρολόι του κατάδικου J. D. Langlade, που εκτελέστηκε στην Avignon, στις 12 Άπριλίου του 1768.
65. Όπως ή περίπτωση του Tanguy, που εκτελέστηκε στη Βρετάνη γύρω στα 1740. Πρέπει να πούμε, πώς πριν καταδικαστεί, είχε για καιρό υποβληθεί από τον πνευματικό του σε μακρόχρονη μεταμέλεια. Σύγκρουση, άραγε, ανάμεσα στην κοσμική δικαιοσύνη και στις θρησκευτικές ποινές; Βλ., πάνω στο ζήτημα αυτό: *Τεκμηριωμένη άνασκόπηση της έγκληματολογίας* (Documents de criminologie rétrospective), του A. Corge (1895, σελ. 21). Ο Corge αναφέρεται στο έργο του Trevedy, *Ένας περίπατος στο όρος της δικαιοσύνης και στον τάφο του Tanguy* (Une promenade à la montagne de justice et à la tombe de Tanguy).
66. Πρόκειται για εκείνους που ό R. Mandrou άποκαλεί οί δύο μεγάλοι: τον Cartouche και τον Mandrin· σ' αυτούς πρέπει να προσθέσουμε και τον Guilleri (*Περί της λαϊκής παιδείας στον δέκατο έβδομο και στον δέκατο όγδοο αιώνα* [De la culture populaire aux XVIIIème et XVIIIème siècles], 1964, σελ. 112). Στην Άγγλία, ό Jonathan Wild, ό Jack Sheppard και ό Claude Duval έπαιρναν περίπου την ίδια θέση.

67. Ἡ ἐκτύπωση καί ἡ διάδοση κάθε καλανταριοῦ, φυλλαδίου κ.τ.λ. ὑποβαλλόταν σέ αὐστηρό ἔλεγχο.

68. Τόν τίτλο αὐτόν τόν βρῖσκουμε στή *Γαλάζια Βιβλιοθήκη* τῆς Νορμανδίας καθώς καί σ' ἐκείνη τῆς Troyes. (Βλ., R. Helot, «La Bibliothèque bleue en Normandie», 1928).

69. Βλ., λογουχάρη, Lactetelle: «Γιά νά ἱκανοποιηθεῖ ἡ ἀνάγκη πού νιώθουμε γιά ἔντονες συγκινήσεις, γιά νά καταστεῖ πῶς ἐντυπωσιακό τό παράδειγμα, ἐπιτρέπεται νά κυκλοφοροῦν οἱ φρικτές αὐτές ἱστορίες, νά τίς ἰδιοποιῶνται οἱ λαϊκοί ποιητές μας καί νά διαδίδουν παντοῦ τό θρύλο τους. Ἔτσι, κάποια οἰκογένεια ἀκούει μιά μέρα νά ἐξυμνεῖται τό ἔγκλημα καί τό βασανιστήριο τοῦ παιδιοῦ της.» (*Λόγος περὶ τῶν ἀτιμωτικῶν ποινῶν* [Discours sur les peines infamantes], 1784, σελ. 106).

B'
H TIMΩPIA

Ἡ γενικευμένη τιμωρία

«Οἱ ποινές νά εἶναι μετριοπαθεῖς καί ἀνάλογες μέ τά παραπτώματα, ἢ θανατική ποινή νά ἐπιβάλλεται μονάχα στούς δολοφόνους, καί νά καταργηθοῦν τά βασανιστήρια γιατί ἐξοργίζουν τήν ἀνθρωπότητα¹.» Παντοῦ βρισκουμε διαμαρτυρίες ἐναντία στά βασανιστήρια, ἀπό τά μέσα τοῦ δέκατου ὄγδοου αἰώνα: στούς φιλοσόφους καί στούς θεωρητικούς τοῦ δικαίου· στούς δικαστές, στούς νομομαθεῖς, στούς βουλευτές· στά ὑπομνήματα παραπόνων καί στούς νομοθέτες τῶν συνελεύσεων. Ἡ τιμωρία πρέπει τώρα νά εἶναι διαφορετική: νά καταργηθεῖ ἡ σωματική ἀναμέτρηση ἀνάμεσα στόν μονάρχη καί στόν κατάδικο· νά ἐξουδετερωθεῖ ἡ πάλι σῶμα μέ σῶμα ἀνάμεσα στήν ἐκδίκηση τοῦ ἀρχοντα καί στή συγκρατημένη ἀγανάκτηση τοῦ λαοῦ, μέ τό διάμεσο τοῦ βασανιζόμενου καί τοῦ δημίου. Πολύ σύντομα τό βασανιστήριο γίνεται κάτι τό ἀπαράδεκτο. Ἐξοργιστικό, ἂν τό κρίνουμε ἀναφορικά μέ τήν ἐξουσία, γιατί φανερώνει τήν τυραννία, τήν ὑπερβολή, τή δίψα γιά ἐκδίκηση, τή «σκληρή ἀπόλαυση τῆς τιμωρίας²». Ἐπαίσχυντο, ἂν τό κρίνουμε ἀναφορικά μέ τό θῦμα, πού ὀδηγεῖται στήν ἀπόγνωση καί πού τοῦ ζητοῦν ἀκόμα νά δοξάζει «τό Θεό καί τοὺς κριτές του πού τόν ἔχουν ἐγκαταλείψει³». Ἐπικίνδυνο, ὅπωςδήποτε, γιατί προσφέρει ἕνα στήριγμα καί στή βία πού ἀσκεῖ ὁ βασιλιάς καί σ' ἐκείνη πού ἀσκεῖ ὁ λαός. Λές καί ἡ κυρίαρχη ἐξουσία δέν ἀντιλαμβανόταν, σ' αὐτόν τόν ἀνταγωνισμό τῶν φρικαλέων πράξεων, τήν πρόκληση πού ἐκτοξεύει αὐτή ἢ ἴδια καί πού, κάποια μέρα, θά στραφεῖ ἐναντίον της: συνηθισμένος νά «βλέπει τό αἷμα νά κυλᾷ», ὁ λαός γρήγορα καταλαβαί-

νει πώς «δέν μπορεί νά έκδικηθεῖ παρά μονάχα μέ αἷμα»⁴. Στίς τελετές αὐτές ὅπου γίνονται τόσο ἀντιθετικές τοποθετήσεις, διαφαίνεται ἡ σύγκρουση ἀνάμεσα στή δυσαναλογία τῆς ἔνοπλης δικαιοσύνης καί στήν ὀργή τοῦ λαοῦ πού ἀπειλεῖται. Στή σχέση αὐτή, ὁ Joseph de Maistre ἀναγνωρίζει ἕναν ἀπό τούς θεμελιακοὺς μηχανισμούς τῆς ἀπόλυτης ἐξουσίας: ἀνάμεσα στόν ἄρχοντα καί στό λαό, ὁ δήμιος εἶναι τό συνδετικό γρανάξι· ὁ θάνατος πού ἐπιφέρει μοιάζει μ' ἐκεῖνον τῶν ὑποδουλωμένων χωρικῶν πού ἔχτιζαν τήν Ἁγία Πετρούπολη πάνω σέ ἔλη καί μέσ στίς ἀρρώστιες: εἶναι ἀξίωμα οἰκουμενικότητας· μετατρέπει τήν ἰδιαίτερη βούληση τοῦ τυράννου σέ νόμο γιά ὅλους τούς ἀνθρώπους, καί τό κάθε ἐξουθενωμένο σῶμα μιά συμβολή γιά τήν ἐνίσχυση τοῦ Κράτους· τί σημασία ἔχει ἂν πλήττει ἀθῶους! Οἱ μεταρρυθμιστές τοῦ δέκατου ὄγδοου αἰῶνα καταγγέλλουν τήν παράτολμη καί τελετουργική αὐτή βία σάν κάτι πού ὑπερβαίνει, ἀπό τή μιά καί ἀπό τήν ἄλλη μεριά, τή θεμιτή ἄσκηση τῆς ἐξουσίας: ἡ τυραννία, κατά τή γνώμη τους, ἐρχεται ἀντιμέτωπη μέ τήν ἐξέγερση· ἡ μιά προκαλεῖ τήν ἄλλη. Διπλός κίνδυνος. Ἐντὶ νά ἐκδικεῖται, ἡ ποινική δικαιοσύνη πρέπει ἐπιτέλους νά τιμωρεῖ.

Ἡ ἀναγκαιότητα αὐτή μιάς τιμωρίας χωρίς βασανιστήρια διατυπώνεται ἀρχικά σάν αὐθόρμητη ἐπιθυμία ἢ ἐκφράζεται σάν φυσική ἀγανάκτηση: στόν χειρότερο δολοφόνο ὑπάρχει τουλάχιστον ἕνα στοιχεῖο πού πρέπει κανεῖς νά τό σέβεται ὅταν τιμωρεῖ: τό «ἀνθρώπινο στοιχεῖο». Θά ἔρθει μιά μέρα, στόν δέκατο ἕνατο αἰῶνα, ὅπου αὐτός ὁ «ἄνθρωπος», πού ἀνακαλύπτεται σέ κάθε ἐγκληματία, θά γίνει ὁ στόχος τῆς ποινικῆς ἐπέμβασης, τό ἀντικείμενο πού ἡ ποινική ἐπέμβαση διατείνεται ὅτι θά τό ἀναμορφώσει καί θά τό μεταβάλλει, τό πεδίο μιάς ὀλόκληρης σειρᾶς ἀπό παράδοξες ἐπιστῆμες καί πρακτικές – «σωφρονιστικές», «ἐγκληματολογικές». Στήν ἐποχή, ὅμως, αὐτή τοῦ Διαφωτισμοῦ, ὁ ἄνθρωπος δέν ἀντιτάσσεται στή βαρβαρότητα τοῦ βασανιστηρίου σάν στοιχεῖο θετικῆς γνώσης, ἀλλά σάν ἀκρότατο ὄριο τοῦ Δικαίου: θεμιτό ὄριο τοῦ δικαιώματος κολασμοῦ. Ὁχι ὄριο ὅπου πρέπει νά φτάσει ἡ Δικαιοσύνη ἂν θέλει νά μεταβάλλει τόν ἄνθρωπο, ἀλλά ὄριο πού πρέπει νά τό ἀφήσει ἄθικτο ἂν θέλει νά τόν σεβαστεῖ. *Noli me tangere* («Μή μοῦ ἅπτου»). Αὐτό εἶναι τό σημεῖο ὅπου πρέπει νά σταματήσει ἡ ἐκδίκηση τοῦ μονάρχη. Ὁ «ἄνθρωπος» πού οἱ μεταρρυθμιστές ἀντιθέτουν στήν τυραννία

του ἰκριώματος, εἶναι κι αὐτός ἕνας ἄνθρωπος-μέτρο: ὄχι μέτρο τῶν πραγμάτων ἀλλά τῆς ἐξουσίας.

Ἐπάρχει λοιπόν ἕνα πρόβλημα: μέ ποιό τρόπο ἀντιτάχθηκε αὐτός ὁ ἄνθρωπος-ὄριο στήν παραδοσιακή πρακτική τῆς τιμωρίας; Μέ ποιό τρόπο ἀποτέλεσε τήν ἠθική δικαίωση τῆς μεταρρυθμιστικῆς κίνησης; Γιατί, ἄραγε, αὐτή ἡ τόσο ὁμόφωνη φρίκη γιά τά βασανιστήρια κι αὐτή ἡ ἄμετρη λυρική ἐπιμονή γιά «ἀνθρωπιστικές» τιμωρίες; Ἡ – πράγμα πού εἶναι πάνω κάτω τό ἴδιο – μέ ποιό τρόπο διαρθρώνονται σέ μιά καί μόνη στρατηγική τά δυό αὐτά στοιχεῖα πού ὑπάρχουν πάντα στή διεκδίκηση μιᾶς ἀπαλότερης ποινῆς: τό «μέτρο» καί ἡ «ἀνθρωπιά»; Στοιχεῖα τόσο ἀπαραίτητα καί ὅμως τόσο ἀδέβαια, στοιχεῖα τόσο θολά καί πάντα συνδεδεμένα ἀνάμεσά τους μέ τήν ἴδια ἀμφίβολη σχέση, πού τά ξαναβρίσκουμε, πάντα ἴδια, καί σήμερα ἀκόμα ὅταν τίθεται καί πάλι, ὅπως ἄλλοτε, τό πρόβλημα τῆς οἰκονομίας τῶν ποινῶν. Θά ἔλεγε κανεῖς πώς ὁ δέκατος ὄγδοος αἰώνας δημιούργησε τήν κρίση τῆς οἰκονομίας αὐτῆς, πώς πρότεινε, γιά νά τήν διευθετήσει, τόν θεμελιακό νόμο ὅτι ἡ τιμωρία πρέπει νά ἔχει σάν «μέτρο» τήν «ἀνθρωπιά», χωρίς ὅμως ποτέ νά δοθεῖ ἕνα καθορισμένο νόημα στό ἀξίωμα τοῦτο, πού μολαταῦτα θεωρεῖται ἀδύνατο νά παρακαμφθεῖ. Πρέπει λοιπόν τώρα νά περιγράψουμε τή γέννηση καί τά πρῶτα δῆματα τῆς αἰνιγματικῆς αὐτῆς «ἠπιότητας».

Ἐξυμνοῦνται οἱ μεγάλοι «μεταρρυθμιστές» – ὁ Beccaria, ὁ Servan, ὁ Dupaty ἢ ὁ Lacretelle, ὁ Duport, ὁ Pastoret, ὁ Target, ὁ Bergasse, καθώς καί οἱ συντάκτες τῶν «Ἐπομημάτων» ἢ τά μέλη τῆς Συντακτικῆς Συνέλευσης – ἐπειδή ἐπέβαλαν τήν «ἠπιότητα» αὐτή σ' ἕνα δικαστικό σύστημα καί σέ «κλασικούς» θεωρητικούς πού, ὡς τά τέλη τοῦ δέκατου ὄγδου αἰώνα, ἀντιτάσσονταν σ' αὐτήν, καί μάλιστα μέ τεκμηριωμένη αὐστηρότητα⁵.

Θά πρέπει, πάντως, νά ἐπανατοποθετήσουμε τή μεταρρύθμιση αὐτή στά πλαίσια μιᾶς διαδικασίας, πού πρόσφατα ἀναδείχθηκε ἀπό τούς ἱστορικούς ὕστερα ἀπό τή μελέτη τῶν δικαστικῶν ἀρχείων: τῆς ὕφησης στήν αὐστηρότητα τῶν ποινῶν στόν δέκατο ὄγδοο αἰώνα ἢ, γιά τήν ἀκρίβεια, τῆς διπλῆς κίνησης μέ τήν

όποία, στην περίοδο αυτή, τά έγκλήματα φαίνεται νά χάνουν τή
 βιαιότητά τους, ένώ, αντίστοιχα, οί ποινές αποβάλλουν ένα μέ-
 ρος τής ασυτηρότητάς τους, χάρη, όμως, σέ πολλαπλές παρεμβά-
 σεις. Πράγματι, από τά τέλη κιόλας του δέκατου έβδομου αιώνα
 παρατηρείται σημαντική μείωση τών αίματηρών έγκλημάτων και,
 γενικότερα, τών σωματικων επιθέσεων· ή παραβίαση τής ιδιο-
 κτησίας αντικαθιστά τώρα τά βίαια έγκλήματα· ή κλοπή και ή
 ύπεξαίρεση αντικαθιστούν τίς δολοφονίες και τούς τραυματι-
 σμούς. Έ διαχυτη, συμπτωματική, αλλά συχνή στίς φτωχότερες
 τάξεις έγκληματικότητα, δίνει τή θέση της σέ μιά περιορισμένη
 και «έντεχνη» έγκληματικότητα· οί έγκληματίες του δέκατου
 έβδομου αιώνα είναι «άνθρωποι καταπονημένοι, ύποσιτισμένοι,
 άνθρωποι τής στιγμής, εύερέθιστοι, έγκληματίες έποχιακοί»· ένώ
 οί έγκληματίες του δέκατου όγδοου αιώνα είναι «κατεργάρηδες,
 πονηροί, πανούργοι ύπολογιστές» – έγκληματικότητα τών «περι-
 θωριακων»⁶. Τέλος, ή έσωτερική όργάνωση τής έγκληματικότη-
 τας μετατρέπεται: οί μεγάλες συμμορίες τών κακοποιων (ληστές
 σέ μικρές όπλισμένες ομάδες, λαθρέμποροι πού πυροβολούν τούς
 ύπαλλήλους του Τελωνείου, άπολυμένοι στρατιώτες ή λιποτάχτες
 πού λυμαινονται τήν ύπαιθρο) τείνουν νά διαλυθούν· κυνηγημέ-
 νες τώρα πιό άποτελεσματικά, αναγκασμένες νά συμπύσσονται
 σέ μικρότερες ομάδες για νά περνούν άπαρατήρητες (άποτελούν-
 νται συχνότατα από έλάχιστους άντρες μονάχα), περιορίζονται
 σέ έπιχειρήσεις πιό συγκαλυμμένες, μέ έλάχιστη ανάγκη χρησιμο-
 ποίησης δύναμης και μέ έλάχιστο κίνδυνο μακλειού: «Έ φυσική
 έξόντωση ή ή θεσμική έξάρθρωση τών μεγάλων συμμοριων...
 αφήνει, ύστερα από τά 1755, τό πεδίο έλεύθερο στην έγκληματι-
 κότητα έναντίον τής ιδιοκτησίας, ή όποία άποδειχεται, από δώ
 και μπρός, άτομικιστική ή χαρακτηρίζει μικροσκοπικές ομάδες
 άποτελούμενες από νυχτοκλέφτες και πορτοφολάδες: ό άριθμός
 τους δέν ξεπερνά τά τέσσερα άτομα⁷.» Μιά εύρύτατη κίνηση με-
 τατοπίζει τίς παράνομες σωματικές επιθέσεις προς τή λίγο πολύ
 άμεση ύπεξαίρεση διαφόρων αγαθων· και τή «μαζική έγκληματι-
 κότητα» προς μιά «περιθωριακή έγκληματικότητα» πού, κατά με-
 γάλο μέρος, χαρακτηρίζει έπαγγελματίες. Παρατηρείται, λοιπόν,
 κάποια προοδευτική ύφεση – «μιά μείωση τής έντασης πού έπι-
 κρατεί στίς ανθρώπινες σχέσεις... ένας ασυτηρότερος έλεγχος
 τών βίαιων παρορμήσεων⁸» – και οί παράνομες ένεργειες φαίνε-

ται τώρα νά παραβλέπουν τό σώμα και νά στρέφονται σέ άλλους στόχους. 'Απάλυνση τών ἐγκλημάτων πού ἐρχεται πρὶν ἀπό τήν ἀπάλυνση τῆς νομοθεσίας. 'Ωστόσο, ἡ ἀλλαγὴ αὐτὴ δέν εἶναι δυνατὸν νά διαχωριστεῖ ἀπὸ τίς διαφορὲς διαδικασίες πού τῆ θεμελιώνουν· και πρῶτ' ἀπ' ὅλα, – ὅπως τό σημειώνει ὁ P. Chaunu, – ἀπὸ τῆ μετατροπὴ τών οἰκονομικῶν πιέσεων, ἀπὸ μιὰ γενικὴ ἄνοδο τοῦ ἐπιπέδου ζωῆς, ἀπὸ μιὰ σημαντικὴ δημογραφικὴ αὔξησι, ἀπὸ τόν πολλαπλασιασμό τοῦ πλούτου και τῆς ἰδιοκτησίας, και ἀπὸ τὴν «ἀνάγκη ἀσφάλειας πού συνεπάγεται ἡ ἀπόκτηση τοῦ πλούτου⁹». 'Επίσης, διαπιστώνεται, στή διάρκεια τοῦ δέκατου ὄγδοου αἰῶνα, κάποια σκλήρυνση τῆς δικαιοσύνης, τῆς ὁποίας τά κείμενα ἐντείνουν τὴν αὐστηρότητά τους σέ ὀρισμένα σημεῖα: στήν 'Αγγλία, στά 223 κεφαλικά ἐγκλήματα πού ἀναφέρονται στίς ἀρχές τοῦ δέκατου ἔνατου αἰῶνα, τά 156 εἶχαν ἀπασχολήσει τὴ δικαιοσύνη στά ἑκατὸ τελευταῖα χρόνια¹⁰. Στὴ Γαλλία, ἡ νομοθεσία γιὰ τὴν ἀλητεία εἶχε πολλές φορές τροποποιηθεῖ και εἶχε γίνει πολὺ αὐστηρότερη ἀπὸ τόν δέκατο ἔβδομο αἰῶνα και πέρα· μιὰ πιὸ μεθοδικὴ και πιὸ σχολαστικὴ ἄσκηση τῆς δικαιοσύνης τείνει νά περιλάβει ὅλα τά μικρο-ἀδικήματα πού ὡς τότε τά ἄφηνε εὐκόλα νά τῆς διαφύγουν: «Στόν δέκατο ὄγδοο αἰῶνα, ἡ δικαιοσύνη ἀρχίζει νά γίνεται πιὸ ἀργοκίνητη, πιὸ σκαιὰ και πιὸ αὐστηρὴ γιὰ τίς κλοπές, πού ἡ συχνότητά τους ἔχει σχετικὰ αὐξηθεῖ· ἀναφορικὰ μέ τὴν κλοπὴ, παίρνει ἀπὸ δῶ κι ἐμπρός ἀστικὴ ὄψη ταξικῆς δικαιοσύνης¹¹»· ἡ ἀνάπτυξη στή Γαλλία γενικά, ἀλλὰ κυρίως στό Παρίσι, ἑνὸς ἀστυνομικοῦ μηχανισμοῦ, πού παρεμπόδιζε τὴν αὐξηση τῆς ἐκδηλῆς και ὀργανωμένης ἐγκληματικότητας, τὴν προσανατολίζει σέ μορφές πιὸ συγκαλυμμένες. Καί στό σύνολο αὐτὸ τών προφυλακτικῶν μέτρων, πρέπει νά προσθέσουμε τὴν ἀρκετὰ διαδομένη πίστη σέ μιὰν ἀδιάκοπη και ἐπικίνδυνη ἄνοδο τῆς ἐγκληματικότητας. 'Ενῶ οἱ σύγχρονοὶ μας ἱστορικοὶ διαπιστώνουν πὼς οἱ μεγάλες συμμορίες κακοποιῶν τείνουν νά περιορίζονται, ὁ Le Grosne τίς βλέπει νά ἐνσχύπτουν σάν σύννεφα ἀπὸ ἀκριδὲς σέ ὀλόκληρη τὴ γαλλικὴ ὑπαιθρο: «Μοιάζουν μέ ἀδηφάγα ἔντομα πού λυμαίνονται καθημερινὰ τὴν παραγωγὴ τών καλλιεργητῶν. Καί, γιὰ νά μιλήσουμε χωρὶς μεταφορές, πρόκειται γιὰ ἐχθρικές στρατιές σκορπισμένες σέ ὅλη τὴν ἐπικράτεια, πού ζοῦν σέ βάρος τών κατοίκων σάν νά βρίσκονται σέ κατακτημένη χώρα και ἐπιβάλλουν τεράστιες εἰ-

σφορές με τό πρόσχημα τῆς ἐλεημοσύνης.» Στοιχίζουσιν στούς φτωχοὺς χωρικούς περισσότερο ἀπ' ὅ,τι θά στοίχιζε ἡ βασιλικὴ εἰσφορά: κατὰ ἓνα τρίτο τουλάχιστον, στίς περιοχές ὅπου ἡ φορολογία εἶναι ἡ μεγαλύτερη¹². Οἱ περισσότεροὶ παρατηρητές ὑποστηρίζουν πὼς ἡ ἐγκληματικότητα ὀλοένα αὐξάνει· τό ὑποστηρίζουν, βέβαια, ἐκεῖνοι πού ἀπαιτοῦν μεγαλύτερη αὐστηρότητα· τό ὑποστηρίζουν ἀκόμα κι ἐκεῖνοι πού πιστεύουν ὅτι μιὰ δικαιοσύνη ὄχι τόσο σκληρὴ θά ἦταν πιά ἀποτελεσματικὴ, λιγότερο διατεθειμένη νά ὑποχωρεῖ μονάχη τῆς μπροστά στίς συνέπειες τῆς βίας τῆς¹³. τό ὑποστηρίζουν οἱ δικαστές πού διατείνονται ὅτι οἱ πολυάριθμες δίκες ὑπερβαίνουν τίς δυνατότητές τους: «Ἡ ἐξαθλίωση τῶν λαῶν καί τὰ ἐκλυτα ἦθη πολλαπλασίασαν τὰ ἐγκλήματα καί τοὺς ἐνόχους¹⁴· τό ἀποδείχνει, ὅπωςδήποτε, ἡ πραγματικὴ λειτουργία τῶν δικαστηρίων. «Τὰ τελευταῖα χρόνια τοῦ παλιοῦ Καθεστώτος προαναγγέλλουν κιόλας τὴν ἐπαναστατικὴ καί αὐτοκρατορικὴ ἐποχὴ. Στίς δίκες τῶν ἐτῶν 1782-1789, ἐντύπωση κάνει ἡ αὐξηση τῶν κινδύνων. Αὐστηρότητα ἀπέναντι στοὺς φτωχοὺς, συνδυασμένη ἄρνηση προσέλευσης μαρτύρων, ἀμοιβαία ἄνοδος τῆς καχυποψίας, τοῦ μίσους καί τοῦ φόβου¹⁵.»

Στὴν πραγματικότητα, ἡ μεταστροφή ἀπὸ μιὰν αἵματηρὴ ἐγκληματικότητα σέ μιαν ἐγκληματικὴ οἰκονομικῆς ἀπάτης ἀποτελεῖ μέρος ἑνὸς περίπλοκου μηχανισμοῦ, πού τὰ κυριότερά του στοιχεῖα εἶναι ἡ ἀνάπτυξη τῆς παραγωγῆς, ἡ αὐξηση τοῦ πλούτου, μιὰ πιά ἐντατικὴ νομικὴ καί ἠθικὴ ἀξιολόγηση τῶν σχέσεων ἰδιοκτησίας, μέθοδες ἐπιτήρησης πιά αὐστηρές, πιά στενὴ παρακολούθηση τοῦ πληθυσμοῦ, περισσότερο προσαρμοσμένες τεχνικὲς ἀνίχνευσης, σύλληψης, πληροφόρησης: ἡ μετατόπιση τῶν παράνομων πράξεων ἀντιστοιχεῖ σέ πιά ἐκτεταμένες καί ὀξύτερες κολαστικὲς μεθόδους.

Πρόκειται, ἄραγε, γιά γενικὴ μετατροπὴ τῆς συμπεριφορᾶς, γιά «ἀλλαγὴ πού ἀνήκει στὸ πεδίο τῆς νόησης καί τῆς ὑποσυνείδησης¹⁶»; Ἴσως. Πιά σίγουρα, ὅμως, καί πιά ἄμεσα, πρόκειται γιά μιὰ προσπάθεια νά ἐφαρμοστοῦν οἱ μηχανισμοὶ τῆς ἐξουσίας πού πλαισιώνουν τὴ ζωὴ τῶν ἀτόμων· γιά μιὰ προσαρμογὴ καί μιὰ τελειοποίησι τῶν μηχανισμῶν ἑνὸς συστήματος πού ἀσχολεῖται μ' αὐτὰ καί ἐπιτηρεῖ τὴν καθημερινὴ τους συμπεριφορὰ, τὴν ταυτότητά τους, τὴ δραστηριότητά τους, τίς φαινομενικὰ ἀσημαντεσ κινήσεις τους· γιά μιὰ διαφορετικὴ πολιτικὴ ἀπέναντι σ' αὐ-

τή τήν πολλαπλότητα σωμάτων και δυνάμεων πού αποτελεί έναν πληθυσμό. Αυτό πού σκιαγραφείται τώρα, δέν εἶναι τόσο ἕνας καινούργιος σεβασμός γιά τήν ἀνθρώπινη πλευρά τοῦ κατάδικου – τά βασανιστήρια δέν ἔπαυσαν νά ἰσχύουν ἀκόμα και γιά δευτερεύοντα ἐγκλήματα –, ὅσο ἡ τάση γιά μιά δικαιοσύνη πιό εὐέλικτη και πιό ἐπιδέξια, γιά μιά πιό αὐστηρή ποινική ἀστυνόμευση τοῦ κοινωνικοῦ σώματος. Σύμφωνα μέ μιά κυκλική διαδικασία, παρεμποδίζεται ὀλοένα και περισσότερο ἡ διάπραξη δίαιων ἐγκλημάτων, αὐξάνει ἡ ἀδιαλλαξία ἀπέναντι στά οἰκονομικά ἀδικήματα, ὁ ἔλεγχος γίνεται αὐστηρότερος, οἱ ποινικές παρεμβάσεις περισσότερο προληπτικές και πολυπληθέστερες.

Ὡστόσο, ἄν συγκρίνουμε τή διαδικασία αὐτή μέ τίς κριτικές τῶν μεταρρυθμιστῶν, παρατηροῦμε μίαν ἀξιόλογη στρατηγική σύμπτωση. Αυτό πού κατακρίνεται στήν παραδοσιακή δικαιοσύνη – πρίν καθοριστοῦν οἱ ἀρχές μιᾶς καινούργιας ποινικολογίας – εἶναι οἱ ὑπερβολικά αὐστηρές τιμωρίες· ἀλλά ἡ ὑπερβολική αὐτή αὐστηρότητα εἶναι συνδεδεμένη μέ ἀντικανονικές πράξεις περισσότερο, παρά μέ τήν κατάχρηση τῆς κολαστικῆς ἐξουσίας. Στίς 24 Μαρτίου τοῦ 1790, ὁ Thouret ἐγκαινιάζει στή Συντακτική Συνέλευση τή συζήτηση γιά τήν καινούργια ὀργάνωση τῆς δικαστικῆς ἐξουσίας. Ἐξουσία πού, κατά τή γνώμη του, ἔχει «διαστραφεῖ» στή Γαλλία μέ τρεῖς τρόπους. Μέ ἕναν ἰδιωτικό σφετερισμό: τό δικαστικό ἀξίωμα ἀγοράζεται· μεταδιβάζεται κληρονομικά· ἔχει ἀγοραστική ἀξία και, κατά συνέπεια, ἡ δικαιοσύνη πού ἀπονέμεται εἶναι πολυδάπανη. Μέ μιά σύγχυση ἀνάμεσα σέ δυό εἶδη ἐξουσίας: τῆς ἐξουσίας ἐκείνου πού ἀπονέμει τή δικαιοσύνη και ἐκδίδει δικαστικές ἀποφάσεις ἐφαρμόζοντας τόν νόμο, και τῆς ἐξουσίας ἐκείνου πού νομοθετεῖ. Τέλος, μέ τήν ὑπαρξη μιᾶς ὀλόκληρης σειρᾶς ἀπό προνόμια πού καταντοῦν ἀμφίβολη τήν ἀσκησι τῆς δικαιοσύνης: ὑπάρχουν δικαστήρια, διαδικασίες, διάδικοι, ἀκόμα και ἀδικήματα «προνομιακά», πού δέν ὑποπίπτουν στό κοινό δίκαιο¹⁷. Ἔχουμε ἐδῶ μιά μονάχα ἀπό τίς ἀναρίθμητες ἐπικρίσεις πού διατυπώθηκαν ἐδῶ και πάνω ἀπό μισόν αἶωνα, και πού ὅλες τους καταγγέλλουν, στή «διαυτροφή» αὐτή, τήν ἀρχή μιᾶς ἀντικανονικῆς δικαιοσύνης. Ἡ ποινική δικαιοσύνη εἶναι ἀντικανονική πρῶτ' ἀπ' ὅλα ἐξαιτίας τῆς πολλαπλότητας τῶν δικαστικῶν κλάδων, πού ἔργο τους εἶναι νά ἐξασφαλίζουν τήν ἀπονομή της, χωρίς ὅμως και νά ἀποτελοῦν μιά

συνεχόμενη και μοναδική πυραμίδα¹⁸. Έστω κι αν παραμερίσουμε τις θρησκευτικές δικαιοδοσίες, πρέπει να έχουμε υπόψη μας τις ασυνέπειες, τις περιπλοκές και τις συγκρούσεις ανάμεσα στις διάφορες κατηγορίες δικαιοσύνης: τη δικαιοσύνη των αρχόντων, που ισχύει ακόμα για την καταστολή των ελαφρών αδικημάτων· τη δικαιοσύνη του μονάρχη, που παρουσιάζεται με διάφορες μορφές, και μάλιστα μή-συντονισμένες (τά βασιλικά δικαστήρια βρίσκονται σε συχνή σύγκρουση με τά διοικητικά δικαστήρια, και προπάντων με τά διοικητικά έφετεία που δημιουργήθηκαν πρόσφατα σάν ενδιάμεσες δικαιοδοσίες)· τη δικαιοσύνη που, «νόμω και πράγματι», εξασφαλίζεται από ανώτερες διοικητικές δικαιοδοσίες (όπως, λογουχάρη, οί βασιλικοί έπόπτες), ή αστυνομικές δικαιοδοσίες (όπως οί έπίτροποι και οί αστυνομικοί διευθυντές). Σ' αυτές θά πρέπει να προσθέσουμε τό δικαίωμα του βασιλιά ή των εκπροσώπων του να παίρνουν αποφάσεις για φυλάκιση ή για έξορία, χωρίς καμιά κανονική διαδικασία. Οί πολλαπλές αυτές άρμοδιότητες, εξαιτίας τής ίδιας τους τής πληθωρικότητας, άλληλοεξουδετερώνονται και είναι άνίκανες να καλύψουν τό κοινωνικό σωμα στό σύνολό του. Τό άλληλομπερδεμά τους καθιστά την ποινική δικαιοσύνη έλλιπή μέχρι παραδοξότητας. Έλλιπή, εξαιτίας των διαφορών στά έθιμα και στις δικονομίες, παρ' όλον τον γενικό χαρακτήρα του Διατάγματος του 1670· έλλιπή, εξαιτίας των έσωτερικών συγκρούσεων ανάμεσα στις πολλαπλές άρμοδιότητες· έλλιπή, άφου κάθε δικαιοδοσία είναι άναγκασμένη να κρίνει ιδιαίτερα συμφέροντα – πολιτικά ή οικονομικά· έλλιπή, τέλος, εξαιτίας των διαφόρων έπεμβάσεων τής βασιλικής εξουσίας που μπορεί να παρεμποδίσει, με την άπονομή χάριτος, με τή μετατροπή τής ποινής, με την κλήση στό βασιλικό συμβούλιο ή με τις άμεσες πιέσεις στους δικαστές, την κανονική και αυστηρή πορεία τής δικαιοσύνης.

Στήν κριτική τους, οί μεταρρυθμιστές αναφέρονται μάλλον στήν κακή ρύθμιση τής εξουσίας, παρά στήν αδυναμία της ή στή σκληρότητά της. Έυεβολική εξουσία στις κατώτερες δικαιοδοσίες που μπορούν, εξαιτίας τής άμάθειας και τής εξαθλίωσης των καταδικών, να περιφρονήσουν τις εκκλήσεις για δικαιοσύνη και να εκτελέσουν, χωρίς έλεγχο, αυθαίρετες αποφάσεις· έυεβολική εξουσία τής εισαγγελικής άρχης, που έχει άπεριόριστες δυνατότητες δίωξης, ενώ ό κατηγορούμενος είναι όλοτελα άφοπλισμένος

ἀπέναντί της – πράγμα πού ὀδηγεῖ τούς δικαστές, ἄλλοτε σέ ὑπερβολική αὐστηρότητα καί ἄλλοτε, ἀπό ἀντίδραση, σέ ὑπερβολική ἐπιείκεια· ὑπερβολική ἐξουσία στους δικαστές πού ἀρκοῦνται πολλές φορές σέ μηδαμινές ἀποδείξεις, φτάνει νά εἶναι «νόμιμες», καί πού διαθέτουν μεγάλη εὐχέρεια στήν ἐκλογή τῆς ποινῆς· ὑπερβολική ἐξουσία στους «βασιλικούς ἐκπροσώπους», ὄχι μονάχα ἀπέναντι στους κατηγορουμένους ἀλλά καί ἀπέναντι σά ἄλλα δικαστικά ὄργανα· ὑπερβολική, τέλος, ἐξουσία ἀσκούμενη ἀπό τόν βασιλιά, ἀφοῦ μπορεῖ νά διακόψει τή δικαστική διαδικασία, νά μετατρέψει τίς ἀποφάσεις τοῦ δικαστηρίου, νά ἀφαιρέσει ἀπό τή δικαιοδοσία τῶν δικαστῶν τήν ὑπόθεση, νά τούς καθαιρέσει ἢ νά τούς ἐξορίσει, νά τούς ἀντικαταστήσει μέ δικαστές διορισμένους ἀπό βασιλική ἐπιτροπή. Ἡ παράλυση τῆς δικαιοσύνης ὀφείλεται πολύ λιγότερο στήν ἐξασθένή της ἀπ' ὅτι στήν κακῶς ρυθμισμένη κατανομή τῆς ἐξουσίας, στή συγκέντρωσή της σε ὀρισμένα σημεῖα, καί στίς συγκρούσεις καί στίς ἀσυνέπειες πού προκύπτουν ἀπ' ὅλα αὐτά.

Ὡστόσο, αὐτή ἡ δυσλειτουργία τῆς ἐξουσίας ἀνάγει σέ ὑπερτροφία τοῦ Κέντρου: σ' αὐτό πού θά μπορούσαμε νά ἀποκαλέσουμε μοναρχική «ὑπερεξουσία», πού ταυτίζει τό δικαίωμα κολασμοῦ μέ τήν προσωπική ἐξουσία τοῦ μονάρχη. Θεωρητική ταύτιση πού ἀναγνωρίζει τόν βασιλιά σάν *fons justitiae*: ἀλλά πού οἱ πρακτικές της συνέπειες μποροῦν νά ἀποκρυσταλλογραφηθοῦν ἀκόμα καί σέ ὅ,τι φαίνεται νά τοῦ ἀντιτάσσεται καί νά περιορίζει τήν ἀπολυταρχία του. Κι αὐτό, ἐπειδή ὁ βασιλιάς, γιά οἰκονομικούς λόγους, ἰδιοποιεῖται τό δικαίωμα νά ἐμπορευέται δικαστικές θέσεις πού ἄλλωστε τοῦ «ἀνήκουν», καί ἔτσι ἔχει ἀπέναντί του δικαστές, ἰδιοκτῆτες τῶν ἀξιωμάτων τους, ὄχι μονάχα ἀνάγωγους, ἀλλά καί ἀπαίδευτους, συμφεροντολόγους, ἔτοιμους γιά κάθε συναλλαγή. Ἐπειδή δέν παύει νά δημιουργεῖ καινούργια ἀξιώματα, πολλαπλασιάζονται οἱ συγκρούσεις τῆς ἐξουσίας καί τῶν ἀρμοδιοτήτων. Ἐπειδή ἀσκεῖ αὐστηρότατο ἔλεγχο πάνω στους «ἀνθρώπους του» ἐνώ τούς ἐκχωρεῖ τό δικαίωμα σχεδόν αὐτοπροαίρετης ἐξουσίας, ἐντείνονται οἱ συγκρούσεις στό δικαστικό σῶμα. Ἐπειδή ὠθεῖ τή δικαιοσύνη σέ ἀνταγωνισμό, μέ πάρα πολλές βεβιασμένες διαδικασίες (δικαιοδοσίες σέ κατώτερους δικαστικούς καί σέ ἀστυνομικούς) ἢ μέ διοικητικά μέτρα, παραλύει ἢ κανονική δικαιοσύνη, πού καταντᾶ πολλές φορές ἐπιεικής

καί ἀθέβαιη, ἢ ἄλλες φορές ἀπερίσκεπτη καί αὐστηρότατη¹⁹.

Δέν ἐπικρίνονται τόσο, ἢ μονάχα τὰ προνόμια τῆς δικαιοσύνης, ὁ αὐθαίρετος χαρακτήρας τῆς, ἢ πατροπαράδοτη ἔπαρσή τῆς, τὰ ἀνεξέλεγκτα δικαιώματά τῆς, ὅσο τό κράμα τῶν ἀδυναμιῶν τῆς καί τῶν ἀκροτήτων τῆς, τῶν ὑπερβολῶν τῆς καί τῶν ἐλλείψεων τῆς, καί πάνω ἀπ' ὅλα ἡ ἴδια ἡ ἀρχή αὐτοῦ τοῦ κράματος – ἡ μοναρχική ὑπερεξουσία. Πραγματικός στόχος τῆς μεταρρύθμισης – κι αὐτό ἀπό τότε πού ἄρχισε νά διατυπώνεται σέ γενικές γραμμές – δέν εἶναι τόσο νά θεμελιώσει ἕνα καινούργιο κολαστικό δίκαιο βασισμένο σέ πιό δίκαιες ἀρχές, ὅσο νά ἐδραιώσει μιά καινούργια «οἰκονομία» τοῦ κολαστικοῦ δικαίου, νά ἐξασφαλίσει μιά καλύτερη κατανομή του, νά τό καταστήσει ὄχι τόσο συγκεντρωμένο σέ ὀρισμένα προνομιακά σημεῖα, οὔτε τόσο διαμοιρασμένο ἀνάμεσα σέ ἀντικρουόμενες δικαιοδοσίες, ἀλλά νά τό διαμοιράσει σέ ὁμοιογενῆ κυκλώματα ἱκανά νά δροῦν παντοῦ καί συνεχῶς καί ὡς τὰ βαθύτατα ἀκόμα στρώματα τοῦ κοινωνικοῦ σώματος²⁰. Ἡ μεταρρύθμιση τοῦ ποινικοῦ δικαίου πρέπει νά ἐρμηνευθεῖ σάν μιά στρατηγική γιά τήν ἀναδιάρθρωση τῆς κολαστικῆς ἐξουσίας, σύμφωνα μέ μέθοδες πού τήν καθιστοῦν πιό ὀμαλή, πιό δραστική, πιό σταθερή καί πιό ἀποτελεσματική! πού ἐντείνουν, μέ λίγα λόγια, τὰ ἀποτελέσματά τῆς μειώνοντάς τό οἰκονομικό της κόστος (ἀποσυνδέοντάς την, δηλαδή, ἀπό τό σύστημα τῆς ιδιοκτησίας, τῆς ἀγορᾶς καί τῆς πώλησης, τῆς ἐμπορίας τῶν ἀξιωμάτων, ἀκόμα καί τῶν ἀποφάσεων), καθώς καί τό πολιτικό της κόστος (ἀποσυνδέοντάς την ἀπό τό αὐθαίρετο τῆς μοναρχικῆς ἐξουσίας). Ἡ καινούργια νομική θεωρία τῆς ποινῆς ὑποδηλώνει, στήν πραγματικότητα, μιά νέα «οἰκονομική πολιτική» τῆς κολαστικῆς ἐξουσίας. Καταλαβαίνουμε, λοιπόν, τώρα γιατί ἡ «μεταρρύθμιση» αὐτή δέν εἶχε ἕνα συγκεκριμένο σημεῖο προέλευσης. Δέν εἶναι οἱ πιό φωτισμένοι δικαστικοί, οὔτε οἱ φιλόσοφοι, ἐχθροί τῆς τυραννίας καί φίλοι τῆς ἀνθρωπότητας, οὔτε κἀν οἱ κοινωνικές ὀμάδες οἱ ἀντιτασσόμενες στό κοινοβουλευτικό σῶμα, πού βρισκονται στήν ἀπαρχή τῆς μεταρρύθμισης. Ἡ, μάλλον, δέν εἶναι μονάχα αὐτοί· στό ἴδιο ὀλικό σχέδιο μιᾶς νέας κατανομῆς τῆς κολαστικῆς ἐξουσίας καί μιᾶς νέας διανομῆς τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς, διασταρώνονται πολλά καί διαφορετικά συμφέροντα. Ἡ μεταρρύθμιση δέν διαμορφώθηκε ἔξω ἀπό τόν δικαστικό μηχανισμό καί ἐναντίον ὄλων τῶν

ἀντιπροσώπων του· διαμορφώθηκε, στήν οὐσία, ἀπό τά μέσα, ἀπό ἕνα μεγάλο ἀριθμό δικαστικῶν, ξεκινώντας ἀπό στόχους πού τούς ἦταν κοινοί, καθώς καί ἀπό συγκρουόμενες ἐξουσίες πού τούς ἔφερναν ἀντιμέτωπους μεταξύ τους. Οἱ μεταρρυθμιστές δέν ἦταν, βέβαια, ἡ πλειοψηφία στό δικαστικό σῶμα· ἦταν ὁμως νομομαθεῖς πού χάραξαν τίς γενικές ἀρχές τῆς μεταρρύθμισης: μιά δικαστική ἐξουσία πού νά μήν ἐξαρτιέται ἀπό τήν ἄμεση ἄσκηση τῆς δεσποτικῆς ἐξουσίας τοῦ ἄρχοντα· πού νά μήν ἔχει τήν ἀξίωση νά νομοθετεῖ· πού νά διαχωρίζεται ἀπό τίς σχέσεις ἰδιοκτησίας· καί πού, μή ἔχοντας ἄλλο ρόλο παρὰ νά δικάζει, νά ἀσκεῖ τό λειτουργημά της μέ πληρότητα. Μέ λίγα λόγια, μιά δικαστική ἐξουσία πού νά μήν ἐξαρτιέται ἀπό τά πολλαπλά, ἀσυνεπῆ, καί συχνά ἀντιφατικά προνόμια τῆς κυρίαρχης ἐξουσίας, ἀλλά ἀπό μιά δημόσια ἐξουσία πού νά κατανέμεται σταθερά. Ἡ γενική αὕτη ἀρχή προσδιορίζει μιά συνολική στρατηγική πού στάθηκε ἡ ἀφετηρία πολλῶν καί διαφορετικῶν ἀγῶνων. Ἀγῶνων φιλοσόφων, ὅπως ὁ Voltaire, καί πολιτικῶν συγγραφέων ὅπως ὁ Brissot ἢ ὁ Marat· ἀλλά καί ἀγῶνων δικαστικῶν λειτουργῶν πού τά συμφέροντά τους ἦταν, πάντως, πολύ διαφορετικά: ὅπως ὁ Le Grosne, σύμβουλος τοῦ Ἀνώτατου Δικαστηρίου τῆς Ὁρλεάνης, καί ὁ Lacretelle, εἰσαγγελέας τοῦ Ἐφετείου· ὁ Targey, πού, ὅπως καί τά βασιλικά δικαστήρια, ἀντιτίθεται στή μεταρρύθμιση τοῦ Μαυρέου· ἀλλά ἀκόμα καί ὁ J. N. Moreau πού ὑποστηρίζει τή βασιλική ἐξουσία ἐνάντια στούς δικαστικούς· οἱ Serven καί Dupaty, δικαστικοί καί οἱ δύο, ἀλλά σέ σύγκρουση μέ τούς συναδέλφους τους, κ.τ.λ.

Σέ ὄλη τή διάρκεια τοῦ δέκατου ὄγδοου αἰῶνα, μέσα καί ἔξω ἀπό τόν δικαστικό μηχανισμό, στήν καθημερινή ποινική πρακτική, ὅπως καί στήν κριτική τῶν θεσμῶν, διαμορφώνεται μιά νέα στρατηγική γιά τήν ἄσκηση τοῦ δικαιώματος κολασμοῦ. Καί ἡ «μεταρρύθμιση» καθεαυτή, ὅπως διατυπώνεται στίς θεωρίες τοῦ δικαίου ἢ ὅπως σκιαγραφεῖται στά ὑποβαλλόμενα νέα σχέδια, εἶναι ἡ πολιτική ἢ φιλοσοφική συνέχιση τῆς στρατηγικῆς αὐτῆς, μέ τούς πρωταρχικούς της σκοπούς: νά καταστήσει τόν κολασμό καί τήν καταστολή τῶν παράνομων πράξεων ἕνα κανονικό λειτουργηματα, ἐπεκτατικό τῶν δικαιωμάτων τῆς κοινωνίας· ὄχι ἐλαφρότερη ποινή, ἀλλά ὀρθότερη ποινή· ποινή μέ μειωμένη, ἴσως, αὐστηρότητα, ἀλλά μέ περισσότερη καθολικότητα καί ἀναγκαιότητα·

βαθύτερη είσχώρηση της κολαστικής εξουσίας στο κοινωνικό σώμα.

Οί συγκυρίες όπου γεννήθηκε ή μεταρρύθμιση δέν είναι, λοιπόν, τό αποτέλεσμα μιās καινούργιας ευαισθησίας, αλλά μιās διαφορετικής πολιτικής απέναντι στίς παρανομίες.

Έντελώς σχηματικά, θά μπορούσαμε νά πούμε πώς στο προεπαναστατικό καθεστώσ τά διάφορα κοινωνικά στρώματα είχαν τό καθένα τους ένα όρισμένο περιθώριο άνεκτής παρανομίας: ή μή-έφαρμογή τών κανόνων, ή μή-τήρηση των αναρίθμητων διαταγμάτων και νόμων ήταν όρος άπαραίτητος για τήν κανονική πολιτική και οικονομική λειτουργία της κοινωνίας. Ίσως αυτό νά μήν αποτελούσε ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του προεπαναστατικού καθεστώτος; Άναμφισβήτητα. Όμως, τήν εποχή εκείνη, ή τέτοια παρανομία είναι τόσο βαθιά ριζωμένη και τόσο άναγκαία για τή ζωή κάθε κοινωνικής τάξης, ώστε κατά κάποιον τρόπο είχε μιá δική της λογική και μιá δική της οικονομία. Άλλοτε αποκτá μορφή άπόλυτα θεσμική – πού άποτελεί όχι τόσο παρανομία, αλλά κανονική άπαλλαγή από τήν ύποταγή στους νόμους: πρόκειται για τά προνόμια πού άπονέμονται σέ άτομα και σέ κοινότητες. Άλλοτε παίρνει τή μορφή μαζικής και γενικής μή-τήρησης τών κανόνων – και τότε, για δεκάδες χρόνια, και πολλές φορές για αιώνες όλόκληρους, μπορούν νά δημοσιεύονται διατάγματα και άδιάκοπα νά ανανεώνονται χωρίς ποτέ νά εφαρμόζονται. Άλλοτε οί νόμοι περιέρχονται σέ σταδιακή άχρηστία, πού πολλές φορές άκολουθείται από μιá ξαφνική άναζωογόνηση. Άλλοτε, τέλος, ή παρανομία όφείλεται στή σιωπηρή συγκατάθεση της εξουσίας, στήν άμέλειά της, ή, άπλουστάτα, στήν άδυναμία νά επιβληθοῦν αποτελεσματικά οί νόμοι και νά τιμωρηθοῦν οί παραβάτες. Καταρχήν, τά πιό έξαθλιωμένα στρώματα του πληθυσμού δέν έχουν κανένα προνόμιο: αλλά διαθέτουν – στά πλαίσια τών νόμων και τών έθίμων πού τούς επιβάλλονται – κάποιον χώρο άνεκτικότητας, πού τόν είχαν κατακτήσει μέ τή βία ή μέ τήν επιμονή: και ό χώρος αυτός ήταν τόσο άπαραίτητος για τήν επιβίωσή τους, ώστε συχνά δέν δίσταζαν νά έξεγερθοῦν για νά τόν

προασπίσουν· οί προσπάθειες πού γίνονταν κατά καιρούς γιά νά περιοριστεί ὁ χῶρος αὐτός – μέ τήν ἀξιοποίηση παλιῶν κανόνων ἢ μέ τήν παρόξυνση τῶν μέσων καταστολῆς – προκαλοῦσαν πάντα λαϊκές ἐξεγέρσεις, ἀκριβῶς ὅπως συγκλόνιζε τούς εὐγενεῖς, τόν κλῆρο καί τήν ἀστική τάξη κάθε ἀπόπειρα νά μειωθοῦν τά προνόμιά τους.

Ὅμως, ἡ ἀναγκαία αὐτή παρανομία – καί κάθε κοινωνικό στρώμα ἐμπεριεῖχε ἐξειδικευμένες μορφές της – εἶχε σάν ἀποτέλεσμα μιά σειρά ἀπό παράδοξα. Στά κατώτερα κοινωνικά στρώματα ἔφτανε ὡς τήν ἐγκληματικότητα, ἀπό τήν ὁποία τῆς ἦταν πολύ δύσκολο νά διαχωριστεί νομικά ἄν ὄχι ἠθικά: ἀπό τή φορολογική παρανομία ὡς τή δασμολογική παρανομία, τό λαθρεμπόριο, τή λεηλασία, τόν ἔνοπλο ἀγώνα ἐναντίον τῶν ὑπαλλήλων τοῦ Δημόσιου Ταμείου καί ἀργότερα ἐναντίον τῶν στρατιωτῶν, καί, τέλος, ὡς τήν πραγματική ἐξέγερση, ὑπῆρχε μιά ἀλληλουχία, ὅπου ἦταν δύσκολο νά ξεχωρίσει κανεῖς τά ὅρια· ὑπῆρχε ἀκόμα καί ἡ ἀλητεία (πού καί γι' αὐτήν τά διατάγματα πρέσβλεπαν αὐστηρές ποινές, ἄν καί ποτέ σχεδόν δέν ἐφαρμόστηκαν), μέ ὅλα ὅσα συμπεριλαμβάνει: ἀρπαγές, διακεκριμένες κλοπές, ἀκόμα καί δολοφονίες, στήν ὁποία κατέφευγαν οἱ ἄνεργοι, οἱ ἐργάτες πού, χωρὶς ἄδεια, εἶχαν ἐγκαταλείψει τά ἀφεντικά τους, οἱ ὑπηρέτες πού εἶχαν κάποιον λόγο γιά νά φύγουν ἀπό τά σπίτια ὅπου ἐργάζονταν, οἱ καταπιεσμένοι μαθητευόμενοι, οἱ λιποτάκτες καί ὅλοι ἐκεῖνοι πού ἤθελαν νά ἀποφύγουν τήν ἀναγκαστική κατάταξη στό στρατό. Κι ἔτσι, ἡ ἐγκληματικότητα θεμελιωνόταν πάνω σέ μίαν εὐρύτερη παρανομία, στήν ὁποία τά λαϊκά στρώματα ἀγκιστρώνονταν ὡς μέσον γιά τήν ἐπιβίωσή τους· καί ἀντίστροφα, ἡ παρανομία αὐτή ἦταν ἕνας παράγοντας ἀδιάκοπης αὐξήσης τῆς ἐγκληματικότητας. Ἀπό αὐτό προκύπτει κάτι τό διφορούμενο στή λαϊκή συμπεριφορά: ἀπό τή μιά μεριά, ὁ ἐγκληματίας – καί μάλιστα ὅταν πρόκειται γιά ἕνα λαθρέμπορο ἢ γιά ἕνα χωρικό πού τό ἔσκασε ἀπό τό ὑπερβολικό ξεζούμισμα ἑνός ἀφέντη – ἀποκοτοῦσε τήν αὐθόρμητη εὐνοια τοῦ λαοῦ: ὁ λαός ξανάδρισκε, στίς βίαιες πράξεις του, τήν παράδοση τῶν περασμένων αγώνων· ἀπό τήν ἄλλη, ὅμως, μεριά, ἐκεῖνος πού, προστατευόμενος ἀπό μιά παρανομία ἀποδεκτὴ ἀπό τόν πληθυσμό, διέπραττε ἐγκλήματα σέ βάρος του (ὅπως, λογουχάρη, ὁ ἀλήτης-ἐπαίτης πού κλέβει καί δολοφονεῖ), γινόταν εὐκολα ἀντικείμενο ἰδιαίτερου μίσους, γιὰτί

είχε στρέψει ενάντια στους πιο εξαθλιωμένους μία παρανομία που αποτελούσε μέρος της ίδιας τους της ύποστασης. Έτσι, άλλοτε ή εξύμνηση και άλλοτε ή μομφή περιέβαλλαν τό εγκλημα· ή αποτελεσματική βοήθεια και ή φόβος έναλλάσσονταν σέ σχέση μέ τόν κινητό αυτόν πληθυσμό, που ή λαός τόν ένιωθε τόσο κοντά του, μ' όλο που ήξερε πολύ καλά πώς εκεί συνήθως γεννιόταν τό εγκλημα. Η λαϊκή παρανομία περιέβαλλε έναν όλόκληρο πυρήνα εγκληματικότητας που ήταν ταυτόχρονα και ή άκρότατη μορφή της και ή έσωτερικός κίνδυνός της.

Όστόσο, ανάμεσα στην παρανομία αυτή των λαϊκών στρωμάτων κι εκείνη των άλλων κοινωνικών τάξεων δέν υπήρχε ούτε απόλυτη σύγκλιση, ούτε και θεμελιακή αντίθεση. Σέ γενικές γραμμές, οι διάφορες παράνομες πράξεις που χαρακτηρίζαν την κάθε ομάδα είχαν μεταξύ τους σχέσεις που ύποδηλώναν, ταυτόχρονα, συναγωνισμό, ανταγωνισμό, συγκρούσεις συμφερόντων, καθώς και άμοιβαία ύποστήριξη και συννεοχή: ή άρνηση των χωρικών νά πληρώνουν όρισμένες κρατικές ή εκκλησιαστικές όφειλές, δέν προκαλούσε άναγκαστικά τή δυσαρέσκεια των γαιοκτημόνων· ή μή-τήρηση των κανόνων των εργαστηρίων από τούς τεχνίτες ένθαρρυνόταν συχνότατα από τούς νέους επιχειρηματίες· τό λαθρεμπόριο – όπως άποδείχεται από τήν ιστορία του περιφημου Mandrin που τόν ύποδέχεται όλόκληρος ή πληθυσμός, που φιλοξενείται στους πύργους των μεγιστάνων και προστατεύεται από όρισμένους άξιωματούχους – ύποστηρίζεται άνοιχτά από όλους. Σάν άκρότατο παράδειγμα αυτής της συναίνεσης, βλέπουμε στόν δέκατο έβδομο αιώνα διάφορα κοινωνικά στρώματα, πολύ άπομακρυσμένα τό ένα από τό άλλο, που άρνοιούνται νά πληρώσουν τούς πολυάριθμους φόρους, νά συνασπίζονται μέ τά λαϊκά στρώματα στις βίαιες έξεγέρσεις τους. Κοντολογίς, ή άλληλοσύνδεση ανάμεσα στις διάφορες παραβάσεις του νόμου αποτελούσε μέρος της πολιτικής και οικονομικής ζωής της κοινωνίας. Κι ακόμα κάτι: όρισμένες μετατροπές (ή άχρηστία, λογουχάρη, των νόμων του Colbert, ή μή-τήρηση των τελωνειακών άπαγορεύσεων στό έσωτερικό του βασιλείου, ή έξάρθρωση των σωματείων) πραγματοποιούνται στό καθημερινά διευρυνόμενο από τή λαϊκή παρανομία ρήγμα· ώστόσο, ή άστική τάξη είχε άνάγκη από αυτές τις μετατροπές: χάρη σ' αυτές έδραιώνεται ένα μέρος της οικονομικής της άνάπτυξης. Η άνεκτικότητα γίνεται τώρα ένθάρρυνση.

Όμως, ύστερα από τὰ 1750, ἡ διαδικασία αὐτὴ ἀντιστρέφεται. Πρῶτα, μὲ τὴ γενικὴ αὐξηση τοῦ πλοῦτου, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν τεράστια δημογραφικὴ ἔκρηξη, κύριος στόχος τῆς λαϊκῆς παρανομίας δὲν εἶναι πιά τὰ δικαιώματα, ἀλλὰ τὰ περιουσιακὰ στοιχεῖα: οἱ μικροκλοπές, οἱ ληστείες τείνουν νὰ ἀντικαταστήσουν τὸ λαθρεμπόριο καὶ τὸν ἔνοπλο ἀγῶνα ἐνάντια στοὺς εἰσπράκτορες τῶν φόρων. Καὶ ἔτσι, οἱ χωρικοί, οἱ ἀγρότες, οἱ τεχνίτες εἶναι συχνότατα τὰ πραγματικὰ θύματα. Ὁ Le Grosne ὑπερβάλλει ἴσως τὴν πραγματικὴ κατάσταση ὅταν περιγράφει τοὺς χωρικούς νὰ δεινοπαθοῦν περισσότερο ἀπὸ τὶς ἀρπαγές τῶν ἀλητῶν, παρὰ ἀπὸ ὅσο, προηγουμένως, ἀπὸ τὶς ἀξιώσεις τῶν φεουδαρχῶν: οἱ λωποδύτες, κατὰ τὸν συγγραφέα αὐτόν, ἐνσκύπτουν σήμερα πάνω τους σὰν ἀδηφάγα ἔντομα, καταβροχθίζοντας τὴ συγκομιδὴ καὶ καταστρέφοντας τοὺς σιτοβολῶνες²¹. Μποροῦμε νὰ ποῦμε πὼς στὸν δέκατο ὄγδοο αἰῶνα ἐκδηλώνεται σταδιακὰ μιὰ κρίση τῆς λαϊκῆς παρανομίας· καὶ οὔτε τὰ κινήματα τῶν ἀρχῶν τῆς Ἐπανάστασης (γύρω ἀπὸ τὴν ἀπόρριψη τῶν δικαιωμάτων τῶν εὐγενῶν), οὔτε καὶ τὰ κατοπινά, ὅπου συνδυάζεται ὁ ἀγῶνας ἐνάντια στὰ δικαιώματα τῶν γαιοκτημόνων μὲ τὴν πολιτικὴ καὶ θρησκευτικὴ διαμαρτυρία, καθὼς καὶ μὲ τὴν ἄρνηση τῆς στρατολογίας, δὲν κατορθώνουν νὰ τὴν ἐπαναφέρουν μὲ τὴν παλιὰ τῆς ἀνεκτικῆς μορφῆς. Κι ἂν ἀκόμα ἓνα μεγάλο μέρος τῆς ἀστικῆς τάξης δέχεται, χωρὶς πολλὰς δυσκολίες, τὴν παράνομη ἀποφυγὴ τῆς πληρωμῆς φόρων, ἀντιδρᾶ βίαια ὅταν πρόκειται γιὰ κάτι πού, κατ' αὐτὴν, παραβιάζει τὰ δικά της δικαιώματα ἰδιοκτησίας. Τίποτα δὲν εἶναι τόσο χαρακτηριστικὸ πάνω σ' αὐτό, ὅσο τὸ πρόβλημα τῆς ἐγκληματικότητος τῶν χωρικῶν στὰ τέλη τοῦ δέκατου ὄγδοου αἰῶνα, καὶ προπάντων ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση καὶ μετὰ²². Τὸ πέρασμα στὴν ἐντατικὴ καλλιέργεια ἀσκεῖ πάνω στὴ δουλειά, στὴν ἀνεκτικότητά, στίς ἀποδεκτὲς μικρο-παρανομίες, ἓναν καταναγκασμὸ ὀλοένα καὶ πιὸ πιεστικὸ. Ἐπὶ πλέον, ἡ γαιοκτησία ἔχει γίνῃ ἀπόλυτη ἰδιοκτησία, καθὼς γίνεται, ἐν μέρει, κτῆμα τῆς ἀστικῆς τάξης καὶ ἀπαλλάσσεται ἀπὸ τὰ φεουδαρχικὰ δάρη: ὅλες οἱ παραχωρήσεις πού οἱ χωρικοὶ εἶχαν ἀποκτήσει ἢ διατηρήσει (ἀπαλλαγὴ ἀπὸ ὀρισμένες παλιές ὑποχρεώσεις, μονιμοποίηση ἀθέμιτων πράξεων: δικαίωμα κοινῆς νομῆς, συλλογὴ ξερῶν κλαριῶν κ.τ.λ.), καταργοῦνται τώρα ἀπὸ τοὺς νέους ἰδιοκτήτες πού τὶς θεωροῦν ἀπλούστατα παραβάσεις (προκαλώντας μὲ

τόν τρόπο αυτόν στον πληθυσμό μιά σειρά από άλυσιδωτές αντιδράσεις, όλο και πιο ένκομες, ή, θά λέγαμε, όλοένα και πιο έγκληματικές: διαρρήξεις περιφράξεων, κλοπές ή σφαγές ζώων, έμπρησμοί, βιαιότητες, δολοφονίες²³). Η παράνομη άποφυγή τών φόρων πού έξασφάλιζε, συνήθως, τήν επιδίωση τών πιο έξαθλιωμένων, τείνει τώρα, μέ τούς καινούργιους νόμους πού διέπουν τήν ιδιοκτησία, νά γίνει μιά παρανομία σέ βάρος τών περιουσιακών στοιχείων. Πρέπει κατά συνέπεια νά τιμωρείται.

Καί αν ή καταστρατήγηση αυτή τών νόμων γίνεται δύσκολα άνεκτή από τήν αστική τάξη προκειμένου για τήν ιδιοκτησία τής γής, θεωρείται άσυγχώρητη όταν πρόκειται για τήν έμπορική ή τή βιομηχανική ιδιοκτησία: ή ανάπτυξη τών λιμανιών, ή δημιουργία μεγάλων άποθηκών όπου συσσωρεύονται τά έμπορεύματα, ή όργάνωση τεράστιων έργαστηρίων (όπου στοιδιάζονται μεγάλες ποσότητες από πρώτες ύλες, εργαλεία, διάφορα κατασκευασμένα αντικείμενα, πού άνήκουν όλα στον επιχειρηματία και πού δύσκολο είναι νά επιτηρούνται μέ σιγουριά) άπαιτούν κι αυτά τήν άυστηρή καταστολή τής παρανομίας. Ο τρόπος επένδυσης του πλούτου, σύμφωνα μέ ποσοτικές κλίμακες όλότελα νέες, σέ έμπορεύματα και μηχανήματα, προϋποθέτει τή συστηματική ένοπλη και άδιάλλακτη σκληρότητα ενάντια στην παρανομία. Τό φαινόμενο αυτό γίνεται πολύ πιο αισθητό εκεί όπου ή οικονομική ανάπτυξη είναι περισσότερο έντατική. Για τήν επείγουσα ανάγκη νά κατασταλούν οι άναρίθμητες παράνομες πράξεις, ό Colquhoun μάς δίνει, μόνο για τό Λονδίνο, τίς ακόλουθες στατιστικές άποδείξεις: σύμφωνα μέ εκτιμήσεις πού προέρχονται από επιχειρηματίες και ασφαλιστικές εταιρίες, ή κλοπή προϊόντων εισαχθέντων από τήν Άμερική και έναποθηκευμένων στίς όχθες του Τάμεση, έφτανε, κατά μέσον όρο, τίς 250.000 λίρες τό χρόνο· συνολικά γίνονταν υπεξαιρέσεις προϊόντων αξίας περίπου 500.000 λιρών τό χρόνο, μόνο στό λιμάνι του Λονδίνου (κι αυτό, χωρίς νά υπολογίσουμε τούς ναυστάθμους)· σ' αυτά πρέπει ακόμα νά προσθέσουμε τό ποσό τών 700.000 λιρών για τήν ίδια τήν πόλη του Λονδίνου. Καί στή μόνιμη αυτή λεηλασία κυριαρχούν, κατά τόν Colquhoun, τρία φαινόμενα: ή συννεοχή και συχνότατα ή δραστήρια συμμετοχή τών υπαλλήλων, τών επιτηρητών, τών επικεφαλής τών συνεργείων και τών εργατών: «κάθε φορά πού πολλοί εργάτες μαζεύονται στό ίδιο μέρος, θά βρεθούν

ἀναγκαστικά ἀνάμεσά τους πολλά ἀχρεΐα ὑποκείμενα»· ἡ ὑπαρξη μιᾶς ὀλόκληρης παράνομης ἐμπορικής ὀργάνωσης πού ἀρχίζει στά ἐργαστήρια ἢ στίς λιμενικές ἀποθήκες, πού ὕστερα περνᾶ ἀπό τούς κλεπταποδόχους – χοντροκλεπταποδόχους εἰδικευμένους σέ ὀρισμένους τύπους ἐμπορευμάτων, καί μικροκλεπταποδόχους, πού ἐκθέτουν μονάχα «ἓνα ἄθλιο συνονθύλευμα ἀπό παλιοσίδερα, ράκη, παλιόρουχα», ἐνῶ στό βάθος τῆς ἀποθήκης κρύβουν «ναυτικά πολεμοφόδια μεγάλης ἀξίας, σφῆνες καί χάλκινα καρφιά, κομμάτια ἀπό χυτοσίδηρο καί πολύτιμα μέταλλα, προερχόμενα ἀπό τίς Δυτικές Ἰνδίες, ἐπιπλα καί ρουχισμό ἀγορασμένα ἀπό τεχνίτες κάθε εἶδους» –, κατόπιν ἀπό τούς μεταπωλητές καί τούςπραματευτάδες, πού διαθέτουν μακριά στήν ὑπαίθρο τά προϊόντα ἀπό τίς κλοπές αὐτές²⁴. τέλος, ἡ κατασκευή κίβδηλων νομισμάτων (φαίνεται πῶς ὑπῆρχαν, σκόρπια σέ ὀλόκληρη τήν Ἀγγλία, σαράντα ὡς πενήντα ἐργοστάσια κίβδηλων νομισμάτων πού ἐργάζονταν ἀδιάκοπα). Ὡστόσο, ἐκεῖνο πού διευκολύνει τήν τεράστια αὐτή ἐπιχείρηση σέ βάρος τοῦ δημοσίου καί τόν ἀνταγωνισμό, εἶναι ἓνα σύνολο ἀπό ἀνεκτικές στάσεις: οἱ μὲν, ἰσοδυναμοῦν μ' ἓνα εἶδος κεκτημένων δικαιωμάτων (δικαίωμα, λογουχάρη, νά περισυλλέγουν ἀπό τά πλοῖα κομμάτια σίδηρο ἢ σκοινιά, ἢ νά μεταπωλοῦν τή χυμένη ζάχαρη)· οἱ ἄλλες εἶναι τοῦ τύπου ἠθικῆς ἀποδοχῆς: ἡ ἀναλογία πού ὑπάρχει, κατά τή γνώμη τῶν κακοποιῶν, ἀνάμεσα σ' αὐτοῦ τοῦ εἶδους τῆ ληστεία καί στό λαθρεμπόριο, «τούς ἐξοικειώνει μέ τό εἶδος αὐτό τῶν ἀδικημάτων, χωρίς νά νιώθουν τή σοβαρότητά τους²⁵».

Ἀπαραίτητο εἶναι λοιπόν νά ἐλέγχονται καί νά ἀνακωδικοῦνται ὅλες αὐτές οἱ παράνομες πράξεις. Πρέπει οἱ παραβάσεις νά προσδιορίζονται μέ ἀκρίβεια καί ἀναγκαστικά νά τιμωροῦνται· πρέπει, στό πλῆθος αὐτό τῶν ἀνομιῶν, πού ἄλλοτε εἶναι ἀνεκτές καί ἄλλοτε τιμωροῦνται μέ δυσανάλογη αὐστηρότητα, νά προσδιοριστεῖ τί εἶναι ἀσυγχώρητη παράβαση, καί νά τῆς ἐπιβληθεῖ μιά τιμωρία πού ὅπωςδήποτε θά ἐκτελεστεῖ. Μέ τίς καινούργιες μορφές τῆς συσσώρευσης τοῦ κεφαλαίου, τῶν παραγωγικῶν σχέσεων καί τῆς νομικῆς ρύθμισης τῆς ἰδιοκτησίας, κάθε λαϊκή πρακτική πού ἀναγόταν – εἴτε μέ μορφή σιωπηρῆ, καθημερινῆ, ἀνεκτῆ, εἴτε μέ μορφή βίας – στήν παρανομία τῶν δικαιωμάτων, στρέφεται ὑποχρεωτικά στήν περιουσιακή παρανομία. Ἡ κλοπή τείνει νά καταστεῖ ἡ κυριότερη ἀπό τίς μεγάλες ἐκτροπές ἀπό τή

νομιμότητα, μέσα σ' αυτή την κίνηση που σπρώχνει μιά κοινωνία νομικο-πολιτικής ύπεξαίρεσης νά περάσει σέ μιά κοινωνία ιδιοποίησης των μέσων και των προϊόντων της εργασίας. Ή, μέ άλλα λόγια: ή οικονομία της παρανομίας επαναδομείται παράλληλα μέ την ανάπτυξη της καπιταλιστικής κοινωνίας. Ή περιουσιακή παρανομία έχει διαχωριστεί από την παρανομία των δικαιωμάτων. Διαχωρισμός, που φανερώνει την ταξική αντίθεση, άφου, από τή μιά, ή παρανομία ή πιό προσιτή στίς λαϊκές τάξεις είναι ή περιουσιακή παρανομία – βίαιη μεταβίβαση της ιδιοκτησίας· και από την άλλη, ή αστική τάξη εξασφαλίζει για τον έαυτό της την παρανομία των δικαιωμάτων: τή δυνατότητα νά παρακάμπτει τούς δικούς της κανονισμούς και τούς δικούς της νόμους· νά κατοχυρώνει ένα μεγάλο τμήμα της οικονομικής κυκλοφορίας μέ τεχνάσματα που άνήκουν στά περιθώρια της νομοθεσίας – περιθώρια προβλεπόμενα από τή σιωπηρή της συγκατάθεση, ή που διαμορφώνονται χάρη σέ μιά έμπρακτη άνεκτικότητα. Και ή τεράστια αυτή άνακατανομή των παρανομιών θά έχει σάν συνέπεια την ειδικευση των δικαστικών άρμοδιοτήτων: για τίς περιουσιακές παρανομίες – για την κλοπή –, κοινά δικαστήρια και κανονικές ποινές· για τίς νομικές παρανομίες (άπάτες, φοροδιαφυγή, άντικανονικές έμπορικές συναλλαγές), ειδικά δικαστήρια μέ συναλλαγές, συμβιβασμούς, μετρίασμό των προστίμων κ.τ.λ. Ή αστική τάξη εξασφαλίζει για τον έαυτό της την πλουσιοπάροχη περιοχή της νομικής παρανομίας. Και την ίδια στιγμή που πραγματοποιείται αυτός ο διαχωρισμός, άναφαίνεται ή άνάγκη μιάς σταθερής άστυνόμευσης που άναφέρεται ιδιαίτερα στην περιουσιακή παρανομία. Άναφαίνεται ή άνάγκη νά παραμεριστεί ή παλιά οικονομία της κολαστικής έξουσίας, που είχε σάν άρχή τή συγκεκριμένη και έλλιπή πολλαπλότητα των δικαιοδοσιών, μιά κατανομή και μιά συγκέντρωση της έξουσίας συσχετισμένες μέ μιά πραγματική άδράνεια και μιάν άναπόφευκτη άνεκτικότητα, τιμωρίες φανταχτερές στίς έκδηλώσεις τους και άδέβαιες στην έφαρμογή τους. Άναφαίνεται τώρα ή άνάγκη νά προσδιοριστεί κάποια στρατηγική καθώς και τεχνικές κολασμού, όπου ή οικονομία της συνέχειας και της μονιμότητας θά άντικαταστήσει εκείνην της σπατάλης και της ύπερβολής. Μέ λίγα λόγια, ή ποινική μεταρρύθμιση γεννήθηκε στό σημείο συμβολής του άγώνα ένάντια στην ύπερεξουσία του ήγεμόνα και του άγώνα ένάντια στην

υποεξουσία τῆς κατακτημένης καὶ ἀνεκτῆς παρανομίας. Καὶ ἂν ἡ μεταρρῦθμιση ὑπῆρξε κάτι ἄλλο ἀπὸ τὸ πρόσκαιρο ἀποτελεσμα μιᾶς τυχαίας συνάντησης, αὐτὸ ἔγινε γιατί ἀνάμεσα στὴν ὑπερεξουσία καὶ στὴν ὑποεξουσία εἶχε διαμορφωθεῖ ἓνα ὀλόκληρο πλέγμα ἀπὸ συσχετισμούς. Ἡ μορφή τῆς μοναρχικῆς κυριαρχίας, φορτίζοντας τίς ἐξουσίες τοῦ ἡγεμόνα μὲ μιὰ δύναμη μεγάλωπρηπη, ἀπεριόριστη, προσωπική, ἀνώμαλη καὶ ἀσυνεπῆ, ἄφηνε στοὺς ὑπηκόους του τὸ πεδίο ἐλεύθερο γιὰ σταθερὴ παρανομία – πού ἦταν τὸ ἀντίστοιχο τῆς τέτοιας μορφῆς τῆς ἐξουσίας. Καὶ ἔτσι, ἡ καταπολέμησις τῶν διαφόρων προνομίων τοῦ ἡγεμόνα ἰσοδυναμοῦσε μὲ τὸ νὰ προσβάλλει κανεὶς συγχρόνως τὴ λειτουργία τῆς παρανομίας. Οἱ δύο στόχοι ἀποτελοῦσαν μιὰ φυσικὴ ἀλληλουχία. Καὶ ἀνάλογα μὲ τίς περιστάσεις ἢ σύμφωνα μὲ τίς ἰδιαίτερες πρακτικέες, οἱ μεταρρῦθμιστέες ἔδιναν τὴν προτεραιότητα στὸν ἓνα ἢ στὸν ἄλλο στόχο. Ὁ Le Grosne, ὁ φυσιοκράτης αὐτός, σύμβουλος στοῦ Ἀνώτατο Δικαστήριου τῆς Ὁρλεάνης, ἐμφανίζει τὴ χαρακτηριστικὴ ἐνσάρκωσις τῆς παραπάνω νοοτροπίας. Στὰ 1764, δημοσιεύει ἓνα Ὑπόμνημα σχετικὰ μὲ τὴν ἀλητεία: φυτώριο λωποδυτῶν καὶ δολοφόνων «πού ζοῦν μέσα στὴν κοινωνία χωρὶς νὰ εἶναι μέλη της», πού διεξάγουν «πραγματικὸ πόλεμο ἐνάντια σὲ ὅλους τοὺς πολίτες», καὶ πού βρῖσκονται ἀνάμεσα μᾶς «σὲ μιὰ κατάστασις πού ὑποθέτομε πὼς θὰ ὑπῆρχε πρὶν ἀπὸ τὴν ἐμπέδωσις τῆς κοινωνίας τῶν πολιτῶν». Ζητᾶει νὰ ἐπιβληθοῦν στοὺς ἀλητεύοντες αὐτοὺς οἱ πιὸ ἀυστηρέες ποινέες (καί, πολὺ χαρακτηριστικὰ, ἀπορεῖ γιατί ὁ νόμος εἶναι ἀπέναντί τους πιὸ ἐπιεικέες ἀπ' ὅ,τι στοὺς λαθρεμπόρους): θέλει νὰ ἐνισχυθεῖ ἡ ἀστυνομία, ἡ ἐφιππη χωροφυλακὴ νὰ τοὺς καταδιώκει μὲ τὴ βοήθεια τοῦ πληθυσμοῦ – κύριο θῦμα τῶν λεηλασιῶν τους· θέλει οἱ ἄνθρωποι αὐτοί, οἱ ἀνώφελοι καὶ ἐπικίνδυνοι, «νὰ ὑποταχθοῦν στοῦ Κράτους καὶ νὰ τοῦ ἀνήκουν ὅπως οἱ σκλάβοι στοὺς ἀφέντες τους»· καί, σὲ ἰδιαίτερες περιπτώσεις, νὰ ὀργανώνονται ὁμαδικὰ κυνηγητὰ στὰ δάση γιὰ νὰ τοὺς ἀνακαλύπτουν, καὶ ὅποιος συλλαμβάνει ἓναν ἀπὸ αὐτοὺς νὰ ἀμείβεται ἀνάλογα: «Μῆπως δέν δίνουμε δέκα λίρες ἀμοιβῆ σ' αὐτόν πού μᾶς φέρνει ἓνα κεφάλι λύκου; Ὁ ἀλήτης εἶναι πολὺ πιὸ ἐπικίνδυνος γιὰ τὴν κοινωνία²⁶.» Στὰ 1777, μολαταῦτα, στοῦ ἔργου του *Ἀπόψεις γιὰ τὴν Ποινικὴ Δικαιοσύνη*, ὁ ἴδιος αὐτός συγγραφέας ζητᾶ νὰ περιοριστοῦν τὰ εἰδικὰ προνόμια τῆς εἰσαγγελικῆς Ἀρχῆς, οἱ κα-

τηγορούμενοι νά θεωρούνται άθώοι ώς τήν ένδεχόμενη καταδίκη τους, ό δικαστής νά είναι δίκαιος διαιτητής ανάμεσα σ' αυτούς και στην κοινωνία, και οί νόμοι νά είναι «άμετακίνητοι, σταθεροί, καθορισμένοι μέ τήν περισσότερη δυνατή σαφήνεια», μέ τρόπο ώστε τά άτομα νά γνωρίζουν «σε τί έκθέτονται» και οί δικαστικοί λειτουργοί νά μήν είναι τίποτ' άλλο παρά «όργανα του Νόμου²⁷». Για τόν συγγραφέα αυτόν, όπως και για τόσους άλλους της ίδιας εποχής, ό άγώνας για τόν προσδιορισμό τών όριών της κολαστικής έξουσίας διαρθρώνεται άμεσα μέ τήν ανάγκη νά υποβάλλεται ή λαϊκή παρανομία σ' έναν αυστηρότερο και σταθερότερο έλεγχο. Καταλαβαίνει κανείς πολύ καλά γιατί ή κριτική τών βασανιστηρίων κατέχει μιά τόσο σημαντική θέση στην ποινική μεταρρύθμιση: είναι τό σημείο όπου συναντιόνται, έκδηλα, ή άπεριορίστη έξουσία του μονάρχη και ή βρισκόμενη πάντα σε έτοιμότητα λαϊκή παρανομία. Ο άνθρωπισμός τών ποινών επιβάλλεται σαν κανόνας σ' ένα σύστημα κολασμού πού έχει για σκοπό νά προσδιορίζει τά όρια της μιάς και της άλλης. Η επιβαλλόμενη ποινή πρέπει νά σέβεται τό «άνθρώπινο» στοιχείο: αυτή είναι ή νομική και ή ήθική μορφή πού δίνεται στον διττό αυτόν προσδιορισμό.

Άλλά άν είναι αλήθεια πώς ή μεταρρύθμιση – σαν ποινική θεωρία και σαν στρατηγική της κολαστικής έξουσίας – είχε χαραχτεί στο σημείο σύμπτωσης τών δυό αυτών στόχων, ή μελλοντική σταθερότητά της όφείλεται στο ότι ό δεύτερος στόχος είχε πάρει για πολύ καιρό, τήν προτεραιότητα. Και επειδή ή καταστολή της λαϊκής παρανομίας είχε καταστεί, στην εποχή της Έπανάστασης, και άργότερα στην εποχή της Αυτοκρατορίας, και, τέλος, σε όλόκληρο τόν δέκατο ένατο αιώνα, επιτακτική έντολή, γι' αυτό και ή μεταρρύθμιση κατόρθωσε νά περάσει από τήν κατάσταση του άπλου σχεδίου σ' εκείνην του θεσμού και της πρακτικής εφαρμογής. Μ' άλλα λόγια άν, φαινομενικά, ή νέα ποινική νομοθεσία χαρακτηρίζεται από τόν μετριασμό τών ποινών, από μιά πιό διευκρινισμένη κωδικοποίηση, από μίαν άξιοσημείωτη μείωση της αυθαιρεσίας, μιά καλύτερη άποδοχή της κολαστικής έξουσίας (μ' όλο πού δέν ύπάρχει πραγματική κατανομή στην άσκηση της), στην πραγματικότητα δημιουργεί κάποιαν άναστάτωση στην παραδοσιακή οικονομία της παρανομίας, και άσκει αυστηρότερο καταναγκασμό για νά διατηρήσει τήν καινούργια της

ἀναδιάρθρωση. Τό ποινικό σύστημα πρέπει νά νοεῖται σάν ὄργανο διαφορική ρύθμιση τῆς παρανομίας, καί ὄχι σάν ὄργανο κατάργησής της.

Μετατόπιση τῶν ἐπιδιώξεων καί ἀλλαγὴ τῆς κλίμακάς τους. Καθορισμός νέας τακτικῆς γιὰ τὴν προσέγγιση ἑνὸς στόχου, πού εἶναι τώρα σχεδόν ἀόρατος, ἀλλὰ καί περισσότερο διάχυτος στό κοινωνικό σῶμα. Ἐξεύρεση νέας τεχνικῆς γιὰ νά ἐφαρμόζονται ὀρθότερα οἱ ποινές καί νά ἐναρμονίζονται τὰ ἀποτελέσματά τους. Ὁρισμός νέων ἀρχῶν γιὰ νά καταστεί ἡ τέχνη τῆς τιμωρίας πιό ὁμαλή, πιό ἐκλεπτυσμένη – οἰκουμενική. Ὁμοιογένεια στὴν ἀσκήσή της. Μείωση τοῦ οἰκονομικοῦ καί πολιτικοῦ κόστους της, μέ τὴν αὔξηση τῆς ἀποδοτικότητάς της καί μέ τὸν πολλαπλασιασμό τῶν κυκλωμάτων της. Κοντολογία, δημιουργία μιᾶς καινούργιας οἰκονομίας καί μιᾶς καινούργιας τεχνολογίας τῆς κολαστικῆς ἐξουσίας: αὐτὰ εἶναι, χωρὶς καμιάν ἀμφιβολία, τὰ οὐσιαστικά κίνητρα τῆς ποινικῆς μεταρρύθμισης τοῦ δέκατου ὄγδου αἰῶνα.

Στό ἐπίπεδο τῶν ἀρχῶν, ἡ νέα αὐτὴ στρατηγικὴ ἐντάσσεται ἄνετα στὴ γενικὴ θεωρία τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου. Ὑποτίθεται πὼς ὁ πολίτης ἀποδέχεται μιὰ γιὰ πάντα, μαζί μέ ὅλους τοὺς ἄλλους νόμους τῆς κοινωνίας, καί τὸν νόμο ἐκεῖνον πού ἐνδεχόμενα θά τὸν τιμωρήσει. Ὁ ἐγκληματίας ἐμφανίζεται τώρα σάν ἕνα ὄν νομικά παράδοξο. Ἐχει παραβεῖ τό συμβόλαιο, εἶναι λοιπὸν ἐχθρὸς ὀλόκληρης τῆς κοινωνίας, ἀλλὰ καί συμμετέχει στὴν τιμωρία πού τοῦ ἐπιβάλλεται. Τό ἐλαχιστότερο ἐγκλημα πλῆττει ὀλόκληρη τὴν κοινωνία· καί ὀλόκληρη ἡ κοινωνία – συμπεριλαμβανομένου καί τοῦ ἐγκληματία – συνυπάρχει καί στὴν ἐλαχιστότερη τιμωρία. Ἡ ποινικὴ τιμωρία εἶναι λοιπὸν μιὰ γενικευμένη λειτουργία, πού ἐπεκτείνεται στό κοινωνικό σῶμα καί στό καθένα ἀπὸ τὰ στοιχεῖα του. Καί, συνακόλουθα, τίθεται τό πρόβλημα τοῦ «μέτρου», καί τῆς οἰκονομίας τῆς κολαστικῆς ἐξουσίας.

Πράγματι, ἡ παράβαση ἀντιτάσσει ἕνα ἄτομο στό σύνολο τοῦ κοινωνικοῦ σώματος· ἐναντία στό ἄτομο αὐτό, ἡ κοινωνία ἔχει τό δικαίωμα νά ξεσηκωθεί σύσσωμη γιὰ νά τό τιμωρήσει. Ἄνισος

ἀγώνας: ἀπό τή μιά μόνο μεριά ὄλες οἱ δυνάμεις, ὄλη ἡ ἐξουσία, ὄλα τά δικαιώματα. Κι αὐτό εἶναι ἀναπόφευκτο, ἀφοῦ πρόκειται γιά τήν ἄμυνα τοῦ κάθε ἀτόμου. Σχηματίζεται ἔτσι ἕνα ὑπέρμετρο δικαίωμα κολασμοῦ, ἀφοῦ ὁ παραβάτης γίνεται ἕνας κοινός ἐχθρός. Κάτι χειρότερο, μάλιστα, ἀπό ἐχθρός, ἀφοῦ πλήττει τήν κοινωνία ἀπό τά μέσα – ἕνας προδότης. Ἐνα «τέρας». Πῶς θά ἦταν λοιπόν δυνατόν νά μήν ἔχει ἡ κοινωνία ἀπόλυτο δικαίωμα πάνω του; Πῶς θά ἦταν δυνατόν νά μήν ἀπαιτεῖ τόν ἀφανισμό του; Κι ἂν εἶν' ἀλήθεια πῶς ἡ ἀρχή τοῦ νά τιμωρεῖς πρέπει νά ἀποτελεῖ μέρος τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου, δέν θά πρέπει, λογικά, κάθε πολίτης νά δέχεται τήν ἐσχάτη τῶν ποινῶν γιά ἕνα μέλος τῆς κοινωνίας πού τῆς ἐπιτίθεται; «Κάθε κακοποιός πού ἀντιτάσσεται στό κοινωνικό δίκαιο γίνεται, μέ τά κακουργήματά του, ἐπαναστάτης καί προδότης τῆς πατρίδας του· καί τότε, ἡ ἐπιβίωση τοῦ Κράτους εἶναι ἀσυμβίβαστη μέ τή δική του· ἕνας ἀπό τούς δύο πρέπει νά ἀφανιστεῖ, καί ὅταν ἀφανίζεται ὁ ἔνοχος, δέν εἶναι τόσο σάν πολίτης πού ἀφανίζεται ἀλλά σάν ἐχθρός²⁸.» Τό δικαίωμα γιά κολασμό ἔχει μετατοπιστεῖ ἀπό τήν ἐκδίκηση τοῦ μονάρχη στήν ἄμυνα τῆς κοινωνίας. Ἄνασυγκροτεῖται ὁμως τώρα μέ στοιχεῖα τόσο δυναμικά, ὥστε γίνεται σχεδόν πιό ἐπίφοδο. Ὁ κακοποιός ἔχει γλυτώσει ἀπό μίαν ἀπειλή πού, ἀπό τή φύση τῆς, εἶναι ὑπερβολική, ἀλλά ἐκτίθεται σέ μιά ποινή πού τίποτα δέν εἶναι δυνατόν νά τήν περιορίσει. Ἐπιστροφή μᾶς τρομαχτικῆς ὑπερεξουσίας. Καί ἀνάγκη νά ἐπιβληθεῖ στήν τιμωρητική ἐξουσία ἡ ἀρχή τῆς μετριοπάθειας.

«Ποῖός δέν νιώθει φρίκη διαβάζοντας στήν Ἱστορία τά τόσα ἀπαίσια καί ἀνώφελα θάσανα πού ἐπινόησαν καί χρησιμοποίησαν ἐν ψυχρῶ τά τέρατα ἐκεῖνα πού αὐτοαποκαλοῦνταν σοφοί²⁹;» Ἡ ἀκόμα: «Καλοῦμαι ἀπό τόν νόμο νά ἐπιβάλλω μιά τιμωρία στό βαρύτερο τῶν ἐγκλημάτων. Τήν ἐπιβάλλω μέ ὄλη τήν ὀργή πού μοῦ ἔχει προκαλέσει τό ἐγκλημα. Ἄλλά τί γίνεται; Ὁ νόμος τό ὑπερβαίνει... Θεέ μου, ἐσύ πού χάραξες στίς καρδιές μας τήν ἀποστροφή τῆς ὀδύνης γιά τόν ἑαυτό μας καί γιά τούς ἄλλους, αὐτά λοιπόν εἶναι τά ὄντα πού δημιουργήσες, τά τόσο ἀδύναμα καί τόσο εὐαίσθητα, πού μποροῦν νά ἐπινοήσουν τόσο ἐξειδικευμένα καί βάρβαρα θασανιστήρια³⁰;» Ἡ ἀρχή τοῦ μετριάσμου τῶν ποινῶν, ἀκόμα κι ὅταν πρόκειται νά τιμωρηθεῖ ὁ ἐχθρός τοῦ κοινωνικοῦ σώματος, ἀρθρώνεται πρῶτα πρῶτα σάν

φωνή πού προέρχεται από τήν καρδιά. Μάλλον αναβλύζει σάν φωνή τοῦ σώματος πού ἐπαναστατεῖ στή θέα ἢ στήν ἐπινόηση τόσων ὤμοσῶν. Ἡ διατύπωση τῆς ἀρχῆς ὅτι ἡ ποινή πρέπει νά παραμένει «ἀνθρώπινη» γίνεται πάντα ἀπό τούς μεταρρυθμιστές στό πρῶτο πρόσωπο. Λές καί ἐκφραζόταν ἄμεσα ἡ εὐαισθησία ἐκείνου πού μιλάει· λές καί παρεμβαλλόταν τό σῶμα τοῦ φιλοσόφου ἢ τοῦ θεωρητικοῦ ἀνάμεσα στό λυσσαλέο μένος τοῦ δημίου καί στόν βασανιζόμενο, γιά νά διακηρύξει τόν δικό του νόμο καί τελικά νά τόν ἐπιβάλλει στή γενική ρύθμιση τῶν ποινῶν. Λυρισμός, πού ἐκφράζει, μήπως τήν ἀδυναμία νά βρεθεῖ μιὰ ἔλλογη βάση στόν ὑπολογισμό τῆς ποινῆς; Ἐνάμεσα στή συμβατική ἀρχή, πού ἀπορρίπτει τόν ἐγκληματία ἔξω ἀπό τήν κοινωνία, καί στήν εἰκόνα τοῦ «τέρατος» πού «ξερνιέται» ἀπό τή φύση, πού ἄλλοῦ νά βρεθεῖ ἕνα ὄριο ἄν ὄχι μέσα σέ μιάν ἀνθρώπινη φύση πού ἐκδηλώνεται – ὄχι στήν αὐστηρότητα τοῦ νόμου, οὔτε καί στήν ἀγριότητα τοῦ παραβάτη – ἀλλά στήν εὐαισθησία τοῦ λογικοῦ ἀνθρώπου πού ἐφαρμόζει τόν νόμο καί δέν διαπράττει ἐγκλημα;

Ὅμως, ἡ προσφυγή αὐτή στήν «εὐαισθησία» δέν ἐκφράζει ἀκριβῶς μιὰ θεωρητική ἀδυναμία. Στήν πραγματικότητα, ἐνέχει καί μιάν ἀρχή ὑπολογισμοῦ. Τό σῶμα, ἡ φαντασία, ἡ ὀδύνη, τά αἰσθήματα πού πρέπει νά σεβαστοῦμε δέν εἶναι ἐκεῖνα τοῦ ἐγκληματία πού πρόκειται νά τιμωρηθεῖ· εἶναι ἐκεῖνα τῶν ἀνθρώπων πού ἔχοντας προσυπογράψει τό συμβόλαιο, ἀποκτοῦν τό δικαίωμα νά ἐνωθοῦν ἐναντίον τοῦ ἐγκληματία. Οἱ ὀδύνες πού ὁ μετριασμός τῶν ποινῶν πρέπει νά ἀποκλείσει, εἶναι οἱ ὀδύνες τῶν δικαστῶν καί τῶν θεατῶν, μέ ὅλη τήν ἀναλγησία πού αὐτές συνεπάγονται, μέ τή σκληρότητα πού προκαλεῖται ἀπό τή συνήθεια, ἢ, ἀντίθετα, μέ τήν ἀνάρμοστη συμπόνια καί μέ τήν ἀδάσιμη ἐπιείκεια: «Ἔλεος, γιά τίς εὐγενικές κι εὐαίσθητες αὐτές ψυχές, πού ἐπιδροῦν πάνω τους τά φρικτά αὐτά μαρτύρια καί τίς βασανίζου»³¹.» Ἐκεῖνο πού πρέπει νά ρυθμιστεῖ καί νά ὑπολογιστεῖ εἶναι ὁ ἀντίχτυπος τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ποινῆς πάνω στήν ἀρμόδια ἀρχή πού κολάζει καί ἡ ἐξουσία πού διατείνεται ὅτι ἀσκεῖ.

Ἐδῶ βασιζέται ἡ ἀρχή ὅτι πρέπει νά ἐφαρμόζονται μονάχα «ἀνθρωπιστικές» τιμωρίες σ' ἕναν ἐγκληματία, ἔστω κι ἄν εἶναι προδότης καί τέρας. Ἄν τώρα ὁ νόμος πρέπει νά μεταχειρίζεται «μέ ἀνθρωπιά» τό «ἐκτός φύσης» ἄτομο (ἐνῶ ἡ ἄλλοτινὴ δικαιο-

σύνη μεταχειριζόταν απάνθρωπα τό «ἐκτός νόμου» άτομο) δέν εἶναι ἐξαιτίας μιᾶς βαθύτατης ἀνθρωπιᾶς πού ὁ ἐγκληματίας μπορεῖ νά κρύβει μέσα του, ἀλλά ἐξαιτίας τῆς ἀναγκαιότητας νά ἀναδιαρθρωθεῖ ἡ δύναμη τῆς ἐξουσίας. Ὁ «οἰκονομικός» αὐτός ὀρθολογισμός πρέπει νά ρυθμίζει τήν ποινή καί νά ἐντέλλεται τίς κατάλληλες τεχνικές. «Ἀνθρωπισμός» εἶναι τό ἀξιοσέβαστο ὄνομα πού δίνεται σ' αὐτήν τήν οἰκονομία καί στούς σχολαστικούς ὑπολογισμούς της. «Ὅσο γιά τήν ποινή, τό κατώτατο ὄριό της τό ἀπαιτεῖ ἡ ἀνθρωπιά καί τό ὑποδείχνει ἡ πολιτική»³².

Ἄς πάρουμε τώρα – γιά νά καταλάβουμε τήν τεχνο-πολιτική τῆς τιμωρίας – τήν ἀκρότατη περίπτωση, τό ἔσχατο τῶν ἐγκλημάτων: ἕνα ἀνήκουστο κακούργημα, πού παραβιάζει τούς πιό σεβαστούς νόμους στό σύνολό τους. Ἄς υποθέσουμε πώς τό ἐγκλημα αὐτό διαπράχθηκε σέ περιστάσεις τόσο ἐξαιρετικές, μέ τόσο βαθιά μυστικότητα, μέ τόσο ἄφθαστη ὑπερβολή, ὥστε δέν θά μπορούσε παρά νά θεωρηθεῖ μοναδικό καί, κατά συνέπεια, ἔσχατο στό εἶδος του: κανεῖς δέν θά μπορούσε ποτέ νά τό ἀπομιμηθεῖ, κανεῖς δέν θά μπορούσε νά τό ὑποδείξει σάν παράδειγμα, οὔτε καί νά σκανδαλιστεῖ ἀπό τή διάπραξή του. Προορισμός του θά ἦταν νά ἐξαφανιστεῖ χωρίς νά ἀφήσει ἴχνη. Ὁ ἀλόγος αὐτός³³ τῆς «ἀκρότητας τοῦ ἐγκλήματος», εἶναι, κατά κάποιον τρόπο, στό καινούργιο ποινικό σύστημα, αὐτό πού, στό παλιό, ἦταν τό πρωταρχικό λάθος: ἡ καθαρή μορφή ὅπου ἐμφαίνεται ἡ αἰτιολογία τῶν ποινῶν.

Θά ἔπρεπε, ἄραγε, νά τιμωρεῖται ἕνα τέτοιο ἐγκλημα; Καί σύμφωνα μέ ποιό μέτρο; Ποιά χρησιμότητα θά μπορούσε νά παρουσιάσει ἡ τιμωρία του στήν οἰκονομία τῆς κολαστικῆς ἐξουσίας; Θά ἦταν χρήσιμο μονάχα στό μέτρο ὅπου θά ἐπανόρθωνε «τό κακό πού ἐπέφερε στήν κοινωνία»³⁴. Ἄν ὅμως ἐξαιρέσουμε τήν καθαρά ὑλική ζημιά – πού ἀκόμα κι ἂν εἶναι ἀνεπανόρθωτη, ὅπως συμβαίνει μέ μιᾶ δολοφονία, ἐλάχιστα ἐπηρεάζει τήν κοινωνία στό σύνολό της –, ἡ βλάβη πού ἕνα ἐγκλημα προξενεῖ στό κοινωνικό σῶμα, εἶναι ἡ ἀναταραχή πού ἐπιφέρει σ' αὐτό: τό σκάνδαλο πού προκαλεῖ, τό παράδειγμα πού δίνει, ἡ παρότρυνση στήν ἐπανάληψή του ἂν δέν τιμωρηθεῖ, ἡ δυνατότητα γενίκευσης πού ἐνέχει. Γιά νά εἶναι ἀποτελεσματική μιᾶ τιμωρία πρέπει νά ἔχει σάν στόχο τίς συνέπειες τοῦ ἐγκλήματος, δηλαδή τή σειρά ἀπό ἀναταραχές πού εἶναι δυνατόν νά δημιουργήσει. «Ἡ ἀναλογία

ανάμεσα στην ποινή και στη μορφή του αδικήματος καθορίζεται από την επίδραση που έχει πάνω στην κοινωνική τάξη τό συμβόλαιο που παραβιάζεται³⁵.» Όμως ή επίδραση ενός εγκλήματος δέν βρρίσκειται αναγκαστικά σέ άμεση σχέση μέ τή φρικαλεότητα του· πολλές φορές, ένα τρομαχτικό έγκλημα πού συγκλονίζει τίς συνειδήσεις, έχει λιγότερη απήχηση από ένα άδίκημα άνεκτό από όλους και πού ό καθένας θά μπορούσε νά τό μιμηθεϊ. Σπάνια είναι τά μεγάλα έγκλήματα· κίνδυνος είναι, αντίθετα, τά συνηθισμένα μικροκακουργήματα πού καθημερινά πολλαπλασιάζονται. Καί, συνακόλουθα, δέν πρέπει νά αναζητεϊ κανείς μιά ποιοτική σχέση ανάμεσα στό έγκλημα και στην τιμωρία του, μίαν ίσοτιμία φρίκης: «Οί κραυγές ενός άμοιρου ανθρώπου πού βασανίζεται μπορούν, άραγε, νά έξαλείψουν από ένα παρελθόν, πού δέν πρόκειται ποτέ νά ξανάρθει, μιά πράξη πού έχει κιόλας εκτελεστεί³⁶;» 'Η ποινή πρέπει νά ύπολογίζεται όχι σέ σχέση μέ τό έγκλημα, αλλά σέ σχέση μέ τήν ενδεχόμενη επανάληψή του. Στόχος δέν πρέπει νά είναι τό συντελεσθέν παράπτωμα αλλά ή μελλοντική άναταραχή. Πρέπει ό κακούργος νά μήν έχει πιά τήν επιθυμία νά ξαναρχίσει, ούτε και τή δυνατότητα νά έχει μιμητές³⁷. 'Η τιμωρία πρέπει λοιπόν νά είναι μιά τέχνη άποτελεσματική· αντί τό μέγεθος τής ποινής νά άντιτάσσεται στό μέγεθος του έγκλήματος, θά πρέπει νά συναρμοστούν οι δύο σειρές πού ακολουθούν τό έγκλημα: οι δικές του συνέπειες κι εκείνες τής ποινής. "Ένα έγκλημα χωρίς διαδοχή δέν άπαιτεϊ τιμωρία. "Όπως και μιά κοινωνία – σύμφωνα μέ μίαν άλλη έκδοχή του ίδιου άπόλογου – τήν ώρα πού διαλύεται και πρόκειται νά έξαφανιστεϊ, δέν έχει τό δικαίωμα νά στήνει ικριώματα. Τό τελευταίο έγκλημα δέν μπορεί παρά νά μείνει άτιμώρητο.

Παλιά άντίληψη. Δέν χρειάστηκε ή μεταρρύθμιση του δέκατου όγδοου αιώνα για νά άντιληφθοϋμε τήν ύποδειγματική αυτήν ιδιότητα τής τιμωρίας: ότι δηλαδή ή τιμωρία στρέφεται στό αύριο, και ότι τουλάχιστον ένας από τούς κυριότερους σκοπούς της, ή πρόληψη, ήταν αιώνες τώρα μιά από τίς πιο κοινές δικαιολογίες του δικαιώματος κολασμοϋ. Μέ τή διαφορά, ότι ή πρόληψη πού θεωροϋνταν άποτέλεσμα του κολασμοϋ και τής λαμπρότητάς του – κατά συνέπεια, τής ύπερβολής του – τείνει τώρα νά μετατραπεϊ σέ άρχή τής οίκονομίας του, και μέτρο των όρθών του άναλογιών. Τό μέγεθος τής ποινής πρέπει νά είναι άρκετό,

ώστε νά ἐμποδίζει τήν ἐπανάληψη τοῦ ἐγκλήματος. Μετατόπιση, λοιπόν, τοῦ μηχανισμοῦ τοῦ παραδειγματισμοῦ: σέ μιά ποινολογία βασανιστηρίων, ὁ παραδειγματισμός ἦταν ἀνάλογος μέ τό ἐγκλημα· μ' ἓνα εἶδος δυαδικῆς ἐκδήλωσης, ἔπρεπε νά δείχνει τό ἐγκλημα καί ταυτόχρονα νά δείχνει καί τήν κυρίαρχη δύναμη πού τό πατάσει· σέ μιά ποινολογία πού ὑπολογίζεται σύμφωνα μέ τά ἴδια της τά ἀποτελέσματα, τό παράδειγμα πρέπει νά παραπέμπει στό ἐγκλημα, ἀλλά μέ τόν πιό διακριτικό τρόπο· νά ὑποδηλώνει τήν παρέμβαση τῆς ἐξουσίας, ἀλλά μέ τή μεγαλύτερη δυνατή οἰκονομία· καί, σέ μιάν ἰδανική περίπτωση, νά ἐμποδίζει κάθε μεταγενέστερη ἐμφάνιση καί τοῦ ἐγκλήματος καί τῆς ποινῆς. Τό παράδειγμα δέν εἶναι πιά μιά τελετουργία πού εἰκονίζει, εἶναι ἓνα σῆμα πού ἐμποδίζει. Μέ διάμεσο τήν τεχνική τῶν κολαστικῶν σημάτων, πού τείνει νά ἀντιστρέψει ὁλόκληρο τό πεδίο τῆς ποινικῆς δίωξης, οἱ μεταρρυθμιστές πιστεύουν πώς δίνουν στήν κολαστική ἐξουσία ἓνα ὄργανο οἰκονομικό, ἀποτελεσματικό, ἱκανό νά γενικευθεῖ σέ ὁλόκληρο τό κοινωνικό σῶμα, ἱκανό νά κωδικοποιήσει ὅλες τίς συμπεριφορές καί, ἐπομένως, νά περιορίσει ὁλόκληρο τό διάχυτο πεδίο τῆς παρανομίας. Ἡ σημειοτεχνική μέ τήν ὁποία ἐξοπλίζεται τώρα ἡ κολαστική δύναμη εἶναι θεμελιωμένη πάνω σέ πέντε ἢ ἕξι μείζονες κανόνες.

Κανόνας τῆς ἐλάχιστης ποσότητας. "Ἐνα ἐγκλημα διαπράττεται ἐπειδή ἀποφέρει ὀρισμένα πλεονεκτήματα. Ἄν συνδέαμε τήν ἰδέα τοῦ ἐγκλήματος μέ τήν ἰδέα ἑνός μειονεκτήματος πού ξεπερνᾷ τό πλεονέκτημα, τό ἐγκλημα θά ἔπαυε νά γοητεύει. «Γιά νά φέρεται ἡ τιμωρία τό προσδοκούμενο ἀποτέλεσμα, πρέπει ἡ ὀδύνη πού προκαλεῖ νά ξεπερνᾷ τά πλεονεκτήματα πού ὁ ἔνοχος ἔχει ἀποκομίσει ἀπό τό ἐγκλημά του³⁸.» Θά μπορούσε κανεῖς – καί θά ἔπρεπε – νά δεχτεῖ κάποια στενή ἀναλογία ἀνάμεσα στήν ποινή καί στό ἐγκλημα· ὄχι ὅμως μέ τήν παλιά μορφή, ὅπου τό βασανιστήριο ἔπρεπε νά ἰσοδυναμῆι σέ ἔνταση μέ τό ἐγκλημα, ἀλλά καί μέ κάποιο συμπλήρωμα πού ἐπισήμαινε τό «ἐπί πλέον τῆς ἐξουσίας» τοῦ κυρίαρχου ἄρχοντα στήν πραγματοποίηση τῆς θεμιτῆς του ἐκδίκησης· πρόκειται γιά μιά σχεδόν ἀπόλυτη ἀντιστοιχία στό ἐπίπεδο τῶν συμφερόντων: συμφέρει, δηλαδή, κατά τι περισσότερο νά ἀποφύγει κανεῖς τήν ποινή παρά νά ριψοκινδυνεύσει τό ἐγκλημα.

Κανόνας τοῦ ἀποχρώντος ἰδεαλισμοῦ. Ἄν κίνητρο τοῦ ἐγκλή-

ματος είναι τό ὄφελος πού προσδοκᾶται, ἡ ἀποτελεσματικότητα τῆς ποινῆς βρίσκεται στό μειονέκτημα πού ἀπορρέει ἀπό αὐτήν. Αὐτό πού ἀποτελεῖ τήν «ὀδύνη» τῆς ποινῆς, δέν εἶναι ἡ αἴσθησις τῆς ὀδύνης, εἶναι μάλλον ἡ ἰδέα τοῦ πόνου, τῆς δυσαρέσκειας, τῆς δυσφορίας – ὁ «πόνος» τῆς ἰδέας τοῦ «πόνου». Ὡστε ἡ τιμωρία δέν χρειάζεται νά χρησιμοποιεῖ τόσο πολύ τό σῶμα ὅσο τήν ἀναπαράσταση. Ἡ μάλλον, ἂν τῆς εἶναι ἀπαραίτητο νά χρησιμοποιήσῃ τό σῶμα, αὐτό γίνεται στό μέτρο ὅπου δέν εἶναι τόσο τό ὑποκείμενο μιᾶς ὀδύνης, ὅσο τό ἀντικείμενο μιᾶς ἀναπαράστασης: ἡ ἀνάμνησις ἑνός πόνου μπορεῖ νά ἐμποδίσῃ τήν ὑποτροπή τοῦ ἐγκλήματος, ὅπως καί τό θέαμα – ἔστω καί τεχνητό – ἑνός σωματικοῦ πόνου εἶναι δυνατόν νά προλάβῃ τόν μεταδοτικό χαρακτήρα ἑνός ἐγκλήματος. Ἀλλά ἡ ὀδύνη αὐτή καθεαυτή δέν θά ἀποτελέσῃ τό ὄργανο τῆς κολαστικῆς τεχνικῆς. Ὅσο, λοιπόν, ἔχουμε τή δυνατότητα, καί ἂν ἐξαιρέσουμε τίς περιπτώσεις ὅπου θέλουμε νά προκαλέσουμε μιάν ἀποτελεσματικὴ ἀναπαράσταση, περιττό εἶναι νά κάνουμε ἐπίδειξη τῆς μεγάλης σκηνοθεσίας τῶν ἰκριωμάτων. Ἐκθλιψῇ τοῦ σώματος σάν ὑποκείμενο τῆς ποινῆς, ἀλλά ὄχι ἀναγκαστικά καί σάν στοιχεῖο τοῦ θεάματος. Ἡ ἄρνησις τοῦ βασανιστηρίου πού, στήν ἀρχή τῆς θεωρίας τῶν μεταρρυθμιστῶν, δέν ἀποτελοῦσε παρά μιὰ διατύπωση γεμάτη λυρισμό, ἀποκτᾷ ἐδῶ τή δυνατότητα νά ἀρθρωθεῖ ὀρθολογικά: αὐτό πού πρέπει νά ἀξιοποιηθεῖ στό ἀνώτατο ὄριο, εἶναι ἡ ἀναπαράσταση τῆς ποινῆς, καί ὄχι ἡ σωματικὴ τῆς πραγματικότητάς.

Κανόνας τῶν πλαγίων ἀποτελεσμάτων. Ἡ ποινή πρέπει προπάντων νά ἐπηρεάζῃ ἐκείνους πού δέν ἔχουν διαπράξῃ ἀδικήματα· στό ἀκρότατο ὄριο, ἂν μπορούσε κανεὶς νά εἶναι βέβαιος πῶς ὁ ἔνοχος δέν θά ἐπαναλάμβανε τό παράπτωμά του, θά ἔφτανε ἀπλῶς νά πειστοῦν οἱ ἄλλοι ὅτι ἔχει τιμωρηθεῖ. Κεντροφύγη ἐντατικότητά τῶν ἀποτελεσμάτων, πού ὀδηγεῖ στήν παραδοξολογία ὅτι, στόν ὑπολογισμό τῶν ποινῶν, τό λιγότερο σημαντικό στοιχεῖο ἐξακολουθεῖ νά εἶναι ὁ ἔνοχος (ἐκτός ἂν θεωρεῖται ὑποπτος ὑποτροπῆς). Ἡ παραδοξολογία αὐτὴ εἰκονίζεται ἀπὸ τὸν Beccaria στήν τιμωρία πού προτείνει στή θέση τῆς θανατικῆς ποινῆς: ἰσόδια δεσμά. Ποινὴ πιὸ σκληρὴ μῆπως ἀπὸ τό θάνατο; Κάθε ἄλλο, λέει ὁ Beccaria: γιατί ἡ ὀδύνη τῶν δεσμῶν διαιρεῖται, γιὰ τὸν κατάδικο, σὲ τόσα κλάσματα ὅσα ἀντιστοιχοῦν στίς στιγμὲς πού τοῦ μένουν νά ζήσει· ποινὴ διαιρετὴ ἐπ' ἄπειρον, ποινὴ

έλεατική, πολύ λιγότερο αυστηρή από τη θανατική ποινή, πού μεμιάς οδηγεί στο θάνατο. 'Αντίθετα, γι' αυτούς πού βλέπουν ή φαντάζονται αυτούς τούς δεσμώτες, οί δδύνες τους συμπτύσσονται σέ μιά μονάχα ιδέα: όλες οί στιγμές τής σκλαβιάς συστέλλονται σέ μιά και μόνη αναπαράσταση πού καταντᾶ πιά τρομαχτική κι από τήν ιδέα ακόμα τοῦ θανάτου. Εἶναι ή οικονομικά ιδανική ποινή: ἐλάχιστη γι' αυτόν πού τήν ὑφίσταται (καί πού, δεσμώτης πιά, δέν μπορεῖ νά ὑποτροπιάσει), και ὑπέρμετρη γι' αυτόν πού τή φαντάζεται. «Στίς ποινές και στόν τρόπο εφαρμογῆς τους ἀνάλογα μέ τά ἀδικήματα, πρέπει νά διαλέγουμε τά μέτρα ἐκεῖνα πού θά ἐντυπωσιάσουν τό λαό πιά ἀποτελεσματικά και μόνιμα, και πού, ταυτόχρονα, θά εἶναι και τά λιγότερο σκληρά γιά τό σῶμα τοῦ ἐνόχου³⁹.»

Κανόνας τής ἀπόλυτης βεβαιότητας: Στήν ιδέα τοῦ ἐγκλήματος και τῶν ὠφελημάτων πού ἐπιδιώκονται ἀπό αὐτό, πρέπει νά συνδεθεῖ ή ιδέα μιᾶς συγκεκριμένης τιμωρίας μέ ὅλα τά μειονεκτήματα πού ἔχει σάν ἐπακόλουθο· ἀνάμεσα στό ἐγκλημα και στήν τιμωρία, ὁ δεσμός πρέπει νά θεωρεῖται ἀναγκαῖος και ἀδιάρρηκτος. Τό γενικό αὐτό στοιχεῖο τής βεβαιότητας πού πρέπει νά δίνει τήν ἀποτελεσματικότητά του στό κολαστικό σύστημα, ἀπαιτεῖ ὀρισμένα συγκεκριμένα μέτρα. Οἱ νόμοι πού προσδιορίζουν τά ἐγκλήματα και ὀρίζουν τίς ποινές νά εἶναι ἀπόλυτα σαφείς, «ἔτσι ὥστε κάθε μέλος τής κοινωνίας νά εἶναι σέ θέση νά διακρίνει τίς ἐγκληματικές ἀπό τίς ἐνάρετες πράξεις⁴⁰». Οἱ νόμοι αὐτοί νά δημοσιεύονται, ὥστε ὁ καθένας νά τούς ξέρει· νά δοθεῖ ἕνα τέλος στίς ρηματικές παραδόσεις και στά ἔθιμα, και νά ὑπάρξει μιά γραπτή νομοθεσία πού νά εἶναι «τό σταθερό οἰκοδόμημα τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου», τυπωμένα κείμενα στή διάθεση τοῦ καθενός: «Μονάχα ή τυπογραφία εἶναι ἱκανή νά καταστήσει τό κοινό ὀλόκληρο, και ὄχι μόνον ὀρισμένους ἰδιῶτες, θεματοφύλακα τοῦ ἱεροῦ κώδικα τῶν Νόμων⁴¹.» Ὁ μονάρχης νά ἀπαρνηθεῖ τό δικαίωμά του ἀπονομῆς χάριτος, ὥστε ή ἰσχὺς πού ἐνυπάρχει στήν ιδέα τής ποινῆς νά μήν ἀποδυναμώνεται ἀπό τήν ἐλπίδα μιᾶς τέτοιας παρέμβασης: «'Αν οἱ ἄνθρωποι ἀντιληφθοῦν πῶς τό ἐγκλημα μπορεῖ νά συχωρεθεῖ και πῶς ή τιμωρία δέν ἀποτελεῖ τό ἀπαραίτητο ἐπακόλουθό του, ἐκτρέφεται μέσα τους ή ἐλπίδα τής ἀτιμωρησίας... οἱ νόμοι νά εἶναι ἀμείλικτοι, οἱ ἐκτελεστές ἀκαμπτοί⁴².» Καί πάνω ἀπ' ὅλα, κανένα ἐγκλημα νά μήν

περνάει απαραίτητο από εκείνους πού άπονέμουν τή δικαιοσύνη· τίποτα δέν καθιστᾶ πιά εϋθραυστο τόν μηχανισμό τῶν νόμων από τήν έλπίδα τῆς άτιμωρησίας· πῶς θά μπορούσαν νά συνειδητοποιήσουν οί ύπόλογοι έναν στενότατο δεσμό ανάμεσα στό άδικημα καί στήν ποινή, ἄν τόν επηρεάζε κάποιος συντελεστής άβεβαιότητας; Δέν θά έπρεπε μήπως νά καταστήσουμε τήν ποινή τόσο πιά φοβερή καί βίαιη, ὅσο ἡ άβεβαιότητα θά τῆς αφαιρούσε τό έκφοβιστικό της στοιχείο; Ἄντί νά μιμούμαστε τό παλιό σύστημα καί νά εἶμαστε «πιά αϋστηροί, θά πρέπει καλύτερα νά επαγρυπνοῦμε⁴³». Ἄπ' ὅλα αὐτά προκύπτει πῶς στόν μηχανισμό τῆς δικαιοσύνης πρέπει νά προστεθεῖ ἕνα ὄργανο επιτήρησης πού νά υπάγεται ἄμεσα σ' αὐτήν, εἴτε γιά νά ἐμποδίζει τά ἐγκλήματα, εἴτε – ἄν ἔχουν κίβλας διαπραχθεῖ – γιά νά συλλαμβάνει τούς δράστες· αστυνομία καί δικαιοσύνη πρέπει νά συνδυάζουν τή δράση τους, σάν δύο συμπληρωματικά στοιχεία μιᾶς καί μόνης διαδικασίας: ἡ αστυνομία νά ἐξασφαλίζει τή «δράση τῆς κοινωνίας πάνω στό κάθε ἄτομο», καί ἡ δικαιοσύνη «τά δικαιώματα τῶν ατόμων ἀπέναντι στήν κοινωνία⁴⁴». μ' αὐτόν τόν τρόπο, κάθε ἐγκλημα θά ἀποκαλύπτεται καί θά τιμωρεῖται μέ ἀπόλυτη δεβαιότητα. Θά πρέπει ὁμως, καί οί διαδικασίες νά μήν παραμένουν μυστικές, οί λόγοι πού προκάλεσαν τήν καταδίκη ἢ τήν ἄθώωση ενός κατηγορουμένου νά γνωστοποιοῦνται σέ ὅλους, ὥστε ὁ καθένας νά μπορεῖ νά ἀποδέχεται τούς λόγους τῆς τιμωρίας: «Ὁ δικαστής νά διατυπώνει τή γνώμη του μέ στεντόρια φωνή, νά εἶναι ὑποχρεωμένος νά ἀναφέρει στήν ἀπόφασή του τό κείμενο τοῦ νόμου πού καταδικάζει τόν ἔνοχο... ὅλες οί δικογραφίες πού εἶναι θαμμένες στά σκοτεινά ἀρχειοφυλάκια νά εἶναι προσιτές σέ ὅσους πολίτες ἐνδιαφέρονται γιά τή μοίρα τῶν καταδίκων⁴⁵.»

Κανόνες τῆς γενικά ἀποδεκτῆς ἀλήθειας. Κάτω από τήν πολύ κοινότοπη αὐτή ἀρχή κρύβεται μιᾶ σημαντική ἀλλαγή. Τό παλιό σύστημα τῶν νομικῶν ἀποδείξεων, ἡ χρήση τῶν μαρτυριῶν, ἡ ἀπόσπαση τῆς ὁμολογίας, ἡ χρησιμοποίηση τοῦ βασανιστηρίου, τοῦ σώματος καί τοῦ θεάματος, γιά τήν ἀναπαράσταση τῆς ἀλήθειας, εἶχαν γιά καιρό ἀπομονώσει τήν ποινική πρακτική ἀπό τίς κοινές μορφές τῆς ἀποδεικτικῆς διαδικασίας: μιᾶ ἀμφισθητούμενη ἀπόδειξη ὄδηγοῦσε σέ μιάν ἀμφισθητούμενη ἀλήθεια καί σ' ἕναν ἀμφισθητούμενο ἔνοχο· φράσεις εἰπωμένες κάτω ἀπό ἀβά-

σταχτους πόνους θεωρούνταν αθηντικές όμολογίες, κάποια ένδειξη έφτανε για να επιβληθεί μιά όρισμένη ποινή. Σύστημα, πού ή έτερογένειά του σέ σχέση μέ τή συνηθισμένη μέθοδο τής αποδεικτικής διαδικασίας εξέλιχτηκε σέ σκάνδαλο μονάχα όταν ή κολαστική έξουσία χρειάστηκε, για τό ίδιο της τό όφελος, ένα κλίμα αναντίρρησης θεβαιότητας. Πώς να συνδεθεί άπόλυτα στή συνείδηση των ανθρώπων ή ιδέα του έγκλήματος κι εκείνη τής τιμωρίας, αν ή πραγματικότητα τής τιμωρίας δέν ακολουθεί, σέ όλες τίς περιπτώσεις, τήν πραγματικότητα του κακουργήματος; Πρωταρχικό λοιπόν έργο είναι να αποδειχθεί ή πραγματικότητα του κακουργήματος μέ τρόπο σαφή και μέ μέσα άποδεκτά άπ' όλους. Η έξακρίδωση του έγκλήματος πρέπει να ύπακούει στά γενικά κριτήρια κάθε αλήθειας. Η δικαστική κρίση, στά έπιχειρήματα πού χρησιμοποιεί, στίς αποδείξεις πού προσκομίζει, πρέπει να έχει όμοιογένεια μέ τήν έλλογη κρίση. Έπομένως, έγκατάλειψη των νομικών αποδείξεων: άπόρριψη του βασανιστήριου, ανάγκη για χρησιμοποίηση μιάς όλόκληρης αποδεικτικής διαδικασίας για να σχηματίσουμε μιάν όρθή αλήθεια, έξάλειψη κάθε συσχετισμού ανάμεσα στίς διαβαθμίσεις τής ύποψίας και στίς διαβαθμίσεις τής ποινής. Όπως ή μαθηματική αλήθεια, έτσι και ή αλήθεια του έγκλήματος δέν είναι δυνατόν να γίνει άποδεκτή παρά μόνον όταν αποδειχθεί σέ όλη της τήν έκταση. Καί συνακόλουθα, ό κατηγορούμενος πρέπει να θεωρείται άθώς έως τήν τελική άπόδειξη του έγκλήματός του: και για να αποδειχθεί τό έγκλημα, ό δικαστής να μή χρησιμοποιεί τελετουργικές μορφές, αλλά κοινές μέθοδες, κοινό νοϋ, μιά λογική πού είναι και ή λογική των φιλοσόφων και των έπιστημόνων: «Θεωρητικά, θεωρώ τον δικαστή σαν ένα φιλόσοφο πού επιδιώκει να ανακαλύψει κάποια σημαντική αλήθεια... Η όξυδέρκεια του θά του επιτρέψει να συλλάβει όλες τίς άπόψεις και όλες τίς αναλογίες, να συσχετίσει ή να διαχωρίσει αυτά πού πρέπει για να είναι ή κρίση του σωστή⁴⁶.» Η άνάκριση, άσκηση τής κοινής λογικής, άπορρίπτει τό παλιό ιεροεξεταστικό πρότυπο, για να υίοθητήσει τό πολύ πίο εύέλικτο σύστημα (διττά έπικυρωμένο και άπό τήν έπιστήμη και άπό τον κοινό νοϋ) τής έμπειρικής έρευνας. Ο δικαστής θά είναι «ένas πλοηγός πού οδηγεί τό καράβι του μέσα άπό τούς σκοπέλους»: «Σέ ποιές αποδείξεις ή σέ ποιές ένδείξεις θά μπορούσαμε, άραγε, να άρκεστοϋμε; Αυτό είναι κάτι πού ούτε έγώ ούτε και

κανείς άλλος τόλμησε ακόμα νά καθορίσει· εφόσον οι συνθήκες ποικίλλουν σέ άπεριοριστο βαθμό, και οι άποδείξεις και οι ένδείξεις συνάγονται από τίς συνθήκες αυτές, θά πρέπει αναγκαστικά οι ένδείξεις και οι άποδείξεις οι πιό σαφείς νά ποικίλλουν κι αυτές μέ τήν ίδια αναλογία⁴⁷.» 'Από δώ και πέρα, ή ποινική άγωγή υποβάλλεται σ' ένα κοινό σύστημα αλήθειας, ή μάλλον σ' ένα περιπλοκο σύστημα όπου συμπλέκονται, γιά νά σχηματίσουν τήν «έσώτερη πεποίθηση» του δικαστή, έτερογενή στοιχεία έπιστημονικής άπόδειξης, αισθητής σαφήνειας, και κοινού νοϋ. 'Αν ή ποινική δικαιοσύνη κρατά μιά μορφή πού έγγυάται τήν ταύτιση της μέ τό αίσθημα του δικαίου, μπορεί τώρα νά δέχεται αλήθειες όλων των ειδών, φτάνει νά είναι έκδηλες, καλά έδραιωμένες και άποδεκτές άπ' όλους. 'Η δικαστική τελετουργία δέν διαμορφώνει πιά αυτή καθαυτή μιάν αναγνωρισμένη αλήθεια. 'Επανατοποθετείται στό πεδίο αναφοράς των κοινών άποδείξεων. Δημιουργείται λοιπόν, μέ τήν πολλαπλότητα του έπιστημονικού λόγου, μιά σχέση δύσκολη και άτέρμονη, πού ή σημερινή ποινική δικαιοσύνη δέν είναι ακόμα ικανή νά τήν έλέγξει. 'Ο έξουσιαστής της δικαιοσύνης δέν έξουσιάζει πιά τήν αλήθεια της.

Κανόνας τής μέγιστης έξειδίκευσης. Γιά νά καλύψει ή ποινική σημειωτική όλόκληρο τό πεδίο των παρανομιών πού πρέπει νά μειωθούν, άπαραίτητο είναι νά προσδιορίζονται μέ σαφήνεια όλες οι παραβάσεις· νά ταξινομοϋνται και νά συγκεντρώνονται σέ είδη, μέ τρόπο ώστε καμιά τους νά μή μπορεί νά διαφύγει τήν ποινική δίωξη. Είναι, λοιπόν, άπαραίτητος ένας κώδικας, άρκετά ακριβολόγος ώστε νά περιλαμβάνει κάθε μορφή παράβασης. Στή σιωπή του νόμου δέν πρέπει νά είσχωρει ή έλπίδα της άτιμωρησίας. 'Απαιτείται ένας κώδικας έξουχιστικός και άπόλυτα σαφής, πού νά άποσαφηνίζει τά έγκλήματα και νά όρίζει τίς ποινές⁴⁸. 'Αλλά ή ίδια αυτή ανάγκη της καθολικής κάλυψης μέ τίς συνέπειες-σήματα της τιμωρίας μās αναγκάζει νά προχωρήσουμε ακόμα περισσότερο. 'Η προοπτική μās και της αυτής τιμωρίας δέν έπηρεάζει κατά τόν ίδιο τρόπο όλα τά άτομα· τό πρόστιμο, λογουχάρη, δέν φοβίζει τόν πλούσιο, ούτε ή άτιμωση αυτόν πού τήν έχει κιόλας ύποστει. 'Η βλαπτικότητα ενός πλημμελήματος και ή έπαγωγική του αξία παραλλάζουν ανάλογα μέ τήν κοινωνική θέση του παραβάτη· τό έγκλημα ενός ευγενους είναι, γιά τήν κοινωνία, πιό επιζήμιο άπό τό έγκλημα ενός άνθρώπου του

λαού⁴⁹. Τέλος, ἀφοῦ ἡ τιμωρία πρέπει νά παρεμποδίζει τήν ὑποτροπή, ὀφείλει καί νά ὑπολογίζει ποιά εἶναι ἡ ἐσώτερη φύση τοῦ ἐγκληματία, ποιός ὁ πιθανός βαθμός κακοθειιάς του, ποιά ἡ οὐσιαστική δύναμη τῆς θέλησός του: «Ἐνάμεσα σέ δύο ἀνθρώπους πού διέπραξαν τήν ἴδια κλοπή, πόσο λιγότερο ἔνοχος εἶναι ἐκεῖνος πού στερεῖται τά πάντα ἀπό ἐκεῖνον πού διαθέτει περίσσια πλοῦτη; Ἐνάμεσα σέ δύο ἐπίορκους, πόσο περισσότερο ἐγκληματίας εἶναι ἐκεῖνος πού ἀπό τήν παιδική του ἡλικία διδάχτηκε νά εἶναι ἔντιμος, ἀπό ἐκεῖνον πού, ἐγκαταλειμμένος στή φύση, δέν ἔλαβε ποτέ του καμιάν ἀνατροφή⁵⁰;» Μαζί μέ τήν ἀνάγκη μιᾶς ταξινόμησης τῶν ἐγκλημάτων καί τῶν τιμωριῶν, βλέπουμε τώρα νά ἀναφαίνεται καί ἡ ἀνάγκη μιᾶς ἀτομικοποίησης τῶν ποινῶν, ἀνάλογη μέ τήν ἰδιαίτερη προσωπικότητα τοῦ κάθε ἐγκληματία. Ἡ ἀτομικοποίηση αὐτή θά ἔχει τεράστιες συνέπειες στήν ἱστορία τοῦ σύγχρονου ποινικοῦ δικαίου· ἐδῶ βρῖσκονται οἱ ρίζες της· χωρίς ἀμφιβολία, σύμφωνα μέ τή θεωρία τοῦ δικαίου καί σέ σχέση μέ τίς ἀπαιτήσεις τῆς καθημερινῆς πρακτικῆς, βρῖσκεται σέ ἀπόλυτη ἀντίθεση μέ τήν ἀρχή τῆς κωδικοποίησης· ἀπό τήν ἀποψη ὅμως τῆς οἰκονομίας τῆς κολαστικῆς ἐξουσίας, καί τῶν τεχνικῶν πού χρησιμοποιοῦνται γιά νά διαδοθοῦν – σέ ὄλοκληρο τό κοινωνικό σῶμα – κολαστικά σημεῖα ἀπόλυτα προσαρμοσμένα, χωρίς ὑπερβολές ἢ ἐλλείψεις, χωρίς ἀνώφελη «σπατάλη» ἐξουσίας ἀλλά καί χωρίς δειλία, ἀντιλαμβάνεται κανεῖς καθαρά πῶς ἡ κωδικοποίηση τοῦ συστήματος πλημμέλημα-τιμωρία, καθῶς καί ἡ διαμόρφωση τοῦ ζεύγους ἐγκληματίας-τιμωρία, εἶναι συγγενικές καί ἀλληλοεξαρτημένες. Ἡ ἀτομικοποίηση ἀναφαίνεται ὡς ὁ ἀπώτατος στόχος ἑνός ἀκριβέστατα προσαρμοσμένου κώδικα.

Ἐνῶς, ἡ ἀτομικοποίηση αὐτή εἶναι, ἀπό τή φύση της, πολύ διαφορετική ἀπό τίς διάφορες μορφές τῶν ποινῶν πού ὑπῆρχαν στήν παλιά νομολογία. Ἡ νομολογία αὐτή χρησιμοποιοῦσε – καί στό σημεῖο τοῦτο ἦταν σύμφωνη μέ τή χριστιανική κολαστική πρακτική – γιά νά προσαρμόσει τήν τιμωρία στόν κάθε ἐγκληματία, δύο σειρές παραλλαγῶν: τίς παραλλαγές τῆς «περίστασης» καί ἐκεῖνες τῆς «πρόθεσης». Στοιχεῖα, δηλαδή, πού ἐπέτρεπαν τόν χαρακτηρισμό τῆς ἴδιας τῆς πράξης. Ἡ διαμόρφωση τῆς ποινῆς ἀναγόταν σέ μιᾶ «καζουϊστική» μέ τήν εὐρύτερη ἔννοια⁵¹. Ἄλλὰ αὐτό πού ἀρχίζει τώρα νά διαφαίνεται, εἶναι μιᾶ διαμόρφωση

πού αναφέρεται στον ίδιο τον παραβάτη, στη φύση του, στον τρόπο ζωής του και σκέψης του, στο παρελθόν του, στην «ποιότητα» και όχι πιά στην πρόθεση της βούλησής του. Ἀρχίζουμε νά διακρίνουμε – όμως σάν ἓνα χώρο ἀκόμα κενό – τή θέση πού, στην ποινική πρακτική, θά πάρει ἡ ψυχολογική γνώση ἀπό τήν καζουϊστική νομολογία. Ἀσφαλῶς, στά τέλη τοῦ δέκατου ὄγδοου αἰώνα, βρισκόμαστε, ἀναμφισβήτητα, πολύ μακριά ἀκόμα ἀπό τό σημεῖο αὐτό. Ἡ συσχέτιση κώδικας-ἀτομικοποίηση ἀναζητεῖται στά ἐπιστημονικά πρότυπα τῆς ἐποχῆς. Ἡ φυσική ἱστορία πρόσφερε, χωρίς ἀμφιβολία, τό πιό κατάλληλο σχῆμα: τήν ταξινόμηση τῶν εἰδῶν σύμφωνα μέ μιάν ἀδιάλειπτη κλιμάκωση. Γίνεται μιὰ προσπάθεια νά κατασκευαστεῖ ἓνας πίνακας (τύπου Linné) τῶν ἐγκλημάτων καί τῶν ποινῶν, μέ τρόπο ὥστε κάθε ἰδιαίτερη παράβαση καί κάθε κολάσιμο ἄτομο νά ὑπόκεινται, χωρίς καμιὰ αὐθαιρεσία, σ' ἓνα γενικό νόμο. «Πρέπει νά ἐκπονηθεῖ ἓνας πίνακας μέ ὅλα τά εἶδη τῶν ἐγκλημάτων πού διαπράττονται στίς διάφορες χώρες. Σύμφωνα μέ τήν καταγραφή τῶν ἐγκλημάτων, εἶναι ἀνάγκη νά γίνει ἓνας διαχωρισμός σέ εἶδη. Ὁ καλύτερος κανόνας γιά τόν διαχωρισμό αὐτόν εἶναι, κατά τή γνώμη μου, ἡ κατάταξη τῶν ἐγκλημάτων ἀνάλογα μέ τό στόχο τους. Ὁ διαχωρισμός τοῦτος πρέπει νά εἶναι κατασκευασμένος μέ τέτοιο τρόπο, ὥστε τό κάθε εἶδος νά διακρίνεται καθαρά ἀπό τό ἄλλο, καί κάθε ἐγκλημα, ἐξεταζόμενο ἀπό ὅλες τίς πλευρές του, νά τοποθετεῖται ἀνάμεσα σ' αὐτό πού προηγεῖται κι ἐκεῖνο πού θά ἀκολουθήσει, καί μέ τήν πιό ἀκριβόλογη διαβάθμιση: πρέπει, τέλος, ὁ πίνακας αὐτός νά εἶναι τέτοιος, ὥστε νά μπορεῖ νά συμπληρώνει μ' ἓναν ἄλλον πίνακα εἰδικό γιά τίς ποινές, καί μέ τρόπο πού νά ἀνταποκρίνονται ἀκριβέστατα ὁ ἓνας στόν ἄλλον⁵².» Θεωρητικά, ἢ μάλλον οὐτοπικά, ἡ διπλή ταξινόμηση ποινῶν καί ἐγκλημάτων θά μποροῦσε νά λύσει τό πρόβλημα: πῶς νά ἐφαρμόζονται πάγιοι νόμοι σέ διαφορετικά ἄτομα;

Ἄλλά σέ ἀντίθεση μέ τό θεωρητικό αὐτό πρότυπο, μορφές ἀνθρωπολογικῆς ἀτομικοποίησης ἀρχίζαν νά ἐμφανίζονται τήν ἐποχή ἐκείνη, μέ τρόπο ἀκόμα πολύ ἀπλοϊκό. Καί πρῶτα πρῶτα, μέ τήν ἔννοια τῆς ὑποτροπῆς. Ὅχι πῶς ἡ ἔννοια αὐτή ἀγνοοῦνταν ἀπό τούς παλιούς ποινικούς νόμους⁵³. Ἄλλά τείνει τώρα νά γίνει χαρακτηριστικό γνώρισμα τοῦ παραβάτη, ἱκανή νά μετατρέψει τήν καταδικαστική ἀπόφαση: σύμφωνα μέ τή νομοθεσία

του 1791, οί ύποτροπιάζοντες ύποβάλλονταν σέ διπλασιασμό τής ποινης τους, σέ όλες σχεδόν τίσ περιπτώσεις. Ό νόμος του μηνός Floréal, έτος Χ, όριζε πώς τά άτομα αυτά έπρεπε νά στιγματίζονται μέ τό γράμμα «R»⁵⁴· και ό ποινικός κώδικας του 1810 τούς έπέβαλε είτε τό ανώτατο όριο τής ποινης, είτε τήν άμέσως βαρύτερη ποινή. Όσοτόσο, διαμέσου τής ύποτροπιής, στόχος του νομοθέτη δέν είναι τό άτομο πού ύποπίπτει σ' ένα παράπτωμα καθορισμένο από τό νόμο· είναι τό ύποκείμενο-έγκληματίας, είναι μία όρισμένη βούληση πού έκδηλώνει τόν έσώτερο έγκληματικό του χαρακτήρα. Λίγο λίγο, και όσο ή έγκληματικότητα γίνεται – στή θέση του ίδιου του έγκλήματος – στόχος τής ποινικής παρέμβασης, ή αντίθεση ανάμεσα σέ «πρωτάρη» και σέ «ύπότροπο» τείνει νά άποκτήσει μεγαλύτερη βαρύτητα. Μέ βάση τήν αντίθεση αυτή, και μέ τήν ενίσχυσή της σέ πολλά σημεία, αρχίζει τήν εποχή εκείνη νά διαμορφώνεται ή έννοια του «έρωτικού» έγκλήματος – αυθόρμητου, άπρομελέτητου έγκλήματος, συνδεδεμένου μέ έξαιρετικές περιστάσεις, πού σίγουρα δέν έχει τή δικαιολογία τής τρέλας, αλλά πού ποτέ δέν είναι ένα συνηθισμένο έγκλημα. Ό Le Peletier σημειώνει, στά 1791 κιόλας, πώς ή τόσο λεπτομερειακή κλιμάκωση των ποινών, πού ό ίδιος είχε προτείνει στή Συντακτική Συνέλευση, μπορούσε νά άποτρέψει από τό έγκλημα «τόν κακοϋργο πού μέ άπόλυτη ψυχραιμία προμελετάει μία κακή πράξη», και πού μπορεί νά τόν συγκρατήσει ό φόβος τής ποινης· πώς ήταν όμως, αντίθετα, άνίκανη νά έμποδίσει έγκλήματα όφειλόμενα σέ «έντονα πάθη πού τίποτα δέν λογαριάζουν»· πώς αυτό, όμως, δέν έχει και μεγάλη σημασία, αφού τέτοια έγκλήματα δέν προδίδουν «έσκεμμένη κακία»⁵⁵ του δράστη.

Όταν οί ποιnés αρχίζουν νά έξανθρωπίζονται, ανακαλύπτουμε πώς όλοι αυτοί οί κανόνες επιτρέπουν – άπαιτούν, θά λέγαμε – τήν «ήπιότητα» ως μία ύπολογισμένη ρύθμιση τής κολαστικής έξουσίας. Προκαλούν, όμως, και τή μετατόπιση του σημείου έφαρμογής τής έξουσίας αυτής: τό σημείο αυτό δέν είναι πιά τό σώμα μέ τήν τελετουργική σειρά των άδάσταχτων πόνων, μέ τά έκδηλα στίγματα του έθιμοτυπικού των βασανιστηρίων· είναι τό πνεύμα, ή μάλλον μία σειρά άναπαραστάσεις και σήματα πού μέ διακριτικότητα, αλλά μέ άπόλυτη βεβαιότητα και σαφήνεια, άποτυπώνονται στό πνεύμα του καθενός. Όχι πιά τό σώμα, αλλά ή ψυχή, έλεγε ό Mably. Και αντιλαμβάνεται κανείς καθαρά τί ση-

μείνει ή έκφραση αυτή: τό αντίστοιχο μιάς τεχνικής τής έξουσίας. Παραμερίζονται οί παλιές κολαστικές «άνατομίες». Όμως, σημαίνει αυτό, άραγε, πώς φτάσαμε πραγματικά στην εποχή μιάς μή-σωματικής τιμωρίας;

Στήν άφετηρία, μπορούμε, λοιπόν, νά τοποθετήσουμε τό πολιτικό σχέδιο τής αύστηρής άστυνόμευσης τής έκνομίας, τής γενίκευσης τής κολαστικής λειτουργίας και τής επιβολής όρίων στην κολαστική έξουσία, για τόν άποτελεσματικό έλεγχο της. Και από δώ προκύπτουν δύο κατευθυντήριες γραμμές άντικειμενοποίησης του έγκλήματος και του έγκληματία. Άπό τή μιά μεριά, ό έγκληματίας, στιγματισμένος σαν κοινός έχθρός, και πού όλοι έχουν συμφέρον νά τόν καταδιώξουν, τίθεται έξω από τό κοινωνικό συμβόλαιο, χάνει τήν ιδιότητα του πολίτη, και έμφανίζεται σαν νά έμπεριέχει κάτι από τήν άγριότητα τής φύσης· έμφανίζεται ως ό κακοϋργος, τό τέρας, ίσως ό τρελός, ό άρρωστος, και άργότερα ό «άνώμαλος». Ός τέτοιος, θά περιέλθει μιά μέρα στον τομέα τής έπιστημονικής άντικειμενοποίησης, και θά του επιβληθεί ή αντίστοιχη «θεραπεία». Άπό τήν άλλη μεριά, ή ανάγκη νά καταμετρηθούν, από τά έσω, τά άποτελέσματα τής κολαστικής έξουσίας, επιβάλλει τακτικές παρέμβασης άναφορικά μέ όλους τούς έγκληματίες, πραγματικούς ή ένδεχόμενους: ή όργάνωση ενός προληπτικού σχεδίου, ό ύπολογισμός τών συμφερόντων, ή διάδοση άναπαραστάσεων και σημάτων, ή έδραίωση ενός κλίματος δεβαιότητας και αλήθειας, ή προσαρμογή τών ποινών σε παραλλαγές όλο και πιό λεπτές - όλα αυτά όδηγούν επίσης σε μίαν άντικειμενοποίηση τών έγκληματιών και τών έγκλημάτων. Και στίς δύο περιπτώσεις, βλέπουμε ότι ή έξουσιαστική σχέση ή όποία επιβάλλει τήν άσκηση τής τιμωρίας ακολουθείται από μίαν άντικειμενοτρόπο σχέση, στην όποία έμπίπτουν, όχι μονάχα τό έγκλημα σαν πράξη πού πρέπει νά άποδειχθεί σύμφωνα μέ κοινούς κανόνες, αλλά και ό έγκληματίας σαν άτομο πού πρέπει νά μελετηθεί σύμφωνα μέ έξειδικευμένα κριτήρια. Βλέπουμε, άκόμα, πώς ή άντικειμενοτρόπος αυτή σχέση δέν επιπροστίθεται, από τά έξω, στην κολαστική πρακτική, όπως θά συνέβαινε μέ

μιάν απαγόρευση πού τά ὄρια τῆς εὐαισθησίας θά ἐπέβαλαν στή θαναυσότητα τῶν βασανιστηρίων, ἢ ὅπως θά συνέβαινε μέ μιὰ διερεύνηση, ὀρθολογική ἢ «ἐπιστημονική», τῆς προσωπικότητας τοῦ ἀτόμου πού τιμωρεῖται. Οἱ διαδικασίες τῆς ἀντικειμενοποίησης πηγάζουν ἀπό τήν ἴδια τήν τακτική τῆς ἐξουσίας καί τήν ὀργάνωση τῆς ἀσκήσεώς της.

Ὡστόσο, οἱ δύο παραπάνω τύποι ἀντικειμενοποίησης πού διαγράφονται στά σχέδια τῆς ποινικῆς μεταρρύθμισης, διαφέρουν πολύ ἀνάμεσά τους: καί στή χρονολογία τους καί στά ἀποτελέσματά τους. Ἡ ἀντικειμενοποίηση τοῦ ἐκτός νόμου ἐγκληματία – τοῦ ἀνθρώπου τῆς φύσης – εἶναι, ἀκόμα, κάτι τό μονάχα δυνητικό, μιὰ γραμμή φυγῆς, ὅπου διασταυρῶνεται τά θέματα τῆς πολιτικῆς κριτικῆς καί οἱ μορφές τοῦ φαντασιακοῦ. Θά περάσει πολύς καιρός ὥσπου ν' ἀποκτήσει ὁ homo criminalis τήν ιδιότητα ἐνός ἀντικειμένου πού ἐμπίπτει σέ κάποιο πεδίο τῆς γνώσης. Ἀντίθετα, οἱ συνέπειες τοῦ δευτέρου τύπου ἀντικειμενοποίησης θά ἀναφανοῦν πολύ πῶς σύντομα καί θά παίξουν ἀποφασιστικό ρόλο, ἐπειδή εἶναι ἄμεσα συνδεδεμένες μέ τήν ἀναδιοργάνωση τῆς κολαστικῆς ἐξουσίας: κωδικοποίηση, καθορισμός τῶν ἐγκλημάτων, διατίμηση τῶν ποινῶν, κανόνες δικονομίας, καθορισμός τοῦ ρόλου τῶν δικαστικῶν λειτουργῶν. Κι ἀκόμα, ἐπειδή βασίζεται στίς ὀλοκληρωμένες ἤδη θεωρίες τῶν Ἰδεολόγων. Πράγματι, ὁ δεύτερος αὐτός τύπος ἔδινε, μέ τή θεωρία του πάνω στά συμφέροντα, στίς ἀναπαραστάσεις καί στά σήματα, καθῶς καί μέ τίς σειρές καί τίς γενέσεις πού ἀνασυγκροτοῦσε, ἕνα εἶδος γενικῆς ὀδηγίας γιά τήν ἀσκηση τῆς ἐξουσίας πάνω στά άτομα: τό «πνεῦμα» ὡς χῶρος ἐγγραφῆς γιά τήν ἐξουσία, μέ τή σημειολογία ὡς ὄργανό του· ἡ ὑποταγή τῶν σωμάτων, μέ τόν ἔλεγχο τῶν ιδεῶν· ἡ ἀνάλυση τῶν ἀναπαραστάσεων, ὡς ἀρχή μιᾶς πολιτικῆς τῶν σωμάτων, πολύ πῶς ἀποτελεσματικῆς ἀπό τήν τελετουργική ἀνατομία τῶν βασανιστηρίων. Ἡ σκέψη τῶν Ἰδεολόγων δέν ὑπῆρξε μονάχα κάποια ὀρισμένη θεωρία τοῦ ἀτόμου καί τῆς κοινωνίας· αὐτή ἐξελίχτηκε σέ τεχνολογία μιᾶς ἐπιδέξιας, ἀποτελεσματικῆς καί οἰκονομικῆς ἐξουσίας, σέ ἀντίθεση μέ τή σπάταλη πολυτέλεια τῆς ἐξουσίας τῶν βασιλέων. Ἄς ἀκούσουμε ἀκόμα μιὰ φορά τόν Servan: Οἱ ἰδέες τοῦ ἐγκλήματος καί τῆς τιμωρίας πρέπει νά συσχετίζονται στενά καί «νά διαδέχονται ἢ μιὰ τήν ἄλλη χωρὶς διακοπή... Ὅταν ἔτσι θά ἔχετε κατορ-

θώσει νά σχηματίσετε άλυσιδωτές ιδέες στή σκέψη τῶν συμπολιτῶν σας, τότε θά ἔχετε τό δικαίωμα νά παινεύεστε ὅτι τοὺς καθοδηγεῖτε καί ὅτι τοὺς ἐξουσιάζετε. Ἕνας ἡλίθιος τύραννος μπορεῖ νά καθυποτάξει τοὺς σκλάβους του δένοντάς τους μέ σιδερένιες ἀλυσίδες· ἀλλά ἕνας ἀληθινός πολιτικός ἄντρας τοὺς δένει πολὺ πιο σίγουρα μέ τὴν ἀλυσίδα τῶν δικῶν τους ιδεῶν· στό ἀμετάβλητο ἐπίπεδο τῆς λογικῆς στερεώνει τόν πρῶτο κρίκο τῆς ἀλυσίδας· δεσμός ἀκόμα πιο ἰσχυρός ἐφόσον ἀγνοοῦμε τὴν πλοκὴ του καί πιστεύουμε πῶς εἶναι δικό μας ἔργο· ἡ ἀπόγνωση καί ὁ χρόνος φθείρουν ἴσως τὰ σιδερένια καί τ' ἀτσάλινα δεσμά, μά εἶναι ἀνίκανοι νά ἐπηρεάσουν τό συνειρμό τῶν ιδεῶν· ἀντίθετα, τόν ἐνισχύουν ἀκόμα περισσότερο· καί πάνω στοὺς ἀπαλούς ἰστούς τοῦ ἐγκεφάλου θεμελιώνονται οἱ πιο ἰσχυρές Αὐτοκρατορίες⁵⁶».

Αὐτὴ ἀκριδῶς ἡ σημειοτεχνικὴ τοῦ κολασμοῦ, αὐτὴ ἡ «ἰδεολογικὴ ἐξουσία», παύει νά ἐξελίσσεται, καί τὴν διαδέχεται, κατὰ ἕνα μεγάλο μέρος, μιὰ καινούργια πολιτικὴ ἀνατομία, ὅπου τό σῶμα, γιὰ μιάν ἀκόμα φορὰ – ἀλλὰ μέ νεοσύστατη μορφή – γίνεται τό κυριότερο στοιχεῖο. Καί ἡ νέα αὐτὴ πολιτικὴ ἀνατομία ἐπιτρέπει νά διασταυρωθοῦν ξανά οἱ δύο ἀποκλίνουσες γραμμὲς ἀντικειμενοποίησης, πού βλέπουμε νά διαμορφώνονται στὸν δέκατο ὄγδοο αἰῶνα: ἐκείνη πού ἀπορρίπτει τόν ἐγκληματία στήν «ἄλλη μεριά» – στή μεριά μιᾶς φύσης ἀντίθετης πρὸς τὴ φύση· κι ἐκείνη πού προσπαθεῖ νά ἐλέγξει τὴν ἐγκληματικότητα μέ μιάν ὑπολογισμένη ρύθμιση τῶν κολασμῶν. Φτάνει νά ρίξουμε μιὰ ματιὰ στήν καινούργια τέχνη τοῦ κολασμοῦ γιὰ νά ἀντιληφθοῦμε ὅτι μιὰ καινούργια πολιτικὴ τοῦ σώματος ἀντικαθιστᾷ τὴν κολαστικὴ σημειοτεχνικὴ.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Μ' αὐτὰ τὰ λόγια ὁ Ἐπίτροπος τῆς Δικαιοσύνης συνοψίζει, στὰ 1789, τίς γενικές θέσεις τῶν Ὑπομνημάτων παραπόνων, τῶν σχετικῶν μέ τὰ βασανιστήρια. Βλ. E. Seligman, *Ἡ Δικαιοσύνη τὴν ἐποχὴ τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης* (La justice sous la Révolution), Τόμ. I, 1901, καί A. Desjardin, *Τὰ Ὑπομνήματα τῶν Γενικῶν Συνελεύσεων καί ἡ Ποινικὴ Δικαιοσύνη* (Les Cahiers des États généraux et la justice criminelle), 1883, σελ. 13-20.

2. J. Petion de Villeneuve, «Ἀγόρευση στή Συντακτικὴ Συνέλευση», *Κοινοβου-*

λευτικά Ἀρχεῖα (Archives parlementaires), τόμ. XXVI, σελ. 641.

3. A. Boucher d' Argis, *Παρατηρήσεις πάνω στους ποινικούς νόμους* (Observations sur les lois criminelles), 1781, σελ. 125.

4. Lachèze, «Ἀγόρευση στή Συντακτική Συνέλευση, 3 Ἰουνίου 1791», *Κοινοβουλευτικά Ἀρχεῖα* (Archives parlementaires), τόμ. XXVI.

5. Βλ. ἰδιαίτερα τὴν πολεμικὴ τοῦ Muyart de Vouglans κατὰ τοῦ Beccaria, σὸ ἔργο του *Ἀναίρεση τῆς πραγματείας Περί ἀδικημάτων καὶ ποινῶν* (Réfutation du Traité des délits et des peines), 1766.

6. P. Chaunu, *Χρονικά τῆς Νορμανδίας* (Annales de Normandie), 1962, σελ. 236, καὶ 1966, σελ. 107-108.

7. E. Le Roy Ladurie, σὸ *Contrepoint*, 1973.

8. N. W. Mogensen: *Ὅψεις τῆς κοινωνίας τῆς Νορμανδίας στὸν 17ο καὶ στὸν 18ο αἰώνα* (Aspects de la société augeronne aux XVIIe et XVIIIe siècles), 1971. Δακτυλογραφημένη διατριβή, σελ. 326. Ὁ συγγραφέας ἀποδεικνύει πῶς, στή Νορμανδία, τὰ βίαια ἐγκλήματα εἶναι, στίς παραμονές τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης, τέσσερες φορές λιγότερα ἀπ' ὅ,τι ἦταν σὸ τέλος τῆς βασιλείας τοῦ Λουδοβίκου 14ου. Καί, γενικότερα, στίς μελέτες πού ἔγιναν μέ τὴν καθοδήγηση τοῦ Pierre Chaunu γιὰ τὴν ἐγκληματικότητα στή Νορμανδία, διαπιστώνεται ἡ ἀνοδος τῆς ἀπάτης σέ σύγκριση μέ τὴν διαισθητικότητα. Βλ. τὰ ἄρθρα τῶν B. Boutelet, J. Cl. Gégot καὶ V. Boucheron, στὰ *Χρονικά τῆς Νορμανδίας* τοῦ 1962, 1966 καὶ 1971. Γιὰ τὸ Παρίσι, βλ. P. Petrovitch, σὸ *Ἐγκλημα καὶ ἐγκληματικότητα στή Γαλλία, κατὰ τὸν 17ο καὶ τὸν 18ο αἰώνα* (Crime et criminalité en France aux XVIIe et XVIIIe siècles), 1971. Τὸ ἴδιο φαινόμενο παρουσιάζεται καὶ στὴν Ἀγγλία. *Οἱ ρίζες τοῦ κακοῦ* (The Roots of evil), 1966, σελ. 72, καὶ J. Tobias, *Ἐγκλημα καὶ βιομηχανικὴ κοινωνία* (Crime and industrial society), 1967, σελ. 37 κ. ἔ.

9. P. Chaunu, *Χρονικά τῆς Νορμανδίας*, (Annales de Normandie), 1971, σελ. 56.

10. Thomas Fowell Buxton, *Συζήτηση σὸ Κοινοβούλιο* (Parliamentary Debate), 1819, XXXIX.

11. E. Le Roy-Ladurie, *Contrepoint*, 1973. Ἡ μελέτη τῆς A. Farge γιὰ τὴν *Κλοπὴ τροφίμων σὸ Παρίσι κατὰ τὸν 18ο αἰώνα* (Le vol d' aliments à Paris au XVIIIe siècle), 1974, ἐπιβεβαιώνει τὴν τάση αὐτή: ἀπὸ τὸ 1750 ὡς τὸ 1755, τὸ 5% τῶν δικαστικῶν ἀποφάσεων ἐπιβάλλουν γιὰ ποινὴ τὰ κάτεργα, ἀλλὰ ἀπὸ τὸ 1775 ὡς τὸ 1790, οἱ ποινὲς φτάνουν σὸ 15%: «ἡ αὐστηρότητα τῶν δικαστηρίων ἐντείνεται μέ τὸν καιρὸ... ἀπελειοῦνται οἱ βασικὲς ἀξίες κοινωνίας πού ἐπιθυμεί τὴν τάξη καὶ τὸ σεβασμὸ τῆς ἰδιοκτησίας» (σελ. 130-142).

12. G. Le Trosne, *Ἐπόμνημα σχετικὰ μέ τοὺς ἀλλήτες* (Mémoire sur les vagabonds), 1764, σελ. 4.

13. Βλ. λογουχάρη, C. Dupaty, *Ἀπολογητικὴ ἔκθεση ἀναφορικὰ μέ τρεῖς ἀνθρώπους πού εἶχαν καταδικαστεῖ σὸ βασανιστήριον τοῦ τροχοῦ* (Mémoire justificatif pour trois hommes condamnés à la roue), 1786, σελ. 247.

14. Ἐνας ἀπὸ τοὺς Προέδρους τοῦ Δικαστηρίου τῆς Tournelle, σ' ἓνα Ἐπόμνημα του σὸ βασιλιά, 2 Αὐγούστου 1768. Ἀναφέρεται ἀπὸ τὴν Arlette Farge, σελ. 66.

15. P. Chaunu, *Χρονικά τῆς Νορμανδίας* (Annales de Normandie), 1966, σελ. 108.

16. Ἡ ἔκφραση εἶναι τοῦ N. W. Mogensen, δ.π.
17. *Κοινοβουλευτικά Ἀρχεῖα* (Archives parlementaires), τόμ. XII, σελ. 344.
18. Πάνω στό θέμα τοῦτο, μπορεῖ κανεῖς νά ἀναφερθεῖ καί στόν S. Linguet, *Ἀνάγκη μιᾶς μεταρρυθμίσεως στήν ἀπονομή τῆς Δικαιοσύνης* (Nécessité d' une réforme dans l' administration de la justice), 1764, ἢ στόν A. Boucher d' Argis, *Ἡμερολόγιο ἐνός Δικαστή* (Cahier d' un magistrat), 1789.
19. Πάνω στήν κριτική αὐτή τῆς «ὑπερβολικῆς ἐξουσίας» καί τῆς κακῆς τῆς κατανομῆς στό δικαστικό σύστημα, βλ. ἰδιαίτερα C. Dupaty, *Γνωμοδοτήσεις σχετικά μέ τήν ποινική διαδικασία* (Lettres sur la procédure criminelle), 1788. P. L. de Lacretelle, *Ἐκθεση σχετικά μέ τήν εισαγγελική ἀρχή* (Dissertation sur le ministère public), in *Διατριβή γιά τήν προκατάληψη τῶν ἀτιμωτικῶν ποινῶν* (Discours sur le préjugé des peines infamantes), 1784. G. Target, *Τό πνεῦμα τῶν ὑπομνημάτων πού ὑποβλήθηκαν στή Γενική Συνέλευση* (L' esprit des cahiers présentés aux Etats généraux), 1789.
20. Βλ. N. Bergasse, ἀναφορικά μέ τή δικαστική ἐξουσία: «Ἀπαλλαγμένη ἀπό κάθε εἶδους δραστηριότητα ἐνάντια στό πολιτικό καθεστῶς τοῦ Κράτους, καί χωρίς καμιά ἐπιρροή πάνω στή θέληση ἐκείνων πού συντελοῦν στή διαμόρφωση τοῦ καθεστώτος αὐτοῦ ἢ στή διατήρησή του, ἡ δικαστική ἐξουσία πρέπει νά διαθέτει δύναμη ὑπέρμετρη γιά νά μπορεῖ νά προστατεύει ὅλα τά άτομα καί ὅλα τά δικαιώματα, μιά παντοδυναμία ἰκανή νά ὑπερασπίζει καί νά βοηθάει – ἀλλά καί αὐτόματα νά ἀκυρώνεται μόλις προσπαθῆσει κανεῖς νά τῆς ἀλλάξει τόν προορισμό τῆς καί νά τή χρησιμοποιήσει γιά καταπίεση» (*Ἀναφορά στή Συντακτική Συνέλευση πάνω στή Δικαστική Ἐξουσία* [Rapport à la Constituante sur le pouvoir judiciaire], 1789, σελ. 11-12).
21. Le Trosne, *Ἐπόμνημα σχετικά μέ τοὺς ἀλλῆτες* (Mémoire sur les vagabonds), 1764, σελ. 4.
22. Y.-M. Bercé, *Ἄθλιοι καί ἀνυπόδητοι* (Croquants et nu-pieds), 1974, σελ. 161.
23. Βλ. O. Festy, *Ἀγροτικά παραπτώματα καί ἡ καταστολή τους τήν ἐποχή τῆς Ἐπανάστασης καί τῆς Ὑπατείας* (Les délits ruraux et leur répression sous la Révolution et le Consulat), 1956. M. Agulhon, *Ἡ κοινωνική ζωὴ στήν Προβηγκία* (La vie sociale en Provence), 1970.
24. P. Colquhoun, *Πραγματεία πάνω στήν ἀστυνομία τοῦ Λονδίνου* (Traité sur la police de Londres), γαλλική μετάφρ. 1807, τ. I. Στίς σελίδες 153-182 καί 292-339, ὁ Colquhoun ἐκθέτει λεπτομερειακά τίς ὑποπτες αὐτές συναλλαγές.
25. *Ὁ.π.*, σελ. 297-298.
26. G. Le Trosne, *Ἐπόμνημα σχετικά μέ τοὺς ἀλλῆτες* (Mémoire sur les vagabonds), 1764, σελ. 8, 50, 54, 61-62.
27. G. Le Trosne, *Ἀπόψεις γιά τήν Ποινική Δικαιοσύνη* (Vues sur la justice criminelle), 1777, σελ. 31, 37, 103-106.
28. J.-J. Rousseau, *Κοινωνικό Συμβόλαιο* (Contrat social), τόμ. II, κεφ. V. Πρέπει ἐδῶ νά σημειώσουμε πῶς οἱ ἀπόψεις αὐτές τοῦ Rousseau χρησιμοποιήθηκαν στή Συντακτική Συνέλευση ἀπό ὀρισμένους βουλευτές πού ἐπιθυμοῦσαν νά διατηρηθεῖ ἕνα αὐστηρότερο σύστημα ποινῶν. Καί, κατά περίεργο τρόπο, στίς ἀρχές τοῦ Συμβολαίου στηρίχθηκε ἡ παλιά ἀντιστοιχία φρικιαστικῶν πράξεων ἀνάμεσα

στό έγκλημα και στήν τιμωρία. «'Η προστασία πού όφείλεται στους πολίτες απαιτεί οί ποινές νά είναι ανάλογες μέ τή φρικαλεότητα τών έγκλημάτων, και νά μή θυσιάζεται, στό όνομα τής ανθρωπιάς, ή ίδια ή ανθρωπιά.» ('Ο Mougins de Roquefort παραθέτει τήν περικοπή αυτή του *Κοινωνικού Συμβολαίου*, «'Αγόρευση στή Συντακτική Συνέλευση», *Κοινοβουλευτικά Άρχεϊα* [Archives parlementaires], τόμ. XXVI, σελ. 637.)

29. Beccaria, *Περί άδικημάτων και ποινών* (Des délits et des peines), έκδ. του 1856, σελ. 87.

30. P. L. de Lacretelle, *'Αγόρευση για τήν προκατάληψη τών άτιμωτικών ποινών* (Discours sur le préjugé des peines infamantes), 1784, σελ. 129.

31. *Ό.π.*, σελ. 131.

32. A. Duport, «'Αγόρευση στή Συντακτική Συνέλευση», 22 Δεκεμβρίου 1789. *Κοινοβουλευτικά Άρχεϊα* (Archives parlementaires), τόμ. X., σελ. 744. 'Αναφορικά μέ τά παραπάνω, θά μπορούσε κανείς νά παραθέσει τούς διάφορους διαγωνισμούς πού είχαν προταθεί στά τέλη του 18ου αιώνα από τίς έπιστημονικές εταιρίες και τίς άκαδημίες: «πώς νά συμφιλωθει ή ήλιότητα τής ανάκρισης και τών ποινών μέ τή θεβαιότητα μιās σύντομης και ύποδειγματικής τιμωρίας, μέ τρόπο ώστε ή κοινωνία τών πολιτών νά έξασφαλίσει τίς περισσότερες δυνατές έγγυήσεις για τήν έλευθερία και τήν ανθρωπιά» (*Οικονομική Έταιρία τής Βέρνης*, 1777). 'Ο Marat ανταπάντησε μέ τό *Σχεδιάγραμμα για μιá Ποινική Νομοθεσία* (Plan de Législation criminelle). «Μέ ποιá μέσα θά μπορούσε νά μειωθεί ή αυστηρότητα τών ποινικών νόμων στή Γαλλία χωρίς νά παραβιάζεται ή δημόσια ασφάλεια;» (*Άκαδημία τής Châlons-sur-Marne*, 1780· άριστούχοι στάθηκαν στον διαγωνισμό αυτόν οί Brissot και Bernardi): μήπως «ή ύπέρμετρη αυστηρότητα τών νόμων έχει σαν άποτέλεσμα τή μείωση του άριθμού και τής φρικαλεότητας τών έγκλημάτων σ' ένα διεφθαρμένο Έθνος;» (*Άκαδημία τής Μασσαλίας*, 1786· στον διαγωνισμό αυτόν βραβεύτηκε ό Eymar).

33. G. Target, *Παρατηρήσεις στο σχέδιο του Ποινικού Κώδικα* (Observations sur le projet du Code pénal) in Loqué, *'Η νομοθεσία στή Γαλλία* (La législation de la France), τόμ. XXIX, σελ. 7-8. Ξαναβρίσκουμε τό θέμα μέ αντίστροφη μορφή στον Κάντ.

34. C. E. de Pastoret, *Περί Ποινικών Νόμων* (Des Lois pénales), 1790, II, σελ. 21.

35. G. Filangieri, *'Η έπιστήμη τής νομοθεσίας* (La Science de la législation), γαλλική μετάφρ. 1786, τόμ. IV, σελ. 214.

36. Beccaria, *Περί άδικημάτων και ποινών*, (Des délits et des peines), 1856, σελ. 87.

37. A. Barnave, «'Αγόρευση στή Συντακτική Συνέλευση»: «'Η κοινωνία δέν θεωρεί τήν ποινή πού επιβάλλεται ως τή βάρβαρη απόλαυση του βασανισμού ενός ανθρώπινου όντος· τή θεωρεί αναγκαία προφύλαξη για νά προληφθούν παρόμοια έγκλήματα, και νά άποτραπούν από τήν κοινωνία τά δεινά πού θά τήν απειλούσαν σέ περίπτωση έπιβουλής» (*Κοινοβουλευτικά Άρχεϊα* [Archives parlementaires], τόμ. XXVII, 6 'Ιουνίου 1791, σελ. 9).

38. Beccaria, *Περί άδικημάτων και Ποινών* (Traité des délits et des peines), σελ. 89.

39. Beccaria, *Περί άδικημάτων και ποινών* (Des délits et des peines), σελ. 87.

40. J. P. Brissot, *Θεωρία τῶν ποινικῶν νόμων* (Théorie des lois criminelles), 1781, τόμ. Ι, σελ. 24.
41. Beccaria, *Περί ἀδικημάτων καί ποινῶν* (Des délits et des peines), σελ. 26.
42. Beccaria, *δ.π.*, βλ. καί Brissot: «Ἄν ἡ ἀπονομή χάριτος εἶναι δίκαιη, τότε ὁ νόμος εἶναι ἀδίκος· ἐκεῖ ὅπου ἡ νομοθεσία εἶναι ὀρθή, οἱ χάριτες δέν εἶναι τίποτ' ἄλλο παρά ἐγκλήματα ἐναντία στό νόμο (*Θεωρία τῶν ποινικῶν νόμων* [Théorie des lois criminelles], 1781, τ. Ι. σελ. 200).
43. G. de Mably, *Περί Νομοθεσίας, Ἄπαντα*, (De la législation, Oeuvres complètes), 1789, τόμ. ΙΧ., σελ. 327. Βλ. καί Vattel: «Δέν εἶναι τόσο ἡ φρικαλεότητα τῶν ποινῶν, ὅσο ἡ τακτική ἐπιβολή τους πού συγκρατεῖ τά ἄτομα στόν ἴσιο δρόμο», (*Τό Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο* [Le Droit des Gens], 1768, σελ. 163).
44. A. Duport, «Ἐγὼρεύση στή Συντακτική Συνέλευση», *Κοινοβουλευτικά Ἀρχεῖα*, (Discours à la Constituante, *Archives parlementaires*). σελ. 45, τόμ. XXI.
45. G. de Mably, *Περί Νομοθεσίας, Ἄπαντα*, (De la législation. Oeuvres complètes), 1789, τόμ. ΙΧ., σελ. 348.
46. G. Seigneux de Correvon, *Δοκίμιο ἀναφερόμενο στή χρησιμοποίηση τῶν βασανιστηρίων* (Essai sur l'usage de la torture), 1768, σελ. 49.
47. P. Risi, *Παρατηρήσεις ποινικῆς νομολογίας* (Observations de jurisprudence criminelle), μετάφρ. 1758, σελ. 53.
48. Πάνω στό θέμα τοῦτο, βλ. καί S. Linguet, *Ἀνάγκη μεταρρύθμισης τοῦ διοικητικοῦ κλάδου τῆς ποινικῆς δικαιοσύνης* (Nécessité d'une réforme de l'administration de la justice criminelle), 1764, σελ. 8.
49. P. L. de Lacretelle, *Ἀγόρευση σχετικά μέ τίς ἀτιμωτικές ποινές* (Discours sur les peines infamantes), 1784, σελ. 144.
50. J.-P. Marat, *Σχέδιο ποινικῆς νομοθεσίας* (Plan de législation criminelle), 1780, σελ. 34.
51. Σχετικά μέ τόν μή-ἀτομικοποιητικό χαρακτήρα τῆς καζουϊστικῆς, βλ. P. Cargiou, *Οἱ ἰδεαλισμοί τῆς καζουϊστικῆς* (Les idéautés casuistiques), (δακτυλογραφημένη διατριβή).
52. P. L. de Lacretelle, *Σκέψεις σχετικά μέ τήν ποινική νομοθεσία* (Réflexions sur la législation pénale) in *Ἀγόρευση σχετικά μέ τίς ἀτιμωτικές ποινές* (Discours sur les peines infamantes), 1784, σελ. 351-352.
53. Σέ ἀντίθεση μέ ὅσα ὑποστηρίζονται ἀπό τόν Carnot ἢ τούς F. Helie καί Chauveau, ἡ ὑποτροπή ἦταν πράξη πού κυρωνόταν ἀπό πολυάριθμους νόμους τοῦ Προεπαναστατικοῦ Καθεστώτος. Τό Διάταγμα τοῦ 1549 δρίζει πώς ὁ παραβάτης πού ὑποπίπτει στό ἴδιο ἐγκλημα, εἶναι ἓνα ἄτομο «μισητό, ἐπονείδιστο, ἐξαιρετικά βλαβερό γιά τή δημόσια τάξη»· οἱ ὑποτροπές βλασφημίας, κλοπῆς, ἀληθείας κ.τ.λ., κυρώνονταν μέ εἰδικές ποινές.
54. Τό γράμμα «R» εἶναι ὁ ἀρχικό τῆς λέξης: récidiviste = ὑπότροπος (*Σημ. Μετ.*).
55. Le Peletier de Saint-Fargeau, *Κοινοβουλευτικά Ἀρχεῖα*, (Archives parlementaires) τόμ. XXVI, σελ. 321-322. Τήν ἐπόμενη χρονιά, ὁ Bellart ἐκφωνεῖ τήν πρώτη σημαντική ἀγόρευση ἀναφορικά μέ ἓνα ἐρωτικό ἐγκλημα: πρόκειται γιά τήν

υπόθεση Gras. Βλ. *Χρονικά του σύγχρονου δικηγορικού σώματος* (Annales du barreau moderne), 1823, τ. ΙΙΙ, σελ. 34.

56. J. M. Servan, *Περί της άπονομής της ποινικής δικαιοσύνης* (Discours sur l'administration de la justice criminelle), 1767, σελ. 35.

Ἡ ἠπιότητα τῶν ποιηῶν

Ἡ τέχνη τοῦ κολασμοῦ πρέπει λοιπόν νά βασίζεται πάνω σέ μιὰ δλόκληρη τεχνολογία τῆς ἀναπαράστασης. Καί τό ἐγγεῖρημα τοῦτο δέν μπορεῖ νά πετύχει παρά μονάχα ἂν ἐγγράφεται στά πλαίσια μιᾶς φυσικῆς μηχανικῆς. «Ὅμοια μέ τήν ἔλξη τῶν σωμάτων, μιὰ κρυφή δύναμη μᾶς ὠθεῖ πάντοτε στήν εὐζωιά. Καί ἡ ὦση αὐτή δέν ἐπηρεάζεται παρά μονάχα ἀπό τά ἐμπόδια πού τῆς ἀντιθέτουν οἱ νόμοι. Ὅλες οἱ διαφορες ἀνθρώπινες πράξεις αἰτιολογοῦνται ἀπό τήν ἐσώτερη αὐτή τάση.» Ἡ ἐξεύρεση τῆς ποιηῆς πού ταιριάζει σ' ἓνα ἐγκλημα, εἶναι ἡ ἐξεύρεση τοῦ μειονεκτημάτος ἐκείνου πού θά ἀφαιροῦσε κάθε γοητεία ἀπό τήν ιδέα ἑνός ἐνδεχόμενου κακουργήματος. Τέχνη τῶν ἐνεργειῶν πού ἀλληλοσυγκρούονται, τέχνη τῶν εἰκόνων πού συσχετίζονται, ἐπινόηση σταθερῶν συνδέσμων πού ἀψηφοῦν τό χρόνο: πρόκειται γιά τή σύσταση δυάδων ἀναπαραστάσεων μέ ἀντιθετικές ἀξίες, γιά τήν ἐγκαθίδρυση ποσοτικῶν διαφορῶν ἀνάμεσα στίς ὑπάρχουσες δυνάμεις, γιά τήν ἐξεύρεση μιᾶς σειρᾶς ἀπό σήματα-ἐμπόδια πού νά μποροῦν νά ὑποτάσσουν τήν κίνηση τῶν δυνάμεων σέ μιὰ σχέση ἐξουσίας. «Πρέπει ἡ ιδέα τοῦ βασανιστηρίου νά εἶναι βαθιά ριζωμένη στό νοῦ τοῦ ἀδύναμου ἀνθρώπου καί νά ὑπερνικά τό αἶσθημα πού τόν ὠθεῖ στό ἐγκλημα¹.» Αὐτά τά σήματα-ἐμπόδια ὀφείλουν νά σχηματίσουν τό καινούργιο ὄπλοστάσιο τῶν ποιηῶν, ὅπως τά στίγματα-διώξεων ὀργάνωναν τά παλιά βασανιστήρια. Ἄλλά γιά νά λειτουργοῦν, ἀπαραίτητο εἶναι νά ὑπακούουν σέ διάφορους ὅρους.

1. – Νά εἶναι ὅσο τό δυνατό λιγότερο αὐθαίρετα. Ἡ κοινωνία εἶναι βέβαια ἐκείνη πού καθορίζει, σύμφωνα μέ τά συμφέροντά

της, τί πρέπει νά θεωρεῖται ἔγκλημα: ἄρα τό ἔγκλημα δέν εἶναι κάτι τό φυσικό. Ἄν ὁμως θέλουμε νά μπορεῖ ἡ ποινή νά εἶναι, χωρίς ἰδιαίτερη προσπάθεια, παρούσα στή σκέψη, μόλις αὐτή στραφεῖ πρὸς τό ἔγκλημα, πρέπει καί ἀνάμεσα στήν ποινή καί στό ἔγκλημα ἡ συσχέτιση νά εἶναι ὅσο γίνεται πιό ἄμεση: καί ὡς πρὸς τήν ὁμοιότητα, καί ὡς πρὸς τήν ἀναλογία, καί ὡς πρὸς τήν ἐγγύτητα. Πρέπει «ἡ ποινή νά ἀναλογεῖ ὅσο τό δυνατόν περισσότερο στή φύση τοῦ ἐγκλήματος, μέ τρόπο ὥστε ὁ φόβος τῆς τιμωρίας νά ἀπομακρύνει τόν νοῦ ἀπό τήν ἐπικίνδυνη κατεύθυνση ὅπου τόν ὀδηγοῦσε ἡ ἰδέα ἐνός ἐπωφελοῦς ἐγκλήματος²». Ἡ ἰδανική τιμωρία πρέπει νά ἀνταποκρίνεται μέ διαφάνεια στό ἔγκλημα πού κυρώνει· καί ἔτσι, γι' αὐτόν πού τήν ἀναλογίζεται, θά εἶναι ἀναπόφευχτα τό σημάδι τοῦ ἐγκλήματος πού αὐτή κολάζει· καί γιά ἐκεῖνον πού προμελετᾷ ἕνα ἔγκλημα, καί μόνη ἡ ἰδέα τοῦ ἀδικήματος θά διεγείρει στό νοῦ τό κολαστικό σῆμα. Πλεονέκτημα γιά τή σταθερότητα τῆς σύνδεσης, πλεονέκτημα γιά τόν ὑπολογισμό τῶν ἀναλογιῶν ἀνάμεσα στό ἔγκλημα καί στήν τιμωρία, καθὼς καί γιά τήν ποσοτική ἐρμηνεία τῶν συμφερόντων· κι ἀκόμα, πλεονέκτημα ἀφοῦ ἡ τιμωρία, παίρνοντας τή μορφή μιᾶς φυσικῆς ἀλληλουχίας, δέν ἐμφανίζεται ὡς ἡ αὐθαίρετη συνέπεια τῆς ἀνθρώπινης ἐξουσίας. «Τό νά συνάγει κανεῖς τό ἀδίκημα ἀπό τήν τιμωρία, εἶναι τό καλύτερο μέσον γιά νά ἀναλογίξει τήν ποινή πρὸς τό ἔγκλημα. Ἄν αὐτό σημαίνει θρίαμβο τῆς δικαιοσύνης, σημαίνει καί θρίαμβο τῆς ἐλευθερίας, ἀφοῦ οἱ ποινές δέν προέρχονται πιά ἀπό τή βούληση τοῦ νομοθέτη, ἀλλά ἀπό τή φύση τῶν πραγμάτων, καί ἔτσι ὁ ἄνθρωπος παύει νά ἀσκεῖ βία στόν ἄνθρωπο³.» Πίσω ἀπό τήν ἀναλογία τῆς ποινῆς πρὸς τό ἔγκλημα, ἡ κολαστική ἐξουσία κατορθώνει νά κρύβεται.

Οἱ μεταρρυθμιστές πρότειναν ἐπανειλημμένα ποινές πού νά εἶναι θεσμικά φυσικές καί πού, μέ τή μορφή τους, νά ἀναπαρσταίουν τό περιεχόμενο τοῦ ἐγκλήματος. Ὁ Vermeil, γιά παράδειγμα, ἔλεγε: ὅσοι κάνουν κατάχρηση τῆς δημόσιας ἐλευθερίας, θά τούς στερηθεῖ ἡ δική τους· θά ἀφαιρεθοῦν τά πολιτικά δικαιώματα ἀπό ἐκεῖνους πού ἔχουν καταχραστεῖ τόν νόμο καί τά προνόμια τῶν δημόσιων ὑπηρεσιῶν· τό πρόστιμο θά κυρώνει τή δωροδοκία καί τήν τοκογλυφία· ἡ δήμευση θά τιμωρεῖ τήν κλοπή· ὁ ἐξευτελισμός, τό ἀδίκημα τῆς «δοξομανίας»· ἡ θανάτωση, τῆ δολοφονία· ἡ πυρά, τόν ἐμπρησμό. Ὅσο γιά ἐκεῖνον πού χρη-

σιμοποίησε δηλητήριο, «ὁ δῆμιος θά τοῦ ρίξει στό πρόσωπο φαρμακερό ὑγρό γιά νά τοῦ θυμίσει τό φρικτό του κακούργημα, καί ὕστερα θά τόν βουτήξει σ' ἕνα καζάνι μέ βραστό νερό⁴». Ἀπλό ὄνειροπόλημα; Ἴσως. Ἀλλά ἡ ἀρχή μιᾶς συμβολικῆς ἀντιστοιχίας διατυπώνεται καθαρά καί ἀπό τόν Le Peletier, ὅταν εἰσηγείται, στά 1791, τήν καινούργια ποινική νομοθεσία: «Πρέπει νά ὑπάρχουν συγκεκριμένες ἀναλογίες ἀνάμεσα στή φύση τοῦ ἀδικήματος καί στή φύση τῆς ποινῆς»· αὐτός πού ὑπῆρξε θηριώδης, ὅταν διέπραξε τό ἐγκλήμα του, νά ὑποβληθεῖ σέ σωματικούς πόνοους· ὁ ἀκαμάτης νά τιμωρηθεῖ μέ κοπιαστική ἐργασία· ὁ ἀχρεῖος νά ὑποβληθεῖ σέ ἀτιμωτική ποινή⁵.

Παρ' ὅλες τίς ὁμότητες, πού θυμίζουν ἔντονα τά βασανιστήρια τοῦ Προεπαναστατικοῦ Καθεστώτος, ἕνας ὁλότελα διαφορετικός μηχανισμός χρησιμοποιεῖται στίς «ἀναλογικές» αὐτές ποινές. Δέν ἀντιτάσσεται πιά ἡ φρικαλεότητα στή φρικαλεότητα, σέ μιᾶ πάλι γιά τήν ἐξουσία· δέν πρόκειται πιά γιά τή συμμετρική τῆς ἐκδίκησης, ἀλλά γιά τή διαφάνεια τοῦ σήματος σ' αὐτό πού σηματοδοτεῖται· στό πεδίο τῶν ποινῶν, ἐπιχειρεῖται νά ὑπάρξει μιᾶ σχέση ἄμεσα κατανοητή ἀπό τίς αἰσθήσεις, καί πού νά μπορεῖ εὐκολά νά ὑπολογίζεται. Ἐνα εἶδος ἔλλογης αἰσθητικῆς τῆς ποινῆς. «Δέν πρέπει νά ἀκολουθοῦμε πιστά τή φύση μονάχα στίς καλές τέχνες· οἱ πολιτικοί θεσμοί – τουλάχιστον ὅσοι χαρακτηρίζονται ἀπό στοιχεῖα σοφίας καί διάρκειας – εἶναι κι αὐτοί θεμελιωμένοι πάνω στή φύση⁶.» Πρέπει ἡ ποινή νά προκύπτει ἀπό τό ἐγκλημα· ὁ νόμος νά φαίνεται ὅτι εἶναι μιᾶ ἀναγκαιότητα τῶν πραγμάτων, καί ἡ ἐξουσία νά ἀσκεῖται μέ τό προσωπεῖο μιᾶς ἥπιας φυσικῆς δύναμης.

2. – Ἡ σειρά αὐτή τῶν σημάτων πρέπει νά εἰσδύει στή μηχανική τῶν δυνάμεων: νά μειώνεται ἡ ἐπιθυμία πού καθιστᾶ τό ἐγκλημα ἐλκυστικό, νά αὐξάνεται ἡ ἐντύπωση πώς ἡ ποινή εἶναι ἐπίφοβη· νά ἀντιστραφοῦν οἱ σχέσεις τῶν ἐντάσεων, δηλαδή ἡ παράσταση τῆς ποινῆς καί τῶν μειονεκτημάτων της νά εἶναι ἐντονότερη ἀπό ἐκεῖνη τοῦ ἐγκλήματος καί τῆς γοητείας του. Δηλαδή, ἕνας ὁλόκληρος μηχανισμός τοῦ συμφέροντος, τῆς κίνησής του, τοῦ τρόπου πού κανεῖς τόν φαντάζεται καί τῆς ζωρότητας τῆς παράστασης αὐτῆς. «Ὁ νομοθέτης πρέπει νά εἶναι ἕνας ἐπίδεξις ἀρχιτέκτονας πού, ταυτόχρονα, νά χρησιμοποιεῖ ὅλες τίς δυνάμεις τίς ἱκανές νά συμβάλλουν στή στερεότητα τοῦ οἰκοδο-

μήματος και νά μετριάζει όλες εκείνες πού θά μπορούσαν νά τό καταστρέψουν⁷.»

Ύπάρχουν πολλά μέσα γι' αὐτό: «Νά χτυπήσεις τό κακό στή ρίζα του⁸.» Νά σπάσεις τό ἐλατήριο πού ζωηρεύει τήν παράσταση τοῦ ἐγκλήματος. Νά ἀποδυναμώσεις τό συμφέρον πού δημιούργησε τήν παράσταση αὐτή. Στή βάση τῶν ἀδικημάτων τῆς ἀλητείας ὑπάρχει ἡ ὀκνηρία· αὐτή πρέπει νά καταπολεμηθεῖ. «Δέν κατορθώνεις τίποτα ἐγκλείοντας τούς ἐπαίτες σέ ἡρωμερές φυλακές πού μοιάζουν μάλλον μέ ὑπονόμους», πρέπει νά τούς ἀναγκάσεις νά ἐργαστοῦν. «Νά τούς δώσεις δουλειά – αὐτή εἶναι ἡ καλύτερη τιμωρία⁹.» Ἐναντία σ' ἓνα κακό πάθος, μιὰ καλή συνήθεια· ἐναντία σέ μιὰ δύναμη, μιὰ ἄλλη δύναμη· πρόκειται ὅμως ἐδῶ γιά τή δύναμη τῆς εὐαισθησίας καί τοῦ πάθους, καί ὄχι γιά τή δύναμη τῆς ὀπλισμένης ἐξουσίας. «Δέν πρέπει, ἄραγε, ὅλες οἱ ποινές νά ἀπορρέουν ἀπό τούτη τήν ἀρχή τήν τόσο ἀπλή, τήν τόσο πετυχημένη, ἀλλά καί τόσο γνωστή: νά ἐπιλέγονται ἀνάμεσα σ' εκείνες πού ἐξουθενώνουν τό πάθος τό ὁποῖο ὀδήγησε στό ἐγκλημα¹⁰;»

Πρέπει νά κάνουμε ἔτσι, ὥστε ἡ ἴδια ἡ δύναμη πού ὤθησε στό ἀδίκημα νά στραφεῖ ἐναντίον τοῦ ἑαυτοῦ της. Τό συμφέρον νά διχαστεῖ, καί νά χρησιμοποιηθεῖ γιά νά καταστεῖ πιά ἐπίφοβη ἡ ποινή. Ἡ τιμωρία νά τό ἐρεθίσει καί νά τό διεγείρει περισσότερο ἀπ' ὅ,τι τό ἀδίκημα μπόρεσε νά τό ἔχει ἐνθαρρύνει. Ἄν ἡ ἀλαζονεία ἔχει ὠθήσει στή διάπραξη ἑνός κακουργήματος, νά χτυπηθεῖ, νά ἀναστατωθεῖ ἀπό τήν τιμωρία. Ἡ αποτελεσματικότητα τῶν ἀτιμωτικῶν ποινῶν συνίσταται στό ὅτι στηρίζονται στήν κενοδοξία πού ὑπάρχει στή ρίζα κάθε ἐγκλήματος. Οἱ φανατικοί ὑπερηφανεύονται καί γιά τίς πεποιθήσεις τους καί γιά τά βασιανιστήρια πού ὑφίστανται γι' αὐτές. Στόν φανατισμό ἄς ἀντιτάξουμε τήν πεισματική ἀλαζονεία πού τόν στηρίζει: «Πρέπει νά τόν ἐξουθενώσουμε μέ τή γελοιοποίηση καί τήν κατασχύνη· ἂν ἐξουτελίσουμε τήν ὑπεροπτική ματαιοδοξία τῶν φανατικῶν μπροστά σ' ἓνα πλῆθος ἀπό θεατές, τότε ἡ ποινή θά εἶναι ἀποτελεσματική.» Ἀντίθετα, θά ἦταν ἀνώφελο νά τούς ὑποβάλλουμε σέ σωματικές ταλαιπωρίες¹¹.

Πρέπει νά ἀναζωογονηθεῖ τό ἐνδιαφέρον γιά κάτι χρήσιμο κι ἐνάρετο, ἐνδιαφέρον πού ἔχει τόσο ἐξασθενήσει, ὅπως ἀποδείχεται ἀπό τό ἐγκλημα. Τό αἶσθημα σεβασμοῦ γιά τήν ἰδιοκτησία

– για τόν πλοῦτο, ἀλλά καί για τήν τιμή, για τήν ἐλευθερία, για τή ζωή – ὁ κακοποιός τό ἔχει χάσει ὅταν κλέβει, συκοφαντεῖ, ἐκτελεῖ κάποια ἀπαγωγή ἢ κάποιο φόνο. Θά χρειαστεῖ ἐπομένως νά τοῦ τό ξαναμάθουμε. Καί θά ἀρχίσουμε νά τοῦ τό διδάσκουμε πρῶτα πρῶτα για τόν ἴδιο τόν ἑαυτό του: θά τόν ἀναγκάσουμε νά νιώσει τί θά πεί νά χάνει κανείς τή διάθεση τῶν ἀγαθῶν του, τῆς τιμῆς του, τοῦ χρόνου του καί τοῦ σώματός του, για νά τά σεβαστεῖ κι αὐτός στούς ἄλλους¹². Ἡ ποινή πού σχηματίζει σήματα σταθερά καί εὐκολονόητα, εἶναι αὐτή πού ταυτόχρονα θά ἀνασυνθέσει τήν οἰκονομία τῶν συμφερόντων καί τή δυναμική τῶν παθῶν.

3. – Ἐπίσης προκύπτει καί ἡ χρησιμότητα μιᾶς χρονοδιαμόρφωσης. Ἡ ποινή μεταμορφώνει, ἀλλάζει τόν ἐγκληματία, ἐγκαθιστᾷ σήματα, στήνει ἐμπόδια. Ποιά θά ἦταν, ἄραγε, ἡ χρησιμότητά της ἂν ἐπρόκειτο νά εἶναι ὀριστική; Μιά ποινή ἀτέρμονη θά παρουσίαζε ἀντιφάσεις: ὅλοι οἱ καταναγκασμοί πού ἐπιβάλλει στόν κατάδικο, καί πού δέν θά τόν ὠφελοῦσαν σέ τίποτα ὅταν θά ξαναγινόταν ἐνάρετος, δέν θά ἦταν τίποτε ἄλλο παρά ἓνα μαρτύριο· καί ἡ προσπάθεια για τήν ἀναμόρφωσή του θά ἀντιπροσώπευε για τήν κοινωνία χαμένο κόπο καί χαμένη δαπάνη. Ἄν ὑπάρχουν ἀδιόρθωτοι, μόνη λύση εἶναι ἡ ἐξόντωσή τους. Ἄλλά για ὅλους τούς ἄλλους, οἱ ποινές δέν εἶναι δυνατόν νά λειτουργήσουν παρά μονάχα ἂν κάποτε τερματίζονται. Ἡ θεωρία αὐτή ἐγινε ἀποδεκτή ἀπό τά μέλη τῆς Συντακτικῆς Συνέλευσης: ὁ Κώδικας τοῦ 1791 προβλέπει τή θανάτωση για τούς προδότες καί τούς δολοφόνους· ὅλες οἱ ἄλλες ποινές πρέπει νά ἔχουν κάποιο τέλος (τό ἀνώτατο ὄριο τους εἶναι εἴκοσι χρόνια).

Ἄλλά πάνω ἀπ' ὅλα ὁ ρόλος τῆς διάρκειας πρέπει νά ἐνσωματωθεῖ στήν οἰκονομία τῆς ποινῆς. Μέ τή διαιότητά τους, τά βασανιστήρια κινδύνευαν νά ἔχουν τοῦτο τό ἀποτέλεσμα: ὅσο σοβαρότερο ἦταν τό ἐγκλημα, τόσο συντομότερη ἦταν ἡ τιμωρία του. Ἡ διάρκεια παρενέβαινε, βέβαια, στό παλιό σύστημα τῶν ποινῶν: μέρες ὀλόκληρες καθήλωσης στόν στύλο, χρόνια ἐξορίας, ὥρες ὥσπου νά ἐκπνεύσει ὁ κατάδικος πάνω στόν τροχό. Ἐπρόκειτο ὁμως ἐδῶ για ἓνα χρονικό διάστημα δοκιμασίας, καί ὄχι προσχεδιασμένης μεταβολῆς τοῦ ἐγκληματία. Ἡ διάρκεια θά ἐπιτρέψει τώρα τήν πραγματική ἀποτελεσματικότητα τῆς τιμωρίας: «Μιά μακρόχρονη περίοδος ὀδυνηρῶν στερήσεων λυτρώνει τήν

άνθρωπότητα από τή φρίκη τῶν βασανιστηρίων καί ἐπηρεάζει πολύ περισσότερο τόν ἔνοχο παρά ἕνας στιγμιαίος πόνος... Ἄνα-
νεώνει στά μάτια τοῦ λαοῦ πού παρακολουθεῖ τίς στερήσεις αὐ-
τές τή θύμιση τῶν ἐκδικητικῶν νόμων καί ξαναζωντανεύει, κάθε
στιγμή, ἕναν σωτήριο φόβο¹³.» Ὁ χρόνος, ἐκτελεστής τῆς ποινῆς.

Ὡστόσο, τά πάθη μέ τόν λεπτό μηχανισμό τους δέν ἀνέχονται
τόν καταναγκασμό οὔτε μέ τόν ἴδιο τρόπο οὔτε μέ τήν ἴδια ἐπιμο-
νή, ὅσο ἐπανορθώνονται μέ τό χρόνο· τό ὀρθότερο εἶναι νά με-
τριάζεται ἡ ποινή ἀνάλογα μέ τά ἀποτελέσματα πού ἐπιφέρει.
Μπορεῖ δέδαια νά εἶναι σταθερή, μέ τήν ἔννοια ὅτι καθορίζεται
γιά ὅλους, μέ τόν ἴδιο τρόπο, ἀπό τόν νόμο· ἀλλά ὁ ἐσώτερος μη-
χανισμός της πρέπει νά εἶναι μεταβλητός. Στήν εἰσήγησή του στή
Συντακτική Συνέλευση, ὁ Le Peletier πρότεινε ποινές φθίνουσας
ἔντασης: ἕνας καταδικασμένος στήν πιό βαριά ποινή δέν θά πα-
ραμείνει στό κελλί του (ἀλυσοδεμένος πόδια καί χέρια, μέσα στό
σκοτάδι, στήν ἀπομόνωση, μέ σκέτο νερό καί ψωμί), παρά μονά-
χα σέ μιά πρώτη φάση· ἀργότερα θά ἔχει τή δυνατότητα νά ἐργά-
ζεται δύο ἢ τρεῖς μέρες τήν ἑβδομάδα. Ὄταν θά ἔχει ἐκτίσει τά
δύο τρίτα τῆς ποινῆς του, θά μπορεῖ νά περάσει στό καθεστῶς
τῆς «ἐνόχλησης» (κελλί φωτισμένο, μέση περισφιγμένη μέ ἀλυσί-
δα, μοναχική ἐργασία πέντε μέρες τήν ἑβδομάδα, καί τίς ὑπόλοι-
πες δύο ἀπό κοινού μέ τούς ἄλλους· θά πληρωθεῖ γιά τήν ἐργα-
σία αὐτή, πράγμα πού θά τοῦ ἐπιτρέψει νά καλυτερέψει τήν τρο-
φή του). Τέλος, ὅταν θά πλησιάζει στό τέρμα τῆς καταδίκης του,
θά μπορεῖ νά περάσει στό γενικό καθεστῶς τῆς φυλακῆς: «Θά
μπορεῖ κάθε μέρα νά ἐργάζεται μαζί μέ τούς ἄλλους φυλακισμέ-
νους. Ἡ, ἂν προτιμᾷ, νά ἐργάζεται μόνος. Ἡ τροφή του θά
ἐξαρτᾶται ἀπό τήν ἐργασία του¹⁴.»

4. – Ἄπό τήν ἄποψη τοῦ κατάδικου, ἡ ποινή εἶναι ἕνας μηχαν-
νισμός ἀπό σήματα, συμφέροντα καί χρονική διάρκεια. Ἄλλά ὁ
ἔνοχος εἶναι μονάχα ἕνας ἀπό τούς στόχους τῆς τιμωρίας. Αὐτή
ἀφορᾷ προπαντός τούς ἄλλους: ὅλους τούς ἐνδεχόμενους ἐνό-
χους. Πρέπει τά σήματα-ἐμπόδια πού χαράζονται λίγο λίγο στίς
παραστάσεις τοῦ κατάδικου νά κυκλοφοροῦν γρήγορα καί πλα-
τιά· νά γίνονται ἀποδεκτά καί νά ξαναμοιράζονται ἀπό ὅλους·
καί νά ἀποτελοῦν τή διδαχή πού ὁ καθένας ἀπευθύνει σέ ὅλους
καί κάνει νά ἀπαρνηθοῦν τό ἔγκλημα – τό γερό νόμισμα πού
ἀντικαθιστᾷ, στά μυαλά, τό κάλπικο κέρδος τοῦ ἐγκληματία.

Καί γι' αὐτό, ἡ τιμωρία πρέπει νά θεωρεῖται ὄχι μονάχα φυσική, ἀλλά καί ἐνδιαφέρουσα· ὁ καθένας νά βρῆσκει σ' αὐτήν τό προσωπικό του ὄφελος. Φτάνουν πιά οἱ θεαματικές ἐκεῖνες ἀλλά ἄχρηστες ποινές· φτάνουν πιά οἱ κρυφές ποινές· οἱ τιμωρίες πρέπει νά θεωροῦνται κάτι σάν ἀνταπόδοση τήν ὁποία ὁ ἔνοχος ὀφείλει σέ κάθε συμπολίτη του γιά τό ἔγκλημά του, πού τούς ἔχει ὄλους ζημιώσει: ποινές πού «οἱ πολῖτες ἔχουν καθημερινά μπρός στά μάτια τους», καί πού «δείχνουν ἀνάγλυφα τή δημόσια χρησιμότητα τῶν κοινῶν καί τῶν ιδιωτικῶν ἐνεργειῶν¹⁵». Τό ιδεῶδες θά ἦταν νά ἐμφανίζεται ὁ ἔνοχος σάν ἕνα εἶδος ἀποδοτικῆς ιδιοκτησίας: ἕνας σκλάβος στήν ὑπηρεσία τοῦ συνόλου. Γιατί νά διαγράψει ἡ κοινωνία μιὰ ζωή κι ἕνα σῶμα πού θά μπορούσε νά τά ιδιοποιηθεῖ; Θά ἦταν χρησιμότερο νά βάλει τόν ἔνοχο «νά ὑπηρετεῖ τό Κράτος σάν σκλάβος, γιά ἕνα ὀρισμένο χρονικό διάστημα, ἀνάλογο μέ τή φύση τοῦ ἐγκλήματός του». Ἡ Γαλλία ἔχει ἀπειρους δύσβατους δρόμους πού δυσκολεύουν τό ἐμπόριό της· οἱ κλέφτες, πού κι αὐτοί ἐμποδίζουν τήν ἐλεύθερη κυκλοφορία τῶν ἐμπορευμάτων, καλό θά ἦταν νά ξανάφτιαχναν τούς δρόμους αὐτούς. Πολύ πιό εὐγλωττο ἀπό τό θάνατο εἶναι τό «παράδειγμα ἑνός ἀνθρώπου, πού τό ἔχεις συνέχεια μπροστά σου, τοῦ ὁποίου ἔχουν στερήσει τήν ἐλευθερία καί ὁ ὁποῖος εἶναι ἀναγκασμένος, ὡς τό τέλος τῆς ζωῆς του, νά ἐπανορθώνει τό κακό πού προξένησε στήν κοινωνία¹⁶».

Στό πρίν τή Γαλλική Ἐπανάσταση σύστημα, τό σῶμα τῶν καταδικῶν γινόταν κτῆμα τοῦ βασιλιᾶ, ὁ ὁποῖος ἀποτύπωνε πάνω του τή σφραγίδα του καί τό ἐπληττε μέ τή δύναμη τῆς ἐξουσίας του. Τώρα, θά γίνει μάλλον κοινό ἀγαθό, ἀντικείμενο μιᾶς συλλογικῆς καί ὠφέλιμης ιδιοποίησης. Γι' αὐτό καί οἱ μεταρρυθμιστές πρότειναν σχεδόν ὄλοι τους τά δημόσια ἔργα σάν μιάν ἀπό τίς πιό ἀποτελεσματικές ποινές· ἄλλωστε καί τά διάφορα Ἵπομνήματα (Cahiers de doléances) τούς μιμήθηκαν: «Οἱ καταδικαζόμενοι σέ ποινή ἐλαφρότερη ἀπό τό θάνατο, νά ἀσχολοῦνται μέ τά δημόσια ἔργα τῆς χώρας γιά ἕνα χρονικό διάστημα ἀνάλογο μέ τό ἔγκλημά τους¹⁷.» Καί «δημόσιο ἔργο» σήμαινε δύο πράγματα: συλλογικό ἐνδιαφέρον γιά τήν ποινή τοῦ κατάδικου, καί ὄρατος, ἐλέγξιμος χαρακτήρας τῆς τιμωρίας. Μ' αὐτόν τόν τρόπο, ὁ ἔνοχος ξεπληρώνει δυό φορές τό ἔγκλημά του: μέ τήν ἐργασία πού προσφέρει καί μέ τά σήματα πού παράγει. Στήν καρδιά τῆς

κοινωνίας, στίς δημόσιες πλατείες καί στούς δρόμους, ὁ κατάδικος ἀποτελεῖ μιάν ἐστία ἀπό ὀφέλη καί σημασίες. Ὅλοφάνερο εἶναι πῶς ἐξυπηρετεῖ τόν καθένα· ἀλλά ταυτόχρονα ἐντυπώνεται στό μυαλό τοῦ καθενός τό σῆμα ἐγκλημα-τιμωρία: δευτερεύουσα ἴσως χρησιμότητα, καθαρά ἠθική, ἀλλά πόσο πιό πραγματική!

5. – Ἐκ τῶν δῶ προκύπτει καί μιὰ ὀλόκληρη σοφή οἰκονομία τῆς δημοσιότητας. Στό σωματικό βασανιστήριο, ὁ φόβος ἀποτελοῦσε τό στήριγμα τοῦ παραδείγματος: φόβος τοῦ σωματικοῦ πόνου, συλλογικό δέος, εἰκόνες προορισμένες νά χαραχτοῦν στή μνήμη τῶν θεατῶν – ὅπως τό στίγμα στό μάγουλο ἢ στόν ὦμο τοῦ κατάδικου. Στήριγμα τοῦ παραδείγματος εἶναι τώρα ἡ διδασκαλία, ὁ λόγος, τό διευκρινιζόμενο σῆμα, ἡ σκηνοθέτηση καί ἀπεικόνιση τῆς δημόσιας ἠθικῆς. Αὐτό πού θά στηρίξει τήν τελετουργία τῆς τιμωρίας, δέν εἶναι πιά ἡ τρομαχτική ἀποκατάσταση τῆς κυριαρχίας, ἀλλά ἡ ἐπανενεργοποίηση τοῦ Κώδικα, ἡ συλλογική ἐνίσχυση τῆς σύνδεσης ἀνάμεσα στήν ἰδέα τοῦ ἐγκλήματος καί στήν ἰδέα τῆς ποινῆς. Ἐναντί τῆς παρουσίας τοῦ δυνάστη, θά ἀναφανοῦν τώρα στήν τιμωρία οἱ ἴδιοι οἱ νόμοι. Αὐτοί εἶχαν συσχετίσει ἕνα ὀρισμένο ἐγκλημα μέ μιάν ὀρισμένη τιμωρία. Μόλις διαπράττονταν τό ἐγκλημα, καί χωρίς καμιά χρονοτριβή, ἐπακολουθοῦσε ἡ τιμωρία, πού μετέτρεπε σέ πράξη τό γράμμα τοῦ νόμου καί ἔδειχνε πῶς ὁ Κώδικας πού συνδέει τίς ἰδέες, συνδέει συνάμα καί τίς πραγματικότητες. Ἡ σύνδεση, ἄμεση στό κείμενο, πρέπει νά εἶναι ἄμεση καί στήν πράξη. «Ἀναλογιστεῖτε τίς πρῶτες ἐκεῖνες στιγμές, ὅπου ἡ εἶδηση κάποιας φρικαλέας πράξης διαδίδεται στίς πόλεις καί στά χωριά μας· οἱ πολῖτες μοιάζουν μέ ἀνθρώπους πού βλέπουν τόν κεραυνό νά πέφτει δίπλα τους· ὁ καθένας νιώθει ἀγανάκτηση καί φρίκη... Ἦρθε ἡ στιγμή νά τιμωρηθεῖ τό ἐγκλημα: μήν τήν ἀφήσετε νά σᾶς ξεφύγει· σπεύσετε νά ἀποδείξετε ποιός εἶναι ὁ ἔνοχος καί δικάστε τον· ἐτοιμάστε τό ἱκρίωμα καί τήν πυρά, φέρτε τόν ἔνοχο στή δημόσια πλατεία, καλέστε τό λαό μεγαλόφωνα· θά τόν ἀκούσετε τότε νά χειροκροτεῖ τή δικαστική σας ἀπόφαση, ὅπως καί τή διακήρυξη τῆς εἰρήνης καί τῆς ἐλευθερίας· θά δεῖτε τά πλήθη νά σπεύδουν στά τρομερά τοῦτα θεάματα πού τά βλέπουν σάν τόν θρίαμβο τῶν νόμων¹⁸.» Ἡ δημόσια τιμωρία εἶναι ἡ τελετουργία τῆς ἄμεσης ἀνακωδικοποίησης.

Ὁ νόμος ξαναπαίρνει μορφή καί ἐπανατοποθετεῖται δίπλα στό

κακούργημα πού τόν είχε παραβιάσει. Ἀντίθετα, ὁ κακοποιός ἀποσυνδέεται ἀπό τήν κοινωνία. Ἀποχωρεῖ ἀπό τήν κοινωνία. Ὅχι ὁμως πιά μέσα στίς διαφορούμενες ἐκείνες τελετές τοῦ Προεπαναστατικοῦ Καθεστώτος, ὅπου ὁ λαός, μοιραία, συμμεριζόταν εἴτε τό ἔγκλημα εἴτε τήν τιμωρία, ἀλλά μέσα σέ μιά πένθιμη τελετουργία. Ἡ κοινωνία, πού ξαναβρῆκε τούς νόμους της, ἔχασε τόν πολίτη πού τούς εἶχε παραβιάσει. Ἡ δημόσια τιμωρία πρέπει νά ἐκδηλώνει τή διπλή αὐτή θλίψη: ὅτι ὁ νόμος ἀγνοήθηκε καί ὅτι ἡ κοινωνία ἀναγκάζεται νά ἀποβάλει ἕναν πολίτη. «Συνδέστε μέ τό βασανιστήριο τό πιό πένθιμο καί κατανυκτικό αὐτό θέαμα· ἡ τρομερή αὐτή μέρα ἄς εἶναι μέρα πένθους γιά τήν πατρίδα· ἡ γενική ὀδύνη ἄς ζωγραφιστεῖ σέ ὄλων τά πρόσωπα... ὁ δικαστής, τυλιγμένος σ' ἕναν πένθιμο μανδύα, ἄς ἀναγγεῖλει στό λαό τό κακούργημα καί τή θλιβερή ἀναγκαιότητα μιᾶς νόμιμης ἐκδίκησης. Καί οἱ διάφορες σκηνές τῆς τραγωδίας αὐτῆς ἄς ἀγγίξουν ὅλες τίς αἰσθήσεις καί ἄς συνταράξουν ὅλους τούς καλούς καί ἔντιμους ἀνθρώπους¹⁹.»

Ἐνα πένθος τοῦ ὁποῖου τό νόημα πρέπει νά εἶναι διάφανο γιά ὅλους· κάθε στοιχεῖο τοῦ τελετουργικοῦ του νά εἶναι ἐκδηλο, νά ἐκφράζει τό ἔγκλημα, νά θυμίζει τόν νόμο, νά δείχνει τήν ἀναγκαιότητα τῆς τιμωρίας, νά δικαιολογεῖ τήν ἀπόφαση. Ἀφίσες, ταμπέλες, σήματα, σύμβολα, ὅλα πρέπει νά πολλαπλασιαστοῦν γιά νά μπορέσει ὁ καθένας νά ἀντιληφθεῖ τό νόημα τῆς τιμωρίας. Ἡ διαφήμιση τῆς τιμωρίας δέν πρέπει νά διασπείρει μιά σωματική ἐντύπωση τρόμου· ἀλλά νά ἀνοίγει ἕνα βιβλίο γιά ἀνάγνωση. Ὁ Le Peletier πρότεινε νά ἐπισκέπτεται ὁ λαός, μιά φορά τό μήνα, τούς κατάδικους «στά θλιβερά τους κελλιά, ὅπου, πάνω ἀπό τήν πόρτα θά εἶναι χαραγμένα μέ μεγάλα γράμματα τό ὄνομα τοῦ ἐνόχου, τό ἔγκλημα καί ἡ καταδίκη του²⁰». Καί μέ τό ἀπλοϊκό καί στρατιωτικό ὕφος τῶν αὐτοκρατορικών τελετῶν, ὁ Βεχον θά φανταστεῖ, μερικά χρόνια ἀργότερα, ἕναν ὀλόκληρο πίνακα τῶν ποινικῶν ἐμβλημάτων: «Ὁ θανατοποινίτης θά μεταφερθεῖ στό ἰκρίωμα μέ μιάν ἄμαξα “ἐπενδυμένη ἢ βαμμένη μέ μαῦρο χρώμα ἀνακατωμένο μέ κόκκινο”· ἂν ἔχει προδώσει, θά φορεῖ κόκκινο χιτώνα, ὅπου θά εἶναι γραμμένη μπρός καί πίσω ἡ λέξη “προδότης”· ἂν εἶναι πατροκτόνος, τό κεφάλι του θά καλύπτεται μέ ἕνα μαῦρο πέπλο καί στόν χιτώνα του θά εἶναι κεντημένα σιλιέτα ἢ τά ἄλλα φονικά ἐργαλεῖα πού χρησιμοποίησε· ἂν μεταχειρίστηκε

δηλητήριο για νά σκοτώσει, τό κόκκινο πουκάμιό του θά εἶναι στολισμένο μέ φίδια καί ἄλλα φαρμακερά ζῶα²¹.»

Τό εὐληπτο τοῦτο μάθημα, ἡ ἀνακωδικοποιημένη αὐτή τελετουργία, θά πρέπει νά ἐπαναλαμβάνονται ὅσο τό δυνατόν συχνότερα· καί ἔτσι, οἱ τιμωρίες θά ἀποτελοῦν μιά σχολή μάλλον παρά μιά γιορτή – ἓνα ἀνοιχτό βιβλίο μάλλον παρά μιά τελετή. Ἡ διάρκεια πού καθιστᾷ τήν ποινή ἀποτελεσματική γιά τόν ἔνοχο, εἶναι χρήσιμη καί γιά τούς θεατές. Γιατί κι αὐτοί πρέπει νά μποροῦν νά συμβουλευόμαστε κάθε στιγμή τό ἀφθιτο λεξικό τῶν ἐγκλημάτων καί τῶν ποινῶν. Ἡ κρυφή ποινή εἶναι μιά ἀνώφελη ποινή. Πρέπει τά παιδιά νά μποροῦν ἐλεύθερα νά ἔρχονται στούς χώρους ὅπου ἐκτελεῖται, γιά νά διδάσκονται ἐκεῖ πολιτική ἀγωγή. Κι ὅσο γιά τούς ἐνήλικους, αὐτοί περιοδικά θά ἐνημερώνονται ἐκεῖ γιά τούς νόμους. Ἔσθε θεωρήσουμε τούς χώρους αὐτούς τῆς ἐκτέλεσης τῶν ποινῶν ἓνα εἶδος «Ἄλσους τῶν Νόμων», πού οἱ οἰκογένειες θά τό ἐπισκέπτονται τίς Κυριακές. «Θά πρότεινα μάλιστα – ἀφοῦ προετοιμάσουμε τά πνεύματα μέ μιάν ἀκαταμάχητη ἐπιχειρηματολογία γιά τή διατήρηση τῆς κοινωνικῆς τάξης καί τή χρησιμότητα τῶν ποινῶν – νά ὀδηγοῦμε κάπου κάπου τούς νέους, ἀλλά καί τούς ὄριμους ἄντρες, στά ὄρυχαιά, στά διάφορα ἔργα, γιά νά βλέπουν ἀπό κοντά τή φριχτή μοῖρα τῶν καταδίκων. Τό προσκῦνημα αὐτό θά ἦταν πολύ πιό χρήσιμο ἀπό τό προσκῦνημα τῶν μουσουλμάνων στή Μέκκα²².» Καί ὁ Le Peletier θεωροῦσε πῶς ἡ διαφάνεια αὐτή τῶν ποινῶν ἦταν μιά ἀπό τίς θεμελιακές ἀρχές τοῦ νέου ποινικοῦ κώδικα: «Πολύ συχνά, καί σέ ὀρισμένες περιστάσεις, ἡ παρουσία τοῦ λαοῦ πρέπει νά κατεξυτελίζει τόν ἔνοχο· καί ἡ παρουσία τοῦ ἐνόχου στή θλιβερή κατάσταση στήν ὁποία τόν ἔχει καταντήσει τό ἐγκλημά του πρέπει νά προσφέρει στό λαό μιά χρήσιμη διδασκαλία²³.» Πολύ πρὶν γίνει ἀντικείμενο ἐπιστήμης, ὁ ἐγκληματίας θεωρεῖται πηγὴ διδασχῆς. Ὑστερα ἀπὸ τήν ἐπίσκεψη εὐσπαλχνίας καί συμπόνιας γιά τά βάσανα τῶν φυλακισμένων – ὁ δέκατος ἔβδομος αἰώνας τήν εἶχε ἐπινοήσει ἢ ἐπαναλάβει –, οἱ ἀναμορφωτές ὀραματίστηκαν ἐπισκέψεις παιδιῶν πού θά ἔρχονταν νά μάθουν μέ ποιόν τρόπο τό εὐεργέτημα τοῦ νόμου μποροῦσε νά ἐφαρμοστεῖ στό ἐγκλημα: ζωντανό μάθημα στό μουσεῖο τῆς τάξης.

6. – Ἔτσι θά μπορέσει νά ἀντιστραφεῖ στήν κοινωνία ἡ πατροπαρόδοτη θεωρία τοῦ ἐγκλήματος. Σοβαρὴ ἔγνοια γιά τούς νομο-

θέτες του δέκατου ὄγδοου αἰώνα: πῶς νά ἐκλείψει τό ἀμφίβολο κλέος του ἐγκληματία; Πῶς νά μπεῖ τέρμα στήν ἐποποιία τῶν διάσημων κακοποιῶν πού διαλαλοῦν οἱ καζαμίες, τά φυλλάδια, οἱ λαϊκές ἀφηγήσεις; Ἐάν ἡ κολαστική ἀνακωδικοποίηση γίνεται μέ ὀρθό τρόπο, ἄν ἡ πένθιμη τελετουργία ἐκτελεῖται ὅπως πρέπει, τό ἐγκλημα δέν θά μπορεῖ πιά νά ἐμφανίζεται παρά ὡς μόνο δεινοπάθημα καί ὁ κακοποιός σάν ἐχθρός πού ξαναδιδάσκειται τήν κοινωνική ζωή. Ἐάντι γιά ἐγκώμια πού ἤρωοποιοῦν τόν ἐγκληματία, δέν θά κυκλοφοροῦν πιά στίς κουβέντες τῶν ἀνθρώπων παρά μόνο τά σήματα-ἐμπόδια πού ἀναστέλλουν τήν ἐπιθυμία του ἐγκλήματος μέ τόν καλοζυγισμένο φόβο τῆς τιμωρίας. Ὁ θετικός αὐτός μηχανισμός θά κυριαρχήσει τώρα στήν καθημερινή γλώσσα, καί αὐτή θά τόν ἐνισχύσει ἀδιάκοπα μέ νέες ἀφηγήσεις. Ὁ λόγος θά καταστῆ μέσο διαβίωσης του νόμου: σταθερή ἀρχή τῆς καθολικῆς ἀνακωδικοποίησης. Οἱ λαϊκοί ποιητές θά σμίξουν μ' ἐκείνους πού αὐτοαποκαλοῦνται «ἀπόστολοι τῆς αἰώνιας λογικῆς»· θά γίνουν τώρα ἠθικολόγοι. «Ὁ κάθε πολίτης ἐμπορούμενος ἀπό τίς φρικτές αὐτές εἰκόνες καί ἀπό τίς σωτήριες αὐτές ἰδέες, θά τίς διαδώσει στήν οἰκογένειά του, καί ἐκεῖ, μέ μακρές ἀφηγήσεις, ..οὐ θά γίνονται μέ θέρη καί θά ἀκούγονται ἀχόρταγα, τά παιδιά του θά τίς ἐντυπώσουν στή νεανική τους μνήμη μέ ἀδρές γραμμές, καί ἔτσι αὐτά θά κατανοήσουν τί εἶναι ἐγκλημα καί τί εἶναι τιμωρία, καί θά ἀποκτήσουν τήν ἀγάπη γιά τόν νόμο καί τήν πατρίδα, τό σεβασμό καί τήν ἐμπιστοσύνη γιά τούς δικαστές. Οἱ κάτοικοι τῆς ὑπαίθρου, ἐντυπωσιασμένοι κι αὐτοί ἀπό τά πολυάριθμα παραδείγματα, θά τά διαδώσουν στίς γειτονικές τους καλύδες· ἡ κλίση γιά τήν ἀρετή θά ριζώσει στίς ἄξεστες αὐτές ψυχές, καί ὁ κακοποιός, καταπτοημένος ἀπό τή δημόσια χάρᾶ, φοβισμένος ἀπό τούς τόσους ἐχθρούς πού βλέπει γύρω του, θά παραιτηθεῖ ἴσως ἀπό σχέδια πού οἱ συνέπειές τους εἶναι τόσο ἀκαριαῖες ὅσο καί ὀλέθριες²⁴.»

Μπορεῖ λοιπόν κανεῖς νά φανταστεῖ τήν κολαστική πολιτεία μέ τήν ἀκόλουθη μορφή: στά σταυροδρόμια, στούς κήπους, στήν ἄκρη τῶν δρόμων ἢ πάνω στά γεφύρια πού κατασκευάζονται, στά ἐργαστήρια ὅπου ἡ εἴσοδος θά εἶναι ἐλεύθερη, στά βάθη τῶν ὀρυχείων πού ὁ καθένας θά μπορεῖ νά ἐπισκεφθεῖ, παίξονται χίλιες δυό παραστάσεις κολασμοῦ. Γιά κάθε ἐγκλημα, ὑπάρχει ὁ ἀντίστοιχος νόμος· γιά κάθε ἐγκληματία, ἡ ἀντίστοιχη ποινή.

Ποινή όρατή, ποινή έκφραστική, πού όλα τά εξηγεί, πού αιτιολογείται, πού πείθει: ταμπέλες, σκουφοί, άφίσεσ, πινακίδεσ, σύμβολα, κείμενα πού διαβάζονται ή είναι τυπωμένα – όλα αυτά επαναλαμβάνουν άσταμάτητα τόν Κώδικα. Σκηνογραφίεσ, προοπτικέσ, όπτικά παιχνίδια, άπατηλέσ εικόνεσ διογκώνουν κάποτε τή σκηνή, τήν κάνουν πιο τρομερή άπ' ό,τι είναι – αλλά και πιο διαυγή. Άπό τή θέση όπου βρίσκειται τό κοινό, θά μπορούσε κανείσ εύκολα νά πιστέψει πώς παρίσταται σέ όρισμένεσ ώμότητεσ, πού όμως δέν συμβαίνουν στήν πραγματικότητα. Τό ούσιαστικό, όμως, είναι πώς οί θαναυσότητεσ αυτέσ – πραγματικέσ ή μεγαλοποιημένεσ – πρέπει, σύμφωνα μέ μιάν αυστηρή οικονομία, νά αποτελούν όλεσ κάποια διδασκαλία: ή κάθε τιμωρία νά είναι ένασ διδασκικόσ μύθοσ. Καί αντίστροφα πρόσ όλα τά άμεσα παραδείγματα άρετήσ, νά μπορεί κανείσ σέ κάθε στιγμή νά αντικρύσει, σάν θέαμα ζωντανό, τά κακά επακόλουθα τήσ άνομίασ. Οί μαθητέσ μέ τούσ δασκάλουσ των θά τρέχουν νά παρακολουθήσουν τίσ ήθικέσ αυτέσ «παραστάσεισ» και οί ενήλικοί θά μάθουν εκεί ποιά μαθήματα πρέπει νά διδάσκουν στά παιδιά τουσ. Όχι πιά τό μεγάλο τρομαχτικό τελετουργικό των βασανιστηρίων, αλλά κάθε μέρα και σέ κάθε δρόμο, τό σοβαρό εκείνο θέατρο μέ τίσ πολλαπλέσ και πειστικέσ σκηνέσ του. Καί ή λαϊκή παράδοση θά αναμεταδώσει, από στόμα σέ στόμα, τήν αυστηρή γλώσσα του νόμου. Ίσως όμως ύπάρξει κάποτε και ή ανάγκη νά τοποθετηθεί πάνω από τουτα τά χίλια δυό θεάματα και άφηγήματα τό μειζον σήμα τήσ τιμωρίασ για τό φοβερότερο άπ' όλα τά έγκλήματα: ό άκρογωνιαίοσ λίθοσ του ποινικού οικοδομήματοσ. 'Ο Vermeil, πάντως, είχε όραματιστεί τή σκηνή του άπόλυτου κολασμού πού έπρεπε νά κυριαρχεί σ' όλεσ τίσ παραστάσεισ τήσ καθημερινήσ τιμωρίασ: τή μόνη περίπτωση όπου ή ποινή θά έπρεπε νά φτάσει τό κολαστικό άπειρον. Κάτι σάν τό ίσοδύναμο, στή νέα ποινική νομοθεσία, εκείνου πού ήταν ή βασιλοκτονία στήν παλιά. 'Ο ένοχοσ θά ύφίστατο τήν έξόρυξη των όφθαλμών· θά έτοποθετείτο σ' ένα σιδερένιο κλουβί, κρεμασμένο σέ άνοιχτό χώρο, σέ μιá δημόσια πλατεία· θά ήταν όλόγυμνοσ, δεμένος μέ μιá σιδερένια ζώνη γύρω από τή μέση στα κάγκελα του κλουβιού· και ώσ τό τέλος τήσ ζωήσ του θά τόν έτρεφαν μέ ψωμί και νερό. «Έτσι, θά ήταν εκτεθειμένος στίσ έποχιακέσ τραχύτητεσ, άλλοτε σκεπασμένος από χιόνι και άλλοτε καθουρδισμένος από καυτό λιοπύρι. Στο

δραστικό αυτό βασανιστήριο πού μοιάζει περισσότερο με παράταση ενός άλγεινου θανάτου παρά με παράταση μιᾶς πονεμένης ζωῆς, θά ἀναγνώριζε κανείς τόν πραγματικό κακοῦργο, πού ὀλόκληρη ἡ φύση τόν ἀποκρούει μέ φρίκη, καί πού εἶναι καταδικασμένος νά μὴ δεῖ πιά ποτέ του τόν οὐρανό πού ἔχει προσβάλει καί νά μὴ κατοικήσει πιά πάνω στή γῆ πού ἔχει μολύνει²⁵.» Πάνω ἀπό τήν κολαστική πολιτεία αἰωρεῖται ἡ σιδερένια αὐτὴ ἀράχνη· κι ἐκεῖνον πού πρέπει νά σταυρώσει ἔτσι ὁ καινούργιος αὐτός νόμος, εἶναι τόν πατροκτόνο.

Ἔνα ὀλόκληρο ὄπλοστάσιο ἀπὸ γραφικὲς τιμωρίες: «Ἀποφεύγετε νά ἐπιβάλλετε πάντα τίς ἴδιες τιμωρίες», ἔλεγε ὁ Mably. Ἐξοστρακίζεται ἡ ἰδέα μιᾶς μονότροπης ποινῆς, πού διαμορφώνεται μόνο σύμφωνα μέ τὴ βαρύτητα τοῦ ἀδικήματος. Καί γιὰ περισσότερη ἀκρίβεια: ἡ χρησιμοποίηση τῆς φυλακῆς ὡς γενικῆς μορφῆς τιμωρίας δέν προτείνεται ποτέ σέ τοῦτα τὰ σχέδια ἐξειδικευμένων, ὀρατῶν καί ἐκφραστικῶν ποινῶν. Προβλέπεται βέβαια ἡ φυλάκιση, ἀλλὰ ἀνάμεσα στίς ἄλλες ποινές· καί τότε ἀποτελεῖ τήν ἐξειδικευμένη τιμωρία ὀρισμένων ἀδικημάτων πού ἐπιβουλεύονται τήν ἐλευθερία τῶν ἀτόμων (ὄπως ἡ ἀπαγωγή), ἢ ἐκεῖνων πού προκύπτουν ἀπὸ τήν κατάχρηση τῆς ἐλευθερίας (διατάραξη τῆς δημόσιας τάξης, βιαιότητες). Ἡ φυλάκιση προβλέπεται ἀκόμα σάν ὄρος γιὰ τήν ἐφαρμογὴ ὀρισμένων ποινῶν (καταναγκαστικά ἔργα, λογουχάρη). Δέν καλύπτει ὁμως ὀλόκληρο τὸ πεδίο τοῦ ποινικοῦ συστήματος, μέ τὴ διάρκειά της ὡς μοναδικὴ ἀρχὴ διαφοροποίησης. Μάλιστα, ἡ ἰδέα τοῦ ποινικοῦ ἐγκλεισμοῦ ἐπικρίνεται ἀπερίφραστα ἀπὸ πολλοὺς μεταρρυθμιστές. Διότι εἶναι ἀνίκανη νά ἀνταποκριθεῖ στήν ἰδιαιτερότητα τοῦ κάθε ἐγκλήματος. Διότι δέν ἔχει ἐπίδραση στό κοινό. Διότι εἶναι περιττὴ γιὰ τήν κοινωνία, καί, μάλιστα, ἐπιζήμια: εἶναι πολυδάπανη, κρατᾶει τοὺς καταδίκους σέ ἀπραξία καί πολλαπλασιάζει τίς κακές ἔξεις τους²⁶. Διότι ἡ ἔκτιση μιᾶς τέτοιας ποινῆς δύσκολα ἐλέγχεται, καί ὑπάρχει ὁ κίνδυνος οἱ φυλακισμένοι νά ἐκτίθενται στήν αὐθαιρεσία τῶν φυλάκων τους. Διότι τὸ νά στερεῖς τήν ἐλευθερία ἀπὸ ἕναν ἄνθρωπο καί νά τόν ἐπιτηρεῖς μέσα

στή φυλακή, είναι άσκηση τυραννίας. «Θέλετε σώνει καί καλά νά υπάρχουν τέρατα ανάμεσα σας· ἄν ὅμως οἱ ὄδελφοί αὐτοί ἀνθρώποι ὑπῆρχαν σ' ἀλήθεια, ὁ νομοθέτης θά ἐπρεπε ἴσως νά τοὺς μεταχειρίζεται σάν δολοφόνους²⁷.» Στὴν πραγματικότητα, ἡ φυλακή δέν συμβιδιάζεται μέ ὄλην αὐτὴν τὴν τεχνικὴ τῆς ποινῆς-ἐντυπωσιασμός, τῆς ποινῆς-παράσταση, τῆς ποινῆς-γενικό λειτούργημα, τῆς ποινῆς-σῆμα καί λόγος. Ἡ φυλακή εἶναι τό σκοτάδι, ἡ βία καί ἡ καχυποψία: «Εἶναι ἕνας τόπος ἐρέβους, ὅπου τό μάτι τοῦ πολίτη δέν μπορεῖ νά μετρήσει τὰ θύματα, ὅπου ἐπομένως ὁ ἀριθμὸς τους δέν μπορεῖ νά χρησιμεύσει ὡς παραδειγματισμός... Ἐάν ὅμως ἦταν δυνατὸ, χωρὶς νά πολλαπλασιαστοῦν τὰ ἐγκλήματα, νά πολλαπλασιάσει κανεὶς τὰ παραδείγματα τῶν ποινῶν, θά κατόρθωνε νά τὰ καταστήσει λιγότερο ἀναγκαῖα· ἄλλωστε, τό σκοτάδι τῶν φυλακῶν προκαλεῖ τὴ δυσπιστία τοῦ πολίτη· ὑποθέτει, ὅπως εἶναι φυσικό, πὼς ἐκεῖ μέσα διαπράττονται μεγάλες ἀδικίες... Σίγουρα, κάτι δέν πάει καλά, ὅταν ὁ νόμος πού ἀποβλέπει στό καλὸ τοῦ συνόλου, τό ὑποκινεῖ σέ διαμαρτυρίες ἀντὶ νά προκαλεῖ τὴν εὐγνωμοσύνη του²⁸.»

Ἐπιπλέον ἡ φυλάκιση θά μπορούσε, ὅπως σήμερα, νά καλύψει κάποτε ὀλόκληρο τὸν χῶρο τῆς τιμωρίας ἀνάμεσα στὴ θανάτωση καί στίς ἐλαφρὲς ποινές, εἶναι μιά ἰδέα πού οἱ μεταρρυθμιστές δέν ἦταν δυνατόν νά συλλάβουν τὴν ἐποχὴ ἐκείνη.

Ἐπομένως, ἔχουμε ἐδῶ τό ἀκόλουθο πρόβλημα: ἡ κάθειρξη ἔγινε πολὺ γρήγορα ἡ κυριότερη μορφή τιμωρίας. Στόν Ποινικὸ Κώδικα τοῦ 1810 καλύπτει, μέ διάφορες μορφές, ἀνάμεσα στὴ θανάτωση καί στό πρόστιμο, ὀλόκληρο σχεδόν τό φάσμα τῶν κολασμῶν. «Τί εἶναι τό ποινικὸ σύστημα πού δέχεται ὁ νέος νόμος; Εἶναι ἡ φυλάκιση σέ ὅλες τῆς τὶς μορφές. Πράγματι, ἂν συγκρίνουμε τὶς τέσσερις κύριες ποινές πού παραμένουν στόν Ποινικὸ Κώδικα, βλέπουμε πὼς: τὰ καταναγκαστικά ἔργα ἀποτελοῦν μίαν ἀπὸ τὶς μορφές κάθειρξης· τό κάτεργο εἶναι μιά ὑπαίθρια φυλακή· ἡ κράτηση, ἡ εἰρκτή, ἡ ἐπανορθωτικὴ φυλάκιση εἶναι, κατὰ κάποιον τρόπο, διαφορετικὲς ὀνομασίες μιᾶς καί μόνης τιμωρίας²⁹.» Καί τὴ φυλάκιση αὐτὴν πού ἐπιβάλλεται ἀπὸ τὸν νόμο, ἡ Αὐτοκρατορία ἀποφάσισε νά τὴ μεταφράσει σέ πραγματικότητα, σύμφωνα μέ μιά ποινικὴ, διοικητικὴ, γεωγραφικὴ ἱεραρχία: στὴν κατώτατη βαθμίδα καί ὑπαγόμενες σέ κάθε εἰρηνοδικεῖο, δημοτικὲς φυλακές· σέ κάθε νομαρχιακὴ ἐπαρχία, ἕνα κρα-

τητήριο· σέ όλους τούς νομούς, σωφρονιστήρια· στήν κορυφή τῆς πυραμίδας, πολυάριθμα κεντρικά ἰδρύματα γιά τούς ποινικούς καταδίκους, ἢ γιά ὄσους ἔχουν διαπράξει ἀδικήματα καί εἶναι καταδικασμένοι σέ ποινές ἀνώτερες τοῦ ἐνός ἔτους· τέλος, σέ ὀρισμένα λιμάνια, κάτεργα. Προγραμματίζεται ἕνα τεράστιο σωφρονιστικό οἰκοδόμημα, πού τά διάφορα ἐπίπεδά του πρέπει νά ταιριάζουν μέ ἀκρίβεια στίς διαβαθμίσεις τῆς διοικητικῆς συγκέντρωσης. Τό ἱκρίωμα, ὅπου τό σῶμα τοῦ βασανιζόμενου παραδίδεται στήν τελετουργικά ἐκφραζόμενη δύναμη τοῦ μονάρχη· ἡ κολαστική σκηνή, ὅπου ἡ παράσταση τῆς τιμωρίας ἐκτίθεται μόνιμα στή θέα τοῦ κοινωνικοῦ σώματος, ἔχει τώρα ἀντικατασταθεῖ μέ μιὰ τεράστια περιφραγμένη, περίπλοκη καί ἱεραρχημένη ἀρχιτεκτονική, πού ἐντάσσεται στό σῶμα τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ. Ἔχουμε ἐδῶ μιάν ὀλότελα διαφορετική ὕλικότητα, μιάν ὀλότελα διαφορετική φυσική τῆς ἐξουσίας, ἕναν ὀλότελα διαφορετικό τρόπο περιζώσης τοῦ ἀνθρώπινου σώματος. Ἀπό τήν ἐποχή τῆς Παλινόρθωσης καί στή διάρκεια τῆς Ἰουλιανῆς μοναρχίας, ὑπάρχουν στίς γαλλικές φυλακές περίπου, ἀπό 40 ἕως 43.000 κρατούμενοι (ἕνας φυλακισμένος περίπου γιά κάθε 600 κατοίκους). Ὁ ψηλός τοῖχος, ὄχι πιά αὐτός πού περιφράσσει καί προστατεύει, ὄχι αὐτός πού ἐκφράζει, μέ τήν αἴγλη του, τή δύναμη καί τόν πλοῦτο, ἀλλά ὁ ἐπιμελῶς κλειστός τοῖχος, ὁ ἀδιαπέραστος καί ἀπό τή μιὰ μεριά καί ἀπό τήν ἄλλη, πού περικλείνει τή μυστηριακή, τώρα, διεργασία τῆς τιμωρίας, βρίσκεται τώρα πολύ κοντά καί, πολλές φορές, μέσα στίς ἴδιες τίς πόλεις τοῦ δέκατου ἕνατου αἰῶνα – μορφή μονότονη, ταυτόχρονα ὕλική καί συμβολική, τῆς κολαστικῆς ἐξουσίας. Ἀπό τήν ἐποχή τῆς Ὑπατείας, ὁ Ὑπουργός Ἐσωτερικῶν ἦταν ἐπιφορτισμένος νά προβαίνει σέ ἔρευνες γιά τούς διάφορους χώρους ἀσφαλείας πού λειτουργοῦσαν κιόλας, ἢ πού μποροῦσαν νά χρησιμοποιηθοῦν στίς διάφορες πόλεις. Μερικά χρόνια ἀργότερα, προβλέπονται πιστώσεις γιά νά χτιστοῦν, ἀνάλογα μέ τήν ἐξουσία πού πρόκειται νά ἀντιπροσωπεύσουν καί νά ἐξυπηρετήσουν, τά καινούργια αὐτά κάστρα τῆς δημόσιας τάξης. Στήν πραγματικότητα, ἡ Αὐτοκρατορία τά χρησιμοποίησε γιά ἕναν ἄλλο πόλεμο³⁰. Μιά οἰκονομία λιγότερο δαπανηρή, ἀλλά πιό ἐπίμονη, κατόρθωσε σιγά σιγά νά τά οἰκοδομήσει κατά τόν δέκατο ἕνατο αἰῶνα.

Σέ λιγότερο ἀπό εἴκοσι χρόνια, πάντως, ἢ τόσο καθαρά διατυ-

πωμένη στή Συντακτική Συνέλευση αρχή για ποινές εξειδικευμένες, προσαρμοσμένες και αποτελεσματικές, πού νά αποτελοῦν, στήν κάθε περίπτωση, ένα καλό μάθημα για όλους, έχει γίνει ὁ νόμος πού ὀρίζει τήν κάθειρξη για κάθε λίγο πολύ σημαντική παράβαση, ἄν τουλάχιστον ὁ παραβάτης δέν ὑπόκειται σέ θανατική ποινή. Τό κολαστικό αὐτό θέατρο, πού οἱ μεταρρυθμιστές δραματίζονταν στόν δέκατο ὄγδοο αἰώνα, καί πού θά ἐπηρέαζε οὐσιαστικά τά μυαλά τῶν ὑποδίκων, ἔχει τώρα ἀντικατασταθεῖ ἀπό τό μεγάλο ὁμοιόμορφο σύστημα τῶν φυλακῶν, πού τό δίκτυό τους – ἀπό τεράστια κτίρια – ἐπεκτείνεται σέ ὁλόκληρη τή Γαλλία καί τήν Εὐρώπη. Ἄλλά τό νά ὑπολογίζουμε σέ εἴκοσι χρόνια τό διάστημα τοῦ ταχυδακτυλουργικοῦ αὐτοῦ τεχνάσματος, εἶναι ἴσως ὑπερβολικό. Μπορεῖ κανεῖς νά πει πώς ὑπῆρξε σχεδόν ἀκαριαῖο. Φτάνει νά κοιτάξουμε ἀπό κοντά τό σχέδιο τοῦ ποινικοῦ κώδικα πού εἰσηγήθηκε στή Συντακτική Συνέλευση ὁ Le Peletier: ξεκινᾷ ἀπό τήν ἀρχή ὅτι πρέπει νά ὑπάρχουν «συγκεκριμένες σχέσεις ἀνάμεσα στή φύση τοῦ ἀδικήματος καί στή φύση τῆς τιμωρίας»: σωματικό ἄλγος για ὄσους ὑπῆρξαν θηριώδεις, ἐργασία για ὄσους ὑπῆρξαν φυγόπονοι, ἀτίμωση για ὄσους ἔχουν ψυχή διεφθαρμένη. Ὡστόσο, οἱ κολαστικές ποινές πού προτείνονται εἶναι τρεῖς μορφές κάθειρξης: ἡ ἀπομόνωση, ὅπου ἡ ποινή ἐγκλεισμοῦ ἐπιβαρύνεται μέ διάφορα μέτρα (μόνωση, στέρηση τοῦ φωτός, περιορισμός τῆς τροφῆς)· τό «σφίξιμο», ὅπου μετριάζονται τά πρόσθετα τούτα μέτρα· καί, τέλος, ἡ καθαντό φυλάκιση, πού ἔχει περιοριστεῖ στόν ἀπλό ἐγκλεισμό. Ἡ ποικιλία τῶν ποινῶν, πού ἔχει τόσο πανηγυρικά ἐξαγγελθεῖ, ἀνάγεται τελικά σέ τούτη τήν ὁμοιόμορφη καί ἀχρωμη ποινή. Ἄλλωστε, τήν ἐποχή ἐκείνη, διάφοροι βουλευτές ἀπόρησαν γιατί, ἀντί νά ἐξευρεθεῖ μιᾶ φυσική σχέση ἀνάμεσα στό ἀδίκημα καί στήν ποινή, υἱοθετήθηκε ένα ὁλότελα διαφορετικό σύστημα: «Καί ἔτσι, ἄν ἔχω προδώσει τήν πατρίδα μου, μέ κλείνουν μέσα· ἄν ἔχω σκοτώσει τόν πατέρα μου, μέ κλείνουν μέσα· ὅλα τά ἀδικήματα τιμωροῦνται κατά τόν ἴδιο τρόπο. Μοῦ φαίνεται σάν νά βλέπω ἕναν γιατρό νά συμβουλεύει τό ἴδιο φάρμακο για ὄλες τίς ἀρρώστιες³¹...»

Γρήγορη ὑποκατάσταση, πού δέν τή συναντοῦμε μονάχα στή Γαλλία. Τήν ξαναβρίσκουμε «ἐπί ἴσοις ὄροις» καί σέ ἄλλες χώρες. Ὅταν ἡ Αἰκατερίνη Β', στά χρόνια πού ἀκολουθοῦν ἀμέσως τή δημοσίευση τῆς πραγματείας *Περί ἀδικημάτων καί ποινῶν*,

διατάζει νά συνταχθεί ένας «νέος Κώδικας νόμων», τό μάθημα του Beccaria για τήν εξειδίκευση και τήν ποικιλία τών ποινών δέν ξεχάστηκε· στόν κώδικα αὐτόν ἐπαναλαμβάνεται σχεδόν λέξη πρὸς λέξη: «Ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀτόμου θριαμβεῦει ὅταν οἱ ποινικοί νόμοι ὀρίζουν κάθε ποινή ἀνάλογα μέ τήν ιδιαίτερη φύση κάθε ἐγκλήματος. Τότε, ἡ αὐθαιρεσία παύει νά ὑπάρχει· ἡ ποινή δέν ἐξαρτᾶται πιά ἀπό τήν ιδιοτροπία τοῦ νομοθέτη, ἀλλά ἀπό τή φύση τών πραγμάτων· δέν εἶναι ὁ ἄνθρωπος πού ἀσκει βία πάνω στόν ἄλλον ἄνθρωπο, ἀλλά ἡ ἴδια του ἡ πράξη³².» Λίγα χρόνια ἀργότερα, οἱ γενικές ἀρχές τοῦ Beccaria χρησιμεύουν πάντα σάν βάση για τόν καινούργιο κώδικα τῆς Τοσκάνης, καθώς και για ἐκείνον πού δόθηκε στήν Αὐστρία ἀπό τόν Ἰωσήφ Β΄· ἐντούτοις, και οἱ δύο αὐτές νομοθεσίες χρησιμοποιοῦν τή φυλάκιση σάν ὁμοιόμορφη ποινή – πού διαμορφώνεται ἀνάλογα μέ τή διάρκειά της και σέ ὀρισμένες περιπτώσεις ἐπιβαρύνεται μέ στιγματισμό ἢ ἀλυσίδες· τουλάχιστον τριάντα χρόνια κάθειρξη για ἀπόπειρα βασιλοκτονίας, για κιβδηλοποιία και για δολοφονία συνδυασμένη μέ κλοπή· δέκα πέντε ὡς τριάντα χρόνια για ἀνθρωποκτονία ἀπό πρόθεση ἢ για ἔνοπλη κλοπή· ἕνα μήνα ὡς πέντε χρόνια για ἀπλή κλοπή, κ.λπ.³³.

Ἄλλ' ἂν ἡ ἐξάπλωση αὐτή τῆς φυλάκισης σάν ποινῆς μᾶς ξαφνιάζει, εἶναι διότι ἡ ποινή τῆς φυλάκισης δέν ἦταν, ὅπως πολλοί τό φαντάζονται, μιά τιμωρία βαθιά ριζωμένη στό ποινικό σύστημα, πού ἐρχόταν ἀμέσως ὕστερα ἀπό τή θανατική ποινή και πού, ὅπως εἶναι φυσικό, ἐπαιρνε τή θέση τοῦ καταργημένου βασανιστηρίου. Στήν πραγματικότητα, ἡ φυλακή – και ἀπό τήν ἀποψη τούτη οἱ ἴδιες συνθήκες ἐπικρατοῦσαν σέ πολλές ἄλλες χῶρες – δέν εἶχε παρά μιά περιορισμένη και περιθωριακή θέση στό ποινικό σύστημα. Τά κείμενα τό ἀποδεικνύουν. Τό διάταγμα τοῦ 1670 δέν ἀναφέρει τήν κάθειρξη ἀνάμεσα στίς ἐπανορθωτικές ποινές. Χωρίς ἀμφιβολία, ἡ φυλάκιση, ἰσόβια ἢ πρόσκαιρη, ἀπαντᾶται σέ ὀρισμένα ἔθιμα³⁴. Ἄλλά κι αὐτή ἀκόμα περιέρχεται σέ ἀχρηστία, ὅπως και ἄλλα βασανιστήρια: «Ἐπῆρχαν ἄλλοτε ποινές πού δέν ἐφαρμόζονται πιά στή Γαλλία – ὅπως λογουχάρη τό νά χαράζεται στό μέτωπο ἢ στό πρόσωπο τοῦ καταδίκου ἢ ποινῆ του, ἢ νά καταδικάζεται σέ ἰσόβια δεσμά, ἢ ἀκόμα νά παραδίνεται στά ἄγρια θηρία, ἢ νά ἐργάζεται σέ ὀρυχεῖα³⁵.» Στήν πραγματικότητα, εἶναι βέβαιο ὅτι ἡ φυλάκιση διατηρήθηκε ἐπίμονα

γιά νά κυρώνονται τά έλαφρά άδικήματα, κι αυτό άνάλογα μέ τά τοπικά ήθη καί έθιμα. 'Ο Soulatges μιλά μ' αυτήν τήν έννοια γιά τίς «έλαφρές ποινές», πού δέν άναφέρονται στό διάταγμα του 1670: μομφή, νουθεσία, άπαγόρευση διαμονής, ίκανοποίηση σέ προσβεβλημένο πρόσωπο, καί πρόσκαιρη φυλάκιση. Σέ όρισμένες περιοχές – καί ιδιαίτερα σ' εκείνες πού είχάν διατηρήσει τή δικαστική τους ιδιαιτερότητα – ή φυλάκιση είχε χρησιμοποιηθεί εύρύτατα, πράγμα πού παρουσίαζε κάποτε δυσκολίες, όπως, λογουχάρη, στό Roussillon, πού είχε, τότε, πρόσφατα προσαρτηθεί (1659).

Παρ' όλες όμως αυτές τίς διαφορές, οί νομολόγοι πιστεύουν σταθερά στην άρχή ότι «ή φυλακή δέν θεωρείται ποινή στό άστικό μας δίκαιο³⁶». Ρόλος τής φυλακής είναι ή προσωπική καί σωματική κράτηση ως έγγύηση: «ad continendos homines, non ad puniendos», λέει τό ρητό· καί μ' αυτή τήν έννοια, ή φυλάκιση ενός ύπόπτου παίζει τόν ίδιο ρόλο μ' εκείνην του όφειλέτη. 'Η φυλάκιση είναι κράτηση του ένόχου, ως ένέχυρου, καί όχι τιμωρία³⁷. Αυτή είναι ή γενική άρχή. Καί άν ή φυλακή παίζει τό ρόλο τής ποινής – καί μάλιστα σέ σημαντικές περιπτώσεις – αυτό γίνεται μέ τήν έννοια του «ύποκατάστατου»: άντικαθιστά τά κάτεργα γιά όσους (γυναίκες, άνάπηρα παιδιά) δέν είναι δυνατόν νά ύποβληθούν σ' αυτά: «'Η καταδίκη σέ πρόσκαιρη ή ισόβια φυλάκιση άντιστοιχεί στην ποινή των κατέργων³⁸.» Στην άντιστοιχία αυτή, βλέπουμε βέβαια νά διαφαίνεται κάποια δυνατή μεταλλαγή. 'Αλλά γιά νά πραγματοποιηθεί, χρειάστηκε νά αλλάξει τό νομικό καθεστώς.

Χρειάστηκε ακόμα νά ξεπεραστεί ένα δεύτερο εμπόδιο πού, τουλάχιστον στή Γαλλία, ήταν σημαντικό. 'Η φυλακή στή Γαλλία είχε χάσει τό κύρος της έπειδή, στην πράξη, ήταν άμεσα συνδεδεμένη μέ τή βασιλική άθαιρεσία καί τίς υπερβάσεις τής βασιλικής έξουσίας. Τά «σωφρονιστικά ιδρύματα», τά «γενικά άσυλα», οί «βασιλικές έντολές» ή εκείνες του άρχηγού τής 'Αστυνομίας, τά «βασιλικά προστάγματα έξουσίας ή φυλάκισης», πού οί προύχοντες ή οί οίκογένειες των εύγενών άποσπούσαν από τόν μονάρχη, συνιστούσαν μιάν όλόκληρη κατασταλτική πρακτική, πλάι στην «τακτική δικαιοσύνη», κι ακόμα πιό συχνά αντίθετη σ' αυτήν. Καί ό έξωδικαστικός αυτός έγκλεισμός άπορρίπτεται τόσο από τούς κλασικούς νομολόγους όσο καί από τούς μεταρρυθμιστές.

Φυλακή, πράξη του μονάρχη, λέει ο παραδοσιολάτρης νομικός Serpillon, επικαλούμενος τό κύρος του προέδρου Bouhier: «Μ' όλο πού οί πρίγκιπες, για λόγους κρατικού συμφέροντος, έχουν πολλές φορές τήν τάση νά επιβάλλουν τήν ποινή αυτή, ή τακτική δικαιοσύνη δέν χρησιμοποιεί τέτοιου είδους καταδίκη³⁹.» Κράτηση – μορφή και κατεξοχήν όργανο τής τυραννίας, λένε οί μεταρρυθμιστές σέ άπειρες διακηρύξεις τους: «Πώς νά κρίνει κανείς τίς μυστικές αυτές φυλακές πού επινόησε τό όλέθριο πνεύμα του μοναρχισμού, φυλακές προορισμένες κυρίως για τούς φιλοσόφους, στά χέρια των όποιων ή φύση έμπιστεύθηκε τήν αναμμένη δάδα της και οί όποιοι μέ περίσσιο θάρρος διαφωτίζουν τόν αιώνα τους, ή για τίς περήφανες κι άνεξάρτητες εκείνες ψυχές πού δέν έχουν τή δειλία νά άποσιωπούν τά δεινά τής πατρίδας τους· φυλακές πού μυστηριώδεις έπιστολές άνοιγουν τίς άπαισιες πύλες τους για νά ένταφιάσουν εκεί μέσα για πάντα τά άμοιρα θύματά τους; Πώς νά κρίνει κανείς τίς ίδιες αυτές έπιστολές, άριστοτεχνήματα μιās πολυμήχανης τυραννίας, πού καταργούν τό προνόμιο του κάθε πολίτη νά εισακουστεί πριν δικαστεί, έπιστολές χίλιες φορές πιο επικίνδυνες για τούς άνθρώπους άπ' ό,τι ή έφεύρεση του Φαλάριδος [τυράννου του Άκράγαντα]...⁴⁰»

Άναμφισβήτητα, οί διαμαρτυρίες αυτές, προερχόμενες από τόσο διαφορετικές πηγές, δέν άφορούν στην φυλάκιση ως νόμιμη ποινή, αλλά στην «έκνομη» χρησιμοποίηση τής αυθαίρετης και άπεριοριστης χρονικά κράτησης. Μολαταύτα, ή φυλακή έμφανίζεται, γενικά, τήν έποχή εκείνη, στιγματισμένη από τίς καταχρήσεις τής έξουσίας. Και πάμπολλα ύπομνήματα τήν άπορρίπτουν, ως άσυμβίβαστη μέ τήν ευθυδικία. Άλλοτε στό όνομα των κλασικών άρχων δικαίου: «Γιατί οί φυλακές, σύμφωνα μέ τό πνεύμα του νόμου, προορίζονται όχι για νά τιμωρήσουν, αλλά για νά κρατήσουν τά πρόσωπα ως έγγύηση...⁴¹.» Και άλλοτε στό όνομα των συνεπειών τής φυλάκισης, πού τιμωρεί ήδη εκείνους πού δέν έχουν άκόμα καταδικαστεί, πού μεταδίδει και γενικεύει τό κακό πού έπρεπε νά είχε προλάβει, πράγμα πού άντιτίθεται στην άρχή τής άτομικότητας των ποινών, άφου καταδικάζει μιάν όλόκληρη οικογένεια· λέγεται πως «ή φυλάκιση δέν είναι ποινή. Ή άνθρωπότητα όλόκληρη επαναστατεί ένάντια στη φρικτή αυτή ιδέα, ότι δηλαδή δέν άποτελεί τιμωρία τό νά στερεί κανείς έναν πολίτη από τό πολυτιμότερο αγαθό, νά τόν θυθίζει έπνευδιστα στον

ίδιο τόν χώρο του έγκλήματος, νά τόν χωρίζει απ' ό,τι αγαπά, και ίσως ακόμα νά τόν σπρώχνει στην καταστροφή και όχι μονάχα νά αφαιρεί από αυτόν αλλά και από όλη τή δύστυχη οικογένειά του κάθε μέσο επιβίωσης⁴². Έπανειλημμένα τά υπομνήματα ζητούν τήν κατάργηση των φυλακών: «Πιστεύουμε πώς όλα τά κρατητήρια πρέπει νά κατεδαφιστούν...⁴³». Και πραγματικά, τό διάταγμα τής 13 Μαρτίου του 1790 όρίζει ότι πρέπει νά απελευθερωθούν «όλοι όσοι κρατούνται μέ βασιλική προσταγή ή μέ διαταγή όργάνων τής εκτελεστικής εξουσίας στους πύργους, στά θρησκευτικά ιδρύματα, στά κρατητήρια, στά αστυνομικά τμήματα ή σέ όποιαδήποτε άλλη φυλακή».

Μέ ποιό τρόπο λοιπόν ή κράτηση, ή όλοφάνερα συνδεμένη μέ τούτη τήν άνομία πού καταγγέλλεται ακόμα και άναφορικά μέ τήν εξουσία του μονάρχη, μπόρεσε μέσα σέ τόσο μικρό χρονικό διάστημα νά γίνει μιά από τίς πιό γενικές μορφές τής νόμιμης τιμωρίας;

Η εξήγηση πού δίνεται συνήθως, είναι πώς στην κλασική εποχή σχηματίστηκαν μερικά σπουδαία πρότυπα κολαστικής φυλάκισης. Τό κύρος τους – ακόμα μεγαλύτερο έφόσον τά πιό πρόσφατα από τά πρότυπα αυτά προέρχονταν από τήν Άγγλία και προπάντων από τήν Άμερική – θά επέτρεπε νά ξεπεραστεί τό διπλό έμπόδιο πού αποτελούσαν οί παμπάλαιοι κανόνες του δικαίου και ή τυραννική λειτουργία των φυλακών. Πολύ σύντομα θά σάρωναν τά κολαστικά θαύματα πού είχάν έπιστήσει οί μεταρρυθμιστές και θά επέβαλλαν τή σοβαρή πραγματικότητα τής κράτησης. Τά πρότυπα αυτά υπήρξαν, χωρίς άμφιβολία, πολύ σημαντικά. Τά ίδια όμως, πριν ακόμα δώσουν τή λύση, θέτουν τούτα τά προβλήματα: τό πρόβλημα τής ύπαρξής τους και τό πρόβλημα τής διάδοσής τους. Πώς άραγε μπόρεσαν νά γεννηθούν και προπάντων πώς μπόρεσαν νά γίνουν άποδεκτά σέ τόσο γενική κλίμακα; Διότι είναι πολύ εύκολο νά άποδειξει κανείς πώς άν και παρουσιάζουν πολλές άναλογίες μέ τίς γενικές άρχές τής ποινικής μεταρρύθμισης, έμφανίζουν μολαταύτα διαφορές σέ πολλά σημεία και μάλιστα είναι συχνά άσυμβίβαστα μέ τίς άρχές αυτές.

Τό ἀρχαιότερο ἀπό τά παραπάνω πρότυπα, ἐκείνο πού θεωρεῖται ὅτι ἄμεσα ἢ ἔμμεσα ἐνέπνευσε ὅλα τά ἄλλα, εἶναι ἡ φυλακή τοῦ Rasphuis τοῦ Ἄμστερνταμ πού ἐγκαινιάστηκε στά 1596⁴⁴. Προοριζόταν καταρχήν γιά ἐπαίτες ἢ νεαρούς ἐγκληματίες, καί λειτουργοῦσε σύμφωνα μέ τρεῖς βασικές ἀρχές: ἡ διάρκεια τῆς ποινῆς μποροῦσε – τουλάχιστον μέσα σέ ὀρισμένα ὄρια – νά καθορίζεται ἀπό τήν ἴδια τή διοίκηση, ἀνάλογα μέ τή συμπεριφορά τοῦ κρατουμένου (αὐτή ἡ ἐλευθερία ἐνέργειας προβλεπόταν ἐξάλλου συχνά μέσα στή δικαστική ἀπόφαση: στά 1597, μιά ἀπόφαση πού ὄριζε 12 χρόνια φυλάκισης γιά ἕναν κρατούμενο, πρόσθετε ὅτι τά χρόνια αὐτά μποροῦσαν νά περιοριστοῦν σέ 8, ἂν ἡ συμπεριφορά του ἦταν ἱκανοποιητική). Ἡ ἐργασία ἦταν ὑποχρεωτική καί γινόταν ἀπό κοινού μέ τούς ἄλλους κρατουμένους (τό ἀτομικό κελλί χρησιμοποιότανε μόνον ὡς συμπληρωματική τιμωρία· οἱ κρατούμενοι κοιμοῦνταν ἀνά δύο ἢ τρεῖς σέ κάθε κρεβάτι, καί τά κελλιά προορίζονταν γιά τέσσερα ὡς δώδεκα ἄτομα)· γιά τήν ἐργασία πού ἔκαναν, οἱ φυλακισμένοι λάβαιναν μίαν ἀμοιβή. Προβλεπόταν, τέλος, ἕνα αὐστηρό πρόγραμμα ἀπασχόλησης, ἕνα σύστημα ἀπαγορεύσεων καί ὑποχρεώσεων, μιά συνεχῆ ἐπιτήρηση, διάφορες παροτρύνσεις, θρησκευτικά ἀναγνώσματα, πολλαπλά μέσα γιά τήν «προσέλκυση στό καλό» καί τήν «ἀποτροπή ἀπό τό κακό», πού περιέζωνε τούς κρατουμένους μέρα μέ τή μέρα. Ὡς βασικό παράδειγμα μποροῦμε νά ἀναφέρουμε τό Rasphuis τοῦ Ἄμστερνταμ. Ἀπό ἱστορική ἄποψη, ἀποτελεῖ τόν συνδυετικό κρίκο ἀνάμεσα στή θεωρία, χαρακτηριστική τοῦ 16ου αἰώνα, γιά μιά παιδαγωγική καί πνευματική μεταμόρφωση τῶν ἀτόμων μέ μιά συνεχῆ ἄσκηση, καί στίς σωφρονιστικές τεχνικές πού ἐπινοήθηκαν ἀπό τά 1750 καί πέρα. Καί τό πρότυπο αὐτό ἔδωσε στά τρία νεοδημιουργημένα ἰδρύματα τίς θεμελιακές ἀρχές πού τό καθένα τους θά ἀναπτύξει πρὸς μίαν ἰδιαίτερη κατεύθυνση.

Τό σωφρονιστήριό τῆς Γάνδης ἔχει προπάντων ὀργανώσει τήν ποινική ἐργασία γύρω ἀπό ἐπιτακτικές οἰκονομικές ἀνάγκες. Κι αὐτό, ἐπειδή ἡ φυγοπονία θεωρεῖται ἡ κυριότερη αἰτία τῶν περισσότερων ἐγκλημάτων. Μιά ἔρευνα τοῦ 1749 – δίχως ἄλλο μιά ἀπό τίς πρῶτες – πού ἀφορᾷ τούς καταδικασμένους τῆς περιοχῆς τοῦ Alost, ἀποδεικνύει πῶς οἱ κακοποιοί δέν ἦταν «οὔτε τεχνίτες οὔτε καί γεωργοί (οἱ ἐργάτες δέν σκέφτονταν παρά μόνο τή δου-

λειά πού τούς τρέφει), αλλά άκαμάτηδες πού καταντούσαν μοιραία έπαίτες⁴⁵». 'Από δώ προέκυψε ή ιδέα για ένα ίδρυμα πού θά εξασφάλιζε, κατά κάποιον τρόπο, τήν καθολική άγωγή τής εργασίας για όσους τήν άποφεύγουν έπίμονα. 'Η εργασία παρουσιάζει τέσσερα πλεονεκτήματα για τήν οικονομία: μειώνει τόν άριθμό τών ποινικών διώξεων πού είναι δαπανηρές για τό Κράτος (έτσι θά μπορούσαν νά έξοικονομηθούν πάνω άπό 100.000 λίβρες στή Φλάνδρα): τό Κράτος δέν άναγκάζεται πιά νά άπαλλάσσει άπό τούς φόρους τούς ιδιοκτήτες τών δασών πού καταστρέφονται άπό τούς άλητεύτες: εκπαιδεύει ένα πλήθος νέους εργάτες – πράγμα πού «συμβάλλει, χάρη στόν συναγωνισμό, στό νά μειωθεί ό άριθμός τών άνειδίκευτων εργατών»: επιτρέπει τέλος στους πραγματικά φτωχούς νά έπωφελοῦνται, μέ άποκλειστικότητα, άπό τήν αναγκαία φιλανθρωπία⁴⁶. 'Η τόσο χρήσιμη αυτή διαπαιδαγώγηση θά ξυπνήσει στόν φυγόπονο τήν άγάπη για εργασία, θά τόν έπαναφέρει μέ τό στανιό σ' ένα σύστημα όπου ή εργασία θά είναι πιό συμφέρουσα άπό τήν όκνηρία, και θά διαμορφώσει γύρω του μία μικρή κοινωνία, περιορισμένη, άπλοποιημένη και ταυτόχρονα έξαναγκαστική, πού θά δικαιώνει όλοφάνερα τό άπόφθεγμα: όποιος θέλει νά ζήσει πρέπει νά εργάζεται. 'Υποχρέωση στήν εργασία, αλλά και άνταμοιβή πού επιτρέπει στόν κρατούμενο νά δελτιώσει τή μοίρα του στή διάρκεια τής κράτησής του, και ύστερα άπό αυτήν. «'Εκείνος πού δέν διαθέτει τά μέσα συντήρησής του, πρέπει άπαραίτητα νά έπιθυμεί ό ίδιος νά τά άποκτήσει μέ τήν εργασία: και τά μέσα αυτά του προσφέρονται μέσω τής τάξης και τής πειθαρχίας: έξαναγκάζεται, κατά κάποιον τρόπο, νά παραδοθεί σ' αυτές: άργότερα τόν έρεθίζει τό δέλεαρ του κέρδους: συνεισιμένος τώρα, συνηθισμένος νά εργάζεται, έχοντας βάλει στήν άκρη ένα μικρό χρηματικό ποσό πού τό φυλάγει για τήν έξοδό του», έχει διδαχθεί ένα έπάγγελμα πού «άκίνδυνα του έξασφαλίζει τά μέσα επιδίωξης⁴⁷». 'Ανασύσταση του homo oeconomicus, πού άποκλείει τήν έφαρμογή πάρα πολύ σύντομων ποινών, πράγμα πού θά έμπόδιζε τήν άπόκτηση μιās τεχνικής κατάρτισης και τή διάθεση για εργασία – ή όριστικών ποινών –, πράγμα πού θά καθιστούσε άνώφελη κάθε μαθητεία. «Φυλάκιση έξι μηνών είναι πάρα πολύ σύντομη ποινή για νά σωφρονίσει έγκληματίες ή νά τούς έμπνεύσει τήν άγάπη τής εργασίας»: αντίστροφα, «ή ισόβια φυλάκιση τούς οδηγεί στήν άπό-

γνωση· ἀδιαφοροῦν γιὰ τὴ διόρθωση τοῦ ἥθους καὶ τὴν ἀγάπη τῆς ἐργασίας· δὲν σκέφτονται τίποτ' ἄλλο παρά τὴν ἀπόδραση ἢ τὴν ἐξέγερση· καὶ ἀφοῦ δὲν κρήθηκε σκόπιμο νὰ τοὺς στερηθεῖ ἡ ζωὴ, γιὰτὶ νὰ ἐπιζητεῖται νὰ τοὺς γίνεῖ ἀφόρητῃ⁴⁸·» Ἡ διάρκεια τῆς ποινῆς δὲν ἔχει νόημα παρά μόνο ἂν συσχετιστεῖ μέ κάποιον ἐφικτό σωφρονισμό, καθὼς καὶ μέ τὴν οἰκονομικὴ χρησιμοποίη- ση τῶν σωφρονισμένων ἐγκληματιῶν.

Τὸ ἀγγλικὸ πρότυπο, στὴ βασικὴ ἀρχὴ τῆς ἐργασίας προσθέτει τὴν ἀπομόνωση, σάν ἀπαραίτητο ὄρο τοῦ σωφρονισμοῦ. Τὸ σχε- τικὸ σχέδιο εἶχε προταθεῖ στὰ 1775 ἀπὸ τὸν Hanway, πού τὸ αἰ- τιολογοῦσε πρῶτα πρῶτα μέ ἀρνητικὰ ἐπιχειρήματα: ὁ συγχρωτι- σμός στὴ φυλακὴ δίνει κακὰ παραδείγματα καὶ δυνατότητες γιὰ ἄμεση ἀπόδραση, καθὼς καὶ δυνατότητες ἐκδρασμοῦ ἢ συνεργίας στό μέλλον. Ἡ φυλακὴ θά ἔμοιαζε πάρα πολὺ μ' ἓνα ἐργοστάσιο, ἂν ἀφήνονταν οἱ κρατούμενοι νὰ ἐργάζονται ἀπὸ κοινοῦ. Ὁ Hanway δίνει ἔπειτα τὰ θετικὰ ἐπιχειρήματα: ἡ ἀπομόνωση ἀπο- τελεῖ μιὰ «τρομερὰ συγκλονιστικὴ ἐμπειρία» πού ὠθεῖ τὸν κατά- δικο – ἐφόσον ἔχει ξεφύγει ἀπὸ κακὲς ἐπιρροές – νὰ στραφεῖ στὸν ἐσῶτερο ἑαυτοῦ καὶ νὰ ἀνακαλύψει στὰ βάθη τῆς συνεί- δησῆς του τὴ φωνὴ τῆς ἀρετῆς· ἡ μοναχικὴ ἐργασία γίνεται ἔτσι ἄσκηση μεταμέλειας καὶ συνάμα μαθητεία· δὲν ἐξυπηρετεῖ μονά- χα τὰ εἰδικὰ συμφέροντα τοῦ homo oeconomicus, ἀλλὰ καὶ τίς προσταγές τοῦ ἠθικοῦ ὑποκειμένου. Τὸ κελλί, ἢ τεχνικὴ αὐτὴ τοῦ χριστιανικοῦ μοναχισμοῦ, πού ὑπῆρχε πιά μόνον στίς ρωμαιοκα- θολικὲς χῶρες, γίνεται σέ τούτῃ τὴ διαμαρτυρούμενη κοινωνία τὸ ὄργανο γιὰ τὴν ἀνασύσταση καὶ τοῦ homo oeconomicus καὶ τῆς θρησκευτικῆς συνείδησης. Μεταξὺ τοῦ ἐγκλήματος καὶ τῆς ἐπι- στροφῆς στὴ νομιμότητα καὶ στὴν ἀρετὴ, ἡ φυλακὴ θά ἀποτελέ- σει «ἓνα χῶρο ἀνάμεσα σέ δύο κόσμους», τόπο κατάλληλο γιὰ τίς ἀτομικὲς μεταμορφώσεις πού θά ἐπαναφέρουν στό Κράτος τοὺς ὑπηκόους πού εἶχε χάσει. Σύστημα μετατροπῆς τῶν ἀτόμων, πού ὁ Hanway τὸ ὀνομάζει «ἀναμορφωτήριον»⁴⁹. Αὐτὲς ἀκριδῶς τίς γενικὲς ἀρχές ἐφαρμόζουν οἱ Howard καὶ Blackstone στὰ 1779, ὅταν ἡ ἀνεξαρτησία τῶν Ἰνωμένων Πολιτειῶν ἔχει σάν ἀποτελε- σμα τὴν κατάργηση τῶν ἐκτοπίσεων καὶ τὴν κατάρτιση ἑνός νό- μου γιὰ τὴν τροποποίησι τοῦ συστήματος τῶν ποινῶν. Ἡ κά- θειρξη, μέ σκοπὸ τὴ μετάπλαση τῆς ψυχῆς καὶ τὴν ἀλλαγὴ τῆς συ- μπεριφορᾶς, ἐμφανίζεται γιὰ πρώτη φορὰ στό σύστημα τῶν ἀστι-

κῶν νόμων. Τό προοίμιο τοῦ νόμου, πού συνέταξαν οἱ Howard καί Blackstone, περιγράφει τήν ἀτομική φυλάκιση στήν τριπλή λειτουργία της, ὡς ἐπίφοβο παράδειγμα, ὡς ὄργανο μεταμέλειας καί ὡς ὄρος γιά μιᾶ μαθητεία: ὑποβαλλόμενοι σέ «ἀπομονωτική κράτηση, σέ τακτική ἐργασία καί στήν ἐπιρροή τῆς θρησκευτικῆς διδασκαλίας», ὀρισμένοι ἐγκληματίες θά μπορούσαν «ὄχι μόνο νά ἐμπνεύσουν τόν φόβο σέ ὄσους θά ὑπέκυπταν στόν πειρασμό νά τοῦς μιμηθοῦν, ἀλλά ἀκόμα καί νά σωφρονιστοῦν οἱ ἴδιοι καί νά ἀποκτήσουν τή συνήθεια νά ἐργαστοῦν⁵⁰». Ἐπ' ὅπου καί ἡ ἀπόφαση νά κατασκευαστοῦν δυό σωφρονιστήρια, ἓνα γιά τοῦς ἄντρες καί ἓνα γιά τίς γυναῖκες· σ' αὐτά οἱ ἀπομονωμένοι κρατούμενοι θά ἐξαναγκάζονται «στίς πιό δουλικές ἐργασίες, σ' ἐκείνες πού ταιριάζουν μέ τήν ἀμάθεια, τήν ἀμέλεια καί τήν ἰσχυρογνωμοσύνη τῶν ἐγκληματιῶν»: νά τρέχουν στό ἐσωτερικό ἐνός τροχοῦ γιά νά κινοῦν κάποιο μηχανήμα, νά στερεώνουν ἓνα βαροῦλκο, νά λειαινουν μάρμαρο, νά ραβδίζουν καννάβι, νά ρινίζουν αἱματόξυλο, νά λαναρίζουν κουρέλια, νά κατασκευάζουν σκοινιά καί σάκκους. Στήν πραγματικότητα, χτίστηκε μόνο ἓνα σωφρονιστήριο, τό σωφρονιστήριο τοῦ Gloucester, πού ἀνταποκρινόταν μόνο ἐν μέρει στό ἀρχικό σχέδιο: τήν τέλεια ἀπομόνωση γιά τοῦς πιό ἐπικίνδυνους ἐγκληματίες· γιά τοῦς ἄλλους, τήν ἐργασία μέ ἄλλους τήν ἡμέρα καί ἀπομόνωση τή νύχτα.

Ἐχουμε, τέλος, τό πρότυπο τῆς Φιλαδέλφειας, δίχως ἄλλο τό πιό ξακουστό, διότι φαίνεται νά συνδέεται μέ τίς πολιτικές καινοτομίες τοῦ ἀμερικανικοῦ συστήματος, κι ἀκόμα διότι δέν ἀπέτυχε ἀμέσως οὔτε καί ἐγκαταλείφθηκε· ἐφαρμόστηκε καί ἄλλαξε κατ' ἐπανάληψη, ὡς τήν ἐποχή τῆς μεγάλης διαμάχης τῆς δεκαετίας τοῦ 1830 γύρω ἀπό τή μεταρρύθμιση τοῦ σωφρονιστικοῦ συστήματος. Ἐπ' ἀπό πολλές ἀπόψεις, ἡ φυλακή τῆς Walnut Street, πού ἄνοιξε στά 1790, κάτω ἀπό τήν ἄμεση ἐπίδραση τῶν κύκλων τῶν Κουάκερς, ἀκολουθοῦσε τό πρότυπο τῆς Γάνδης καί τοῦ Gloucester⁵¹. Ὑποχρεωτική ἐργασία σέ ἐργαστήρια, διαρκῆς ἀπασχόληση τῶν κρατουμένων, χρηματοδότηση τῆς φυλακῆς ἀπό τούτη τήν ἐργασία, ἀλλά καί ἀτομική ἀμοιβή τῶν φυλακισμένων γιά νά ἐξασφαλιστεῖ ἡ ἠθική καί ὑλική ἐπανάταξή τους στόν αὐστηρό κόσμο τῆς οἰκονομίας· οἱ κατάδικοι λοιπόν «χρησιμοποιοῦνται συνεχῶς σέ παραγωγικές ἐργασίες, γιά νά συμβάλλουν στά ἐξοδα τῆς φυλακῆς, γιά νά μὴν ἀφήνονται ἀναπασχόλητοι

καί για νά ἔχουν οἰκονομήσει μερικά χρήματα τή στιγμή τῆς ἐξόδου των ἀπό τή φυλακή⁵². Ἔτσι, ἡ ζωή τους εἶναι περιφραγμένη ἀπό ἕνα ἀπόλυτα αὐστηρό πρόγραμμα, κάτω ἀπό μιάν ἀδιάκοπη ἐπιτήρηση· κάθε στιγμή τῆς ἡμέρας ἔχει τόν προορισμό της, ἐπιτάσσει ἕναν ὀρισμένο τύπο δραστηριότητας, καί ἐμπεριέχει τίς ὑποχρεώσεις καί τίς ἀπαγορεύσεις της: «Ὅλοι οἱ φυλακισμένοι σηκώνονται ἀπό τά χαράματα, ἔτσι πού ἀφοῦ στρώσουν τά κρεβάτια τους, ἀφοῦ καθαριστοῦν καί πλυθοῦν καί ἐκπληρώσουν διάφορες ἄλλες ἀνάγκες ἀρχίζουν γενικά τή δουλειά τους μέ τήν ἀνατολή τοῦ ἡλίου. Ἄπό τή στιγμή αὐτή κανένας δέν μπορεῖ νά μπεῖ στούς θαλάμους ἢ σ' ἄλλους χώρους, παρά μόνο στά ἐργαστήρια καί στούς τόπους τῆς δουλειᾶς τους... Στή δύση τοῦ ἡλίου, χτυπᾷ ἕνα κουδούνι, πού εἰδοποιεῖ τοὺς κρατούμενους ὅτι μποροῦν νά ἐγκαταλείψουν τήν ἐργασία τους... Τοὺς παραχωρεῖται μισή ὥρα γιά νά στρώσουν τά κρεβάτια τους, κι ἀπό ἐκείνη τή στιγμή δέν τοὺς ἐπιτρέπεται πιά νά μιλοῦν ὑψηλόφωνα ἢ νά κάνουν τόν παραμικρό θόρυβο⁵³.» Ὅπως καί στίς φυλακές τοῦ Gloucester, ἡ ἀπομόνωση δέν εἶναι ἀπόλυτη – ἀφορᾷ μόνον ὀρισμένους κρατούμενους πού ἄλλοτε θά εἶχαν καταδικαστεῖ σέ θάνατο, καθὼς καί ἐκείνους πού μέσα στήν ἴδια φυλακή ἔχουν ὑποβληθεῖ σέ εἰδική τιμωρία: «Ἐκεῖ, χωρὶς καμιάν ἀπασχόληση, χωρὶς τίποτα πού νά μπορεῖ νά τόν ψυχαγωγῆσει, περιμένοντας μέ ἄγχος καί ἀβεβαιότητα τή στιγμή τῆς ἀπελευθέρωσής του», ὁ φυλακισμένος περνᾷ «ἀτέλειωτες, ἀνήσυχες ὥρες, θυτισμένος στίς σκέψεις πού βασανίζουν ὅλους τοὺς ἐνόχους⁵⁴». Τέλος, ὅπως καί στή Γάνδη, ἡ διάρκεια τῆς φυλάκισης ποικίλλει ἀνάλογα μέ τή διαγωγή τοῦ κρατούμενου· οἱ ἐπιθεωρητές τῆς φυλακῆς, ἀφοῦ συμβουλευτοῦν τοὺς φακέλους τῶν κρατουμένων, κατορθώνουν νά ἀποσπάσουν ἀπό τίς Ἀρχές – πράγμα πού γινόταν χωρὶς καμιά δυσκολία γύρω στά 1820 – τή χάρη τῶν κρατούμενων πού εἶχαν δεῖξει καλή συμπεριφορά.

Ἡ φυλακή τῆς Walnut Street παρουσιάζει ἐπί πλέον ὀρισμένα χαρακτηριστικά ἰδιάζοντα, ἢ πού ἀναπτύσσουν τουλάχιστον αὐτό πού ὑπῆρχε «δυνάμει» στά ἄλλα πρότυπα. Καί πρῶτα πρῶτα, τήν ἀρχή τῆς μή-δημοσιότητας τῆς ποινῆς. Ἄν ἡ καταδίκη καί τά αἰτιολογικά της πρέπει νά γνωστοποιηθοῦν σέ ὅλους, ἡ ἐκτέλεση τῆς ποινῆς πρέπει, ἀντίθετα, νά εἶναι μυστική· δέν εἶναι ἀνάγκη νά παρεμβαίνει τό κοινό, οὔτε σάν μάρτυρας οὔτε σάν ἐγγυητής

τῆς τιμωρίας· ἡ πεποίθηση πῶς πίσω ἀπό τούς τοίχους τῆς φυλακῆς ὁ κρατούμενος ἐκτίει τήν ποινή του, πρέπει νά ἐπαρκεῖ γιά ν' ἀποτελέσει παράδειγμα: παύουν ἐκεῖνα τά θεάματα τοῦ δρόμου στά ὁποῖα ἔδινε ἀφορμή ὁ νόμος τοῦ 1786, ἐπιβάλλοντας σέ ὀρισμένους καταδίκους νά ἐκτελοῦν δημόσια ἔργα στίς πόλεις ἢ στούς μεγάλους δρόμους⁵⁵. Ἡ τιμωρία καί ὁ συνετισμός πού θά ἐπιφέρει εἶναι διαδικασίες πού ἐκτυλίσσονται ἀνάμεσα στόν φυλακισμένο καί σ' ἐκείνους πού τόν ἐπιτηροῦν. Καί οἱ διαδικασίες αὐτές ἐπιβάλλουν μιά μεταμόρφωση ὁλόκληρου τοῦ ἀτόμου – τοῦ σώματός του καί τῶν συνηθειῶν του μέ τήν ἀναγκαστική καθημερινή ἐργασία· τοῦ ἤθους του καί τῆς βούλησής του μέ τή θρησκευτική ἀγωγή: «Τοῦ παρέχεται ἡ Βίβλος καθῶς καί ἄλλα βιβλία θρησκευτικῆς πρακτικῆς· ὁ κλῆρος τῶν διαφόρων θρησκευτικῶν δογμάτων πού βρίσκεται στήν πόλη καί στά περὶχωρά της, τελεῖ τή λειτουργία μιά φορά τήν ἑβδομάδα, καί κάθε εὐνόητο πρόσωπο μπορεῖ νά ἐπισκέπτεται τούς φυλακισμένους ὅποταν θέλει⁵⁶.» Ἀλλά ἡ ἴδια ἡ διοίκηση ἔχει τόν ρόλο νά ἀναλάβει ἡ ἴδια αὐτή τή μεταμόρφωση. Δέν φτάνει μόνο ἡ ἀπομόνωση καί ἡ ἐσωστρέφεια· οὔτε καί οἱ καθαρὰ θρησκευτικές παραινέσεις· χρειάζεται νά ἀσκεῖται καί κάποια ἐπιρροή στήν ψυχὴ τοῦ κρατούμενου ὅσο τό δυνατόν συχνότερα. Καί ἡ φυλακή, διοικητικό ὄργανο, θά εἶναι ταυτόχρονα μιά μηχανή πού ἀλλάζει τά μυαλά. Ὅταν ὁ κρατούμενος εἰσάγεται στή φυλακή, τοῦ διαβάζουν τόν κανονισμό· «Οἱ ἐπιθεωρητές προσπαθοῦν συνάμα νά ἐνισχύσουν μέσα του τό αἶσθημα τῶν ἠθικῶν του ὑποχρεώσεων· τοῦ θυμίζουν τό παράπτωμά του, τό κακό πού προέκυψε ἀπό αὐτό γιά τήν κοινωνία πού τόν προστατεύει, καί τοῦ ὑποδεικνύουν τήν ἀνάγκη νά τό ἐπανορθώσει μέ τό παράδειγμά του καί τή μεταμέλειά του. Τόν καλοῦν ὕστερα νά ἐκτελεῖ χαρούμενα τίς ὑποχρεώσεις του, νά φέρεται μέ εὐπρέπεια, δίνοντάς του τήν ὑπόσχεση – ἢ ἀφήνοντάς τον νά ἐλπίζει – πῶς ἂν δείξει καλή συμπεριφορὰ θά μπορέσει νά ἀπολυθεῖ πρὶν ἀπό τή λήξη τῆς ποινῆς... Ἀπό καιρό σέ καιρό, οἱ ἐπιθεωρητές θεωροῦν καθήκον τους νά συνδιαλέγονται μέ τόν καθένα ἀπό τούς ἐγκληματίες ἀναφορικά μέ τίς ὑποχρεώσεις τους ἀπέναντι στούς συνανθρώπους τους καί στήν κοινωνία⁵⁷.»

Ὅμως τό πιό σημαντικό εἶναι, χωρίς ἀμφιβολία, πῶς ὁ ἔλεγχος αὐτός καί ἡ μετατροπὴ τῆς συμπεριφορᾶς συνοδεύονται – ὄρος

μαζί και συνέπεια – από τη διαμόρφωση μιᾶς γνώσης τῶν ἀτόμων. Μαζί μέ τόν κατάδικο στέλνεται στή διοίκηση τῆς Walnut Street μιά ἀναφορά γιά τό ἐγκλημά του, γιά τίς συνθήκες στίς ὁποῖες διαπράχθηκε, καθώς και μιά περίληψη τῆς ἀνάκρισης τοῦ κατηγορουμένου και σημειώσεις γιά τόν τρόπο πού συμπεριφέρθηκε πρὶν και μετά τῆ δικαστική ἀπόφαση. “Ὅλα αὐτά ἀποτελοῦν ἀπαραίτητα στοιχεῖα προκειμένου «νά καθοριστοῦν τά ἀναγκαῖα μέτρα γιά νά ἐξαλειφθοῦν οἱ παλιές του συνθήκες⁵⁸». Σέ ὄλη τῆ διάρκεια τῆς κράτησῆς του θά βρῖσκεται ὑπὸ παρατήρηση· ἡ συμπεριφορά του θά σημειώνεται μέρα μέ τῆ μέρα και οἱ ἐπιθεωρητές – δώδεκα πρῶχοντες τῆς πόλης, διορισμένοι, στά 1795 – θά ἐπισκέπτονται δυό δυό τῆ φυλακή κάθε βδομάδα, θά πληροφοροῦνται γιά ὅσα συμβαίνουν καθώς και γιά τῆ διαγωγή τῶν καταδικασμένων, και θά ὑποδείχνουν σέ ποιούς νά δοθεῖ χάρη. Ἡ γνώση αὐτή τῶν ἀτόμων, ἡ ἀδιάκοπα ἐνημερωμένη, ἐπιτρέπει τήν κατανομή τους μέσα στή φυλακή, ὄχι τόσο σέ συνάρτηση μέ τά ἐγκλήματα πού ἔχουν διαπράξει ὅσο σέ συνάρτηση μέ τίς διαθέσεις πού δείχνουν. Ἡ φυλακή γίνεται τώρα ἕνα εἶδος μόνιμου παρατηρητήριου πού ἐπιτρέπει νά κατανεμηθοῦν οἱ διάφορες μορφές διαστροφῆς ἢ ἀδυναμίας. Ἦδη ἀπό τά 1797, οἱ φυλακισμένοι διαιροῦνται σέ τέσσερες κατηγορίες: στήν πρώτη ἀνήκουν ὅσοι ἔχουν ρητά καταδικαστεῖ σέ ἀπομόνωση, ἢ πού διέπραξαν μέσα στή φυλακή σοβαρά παραπτώματα· σέ μιάν ἄλλη, ὅσοι εἶναι «γνωστοί ὡς παλιοὶ ἐγκληματίες... ἢ πού ἡ χαλασμένη ἠθική τους, ὁ ἐπικίνδυνος χαρακτήρας τους, οἱ ἀνώμαλες διαθέσεις τους ἢ ἡ ἄτακτη διαγωγή τους» ἔχουν ἐκδηλωθεῖ στή διάρκεια τῆς φυλάκισῆς τους· σέ μιάν ἄλλη ἀνήκουν ἐκεῖνοι πού «ὁ χαρακτήρας τους και οἱ συνθήκες πρὶν και μετά τήν καταδίκη δίνουν λαβή στήν ὑπόνοια ὅτι δέν πρόκειται γιά συνηθισμένους ἐγκληματίες». Τέλος, ὑπάρχει ἕνα ἰδιαιτέρο τμήμα, μιά κατηγορία «δοκιμασίας», ὅπου κατατάσσονται ἐκεῖνοι πού ὁ χαρακτήρας τους δέν εἶναι ἀκόμα γνωστός, ἢ ἔστω κι ἂν εἶναι καλύτερα γνωστοί, δέν ἀξίζουν νά καταχωρηθοῦν στήν προηγούμενη κατηγορία⁵⁹. Ὁργανώνεται ἔτσι μιά ὁλόκληρη ἑξατομικευτική γνώση, πού τό πλαίσιο ἀναφορᾶς τῆς δέν εἶναι τό ἐγκλημα πού διαπράχθηκε (ἔστω ὡς ἀπομονωμένο στοιχεῖο), ἀλλά οἱ ἐνδεχόμενοι κίνδυνοι πού κρύβει ἕνα ἄτομο και πού ἐκδηλώνονται στήν καθημερινή του διαγωγή. Ἡ φυλακή λειτουργεῖ τώρα σάν ὄργανο γνώσης.

Ἐνάμεσα στό κολαστικό αὐτό σύστημα πού προτείνεται ἀπό τό φλαμανδικό, τό ἀγγλικό καί τό ἀμερικανικό πρότυπο – ἀνάμεσα σέ τοῦτα τά «ἀναμορφωτήρια» καί σέ ὄλες τίς ἄλλες τιμωρίες πού ἐπινόησαν οἱ μεταρρυθμιστές, μπορεῖ κανεῖς νά ἐπισημάνει τίς συγκλίσεις ἀλλά καί τίς δυσαναλογίες.

Σημεῖα σύγκλισης. Πρῶτα πρῶτα, ἡ προσωρινή μεταστροφή τῆς τιμωρίας. Τά «ἀναμορφωτήρια» ἔχουν κι αὐτά ὡς ρόλο, ὄχι νά διαγράψουν ἕνα ἐγκλημα, ἀλλά νά ἐμποδίσουν τήν ὑποτροπή του. Πρόκειται γιά ὄργανα στραμμένα πρὸς τό μέλλον, καί πού εἶναι φτιαγμένα γιά νά βάζουν φραγμό στήν ἐπανάληψη τοῦ ἐγκλήματος. «Στόχος τῶν ποινῶν δέν εἶναι ὁ ἐξιλασμός τοῦ ἐγκλήματος, κάτι γιά τό ὁποῖο πρέπει νά ἀφήσουμε νά ἀποφασίσει τό Ἄνωτατο Ὄν, ἀλλά ἡ πρόληψη ἀδικημάτων τοῦ ἴδιου εἶδους⁶⁰.» Καί στήν Πενσυλβάνια, ὁ Buxton τόνιζε πῶς οἱ ἀρχές τοῦ Montesquieu καί τοῦ Beccaria ἔπρεπε νά ἔχουν τώρα «ἰσχύ ἀξιωματῶν», καί πῶς «ἡ πρόληψη τοῦ ἐγκλήματος εἶναι ὁ μόνος σκοπός τῆς τιμωρίας⁶¹.» Ἄρα, δέν τιμωροῦμε πιά γιά νά σθῆσουμε ἕνα ἐγκλημα, ἀλλά γιά νά μεταπλάσουμε ἕναν ἔνοχο (πραγματικό ἢ δυνητικό)· ἡ τιμωρία πρέπει νά περιλαμβάνει καί κάποια σωφρονιστική τεχνική. Κι ἐδῶ πάλι, ὁ Rush πλησιάζει πολύ τούς νομομαθεῖς μεταρρυθμιστές – ἐκτός ἴσως ἀπό τή μεταφορά πού χρησιμοποιεῖ –, λέγοντας: θεθαίως ἔχουν ἐφευρεθεῖ μηχανές πού διευκολύνουν τήν ἐργασία· πόσο περισσότερο ὁμως ἀξιέπαινος θά ἦταν ἐκεῖνος πού θά ἐφεύρισκε τίς «ταχύτερες καί πιό ἀποτελεσματικές μέθοδοις γιά νά ἐπανεέλθει στήν ἀρετή καί στήν εὐτυχία τό πιό διεστραμμένο τμήμα τῆς ἀνθρωπότητας, καί γιά νά ξεριζωθεῖ ἕνα μέρος τῆς κακίας πού ὑπάρχει στόν κόσμο⁶²». Τά ἀγγλοσαξονικά τέλοσ πρότυπα, ὅπως καί τά σχέδια πού εἰσηγήθηκαν οἱ νομοθέτες καί οἱ θεωρητικοί, καθιστοῦν ἀναγκαῖες ὀρισμένες μέθοδοις γιά τήν ἐξατομίκευση τῆς ποινῆς: στή διάρκεια της, στή φύση της, στήν ἔντασή της, στόν τρόπο πού ἐκτυλίσσεται, ἡ τιμωρία πρέπει νά προσαρμόζεται στόν ἀτομικό χαρακτήρα καθώς καί στόν βαθμό κινδύνου πού παρουσιάζει γιά τούς ἄλλους. Τό σύστημα τῶν ποινῶν πρέπει νά εἶναι ἀνοιχτό στίς ἀτομικές μεταβλητές. Στίς γενικές τους γραμμές, τά

πρότυπα πού πήγαζαν λίγο πολύ από τό Rasphuis του Ἄμστερνταμ, δέν ἔρχονταν σέ ἀντίφαση μέ τά ὄσα πρότειναν οἱ μεταρρυθμιστές. Θά μπορούσε μάλιστα κανεῖς ἀπό πρώτη ματιά νά πιστέψει πώς τά παραπάνω πρότυπα δέν ἦταν παρά ἡ ἀνάπτυξη – ἢ ἡ σκιαγραφία – τῶν προτάσεων αὐτῶν στό ἐπίπεδο τῶν συγκεκριμένων θεσμῶν.

Καί ὡστόσο, ἡ δυσαναλογία φανερόνεται μόλις προσπαθῆσει κανεῖς νά προσδιορίσει τίς τεχνικές τοῦ ἑξατομικευτικοῦ αὐτοῦ σωφρονισμοῦ. Ἐκεῖ πού προβάλλει ἡ διαφορά, εἶναι στή διαδικασία προσέγγισης τοῦ ἀτόμου, στόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο ἡ κολαστική ἐξουσία ἀσκεῖ τήν ἐπιρροή της πάνω του, στά μέσα πού χρησιμοποιεῖ γιά νά ἐξασφαλίσαι τήν ἀναμόρφωσή του· εἶναι στήν τεχνολογία τῆς ποινῆς, ὄχι στή θεωρητική της βάση· στή σχέση τῆς ποινῆς μέ τό σῶμα καί τήν ψυχή, καί ὄχι στόν τρόπο πού παρεμβάλλεται στό σύστημα Δικαίου.

Ἄς ἐξετάσουμε τή μέθοδο τῶν μεταρρυθμιστῶν. Σέ τί ἀκριβῶς ἀποβλέπει ἡ ποινή, μέ ποιό μέσο ἐπηρεάζει τό ἄτομο; Μέ παραστάσεις: παράσταση τῶν συμφερόντων του, παράσταση τῶν πλεονεκτημάτων του, τῶν μειονεκτημάτων του, τῆς εὐχαρίστησής του καί τῆς δυσαρέσκειάς του· κι ἂν συμβεῖ ἡ τιμωρία νά ἀδράξει τό σῶμα, νά τοῦ ἐφαρμόσει τεχνικές πού δέν ἔχουν τίποτα νά ζηλέψουν ἀπό τά βασανιστήρια, αὐτό γίνεται στό μέτρο ὅπου τό σῶμα – καί γιά τόν κατάδικο καί γιά τούς θεατές – εἶναι ἀντικείμενο παράστασης. Μέ ποιό ὄργανο ἐπενεργεῖ κανεῖς στίς παραστάσεις; Ἄλλες παραστάσεις, ἢ μάλλον ζεύγματα ἰδεῶν (ἐγκλημα-τιμωρία, φανταστικό πλεονέκτημα τοῦ ἐγκλήματος-αἰσθητό μειονέκτημα τῆς τιμωρίας)· οἱ συζεύξεις αὐτές μποροῦν νά λειτουργήσουν μόνο μέ τό στοιχεῖο τῆς δημοσιότητας: σκηνές κολασμοῦ πού τίς ἀποδεικνύουν ἢ τίς ἐνδυναμώνουν στά μάτια τοῦ κοινοῦ, λόγοι πού τίς κάνουν νά κυκλοφοροῦν καί ἀξιοποιοῦν σέ κάθε στιγμή τό σύστημα τῶν σημάτων. Ρόλος τοῦ ἐγκληματία στήν τιμωρία εἶναι νά ἐπαναφέρει, ἀπέναντι στόν κώδικα καί στά ἐγκλήματα, τήν πραγματική παρουσία τοῦ σημαινόμενου – δηλαδή τῆς ποινῆς πού, σύμφωνα μέ τούς ὄρους τοῦ κώδικα, πρέπει ἐξάπαντος νά συνδεθεῖ μέ τό ἀδίκημα. Νά παραγάγει, ἀφθονα καί πρόδηλα, τό σημαινόμενο αὐτό, νά ἐπανενεργοποιήσει μ' αὐτόν τόν τρόπο τό σημαῖνον σύστημα τοῦ κώδικα, νά κἀνει τήν ἰδέα τοῦ ἐγκλήματος νά λειτουργήσῃ σάν σῆμα τιμωρίας:

μέ τουτο τό νόμισμα ό κακοποιός πληρώνει τήν όφειλή του στήν κοινωνία. Ό ατομικός σωφρονισμός πρέπει λοιπόν νά εξασφαλίσει τή διαδικασία τής ανασύστασης του άτόμου ως ύποκειμένου δικαίου, μέ τήν ένίσχυση τών σημειωτικων συστημάτων και τών παραστάσεων πού αυτά θέτουν σέ κυκλοφορία.

Τό σύστημα τής σωφρονιστικής ποινής λειτουργεί έντελώς διαφορετικά. Τό σημείο εφαρμογής τής ποινής δέν είναι έδώ ή παράσταση· είναι τό σώμα, είναι ό χρόνος, είναι οι καθημερινές κινήσεις και δραστηριότητες· είναι ακόμα ή ψυχή, αλλά καθόσον αυτή άποτελει τήν έδρα συνηθειών. Τό σώμα και ή ψυχή, ως πηγές συμπεριφοράς, συνιστούν τό στοιχείο πού προτείνεται τώρα στην κολαστική παρέμβαση. Και ή παρέμβαση αυτή πρέπει νά βασίζεται πολύ περισσότερο στον προσεκτικό χειρισμό του άτόμου παρά στην τέχνη τής παράστασης: «Κάθε έγκλημα μπορεί νά θεραπευθεί μέ σωματική και ήθικη έπιρροή»· για νά καθορίσουμε λοιπόν τίς τιμωρίες πρέπει «νά γνωρίζουμε καλά τήν πηγή τών αισθημάτων και τών συμπαθειών πού εμφανίζονται στο νευρικό σύστημα⁶³.» "Όσο για τά μέσα πού χρησιμοποιούνται, δέν είναι πιά ή ένίσχυση και ή άναμετάδοση τών παραστάσεων· αλλά μορφές έξαναγκασμού και πειθαναγκασμού πού εφαρμόζονται και επαναλαμβάνονται. Άσκήσεις και όχι σήματα: ώράρια, προγράμματα άπασχόλησης, ύποχρεωτικές κινήσεις, τακτικές δραστηριότητες, μοναχικός στοχασμός, εργασία μαζί μέ άλλους, σιωπή, εργατικότητα, σεβασμός, καλές συνήθειες. Και τελικά, εκείνο πού επιχειρείται νά ανασυγκροτηθεί μέ τούτη τή σωφρονιστική τεχνική, δέν είναι τόσο τό ύποκείμενο δικαίου πού βρίσκεται πιασμένο στα βασικά συμφέροντα του κοινωνικού συμβολαίου· είναι τό πειθήνιο ύποκείμενο, τό άτομο, τό ύποταγμένο σέ συνήθειες, κανόνες, έντολές, σέ μιάν έξουσία πού συνεχώς άσκειται γύρω του και πάνω του, και πού πρέπει νά τήν άφήνει νά λειτουργεί αυτόματα μέσα του. Υπάρχουν, έπομένως, δυό πολύ διαφορετικοί τρόποι αντίδρασης στο παράπτωμα: νά ανασυγκροτηθεί τό νομικό ύποκείμενο του κοινωνικού συμβολαίου, ή νά διαπλαστεί ένα πειθήνιο ύποκείμενο, ύποταγμένο στη γενική και ταυτόχρονα λεπτομερέστατη μορφή μιās όποιασδήποτε έξουσίας.

"Όλα αυτά θά άποτελοϋσαν ίσως μιά διαφορά άρκετά θεωρητική - άφου σέ τελευταία άνάλυση πρόκειται, και στίς δύο περι-

πτώσεις, για τή διάπλαση ατόμων ύποταγμένων -, ἄν ἡ κύρωση τοῦ «πειθαναγκασμοῦ» δέν εἶχε ὀρισμένα οὐσιαστικά ἐπακόλουθα. Ἡ ἐκπαίδευση τῆς συμπεριφορᾶς μέ μιὰ πλήρη ἀπασχόληση τοῦ χρόνου, ἡ ἀπόκτηση ὀρισμένων συνηθειῶν, οἱ σωματικοὶ καταναγκασμοὶ συνεπάγονται μιάν ἰδιόμορφη σχέση ἀνάμεσα σ' αὐτόν πού τιμωρεῖται καί σ' ἐκεῖνον πού τιμωρεῖ. Σχέση πού ὄχι μονάχα καθιστᾶ ἀνώφελη τῇ διάσταση τοῦ θεάματος, ἀλλά καί τήν ἀποκλείει⁶⁴. Ὁ φορέας τοῦ κολασμοῦ πρέπει νά ἀσκεῖ ἀπόλυτη ἐξουσία - ἐξουσία πού κανένας τρίτος δέν μπορεῖ νά διαταράξει· τό ἄτομο πού πρόκειται νά σωφρονιστεῖ πρέπει νά εἶναι ἐξ ὀλοκλήρου κυκλωμένο ἀπό τήν ἐξουσία πού ἀσκεῖται πάνω του. Πρόσταγμα μυστικότητας. Ἄρα καί αὐτονομία, τουλάχιστον σχετική, τῆς τεχνικῆς αὐτῆς τοῦ κολασμοῦ, ἡ ὁποία ὀφείλει νά ἔχει τή δική της λειτουργία, τούς δικούς της κανονισμούς, τίς δικές της τεχνικές, τῇ δικῇ της γνώσῃ· ὀφείλει νά ὀρίζει τούς κανόνες της, νά ἀποφαίνεται γιά τά ἀποτελέσματά της: ἀσυνέχεια, ἡ πάντως ἰδιονομία σέ σχέση μέ τή δικαστική ἐξουσία πού κηρῦσσει τήν ἐνοχή καί ὀρίζει τά γενικά ὄρια τῆς τιμωρίας. Ὡστόσο, οἱ δύο αὐτές συνέπειες - μυστικότητα καί αὐτονομία στήν ἀσκηση τῆς κολαστικῆς ἐξουσίας - εἶναι ὑπερβολικές γιά μιὰ θεωρία καί μιὰ πολιτική τῶν ποινῶν πού ἀπέβλεπαν σέ δύο στόχους: τή συμμετοχή ὄλων τῶν πολιτῶν στήν τιμωρία τοῦ ἐχθροῦ τῆς κοινωνίας, καί τήν ἀσκηση τῆς κολαστικῆς ἐξουσίας μέ τρόπο τέλειο καί διάφανο γιά τούς νόμους πού τήν ὀριοθετοῦν δημόσια. Ἡ ὑπαρξη μυστικῶν καί μή-κωδικοποιημένων ἀπό τή νομοθεσία ποινῶν, μιὰ κολαστική ἐξουσία πού ἀσκεῖται κρυφά, μέ κριτήρια καί μέ ὄργανα πού διαφεύγουν κάθε ἔλεγχου - ὅλα τοῦτα ἀποτελοῦν μιάν ἀπειλή γιά ὀλόκληρη τῇ στρατηγική τῆς μεταρρύθμισης. Ὑστερα ἀπό τή δικαστική ἀπόφαση, συγκροτεῖται μιὰ ἐξουσία πού μᾶς φέρνει στό νοῦ ἐκεῖνη τοῦ παλιοῦ συστήματος. Ἡ ἐξουσία πού ἐφαρμόζει τίς ποινές κινδυνεύει νά γίνεῖ ἐξίσου ἀυθαίρετη καί τυραννική μ' ἐκεῖνη πού ἄλλοτε ἀποφάσιζε γι' αὐτές.

Σέ τελική ἀνάλυση, ἡ διαφορὰ εἶναι ἡ ἀκόλουθη: κολαστική πολιτεία ἢ καταναγκαστικὸς θεσμός; Ἐχουμε, ἀπό τή μιὰ μεριά, τή λειτουργία τῆς ποινικῆς ἐξουσίας, κατανεμημένης σέ ὄλον τόν κοινωνικό χῶρο· τή συναντᾶμε παντοῦ, σάν παράσταση, θέαμα, σῆμα, λόγο· ἀναγνώσιμη σάν σέ ἀνοιχτό βιβλίον· τῇ βλέπουμε νά λειτουργεῖ σέ μιὰ μόνιμη ἀνακωδικοποίηση τῆς νόησης τῶν πολι-

τῶν· νά ἐξασφαλίζει τήν καταστολή τοῦ ἐγκλήματος μέ τά ἐμπόδια πού στήνονται στήν ἰδέα τοῦ ἐγκλήματος· νά ἐπενεργεῖ μέ τρόπο ἀόρατο καί ἀνώφελο πάνω στίς «μαλακές Ἴνες τοῦ ἐγκεφάλου», ὅπως ἔλεγε ὁ Serban. Μιά κολαστική δύναμη πού θά διέτρεχε ὁλόκληρο τό κοινωνικό δίκτυο, πού θά ἐπηρέαζε ὅλα τά σημεῖα του, καί πού τελικά θά γινόταν ἀντιληπτή ὄχι σάν ἐξουσία τοῦ ἑνός πάνω στόν ἄλλο, ἀλλά σάν ἄμεση ἀντίδραση ὅλων ἀπέναντι στόν καθένα. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ἔχουμε μία συμπαγή λειτουργία τῆς κολαστικῆς ἐξουσίας: μία σχολαστική μέριμνα γιά τό σῶμα καί γιά τόν χρόνο τοῦ ἐνόχου, μία περίζωση τῶν κινήσεών του καί τῆς συμπεριφορᾶς του μ' ἕνα σύστημα ἐξουσίας καί γνώσης· μία μελετημένη «ὀρθοπεδική» πού ἐφαρμόζεται στους ἐνόχους γιά τήν ἀτομική τους ἀνόρθωση· μίαν αὐτόνομη διαχείριση τῆς ἐξουσίας αὐτῆς, πού ἀπομονώνεται καί ἀπό τό κοινωνικό σῶμα καί ἀπό τήν καθαυτό δικαστική ἐξουσία. Αὐτό πού εἰσάγεται μέ τήν ἐμφάνιση τῆς φυλακῆς εἶναι ἡ θεσμοποίηση τῆς κολαστικῆς ἐξουσίας· ἡ ἀκριδέστερα: ἡ κολαστική ἐξουσία (μέ τόν στρατηγικό στόχο πού ἐπέλεξε στά τέλη τοῦ 18ου αἰῶνα – τόν περιορισμό τῶν λαϊκῶν ἀνομιῶν) θά εἶναι, ἄραγε, περισσότερο ἐξασφαλισμένη ἢ κρύβεται πίσω ἀπό μία γενική κοινωνική λειτουργία, μέσα στήν «κολαστική πολιτεία», ἢ ἂν ἐπενδύεται σ' ἕναν καταναγκαστικό θεσμό, μέσα στόν κλειστό χῶρο τοῦ «ἀναμορφωτηρίου»;

Ἔνα εἶναι βέβαιο, ὅτι στά τέλη τοῦ 18ου αἰῶνα ὑπάρχουν τρεῖς τρόποι ὀργάνωσης τῆς κολαστικῆς ἐξουσίας. Ὁ πρῶτος εἶναι ἐκεῖνος πού ἐξακολουθοῦσε νά λειτουργεῖ καί στηριζόταν στό παλιό μοναρχικό δίκαιο. Οἱ ἄλλοι ἀναφέρονται, καί οἱ δυό, σέ μία προληπτική, ὠφελιμιστική, σωφρονιστική ἀντίληψη τοῦ δικαίωματος κολασμοῦ πού ἀνήκει σέ ὁλόκληρη τήν κοινωνία· οἱ δυό ὅμως αὐτοί τρόποι διαφέρουν ἀνάμεσά τους στό ἐπίπεδο τοῦ συστήματος πού προβάλλουν. Σχηματοποιώντας πολύ, μπορούμε νά ποῦμε, πῶς, στό μοναρχικό δίκαιο, ἡ τιμωρία ἀποτελεῖ μία ἐθιμοτυπία τῆς ὑπέρτατης ἀρχῆς· χρησιμοποιεῖ τά τελετουργικά σημάδια τῆς ἐκδίκησης πού τά ἐντυπώνει πάνω στό σῶμα τοῦ κατὰδικου· καί προκαλεῖ στους θεατές ἕνα αἶσθημα φρίκης, τόσο πιό ἔντονο, καθόσον ἡ φυσική παρουσία τοῦ μονάρχη καί τῆς ἐξουσίας του εἶναι ἀσυνεχῆς, ἄτακτη καί πάντοτε ὑπεράνω τῶν ἰδίων τῶν νόμων της. Στό σχέδιο τῶν μεταρρυθμιστῶν νομικῶν,

ή τιμωρία είναι μία διαδικασία πού αποβλέπει στην αποκατάσταση των ατόμων ως υποκειμένων δικαίου. Μεταχειρίζεται όχι σημάδια, αλλά σήματα, κωδικοποιημένα σύνολα από παραστάσεις, όπου ή σκηνή τής τιμωρίας πρέπει νά εξασφαλίζει τήν όσο τό δυνατόν πιό σύντομη διάδοσή τους καθώς και τήν πιό καθολική αποδοχή τους. Τέλος, στό σχέδιο πού καταστρώνεται γιά τή θεσμοποίηση τής φυλακής, ή τιμωρία είναι μία τεχνική πειθαναγκασμού τών ατόμων· εφαρμόζει μεθόδους ντρεσαρίσματος του σώματος – όχι σήματα – μέ τά ίχνη πού αφήνει αυτή ή άγωγή στή συμπεριφορά, υπό μορφή συνηθειών· ή τιμωρία προϋποθέτει άκόμα τήν έγκατάσταση μιās ειδικής έξουσίας γιά τή διαχείριση τής ποινής. Ό ύπατος άρχοντας και ή δύναμή του, τό κοινωνικό σώμα, τό διοικητικό σύστημα. Τό σημάδι, τό σήμα, τό ίχνος. Ή τελετουργία, ή παράσταση, ή άσκηση. Ό ήττημένος έχθρός, τό υποκείμενο δικαίου πού ή αποκατάστασή του θρίσκεται σέ εξέλιξη, τό άτομο υποταγμένο σ' έναν άμεσο καταναγκασμό. Τό σώμα πού υποβάλλεται σέ βασανιστήρια, ή ψυχή πού οί παραστάσεις της υποβάλλονται σέ έντεχνη μάλαξη, τό σώμα πού ντρεσάρεται: έχουμε έδω τρείς σειρές στοιχείων πού χαρακτηρίζουν τά τρία συστήματα τά όποια άναμετριούνται μεταξύ τους γύρω στά τέλη του 18ου αιώνα. Δέν μπορούμε ούτε νά τά αναγάγουμε σέ θεωρίες δικαίου (μ' όλο πού διασταυρώνονται μ' αυτές), ούτε νά τά ταυτίσουμε μέ μηχανισμούς ή μέ θεσμούς (μ' όλο πού στηρίζονται σ' αυτούς), ούτε νά υποστηρίξουμε πώς πηγάζουν από μιάν ήθική έπιλογή (μ' όλο πού δικαιώνονται από αυτήν). Πρόκειται γιά τρόπους άσκησης τής κολαστικής έξουσίας. Τρείς τεχνολογίες έξουσίας.

Τό πρόβλημα, έπομένως, είναι τό άκόλουθο: πώς συμβαίνει νά έχει τελικά επιβληθεί τό τρίτο σύστημα; Μέ ποιόν τρόπο τό καταναγκαστικό, σωματικό, άπομονωτικό, μυστικό, πρότυπο τής κολαστικής έξουσίας αντικατέστησε τό παραστατικό, σκηνικό, σημαίνον, δημόσιο, συλλογικό πρότυπο; Γιατί, άραγε, ή σωματική άσκηση τής τιμωρίας (πού δέν είναι τό βασανιστήριο) έχει αντικαταστήσει – μαζί μέ τή φυλακή πού αποτελεί τή θεσμική του βάση – τό κοινωνικό σύστημα τών σημάτων τής τιμωρίας και τή φλύαρη γιορτή πού τά έκανε νά κυκλοφορούν;

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Beccaria, *Περί άδικημάτων και ποινών* (Des délits et des peines), έκδ. του 1856, σελ. 119.
2. "Ο.π.
3. J.-P. Marat, *Σχέδιο ποινικήs νομοθεσίας* (Plan de législation criminelle), 1780, σελ. 33.
4. F. M. Vermeil, *Δοκίμιο σχετικά με τίs μεταρρυθμίσεις που πρέπει να γίνουν στην ποινική μας νομοθεσία* (Essai sur les réformes à faire dans notre législation criminelle, 1781, σελ. 68-145. Βλ. και Ch. E. Dufriche de Valazé, *Περί τών ποινικών νόμων* (Des lois pénales), 1784, σελ. 349.
5. Le Peletier de Saint-Fargeau, *Κοινοβουλευτικά Άρχεία* (Archives parlementaires), τόμ. XXVI, σελ. 321-322.
6. Beccaria, *Περί άδικημάτων και ποινών*, (Des délits et des peines), 1856, σελ. 114.
7. "Ο.π., σελ. 135.
8. Mably, *Περί Νομοθεσίας. Άπαντα* (De la législation. Oeuvres complètes), IX, σελ. 246.
9. J.-P. Brissot, *Θεωρία τών ποινικών νόμων* (Théorie des lois criminelles), 1781, I, σελ. 258.
10. P. L. de Lacretelle, *Στοχασμοί γύρω από την ποινική νομοθεσία* (Réflexions sur la législation pénale) in: *Λόγος περί άτιμωτικών ποινών* (Discours sur les peines infamantes), 1784, σελ. 361.
11. Beccaria, *Περί άδικημάτων και ποινών* (Des délits et des peines), σελ. 113.
12. G. E. Pastoret, *Περί ποινικών νόμων* (Des lois pénales), 1790, I, σελ. 49.
13. Le Peletier de Saint-Fargeau, *Κοινοβουλευτικά Άρχεία* (Archives parlementaires) τόμ. XXVI. Οί συγγραφείς που άποκηρύττουν τή θανατική ποινή, προτείνουν μερικές όριστικές ποινές: βλ. J. P. Brissot, *Θεωρία τών ποινικών νόμων* (Théorie des lois criminelles), 1781, σελ. 29-30. Ch. E. Dufriche de Valazé, *Περί τών ποινικών νόμων* (Des lois pénales), 1784, σελ. 344: 'Ισόδια κάθειρξη για εκείνους που έχουν κριθεί «άνεπανόρθωτα κακοί».
14. Le Peletier de Saint-Fargeau, *Κοινοβουλευτικά Άρχεία* (Archives parlementaires), τόμ. XXVI, σελ. 329-330.
15. Ch. E. Dufriche de Valazé, *Περί τών ποινικών νόμων* (Des lois pénales), 1784, σελ. 346.
16. A. Boucher d' Argis, *Παρατηρήσεις πάνω στους ποινικούς νόμους* (Observations sur les lois criminelles), 1781, σ. 139.
17. Βλ. L. Masson, *Η ποινική επανάσταση του 1791* (La Révolution pénale en 1791), σελ. 139. Ύπήρχε ή αντίρρηση ότι τά καταναγκαστικά έργα ύπονοούσαν τήν προσφυγή στή δία (Le Peletier) ή τή θεήλωση του ήερου χαρακτήρα τής εργασίας (Duport). Υίοθετήθηκε τότε, σύμφωνα με τήν εισήγηση του Rabaud Saint-Etienne, ή έκφηση «καταναγκαστικά έργα», σέ αντίθεση με τήν «ελεύθερη εργασία που άνήκει άποκλειστικά στους ελεύθερους άνθρώπους», *Κοινοβουλευτικά άρχεία* (Archives parlementaires), τόμ. XXVI, σελ. 710 κ.έ.

18. J. M. Servan, *Λόγος περί άπονομής τής ποινικής δικαιοσύνης* (Discours sur l'administration de la justice criminelle), 1767, σ. 35-36.
19. Dufau, «*Λόγος στή Συντακτική Συνέλευση*», *Κοινοβουλευτικά άρχεϊα* (Archives parlementaires), τόμ. XXVI, σελ. 688.
20. "Ο.π., σελ. 329-330.
21. S. Bexon, *Κώδικας δημόσιας ασφάλειας* (Code de sûreté publique), 1807, μέρος δεύτερο, σελ. 24-25. Έπρόκειτο για ένα πρόγραμμα πού ό Bexon εισήγήθηκε στον βασιλιά τής Βαυαρίας.
22. J.-P. Brissot, *Θεωρία τών ποινικών νόμων* (Théorie des lois criminelles), 1781.
23. *Κοινοβουλευτικά Άρχεϊα* (Archives parlementaires), τόμ. XXVI, σελ. 322.
24. J. M. Servan, *Λόγος περί άπονομής τής ποινικής δικαιοσύνης* (Discours sur l'administration de la justice criminelle), 1767, σελ. 37.
25. F. M. Vermeil, *Δοκίμιο για τίς άναγκαϊες μεταρρυθμίσεις τής ποινικής μας νομοθεσίας* (Essai sur les réformes à faire dans notre législation criminelle), 1781, σελ. 148-149.
26. Βλ. *Κοινοβουλευτικά Άρχεϊα* (Archives parlementaires), τόμ. XXVI, σελ. 712.
27. G. de Mably, *Περί Νομοθεσίας. Άπαντα* (De la Législation. Oeuvres complètes), 1789, τόμ. IX, σελ. 338.
28. Ch. E. Dufliche de Valazé, *Περί τών ποινικών νόμων* (Des lois pénales), 1784, σελ. 344-345.
29. C. F. M. de Rémusat, *Κοινοβουλευτικά Άρχεϊα* (Archives parlementaires), τόμ. LXXII, 1η Δεκεμβρίου 1831, σελ. 185.
30. Βλ. E. Decazes, *Έγπόμημα στον βασιλιά άναφορικά μέ τίς φυλακές* (Rapport au roi sur les prisons), Έφημερίδα Le Moniteur, 11 Άπριλίου 1819.
31. Ch. Chabroud, *Κοινοβουλευτικά Άρχεϊα* (Archives parlementaires), τόμ. XXVI, σελ. 618.
32. Αίκατερίνη Β', *Όδηγίες για τήν έπιτροπή τήν έπιφορτισμένη νά έτοιμάσει τό σχέδιο του νέου Κώδικα τών Νόμων* (Instruction pour la commission chargée de dresser le projet du nouveau code des lois), άρθρο 67.
33. Ένα μέρος του Κώδικα αυτού μεταφράστηκε και άποτελεί μέρος τής Είσαγωγής του έργου του P. Colquhoun, *Πραγματεία για τήν Άστυνομία του Λονδίνου* (Traité sur la Police de Londres), γαλλ. μετάφρ., 1807, I, σελ. 84.
34. Βλ., π.χ., Coquille, *Έθμικό δίκαιο του Nivernais* (Coutume du Nivernais).
35. G. du Rousseaud de la Combe, *Πραγματεία για τίς ποινικές ύποθέσεις* (Traité des matières criminelles), 1741, σελ. 3.
36. F. Serpillon, *Ποινικός Κώδικας* (Code criminel), 1767, τόμ. III, σελ. 1095. Στο έργο του Serpillon διαφαίνεται μολαταύτα ή ιδέα πώς ή άυστηρότητα τής φυλακής άποτελεί κίόλας μάν άρχή ποινής.
37. Έτσι πρέπει νά νοούνται οι πολυάριθμοι κανονισμοί πού άφορούν τίς φυλακές, και πού άναφέρονται στους έκβιασμούς τών δεσμοφυλάκων, στήν ασφάλεια τών χώρων και στήν άπαγόρευση τής έπικοινωνίας άνάμεσα στους φυλακισμένους. Λογουχάρη, ή δικαστική άπόφαση τής Dijon (21 Σεπτεμβρίου του 1706).

Βλ. ακόμα, F. Serpillon, *Ποινικός Κώδικας* (Code criminel), 1767, τόμ. ΙΙΙ, σελ. 601-647.

38. Αὐτὰ ὀρίζει ἡ ἀνακοίνωση τῆς 4ης Μαρτίου τοῦ 1724 γιὰ τὶς ὑποτροπὲς κλοπῆς, ἢ ἐκείνη τῆς 18ης Ἰουλίου τοῦ 1724, σχετικὰ μὲ τὴν ἀλητεία. Ἐνα νέο παιδί πού δὲν εἶναι δυνατὸν, ἐξαιτίας τῆς ἡλικίας του, νὰ πάει στὸ κάτεργο, παρέμενε στὸ σωφρονιστήριον ὡς τὴ στιγμή ὅπου μποροῦσε νὰ σταλεῖ στὸ κάτεργο γιὰ νὰ ἐκτίσει τὸ ὑπόλοιπο τῆς ποινῆς του. Βλ. *Ἐγκλημα καὶ ἐγκληματικότητα στὴ Γαλλία ὑπὸ τὸ Προεπαναστατικὸ Καθεστῶς* (Crime et criminalité en France sous l' Ancien Régime), 1971, σελ. 266 κ. ἑ.

39. F. Serpillon, *Ποινικός Κώδικας* (Code criminel), 1767, τόμ. ΙΙΙ, σελ. 1095.

40. J. P. Brissot, *Θεωρία τῶν ποινικῶν νόμων* (Théorie des lois criminelles), 1781, τόμ. Ι., σελ. 173.

41. *Paris intra muros* (Noblesse)· παρατίθεται ἀπὸ τὸν A. Desjardins, *Τὰ Ὑπομνήματα αἰτημάτων καὶ ἡ Ποινικὴ Δικαιοσύνη* (Les Cahiers de doléance et la justice criminelle), σελ. 477.

42. Langres, *Οἱ Τρεῖς Τάξεις* (Trois Ordres), παράθεση: δ.π., σελ. 483.

43. Briey, *Ἡ Τρίτη Τάξη* (Tiers Etat) παρατίθεται, στὸ ἴδιο ἔργο, σελ. 484. Βλ. ακόμα, P. Goubert καὶ M. Denis, *Οἱ Γάλλοι ἔχουν τὸν λόγο* (Les Français ont la parole), 1964, σελ. 203. Βρίσκουμε ακόμα καὶ στὰ ὑπομνήματα αἰτήματα ἀναφορικά μὲ τὴ διατήρηση τῶν κρατητηρίων, πού θὰ μποροῦσαν νὰ χρησιμοποιοῦνται ἀπὸ οἰκογένειες.

44. Βλ. Thorsten Sellin, *Πρωτοπορία στὴν Ποινικολογία* (Pioneering in Penology), 1944. Ἐμπεριστατωμένη μελέτη γιὰ τὸ Rasphuis καὶ τὸ Spinhuis τοῦ Ἄμστερνταμ. Θὰ μποροῦσαμε νὰ ἀφήσουμε κατὰ μέρος ἕνα ἄλλο «πρότυπο» πού μνημονεύεται συχνότατα στὸν 18ο αἰώνα. Εἶναι ἐκεῖνο πού προτείνει ὁ Mabillon στὸ ἔργο του *Στοχασμοὶ πάνω στίς φυλακὲς τῶν θρησκευτικῶν ταγμάτων* (Réflexions sur les prisons des ordres religieux), πού ἐπανεκδόθηκε στὰ 1845. Φαίνεται πὼς τὸ κείμενο αὐτὸ ἐμφανίστηκε στὸν δέκατο ἔνατο αἰώνα, τὴν ἐποχὴ ὅπου οἱ καθολικοὶ διεκδικοῦσαν ἀπὸ τοὺς διαμαρτυρούμενους τὴ θέση πού οἱ τελευταῖοι εἶχαν καταλάβει στίς φιλανθρωπικὲς κινήσεις, καθὼς καὶ σέ ὀρισμένες διοικήσεις. Τὸ φυλλάδιο τοῦ Mabillon – πού φαίνεται νὰ ἔμεινε σχεδὸν ἀγνωστο καὶ δίχως ἐπιρροή – ἀποδείκνυε πὼς «ἡ βασικὴ ἰδέα τοῦ ἀμερικανικοῦ συστήματος σωφρονισμοῦ» εἶναι μιὰ «ἰδέα μοναστικὴ καὶ γαλλικὴ, παρ' ὅλο πού ὑποστηρίχθηκε πολ- λές φορές ὅτι προερχόταν ἀπὸ τὴ Γενεὴ ἢ τὴν Πενσυλβάνια» (L. Faucher).

45. Vilan XIV, *Ἐπόμνημα γιὰ τὰ μέσα σωφρονισμοῦ τῶν κακοποιῶν* (Mémoire sur les moyens de corriger les malfaiteurs), 1773, σελ. 64· τὸ Ἐπόμνημα αὐτὸ πού συνδέεται μὲ τὴν ἰδρυση τοῦ σωφρονιστηρίου τῆς Γάνδης, παρέμεινε ἀνέκδοτο ὡς τὸ 1841. Ἡ συχνότητα τῶν ποινῶν ἐξορίας ὑπογράμμισε τὶς σχέσεις ἀνάμεσα στὸ ἐγκλημα καὶ στὴν ἀλητεία. Στὰ 1771, οἱ ἐπαρχίες τῆς Φλάνδρας διαπιστώνουν πὼς «οἱ ποινὲς ἐξορίας πού ἐπιβάλλονται στοὺς ἐπαίτες, δὲν φέρνουν κανένα ἀποτέλεσμα, καθόσον κάθε ἐπαρχία στέλνει στὴν ἄλλη τοὺς ὑπηκόους της πού θεωρεῖ ἐπιζήμιους γι' αὐτὴν τὴν ἴδια – μὲ ἀποτέλεσμα ἕνας ἐπαίτης, πού διώχεται ἔτσι ἀπὸ ἐπαρχία σὲ ἐπαρχία, νὰ καταλήγει τελικὰ στὴν ἀγχόνη· ἐνῶ ἂν τὸν εἶχαν συνηθίσει νὰ ἐργάζεται, δὲν θὰ ἔπαιρνε τὸν κακὸ αὐτὸ δρόμο». (L. Stoo-

- bant, in: *Χρονικά τοῦ Συλλόγου τῆς Ἱστορίας τῆς Γάνδης* [Annales de la Société d'histoire de Gand], τόμ. III, 1898, σελ. 228). Βλ. εἰκ. ἀριθ. 15.
46. Vilan XIV, *Ἵπόμνημα* (Mémoire), σελ. 68.
47. *Ὁ.π.*, σελ. 107.
48. *Ὁ.π.*, σελ. 102-103.
49. J. Hanway, *Οἱ ἀτέλειες τῆς ἀστυνομίας* (The Defects of Police), 1775.
50. Προοίμιο τοῦ Νόμου τοῦ 1779, παρατίθεται ἀπό τόν Julius στό *Μαθήματα περὶ τῶν φυλακῶν* (Leçons sur les prisons), γαλλ. μετάφρ., 1831, I, σελ. 299.
51. Οἱ Κουάκερς γνώριζαν σίγουρα τὸ Rasphuis καὶ τὸ Spinhuis τοῦ Ἄμστερνταμ. Βλ. T. Sellin, *Πρωτοπορία στὴν Ποινικολογία*, (Pioneering in Penology), σελ. 109-110. Ὅπως δῆποτε ἡ φυλακὴ τῆς Walnut Street συνέχιζε τὴν παράδοση τοῦ Almsouse, ποὺ ἄρχισε νὰ λειτουργεῖ στὰ 1767, καὶ τῆς ποινικῆς νομοθεσίας ποὺ οἱ Κουάκερς θέλησαν νὰ ἐπιβάλλουν ἐνάντια στὴ θέληση τῆς ἀγγλικῆς διοίκησης.
52. G. de La Rochefoucauld-Liancourt, *Οἱ φυλακὲς τῆς Φιλαδέλφειας* (Des prisons de Philadelphie), 1796, σελ. 9.
53. J. Turnbull, *Ἐπίσκεψη στὶς φυλακὲς τῆς Φιλαδέλφειας* (Visite à la prison de Philadelphie), γαλλ. μετάφρ., 1797, σελ. 15-16.
54. Caleb Lownes, in: N. K. Teeters, *Τὸ λίκνο τοῦ σωφρονιστικοῦ θεσμοῦ* (Cradle of penitentiary), 1955, σελ. 49.
55. Σχετικὰ μὲ τὶς ἀναταραχὲς ποὺ προκάλεσε αὐτός ὁ νόμος, βλ. B. Rush, *Ἔρευνα γιὰ τὶς συνέπειες τῶν δημόσιων τιμωριῶν* (An inquiry into the effects of public punishments), 1787, σελ. 5-9, καὶ Roberts Vaux, *Παρατηρήσεις* (Notices), σελ. 45. Πρέπει ἐδῶ νὰ σημειώσουμε ὅτι στό ὑπόμνημα τοῦ J. L. Siegel, ὅπου βασίζονταν οἱ κανονισμοὶ τοῦ Rasphuis τοῦ Ἄμστερνταμ, προβλεπόταν ὅτι οἱ ποινὲς δὲν θὰ διακηρύττονταν δημόσια, ὅτι οἱ φυλακισμένοι θὰ ἐγκλείονταν τὴ νύχτα στό σωφρονιστήριο, ὅτι οἱ δεσμοφύλακες θὰ δεσμεύονταν ἐνόρκως νὰ μὴν ἀποκαλύψουν τὴν ταυτότητα τοῦ κρατούμενου, καὶ ὅτι δὲν θὰ ἐπιτρεπόταν καμιά ἐπίσκεψη. (T. Sellin, *Πρωτοπορία στὴν Ποινικολογία* [Pioneering in Penology], σελ. 27-28).
56. Πρώτη ἀναφορά τῶν ἐπιθεωρητῶν τῆς φυλακῆς τῆς Walnut Street. Παρατίθεται ἀπό τόν Teeters, σελ. 53-54.
57. J. Turnbull, *Ἐπίσκεψη στὴ φυλακὴ τῆς Φιλαδέλφειας* (Visite à la prison de Philadelphie), γαλλ. μετάφρ., 1797, σελ. 27.
58. Ὁ B. Rush, ἕνας ἀπὸ τοὺς ἐπιθεωρητὲς τῆς φυλακῆς τῆς Walnut Street, σημειώνει τὰ παρακάτω, ὕστερα ἀπὸ μίαν ἐπίσκεψή του στὴ φυλακὴ αὐτή: «Ἡθικὴ ἀγωγή: κήρυγμα, ἀνάγνωση ἠθοπλαστικῶν βιβλίων, καθαριότητα ἐνδυμάτων καὶ θαλάμων, λουτρά· κανεῖς δὲν ὑπῶνει τὴ φωνή, οἱ κρατούμενοι πίνουν ἐλάχιστο κρασί, καπνίζουν ὅσο τὸ δυνατό λιγότερο, χρησιμοποιοῦν στὶς κουβέντες τοὺς ἐλάχιστες αἰσχρὲς ἢ βλάσφημες λέξεις. Ἐργάζονται ἀκατάπαυστα. Ἀσχολοῦνται μὲ τὸν κῆπο· εἶναι θαυμάσιος: καλλιεργοῦνται ἐκεῖ 1.200 λάχανα». In N. K. Teeters, *Τὸ λίκνο τοῦ σωφρονιστικοῦ θεσμοῦ* (The Cradle of penitentiary), 1935, σελ. 50.
59. *Πρακτικὰ τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου* (Minutes of the Board), 16 Ἰουνίου 1797. Ἀναφέρεται ἀπὸ τόν N. K. Teeters, δ.π., σελ. 59.

60. W. Blackstone, *Σχόλια για τόν ποινικό κώδικα τής Ἀγγλίας* (Commentaire sur le Code criminel d' Angleterre), γαλλ. μετάφρ., 1776, σελ. 19.
61. W. Bradford, *Ἔρευνα για τόν βαθμό ἀναγκαιότητας τής θανατικῆς ποινῆς στήν Πενσυλβάνια* (An inquiry how far the punishment of death is necessary in Pennsylvania), 1793, σελ. 3.
62. B. Rush, *Ἔρευνα για τίς συνέπειες τῶν δημόσιων τιμωριῶν* (An inquiry into the effects of public punishments), 1787, σελ. 14. Ἡ ἰδέα αὐτή ἐνός συστήματος μετάπλασης τῶν κρατουμένων ἐκφράζεται κιόλας ἀπό τόν Hanway στό σχέδιο του ἐνός ἀναμορφωτηρίου: «Ἡ ἰδέα ἐνός ἀσύλου δέν συμβιβάζεται μ' ἐκείνην τοῦ κακοποιοῦ· ἄς προσπαθήσουμε ὁμως νά μεταβάλουμε τή φυλακή σέ ἀναμορφωτήριο (reformatory) αὐθεντικό καί ἀποτελεσματικό, ἀντί νά εἶναι ὅπως οἱ ἄλλες, μιά σχολή διαστροφῆς.» (*Ἀτέλειες τῆς Ἀστυνομίας – Defects of police*, σελ. 52).
63. B. Ruch: *Ἔρευνα για τίς συνέπειες τῶν δημόσιων τιμωριῶν* (An inquiry into the effects of public punishments), 1787, σελ. 13.
64. Βλ. τίς κριτικές πού ἔγραψε ὁ Rush γιά τά κολαστικά θεάματα, ἰδιαίτερα γιά ἐκεῖνα πού εἶχε ἐπινοήσει ὁ Dufriche de Valazé, *Ἔρευνα για τίς συνέπειες τῶν δημόσιων τιμωριῶν* (An inquiry into the effects of public punishments), 1787, σελ. 5-9.

Γ'
ΠΕΙΘΑΡΧΙΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Τά πειθήνια σώματα

Ἡ ἰδανική μορφή τοῦ στρατιώτη, ὅπως περιγράφεται στίς ἀρχές τοῦ 17ου αἰώνα, εἶναι ἡ ἀκόλουθη: ὁ στρατιώτης εἶναι πρῶτα πρῶτα κάποιος πού ἀναγνωρίζεται ἀπό μακριά· φανερά εἶναι τὰ σημάδια πού τόν χαρακτηρίζουν: τὰ φυσικά σημάδια τῆς ρώμης του καί τοῦ θάρρους του, καθῶς καί τὰ σημάδια τῆς περηφάνειας του· τό σῶμα του εἶναι τό ἔμβλημα τῆς δυνάμεις του καί τῆς ἀνδρείας του· ἀκόμα κι ἂν πρέπει νά μάθει λίγο λίγο νά χειρίζεται τό ὄπλο – κυρίως πολεμώντας –, ἀκόμα κι ἂν πρέπει νά ἐξοικειωθεί μέ τὰ γυμνάσια καί μέ τίς πορεῖες, ἡ ὅλη στάση του καί ἡ λεβέντικη κορμοστασιά του πηγάζουν, κατά μεγάλο μέρος, ἀπό μιά σωματική ρητορική τῆς τιμῆς: «Τά σημάδια πού μᾶς κάνουν νά ἀναγνωρίζουμε τούς πιό κατάλληλους γιά τό ἐπάγγελμα αὐτό, εἶναι ἡ ζωντάνια καί ἡ ἐξυπνάδα, τό κεφάλι ψηλά, τό ἀνυψωμένο στομάχι, οἱ φαρδεῖς ὦμοι, τὰ μακριά χέρια, τὰ ἰσχυρά δάχτυλα, ἡ μικρή κοιλιά, οἱ χοντροί μηροί, οἱ λεπτές κνήμες καί τὰ σκληραγωγημένα στεγνά πόδια – πού ὅλα τους δείχνουν ἕναν ἀνθρωπο εὐκίνητο καί δυνατό»· ὅταν γίνει λογχοφόρος, ὁ στρατιώτης «θά πρέπει νά βαδίζει ρυθμικά, γιά νά ἐμφανίζει τή μεγαλύτερη δυνατή χάρη καί σοβαρότητα, γιατί ἡ Λόγχη εἶναι ὄπλο τιμημένο πού ἀξίζει νά τό κρατᾶ κανεῖς μέ σεβασμό καί τόλμη¹.» Στό δεύτερο μισό τοῦ 18ου αἰώνα, ὁ στρατιώτης γίνεται κάτι πού κατασκευάζεται: ἀπό μιάν ἄμορφη μάζα, ἀπό ἕνα ἀδέξιο σῶμα, μετασχηματίζεται σέ μιά ἀναγκαῖα μηχανή· διορθώνονται λίγο λίγο οἱ στάσεις τοῦ σώματος· μέ ἀργό ρυθμό, ἕνας σοφά ὑπολογισμένος καταναγκασμός διατρέχει κάθε μέρος τοῦ σώματος, τό ἐξουσιάζει, ὑποτάσσει τό σύνολο, τό καθιστᾶ ἀδιάκοπα διαθέσι-

μο και έπεκτείνεται, σιωπηλά, ώς τόν αὐτοματισμό τῆς συνήθειας· μέ λίγα λόγια, ὁ «χωριάτης ἐκδιώχθηκε» καί τοῦ δόθηκε ὁ «ἀέρας τοῦ στρατιώτη².» Οἱ ἐκπαιδευτές συνηθίζουν τούς νεοσύλλεκτους «νά κρατάνε τό κεφάλι ψηλά· νά στέκονται ἴσια χωρίς νά καμπουριάζουν, νά προβάλλουν τήν κοιλιά, νά προτάσσουν τό στήθος, νά ἰσιώνουν τήν πλάτη· καί γιά νά τούς κάνουν ν' ἀποκτήσουν αὐτές τίς συνήθειες, τούς ἀναγκάζουν νά κρατοῦν τή στάση αὐτή στήνοντάς τους σ' ἕναν τοῖχο, ἔτσι ὥστε οἱ φτέρνες τους, οἱ κνήμες, οἱ ὦμοι καί ἡ μέση νά κολλᾶνε στόν τοῖχο, καθώς καί ἡ ράχη τῶν χειρῶν, μέ τούς βραχίονες πρός τά ἔξω καί κολλημένους στό σῶμα... θά τούς διδάξουν ἐπίσης νά μή χαμηλώνουν ποτέ τό βλέμμα, ἀλλά νά κοιτάζουν μέ τόλμη τόν ἀπέναντί τους... νά μένουν ἀκίνητοι περιμένοντας τίς διαταγές, καί νά μήν κουνᾶνε οὔτε τό κεφάλι οὔτε τά χέρια οὔτε τά πόδια... τέλος, νά περπατᾶνε μέ βῆμα σταθερό, μέ τά γόνατα τεντωμένα καί τά μπροστινά ἄκρα τῶν ποδιῶν χαμηλωμένα καί πρός τά ἔξω³.»

Στήν κλασική ἐποχή, ἀνακαλύφθηκε πῶς τό σῶμα ἦταν ἀντικείμενο καί στόχος τῆς ἐξουσίας. Ὑπάρχουν ἄπειρα τεκμήρια αὐτῆς τῆς μεγάλης προσοχῆς πού δινόταν τότε στό σῶμα – στό σῶμα πού ὑποβάλλεται σέ κατεργασία, σέ πλάσιμο, σέ ἐκγύμναση, στό σῶμα πού ὑπακούει, ἀπαντά, γίνεται ἐπιδέξιο ἢ πού οἱ δυνάμεις του πολλαπλασιάζονται. Τό μεγάλο βιβλίο τοῦ Ἀνθρώπου-μηχανῆς γράφτηκε ταυτόχρονα σέ δύο κατάστιχα: τό ἀνατομο-μεταφυσικό, πού ὁ Descartes ἔγραψε τίς πρῶτες του σελίδες καί πού τό συνέχισαν οἱ γιατροί καί οἱ φιλόσοφοι· καί τό τεχνικο-πολιτικό, πού ἀπαρτίστηκε ἀπό ἕνα σύνολο στρατιωτικῶν, σχολικῶν, ἰδρυματικῶν κανονισμῶν, καθώς καί ἀπό ἐμπειρικές καί λογικές διαδικασίες γιά τόν ἔλεγχο καί τή διόρθωση τῶν ἐνεργειῶν τοῦ σώματος. Δυό κατάστιχα σαφῶς διαφορετικά ἀφοῦ ἐπρόκειτο, ἀπό τή μιᾶ μεριά γιά ὑποταγή καί χρήση καί, ἀπό τήν ἄλλη, γιά λειτουργία καί ἐρμηνεία: σῶμα χρήσιμο, σῶμα κατανοητό. Καί ὅμως, ἀπό τό ἕνα ἐπίπεδο στό ἄλλο, ὑπάρχουν σημεῖα διασταύρωσης. Ὁ Ἀνθρώπου-μηχανή τοῦ La Mettrie εἶναι ταυτόχρονα καί μιᾶ ὑλιστική ἀναγωγή τῆς ψυχῆς καί μιᾶ γενική θεωρία ἀγωγῆς· στό κέντρο τους κυριαρχεῖ ἡ ἰδέα τῆς «ὑπακοῆς» πού συνδέει τό ἀναλύσιμο σῶμα μέ τό εὐάγωγο σῶμα. Ὑπάκουο εἶναι τό σῶμα πού μπορεῖ νά ὑποτάσσεται, νά χρησιμοποιεῖται, πού μπορεῖ νά τελειοποιεῖται καί νά μεταπλάθεται.

Τά περίφημα «αυτόματα» τῆς παλιᾶς ἐποχῆς δέν ἀποτελοῦσαν μόνο ἓνα τρόπο ἀπεικόνισης τοῦ ὄργανισμοῦ· ἦταν ἀκόμα καί «πολιτικές κοῦκλες», πρότυπα τῆς ἐξουσίας σέ μικρογραφία – ἔμμονη ἰδέα τοῦ Φρειδερίκου Β΄, βασιλιᾶ γνωστοῦ γιά τή μανία του μέ τίς μικρές μηχανές, τά καλογυμνασμένα συντάγματα καί τίς ἀτέλειωτες ἀσκήσεις.

Τί τό καινούργιο ὑπάρχει στίς μορφές αὐτές τῆς ὑπακοῆς γιά τίς ὁποῖες ἔδειξε τόσο ἐνδιαφέρον ὁ 18ος αἰώνας; Δέν εἶναι, ἀσφαλῶς, ἡ πρώτη φορά πού τό σῶμα γίνεται ἀντικείμενο τόσο ἐπιτακτικῶν καί πιεστικῶν ἐπενδύσεων· σέ κάθε κοινωνία τό σῶμα περιζώνεται ἀπό ἐξουσίες πολύ σφιχτές πού τοῦ ἐπιβάλλουν καταναγκασμούς, ἀπαγορεύσεις καί ὑποχρεώσεις. Πολλά μολταῦτα εἶναι τά καινούργια στοιχεῖα στίς τεχνικές αὐτές. Καί πρῶτα ἀπ' ὅλα, ἡ κλίμακα τοῦ ἐλέγχου: δέν πρόκειται ἐδῶ γιά κάποιον χειρισμό τοῦ σώματος, κατά μάζα, χονδρικά, σάν νά ἦταν κάποια ἀδιάρρηκτη μονάδα, ἀλλά γιά κατεργασία του στίς λεπτομέρειες· γιά ἀσκησιή πάνω του ἐνός λεπτοῦ καταναγκασμοῦ, γιά ἐξασφάλισή τοῦ ἐπηρεασμοῦ τοῦ στό ἴδιο τό ἐπίπεδο τῆς μηχανικῆς – κινήσεις, χειρονομίες, στάσεις, ταχύτητα: ἐξουσία ἀπειροελάχιστη πάνω στό ἐνεργό σῶμα. Δεύτερο, τό ἀντικείμενο τοῦ ἐλέγχου: ὄχι πιά τά σημαίνοντα στοιχεῖα τῆς συμπεριφορᾶς ἢ ἡ γλώσσα τοῦ σώματος, ἀλλά ἡ οἰκονομία, ἡ ἀποτελεσματικότητα τῶν κινήσεων, ἡ ἐσωτερική τους ὀργάνωσι· ὁ καταναγκασμός ἐπιδρᾶ περισσότερο πάνω στίς δυνάμεις παρά στά σήματα· ἡ μόνη πραγματικά σημαντική τελετή εἶναι ἡ ἀσκησιή. Τέλος, ὁ τρόπος τοῦ ἐλέγχου: αὐτός ἐνέχει ἓναν ἀδιάλειπτο, σταθερό καταναγκασμό, πού προσέχει περισσότερο τίς διαδικασίες τῆς δραστηριότητος παρά τό ἀποτέλεσμά της, καί πού ἀσκεῖται σύμφωνα μέ μιᾶ κωδικοποίησι πού ἀστυνομεύει τό χρόνο, τό χῶρο, τίς κινήσεις. Οἱ μέθοδοι αὐτές ἐπιτρέπουν τό σχολαστικό ἔλεγχο τῶν δραστηριοτήτων τοῦ σώματος, ἐξασφαλίζουν τή σταθερή καθυπόταξι τῶν δυνάμεων του καί ἐπιβάλλουν σ' αὐτές μιᾶ σχέσι ὑπακοῆς-χρησιμότητος: ὅλα τοῦτα μποροῦν νά ὀνομαστοῦν «πειθαρχίες». Πολλά ἀπό τά πειθαρχικά αὐτά μέτρα ἐφαρμόζονταν ἀπό καιρό – στά μοναστήρια, στό στρατό, καθώς καί στά ἐργαστήρια. Ἀλλά οἱ διαφορῆ μορφῆς πειθαρχίας ἐξελίχθηκαν, στή διάρκειά τοῦ 17ου καί τοῦ 18ου αἰώνα, σέ γενικούς τύπους κυριαρχίας. Διαφορετικές ἀπό τή δουλεία, ἀφοῦ δέν βασίζονται σέ

μιά σχέση ιδιοποίησης τῶν σωμάτων· ὄλη ἡ κομψότητα μάλιστα τῆς πειθαρχίας συνίσταται στό ὅτι ἐνῶ ἀποφεύγει τή δαπανηρή καί βίαιη αὐτή σχέση, πετυχαίνει μολταῦτα τουλάχιστον ἐξίσου μεγάλα ἀποτελέσματα. Διαφορετικές ἐπίσης κι ἀπό τήν ὑπηρετικότητα, πού εἶναι μιά σχέση κυριαρχίας σταθερῆς, μαζικῆς, ὀλιγκῆς, μὴ-ἀναλυτικῆς, ἀπεριόριστης, καί θεσπισμένης μέ τή μορφή τῆς προσωπικῆς βούλησης τοῦ ἀφέντη, τῆς «ιδιοτροπίας» του. Διαφορετικές ἀπό τήν ὑποτέλεια, πού εἶναι μιά σχέση ὑποταγῆς κωδικοποιημένης στόν ὑπέρτατο βαθμό, ἀλλά ἀπόμακρης, καί πού ἀφορᾶ ὄχι τόσο τίς δραστηριότητες τοῦ σώματος ὅσο τά προϊόντα τῆς ἐργασίας καί τά τελετουργικά σημάδια τῆς ὑποταγῆς στόν ἡγεμόνα. Διαφορετικές ἀκόμα καί ἀπό τόν ἀσκητισμό καί ἀπό τίς «πειθαρχίες» μοναστικοῦ τύπου, πού ρόλος τους εἶναι νά ἐξασφαλίζουν τήν ἐγκατάλειψη μάλλον παρά τήν αὔξηση τῆς χρησιμότητας, καί πού – ἔστω κι ἂν ὑποδηλώνουν ὑπακοή σέ τρίτον – ἔχουν ὡς κύριο στόχο τήν ὄλο καί μεγαλύτερη κυριαρχία κάθε ἀτόμου πάνω στό ἴδιο του τό σῶμα. Ἡ ἱστορική στιγμή τῆς πειθαρχίας, εἶναι ἡ στιγμή ὅπου γεννιέται μιά τέχνη τοῦ ἀνθρώπινου σώματος πού δέν ἀποβλέπει μονάχα στήν ἀνάπτυξη τῶν ἱκανοτήτων του, οὔτε στήν ἐπιβάρυνση τῆς ὑποταγῆς του, ἀλλά στή διαμόρφωση μιᾶς σχέσης πού, μέ τόν ἴδιο μηχανισμό, τό καθιστᾶ τόσο πιό ὑπάκουο ὅσο εἶναι πιό χρήσιμο, καί ἀντίστροφα. Διαμορφώνεται τότε μιά πολιτική καταναγκασμῶν, πού συνίστανται στήν ἐπεξεργασία τοῦ σώματος, στόν ὑπολογισμένο χειρισμό τῶν στοιχείων του, τῶν κινήσεών του, τῆς συμπεριφορᾶς του. Τό ἀνθρώπινο σῶμα μπαίνει τώρα μέσα σ' ἕνα μηχανισμό ἐξουσίας πού τό ψαχουλεύει, τό ἀποδιαρθρώνει καί τό ἀνασυνθέτει. Γεννιέται μιά «πολιτική ἀνατομία» πού εἶναι συνάμα μιά «μηχανική τῆς ἐξουσίας»· ἐξηγεῖ μέ ποιόν τρόπο μπορεῖ κανεῖς νά ἐπηρεάζει τό σῶμα τῶν ἄλλων, ὄχι ἀπλῶς γιά νά ἐκτελοῦν ἐκεῖνο πού αὐτός ἐπιθυμεῖ, ἀλλά καί γιά νά ἐνεργοῦν ὅπως αὐτός θέλει, σύμφωνα μέ τίς τεχνικές, καί μέ τήν ταχύτητα καί τήν ἀποτελεσματικότητα πού ἔχει προκαθορίσει. Ἡ πειθαρχία κατασκευάζει ἔτσι σώματα ὑποταγμένα καί ἐξασκημένα, σώματα «πειθήνια». Ἡ πειθαρχία αὐξάνει τίς δυνάμεις τοῦ σώματος (μέ ὄρους οἰκονομικῆς χρησιμότητας) καί μειώνει τίς ἴδιες αὐτές δυνάμεις (μέ ὄρους πολιτικῆς ὑπακοῆς). Κοντολογία: διασπᾶ τή δύναμη τοῦ σώματος· ἀπό τή μιά, τή μετατρέπει σέ «ἐπιδεξιότητα», σέ «ἱκανότητα», πού

προσπαθεῖ πάντα νά τήν αὐξήσει· καί ἀπό τήν ἄλλη, ἀντιστρέφει τήν ἐνέργεια, τή δύναμη πού θά μπορούσε νά προκύψει ἀπό αὐτήν καί τή μετατρέπει σέ σχέση αὐστηρῆς ὑποταγῆς. Ἄν ἡ οἰκονομική ἐκμετάλλευση διαχωρίζει τήν ἐργασιακή δύναμη ἀπό τό προϊόν τῆς ἐργασίας, ὁ πειθαρχικός καταναγκασμός στερεώνει μέσα στό σῶμα τόν τυραννικό δεσμό ἀνάμεσα σέ μιάν αὐξημένη ἐπιδεξιότητα καί σέ μιὰ μεγαλύτερη δυνάστευση.

Ἡ «ἐπιπόνηση» τῆς καινούργιας αὐτῆς πολιτικῆς ἀνατομίας δέν πρέπει νά νοηθεῖ σάν ξαφνική ἀνακάλυψη, ἀλλά σάν μιὰ πολλαπλότητα διεργασιῶν συχνά δευτερεύουσας σημασίας, διαφορετικῆς προέλευσης, διασκορπισμένων στόν χῶρο, πού διασταυρῶνονται, ἐπαναλαμβάνονται ἢ μιμοῦνται ἢ μιὰ τήν ἄλλη, στηρίζονται ἢ μιὰ πάνω στήν ἄλλη, διαφέρουν κατά τό πεδίο ἐφαρμογῆς τους, συγκλίνουν καί συνθέτουν λίγο λίγο τό διάγραμμα μιᾶς γενικῆς μεθόδου. Ἐμφανίστηκαν ἀπό πολύ νωρίς στά κολλέγια· ἀργότερα στά δημοτικά σχολεῖα· εἰσέβαλαν σιγά σιγά στόν νοσοκομειακό χῶρο· καί σέ μερικές δεκάδες χρόνια ἀνασυγκρότησαν τή στρατιωτική ὀργάνωση. Μερικές φορές κυκλοφόρησαν ταχύτατα ἀπό τό ἓνα σημεῖο στό ἄλλο (ἀνάμεσα στό στρατό καί στίς τεχνικές σχολές, ἢ στά κολλέγια καί στά λύκεια), καί ἄλλες φορές, μέ ἀργό ρυθμό καί πιό διακριτικά (δολερῆ στρατιωτικοποίηση τῶν μεγάλων ἐργαστηρίων). Σχεδόν πάντα ἐπιβλήθηκαν γιά νά ἀνταποκριθοῦν σέ ὀρισμένες ἀπαιτήσεις τῶν περιστάσεων: ἄλλοτε μιᾶς διομηχανικῆς καινοτομίας, ἄλλοτε τῆς ὑποτροπῆς μιᾶς ἐπιδημίας, καί ἄλλοτε τῆς ἐφεύρεσης τοῦ τουφεκιοῦ ἢ τῶν νικῶν τῆς Πρωσίας. Πράγμα πού, σέ τελευταία ἀνάλυση, δέν ἐμποδίζει τίς πολλαπλές αὐτές διεργασίες νά ἐντάσσονται σ' ἓνα γενικότερο πλαίσιο οὐσιαστικῶν ἀλλαγῶν, πού θά προσπαθήσουμε νά τίς ἀναλύσουμε παρακάτω.

Δέν πρόκειται ἐδῶ νά ἐκθέσουμε τήν ἱστορία τῶν διάφορων πειθαρχικῶν θεσμῶν μέ τίς ἰδιαιτερότητες τοῦ καθενός. Θά ἐπισημάνουμε μόνο, βασιζόμενοι σέ μιὰ σειρά παραδείγματα, μερικές ἀπό τίς σημαντικότερες τεχνικές πού – ἀπό τόν ἓνα θεσμό στόν ἄλλο – μπόρεσαν εὐκολα νά γενικευθοῦν. Τεχνικές πάντα σχολαστικές, συχνά χαμηλοῦ βαθμοῦ, ἀλλά πού ἔχουν κάποια σημασία, ἐφόσον χαρακτηρίζουν ἓναν ὀρισμένο τρόπο πολιτικῆς καί λεπτομερειακῆς περίζωσης τοῦ σώματος, μιὰ καινούργια «μικροφυσική» τῆς ἐξουσίας· καί ἐφόσον, ἀπό τόν 17ο αἰῶνα καί

πέρα, επεκτείνονται σέ όλο καί ευρύτερους χώρους, μέ τήν τάση νά καλύψουν όλόκληρο τό κοινωνικό σώμα. Μικροπονηριές πού διαθέτουν μεγάλη δύναμη διάδοσης, έκλεπτυσμένες τακτοποιήσεις, φαινομενικά άθώες, αλλά πού μαρτυροϋν βαθύτατη καχυποψία, μηχανισμοί πού συμμορφώνονται μέ άνομολόγητους διακανονισμούς, ή πού έπιδιώκουν ευτελείς καταναγκασμούς – αυτά είναι ώστόσο πού έφεραν τή μεταλλαγή τοϋ κολαστικού συστήματος στό κατώφλι τής σύγχρονης έποχής. Ή περιγραφή τους θά άπαιτήσει τή χρονοτριβή στή λεπτομέρεια καί τήν προσοχή στά μικρά συμβάντα: πίσω άπό τά δευτερότερα σχήματα θά χρειαστεί ν' αναζητήσουμε όχι κάποιο νόημα, αλλά κάποια προφύλαξη· θά χρειαστεί νά τά επανεντάξουμε όχι μόνο στήν ένότητα μιās λειτουργίας, αλλά καί στή συνοχή μιās τακτικής. Οί παραπάνω πονηριές δέν πηγάζουν τόσο άπό έναν ύψηλό λογισμό πού δουλεύει άκόμα καί στόν ύπνο του καί δίνει νόημα στό άσήμαντο, όσο άπό τήν άγρυπνη «κακοβουλία» πού εκμεταλλεύεται τό κάθε τι. Ή πειθαρχία είναι μιá πολιτική άνατομία τής λεπτομέρειας.

Στόν άνυπόμονο άναγνώστη, θά θυμίσουμε τόν Στρατάρχη τής Σαξωνίας: «Μολονότι, όσοι ασχολοϋνται μέ λεπτομέρειες περνοϋν γιά στενοκέφαλοι, έγώ πιστεύω πώς αυτή ή άπασχόληση είναι άπαραίτητη διότι άποτελεϊ τό θεμέλιο καί διότι είναι αδύνατο νά άνεγειρει κανείς ένα οικοδόμημα ή νά καταστρώσει μιá μέθοδο άν δέν γνωρίζει τίς άρχές τής. Δέν φτάνει νά έχεις έφεση γιά τήν άρχιτεκτονική· πρέπει καί νά ξέρεις καί τή λιθοτομία⁴.» Θά μπορούσε νά γραφτεί μιá όλόκληρη ιστορία γιά τούτη τή «λιθοτομία» – ιστορία τής ώφελιμιστικής εκλογίκευσης τής λεπτομέρειας στήν ήθική λογιστική καί στόν πολιτικό έλεγχο. Ή κλασική έποχή δέν τήν εγκαινίασε· τήν επιτάχυνε, άλλαξε τήν κλίμακά της, τής έδωσε εργαλεία άκριθείας, καί ίσως μάλιστα νά βρήκε καί κάποιες άπαντήσεις στόν λογισμό τοϋ άπειροελάχιστου ή στήν περιγραφή τών λεπτότατων άκόμα γνωρισμάτων τών φυσικών όντων. Όπως καί νά έχει τό πράγμα, ή «λεπτομέρεια» άποτελοϋσε άπό παλιά μιαν κατηγορία τής θεολογίας καί τοϋ άσκητισμοϋ: κάθε λεπτομέρεια είναι σημαντική, καθόσον γιά τόν Θεό, καμιά άπεραντοσύνη δέν είναι μεγαλύτερη άπό μιá λεπτομέρεια, αλλά καί διότι δέν ύπάρχει τίποτα άρκετά μικρό πού νά μήν τό θέλησε ή άνεξιχνίαστη βούληση τοϋ Κυρίου. Στή μεγάλη αυτήν παράδοση πού έξαιρεί τή σπουδαιότητα τής λεπτομέρειας μπο-

ροῦν εὐκόλα νά στεγαστοῦν ὅλες οἱ σχολαστικότητες τῆς χριστιανικῆς ἀγωγῆς, τῆς σχολικῆς ἢ τῆς στρατιωτικῆς παιδαγωγίας, κοινολογίς ὅλες οἱ μορφές ντρεσαρίσματος. Γιά τό πειθαρχημένο ἄτομο, ὅπως καί γιά τόν ἀληθινό πιστό, καμιά λεπτομέρεια δέν εἶναι ἀδιάφορη, ὄχι τόσο γιά τό νόημα πού κρύβει, ὅσο γιά τή δυνατότητα πού βρίσκει σ' αὐτήν ἡ ἐξουσία γιά νά τό κυριεύσει. Χαρακτηριστικός εἶναι ὁ μέγας ὕμνος πού ἔψαλλε στά «ψιλοπράγματα» καί στήν αἰώνια σημασία τους ὁ Jean-Baptiste de La Salle στήν *Πραγματεία γιά τίς ὑποχρεώσεις τῶν ἱερωμένων δασκάλων τῶν Χριστιανικῶν Σχολῶν* (Traité sur les obligations des frères des Écoles chrétiennes). Ὁ καθημερινός μυστικισμός ἀνταμώνει ἐδῶ τήν πειθαρχία τοῦ μικροσκοπικοῦ. «Πόσο ἐπικίνδυνο εἶναι νά παραβλέπει κανεῖς τά μικροπράγματα. Εἶναι κάτι τό πολύ παρηγορητικό γιά μιά ψυχή σάν τή δική μου, ἀνίκανη γιά σπουδαῖες πράξεις, νά σκέφτομαι πώς ἡ πίστη στά μικρά πράγματα θά μπορούσε μέ μίαν ἀνεπαίσθητη πρόοδο νά μᾶς ἀνυψώσει στήν πιό περίοπτη ἀγιосύνη: γιατί τά μικρά πράγματα μᾶς προετοιμάζουν γιά μεγαλύτερα... Μικρά πράγματα, θά πει κάποιος, ἀλίμονο, Θεέ μου, τί μεγάλο θά μπορούσαμε νά κάνουμε γιά Σένα, ἐμεῖς, τά ἀδύναμα καί θνητά ὄντα. Μικρά πράγματα· ἂν χρειαστεῖ νά ἀντιμετωπίσουμε τά μεγάλα, θά μπορούσαμε ἄραγε νά τά πραγματοποιήσουμε; Ἦ μήπως θά πιστεύαμε πώς ξεπερνοῦν τίς δυνάμεις μας; Μικρά πράγματα· κι ἂν ὁ Θεός τά ἐγκρίνει καί τά δέχεται σάν μεγάλα; Μικρά πράγματα – ναι, τά νιώσαμε ὅμως πραγματικά μικρά; τά κρίναμε ἄραγε σύμφωνα μέ τήν ἐμπειρία μας; Μικρά πράγματα· εἴμαστε λοιπόν ἔνοχοι ἂν βλέποντάς τα σάν μικρά, τά ἀπαρνιόμαστε; Μικρά πράγματα· αὐτά ὡστόσο διαπλάσανε τελικά τούς μεγάλους Ἅγίους! Ναι, μικρά πράγματα· ἀλλά μεγάλα κίνητρα, μεγάλα αἰσθήματα, μεγάλη θέρμη, μεγάλη φλόγα, καί συνακόλουθα μεγάλες ἀρετές, μεγάλοι θησαυροί, μεγάλες ἀνταμοιβές⁵.» Οἱ μικρολεπτομέρειες τῶν κανονισμῶν, τό ἀνακριτικό δλέμμα τῶν ἐπιθεωρητῶν, ὁ ἔλεγχος καί τῶν παραμικρῶν μορίων τῆς ζωῆς καί τοῦ σώματος δίνουν πολύ σύντομα, στά πλαίσια τοῦ σχολείου, τοῦ στρατώνα ἢ τοῦ ἐργαστηρίου, ἓνα ἐγκόσμιο περιεχόμενο, μίαν οἰκονομική ἢ τεχνική ὀρθολογικότητα σ' αὐτόν τό μυστικιστικό ὑπολογισμό τοῦ ἀπειροελάχιστου καί τοῦ ἀπείρου. Ἔτσι, μιά Ἱστορία τῆς Λεπτομερείας στόν 18ο αἰώνα, ἐμπνευσμένη ἀπό τόν Jean-Baptiste de La

Salle, και σε μικρότερο βαθμό από τον Leibniz και τον Buffon, καθώς και από τον Φρειδερίκο Β', ιστορία πού θά διέσχιζε τά πεδιά της παιδαγωγικής, της Ιατρικής, της στρατιωτικής τακτικής και της οικονομίας, έπρεπε νά καταλήγει στον άνθρωπο πού είχε όνειρευτεί, στά τέλη του αιώνα, νά γίνει ένας καινούργιος Newton, όχι πιά ένας Newton της άπεραντοσύνης του ούρανού ή των αστρικών μαζών, αλλά ένας Newton των «μικρών σωμάτων», των μικρών κινήσεων, των μικρών πράξεων· στον άνθρωπο πού απάντησε στον μαθηματικό Gaspard Monge («Δέν υπήρχε γιά ανακάλυψη παρά ένας μόνο κόσμος»): «Τί άκούω; Και ό κόσμος της λεπτομέρειας – ποιός τον σκέφτηκε ποτέ τούτον τον άλλο κόσμο; Έγώ, από τά δεκαπέντε μου χρόνια πίστευα σ' αυτόν. Από τότε καταπιάστηκα μ' αυτόν, και ή θύμησή του είναι όλοζώντανη μέσα μου, σάν μιά έμμονη ιδέα πού ποτέ δέν θά μ' έγκαταλείψει... Ό άλλος αυτός κόσμος είναι γιά μένα ό πιο σπουδαίος πού φιλοδόξησα νά ανακαλύψω: και μόνο πού τον σκέφτομαι πονάει ή ψυχή μου⁶.» Δέν τον ανακάλυψε βέβαια· αλλά, όπως είναι γνωστό, έπιχείρησε νά τον οργανώσει· και θέλησε νά συγκεντρώσει γύρω του ένα σύστημα έξουσίας πού θά του επέτρεπε νά αντιλαμβάνεται και τό μικρότερο άκόμα γεγονός στό Κράτος πού κυβερνούσε. Σκόπευε, μέ την άυστηρή πειθαρχία πού επέβαλε, «νά έποπτεύει στό σύνολό της την τεράστια αυτή μηχανή, χωρίς νά του ξεφεύγει ή παραμικρή λεπτομέρεια⁷.»

Μιά έξονυχιστική άνάλυση της λεπτομέρειας και ταυτόχρονα ένας πολιτικός ύπολογισμός όλων των μικρών πραγμάτων, γιά νά εξασφαλιστεί ό έλεγχος και ή χρησιμοποίηση των ανθρώπων, παρατηρούνται από την κλασική κιόλας έποχή, και περιλαμβάνουν ένα σύνολο τεχνικών μεθόδων και γνώσεων, περιγραφών, συνταγών και δεδομένων. Και από τά ψιλοπράγματα αυτά γεννήθηκε, χωρίς άμφιβολία, ό άνθρωπος του νεότερου ούμανισμού⁸.

Η ΤΕΧΝΗ ΤΗΣ ΚΑΤΑΝΟΜΗΣ

Ή πειθαρχία αρχίζει πρώτα πρώτα μέ την κατανομή των άτόμων στον χώρο. Και γι' αυτό, εφαρμόζει διάφορες τεχνικές.

1. – Ή πειθαρχία άπαιτεί πολλές φορές την *περίφραξη*, τον καθορισμό ενός χώρου διαφορετικού άπ' όλους τους άλλους,

ένός χώρου περιχαρακωμένου, Ἐπίλεκτο χώρο τῆς πειθαρχικῆς μονοτονίας. Ὑπῆρξε κάποτε ὁ μεγάλος «ἐγκλεισμός» τῶν ἀλητῶν καί τῶν ἐξαθλιωμένων· ὑπῆρξαν ἄλλοι, πιο κρυφοί ἀλλά πιο δολεροί καί ἀποτελεσματικοί. Κολλέγια: ἐπιβάλλεται λίγο λίγο τό πρότυπο τοῦ μοναστηριοῦ· τό οἰκοτροφεῖο ἐμφανίζεται ὡς τό πιο τέλειο ἄν ὄχι τό πιο συνηθισμένο παιδαγωγικό καθεστῶς· στό «Louis-le-Grand» γίνεται ὑποχρεωτικό ὅταν, μετά τήν ἀποχώρηση τῶν Ἰησουϊτῶν, μετατράπηκε σέ πρότυπο κολλέγιο⁹. Στρατῶνες: κάπου πρέπει νά ἐγκατασταθεῖ ὁ στρατός – ἡ περιπλανώμενη αὐτή μάζα· νά σταματήσουν τό πλιάτσικο καί οἱ βιαιότητες· νά καθησυχάσουν οἱ κάτοικοι πού δυσανασχετοῦν γιά τήν παρουσία τῶν περαστικῶν στρατευμάτων· νά ἀποφεύγονται οἱ συγκρούσεις μέ τίς πολιτικές Ἀρχές· νά σταματήσουν οἱ λιποταξίες· νά ἐλέγχονται οἱ δαπάνες. Τό διάταγμα τοῦ 1719 ἐντέλλεται τήν ἀνοικοδόμησι πολλῶν ἑκατοντάδων στρατῶνων, ὁμοίων μ' ἐκείνους πού ἔχουν ἤδη ὀργανωθεῖ στή Νότια Γαλλία· ὁ ἐγκλεισμός σ' αὐτές θά εἶναι αὐστηρότατος: «Τό ὄλο συγκρότημα θά εἶναι κατάκλειστο καί περιφραγμένο ἀπό ἕνα τεῖχος μ' ὕψους δέκα ποδιῶν πού θά περιβάλλει τίς δέκα πτέρυγες, σέ ἀπόσταση τριάντα ποδιῶν ἀπ' ὅλες τίς μεριές» – κι αὐτό, γιά νά κρατοῦνται τά στρατεύματα «στήν τάξη καί στήν πειθαρχία, πού θά ἐπιβάλλεται ἀπό τόν ἀξιωματικό¹⁰». Στά 1745, ὑπῆρχαν στρατῶνες σέ 320 πάνω κάτω πόλεις· καί στά 1775, οἱ στρατῶνες μποροῦσαν νά περιλάβουν συνολικά 200.000 περίπου ἄνδρες¹¹. Δίπλα στά σκόρπια ἐργαστήρια ἀναπτύσσονται καί μεγάλοι βιοτεχνικοί χώροι, πού εἶναι ταυτόχρονα καί ὁμοιογενεῖς καί αὐστηρά ὀριοθετημένοι: συγκεντρωμένες βιοτεχνικές ἐπιχειρήσεις πρῶτα, καί ἐργοστάσια ὕστερα ἀπό τά 1750 (τά σιδηρουργεῖα τῆς Chaussade καλύπτουν ὅλη τή χερσόνησο τῆς Médine, ἀνάμεσα στους ποταμούς Nièvre καί Loire· γιά νά ἐγκαταστήσει, στά 1777, τό ἐργοστάσιο τοῦ Indret, ὁ Wilkinson τακτοποιεῖ ἕνα ὀλόκληρο νησί πάνω στόν Loire, μέ ἐπιχώματα καί φράγματα· ὁ Touffait κτίζει τό Le Creusot στήν κοιλάδα τῆς Charbonnière πού τήν ἔχει ἀναπλάσει, καί στεγάζει τούς ἐργάτες σέ διαμερίσματα μέσα στό ἴδιο τό ἐργοστάσιο)· πρόκειται γιά μίαν ἀλλαγὴ κλίμακας, ἀλλά καί γιά ἕνα νέο τύπο ἐλέγχου. Τό ἐργοστάσιο συγγενεῖ ἐκδηλα μέ τό μοναστήρι, μέ τό φρούριο, μέ τήν περιφραγμένη πόλη· ὁ φύλακας «θά ἀνοίγει τίς πύλες μονάχα γιά τήν εἴσοδο τῶν ἐργατῶν, καί ἀφού

ένας κώδωνας σημάνει τήν επανάληψη τῆς ἐργασίας»: ὕστερα ἀπό ἕνα τέταρτο τῆς ὥρας δέν θά ἐπιτρέπεται πιά ἡ εἴσοδος σέ κανένα· τό βράδυ, οἱ ἐπικεφαλῆς τῶν συνεργείων εἶναι ὑποχρεωμένοι νά παραδίνουν τά κλειδιά στόν φύλακα τοῦ ἐργοστασίου, πού ξανανοίγει τότε τίς πύλες¹². Σκοπός τῶν μέτρων αὐτῶν εἶναι – ὅσο μεγαλώνει ἡ συγκέντρωση τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων – νά ἀντλεῖται τό μέγιστο δυνατό τῶν πλεονεκτημάτων καί νά ἐξουδετερώνονται τά μειονεκτήματα (κλοπές, διακοπές ἐργασίας, διαταραχές καί «σκευωρίες»): νά προστατεύονται τά ὑλικά καί τά ἐργαλεῖα, καί νά τελοῦν ὑπό ἔλεγχο οἱ ἐργατικές δυνάμεις: «Ἡ τάξη καί ἡ ἀστυνόμευση ἀπαιτοῦν τή συγκέντρωση ὅλων τῶν ἐργατῶν κάτω ἀπό τήν ἴδια στέγη, μέ τρόπο ὥστε ὁ συνétairos πού εἶναι ἐπιφορτισμένος μέ τή διεύθυνση τῆς βιοτεχνίας νά μπορεῖ νά προλαβαίνει καί νά παρεμποδίζει τίς καταχορήξεις τῶν ἐργατῶν, κι ἀκόμα νά ἀναχαιτίζει τήν ἐξέλιξή τους¹³...»

2. – Ἡ ἀρχή ὁμως τῆς «περίφραξης» δέν εἶναι οὔτε σταθερή, οὔτε ἀπαραίτητη, οὔτε ἐπαρκῆς στά πειθαρχικά συστήματα. Αὐτά χρησιμοποιοῦν τόν χώρο μέ τρόπο πολύ πῖο ἔξυπνο καί ἐπιτήδειο. Καί πρῶτα πρῶτα, σύμφωνα μέ τήν ἀρχή τῆς στοιχειώδους ἐντόπισης ἢ τῆς «δικτύωσης». Τό κάθε ἄτομο στή θέση του· καί σέ κάθε θέση ἕνα ἄτομο. Πρέπει νά ἀποφεύγονται οἱ κατανομές σέ ὁμάδες· νά ἀποσυνθέτονται οἱ ὁμαδοποιήσεις· νά ἀναλύονται οἱ συγκεχυμένες, μαζικές ἢ ἐφήμερες «πολλότητες». Ὁ πειθαρχικός χώρος τείνει νά διαιρεῖται σέ τόσα τεμάχια, ὅσα εἶναι καί τά σώματα ἢ τά στοιχεῖα πού πρέπει νά κατανεμηθοῦν. Ἀπαραίτητο εἶναι νά ἐξουδετερώνονται οἱ συνέπειες τῶν ἀμφίροπων κατανομῶν, ἢ ἀνεξέλεγκτη ἐξαφάνιση τῶν ἀτόμων, οἱ ἄτακτες μετακινήσεις τους, ἢ μὴ-χρησιμοποίησιμη καί ἐπικίνδυνη συναδέλφωση τους· τακτική λοιπόν ἀντι-λιποταξίας, ἀντι-περιπλάνησης, ἀντι-συσπείρωσης. Πρέπει νά ἐπισημαίνονται οἱ παρουσίες καί οἱ ἀπουσίες, νά εἶναι γνωστό πού καί πῶς θά ἀνευρίσκονται τά ἄτομα, νά ὀργανώνονται χρήσιμες ἐπικοινωνίες, νά διακόπτονται ὅλες οἱ ἄλλες, νά εἶναι δυνατό σέ κάθε στιγμή νά ἐπιτηρεῖται ἡ συμπεριφορά τοῦ καθενός, νά ἀξιολογεῖται, νά κυρώνεται, νά μετριοῦνται τά προσόντα καί οἱ ἱκανότητες. Κοντολογίς, χρειάζεται μιὰ μέθοδος γιά βαθύτερη γνώση τῶν ἀτόμων, γιά τή θέση τους ὑπό ἔλεγχο καί γιά τή χρησιμοποίησή τους. Ἡ πειθαρχία ὀργανώνει ἕναν ἀναλυτικό χώρο.

Κι ἐδῶ πάλι, ἡ πειθαρχία ἀνταμώνει ἕνα παλιό ἀρχιτεκτονικό καί θρησκευτικό σχῆμα: τό κελλί τῶν μοναστηριῶν. Ἐκόμα κι ἂν οἱ θαλαμίσκοι πού παραχωρεῖ εἶναι καθαρά ἰδεατοί, ὁ χώρος τῆς πειθαρχίας παραμένει στό βάθος ἀπομονωτικός. Ἐναγκαῖα ἀπομόνωση τοῦ σώματος καί τῆς ψυχῆς, δίδασκε κάποιος ἀσκητισμός: τά ἄτομα πρέπει, ὀρισμένες τουλάχιστον στιγμές, νά ἀντιμετωπίζουν μόνα τους τόν πειρασμό, καί ἴσως καί τήν αὐστηρότητα τοῦ Θεοῦ. «Ὁ ὕπνος εἶναι ἡ εἰκόνα τοῦ θανάτου, ὁ κοιτώνας εἶναι ἡ εἰκόνα τοῦ τάφου... ἂν καί οἱ κοιτῶνες εἶναι κοινοί, τά κρεβάτια εἶναι τοποθετημένα μέ τέτοιον τρόπο καί τά παραπετάσματά τους κλείνουν τόσο τέλεια, ὥστε τά κορίτσια μποροῦν νά σηκώνονται καί νά πλαγιάζουν χωρὶς νά βλέπουν ἢ μιά τήν ἄλλη¹⁴.» Ὡστόσο, ἔχουμε ἐδῶ ἀκόμη ἕναν τύπο ἐγκλεισμοῦ πολύ πρωτόγονο.

3. – Ὁ κανόνας τῶν λειτουργικῶν θέσεων θά ἀρχίσει σιγά σιγά νά κωδικοποιεῖ, στά πειθαρχικά ἰδρύματα, ἕνα χώρο πού ἡ ἀρχιτεκτονική τόν ἀφῆνε συνήθως διαθέσιμο κι ἐλεύθερο γιά διάφορες χρήσεις. Κανονίζονται τώρα καθορισμένες θέσεις ὄχι μόνο γιά νά ἀντιμετωπιστοῦν οἱ ἀνάγκες τῆς ἐπιτήρησης, ὄχι μονάχα γιά νά κοποῦν οἱ ἐπικίνδυνες ἐπικοινωνίες, ἀλλά καί γιά τή δημιουργία ἐνός χρήσιμου χώρου. Ἡ διαδικασία αὐτή εἶναι ὀλοφάνερη στά νοσοκομεῖα, προπάντων στά στρατιωτικά καί στά ναυτικά νοσοκομεῖα. Στή Γαλλία, φαίνεται πῶς ἡ πόλη Rochefort χρησίμευσε σάν πειραματισμός καί σάν πρότυπο. Ἐνα λιμάνι, καί μάλιστα πολεμικό λιμάνι, ἀποτελεῖ – μέ τήν κυκλοφορία τῶν ἐμπορευμάτων, μέ τούς ἄντρες πού ἐπιστρατεύονται θεληματικά ἢ μέ τή βία, μέ τούς ναυτικούς πού μπαρκάρουν ἢ ξεμπαρκάρουν, μέ τίς ἀρρώστιες καί τίς ἐπιδημίες – ἕνα χώρο λιποταξίας, λαθρεμπορίου, μετάδοσης νόσων: σταυροδρόμι ἐπικίνδυνων συμφορμάτων, διασταύρωση ἀπαγορευμένων διακινήσεων. Τό ναυτικό νοσοκομεῖο ὀφείλει λοιπόν νά θεραπεύει, ἀλλά γι' αὐτόν ἀκριβῶς τό λόγο ὀφείλει καί νά ἀποτελεῖ ἕνα φίλτρο, μιά συσκευή πού καρφίτσώνει καί ἀστυνομεύει: ὀφείλει, ἀκόμα νά ἐπιβάλλεται σ' ὅλη τούτη τήν κινητικότητα καί τήν ἀναταραχή, ἀποσυνθέτοντας τή σύγχυση τῆς ἀνομίας καί τοῦ κακοῦ. Ἡ ἱατρική ἐπιτήρηση τῶν ἀσθενειῶν καί τῶν λοιμώξεων συνδέεται μέ μιά ὀλόκληρη σειρά ἄλλων ἐλέγχων: στρατιωτικό ἔλεγχο στούς λιποτάκτες, ἐφοριακό στά ἐμπορεύματα, διοικητικό στά φάρμακα,

στό σιτηρέσιο, στίς εξαφανίσεις, στίς ιάσεις, στούς θανάτους, στίς προσποιήσεις. Ἐπό δῶ καί ἡ ἀνάγκη νά κατανέμεται καί νά περιφράσεται αὐστηρά ὁ χώρος. Τά πρῶτα μέτρα πού εἶχαν ληφθεῖ στό Rochefort ἀφοροῦσαν περισσότερο τά πράγματα παρά τούς ἀνθρώπους, περισσότερο τά πολύτιμα ἐμπορεύματα παρά τούς ἀρρώστους. Ἡ ρύθμιση τῆς ἐφοριακῆς καί οἰκονομικῆς ἐπιτήρησης προέχει τῶν τεχνικῶν μεθόδων τῆς ἱατρικῆς παρατήρησης: τοποθέτηση τῶν φαρμάκων σέ κλειδωμένα κιβώτια, κατάστιχο τῆς χρήσης τους· λίγο ἀργότερα, ἐκπονεῖται ἕνα σύστημα γιά τήν ἐξακρίβωση τοῦ πραγματικοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀρρώστων, τῆς ταυτότητάς τους, τῶν μονάδων ὅπου ἀνήκει ὁ καθένας· ἀκολούθως οἱ πηγαινοερχομοί τους ὑποβάλλονται σέ κανονισμούς καί οἱ ἀσθενεῖς ἐξαναγκάζονται νά μένουν στούς θαλάμους τῶν· σέ κάθε κρεβάτι ὑπάρχει μιά πινακίδα μέ τό ὄνομα τοῦ ἀρρώστου· κάθε ἄτομο πού ἔχει εἰσαχθεῖ γιά θεραπεία καταχωρεῖται σ' ἕνα κατάστιχο πού ὁ γιατρός εἶναι ὑποχρεωμένος νά τό συμβουλεύεται τήν ὥρα τῆς ἐπίσκεψῆς του· ἀργότερα θά ἐμφανιστοῦν ἡ ἀπομόνωση τῶν μεταδοτικῶν ἀρρώστων, τά χωριστά κρεβάτια. Λίγο λίγο ἕνας πολιτικός καί διοικητικός χώρος διαμορφώνεται σέ θεραπευτικό χώρο· προορισμός του εἶναι νά ἐξατομικεύει τά σώματα, τίς ἀσθένειες, τά συμπτώματα, τίς ζωές καί τούς θανάτους· συνιστᾷ μιά πραγματική εἰκόνα ἀπό σύστοιχες καί ἐπιμελῶς διαχωρισμένες ἰδιαιτερότητες. Ἔτσι, ἀπό τήν πειθαρχία γεννιέται ἕνας χώρος χρήσιμος ἀπό ἱατρική ἄποψη.

Στά ἐργαστᾶσια, πού ἐμφανίζονται γύρω στά τέλη τοῦ 18ου αἰῶνα, ἡ ἀρχή τῆς ἐξατομικιστικῆς ἀστυνόμευσης γίνεται πῶς περὶ πλοκή, καθότι πρέπει ταυτόχρονα νά κατανέμονται τά ἄτομα σ' ἕνα χώρο ὅπου μπορεῖ κανεὶς νά τά ἀπομονώσῃ καί νά τά ἐπισημάνῃ· ἀλλά πρέπει καί νά διαρθρῶνεται ἡ κατανομή αὐτῆ σ' ἕνα σύστημα παραγωγῆς πού ἔχει τίς δικές του ἀπαιτήσεις. Πρέπει νά συνδέεται ἡ κατανομή τῶν σωμάτων, ἡ χωρική τακτοποίηση τοῦ συστήματος παραγωγῆς, μέ τίς διάφορες μορφές δραστηριότητος στήν κατανομή τῶν «θέσεων». Σ' αὐτή τήν ἀρχή ὑπόκειται ἡ διωτεχνία τοῦ Oberkampf στό Jouy. Ἀποτελεῖται ἀπό μιά σειρά ἐργαστήρια ἐξειδικευμένα σύμφωνα μέ κάθε μεγάλη κατηγορία ἔργων: ἐργαστήρια γιά τούς ἐκτυπωτές, τούς σχεδιαστές, τούς χρωματιστές, τίς ἐπιχρῶστρες, τούς χαρακτές, τούς βαφείς. Τό μεγαλύτερο ἀπό τά κτίρια πού κατασκευάστηκε ἀπό τόν

Toussaint Barré στά 1791, είναι τριώροφο και έχει μήκος εκατόν δέκα μέτρα. Τό ισόγειο είναι βασικά αφιερωμένο στην εκτύπωση τῶν καλουπιῶν· περιλαμβάνει 132 τραπέζια ἀραδιασμένα σέ δύο σειρές κατά μήκος τῆς αἴθουσας, πού φωτίζεται ἀπό 88 παράθυρα· κάθε εκτυπωτής ἐργάζεται σ' ἕνα τραπέζι, μαζί μέ τό βοηθό του, ἐπιφορτισμένον νά ἐτοιμάζει καί νά ἀπλώνει τά χρώματα. Συνολικά 264 άτομα. Στήν ἄκρη κάθε τραπέζιου ὑπάρχει ἕνα εἶδος κρεμάστρας, ὅπου ὁ ἐργάτης κρεμά, γιά νά στεγνώσει, τό ὕφασμα πού μόλις ἔχει ἐκτυπώσει¹⁵. Διασχίζοντας τόν κεντρικό διάδρομο τοῦ ἐργαστηρίου, μπορεῖ νά ἀσκεῖ κανεῖς μίαν ἐπιτήρηση καί γενική καί ἀτομική: νά διαπιστώνει τήν παρουσία, τήν ἐπίδοση τοῦ ἐργάτη, τήν ποιότητα τῆς ἐργασίας του· νά συγκρίνει τούς διαφόρους ἐργάτες, νά τούς ταξινομεῖ σύμφωνα μέ τήν ἐπιδεξιότητα καί τήν ταχύτητά τους· νά παρακολουθεῖ τά διαδοχικά στάδια τῆς παραγωγῆς. Ἡ ταξινόμηση αὐτή σέ σειρές σχηματίζει ἕνα μόνιμο ἀστυνομευτικό δίκτυο: κάθε σύγχυση διαλύεται¹⁶: δηλαδή ἡ παραγωγή διαιρεῖται, καί ἡ ἐργασιακή διαδικασία διαρθρώνεται, ἀπό τή μιά, σύμφωνα μέ τίς φάσεις της, τά στάδιά της ἢ τά στοιχειώδη ἐπιτεύγματα της, καί ἀπό τήν ἄλλη, σύμφωνα μέ τά άτομα πού τήν ἐκτελοῦν, σύμφωνα μέ τά μεμονωμένα σώματα πού ἐπιδίδονται σ' αὐτήν: κάθε μεταβλητή τῆς δύναμης αὐτῆς – σθένος, ταχύτητα, ἐπιδεξιότητα, σταθερότητα – μπορεῖ νά παρατηρεῖται, ἄρα νά χαρακτηρίζεται, νά ἐκτιμᾶται, νά καταγράφεται καί νά ἀνακοινώνεται στόν ἰδιαιτέρο παράγοντά της. Καί μ' αὐτόν τόν τρόπο, ἡ δύναμη ἐργασίας, κανονισμένη καί ἀπόλυτα διάφανη σέ ὅλη τή σειρά τῶν ἀτομικῶν σωμάτων, μπορεῖ νά ἀναλύεται σέ ἀτομικές μονάδες. Μέ τή διαιρεμένη διαδικασία τῆς παραγωγῆς, καί ταυτόχρονα μ' αὐτήν, ἀνακαλύπτουμε, ἀπό τόν καιρό πού γεννήθηκε ἡ μεγάλη βιομηχανία, τήν ἑξατομίζουσα ἀποσύνθεση τῆς δύναμης ἐργασίας· ἡ κατανομή τοῦ πειθαρχικοῦ χώρου ἐξασφάλισε συχνά καί τή μιά καί τήν ἄλλη.

4. – Στήν πειθαρχία, τά στοιχεῖα εἶναι ἐναλλάξιμα μεταξύ τους, ἀφοῦ τό καθένα τους καθορίζεται ἀπό τή θέση πού κατέχει σέ μιά σειρά, καί ἀπό τήν ἀπόσταση πού τό χωρίζει ἀπό τά ἄλλα. Μονάδα δέν εἶναι λοιπόν ἐδῶ οὔτε τό ἔδαφος (μονάδα κυριαρχίας), οὔτε ὁ τόπος (μονάδα διαμονῆς), ἀλλά ἡ θέση στή σειρά: ἡ θέση πού κατέχει κανεῖς σέ μιά ταξινόμηση, τό σημεῖο ὅπου δια-

σταυρώνονται μιά γραμμή και μιά στήλη, τό διάστημα σέ μιά σειρά διαστημάτων, πού μπορεί κανείς νά τά διατρέξει τό ένα μετά τό άλλο. Ἡ πειθαρχία, τέχνη τῆς κατάταξης και τεχνική γιά τήν ἀλλαγὴ τῶν κατατάξεων. Ἐξατομικεύει τά σώματα, ὀρίζοντας τόν τόπο τους χωρίς νά τά ριζώνει σ' αὐτόν, ἀλλά τά κατανέμει και τά κάνει νά κυκλοφοροῦν μέσα σ' ἓνα δίκτυο σχέσεων.

Ἔστω τό παράδειγμα τῆς σχολικῆς «τάξης». Στά κολλέγια τῶν Ἰησουϊτῶν ὑπῆρχε ἀκόμα μιά ὁργάνωση ταυτόχρονα δυαδική και μαζική· οἱ τάξεις, πού ἀριθμοῦσαν διακόσιους ὡς τριακόσιους μαθητές, ἦταν διαιρεμένες σέ ὀμάδες δέκα μαθητῶν· καθεμιά ἀπό τίς ὀμάδες αὐτές, μέ τόν δέκαρχό της, εἶχε τή θέση της σ' ἓνα στρατόπεδο, τό ρωμαϊκό ἢ τό καρχηδονικό· στήν κάθε δεκαρχία ἀντιστοιχοῦσε μιά ἀντίπαλη δεκαρχία. Γενική μορφή ἦταν ἡ μορφή τοῦ πολέμου και τοῦ ἀνταγωνισμοῦ· ἡ ἐργασία, ἡ μαθητεία, ἡ ταξινομήση ἐπαιρναν τή μορφή ἀγωνίσματος – κάτι σάν ἀναμέτρηση δύο στρατιῶν· ἡ συνεισφορά κάθε μαθητῆ καταγραφόταν σ' αὐτή τή «γενική μονομαχία»· ἐξασφάλιζε γιά τό στρατόπεδό του τή νίκη ἢ τήν ἤττα· και ἔτσι ὀριζόταν γιά τόν καθένα μιά θέση πού ἀντιστοιχοῦσε στόν ρόλο του και στήν ἀγωνιστική του ἀξία μέσα στήν ἐνιαία ὀμάδα τῆς δεκαρχίας του¹⁷. Μποροῦμε ἐξᾶλλου νά σημειώσουμε πῶς ἡ ρωμαϊκή αὐτή κωμωδία ἐπέτρεπε τή σύνδεση, μέ τίς δυαδικές ἀσκήσεις τοῦ ἀνταγωνισμοῦ, μιᾶς διάταξης τοῦ χώρου ἐμπνευσμένης ἀπό τή λεγεώνα, μέ πυραμιδική διαβάθμιση, ἱεραρχία και ἐπιτήρηση. Και ἄς μὴν ξεχνάμε πῶς, γενικά, τό ρωμαϊκό πρότυπο ἐπαίξε ἓνα διπλό ρόλο στήν ἐποχή τῆς Διαφώτισης: κάτω ἀπό τό δημοκρατικό του πρόσωπο, ἦταν ὁ ἴδιος ὁ θεσμός τῆς ἐλευθερίας· κάτω ἀπό τό στρατιωτικό του πρόσωπο, ἦταν τό ἰδανικό σχῆμα τῆς πειθαρχίας. Ἡ Ρώμη τοῦ 18ου αἰῶνα και τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης, εἶναι ἡ Ρώμη τῆς Συγκλήτου, ἀλλά και τῆς Λεγεώνας, ἡ Ρώμη τοῦ Forum, τῆς Ἀγορᾶς, ἀλλά και τῶν στρατοπέδων. Ὡς τήν ἐποχή τῆς Αὐτοκρατορίας, τό ρωμαϊκό παράδειγμα μεταλαμπάδευε, μέ διαφορούμενο τρόπο, τό νομικό ἰδεῶδες τῆς ἰδιότητος τοῦ πολίτη και τήν τεχνική τῶν πειθαρχικῶν μεθόδων. Ἐν πάση περιπτώσει, τό αὐστηρά πειθαρχικό στοιχεῖο πού ὑπῆρχε στόν ἀρχαῖο μύθο, ὁ ὁποῖος παιζόταν μόνιμα στά κολλέγια τῶν Ἰησουϊτῶν, ὑπερίσχυσε τοῦ στοιχείου τοῦ ἀνταγωνισμοῦ και τῆς ἀπομίμησης τοῦ πολέμου. Σιγά σιγά – ἀλλά προπάντων ὕστερα ἀπό τά 1762 – ὁ σχο-

λικός χώρος εκπύσσεται· οί τάξεις γίνονται όμοιογενείς, άποτελοῦνται πιά μόνο από άτομα πού στοιχίζονται κάτω από τήν επίβλεψη του δασκάλου. 'Ο «στοιχος», στον 18ο αιώνα, αρχίζει νά προσδιορίζει τή βασική μορφή κατανομής των ατόμων στή σχολική διάταξη: σειρές μαθητών μέσα στήν τάξη, στους διαδρόμους, στήν αύλή· θέση στή σειρά πού δίνεται στον καθένα ανάλογα μέ τό κάθε καθήκον και μέ τήν κάθε δοκιμασία· θέση πού άποκτά από βδομάδα σε βδομάδα, από μήνα σε μήνα, από χρόνο σε χρόνο· διάταξη των ηλικιακών τάξεων, οί μέν πίσω από τίς άλλες· τά μαθήματα πού διδάσκονται και τά θέματα πού συζητιούνται διαδέχονται τό ένα τό άλλο σύμφωνα μέ τήν αυξανόμενη δυσκολία πού παρουσιάζουν. Και μέσα στή συνολική αυτήν αναγκαστική ρύθμιση, κάθε μαθητής ανάλογα μέ τήν ηλικία του, τίς επιδόσεις του, τή διαγωγή του, κατέχει άλλοτε τή μία θέση και άλλοτε τήν άλλη· μετατοπίζεται άδιάκοπα στις σειρές αυτές των κυψελοειδών κουτιών – πού άλλες είναι ιδεατές και δηλώνουν μίαν ιεραρχία τής γνώσης ή των ικανοτήτων, και άλλες έρμηνεύουν μέ τρόπο ύλικό, μέσα στον χώρο τής τάξης ή του κολλεγίου, τήν κατανομή αυτή των αξιών και των ικανοτήτων. Κίνηση διηλεκτής, όπου τά άτομα υποκαθιστούν τό ένα τό άλλο, μέσα σ' ένα χώρο πού ρυθμοποιείται από κανονικά διαλείμματα.

'Η όργάνωση ενός σειραίου χώρου στάθηκε μιά από τίς μεγάλες αλλαγές τής στοιχειώδους εκπαίδευσης. 'Επέτρεψε νά ξεπεραστεί τό παραδοσιακό σύστημα (όπου ένας μαθητής εργαζόταν λίγα λεπτά μέ τό δάσκαλο, ενώ ή ανάκατη ομάδα αυτών πού περιέμεναν έμενε άπραγη και άνεπιτήρητη). 'Ορίζοντας ατομικές θέσεις, κατέστησε έφικτόν τον έλεγχο του καθενός και τήν ταυτόχρονη εργασία όλων. 'Οργάνωσε μιά καινούργια οικονομία του χρόνου μαθητείας. 'Εκανε νά λειτουργεί ό σχολικός χώρος σαν μιά μηχανή μάθησης, αλλά και επιτήρησης, ιεράρχησης, ανταμοιβής. 'Ο J.-B. de La Salle όραματιζόταν μιά σχολική τάξη πού ή χωρική κατανομή της θά εξασφάλιζε ταυτόχρονα μίαν όλόκληρη σειρά διακρίσεων: ανάλογα μέ τον βαθμό προόδου των μαθητών, ανάλογα μέ τήν αξία του καθένα, ανάλογα μέ τον καλό ή τον κακό τους χαρακτήρα, ανάλογα μέ τήν επιμέλειά τους, μέ τήν καθαριότητά τους και ανάλογα μέ τήν περιουσία των γονιών τους. 'Ετσι, ή σχολική αίθουσα θά σχημάτιζε έναν ένιαίο πίνακα μέ πολλαπλές καταγραφές, κάτω από τό προσεκτικά «ταξίθετικό»

βλέμμα του δασκάλου: «Σέ όλες τίς τάξεις θά υπάρχουν καθορισμένες θέσεις γιά όλους μαθητές καί σέ όλα τά μαθήματα, έτσι πού όσοι παρακολουθοῦν τό ἴδιο μάθημα νά τοποθετοῦνται ὅλοι στό ἴδιο μέρος καί πάντα στήν ἴδια θέση· οἱ μαθητές πού παρακολουθοῦν ἀνώτερα μαθήματα θά τοποθετοῦνται κοντά στόν τοῖχο, καί οἱ ἄλλοι σέ συνέχεια – ἀνάλογα μέ τή σειρά τῶν μαθημάτων – πρός τό κέντρο τῆς αἴθουσας... Κάθε μαθητής θα ἔχει τήν καθορισμένη θέση του καί κανένας τους δέν θά τήν ἐγκαταλείπει ἢ θά τήν ἀλλάξει, παρά μονάχα ὕστερα ἀπό ἐντολή ἢ συγκατάθεση τοῦ ἐπιθεωρητῆ τῶν σχολῶν.» Θά χρειαστεῖ, «ὄσοι ἔχουν ψεῖρες ἐπειδή οἱ γονεῖς τους τούς παραμελοῦν, νά χωρίζονται ἀπό ἐκείνους πού εἶναι καθαροί· θά πρέπει ἀκόμα ὁ ἐλαφρόμυαλος καί ἄτακτος μαθητής νά τοποθετεῖται ἀνάμεσα σέ δύο φρόνιμους καί σοβαροῦς, ὁ δέ ἀσεβής νά κάθεται εἴτε μόνος του, εἴτε ἀνάμεσα σέ δύο εὐσεβεῖς¹⁸.»

Ὁργανώνοντας «κελλιά», «θέσεις» καί «σειρές», ἡ πειθαρχία διαμορφώνει περίπλοκους χώρους: ταυτόχρονα ἀρχιτεκτονικούς, λειτουργικούς καί ἱεραρχικούς. Πρόκειται γιά χώρους πού ἐξασφαλίζουν τήν παγίωση καί ἐπιτρέπουν τήν κυκλοφορία· ξεχωρίζουν ἀτομικά τμήματα καί ἐγκαθιστοῦν λειτουργικές συνδέσεις· ὀρίζουν θέσεις καί καταδεικνύουν ἀξίες· ἐγγυῶνται τήν ὑπακοή τῶν ἀτόμων, ἀλλά καί μιᾶ μεγαλύτερη οἰκονομία χρόνου καί κινήσεων. Πρόκειται γιά μικτούς χώρους: πραγματικούς, ἀφοῦ ρυθμίζουν τή διάθεση τῶν κτιρίων, τῶν θαλάμων καί τῆς ἐπίπλωσης, ἀλλά καί ἰδεατούς, ἀφοῦ πάνω σ' αὐτή τή διευθέτηση προβάλλονται χαρακτηρισμοί, ἀξιολογήσεις καί ἱεραρχίες. Ἡ πρώτη μεγάλη ἐπιχείρηση τῆς πειθαρχίας εἶναι, ἐπομένως, ἡ σύνθεση «πλαστικῶν εἰκόνων» (*tableaux vivants*) πού μετατρέπουν τίς συγκεχυμένες, ἀνώφελες ἢ ἐπικίνδυνες μάζες σέ φρόνιμες καί τακτικές πολλαπλότητες. Ἡ σύνθεση «εἰκόνων» στάθηκε ἕνα ἀπό τά μεγάλα προβλήματα τῆς ἐπιστημονικῆς, πολιτικῆς καί οἰκονομικῆς τεχνολογίας τοῦ 18ου αἰῶνα: διαρρύθμιση βοτανικῶν καί ζωολογικῶν κήπων· ταυτόχρονη κατάρτιση ὀρθολογικῶν ταξινομήσεων τῶν ἔμβιων ὄντων· παρατήρηση, ἔλεγχος, ρύθμιση τῆς κυκλοφορίας τῶν ἐμπορευμάτων καί τοῦ χρήματος καί, συνακόλουθα, κατάστροψη ἑνός οἰκονομικοῦ πίνακα πού θά χρησίμευε ὡς θεμελιακή ἀρχή γιά πλουτισμό· ἐπόπτευση τῶν ἀτόμων, διαπίστωση τῆς παρουσίας καί τῆς ἀπουσίας των, μόνιμη καί γενική

καταγραφή τῶν ἐνόπλων δυνάμεων· κατανομή τῶν ἀρρώστων, διαχωρισμός τῶν μὲν ἀπὸ τοὺς ἄλλους, προσεκτική διαίρεση τοῦ νοσοκομειακοῦ χώρου καὶ συστηματικὴ ταξινομήση τῶν ἀσθενειῶν: ζευγαρωτές ἐνέργειες, πού τὰ δυὸ συστατικά τους στοιχεῖα – κατανομή καὶ ἀνάλυση, ἔλεγχος καὶ σαφήνεια – εἶναι ἀλληλέγγυα. Ὁ πίνακας, στὸν 18ο αἰῶνα, εἶναι τόσο μιά τεχνικὴ τῆς ἐξουσίας ὅσο καὶ μιά διαδικασία γνώσης. Τὸ ζητούμενο εἶναι ἢ ἐδῶ ὀργάνωση τοῦ πολλαπλοῦ, ἢ ἀπόκτηση ἐνὸς μέσου γιὰ τὴν ἐπισκόπησή του καὶ τὴν ἐξουσιάσή του· τὸ ζητούμενο εἶναι ἢ ἐπιβολὴ σ' αὐτὸ μᾶς «τάξης». Ὅπως ὁ στρατιωτικὸς ἐκείνος ἡγέτης πού ἀναφέρει ὁ Guibert, ἔτσι καὶ ὁ φυσιολόγος, ὁ γιατρός, ὁ οἰκονομολόγος «θαμπώνεται ἀπὸ τὴν ἀπεραντοσύνη, ζαλίζεται ἀπὸ τὸ πλῆθος... οἱ ἀναρίθμητοι συνδυασμοὶ πού προκύπτουν ἀπὸ τὴν πολλαπλότητα τῶν ἀντικειμένων, οἱ τόσες μαζωμένες φροντίδες συνιστοῦν ἓνα φορτίο πού ὑπερβαίνει τίς δυνάμεις του. Ἡ ἐπιστήμη τοῦ σύγχρονου πολέμου θὰ μπορούσε, τελειοποιούμενη καὶ πλησιάζοντας τίς ἀληθινές ἀρχές, νὰ γίνῃ πιὸ ἀπλή καὶ πιὸ εὐκόλη»· οἱ στρατοί, «μὲ μιὰν ἀπλή τακτικὴ, ἱκανὴ νὰ προσαρμόζεται σὲ ὅλες τίς κινήσεις... θὰ μπορούσαν εὐκολότερα νὰ μετακινοῦνται καὶ νὰ καθοδηγοῦνται¹⁹.» Τακτικὴ, χωρικὴ διάταξη τῶν ἀνδρῶν· ταξινομία, πειθαρχικὸς χώρος τῶν φυσικῶν ὄντων· οἰκονομικὸς πίνακας, κανονισμένη κίνηση τοῦ πλοῦτου.

Ἐπομένως, ὁ πίνακας δὲν ἔχει πάντα τὸν ἴδιο ρόλο στὰ διάφορα πεδία. Στὸν οἰκονομικὸ τομέα, ἐπιτρέπει τὴ μέτρηση τῶν ποσοτήτων καὶ τὴν ἀνάλυση τῶν κινήσεων. Μὲ τὴ μορφή τῆς ταξινομίας, ἔχει ὡς λειτουργία νὰ χαρακτηρίζει (καὶ συνακόλουθα νὰ περιορίζει τίς ἀτομικὲς ἰδιομορφίες), καὶ νὰ προσδιορίζει τάξεις (ἄρα νὰ ἀποκλείει ἀριθμητικούς ὑπολογισμούς). Ἄλλὰ μὲ τὴ μορφή τῆς πειθαρχικῆς κατανομῆς, ἢ καταχώρηση σὲ πίνακα ἔχει, ἀντίθετα, ὡς λειτουργία νὰ χειρίζεται τὴν πολλαπλότητα καθεαυτῆν, νὰ τὴ διαμοιράζει καὶ νὰ τῆς ἀποσπᾷ τὰ καλύτερα δυνατὰ ἀποτελέσματα. Καὶ ἐνῶ ἡ φυσικὴ ταξινομία βρῖσκεται στὸν ἄξονα πού κατευθύνεται ἀπὸ τὸν χαρακτήρα στὴν κατηγορία, ἢ πειθαρχικὴ τακτικὴ βρῖσκεται στὸν ἄξονα πού συνδέει τὸ ἓνα μὲ τὸ πολλαπλό. Ἐπιτρέπει, ταυτόχρονα, τὸν χαρακτηρισμὸ τοῦ ἀτόμου, ὡς ἀτόμου, καὶ τὴν καλὴ διοίκηση μιᾶς δοσμένης πολλαπλότητος. Εἶναι ὁρος πρωταρχικὸς γιὰ τὸν ἔλεγχο καὶ τὴν χρησιμοποίη-

ση ενός συνόλου από διαφορετικά στοιχεία: ή βάση για τή «μικροφυσική» μιᾶς ἔξουσας πού θά μπορούσαμε νά τήν ὀνομάσουμε ἔξουσία «κελλιῶν».

Ο ΕΛΕΓΧΟΣ ΤΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ

1. - *Ἡ προγραμματισμένη ἀπασχόληση* εἶναι παλιά κληρονομιά. Χωρίς ἀμφιβολία, ἀπό τίς κοινότητες τῶν μοναχῶν εἶχε προέλθει τό αὐστηρό πρότυπό της. Καί τοῦτο εἶχε πολύ γρήγορα διαδοθεῖ. Οἱ τρεῖς μεγάλες της μέθοδες - καθορισμός ρυθμοῦ ἀπασχόλησης, ἔξαναγκασμός σέ καθορισμένες ἐργασίες, ρύθμιση τῶν κύκλων ἐπανάληψης - συναντιόνται ἀπό πολύ νωρίς στά κολλέγια, στά ἐργαστήρια, στά νοσοκομεῖα. Οἱ καινούργιες πειθαρχίες εὐκόλα στεγάστηκαν στά παλιά σχήματα· τά μορφωτικά καί φιλανθρωπικά ἰδρύματα ἀκολουθοῦσαν πιστά τήν αὐστηρά κανονισμένη ζωή τῶν μοναστηριῶν, τῶν ὁποίων ἄλλωστε ἦταν σχεδόν πάντοτε παραρτήματά τους. Ἡ ἀκρίβεια τοῦ βιομηχανικοῦ χρόνου διατήρησε γιά καιρό θρησκευτική μορφή· στόν 17ο αἰῶνα, οἱ κανονισμοί τῶν μεγάλων βιοτεχνικῶν μονάδων προσδιόριζαν μέ ἀκρίβεια τίς ἀσκήσεις πού ἔδιναν ρυθμό στήν ἐργασία: «Ὅλα τά ἄτομα..., μόλις φτάσουν τό πρῶο στό ἐργαστήριο καί πρῖν πιάσουν δουλειά, πρέπει νά πλύνουν τά χέρια τους, νά ἀφιερῶσουν τήν ἐργασία τους στόν Θεό, νά κάνουν τό σταυρό τους, καί τότε μονάχα νά ἀρχίσουν τή δουλειά τους²⁰.» Ἄλλά ἀκόμα καί στόν 19ο αἰῶνα, ὅταν ἐπιχειρεῖται ἡ χρησιμοποίηση στή βιομηχανία τῶν πληθυσμῶν τῆς ὑπαίθρου, συμβαίνει συχνά νά γίνεται ἔκκληση στούς πιστούς νά πλαισιώσουν τούς ἐργάτες στά «ἐργοστάσια-μοναστήρια» γιά νά διδαχθοῦν ἀπό αὐτούς τόν τρόπο πού δουλεύουν στά ἐργαστήρια. Ἡ τελειότερη στρατιωτική πειθαρχία διαμορφώθηκε μέσα στίς στρατιές τῶν διαμαρτυρομένων τοῦ *Maugice d' Orange* καί τοῦ *Gustave-Adolphe*, μέ μιά διάταξη τοῦ χρόνου πού ρυθμοκοπεῖται μέ θρησκευτικές ἀσκήσεις. Ἡ ζωή στό στρατό, ἔλεγε πολύ ἀργότερα ὁ *Boussanelle*, πρέπει νά παρουσιάζει «μερικές ἀπό τίς τέλειες πλευρές τοῦ μοναστηριοῦ²¹.» Γιά πολλούς αἰῶνες, τά θρησκευτικά τάγματα ὑπῆρξαν δάσκαλοι τῆς πειθαρχίας: ἦταν οἱ εἰδικοί τῆς ὀρθολογικῆς χρήσης τοῦ χρόνου, οἱ μεγάλοι τεχνικοί τοῦ ρυθμοῦ καί τῶν

τακτικῶν δραστηριοτήτων. Ἀλλά, μέ τόν καιρό, οἱ διάφοροι κλάδοι μετατρέπουν τίς μέθοδες αὐτές τῆς ρύθμισης τοῦ χρόνου, πού τίς ἔχουν κληρονομήσει ἀπό τά θρησκευτικά τάγματα. Καί πρῶτα πρῶτα λεπτύνοντάς τες: ἀρχίζουν νά μετράνε τόν χρόνο σέ τέταρτα τῆς ὥρας, σέ λεπτά, σέ δευτερόλεπτα. Στόν στρατό, φυσικά, κατά πρῶτο λόγο: ὁ Guibert, ἐμπνεόμενος ἀπό τόν Vauban, ἐπιβάλλει τή συστηματική χρονομέτρηση τῆς βολῆς. Στά δημοτικά σχολεῖα, ὁ τεμαχισμός τοῦ χρόνου γίνεται ὄλο καί πιό λεπτός: οἱ δραστηριότητες συμμορφώνονται κατά γράμμα σέ ἐντολές πού πρέπει νά ἐκτελοῦνται τήν ἴδια στιγμή: «Στόν τελευταῖο χτύπο τῆς ὥρας, ἕνας μαθητής θά σημάνει τόν κώδωνα, καί στόν πρῶτο χτύπο ὄλοι οἱ μαθητές θά γονατίσουν μέ τά χέρια σταυρωμένα καί τά μάτια χαμηλωμένα. Ὅταν τελειώσει ἡ προσευχή, ὁ δάσκαλος θά δώσει τό σύνθημα, μ' ἕνα πρῶτο χτύπο γιά νά σηκωθοῦν οἱ μαθητές, μ' ἕνα δεύτερο γιά νά κάνουν τό σταυρό τους μπροστά στόν Ἐσταυρωμένο, καί μ' ἕναν τρίτο γιά νά καθίσουν στά θρανία τους²².» Στίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰώνα, προτείνονται γιά τά σχολεῖα ὅπου χρησιμοποιεῖται ἡ ἀλληλοδιδασκτική μέθοδος διάφορα ὠρολόγια προγράμματα ὅπως, λογουχάρη, τό ἀκόλουθο: ὠρα 8.45, εἴσοδος τοῦ ἐπιμελητῆ τῆς τάξης· 8.52, ὁ ἐπιμελητής κάνει τό προσκλητήριο τῶν μαθητῶν· 8 καί 56, τά παιδιά μπαίνουν στήν αἴθουσα καί προσεύχονται· 9, κάθονται στά θρανία τους· 9 καί 04, γράφουν στήν πλάκα τους· 9 καί 08, τελειώνει ἡ ὑπαγόρευση· 9 καί 12, ξαναγράφουν στήν πλάκα, κ.λπ²³. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ἡ προοδευτική αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μισθοδοτούμενων ἔχει σάν ἐπακόλουθο τήν αὐστηρότατη ἀστυνόμευση τοῦ χρόνου: «Ἄν οἱ ἐργάτες φτάσουν ἕνα τέταρτο μετά τό χτύπημα τοῦ κώδωνα...²⁴· «ὅποιος τεχνίτης λείπει ἀπό τήν ἐργασία του περισσότερο ἀπό πέντε λεπτά...»· «ὅποιος δέν εἶναι στή δουλειά του τήν καθορισμένη ὠρα...²⁵». Γίνεται ὁμως καί μιᾶ προσπάθεια νά ἐξασφαλιστεῖ ἡ ποιότητα τοῦ χρόνου ἐργασίας: μέ ἀδιάλειπτο ἔλεγχο, πίεση τῶν ἐπιστατῶν, κατάργηση κάθε στοιχείου πού εἶναι δυνατόν νά διαταράξει ἢ νά ἀποσπάσει τήν προσοχή· σκοπός εἶναι νά ὀργανωθεῖ ἕνας χρόνος πέρα γιά πέρα ὠφέλιμος: «Ἀπαγορεύεται ρητά νά διασκεδάσεις τούς συντεχνίτες μέ χειρονομίες ἢ μέ ἄλλο τρόπο, νά παίξεις, νά τρώς, νά κοιμάσαι, νά διηγείσαι ἀνέκδοτα ἢ ἀστείες ἰστορίες²⁶»· ἀκόμα καί τήν ὠρα τῆς διακοπῆς γιά φαγητό, «ἀπαγορεύεται νά διηγείσαι

ιστορίες, περιπέτειες, ή ό,τι άλλο περισπᾶ τούς ἐργάτες ἀπό τή δουλειά τους»· «ἀπαγορεύεται ρητά σέ κάθε ἐργάτη νά φέρνει μέ οποιοδήποτε πρόσχημα κρασί στό ἐργοστάσιο καί νά πίνει στό ἐργαστήριο²⁷.» Ὁ μετρημένος καί πληρωμένος χρόνος πρέπει νά εἶναι καί ἕνας χρόνος χωρίς ξένα σώματα, χωρίς ἐλλείψεις – ἕνας χρόνος καλῆς ποιότητας, πού στή διάρκειά του τό σῶμα θά εἶναι προσηλωμένο στήν ἄσκησή του. Ἡ ἀκρίβεια καί ἡ ἐπιμέλεια εἶναι, μαζί μέ τήν τακτικότητα, οἱ θεμελιακές ἀρετές τοῦ πειθαρχικοῦ χρόνου. Αὐτό ὅμως δέν εἶναι κάτι τό καινούργιο. Ἄλλες μέθοδοι εἶναι πολύ πιό χαρακτηριστικές τῆς πειθαρχίας.

2. – *Ἡ χρονική ρύθμιση τῆς πράξης.* Ἄς πάρουμε δυό διαφορετικούς τρόπους ἐλέγχου τῆς πορείας μιᾶς στρατιᾶς. Ἀρχές τοῦ 17ου αἰώνα: «Οἱ στρατιῶτες πρέπει νά συνηθίσουν νά βαδίζουν στοιχηδόν ἢ σέ παράταξη, μέ τόν ρυθμό τοῦ τύμπανου. Πρέπει νά ἀρχίσουν τό βάδισμα μέ τό δεξιὸ πόδι, ἔτσι ὥστε ὅλος ὁ σχηματισμός νά σηκώνει ταυτόχρονα τό ἴδιο πόδι²⁸.» Μέσα τοῦ 18ου αἰώνα – ἔχουμε τέσσερα εἶδη βαδίσματος: «Τό μήκος τοῦ μικροῦ βήματος θά εἶναι ἑνός ποδιοῦ, τό μήκος τοῦ κανονικοῦ βήματος βάδην, τοῦ τροχάδην καί τῆς πορείας θά εἶναι δύο ποδιῶν – ἡ μέτρηση θά γίνεται ἀπό τή μιά φτέρνα στήν ἄλλη· ὅσο γιά τή διάρκεια, ἐκείνη τοῦ “μικροῦ βήματος” καί τοῦ βάδην θά εἶναι ἑνός δευτερολέπτου καί αὐτός ὁ χρόνος θά ἀντιστοιχεῖ σέ δύο βήματα τροχάδην· ἡ διάρκεια τῆς πορείας θά εἶναι λίγο περισσότερο ἀπό ἕνα δευτερόλεπτο· Τό πλάγιο βῆμα θά γίνεται καί αὐτό σέ ἕνα δευτερόλεπτο, καί θά ἔχει μήκος 18 δακτύλων ἀπό τή μιά φτέρνα στήν ἄλλη... Τό βάδην ἐκτελεῖται μέ τό κεφάλι ψηλά καί τό σῶμα εὐθυτενές, κρατώντας ἰσορροπία στό ἕνα πόδι ἐναλλάξ, σηκώνοντας τό ἄλλο μπροστά, μέ τήν κνήμη τεντωμένη καί τήν ἄκρη τοῦ ποδιοῦ στραμμένη ἐλαφρά πρὸς τά ἔξω καί πρὸς τά κάτω ὥστε τό βάδισμα νά εἶναι ἄνετο, χωρίς κανένα μέρος τοῦ ποδιοῦ νά σέρνεται ἢ νά ἀκουμπᾶ στή γῆ²⁹.» Ἀνάμεσα στά δυό αὐτά συστήματα, παρεμβάλλεται μιὰ νέα δέσμη καταναγκασμῶν, ἕνας ἄλλος βαθμὸς ἀκρίβειας στήν ἀνάλυση τῶν χειρονομιῶν καί τῶν κινήσεων, ἕνας ἄλλος τρόπος προσαρμογῆς τοῦ σώματος σέ χρονικά προστάγματα.

Αὐτό πού τό διάταγμα τοῦ 1766 ὀρίζει δέν εἶναι μιὰ κάποια χρήση τοῦ χρόνου – γενικό πλαίσιο γιά μιὰ δραστηριότητα· εἶναι κάτι περισσότερο ἀπό ἕνα συλλογικὸ καί ἀναγκαστικὸ ρυθμὸς

πού επιβάλλεται από τὰ ἔξω· εἶναι ἓνα «πρόγραμμα»· ἐξασφαλίζει τὴ διαμόρφωση τῆς ἴδιας τῆς πράξης· ἐλέγχει ἀπὸ τὰ μέσα τὴν ἴδια τὴν ἐκτύλιξή της καὶ τίς φάσεις της. Ἐπὶ μιᾶ μορφῇ ἐντολῆς πού ὑπολόγιζε ἢ ρυθμοποιοῦσε τίς χειρονομίες, περνοῦσε τώρα σ' ἓνα πλέγμα πού τίς ἐπιβάλλει καὶ τίς στηρίζει σέ ὅλη τὴν ἀλυσιδωτὴ τους ἀλληλουχία. Ἔτσι, καθορίζεται ἓνα εἶδος ἀνατομο-χρονολογικοῦ σχήματος τῆς συμπεριφορᾶς. Ἡ πράξη ἀποσυντίθεται στὰ στοιχεῖα της· καθορίζεται ἢ στάση τοῦ σώματος, τῶν μελῶν καὶ τῶν ἀρθρώσεων· γιὰ κάθε κίνηση δίνεται μιὰ κατεύθυνση, μιὰ κλίμακα, μιὰ διάρκεια· ὀρίζεται, ἢ σειρὰ διαδοχῆς τους. Ὁ χρόνος εἰσχωρεῖ στὸ σῶμα καὶ μαζί μ' αὐτόν ὅλοι οἱ ἐξονυχιστικοὶ ἔλεγχοι τῆς ἐξουσίας.

3. – Ἐπὶ δὴ καὶ ἡ *συσχέτιση τοῦ σώματος καὶ τῆς χειρονομίας*. Ρόλος τοῦ πειθαρχικοῦ ἐλέγχου δέν εἶναι ἀπλὰ καὶ μόνο νὰ διδάσκει ἢ νὰ ἐπιβάλλει μιὰ σειρὰ ὀρισμένων χειρονομιῶν· ἐπιβάλλει τὴν καλύτερη δυνατὴ σχέση ἀνάμεσα σέ μιὰ χειρονομία καὶ στὴν ὅλική στάση τοῦ σώματος, σχέση πού εἶναι ὄρος ἀπαραίτητος γιὰ τὴν ἀποτελεσματικότητά καὶ τὴν ταχύτητά τους. Στὴν ὀρθὴ χρῆση τοῦ σώματος, πού ἐπιτρέπει καὶ μιὰν ὀρθὴ χρῆση τοῦ χρόνου, τίποτα δέν πρέπει νὰ μένει ἀργό ἢ ἄχρηστο: τὰ πάντα πρέπει νὰ συμβάλλουν στὴν ὑποστήριξη τῆς ἀπαιτούμενης πράξης. Ἐνα καλὰ πειθαρχημένο σῶμα ἀποτελεῖ τὸ λειτουργικὸ πλαίσιο καὶ τῆς παραμικρῆς ἀκόμα κίνησης. Μιὰ καλὴ γραφή, λογουχάρη, προϋποθέτει κάποια γυμναστικὴ – μιὰ ὀλόκληρη ρουτίνα πού ὁ αὐστηρὸς της κώδικας περιβάλλει τὸ σῶμα στὸ σύνολό του, ἀπὸ τὴν ἄκρη τοῦ ποδιοῦ ὡς τὴν ἄκρη τοῦ δείκτη. Πρέπει «νά κρατᾶ κανεὶς τὸ σῶμα του ἴσιο, ἐλαφρὰ στραμμένο ἀδίαστα πρὸς τ' ἀριστερά, ἐλάχιστα σκυμμένο πρὸς τὰ μπρός, ἔτσι πού ὅταν ὁ ἀγκῶνας, ἀκουμπᾶ στὸ τραπέζι, τὸ πηγούνι νὰ μπορεῖ νὰ στηρίζεται στὴ χούφτα, ἐκτός ἂν ἡ ὄραση εἶναι ἐλαττωματικὴ καὶ δέν τὸ ἐπιτρέπει· καὶ κάτω ἀπὸ τὸ τραπέζι, τὸ ἀριστερὸ πόδι νὰ θρῖσκειται πιὸ μπροστὰ ἀπὸ τὸ δεξιόν». Ἀνάμεσα στὸ σῶμα καὶ στὸ τραπέζι, πρέπει νὰ ἀφήνεται μιὰ ἀπόσταση δύο δακτύλων· κι αὐτό, γιὰτί ἔτσι, ὄχι μόνο γράφει κανεὶς πιὸ γρήγορα, ἀλλὰ καὶ ἀποφεύγει τὴν κάκιση συνήθεια νὰ ἀκουμπᾶ τὸ στομάχι στὸ τραπέζι· ὁ ἀριστερὸς βραχίονας, ἀπὸ τὸν ἀγκῶνα ὡς τὸ χέρι, πρέπει νὰ στηρίζεται πάνω στὸ τραπέζι, καὶ ὁ δεξιὸς νὰ εἶναι ἀπομακρυσμένος ἀπὸ τὸ σῶμα κατὰ τρία δάχτυλα τουλάχιστον.

στον, και να βγαίνει σχεδόν πέντε δάχτυλα από τό τραπέζι, όπου πρέπει να άκουμπά έλαφρά. 'Ο δάσκαλος θά ύποδείξει στους μαθητές τή στάση πού πρέπει να έχουν όταν γράφουν, και θά τή διορθώνει είτε μ' ένα νεύμα, είτε μέ άλλον τρόπο, όταν άποκλίνουν από αύτήν³⁰.» "Ένα πειθαρχημένο σώμα είναι τό στήριγμα για μία άποτελεσματική κίνηση.

4. - *Η σπονδύλωση σώματος και άντικειμένον.* 'Η πειθαρχία καθορίζει κάθε μίαν από τίς σχέσεις πού τό σώμα πρέπει να διατηρεί μέ τό άντικείμενο τό όποιο χειρίζεται. Μεταξύ σώματος και άντικειμένου, ή πειθαρχία διαγράφει ένα λεπτό άλύσωμα. «'Η διαταγή: "Παρουσιάστε άρμ!", εκτελείται σέ τρεις κινήσεις. 'Ο στρατιώτης άνυψώνει πρώτα τό τουφέκι μέ τό δεξιό χέρι, πλησιάζοντας τό στό σώμα του, μέ τρόπο ώστε να είναι κάθετο προς τό δεξιό του γόνατο· ή άκρη τής κάννης πρέπει να βρίσκεται στό ύψος του ματιού του· μ' ένα χτύπο, περνάει τό όπλο στό άριστερό χέρι· ό βραχιόνάς του πρέπει να είναι τεντωμένος και κολλημένος στό σώμα, στό ύψος του ζωστήρα. Μέ τή δεύτερη κίνηση, ό στρατιώτης ξαναφέρνει τό όπλο μπροστά του μέ τό άριστερό χέρι, μέ τήν κάννη προς τά μέσα, ανάμεσα στα δύο μάτια του, κάθετα· τό άδράχνη από τή λαθή μέ τό δεξιό χέρι έχοντας τόν βραχιόνα τεντωμένο, μέ τόν προφυλακτήρα τής σκανδάλης άκουμπισμένον στό πρώτο δάχτυλο· τό άριστερό του χέρι βρίσκεται στό ύψος τής έγκοπής τής ασφάλειας και ό αντίχειράς του κατά μήκος τής γλυφής τής κάννης. Με τήν τρίτη κίνηση, ό στρατιώτης περνάει τό τουφέκι στό δεξιό του χέρι, αφήνοντας τό άριστερό να πέσει κατά μήκος του μηρού· μέ τό δεξιό του χέρι ύψώνει τό όπλο, μέ τόν έμπυρέα προς τά έξω και απέναντι στό στήθος και έχοντας τόν δεξιό του βραχιόνα μισοτεντωμένο, τόν άγκώνα κολλημένο στό σώμα, τόν αντίχειρα άκουμπισμένο στον έμπυρέα, τό πρώτο δάχτυλο στον επικρουστήρα και τήν κάννη κάθετα³¹.» "Έχουμε εδώ ένα παράδειγμα αυτου πού θά μπορούσαμε να άποκαλέσουμε ενόργανη κωδικοποίηση του σώματος, ή όποία συνίσταται σε μίαν ανάλυση τής όλικης κίνησης σε δυο παράλληλες σειρές: στή σειρά των στοιχείων του σώματος πού πρόκειται να ενεργοποιηθούν (δεξιό χέρι, άριστερό χέρι, διάφορα δάχτυλα του χεριού, γόνατο, μάτι, άγκώνας κ.λπ), και στή σειρά των στοιχείων του άντικειμένου πού ό στρατιώτης χειρίζεται (κάννη, γλυφή, επικρουστήρας, κοχλίας του ουραιού κ.τ.λ)· ή κωδικοποίηση συσχε-

τίζει έπειτα τά στοιχεία αυτά σύμφωνα μέ όρισμένες άπλές χειρονομίες (στήριξη, κάμψη)· τέλος, προσδιορίζει την κανονική σειρά όπου ό καθένας από τούς συσχετισμούς αυτούς κατέχει μίαν καθορισμένη θέση. Αύτήν άκριβώς την ύποχρεωτική σύνταξη, οι στρατιωτικοί θεωρητικοί του 18ου αιώνα την άποκαλοΰσαν «χειρισμό» (manoeuvre = άσκηση). 'Η παραδοσιακή συνταγή δίνει τή θέση της σέ σαφείς και καταναγκαστικές έντολές. 'Η έξουσία διεισδύει σέ όλη την έκταση έπαφής ανάμεσα στο σώμα και στο άντικείμενο πού τό σώμα χειρίζεται, και προσδένει τό ένα στο άλλο. Δημιουργεί ένα σύμπλεγμα σώμα-όπλο, σώμα-έργαλειο, σώμα-μηχανή. Βρισκόμαστε τώρα πολύ μακριά από τίς μορφές εκείνες τής καθυπόταξης πού δέν άπαιτοΰσαν από τό σώμα παρά μόνο σήματα ή προϊόντα, μορφές έκφρασης ή τό άποτέλεσμα μιās έργασίας. 'Η ρύθμιση πού επιβάλλει ή έξουσία είναι ταυτόχρονα και ό νόμος τής δόμησης του έγχειρήματος. Καί έτσι άναφαίνεται τό ιδιαίτερο αυτό χαρακτηριστικό τής πειθαρχικής έξουσίας: λειτουργεί περισσότερο σάν σύνθεση παρά σάν παρακράτηση, περισσότερο σάν άναγκαστικός δεσμός μέ τό μηχανισμό παραγωγής, παρά σάν βίαιη άπόσπαση του προϊόντος.

5. - 'Η έξαντλητική χρησιμοποίηση. 'Η άρχή στην όποία βασίζοταν ή προγραμματισμένη άπασχόληση στην παραδοσιακή της μορφή, ήταν ουσιαστικά άρνητική· ήταν μιά άρχή μή-όκηρίας: άπαγορεύεται νά χάνεις χρόνο πού μετριέται από τό Θεό και πού τόν πληρώνουν οι άνθρωποι· ό κίνδυνος τής σπατάλης του χρόνου πρέπει νά άποσοβείται μέ τό πρόγραμμα άπασχόλησης, διότι ή σπατάλη του χρόνου άποτελεϊ ήθικό παράπτωμα και οικονομική άνεντιμότητα. 'Ενώ ή πειθαρχία οργανώνει μιά θετική οικονομία· προβάλλει την άρχή μιās θεωρητικά διαρκώς αύξανόμενης χρησιμοποίησης του χρόνου: έξαντλητικής χρήσης μάλλον παρά άπασχόλησης· τό ζητούμενο είναι ή άπόσπαση από τόν χρόνο όλοένα και περισσότερων διαθέσιμων στιγμών, και από κάθε στιγμή όλοένα και περισσότερων ώφέλιμων δυνάμεων. Πράγμα πού σημαίνει ότι χρειάζεται προσπάθεια για έντατικοποίηση τής χρήσης και τής παραμικρής στιγμής, ως εάν ό χρόνος, μέ τόν ίδιο τόν κατακερματισμό του, νά ήταν άνεξάρτητος· ή τουλάχιστον σάν νά ήταν δυνατόν, μέ κάποιαν έσωτερική ρύθμιση όλοένα και πιό λεπτομερειακή, νά πλησιάζουμε σ' ένα ιδανικό σημείο όπου τό άνώτατο όριο ταχύτητας φτάνει τό άνώτατο όριο

αποτελεσματικότητας. Αυτή ακριβώς ή τεχνική εφαρμοζόταν με τους περιφημους κανονισμούς του πρωσικού πεζικού – κανονισμούς που όλόκληρη ή Ευρώπη τούς μιμήθηκε ύστερα από τις νίκες του Φρειδερίκου Β³²: όσο περισσότερο αποσυνθέτουμε τον χρόνο, όσο πολλαπλασιάζουμε τις υποδιαίρεσεις του, τόσο καλύτερα τον αποδιαρθρώνουμε εμφανίζοντας τά εσώτερα στοιχεία του, κάτω από ένα βλέμμα που τά ἐλέγχει, και τόσο περισσότερο τότε μπορούμε να επιταχύνουμε μιάν ενέργεια, ή τουλάχιστον να τη ρυθμίζουμε στο βέλτιστο όριο ταχύτητας: από ἐδῶ και ὁ διακανονισμός ἐκείνου του χρόνου τῆς πράξης που στάθηκε τόσο σημαντικός στο στρατό, και ἀργότερα σέ ὀλόκληρη τὴν τεχνολογία τῆς ἀνθρώπινης δραστηριότητας: ἔξι κινήσεις προέβλεπε ὁ πρωσικός κανονισμός του 1743 γιὰ νὰ θέσει κανείς τό ὄπλο παρά πόδας, τέσσερις γιὰ νὰ τό ἀνυψώσει, δεκατρεῖς γιὰ νὰ τό βάλει ἀνάποδα ἐπ' ὤμου, κ.λπ. Μὲ διαφορετικά μέσα, τό ἀλληλοδιδασκτικό σχολεῖο ρυθμίστηκε σάν μηχανισμός γιὰ νὰ ἐντατικοποιήσει τὴ χρησιμοποίηση του χρόνου· ἡ ὀργάνωσή του ἐπέτρεπε νὰ παρακαμφθεῖ ὁ γραμμικός και διαδοχικός χαρακτήρας τῆς διδασκαλίας του δάσκαλου, κανόνιζε, δηλαδή, τὴν ἀντίστιξη πράξεων που εἶχαν ἐκτελεστεῖ τὴν ἴδια στιγμή, ἀπὸ ἄλλες ὀμάδες μαθητῶν κάτω ἀπὸ τὴν καθοδήγηση τῶν ἐπιμελητῶν τῆς τάξης και τῶν βοηθῶν – ἔτσι ὥστε κάθε στιγμή που κυλοῦσε γέμιζε με πολλαπλές ἀλλὰ διευθετημένες δραστηριότητες· ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ὁ ρυθμός που δινόταν με σήματα, σφυρίγματα, ἐντολές, ἐπέβαλλε σέ ὀλους χρονικές νόρμες που ἔπρεπε ὀχι μόνο νὰ ἐπιταχύνουν τὴ διαδικασία τῆς μαθητείας ἀλλὰ και νὰ διδάσκουν τὴν ταχύτητα ὡς ἀρετὴ³³. «μοναδικός στόχος τῶν ἐντολῶν αὐτῶν εἶναι... νὰ συνηθίζουν τά παιδιά νὰ ἐκτελοῦν γρήγορα και σωστά τῆς ἴδιες πράξεις, και με τὴν ταχύτητα νὰ μειώνουν ὀσο τό δυνατόν τὴν ἀπώλεια χρόνου που συνεπάγεται τό πέρασμα ἀπὸ τὴ μιὰ πράξη στὴν ἄλλη³⁴.»

Ὅσοτόσο, μ' αὐτὴν τὴν τεχνική τῆς καθυπόταξης, ἀρχίζει νὰ διαμορφώνεται ἕνα καινούργιο ἀντικείμενο· ἀντικαθιστᾶ λίγο λίγο τό μηχανικό σῶμα – σῶμα ἀποτελούμενο ἀπὸ στερεά στοιχεῖα και προικισμένο με ὀρισμένες κινήσεις, σῶμα που ἡ ἴδια του ἡ εἰκόνα γιὰ καιρό κυριάρχησε τά μυαλά ὀσων ὀνειρεύονταν τὴν πειθαρχική τελειότητα. Τό καινούργιο τοῦτο ἀντικείμενο εἶναι τό φυσικό σῶμα, φορέας δυνάμεων και ἔδρα μιᾶς διάρκειας· εἶναι τό ἱκανό

για καθορισμένες ενέργειες σώμα – ενέργειες πού έχουν τήν τάξη τους, τόν χρόνο τους, τούς ἐσώτερους ὄρους τους, τά συστατικά τους στοιχία. Τό σώμα, καθώς γίνεται στόχος για νέους μηχανισμούς τῆς ἐξουσίας, προσφέρεται σέ νέες μορφές γνώσης. Σῶμα ἄσκησης μάλλον παρά θεωρητικῆς φυσικῆς· σῶμα πού τό χειρίζεται ἡ ἐξουσία μάλλον, παρά σῶμα πού τό διαπερνοῦν τά ζωϊκά πνεύματα· σῶμα τῆς ὠφέλιμης ἐκγύμνασης καί ὄχι τῆς δογματικῆς μηχανικῆς, ἀλλά καί γι' αὐτό ἀκριβῶς, σῶμα ὅπου θά ἐφανιστοῦν ὀρισμένες φυσικές ἀπαιτήσεις καί λειτουργικές πιέσεις. Αὐτό εἶναι τό σῶμα πού ἀνακαλύπτει ὁ Guibert ὅταν ἐπικρίνει τά ὑπερβολικά τεχνητά γυμνάσια. Στήν ἄσκηση πού τοῦ ἐπιβάλλεται καί στήν ὁποία ἀντιστέκεται, τό σῶμα δημιουργεῖ τίς ἀπαραίτητες ἀλληλεξαρτήσεις του καί ἀπορρίπτει αὐθόρμητα τό ἀσυμβίβαστο: «Ὅταν μπαίνει κανεῖς στά πεδία ἀσκήσεων, θά δεῖ ὄλους αὐτούς τούς δύσμοιρους στρατιῶτες σέ στάσεις ἀφύσικες καί θεδιασμένες, ὄλους τούς μῦς τους συσπασμένους, μέ τήν κυκλοφορία τοῦ αἵματος σταματημένη... Ἄν ἐξετάσουμε τίς προθέσεις τῆς φύσης καί τή δομή τοῦ ἀνθρώπινου σώματος, θά βροῦμε τή στάση πού προδιαγράφουν γιά τό σῶμα τοῦ στρατιώτη. Τό κεφάλι πρέπει νά εἶναι ὀλόρθο, νά βγαίνει ἔξω ἀπό τούς ὤμους, νά εἶναι τοποθετημένο ἀνάμεσά τους. Δέν πρέπει νά εἶναι γυρισμένο οὔτε δεξιά οὔτε ἀριστερά, δεδομένου ὅτι ἡ σχέση πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στούς σπόνδλους τοῦ τράχηλου καί τήν ὠμοπλάτη στήν ὁποία αὐτοί εἶναι προσδεμένοι, κανένας τους δέν μπορεῖ νά δράσει κυκλικά χωρίς νά παρασύρει ἑλαφρά τόν ἕναν ἀπό τούς ὤμους πρὸς τήν ἴδια μεριά· καί τότε τό σῶμα χάνει τήν ἰσορροπία του καί ὁ στρατιώτης δέν μπορεῖ πιά νά βαδίσει ἴσια, οὔτε νά χρησιμεύσει σάν σημεῖο ζύγησης... Ἐπειδή τό εἰλεακόν ὅστοῦν, πού σύμφωνα μέ τό Διάταγμα εἶναι τό σημεῖο ὅπου πρέπει νά ἀκουμπᾶ ἡ ἄκρη τοῦ κοντακιοῦ, δέν εἶναι στό ἴδιο μέρος σέ ὄλους τούς ἀνθρώπους, θά πρέπει ἄλλοι νά βαστοῦν τό τουφέκι τους περισσότερο πρὸς τά δεξιά καί ἄλλοι περισσότερο πρὸς τά ἀριστερά. Γιά τόν ἴδιο λόγο ἀνισότητος τῆς σύστασης τοῦ ἀνθρώπινου σώματος, ὁ προφυλακτήρας τῆς σκανδάλης εἶναι λιγότερο ἢ περισσότερο κολλημένος στό σῶμα, κι αὐτό ἐπειδή σέ μερικούς ἀνθρώπους ἡ ἐξωτερική πλευρά τοῦ ὤμου εἶναι πιά σαρκώδης παρά σέ ἄλλους, κ.λπ.³⁵»

Εἶδαμε παραπάνω μέ ποιό τρόπο οἱ διαδικασίες τῆς πειθαρχι-

κῆς κατανομῆς περιλαμβάνονταν στίς σύγχρονες τεχνικές ταξινόμησης καί ἐγγραφῆς σέ κατάλογο· ἀλλά καί μέ ποιό τρόπο παρεισήγαν τό εἰδικό πρόβλημα τῶν ἀτόμων τῆς πολλαπλότητας. Ἔτσι καί οἱ πειθαρχικοί ἔλεγχοι τῆς δραστηριότητας συμμετέχουν στίς θεωρητικές ἢ τίς πρακτικές ἔρευνες τῆς φυσικῆς μηχανοδομῆς τῶν σωμάτων· ἀποκαλύπτουν ὁμως καί ἐξειδικευμένες διαδικασίες· ἡ συμπεριφορά καί οἱ ὀργανικές ἀπαιτήσεις της ὑποκαθιστοῦν λίγο λίγο τήν ἀπλή φυσική τῆς κίνησης. Τό σῶμα, ἀπό τό ὁποῖο ἀπαιτεῖται νά εἶναι πειθήνιο μέχρι καί στίς παραμικρές του ἐνέργειες, ἀντιτάσσει καί δείχνει τούς ὅρους λειτουργίας πού χαρακτηρίζουν κάθε ὀργανισμό. Ἡ πειθαρχική δύναμη συσχετίζεται μέ μιᾶ ἀτομικότητα ὄχι μόνο ἀναλυτική καί «κυψελική», ἀλλά καί φυσική καί «ὀργανική».

Η ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΩΝ ΓΕΝΕΣΕΩΝ

Τό ἔθνικό ἐργοστάσιο τῶν Gobelins δημιουργήθηκε μέ τό διάταγμα τοῦ 1667 πού προέβλεπε καί τήν ὀργάνωση ἑνός σχολείου. Ἐξήντα παιδιά μέ ὑποτροφίες ἔπρεπε νά ἐπιλέγονται ἀπό τόν ἐπόπτη τῶν βασιλικῶν κτιρίων, νά ἀναλαμβάνει γιά ἕνα διάστημα ἕνας δάσκαλος, πού ὀφείλε νά ἐξασφαλίσει «τήν ἀγωγή καί ἐκπαίδευσή τους», κατόπιν τοποθετοῦνταν ὡς μαθητευόμενοι πλάι σέ διάφορους ἀρχιτεχνίτες ταπετσειέρηδες τοῦ ἐργοστασίου (αὐτοί παίρνανε μιάν ὀρισμένη ἀμοιβή γι' αὐτή τή δουλειά, πού προερχόταν ἀπό τήν ὑποτροφία τῶν μαθητῶν)· ὕστερα ἀπό ἕξι χρόνια μαθητείας καί τέσσερα χρόνια ὑπηρεσίας, ὑποβάλλονταν σέ ὀρισμένη δοκιμασία γιά νά κριθεῖ ἡ ἐπίδοσή τους, καί τότε ἀποκτοῦσαν τό δικαίωμα νά «ἀνοίξουν δικό τους ἐργαστήρι» σέ ὅποιαδήποτε πόλη τοῦ βασιλείου. Συναντοῦμε ἐδῶ τά ἰδιαίτερα γνωρίσματα τῆς συντεχνιακῆς μαθητείας: σχέση ἐξάρτησης συγχρόνως ἀτομικῆς καί ἀπόλυτης ἀπέναντι στόν ἀρχιτεχνίτη· καταστατική διάρκεια τῆς κατάρτισης πού τερματίζεται μέ μιᾶ δοκιμασία τῶν ἱκανοτήτων τοῦ μαθητευόμενου, ἀλλά πού δέν ἀκολουθεῖ συγκεκριμένο πρόγραμμα· ἀνταλλαγὴ ὑπηρεσιῶν ἀνάμεσα στόν ἀρχιτεχνίτη πού προσφέρει τίς γνώσεις του, καί στόν μαθητευόμενο πού προσφέρει τή δουλειά του, τή βοήθειά του καί συχνά κάποια χρηματική ἀμοιβή. Ἡ μορφή τῆς ὑπηρετικότητας

σμίγει με τή μεταβίβαση τής γνώσης³⁶. Στά 1737, ένα διάταγμα επιβάλλει τήν οργάνωση μιᾶς σχολῆς σχεδίου γιά τούς μαθητευόμενους τῶν Gobelins· προορισμός της δέν ἦταν νά ἀντικαταστήσει τήν ἐκπαίδευση πού πρόσφεραν οἱ ἀρχιτεχνίτες, ἀλλά νά τή συμπληρώσει. Αὐτό ὁμως συνεπάγεται μιάν ὀλότελα διαφορετική οργάνωση τοῦ χρόνου. Οἱ μαθητές συγκεντρώνονται στή σχολή δυό ὥρες τήν ἡμέρα, ἐκτός ἀπό τίς Κυριακές καί τίς γιορτές. Γίνεται προσκλητήριο σύμφωνα μ' ἕναν κατάλογο ἀναρτημένο στόν τοῖχο· οἱ ἀπουσίες σημειώνονται σ' ἕνα κατάστιχο. Ἡ σχολή διαιρεῖται σέ τρεῖς τάξεις. Στήν πρώτη φοιτοῦν ὅσοι δέν γνωρίζουν καθόλου νά σχεδιάζουν· διδάσκονται νά ἀντιγράφουν διάφορα πρότυπα, λιγότερο ἢ περισσότερα δύσκολα, ἀνάλογα μέ τίς ἱκανότητες τοῦ καθενός. Στή δεύτερη ἀνήκουν «ἐκείνοι πού ἔχουν ἤδη στοιχειώδεις γνώσεις», ἢ πού ἔχουν κιόλας τελειώσει τήν πρώτη τάξη· πρέπει νά μποροῦν νά ἀντιγράψουν πίνακες «μέ τό μάτι καί χωρίς νά τούς ξεσηκώσουν». Στήν τρίτη τάξη, οἱ μαθητές διδάσκονται τά χρώματα, κάνουν παστέλ καί μουῦνται στή θεωρία καί στήν πρακτική τής βαφῆς. Τακτικά ἀσχολοῦνται μέ ἀτομικές ἀσκήσεις· καθεμίᾳ ἀπό αὐτές, μέ τήν ὑπογραφή τοῦ μαθητῆ καί μέ τήν ἡμερομηνία τής ἐκτέλεσής της, παραδίνεται στόν καθηγητή· οἱ καλύτερες βραβεύονται· στό τέλος τοῦ χρόνου, συγκεντρώνονται ὅλες καί παραβάλλονται μεταξύ τους, ἔτσι διαπιστώνονται οἱ πρόοδοι, ἢ παρούσα ἀξία τοῦ κάθε μαθητῆ, ἢ σειρά του σέ σχέση μέ τούς ἄλλους· καί τότε ἀποφασίζεται ποιοί μποροῦν νά περάσουν στήν ἀνώτερη τάξη. Οἱ καθηγητές καί οἱ βοηθοί τους καταγράφουν κάθε μέρα σ' ἕνα γενικό βιβλίο μέρα μέ τή μέρα τή διαγωγή τῶν μαθητῶν καί τά συμβαίοντα στό σχολεῖο· τό βιβλίο αὐτό ὑποβάλλεται κάθε τόσο σέ ἕναν ἐπιθεωρητή³⁷.

Ἡ σχολή τῶν Gobelins εἶναι τό παράδειγμα ἑνός πολύ σπουδαίου φαινομένου: τής ἀνάπτυξης, κατά τήν κλασική ἐποχή, μιᾶς καινούργιας τεχνικῆς γιά τή διαχείριση τοῦ χρόνου τῆς κάθε ἀτομικῆς ὑπαρξῆς· γιά τή ρύθμιση τῶν σχέσεων τοῦ χρόνου, τῶν σωμαμάτων καί τῶν δυνάμεων· γιά τή ἐξασφάλιση μιᾶς σώρευσης τῆς διάρκειας· καί γιά τή μετατροπή – σέ ὀλοένα αὐξανόμενο ὄφελος καί χρησιμότητα – τῆς κίνησης τοῦ χρόνου πού περνᾷ. Πῶς θά κεφαλαιοποιηθεῖ ὁ χρόνος τῶν ἀτόμων, ἢ σώρευσή του μέσα στό κάθε ἄτομο, στό σῶμα του, στίς δυνάμεις ἢ στίς ἱκανότητές του, καί μέ τρόπο πού νά μπορεῖ νά χρησιμοποιεῖται καί νά ἐλέγχεται;

Πώς θά οργανωθούν προσοδοφόρες χρονικές διάρκειες; Οί πειθαρχίες πού αναλύουν τόν χώρο, πού άποσυνθέτουν καί ανασυνθέτουν τίς δραστηριότητες, πρέπει επίσης νά νοούνται καί σάν μηχανισμοί πού άθροίζουν καί κεφαλαιοποιούν τόν χρόνο. Κι αυτό πετυχαίνεται μέ τέσσερις τρόπους, πού ή στρατιωτική οργάνωση τούς δείχνει καθαρά.

1. - Ή διάρκεια διαιρείται σέ διαδοχικά καί παράλληλα τμήματα, πού τό καθένα τους πρέπει νά φτάσει σ' ένα προκαθορισμένο τέρμα. Πρέπει, λογουχάρη, νά άπομονώνονται ό χρόνος τής κατάρτισης καί ή περίοδος τής πρακτικής· νά μή συγχέονται ή εκπαίδευση τών νεοσυλλέκτων καί ή εξάσκηση τών παλαιμάχων· πρέπει νά δημιουργούνται στρατιωτικές σχολές ξεχωριστές άπό τή στρατιωτική ύπηρεσία (στά 1764 ιδρύεται ή Σχολή του Παρισιού, καί στά 1776 ιδρύονται δώδεκα σχολές στήν έπαρχία)· πρέπει νά έπιστρατεύονται οί έπαγγελματίες στρατιώτες άπό τή νεανική τους κιάλας ήλικία· καί παιδιά άκόμα «νά υίοθετούνται άπό τήν πατρίδα καί νά εκπαιδεύονται σέ ειδικές σχολές³⁸». Νά διδάσκονται διαδοχικά τή στάση, τό δάδισμα, ύστερα τό χειρισμό τών όπλων, τή βολή, καί νά μήν προχωρούν σέ άλλη δραστηριότητα πρίν τελειοποιηθούν στήν προηγούμενη: «Ένα άπό τά κυριότερα σφάλματα είναι νά διδάσκεται ό στρατιώτης όλες τίς άσκήσεις μαζί³⁹»· κοντολογίς, πρέπει νά διαιρείται ό χρόνος σέ διαβαθμίσεις, χωριστές καί ταυτόχρονα συναρμοσμένες.

2. - Οί διαβαθμίσεις αυτές πρέπει νά οργανώνονται σύμφωνα μ' ένα αναλυτικό σχήμα - διαδοχή στοιχείων όσο τό δυνατόν πιό άπλών, πού συνδυάζονται μ' έναν τρόπο όλο καί πιό περίπλοκο. Αυτό προϋποθέτει πώς ή εκπαίδευση έγκαταλείπει τήν άρχή τής αναλογικής επανάληψης. Στόν 16ο αιώνα οί στρατιωτικές άσκήσεις συνίσταντο κυρίως στή μίμηση ενός μέρους ή μιās δλόκληρης μάχης καί στή συνολική αύξηση τής ικανότητας καί τής δύναμης του στρατιώτη⁴⁰. στόν 18ο αιώνα, οί οδηγίες του «έγγχειριδίου» ακολουθούν τήν άρχή του «στοιχειώδους» καί όχι πιά του «υποδειγματικού»: άπλές χειρονομίες - τοποθέτηση τών δακτύλων, κάμψη τής κνήμης, κίνηση τών βραχιόνων - πού είναι τά πολύ βασικά συστατικά τής ώφέλιμης συμπεριφοράς καί πού, επί πλέον, εξασφαλίζουν μιá γενική εκγύμναση τής δύναμης, τής επιδεξιότητας καί τής ύπακοής.

3. - Πρέπει άκόμα νά τελειωθούν τά χρονικά αυτά τμήματα,

νά τούς καθοριστεί ένα τέρμα πού θά έπισφραγίζεται από μία δοκιμασία, ή όποία θά έχει τριπλό ρόλο: νά δείχνει άν τό ύποκείμενο έχει φτάσει στό επίπεδο πού άπαιτούν οί κανόνες, νά έγυνάται τή συμπίεση τής μαθητείας του μ' εκείνη τών άλλων, και νά διαφορίζει τίς ικανότητες του κάθε άτομου. "Όταν οί λοχιές, οί δεκανεΐς κ.λπ, «οί έπιφορτισμένοι νά εκπαιδεύουν τούς άλλους, κρίνουν ότι έχουν κάνει κάποιον ικανό νά περάσει στην πρώτη τάξη, θά τόν παρουσιάσουν πρώτα στους άξιωματικούς του λόχου τους, πού κι αυτοί θά τόν ξεετάσουν προσεκτικά: άν δέν τόν βρίσκουν άκόμα άρκετά γυμνασμένο, θά άρνοιούν νά τόν δεχτούν: στην αντίθετη περίπτωση, οί άξιωματικοί θά τόν προτείνουν οί ίδιοι στον συνταγματάρχη τους, κι αυτός πάλι θά τόν δεΐ, άν τό κρίνει σκόπιμο, και θά τόν στείλει στους άνωτέρους άξιωματικούς για νά τόν ξεετάσουν. Και τά πιό έλαφρά άκόμα σφάλματα θά είναι άρκετά για νά άπορριφθει, και κανένας δέν θά περάσει από τή δεύτερη στην πρώτη τάξη άν δέν ύποβληθει στην πρώτη αυτήν ξεέταση⁴¹.»

4. – Πρέπει νά καθιερωθοΐν σειρές μέσα στις σειρές: νά οριστούν στον καθένα ανάλογα μέ τό επίπεδο του, τήν αρχαιότητα του, τόν βαθμό του, οί κατάλληλες γι' αυτόν άσκήσεις: οί κοινές άσκήσεις παΐζουν διαφοροποιητικό ρόλο, και κάθε διαφορά περιλαμβάνει ειδικές άσκήσεις. Στο τέρμα κάθε σειράς, αρχίζουν άλλες σειρές πού σχηματίζουν διακλάδωση και ύποδιαιρούνται μέ τή σειρά τους. Έτσι, κάθε άτομο είναι τοποθετημένο σε μία χρονική σειρά πού καθορίζει συγκεκριμένα τό επίπεδο ή τή θέση του. Πειθαρχική πολυφωνία τών άσκήσεων: «Οί στρατιώτες τής δεύτερης τάξης θά γυμνάζονται κάθε πρωΐ από τούς λοχιές, τούς δεκανεΐς, τούς ύποδεκανεΐς και τούς στρατιώτες τής πρώτης τάξης... Οί στρατιώτες τής πρώτης τάξης θά γυμνάζονται κάθε Κυριακή από τόν άρχηγό του οΐλαμου... οί δεκανεΐς και οί ύποδεκανεΐς θά γυμνάζονται κι αυτοί κάθε Τρίτη απόγευμα, από τούς λοχιές του λόχου τους, κι αυτοί πάλι τή δεύτερη, δωδέκατη και είκοστή δεύτερη μέρα κάθε μηνός, από τούς άνωτέρους άξιωματικούς⁴².»

Ό πειθαρχικός αυτός χρόνος επιβάλλεται λίγο λίγο στην παιδαγωγική πρακτική – ξεειδικεύοντας τόν χρόνο τής κατάρτισης και διαχωρίζοντάς τον από τόν χρόνο «τής ένηλικίωσης», από τόν χρόνο τής εκμάθησης τής τέχνης: ρυθμίζοντας διάφορα στά-

δια πού χωρίζονται μεταξύ τους με κλιμακωτές δοκιμασίες· καθορίζοντας προγράμματα πού τό καθένα τους πρέπει νά ἐκτυλίσσει στή διάρκεια μιᾶς προσδιορισμένης φάσης, καί πού περιλαμβάνουν ἀσκήσεις ὁλοένα καί πιό δύσκολες· χαρακτηρίζοντας τά ἄτομα σύμφωνα μέ τόν τρόπο πού διέτρεξαν τίς σειρές αὐτές. Τόν «μυητικό» χρόνο τῆς παραδοσιακῆς κατάρτισης (ὀλικό χρόνο, ἐλεγχόμενον ἀπό ἓνα μοναδικό δάσκαλο καί ἐπικυρωμένον ἀπό μιᾶ μοναδική δοκιμασία) ὁ πειθαρχικός χρόνος τόν ἀντικατέστησε μέ πολλαπλές καί προοδευτικές σειρές. Διαμορφώνεται τώρα μιᾶ ὁλόκληρη ἀναλυτική παιδαγωγική, πολύ σχολαστική στή λεπτομέρεια (ἀποσυνθέτει ὡς σιά ἀπλούστερα στοιχεῖα τῆς τῆ διδακτικῆ ὕλης, κλιμακώνει σέ πυκνές διαβαθμίσεις κάθε φάση τῆς προόδου), καί πολύ πρῶιμη στήν ἱστορία τῆς (προτρέχει πολύ τῶν γενετικῶν ἀναλύσεων τῶν ἰδεολόγων· ἐμφανίζεται μάλλον σάν τεχνικό τους πρότυπο). Στίς ἀρχές τοῦ 18ου αἰῶνα, ὁ Demia εἶχε προτείνει νά διαιρεθεῖ ἡ μαθητεία τῆς ἀνάγνωσης σέ ἐπτά ἐπίπεδα: τό πρῶτο γιά ἐκείνους πού μαθαίνουν τά γράμματα τοῦ ἀλφαβήτου, τό δεύτερο γιά ἐκείνους πού μαθαίνουν νά συλλαβίζουν, τό τρίτο γιά ἐκείνους πού ἀρχίζουν νά ἐνώνουν τίς συλλαβές καί νά φτιάχνουν λέξεις, τό τέταρτο γιά ἐκείνους πού διαβάζουν λατινικά, φράση μέ φράση ἢ περίοδο μέ περίοδο, τό πέμπτο γιά ἐκείνους πού ἀρχίζουν νά διαβάζουν γαλλικά, τό ἕκτο γιά τούς πιό ἱκανούς στήν ἀνάγνωση, καί τό ἕβδομο γιά ἐκείνους πού διαβάζουν τά χειρόγραφα. Σέ περίπτωση, ὅμως, πού οἱ μαθητές θά ἦταν πολλοί, θά μπορούσαν νά δημιουργηθοῦν καί ἄλλες ὑποδιαιρέσεις· ἡ πρώτη τάξη πρέπει νά διαιρεῖται σέ τέσσερες δέσμες: μιᾶ γιά ὄσους μαθαίνουν «τά ἀπλά γράμματα»· μιᾶ δεύτερη γιά ὄσους διδάσκονται τά ἀνακατεμένα γράμματα· μιᾶ τρίτη γιά ὄσους μαθαίνουν συνηρημένα φωνήεντα, αω-ῶ, εω-ῶ· μιᾶ τελευταία γιά ὄσους διδάσκονται διπλά καί συνεχόμενα σύμφωνα (φφ, σσ, ττ, στ). Ἡ δεύτερη τάξη θά διαιρεῖται σέ τρεῖς δέσμες: «μιᾶ γι' αὐτούς πού λένε ὑψηλόφωνα τό κάθε γράμμα καί ὕστερα σχηματίζουν τή συλλαβή (Δέλτα Ὀμικρον, ΔΟ), μιᾶ ἄλλη γιά ἐκείνους πού «προφέρουν τίς πιό δύσκολες συλλαβές, ὅπως λογουχάρη, μπαντ -μπραντ -σπινθ» κ.λπ.⁴³. Κάθε βαθμίδα στή συνδυαστική τῶν στοιχείων πρέπει νά ἐντάσσεται σέ μιᾶ μεγάλη χρονική σειρά, πού ἀποτελεῖ καί μιᾶ φυσική πρόοδο τῆς νόησης καί ἓναν κώδικα γιά τίς παιδαγωγικές διεργασίες.

Ἡ κατάταξη τῶν διαδοχικῶν δραστηριοτήτων σέ «σειρές» ἐπιτρέπει μίαν ἀληθινὴ περίζωση τῆς διάρκειας ἀπὸ τὴν ἐξουσία: τὴ δυνατότητα ἑνὸς ἐξονυχιστικοῦ ἐλέγχου καὶ μιᾶς τακτικῆς παρεμβάσης (γιὰ διαφοροποίηση, διόρθωση, τιμωρία, διαγραφή) σέ κάθε χρονικὴ στιγμή· δυνατότητα χαρακτηρισμοῦ, ἄρα χρησιμοποίησης τῶν ἀτόμων ἀνάλογα μὲ τὸ ἐπίπεδό τους στίς σειρές πού διανύουν· δυνατότητα συσσώρευσης τοῦ χρόνου καὶ τῆς δραστηριότητος καὶ ἐπανεμφάνισής τους ἀθροισμένων καὶ χρησιμοποιήσιμων, σ' ἓνα τελευταῖο ἀποτέλεσμα πού ἀντιπροσωπεύει καὶ τὴν τελειωτικὴ ἱκανότητα ἑνὸς ἀτόμου. Συνάγονται τὰ χρονικὰ διασκορπισμένα στοιχεῖα γιὰ νὰ μετατραποῦν σ' ἓνα κέρδος, καὶ διατηρεῖται ὁ ἔλεγχος σέ μιὰ διάρκεια πού διαφεύγει. Ἡ ἐξουσία σπονδυλώνεται ἄμεσα μὲ τὸν χρόνο· ἐξασφαλίζει τὸν ἔλεγχό του καὶ ἐγγυᾶται τὴ χρήση του.

Οἱ πειθαρχικὲς μέθοδοι ἀποκαλύπτουν ἓναν γραμμικὸ χρόνο πού οἱ στιγμὲς του ἐντάσσονται ἢ μιὰ στῆν ἄλλη, καὶ πού προσανατολίζεται σ' ἓνα τερματικὸ καὶ σταθερὸ σημεῖο. Κοντολογίς, ἓναν «ἐξελικτικὸ» χρόνο. Δέν πρέπει ὡστόσο νὰ ξεχνᾶμε πῶς, ταυτόχρονα, καὶ οἱ διοικητικὲς καὶ οἰκονομικὲς τεχνικὲς ἐλέγχου ἀποκαλύπτουν κι αὐτὲς ἓνα χρόνο κοινωνικὸ, σειραίου τύπου, προσανατολισμένου καὶ σωρευτικοῦ: ἀνακάλυψη μιᾶς ἐξέλιξης μὲ ὄρους «προόδου». Ἐνῶ οἱ πειθαρχικὲς τεχνικὲς ἐμφανίζουν ἀτομικὲς σειρές: ἀνακάλυψη μὲ ὄρους «γένεσης». Πρόοδος τῶν κοινωνιῶν, γένεση τῶν ἀτόμων – αὐτὲς οἱ δύο μεγάλες ἀνακαλύψεις τοῦ 18ου αἰῶνα σχετίζονται ἴσως μὲ τίς νέες τεχνικὲς ἐξουσίες καί, ἀκριβέστερα, μὲ μιὰ νέα μέθοδο διεύθυνσης καὶ χρησιμοποίησης τοῦ χρόνου, μὲ πολυμερῆ κατάτμηση, σειριοποίηση, σύνθεση καὶ ἄθροιση. Μιὰ μακρο-φυσικὴ καὶ μιὰ μικρο-φυσικὴ τῆς ἐξουσίας ἐπέτρεψαν, ὄχι βέβαια τὴν ἀνακάλυψη τῆς ἱστορίας (ἀπὸ καιρὸ δέν χρειάζόταν πιά νὰ ἀνακαλυφθεῖ), ἀλλὰ τὴν ἐνταξὴ μιᾶς διάστασης χρονικῆς, ἐνιαίας, συνεχοῦς, σωρευτικῆς στῆν ἄσκηση τοῦ ἐλέγχου καὶ στῆν πρακτικὴ τῆς κυριαρχίας. Ἡ «ἐξελικτικὴ» ἱστορικότητα, ὅπως διαμορφώνεται τὴν ἐποχὴ ἐκείνη – καὶ τόσο βαθιὰ μάλιστα, ὥστε γιὰ πολλοὺς εἶναι ἀκόμα καὶ σήμερα κάτι τὸ αὐταπόδεικτο – συνδέεται μὲ ἓναν τρόπο λειτουργίας τῆς ἐξουσίας. Μὲ τὸν ἴδιο, ἀσφαλῶς, τρόπο πού καὶ ἡ «ἱστορία-ἀνάμνηση», ὅπως μᾶς παρουσιάζεται στὰ χρονικὰ, στίς γενεαλογίαις, στοὺς ἄθλους, στίς βασιλεῖαις καὶ στὰ γραπτὰ μνημεῖα, εἶχε

συνδεθεί για μεγάλο διάστημα με άλλη μορφή εξουσίας. Μέ τις καινούργιες τεχνικές εξαναγκασμού, ή «δυναμική» των συνεχών εξελίξεων τείνει να αντικαταστήσει τη «δυναστική» των πανηγυρικών έκδηλώσεων.

Πάντως, τό μικρό χρονικό συνεχές τής ατομικότητας-γένεσης φαίνεται να είναι, όπως και ή ατομικότητα-κύτταρο ή ή ατομικότητα-όργανισμός, ένα αποτέλεσμα και ένα αντικείμενο τής πειθαρχίας. Και στό κέντρο τής διάταξης αυτής του χρόνου σέ σειρές, ανακαλύπτουμε μιά διαδικασία πού είναι, για τούτη τή χρονική σειριοποίηση, εκείνο πού ήταν ή «πινακοθεσία» για τήν κατανομή των ατόμων και τήν κυβελική κατάτμηση· ή ακόμα, εκείνο πού ήταν «τά «γυμνάσια» για τήν οίκονομία των δραστηριοτήτων και τόν οργανικό έλεγχο. Πρόκειται για τήν «άσκηση». Ή άσκηση είναι ή τεχνική μέ τήν όποία επιβάλλονται στά σώματα καθήκοντα ταυτόχρονα επαναληπτικά και διαφορετικά, αλλά πάντα κλιμακωτά. Κατευθύνοντας τή συμπεριφορά προς μιά τερματική κατάσταση, ή άσκηση επιτρέπει τόν διηλεκτή χαρακτηρισμό του ατόμου, είτε σέ σχέση μ' αυτό τό τέρμα, είτε σέ σχέση με άλλα άτομα, είτε σέ σχέση μ' έναν όρισμένο τύπο διαδρομής. Έξασφαλίζει έτσι, μέ τή μορφή τής συνέχειας και του καταναγκασμού, μίαν ανάπτυξη, μίαν παρατήρηση, μίαν αξιολόγηση. Πρίν καταλήξει στήν αυστηρά πειθαρχική αυτή μορφή, ή άσκηση είχε μιά μακρόχρονη ιστορία: τή συναντάμε στή στρατιωτική, στή θρησκευτική, στή πανεπιστημιακή πρακτική – άλλοτε ως λειτουργία μύησης και άλλοτε ως προκαταρκτική τελετή, ως θεατρική πρόδα, ως δοκιμασία. Ή γραμμική της όργάνωση, αδιάλειπτα προοδευτική, ή γενετική της εξέλιξη στό κύλισμα του χρόνου εμφανίζονται – τουλάχιστον στον στρατό και στό σχολείο – πολύ αργότερα. Και χωρίς άμφιβολία, ή προέλευσή της είναι θρησκευτική. Όπωσδήποτε, ή ιδέα ενός «προγράμματος» πού θά συνόδευε τό παιδί ως τό τέλος τής εκπαίδευσής του, και πού θά περιλάμβανε, από χρόνο σέ χρόνο και από μήνα σέ μήνα, όλο και πιό περίπλοκες άσκήσεις, παρουσιάστηκε, όπως φαίνεται, για πρώτη φορά σέ μίαν ομάδα μοναχών, τους αποκαλούμενους «Κοινοβιακούς»⁴⁴.» Βαθύτατα έπηρεασμένοι από τόν Ruysbroek και τόν μυστικισμό τής Ρηνανίας, μετέθεσαν ένα μέρος από τις θρησκευτικές τεχνικές στήν εκπαίδευση – και στήν εκπαίδευση όχι μόνο των κληρικών, αλλά και των δημοτικών αρχόντων και των εμπό-

ρων: τό θέμα τῆς τελειότητας στήν ὁποία ὀδηγεῖ ὁ ὑποδειγματικός δάσκαλος, γίνεται στούς ἱερωμένους αὐτούς τό θέμα μιᾶς αὐταρχικῆς τελειοποίησης τῶν μαθητῶν ἀπό τόν καθηγητή· οἱ ὀλοένα καί πιά σκληρές ἀσκήσεις, τίς ὁποῖες προαπαιτεῖ ἡ ἀσκητικὴ ζωή, μετατρέπονται σέ ὄλο καί πιά περίπλοκα καθήκοντα πού σηματοδοτοῦν τήν προοδευτικὴ ἀπόκτηση τῆς γνώσης καί τῆς καλῆς διαγωγῆς· ὁ ἀγῶνας ὀλόκληρης τῆς κοινωνίας γιά τή σωτηρία γίνεται ἡ συλλογική καί διαρκῆς συνδρομή τῶν ἀτόμων, πού ταξινομοῦνται σέ σχέση τό ἓνα πρὸς τό ἄλλο. Αὐτοὶ οἱ τρόποι ζωῆς καί κοινοτικῆς σωτηρίας ὑπῆρξαν ἴσως ὁ πρωταρχικός πυρήνας μεθόδων πού προορίζονταν νά ἀναπτύξουν ἱκανότητες ἀτομικά χαρακτηριζόμενες, ἀλλά συλλογικά ὠφέλιμες⁴⁵. Μέ τή μυστικιστικὴ ἢ ἀσκητικὴ τῆς μορφῆς, ἡ ἀσκησιμότητα ἦταν ἓνας τρόπος διάταξης τοῦ γήινου χρόνου γιά τή σωτηρία τῆς ψυχῆς. Στήν ἱστορία τῆς Δύσης, ἡ ἀσκησιμότητα θά ἀναστρέψει λίγο λίγο τήν ἔννοιά της, διατηρώντας ὅμως πάντα ὀρισμένα ἀπό τά χαρακτηριστικά της: χρησιμεύει γιά τήν ἐξοικονόμηση τοῦ χρόνου τῆς ζωῆς, γιά τήν ὠφέλιμη σῶρευσή του, καί γιά τήν ἐπιβολή τῆς ἐξουσίας διαμέσου τοῦ τακτοποιημένου μέ τοῦτον τόν τρόπο χρόνου. Ἡ ἀσκησιμότητα, στοιχεῖο τώρα μιᾶς πολιτικῆς τεχνολογίας τοῦ σώματος καί τῆς διάρκειας, δέν προσβλέπει σ' ἓνα ἐπέκεινα, ἀλλά τείνει σέ μιάν ἀτέρμονη ἐξαρτοποίηση τοῦ ἀνθρώπου.

Η ΣΥΝΘΕΣΗ ΤΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ

«Ἐὰν παραμερίσουμε πρῶτα πρῶτα τήν παλιά προκατάληψη σύμφωνα μέ τήν ὁποία μέ τήν αὔξηση τοῦ βάρους ἑνός στρατεύματος αὐξάνεται καί ἡ δύναμή του. Ὅλοι οἱ φυσικοὶ νόμοι πού διέπουν τήν κίνηση, κατανοοῦν χίμαιρες ὅταν θελήσει κανεὶς νά τοὺς ἐφαρμόσει στήν τακτική⁴⁶.» Ἐκ τῆς τέλης τοῦ 17ου αἰῶνα, τό τεχνικό πρόβλημα τοῦ πεζικοῦ ἦταν νά ξεφύγει ἀπό τό φυσικό πρότυπο τῆς μάζας. Ὀπλισμένο μέ λόγγες καί μουσκέτα – βραδύχρηστα, ὄχι εὐστοχα – ἓνα σῶμα πεζικοῦ χρησιμοποιοῦταν εἴτε ὡς δῆγμα, εἴτε ὡς τεῖχος ἢ φρούριο: «τό φοβερό πεζικό τοῦ στρατοῦ τῆς Ἰσπανίας»· ἡ κατανομή τῶν στρατιωτῶν μέσα σ' ὅλη τούτη τή μάζα γινόταν κυρίως μέ βάση τήν ἀρχαιότητα καί τήν ἀνδρεία τους· στό κέντρο τοποθετοῦνταν οἱ πιά ἀγύμναστοι, γιά

νά δώσουν βάρος, όγκο και πυκνότητα στο σώμα· μπροστά, στά άκρα και στά πλάγια, οί πιό θαρραλέοι ή οί φημισμένοι για τίς ικανότητές τους. Στην κλασική, όμως, εποχή δημιουργούνται πιό λεπτές διαρθρώσεις: ή μονάδα – σύνταγμα, τάγμα, λόχος, και άργότερα «μεραρχία⁴⁷» – γίνεται ένα είδος μηχανής μέ πολλαπλά έξαρτήματα πού μετατοπίζονται τό ένα σέ σχέση μέ τό άλλο, για νά καταλήξουν σέ κάποιο σχήμα και νά πετύχουν κάποιο ειδικό άποτέλεσμα. Ποιοί εΐναι οί λόγοι τής άλλαγής αυτής; Όρισμένοι εΐναι οικονομικοί: πρέπει κάθε άτομο νά καταστεί χρήσιμο, και ή εκπαίδευση, ή συντήρηση και ό έξοπλισμός του στρατού νά εΐναι άποδοτικοί· νά δοθει στον κάθε στρατιώτη – πολύτιμη μονάδα – ένα μέγιστο όριο άποτελεσματικότητας. Άλλά οί οικονομικοί αυτοί λόγοι δέν μπόρεσαν νά γίνουν καθοριστικοί παρά ύστερα από μιά τεχνική πρόοδο: τήν ανακάλυψη του τουφεκιού⁴⁸. Άκριβέστερο και ταχύτερο από τό μουσκέτο, τό τουφέκι άξιοποιούσε τήν επιδεξιότητα του στρατιώτη· ικανότερο νά πετύχει έναν καθορισμένο στόχο, επέτρεπε τήν εκμετάλλευση τής δύναμης του πυρός στο άτομικό επίπεδο· και αντίστροφα, καθιστούσε στόχο του έχθρου τον κάθε στρατιώτη, άπαιτώντας έτσι μεγαλύτερη κινητικότητα· όδηγοΐσε, επομένως, στην έξαφάνιση μιās τεχνικής τής μάζας, προς όφελος μιās τέχνης πού διένειμε τίς μονάδες και τούς άνδρες κατά μήκος εκτεταμένων γραμμών, σχετικά ευλύγιστων κι ευκίνητων. Άπό εδώ και ή άνάγκη μιās μελετημένης μεθόδου καθορισμού των άτομικών και συλλογικών θέσεων, των μετατοπίσεων ομάδων ή άπομονωμένων στοιχείων, άλλαγών θέσης, του περάσματος από μιά διάταξη σέ άλλη· κοντολογίς, ή άνάγκη νά επινοηθεί ένας μηχανισμός πού δέν θά βασιζόταν πιά στην ακίνητη ή κινητή μάζα, αλλά σέ μιά γεωμετρία από διαιρετά τμήματα πού βασική μονάδα τους θά ήταν ό ευκίνητος στρατιώτης μέ τό τουφέκι του⁴⁹. και πίσω από τον ίδιο τό στρατιώτη, οί ελάχιστες κινήσεις, οί χρόνοι στοιχειωδών κινήσεων, τά τμήματα χώρων πού κατέχονται ή διασχίζονται.

Τά ίδια προβλήματα παρουσιάζονται όταν πρόκειται νά συγκροτηθεί μιά παραγωγική δύναμη μέ άπόδοση άνώτερη από τό άθροισμα των άτομικών δυνάμεων πού τή συνθέτουν: «Ή σύνθετη ήμέρα εργασίας πρέπει νά άποκτήσει τήν άνώτερη αυτήν παραγωγικότητα πολλαπλασιάζοντας τή μηχανική δύναμη εργασίας, επεκτείνοντας τή δράση της στον χώρο ή συμπτύσσοντας τό

πεδίο παραγωγής σέ σχέση μέ τήν κλίμακά της, ἐπιστρατεύοντας στίς κρίσιμες στιγμές μεγάλες ποσότητες ἐργασίας... Ἡ εἰδική δύναμη τῆς σύνθετης ἡμέρας ἐργασίας εἶναι μιὰ κοινωνική δύναμη ἐργασίας, ἢ μιὰ δύναμη τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας. Γεννιέται ἀπό τήν ἴδια τή συνεργασία⁵⁰.»

Ἐμφανίζεται ἔτσι μιὰ καινούργια ἀπαιτήση στήν ὁποία πρέπει νά ἀνταποκριθεῖ ἡ πειθαρχία: ἡ κατασκευή μιᾶς μηχανῆς πού τά ἀποτελέσματά της θά μεγιστοποιοῦνται χάρις στή μελετημένη συναρμογή τῶν στοιχειωδῶν κομματιῶν πού τήν ἀποτελοῦν. Ἡ πειθαρχία δέν εἶναι πιά ἀπλῶς μιὰ τέχνη κατανομῆς τῶν σωμάτων, ἀπόσπασης καί σώρευσης τοῦ χρόνου, ἀλλά σύνθεσης τῶν δυνάμεων γιά τήν ἀπόκτηση ἑνός τελεσφόρου μηχανισμοῦ. Ἡ ἀπαιτήση αὐτή ἐκφράζεται μέ πολλούς τρόπους.

1. – Κάθε μεμονωμένο σῶμα γίνεται ἕνα στοιχεῖο πού μποροῦμε νά τό τοποθετήσουμε, νά τό κινήσουμε, νά τό συναρμόσουμε σέ ἄλλα: Ἡ ἀνδρεία του ἢ ἡ δύναμή του παύουν νά εἶναι οἱ κυριότερες μεταβλητές πού τό προσδιορίζουν· εἶναι πιά πολύ ἡ θέση πού κατέχει, ἡ ἀπόσταση πού καλύπτει, ἡ τακτικότητα, ἡ σωστή σειρά πού σύμφωνα μ' αὐτές ἐκτελεῖ τίς μετατοπίσεις του. Ὁ στρατιώτης εἶναι πρῶτα ἀπ' ὅλα ἕνα τμήμα κινητοῦ χώρου, καί μόνο κατά δεύτερο λόγο εἶναι ἀνδρεία καί φιλότιμο. Χαρακτηρισμός τοῦ στρατιώτη ἀπό τόν Guibert: «Ὅταν εἶναι ὑπό τά ὄπλα καταλαμβάνει χῶρο δυό ποδιῶν, στή μεγαλύτερη διάμετρό του, δηλαδή ἀπό τό ἕνα ἄκρο στό ἄλλο, καί περίπου ἑνός ποδιοῦ στό μεγαλύτερο φάρδος του, δηλαδή ἀπό τό στήθος ὡς τούς ὤμους· σ' αὐτά πρέπει νά προσθέσουμε τήν ἀπόσταση ἑνός ποδιοῦ ἀνάμεσα στόν ἴδιο καί στόν στρατιώτη πού τόν ἀκολουθεῖ· ἄθροισμα, πρὸς ὅλες τίς κατευθύνσεις, δυό πόδια μήκος καί πλάτος κατά στρατιώτη, πράγμα πού δείχνει ὅτι ἕνα τάγμα μαχόμενου πεζικοῦ καταλαμβάνει, εἴτε κατά τό μέτωπο, εἴτε κατά τό βάθος, τό διάστημα τόσων βηματίων, ὅσοι εἶναι οἱ στοιχοὶ του⁵¹.» Λειτουργικός περιορισμός τοῦ σώματος. Ἄλλά καί ἔνταξη αὐτοῦ τοῦ σώματος-τμήματος σ' ἕνα σύνολο ὅπου συναρθρώνεται. Ὁ στρατιώτης, πού τό σῶμα του ἔχει γυμναστεῖ γιά νά λειτουργεῖ, τμηματικά, σέ καθορισμένες ἐπιχειρήσεις, ὀφείλει μέ τή σειρά του νά ἀποτελεῖ στοιχεῖο ἑνός μηχανισμοῦ ἄλλου ἐπιπέδου. Οἱ στρατιῶτες πρέπει πρῶτα νά ἐκπαιδεύονται «ἕνας ἕνας, ὕστερα δυό δυό, καί ἀργότερα πολλοί μαζί... Ὅσο γιά τόν χειρισμό τῶν

ὄπλων, ὅταν οἱ στρατιῶτες θά ἔχουν ἐκπαιδευθεῖ σ' αὐτόν χωριστά ὁ καθένας, τότε μόνο θά ἀρχίσουν νά ἐκτελοῦν τόν χειρισμό αὐτόν δυό δυό καί ν' ἀλλάζουν θέση κάθε τόσο, ὥστε ὁ στρατιώτης πού βρῖσκεται ἀριστερά νά μάθει νά εὐθυγραμμίζεται μ' ἐκείνον πού βρῖσκεται στή δεξιά⁵².» Ἔτσι, τό σῶμα ἀρχίζει νά ἀποτελεῖ ἐξάρτημα μιάς πολυμηχανικῆς μηχανῆς.

2. – Ἐξαρτήματα εἶναι ἀκόμα καί οἱ διάφορες χρονολογικές σειρές πού ἡ πειθαρχία πρέπει νά συνδυάζει γιά νά σχηματίζει ἕνα σύνθετο χρόνο. Ὁ χρόνος τῶν μὲν πρέπει νά προσαρμόζεται στόν χρόνο τῶν ἄλλων, ὥστε νά ἀποσπᾶται ἀπό τόν καθένα τό ἀνώτατο ποσό δύναμης, καί ἀπό ὅλους μαζί, ἕνα βέλτιστο ἀποτέλεσμα. Ὁ Serwan δραματιζόταν ἕνα στρατιωτικό μηχανισμό πού θά κάλυπτε ὅλη τήν ἐπικράτεια καί ὅπου ὁ καθένας θά ἐργαζόταν ἀδιάκοπα, ἀλλά μέ τρόπο διαφορετικό, σύμφωνα μέ τό ἐξελικτικό τμήμα, τή γενική σειρά ὅπου θά ἀνήκε. Ἡ στρατιωτική ζωὴ θά ἀρχιζε σέ πολύ μικρὴ ἡλικία· τά παιδιά θά διδάσκονταν τήν πολεμικὴ τέχνη μέσα σέ «στρατιωτικούς πύργους»· καί ἡ ζωὴ αὐτὴ θά ἔπαιρνε τέλος μέσα στοὺς ἴδιους αὐτοὺς πύργους, ὅπου οἱ παλαίμαχοι, ὡς τήν τελευταία τους πνοή, θά δίδασκαν τά παιδιά, θά γύμναζαν τοὺς νεοσύλλεκτους, θά προῖσταντο στίς ἀσκήσεις τῶν στρατιωτῶν, θά τοὺς ἐπιτηροῦσαν ὅταν αὐτοὶ θά ἐκτελοῦσαν δημόσια ἔργα, καί τέλος θά συνέβαλλαν στήν ἐπικράτηση τῆς τάξης μέσα στή χώρα, ὅσον καιρό ὁ στρατός θά πολεμοῦσε στή συνόρα. Ἀπὸ τήν κάθε στιγμή τῆς ζωῆς εἶναι δυνατόν νά ἀντλήσουμε δυνάμεις, φτάνει νά ξέρουμε νά τὴν ξεχωρίσουμε καί νά τὴν συνδυάσουμε μέ ἄλλες. Γι' αὐτό καί στή μεγάλα ἐργαστήρια ἐπιστρατεύουν παιδιά καί γέροντες, πού διαθέτουν ὀρισμένες στοιχειώδεις ικανότητες· ἔτσι, δέν εἶν' ἀνάγκη νά χρησιμοποιοῦνται ἐργάτες πού αὐτοὶ διαθέτουν ἄλλες ἐπιδεξιότητες· ἐπὶ πλέον τά παιδιά καί οἱ γέροι εἶναι κατὰ κανόνα φτηνά ἐργατικά χέρια καί, τέλος, ἂν δουλεύουν δέν ἐπιβαρύνουν κανένα: «Ἡ ἐργαζόμενη ἀνθρωπότητα – ἔλεγε ἕνας ἐφοριακὸς ἀναφερόμενος σέ μιὰν ἐπιχείρηση τῆς Angers – μπορεῖ νά βρεῖ σέ τοῦτο τό ἐργοστάσιο, ἀπὸ τὴν ἡλικία τῶν 10 ἐτῶν ὡς τὰ γηρατεία, μεθόδους καταπολέμησης τῆς ὀκνηρίας καί τῆς ἐξαθλίωσης πού εἶναι ἐπακόλουθό τῆς⁵³.» Ἀλλά, χωρὶς ἀμφιβολία, ἡ συναρμογὴ αὐτὴ διαφορετικῶν χρονολογιῶν θά εἶναι πιὸ ἐκλεπτυσμένη στή στοιχειώδη ἐκπαίδευση. Ἀπὸ τόν 17ο αἰῶνα ὡς τὴν υἱοθέτηση – στίς ἀρχές τοῦ

19ου – τῆς μεθόδου Lancaster, ὁ πολύπλοκος μηχανισμός τοῦ ἀλληλοδιδασκατικοῦ σχολείου θά φτιάχεται γρανάζι μέ γρανάζι: ἀνατέθηκαν πρῶτα στούς μεγαλύτερους μαθητές καθήκοντα ἀπλῆς ἐπιτήρησης, ἔπειτα ἐλέγχου τῆς ἐργασίας καί ἀργότερα διδασκαλίας· ἔτσι πού τελικά, ὅλος ὁ χρόνος ὄλων τῶν μαθητῶν ἔφτασε νά ἀφιερώνεται εἴτε στή διδασκαλία εἴτε στή μάθηση. Τό σχολεῖο γίνεται ἕνας μηχανισμός μάθησης ὅπου ὁ κάθε μαθητής, τό κάθε ἐπίπεδο καί ἡ κάθε στιγμή, ἀν συνδυάζονται ὅπως πρέπει, χρησιμοποιοῦνται διαρκῶς στή γενική διαδικασία τῆς ἐκπαίδευσης. Ἐνας ἀπό τούς ὑπέρμαχους τοῦ ἀλληλοδιδασκατικοῦ σχολείου δείχνει τόν βαθμό αὐτῆς τῆς προόδου: «Σ' ἕνα σχολεῖο μέ 360 παιδιά, ὁ δάσκαλος πού θά ἐπιθυμοῦσε νά διδάξει τόν κάθε μαθητή μέ τή σειρά του σέ μιά παράδοση τριῶν ὥρων δέν θά διέθετε περισσότερο ἀπό μισό λεπτό γιά τόν καθένα. Ἐνῶ μέ τή νέα μέθοδο, οἱ 360 μαθητές διδάσκονται γραφή, ἀνάγνωση καί ἀριθμητική δυόμισι ὥρες τήν ἡμέρα ὁ καθένα⁵⁴.»

3. – Ὁ προσεκτικά ὑπολογισμένος αὐτός συνδυασμός τῶν δυνάμεων ἀπαιτεῖ ἕνα ἀκριβόλογο σύστημα διοίκησης. Ὅλη ἡ δραστηριότητα τοῦ πειθαρχημένου ἀτόμου πρέπει νά ρυθμίζεται καί νά ἐνισχύεται μέ ἐντολές, πού ἡ ἀποτελεσματικότητά τους βασίζεται στή συντομία καί στή σαφήνεια· μιά διαταγή δέν χρειάζεται ἐξήγηση οὔτε κἀν διατύπωση· πρέπει καί ἀρκεῖ μόνο νά προκαλεῖ τήν ἀπαιτούμενη συμπεριφορά. Ἡ σχέση ἀνάμεσα σ' ἐκεῖνον πού ἐπιβάλλει τήν πειθαρχία καί σ' ἐκεῖνον πού ὑποβάλλεται σ' αὐτήν, εἶναι σχέση σηματοδότησης: δέν χρειάζεται νά κατανοήσει κανεῖς τήν ἐντολή, ἀλλά νά ἀντιληφθεῖ τό σῆμα καί νά ἀντιδράσει ἀμέσως σ' αὐτό, σύμφωνα μ' ἕναν κώδικα λίγο πολύ τεχνητόν καί προκαθορισμένον. Τά σώματα πρέπει νά εἶναι τοποθετημένα σ' ἕναν μικρό κόσμον ἀπό σήματα, καί στό καθένα ἀπ' αὐτά νά ἀντιστοιχεῖ μιά καί μόνη ὑποχρεωτική ἀπάντηση: τεχνική ἐγκύμνασης πού «ἀποκλείει μέ τρόπο τυραννικό τό παραμικρό παράπονον, καί τήν παραμικρή μεμψιμοιρία»· ὁ πειθαρχημένος στρατιώτης «ἀρχίζει νά ὑπακούει σέ ὁποιαδήποτε διαταγή· ἡ ὑπακοή του εἶναι ἄμεση καί τυφλή· καί τό ἐλάχιστον ἀκόμα δείγμα ἀνυπακοῆς καί ἡ ἐλάχιστη καθυστέρηση εἶναι ἐγκλημα⁵⁵.» Μέ τόν ἴδιο τρόπο πρέπει νά γίνεται καί ἡ ἐγκύμναση τῶν μαθητῶν: λίγα λόγια, καμιά ἐξήγηση, τελικά μιά ἀπόλυτη σιγή πού θά διακόπτεται μόνο ἀπό σήματα: κώδωνες, κρούση τῶν χερῶν,

χειρονομίες, μιά άπλή ματιά του δασκάλου, ή ακόμα και ή μικρή εκείνη ξύλινη συσκευή πού χρησιμοποιουσαν οι «Άδελφοί των Χριστιανικών Διδασκαλείων», και πού όνομαζόταν «Σήμα»· αυτή έπρεπε νά εκφράζει, μέ τή μηχανική της συντομία, τόσο τήν τεχνική τής διοίκησης όσο και τήν ήθική τής ύπακοης. «Πρώτη και κυριότερη χρήση του σήματος είναι νά τραθήξει μονομιās όλα τά βλέμματα των μαθητών στον δάσκαλο και νά τους κάνει προσεκτικούς σ' αυτό πού ό δάσκαλος θέλει νά τους γνωστοποιήσει. Έτσι, κάθε φορά πού θέλει νά τραθήξει τήν προσοχή των παιδιών και νά διακόψει οποιαδήποτε άσκηση, θά κρούσει μιά και μόνη φορά τήν ξύλινη συσκευή. Ένας καλός μαθητής, κάθε φορά πού άκούει τό Σήμα θά φαντάζεται πώς άκούει τή φωνή του δασκάλου, ή μάλλον τή φωνή του Θεου του ίδιου, πού τον καλεί μέ τό όνομά του. Θά νιώσει τότε, αυτό πού ένιωσε ό νεαρός Σαμουήλ και θά πει, όπως εκείνος, από τά βάθη τής ψυχής του: Κύριε, έδω είμαι.» Ό μαθητής πρέπει νά μάθει τον κώδικα των σημάτων και νά ανταποκρίνεται αυτόματα στο καθένα τους. «Όταν τελειώσει ή προσευχή, ό δάσκαλος κρούει τό Σήμα μιά και μόνη φορά, κοιτάζοντας τό παιδί πού πρόκειται νά διαβάσει, και του κάνει νόημα νά αρχίσει. Για νά σταματήσει εκείνον πού διαβάσει, ξανακρούει μιά φορά τό Σήμα... Για νά κάνει νόημα στο παιδί πού διαβάσει νά επανορθώσει ένα γράμμα, μιά συλλαβή ή μιά λέξη πού έχει προφέρει λαθεμένα, χτυπά δυό φορές – διαδοχικά και άπανωτά. Άν ύστερα από τήν παρατήρηση πού του έγινε, ό μαθητής δέν ξαναρχίσει τή λέξη πού πρόφερε λαθεμένα (διότι έχει στο μεταξύ διαβάσει πολλές άλλες ύστερα από αυτήν), ό δάσκαλος χτυπά τρεις φορές, διαδοχικά και άπανωτά, για νά του δώσει νά καταλάβει πώς πρέπει νά ξαναδιαβάσει όλη τήν περικοπή, και επαναλαμβάνει τό Σήμα ώσπου νά φτάσει ό μαθητής στη συλλαβή ή στη λέξη πού είχε λαθεμένα προφέρει⁵⁶.» Τό άλληλοδιδακτικό σχολείο υπερθεματίζει στον έλεγχο αυτόν τής συμπεριφοράς μ' ένα σύστημα σημάτων στα όποια ό μαθητής πρέπει νά αντιδρά αυτοστιγμεί. Άκόμα και οι προφορικές έντολές πρέπει νά λειτουργούν ως στοιχεία σηματοδότησης: «Καθήστε στα θρανία σας. Στη λέξη καθήστε, τά παιδιά βάζουν τό δεξί τους χέρι μέ κρότο στα θρανία και ταυτόχρονα περνούν τό πόδι τους στο κάτω μέρος του. Όταν άκουστουν οι λέξεις στα θρανία σας, περνούν τό άλλο πόδι και κάθονται μπροστά στις πλάκες

τους... Πάρτε πλάκες: στή λέξη πάρτε τὰ παιδιά πιάνουν μέ τό δεξί χέρι τό σπάγγο πού χρησιμεύει γιά τό κρέμασμα τῆς πλάκας στό καρφί τό ὁποῖο εἶναι μπροστά τους καί μέ τό ἄριστερό ἄρπάζουν τήν πλάκα ἀπό τή μέση· στή λέξη πλάκα, τήν ξεκρεμᾶνε καί τήν ἀποθέτουν στό θρανί⁵⁷.»

Συνοψίζοντας, μποροῦμε νά ποῦμε πώς ἡ πειθαρχία, μέ βάση τά σώματα πού ἐλέγχει, κατασκευάζει τέσσερις τύπους ἀτομικότητας, ἢ μάλλον μίαν ἀτομικότητα προικισμένη μέ τέσσερα χαρακτηριστικά: εἶναι κυψελική (λόγω τῆς χωρικής κατανομῆς), εἶναι ὀργανική (χάρη στήν κωδικοποίηση τῶν δραστηριοτήτων), εἶναι γενετική (χάρη στή συσώρευση τοῦ χρόνου), εἶναι συνδυαστική (χάρη στή σύνθεση τῶν δυνάμεων). Καί γιά νά τά πετύχει ὅλα αὐτά, ἡ πειθαρχία κινητοποιεῖ τέσσερις σπουδαῖες τεχνικές: φτιάχνει πίνακες, ἐντέλλεται γυμνάσια, ἐπιβάλλει ἀσκήσεις καί, τέλος, γιά νά ἐξασφαλίσει τόν συνδυασμό τῶν δυνάμεων, σκαρώνει «τακτικές». Ἡ τακτική, τέχνη νά κατασκευάζει κανεῖς, μέ τὰ περιορισμένα σέ ὀρισμένο τόπο σώματα, τίς κωδικοποιημένες δραστηριότητες καί τίς ἐπίκτητες ἱκανότητες, μηχανισμούς ὅπου τό γινόμενο τῶν διαφορετικῶν δυνάμεων αὐξάνει μέ τόν ὑπολογισμένο συνδυασμό τους, εἶναι χωρίς ἀμφιβολία ἡ ἀνώτερη μορφή πειθαρχικῆς πρακτικῆς. Σ' αὐτή τή γνώση, οἱ θεωρητικοί τοῦ 18ου αἰώνα ἔβλεπαν τό γενικό θεμέλιο ὅλης τῆς στρατιωτικῆς πρακτικῆς, ἀπό τόν ἔλεγχο καί τήν ἄσκηση τῶν ἀτομικῶν σωμάτων μέχρι τή χρησιμοποίηση τῶν εἰδικῶν δυνάμεων μέ τίς πιό περίπλοκες πολλαπλότητες. Ἀρχιτεκτονική, ἀνατομία, μηχανική, οἰκονομία τοῦ πειθαρχικοῦ σώματος: «Γιά τούς περισσότερους στρατιωτικούς, ἡ τακτική δέν εἶναι παρά ἓνας μονάχα κλάδος τῆς εὐρύτατης πολεμικῆς ἐπιστήμης· γιά μένα εἶναι ἡ βάση αὐτῆς τῆς ἐπιστήμης· εἶναι ἡ ἴδια αὐτή ἐπιστήμη, ἀφοῦ διδάσκει μέ ποιό τρόπο μποροῦν νά ὀργανωθοῦν τά στρατεύματα, μέ ποιό τρόπο διατάσσονται, κινοῦνται, μάχονται· ἀφοῦ μόνη αὐτή εἶναι ἱκανή νά ἀναπληρώσει τήν ἀριθμητική δύναμη καί νά χειριστεῖ ἓνα πλῆθος ἀνθρώπων· αὐτή, τέλος, περιλαμβάνει καί τή γνώση τῶν ἀνθρώπων, τῶν ὄπλων, τῶν τάσεων, τῶν περιστάσεων, ἀφοῦ μόνο μέ τό συνδυασμό τῶν γνώσεων αὐτῶν εἶναι δυνατόν νά καθοριστοῦν οἱ κινήσεις ἑνός στρατεύματος⁵⁸.» Κι ἀκόμα: «ὁ ὄρος αὐτός [τακτική]... μᾶς δίνει τήν ἰδέα τῆς θέσης τῶν ἀνδρῶν πού συνθέτουν μίαν ὁποιαδήποτε στρατιωτική μονάδα σέ σχέση μέ τή

θέση τῶν ἄλλων μονάδων πού συνθέτουν μιά στρατιά, μέ τίς κινήσεις τους καί τή δράση τους, καθώς καί μέ τίς μεταξύ τους σχέσεις⁵⁹.»

Μπορεῖ ὁ πόλεμος ὡς στρατηγική νά εἶναι ἡ συνέχιση τῆς πολιτικῆς. Δέν πρέπει ὁμως νά ξεχνᾶμε πώς ἡ «πολιτική» θεωρήθηκε ὡς ἡ συνέχιση, ἂν ὄχι ἀκριβῶς καί ἄμεσα, τοῦ πολέμου, τουλάχιστον τοῦ στρατιωτικοῦ προτύπου πού χρησιμοποιεῖται ὡς βασικό μέσο γιά τήν πρόληψη πολιτικῶν ταραχῶν. Ἡ πολιτική ὡς τεχνική τῆς ἐσωτερικῆς εἰρήνης καί τάξης, ἐπιδίωξε νά χρησιμοποιήσῃ τό σύστημα τοῦ τέλειου στρατοῦ, τῆς πειθαρχημένης μάζας, τῆς ὑπάκουης καί χρήσιμης στρατιωτικῆς μονάδας, τοῦ συντάγματος στό στρατόπεδο ἢ στά πεδία, στά γυμνάσια καί στίς ἀσκήσεις. Στά μεγάλα κράτη τοῦ 18ου αἰῶνα, ὁ στρατός ἐγγυᾶται τήν ἐσωτερική εἰρήνη, ἴσως διότι εἶναι μιά πραγματική δύναμη, μιά ρομφαία πάντα ἀπειλητική· ἀλλά καί διότι εἶναι μιά τεχνική καί μιά γνώση πού μποροῦν νά προβάλουν τό σχῆμα τους στό κοινωνικό σῶμα. Ἄν ὑπάρχει μιά σειρά «πολιτική-πόλεμος» πού περνάει μέσα ἀπό τή στρατηγική, ὑπάρχει ὁμως καί μιά σειρά «στρατός-πολιτική» πού περνάει μέσα ἀπό τήν τακτική. Ἡ στρατηγική εἶναι ἐκείνη πού μᾶς δίνει τή δυνατότητα νά ἀντιλαμβανόμαστε τόν πόλεμο σάν ἕναν τρόπο διεξαγωγῆς τῆς πολιτικῆς ἀνάμεσα στά κράτη· ἐνῶ ἡ τακτική εἶναι ἐκείνη πού μᾶς δίνει τή δυνατότητα νά βλέπουμε τόν στρατό σάν ἕνα βασικό στοιχεῖο γιά τή διαφύλαξη τῆς εἰρήνης στήν πολιτική κοινωνία. Στήν κλασική ἐποχή γεννήθηκε ἡ μεγάλη πολιτική καί πολεμική στρατηγική, μέ βάση τήν ὁποία τά Ἔθνη προβαίνουν στήν ἀναμέτρηση τῶν οικονομικῶν καί δημογραφικῶν τους δυνάμεων· ἀλλά στήν ἐποχή αὐτή γεννήθηκε καί ἡ ἐξονυχιστική στρατιωτική καί πολιτική τακτική πού ἐπιτρέπει στά κράτη νά ἐλέγχουν τά ἀτομικά σώματα καί τίς ἀτομικές δυνάμεις. «Ὁ» στρατιωτικός – ὁ στρατιωτικός θεσμός, ὁ στρατιωτικός ὡς ἄτομο, ἡ πολεμική ἐπιστήμη, ὅλα τους τόσο διαφορετικά ἀπό ἐκεῖνα πού χαρακτηρίζαν τόν «πολεμιστή» – ξεχωρίζει, κατά τήν κλασική περίοδο, στό σημεῖο σύζευξης τοῦ πολέμου καί τῶν θορύβων τῆς μάχης ἀπό τή μιά μεριά, καί ἀπό τήν ἄλλη στό σημεῖο σύζευξης τῆς τάξης καί τῆς ὑπάκουης σιωπῆς τῆς εἰρήνης. Οἱ ἱστορικοί τῶν ἰδεῶν ἀποδίδουν εὐκολα τό δράμα μιᾶς τέλειας κοινωνίας στούς φιλοσόφους καί στούς νομομαθεῖς τοῦ 18ου αἰῶνα· ὠστόσο, ὑπῆρξε καί ἕνα στρατιωτικό

δραμα τῆς κοινωνίας, τό ὁποῖο εἶχε σάν πλαίσιο ἀναφορᾶς ὄχι τή φυσική κατάσταση τοῦ ἀνθρώπου ἀλλά τά ἐπιμελῶς ὑποταγμένα γρανάζια μιᾶς μηχανῆς, ὄχι τό πρωταρχικό συμβόλαιο ἀλλά τούς μόνιμους καταναγκασμούς, ὄχι τά θεμελιακά δικαιώματα ἀλλά τά ὄλο καί πιό προχωρημένα ἀτέλειωτα ντρεσαρίσματα, ὄχι τή θέληση τοῦ συνόλου ἀλλά τήν αὐτόματη ὑπακοή.

«Πρέπει νά ἐπιβάλλουμε τήν ἐθνική πειθαρχία», ἔλεγε ὁ Guibert. «Τό Κράτος, ὅπως τό βλέπω, πρέπει νά ἔχει μιάν ἀπλή καί στέρεη διοίκηση, εὐκολοκυβέρνητη. Νά μοιάζει μέ ἐκείνες τίς τεράστιες μηχανές πού μέ ἐλάχιστα περίπλοκα μέσα ἐνέργειας πετυχαίνουν σπουδαῖα ἀποτελέσματα· ἡ δύναμη αὐτοῦ τοῦ κράτους νά ἀντλεῖται ἀπό τήν ἴδια του τή δύναμη, καί ἡ εὐμάρειά του ἀπό τήν ἴδια του τήν εὐμάρεια. Ὁ χρόνος πού ὄλα τά φθείρει, νά αὐξάνει τήν ἰσχύ του. Καί νά διαψεύδει τήν ἀγοραία προκατάληψη πού κάνει πολλούς νά φαντάζονται ὅτι οἱ Αὐτοκρατορίες ὑπόκεινται σ' ἕναν ἀδήριτο νόμο παρακμῆς καί κατάρρευσης⁶⁰.» Τό ναπολεόντειο καθεστῶς δέν εἶναι μακριά καί μαζί του ἡ κρατική αὐτή μορφή πού θ' ἀπομείνει ὕστερα ἀπό τοῦτο τό καθεστῶς καί πού, ὅπως ὁ καθένας ξέρει, προετοιμάστηκε ἀπό νομομαθεῖς ἀλλά καί ἀπό στρατιῶτες, ἀπό συμβούλους ἐπικρατείας καί ἀπό κατώτερους ἀξιωματικούς, ἀπό ἀνθρώπους τοῦ νόμου καί ἀπό ἀνθρώπους τοῦ στρατοπέδου. Ἡ ἀναφορά στούς Ρωμαίους πού συνοδεύει αὐτόν τόν σχηματισμό ἐνέχει τόν διπλό τοῦτο δείκτη: τούς πολίτες καί τούς λεγεωνάριους, τόν νόμο καί τά γυμνάσια. Καί ἐνῶ οἱ νομομαθεῖς καί οἱ φιλόσοφοι ἀναζητοῦσαν σ' αὐτό τό Συμβόλαιο ἕνα ἀρχέγονο πρότυπο γιά τή δόμηση ἢ τήν ἀναδόμηση τοῦ κοινωνικοῦ σώματος, οἱ στρατιωτικοί, καί μαζί μ' αὐτούς οἱ τεχνικοί τῆς πειθαρχίας, ἐκπονοῦσαν τίς μεθόδους γιά τόν ἀτομικό καί συλλογικό καταναγκασμό τῶν σωμάτων.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. L. de Montgommery, *Ἡ Γαλλική Ἐθνοφυλακή* (La Milice Française), ἔκδοση τοῦ 1636, σελ. 6 καί 7.
2. *Διάταγμα τῆς 20 Μαρτίου τοῦ 1764*.
3. Ὁ.π.

4. Στρατάρχη της Σαξωνίας (Maurice, comte de Saxe), *Τά όνειροπολήματά μου* (Mes rêveries), τόμ. Ι, *Πρόλογος*, σελ. 5.
5. J.-B. de La Salle, *Πραγματεία για τίς υποχρεώσεις τών ιερομένων δασκάλων τών Χριστιανικών Σχολών* (Traité sur les obligations des frères des Écoles chrétiennes), έκδ. του 1783, σελ. 238-239.
6. Ό Ε. Geoffroy Saint-Hilaire αποδίδει τή δήλωση τούτη στον Βοναπάρτη, στήν Είσαγωγή του έργου του, *Συνθετικές και Ιστορικές γνώσεις φυσικής φιλοσοφίας* (Notions synthétiques et historiques de philosophie naturelle).
7. J. B. Treilhard, *Διασκεπτικό του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας* (Motifs du code d' instruction criminelle), 1808, σελ. 14.
8. Τα παραδείγματά μου θά τά διαλέξω από τά στρατιωτικά, Ιατρικά, σχολικά και βιομηχανικά ιδρύματα. Θά μπορούσαν νά άντληθοῦν και άλλα παραδείγματα από τόν άποικισμό, τή δουλεία, τίς φροντίδες κατά τήν παιδική ήλικία.
9. Βλ. Ph. Aigiès, *Τό παιδί και ή οίκογένεια* (L' Enfant et la famille), 1960, σελ. 308-313. Καί G. Snyders, *Ή παιδαγωγική στή Γαλλία κατά τόν 17ο και 18ο αιώνα* (La Pédagogie en France aux XVIIème et XVIIIème siècles), 1965, σελ. 35-41.
10. *Τό στρατιωτικό διάταγμα* (L' ordonnance militaire), τόμ. XII, 25 Σεπτεμβρίου 1719. (Βλ. πίν. άριθ. 5).
11. Daisy, *Τό Βασίλειο τής Γαλλίας* (Le Royaume de France), 1745, σελ. 201-209. Άνώνυμο υπόμνημα του 1775 (Πολεμικά Άρχεία, 3689 φύλλο 156). Α. Navereau, *Ή στέγαση και τά πολεμικά εργαλεία από τά 1439 ώς τά 1789* (Le logement et les ustensiles des gens de guerre de 1439 à 1789), 1924, σελ. 132-135. Βλ. πίνακες 5 και 6.
12. *Σχέδιο κανονισμού για τό Χαλυθουργείο τής Amboise* (Projet de règlement pour l' aciérie d' Amboise), (Έθνικά Άρχεία, φύλλο 121).
13. Άπόμνημα στον βασιλιά αναφορικά μέ τό εργοστάσιο όπου κατασκευάζονται τα πανιά τών ιστιοφόρων στήν Angers, in V. Dauphin, *Έρευνα για τά ύφαντουργεία τής Ανζου* (Recherches sur l' industrie textile en Anjou), 1913, σελ. 199.
14. *Κανονισμός για τήν κοινότητα τών κοριτσιών του Ίδρύματος «Ό Καλός Ποιμήν»* (Règlement pour la communauté des filles du Bon Pasteur), in Delamare, *Πραγματεία για τήν άστυνομία* (Traité de Police), διβλ. III, τίτλος V, σελ. 507. Βλ. επίσης πίν. 9.
15. Κανονισμός του εργοστασίου του Saint-Maur. Έθνική Βιβλιοθήκη, Συλλογή Delamare. *Βιοτεχνίες* III.
16. Βλ. τά όσα έλεγε ό La Métherie, όταν έπισκέφθηκε τό Le Creusot: «Τά κτίρια για ένα τόσο ώραιο ίδρυμα και τόσο πολλά και διαφορετικά έργα, έπρεπε νά είναι αρκετά ευρύχωρα, για νά αποφεύγεται ή σύγχυση μεταξύ τών εργατών κατά τόν χρόνο τής εργασίας». (Journal de Physique, τόμ. XXX, 1787, σελ. 66).
17. Βλ. C. de Rochemontείx, *Ένα κολλέγιο στον 17ο αιώνα* (Un collège au XVIIe siècle). 1889, τόμ. III, σελ. 51 κ. έ.
18. J.-B. de La Salle, *Διεύθυνση τών χριστιανικών σχολείων* (Conduite des écoles chrétiennes), Έθν. Βιβλιοθήκη, Χειρόγραφο 11759, σελ. 248-249. Λίγα χρόνια πριν, ό Batencour είχε προτείνει νά χωρίζονται οι σχολικές αίθουσες σε τρία μέ-

ρη: «Στό πιό τιμητικό γιά δσους διαδάσκονται λατινικά... Θά ήταν ευχής έργον νά υπάρχουν τόσες θέσεις γύρω στά τραπέζια όσοι είναι οί γράφοντες, ώστε νά αποφεύγονται οί συγχύσεις πού δημιουργούν οί όκηνηροί». Σ' ένα άλλο μέρος, θά τοποθετούνται όσοι μαθαίνουν ανάγνωση: μιά σειρά θρανία γιά τούς πλούσιους, καί μιά γιά τούς φτωχούς, «γιά νά μή μεταδίδονται οί ψείρες». Καί σ' ένα τρίτο μέρος θά συγκεντρώνονται οί νεοφερμένοι: «Όταν έχει αναγνωριστεί ή ικανότητά τους, τούς αποδίδεται ή ανάλογη θέση» (M.I.D.B., *Μεθοδικές όδηγίες γιά τά ένοριακά σχολεία* [Instruction méthodique pour l' école paroissiale], 1669, σ. 56-57). Βλ. πίνακες 10 καί 11.

19. J. A. de Guibert, *Γενικό δοκίμιο περί τακτικής* (Essai général de tactique), 1772, I, Πρόλογος. σελ. XXXVI.

20. Άρθρο Πρώτο του Κανονισμού του έργοστασίου του Saint-Maur.

21. L. de Boussanelle, *Ό Καλός Στρατιώτης* (Le Bon Militaire), 1770, σελ. 2. Σχετικά μέ τόν θρησκευτικό χαρακτήρα τής πειθαρχίας στον σουηδικό στρατό, βλ. *Ό σουηδική πειθαρχία* (The Swedish Discipline), Λονδίνο, 1632.

22. J.-B. de La Salle, *Διεύθυνση των χριστιανικών σχολείων* (Conduite des écoles chrétiennes), Έθν. Βιβλιοθήκη, χειρόγραφο άριθ. 11759, σελ. 27-28.

23. Bally, αναφέρεται από τόν R.R. Tronchot, *Ό άλληλοδιδασκτική εκπαίδευση στή Γαλλία* (L' Enseignement mutuel en France), δακτυλογραφημένη διατριβή, τομ. I, σελ. 221.

24. *Σχέδιο κανονισμού γιά τό έργοστάσιο τής Amboise* (Projet de règlement pour la fabriqué d' Amboise), άρθρο 2, Έθνικά Άρχεία (Archives nationales), Φ. 12, 1301. Διευκρινίζεται πώς αυτά ίσχύουν καί γιά εκείνους πού πληρώνονται μέ τό κομμάτι.

25. Προσωρινός κανονισμός γιά τό έργοστάσιο του M. S. Oppenheim, 1809, άρθρα 7-8, in Hayem, *Όπομνήματα καί ντοκουμέντα γιά νά επανεξεταστεί ή ιστορία του έμπορίου* (Mémoires et documents pour revenir à l' histoire du commerce).

26. *Σχέδιο κανονισμού γιά τό έργοστάσιο του M. S. Oppenheim*. Άρθρο 16.

27. *Σχέδιο κανονισμού γιά τό έργοστάσιο τής Amboise*, άρθρο 4.

28. L. de Montgomery, *Ό Γαλλική Έθνοφυλακή* (La Milice Française), έκδ. του 1636, σελ. 86.

29. *Διάταγμα τής 1ης Ίανουαρίου του 1766 γιά τή ρύθμιση των άσκήσεων του πεζικού* (Ordonnance du 1er Janvier 1766, pour régler l' exercice de l' infanterie).

30. J.-B. de La Salle, *Διεύθυνση των χριστιανικών σχολείων*, (Conduite des écoles chrétiennes), έκδ. του 1828, σελ. 63-64. (Βλ. καί πίν. άριθ. 8).

31. *Διάταγμα τής 1ης Ίανουαρίου 1766* (Ordonnance du 1er Janvier 1766), τίτλος XI, άρθρο 2.

32. Δέν μποροϋμε νά αποδώσουμε τίς έπιτυχίες των πρωσικών στρατευμάτων «παρά μόνο στην εξαιρετική πειθαρχία τους καί εξάσκησή τους: δέν είναι λοιπόν άδιάφορη ή έκλογή τής άσκησης: στην Πρωσία, άσχολήθηκαν μ' αυτήν σαράντα όλόκληρα χρόνια μέ άδιάπτωτο ζήλο» (Στρατάρχης τής Σαξωνίας, έπιστολή του στον Κόμητα D' Argenson, 25 Φεβρουαρίου 1750. Arsenal. Χειρόγραφο 2701, καθώς καί *Οί όνειροπολήσεις μου* (Mes rêveries) τόμ. II, σελ. 249. (Βλ. πίνακες 3 καί 4).

33. Γραπτή άσκηση:...«9: τά χέρια πάνω στά γόνατα. Ή διαταγή αυτή εκτελείται στόν πρώτο χτύπο του κώδωνα· 10: τά χέρια πάνω στό τραπέζι και τό κεφάλι ψηλά· 11: καθαρίστε τίς πλάκες σας: όλοι καθαρίζουν τίς πλάκες τους μέ λίγο σάλιο ή μ' ένα δρεμμένο κουρέλι· 12: δείξτε τίς πλάκες σας· 13: υπεύθυνοι τής τάξης, επιθεωρήστε. Κοιτάζουν τίς πλάκες των δοθηθών τους και ύστερα έκείνες του θρανίου τους. Οί βοηθοί έξετάζουν τίς πλάκες των μαθητών του θρανίου τους και όλοι μένουν στίς θέσεις τους».
34. Samuel Bernard, *Άναφορά στην Έταιρία τής άλληλοδιδακτικής εκπαίδευσης*, 30 Οκτωβρίου 1816 (Rapport du 30 Octobre 1816 à la société de l' enseignement mutuel).
35. J. A. de Guibert, *Γενικό δοκίμιο περί τακτικής* (Essai général de tactique), 1772, τομ. I, σελ. 21-22.
36. Αυτό τό άνακάτωμα φαίνεται καθαρά σέ όρισμένους όρους του συμβολαίου μαθητείας: ό άρχιτεχνίτης ύποχρεώνεται νά προσφέρει στόν μαθητή του – έναντι χρηματικής άμοιβής και εργασίας – όλες τίς γνώσεις του, χωρίς νά του άποκορύψει κανένα μυστικό τής τέχνης του· διαφορετικά, τιμωρείται μέ πρόστιμο. Βλ., λογογράφη, F. Grosrenaud, *Ή έργατική συντεχνία τής Besançon* (La Corporation ouvrière à Besançon), 1907, σελ. 62.
37. Βλ., E. Gerspach, *Τό έργοστάσιο των Gobelins* (La Manufacture des Gobelins), 1892.
38. Αυτό ήταν τό σχέδιο του J. Servan, *Ό στρατιώτης πολίτης* (Le soldat citoyen), 1780, σελ. 456.
39. Κανονισμός του 1743 γιά τό πρωσικό πεζικό, Arsenal, Χειρόγραφο 4076.
40. Ό F. de la Noue συνιστούσε στά τέλη του 16ου αιώνα τήν ίδρυση στρατιωτικών άκαδημιών, όπου οί άνδρες θά διδάσκονταν νά «χειρίζονται όλογο, νά μαθαίνουν τήν όπλοχρησία, ίππικές άκροβασίες, συχνά πάνοπλοι, νά πηδούν έμπόδια· άν σέ όλα αυτά ήταν δυνατό νά προστεθεί ή κολύμβηση και ή πάλη, θά βελτιώνονταν άκόμα περισσότερο, γιατί οί άσκήσεις αυτές καθιστούν τόν άνθρωπο πιό ρωμαλέο και πιό επιδέξιο». *Πολιτικά και στρατιωτικά μαθήματα* (Discours politiques et militaires), έκδ. του 1614, σελ. 181-182.
41. *Όδηγίες γιά τήν έξάσκηση του πεζικού* (Instructions pour l' exercice de l' infanterie), 14 Μαΐου 1754.
42. *Ό.π.*
43. Damia, *Κανονισμός γιά τά σχολεία τής πόλης τής Λυών* (Règlement pour les écoles de la ville de Lyon), 1716, σελ. 19-20.
44. Βλ. G. Codina Meir, *Στίς πηγές τής παιδαγωγικής των Ήσουιτών* (Aux sources de la pédagogie des Jésuites), 1968, σελ. 160 κ.έ.
45. Διαμέσου των σχολών τής Λιέγης, του Devenport, του Zwolle του Wesel· κι άκόμα χάρη στόν Jean Sturm και στό ύπόμνημά του του 1538 γιά τήν όργάνωση ενός Γυμνασίου στό Στρασβούργο. Βλ. *Δελτίο τής Έταιρίας Ιστορίας του Προτεσταντισμού* (Bulletin de la société d' histoire du protestantisme), τόμ. XXV, σελ. 499-505.
- Πρέπει νά σημειώσουμε πώς οί σχέσεις άνάμεσα στόν στρατό, στή θρησκευτική όργάνωση και στην παιδαγωγική είναι έξαιρετικά πολύπλοκες. Τή «δεκανδρία»,

μονάδα του ρωμαϊκού στρατού, την ξανασυναντάμε στα μοναστήρια των Βενεδικτίνων, ως μονάδα εργασίας και δίχως άλλο και επιτήρησης. Οί 'Αδελφοί «κοινοβιακοί» την απομιμήθηκαν και την εφάρμοσαν στην παιδαγωγική τους οργάνωση: οί μαθητές διαιρούνταν σε ομάδες των δέκα. Αυτήν ακριβώς τη μονάδα υιοθέτησαν οί 'Ιησουίτες στη «σηκνοθέτηση» των κολλεγίων τους, επανεισάγοντας έτσι τό στρατιωτικό πρότυπο. 'Αλλά ή δεκανδρία διαλύθηκε κι αυτή και αντικαταστάθηκε από ένα σχήμα ακόμα πιο αυστηρά στρατιωτικό, μέ σειρές, φάλαγγες, παρατάξεις.

46. J. A. de Guibert, *Γενικό δοκίμιο περί τακτικής* (Essai général de tactique), 1772, τομ. I, 18. Στην πραγματικότητα, τό παλιό τούτο πρόβλημα επανήλθε στην επικαιρότητα και τόν 18ο αιώνα για οικονομικούς και τεχνικούς λόγους, όπως πού θά δούμε παρακάτω. Καί ή «προκατάληψη» πού αναφέραμε συζητήθηκε συχνά και από άλλους εκτός από τόν de Guibert (γύρω από τόν Folard, τόν de Pireh, τόν de Mesnil-Durand).

47. Μέ τήν έννοια πού ό όρος αυτός χρησιμοποιήθηκε από τά 1759 κι ύστερα.

48. 'Η γενικευμένη χρήση του τουφεκιού χρονολογείται πάνω-κάτω από τά 1699 (μάχη της Steinkerque).

49. Για αυτή τη σπουδαιότητα της γεωμετρίας, δλ. J. de Beausobre, «'Η πολεμική επιστήμη είναι βασικά γεωμετρική... 'Η διάταξη ενός τάγματος και μιάς ιλης ιππικού σε ένα ολόκληρο μέτωπο και σε όρισμένο ύψος, είναι αποτέλεσμα μιάς - άγνωσμένης ως τώρα - περίπλοκης γεωμετρίας». *Σχόλια για τήν άμυντική τεχνική των όχυρών* (Commentaires sur les défenses des places), 1757, τόμ. II, σελ. 307.

50. Κ. Μάρξ: «Τό Κεφάλαιο», διβλ. I, 4^ο τμήμα, κεφ. XIII. 'Ο Μάρξ επανειλημμένα τονίζει τήν αναλογία ανάμεσα στα προβλήματα του καταμερισμού της εργασίας και σ' εκείνα της στρατιωτικής τακτικής. Π.χ.: «'Οπως ή επιθετική δύναμη μιάς ιλης ιππικού ή ή δύναμη αντίστασης ενός συντάγματος ιππικού διαφέρουν ούσιαστικά από τή δύναμη του άθροίσματος των άτομικών δυνάμεων, ...έτσι και τό άρθοισμα των μηχανικών δυνάμεων μεμονωμένων εργατών διαφέρει από τή μηχανική δύναμη πού αναπτύσσεται όταν οί εργάτες ενεργοούν από κοινού και ταυτόχρονα σε μιά και μόνη ενέργεια». ('Ο.π.).

51. J. A. de Guibert, *Γενικό δοκίμιο περί τακτικής*, (Essai général de tactique), 1772, τομ. I, σελ. 27.

52. Διάταγμα για τήν εξάσκηση του πεζικού (Ordonnance sur l'exercice de l'infanterie), 6 Μαΐου 1755.

53. Harvouin, 'Αναφορά για τήν οικονομική περιφέρεια της πόλης Tours (Rapport sur la généralité de Tours) in P. Marchegay, *Archives d'Anjou*, τόμ. II, 1850, σελ. 360.

54. Samuel Bernard, 'Αναφορά της 30 'Οκτωβρίου 1816 στην 'Εταιρία της 'Αλληλοδιδασκτικής 'Εκπαίδευσης (Rapport du 30 Octobre 1816, à la société de l'Enseignement mutuel).

55. L. de Boussanelle, 'Ο Καλός Στρατιώτης (Le Bon Militaire), 1770, σελ. 2.

56. J.-B. de La Salle, 'Η διεύθυνση των χριστιανικών σχολείων, (Conduite des Écoles chrétiennes), 1828, σελ. 137-138. Βλ. επίσης, Ch. Damia, *Κανονισμοί για*

τά σχολεία τῆς πόλης τῆς Λυών, (Règlements pour les écoles de la ville de Lyon), 1716, σελ. 21.

57. *Ἡμερολόγιο γιὰ τὴ στοιχειώδη ἐκπαίδευση* (Journal pour l' instruction élémentaire), Ἀπρίλης 1816. Βλ. R.R. Tronchot, *Ἡ ἀλληλοδιδασκτικὴ μέθοδος στὴ Γαλλία* (L' enseignement mutuel en France), δακτυλογραφημένη διατριβή, I, πού ἔχει ὑπολογίσει πὼς οἱ μαθητὲς δέχονταν πάνω ἀπὸ 200 ἐντολὲς τὴν ἡμέρα (χώρια ἀπὸ τὶς ἑκτακτες διαταγές)· μόνο γιὰ τὶς πρωινὲς ὥρες διδασκαλίας 36 προφορικὲς ἐντολές, 23 μέ σήματα, 37 μέ κουδουνίσματα καὶ 24 μέ σφυρίγματα – πράγμα πού ἰσοδυναμεῖ μ' ἓνα σφύριγμα ἢ ἓνα κουδούνισμα κάθε τρία λεπτά.

58. J. A. de Guibert, *Γενικό δοκίμιο περὶ τακτικῆς*, (Essai général de tactique), 1772, σελ. 4.

59. P. Joly de Maizeroy, *Θεωρία τοῦ πολέμου* (Théorie de la guerre), 1777, σελ. 2.

60. J. A. de Guibert, *Γενικό δοκίμιο περὶ τακτικῆς* (Essai général de tactique), 1772. Πρόλογος σελ. XXIII-XXIV. Βλ. καὶ ὄσα ἔγραφε ὁ Μάρξ γιὰ τὸν στρατό καὶ τὶς μορφές τῆς ἀστικῆς κοινωνίας (Ἐπιστολὴ στὸν Ἐνγκελς, 25 Σεπτεμβρίου 1857).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Τά μέσα τῆς ὀρθῆς ἐκγύμνασης

Στίς ἀρχές τοῦ 17ου αἰώνα, ὁ Walhausen ὑποστήριξε πῶς ἡ «καθαρή πειθαρχία» εἶναι ἡ τέχνη τῆς «ὀρθῆς ἐκγύμνασης¹». Πράγματι, ἡ πειθαρχική ἐξουσία εἶναι μιὰ ἐξουσία πού ἀντί νά ἀπομυζᾷ καί νά χαρατσώνει, ἔχει ὡς μείζονα ρόλο νά «ἐκγυμνάζει»· ἢ μάλλον: νά ἐκγυμνάζει γιά νά ἀπομυζᾷ καί νά χαρατσώνει καλύτερα. Δέν ἀλυσοδένει τίς δυνάμεις γιά νά τίς καθυποτάξει· προσπαθεῖ νά τίς συνάψει ἔτσι ὥστε νά τίς πολλαπλασιάσει καί νά τίς χρησιμοποιήσει. Ἐντί νά κάμπει ὁμοιότροπα καί μαζικά ὅ,τι τῆς εἶναι ὑποταγμένο, διαχωρίζει, ἀναλύει, διαφοροποιεῖ, προωθεῖ τίς μεθόδους τῆς ἀποσύνθεσης ὡς τίς ἀναγκαῖες καί ἐπαρκεῖς ἰδιοτυπίες. «Ἐκγυμνάζει» τά κινητά, συγκεχυμένα, ἀνώφελα πλήθη σωμάτων καί δυνάμεων καί τά μετατρέπει σέ μιάν πολλαπλότητα ἀτομικῶν στοιχείων – μικρά χωριστά κύτταρα, ὀργανικές αὐτονομίες, ἀτομικότητες καί γεννητικές ἀλληλουχίες, τμήματα πού συνδυάζονται. Ἡ πειθαρχία «κατασκευάζει» ἄτομα· εἶναι ἡ εἰδική τεχνική μιᾶς ἐξουσίας πού πορίζεται τά ἄτομα καί ὡς ἀντικείμενα καί ὡς ὄργανα γιά τήν ἀσκησή τῆς. Δέν πρόκειται γιά μιὰ θριαμβευτική ἐξουσία πού, βασιζόμενη στήν ἴδια τήν ὑπερβολή τῆς, μπορεῖ νά ἔχει ἐμπιστοσύνη στήν ἀνώτερη δύναμή τῆς· ἀλλά γιά μιάν ἐξουσία σώφρονα, καχύποπτη, πού λειτουργεῖ σύμφωνα μέ μιάν ὑπολογισμένη ἀλλά μόνιμη οἰκονομία. Σεμνοί τρόποι, ἐλάσσονες μέθοδοι, ἂν τίς συγκρίνει κανεῖς μέ τίς μεγαλόπρεπες τελετουργίες τῆς βασιλείας ἢ μέ τούς ἐντυπωσιακοὺς μηχανισμούς τοῦ Κράτους. Καί αὐτοὶ ἀκριβῶς οἱ τρόποι θά εἰσβάλουν λίγο λίγο στίς ἀνώτερες μορφές, θά ἀλλάξουν τούς μηχανισμούς τους καί τελικά θά ἐπιβληθοῦν. Οὔτε ὁ

δικαστικός μηχανισμός θά μπορέσει νά αποφύγει τή σχεδόν φανερή αὐτήν εἰσβολή. Ἡ ἐπιτυχία τῆς πειθαρχικῆς ἐξουσίας ὀφείλεται, δίχως ἄλλο, στή χρήση ἀπλῶν ὀργάνων: τό ἱεραρχικό βλέμμα, τήν κανονιστική κύρωση καί τόν ἰδιάζοντα γι' αὐτήν συνδυασμό τους – τήν ἐξέταση.

Η ΙΕΡΑΡΧΙΚΗ ΕΠΙΤΗΡΗΣΗ

Ἡ ἄσκηση τῆς πειθαρχίας προϋποθέτει ἕναν μηχανισμό πού ἐξαναγκάζει ἀκόμα καί μέ μιά καί μόνη ματιά· μηχανισμό ὅπου οἱ τεχνικές ὀπτικῆς παρακολούθησης ἀπολήγουν στήν ἐπιβολή ἐξουσίας, καί ὅπου – ἀντίστροφα – τά μέσα καταναγκασμοῦ καθιστοῦν ἀπόλυτα ὄρατους ἐκείνους πού ἐπιτηροῦνται. Στήν κλασική ἐποχή ἀρχίζουν λίγο λίγο νά οἰκοδομοῦνται τά «παρατηρητήρια» ἐκεῖνα τῆς ἀνθρώπινης πολλαπλότητας, πού τόσο λίγο ἐγκωμιάστηκαν ἀπό τήν ἱστορία τῶν ἐπιστημῶν. Πλαί στή μεγάλη τεχνολογία πού ἐπινόησε τά κιάλια, τούς φακούς, τίς δέσμες φωτεινῶν ἀκτίνων, τίς στενά συνδεμένες μέ τή γέννηση τῆς νεότερης φυσικῆς καί κοσμολογίας, ὑπῆρξαν καί οἱ μικρές τεχνικές τῶν πολλαπλῶν καί διασταυρούμενων ἐπιτηρήσεων, τῶν βλεμμάτων πού χρειάζεται νά παρατηροῦν χωρίς νά γίνονται ἀντιληπτά· μιά ἀφανῆς τέχνη τοῦ φωτός καί τοῦ ὄρατοῦ προετοίμασε ἀθόρυβα μιά καινούργια γνώση τοῦ ἀνθρώπου, μέσα ἀπό τεχνικές καί μέθοδες γιά τήν καθυπόταξη καί τήν ἐκμετάλλευσή του.

Τά «παρατηρητήρια» αὐτά ἔχουν ἕνα πρότυπο σχεδόν ἰδανικό: τό στρατόπεδο. Πρόκειται γιά τήν πρῶιμη καί τεχνητή πολιτεία πού χτίζεται καί ἀνασχηματίζεται σχεδόν κατά βούληση· γιά τήν κορυφή μιᾶς ἐξουσίας πού πρέπει νά διαθέτει πολλή ἔνταση ἀλλά καί διακριτικότητα, πολλή ἀποτελεσματικότητα ἀλλά καί προληπτική δύναμη, ἀφοῦ ἀσκεῖται πάνω σέ ὀπλισμένους ἀνθρώπους. Σ' ἕνα τέλειο στρατόπεδο, ὀλόκληρη ἡ ἐξουσία ἀσκεῖται μέ μόνη τήν ἄσκηση μιᾶς σωστῆς ἐπιτηρήσεως· καί κάθε βλέμμα εἶναι ἕνα γρανάζι στήν ὀλική λειτουργία τῆς ἐξουσίας. Τό παλιό, πατροπαράδοτο τετράγωνο στρατόπεδο ἐκλεπτύνεται σύμφωνα μέ ἀναρίθμητα σχήματα: καθορίζεται τώρα μέ ἀκρίβεια ἡ

γεωμετρία τῶν διαδρόμων, ὁ ἀριθμὸς καὶ ἡ κατανομή τῶν σκη-
νῶν, ὁ προσανατολισμὸς τῶν εἰσοδῶν τους, ἡ διάταξη τῶν ζυγῶν
καὶ τῶν στοίχων· καταρτίζεται τὸ δίκτυο τῶν θλεμμάτων πού ἀλ-
ληλοελέγχονται: «Στὸ πεδίο ἀσκήσεων πεζικοῦ σχεδιάζονται πέ-
ντε γραμμές, πού ἡ πρώτη τους ἀπέχει 16 πόδια ἀπὸ τὴ δεύτερη·
οἱ ἄλλες βρίσκονται σὲ ἀπόσταση 8 ποδιῶν ἢ μιά ἀπὸ τὴν ἄλλη·
καὶ ἡ τελευταία σὲ ἀπόσταση 8 ποδιῶν ἀπὸ τὶς δέσμες τῶν
ὄπλων. Οἱ δέσμες τῶν ὄπλων βρίσκονται σὲ ἀπόσταση 10 ποδιῶν
ἀπὸ τὶς σκηνές τῶν κατωτέρων ἀξιωματικῶν, ἀκριβῶς ἀπέναντι
στον ἐπικεφαλῆς τῆς μονάδας. Ὁ διάδρομος ἀνάμεσα σὲ δύο λό-
χους ἔχει πλάτος 51 πόδια... Ὅλες οἱ σκηνές ἀπέχουν δύο πόδια
ἢ μιά ἀπὸ τὴν ἄλλη. Οἱ σκηνές τῶν κατώτερων ἀξιωματικῶν βρί-
σκονται ἀπέναντι στοὺς διαδρόμους ὅπου μένουν οἱ λόχοι τους.
Ἡ σκηνή τοῦ τελευταίου ἀξιωματικοῦ ἀπέχει 8 πόδια ἀπὸ τὴν
τελευταία σκηνή τῶν στρατιωτῶν, καὶ ἡ εἴσοδος τῆς ἀντικρύζει
τὴ σκηνή τῶν λοχαγῶν... Οἱ σκηνές τῶν λοχαγῶν στήνονται ἀντί-
κρου στοὺς διαδρόμους πού περνοῦν μέσα ἀπὸ τοὺς λόχους τους.
Ἡ εἴσοδος τῶν σκηνῶν βλέπει πρὸς τοὺς λόχους².» Τὸ στρατόπε-
δο εἶναι τὸ διάγραμμα μιᾶς ἐξουσίας πού ἀσκεῖται χάρη σὲ μιά
γενικὴ ὄρατότητα. Γιά καιρὸ θά συναντοῦμε στὴν πολεοδομία,
στὴν οἰκοδόμηση τῶν ἐργατικῶν οἰκισμῶν, τῶν νοσοκομείων,
τῶν ἀσύλων, τῶν φυλακῶν, τῶν παιδαγωγικῶν ἰδρυμάτων, αὐτὸ
τό πρότυπο τοῦ στρατοπέδου, ἢ τουλάχιστον τὴ θεμελιακὴ ἀρχή
στὴν ὁποία βασίζεται: μιά χωροταξικὴ διάρθρωση τῶν ἱεραρχη-
μένων ἐπιτηρήσεων. Ἀρχὴ τῆς «ἐνσφήνωσης». Τὸ στρατόπεδο
ὑπῆρξε γιά τὴν ἀνομολόγητη τέχνη τῆς ἐπιτήρησης ὅ,τι καὶ ὁ
σκοτεινὸς θάλαμος γιά τὴ σπουδαία ἐπιστήμη τῆς ὀπτικῆς.

Ἀναπτύσσεται τώρα μιά ὁλόκληρη προβληματικὴ: ἡ προβλη-
ματικὴ μιᾶς ἀρχιτεκτονικῆς πού σκοπὸς τῆς δέν εἶναι μονάχα ἡ
ἐπίδειξη (πολυτέλεια τῶν ἀνακτόρων), ἢ ἡ ἐπιτήρηση τοῦ ἐξωτε-
ρικοῦ χώρου (γεωμετρία τῶν ὄχυρῶν), ἀλλὰ ἡ διευκόλυνση ἐνός
ἐσωτερικοῦ, σπονδυλωτοῦ καὶ λεπτομερειακοῦ ἐλέγχου – μέ τό
νά εἶναι ὄρατοὶ ὅσοι μένουν ἐκεῖ· γενικότερα, μιᾶς ἀρχιτεκτονι-
κῆς πού θά συντελέσει στὴ μεταμόρφωση τῶν ἀτόμων: ἐπιδρώ-
ντας σ' ἐκείνους πού στεγάζει, ἐλέγχοντας τὴ συμπεριφορὰ τους,
μεταφέροντας ὡς αὐτοὺς τὶς κινήσεις τῆς ἐξουσίας, ἐπιτρέποντας
τὴ γνώση τῆς προσωπικότητάς τους, ἀναμορφώνοντάς τους. Οἱ
πέτρες μποροῦν νά κάνουν τὸ ἄτομο πειθήνιο καὶ εὐκολογνῶρι-

στο. Τό απλό παλιό σχήμα του έγκλεισμού και της περιφραξης – του άδιαπέραστου τοίχου, της άνθεκτικής πύλης, που έμποδίζουν την είσοδο και την έξοδο – αρχίζει τώρα να τό αντικαθιστά ό ύπολογισμός τών άνοιγμάτων, του γεμάτου και του κενού, τών περασμάτων και τών διαφανειών. Μ' αυτόν τόν τρόπο τό νοσοκομείο-οικοδόμημα οργανώνεται λίγο λίγο σαν όργανο ιατρικής δράσης: πρέπει να επιτρέπει την καλή παρατήρηση τών αρρώστων, άρα την καλύτερη εφαρμογή της θεραπείας: τό σχήμα τών κτιρίων πρέπει να έμποδίζει τή μετάδοση τών άσθενειών, χάρη στον προσεκτικό διαχωρισμό τών αρρώστων· ό έξαερισμός και ή καθαρή άτμόσφαιρα γύρω από τά κρεβάτια πρέπει να έμποδίζουν τή στασιμότητα τών δηλητηριωδών άτμών γύρω από τόν άρρωστο – πράγμα που θά συντελούσε στην άποσύνθεση τών οργανικών του υγρών και θά επιδεινωνε άμεσα την άσθένειά του. Τό νοσοκομείο – αυτό που επιδιώκεται να οργανωθεί στά τελευταία πενήντα χρόνια του αιώνα μας, και που γι' αυτό τόσα σχέδια γίνονται ύστερα από τή δεύτερη πυρκαϊά που κατέστρεψε τό Hôtel-Dieu, δέν είναι πιά απλά και μόνο ό χώρος όπου στεγάζεται ή έξαθλίωση και ό επικείμενος θάνατος· είναι, στην ίδια την ύλικότητα του, ένας θεραπευτικός παράγοντας.

Έτσι και τό σχολικό κτίριο πρέπει να άποτελεϊ ένα παράγοντα έγκύμνασης. Ό Pâris-Duverney είχε έπινοήσει τή Στρατιωτική σχολή (Ecole Militaire) ως παιδαγωγική μηχανή, και μάλιστα είχε επιβάλει στον αρχιτέκτονα Gabriel ένα λεπτομερέστατο σχέδιο. Στόχος τής σχολής αυτής ήταν να έκγυμνάξει ρωμαλέα σώματα – έπιταγή τής υγείας· να δγάζει ικανούς άξιωματικούς – έπιταγή τής ποιότητας· να καταρτίζει υπάκουους στρατιωτικούς – έπιταγή τής πολιτικής· να προλαβαίνει την άκολασία και την όμοφυλοφιλία – έπιταγή τής ήθικης. Τετραπλός λόγος για να έγκατασταθούν στεγανά χωρίσματα ανάμεσα στα άτομα, αλλά και διανοίγματα συνεχούς έπιτήρησης. Τό ίδιο τό κτίριο τής Σχολής έπρεπε να είναι ένα όργανο έπιτήρησης· τά δωμάτια κατανέμονταν κατά μήκος ενός διαδρόμου σαν μιά σειρά από μικρά κελλιά· σε κανονικά διαστήματα, υπήρχε ένα δωμάτιο για τόν άξιωματικό, έτσι που «κάθε δεκάδα μαθητών να έχει από έναν άξιωματικό δεξιά και άριστερά»· οί μαθητές μένανε όλη τή νύχτα έγκλειστοι στα κελλιά τους· και ό Pâris-Duverney έπέμενε να «τοποθετηθούν τζάμια σε κάθε κελλί, προς τή μεριά του διαδρόμου,

ἀπό τή μέση καί πάνω, μέχρι ἓνα ἢ δύο πόδια ἀπό τό ταβάνι. Ἐκτός τοῦ διακοσμητικοῦ στοιχείου πού παρουσιάζουν οἱ τζαμαρίες αὐτές, τολμᾶμε νά πούμε πώς εἶναι καί χρήσιμες ἀπό πολλές ἀπόψεις, χωρίς νά ἀναφέρουμε τούς πειθαρχικούς λόγους πού ἐπιβάλλουν αὐτό τό μέτρο³.» Σέ κάθε τραπεζαρία εἶχε διαρρυθμιστεῖ «μιά ἐλαφρά ἀνυψωμένη ἐξέδρα, γιά νά τοποθετοῦνται τά τραπέζια τῶν ἐπιμελητῶν, ἔτσι ὥστε νά μποροῦν νά παρακολουθοῦν ὅλα τά τραπέζια τῶν τάξεων τους τήν ὥρα τοῦ γεύματος· τά ἀποχωρητήρια εἶχαν μισές πόρτες, ὥστε ὁ ἐπόπτης νά μπορεῖ νά διακρίνει τό κεφάλι καί τά πόδια τῶν μαθητῶν, ἐνῶ τά πλάγια χωρίσματα ἦτανε πολύ ὑψηλά ὥστε «οἱ ἴδιοι οἱ μαθητές νά μὴ βλέπουν ὁ ἓνας τόν ἄλλον⁴.» Ἄπειρες ὑποψίες τῆς ἐπιτήρησης, στίς ὁποῖες ἡ ἀρχιτεκτονική ἀποκρίνεται μέ χίλιους δύο μηχανισμούς πού ἐλάχιστα τήν τιμοῦν. Φόβοι καί ὑποψίες θά μᾶς φανοῦν καταγέλαστοι μόνο ἂν ξεχάσουμε τόν ρόλο αὐτῆς τῆς ὀργάνωσης – κατώτερης ἀλλά χωρίς κενά – πού διευκολύνει τήν προοδευτική ἀντικειμενοποίηση καί τήν ὀλοένα καί πιό διακριτική ἀστυνόμευση τῆς ἀτομικῆς συμπεριφορᾶς. Ἀπό τά πειθαρχικά ἰδρύματα ἔχει ἐκπηγάσει μιά μηχανοδομὴ ἐλέγχου, πού λειτούργησε σάν μικροσκοπιο τῆς διαγωγῆς· οἱ λεπτότατοι καί ἀναλυτικοὶ διαχωρισμοὶ πού πραγματοποιοῦσαν τά ἰδρύματα αὐτά σχημάτισαν, γύρω ἀπό τούς ἀνθρώπους, ἓνα μηχανισμό παρατήρησης, καταγραφῆς καί ἐκγύμνασης. Μέσα σ' αὐτές τίς μηχανές τῆς παρατήρησης, πὼς θά ἦταν δυνατὸ νά ὑποδιαιρεθοῦν τά βλέμματα, πὼς νά ἐγκατασταθοῦν ἀνάμεσά τους ἀνταλλαγές καί ἐπικοινωνίες; Πὼς θά μποροῦσε νά προκύψει ἀπό τήν ὑπολογισμένη τους πολλαπλότητα μιά ὁμοιογενῆ καί συνεχόμενη ἐξουσία;

Τό τέλειο πειθαρχικὸ σύστημα θά ἐπέτρεπε, μέ μιά καί μόνη ματιὰ, τή διαρκή παρακολούθηση τῶν πάντων. Ἐνα κεντρικὸ σημεῖο θά ἦταν ταυτόχρονα καί πηγὴ φωτός πού θά τά φώτιζε ὅλα, καί χώρος σύγκλισης ὅλων ὄσων θά ἔπρεπε νά μαθευτοῦν: κάτι τέλειο, πού τίποτα δέν τοῦ διαφεύγει καί κέντρο πρὸς τό ὁποῖο στρέφονται ὅλα τά βλέμματα. Κάτι τέτοιο εἶχε ὀραματιστεῖ ὁ Ledoux ὅταν ἔχτιζε τό Arc-et-Senans: σιὸ κέντρο τῶν κτιρίων πού ἦταν διατεταγμένα σέ κύκλο καί εἶχαν ὅλα ἄνοιγμα πρὸς τά μέσα, ἓνα ψηλὸ κτίσμα θά συγκέντρωνε τίς διοικητικὲς ὑπηρεσίες τῆς διεύθυνσης, τίς ἀστυνομικὲς ὑπηρεσίες ἐπιτήρησης, τίς οἰκο-

νομικές υπηρεσίες έλέγχου και έξακριβωσης και τίς θρησκευτικές υπηρεσίες προτροπής στην ύπακοή και στην εργασία· από εκεί θά έρχονταν όλες οι διαταγές, εκεί θά καταγράφονταν όλες οι δραστηριότητες και θά γίνονταν αντίληπτά και θά κρίνονταν όλα τά παραπτώματα· και όλα αυτά μέ άμεσο τρόπο, χωρίς άλλο στήριγμα παρά μόνο μία σωστή γεωμετρία. Ή μεγάλη σημασία πού δόθηκε περί τά τέλη του 18ου αιώνα στα κυκλικά αρχιτεκτονικά σχήματα⁵ οφείλεται κατά μεγάλο μέρος στό ότι έκφράζανε μία όρισμένη πολιτική ούτοπία.

Στήν πραγματικότητα, όμως, τό πειθαρχικό βλέμμα είχε ανάγκη και άλλων σχημάτων. Ή πυραμίδα μπορούσε, καλύτερα από έναν κύκλο, ν' άνταποκριθεί σέ δυό απαιτήσεις: ήταν τόσο τέλεια ώστε νά σχηματίζει ένα δίκτυο χωρίς κενά, πράγμα πού έκανε δυνατό νά πολλαπλασιάζονται οι βαθμίδες της και νά διαμοιράζονται σέ όλόκληρη τήν επιφάνεια πού έπρεπε νά έλέγχεται· αλλά ταυτόχρονα ήταν τόσο διακριτική ώστε νά μήν παρακωλύει τίς διάφορες δραστηριότητες πού έπρεπε νά πειθαρχηθούν και νά μήν άποτελεί γι' αυτές τροχοπέδη ή έμπόδιο· ένσωματωνόταν στό πειθαρχικό σύστημα ως λειτουργία πού αυξάνει όλα τά δυνατά άποτελέσματά του. Έπρεπε ακόμα νά διαχωρίζει τίς διάφορες άρμοδιότητες, αλλά μόνο γιά νά ένισχύσει τήν παραγωγική λειτουργία του. Νά ξεϊδικεύει τήν επίτηρηση και νά τήν καθιστά λειτουργική.

Αυτό είναι τό πρόβλημα τών μεγάλων εργαστηρίων και τών εργοστασίων, όπου οργανώνεται ένας νέος τύπος επίτηρησης. Ο τύπος αυτός διαφέρει από εκείνον πού, στό σύστημα τής βιοτεχνίας, έξασφαλιζόταν από τά έξω, μέ επιθεωρητές επιφορτισμένους μέ τήν έποπτεία τής εφαρμογής τών κανονισμών· τό ζητούμενο τώρα είναι ένας έντατικός, συνεχής έλεγχος· αυτός συνοδεύει όλόκληρη τή διαδικασία τής εργασίας· δέν άφορα – ή τουλάχιστον δέν άφορα μόνο – τήν παραγωγή (φύση, ποσότητα τών πρώτων ύλων, τύπος τών χρησιμοποιούμενων εργαλείων, διαστάσεις και ποιότητα τών προϊόντων), αλλά συνυπολογίζει τή δραστηριότητα τών ανθρώπων, τήν επίδεξιότητά τους, τόν τρόπο πού ενεργούν, τήν έτοιμότητά τους, τόν ζήλο τους, τή διαγωγή τους. Άλλά είναι και διαφορετικός από τόν οικείο έλεγχο του άφέντη, πού θρισκόταν δίπλα στους εργάτες και στους μαθητευόμενους· διότι ό τύπος αυτός τής επίτηρησης έκτελείται από ύπαλ-

λήλους, έπιστάτες, έλεγκτές και έργοδηγούς. Όσο ο μηχανισμός της παραγωγής μεγαλώνει και γίνεται πιο περίπλοκος, όσο αυξάνεται ο αριθμός των εργατών και ο καταμερισμός της εργασίας, τόσο η ανάγκη έλέγχου γίνεται πιο αισθητή και πιο δύσκολη. Η έπιτήρηση γίνεται τώρα ένα καθορισμένο λειτουργήμα, πού όμως πρέπει να αποτελεί συστατικό μέρος της παραγωγικής διαδικασίας: πρέπει να τήν ακολουθεί σέ ολόκληρη τή διάρκειά της. Άπαραίτητο γίνεται τώρα ένα ξεδιδικευμένο προσωπικό, διαρκώς παρόν επί τόπου, αλλά και πού να ξεχωρίζει από τους εργάτες: «Σέ μιá μεγάλη βιοτεχνία, όλα εκτελούνται στόν ήχο ενός κώδωνα, οί εργάτες πιέζονται και κατσαδιάζονται. Οί υπάλληλοι, μέ ύφος ύπεροπτικό και αυταρχικό – άπαραίτητο όταν έχει να κάνει κανείς μέ τό πλήθος – τούς μεταχειρίζονται σκληρά ή περιφρονητικά· γι' αυτό και οί εργάτες ζητούν μεγαλύτερες άμοιβές ή μένουν πολύ λίγο στήν έπιχείρησή⁶.» Άν όμως οί εργάτες προτιμούν τήν πλαισίωση συντεχνιακού τύπου από τό νέο τούτο καθεστώς της έπιτήρησης, οί έπιχειρηματίες, από τή μεριά τους, βλέπουν σ' αυτό ένα αναπόσπαστο στοιχείο τού συστήματος της βιομηχανικής παραγωγής, της άτομικής ιδιοκτησίας και τού κέρδους. Στήν κλίμακα ενός εργοστασίου, ενός μεγάλου σιδηρουργείου ή ενός όρυχείου, «τά έξοδα έχουν πολλαπλασιαστεί τόσο, ώστε και οί πιο πενιχρές μικροαπάτες άθροισόμενες δίνουν μιá πελώρια άπάτη, πού όχι μονάχα θά απορροφούσε όλα τά κέρδη, αλλά και θά οδηγούσε στήν έξανέμιση των κεφαλαίων· ...ή παραμικρή άδεξιότητα, πού δέν θά γινόταν άντιληπτή και πού, γι' αυτόν τό λόγο, θά μπορούσε να επαναλαμβάνεται καθημερινά, είναι δυνατόν να άποβεί ολέθρια γιά τήν έπιχείρηση, σέ σημείο να τήν καταστρέψει σέ ελάχιστο χρονικό διάστημα»· από έδω και τό γεγονός ότι μόνο υπάλληλοι έξαρτώμενοι άπευθείας από τόν ιδιοκτήτη, και έπιφορτισμένοι άποκλειστικά μέ αυτό τό καθήκον, θά μπορούν να έπαγρυνούν ώστε «να μή ξοδεύεται άνώφελα ούτε μιá πεντάρα, και να μή χάνεται ούτε ένα δευτερόλεπτο της εργάσιμης ήμέρας»· ρόλος τους θά είναι «να έπιτηρούν τούς εργάτες, να έποπτεύουν όλα τά έργα, και να είδοποιούν τή διεύθυνση γιά ό,τι συμβαίνει⁷». Η έπιτήρηση γίνεται άποφασιστικός οικονομικός παράγοντας, καθόσον άποτελεί όχι μόνο ένα έσωτερικό έξάρτημα της παραγωγικής μηχανής, αλλά και ένα ειδικό γρανάξι μέσα στήν πειθαρχική έξουσία⁸.

Ἡ ἴδια τάση παρατηρεῖται στήν ἀναδιοργάνωση τῆς στοιχειώδους ἐκπαίδευσης: ἔξειδίκευση τῆς ἐπιτήρησης καί ἐνσωμάτωσή τῆς στίς παιδαγωγικές σχέσεις. Ἡ ἀνάπτυξη τῶν ἐνοριακῶν σχολείων, ἡ ἀριθμητική αὔξηση τῶν μαθητῶν τους, ἡ ἀνυπαρξία μεθόδων πού θά ἐπέτρεπαν νά ρυθμίζεται ἡ δραστηριότητα μιᾶς ὀλόκληρης τάξης, ἡ ἀταξία καί ἡ σύγχυση πού ἀκολουθοῦσαν ἔκαναν ἀναγκαία τήν ὁργάνωση τῶν ἐλέγχων. Γιά νά βοηθήσει τόν δάσκαλο, ὁ Batencour ἐπιλέγει ἀνάμεσα στούς καλύτερους μαθητές μιᾶ σειρά ἀπό «ἀξιωματικούς», ἐπόπτες, παρατηρητές, ἐπιμελητές, προγυμναστές, ἀπαγγελεῖς προσευχῶν, γραφιάδες, παραλήπτες μελάνης, ἱερεῖς τοῦ Ἰδρύματος καί ἐπισκέπτες-ἐπιθεωρητές. Οἱ καθορισμένοι μέ τοῦτον τόν τρόπο ρόλοι διαιροῦνται σέ δύο κατηγορίες: οἱ μὲν ἀνταποκρίνονται σέ ὑλικά καθήκοντα (διανομή μελάνης καί χαρτιοῦ, προσφορά τῶν πλεονασμάτων στούς φτωχοῦς, ἀνάγνωση θρησκευτικῶν κειμένων στίς γιορτές κ.λπ.)· οἱ ἄλλοι ἀναφέρονται στήν ἐπιτήρηση: οἱ «παρατηρητές» ὀφείλουν νά σημειώνουν «ποιός ἐγκατέλειψε τό θρανίο του, ποιός φλυαρεῖ, ποιός δέν βαστάει τή συνοψή του καί δέν λείει τήν προσευχή του, ποιός δέν συμπεριφέρεται μέ κοσμιότητα τήν ὥρα τῆς λειτουργίας, ποιός ἐκδηλώνεται ἄσεμνα στόν δρόμο, φλυαρεῖ ἢ φωνασκεῖ»· οἱ «παιραίνετες» εἶναι ἐπιφορτισμένοι νά «σημειώνουν ἐκείνους πού μιλάνε ἢ μελετᾶνε ὑψηλόφωνα τά μαθήματά τους, ἐκείνους πού δέν γράφουν ἀλλά χαριεντίζονται»· οἱ «ἐπισκέπτες-ἐπιθεωρητές» ἔρχονται σέ ἐπαφή μέ τίς οἰκογένειες τῶν μαθητῶν πού ἀπουσιάζουν συχνά ἢ πού ἔχουν διαπράξει βαριά παραπτώματα. Ὅσο γιά τούς «ἐπόπτες», αὐτοῖ ἐπιτηροῦν ὅλους τούς ἄλλους ἀξιωματικούς. Μόνον ὁ ρόλος τῶν «προγυμναστῶν» εἶναι παιδευτικός: αὐτοῖ ὑποχρεώνουν τούς μαθητές νά διαβάζουν ἀνά δύο καί χαμηλόφωνα⁹. Ὡστόσο, μισόν αἰῶνα ἀργότερα, ὁ Ch. Demia υἱοθετεῖ μιάν ἱεραρχία τοῦ ἴδιου τύπου, ὅπου ὁμως ἡ ἐπιτήρηση συνοδεύεται σχεδόν πάντα ἀπό παιδαγωγικό ρόλο: ἓνας ὑποδιδάσκαλος μαθαίνει στά παιδιά πῶς νά βαστοῦν τήν πέννα, ὀδηγεῖ τό χέρι τους, διορθώνει τά λάθη καί ταυτόχρονα «καταγράφει τήν κακή διαγωγή»· ἓνας ἄλλος ὑποδιδάσκαλος ἐκτελεῖ τά ἴδια καθήκοντα στό μάθημα τῆς ἀνάγνωσης· ὁ ἐπόπτης πού ἐλέγχει τούς ἄλλους «ἀξιωματικούς» καί ἐπιτηρεῖ τή γενική συμπεριφορά, εἶναι ἐπιφορτισμένος καί «νά προετοιμάζει τούς νεοφερμένους στίς ἀσκήσεις τοῦ σχολείου»· οἱ δέκαρχοι ἔξε-

τάζουν τούς μαθητές και «καταγράφουν» αυτούς που δέν ξέρουν τό μάθημά τους¹⁰. Έχουμε ἐδῶ τό σχεδιάγραμμα ενός σχολείου «ἀλληλοδιδασκτικοῦ» τύπου, ὅπου σ' ἕναν μοναδικό μηχανισμό εἶναι ἐνσωματωμένες τρεῖς διαδικασίες: ἡ καθαυτὸ διδασκαλία, ἡ ἀπόκτηση γνώσεων μέ τήν ἴδια τήν ἄσκηση τῆς παιδαγωγικῆς δραστηριότητας, καί, τέλος, μιά ἀμοιβαία καί ἱεραρχημένη παρακολούθηση. Μιά σχέση ἐπιτήρησης, καθορισμένη καί τακτική, ἐντάσσεται στό κέντρο τῆς διδακτικῆς πρακτικῆς: ὄχι ὡς εἰσαγόμενο ἢ παρακείμενο στοιχεῖο, ἀλλά ὡς ἀχώριστος ἀπό αὐτήν μηχανισμός καί πού πολλαπλασιάζει τήν ἀποτελεσματικότητά της.

Ἡ ἱεραρχημένη, συνεχῆς καί λειτουργική ἐπιτήρηση δέν εἶναι, ἀσφαλῶς, μιά ἀπό τίς μεγάλες τεχνικές «ἐφευρέσεις» τοῦ 18ου αἰῶνα, ἀλλά ἡ ὑπουλη ἐπέκτασή της εἶναι πολύ σημαντική ἐξαιτίας τῶν νέων μηχανισμῶν ἐξουσίας πού ἐνέχει. Χάρη σ' αὐτήν, ἡ πειθαρχική ἐξουσία γίνεται ἕνα σύστημα «ὀλοκληρωμένο», ἐσωτερικά συνδεμένο μέ τήν οἰκονομία καί τούς στόχους τοῦ μηχανισμοῦ ὅπου ἡ ἐξουσία αὐτή ἀσκεῖται. Κι ἀκόμα, ὀργανώνεται σάν ἐξουσία πολλαπλή, αὐτενεργή, ἀνώνυμη· διότι, ἂν ἀληθεύει πῶς ἡ ἐπιτήρηση βασίζεται σέ ἄτομα, ἡ λειτουργία της εἶναι λειτουργία ενός δικτύου σχέσεων, ἀπό τά πάνω πρὸς τά κάτω, ἀλλά καί, ὡς ἕνα σημεῖο, ἀπό τά κάτω πρὸς τά πάνω, καί πλαγίως· τό δίκτυο αὐτό δίνει «σταθερότητα» στό σύνολο καί τό καλύπτει ὀλοτελα μέ στοιχεῖα ἐξουσίας πού στηρίζονται τό ἕνα στό ἄλλο: ἐπιτηρητές ἀδιάκοπα ἐπιτηρούμενοι. Ἡ ἐξουσία, στήν ἱεραρχημένη πειθαρχική ἐπιτήρηση, δέν κατέχεται σάν ἕνα πράγμα, οὔτε καί μεταδιβάζεται σάν ἰδιοκτησία· λειτουργεῖ σάν μηχανοδομή. Καί ναί μέν ἡ πυραμιδική ὀργάνωσή της τῆς δίνει κάποιον «ἀρχηγό», ἀλλά ὀλόκληρο τό σύστημα εἶναι ἐκεῖνο πού παράγει «ἐξουσία» καί κατανέμει τά ἄτομα στό μόνιμο καί συνεχές τοῦτο πεδίο. Πράγμα πού ἐπιτρέπει στήν πειθαρχική ἐξουσία νά εἶναι συνάμα καί ἀπόλυτα «ἀδιάκριτη», ἀφοῦ παντοῦ καί πάντα βρῖσκεται σέ ἐπαγρύπνηση, ἀφοῦ δέν ἀφήνει καταρχήν καμιά ζώνη στό σκοτάδι καί ἐλέγχει ἀδιάκοπα τούς ἴδιους αὐτούς πού ἔχουν καθήκον νά ἐλέγχουν· καί ἀπόλυτα «διακριτική», διότι λειτουργεῖ μόνιμα καί, κατά μεγάλο μέρος, σιωπηρά. Ἡ πειθαρχία θέτει σέ «κίνηση» μίαν ἐξουσία σχεσιακή, πού στηρίζεται στους δικούς της μηχανισμούς καί πού ὑποκαθιστᾷ τή λάμψη τῶν ἐκδηλώσεων, μέ τήν ἀδιάλειπτη ἐναλλαγή σχεδιασμένων παρακολουθησεων.

Χάρη στις τεχνικές τῆς ἐπιτήρησης, ἡ «φυσική» τῆς ἐξουσίας, ἡ ἐπίδραση στό σῶμα, πραγματοποιοῦνται σύμφωνα μέ τούς νόμους τῆς ὀπτικῆς καί τῆς μηχανικῆς, σύμφωνα μ' ἓνα ὀλοκληρωμένο σύστημα ἀπό χώρους, γραμμές, ὀθόνες, δέσμες, βαθμίδες, καί χωρίς νά καταφεύγει, θεωρητικά τουλάχιστον, στήν ὑπέρβαση, στόν καταναγκασμό ἢ στή βία. Ἐξουσία πού, φαινομενικά, εἶναι τόσο λιγότερο «σωματική», ὅσο περισσότερο ἐπιστημονικά εἶναι «φυσική».

Η ΚΑΝΟΝΙΣΤΙΚΗ ΚΥΡΩΣΗ

1. – Στό ὄρφανοτροφεῖο τοῦ ἱππότη Paulet, οἱ καθημερινές συνεδριάσεις τοῦ τοπικοῦ δικαστηρίου παρουσίαζαν κάθε πρωί μίαν ἐπιβλητική τελετουργία: «Εἶδαμε ὅλους τούς μαθητές παρατεταγμένους, σέ ἀπόλυτη τάξη, ἀκίνησια καί σιωπή. Ὁ ἐπικεφαλῆς τῆς τάξης, νέος εὐπατρίδης δεκαέξι ἐτῶν, ἦταν ἔξω ἀπό τή γραμμή, μέ τό σπαθί στό χέρι· στό πρόσταγμά του, τό τάγμα ξεκίνησε μέ βῆμα ταχύ γιά νά σχηματίσει τόν κύκλο. Τό συμβούλιο συγκεντρώθηκε στό κέντρο· κάθε ἀξιωματικός ἔδωσε ἀναφορά γιά τή δική του μονάδα στό περασμένο εἰκοσιτετράωρο. Στούς κατηγορούμενους δόθηκε ἡ ἄδεια νά ἀπολογηθοῦν· πρῶτα κατέθεσαν οἱ μάρτυρες· ἔγινε διαβούλιο καί ὅταν βγῆκε ἡ ἀπόφαση, ὁ ἐπικεφαλῆς ἀνακοίνωσε μεγαλόφωνα τόν ἀριθμό τῶν ἐνόχων, τή φύση τῶν ἀδικημάτων καί τίς τιμωρίες πού ἐπιβλήθηκαν. Ὑστερα οἱ μαθητές παρήλασαν σέ ἄψογη τάξη¹¹.» Στό κέντρο κάθε πειθαρχικοῦ συστήματος λειτουργεῖ ἓνας μικρός ποινικός μηχανισμός. Διαθέτει ἓνα εἶδος δικαστικοῦ προνομίου, μέ τούς δικούς του νόμους, τά πλημμελήματα τῆς ἀρμοδιότητάς του, τίς ἰδιαιτερές του μορφές κύρωσης, τίς δικές του διαβαθμίσεις δικαιοδοσίας. Τά πειθαρχικά σώματα καθιερώνουν ἓνα «ποινικό ὑποσύστημα»· δικτυώνουν ἓνα χῶρο πού οἱ νόμοι ἀφήνουν κενό· χαρακτηρίζουν καί τιμωροῦν ἓνα σύνολο συμπεριφορῶν πού ἢ σχετική τους ἀσημαντότητα ἐπέτρεπε νά διαφεύγουν ἀπό τά μεγάλα τιμωρητικά συστήματα. «Μπαίνοντας στό ἐργοστάσιο, οἱ συντεχνίτες πρέπει νά χαιρετοῦν ὁ ἓνας τόν ἄλλον· ...φεύγοντας, πρέπει νά μαζεῦουν καί νά ἀποθηκεύουν τά ἐμπορεύματα καί τά ἐργαλεῖα πού χρησιμοποίησαν· ἂν ἐργάστηκαν τό βράδυ, νά σβή-

σουν τή λάμπα τους»· «ἀπαγορεύεται ρητά νά διασκεδάξεις τούς συντεχνίτες σου μέ χειρονομίες ἢ ὄ,τι ἄλλο»· οἱ τελευταῖοι ὀφείλουν «νά συμπεριφέρονται μέ εὐγένεια καί κοσμιότητα»· ὅποιος ἀπουσιάζει ἀπό τή δουλειά του περισσότερο ἀπό πέντε λεπτά χωρίς νά εἰδοποιήσει τόν κύριο Orpenheim «θά πληρωθεῖ μισό μεροκάματο»· καί γιά νά μὴν ἀφεθεῖ τίποτα στήν τύχη, στή λεπτόλογη αὐτή ποινική δικαιοσύνη, ἀπαγορεύεται «κάθε τί πού θά μπορούσε νά ζημιώσει τόν κύριο Orpenheim καί τούς συντεχνίτες του¹².» Στό ἐργαστήρι, στό σχολεῖο, στόν στρατό, ἰσχύει ἕνα ὁλόκληρο «μικροσύστημα ποινῶν» γιά τόν χρόνο (καθυστερήσεις, ἀπουσίες, διακοπές τῆς ἐργασίας), τή δραστηριότητα (ἀπροσεξία, ἀμέλεια, ἔλλειψη ζήλου), τή συμπεριφορά (ἀγένεια, ἀνυπακοή), τόν λόγο (φλυαρία, αὐθαδεια), τό σῶμα («ἐπιλήψιμη» στάση, ἄτοπες χειρονομίες, ἀκαθαρσία), τή σεξουαλικότητα (ἀπρέπεια, ἄσεμνη στάση). Ταυτόχρονα, χρησιμοποιοῦνται, ὡς τιμωρίες, μιά σειρά ἐκλεπτυσμένων μεθόδων, ἀπό τήν ἐλαφριά σωματική τιμωρία μέχρι ὀρισμένες ἐλάσσονες στερήσεις καί μικροταπεινώσεις. Ὁ στόχος εἶναι ἡ ποινικοποίηση καί τῶν πιό δυσδιάκριτων τμημάτων τῆς διαγωγῆς, καί ἡ ἀπόδοση κολαστικής λειτουργίας στά φαινομενικά ἀνάξια λόγου στοιχεῖα τοῦ πειθαρχικοῦ συστήματος: τελικά, πρέπει τό κάθε τί νά μπορεί νά χρησιμοποιεῖται γιά νά κολάζεται καί τό παραμικρό· τό κάθε ὑποκείμενο νά εἶναι παγιδευμένο σέ μιάν ὁλότητα κολάσιμη-κολαστική. «Μέ τή λέξη τιμωρία ἐννοοῦμε κάθε τί πού εἶναι ἰκανό νά κάνει τά παιδιά νά νιώσουν τό σφάλμα πού ἔχουν διαπράξει, κάθε τί πού εἶναι ἰκανό νά τά ταπεινώσει, νά τά ντροπιάσει: ...μιά ὀρισμένη ψυχρότητα, μιά κάποια ἀδιαφορία, μιά ὀποιαδήποτε ἐρώτηση, μιά ταπείνωση, ἡ καθαίρεση ἀπό κάποια θέση¹³.»

2. – Ἡ πειθαρχία ὁμως συνεπάγεται ἕναν ἰδιάζοντα τρόπο τιμωρίας, πού δέν εἶναι μόνο μιά μικρογραφία τοῦ δικαστηρίου. Ἐκεῖνο πού ἐμπίπτει στήν ἀρμοδιότητα τοῦ πειθαρχικοῦ ποινικοῦ συστήματος εἶναι ἡ μή-τήρηση ἢ ἡ παράβλεψη τοῦ κανόνα, ἢ ἀπομάκρυνση ἢ ἡ ἐκτροπή ἀπό αὐτόν. Εἶναι κολάσιμο τό ἀκαθόριστο πεδίο τῆς μή-συμμόρφωσης: ὁ στρατιώτης διαπράττει «σφάλμα» κάθε φορά πού δέν φτάνει στό ἀπαιτούμενο ἐπίπεδο· τό «σφάλμα» τοῦ μαθητῆ εἶναι, ὅπως καί ἕνα ἐλάσσον πλημμέλημα, μιά ἀνικανότητα νά ἐκτελεῖ τά καθήκοντά του. Ὁ κανονισμός τοῦ πρωσικοῦ στρατοῦ ἐπέβαλλε τίς «αὐστηρότερες δυνατές

ποινές» στο στρατιώτη πού δέν έχει μάθει νά χειρίζεται σωστά τό τουφέκι του. Ὅμοίως, «ὄταν ἕνας μαθητής δέν θυμόταν τήν περικοπή τῆς κατήχησης πού εἶχε διδαχτεῖ τήν προηγούμενη μέρα, ὑποχρεωνόταν νά μάθει τήν περικοπή τῆς ἴδιας μέρας, χωρίς νά κάνει κανένα λάθος, καί ἔπρεπε νά τήν ἐπαναλαμβάνει τήν ἐπομένη· ἢ ὑποχρεωνόταν νά ἀκούει τό μάθημα ὀρθίος ἢ γονατιστός, μέ τά χέρια σταυρωμένα, ἢ νά ὑποβάλλεται σέ κάποια ἄλλη τιμωρία».

Ἡ ἐντολή πού οἱ πειθαρχικές ποινές ὀφείλουν νά κάνουν σεβαστή εἶναι μικτοῦ χαρακτήρα: εἶναι μιὰ «τεχνητή» ἐντολή, σαφέστατα προσδιορισμένη ἀπό ἕνα νόμο, ἕνα πρόγραμμα, ἕναν κανονισμό. Ἄλλά εἶναι ἐπίσης μιὰ ἐντολή πού καθορίζεται ἀπό φυσικές καί παρατηρήσιμες διαδικασίες: τή διάρκεια μιᾶς μαθητείας, τόν χρόνο μιᾶς ἄσκησης, τό ἐπίπεδο εὐμάθειας ἀναφέρονται σέ μιὰ τακτικότητα πού εἶναι ταυτόχρονα καί κανόνας. Τά παιδιά πού φοιτοῦν στά χριστιανικά σχολεῖα δέν πρέπει ποτέ νά διδάσκονται «μαθήματα» πού εἶναι ἀκόμα ἀνίκανα νά τά παρακολουθήσουν, διότι θά τά ἐκθέταμε στόν κίνδυνο νά μή μπορέσουν νά μάθουν τίποτα· καί ὅμως, ἡ διάρκεια τοῦ κάθε σταδίου καθορίζεται κανονιστικά, καί ὁ μαθητής πού ἔχει ὑποβληθεῖ σέ τρεῖς ἐξετάσεις καί δέν κατόρθωσε νά περάσει στήν ἀνώτερη τάξη, πρέπει νά τοποθετηθεῖ ἐπιδεικτικά στό θρανίο τῶν «ἀμαθῶν». Στό πειθαρχικό καθεστῶς, ἡ τιμωρία περιλαμβάνει ἕνα διπλό νομικό-φυσικό στοιχεῖο.

3. – Ρόλος τῆς πειθαρχικῆς τιμωρίας εἶναι νά περιορίζει τίς παρεκτροπές. Ἡ τιμωρία πρέπει λοιπόν νά εἶναι οὐσιαστικά ἐπανορθωτική. Ἐκτός ἀπό τίς τιμωρίες πού δανείζεται ἀπό τό δικαστικό πρότυπο (πρόστιμο, μαστίγωση, ἀπομόνωση), τά πειθαρχικά συστήματα δίνουν τήν προτεραιότητα στίς τιμωρίες ἐκεῖνες πού ἀφοροῦν τήν ἄσκηση – τήν ἐντατική, πολλαπλασιασμένη, ἐπαναλαμβανόμενη μαθητεία: ὁ κανονισμός τοῦ 1766 γιά τό πεζικό προέβλεπε πῶς οἱ στρατιῶτες τῆς πρώτης τάξης «πού θά δείξουν κάποια ἀμέλεια ἢ κακή θέληση, θά ἐπαναφέρονται στήν ελευταία τάξη», καί δέν θά μπορέσουν νά ξανανέβουν στήν πρώτη παρά μόνο ὕστερα ἀπό νέες ἀσκήσεις καί νέα ἐξέταση. Ὅπως ἔλεγε ὁ J.-B. de la Salle: «Ἄπ' ὄλες τίς τιμωρίες, ἡ ἐπιβολή πρόσθετης [γραπτῆς ἢ προφορικῆς ἐπαναληπτικῆς] ἐργασίας εἶναι ἡ πιό κατάλληλη κατά τήν ἀποψη τῶν δασκάλων, καί ἡ πιό

ὠφέλιμη κι εὐχάριστη γιὰ τούς γονεῖς· δίνουν τή δυνατότητα νά «άνευρεθοῦν, μέσα ἀπό τά ἴδια τά σφάλματα τῶν παιδιῶν, τά μέσα πού θά βοηθήσουν τήν πρόοδό τους, διορθώνοντας τά ἐλαττώματά τους»· στά παιδιά, λογουχάρη, πού «δέν ἔγραφαν τό μάθημά τους, ἤ πού δέν τό ἐπιμελήθηκαν, μπορεῖ νά ἐπιβληθεῖ μιὰ παραπανήσια γραπτή ἐργασία ἢ ἓνα κείμενο πού θά πρέπει νά ἀποστηθίσουν¹⁴». Ἡ πειθαρχική τιμωρία εἶναι, κατά ἓνα μεγάλο μέρος τουλάχιστον, ἰσόμορφη πρὸς τήν ἴδια τήν ὑποχρέωση· δέν εἶναι τόσο ἡ ἐκδίκηση τοῦ νόμου πού ἔχει παραβιαστεῖ, ὅσο ἡ ἐπανάληψη τῆς παρανομίας, ὁ ἐπαυξημένος τονισμός της. Ἔτσι, ἡ ἐπανορθωτική ἐπίδραση τῆς τιμωρίας πού προσδοκοῦμε, ἀσκεῖται μόνο σάν κάτι πάρεργο μέ τόν ἐξίλασμό καί τή μετάνοια· πετυχαίνεται ἄμεσα μέ τόν μηχανισμό τῆς ἐκγύμνασης. Τιμωρία, ἴσον ἀσκησι.

4. – Στήν πειθαρχία, ἡ τιμωρία δέν εἶναι παρά ἓνα στοιχεῖο τοῦ διττοῦ συστήματος: ἀνταμοιβή-κύρωση. Καί αὐτό ἀκριβῶς τό σύστημα λειτουργεῖ στή διαδικασία τῆς ἐκγύμνασης καί τῆς ἐπανάρθωσης. Ὁ δάσκαλος «ὀφείλει νά ἀποφεύγει, ὅσο εἶναι δυνατόν, τή χρήση τῆς τιμωρίας· ἀντίθετα, πρέπει νά προσπαθεῖ νά ἀνταμείβει συχνότερα παρά νά τιμωρεῖ, μιᾶς καί οἱ ὀκνηροί παρακινοῦνται περισσότερο ἀπό τήν ἐπιθυμία νά ἀνταμείβονται ὅπως οἱ φιλόπονοι, παρά ἀπό τόν φόβο τῆς τιμωρίας· γι' αὐτό καί θά προκύψει μεγάλη ὠφέλεια ὅταν ὁ δάσκαλος θά βρεθεῖ ἀναγκασμένος νά ἐπιβάλλει κάποια τιμωρία σ' ἓνα παιδί, ἂν προηγούμενα ἔχει κατακτήσει τήν καρδιά του¹⁵». Ὁ μηχανισμός αὐτός μέ τά δύο στοιχεῖα ἐπιτρέπει ἓναν ὀρισμένο ἀριθμό πράξεων πού χαρακτηρίζουν τό πειθαρχικό ποινικό σύστημα. Καί πρῶτα πρῶτα, τήν ἐκτίμηση τῶν συμπεριφορῶν καί τῶν ἐπιδόσεων, μέ βάση δύο ἀντίθετες ἀξίες τοῦ καλοῦ καί τοῦ κακοῦ· ἀντί τῆς ἀπλῆς κατανομῆς τῆς ἀπαγόρευσης, ὅπως αὐτή εἶναι γνωστή στήν ποινική δικαιοσύνη, ἔχουμε ἐδῶ ἓνα μοίρασμα ἀνάμεσα σ' ἓναν θετικό καί σ' ἓναν ἀρνητικό πόλο· ὀλόκληρη ἡ συμπεριφορά καταλήγει στό πεδίο τῶν καλῶν καί τῶν κακῶν βαθμῶν, τῶν καλῶν καί τῶν κακῶν παρατηρήσεων. Εἶναι ἐπί πλέον δυνατόν νά καθιερωθεῖ μιὰ ποσοτικοποίηση καί μιὰ ἀριθμογραφημένη οἰκονομία. Μιὰ ποινική λογιστική, ἀδιάκοπα ἐνημερωμένη, ἐπιτρέπει τήν ἐπίτευξη τοῦ κολαστικοῦ ἀπολογισμοῦ τοῦ καθενός. Ἡ σχολική «δικαιοσύνη» ἔχει ἀναπτύξει σέ μεγάλη κλίμα-

κα τό σύστημα αυτό, πού τά υποτυπώδη του τουλάχιστον στοι-
 χεία άπαντώνται στόν στρατό ή στά έργαστήρια. Οί ιερωμένοι
 δάσκαλοι τών Χριστιανικών Σχολών είχαν όργανώσει μιάν όλό-
 κληρη μικροοικονομία τών προνομίων και τών τιμωριών μέ
 πρόσθετη σχολική έργασία: «Τά προνόμια θά χρησιμεύουν στους
 μαθητές για να άπαλλάσσονται από τίς τιμωρίες πού τους έχουν
 επιβληθεί... Ένας μαθητής, λογουχάρη, πού θά έχει τιμωρηθεί
 μέ τέσσερις ή έξι άντιγραφές περικοπών από τήν κατήχηση, θά
 μπορεί να έξοφλήσει τήν τιμωρία αυτή μέ μερικούς βαθμούς προ-
 νομιών· ό δάσκαλος θά όρίσει τόν άπαιτούμενο αριθμό τους...
 Και καθώς τά προνόμια αξίζουν έναν καθορισμένο αριθμό βαθ-
 μών, ό δάσκαλος πού διαθέτει και προνόμια μικρότερης αξίας,
 μπορεί να τά χρησιμοποιήσει ως νόμισμα για τά πρώτα. Σε κά-
 ποιο παιδί, λογουχάρη, επιβάλλεται μιá άντιγραφή κειμένου πού
 δέν ξεπληρώνεται παρά μέ έξι βαθμούς· αλλά τό παιδί διαθέτει
 ένα προνόμιο δέκα βαθμών και τό παρουσιάζει στόν δάσκαλο·
 αυτός του έπιστρέφει τέσσερις βαθμούς κ.ο.κ.¹⁶» Και μέ τή λει-
 τουργία αυτή τής ποσοτικοποίησης, τής κυκλοφορίας αυτής τών
 προκαταβολών και τών όφειλών, και χάρη στόν διαρκή ύπολογι-
 σμό τής βαθμολογίας σέ «σύν» και σέ «πλήν», οί πειθαρχικοί μη-
 χανισμοί τοποθετούν σέ ιεραρχική κλίμακα τους «καλούς» και
 τους «κακούς» μαθητές, τόν ένα σέ σχέση μέ τόν άλλον. Διαμέ-
 σου τής μικροοικονομίας αυτής ενός διηνεκούς ποινικού συστή-
 ματος, πραγματοποιείται μιá διαφοροποίηση όχι τών πράξεων,
 αλλά τών ίδιων τών ατόμων, τής φύσης τους, τών δυνατοτήτων
 τους, του έπιπέδου τους ή τής αξίας τους. Η πειθαρχία, κυρώνο-
 ντας τίς πράξεις μέ ακρίβεια, σταθμίζει τήν «άληθινή» ποιότητα
 τών ατόμων· τό ποινικό της σύστημα εντάσσεται στόν κύκλο τής
 γνώσης τής ανθρώπινης προσωπικότητας.

5. – Διπλός είναι ό ρόλος τής κατανομής σύμφωνα μέ τή θέση ή
 μέ τόν βαθμό: να καταγράφει τίς έκτροπές, να ιεραρχεί τά προ-
 σόντα, τίς άρμοδιότητες και τίς ικανότητες· αλλά και να τιμωρεί
 και να άνταμείβει. Ποινική λειτουργία τής έπαναφοράς στην τά-
 ξη και «τακτικός» χαρακτήρας του κολασμού. Η πειθαρχία
 άνταμείβει μέ μόνο τό σύστημα τής προαγωγής, επιτρέποντας τήν
 άπόκτηση βαθμών και θέσεων· τιμωρεί μέ τήν ύποβίβαση και τήν
 καθάιρηση. Ο βαθμός αυτός καθεαυτόν, σημαίνει και άνταμοιβή
 ή τιμωρία. Στή Στρατιωτική Σχολή του Παρισιού είχε καταρτι-

στεῖ ἓνα περίπλοκο σύστημα «τιμητικῆς» ταξινόμησης: ὀρισμένες στολές ἐκφράζανε δημόσια τὴν ταξινόμηση αὐτὴ καὶ διάφορες τιμωρίες λίγο πολὺ εὐγενικές ἢ ταπεινωτικές συνδέονταν μὲ τοὺς βαθμούς πού εἶχαν ἀπονεμηθεῖ μ' αὐτό τὸν τρόπο ὡς ἐνδειξη παροχῆς προνομίου ἢ ἀτιμωτικῆς ποινῆς. Ὁ ταξινομικός καὶ ποινικός αὐτός διαμερισμός ἐκτελεῖται κατὰ πυκνά διαστήματα μὲ τίς ἀναφορές πού οἱ ἀξιωματικοί, οἱ καθηγητές ἢ οἱ βοηθοὶ τοὺς ὑποβάλλουν, χωρὶς νά λογαριάζουν ἡλικία ἢ βαθμό, γιὰ τὴν «ἠθική ποιότητα τῶν μαθητῶν», καὶ τὴν «ἀναγνωρισμένη ἀπ' ὄλους διαγωγή τους». Ἡ πρώτη τάξη, ἢ λεγόμενη τάξη τῶν «πολύ καλῶν», διακρίνεται ἀπὸ μιὰν ἀσημένια ἐπωμίδα· ἡ τιμητικὴ τῆς διάκριση εἶναι πῶς θεωρεῖται «καθαρά στρατιωτικὴ μονάδα»· ἄρα, στρατιωτικές θά εἶναι καὶ οἱ ποινές πού δικαιούται (κράτηση ἢ – σέ σοβαρὴ περίπτωση – φυλάκιση). Ἡ δευτέρη τάξη, ἢ τάξη τῶν «καλῶν» φοράει ἐπωμίδες ἀπὸ βαθνκόκκινο καὶ ἀσημένιο μετάξι· ὑπόκεινται κι αὐτοὶ σέ φυλάκιση καὶ κράτηση, ἀλλὰ καὶ σέ εἰρκτὴ ἢ σέ γονυκλισία. Ἡ τάξη τῶν «μετρίων» ἀναγνωρίζεται ἀπὸ τίς κόκκινες μάλλινες ἐπωμίδες· στίς προηγούμενες ποινές προστίθεται ἐδῶ, ἂν χρειασεῖ, καὶ ἡ τραχιά μάλλινη ἐσθῆτα. Ἡ τελευταία τάξη, ἢ τάξη τῶν «κακῶν», ἔχει ὡς σῆμα καστανόχρωμες μάλλινες ἐπωμίδες· «οἱ μαθητές τῆς τάξης αὐτῆς ὑποβάλλονται σέ ὅλες τίς τιμωρίες πού συνηθίζονται στό Ἴδρυμα, καθὼς καὶ σέ πολλές ἄλλες πού θά χρειαστοῦν, ἀκόμα καὶ στό ὄλοσκότεινο κελλί.» Γιὰ ὀρισμένο διάστημα, προστέθηκε καὶ ἡ «ἐπαισχυντὴ» τάξη, γιὰ τὴν ὁποία εἶχαν ὀριστεῖ ἰδιαιτέρως κανονισμοί, «ἔτσι πού αὐτοὶ πού τὴν ἀπαρτίζουν θά εἶναι πάντα χωρισμένοι ἀπὸ τοὺς ἄλλους καὶ ντυμένοι μὲ τραχιά μάλλινα ράσα». Κι ἀφοῦ μόνο ἡ ἀτομικὴ ἀξία καὶ ἡ διαγωγή ἀποφασίζουν γιὰ τὴ θέση πού κατέχει ἓνας μαθητής, «ὄσοι ἀνήκουν στίς δύο τελευταῖες τάξεις μποροῦν νά ἐλπίζουν ὅτι θά προαχθοῦν στίς πρῶτες, καὶ θά φορέσουν τὰ διακριτικὰ τους σημάδια, ὅταν – σύμφωνα μὲ τίς γενικές μαρτυρίες – ἀναγνωριστεῖ ὅτι εἶναι πιά ἄξιοι τῆς προαγωγῆς αὐτῆς, χάρη στὴν ἀλλαγὴ τῆς συμπεριφορᾶς τους καὶ στὴν πρόοδό τους· καὶ ὄσοι ἀνήκουν στίς πρῶτες τάξεις, θά ὑποβιβαστοῦν στίς κατώτερες, ἂν παρουσιάσουν κάποια χαλάρωση τοῦ ζήλου τους καὶ ἂν ὅλες οἱ ἀναφορές εἶναι ἀρνητικές καὶ δείχνουν πῶς ἔπαψαν νά εἶναι ἄξιοι γιὰ τίς διακρίσεις καὶ τὰ προνόμια τῶν πρῶτων τάξεων...». Ἡ κολαστικὴ ταξινόμηση πρέ-

πεινά τείνει νά εξαφανιστεῖ. Ἡ «ἐπαίσχυντη τάξη» ὑπάρχει μόνο γιά νά ἐξαλειφθεῖ: «Γιά νά κρίνουμε τό εἶδος τῆς μεταστροφῆς τῶν μαθητῶν τῆς ἐπαίσχυντης τάξης πού συμπεριφέρονται καλά», θά πρέπει νά τοὺς ἐπανατοποθετήσουμε στίς ἄλλες τάξεις καί νά τοὺς δώσουμε πίσω τίς στολές τους· ἀλλά θά πρέπει καί νά παραμένουν μέ τοὺς παλιούς των «ἐπαίσχυντους» συντρόφους τήν ὥρα τοῦ γεύματος καί τῆς ψυχαγωγίας· θά μείνουν στήν προηγούμενη τάξη τους ἂν δέν συνεχίσουν νά συμπεριφέρονται καλά· καί μονάχα ὅταν «ἡ συμπεριφορά τους κριθεῖ ἀπόλυτα ἱκανοποιητική, θά τοὺς ἐπιτραπεῖ νά ἐγκαταλείψουν καί τήν τάξη αὐτή καί τή μονάδα τους¹⁷.» Ἔχουμε λοιπόν ἐδῶ ἕνα διπλό ἀποτέλεσμα τοῦ ἱεραρχικοῦ αὐτοῦ ποινικοῦ συστήματος: τήν κατανομή τῶν μαθητῶν σύμφωνα μέ τίς ἱκανότητές τους καί τή διαγωγή τους, ἐπομένως, σύμφωνα μέ τή σωστή χρησιμοποίησή τους ὅταν θά βγοῦν ἀπό τό σχολεῖο· καί δεύτερο, τή σταθερή πίεση πού ἀσκεῖται πάνω τους γιά νά ὑποταθοῦν ὅλοι στό ἴδιο πρότυπο, γιά νά ἐξαναγκαστοῦν ὅλοι «στήν ὑποταγή, στήν εὐπείθεια, στήν ἐπιμέλεια στίς σπουδές καί στίς ἀσκήσεις, καί στήν ἐκπλήρωση μέ ἀκριβεία τῶν καθηκόντων τους καί ὄλων τῶν ἀπαιτήσεων τῆς πειθαρχίας». Γιά νά εἶναι ὅλοι τους ὁμοίομορφοι.

Κοντολογίς, ἡ τέχνη τῆς τιμωρίας, στό καθεστῶς τῆς πειθαρχικῆς ἐξουσίας, δέν στοχεύει οὔτε στόν ἐξιλασμό οὔτε ἀκριβῶς, στήν καταστολή. Προβαίνει σέ πέντε πολύ διαφορετικές ἐνέργειες: ἀνάγει τίς πράξεις, τίς ἐπιδόσεις, τίς ἀτομικές συμπεριφορές σ' ἕνα σύνολο, πού εἶναι ταυτόχρονα πεδίο σύγκρισης, χώρος διαφοροποίησης καί θεμελιακή ἀρχή ἑνός κανόνα πού πρέπει νά τηρεῖται. Διαφορίζει τά ἄτομα μεταξύ τους καί σέ συνάρτηση μέ τόν γενικό τοῦτο κανόνα – πού τόν κάνει νά λειτουργεῖ εἴτε ὡς ἀφετηρία, εἴτε ὡς μέσον ὄρο πού πρέπει νά τηρεῖται, εἴτε ὡς βέλτιστο ὄριο πού τό ἄτομο πρέπει νά πλησιάζει. Μετράει μέ ὄρους ποσοτικούς καί ταξινομεῖ μέ ὄρους ἀξίας, τίς ἱκανότητες, τό ἐπίπεδο, τή «φύση» τῶν ἀτόμων. Διαμέσου τοῦ «ἀξιολογικοῦ» αὐτοῦ μέτρου, ἐξαναγκάζει σέ μιὰ συμμόρφωση πού πρέπει νά πραγματοποιηθεῖ. Τέλος, χαράζει τό ὄριο πού θά προσδιορίσει τή διαφορά σέ σχέση μέ ὄλες τίς ἄλλες διαφορές, τό ἐξωτερικό σύνορο τοῦ μή-κανονικοῦ (τήν «ἐπαίσχυντη τάξη» τῆς Στρατιωτικῆς Σχολῆς). Ἡ διηνεκῆς ἀπειλή τῆς ποινῆς πού περνά ἀπ' ὅλα τά σημεῖα καί ἐλέγχει ἀκατάπαυστα τοὺς πειθαρχικούς θεσμούς,

συγκρίνει, διαφορίζει, ιεραρχεί, έξομοιώνει, αποκλείει. Μέ μιιά λέξη: κανονικοποιεί.

Αντιτάσσεται, έπομένως, στοιχείο πρός στοιχείο, στό δικαστικό ποινικό σύστημα πού βασική του λειτουργία είναι νά αναφέρεται όχι σ' ένα σύνολο από παρατηρητά φαινόμενα, αλλά σ' ένα corpus νόμων και κειμένων πού πρέπει νά διατηρούνται στή μνήμη· όχι νά διαφορίζει άτομα, αλλά νά χαρακτηρίζει πράξεις, κατατάσσοντάς τες σέ όρισμένες γενικές κατηγορίες· όχι νά τοποθετεί σέ ιεραρχική κλίμακα, αλλά νά χρησιμοποιεί άπλά και μόνο τή δυαδική αντίθεση του έπιτρεπτού και του άπαγορευμένου· όχι νά όμοιογενοποιεί, αλλά νά πραγματοποιεί τήν όριστικοποιημένη μοιρασιά τής καταδίκης. Τά πειθαρχικά συστήματα δημιούργησαν ένα «ποινικό σύστημα του κανόνα», πού οί άρχές και ή λειτουργία του δέν μπορούν νά αναχθούν στό παραδοσιακό σύστημα του νόμου. Τό μικρό δικαστήριο πού φαίνεται νά έδρευεί μόλιμα στά πειθαρχικά ιδρύματα, και πού παίρνει κάποτε τή θεατρική μορφή του μεγάλου δικαστικού διάκοσμου δέν πρέπει νά μās δημιουργεί αύταπάτες: εκτός από μερικές τυπικές όμοιότητες πού παρουσιάζει μέ τήν ποινική δικαιοσύνη, δέν ακολουθει τούς μηχανισμούς της ως τήν πλοκή τής καθημερινής ζωής· ή τουλάχιστον, δέν είναι αυτό τό ούσιαστικό του στοιχείο· ή πειθαρχία κατασκεύασε – βασιζόμενη σέ μιιά όλόκληρη σειρά πανάρχαιων μεθόδων – μιιά καινούργια κολαστική λειτουργία, και άκριβώς αύτή εισέβαλε λίγο λίγο στον μεγάλο δικαστικό διάκοσμο τόν όποιο φαινόταν ως τώρα νά αντιγράφει μέ σεμνότητα ή ειρωνεία. Η νομικο-άνθρωπολογική λειτουργία, ή έκδηλη σέ όλόκληρη τήν ιστορία του σύγχρονου ποινικού συστήματος, δέν προέρχεται από τήν επιπρόσθεση των έπιστημών του ανθρώπου στήν ποινική δικαιοσύνη και από τίς άπαιτήσεις πού χαρακτηρίζουν τήν καινούργια τούτη όρθολογικότητα· ούτε και από τόν ούμανισμό πού αύτή συνεπάγεται· τό σημείο μορφοποίησής της είναι ή πειθαρχική αύτή τεχνική πού κινητοποίησε τούς καινούργιους αυτούς μηχανισμούς τής κανονιστικής κύρωσης.

Μέσ' από τά διάφορα πειθαρχικά συστήματα αναφαίνεται ή δύναμη του Κανόνα. Πρόκειται, άραγε, για έναν καινούργιο νόμο τής σύγχρονης κοινωνίας; Θά λέγαμε μάλλον πώς από τόν 18ο αιώνα και πέρα, ή δύναμη αύτή ήρθε νά προστεθει σε άλλες δυνάμεις, έξαναγκάζοντάς τες σέ νέες όριοθετήσεις: τής δυνάμεις

του Νόμου, της δύναμης του Λόγου και του Κειμένου, της δύναμης της Παράδοσης. Το Κανονικό καθιερώνεται ως αρχή καταναγκασμού στην εκπαίδευση, μαζί με την οργάνωση μιας τυποποιημένης εκπαίδευσης και την ίδρυση πρότυπων λυκείων· καθιερώνεται στην προσπάθεια για την οργάνωση ενός ιατρικού σώματος και μιας νοσηλευτικής πλαισίωσης του έθνους, ικανών να θέσουν σε λειτουργία γενικούς κανόνες υγείας· καθιερώνεται ακόμα στη ρύθμιση των βιομηχανικών μεθόδων και προϊόντων¹⁸. Όπως η επιτήρηση και μαζί μ' αυτήν, η «κανονικοποίηση» γίνεται ένα από τα μεγάλα όργανα εξουσίας περί το τέλος της κλασικής εποχής. Τα σύμβολα που εκφράζανε διατάξεις, προνόμια, εξάρτηση, τείνουν τώρα να αντικατασταθούν, ή τουλάχιστον προσθέτονται σ' αυτά διάφορες διαβαθμίσεις κανονικότητας, που δηλώνουν την ένταξη σ' ένα ομοιογενές κοινωνικό σώμα, αλλά που περικλείουν κι ένα ρόλο ταξινόμησης, ιεράρχησης και κατανομής των βαθμών. Από μίαν όρισιμένη άποψη, η δύναμη της κανονικοποίησης εξαναγκάζει στην ομοιογένεια· αλλά συνάμα εξατομικεύει, επιτρέποντας να μετρούνται οι έκτροπές, να καθορίζονται τα επίπεδα, να ορίζονται οι ειδικότητες και να αντλείται κάποια ωφέλεια από τις διαφορές με το συνταίριασμα της μιας διαφορᾶς με την ἄλλη. Είναι ευνόητο ότι η δύναμη του κανόνα λειτουργεί με μεγάλη εύκολία στο έσωτερικό ενός συστήματος τυπικής ισότητας, αφού στο έσωτερικό μιας ομοιογένειας, που είναι και ο Κανόνας, εισάγει, ως ωφέλιμο πρόσταγμα και αποτέλεσμα μιας μέτρησης, όλο το ξεθώριασμα των ατομικών διαφορών.

Η ΕΞΕΤΑΣΗ

Ἡ εξέταση συνδυάζει τις τεχνικές της ιεραρχίας που επιτηρεί κι ἐκείνες της κύρωσης που «κανονικοποιεί». Πρόκειται για μία κανονιστική ἐπιστασία, για μίαν ἐπιτήρηση που ἐπιτρέπει τόν χαρακτηρισμό, τήν ταξινόμηση και τήν τιμωρία. Ἐμφυτεύει στά άτομα μίαν ὁρατότητα που ἐπιτρέπει τόν διαφορισμό τους και τήν τιμωρία τους. Γι' αὐτό και σέ ὅλα τὰ πειθαρχικά συστήματα, ἡ εξέταση εἶναι κατεξοχὴν τυποποιημένη. Ἡ εξέταση συνδυάζεται μέ τήν τελετή της ἄσκησης της εξουσίας και τή μορφή της

ἐμπειρίας, μέ τήν ἐπίδειξη τῆς ἰσχύος καί τήν ἀνεύρεση τῆς ἀλήθειας. Στό κέντρο κάθε πειθαρχικῆς διαδικασίας, ἡ ἐξέταση φανερώνει τήν καθυπόταξη ἐκείνων πού θεωροῦνται ὡς ἀντικείμενα καί τήν ἀντικειμενοποίηση ἐκείνων πού καθυποτάσσονται. Στήν ἐξέταση ἀναφαίνεται περίτρανα ἡ ἐπιπρόσθεση τῶν σχέσεων ἐξουσίας καί γνώσης. Ἔχουμε ἐδῶ ἄλλη μιά καινοτομία τῆς κλασικῆς ἐποχῆς πού οἱ ἱστορικοί τῶν ἐπιστημῶν παρέλειψαν νά τή φωτίσουν. Γράφτηκε ἡ ἱστορία τῶν πειραματισμῶν πάνω στούς ἐκ γενετῆς τυφλοῦς, στά παιδιά-λύκους ἢ στήν ὑπνωση. Ποιός ὁμως θά γράψει τή γενικότερη, τήν πιό ἀξεκαθάριστη, ἀλλά καί τήν πιό καθοριστική ἱστορία τῆς «ἐξέτασης» – τοῦ τυπικοῦ της, τῶν μεθόδων της, τῶν προσώπων της καί τοῦ ρόλου τους, τῶν ἐρωτήσεων καί ἀπαντήσεών της, τῶν συστημάτων τῆς βαθμολόγησης καί ταξινόμησης; Διότι στήν πενιχρή αὐτήν τεχνική, βρίσκονται μπερδεμένα ἕνα ὁλόκληρο πεδίο γνώσης, ἕνα ὁλόκληρο πρότυπο ἐξουσίας. Γίνεται συχνά λόγος γιά τήν ἰδεολογία – τή διακριτική ἢ φλύαρη – πού κουβαλοῦν μαζί τους οἱ «ἐπιστῆμες» τοῦ ἀνθρώπου. Μήπως ὁμως ἡ ἴδια τους ἢ τεχνολογία, τό μικρό τοῦτο λειτουργικό σχῆμα, τό τόσο πλατιά διαδομένο (ἀπό τήν ψυχιατρική ὡς τήν παιδαγωγική, ἀπό τή διάγνωση τῶν ἀσθενειῶν ὡς τή μίσθωση ἐργατικῶν χεριῶν), ἢ τόσο οἰκεία αὐτή μέθοδος τῆς ἐξέτασης δέν ἐνεργοποιεῖ – στό ἐσωτερικό ἐνός καί μόνο μηχανισμοῦ – σχέσεις ἐξουσίας πού ἐπιτρέπουν τή λήψη καί τή σύσταση γνώσεων; Ἡ πολιτική περιζώση δέν γίνεται ἀπλά καί μόνο στό ἐπίπεδο τῆς συνείδησης, τῶν παραστάσεων καί τῶν ὑποθετικῶν μας γνώσεων, ἀλλά στό ἐπίπεδο αὐτοῦ πού καθιστᾶ μιά γνώση ἐφικτή.

Ἐνα γεγονός πού συντέλεσε στήν ἐπιστημολογική ἐπανάσταση στόν τομέα τῆς ἱατρικῆς, περί τά τέλη τοῦ 18ου αἰῶνα, ἦταν ἡ ὀργάνωση τοῦ νοσοκομείου ὡς μέσου «ἐξέτασης». Ἡ τελετουργία τῆς ἱατρικῆς ἐπίσκεψης στούς θαλάμους εἶναι ἡ πιό τρανή μορφή του. Στόν 17ο αἰῶνα, ὁ ἐρχόμενος ἀπό ἔξω γιαντρός, καθῶς ἐπισκεπτόταν τοὺς ἀρρώστους σ' ἕνα νοσοκομεῖο συνδύαζε τήν ἐπιθεώρησή του μέ πολλοὺς ἄλλους ἐλέγχους – θρησκευτικούς, διοικητικούς· δέν ἐπαιρνε μέρος στήν καθημερινή διαχείριση τοῦ νοσοκομείου. Σιγά σιγά, ἡ ἐπίσκεψη γίνεται πιό τακτική, πιό αὐστηρή, καί προπαντός πιό ἐκτεταμένη: καλύπτει ἕνα ὁλοένα καί πιό σημαντικό μέρος τῆς νοσηλευτικῆς λειτουργίας. Στά 1661, ὁ

γιατρός του Hôtel-Dieu του Παρισιού ήταν επιφορτισμένος να επισκέπτεται τό νοσοκομείο μιά φορά τή μέρα· στά 1687, ένας «παραφυλακτικός» γιατρός όφειλε νά εξετάζει κάθε άπόγευμα όρισμένους βαριά πάσχοντες. Οί κανονισμοί του 18ου αιώνα καθορίζουν τά ώράρια τών επισκέψεων, καθώς και τή διάρκεια κάθε επίσκεψης (τό λιγότερο δυό ώρες)· τονίζεται μάλιστα πώς κανονικές «δάρδιες» πρέπει νά εξασφαλίζουν τήν Ιατρική επίσκεψη κάθε μέρα, «ακόμα και τήν Κυριακή του Πάσχα»· τέλος, στά 1771, καθιερώνεται ένας έσωτερικός γιατρός, επιφορτισμένος νά «προσφέρει τίς υπηρεσίες του τόσο τή νύχτα όσο και τή μέρα, στά χρονικά διαστήματα πού χωρίζουν τίς επισκέψεις τών έξωτερικών γιατρών¹⁹». Η άλλοτινή επιθεώρηση – άσυνεχής και σύντομη – μετατρέπεται σέ τακτική παρακολούθηση· και μ' αυτόν τόν τρόπο ό άρρωστος υποβάλλεται σέ συνεχή σχεδόν εξέταση. Τοúτο έχει δυό συνέπειες: στήν έσωτερική Ιεραρχία, ό γιατρός – στοιχείο ώς τώρα έξωτερικό – αρχίζει νά αποκτά ύπεροχή πάνω στό θρησκευτικό προσωπικό και νά του άναθέτει ένα ρόλο καθορισμένο, αλλά ύποδεέστερο, στήν τεχνική τής εξέτασης· και τότε εμφανίζεται ή κατηγορία του «νοσοκόμου»· όσο γιά τό ίδιο τό νοσοκομείο, πού ήταν πριν άπ' όλα ένας χώρος περίθαλψης, γίνεται χώρος κατάρτισης και παραβολής γνώσεων: άντιστροφή του συσχετισμού δυνάμεων και διαμόρφωση μιās γνώσης. Τό καλά «πειθαρχημένο» νοσοκομείο άποτελεί τώρα τόν κατάλληλο χώρο τής Ιατρικής «πειθαρχίας», κι αυτή χάνει πιά τήν έτυμολογική τής σημασία και άναφέρεται λιγότερο στους παραδοσιακούς συγγραφείς, και περισσότερο στό πεδίο τών άντικειμένων πού άδιάκοπα προσφέρονται γιά εξέταση.

Κατά τόν ίδιο τρόπο, τό σχολείο μετατρέπεται σέ όργανο άδιάλειπτης εξέτασης πού συμπληρώνει τή διαδικασία τής εκπαίδευσης σ' όλη τήν έκτασή της. Πολύ λιγότερο ενδιαφέρουν τώρα τά άγωνίσματα όπου οί μαθητές άναμετρούσαν τίς δυνάμεις τους, και πολύ περισσότερο ή άδιάκοπη σύγκριση του κάθε μαθητή μέ όλους τούς άλλους, σύγκριση πού επιτρέπει και τήν άξιολόγηση και τήν τιμωρία. Οί Ιερωμένοι δάσκαλοι τών Χριστιανικών Σχολών άπαιτούσαν άπό τούς μαθητές νά έπεξεργάζονται ένα θέμα κάθε μέρα τής έβδομάδας: ή πρώτη μέρα ήταν άφιερωμένη στήν όρθογραφία, ή δεύτερη στήν άριθμητική, ή τρίτη στήν κατήχηση τό πρωί και στή γραπτή έκθεση τό βράδυ κ.λπ. 'Επί πλέον, έπρε-

πε νά υποβάλουν κάθε μήνα μίαν έκθεση για νά υποδειχθούν εκείνοι πού αξίζαν νά εξεταστούν από τόν επιθεωρητή²⁰. Ἀπό τά 1775, γίνονται στή Σχολή Γεφυρ-οδοποιίας 16 εξετάσεις τόν χρόνο: 3 στά μαθηματικά, 3 στήν ἀρχιτεκτονική, 3 στό σχέδιο, 2 στή γραπτή έκθεση, 1 στή λιθοτομία, 1 για τήν έκθεση ιδεών, 1 για τή σχεδιογράφηση, 1 για τήν ἰσοπέδωση καί 1 για τήν καταμέτρηση τῶν κτιρίων²¹. Ἡ εξέταση δέν περιορίζεται στήν ἐπικύρωση μιᾶς μαθητείας· εἶναι ἕνας μόνιμος παράγοντάς της· τή στηρίζει ἀκολουθώντας ἕνα τυπικό ἐξουσίας πού τή συνοδεύει διαρκῶς. Ὡστόσο, ἡ εξέταση ἐπιτρέπει στόν δάσκαλο ὄχι μόνον νά μεταδίδει τίς γνώσεις του, ἀλλά καί νά ἀποκτᾶ λεπτομερεῖς γνώσεις σχετικά μέ τούς μαθητές του. Ἐνῶ ἡ δοκιμασία πού τερμάτιζε ἄλλοτε μιά μαθητεία σύμφωνα μέ τή συντεχνιακή παράδοση ἐπικύρωνε μιά κεκτημένη ἱκανότητα – τό «ἀριστούργημα» πιστοποιοῦσε μίαν ἤδη γενόμενη μετάδοση γνώσης –, ἡ εξέταση εἶναι στό σχολεῖο μιά πραγματική καί σταθερή ἀνταλλαγή γνώσεων: ἐγγυᾶται τή μεταβίβαση τῶν γνώσεων τοῦ δασκάλου στόν μαθητή, ἀλλά καί ἀποσπᾶ ἀπό τόν μαθητή μιά γνώση ἀποκλειστικά προορισμένη για τόν δάσκαλο. Τό σχολεῖο γίνεται χῶρος ἐκπόνησης τῆς παιδαγωγικῆς. Καί ἀκριβῶς ὅπως ἡ διαδικασία τῆς ἰατρικῆς εξέτασης τῶν ἀρρώστων στά νοσοκομεῖα ἐπέτρεψε τήν ἐπιστημολογική ἐπανάσταση τῆς ἰατρικῆς, ἔτσι καί ἡ ἐποχή τοῦ «ἐξεταστικοῦ» σχολεῖου σηματοδότησε τήν ἀφετηρία μιᾶς παιδαγωγικῆς ὡς ἐπιστήμης. Ἀλλά καί στόν στρατό, ἡ ἐποχή τῶν ἐπιθεωρήσεων καί τῶν ἀδιάκοπα ἐπαναλαμβανόμενων γυμνασίων στάθηκε ἡ ἀπαρχή τῆς ἀνάπτυξης μιᾶς ἀπέραντης γνώσης γύρω ἀπό τήν τακτική πού τά ἀποτελέσματά της φανερώθηκαν στούς ναπολεόντειους πολέμους.

Ἡ εξέταση περιλαμβάνει ἕναν ὁλόκληρο μηχανισμό πού συνδέει μέ μίαν ὀρισμένη μορφή ἀσκήσης τῆς ἐξουσίας ἕναν ὀρισμένο τύπο διαμόρφωσης γνώσεων.

1. – *Ἡ εξέταση ἀναστρέφει τήν οἰκονομία τῆς ὀρατότητας στήν ἀσκηση τῆς ἐξουσίας.* Σύμφωνα μέ τήν παράδοση, ἡ ἐξουσία εἶναι αὐτό πού βλέπουμε, αὐτό πού φαίνεται, αὐτό πού διατρανώνεται – καί, κατά παράδοξο τρόπο, ἀντλεῖ τή δύναμή της ἀπό τήν ἴδια τήν ἐπίδειξή της. Ἐκεῖνοι στούς ὁποίους ἀσκεῖται μένουν συνήθως ἀφανεῖς· φωτίζονται μονάχα ἀπό τή μερίδα τῆς ἐξουσίας πού τούς παραχωρεῖται, ἢ ἀπό τή στιγμαία ἀντανάκλασή

της. Ἐνῶ ἡ πειθαρχική ἐξουσία ἀσκειῖται γινόμενη ἀόρατη· ἀντίθετα, ἐπιβάλλει, σέ ὄσους καθυποτάσσει, τήν ἀρχή μιᾶς ἀναγκαστικής ὁρατότητας. Στήν πειθαρχία, τά ὑποκείμενα εἶναι ἐκεῖνα πού πρέπει νά ὀρῶνται. Ὁ φωτισμός τους ἐξασφαλίζει τό ἐπιβάλλον τῆς ἐξουσίας πού ἀσκεῖται πάνω τους. Τό νά ὀρᾶται κανεῖς ἀδιάκοπα, τό νά μπορεῖ πάντα νά ὀρᾶται, εἶναι κάτι πού διατηρεῖ τό πειθαρχικό ἄτομο στήν κατάσταση ὑποταγῆς. Καί ἡ ἐξέταση εἶναι ἡ τεχνική μέ τήν ὁποία ἡ ἐξουσία, ἀντί νά ἐκπέμπει τά σήματα τῆς δύναμῆς της, ἀντί νά βάζει τή σφραγίδα της στούς ὑπηκόους της, τά παγιδεύει σ' ἓνα μηχανισμό ἀντικειμενοποίησης. Στόν χώρο ὅπου δεσπάζει, ἡ πειθαρχική ἐξουσία φανερώνει, βασικά, τή δύναμή της μέ τήν τακτοποίηση τῶν ἀντικειμένων. Ἡ ἐξέταση ἰσοδυναμεῖ μέ τήν τελετουργία τῆς ἀντικειμενοποίησης αὐτῆς.

Ρόλος τῆς πολιτικῆς τελετουργίας ἦταν μέχρι τώρα νά πραγματοποιεῖ τήν ὑπερβολική καί ταυτόχρονα ρυθμισμένη ἐκδήλωση τῆς ἐξουσίας· ἦταν μιᾶ δαπανηματική ἔκφραση τῆς ἐξουσίας, μιᾶ ὑπερβολική καί συνάμα κωδικοποιημένη «δαπάνη» ἀπ' ὅπου ἡ ἐξουσία ἀντλοῦσε ἀκατάπαυστα τό σφρίγγος της. Ἦταν πάντα λίγο πολύ συνδεμένη μέ τόν θρίαμβο. Ἡ πανηγυρική ἐμφάνιση τοῦ μονάρχη περιλάμβανε πάντα ἓνα στοιχεῖο καθιέρωσης, ἐπίστεψης καί ἀνάκτησης τῆς νίκης· καί αὐτές ἀκόμα οἱ μεγαλόπρεπες ἐπικήδειες πομπές ἐκτυλίσσονταν μέσα στή λαμπρότητα τῆς ἐπιδεικνύμενης ἐξουσίας. Ἐνῶ ἡ πειθαρχία ἀκολουθεῖ τόν δικό της τύπο τελετῆς. Δέν πρόκειται πιά γιά θριαμβευτική πομπή, ἀλλά γιά στρατιωτική ἐπιθεώρηση, γιά «παρέλαση» – ἐπιδεικτική μορφή τῆς ἐξέτασης. Τά «ὑποκείμενα» προσφέρονται ἐδῶ σάν «ἀντικείμενα» στήν παρακολούθηση ἀπό μιάν ἐξουσία πού ἐκδηλώνεται μόνο μέ τό βλέμμα της. Δέν δέχονται ἄμεσα τήν εἰκόνα τῆς κυρίαρχης ἐξουσίας· ἐπιδεικνύουν μόνο τά ἀποτελέσματά της – κι αὐτό, σάν νά λέμε, ἐσώγλυφα – πάνω στά σώματά τους πού ἔχουν γίνει εὐανάγνωστα καί πειθήνια. Στίς 15 Μαρτίου 1666, ὁ Λουδοβίκος ΙΔ' ἐπιχειρεῖ τήν πρώτη του στρατιωτική ἐπιθεώρηση: 18.000 ἄντρες, «μιᾶ ἀπό τίς πιό λαμπρές πράξεις τῆς βασιλείας» – πράγμα πού, καθῶς λέγεται, «προκάλεσε βαθύτατη ἀνησυχία σέ ὅλοκληρη τήν Εὐρώπη». Ὑστερα ἀπό πολλά χρόνια, ἐκτυπώνεται ἓνα μετάλλιο «εἰς ἀνάμνησιν τοῦ γεγονότος²²». Τό μετάλλιο φέρει τήν ἐπιγραφή «*Disciplina militaris restitua*» καί τή

λεξάντα «*Prolusio ad victorias*». Στο δεξί μέρος βλέπουμε τόν βασιλιά, μέ τό δεξί πόδι προτεταμένο, νά διευθύνει ό ίδιος τά γυμνάσια μέ μιά ράβδο στό χέρι. Στο άριστερό μέρος, βλέπουμε στρατιώτες παρατεταγμένους σέ πολλές σειρές, μέ τό χέρι τεντωμένο στό ύψος τοῦ ώμου, νά κρατοῦν τό τουφέκι τους τελείως κάθετα· προτείνουν τό δεξί πόδι, ενώ τό άριστερό εἶναι λίγο στραμμένο πρὸς τά ἔξω. Στο ἔδαφος, πολλές γραμμές διασταυρώνονται σέ ὀρθή γωνία, καί σχηματίζουν κάτω ἀπό τά πόδια τῶν στρατιωτῶν μεγάλα τετράγωνα πού χρησιμεύουν σάν σημεῖα ἀναγνώρισης γιά τίς διάφορες φάσεις καί κινήσεις τῆς ἀσκήσης. Στο βάθος, βλέπουμε χαραγμένο ἕνα ἀνάκτορο κλασικοῦ τύπου. Οἱ στήλες τοῦ ἀνακτόρου προεκτείνουν τίς φάλαγγες τῶν στρατιωτῶν μέ τά ὀρθια τουφέκια, ὅπως, δίχως ἄλλο, τό πλακόστρωτο προεκτείνει τίς γραμμές τῶν γυμνασίων. Πάνω ὁμως ἀπό τό κιγκλίδωμα πού στεφανώνει τό κτίριο, ὑπάρχουν ἀγάλματα πού παριστάνουν πρόσωπα νά χορεύουν: ἑλικωτές γραμμές, καμπύλες, πτυχώσεις. Οἱ κινήσεις τοῦ μαρμάρου ἀκολουθοῦν τήν ἀρχή τῆς ἀρμονικῆς ἐνότητας. Ὅσο γιά τούς ἄνδρες, εἶναι ἀκίνητοποιημένοι σέ μιά στάση ὁμοιόμορφα ἐπαναλαμβανόμενη ἀπό ζυγούς σέ ζυγούς καί ἀπό στοίχους σέ στοίχους: ἐνότητα τακτικῆς. Ὁ ρυθμός τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, πού στήν κορυφή τοῦ ἀνακτόρου ἀφήνει ἐλεύθερες τίς χορευτικές μορφές, ἐπιβάλλει – στό ἔδαφος – τούς κανόνες του καί τή γεωμετρία του στούς πειθαρχημένους ἄνδρες. Τούς στύλους τῆς ἐξουσίας. «Καλῶς», ἔλεγε κάποτε ὁ Μέγας Δούκας Μιχαήλ καθὼς ὁ στρατός ἐκτελοῦσε γυμνάσια μπροστά του, «δυστυχῶς ὁμως ἀναπνεύουν»²³.

Ἄς πάρουμε τό μετάλλιο αὐτό ὡς μαρτυρία γιά τή στιγμή ὅπου σμίγουν, κατά τρόπο παράδοξο ἀλλά ἐνδεικτικό, ἡ λαμπρότερη μορφή τῆς κυρίαρχης ἐξουσίας καί ἡ ἐμφάνιση τῶν ἰδιαζουσῶν τελετουργιῶν τῆς πειθαρχικῆς ἐξουσίας. Ἡ ἐκθαμβωτικὴ θεατότητα τοῦ μονάρχη ἀντιστρέφεται σέ ἀναπόδραστη ὄρατότητα τῶν ὑπηκόων. Καί εἶναι ἡ ἀντιστροφή αὐτὴ τῆς ὄρατότητας στήν ἀσκήση τῆς πειθαρχίας πού θά ἐξασφαλίσει τήν ἀσκήση τῆς ἐξουσίας ὡς τίς κατώτατες βαθμίδες της. Μπαίνουμε στήν ἐποχὴ τῆς ἀτέρμονης ἐξέτασης καί τῆς καταναγκαστικῆς ἀντικειμενοποίησης.

2. – Ἡ ἐξέταση εἰσάγει ἐπίσης τήν ἀτομικότητα σ' ἕνα πεδίο καταγραφῆς. Ἡ ἐξέταση ἀφήνει πίσω της ἕνα ὁλόκληρο λιτό καί

λεπτομερειακό ἀρχεῖο πού καταρτίζεται πάνω στό κάθε σῶμα καί στήν κάθε μέρα. Ἡ ἐξέταση πού τοποθετεῖ τά ἄτομα σ' ἓνα πεδίο ἐπιτήρησης, τά ἐγκαθιστᾷ ταυτόχρονα καί μέσα σ' ἓνα δί-κτυο ἐγγράφων· τά εἰσάγει σέ μιᾶ στοίβα ἀπό ντοκουμέντα πού τά ἐντοπίζουν καί τά προσδιορίζουν. Οἱ διαδικασίες τῆς ἐξέτασης συνοδεύτηκαν ἀμέσως ἀπό ἓνα σύστημα ἐντατικῆς καταγραφῆς καί σώρευσης ντοκουμέντων. Μιά «ἐξουσία ἐγγράφων» συγκροτεῖται ὡς ἓνα οὐσιαστικό στοιχεῖο τοῦ μηχανισμοῦ τῆς πειθαρχίας. Σέ πολλά σημεῖα χρησιμοποιεῖ σάν πρότυπο τίς παραδοσιακές μέθοδοι τοῦ διοικητικοῦ συστήματος καταγραφῆς, ἀλλά μέ ἰδιαίτερες τεχνικές καί μέ σημαντικές καινοτομίες. Μερικές ἀφοροῦν στίς μεθόδους ἐξακριβώσης τῆς ταυτότητας, τῆς σήμανσης ἢ τῆς περιγραφῆς. Αὐτό ἦταν τό κυριότερο πρόβλημα στό στρατό, ὅπου ἔπρεπε νά ἀνευρίσκονται οἱ λιποτάκτες, νά ἀποφεύγονται οἱ ἐπαναληπτικές ἐπιστρατεύσεις, νά διορθώνονται οἱ πλαστές καταστάσεις πού ὑποβάλλουν οἱ ἀξιωματικοί, νά γίνονται γνωστές οἱ ὑπηρεσίες καί ἡ ἀξία τοῦ καθενός, νά ὑπολογίζε-ται μέ βεβαιότητα ὁ τελικός ἀριθμός τῶν ἀγνωσμένων καί τῶν νεκρῶν. Αὐτό ἦταν τό πρόβλημα καί στά νοσοκομεία, ὅπου ἔπρεπε νά ἀναγνωρίζονται οἱ πραγματικά ἄρρωστοι, νά διώχνονται οἱ προσποιοῦμενοι, νά παρακολουθεῖται ἡ ἐξέλιξη κάθε ἀσθένειας, νά ἐξακριβώνεται ἡ ἀποτελεσματικότητα κάθε θερα-πείας, νά σημειώνονται οἱ παραπλήσιες περιπτώσεις καί ἡ ἀρχή μιᾶς ἐπιδημίας. Αὐτό ἦταν ἐπίσης τό πρόβλημα στά ἐκπαιδευτι-κά ἰδρύματα, ὅπου ἔπρεπε νά ἀνακαλυφθεῖ ἡ κλίση τοῦ καθενός, νά προσδιοριστοῦν τό ἐπίπεδο καί οἱ ἱκανότητές του, νά ὑποδει-χθεῖ ἡ τελική χρησιμοποίησή του: «Τό κατάστιχο χρησιμεύει γιά νά ἀνατρέχουμε σ' αὐτό ὅταν καί ὅπου πρέπει, καί γιά νά γνωρί-ζουμε τό ἦθος τῶν παιδιῶν, τήν πρόδό τους στήν εὐλάβεια, στήν κατήχηση, στά γράμματα – ἀνάλογα μέ τό σχολικό πρό-γραμμα –, τή νόσή τους καί τήν κρίση τους²⁴.»

Ἀπό τά παραπάνω προέκυψε ἡ διαμόρφωση μιᾶς ὁλόκληρης σειρᾶς κωδίκων τῆς πειθαρχικῆς ἀτομικότητας, πού ἐπιτρέπουν τή μεταγραφή μέ ὁμοιογενοποίηση τῶν ἀτομικῶν χαρακτηρι-στικῶν πού προσδιόρισε ἡ ἐξέταση: φυσικός κώδικας τῆς περιγρα-φῆς τοῦ ἀτόμου, ἱατρικός κώδικας τῶν συμπτωμάτων πού πα-ρουσιάζει, σχολικός ἢ στρατιωτικός κώδικας τῆς διαγωγῆς καί τῶν ἐπιδόσεών του. Ἀρχικά οἱ κώδικες αὐτοί ἦταν ἀρκετά πρω-

τόγονοι, ὡς πρὸς τὴν ποιοτική ἢ ποσοτική τους μορφή, ἀλλὰ σημειώνουν μιά πρώτη «τυποποίηση» τοῦ ἀτομικοῦ στοιχείου μέσα στίς σχέσεις ἐξουσίας.

Οἱ ἄλλες καινοτομίες τῶν πειθαρχικῶν ἐγγράφων ἀφοροῦν στὴ συσχέτιση ὄλων αὐτῶν τῶν στοιχείων, τὴ σῶρευση τῶν τεκμηριῶν, τὴν ταξινομήσή τους, τὴν ὀργάνωση τῶν συγκριτικῶν πεδίων πού ἐπιτρέπουν τὴν κατάταξη, τὸν σχηματισμὸ κατηγοριῶν, τὸν ὑπολογισμὸ τῶν μέσων ὄρων, τὸν καθορισμὸ κανόνων. Ἰδιαίτερα, τὰ νοσοκομεῖα τοῦ 18ου αἰῶνα ὑπῆρξαν μεγάλα πειραματικά ἐργαστήρια γιὰ τίς μεθόδους ἐγγραφῆς καὶ τεκμηριώσεως. Ἡ τήρηση τῶν βιβλίων, ἡ ἐξειδίκευσή τους, οἱ τρόποι μεταγραφῆς ἀπὸ τὸ ἓνα βιβλίον στὸ ἄλλο, ἡ κυκλοφορία τους τὴν ὥρα τῶν ἱατρικῶν ἐπισκέψεων, ἡ παραβολὴ τους τὴν ὥρα τῶν τακτικῶν συνεδριάσεων τοῦ ἱατρικοῦ καὶ τοῦ διοικητικοῦ προσωπικοῦ, ἡ μεταβίβαση τῶν δεδομένων τους σὲ κεντρικούς ὀργανισμούς (εἴτε στὸ Νοσοκομεῖο εἴτε στὸ κεντρικὸ γραφεῖο τῶν Ἀσύλων), ἡ λογιστικὴ τῶν ἀσθενειῶν, τῆς θεραπευτικῆς ἀγωγῆς, τῶν θανάτων στὸ ἐπίπεδο ἑνὸς νοσοκομείου, μιᾶς πόλης, καί, τελικά, ἑνὸς ὀλόκληρου Ἔθνους, ἦταν συστατικὸ μέρος τῆς διαδικασίας πού λίγο λίγο ὑπέταξε τὰ νοσοκομεῖα στὸ πειθαρχικὸ καθεστῶς. Ἀνάμεσα στοὺς βασικούς ὄρους μιᾶς σωστῆς ἱατρικῆς «πειθαρχίας» – καί μέ τίς δύο ἔννοιες τῆς λέξεως (δηλαδή «ὑποταγὴ σὲ κανονισμούς» καὶ «ἐπιστημονικὸς κλάδος») – πρέπει νὰ τοποθετήσουμε τοὺς τρόπους γραπτῆς κατάταξης, πού ἐπιτρέπουν τὴν ἐνσωμάτωση – χωρὶς νὰ ὑπάρχει φόβος νὰ χαθοῦν – τῶν ἀτομικῶν δεδομένων στὰ συστήματα σῶρευσης· πρέπει μέ βάση τὰ στοιχεῖα ἑνὸς ὁποιοῦδήποτε γενικοῦ κατάστιχου νὰ εἶναι δυνατὴ ἡ ἐπισήμανση ἑνὸς ἀτόμου, καὶ ἀντίστροφα κάθε δεδομένο τῆς ἀτομικῆς ἐξέτασης νὰ μπορεῖ ν' ἀντανακλᾶται στοὺς γενικούς ὑπολογισμούς.

Ἡ ἐξέταση, χάρη σ' ὄλο τοῦτο τὸ σύστημα γραπτῆς κατάταξης πού τὴ συνοδεύει, ἀνοίγει δύο δυνατότητες, πού εἶναι συσχετικές: τὴ συγκρότηση τοῦ ἀτόμου ὡς ἀντικειμένου πού μπορεῖ νὰ περιγραφεῖ, νὰ ἀναλυθεῖ, ὄχι βέβαια γιὰ νὰ ἀναχθεῖ σὲ «εἰδολογικά» γνωρίσματα, ὅπως κάνουν οἱ φυσιοδίφες γιὰ τὰ ἔμβια ὄντα· ἀλλὰ γιὰ νὰ διατηρηθεῖ στὰ ἰδιαίτερά του γνωρίσματα, στὴν ἰδιαίτερή του ἐξέλιξη, στίς ἰδιαίτερές του δεξιότητες ἢ ἱκανότητες, ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψη μιᾶς διηνεκοῦς γνωστικῆς διεργασίας·

κι από τήν ἄλλη μεριά τή συγκρότηση ἑνός συγκριτικοῦ συστήματος πού νά ἐπιτρέπει τή μέτρηση ὀλικῶν φαινομένων, τήν περιγραφή ὁμάδων, τόν χαρακτηρισμό συλλογικῶν γεγονότων, τήν ἀξιολόγηση τῶν ἐκτροπῶν τῶν ἀτόμων μεταξύ τους, τήν κατανομή τους μέσα σ' ἕναν «πληθυσμό».

Βλέπουμε, ἐπομένως, τήν ἀποφασιστική σημασία αὐτῶν τῶν μικρῶν τεχνικῶν μεθόδων σημείωσης, ἐγγραφῆς, σχηματισμοῦ φακέλων, ταξινόμησης σέ στήλες καί σέ πίνακες – τεχνικῶν μεθόδων πού μᾶς εἶναι σήμερα οἰκείες, ἀλλά πού ἐπέτρεψαν τήν ἐποχή ἐκείνη τό ἐπιστημολογικό «ξέφραγμα» τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου. Εὐλόγα, βέβαια, θά μπορούσε κανεῖς νά θέσει τό ἀριστοτελικό πρόβλημα: εἶναι, ἄραγε, δυνατή καί δικαιολογημένη μιά ἐπιστήμη τοῦ ἀτόμου; Τά μεγάλα προβλήματα ἀπαιτοῦν ἴσως μεγάλες λύσεις. Ὑπάρχει ὅμως καί τό μικρό ἱστορικό πρόβλημα τῆς ἐμφάνισης, πρὸς τό τέλος τοῦ 18ου αἰῶνα, αὐτοῦ πού θά μπορούσε κανεῖς νά τοποθετήσει κάτω ἀπό τόν τίτλο: «κλινικές» ἐπιστήμες· τό πρόβλημα τῆς εἰσόδου τοῦ ἀτόμου (καί ὄχι πιά ὀλόκληρου τοῦ εἶδους) στό πεδίο τῆς γνώσης· τό πρόβλημα τῆς εἰσόδου τῆς ἰδιαίτερης περιγραφῆς, τῆς ἀνάκρισης, τῶν ἀναμνήσεων, τοῦ «φακέλου» στή γενική λειτουργία τοῦ ἐπιστημονικοῦ λόγου. Στό ἀπλό αὐτό πραγματικό πρόβλημα χρειάζεται ἀσφαλῶς νά δοθεῖ μιά ἀπάντηση χωρὶς μεγάλα λόγια: δέν ἔχουμε παρὰ νά ρίξουμε μιά ματιὰ στά συστήματα σημειώσεων καί καταγραφῆς, δέν ἔχουμε παρὰ νά κοιτάξουμε τούς μηχανισμούς τῆς ἐξέτασης, τῆς διαμόρφωσης τῶν πειθαρχικῶν μέσων καί τοῦ σχηματισμοῦ ἑνός νέου εἶδους ἐξουσίας πάνω στά σώματα. Γιά τή γέννηση τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου, πρέπει ἴσως νά ἐρευνήσουμε τά ἄδοξα ἐκεῖνα ἀρχεῖα, ὅπου ἐκπονήθηκε τό σύγχρονο σύστημα καταναγκασμῶν πάνω στά σώματα, τίς χειρονομίες, τίς συμπεριφορές.

3. – *Ἡ ἐξέταση, μαζί μέ ὅλες τίς τεχνικές τῆς καταγραφῆς, μετατρέπει κάθε ἄτομο σέ «περίπτωση»:* μιά περίπτωση πού ἀποτελεῖ ἀντικείμενο γνώσης καί συνάμα λαβή γιά μίαν ἐξουσία. Ἡ περίπτωση δέν εἶναι πιά, ὅπως στήν καζουϊστική ἢ στή νομολογία, ἕνα σύνολο περιστάσεων πού χαρακτηρίζουν μιά πράξη καί πού μπορούν νά μεταβάλλουν τήν ἐφαρμογή ἑνός κανόνα· εἶναι τό ἄτομο ὅπως μπορεῖ κανεῖς νά τό περιγράψει, νά τό ζυγίσει, νά τό μετρήσει, νά τό συγκρίνει μέ ἄλλα ἄτομα – κι αὐτό μέ τή δική του

ἀτομικότητα· εἶναι ἀκόμα τό ἄτομο πού πρέπει νά μορφωθεῖ ἢ νά ἀναμορφωθεῖ, νά ταξινομηθεῖ, νά συμμορφωθεῖ μέ τούς κανόνες, νά ἀποκλειστεῖ κ.λπ.

Γιά ἕνα μεγάλο χρονικό διάστημα ἡ ὁποιαδήποτε ἀτομικότητα – ἡ ταπεινή ἀτομικότητα, ἡ ἀτομικότητα τοῦ καθενός – δέν θεωρήθηκε ἄξια περιγραφῆς. Τό νά σέ κοιτάζουν, νά σέ παρατηροῦν, νά σέ «ἀφηγοῦνται» λεπτομερειακά, νά σέ παρακολουθοῦν καθημερινά μέ μιάν ἀδιάλειπτη καταγραφή, ἦταν ἕνα προνόμιο. Τό χρονικό ἑνός ἀνθρώπου, ἡ ἀφήγηση τῆς ζωῆς του, ἡ διεξοδική ἱστοριογραφία του, ἀποτελοῦσαν μέρος τῶν τελετουργιῶν τῆς ἐξουσίας του. Ὡστόσο, οἱ πειθαρχικές μέθοδοι ἀντιστρέφουν αὐτή τή σχέση, ὑποβιάζουν τό κατώφλι τῆς περιγραφῆς ἀτομικότητας, καί μετατρέπουν τήν περιγραφή αὐτή σέ μέσο ἐλέγχου καί μέθοδο κυριαρχίας. Τό ἄτομο δέν ἀποτελεῖ πιά ἕνα μνημεῖο γιά μελλοντική μνήμη, ἀλλά ἕνα ντοκουμέντο γιά ἐνδεχόμενη χρησιμοποίηση. Καί ἡ καινούργια αὐτή περιγραφτικότητα εἶναι τόσο πιό ἐκδηλη, ὅσο πιό στενό εἶναι τό πειθαρχικό πλαίσιο: τό παιδί, ὁ ἄρρωστος, ὁ τρελός, ὁ κατάδικος, θά γίνουν ὅλο καί πιό εὔκολα – ἀπό τόν 18ο αἰώνα καί πέρα, καί ἀκολουθώντας τήν τάση τῶν πειθαρχικῶν μηχανισμῶν – τό ἀντικείμενο ἀτομικῆς περιγραφῆς καί βιογραφικῆς ἀφήγησης. Ἡ γραπτή αὐτή παράσταση τῶν πραγματικῶν ὑπάρξεων δέν ἀποτελεῖ πιά μιὰ διαδικασία ἠρωοποίησης· λειτουργεῖ ὡς διαδικασία ἀντικειμενοποίησης καί καθυπόταξης. Ἡ ἐπιμελῶς συρραμμένη ζωή τῶν ψυχασθενῶν ἢ τῶν ἐγκληματιῶν ὀφείλεται, ὅπως τό χρονικό τῶν βασιλέων ἢ ἡ ἐποποιία τῶν μεγάλων δημοφιλῶν ληστῶν, σέ μιὰ συγκεκριμένη πολιτική λειτουργία τῆς γραπτῆς ἀφήγησης· ἀλλά στό πλαίσιο μιᾶς ὀλότελα διαφορετικῆς τεχνικῆς τῆς ἐξουσίας.

Ἡ ἐξέταση ὡς προσδιορισμός, ταυτόχρονα τελετουργικός καί «ἐπιστημονικός», τῶν ἀτομικῶν διαφορῶν, ὡς «καρφίτσωμα» τοῦ κάθε ἀτόμου στή δική του μοναδικότητα (σέ ἀντίθεση μέ τήν τελετή ὅπου ἐκδηλώνονται οἱ κοινωνικές θέσεις, οἱ καταγωγές, τά προνόμια, τά ἀξιώματα, μέ ὅλη τή λάμψη τῶν συμβόλων τους) δείχνει καθαρά τήν ἐμφάνιση μιᾶς νέας μορφῆς ἐξουσίας ὅπου ἡ θέση τοῦ καθενός προσδιορίζεται ἀπό τήν ἀτομικότητά του, καί ὅπου ὁ καθένας εἶναι θεσμικά δεμένος μέ τά ιδιαίτερα γνωρίσματα, τά μέτρα, τίς διαφορές, τίς ἀποκλίσεις, τούς «τρόπους» πού τόν χαρακτηρίζουν καί τόν μετατρέπουν, σέ «περίπτωση».

Τέλος, η εξέταση είναι βασικό στοιχείο τῶν διεργασιῶν πού συγκροτοῦν τό ἄτομο ὡς ἀποτέλεσμα καί ἀντικείμενο ἐξουσίας, ὡς ἀποτέλεσμα καί ἀντικείμενο γνώσης. Ἡ εξέταση είναι ἐκείνη πού, συνδυάζοντας τήν ἱεραρχική ἐπιτήρηση μέ τήν κανονιστική κύρωση, ἐξασφαλίζει τίς σπουδαίες πειθαρχικές λειτουργίες τῆς κατανομῆς καί τῆς ταξινόμησης, τῆς μεγαλύτερης δυνατῆς ἀντήρησης δυνάμεων καί χρόνου, τῆς συνεχοῦς γενετικῆς σώρευσης, τῆς βέλτιστης σύνθεσης τῶν ἱκανοτήτων. Ἄρα, τῆς κατασκευῆς τῆς κυτταρικῆς, ὀργανικῆς, γενετικῆς καί συνδυαστικῆς ἀτομικότη-
τας. Μέ τήν εξέταση πραγματοποιεῖται ἡ τυποκράτηση τῶν πει-
θαρχικῶν ἐκείνων συστημάτων πού θά μπορούσαν νά χαρακτηρι-
στοῦν περιληπτικά ὡς μιὰ μορφή ἐξουσίας γιά τήν ὁποία ἡ ἀτο-
μική διαφορὰ εἶναι οὐσιαστική.

Τά πειθαρχικά συστήματα προσδιορίζουν τή στιγμή ὅπου συν-
τελεῖται αὐτό πού θά μπορούσαμε νά ὀνομάσουμε ἀναστροφή
τοῦ πολιτικοῦ ἄξονα τῆς ἐξατομίκευσης. Σέ κοινωνίες ὅπου τό
φεουδαρχικό καθεστῶς δέν εἶναι παρά μόνο ἓνα παράδειγμα,
μπορεῖ κανεῖς νά πει πῶς ἡ ἐξατομίκευση φτάνει στό ἀνώτατό
της ὄριο ἐκεῖ πού ἀσκεῖται ἡ κυριαρχία, καί στίς ἀνώτερες σφαῖ-
ρες τῆς ἐξουσίας. Ὅσο περισσότερο εἶναι κανεῖς σ' αὐτές κάτο-
χος ἰσχύος ἢ προνομίων, τόσο περισσότερο ξεχωρίζει ἐκεῖ ὡς
ἄτομο, μέ τελετουργίες, λόγους ἢ εἰκονιστικές παραστάσεις. Τό
«ὄνομα» καί ἡ γενεαλογία πού τοποθετοῦν κάποιον στό ἐσωτερι-
κό ἐνός συνόλου συγγένειας, ἡ ἐκτέλεση ἄθλων πού ἀποδει-
κνύουν τήν ἀνωτερότητα τῆς δυνάμης καί ἀπαθανατίζονται ἀπό
διάφορες ἀφηγήσεις, οἱ τελετές πού δηλώνουν, μέ τή διάταξή
τους, τούς συσχετισμούς ἰσχύος, τά μνημεῖα ἢ οἱ δωρεές πού ἐξα-
σφαλίζουν τήν ἐπιβίωση μετά τό θάνατο, ἡ πολυτέλεια καί τά
ὑπερβολικά ἔξοδα, οἱ πολλαπλοί δεσμοί ὑποταγῆς καί κυριαρ-
χίας πού διασταυρώνονται – ὅλα τοῦτα, ἀποτελοῦν ἰσάριθμες
διαδικασίες μιᾶς «ἀνιούσας» ἐξατομίκευσης. Ἀντίθετα, σ' ἓνα
πειθαρχικό καθεστῶς, ἡ ἐξατομίκευση εἶναι «κατιούσα»: ὅσο ἡ
ἐξουσία γίνεται πιό ἀνώνυμη καί πιό λειτουργική, τόσο ἐκείνοι
πάνω στούς ὁποίους ἀσκεῖται τείνουν νά ἐξατομικεύονται ἐντο-

νότερα· μέ τήν ἐπιτήρηση καί ὄχι μέ τελετές, μέ τήν παρατήρηση καί ὄχι μέ ἀναμνηστικές ἀφηγήσεις, μέ συγκριτικά μέτρα πού ἀναφέρονται στόν «κανόνα» καί ὄχι μέ γενεαλογίες πού ἔχουν ὡς σημεῖα ἀναγνώρισης τούς προγόνους· μέ ἀποκλίσεις ἀπό τόν κανόνα καί ὄχι μέ ἄθλους. Σ' ἓνα πειθαρχικό σύστημα, τό παιδί ἐξατομικεύεται περισσότερο ἀπό τόν ἐνήλικο, ὁ ἄρρωστος πρῖν ἀπό τόν ὑγιή, ὁ τρελός καί ὁ ἐγκληματίας περισσότερο ἀπό τόν φυσιολογικό ἄνθρωπο καί τόν μή-ἐγκληματία. Ὅπως ὅποτε, στόν δικό μας πολιτισμό, ὅλοι οἱ ἐξατομικευτικοί μηχανισμοί στρέφονται πρὸς τούς πρῶτους· καί ὅταν πρόκειται νά ἐξατομικευθεῖ ὁ ὑγιής, φυσιολογικός καί νομιμόφρονas ἐνήλικος, τοῦ ζητεῖται πάντα αὐτό πού τοῦ ἔχει μείνει ἀκόμα ἀπό τίς παιδικές του τάσεις, ποιά τρέλα κρυμμένη ἔχει ἀκόμα μέσα του, ποιά σοβαρό ἐγκλημα εἶχε ἐπιθυμήσει νά διαπράξει. Ὅλες οἱ ἐπιστῆμες, ἀναλύσεις ἢ πρακτικές μέ τή ρίζα «ψυχο-», ἔχουν τή θέση τους στήν ἱστορική αὐτήν ἀναστροφή τῶν ἐξατομικευτικῶν διαδικασιῶν. Ἡ στιγμή ὅπου ἔγινε τό πέρασμα ἀπό τούς ἱστορικο-τυποκρατικούς μηχανισμούς διάπλασης τῆς ἀτομικότητας στούς ἐπιστημονικο-πειθαρχικούς μηχανισμούς, ὅπου τό κανονικό ἀντικατέστησε τό προγονικό στοιχεῖο, καί ἡ μέτρηση τήν κοινωνική θέση, ὑποκαθιστώντας ἔτσι τήν ἀτομικότητα τοῦ «ἀξιοιμνημόνευτου» ἀνθρώπου μέ τήν ἀτομικότητα τοῦ «ὑπολογίσιμου» ἀνθρώπου, ἡ στιγμή αὐτή ὅπου ἔγιναν ἐφικτές οἱ ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι ἡ στιγμή ὅπου ἐφαρμόστηκαν μιὰ νέα τεχνολογία τῆς ἐξουσίας καί μιὰ διαφορετική πολιτική ἀνατομία τοῦ σώματος. Κι ἂν ἴσως ἀπό τά βάρη τοῦ Μεσαίωνα μέχρι σήμερα ἡ «περιπέτεια» ἐξακολουθεῖ νά εἶναι ἡ ἀφήγηση τῆς ἀτομικότητας, τό πέρασμα ἀπό τό ἐπικό στό ρομαντικό, ἀπό τό ἀνδραγάθημα στήν κρυφή μοναδικότητα, ἀπό τή μακρόχρονη ἐξορία στήν ἀναζήτηση τῆς παιδικότητας, ἀπό τούς ἀγῶνες στίς φαντασιώσεις, ἐντάσσεται κι αὐτή στή διαμόρφωση μιᾶς πειθαρχικῆς κοινωνίας. Τά βασάνα τοῦ μικροῦ Χάνς, καί ὄχι πιά ὁ «καλός μικρός Ἑρρίκος», ἱστοροῦν τίς περιπέτειες τῆς παιδικῆς μας ἡλικίας. Τό «Μυθιστόρημα τοῦ Ρόδου» [13ος αἰώνας] γράφεται σήμερα ἀπό τήν Mary Barnes· καί στή θέση τοῦ Λανσελότου ἔχουμε τόν Πρόεδρο Σρεμπέρ²⁵.

Λέγεται συχνά πῶς τό πρότυπο μιᾶς κοινωνίας πού συστατικά της στοιχεῖα εἶναι ἄτομα, ἔχει παρθεῖ ἀπό τούς ἀφηρημένους νο-

μικούς τύπους του Συμβολαίου και της Ἀνταλλαγῆς. Ἡ ἐμπορική κοινωνία παριστάνεται ὡς μιά συμβατική ἔνωση μεμονωμένων νομικῶν προσώπων. ἴσως. Ἡ πολιτική θεωρία τοῦ 17ου καὶ τοῦ 18ου αἰώνα φαίνεται πραγματικά νά ἀκολουθεῖ συχνά αὐτό τό σχῆμα. Δέν πρέπει ὁμως νά ξεχνᾶμε πῶς, τήν ἴδια ἐποχή, ὑπῆρξε μιά ὀρισμένη τεχνική γιά τήν πραγματική σύσταση τῶν ἀτόμων σέ ἀντίστοιχα στοιχεῖα μιᾶς ἐξουσίας καί μιᾶς γνώσης. Τό ἄτομο εἶναι, χωρίς ἀμφιβολία, ἡ πλασματική στοιχειώδης μονάδα μιᾶς «ιδεολογικῆς» παράστασης τῆς κοινωνίας· εἶναι ὁμως καί μιά πραγματικότητα κατασκευασμένη ἀπό τήν εἰδική ἐκείνη τεχνολογία τῆς ἐξουσίας πού λέγεται «πειθαρχία». Καιρός πιά νά πάψουμε νά περιγράψουμε πάντα τά ἀποτελέσματα τῆς ἐξουσίας μέ ἀρνητικούς ὄρους: ἡ ἐξουσία «ἀποκλείει», «καταστέλλει», «ἀπωθεῖ», «λογοκρίνει», «βασίζεται σέ ἀφαιρέσεις», «συγκαλύπτει», «ἀποκρύπτει». Στήν πραγματικότητα, ἡ ἐξουσία παράγει: παράγει κάτι τό πραγματικό· παράγει τομεῖς ἀντικειμένων καί τελετουργίες ἀλήθειας. Τό ἄτομο καί ἡ γνώση πού μπορεῖ νά ἀποκομίσει κανεῖς γι' αὐτό ὀφείλονται καί τά δυό σ' αὐτή τήν παραγωγή.

Τό ν' ἀποδίδουμε ὁμως μιά τέτοια δύναμη στά συχνά ἀσήμαντα τεχνάσματα τῆς πειθαρχίας, δέν σημαίνει μήπως ὅτι τούς ἀποδίδουμε πολλά; Ἀπό ποῦ, ἄραγε, μποροῦν νά καρπώνονται τόσο μεγάλα ἀποτελέσματα;

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. J. J. Walhausen, *Ἡ στρατιωτική τέχνη γιά τό πεζικό* (L' Art militaire pour l' infanterie), 1615, σελ. 23.
2. *Κανονισμός γιά τό πρωσικό πεζικό* (Règlement pour l' infanterie prussienne), γαλλική μετάφρ., Arsenal, χειρόγραφο ἀριθ. 4067, σελ. 144. Γιά τά παλιά σχήματα, βλ. Praissac, *Οἱ στρατιωτικές πραγματεῖες* (Les discours militaires), 1623, σελ. 27-28, καί Montgommery, *Ἡ Γαλλική Πολιτοφυλακή* (La Milice Française), σελ. 77. Γιά τά νέα σχήματα, βλ. Beneton de Morange, *Ἱστορία τοῦ Πολέμου* (Histoire de la guerre), 1741, σελ. 61-64, καί *Διατριβές γιά τίς στρατιωτικές σκηνές* (Dissertations sur les tentes)· βλ. ἀκόμα πολυάριθμους κανονισμούς, ὅπως λογονχάρη τίς *Ὁδηγίες γιά τήν ὑπηρεσία τῶν κανονισμῶν τοῦ Ἴππικοῦ στά στρατόπεδα* (Instruction sur le service des règlements de Cavalerie dans les camps), 29 Ἰουνίου 1753. (βλ., Πίν. ἀριθ. 7).

3. Αναφέρεται από τον R. Laulan στο έργο, *‘Η στρατιωτική Σχολή του Παρισιού* (L' Ecole militaire de Paris), 1950, σελ. 117-118.
4. Έθνικά Άρχεια, χειρόγρ. 666-669. ‘Ο J. Bentham λέει πώς ο αδελφός του συνέλαβε την ιδέα του «Πανοπιστικού» όταν επισκέφθηκε τη Στρατιωτική Σχολή.
5. Βλ. Πίνακες 12, 13, 16.
6. *Έγκυκλοπαίδεια*, άρθρο «Βιοτεχνία».
7. Cournot, *Σκέψεις δημοσίου συμφέροντος που άφορούν στο δικαίωμα εκμετάλλευσης των όρυχείων* (Considérations d' intérêt public sur le droit d' exploiter les mines), 1790, Έθνικά Άρχεια, Α XIII¹⁴.
8. Βλ. Κ. Μάρξ: «Η λειτουργία αυτή της επιτήρησης, της διεύθυνσης και της μεσολάβησης μετατρέπεται σε λειτουργία του κεφαλαίου, μόλις ή εργασία που του είναι ύποταγμένη γίνεται συνεργατική, και σαν κεφαλαιοκρατική λειτουργία άποκτά ειδικά χαρακτηριστικά» (*Τό Κεφάλαιο*, βιβλίο I, μέρος τέταρτο, κεφ. XIII).
9. M.I.D.B., *Μεθοδική οδηγία για τό ένοριακό σχολείο* (Instruction méthodique pour l' école paroissiale), 1669, σελ. 68-83.
10. Ch. Demia, *Κανονισμός για τά σχολεία της πόλης της Λυών* (Règlement pour les écoles de la ville de Lyon), 1716, σελ. 27-29. Τό ίδιο πάνω κάτω φαινόμενο εμφανίζει και ή οργάνωση των κολλεγίων: για καιρό, οί «έφοροι» – ανεξάρτητα από τούς δασκάλους – ήταν επιφορτισμένοι υπεύθυνα νά έλέγχουν την ήθικότητα μικρών ομάδων μαθητών. Μετά τό 1762, εμφανίζεται ένα είδος έλέγχου και πιό διοικητικού και πιό ένσωματωμένου στην ιεραρχία: «επιτηρητές», συνοικιάρχες, κατώτεροι άξιωματούχοι. Βλ. Dupont-Ferrier, *Άπό τό Κολλέγιο Clermont στο Louis-le-Grand* (Du Collège de Clermont au lycée Louis-le-Grand), τομ. I, σελ. 254 και 476.
11. Pictet de Rochemont, *Journal de Genève*, 5 Ίανουαρίου 1788.
12. Προσωρινός κανονισμός για τό έργοστάσιο του κυρίου Oppenheim, 29 Σεπτεμβρίου 1809.
13. J.-B. de la Salle, *‘Η διεύθυνση των χριστιανικών σχολείων* (Conduite des écoles chrétiennes), 1828, σελ. 204-205.
14. ‘Ο.π.
15. Ch. Demia, *Κανονισμός για τά σχολεία της πόλης της Λυών* (Règlement pour les écoles de la ville de Lyon), 1716, σελ. 17.
16. J.-B. de la Salle, *‘Η διεύθυνση των χριστιανικών σχολείων*, (Conduite des écoles chrétiennes), Έθν. Βιβλιοθήκη, Χειρόγρ. 11759, σελ. 156 κ. έ. Αυτό θυμίζει τά «συγχωροχάρτια» (indulgences) των ρωμαιοκαθολικών.
17. Έθνικά Άρχεια της Γαλλίας, χειρόγραφα 658, 30 Μαρτίου 1758 και 666, 15 Σεπτεμβρίου 1763.
18. Σχετικά μέ τούτο τό σημείο, βλ. τίς άξιοπρόσεχτες σελίδες από τό έργο του G. Canghilhem, *Τό φυσιολογικό και τό Παθολογικό* (Le Normal et le Pathologique), έκδ., του 1966, σελ. 171-191.
19. *Βιβλίο των συζητήσεων της Διοίκησης του Hôtel-Dieu* (Registre des délibérations du bureau de l' Hôtel-Dieu).

20. J.-B. de la Salle, *Ἡ διεύθυνση τῶν χριστιανικῶν σχολείων* (Conduite des écoles chrétiennes), 1828, σελ. 160.
21. Βλ. *Ἡ διδασκαλία καί ἡ διάδοση τῶν ἐπιστημῶν στὸν 18ο αἰῶνα* (L'enseignement et la diffusion des sciences au XVIIIe), 1964, σελ. 360.
22. Σχετικά μέ τό μετάλλιο αὐτό, βλ. τό ἄρθρο τοῦ J. Jacquot in *Le Club français de la médaille*, 4ο τρίμηνο τοῦ 1970, σελ. 50-51. (Πίν. ἀριθ. 2).
23. Kropotkine, *Γύρω ἀπό μιὰ ζωή* (Autour d'une vie), 1902, σελ. 9. Ὁφείλω τήν ἀναφορά στὸν M. G. Canguilhem.
24. M.I.D.B., *Μεθοδική ὁδηγία γιά τό ἐνοριακό σχολεῖο* (Instruction méthodique pour l'école paroissiale), 1669, σελ. 64.
25. *Μικρός Χάνς καί Πρόεδρος Σρεμπέρ*: πρόσωπα ἀπό τίς «Πέντε Ψυχαναλύσεις» τοῦ Ζίγκμουντ Φρόυντ. Mary Barnes: περίφημη σχιζοφρενική τῆς ἐποχῆς μας πού θεραπεύτηκε ὕστερα ἀπό πολλούς κόπους (Σημ. Μετ.).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Ἐπιτομή Πανοπισμῶν

Παραθέτουμε ἐδῶ ἕναν κανονισμό τοῦ τέλους τοῦ 17ου αἰῶνα πού ὁρίζει τὰ ἐνδεικνυόμενα μέτρα σέ περίπτωση ἐκδήλωσης λοιμοῦ σέ μιά πόλη¹.

Πρῶτα πρῶτα αὐστηρή ἀστυνόμευση τοῦ χώρου: κλείσιμο τῆς πόλης, καί φυσικά τοῦ χώρου ὁλόκληρου, ἀπαγόρευση ἐξόδου μέ τήν ποινή τοῦ θανάτου, θανάτωση ὄλων τῶν ἀδέσποτων ζώων· χωρισμός τῆς πόλης σέ συνοικίες, ὅπου διορίζεται ἀπό ἕνας ἐπόπτης. Κάθε δρόμος μπαίνει κάτω ἀπό τήν ἐξουσία ἐνός ἐπιτρόπου πού τόν ἐπιτηρεῖ· ἄν τόν ἐγκαταλείψει, τιμωρεῖται μέ θάνατο. Σέ μιά καθορισμένη μέρα, διατάσσονται ὅλοι νά κλειστοῦν στά σπίτια τους: ἀπαγορεύεται ἡ ἐξοδος ἀπό αὐτά μέ τήν ποινή τοῦ θανάτου. Ὁ ἴδιος ὁ ἐπίτροπος κλείνει, ἀπό τὰ ἔξω, τήν πόρτα κάθε σπιτιοῦ· παίρνει τό κλειδί καί τό παραδίδει στόν ἐπόπτη τῆς συνοικίας· κι αὐτός τό κρατᾶει ὡς τό τέλος τῆς ὑγειονομικῆς κάθαρσης. Κάθε οἰκογένεια θά πρέπει νά ἔχει κάνει τίς προμηθειές της· ἀλλά γιά τό κρασί καί τό ψωμί, θά ἔχουν κατασκευαστεῖ ἀνάμεσα στούς δρόμους καί στό ἐσωτερικό τῶν σπιτιῶν μικροί ξύλινοι ἀγωγοί γιά νά διανέμεται τό μερίδιο τοῦ καθενός χωρίς νά ὑπάρχει ἐπικοινωνία ἀνάμεσα στούς προμηθευτές καί στούς κατοίκους· γιά τό κρέας, τὰ ψάρια καί τὰ χορταρικά, θά χρησιμοποιοῦνται τροχαλίες καί καλάθια. Ἄν χρειαστεῖ, ὅπως δῆποτε, ἡ ἐξοδος ἀπό τό σπίτι, θά θγαίνει μέ τή σειρά μόνο ἕνας κάθε φορά, ἀποφεύγοντας κάθε συνάντηση. Οἱ μόνιμοι πού κυκλοφοροῦν εἶναι οἱ ἐπόπτες, οἱ ἐπίτροποι, οἱ στρατιῶτες τῆς φρουρᾶς· κι ἀκόμα, ἀνάμεσα στά μολυσμένα σπίτια, ἀπό τό ἕνα πῶμα στό ἄλλο, τὰ «κοράκια», πού ἐλάχιστα ἐνδιαφέρει ἄν θά πε-

θάνουν ή όχι: πρόκειται για «ούτιδανά όντα πού μεταφέρουν τούς άρρώστους, θάβουν τούς νεκρούς, καθαρίζουν τούς χώρους και έκτελοϋν πολλές άλλες ταπεινές και άηδιαστικές δουλειές». Χώρος τεμαχισμένος, ακίνητος, άπολιθωμένος. Κάθε άτομο είναι καθλωμένο στή θέση του. Κι αν τολμήσει νά σαλέψει, τό περιμένει ό θάνατος, ή μετάδοση τής άρρώστιας ή ή τιμωρία.

Ή έποπτεία λειτουργεί άσταμάτητα. Παντού τό βλέμμα έπαγρυπνει: «Μιά σημαντική πολιτοφυλακή, μέ επικεφαλής καλούς άξιωματικούς και έναρετους πολίτες», φρουρές στίς πύλες τής πόλης, στό δημαρχείο, και σέ όλες τίς συνοικίες, για νά κάνουν τόν λαό νά ύπακούει πιό σβέλτα, και νά ενισχύουν τήν έξουσία τών δημοτικών άρχόντων, «άλλά και για νά προλαβαίνουν τίς ταραχές, τίς κλοπές και τίς λεηλασίες». Στίς πύλες τής πόλης, τμήματα έπιτήρησης· στήν άκρη κάθε δρόμου, σκοποί. Ό έπόπτης έπισκέπτεται καθημερινά τή συνοικία πού έχει αναλάβει, έξετάζει αν οί έπίτροποι έκτελοϋν τά καθήκοντά τους, αν οί κάτοικοι έχουν τυχόν παράπονα· «έπιτηροϋν τίς πράξεις τους». Κάθε μέρα έπίσης, ό έπίτροπος διασχίζει τόν δρόμο για τόν όποιο είναι υπεύθυνος· σταματάει μπροστά σέ κάθε σπίτι· διατάζει νά παρουσιάζονται όλοι οί κάτοικοι στά παράθυρα (κι αυτών πού τά δωμάτιά τους βλέπουν στήν αυλή τούς έξασφαλίζει πάνω στό δρόμο ένα παράθυρο όπου κανένas άλλος δέν μπορεί νά έμφανιστεί)· κάνει όνομαστικό προσκλητήριο· πληροφορείται για τήν κατάσταση του καθενός χωριστά, και «έτσι οί κάτοικοι είναι υποχρεωμένοι νά λένε τήν άλήθεια για νά μήν καταδικαστούν σέ θάνατο»· αν κάποιος δέν παρουσιαστεί στό παράθυρο, ό έπίτροπος όφείλει νά ζητήσει τούς λόγους: «Μ' αυτών τόν τρόπο θά ανακαλύψει εύκολα αν κρύβονται νεκροί ή άρρωστοι». Ό καθένας κλεισμένος στό κλουβί του, ό καθένας στό παράθυρό του, απαντώντας στό προσκλητήριο, και έμφανιζόμενος όταν του τό ζητούν – ίδου ή μεγάλη έπιθεώρηση ζώντων και νεκρών.

Ή έπιτήρηση αυτή βασίζεται σ' ένα μόνιμο σύστημα καταγραφής: αναφορές τών έπιτρόπων στους έπόπτες, και αυτών πάλι στους άστυνόμους τής κοινότητας ή στό δήμαρχο. Στήν άρχή τής «περίσφιξης», έτοιμάζεται λεπτομερής κατάλογος τών κατοίκων πού βρίσκονται μέσα στήν πόλη· αναφέρεται «τό όνομα, ή ηλικία, τό φύλο, χωρίς διάκριση κοινωνικής θέσης»: ένα αντίγραφο δίνεται στον έπόπτη τής συνοικίας, ένα δεύτερο στά γραφεία του

δημαρχείου, κι ένα τρίτο στὸν ἐπίτροπο γιὰ τὸ καθημερινὸ προσκλητήριό του. Ὅλα ὅσα παρατηροῦνται κατὰ τὴν ἐπίσκεψη – θάνατοι, ἀσθένειες, παράπονα, ἀνωμαλίες – σημειώνονται καὶ μεταβιβάζονται στοὺς ἐπόπτες καὶ στοὺς δημοτικούς ἀρχοντες. Αὐτοὶ ἔχουν τὸ πάνω χέρι στὴν ἰατρικὴ περιθαλψή· ἔχουν διορίσει ἕναν ὑπεύθυνο γιατρό, καὶ δὲν ἐπιτρέπεται σὲ κανένα κομπογιαννίτη νὰ ἀναλάβει τὴ θεραπεία, σὲ κανένα φαρμακοποιό νὰ παρασκευάσει τὰ φάρμακα, σὲ κανένα πνευματικὸ νὰ ἐπισκεφθεῖ ἕναν ἄρρωστο, ἂν δὲν ἔχει, προηγούμενα, πάρει γραπτὸ σημείωμά του, «γιὰ νὰ ἐμποδιστεῖ ἔτσι ἢ τυχόν συγκάλυψη ἢ θεραπεία τῆς μεταδοτικῆς ἀρρώστιας ἐν ἀγνοία τῶν ὑπευθύνων». Ἡ καταγραφή τῆς παθολογικῆς κατάστασης πρέπει νὰ εἶναι ἐξακολουθητικὴ καὶ συγκεντρωτικὴ. Ἡ σχέση τοῦ καθενὸς μὲ τὴν ἀρρώστια του καὶ μὲ τὸν θάνατό του περνάει μέσα ἀπὸ τὰ κλιμάκια τῆς ἐξουσίας, ἀπὸ τὴν σχετικὴ καταχώρηση στὰ κατάστιχά τους, ἀπὸ τίς ἀποφάσεις πού παίρνουν.

Πέντε ἢ ἕξι μέρες μετὰ τὴν ἀρχὴ τῆς καραντίνας ἀρχίζει ἡ ἀπολύμανση τῶν σπιτιῶν, ἕνα πρὸς ἕνα. Οἱ κάτοικοι διατάζονται νὰ βγοῦν στὸ δρόμο. Σὲ κάθε δωμάτιο ξεσηκώνονται ἢ κρεμιοῦνται «τά ἐπιπλα καὶ τὰ ἐμπορεύματα»· ὕστερα, χύνεται παντοῦ ἀρωματισμένο ἀπολυμαντικὸ καὶ καίγεται, ἀφοῦ κλειστοῦν ἐρμητικὰ πόρτες καὶ παράθυρα, ἀκόμα καὶ οἱ κλειδαρότρυπες, πού γεμίζονται μὲ κερί. Τέλος, κλείνεται τὸ σπίτι ὀλόκληρο ὥσπου νὰ διαλυθεῖ τὸ ἄρωμα· ὅπως καὶ κατὰ τὴν εἴσοδό τους, οἱ ἀπολυμαντές ἐρευνιόνται «παρουσία τῶν ἐνοίκων γιὰ νὰ ἐξακριβωθεῖ μήπως τυχόν, θγαίνοντας, ἔχουν κάτι πού δὲν τὸ εἶχαν ὅταν ἔμπαιναν». Ἐπειτα ἀπὸ τέσσερες ὥρες, ἐπιτρέπεται στοὺς κατοίκους νὰ ξαναμποῦν στὰ σπίτια τους.

Ὁ κλειστός καὶ τεμαχισμένος αὐτὸς χώρος, πού ἐπιτηρεῖται σὲ ὅλα του τὰ σημεῖα, ὅπου τὰ ἄτομα τοποθετοῦνται σὲ μιά συγκεκριμένη θέση, ὅπου καὶ οἱ παραμικρὲς κινήσεις ἐλέγχονται, ὅπου ὅλα τὰ γεγονότα καταγράφονται, ὅπου μιά ἀδιάκοπη ἐργασία καταγραφῆς συνδέει τὸ κέντρο μὲ τὴν περιφέρεια, ὅπου ἡ ἐξουσία ἀσκεῖται ἀμέριστη, σύμφωνα μὲ ἕνα μόνιμο ἱεραρχικὸ πρότυπο, ὅπου τὸ κάθε ἄτομο ἀκατάπαυστα ἐπισημαίνεται, ἐξετάζεται καὶ κατανέμεται ἀνάμεσα στοὺς ζωντανούς, στοὺς ἀρρώστους καὶ στοὺς νεκρούς – ὅλα τοῦτα συνιστοῦν ἕνα συμπαγὲς πρότυπο τοῦ πειθαρχικοῦ συστήματος. Στὸν λοιμὸ ἀπαντᾷ ἡ τάξη· ῥόλος

της είναι νά διαλύει κάθε σύγχυση: σύγχυση προκαλούμενη από την άρρώστια πού μεταδίνεται όταν σμίγουν τά σώματα· σύγχυση τής νόσου πού πολλαπλασιάζεται όταν ό φόβος και ό θάνατος καταλύουν τίς άπαγορεύσεις. Ἡ τάξη όρίζει στόν καθένα τή θέση του, στόν καθένα τό σῶμα του, στόν καθένα τήν ασθένειά του και τό θάνατό του, στόν καθένα τά υπάρχοντά του – αυτό, μέ τή μεσολάβηση μιᾶς πανταχοῦ παρούσας και παντογνώστριας έξουσίας πού και ἡ ἴδια ύποδικαιρεῖται τακτικά και ἀδιάλειπτα ὡσπου τελικά νά προσδιορίσει στό ἄτομα ὅλα ἐκεῖνα πού τό χαρακτηρίζουν, ἐκεῖνα πού τοῦ ἀνήκουν, ἐκεῖνα πού τοῦ συμβαίνουν. Ἐναντία στόν λοιμό πού εἶναι σμίξιμο, ἡ πειθαρχία κάνει χρήση τής δυνάμεις της πού εἶναι ἡ ἀνάλυση. Γύρω ἀπό τόν λοιμό ἀντισησε μιᾶ ὀλόκληρη λογοτεχνία πού τόν παρουσιάζει σάν γιορτή: οἱ νόμοι καταργοῦνται, αἶρονται οἱ ἀπαγορεύσεις, ὑπάρχει κάτι σάν φρενίτιδα τοῦ χρόνου πού περνᾶ, τά σώματα ἀνακατεύονται ἀσυγκράτητα, τά ἄτομα βγάζουν τό προσωπεῖο, παραμερίζουν τήν καταστατική τους ταυτότητα και τή μορφή πού χρησίμευε γιά νά τά ἀναγνωρίζουν – ἀφήνουν νά φανεῖ μιᾶ ὀλότελα διαφορετική ἀλήθεια. Ὑπῆρξε ὁμως και ἕνα πολιτικό ὄνειρο τοῦ λοιμοῦ πού ἦταν ἀκριβῶς τό ἀντίστροφο: ὄχι ἡ ὀμαδική γιορτή, ἀλλά οἱ αὐστηρές μοιρασιές· ὄχι ἡ παραβίαση τοῦ νόμου, ἀλλά ἡ διείσδυση τοῦ κανονισμοῦ ὡς τίς λεπτότερες πτυχές τής ὑπαρξης και μέ τή μεσολάβηση μιᾶς τέλειᾶς ἱεραρχίας πού ἐξασφαλίζει τήν παντοῦ διεισδύουσα λειτουργία τής έξουσίας· ὄχι τά προσωπεῖα πού βάζει ἢ πού ἀφαιρεῖ κανείς, ἀλλά ἡ ἀπόδοση στόν καθένα τοῦ «ἀληθινοῦ» του ὀνόματος, τής «ἀληθινῆς» του θέσης, τοῦ «ἀληθινοῦ» του σώματος και τής «ἀληθινῆς» του ἀρρώστιας. Ὁ λοιμός, ὡς μορφή ταυτόχρονα πραγματική και φαντασιακή τής ἀταξίας, ἔχει σάν ἱατρικό και πολιτικό ἀντίστοιχο τήν πειθαρχία. Πίσω ἀπό τά πειθαρχικά συστήματα βλέπει κανείς τόν ἐφιᾶλτη τής «μετάδοσης» τοῦ λοιμοῦ, τῶν ἐξεγέρσεων, τῶν ἐγκλημάτων, τής ἀλητείας, τής λιποταξίας, τῶν ἀνθρώπων πού ἐμφανίζονται και ἐξαφανίζονται, ζοῦν και πεθαίνουν μέσα στό χάος.

Ἄν εἶναι ἀλήθεια πῶς ἡ λέπρα ὑποκίνησε τελετές ἀποκλεισμοῦ πού, ὡς ἕνα σημεῖο, στάθηκαν ἡ βάση γιά τό πρότυπο και ἡ γενική μορφή τοῦ μεγάλου Ἐγκλεισμοῦ, ἐξίσου ἀλήθεια εἶναι πῶς ὁ λοιμός ἀνέδειξε πειθαρχικά σχήματα. Ἐπακόλουθο τοῦ λοιμοῦ εἶναι ὄχι τόσο ὁ μαζικός και δυαδικός διαμοιρασμός τῶν ἀτόμων

ανάμεσά τους, όσο οι πολλαπλοί διαχωρισμοί, οι εξατομικευτικές διανομές, μιά ὀργάνωση σέ βάθος τῆς ἐπιτήρησης καί τῶν ἐλέγχων, μιά ἐντατικοποίηση καί μιά διακλάδωση τῆς ἐξουσίας. Ὁ λεπρός παγιδεύεται σέ μιά πρακτική ἀπόρριψης, ἐξορίας-ἐγκλεισμοῦ· ἀφήνεται ἐκεῖ νά χαθεῖ σάν μέρος μιᾶς μάζας πού ἐλάχιστα ἐνδιαφέρει ἢ διαφοροποίησή της· οἱ πανωλόβλητοι ἀστυνομεύονται μέ μιά ἐξονυχιστική τακτική, ὅπου οἱ ἀτομικοί διαφορισμοί εἶναι τά καταναγκαστικά ἀποτελέσματα μιᾶς ἐξουσίας πού πολλαπλασιάζεται, σπονδυλώνεται καί ὑποδαιρείται. Ἀπό τή μιά ἔχουμε τό μεγάλο ἐγκλεισμό, ἀπό τήν ἄλλη τήν ὀρθή ἐκγύμναση. Τή λέπρα καί τόν μερισμό· τόν λοιμό καί τούς τεμαχισμούς. Ἡ λέπρα εἶναι στιγματισμένη· ὁ λοιμός ἀναλύεται καί κατανέμεται. Ἡ ἐξορία τοῦ λεπροῦ καί ὁ περιορισμός τοῦ λοιμοῦ δέν ἀνάγονται στό ἴδιο πολιτικό ὄραμα. Ἡ πρώτη εἶναι τό ὄραμα μιᾶς ἐξαγνισμένης κοινότητας, ὁ δεύτερος εἶναι τό ὄραμα μιᾶς πειθαρχημένης κοινωνίας: δύο τρόποι νά ἀσκεῖται ἡ ἐξουσία πάνω στούς ἀνθρώπους, νά ἐλέγχονται οἱ σχέσεις τους, νά ἐμποδίζεται τό ἐπικίνδυνο σμίξιμό τους. Ἡ πανωλόβλητη πόλη, πού ὑποβάλλεται ὀλόκληρη σέ ἱεραρχία, ἐπιτήρηση, παρακολούθηση, καταγραφή, ἀκίνητοποιημένη μέσα στή λειτουργία μιᾶς ἐκτακτικῆς ἐξουσίας πού ἀσκεῖται διαφορικά πάνω σέ κάθε ἀτομικό σῶμα – ἀντιπροσωπεύει τήν οὐτοπία τῆς τέλεια διοικουμένης πολιτείας. Ὁ λοιμός (τουλάχιστον ἐκεῖνος πού μένει στήν κατάσταση τῆς πρόβλεψης), εἶναι ἡ δοκιμασία πού στη διάρκειά της μπορούμε νά καθορίσουμε μέ τρόπο ἰδεατό τήν ἀσκηση τῆς πειθαρχικῆς ἐξουσίας. Οἱ νομομαθεῖς, στήν προσπάθειά τους νά θέσουν σέ λειτουργία τά δικαιώματα καί τούς νόμους σύμφωνα μέ τήν καθαρῆ θεωρία, τοποθετοῦσαν, μέ τή φαντασία, τούς ἑαυτοῦ των σέ «φυσική κατάσταση»· οἱ διοικοῦντες, πού προσέβλεπαν στή λειτουργία μιᾶς τέλει πειθαρχίας, ὄνειρευόνταν τήν κατάσταση λοιμοῦ. Γιά τά πειθαρχικά σχήματα, ἡ εἰκόνα τοῦ λοιμοῦ ἰσοδυναμοῦσε μέ κάθε λογῆς σύγχυση καί διασάλευση τῆς τάξης· ἀκριβῶς ὅπως καί ἡ εἰκόνα τῆς λέπρας, τῆς ἐπαφῆς πού πρέπει νά κόβεται μέ τό μαχαίρι, βρίσκεται στή βάση τῶν σχημάτων ἀποκλεισμοῦ.

Σχήματα λοιπόν διαφορετικά, ὄχι ὁμως καί ἀσυμβίβαστα. Λίγο λίγο βλέπουμε μιά προσέγγιση ἀνάμεσά τους· χαρακτηριστικό τοῦ 19ου αἰῶνα εἶναι ὅτι ἐφαρμόστηκε στόν χώρο τοῦ ἀποκλει-

σμοῦ, τοῦ ὁποῖου ὁ λεπρός ἦταν ἄλλοτε ὁ συμβολικός του κάτοικος (ἐνῶ οἱ ἄλητες, οἱ ζητιάνοι, οἱ τρελοὶ καὶ οἱ βίαιοι ἀποτελοῦσαν τὸν πραγματικό πληθυσμό του), ἡ τεχνική τῆς ἐξουσίας πού ἔχει ὡς ἰδιαίτερο γνώρισμα τὴν πειθαρχική ἀστυνόμευση. Οἱ «λεπροί» καὶ οἱ «πανωλόβλητοι» ὑποβάλλονται στὴν ἴδια μεταχείριση, ἡ λεπτή κατάτμηση τῆς πειθαρχίας προβάλλεται στὸν ἀνάκατο χῶρο τοῦ ἐγκλεισμοῦ, πού ὀργανώνεται μέ μεθόδους ἀναλυτικῆς κατανομῆς τῆς ἐξουσίας, οἱ ἀποκλεισμένοι ἀτομικοποιῦνται, ἀλλὰ καὶ οἱ διαδικασίες ἐξατομίκευσης χρησιμοποιοῦνται γιὰ τὴν τεκμηρίωση ἀποκλεισμῶν – ὅλα τοῦτα τὰ ἐκτελοῦσε κανονικά ἡ πειθαρχική ἐξουσία, ἀπὸ τίς ἀρχές κιόλας τοῦ 19ου αἰῶνα: τὸ ψυχιατρικὸ ἄσυλο, τὸ σωφρονιστήριον, τὸ ἀναμορφωτήριον, τὸ ἴδρυμα ἐπιτηρούμενης ἐκπαίδευσης καί, ὡς ἓνα βαθμὸ, τὰ νοσοκομεῖα, γενικὰ ὅλες οἱ βαθμίδες ἀτομικοῦ ἐλέγχου, λειτουργοῦν μέ διπλὴ μορφή: τὴ μορφή τοῦ δυαδικοῦ διαμοιρασμοῦ καὶ τοῦ χαρακτηρισμοῦ (τρελός-μὴ τρελός· ἐπικίνδυνος-ἀκίνδυνος· φυσιολογικός-μὴ φυσιολογικός)· καὶ τὴ μορφή τοῦ καταναγκαστικοῦ προσδιορισμοῦ, τῆς διαφορισμένης κατανομῆς (ποιός εἶναι· πού πρέπει νὰ βρῖσκεται· πῶς μπορεῖ νὰ χαρακτηριστεῖ, πῶς νὰ ἀναγνωριστεῖ· πῶς νὰ ἀσκηθεῖ πάνω του – ἀτομικά – μιά μόνιμη ἐπιτήρηση, κ.λπ.). Ἀπὸ τὴ μιά μεριά, «πανουκλιάζουν» τοὺς λεπρούς· ἐπιβάλλουν στοὺς ἀποκλεισμένους τὴν τακτική τῆς ἐξατομικευτικῆς πειθαρχίας· καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἡ καθολικότητα τῶν πειθαρχικῶν ἐλέγχων ἐπιτρέπει νὰ προσδιοριστεῖ ποιός εἶναι «λεπρός» καὶ νὰ χρησιμοποιηθοῦν ἐναντίον του οἱ δυαδικοὶ μηχανισμοὶ τοῦ ἀποκλεισμοῦ. Ὁ ἀκατάπαυστος διαχωρισμὸς τοῦ φυσιολογικοῦ καὶ τοῦ μὴ φυσιολογικοῦ, πού ἐπιβάλλεται σέ κάθε ἄτομον, μεταφέρει ὡς τίς μέρες μας – μέ ἐφαρμογή σέ ὀλότελα διαφορετικά ἀντικείμενα – τὸν δυαδικὸ χαρακτηρισμὸ καὶ τὴν ἐξουσία τοῦ λεπροῦ· ἡ ὑπαρξὴ ἑνός συνόλου τεχνικῶν μεθόδων καὶ θεσμῶν, πού ἔργον τους εἶναι νὰ καταμετροῦν, νὰ ἐλέγχουν, καὶ νὰ σωφρονίζον τοὺς μὴ φυσιολογικούς, ἐνεργοποιεῖ τὰ πειθαρχικά ὄργανα πού καλεῖ ὁ φόβος τῆς πανούκλας. Ὅλοι οἱ μηχανισμοὶ τῆς ἐξουσίας πού, καὶ σήμερα ἀκόμα, περιζώνουν τὸ μὴ φυσιολογικὸ ἄτομον, γιὰ νὰ τὸ σημαδέψουν καὶ νὰ τὸ διορθώσουν, συνθέτουν τίς δύο παραπάνω μορφές πού ἡ προέλευσή τους εἶναι τόσο μακρινή.

Τό «Πανοπτικόν» τοῦ Bentham εἶναι ἡ ἀρχιτεκτονική μορφή αὐτῆς τῆς σύνθεσης. Γνωστό εἶναι τό πρότυπό της: στήν περιφέρεια, ἓνα δακτυλιοειδές οἰκοδόμημα· στό κέντρο, ἓνας πύργος· ὁ πύργος αὐτός ἔχει μεγάλα παράθυρα πού βλέπουν πρὸς τό ἐσωτερικό τοῦ δακτυλίου· τό περιφερικό οἰκοδόμημα διαιρεῖται σέ κελλιά, πού τό καθένα τους διαπερνᾷ ὀλόκληρο τό πάχος τοῦ οἰκοδομήματος· τά κελλιά ἔχουν δυό παράθυρα – τό ἓνα τους βλέπει πρὸς τά μέσα καί ἀντιστοιχεῖ σ' ἓνα ἀπό τά παράθυρα τοῦ πύργου· τό ἄλλο δίνει πρὸς τά ἔξω, καί ἀφήνει τό φῶς νά διαπερνᾷ τό κελλί πέρα γιά πέρα. Φτάνει ἔτσι νά τοποθετηθεῖ ἓνας ἐπιτηρητής στόν κεντρικό πύργο, καί σέ κάθε κελλί νά κλειστεῖ ἓνας τρελός, ἓνας ἄρρωστος, ἓνας κατάδικος, ἓνας ἐργάτης, ἢ ἓνας μαθητής· μέ τήν ἀντιφεγγιά τῆς μέρας μπορεῖς νά διακρίνεις ἀπό τόν πύργο τούς ἔγκλειστους – μικρές σιλουέτες δέσμιες στά κελλιά τῆς περιφέρειας. Τό κάθε κλουδί εἶναι κι ἓνα μικρό θέατρο ὅπου ὁ ἠθοποιός εἶναι ὁ μόνος, τέλεια ἑξατομικευμένος καί μόνιμα ὄρατός· τό πανοπτικό αὐτό σύστημα δημιουργεῖ μονάδες χώρων πού ἐπιτρέπουν τήν ἀδιάκοπη παρακολούθηση καί τήν ἄμεση ἀναγνώριση. Κοντολογίς, ἀντιστρέφεται ἡ μέθοδος τοῦ «μπουντρουμιού»· ἢ μάλλον, ἀπό τίς τρεῖς λειτουργίες του – ἐγκλεισμός, στέρηση τοῦ φωτός καί ἀπόκρυψη – παραμένει μονάχα ἡ πρώτη καί καταργοῦνται οἱ δύο ἄλλες. Τό ἄπλετο φῶς καί τό βλέμμα τοῦ ἐπιτηρητῆ συλλαμβάνουν περισσότερα ἀπ' ὅ,τι τό σκοτάδι πού, στό κάτω κάτω προστάτευε. Ἡ ὄρατότητα εἶναι μιά παγίδα.

Κι αὐτό ἐπιτρέπει πρῶτα πρῶτα – ἀρνητικό ἀποτέλεσμα – νά ἀποφεύγει κανεῖς τά πυκνά, ταραγμένα, φουρτουνιασμένα πλήθη πού θρῖσκονται στούς χώρους ἐγκλεισμοῦ, αὐτά πού ζωγράφιζε ὁ Γκόγια ἢ πού περιέγραφε ὁ Howard. Ὁ καθένας στή θέση του, διπλοκλειδωμένος σ' ἓνα κελλί, κατάντικρο στόν ἐπιτηρητή· ὅμως τά πλάγια τοιχώματα τόν ἐμποδίζουν νά ἔρχεται σέ ἐπαφή μέ τούς συντρόφους του. Τόν βλέπουν, ἀλλά δέν βλέπει· εἶναι ἀντικείμενο μιᾶς πληροφόρησης, ποτέ ὑποκείμενο μιᾶς ἐπικοινωνίας. Ἡ διάταξη τοῦ θαλάμου του, ἀπέναντι στόν κεντρικό πύργο, τοῦ ἐπιβάλλει μιάν ἀξονική ὄρατότητα· ἀλλά οἱ διαιρέσεις τοῦ δακτυλιοειδοῦς κτιρίου παρεμποδίζουν κάθε πλάγια ὄρατότητα

ἀπό τὰ κελλιά· κι αὐτό διασφαλίζει τήν τάξη. Ἐάν οἱ κρατούμενοι εἶναι κατάδικοι, δέν ὑπάρχει κίνδυνος γιά συνωμοσία, ὁμαδική ἀπόπειρα ἀπόδρασης, σχέδιο νέων ἐγκλημάτων γιά τό μέλλον, ἀμοιβαῖες κακές ἐπιρροές· ἄν πρόκειται γιά ἄρρωστους, δέν ὑπάρχει κίνδυνος μετάδοσης· ἄν πρόκειται γιά τρελοῦς, κανένας κίνδυνος γιά ἀμοιβαῖες βιαιότητες· κι ἄν πρόκειται γιά παιδιά, κανένας κίνδυνος γιά ἀντιγραφή, κανένας θόρυβος, καμιά φλυαρία, καμιά ἀταξία. Ἐάν οἱ κρατούμενοι εἶναι ἐργάτες, δέν ὑπάρχει κίνδυνος γιά συμπλοκές, κλοπές, συμμαχίες, γιά περίσπαση τῆς προσοχῆς πού καθυστερεῖ τήν ἐργασία, τήν καθιστᾷ λιγότερο τέλεια ἢ προκαλεῖ ἀτυχήματα. Τό πλῆθος – μάζα συμπαγῆς, τόπος πολλαπλῶν συναλλαγῶν, ἀτομικότητες πού συγχέονται, ὁμαδικά φαινόμενα – καταργεῖται πρὸς ὄφελος μιᾶς σύναξης χωριστῶν ἀτομικότητων. Ἀπό τήν ἄποψη τοῦ φύλακα, τό πλῆθος ἀντικαθίσταται ἀπό μίαν πολλαπλότητα ἀριθμήσιμη καί ἐλέγξιμη· ἀπό τήν ἄποψη τῶν κρατουμένων, ἀπό μιά μοναξιά ἐγκάθειρη καί ἐπιτηρούμενη².

Τό μείζον ἀποτέλεσμα τοῦ «Πανοπτικού» εἶναι, ἐπομένως, τό ἀκόλουθο: νά ὑποβάλλει στόν κρατούμενο μιά συνειδητή καί μόνη, σέ βάρος του, κατάσταση ὁρατότητας, πού ἐξασφαλίζει τήν αὐτόματη λειτουργία τῆς ἐξουσίας. Νά μονιμοποιεῖ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐπιτήρησης, ἀκόμα κι ἄν αὐτή εἶναι ἀσυνεχῆς στήν ἄσκησή της· ἡ τελειότητα τῆς ἐξουσίας νά τείνει στό νά καθιστᾷ περιττή τή συγκεκριμένη ἄσκησή της· τό ἀρχιτεκτονικό τοῦτο συγκρότημα νά εἶναι μιά μηχανή γιά τήν ἐγκαθίδρυση καί τή στήριξη ἑνός εἶδους ἐξουσίας ἀνεξάρτητης ἀπό ἐκεῖνον πού τήν ἀσκεῖ· κοντολογίς, οἱ κρατούμενοι νά παγιδεύονται καί νά ὑφίστανται μίαν ἐξουσία τῆς ὁποίας οἱ ἴδιοι εἶναι οἱ φορεῖς. Γι' αὐτόν τό λόγο, εἶναι ταυτόχρονα καί πάρα πολύ καί πολύ λίγο νά παρακολουθεῖται ἀκατάπαυστα ὁ κρατούμενος ἀπό ἕναν ἐπιτηρητή: πολύ λίγο, διότι τό οὐσιαστικό εἶναι νά ξέρει ὅτι παρακολουθεῖται· παρά πολύ, διότι δέν ὑπάρχει ἀνάγκη νά παρακολουθεῖται πραγματικά. Γι' αὐτόν ἀκριβῶς τό λόγο, ὁ Bentham ὑποστήριξε πῶς ἡ ἐξουσία πρέπει νά εἶναι ὁρατή καί ἀνεξέλεγκτη. Ὁρατή: ὁ κρατούμενος θά ἔχει ἀδιάκοπα μπροστά στά μάτια του τήν ἐπιβλητική σιλουέτα τοῦ κεντρικοῦ πύργου ἀπ' ὅπου τόν κατασκοπεύουν. Ἀνεξέλεγκτη: ὁ κρατούμενος δέν πρέπει ποτέ νά ξέρει ἄν πραγματικά τόν κατασκοπεύουν· πρέπει ὅμως νά εἶναι βέβαιος ὅτι εἶ-

ναι δυνατόν νά παρακολουθείται κάθε στιγμή. 'Ο Bentham, γιά νά καταστήσει ἀδέδαιη τήν παρουσία ἢ τήν ἀπουσία τοῦ ἐπιτηρητῆ, ὥστε οἱ φυλακισμένοι νά μή μποροῦν, ἀπό τό κελλί τους, νά διακρίνουν κάποια σκιά ἢ νά συλλάβουν κάποια παρουσία του μέσα στόν πύργο, ἔχει προβλέψει ὄχι μονάχα παντζούρια στά παράθυρα τῆς κεντρικῆς αἴθουσας ἐπιτήρησης, ἀλλά καί, στό ἐσωτερικό της, χωρίσματα πού τήν τέμνουν σέ ὀρθή γωνία καί, γιά τό πέρασμα ἀπό τό ἕνα τμήμα στό ἄλλο, ὄχι πόρτες ἀλλά δαιδαλώδεις διαδρόμους: γιατί καί ὁ παραμικρός παλμός, ἕνα φῶς πού ἀμυδρά διακρίνεται, κάποια ἀνταύγεια σ' ἕνα διάνοιγμα, θά πρόδιναν τήν παρουσία τοῦ φύλακα³. Τό Πανοπτικόν εἶναι μιά μηχανή διαχωρισμοῦ τοῦ ζεύγματος «βλέπω – μέ βλέπουν»: στό περιφερικό κυκλικό οἰκοδόμημα εἶναι κανεῖς ἀπόλυτα ὄρατός, χωρίς ποτέ ὁ ἴδιος νά βλέπει· ἀπό τόν κεντρικό πύργο βλέπει κανεῖς τά πάντα, χωρίς ποτέ νά τόν βλέπουν⁴.

Τό σύστημα τοῦτο εἶναι σημαντικό, διότι ἐπιτρέπει τήν αὐτοματοποίηση καί τήν ἀπο-ατομίκευση τῆς ἐξουσίας. 'Η ἐξουσία βασίζεται τώρα πολύ λιγότερο σ' ἕνα ἄτομο καί πολύ περισσότερο σέ μιά προσχεδιασμένη κατανομή τῶν σωματῶν, τῶν ἐπιφανειῶν, τῶν φώτων, τῶν βλεμμάτων· σ' ἕνα σύνολο ἀπό ἐσωτερικούς μηχανισμούς πού παράγουν οἱ ἴδιοι τή σχέση ὅπου παγιδεύονται τά ἄτομα. Οἱ τελετές, τά τυπικά, τά σημάδια πού χρησιμοποιοῦσε ὁ μονάρχης γιά τήν ἐπίδειξη τῆς ὑπερεξουσίας του, εἶναι πιά περιττά. 'Υπάρχει ἕνα εἶδος μηχανοδομῆς πού ἐξασφαλίζει τήν ἀσυμμετρία, τήν ἔλλειψη ἰσορροπίας, τή διαφορά. 'Ελάχιστα λοιπόν ἐνδιαφέρει ποιός ἀσκεῖ τήν ἐξουσία. 'Οποιοδήποτε ἄτομο – παρμένο σχεδόν στήν τύχη – μπορεῖ νά θέτει σέ λειτουργία τή μηχανή: ἔλλειπει διευθυντῆ, ἢ οἰκογένειά του, τό περιβάλλον του, οἱ φίλοι του, οἱ ἐπισκέπτες του, ἀκόμα καί οἱ ὑπηρέτες του⁵. "Ὅπως ἀδιάφορο εἶναι καί τό αἴτιο πού τήν κινεῖ: ἢ περιέργεια κάποιου ἀδιάκριτου, ἢ διαβολιά ἑνός παιδιοῦ, ἢ ὄρεξη γιά γνώση ἑνός φιλοσόφου πού θέλει νά μελετήσῃ τό μυσεῖο αὐτό τῆς ἀνθρώπινης φύσης, ἢ ἡ κακεντρέχεια ἐκείνων πού ἀρέσκονται νά κατασκοπεύουν καί νά τιμωροῦν. "Ὅσο περισσότεροι εἶναι οἱ ἀνώνυμοι καί περαστικοί αὐτοῖ παρατηρητές, τόσο μεγαλώνουν γιά τόν κρατούμενο ὁ κίνδυνος νά ἀποκαλυφθοῦν οἱ πράξεις του καί τό καταθλιπτικό αἶσθημα ὅτι παρακολουθεῖται. Τό Πανοπτικόν εἶναι ἕνα θαυμαστό μηχανήμα πού, ξεκινώντας

από πολύ διαφορετικές προθέσεις, παράγει όμοιογενή φαινόμενα έξουσίας.

Μιά πραγματική καθυπόταξη γεννιέται μηχανικά από μιά πλασματική σχέση. Γι' αυτό και δέν είναι ανάγκη νά προστρέξει κανείς στη βία για νά αναγκάσει τόν κατάδικο νά δείχνει καλή συμπεριφορά, τόν τρελό νά μένει ήρεμος, τόν εργάτη νά εργάζεται, τόν μαθητή νά είναι έπιμελής, τόν άρρωστο να ακολουθει τίς οδηγίες τού γιατρού. 'Ο Bentham άπορούσε κι ό ίδιος πώς λειτουργούσε τό πανοπτικό σύστημα μέ τόσο άπλά μέσα: καταργούνται τά κάγκελα, οί άλυσίδες, οί βαριές κλειδαριές, φτάνει τά κελλιά νά είναι άπόλυτα διαχωρισμένα και τά άνοίγματα όρθά τοποθετημένα. Τά παλιά και περίπλοκα «ίδρύματα άσφαλείας», μέ τή φρουριακή άρχιτεκτονική τους, τά ύποκαθιστά τώρα ένα «ίδρυμα σιγουριάς», μέ άπλή και οίκονομική γεωμετρία. 'Η άποτελεσματικότητα τής έξουσίας, ή καταναγκαστική τής δύναμη, περνάνε τώρα από τήν άλλη μεριά – από τή μεριά τής επιφάνειας όπου άσκειται. Τό άτομο πού καθυποβάλλεται σ' ένα πεδίο όρατότητας, και πού τό ξέρει, έπωμίζεται τό ίδιο τούς καναταγκασμούς τής έξουσίας: τούς προσαρμόζει αυθόρμητα στον έαυτό του· δέχεται μέσα του τή σχέση έξουσίας όπου παίζει ταυτόχρονα και τούς δύο ρόλους· γίνεται ή βάση τής ίδιας του τής καθυπόταξης. Έτσι, ή έξωτερική έξουσία ξαλαφρώνει από τά ύλικά τής δάρη· τείνει στό άσώματο· και όσο προσεγγίζει τό όριο αυτό, τόσο τά άποτελέσματά της είναι σταθερά, βαθιά, κεκτημένα μιά για πάντα και άκατάπαυστα προεκτεινόμενα: άτελεύτητη νίκη πού άποφεύγει κάθε φυσική άναμέτρηση – νίκη εκ τών προτέρων έξασφαλισμένη.

'Ο Bentham δέν λέει άν έμπνεύστηκε τά σχέδιά του από τό θηριοτροφείο πού ό Le Vaux είχε έγκαταστήσει στις Βερσαλλίες: τό πρώτο θηριοτροφείο, πού τά διάφορα στοιχεία του δέν είναι όπως τά ήθελε ή παράδοση, διασκορπισμένα μέσα σ' έναν κήπο⁶: στό κέντρο ύπήρχε ένα όκτάγωνο περίπτερο, πού ό πρώτος όροφος του είχε μιά μόνο αίθουσα – τήν αίθουσα ύποδοχής τού βασιλιά· όλες οί πλευρές τού περιπτέρου είχαν μεγάλα παράθυρα στραμμένα προς τά έπτά κλουβιά (ή όγδοη πλευρά άποτελούσε τήν είσοδο) όπου ήταν κλεισμένα διάφορα είδη ζώων. Τό θηριοτροφείο αυτό δέν ύπήρχε πιά στην εποχή τού Bentham. 'Αλλά στό πρόγραμμα τού Πανοπτικού βρίσκουμε μιάν άνάλογη προσ-

πάθεια για έξατομικευτική παρατήρηση, για χαρακτηρισμό και για ταξινόμηση, για αναλυτική διευθέτηση του χώρου. Τό Πανοπτικόν είναι ένα βασιλικό θηριοτροφείο· ο άνθρωπος αντικαθιστά εδώ τό ζώο, ή άτομική κατανομή αντικαθιστά την κατά είδος ομαδοποίηση, και ο μηχανισμός μιᾶς κρυφῆς ἐξουσίας αντικαθιστά τόν βασιλιᾶ. Μολαταῦτα, τό Πανοπτικόν κάνει κι αὐτό τή δουλειά ενός φυσιοδίφη: ἐπιτρέπει τόν προσδιορισμό τῶν διαφορῶν: στούς ἀρρώστους, τήν παρακολούθηση τῶν συμπτωμάτων τοῦ καθενός, χωρίς ή ἐγγύτητα τῶν κρεβατιῶν, ή κυκλοφορία τῶν μiasμάτων, τά ἀποτελέσματα τῆς μετάδοσης νά προκαλοῦν σύγχυση στά φύλλα νοσηλείας· στά παιδιά, τή σημείωση τῶν ἐπιδόσεων (τῶν πραγματικῶν καί ὄχι τῶν ὀφειλόμενων σέ ἀπομίμηση ή ἀντιγραφή), τήν ἐπισήμανση τῶν ταλέντων, τήν ἀξιολόγηση τῶν χαρακτήρων, τήν αὐστηρή ταξινόμηση, καί, σέ σχέση μέ μιᾶ φυσιολογική ἐξέλιξη, τή διάκριση ἀνάμεσα στήν «ὀκνηρία καί ξεροκεφαλιά» καί στήν «ἀγιάτρευτη ἠλιθιότητα»· στούς ἐργάτες, τή σημείωση τῶν ἰκανοτήτων τοῦ καθενός, τή σύγκριση τοῦ χρόνου πού χρειάζεται στόν καθένα γιά νά ἐκτελέσει ἕνα ἔργο καί – ἂν πληρώνονται μέ τήν ἡμέρα – τόν ὑπολογισμό τῆς σωστῆς ἀμοιβῆς του⁷.

Αὐτά γιά τήν πλευρά τοῦ κήπου. Ὅσο γιά τήν ἐργαστηριακή πλευρά, τό Πανοπτικόν μπορεῖ νά χρησιμοποιηθεῖ σάν μηχανή γιά πειράματα· γιά τήν μεταβολή τῆς συμπεριφορᾶς· γιά τήν ἐκγύμναση ή τήν ἀναμόρφωση τῶν ἀτόμων· γιά πειραματική χρήση φαρμάκων καί γιά ἐξακριβωση τῶν ἐπενεργειῶν τους· γιά δομική στούς κρατούμενους διαφόρων τιμωριῶν – ἀνάλογα μέ τόν χαρακτήρα τους καί τό ἔγκλημα πού ἔχουν διαπράξει – καί γιά ἀναζήτηση τῶν πιό ἀποτελεσματικῶν ἀπό αὐτές· γιά ταυτόχρονη διδασκαλία διαφόρων τεχνικῶν μεθόδων στούς ἐργάτες καί γιά τόν προσδιορισμό τῆς καταλληλότερης· γιά παιδαγωγικά πειράματα, καί ἰδιαίτερα γιά τήν ἐπανεξέταση τοῦ περιήμου προβλήματος τῆς ἀγωγῆς τῶν ἔγκλειστων παιδιῶν μέ τήν ἀπομείωση τῆς ἐκθετικῆς ἀγωγῆς· ἐξετάζεται τί μπορεῖ νά συμβεῖ ὅταν θά ἐρθοῦν ἀντικρουστά ἀγόρια καί κορίτσια δέκα ἔξι ή δέκα ὀκτώ χρονῶν· ἔτσι θά μπορέσει νά ἐλεγχθεῖ ἂν πραγματικά – ὅπως τό πίστευε ὁ Helvétius – ὅποιοσδήποτε μπορεῖ νά μάθει ὅτιδήποτε· θά μπορούσε νά παρακολουθηθεῖ «ή γενεαλογία κάθε παρατηρήσιμης ιδέας»· θά ἦταν δυνατόν νά ἀνατραφοῦν διάφορα παιδιά μέ δια-

φορετικά συστήματα σκέψης: νά κάνουν όρισμένα από τά παιδιά αυτά νά πιστέψουν πώς δυό και δυό δέν κάνουν τέσσερα, ή πώς ή σελήνη είναι μιά φέτα τυρί, και ύστερα νά τά δάλουν όλα μαζί όταν θά έχουν φτάσει τό είκοστό ή τό είκοστό πέμπτο έτος τής ηλικίας τους· θά έπακολουθήσουν τότε συζητήσεις πού θά είναι ίσως πιό ένδιαφέρουσες από τά κηρύγματα και τίς διαλέξεις για τίς όποιες σπαταλώνται τόσα χρήματα· και θά έχει τουλάχιστον κανείς τήν εύκαιρία νά ανακαλύψει πολλά πράγματα στον τομέα τής μεταφυσικής. Τό Πανοπτικόν είναι τόπος προνομιούχος για τήν έφαρμογή πειραμάτων πάνω στους ανθρώπους, και για νά αναλυθούν μέ πλήρη βεβαιότητα οι μεταβολές πού θά μπορούσε κανείς νά επιφέρει σ' αυτούς. Τό Πανοπτικόν ένδέχεται μάλιστα νά αποτελέσει ένα σύστημα έλέγχου πάνω στους ίδιους τους μηχανισμούς του. 'Από τόν κεντρικό του πύργο, ό διευθυντής μπορεί νά κατασκοπεύει όλους τους υπαλλήλους πού έχει στίς διαταγές του: νοσοκόμους, γιατρούς, έπιστάτες, δασκάλους, φύλακες· θά μπορεί νά τους κρίνει συνεχώς, νά τροποποιεί τή συμπεριφορά τους, νά τους επιβάλλει τίς μεθόδους πού θεωρεί τίς καλύτερες· αλλά και ό ίδιος εύκολα θά μπορεί νά παρακολουθείται από τους άλλους. Κάποιος επιθεωρητής πού θά εμφανιζόταν αίφνιδιαστικά στό κέντρο του Πανοπτικού, θά μπορούσε νά κρίνει μέ μιά ματιά – και χωρίς νά είναι δυνατόν νά του αποκρύψουν τίποτα – πώς λειτουργεί όλόκληρο τό 'Ίδρυμα. 'Εξάλλου, ό διευθυντής – κλεισμένος καθώς είναι μέσα στό αρχιτεκτονικό αυτό συγκρότημα – αντίλαμβάνεται πώς ή μοίρα του είναι δεμένη μέ τή μοίρα του ιδρύματος. 'Ο άκατάρτιστος γιατρός, πού θά έχει άφήσει νά μεταδοθεί μιά άρρώστια, ό επικεφαλής τής φυλακής ή του εργαστηρίου πού θά έχει φανεί άδέξιος, θά είναι σίγουρα τά πρώτα θύματα τής επιδημίας ή τής έξέγερσης. «'Η μοίρα μου – λέει ό διευθυντής του Πανοπτικού – είναι δεμένη μέ τή δική τους (των κρατουμένων), μέ όλους τους δεσμούς πού έγώ ό ίδιος επινόησα⁸.» Τό Πανοπτικόν λειτουργεί σαν ένα είδος εργαστηρίου έξουσίας. Χάρη στους μηχανισμούς επιτήρησης πού διαθέτει, αποκτά όλόένα μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα και ικανότητα διείσδυσης στή συμπεριφορά των ατόμων· μιά όρισμένη έπαύξηση γνώσεων εγκαθίσταται λίγο λίγο σέ όλα τά προχωρημένα φυλάκια τής έξουσίας, και ανακαλύπτει νέα αντικείμενα σέ όλα τά πεδία όπου αυτή άσκειται.

Πόλη πανωλόβλητη, ίδρυμα πανοπτικό – οί διαφορές είναι σημαντικές. Φανερώνουν, στο διάστημα έναμιση αιώνα, τίσ μεταβολές του πειθαρχικού συστήματος. Στή μιά περίπτωση, μιά κατάσταση έκτακτης ανάγκης: ενάντια σ' ένα υπέρμετρο κακό, ὀρθώνεται ἡ ἔξουσία – παρούσα καί ὀρατή παντοῦ· ἐφευρίσκει καινούργιους μηχανισμούς· περιφράζει, ἀκινητοποιεῖ, ἀστυνομεύει· οἰκοδομεῖ πρόσκαιρα κάτι πού εἶναι ταυτόχρονα καί ἡ ἀντι-πολιτεία καί ἡ τέλεια κοινωνία· ἐπιβάλλει μίαν ἰδανική λειτουργία, πού ὅμως ἐπανάγει σέ τελευταία ἀνάλυση – ὅπως καί τό κακό πού καταπολεμᾷ – στήν ἀπλή δυαδική μορφή, ζωή-θάνατος: ὅ,τι κινεῖται φέρνει τό θάνατο, καί ὅ,τι κινεῖται πρέπει νά θανατώνεται. Ἀντίθετα, τό Πανοπτικόν πρέπει νά νοεῖται ὡς ἕνα γενικεύσιμο πρότυπο λειτουργίας· ὡς ἕνας τρόπος καθορισμοῦ τῶν σχέσεων τῆς ἔξουσας μέ τήν καθημερινή ζωή τῶν ἀνθρώπων. Ὁ Bentham, βέβαια, τό παρουσιάζει σάν ἕνα ἰδιόμορφο ἴδρυμα, ἐρημητικά κλεισμένο στόν ἑαυτό του. Πολλοί τό θεώρησαν ὡς οὐτοπία τοῦ τέλειου ἐγκλεισμοῦ. Σέ σύγκριση μέ τίσ ἐρειπωμένες φυλακές, τίσ ἀσφυκτικά γεμάτες, μέ τά φρικτά τους ὄργανα βασανισμοῦ, ὅπως περιγράφονται στά χαρακτηριστικά ἔργα τοῦ Πιρανέζε, τό Πανοπτικόν μοιάζει ἀπάνθρωπο καί ἐπιστημονικό κλουδί. Τό ὅτι ὀδήγησε, ἀκόμα καί μέχρι σήμερα, σέ τόσες παραλλαγές στό στάδιο τοῦ σχεδίου ἢ τῆς πραγματοποίησης, δείχνει πόσο ἔντονα ἐντυπωσίασε τήν ἀνθρώπινη φαντασία ἐπί δύο ὀλόκληρους αἰῶνες. Ὅμως, τό Πανοπτικόν δέν πρέπει νά θεωρεῖται ὄνειρικό οἰκοδόμημα: εἶναι τό διάγραμμα ἑνός μηχανισμοῦ ἔξουσας στήν πῶ ἰδανική του μορφή· ἡ λειτουργία του, ἀπαλλαγμένη ἀπό κάθε ἐμπόδιο, ἀντίσταση ἢ τριβή, μπορεῖ νά νοηθεῖ σάν ἕνα καθαρά ἀρχιτεκτονικό καί ὀπτικό σύστημα: στήν πραγματικότητα, εἶναι ἕνας τύπος πολιτικῆς τεχνολογίας πού μπορεῖ καί πρέπει νά διαχωρίζεται ἀπό κάθε ἐξειδικευμένη χρήση.

Τό Πανοπτικόν εἶναι πολυσήμαντο στίς ἐφαρμογές του: χρησιμεύει γιά νά σωφρονίζει τούς φυλακισμένους, ἀλλά καί νά περιθάλπει τούς ἀρρώστους, νά διδάσκει τούς μαθητές, νά φυλάγει τούς τρελοῦς, νά ἐπιτηρεῖ τούς ἐργάτες, νά ἀναγκάζει τούς ἐπαῖτες καί τούς φυγόπονους νά ἐργάζονται. Εἶναι ἕνα εἶδος ἐγκατάστασης τῶν σωμάτων στόν χῶρο, κατανομῆς τῶν ἀτόμων τό ἕνα

σέ σχέση μέ τό άλλο, ιεραρχικήσ όργάνωσής, διευθέτησης τών κέντρων καί άγωγών έξουσίας, καθορισμού τών όργάνων της καί τών τρόπων παρέμβασής της – πού όλα τους μπορούν νά εφαρμοστούν στά νοσοκομεία, στά έξραστήρια, στά σχολεία, στίς φυλακές. Τό πανοπτικό σχήμα μπορεί νά χρησιμοποιηθεί κάθε φορά πού μπαίνει πρόβλημα νά επιβληθεί σέ ένα πλήθος ατόμων κάποιο καθήκον ή κάποια συμπεριφορά. Μπορεί άκόμα νά εφαρμοστεί – υπό τόν όρο νά υποστεί τίς αναγκαίες αλλαγές – «σέ όλα τά ιδρύματα όπου, σ' έναν περιορισμένο χώρο, πρέπει ένας όρισμένος αριθμός ατόμων νά θρίσκειται υπό επιτήρηση⁹.»

Σέ κάθε εφαρμογή του, τό πανοπτικό σχήμα επιτρέπει τήν τελειοποίηση τής άσκησης τής έξουσίας. Κι αυτό, μέ πολλούς τρόπους: διότι μπορεί νά περιορίσει τόν αριθμό εκείνων πού άσκοϋν τήν έξουσία, καί ταυτόχρονα νά πολλαπλασιάσει τόν αριθμό εκείνων στούς όποιους άσκειται ή έξουσία. Διότι επιτρέπει τήν παρέμβαση κάθε στιγμή, καί διότι ή διαρκής πίεση ενεργεί πριν άκόμα διαπραχθοϋν τά λάθη, τά σφάλματα ή τά έγκλήματα. Διότι, υπό τίς συνθήκες αυτές, ή δύναμη τής έξουσίας έγκειται στό ότι δέν παρεμβαίνει ποτέ, άσκειται αυτόματα καί άθόρυβα, καί άποτελεί ένα μηχανισμό πού τά άποτελέσματά του άλληλοσυνέχονται. Διότι, χωρίς κανένα υλικό όργανο, παρά μόνο μέ τήν άρχιτεκτονική καί τή γεωμετρία, έπενεργεί άμεσα στά άτομα: «δίνει στόν νοϋ έξουσία πάνω στόν νοϋ». Τό πανοπτικό σχήμα είναι ένας ενισχυτής για όποιοδήποτε μηχανισμό έξουσίας: έξασφαλίζει τήν οίκονομία του (σέ υλικό, σέ προσωπικό καί σέ χρόνο): έξασφαλίζει άκόμα τήν άποτελεσματικότητά του χάρη στόν προληπτικό του χαρακτήρα, τήν άδιάλειπτη λειτουργία του καί τούς αυτόματους μηχανισμούς του. Είναι ένας τρόπος άπόκτησης έξουσίας «σέ πρωτόφαντη ποσότητα», «ένα καινούργιο καί σημαντικό όργανο διακυβέρνησης... ή ύπεροχή του συνίσταται στή μεγάλη δύναμη πού είναι ικανό νά δώσει σέ κάθε θεσμό στόν όποιο εφαρμόζεται¹⁰.»

Τό πανοπτικό σχήμα είναι ένα είδος «αϋγοϋ του Κολόμβου» στή σφαίρα τής πολιτικής. Πράγματι, τό σχήμα αυτό είναι ικανό νά ένσωματώνεται σέ οποιαδήποτε λειτουργία (έκπαίδευσης, θεραπευτικής, παραγωγής, κολασμοϋ): νά ενισχύει τή λειτουργία αυτή συνδεόμενο στενά μαζί της: νά συγκροτεί έναν μεικτό μηχανισμό όπου οί σχέσεις έξουσίας (καί γνώσης) προσαρμόζονται μέ

ἀκρίβεια, ὡς τὴν τελευταία τους λεπτομέρεια, στίς διαδικασίες πού πρέπει νά ἐλέγχονται· νά ἐγκαθιστᾶ μίαν εὐθεία ἀναλογία ἀνάμεσα στό «περισσότερη ἐξουσία» καί στό «περισσότερη παραγωγή». Κοντολογίς, χάρη στό πανοπτικό σχῆμα, ἡ ἄσκηση τῆς ἐξουσίας δέν ἔρχεται πιά ἀπό τά ἔξω σάν σκληρός καταναγκασμός ἢ σάν ἓνα δάρος πού πιέζει τίς λειτουργίες στίς ὁποῖες εἰσδύει, ἀλλά εἶναι μέσα τους παρούσα μέ ἀρκετή λεπτότητα γιά ν' αὐξήσει τὴν ἀποτελεσματικότητά τους, ἐνισχύοντας ταυτόχρονα τόν δικό της ἔλεγχο. Τό πανοπτικό σύστημα δέν εἶναι ἀπλῶς ἓνας ἄρμος, ἓνας ἀνταλλάκτης ἀνάμεσα σ' ἓναν μηχανισμό ἐξουσίας καί σέ μιά λειτουργία· εἶναι ἓνας τρόπος νά μπαίνουν σέ λειτουργία οἱ σχέσεις ἐξουσίας μέσα σέ μιά δραστηριότητα, καί μιά δραστηριότητα μέσω αὐτῶν τῶν σχέσεων ἐξουσίας. Ὁ πανοπτισμός ἔχει τὴν ἰκανότητα νά «ἀναμορφώνει τὴν ἠθική, νά διαφυλάττει τὴν ὑγεία, νά ἀναζωογονεῖ τὴ βιομηχανία, νά διαδίδει τὴ μάθηση, νά μετριάξει τίς δημόσιες δαπάνες, νά σταθεροποιεῖ τὴν οἰκονομία, νά λύνει ἀντὶ νά τέμνει τόν γόρδιο δεσμό τῶν νόμων γιά τούς φτωχοὺς – κι ὅλα τοῦτα χάρη σέ μίαν ἀπλή ἀρχιτεκτονική ἰδέα¹¹.»

Ἐπί πλέον, ἡ πανοπτική μηχανή εἶναι φτιαγμένη μέ τέτοιο τρόπο ὥστε ἀκόμα καί τό κλείσιμό της νά μὴν ἐμποδίζει μιά μόνιμη παρουσία της ἀπό ἔξω: ὅπως εἶδαμε παραπάνω, ὁ καθένας μπορεῖ νά ἀσκεῖ ἐπιτήρηση ἀπὸ τόν κεντρικό πύργο καί, νά μαντεύει ἔτσι μέ ποιόν τρόπο ἀσκεῖται ἡ ἐπιτήρηση. Στὴν πραγματικότητα, κάθε πανοπτικό ἴδρυμα, ἀκόμα κι ὅταν εἶναι κλειστό τόσο ἐπιμελῶς ὅσο κι ἓνα ἀναμορφωτήριο, θά μπορεῖ χωρὶς δυσκολία νά ὑποβάλλεται σέ τέτοιου εἴδους ἐλέγχους – τυχαίους καί ταυτόχρονα ἀδιάκοπους –, καί ὄχι μόνο ἀπὸ διορισμένους ἐλεγκτές, ἀλλά καί ἀπὸ τό κοινό· ὁποιοδήποτε μέλος τῆς κοινωνίας θά ἔχει τό δικαίωμα νά ἐλέγχει μέ τά ἴδια του τά μάτια πῶς λειτουργοῦν τὰ σχολεῖα, τὰ νοσοκομεῖα, τὰ ἐργοστάσια, οἱ φυλακές. Ἐπομένως, δέν ὑπάρχει κανένας κίνδυνος νά ἐκφυλιστεῖ σέ τυραννία ἢ αὐξηση τῆς δύναμης πού ὀφείλεται στὴν πανοπτική μηχανή· ὁ πειθαρχικός μηχανισμός θά ἐλέγχεται δημοκρατικά, μῆς καί θά ὑπάρχει ἀδιάλειπτα εὐκόλη πρόσβαση σ' αὐτόν ἀπὸ «τὴ μεγάλη συνέλευση τοῦ παγκόσμιου δικαστηρίου¹².» Τό πανοπτικό αὐτό οἰκοδόμημα, τό τόσο ἐντεχνα κατασκευασμένο ὥστε ἓνας καί μόνος ἐπιτηρητής νά μπορεῖ νά παρακολουθεῖ μέ μιά

ματιά τόσα διαφορετικά άτομα, επιτρέπει συνάμα σέ όλον τόν κόσμο νά έρχεται νά επιτηρεί καί τόν τελευταίο επιτηρητή. Ἡ ὀπτική μηχανή ἦταν ἓνα εἶδος «σκοτεινοῦ θαλάμου» ἀπ' ὅπου κατασκοπεύονταν τά άτομα· γίνεται τώρα ἓνα διάφανο οἰκοδόμημα ὅπου ἡ ἄσκηση τῆς ἐξουσίας μπορεῖ νά ἐλέγχεται ἀπ' ὅλην τήν κοινωνία.

Τό πανοπτικό σχῆμα, χωρίς νά σβήνει, χωρίς νά χάνει καμιάν ἀπό τίς ιδιότητές του, διαχέεται λίγο λίγο σέ ὁλόκληρο τό κοινωνικό σῶμα· προορισμός του εἶναι νά γίνει σ' αὐτό μιά γενικευμένη λειτουργία. Ἡ πανωλόβλητη πόλη πρόσφερε ἄλλοτε ἓνα μοναδικό πειθαρχικό πρότυπο: τέλειο, ἀλλά καί πέρα γιά πέρα βίαιο· στήν ἀρρώστια πού προοιωνιζόταν τόν θάνατο, ἡ ἐξουσία ἀντέτασσε τήν διηνεκή ἀπειλή τοῦ θανάτου· ἡ ζωή περιοριζόταν στήν πιό ἀπλή τῆς ἔκφραση· στήν ἐξουσία τοῦ θανάτου, ἀντιτασσόταν ἡ εὐσυνείδητη ἄσκηση τοῦ δικαίου τῆς ρομφαίας. Ἀντίθετα, ὁ ρόλος τοῦ Πανοπτικοῦ εἶναι μεγεθυντικός· τακτοποιεῖ ἴσως τήν ἐξουσία, καθιστώντας τήν πιό οἰκονομική καί πιό ἀποτελεσματική, ἀλλά αὐτό δέν τό κάνει γιά τήν ἴδια τήν ἐξουσία, οὔτε καί γιά τήν ἄμεση σωτηρία μιᾶς ἀπειλούμενης κοινωνίας, ἀλλά γιά τήν ἐνίσχυση τῶν κοινωνικῶν δυνάμεων – γιά τήν αὔξηση τῆς παραγωγῆς, τήν ἀνάπτυξη τῆς οἰκονομίας, τή διάδοση τῆς παιδείας, τήν ἀνύψωση τοῦ ἐπιπέδου τῆς δημόσιας ἠθικῆς· γενικότερα γιά τήν αὔξηση καί γιά τόν πολλαπλασιασμό.

Πῶς ὁμως νά ἐνισχυθεῖ ἡ ἐξουσία μέ τρόπο ὥστε, ἀντί νά παρακωλύει τήν πρόοδο αὐτή, ἀντί νά τήν επιβαρύνει μέ τίς ἀπαιτήσεις καί τή δυσκινησία της, ἀντίθετα νά τή διευκολύνει; Ποιός ἐνισχυτής τῆς ἐξουσίας μπορεῖ ταυτόχρονα νά εἶναι καί πολλαπλασιαστής τῆς παραγωγῆς; Πῶς θά μπορέσει ἡ ἐξουσία, αὐξάνοντας τίς δυνάμεις της, νά αὐξάνει καί τίς δυνάμεις τῆς κοινωνίας, ἀντί νά τίς σφετερίζεται ἢ νά τίς περιστέλλει; Ἡ λύση πού δίνει τό Πανοπτικόν σέ τοῦτο τό πρόβλημα εἶναι ἡ ἀκόλουθη: ὅτι ἡ παραγωγική ἐπαύξηση τῆς ἐξουσίας δέν μπορεῖ νά ἐξασφαλιστεῖ παρά μόνο ἂν ὑπάρχει, ἀπό τή μιά μεριά, ἡ δυνατότητα νά ἀσκεῖται συνεχῶς στό ὑπόβαθρο τῆς κοινωνίας, ὡς καί στά λεπτομερή μόριά της, καί ἂν, ἀπό τήν ἄλλη, λειτουργεῖ χωρίς ἐκείνες τίς αἰφνίδιες, βίαιες, ἀσυνχεῖς, μορφές πού συνδέονται μέ τήν ἄσκηση τῆς κυριαρχίας. Τό σῶμα τοῦ βασιλιᾶ, μέ τήν παράδοξη ὑλική καί μυθική του παρουσία, μέ τή δύναμη πού ὁ ἴδιος

ἐπιδεικνύει ἢ μεταβιβάζει σέ μερικούς, βρίσκεται στό ἄκρο ἀντίθετο τῆς νέας αὐτῆς φυσικῆς τῆς ἐξουσίας ὅπως τήν καθορίζει ὁ πανοπτισμός· ἡ σφαῖρα τῆς δράσης του εἶναι, ἀντίθετα, ὅλη ἡ κάτω περιοχὴ, ἡ περιοχὴ τῶν ἀντικανονικῶν σωμάτων, μέ ὅλες τους τίς λεπτομέρειες, μέ τίς πολλαπλές τους κινήσεις, τίς ἑτερογενεῖς τους δυνάμεις, τίς χωρικές τους σχέσεις· πρόκειται γιά μηχανισμούς πού ἀναλύουν τίς κατανομές, τίς ἐκτροπές, τίς σειρές, τούς συνδυασμούς, καί πού χρησιμοποιοῦν ἐργαλεῖα γιά νά διευκολύνουν τήν ὄρατότητα, νά καταγράφουν, νά διαφορίζουν καί νά συγκρίνουν: φυσική μιᾶς ἐξουσίας σχεσιακῆς καί πολλαπλῆς, πού ἔχει τή μέγιστη ἔντασή της ὄχι στό πρόσωπο τοῦ βασιλιᾶ, ἀλλά στά σώματα πού οἱ σχέσεις αὐτές, ἀκριβῶς, ἐπιτρέπουν τήν ἐξατομίκευσή τους. Στό θεωρητικό ἐπίπεδο, ὁ Bentham ὀρίζει ἕναν ἄλλο τρόπο ἀνάλυσης τοῦ κοινωνικοῦ σώματος καί τῶν σχέσεων ἐξουσίας πού τό διαπερνοῦν· στό ἐπίπεδο τῆς πράξης ὀρίζει μιᾶ μέθοδο καθυπόταξης τῶν σωμάτων καί τῶν δυνάμεων πού θά μεγαλώσει τή χρησιμότητα τῆς ἐξουσίας, χωρίς ἡ παρουσία τοῦ ἄρχοντα νά εἶναι ἀπαραίτητη. Ὁ πανοπτισμός εἶναι ἡ γενική ἀρχή μιᾶς νέας «πολιτικῆς ἀνατομίας», πού ἀντικείμενο καί σκοπός της δέν εἶναι οἱ σχέσεις κυριαρχίας ἀλλά οἱ σχέσεις πειθαρχίας.

Μέ τό περίφημο διάφανο καί κυκλικό «κλουβί» του, μέ τόν ψηλό του πύργο – τόν παντοδύναμο καί παντογνώστη – ὁ Bentham ἔχει ἴσως στόχο νά προβάλλει τόν ἰδανικό πειθαρχικό θεσμό· ἀλλά συνάμα νά δείξει πῶς μπορεῖ κανεὶς νά «ἀποδεσμεύσει» τίς πειθαρχίες καί νά τίς κάνει νά λειτουργοῦν μέ τρόπο διάχυτο, πολλαπλό, πολυσήμαντο, σέ ὁλόκληρο τό κοινωνικό σῶμα. Τά πειθαρχικά αὐτά συστήματα, πού ἡ κλασικὴ ἐποχὴ εἶχε ἐκπονήσει σέ χώρους συγκεκριμένους καί σχετικὰ κλειστούς – στρατώνες, κολλέγια, μεγάλα ἐργαστήρια – καί πού ἡ ἐφαρμογὴ τους ἔπαιρνε ὑπόψη μόνο τήν περιορισμένη καί πρόσκαιρη κλίμακα μιᾶς πανωλόβλητης πόλης, ὁ Bentham ὀραματίζεται νά τὰ μετατρέψει σ' ἕνα δίκτυο ὀργάνων πού παντοῦ καί πάντα θά ἐπαρτυροῦν, διατρέχοντας τήν κοινωνία χωρίς κενό καί διακοπές. Ἡ πανοπτικὴ διευθέτηση δίνει τόν τύπο αὐτῆς τῆς γενίκευσης. Προγραμματίζει, στό ἐπίπεδο ἑνός στοιχειώδους καί εὐκολα μεταβιβαζόμενου μηχανισμοῦ, τὴ βασικὴ λειτουργία μιᾶς κοινωνίας πού τήν διαπερνοῦν καί τήν κατακλύζουν πειθαρχικοὶ μηχανισμοί.

Έχουμε λοιπόν δύο εικόνες της πειθαρχίας. Στο ένα άκρο, την πειθαρχία-αποκλεισμό, τό κλειστό ίδρυμα, τό έγκατεστημένο στό περιθώριο, τό αφιερωμένο σέ άρνητικές λειτουργίες: άναχαίτηση του κακού, διακοπή των έπικοινωνιών, σταμάτημα του χρόνου. Στο άλλο άκρο, μέ τόν πανοπτισμό, έχουμε την πειθαρχία-μηχανισμό: ένα λειτουργικό σύστημα πού βελτιώνει την άσκηση της έξουσίας, καθιστώντας την ταχύτερη, ελαφρότερη, αποτελεσματικότερη – ένα σχέδιο έντεχνων και άθόρυβων καταναγκασμών πού προορίζεται για μιά μελλούμενη κοινωνία. ΈΗ κίνηση πού πάει από τό ένα σχέδιο στό άλλο, από ένα σχήμα έκτακτης πειθαρχίας σ' ένα σχήμα γενικευμένης επιτήρησης, βασίζεται σέ μιάν ιστορική άλλαγή: την προοδευτική επέκταση των πειθαρχικών οργάνων, στή διάρκεια του 17ου και του 18ου αιώνα, τόν πολλαπλασιασμό τους σέ όλόκληρο τό κοινωνικό σώμα, τή διαμόρφωση εκείνου πού θά μπορούσαμε νά ονομάσουμε γενικά πειθαρχική κοινωνία.

ΈΗ πειθαρχική γενίκευση – πού τή διαπίστωσή της βρίσκουμε στή «φυσική της έξουσίας», του Bentham – πραγματοποιήθηκε στή διάρκεια της κλασικής έποχής. Τό μαρτυράει ό πολλαπλασιασμός των πειθαρχικών θεσμών, μέ τό δίκτυό τους πού αρχίζει νά καλύπτει μιάν ολοένα κι ευρύτερη επιφάνεια, και, πάνω άπ' όλα, νά κατέχει μιά θέση όλο και λιγότερο περιθωριακή: αυτό πού ήταν ως τώρα νησίδα, τόπος προνομιοϋχος, μέτρο περιστασιακό ή μοντέλο μοναδικό, γίνεται γενικός τύπος· οί κανονισμοί πού χαρακτηρίζαν τίς διαμαρτυρόμενες και ευσεβείς στρατιές του Guillaume d' Orange ή του Gustave Adolphe, μετατρέπονται σέ κανονισμούς για όλους τους στρατούς της Ευρώπης· τά πρότυπα κολλέγια των Ίησουϊτών ή τά σχολεία της Batencour και της Demia, μετά τή σχολή του Sturm, σκιαγραφούν τίς γενικές μορφές της σχολικής πειθαρχίας· ή τάξη πού επιβάλλεται στά ναυτικά και στά στρατιωτικά νοσοκομεία χρησιμεύει ως πρότυπο για την αναδιοργάνωση των νοσοκομείων κατά τόν 18ο αιώνα.

ΈΗ επέκταση όμως αυτή των πειθαρχικών θεσμών δέν είναι ασφαλώς παρά ή πιό θεατή όψη των διαφόρων βαθύτερων διαδικασιών.

1. – *Ἡ λειτουργική ἀντιστροφή τῶν πειθαρχικῶν συστημάτων.* Ἄρχικός προορισμός τῶν πειθαρχικῶν συστημάτων ἦταν νά ἐξουδετερώσουν τοὺς κινδύνους, νά περιορίζουν τοὺς ἀνώφελους ἢ κλυδωνιζόμενους πληθυσμούς, νά ἀποφεύγουν τοὺς κινδύνους τῶν πολὺ μεγάλων συγκεντρώσεων· ἀπὸ δῶ καὶ πέρα ἀπαιτεῖται ἀπὸ τὰ πειθαρχικά συστήματα – ἀφοῦ ἔχουν πιά τὴν ἱκανότητα νά τὸ κάνουν – νά παίξουν θετικό ρόλο, αὐξάνοντας τὴ χρησιμότητα τοῦ ἀτόμου. Ἡ στρατιωτικὴ πειθαρχία δέν εἶναι πιά ἓνα ἀπλό μέσο γιὰ νά ἐμποδίζεται ἡ λεηλασία, ἡ λιποταξία ἢ ἡ ἀνυπακοή τῶν στρατιωτῶν· γίνεται τώρα μιά βασικὴ τεχνικὴ πού μετατρέπει τὸν στρατὸ ἀπὸ ἄτακτο στίφος σὲ μονάδα πειθαρχημένη, πού ἀποκτᾶ σάν τέτοια μιὰν ἐπαύξηση δύναμης· ἡ πειθαρχία μεγαλώνει τίς ἐπιδεξιότητες τοῦ καθενός, τίς συντονίζει, ἐπιταχύνει τίς κινήσεις, πολλαπλασιάζει τὴν ἰσχύ τοῦ πυρός, διευρύνει τὰ ἐπιθετικά μέτωπα χωρὶς νά μειώνει τὴ δύναμή τους, αὐξάνει τὴν ἱκανότητα ἀντίστασης, κ.λπ. Ἡ πειθαρχία στό ἐργαστήρι, ἐνῶ παραμένει ἓνας τρόπος ἐπιβολῆς τοῦ σεβασμοῦ τῶν κανονισμῶν καὶ τῶν ἀρχῶν, καὶ παρεμπόδισης τῆς κλοπῆς καὶ τῆς σπατάλης, τείνει τώρα νά αὐξήσει τίς δεξιότητες, τὴν ταχύτητα, τὴν ἀπόδοση, ἄρα καὶ τὰ κέρδη· ἠθικοποιεῖ πάντα τὴ διαγωγή, ἀλλὰ ὄλο καὶ περισσότερο στρέφει τώρα ἓνα συγκεκριμένο στόχο καὶ εἰσάγει τὰ σώματα σὲ μιὰ μηχανοδομή καὶ τίς δυνάμεις σὲ μιὰν οἰκονομία. Ὅταν στὸν 17ο αἰῶνα ἀναπτύχθηκαν τὰ ἐπαρχιακά ἢ τὰ χριστιανικά σχολεῖα τῆς στοιχειώδους ἐκπαίδευσης, οἱ αἰτιολογίες πού προβάλλονταν ἦταν κυρίως ἀρνητικές: οἱ φτωχοί, μὴ ἔχοντας τὰ μέσα νά ἀναθρέψουν τὰ παιδιά τους, τὰ ἄφηναν «στὴν ἄγνοια τῶν ὑποχρεώσεών τους: ἐξἄλλου, ἡ ἔγνοιά τους γιὰ τὸν ἐπιούσιο καὶ ἡ ἔλλειψη ἀνατροφῆς τοὺς ἐμποδίζουν νά μεταδώσουν μιὰ καλὴ διαπαιδαγώγηση, κάτι πού οἱ ἴδιοι δέν εἶχαν ποτέ ἀποκτήσει»· αὐτὸ ἔχει σάν ἐπακόλουθο τρία μείζονα μειονεκτήματα: τὴν ἄγνοια τοῦ Θεοῦ, τὴν ὀκηριὰ (μὲ ὅλα τὰ παρεπόμενά της: τὴν κραιπάλη, τὴν ἀκολασία, τίς κλοπές, τὴ ληστεία)· καὶ τὸν σχηματισμὸ συμμοριῶν ἀπὸ ἀλῆτες, πού εἶναι πάντα πρόθυμοι νά προκαλέσουν ταραχές καὶ ἱκανοὶ μονάχα νά «ἐξαντλοῦν τὰ εἰσοδήματα τοῦ [νοσοκομείου] Hôtel-Dieu¹³. Ὡστόσο, στό ξεκίνημα τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης, ὁ στόχος πού ὀρίζεται στὴ στοιχειώδη ἐκπαίδευση εἶναι, ἀνάμεσα στὰ ἄλλα, νά «τονώσει» καὶ νά «ἀναπτύξει» τὸ σῶμα, νά προετοιμάσει τὸ παιδί «γιὰ

κάποια μελλοντική μηχανική εργασία», νά τοῦ δώσει «μιά ὀρθή προοπτική, σίγουρο χέρι καί εὐέλικτες συνήθειες¹⁴.» Τά πειθαρχικά συστήματα λειτουργοῦν ὄλο καί περισσότερο σάν τεχνικές πού κατασκευάζουν χρήσιμα ἄτομα. Ἐπίσης ἐδῶ καί τό γεγονός ὅτι ἀπελευθερώνονται ἀπό τήν περιθωριακή θέση τους στήν κοινωνία, καί ὅτι ἀποδεσμεύονται ἀπό τίς μορφές τοῦ ἀποκλεισμοῦ ἢ τοῦ ἐξιλασμοῦ, τοῦ ἐγκλεισμοῦ ἢ τῆς ἀπομόνωσης. Ἐπίσης ἐδῶ ἡ χαλάρωση τῶν δεσμῶν τους μέ τούς θρησκευτικούς κανονισμούς καί φραγμούς. Ἐπίσης ἐδῶ καί ἡ τάση τους νά εἰσχωροῦν στούς πιό σημαντικούς, στούς πιό κεντρικούς, στούς πιό παραγωγικούς τομείς τῆς κοινωνίας· καθῶς καί ἡ σύνδεσή τους μέ μερικές ἀπό τίς μεγάλες καί βασικές δραστηριότητες: τήν ἐργαστασιακή παραγωγή, τή μεταδίβαση γνώσεων, τή διάδοση τῶν δεξιότητων καί τῆς τεχνολογίας, τήν πολεμική μηχανή. Ἐπίσης ἐδῶ, τέλος, καί ἡ διπλή τάση πού ἀναπτύσσεται στή διάρκεια τοῦ 18ου αἰῶνα, νά πολλαπλασιάζεται ὁ ἀριθμός τῶν πειθαρχικῶν ἰδρυμάτων καί νά ἐπιβάλλεται ἡ πειθαρχία στούς ὑπάρχοντες μηχανισμούς.

2. - *Ἡ μετακίνηση τῶν πειθαρχικῶν μηχανισμῶν.* Ἐνῶ, ἀπό τή μιά μεριά, τά πειθαρχικά ἰδρύματα πολλαπλασιάζονται, οἱ μηχανισμοί τους δείχνουν μίαν ὀρισμένη τάση νά «ἀπο-ιδρυματοποιοῦνται», νά βγαίνουν ἀπό τά κλειστά φρούρια ὅπου ὡς τότε λειτουργοῦσαν, καί νά κυκλοφοροῦν «ἐλεύθερα»: τά μαζικά καί συμπαγή πειθαρχικά συστήματα ἀποσυνθέτονται σέ εὐέλικτες μεθόδους ἐλέγχου, πού μποροῦν νά μετατεθοῦν καί νά προσαρμοστοῦν. Πολλές φορές, οἱ κλειστοί μηχανισμοί προσθέτουν στήν ἐσωτερική τους καί ἐξειδικευμένη λειτουργία ἕνα ρόλο ἐξωτερικῆς ἐπιτήρησης, ἀναπτύσσοντας γύρω τους ἕναν ὀλόκληρο δακτύλιο ἀπό πλάγιους ἐλέγχους. Ἐπίσης, τό χριστιανικό σχολεῖο δέν ἔχει πιά μοναδικό σκοπό νά διαπλάθει εὐπειθῆ παιδιά: ὀφείλει ἐπίσης νά ἐπιτηρεῖ καί τούς γονεῖς, νά πληροφορεῖται γιά τόν τρόπο ζωῆς τους, γιά τούς πόρους τους, γιά τήν εὐσέβειά τους, γιά τά ἦθη τους. Τό σχολεῖο τείνει νά συγκροτεῖ μικροσκοπικά κοινωνικά παρατηρητήρια γιά νά εἰσδύει καί στά ἐσωτερικά τῶν ἐνήλικων καί νά ἀσκεῖ πάνω τους τακτικό ἐλεγχό: ἡ κακή διαγωγή τοῦ παιδιοῦ ἢ ἡ ἀπουσία του ἀπό τό σχολεῖο εἶναι ἕνα θεμιτό πρόσχημα, κατά τόν Demia, γιά νά ρωτηθοῦν οἱ γείτονες, προ-

παντός ἂν ὑπάρχει λόγος νά πιστεύεται πῶς ἡ οἰκογένεια δέν πρόκειται νά πεί τήν ἀλήθεια· ὕστερα γιά νά ἐξεταστοῦν οἱ ἴδιοι οἱ γονεῖς ἂν ξέρουν τήν κατήχηση καί τίς προσευχές, ἂν εἶναι ἀποφασισμένοι νά ξεριζώσουν τίς κακές συνήθειες τῶν παιδιῶν τους, κι ἀκόμα γιά νά διαπιστωθεῖ πόσα κρεβάτια ὑπάρχουν στό σπίτι καί πῶς κατανέμεται σ' αὐτά ἡ οἰκογένεια τή νύχτα· ἡ ἐπίσκεψη στούς γονιούς τερματίζεται ἐνδεχόμενα μέ κάποια πράξη ἐλεημοσύνης, τή δωρεά, λογουχάρη, μιᾶς εἰκόνας ἢ μερικῶν συμπληρωματικῶν κρεβατιῶν¹⁵. Ὅμοίως, τό νοσοκομεῖο θεωρεῖται τώρα ἀφετηρία γιά τήν ἰατρική ἐπιτήρηση τοῦ πληθυσμοῦ· ὕστερα ἀπό τήν πυρκαϊά τοῦ Hôtel-Dieu στά 1772, πολλοί ζήτησαν νά ἀντικατασταθοῦν τά μεγάλα ἰδρύματα – τά τόσο βαριά καί ἀκατάστατα – ἀπό πολλά νοσοκομεῖα μέ περιορισμένες διαστάσεις· ρόλος τους θά ἦταν νά δέχονται τούς ἀρρώστους τῆς συνοικίας, ἀλλά καί νά συγκεντρώνουν πληροφορίες, νά προσέχουν τά ἐνδημικά ἢ ἐπιδημικά φαινόμενα, νά ἀνοίγουν ἐξωτερικά ἰατρεῖα, νά παρέχουν συμβουλές στούς κατοίκους καί νά ἐνημερώνουν τίς Ἀρχές γιά τήν ὑγειονομική κατάσταση τῆς περιοχῆς¹⁶.

Ἐξάλλου, σημειώνεται μιά διάδοση τῶν πειθαρχικῶν διαδικασιῶν μέ βάση ὄχι πιά παλιά κλειστά ἰδρύματα ἀλλά κέντρα ἐλέγχου διασπαρμένα στήν κοινωνία. Πολλές θρησκευτικές ὁμάδες καί φιλανθρωπικοί σύλλογοι ἔπαιξαν γιά ἓνα μεγάλο διάστημα τόν ρόλο αὐτό τῆς «πειθάρχησης» τοῦ πληθυσμοῦ. Ἀπό τήν ἐποχή τῆς Ἀντι-Μεταρρύθμισης τῶν Καθολικῶν ὡς τή φιλανθρωπία τῆς Ἰουλιανῆς Μοναρχίας, πολλαπλασιάστηκαν οἱ πρωτοβουλίες αὐτοῦ τοῦ τύπου· οἱ στόχοι τους ἦταν θρησκευτικοί (προσηλυτισμός καί ἠθική διδασκαλία), οἰκονομικοί (βοηθήματα καί προτροπή στήν ἐργασία), ἢ πολιτικοί (καταπολέμηση τῆς δυσαρέσκειας καί τῆς ἀναταραχῆς). Ἀναφέρουμε ἐδῶ, γιά παράδειγμα, τούς κανονισμούς γιά τούς φιλανθρωπικούς συλλόγους πού ὑπάγονταν στίς ἐνορίες τοῦ Παρισιοῦ. Ἡ περιοχή πού καλύπτουν διαιρεῖται σέ συνοικισμούς καί δήμους, πού τούς μοιράζονται τά μέλη τοῦ συλλόγου. «Ἔργο τους εἶναι νά ἐμποδίζουν τή λειτουργία τῶν κακόφημων οἰκῶν, τῶν καπνιστηριῶν, τῶν χαρτοπαικτικῶν λεσχῶν· νά ἐμποδίζουν τά δημόσια σκάνδαλα, τίς βλασφημίες, τίς ἀσέβειες ἢ ὅποια ἄλλη παρεκτροπή πέσει στήν ἀντίληψή τους.» Ὅφείλουν ἀκόμα νά ἐπισκέπτονται κάθε φτωχό στό σπίτι του· τό εἶδος τῶν πληροφοριῶν πού θά

συλλέγουν καθορίζεται με ακρίβεια από τούς κανονισμούς: σταθερότητα στέγασης, γνώση των προσευχών, έξομολόγηση και μετάληψη, έξασκηση κάποιου επαγγέλματος, ήθικότητα (και «άν ή έξαθλίωσή τους δέν όφείλεται σέ δικό τους σφάλμα»)· τέλος, τά μέλη τής φιλανθρωπικής εταιρίας «πρέπει νά πληροφορούνται επιδέξια μέ ποιόν τρόπο οί φτωχοί συμπεριφέρονται μέ τούς δικούς τους, άν έχουν ειρηνικές σχέσεις μεταξύ τους και μέ τούς γείτονές τους, άν φροντίζουν νά ανατρέφουν τά παιδιά τους χριστιανικά και μέ τόν φόβο τοῦ Θεοῦ..., άν δέν βάζουν τά διαφορετικοῦ φύλου μεγάλα παιδιά τους νά πλαγιάζουν μαζί ή στήν κρεβατοκάμαρα τών γονιῶν τους, και ιδιαίτερα άν τά μεγάλα κορίτσια τους δέν επιδίδονται στήν άκολασία. "Αν υπάρχει και ή παραμικρή άμφιβολία ότι δέν εἶναι παντρεμένοι, πρέπει νά τούς ζητοῦν τό πιστοποιητικό τοῦ γάμου τους¹⁷.»

3. - *Ἡ κρατικοποίηση τών πειθαρχικῶν μηχανισμῶν.* Στήν Ἀγγλία, ιδιωτικές ομάδες θρησκευτικοῦ χαρακτήρα έξασφάλισαν για μεγάλο διάστημα τή λειτουργία τής κοινωνικής πειθαρχίας¹⁸. Στή Γαλλία, αντίθετα, μονάχα ένα μικρό μέρος αὐτοῦ τοῦ ρόλου ἔμεινε στά χέρια συλλόγων προστασίας ή φιλανθρωπίας, ενώ τό πιό σημαντικό μέρος του τό ανέλαβε πολύ νωρίς ό άστυνομικός μηχανισμός.

Ἡ όργάνωση μιᾶς συγκεντρωτικῆς άστυνομίας θεωρήθηκε για καιρό - άκόμα και τήν εποχή εκείνη - ή πιό άμεση έκφραση τής βασιλικῆς άπολυταρχίας· ό μονάρχης επιθυμοῦσε πάντα νά έχει «κάποιον δικό του δημόσιο λειτουργό στόν όποιο θά μπορούσε νά υπαγορεύει άπευθείας τίς διαταγές του, τίς έντολές του, τίς προθέσεις του, κάποιον πού θά ήταν επιφορτισμένος μέ τήν έκτέλεση τών διαταγῶν και τών βασιλικῶν ένταλμάτων φυλάκισης ή έξορίας¹⁹.» Πράγματι, οί άστυνομικές διευθύνσεις, και ή γενική διεύθυνση πού τίς έπιστέγαζε στό Παρίσι, ενώ ξανάπαιρναν όρισμένα προϋπάρχοντα καθήκοντα - αναζήτηση τών εγκληματιῶν, επιτήρηση τής πόλης, οικονομικό και πολιτικό έλεγχο - τά μετατόπιζαν σέ μιᾶ διοικητική μηχανή συγκεντρωτική και άκαμπτη: «Όλες οί άκτίνες δύναμης και άνάκρισης πού ξεκινοῦν από τήν περιφέρεια καταλήγουν στόν γενικό διευθυντή τής άστυνομίας... Αὐτός θέτει σέ κίνηση όλους τούς μηχανισμούς, πού ή συνολική τους λειτουργία φέρνει τήν τάξη και τήν άρμονία. Ὁ

κανονικός ρυθμός τῆς διοίκησής του δέν θά μπορούσε καλύτερα νά παραβληθεῖ παρά μονάχα μέ τήν κίνηση τῶν οὐράνιων σωμάτων²⁰.»

Ἄν ὅμως ἡ ἀστυνομία ὡς θεσμός ὀργανώθηκε μέ τή μορφή ἑνός κρατικοῦ ὀργάνου, καί ἄν πραγματικά συνδέθηκε ἄμεσα μέ τό κέντρο τῆς πολιτικῆς κυριαρχίας, τό εἶδος τῆς ἐξουσίας πού ἀσκεῖ, οἱ μηχανισμοί πού θέτει σέ ἐνέργεια καί τά στοιχεῖα στά ὁποῖα τούς ἐφαρμόζει, εἶναι ἰδιάζοντα. Πρόκειται γιά ἕνα μηχανισμό πού εἶναι συνεκτατός μέ ὀλόκληρο τό κοινωνικό σῶμα, καί ὄχι μόνο ἐπειδή φτάνει ὡς τά ἀκρότατα ὄρια του, ἀλλά καί ἐπειδή καταπιάνεται μέ ὅλες, καί τίς παραμικρές, λεπτομέρειες. Ἡ ἀστυνομική ἐξουσία πρέπει νά ἔχει ὡς ἀντικείμενο «τά πάντα»: ὄχι ὅμως τήν ὀλότητα τοῦ Κράτους ἢ τοῦ βασιλείου, ὡς σῶμα ὄρατό καί ἀόρατο τοῦ μονάρχου· ἀλλά τόν κοινότοπο τῶν γεγονότων, τῶν πράξεων, τῶν συμπεριφορῶν, τῶν γνωμῶν – «ὄλα ὅσα συμβαίνουν²¹». Ἀντικείμενο τῆς ἀστυνομίας εἶναι «τά πράγματα τῆς κάθε στιγμῆς», τά «μηδαμινά αὐτά πράγματα» γιά τά ὁποῖα μιλοῦσε ἡ Αἰκατερίνη Β΄ στίς περιφημες «Ὁδηγίες» της²². Ἡ ἀστυνομία κινεῖται μέσα στήν ἀοριστία ἑνός ἐλέγχου πού ἰδεατά, προσπαθεῖ νά φτάσει ὡς τό ἐλαχιστομόριο, ὡς τό πιό πρόσκαιρο φαινόμενο τοῦ κοινωνικοῦ σώματος: «Ὁ ρόλος τῶν διοικητῶν καί τῶν ἀξιωματικῶν τῆς ἀστυνομίας εἶναι ἀπό τούς πιό σημαντικούς· τά ἀντικείμενα πού τούς ἀπασχολοῦν εἶναι, κατά κάποιον τρόπο, ἀόριστα, δέν μπορεῖ κανεῖς νά τά ἀντιληφθεῖ παρά μονάχα μέ μιά ἀρκετά λεπτομερειακή ἐξέταση²³»: τό ἀπειροελάχιστο τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας.

Καί γιά νά ἀσκηθεῖ, ἡ ἐξουσία αὐτή πρέπει νά ἀποκτήσει τό ὄργανο γιά μιά μόνιμη, ἐξαντλητική, πανταχοῦ παρούσα ἐπιτήρηση, ἱκανή νά τά καταστήσει ὄλα ὄρατά, μέ τόν ὄρο ὅμως νά γίνει ἡ ἴδια ἀόρατη. Ἡ ἐπιτήρηση πρέπει νά μοιάζει μ' ἕνα βλέμμα χωρίς πρόσωπο πού μετατρέπει ὀλόκληρο τό κοινωνικό σῶμα σέ πεδίο ἐπόπτευσης: χιλιάδες μάτια τοποθετημένα παντοῦ, ἔλεγχος ἀεικίνητος καί πάντα ἄγρυπνος, ἕνα εὐρύτατο δίκτυο ἱεραρχημένο πού, κατά τόν Le Maire, περιλαμβάνει γιά τό Παρίσι 48 ἀξιωματικούς τῆς ἀστυνομίας, 20 ἐπιθεωρητές, κι ἀκόμα τούς «παρατηρητές», ἀμειδόμενους κανονικά, τούς «χαφιεδάκους» πληρωνόμενους μέ τή μέρα, ὕστερα τούς «καταδότες», πού ἀποζημιώνονται ἀνάλογα μέ τίς παρεχόμενες πληροφορίες, καί

τέλος τίς πόρνες. Καί ἡ ἀκατάπαυστη αὐτή παρατήρηση πρέπει νά συγκεντρώνεται σέ μιά σειρά ἀναφορές καί κατάστιχα· σέ ὄλη τή διάρκεια τοῦ 18ου αἰώνα, ἕνα τεράστιο ἀστυνομικό κείμενο τείνει νά καλύψει τήν κοινωνία χάρις σέ μιά περίπλοκη ὀργάνωση τῶν ντοκουμέντων²⁴. Καί σέ διάκριση μέ τίς μέθοδοις τῆς δικαστικῆς καί διοικητικῆς καταγραφῆς, αὐτό πού καταγράφεται ἐδῶ εἶναι οἱ συμπεριφορές, οἱ στάσεις, οἱ ἐνδεχόμενες πράξεις, οἱ ὑποψίες – μιά μόνιμη ἐνημέρωση τῆς συμπεριφορᾶς τῶν ἀτόμων.

Πρέπει, ὡστόσο, νά σημειώσουμε πῶς ὁ ἀστυνομικός αὐτός ἔλεγχος, ἂν καί θρῖσκεται ὀλόκληρος στά «χέρια τοῦ βασιλιᾶ», δέν λειτουργεῖ πρὸς μιά μόνη κατεύθυνση. Στήν πραγματικότητα, εἶναι ἕνα σύστημα διπλῆς χρήσης: πρέπει, βέβαια, νά ἀνταποκρίνεται, παρακάμπτοντας τόν μηχανισμό τῆς δικαιοσύνης, στίς ἄμεσες ἐπιθυμίες τοῦ βασιλιᾶ· μπορεῖ ὅμως καί νά ἀνταποκρίνεται στά αἰτήματα τῶν κατώτερων τάξεων· στή μεγάλη τους πλειονότητα οἱ περίφημες βασιλικές ἐντολές γιά ἐξορία ἢ φυλάκιση, πού γιά καιρό ὑπῆρξαν τό σύμβολο τῆς βασιλικῆς αὐθαιρεσίας καί πού, πολιτικά, ἐξευτέλισαν τήν πρακτική τῆς φυλάκισης, χορηγοῦνταν ὕστερα ἀπό αἴτηση πού ὑπέβαλλαν οἰκογένειες, ἄρχοντες, τοπικοί προύχοντες, κάτοικοι συνοικιῶν, ἐφημέριοι ἐνοριῶν· ρόλος τῶν ἐντολῶν ἦταν νά τιμωροῦν μέ φυλάκιση μιά σειρά ἀπό ἐλαφρῆς ποινές – ταραχές, ζυμώσεις, ἀνυπακοή, κακή συμπεριφορᾶ· ὅλα ἐκεῖνα πού ὁ Ledoux ἤθελε νά ἐκδιώξει ἀπό τήν τέλεια ἀρχιτεκτονική του πολιτεία, καί πού τὰ ἀποκαλοῦσε «ἀδικήματα μὴ-ἐπιτήρησης». Κοντολογίς, ἡ ἀστυνομία τοῦ 18ου αἰώνα στόν ρόλο της ὡς βοηθοῦ τῆς δικαιοσύνης, ὅταν διώκει τούς ἐγκληματίες, καί ὡς ὀργάνου γιά τόν πολιτικό ἔλεγχο τῶν συνωμοσιῶν, τῶν ἀντιπολιτευτικῶν κινήσεων ἢ τῶν ἐξεγέρσεων, προσθέτει μιά πειθαρχική λειτουργία. Περίπλοκη λειτουργία, ἀφοῦ συνδέει τήν ἀπόλυτη ἐξουσία τοῦ μονάρχη μέ τίς μικρές βαθμίδες ἐξουσίας, τίς διάσπαρτες στήν κοινωνία· ἀφοῦ ἀπλώνει, ἀνάμεσα στίς διάφορες κλειστές πειθαρχικές ὀργανώσεις (ἐργαστήρια, στρατεύματα, σχολεῖα), ἕνα διάμεσο δίκτυο καί δρᾶ ἐκεῖ ὅπου αὐτές δέν μποροῦν νά παρέμβουν, πειθαρχώντας τούς μη-πειθαρχημένους χώρους, πού τούς καλύπτει, ὅμως, τούς συνδέει μεταξύ τους, καί, μέ τήν ὀπλισμένη δύναμή της, τούς ἀσφαλίζει: πειθαρχία ἐνδιάμεση καί μετα-πειθαρχία. «Μέ μιά σοφῆ ἀστυνομία, ὁ μονάρχης ἐξοικειῶνται τό λαό του στήν τάξη καί στήν ὑπακοή²⁵...»

Ἡ ὀργάνωση τοῦ ἀστυνομικοῦ μηχανισμοῦ στὸν 18ο αἰῶνα ἐπιβεβαιώνει μιὰ γενίκευση τῆς πειθαρχίας πού φτάνει τίς διαστάσεις τοῦ Κράτους. Καταλαβαίνει κανεὶς γιατί ἡ ἀστυνομία, ἂν καὶ δεμένη ξεκάθαρα μέ ὄ,τι, στή μοναρχική ἐξουσία, ὑπερέβαινε τὴν ἄσκηση τῆς κανονικῆς δικαιοσύνης, κατόρθωσε νά ἀντέξει μέ ἐλάχιστες τροποποιήσεις στήν ἀναδιοργάνωση τῆς δικαστικῆς ἐξουσίας· καὶ γιατί δέν ἔπαυσε – ἀκόμα καὶ σήμερα – νά ἐπιβάλλει ὄλο καὶ πιό βαριά στή δικαιοσύνη τὰ δικά της προνόμια· ὁ λόγος εἶναι, βέβαια, ὅτι ἀποτελεῖ τό κοσμικὸ της χέρι· ἀλλὰ εἶναι καὶ ὅτι – πολὺ περισσότερο ἀπὸ τὸν δικαστικὸ θεσμό – ταυτίζεται, χάρη στήν ἔκταση καὶ στοὺς μηχανισμούς της, μέ τὴν κοινωνία πού ἀκολουθεῖ τό πειθαρχικὸ πρότυπο. Θά ἦταν ὅμως σφάλμα νά πιστέψει κανεὶς πῶς οἱ πειθαρχικὲς λειτουργίες ἔχουν κατασχεθεῖ καὶ ἀπορροφηθεῖ μιὰ γιὰ πάντα ἀπὸ κάποιον κρατικὸ μηχανισμό.

Ἡ «πειθαρχία» δέν μπορεῖ νά ταυτίζεται οὔτε μέ ἓνα θεσμὸ οὔτε μέ ἓνα μηχανισμό· εἶναι ἓνας τύπος ἐξουσίας, ἓνας τρόπος ἄσκησης της, καὶ περιλαμβάνει ἓνα σύνολο ὀργάνων, τεχνικῶν μεθόδων, διαδικασιῶν, ἐπιπέδων ἐφαρμογῆς, στόχων· εἶναι μιὰ «φυσική» ἢ μιὰ «ἀνατομία» τῆς ἐξουσίας, μιὰ τεχνολογία. Καὶ μποροῦν νά τὴν ἀναλάβουν εἴτε «εἰδικευμένα» ἰδρύματα (σωφρονιστήρια, ἢ τὰ ἀναμορφωτήρια τοῦ 19ου αἰῶνα), εἴτε ἰδρύματα πού τὴν χρησιμοποιοῦν ὡς βασικὸ ὄργανο γιὰ ἓναν καθορισμένο στόχο (ἐκπαιδευτήρια, νοσοκομεῖα), εἴτε προϋπάρχουσες ἀρχές πού, μέ τὴν πειθαρχία, βρίσκουν τὸν τρόπο νά ἐνισχύουν ἢ νά ἀναδιοργανώνουν τοὺς ἐσωτερικοὺς τοὺς μηχανισμούς ἐξουσίας (θά χρειαστεῖ νά ἀποδειχτεῖ κάποτε πῶς οἱ ἐνδο-οικογενειακὲς σχέσεις – καὶ ἰδιαίτερα ὁ πυρήνας γονεῖς-παιδιά – «πειθαρχήθηκαν», ἀφομοιώνοντας, ἀπὸ τὴν κλασικὴ κιόλας ἐποχή, ἐξωτερικὰ σχήματα: σχολικά, στρατιωτικά, καὶ ἀργότερα ἰατρικά, ψυχιατρικά, ψυχολογικά, πού ἔκαναν τὴν οἰκογένεια προνομιακὸ τόπο ἐμφάνισης γιὰ τό πειθαρχικὸ πρόβλημα τοῦ φυσιολογικοῦ καὶ τοῦ μή-φυσιολογικοῦ)· εἴτε ὀργανισμοὶ πού κατέστησαν τὴν πειθαρχία θεμελιακὴ ἀρχὴ τῆς ἐσωτερικῆς τους λειτουργίας («πειθαρχοποίηση» τοῦ διοικητικοῦ ὀργανισμοῦ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ναπολέοντα), εἴτε, τέλος, κρατικοὶ μηχανισμοὶ, πού μεῖζον ἀλλὰ ὄχι ἀποκλειστικὸ τοὺς ἔργο εἶναι νά ἐπιβάλλουν τὴν πειθαρχία σέ κοινωνικὴ κλίμακα (ἢ ἀστυνομία).

Γενικότερα, λοιπόν, μπορούμε νά μιλάμε γιά διαμόρφωση μιᾶς πειθαρχικῆς κοινωνίας μέσα ἀπό τήν κίνηση αὐτή πού ξεκινᾶ ἀπό τά κλειστά πειθαρχικά συστήματα (ἓνα εἶδος κοινωνικῆς «καρρα-ντίνας») καί φτάνει ὡς τόν ἀπεριόριστα γενικεύσιμο μηχανισμό τοῦ «πανοπτισμοῦ». Δέν θέλουμε μ' αὐτό νά ποῦμε πῶς ἡ πειθαρχική μορφή τῆς ἐξουσίας ἀντικατέστησε ὅλες τίς ἄλλες· ὡστόσο εἰσέδωσε μέσα στίς ἄλλες μορφές, πολλές φορές ὑποθαμιζοντάς τες, ἀλλά καί χρησιμεύοντάς τους ὡς μεσάζων, συνδέοντάς τες μεταξύ τους, ἐπεκτείνοντάς τες, καί πάνω ἀπ' ὅλα ἐπιτρέποντας τήν ἐξάπλωση τῆς ἐπιρροῆς τῆς ἐξουσίας μέχρι καί στά πιό ἀπόμακρα καί δυσδιάκριτα στοιχεῖα. Ἡ πειθαρχία ἐξασφαλίζει τήν ἀπειροελάχιστη κατανομή τῆς δύναμης τῆς ἐξουσίας.

Λίγα χρόνια ὕστερα ἀπό τόν Bentham, ὁ Julius συνέτασσε τή ληξιαρχική πράξη τῆς γέννησης αὐτῆς τῆς κοινωνίας²⁶. Μιλώντας γιά τήν ἀρχή τοῦ «πανοπτισμοῦ», ἔλεγε πῶς ἐπρόκειτο ἐδῶ γιά κάτι πολύ σημαντικότερο ἀπό μίαν ἀρχιτεκτονική ἐφεύρεση: γιά ἓνα γεγονός στήν «ἱστορία τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος». Φαινομενικά, βέβαια, δέν ἀποτελεῖ παρά τή λύση ἑνός τεχνικοῦ προβλήματος· ὅμως, μέσ' ἀπό αὐτό διαγράφεται ἓνα ὁλόκληρο πρότυπο κοινωνίας. Ἡ Ἀρχαιότητα ὑπῆρξε ἓνας πολιτισμός τοῦ θεάματος. «Ἐπρεπε ὁ ἔλεγχος ἑνός μικροῦ ἀριθμοῦ ἀντικειμένων νά γίνεται προσιτός σ' ἓνα πλῆθος ἀνθρώπων»: στό πρόβλημα αὐτό ἀποκρινόταν ἡ ἀρχιτεκτονική τῶν ναῶν, τῶν θεάτρων καί τῶν ἱπποδρόμων. Μέ τά θεάματα κυριαρχοῦσαν ὁ δημόσιος βίος, ὁ ἔντονος χαρακτήρας τῶν ἐορτῶν, ἡ αἰσθησιακή γειννίαση. Στίς τελετουργίες ἐκείνες, ὅπου τό αἷμα ἔτρεχε ποτάμι, ἡ κοινωνία ξανάθρισκε τό σφρίγος της καί, γιά μιᾶ στιγμή, γινόταν σάν ἓνα μεγάλο ἐνιαῖο σῶμα. Ἡ σύγχρονη ἐποχή θέτει τό ἀντίστροφο πρόβλημα: «Πῶς νά παρέχεται σ' ἓνα μικρό ἀριθμό ἀνθρώπων – ἢ καί σ' ἓναν μόνο ἄνθρωπο – ἡ στιγμιαία θέα ἑνός μεγάλου πλῆθους.» Σέ μιᾶ κοινωνία ὅπου τά κυριότερα στοιχεῖα δέν εἶναι πιά ἡ κοινότητα καί ἡ δημόσια ζωή, ἀλλά τά μεμονωμένα ἄτομα, ἀπό τή μιᾶ μεριά, καί τό Κράτος ἀπό τήν ἄλλη, οἱ σχέσεις δέν εἶναι δυνατόν νά ρυθμίζονται παρά σέ μιᾶ μορφή ἀκριδῶς ἀντίστροφη τοῦ θεάματος: «Στήν ἐποχή μας, ὅπου ἡ ἐπιρροή τοῦ Κράτους ὅλο καί μεγαλώνει, ὅπου ἡ παρέμβασή του σέ ὅλες τίς λεπτομέρειες καί σ' ὅλες τίς σχέσεις τῆς κοινωνικῆς ζωῆς ὅλο καί βαθαίνει, σ' αὐτήν τήν ἐποχή ἔλαχε τό καθῆκον νά αὐξήσει καί νά

τελειοποιήσει τὰ ἐχέγγυά της, χρησιμοποιώντας και κατευθύνοντας πρὸς τὸν μεγάλο τοῦτο σκοπὸ τὴν ἀνέγερση καὶ τὴν κατανομή κτιρίων πού προορίζονταν γιὰ τὴν ταυτόχρονη ἐπιτήρηση ἑνὸς τεράστιου πλήθους ἀνθρώπων.»

Ὁ Julius θεωροῦσε σάν μίαν ἐκπληρωμένη ἱστορική πορεία ἐκεῖνο πού ὁ Bentham εἶχε περιγράψει ὡς ἓνα τεχνικὸ πρόγραμμα. Ἡ κοινωνία μας δέν εἶναι ἡ κοινωνία τοῦ θεάματος, ἀλλὰ τῆς ἐπιτήρησης· κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τῶν εἰκόνων, τὰ σώματα πολιορκοῦνται σέ βάθος· πίσω ἀπὸ τὴ μεγάλη ἀφαίρεση τῆς ἀνταλλαγῆς, συνεχίζεται τὸ ἐξονυχιστικὸ καὶ συγκεκριμένο ντρεσάρισμα τῶν χρήσιμων δυνάμεων· τὰ κυκλώματα τῆς ἐπικοινωνίας εἶναι τὰ ὑποστυλώματα μιᾶς σώρευσης καὶ ὁμοκέντρωσης τῆς γνώσης· ἡ ἐναλλαγή τῶν σημάτων σηματοδοτεῖ τὰ ἀγκυροβόλια τῆς ἐξουσίας· ἡ θαυμαστή ὁλότητα τοῦ ἀτόμου δέν ἀκρωτηριάζεται, δέν καταστέλλεται, δέν ἀλλοιώνεται ἀπὸ τὸ κοινωνικὸ μας σύστημα, ἀλλὰ τὸ ἄτομο «κατασκευάζεται» ἐκεῖ φροντισμένα, σύμφωνα μέ μίαν ὁλόκληρη τακτικὴ πού ἀφορᾷ τίς δυνάμεις καὶ τὰ σώματα. Εἴμαστε πολὺ λιγότερο «Ἕλληνες» ἀπ' ὅ,τι τὸ φανταζόμαστε. Δέν βρισκόμαστε οὔτε στίς κερκίδες οὔτε στή σκηνή, ἀλλὰ μέσα στὴν πανοπτικὴ μηχανή, πολιορκημένοι ἀπὸ τίς ἐξουσιαστικὲς τῆς ἐνέργειες τῶν ὁποίων ἐμεῖς οἱ ἴδιοι εἴμαστε οἱ φορεῖς, μιά καὶ εἴμαστε ἓνας ἀπὸ τοὺς μηχανισμούς τῆς. Ἡ σημασία τῆς ναπολεόντειας προσωπικότητας στὴν ἱστορική μυθολογία ἔχει ἴσως ἐδῶ τὴν προέλευσή της: βρίσκεται στὸ σημεῖο συμβολῆς τῆς μοναρχικῆς καὶ τελετουργικῆς ἀσκήσης τῆς κυριαρχίας καὶ τῆς ἱεραρχικῆς καὶ διαρκοῦς ἀσκήσης τῆς ἀπεριόριστης πειθαρχίας. Εἶναι αὐτὴ πού μέ μιά ματιὰ ἐποπτεύει τὰ πάντα, καὶ πού καμιὰ λεπτομέρεια, ὅσο μηδαμινὴ κι ἂν εἶναι, δέν τῆς ξεφεύγει ποτέ: «Μπορεῖτε νὰ κρίνετε: κανένα τμήμα τῆς Αὐτοκρατορίας δέν στερεῖται ἀπὸ ἐπιτήρηση, κανένα ἐγκλημα, κανένα ἀδίκημα, καμιὰ παράβαση δέν μένουν ἀδίωκτα· τὸ βλέμμα τῆς ἰδιοφυΐας πού ὄλα τὰ φωτίζει ξέρεῖ καὶ νὰ παρακολουθεῖ τὴν τεράστια αὐτὴ μηχανὴ ὡς σύνολο, χωρὶς ὡστόσο νὰ τοῦ ξεφεύγει ἡ παραμικρὴ λεπτομέρεια²⁷.» Ἡ πειθαρχικὴ κοινωνία, στή στιγμὴ τῆς γέννησής της, παίρνει ἀκόμα, μέ τὸν Αὐτοκράτορα, τὴν παλιὰ μορφή τῆς θεαματικῆς ἐξουσίας. Σάν μονάρχης σφετεριστῆς τοῦ παλιοῦ θρόνου καὶ ταυτόχρονα ὀργανωτῆς τοῦ νέου Κράτους, συμπύσσει σέ μιά συμβολικὴ καὶ τελειωτικὴ μορφή ὁλόκληρη τὴ

μακριά εξελικτική πορεία μέσα από τήν όποία όλες οί πομπές τής κυριαρχίας, οί άναγκαστικά θεαματικές έκδηλώσεις τής έξουσίας, έσθησαν ή μιά μετά τήν άλλη μέ τήν καθημερινή άσκηση τής επιτήρησης, μέσα σ' έναν πανοπτιισμό όπου ή επαργύρνηση τών διασταυρούμενων βλεμμάτων θά καταστήσει σέ λίγο περιττό τόν 'Αετό καθώς και τόν "Ηλιο.

Ή διαμόρφωση τής πειθαρχικής κοινωνίας παραπέμπει σέ ορισμένες μεγάλες ιστορικές εξελίξεις, μέσα στίς όποιες έγκαθίσταται: εξελίξεις οίκονομικές, νομικο-πολιτικές και, τέλος, επισημονικές.

1. - Γενικά, μπορούμε νά πούμε πώς τά πειθαρχικά συστήματα είναι τεχνικές πού έξασφαλίζουν τή ρύθμιση τής ανθρώπινης πολλαπλότητας. Είναι αλήθεια πώς αυτό δέν είναι κάτι έξαιρετικό ούτε καν χαρακτηριστικό: κάθε σύστημα έξουσίας αντιμετωπίζει τό ίδιο πρόβλημα. Άλλά ιδιαίτερο γνώρισμα τών πειθαρχικών συστημάτων είναι ή τάση τους νά καθορίζουν άπέναντι στίς πολλαπλότητες μιά τακτική έξουσίας πού πρέπει νά ανταποκρίνεται σέ τρία κριτήρια: νά κάνει τήν άσκηση τής έξουσίας όσο τό δυνατόν λιγότερο δαπανηρή (οίκονομικά, μέ τίς μικρές δαπάνες πού άπαιτεί πολιτικά, μέ τή διακριτικότητά της, τή χαλαρή έξωτερική της, τή σχετική άθεατότητά της, τή λιγοστή αντίδραση πού προκαλεί)· δεύτερο, νά ενεργεί μέ τρόπο ώστε τά άποτελέσματα τής κοινωνικής αυτής έξουσίας νά φτάνουν στόν άνώτατο βαθμό έντασης και νά έπεκτείνονται όσο τό δυνατόν περισσότερο, χωρίς άστοχίες ή κενά· τέλος, νά συνδέει τήν «οίκονομική» αυτήν ανάπτυξη τής έξουσίας μέ τήν άπόδοση τών μηχανισμών στό έσωτερικό τών όποίων άσκειται (άσχετα μέ τό άν πρόκειται για μηχανισμούς παιδαγωγικούς, στρατιωτικούς, βιομηχανικούς, ή ιατρικούς), κοντολογίς, νά αύξάνει ταυτόχρονα τήν ύπακοή και τή χρησιμότητα όλων τών στοιχείων του συστήματος. Ό τριπλός αυτός στόχος τών πειθαρχικών συστημάτων ανταποκρίνεται σέ μιά πολύ γνωστή ιστορική συγκυρία. Άπό τή μιά μεριά, τή μεγάλη δημογραφική έκρηξη του 18ου αιώνα: αύξηση του κυμαινόμενου πληθυσμού (ένας άπό τούς κύριους στόχους τής

πειθαρχίας είναι ή σταθεροποίηση· ή πειθαρχία είναι μία μέθοδος (άντι-νομαδική)· αλλαγή τής ποσοτικής κλίμακας τών ομάδων πού πρέπει νά ἐλέγχονται ή νά χειραγωγούνται (ἀπό τήν ἀρχή τοῦ 17ου αἰώνα ὡς τίς παραμονές τής Γαλλικῆς Ἐπανάστασης ὁ σχολικός πληθυσμός εἶχε πολλαπλασιασθεῖ – ὅπως ἄλλωστε καί ὁ πληθυσμός τών ἀσύλων· ὁ στρατός, σέ καιρό εἰρήνης, ἀριθμοῦσε, στά τέλη τοῦ 18ου αἰώνα, πάνω ἀπό 200.000 ἄνδρες). Ἡ ἄλλη ὄψη τής συγκυρίας εἶναι ή ἀνάπτυξη τοῦ παραγωγικοῦ μηχανισμοῦ, πού γίνεται ὄλο καί πιό ἐκτεταμένος καί σύνθετος, ὄλο καί πιό δαπανηρός ἐπίσης καί πού πρέπει ἀπαραίτητα νά αὐξηθεῖ ή ἀπόδοσή του. Ἡ ἀνάπτυξη τών πειθαρχικῶν μεθόδων ἀνταποκρίνεται στίς δυό αὐτές ἐξελίξεις, καί ἰδιαίτερα στήν ἀναγκαιότητα διευθέτισης τοῦ συσχετισμοῦ των. Οὔτε οἱ ὑπολειμματικές μορφές τής φεουδαρχικῆς ἐξουσίας, οὔτε οἱ δομές τής διοικητικῆς μοναρχίας, οὔτε οἱ τοπικοί μηχανισμοί ἐλέγχου, οὔτε τό ἄστατο μπερδεμα ὄλων τους ἦταν ἱκανά νά ἀναλάβουν αὐτόν τόν ρόλο: ἐμπόδιο ἦταν ή ἐλλειμματική καί ἀκανόνιστη ἐπέκταση τοῦ δικτύου των, ή συχνά συγκρουσιακή λειτουργία τους, ἀλλά πάνω ἀπ' ὄλα ὁ «δαπανηρός» χαρακτήρας τής ἐξουσίας πού ἀσκοῦνταν σ' αὐτό τό δίκτυο. Δαπανηρός μέ πολλές ἔννοιες: διότι ἄμεσα στοίχιζε ἀκριβά στό Δημόσιο Ταμεῖο, διότι τό σύστημα ἐξαγορᾶς τών ἀξιωματίων ή ἐκεῖνο τής εἰσπραξίας τών φόρων ἐπιβάρυνε μέ τρόπο ἔμμεσο τόν πληθυσμό, διότι οἱ ἀντιστάσεις πού συναντοῦσε τό παρέσερναν σ' ἕναν κύκλο διηνεκοῦς ἐνίσχυσης, διότι ἐνεργοῦσε οὐσιαστικά μέ παρακρατήσεις (παρακράτηση χρημάτων ή προϊόντων μέ τή μοναρχική, ἀρχοντική, ἐκκλησιαστική φορολογία· παρακράτηση ἀνθρώπων ή χρόνου μέ τίς ἀγγαρεῖες ή τίς ἐπιστρατεύσεις, τόν ἐγκλεισμό τών ἀλητῶν ή τήν ἐξορία τους). Ἡ ἀνάπτυξη τών πειθαρχικῶν συστημάτων σημαδεύει τήν ἐμφάνιση τών στοιχειωδῶν τεχνικῶν τής ἐξουσίας πού ὑπάγονται σέ μίαν ὁλότελα διαφορετική οἰκονομία: μηχανισμοί ἐξουσίας πού, ἀντί νά ἐνεργοῦν με «ἀφαιρέσεις», ἐνσωματώνονται ἀπό τά ἔσω στήν παραγωγική ἀποτελεσματικότητα τών μηχανισμῶν, στήν ἐνίσχυση τής ἀποτελεσματικότητάς αὐτῆς, καί στή χρησιμοποίηση τών ὄσων αὐτή παράγει. Τήν παλιότερη ἀρχή «παρακράτηση-βία» πού διεῖπε τήν οἰκονομία τής ἐξουσίας, τά πειθαρχικά συστήματα τήν ἀντικαθιστοῦν τώρα μέ τήν ἀρχή «ἠπιότητα-παραγωγή-κέρδος». Τά συστήματα τοῦτα πρέπει νά θεωροῦνται ὡς τεχνικές πού

έπιτρέπουν τήν διευθέτιση, σύμφωνα μέ τήν ἀρχή αὐτή, τῆς πολλαπλότητας τῶν ἀνθρώπων καί τόν πολλαπλασιασμό τῶν μηχανισμῶν παραγωγῆς (κι αὐτό σημαίνει ὄχι μόνο τήν καθαυτό «παραγωγή», ἀλλά καί τήν παραγωγή γνώσης καί ταλέντων στό σχολεῖο, τήν παραγωγή ὑγείας στό νοσοκομεῖα, τήν παραγωγή καταστροφικῆς δύναμης μέ τόν στρατό).

Στό ἔργο της αὐτό τῆς προσαρμογῆς, ἡ πειθαρχία ἔχει νά λύσει ὀρισμένα προβλήματα, τά ὁποῖα ἡ παλιά οἰκονομία τῆς ἐξουσίας δέν ἦταν ἀρκετά ἐξοπλισμένη γιά νά τά ἀντιμετωπίσει. Μπορεῖ νά μειώσει τήν «ἀ-χρησιμότητα» τῶν μαζικῶν φαινομένων: νά περιορίσει ἐκεῖνο πού σέ μιά πολλαπλότητα τήν καθιστᾶ πολύ λιγότερο εὐμεταχείριστη ἀπό μιά μονάδα: νά περιορίσει αὐτό πού ἀντιτίθεται στή χρησιμοποίηση τοῦ καθενός ἀπό τά στοιχεῖα της καί τοῦ ἀθροίσματός τους· νά περιορίσει ὅλα ὅσα, μέσα σ' αὐτή τήν πολλαπλότητα, ἀπειλοῦν νά ἐκμηδενίσουν τά πλεονεκτήματα τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ της· γι' αὐτό καί ἡ πειθαρχία παγώνει· ἀκίνητοποιεῖ ἢ ρυθμίζει τίς κινήσεις· διαλύει τίς συγχύσεις, τίς πυκνές συναθροίσεις στίς ἄστατες μετακινήσεις, τίς ὑπολογισμένες κατανομές. Ὅφειλει ἀκόμα νά τιθασεύσει ὅλες τίς δυνάμεις πού σχηματίζονται μέ ἀφετηρία τήν ἴδια τή συγκρότηση μιᾶς ὀργανωμένης πολλαπλότητας· ὀφείλει νά ἐξουδετερώνει τά φαινόμενα ἀντι-ἐξουσίας πού γεννᾷ ἡ ἴδια ἡ πολλαπλότητα, καί πού συνιστοῦν ἀντίσταση στήν ἐξουσία, ἡ ὁποῖα θέλει νά τῆς ἐπιβληθεῖ: ζυμώσεις, ἐξεγέρσεις, αὐθόρμητες ὀργανώσεις, συνασπισμοί – κάθε τί πού μπορεῖ νά ὑπάγεται στίς ὀριζόντιες συζεύξεις. Ἀπό ἐδῶ, καί τό γεγονός ὅτι τά πειθαρχικά συστήματα χρησιμοποιοῦν τίς διαδικασίες κάθετου διαχωρισμοῦ, ὅτι ἐφαρμόζουν, ἀνάμεσα στό διάφορα στοιχεῖα τοῦ ἴδιου ἐπιπέδου, φράγματα ὅσο τό δυνατόν πιά ἀδιαπέραστα, ὅτι καταρτίζουν πυκνότατα ἱεραρχημένα δίκτυα – κοντολογίς, ὅτι ἀντιτάσσουν στήν ἐγγενή καί ἀντίπαλη δύναμη τῆς πολλαπλότητας τή μέθοδο τῆς σταθερῆς καί ἐξατομικευτικῆς πυραμίδας. Οἱ πειθαρχικοί μηχανισμοί ὀφείλουν ἐπίσης νά αὐξάνουν τήν ἰδιαίτερη χρησιμότητα τοῦ κάθε στοιχείου τῆς πολλαπλότητας, ἀλλά μέ τά ταχύτερα καί λιγότερο δαπανηρά μέσα, χρησιμοποιώντας δηλαδή τήν ἴδια τήν πολλαπλότητα ὡς ὄργανο αὐτῆς τῆς αὐξησης: γι' αὐτό καί χρησιμοποιοῦν, γιά τήν ἀπόσπαση ἀπό τά σώματα τό μέγιστο τοῦ χρόνου καί τῆς δύναμης, αὐτές τίς γενικές μέθοδες, ὅπως εἶναι ἡ προ-

γραμματισμένη άπασχόληση, ή όμαδική έγκύμναση, οί άσκήσεις, ή καθολική και ταυτόχρονα λεπτομερειακή έπιτήρηση. Έπί πλέον, τά πειθαρχικά συστήματα όφείλουν νά αύξήσουν τήν ιδιάζουσα στίς πολλαπλότητες χρήσιμη ένέργεια, νά καταστήσουν τήν κάθε μία άπό αυτές πιό ώφέλιμη άπό τό άπλό άθροισμα τών στοιχείων της: και άκριβώς για νά αύξήσουν τά χρήσιμα άποτελέσματα του πολλαπλου, τά πειθαρχικά συστήματα έπινοούν τακτικές κατανομήs, άμοιβαίας διευθέτισης τών σωμάτων, τών κινήσεων και τών ρυθμών, διαφοροποίησηs τών ίκανοτήτων, άμοιβαίου συντονισμού σέ σχέση μέ διάφορα όργανα ή έργα. Τέλος, ή πειθαρχία πρέπει νά χειρίζεται τίς σχέσεις έξουσίας όχι πάνω άπό τήν πολλαπλότητα, αλλά μέσα στην ίδια τήν ύφή της, μέ τόν πιό διακριτικό τρόπο, τόν καλύτερα συναρθρωμένο μέ τίς άλλες λειτουργίες τής πολλαπλότητας αυτήs, καθώς και τόν λιγότερο δαπανηρό: σέ όλα αυτά ανταποκρίνονται όργανα έξουσίας άνώνυμα και συνεκτατά μέ τήν πολλαπλότητα πού καθυποτάσσουν, όπως είναι ή ιεραρχική έπιτήρηση, ή συνεχής καταγραφή, ή άτέρμονη κρίση και ταξινόμηση. Τελικά, ή πειθαρχία πρέπει νά αντικαταστήσει μιάν έξουσία πού εκδηλώνεται μέ τήν αύγλη εκείνων πού τήν άσκούν, μέ μιάν έξουσία πού έντεχνα αντικειμενοποιεί εκείνους στους όποιους άσκειται: πρέπει μάλλον νά διαμορφώσει μιá γνώση άναφορικά μ' αυτούs, παρά νά έπιδείξει τά πομπώδη σημάδια τής κυριαρχίας. Κοντολογίs, τά πειθαρχικά συστήματα είναι τό σύνολο τών μικροσκοπικών τεχνικών έφευρέσεων, πού έπέτρεψαν νά αύξηθει τό χρήσιμο μέγεθος τής πολλαπλότητας, περιορίζοντας τά μειονεκτήματα τής έξουσίας ή όποία, άκριβώς για νά τήν καταστήσει χρήσιμη, όφείλει νά τήν κυβερνά. Όποιαδήποτε πολλαπλότητα – είτε πρόκειται για ένα έργαστήρι είτε για ένα Έθνος, για ένα στρατό ή για ένα σχολείο – φτάνει τό κατώφλι τής πειθαρχίας μόνον όταν ή σχέση ανάμεσα στή μιá και στην άλλη γίνεται θετική.

Άν ή οίκονομική άπογείωση τής Δύσης άρχισε μέ διαδικασίες πού έπέτρεψαν τή συσσώρευση του κεφαλαίου, μπορούμε ίσως νά πούμε πως οί μέθοδοs διαχείρισης τής συσσώρευσης τών ανθρώπων έπέτρεψαν μιá πολιτική άπογείωση σέ σχέση μέ τίς παραδοσιακές, τελετουργικές, δαπανηρές, βίαιες μορφές έξουσίας, πού όταν περιέπεσαν σέ άχρηστία αντικαταστάθηκαν άπό μιάν όλόκληρη έκλεπτυσμένη και καλά σταθμισμένη τεχνική τής καθυ-

πόταξης. Στην πραγματικότητα, οι δύο αυτές διαδικασίες – συσσώρευση τῶν ἀνθρώπων καὶ συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου – δὲν εἶναι δυνατόν νά διαχωριστοῦν· τό πρόβλημα τῆς συσσώρευσης τῶν ἀνθρώπων δὲν θά μπορούσε νά λυθεῖ χωρὶς τὴν ἀνάπτυξη ἑνός συστήματος παραγωγῆς ἱκανοῦ νά τοὺς συντηρεῖ καὶ ταυτόχρονα νά τοὺς χρησιμοποιεῖ· ἀντίστροφα, οἱ τεχνικές πού καθιστοῦν χρήσιμη τὴ συσσωρευμένη πολλαπλότητα τῶν ἀνθρώπων ἐπιταχύνουν τὴν κίνηση γιὰ τὴ συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου. Σ' ἓνα λιγότερο γενικό ἐπίπεδο, οἱ τεχνολογικές μεταβολές τοῦ παραγωγικοῦ συστήματος, ὁ καταμερισμός τῆς ἐργασίας καὶ ἡ ἐκπόνηση τῶν πειθαρχικῶν μεθόδων, διατήρησαν πάντα ἀνάμεσά τους ἓνα σύνολο στενότητων σχέσεων²⁸. Ἡ καθεμιὰ ἀπὸ τίς δύο κατέστησε τὴν ἄλλη ἐφικτὴ καὶ ἀναγκαία· ἡ καθεμιὰ χρησίμευσε ὡς πρότυπο στὴν ἄλλη. Ἡ πειθαρχικὴ πυραμίδα σχημάτισε τό μικρό κύτταρο ἐξουσίας μέσα στό ὁποῖο ὁ διαχωρισμός, ὁ συντονισμός καὶ ὁ ἔλεγχος τῆς ἐργασίας ἐπιβλήθηκαν καὶ ἔγιναν ἀποδοτικοί· καὶ ἡ ἀναλυτικὴ δικτύωση τοῦ χρόνου, τῶν κινήσεων, τῶν δυνάμεων τῶν σωμάτων, ἀποτέλεσε ἓνα λειτουργικό σχῆμα πού εὐκόλα μετατοπίστηκε ἀπὸ τίς ὁμάδες πού ἔπρεπε νά ὑποταχθοῦν στοὺς μηχανισμούς τῆς παραγωγῆς· ἡ μαζικὴ προβολὴ τῶν στρατιωτικῶν μεθόδων στὴ βιομηχανικὴ ὀργάνωση ὑπῆρξε ἓνα παράδειγμα αὐτῆς τῆς διαμόρφωσης τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας, μέ βάση σχήματα ἐξουσίας. Ἀπὸ τὴν ἄλλη ὁμως μεριά, ἡ τεχνικὴ ἀνάλυση τῆς παραγωγικῆς διαδικασίας, ἡ «μηχανικὴ» τῆς ἀποσύνθεσης, προβλήθηκαν στὴ δύναμη ἐργασίας, πού ἔργο τῆς ἦταν νά τὴν ἐξασφαλίζει· ἡ σύσταση τῶν πειθαρχικῶν αὐτῶν μηχανῶν ὅπου ἐκτελεῖται ἡ σύνθεση καί, συνακόλουθα, ἡ ἐπαύξηση τῶν ἀτομικῶν δυνάμεων τίς ὁποῖες συνένωσαν εἶναι τό ἀποτέλεσμα τῆς προβολῆς αὐτῆς. Μέ λίγα λόγια, ἡ πειθαρχία εἶναι μιὰ ἐνωτικὴ τεχνικὴ μέθοδος πού, μέ ἐλάχιστη δαπάνη, περιορίζει τὴ δύναμη τοῦ σώματος ὡς «πολιτικῆς» δύναμης, καὶ τὴ μεγιστοποιεῖ ὡς ὠφέλιμη δύναμη. Ἡ ἀνάπτυξη τῆς κεφαλαιοκρατικῆς οἰκονομίας ἔκανε ἀναγκαία τὴν ἐξειδικευμένη μορφή τῆς πειθαρχικῆς ἐξουσίας, πού οἱ γενικοί τύποι τῆς, οἱ μέθοδες καθυπόταξης τῶν δυνάμεων καὶ τῶν σωμάτων, κοντολογίς, ἡ «πολιτικὴ ἀνατομία» τῆς, μποροῦν νά ἐφαρμοστοῦν σέ διαφορετικά πολιτικά καθεστώτα, σέ διαφορετικὰ συστήματα ἢ θεσμούς.

2. – Ἡ πανοπτικὴ μορφή τῆς ἐξουσίας – στό στοιχειῶδες, τε-

χνικό, ταπεινά φυσικό επίπεδο όπου έχει τή θέση της – δέν έξαρτάται ἄμεσα οὔτε καί βρίσκεται στήν ἄμεση προέκταση τῶν μεγάλων νομικο-πολιτικῶν δομῶν μιᾶς κοινωνίας· δέν εἶναι ὅμως καί ἀπόλυτα ἀνεξάρτητη. Ἀπό ἱστορική ἀποψη, ἡ διαδικασία μέ τήν ὁποία ἡ ἀστική τάξη ἔγινε, στή διάρκεια τοῦ 18ου αἰῶνα, ἡ πολιτικά κυρίαρχη τάξη, ὀχρωθήθηκε πίσω ἀπό τήν καθιέρωση ἑνός νομικοῦ πλαισίου, ξεκάθαρα, κωδικοποιημένου, τυπικά ἐξισωτικοῦ, καί παγίωσε τή θέση της μέ τήν ὀργάνωση ἑνός καθεστώτος κοινοβουλευτικοῦ καί ἀντιπροσωπευτικοῦ. Ἡ ἀνάπτυξη ὅμως καί ἡ γενίκευση τῶν πειθαρχικῶν συστημάτων ἀποτελέσαν τήν ἄλλη ὄψη – τή ζοφερή – τῶν διαδικασιῶν αὐτῶν. Ἡ γενική νομική μορφή πού διασφάλιζε ἕνα σύστημα δικαιωμάτων καταρχήν ἰσωτικῶν εἶχε σάν ὑπόβαθρο τούς καθημερινούς καί φυσικούς μικρομηχανισμούς, καθῶς καί ὅλα ἐκεῖνα τά συστήματα μικροεξουσίας, τά ἀνισωτικά καί ἀσύμμετρα στήν οὐσία, πού εἶναι οἱ πειθαρχικές μέθοδοι. Καί ἂν τυπικά τό ἀντιπροσωπευτικό καθεστῶς ἐπιτρέπει στή δούληση ὅλων νά διαμορφώνει – ἄμεσα ἢ ἔμμεσα, μέ ἢ χωρίς ἀλλαγὴ σκυτάλης – τή θεμελιακὴ ἀρχὴ τῆς κυριαρχίας, τά πειθαρχικά συστήματα ἐξασφαλίζουν, στή βάση, τήν ὑποταγὴ τῶν δυνάμεων καί τῶν σωμάτων. Ἡ πραγματικὴ καί σωματικὴ πειθαρχία ἀπέτελεσε τό ὑπόστρομα κάθε τυπικῆς καί νομικῆς ἐλευθερίας. Τό «Συμβόλαιον» μπορούσε κάλλιστα νά νοηθεῖ σάν ἰδανικὸ θεμέλιον τοῦ δικαίου καί τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας· ὁ πανοπτισμός ἀποτελοῦσε τήν οἰκουμενικὰ διαδομένη τεχνικὴ μέθοδο τοῦ καταναγκασμοῦ. Δέν ἔπαυε ποτέ νά κατεργάζεται σέ βάθος τίς νομικὲς δομὲς τῆς κοινωνίας, γιὰ νά βάζει σέ λειτουργία τούς οὐσιαστικούς μηχανισμούς τῆς ἐξουσίας, ὑπονομεύοντας τά τυπικά πλαίσια πού αὐτὴ εἶχε υἱοθετήσῃ. Ὁ «Διαφωτισμός» πού ἀνακάλυψε τίς ἐλευθερίες, ἐφεῦρε καί τίς πειθαρχίες.

Φαινομενικά, οἱ πειθαρχίες δέν ἀποτελοῦν τίποτα περισσότερο ἀπὸ ἕνα ὑπο-δίκαιο. Μοιάζουν νά προεκτείνουν ὡς τό ἀπειροελάχιστο ἐπίπεδο τῶν χωριστῶν ὑπάρξεων τίς γενικὲς μορφές πού προσδιορίζονται ἀπὸ τό δίκαιο· ἢ ἀκόμα παρουσιάζονται ὡς τρόποι μαθητείας πού ἐπιτρέπει στὰ ἄτομα νά ἐντάσσονται σ' αὐτὲς τίς γενικὲς ἀπαιτήσεις. Θά ἔλεγε κανεὶς πῶς ἀκολουθοῦν τὸν ἴδιον τύπον δικαίου ἀλλάζοντάς του κλίμακα, καί καθιστώντας το ἀκόμα πιὸ λεπτόλογο καί σίγουρα πιὸ ἐπιεικές. Ὡστόσο, πρέ-

πει μάλλον νά δοῦμε τά πειθαρχικά συστήματα σάν ἕνα εἶδος ἀντι-δικαίου. Συγκεκριμένος ρόλος τους εἶναι νά παρεμβάλλουν ἀνυπέρβλητες ἀσυμμετρίες καί νά ἀποκλείουν τίς ἀμοιβαιότητες. Πρῶτον, διότι ἡ πειθαρχία δημιουργεῖ ἀνάμεσα στά ἄτομα ἕναν «ἰδιωτικό» δεσμό, πού εἶναι μιά σχέση καταναγκασμῶν ὁλότελα διαφορετική ἀπό τή συμβατική ὑποχρέωση· ἡ ἀποδοχή μιᾶς πειθαρχίας μπορεῖ ἴσως νά ἐπικυρώνεται μέ σύμβαση· ὅμως, ὁ τρόπος πού ἡ πειθαρχία ἐπιβάλλεται, οἱ μηχανισμοί πού κινητοποιεῖ, ἡ μονοσήμαντη ἐξάρτηση τῶν μὲν σέ σχέση μέ τούς ἄλλους, τό «περισσότερη ἐξουσία» πού βρῖσκεται πάντα ἀπό τήν ἴδια μεριά, ἡ ἀνισότητα τῆς θέσης τῶν διαφόρων «ἐταίρων» σέ σχέση μέ τόν κοινό κανονισμό, ἀντιθέτουν τόν πειθαρχικό δεσμό στόν συμβατικό δεσμό, καί ἐπιτρέπουν τή συστηματική νόθευση τοῦ δευτέρου ἀπό τή στιγμή πού ἔχει ὡς περιεχόμενο ἕναν πειθαρχικό μηχανισμό. Εἶναι γνωστό, λογουχάρη, πόσες πραγματικές μέθοδες ἀποδυναμώνουν τό πλάσμα δικαίου τῆς σύμβασης ἐργασίας: ἡ πειθαρχία πού ἐπιβάλλεται στά ἐργαστήρια εἶναι μιά ἀπό τίς πύο σημαντικές. Ἐπί πλέον, ἐνῶ τά νομικά συστήματα προσδιορίζουν τά ὑποκείμενα δικαίου σύμφωνα μέ παγκόσμιους κανόνες, τά πειθαρχικά συστήματα χαρακτηρίζουν, ταξινομοῦν, ἐξειδικεύουν· κατανέμουν σύμφωνα μέ μιάν ὀρισμένη κλίμακα, διαμερίζουν γύρω ἀπό ἕνα ὄριο, κατατάσσουν ἱεραρχικά τά ἄτομα τό ἕνα σέ σχέση μέ τό ἄλλο, καί, στή χειρότερη περίπτωση, ἀποκλείουν καί ἀχρηστεύουν. Πάντως, στόν χῶρο καί στή χρονική διάρκεια ὅπου ἀσκοῦν τόν ἔλεγχό τους καί ἐνεργοποιοῦν τίς ἀσυμμετρίες τῆς ἐξουσίας τους, προχωροῦν σέ μιάν ἀναστολή τοῦ δικαίου, πού δέν εἶναι ποτέ ὀλοκληρωτική ἀλλά καί πού ποτέ δέν ἀκυρώνεται. Ὅσο κι ἂν εἶναι κανονική καί θεσμική, ἡ πειθαρχία, μέ τόν μηχανισμό της, ἀποτελεῖ ἕνα «ἀντι-δίκαιο». Ἀκόμα κι ἂν τό παγκόσμιο σύστημα δικαίου τῆς σύγχρονης κοινωνίας φαίνεται νά θεσπίζει συγκεκριμένα ὄρια στήν ἄσκηση τῶν ἐξουσιῶν, ὁ παντοῦ διαδομένος πανοπτισμός κινητοποιεῖ – ἀντίθετα πρός τό δίκαιο – ἕναν τεράστιο καί ταυτόχρονα μικροσκοπικό μηχανισμό πού στηρίζει, ἐνισχύει, πολλαπλασιάζει τήν ἀσυμμετρία τῶν ἐξουσιῶν καί κάνει ἄχρηστα τά ὄρια πού τοῦ ἔχουν χάραξη. Οἱ χαμηλόβαθμες πειθαρχίες, οἱ καθημερινοί πανοπτισμοί, μπορεῖ ἴσως νά βρῖσκονται σέ πολύ κατώτερο ἐπίπεδο ἀπό τούς μεγάλους μηχανισμούς καί τούς μεγάλους πολιτικούς ἀγῶ-

νες· όμως, στή γενεαλογία τῆς σύγχρονης κοινωνίας, μέ τήν ταξική κυριαρχία πού τή διαπερνᾶ, ὑπῆρξαν τό πολιτικό αντίστοιχο τῶν νομικῶν κανόνων, σύμφωνα μέ τούς ὁποίους ἀνακατανεμόταν ἡ ἐξουσία. Ἐπό ἐδῶ ἀσφαλῶς καί ἡ σημασία πού ἀποδίδεται ἀπό καιρό τώρα, στίς μικρομεθόδους τῆς πειθαρχίας, στίς εὐτελεῖς πονηριές πού αὐτή ἔχει ἐπινοήσει, ἢ ἀκόμα καί στίς γνώσεις πού τῆς δίνουν ἓνα εὐπαρουσίαστο πρόσωπο. Ἐπό ἐδῶ καί ὁ φόβος τοῦ παραμερισμοῦ της ὅσο δέν βρῖσκεται κάποιον ὑποκατάστατό της. Ἐπό ἐδῶ καί ὁ ἰσχυρισμός ὅτι ἀποτελεῖ τό ἴδιο τό θεμέλιο τῆς κοινωνίας καί τῆς ἰσορροπίας της, ἐνῶ στήν πραγματικότητα δέν εἶναι παρά μιά σειρά μηχανισμῶν πού καταστρέφουν ὀριστικά καί παντοῦ τήν ἰσορροπία τῶν σχέσεων ἐξουσίας. Ἐπό ἐδῶ, τέλος, καί ἡ ἐπίμονη προσπάθεια νά ἐμφανίζεται ἡ πειθαρχία σάν ταπεινή ἀλλά συγκεκριμένη μορφή τῆς κάθε ἠθικῆς, ἐνῶ στήν πραγματικότητα δέν εἶναι παρά μιά δέσμη φυσικοπολιτικῶν τεχνικῶν μεθόδων.

Καί, γιά νά ἐπανέλθουμε στό πρόβλημα τῆς νόμιμης τιμωρίας, ἡ φυλακή μέ ὅλη τήν ἐπανορθωτική τεχνολογία πού τή συνοδεύει, πρέπει ἀπαραίτητα νά ἐπανατοποθετηθεῖ σέ τούτη τή θέση: στό σημεῖο ὅπου ἡ κωδικοποιημένη δύναμη τοῦ κολασμοῦ στρεβλώνεται σέ πειθαρχική δύναμη ἐπιτήρησης· στό σημεῖο ὅπου οἱ παγκόσμια ἀναγνωρισμένες νόμιμες τιμωρίες ἐφαρμόζονται ἐπιλεκτικά σέ ὀρισμένα ἄτομα, πού εἶναι πάντα τά ἴδια· στό σημεῖο ὅπου ὁ ἐπαναχαρκτηρισμός τοῦ ὑποκειμένου τοῦ δικαίου μεταβάλλεται μέ τήν ποινή σέ χρήσιμο ντρεσάρισμα τοῦ ἐγκληματία· στό σημεῖο ὅπου τό δίκαιο ἀντιστρέφεται καί παραμερίζεται, καί ὅπου τό ἀντι-δίκαιο γίνεται τό πραγματικό καί θεσμοποιημένο περιεχόμενο τῶν νομικῶν τύπων. Αὐτό πού γενικεύει τότε τήν κολαστική ἐξουσία, δέν εἶναι ἡ καθολική συνείδηση τοῦ νόμου στό καθένα ἀπό τά ὑποκείμενα δικαίου, εἶναι ἡ κανονική ἔκταση, εἶναι τό πυκνοῦφαντο πλέγμα τῶν πανοπτικῶν μεθόδων.

3. – Ἐν τίς πάροουμε μιά μιά, οἱ μέθοδοι αὐτές ἔχουν μιά μακριά προῖστορία. Ἡ οὐσία ὅμως τῆς καινοτομίας, στόν 18ο αἰῶνα, εἶναι πῶς, μέ τή σύνθεση καί τή γενίκευσή τους, φτάνουν στό ἐπίπεδο ὅπου ἀπόκτηση γνώσης καί ἐπαύξηση ἐξουσίας ἐνισχύονται κανονικά, σύμφωνα μέ μιά κυκλική διαδικασία. Τά πειθαρχικά συστήματα διαβαίνουν τότε τό «τεχνολογικό» κατώφλι. Δέν βάζουν ἀπλῶς «σέ τάξη» πρῶτα τά νοσοκομεῖα, τά σχολεῖα καί,

αργότερα, τὰ ἐργαστήρια· χάρη στήν πειθαρχία, τὰ ιδρύματα αὐτά ἔγιναν «συσκευές» ὅπου κάθε μηχανισμός ἀντικειμενοποίησης μπορεῖ νά ἔχει τήν ἀξία ἑνός ὄργάνου καθυπόταξης, καί ὅπου κάθε ἐπαύξηση ἐξουσίας ὀδηγεῖ στήν ἀπόκτηση νέων γνώσεων· μέ βάση αὐτόν τόν δεσμό ἀνάμεσα στά διάφορα τεχνολογικά συστήματα, στάθηκε δυνατό νά διαμορφωθοῦν, μέσα στό πειθαρχικό πεδίο, ἡ κλινική ἰατρική, ἡ ψυχιατρική, ἡ παιδική ψυχολογία, ἡ ψυχοπαιδαγωγική, ἡ ὀρθολογική ὀργάνωση τῆς ἐργασίας. Ἔχουμε ἐδῶ, ἐπομένως, μιὰ διπλή διαδικασία: ἐπιστημολογική ἐλευθέρωση μέ ἀφετηρία μιάν ἐκλέπτυνση τῶν σχέσεων ἐξουσίας· πολλαπλασιασμό τῶν ἐνεργειῶν τῆς ἐξουσίας χάρη στήν ἀπόκτηση καί τή σῶρευση νέων γνώσεων.

Ἡ ἐξάπλωση τῶν πειθαρχικῶν μεθόδων ἐντάσσεται σέ μιάν εὐρεία ἱστορική διαδικασία: τήν ἴδια σχεδόν ἐποχή ἀναπτύσσονται πολλές ἄλλες τεχνολογίες – ἀγρονομικές, βιομηχανικές, οἰκονομικές. Πρέπει ὅμως νά ἀναγνωρίσουμε πῶς σέ σύγκριση μέ τίς μεταλλουργικές βιομηχανίες, τή χημεία, πού τότε γεννιέται, τίς μεθόδους ἐθνικῆς λογιστικῆς, σέ σύγκριση μέ τίς ὑψικάμινους ἢ τήν ἀτμομηχανή, ὁ πανοπτισμός ἐλάχιστα ἐγκωμιάστηκε. Δέν θεωρήθηκε ποτέ τίποτ' ἄλλο παρά μιὰ ἀλλόκοτη μικρή οὐτοπία, τό ὄραμα μιᾶς κακίας – κάπως σάν νά ἦταν ὁ Bentham ὁ Fourier μιᾶς ἀστυνομικῆς κοινωνίας, ὅπου τό Κοινόβιό της θά εἶχε τή μορφή τοῦ Πανοπτικοῦ. Ὡστόσο, τό Πανοπτικό ἦταν ὁ ἀφηρημένος τύπος μιᾶς πολύ πραγματικῆς τεχνολογίας: τῆς τεχνολογίας τῶν ἀτόμων. Καί γιά τό γεγονός ὅτι αὐτή ἐγκωμιάστηκε ἐλάχιστα ὑπάρχουν πολλοί λόγοι: ὁ πιό φανερός εἶναι πῶς, ἐκτός ἀπό ὀρισμένες θεωρητικές ταξινομήσεις, οἱ μελέτες πού ἀναφέρονται σ' αὐτήν σπάνια θεωρήθηκαν ἐπιστημονικές. Ὁ πραγματικός ὅμως λόγος εἶναι, ἀσφαλῶς, ὅτι ἡ ἐξουσία τήν ὁποία βάζει σέ ἐνέργεια αὐτή ἡ τεχνολογία καί πού ἐπιτρέπει τήν ἐπαύξησή της εἶναι μιὰ ἐξουσία ἄμεση καί φυσική τήν ὁποία οἱ ἄνθρωποι ἀσκοῦν ὁ ἕνας πάνω στόν ἄλλον. Τό ἄδοξο τοῦτο ἀποτέλεσμα ἀντιστοιχεῖ σέ μιάν ἀνομολόγητη ἀρχή. Θά ἦταν ὅμως ἄδικο νά παραβάσουμε τίς πειθαρχικές μεθόδους μέ ἐφευρέσεις ὅπως ἡ ἀτμομηχανή ἢ τό μικροσκόπιο τοῦ Apici. Οἱ πρῶτες εἶναι κάτι πολύ κατώτερο· ὡστόσο, ἀπό ὀρισμένη ἄποψη, εἶναι πολύ σπουδαιότερες. Ἄν θέλαμε νά τούς βροῦμε ἕνα ἱστορικό ἀντίστοιχο, ἢ τουλάχιστον ἕνα σημεῖο σύγκρισης, πρέπει νά ἀνατρέξουμε μάλ-

λον στην «ίεροεξεταστική» τεχνική.

Ο 18ος αιώνας έφευρε τις τεχνικές τής πειθαρχίας και τής εξέτασης, όπως περίπου ο Μεσαίωνας έπινόησε τή δικαστική ανάκριση. Από όλοτελα διαφορετικούς, όμως, δρόμους. Η διαδικασία τής ανάκρισης – παλιά δημοσιονομική και διοικητική τεχνική – είχε κυρίως αναπτυχθεί τόν καιρό τής αναδιοργάνωσης τής Έκκλησίας και του πολλαπλασιασμού των Πριγκιπάτων κατά τούς 12ο και 13ο αιώνες. Εκείνη τήν εποχή εισέδουσε πολύ βαθιά, όπως ξέρουμε, στή νομολογία των εκκλησιαστικών δικαστηρίων, και αργότερα στά «κοσμικά» δικαστήρια. Η ανάκριση, σαν αυταρχική έρευνα μιās αλήθειας διαπιστωμένης ή αποδεδειγμένης, έρχόταν έτσι σέ αντίθεση προς τις παλιές διαδικασίες του όρκου, τής θεοκρισίας, τής νομικής μονομαχίας, τής Θείας Δίκης ή άκόμα και του συμβιβασμού ανάμεσα σέ ιδιώτες. Η ανάκριση ήταν ή ιδιοποίηση από τήν κυρίαρχη έξουσία του δικαιώματος νά αποδείχνη τήν αλήθεια μέ όρισμένες κανονισμένες τεχνικές. Όστόσο, αν και ή ανάκριση έχει ένσωματωθεί, από τήν εποχή εκείνη (και ως τις μέρες μας) στή δυτική δικαιοσύνη, δέν πρέπει νά ξεχνάμε ούτε τήν πολιτική της προέλευση, τούς στενούς της δεσμούς μέ τή γέννηση των κρατών και τή μοναρχική κυριαρχία, ούτε και τήν κατοπινή της παρέκκλιση και τόν ρόλο πού έπαιξε στήν παραγωγή των γνώσεων. Πράγματι, ή ανάκριση στάθηκε τό πρωτόγονο, ίσως, αλλά θεμελιακό στοιχείο για τή σύσταση των εμπειρικών επιστημών· υπήρξε ή νομικο-πολιτική μήτρα τής εμπειρικής γνώσης πού, όπως είναι γνωστό, αποδεσμεύτηκε και αναπτύχθηκε πολύ σύντομα στά τέλη του Μεσαίωνα. Είναι ίσως αλήθεια πώς τά μαθηματικά γεννήθηκαν, στήν Ελλάδα, από τις τεχνικές τής μέτρησης· οι φυσικές επιστήμες πάντως γεννήθηκαν, εν μέρει, στά τέλη του Μεσαίωνα, από τήν πρακτική τής ανάκρισης. Η μεγάλη εμπειρική γνώση πού αναφέρεται σέ όλα τά πράγματα του κόσμου και πού τά έγγράφει στήν κανονική διάταξη ενός άτελεύτητου λόγου – ό οποίος διαπιστώνει, περιγράφει και αποδείχνη τά «γεγονότα» (κι αυτό τή στιγμή όπου ό δυτικός κόσμος άρχιζε τήν οικονομική και πολιτική κατάκτηση του ίδιου αυτού κόσμου) – έχει αναμφίβολα τό πρακτικό πρότυπό του στήν Ίερή Έξέταση, τήν άπίστευτη αυτήν έφεύρεση πού ή πρόσφατη ήπιότητά μας έχει άπωθήσει στή σκοτεινή πλευρά τής μνήμης μας. Όστόσο, τό ρόλο πού ή πολιτικο-νομική αυτή

ανάκριση, ή διοικητική και ποινική, ή θρησκευτική και κοσμική έπαιξε για τίς φυσικές έπιστήμες, ή πειθαρχική ανάλυση τόν έπαιξε για τίς έπιστήμες του άνθρώπου. Οί επιστήμες αυτές, πού ό «άνθρωπισμός» μας τίς έγκωμιάζει πάνω από έναν αιώνα τώρα, έχουν ως τεχνικό πρότυπο τήν έξουχιστική και σατανική έρευνητικότητα των πειθαρχικών συστημάτων και των άνιχνεύσεων τους. Τά συστήματα αυτά ύπήρξαν ίσως για τήν ψυχολογία, τήν ψυχιατρική, τήν παιδαγωγική, τήν έγκληματολογία, και για τόσες άλλες παράδοξες γνώσεις, ό,τι ή τρομαχτική ανακριτική έξουσία ύπήρξε για τήν ήρεμη γνώση των ζώων, των φυτών ή τής γής. Άλλη έξουσία, άλλη γνώση. Στο κατώφλι τής κλασικής εποχής, ό Bacon, ό άνθρωπος του Νόμου και του Κράτους, αποπειράθηκε νά φτιάξει για τίς έμπειρικές έπιστήμες τή μεθοδολογία τής ανάκρισης. Ποιός Μεγάλος Έπιτηρητής θά έκπονήσει τή μεθοδολογία τής εξέτασης, για τίς έπιστήμες του άνθρώπου; Έκτός αν αυτό είναι πραγματικά αδύνατο. Γιατί, αν αληθεύει πώς ή ανάκριση, μέ τό νά έχει μιά τεχνική για τίς έμπειρικές έπιστήμες, αποχωρίστηκε από τήν ιεροεξεταστική διαδικασία, όπου ιστορικά είχε τίς ρίζες της, ή εξέταση, από τή μεριά της, έμεινε παρά πολύ κοντά στην πειθαρχική έξουσία πού τήν έχει διαμορφώσει. Είναι ακόμα, και θά εξακολουθει νά είναι, αναπόσπαστο μέρος των πειθαρχικών συστημάτων. Φαίνεται βέβαια νά έχει υποστεί κάποιο θεωρητικό εξαγνισμό, έντασσόμενη σε έπιστήμες όπως είναι ή ψυχιατρική, ή ψυχολογία. Και πραγματικά, τή βλέπουμε μέ τή μορφή ψυχολογικών τέστ, συνδιαλέξεων, έρωτηματολογίων, γνωματεύσεων, νά διορθώνει φαινομενικά τούς μηχανισμούς τής πειθαρχίας: ή σχολική ψυχολογία είναι έπιφορτισμένη νά άπαλύνει τίς σκληρότητες του σχολείου, όπως και ή ιατρική ή ή ψυχιατρική συδιάλεξη είναι έπιφορτισμένη νά διορθώνει τά άποτελέσματα τής εργασιακής πειθαρχίας. Δέν πρέπει όμως νά γελιόμαστε: οί τεχνικές αυτές δέν κάνουν τίποτε άλλο παρά νά παραπέμπουν τά άτομα από τή μιά πειθαρχική βαθμίδα στην άλλη, και αναπαράγουν, σε συμπυκνωμένη ή τυποποιημένη μορφή, τό σχήμα έξουσία-γνώση πού είναι τό ιδιαίτερο γνώρισμα κάθε πειθαρχίας²⁹. Η μεγάλη έρευνα πού όδήγησε στην προώθηση των φυσικών έπιστημών αποκόπηκε από τό πολιτικο-νομικό πρότυπό της: ένω αντίθετα ή εξέταση παραμένει πάντα αίχμάλωτη τής πειθαρχικής τεχνολογίας.

Ἡ διαδικασία τῆς ἀνάκρισης, κατά τόν Μεσαίωνα, εἶχε ἐπιβληθεῖ στήν παλιά κατηγορητική δικαιοσύνη, κατευθυνόμενη ὁμως «ἐκ τῶν ἄνω»: ἐνῶ ἡ πειθαρχική τεχνική ἔχει εἰσβάλει, δολερά καί σάν «ἐκ τῶν κάτω», σέ μιά ποινική δικαιοσύνη πού εἶναι ἀκόμα, στή θεμελιακή της ἀρχή, ἱεροεξεταστική. Ὅλες οἱ μεγάλες παρεκκλίσεις πού χαρακτηρίζουν τά σύγχρονα ποινικά συστήματα – ὁ προβληματισμός γιά τόν ἐγκληματία πίσω ἀπό τό ἐγκλημά του, ἡ μέριμνα γιά μιά τιμωρία πού νά εἶναι ἐπανορθωτική, θεραπευτική, ὁμαλοποιητική, ὁ διαμοιρασμός τῆς δικαστικῆς ἀπόφασης ἀνάμεσα σέ διάφορες δικαστικές βαθμίδες πού εἶναι ὑποχρεωμένες νά βαθμολογοῦν, νά ἐκτιμοῦν, νά κάνουν διαγνώσεις, νά θεραπεύουν, νά μεταβάλλουν τά ἄτομα – ὅλα αὐτά προδίδουν τή διεῖσδυση τῆς πειθαρχικῆς ἐξέτασης στή δικαστική ἀνάκριση.

Αὐτό, πού, ἀπό τώρα ἐπιβάλλεται στήν ποινική δικαιοσύνη ὡς τό σημεῖο ἐφαρμογῆς της, ὡς τό «ἠφέλιμο» ἀντικείμενο της, δέν θά εἶναι πιά τό σῶμα τοῦ ἐνόχου πού ὀρθώνεται ἐνάντια στό σῶμα τοῦ βασιλιά: οὔτε τό ὑποκείμενο δικαίου ἐνός ἰδανικοῦ συμβολαίου, ἀλλά τό ἴδιο τό ἄτομο πού ὑποβάλλεται στήν πειθαρχία. Τό ἀκρότατο σημεῖο τῆς ποινικῆς δικαιοσύνης στό Προεπαναστατικό Καθεστῶς, ἦταν ὁ ἀτελεύτητος τεμαχισμός τοῦ σώματος τοῦ βασιλοκτόνου: ἐκδήλωση τῆς ἰσχυρότερης ἐξουσίας πάνω στό σῶμα τοῦ μεγαλύτερου ἐγκληματία, πού ὁ τέλειος ἀφανισμός του φανερώνει τό ἐγκλημα στήν ἀληθινή μορφή του. Τό ἰδανικό σημεῖο γιά τό ποινικό σύστημα φαίνεται νά εἶναι σήμερα ἡ ἀπεριόριστη πειθαρχία: μιά ἀνάκριση πού δέν ἔχει τέρμα, μιά ἀνάκριση πού θά παρατείνεται χωρίς ὄρια, μέ μιά ἐξονυχιστική καί ὄλο καί πιό ἀναλυτική παρατήρηση: μιά δικαστική ἀπόφαση πού θά εἶναι ταυτόχρονα ἡ κατάρτιση ἐνός φακέλου πού δέν κλείνει ποτέ, ἡ ὑπολογισμένη ἠπιότητα μιᾶς ποινῆς, πού διαπλέκεται μέ τήν ἀπληστη περιέργεια μιᾶς ἐξέτασης, μιά διαδικασία πού θά εἶναι ταυτόχρονα τό μόνιμο μέτρο μιᾶς ἐκτροπῆς ἀπό ἕναν ἀπροσπέλαστο κανόνα, καί ἡ ἀσύμπτωτη κίνηση πού ἐξαναγκάζει στή συνάντησή του στό ἄπειρο. Τό βασανιστήριο ἐπιστεγάζει λογικά μιά διαδικασία ὑπαγορευμένη ἀπό τήν Ἱερή Ἐξέταση. Ἡ τοποθέτηση «ὑπό παρατήρηση» εἶναι ἡ φυσική προέκταση μιᾶς δικαιοσύνης πού τήν ἔχουν κατακλύσει οἱ πειθαρχικές μέθοδοι καί οἱ διαδικασίες τῆς ἐξέτασης. Τό γεγονός ὅτι ἡ φυλακή μέ τά κελ-

λιά της, μέ τίς τακτές της χρονολογίες, τήν ὑποχρεωτική ἐργασία, τά ὄργανα τῆς ἐπιτήρησης καί καταγραφῆς, μέ τοὺς δεξιότητες της σέ ζητήματα ἐφαρμογῆς τῶν κανονισμῶν, πού μεταλλάζουν καί πολλαπλασιάζουν τά καθήκοντα τοῦ δικαστῆ, ἔγινε τό σύγχρονο ὄργανο τοῦ ποινικοῦ συστήματος, δέν πρέπει νά ἐκπλήσσει. Τί τό ἐκπληκτικό ἂν ἡ φυλακή μοιάζει μέ τά ἐργοστάσια, μέ τά σχολεῖα, τοὺς στρατῶνες, μέ τά νοσοκομεῖα – πού ὅλα τους μοιάζουν μέ φυλακές;

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Στρατιωτικά Ἀρχεῖα τῆς Vincennes, A 1 516 91. Ὁ κανονισμός αὐτός εἶναι βασικά ὁμοιος μέ μιά σειρά ἄλλους κανονισμούς πού χρονολογοῦνται ἀπό τήν ἴδια ἐποχή ἢ ἀπό προηγούμενη.
2. J. Bentham, *Πανοπτικόν – Ἔργα* (Panopticon-Works), ἔκδ. Bowring, τόμ. IV, σελ. 60-64. (Βλ. καί πίνακα 17).
3. Στό Ὑστερόγραφο τοῦ Πανοπτικοῦ (Postscript to the Panopticon), 1791, ὁ Bentham προσθέτει καί σκοτεινές στοές, θαμμένες μέ μαῦρο, γύρω ἀπ' ὅλη τήν οἰκοδομή τῆς ἐπιτήρησης, πού ἡ καθεμίᾱ τους ἐπιτρέπει τήν παρακολούθηση δύο ὁρόφων κελιῶν.
4. (Βλ. πίνακα 17). Στήν πρώτη ἐκδοχή τοῦ «Πανοπτικοῦ», ὁ Bentham εἶχε ἀκόμα ἐπινοήσει μίαν ἀκουστική ἐπιτήρηση μέσ' ἀπό σωλήνες πού θά συνέδεαν τά κελιά μέ τόν κεντρικό πύργο. Στό Ὑστερόγραφο ὁμοως παρέλειψε τό σχέδιο αὐτό. Ἴσως γιατί δέν μπορούσε νά εἰσαγάγει τήν ἐπιθυμητή ἀσύμμετρία πού θά ἐπέτρεπε στόν ἐπιτηρητή νά ἀκούει τά ὄσα ἔλεγον οἱ φυλακισμένοι χωρίς αὐτοί νά τόν ἀκοῦνε ὅταν μιλάει. Ὁ Julius προσπάθησε κι αὐτός νά ἐφαρμόσει ἕνα ἀσύμμετρο ἀκουστικό σύστημα (*Μαθήματα γιά τίς φυλακές* [Leçons sur les prisons], γαλλική μετάφραση, 1831, σελ. 18).
5. J. Bentham, *Πανοπτικόν – Ἔργα* (Panopticon-Works), τόμ. IV, σελ. 45.
6. G. Loisel, *Ἱστορία τῶν θηριοτροφείων* (Histoire des ménageries), 1912, II, σελ. 104-107. (Βλ. πίνακα 14).
7. Ὁ.π., σελ. 60-64.
8. J. Bentham, *Πανοπτικόν ἐναντίον Νέας Νότιας Οὐαλλίας*. Ἔργα (Panopticon versus New South Wales. Works), ἔκδ. Bowring, τόμ. IV, σελ. 177.
9. Ὁ.π., σελ. 40. Ἄν ὁ Bentham παίρνει γιά παράδειγμα τό ἀναμορφωτήριο, εἶναι διότι οἱ λειτουργίες του εἶναι πολλαπλές (ἐπιτήρηση, αὐτόματος ἔλεγχος, ἐγκλεισμός, ἀπομόνωση, καταναγκαστικά ἔργα, ἐκπαίδευση).

10. "Ο.π., σελ. 65.
11. "Ο.π., σελ. 39.
12. 'Ο Bentham, όταν φανταζόταν τούτη τήν ασταμάτητη ροή επισκεπτών πού μπαίνουν στον κεντρικό πύργο μέσ' από ένα υπόγειο, και από εκεί παρατηρούν τό κυκλικό τοπίο του Πανοπτικού, γνώριζε, άραγε, τά «Πανοράματα» πού ο Barker κατασκεύαζε εκείνη τήν εποχή (τό πρώτο φαίνεται νά χρονολογείται από τά 1787), και όπου οί επισκέπτες πού κατελάμβαναν τήν κεντρική πλατεία, έβλεπαν νά ξετυλίγεται γύρω τους ένα τοπίο, μιά πόλη, μιά μάχη; Οί επισκέπτες βρίσκονταν ακριβώς στή θέση του υπέρτατου βλέμματος.
13. Ch. Demia, *Κανονισμός για τά σχολεία της πόλης της Λυών* (Règlement pour les écoles de la ville de Lyon), 1716, σελ. 60-61.
14. 'Αναφορά του Ταλλεϋράνδου στή Συντακτική Συνέλευση, 10 Σεπτεμβρίου 1791. 'Αναφέρεται από τον Α. Λέον, *'Η Γαλλική 'Επανάσταση και ή Τεχνική 'Εκπαίδευση* (La Révolution française et l' éducation technique), 1968, σελ. 106.
15. Ch. Demia, *Κανονισμός για τά σχολεία της πόλης της Λυών* (Règlement pour les écoles de la ville de Lyon), 1716, σελ. 39-40.
16. Στίς τελευταίες δεκαετίες του 18ου αιώνα, πολλοί πίστεψαν πως ό στρατός θά μπορούσε νά χρησιμοποιηθεί ως όργανο επιτήρησης και άστυνόμησης του πληθυσμού. 'Ο στρατός, πού δέν είναι ακόμα πειθαρχημένος στον 17ο αιώνα, θεωρείται μολαταύτα κατάλληλος νά πειθαρχεί τους άλλους. Βλ., λογονχάρη, J. Servan, *'Ο Στρατιώτης πολίτης* (Le Soldat citoyen), 1780.
17. Arsenal, χειρόγρ. άριθ. 2565. Βρίσκουμε εκεί πολλούς κανονισμούς για τους φιλανθρωπικούς συλλόγους του 17ου και του 18ου αιώνα.
18. Βλ., L. Radzinovitz, *Τό άγγλικό ποινικό δίκαιο* (The English Criminal Law), 1956, τόμ. ΙΙ, σελ. 203-241.
19. Σημείωμα του Duval, γενικού γραμματέα της διεύθυνσης της 'Αστυνομίας, αναφέρεται από τον Funck-Brentano, *Κατάλογος των χειρογράφων της Βιβλιοθήκης του Arsenal* (Catalogue des manuscrits de la Bibliothèque de l' Arsenal), τόμ. ΙΧ, σελ. Ι.
20. N. T. Des Essarts, *Γενικό Λεξικό της 'Αστυνομίας* (Dictionnaire universel de Police), 1787, σελ. 344, 528.
21. 'Αναφέρεται από τον Le Maire σ' ένα υπόμνημα πού είχε συντάξει ύστερα από αίτηση του Sartine, για νά άπαντήσει σε δεκαέξι έρωτήματα του 'Ιωσήφ Β'. άναφορικά μέ τήν 'Αστυνομία του Παρισιού. Τό υπόμνημα αυτό δημοσιεύτηκε από τον Gazier στα 1879.
22. Συμπλήρωμα στις 'Οδηγίες για τή σύνταξη ενός νέου Κώδικα (Instruction pour la rédaction d' un nouveau code), 1769, § 535.
23. N. Delamare, *Πραγματεία περί 'Αστυνομίας* (Traité de la Police), 1705. Εισαγωγή χωρίς σελιδαρίθμηση.
24. Για τά άστυνομικά κατάστιχα του 18ου αιώνα, βλ., M. Chassaing, *'Η Γενική Διεύθυνση της 'Αστυνομίας* (La Lieutenance générale de Police), 1906.

25. E. de Vattel, *Τό Διεθνές Δίκαιο* (Le Droit des gens), 1768, σελ. 162.
26. N. H. Julius, *Μαθήματα περί φυλακῶν* (Leçons sur les prisons), γαλλική μετάφρ. 1831, I, σελ. 384-386.
27. J. B. Treilhard, *Αιτιολογία τοῦ κώδικα ποινικῆς δικονομίας* (Motifs du code d' instruction criminelle), 1808, σελ. 14.
28. Βλ., Κ. Μαφξ: *Τό Κεφάλαιο*, βιβλίο I, μέρος τέταρτο, κεφ. XIII. Καθώς καί τήν πολύ ἐνδιαφέρουσα ἀνάλυση τῶν F. Guerry καί D. Deleule, *Τό παραγωγικό σῶμα* (Le corps productif), 1973.
29. Βλ. σχετικά μέ τοῦτο τό θέμα, Michel Tort, *Ὁ δείκτης νοημοσύνης (Q.I.)*, 1974. (Ἑλλην. μετάφρ., ἐκδόσεις Ράππα, 1984. Σημ. Μετ.).

Δ'
Η ΦΥΛΑΚΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Ὀλοκληρωμένα καί αὐστηρά ἰδρύματα

Ἡ φυλακή εἶναι λιγότερο πρόσφατη ἀπ' ὅ,τι διάφοροι εἰδικοί διατείνονται, ὑποστηρίζοντας πὼς γεννήθηκε μέ τούς καινούργιους Κώδικες. Ἡ μορφή-φυλακή ἔχει ὑπάρξει πολύ πρὶν ἀπό τή συστηματική της χρησιμοποίηση πού γίνεται μέ τούς ποινικούς νόμους. Ἐχει διαμορφωθεῖ ἀνεξάρτητα ἀπό τό δικαστικό σύστημα, τότε πού ἐπινοήθηκαν, μέσα σέ ὀλόκληρο τό κοινωνικό σῶμα, οἱ διάφορες διαδικασίες γιά τήν κατανομή τῶν ἀτόμων, τήν ἐγκατάστασή τους καί τόν χωροταξικό διαμοιρασμό τους, τήν ταξινόμησή τους, τήν ἀπόσπαση ἀπό αὐτά τοῦ ἀνώτατου βαθμοῦ τοῦ χρόνου καί τοῦ ἀνώτατου ὀρίου τῶν δυνάμεών τους, τό δάμασμα τῶν σωμάτων τους, τήν ἀδιάκοπη κωδικοποίηση τῆς συμπεριφορᾶς τους, τή διατήρησή τους μέσα σέ μίαν ἀδιάλειπτη ὀρατότητα, τόν σχηματισμό γύρω τους ἑνός ὀλόκληρου συστήματος παρατήρησης, καταγραφῆς καί σημειώσεων, τή συγκρότηση ἑνός μηχανισμοῦ πού νά συσσωρεύει καί νά συγκεντρώνει ὄλα τά στοιχεῖα πού θά ἐξασφάλιζαν τήν καλύτερη γνωριμία τους. Ἡ γενική μορφή ἑνός μηχανισμοῦ πού συντελεῖ στό νά γίνονται τά ἄτομα εὐπειθῆ καί χρήσιμα, μέ τό μέσο μιᾶς συγκεκριμένης μεταχείρισης τῶν σωμάτων τους, κατέληξε στή σύλληψη τοῦ θεσμοῦ τῆς φυλακῆς, πρὶν ἀκόμα ὁ νόμος τόν καθορίσει σάν τήν κατεξοχήν ποινή. Ἡ ἀλήθεια εἶναι πὼς, γύρω στά τέλη τοῦ 18ου αἰῶνα καί στίς ἀρχές τοῦ 19ου, παρατηρεῖται τό πέρασμα στό ποινικό σύστημα τῆς φυλάκισης· κι αὐτό εἶναι κάτι τό καινούργιο. Στήν πραγματικότητα, πρόκειται γιά τό ἄνοιγμα τῶν ποινικῶν συστημάτων σέ μηχανισμούς καταναγκασμοῦ, πού εἶχαν κιόλας ἐμφα-

νιστεί σέ άλλες χώρες. Τά «πρότυπα» τῆς ποινικῆς κράτησης – ἡ Γάνδη, τό Γκλόστερ, ἡ Οὐώλνοτ Στρήτ – ἀποτελοῦν μάλλον τά πρῶτα ὁρατά σημεῖα τῆς ἐξέλιξης αὐτῆς, παρά καινοτομίες ἢ ἀφετηρίες. Ἡ φυλακή, οὐσιαστικό στοιχεῖο τῆς κολαστικῆς πανοπλίας, σημειώνει σίγουρα ἕναν σημαντικό σταθμό στήν ἱστορία τῆς ποινικῆς δικαιοσύνης: τό ἀνοιγμά της πρὸς τόν «ἀνθρωπισμό». Ἄλλά σημειώνει, ἐπίσης, καί ἕναν σημαντικό σταθμό στήν ἱστορία τῶν πειθαρχικῶν αὐτῶν μηχανισμῶν πού ἡ νέα ταξικὴ ἐξουσία ἀρχίζει λίγο λίγο νά ἀναπτύσσει: πρόκειται γιά τή στιγμή ὅπου οἱ πειθαρχικοὶ μηχανισμοὶ κυριεύουν τόν δικαστικό θεσμό. Στήν καμπή τοῦ δέκατου ὄγδοου πρὸς τόν δέκατο ἕνατο αἰῶνα μιά καινούργια νομοθεσία καθορίζει τήν ἐξουσία τοῦ κολασμοῦ σάν γενικό δικαίωμα τῆς κοινωνίας, ἐξουσία πού ἀσκεῖται μέ τόν ἴδιο τρόπο πάνω σέ ὅλα τά μέλη τῆς κοινωνίας καί ὅπου τό κάθε ἄτομο ἔχει τά ἴδια δικαιώματα· καθιστώντας ὅμως τή φυλάκιση ὡς τήν κυριότερη ποινή, εἰσάγει διαδικασίες κυριαρχίας πού χαρακτηρίζουν ἕναν ιδιαίτερο τύπο ἐξουσίας. Μιά δικαιοσύνη πού θέλει νά ἀποκαλεῖται «ἴση», ἕνα δικαστικό σύστημα πού θέλει νά θεωρεῖται «αὐτόνομο», ἀλλά εἶναι κατακυριευμένο ἀπό τίς ἀσυμμετρίες τῆς πειθαρχικῆς καθυπόταξης – αὐτές εἶναι οἱ συνθήκες ὅπου γεννήθηκε ἡ φυλακή: «ποινή κάθε πολιτισμένης κοινωνίας¹.»

Εὐκόλα μπορούμε νά καταλάβουμε τήν πρόδηλη ἔννοια πού ἀπόκτησε πολύ σύντομα ἡ φυλακή-τιμωρία. Ἀπό τά πρῶτα κίβλας χρόνια τοῦ 19ου αἰῶνα, ὁ κόσμος συνειδητοποίησε τό καινούργιο στοιχεῖο τῆς· κατά βάθος, ὅμως, ἐμφανίζεται τόσο στενά δεμένη μέ τήν ἴδια τή λειτουργία τῆς κοινωνίας, ὥστε ὅλες οἱ ἄλλες τιμωρίες πού οἱ μεταρρυθμιστές τοῦ 18ου αἰῶνα εἶχαν ἐπινοήσει, ἔπεσαν στή λησμονιά. Φάνηκε χωρὶς ἐναλλακτικὴ λύση, καί νά παρασύρεται ἀπὸ τό ρεῦμα τῆς ἱστορίας: «Δέν πρόκειται γιά κάτι τό τυχαῖο, οὔτε εἶναι ἡ ἰδιοτροπία τοῦ νομοθέτη πού κατέστησαν τή φυλάκιση τή βάση καί ὀλόκληρο σχεδόν τό οἰκοδόμημα τῆς σημερινῆς ποινικῆς μας κλίμακας: εἶναι ἡ πρόοδος τῶν ἰδεῶν καί ἡ ἠπιότητα τῶν ἠθῶν².» Καί ἂν σέ κάπως περισσότερο ἀπὸ ἕναν αἰῶνα, τό κλίμα αὐτό μεταβλήθηκε, τοῦτο δέν σημαίνει πῶς ἐξαφανίστηκε ὀλότελα. Γνωστά εἶναι τά μειονεκτήματα τῆς φυλακῆς, καί πόσο εἶναι ἐπικίνδυνη ὅταν δέν εἶναι ἄχρηστη. Καί ὅμως κανεὶς δέν «βλέπει» μέ τί θά μπορούσε νά ἀντικατασταθεῖ.

Πρόκειται για τήν πιό μισητή λύση πού, μολαταῦτα, κανείς δέν ξέρει πῶς νά τήν ἀποφύγει.

Ἡ «πραγματικότητα» αὐτή τῆς φυλακῆς, πού, θέλοντας καί μή, τήν ἀποδεχόμαστε, βασίζεται πρῶτ' ἀπ' ὅλα στήν ἀπλή μορφή τῆς «στέρησης τῆς ἐλευθερίας». Καί πῶς νά μήν εἶναι ἡ φυλάκιση ἡ κατεξοχήν τιμωρία, σέ μιὰ κοινωνία ὅπου ἡ ἐλευθερία λογίζεται ἀγαθό πού ἀνήκει σέ ὅλους μέ τόν ἴδιο τρόπο, καί τό ὅποιο ὁ καθένας τό νιώθει «καθολικό καί ἀμετάλλαχτο³»; Ἡ ἀπώλεια τῆς ἐλευθερίας ἔχει λοιπόν γιά ὅλους τήν ἴδια ἀξία· πολύ περισσότερο ἀπό τό πρόστιμο, ἀντιπροσωπεύει τήν «ἰσότιμη» τιμωρία. Νομική, κατά κάποιον τρόπο, διαύγεια τῆς φυλακῆς. Ἐπί πλέον, ἐπιτρέπει τήν ἀκριβή ποσοτική ἐπιβολή τῆς ποινῆς, σύμφωνα μέ μιὰ χρονική διάρκεια. Ὑπάρχει μιὰ μορφή-ἀμοιβή τῆς φυλάκισης, πού ἀποτελεῖ, σίς βιομηχανικές κοινωνίες, τήν οἰκονομική της «πραγματικότητα», πού τῆς ἐπιτρέπει νά ἐμφανίζεται σάν ἐπανόρθωση. Στερώντας τόν χρόνο ἀπό τόν κατάδικο, ἡ φυλάκιση φαίνεται νά ἐκφράζει συγκεκριμένα τήν ἰδέα ὅτι ἡ παράβαση ἔχει παραβιάσει, πέρα ἀπό τό θῦμα, τήν κοινωνία ὁλόκληρη. Πραγματικότητα οἰκονομικο-ἠθική ἑνός ποινικοῦ συστήματος πού ἀξιολογεῖ τήν τιμωρία σέ μέρες, σέ μήνες, σέ χρόνια, καί πού ἐπιβάλλει ποσοτικές ἀντιστοιχίες ἀδικημάτων-χρονικῆς-διάρκειας. Ἀπό δῶ προέρχεται καί ἡ τόσο κοινή, ἡ τόσο κατάλληλη γιά τή λειτουργία τῆς τιμωρίας ἔκφραση – μόλο πού ἔρχεται σέ ἀντίθεση μέ τήν αὐστηρή θεωρία τοῦ ποινικοῦ δικαίου –, ὅτι φυλακίζεται κανείς γιά νά «ξεπληρώσει τό χρέος του στήν κοινωνία». Ἡ φυλακή εἶναι «φυσική», ὅπως καί «φυσική» εἶναι, στήν κοινωνία μας, ἡ χρησιμοποίηση τοῦ χρόνου γιά νά καταμετρηθοῦν οἱ ἀνταλλαγές.

Ἡ ἔννοια τῆς φυλάκισης βασίζεται ἀκόμα στό ρόλο της – τόν ὑποθετικό ἢ τόν ἐπιβεβλημένο – ὡς μηχανισμοῦ μεταμόρφωσης τῶν ἀτόμων. Καί πῶς νά μήν εἶναι ἡ φυλακή πρόθυμα ἀποδεκτὴ ἀφοῦ, ἐγκλείοντας, ἀναμορφώνοντας, καθυποτάσσοντας, ἀναδημιουργεῖ, ἐντείνοντάς τους κάπως, ὅλους τούς μηχανισμούς πού ὑπάρχουν κίολας στό κοινωνικό σῶμα; Ἡ φυλακή: στρατώνας κάπως αὐστηρός, σχολεῖο χωρίς ἐπιείκεια, ζοφερό ἐργαστήρι – ἀλλά, οὐσιαστικά, τίποτα τό ποιοτικά διαφορετικό. Τό διπλό αὐτό ἔρεισμα – νομικο-οικονομικό ἀπό τή μιὰ μεριά, καί τεχνικο-πειθαρχικό ἀπό τήν ἄλλη – ἐμφανίζει τή φυλάκιση σάν τήν πε-

ρισσότερο άμεση και την πιο πολιτισμένη απ' όλες τις ποινές. Η διπλή της αυτή λειτουργία είναι που συνετέλεσε, χωρίς άμφιβολία, στην εδραίωσή της. Και πραγματικά, ένα πράγμα είναι πρόδηλο: η φυλακή δεν στάθηκε αρχικά μιά στέρηση της ελευθερίας, στην όποια δόθηκε σε συνέχεια ή τεχνική λειτουργία της αναμόρφωσης· από την αρχή κιόλας υπήρξε μιά «νόμιμη κράτηση», επιφορτισμένη μ' ένα σωφρονιστικό συμπλήρωμα, ή ακόμα, μιά επιχείρηση μεταμόρφωσης των ατόμων, που η στέρηση της ελευθερίας της επιτρέπει να λειτουργεί μέσα στο νομικό σύστημα. Μέ λίγα λόγια, η ποινική φυλάκιση, από τις αρχές του 19ου αιώνα, καλύπτει ταυτόχρονα και τή στέρηση της ελευθερίας και την τεχνική μεταμόρφωση των ατόμων⁴.

Ύπενθυμίζουμε εδώ όρισμένα γεγονότα. Στους Κώδικες του 1808 και του 1810, καθώς και στα μέτρα που άμεσα προηγήθηκαν ή έπακολούθησαν, η φυλάκιση δεν συγγέεται ποτέ με την απλή στέρηση της ελευθερίας. Είναι, ή τουλάχιστον πρέπει να είναι, ένας διαφοροποιημένος και σκόπιμος μηχανισμός. Διαφοροποιημένος, αφού δεν πρέπει να παρουσιάζει την ίδια μορφή, ανάλογα με τό αν άφορά έναν υπόδικο ή έναν κατάδικο, έναν παραβάτη ή έναν έγκληματία: κριτήριο, σωφρονιστήριο, φυλακή, πρέπει, καταρχήν, να αντιστοιχούν στις διαφορές αυτές, και να εξασφαλίζουν μιά τιμωρία όχι μονάχα κλιμακωτή σε ένταση, αλλά και άνομοιόμορφη ως προς τους σκοπούς της. Γιατί η φυλακή έχει έναν όρισμένο σκοπό, από την αρχή κιόλας γνωστό: «Ο νόμος που επιβάλλει ποινές λιγότερο ή περισσότερο αυστηρές, δεν είναι δυνατόν να επιτρέπει στο άτομο που έχει καταδικαστεί σε κάποιαν έλαφριά ποινή να κρατείται στον ίδιο χώρο με τον έγκληματία τον καταδικασμένο σε βαρύτερη ποινή· ...αν ο κύριος σκοπός της ποινής που επιβάλλει ο νόμος είναι η επανόρθωση του έγκλήματος, επιδιώκεται επίσης και η αναμόρφωση του ενόχου⁵.» Και τή μεταμόρφωση αυτή πρέπει να την άπαιτήσουμε από την έσωτερική έπιρροή της φυλάκισης. Φυλακή-τιμωρία, φυλακή-μηχανισμός: «Η τάξη που πρέπει να βασιλεύει στις φυλακές μπορεί άναμφισβήτητα να συμβάλλει άποφασιστικά στην αναγέννηση των καταδίκων· ή κακή άνατροφή, ή μεταδοτικότητα του κακού παραδείγματος, ή φυγοπονία... στάθηκαν τά αίτια όλων των έγκλημάτων. Άς προσπαθήσουμε, λοιπόν, να κλείσουμε όλες αυτές τις πηγές διαφθοράς· άς εφαρμόσουμε στις φυλα-

κές κανόνες ἠθικῆς ἀρετῆς· καί οἱ κατάδικοι, ὑποχρεωμένοι νά ἐκτελοῦν κάποια ἐργασία πού θά τήν ἀγαπήσουν ὅταν θά ῥθει ἡ ὥρα νά ἀποκομίσουν τούς καρπούς της, θά συνηθίσουν στήν ἐπιθυμία καί στήν ἀνάγκη τῆς ἀπασχόλησης, θά δώσουν ὁ ἕνας στόν ἄλλον τό καλό παράδειγμα μιᾶς φιλόπονης ζωῆς, πού λίγο λίγο θά ἐξελιχθεῖ σέ μιᾶ ἐνάρετη ζωή· θά ἀρχίσουν λίγο λίγο νά μετανοιώνουν γιά τά περασμένα – ἕνας πρῶτος προάγγελος τῆς ἀφοσίωσης στά καθήκοντά τους⁶.» Οἱ ἐπανορθωτικές τεχνικές ἀρχίζουν ἀμέσως νά ἀποτελοῦν μέρος τῆς θεσμικῆς θωράκισης τῆς ποινικῆς κράτησης.

Πρέπει ἀκόμα νά θυμίσουμε πώς ἡ κίνηση γιά τή μεταρρύθμιση τῶν φυλακῶν, γιά τόν ἔλεγχο τῆς λειτουργίας τους, δέν εἶναι πρόσφατο φαινόμενο. Οὔτε καί φαίνεται νά γεννήθηκε ἀπό τή διαπίστωση τῆς ἀποτυχίας τοῦ θεσμοῦ τῆς φυλάκισης. Ἡ «μεταρρύθμιση» τῆς φυλακῆς εἶναι σχεδόν σύγχρονη μέ τή γέννησή της. Θά ἔλεγε κανεῖς πώς εἶναι τό ἴδιο τό πρόγραμμά της. Ἡ φυλακή βρέθηκε ἀπό τήν ἀρχή κιόλας συνδεδεμένη μέ μιᾶ σειρά ἀπό συμπληρωματικούς μηχανισμούς, πού φαινομενικά εἶχαν σκοπό νά τή διορθώσουν, ἀλλά πού μοιάζουν νά ἀποτελοῦν μέρος τῆς ἴδιας τῆς λειτουργίας, τόσο ἦταν δεμένοι μέ τήν ὑπαρξή της σέ ὅλη τή διάρκεια τῆς ἱστορίας της. Ἀμέσως δημιουργήθηκε μιᾶ ἄφθονη τεχνολογία τῆς φυλακῆς. Ἐρευνες: ἡ ἔρευνα τοῦ Chaptal, στά 1801 κιόλας (ὅταν ἐπρόκειτο νά διακριθῶθεῖ τί μποροῦσε νά χρησιμοποιηθεῖ γιά τήν ἐγκατάσταση καί στή Γαλλία τοῦ μηχανισμοῦ τῶν φυλακῶν), ἡ ἔρευνα τοῦ Decazes στά 1819, τό ἔργο τοῦ Villermé πού δημοσιεύτηκε στά 1820, ἡ ἀναφορά γιά τίς κεντρικές φυλακές πού ἐκπονήθηκε ἀπό τόν Martignac στά 1829, οἱ ἔρευνες πού ἔγιναν στίς Ἡνωμένες Πολιτεῖες ἀπό τόν Beaumont de Tocqueville στά 1831, ἀπό τούς Demetz καί Blouet στά 1835, τά ἐρωτηματολόγια πού ὑποβλήθηκαν ἀπό τόν Montalivet στους διευθυντές τῶν κεντρικῶν φυλακῶν καί στά γενικά συμβούλια ὅταν γίνονταν οἱ συζητήσεις σχετικά μέ τήν ἀπομόνωση τῶν κρατουμένων. Ἐταιρίες, γιά νά ἐλέγχουν τή λειτουργία τῶν φυλακῶν καί νά εισηγοῦνται τή βελτίωσή τους: στά 1818, ἰδρύεται ἡ ἐπίσημη «Ἐταιρία γιά τή βελτίωση τῶν φυλακῶν», λίγο ἀργότερα ἡ «Ἐταιρία τῶν Φυλακῶν», καθώς καί διάφορες φιλανθρωπικές ὁμάδες. Ἀναρίθμητα μέτρα – βουλεύματα, ὁδηγίες ἢ νόμοι: ἀπό τόν καιρό τῆς μεταρρύθμισης

πού είχε προτείνει η Παλινόρθωση τό Σεπτέμβρη τοῦ 1814, καί πού ποτέ δέν ἐφαρμόστηκε, ὡς τόν νόμο τοῦ 1844, πού ἐκπονήθηκε ἀπό τόν Tocqueville καί πού τερατίζει προσωρινά μακρόχρο-νες συζητήσεις ἀναφορικά μέ τά μέσα πού θά ἔκαναν τή φυλακή πιό ἀποτελεσματική. Προγράμματα γιά νά ἐξασφαλιστεῖ ἡ λειτουργία τῆς μηχανῆς-φυλακῆς⁷: προγράμματα γιά τή μεταχείριση τῶν κρατουμένων· πρότυπα γιά τήν ὑλική διευθέτηση τῆς φυλακῆς, πού μερικά ἔμειναν στό στάδιο τοῦ σχεδίου, ὅπως ἐκεῖνα τοῦ Danjou, τοῦ Blouet, τοῦ d' Harou-Romain, ἄλλα πού ἐμφανίζονται σέ ὁδηγίες (ὅπως ἡ ἐγκύκλιος τῆς 9ης Αὐγούστου 1841, σχετικά μέ τήν οἰκοδόμηση τῶν φυλακῶν), καί ἄλλα πού ἐξελίχθηκαν σέ πραγματικές ἀρχιτεκτονικές κατασκευές, ὅπως ἡ Petite Roquette, ὅπου, γιά πρώτη φορά, ὀργανώθηκε στή Γαλλία ἡ φυλάκιση σέ κελλιά.

Σέ ὅλα αὐτά θά πρέπει νά προσθέσουμε διάφορα δημοσιεύματα πού πηγάζουν μάλλον ἄμεσα ἀπό τίς φυλακές καί πού συντάχθηκαν εἴτε ἀπό φιλανθρωπούς, ὅπως ὁ Appert, εἴτε, λίγο ἀργότερα, ἀπό «εἰδικούς» (π.χ. τά «Χρονικά τῆς Charité»⁸), εἴτε ἀκόμα καί ἀπό παλιούς κρατούμενους: ἡ «Pauvre Jacques» στά τέλη τῆς Παλινόρθωσης, ἡ ἡ «Gazette de Sainte-Pélagie» στίς ἀρχές τῆς Ἰουλιανῆς Μοναρχίας⁹.

Ἡ φυλακή δέν πρέπει νά θεωρεῖται θεσμός πού παρέμενε σέ ἀδράνεια, καί πού διάφορες μεταρρυθμιστικές κινήσεις τήν ἀναστάτωναν κατά διαστήματα. Ἡ «θεωρία τῆς φυλακῆς» ἦταν μάλλον ὁ τρόπος τῆς σταθερῆς τῆς ἐφαρμογῆς, παρὰ ἡ ὅποια συμπτωματική κριτική τῆς – ἕνας ἀπό τοὺς ὅρους λειτουργίας τῆς. Ἡ φυλακή ἀποτέλεσε πάντα μέρος ἑνός πεδίου δράσης ὅπου ἀφθονοῦσαν τά σχέδια, οἱ ἐπαναδιευθετήσεις, οἱ πειραματισμοί, οἱ θεωρητικές συζητήσεις, οἱ μαρτυρίες, οἱ ἔρευνες. Γύρω ἀπό τόν θεσμό τῆς φυλακῆς, μιά ἀφάνταστη γονιμότητα, ἕνας ἀπίστευτος ζήλος. Ἡ φυλακή εἶναι, μήπως, μιά σκοτεινή καί ἐγκαταλειμμένη περιοχὴ; Ἡ, μήπως, τό γεγονός ὅτι δέν ἔπαυσαν νά τό ἐπαναλαμβάνουν συνέχεια ἐπὶ δύο αἰῶνες, εἶναι ἡ ἀπόδειξη πὼς δέν πρόκειται γιά κάτι τέτοιο; Μετατρέπομενη σέ νόμιμη τιμωρία, ἐφοδίασε τό παλιό νομικο-πολιτικό ζήτημα μέ τό δικαίωμα κολασμοῦ ὅλων τῶν προβλημάτων, ὅλων τῶν ταραχῶν πού συνδέθηκαν μέ τίς ἐπανορθωτικές τεχνολογίες τοῦ ἀτόμου.

«Ὁλοκληρωμένοι καί αὐστηροί θεσμοί», ἔλεγε ὁ Baltard¹⁰. Ἡ φυλακή πρέπει νά εἶναι ἕνας ἔξαντλητικός πειθαρχικός μηχανισμός. Κι αὐτό, μέ πολλές ἔννοιες: πρέπει νά ἀσχολεῖται μέ ὄλες τίς ὀψεις τοῦ ἀτόμου, μέ τή σωματική ἐκγύμνασή του, τήν κλίση του γιά ἐργασία, τήν καθημερινή του συμπεριφορά, τήν ἠθική του στάση, τίς ἰκανότητές του· ἡ φυλακή – πολύ περισσότερο ἀπό τό σχολεῖο, τό ἐργαστήρι ἢ τόν στρατό, πού ὑπονοοῦν πάντα κάποιαν ἐξειδίκευση – εἶναι «παν-κλαδική». Ἐπί πλέον, ἡ φυλακή δέν ἔχει ἐπαφή μέ τό ἔξωτερικό, οὔτε κενό· δέν διακόπτεται, παρὰ μονάχα ὅταν τό ἔργο της ἔχει ὀλότελα ἐκπληρωθεῖ· ἀδιάλειπτη πρέπει νά εἶναι ἡ ἐπιβολή της πάνω στό ἄτομο: ἀκατάπαυστη πειθαρχία. Τέλος, διαθέτει σχεδόν ἀπόλυτη ἐξουσία πάνω στους κρατούμενους· ἔχει τούς ἐσωτερικούς της μηχανισμούς καταστολῆς καί τιμωρίας: τυραννική πειθαρχία. Ἐντείνει στόν ἀνώτατο βαθμό ὄλες τίς διαδικασίες πού ὑπάρχουν στά ἄλλα πειθαρχικά συστήματα. Πρέπει νά εἶναι ἡ ἰσχυρότερη δυνατή μηχανή, γιά νά κατορθώσει νά ἐπιβάλλει μιά καινούργια μορφή στό διεστραμμένο ἄτομο· τρόπος δράσης της εἶναι ἡ ὀλόπλευρη καταναγκαστική διαπαιδαγώγηση: «Μέ τή φυλάκιση, ἡ κυβέρνηση ἔχει ἀδιαφιλονίκητη ἐξουσία πάνω στήν ἐλευθερία τοῦ ἀτόμου καί στό χρόνο τοῦ κρατουμένου· εὐκολα, λοιπόν, ἀντιλαμβάνεται κανεῖς τή δύναμη τῆς διαπαιδαγώγησης ἡ ὀποία, ὄχι μονάχα γιά μιά καί μόνη μέρα, ἀλλά γιά πολλές μέρες, ἀκόμα καί γιά χρόνια, μπορεῖ νά ρυθμίζει γιά τόν ἄνθρωπο τόν χρόνο τοῦ ὕπνου καί τοῦ ξύπνου, τῆς δραστηριότητος καί τῆς ἀνάπαυσης, τόν ἀριθμό καί τή διάρκεια τῶν γευμάτων, τήν ποιότητα καί τήν ποσότητα τῆς τροφῆς, τή φύση καί τό προϊόν τῆς ἐργασίας, τόν χρόνο τῆς προσευχῆς, τή χρήση τοῦ λόγου, ἀκόμα ὡς καί τῆς σκέψης θά λέγαμε, αὐτῆς τῆς διαπαιδαγώγησης ἡ ὀποία στίς ἀπλές καί σύντομες διαδρομές ἀπό τήν τραπεζαρία ὡς τό ἐργαστήρι, ἀπό τό ἐργαστήρι ὡς τό κελλί, ρυθμίζει τίς κινήσεις τοῦ σώματος, καί πού ἀκόμα καί στίς στιγμές ἀνάπαυσης προσδιορίζει τήν καθημερινή ἐνασχόληση, αὐτῆς τῆς διαπαιδαγώγησης, μέ λίγα λόγια, πού κατακτᾷ τόν ἄνθρωπο στήν ὀλότῆτά του, καθώς καί ὄλες τίς σωματικές καί διανοητικές ἰκανότητές του, ἀκόμα καί τόν ἐλάχιστο χρόνο πού διαθέτει γιά τόν ἑαυτό του¹¹.» Τό ὀλοκληρωμένο αὐτό «μεταρρυθμιστήριον» ἐπιβάλλει μίαν ἀνακωδίκωση τῆς ὕπαρξης ὀλότελα διαφορετική ἀπό τήν καθαρά νομική στέρηση τῆς ἐλευ-

θερίας, δλότελα διαφορετική επίσης από τόν άπλό μηχανισμό τών συμβολικών παραστάσεων πού είχαν κατά νοῦ οί μεταρρυθμιστές τής έποχής τής Ίδεολογίας.

1. - Πρώτο άξίωμα: ή άπομόνωση. Άπομόνωση του κατάδικου σέ σχέση μέ τόν έξω κόσμο, σέ σχέση μέ ό,τι έχει προκαλέσει τήν παράβαση, μέ τίς διάφορες συνενοχές πού τήν έχουν διευκολύνει. Άπομόνωση κάθε κρατούμενου σέ σχέση μέ τούς άλλους. Ή ποινή πρέπει νά είναι όχι μονάχα άτομική, αλλά και έξατομικευτική. Καί αυτό γίνεται μέ δυό τρόπους. Πρώτα άπ' όλα, ή φυλακή πρέπει νά έπινοείται μέ τρόπο ώστε νά έκμηδενίζει ή ίδια τίς δλέθριες συνέπειες πού προκαλεί συγκεντρώνοντας στό ίδιο μέρος κατάδικους πολύ διαφορετικούς: καταστέλλοντας τίς συνωμοσίες και τίς άνταρσίες πού μπορεί νά οργανωθούν, παρεμποδίζοντας τή δημιουργία κάθε ένδεχόμενης συνενοχής και κάθε δυνατότητας έκδιασμού (τή μέρα όπου οί κρατούμενοι θά άπελευθερωθούν), έξουδετερώνοντας τήν άνηθικότητα πού παρουσιάζουν οί «μυστικές έταιρίες» τους. Κοντολογία, ή φυλακή πρέπει νά καταβάλλει κάθε προσπάθεια για νά μή σχηματίζεται ένας όμοιογενής και άλληλέγγυος πληθυσμός άπό τούς κακοποιούς πού είναι εκεί συγκεντρωμένοι: «Τή στιγμή αυτή έχουμε άνάμεσα μας μιάν οργανωμένη κοινωνία άπό έγκληματίες... Αυτοί σχηματίζουν ένα μικρό έθνος μέσα στό μεγάλο Έθνος μας. Όλοι σχεδόν οί άνθρωποι αυτοί γνωρίστηκαν στίς φυλακές ή ξαναδρίσκονται εκεί μέσα. Πρέπει σήμερα νά διαλύσουμε τά μέλη αυτής άκριδώς τής κοινωνίας¹².» Έξάλλου, ή άπομόνωση πρέπει νά άποτελεϊ ένα θετικό όργανο άναμόρφωσης. Μέ τίς σκέψεις πού ύποκινεί, και μέ τίς τύψεις πού αναπόφευχτα θά έπακολουθήσουν: «Ριγμένος στην άπομόνωση, ό κατάδικος στοχάζεται. Μόνος άπέναντι στό έγκλημά του, μαθαίνει νά τό μισεί, και άν ή ψυχή του δέν έχει τελείως διαβρωθει άπό τό κακό, μέσ στην άπομόνωση είναι πού οί τύψεις θά 'ρθουν νά τόν κατακυριεύσουν¹³.» Κι ακόμα, ή άπομόνωση έξασφαλίζει ένα είδος αυτορρυθμισης τής ποινής, και επιτρέπει κάτι σαν αυθόρμητη άτομικοποίηση τής τιμωρίας: όσο περισσότερο ένας κατάδικος είναι ικανός νά σκέφτεται, τόσο περισσότερο νιώθει ένοχος για τό έγκλημά του· αλλά και τόσο περισσότερο οί τύψεις του θά είναι έντονες και ή μοναξιά του βασανιστική· αντίθετα, όταν θά έχει πραγματικά μετανοιώσει, και θά έχει ειλικρινά άποδεχτεί τά άμαρτήματά του, ή

μοναξιά δέν θά εἶναι πιά γι' αὐτόν κάτι τό ἀφόρητο: «Ἔτσι, σύμφωνα μέ τήν ἀξιοθαύμαστη αὐτή πειθαρχία, κάθε νοημοσύνη καί κάθε ἠθικότητα ἐνέχουν οἱ ἴδιες τήν ἀρχή καί τό μέτρο μιᾶς καταστολῆς, πού τό τυχόν ἀνθρώπινο λάθος ἢ σφάλμα δέν εἶναι δυνατόν νά ἀλλοιώσει τή βεβαιότητα καί τήν ἀμετάλλαχτη δικαιοσύνη της... Δέν μοιάζει, στ' ἀλήθεια, σάν τή σφραγίδα μιᾶς θεϊκῆς καί οὐράνιας δικαιοσύνης¹⁴;» Τέλος, καί ἴσως πάνω ἀπ' ὅλα, ἡ ἀπομόνωση τῶν καταδίκων εἶναι ἡ ἀσφαλέστερη ἐγγύηση ὅτι μπορεῖ κανεῖς νά ἀσκεῖ πάνω τους, στόν πιό ἔντονο βαθμό, μιάν ἐξουσία πού δέν εἶναι δυνατόν νά ἀντισταθμιστεῖ ἀπό καμιάν ἄλλη ἐπιρροή· ἡ ἀπομόνωση εἶναι ὁ βασικός ὅρος τῆς ἀπόλυτης ὑποταγῆς: «Μπορεῖ κανεῖς νά φανταστεῖ», ἔλεγε ὁ Charles Lucas, ἀναφερόμενος στό ρόλο τοῦ διευθυντῆ, τοῦ δασκάλου, τοῦ ἱερέα τῶν φυλακῶν, καί τῶν «φιλανθρώπων», ἀναφορικά μέ τόν ἀπομονωμένο κρατούμενο, «μπορεῖ κανεῖς νά φανταστεῖ τήν ἰσχύ τοῦ ἀνθρώπινου λόγου πού παρεμβαίνει στήν τρομαχτική πειθαρχία τῆς σιωπῆς γιά ν' ἀπευθυνθεῖ στήν καρδιά, στήν ψυχή, στήν προσωπικότητα τοῦ ἀνθρώπου¹⁵». Ἡ ἀπομόνωση ἐξασφαλίζει τήν ἰδιαίτερη συνομιλία ἀνάμεσα στόν κρατούμενο καί στήν ἐξουσία πού ἀσκεῖται πάνω του.

Σ' αὐτό ἀκριβῶς τό σημεῖο ἀναφέρεται ἡ συζήτηση πάνω στά δύο ἀμερικανικά συστήματα φυλάκισης, στό σύστημα τῆς Auburn καί στό σύστημα τῆς Φιλαδέλφειας. Στήν πραγματικότητα, ἡ εὐρύτατη αὐτή συζήτηση¹⁶ δέν ἀφορᾷ σέ τίποτ' ἄλλο παρά στήν πραγματοποίηση μιᾶς ἀπομόνωσης πού νά εἶναι ἀπ' ὅλους ἀποδεκτή.

Τό πρότυπο τῶν φυλακῶν τῆς Auburn προβλέπει τό ἀτομικό κελί γιά τή νύχτα, ἐργασία καί γεύματα ἀπό κοινού, ἀλλά μέ τόν ὄρο οἱ κρατούμενοι νά τηροῦν ἀπόλυτη σιγή καί νά μήν τούς ἐπιτρέπεται νά μιλοῦν σέ κανέναν ἄλλον ἐκτός ἀπό τούς φύλακες, καί αὐτό μέ τήν ἄδειά τους καί χαμηλόφωνα. Ἐκδηλῆ ἀναφορά στό μοναστικό πρότυπο· ἀναφορά ἐπίσης στήν πειθαρχία τοῦ ἐργαστηρίου. Ἡ φυλακή πρέπει νά ἀποτελεῖ τόν μικρόκοσμο μιᾶς τέλειαις κοινωνίας, ὅπου τά ἄτομα εἶναι ἀπομονωμένα στήν πνευματική τους ὑπόσταση, ὅπου, ὁμως, ἡ συνάντηση μεταξύ τους γίνεται μέσα σ' ἓνα πλαίσιο αὐστηρά ἱεραρχικό, χωρίς καμιά πλάγια σχέση, ἔτσι ὥστε ἡ ἐπικοινωνία νά μήν μπορεῖ νά γίνεται παρὰ μονάχα κάθετα. Τό πλεονέκτημα τοῦ συστήματος τῆς Auburn.

κατά τούς δπαδούς του, είναι: πρόκειται ἐδῶ γιά μιάν ἀντιγραφή τῆς ἴδιας τῆς κοινωνίας. Ὁ καταναγκασμός ἐξασφαλίζεται μέ ὕλικά μέσα, ἀλλά προπάντων μ' ἕναν κανόνα πού πρέπει ὅλοι νά τόν σέβονται καί πού τόν ἐγγυῶνται ἡ ἐπιτήρηση καί οἱ τιμωρίες. Ἀντί νά κρατοῦνται οἱ κατάδικοι «στά σίδερα, ὅπως τό ἄγριο θηρίο στό κλουδί του», καλύτερο εἶναι νά ἀνακατεύονται μέ τούς ἄλλους, «νά παίρνουν ἀπό κοινοῦ μέρος σέ χρήσιμες ἀσκήσεις, νά ὑποχρεῶνται ἀπό κοινοῦ νά ἀποκτοῦν καλές συνήθειες, νά προλαμβάνεται ἡ μεταδοτικότητα τῶν κακῶν ἠθῶν μέ μιὰ δραστήρια ἐπιτήρηση, ἐξασφαλίζοντάς τους τήν περισυλλογή μέ τόν κανόνα τῆς σιωπῆς· ὁ κανόνας αὐτός συνηθίζει τόν κρατούμενο νά «θεωρεῖ τόν νόμο ὡς ἱερή ἐντολή, πού ἡ παράβασή της προκαλεῖ μιὰ δίκαιη καί νόμιμη τιμωρία¹⁷.» Μ' αὐτόν τόν τρόπο, ἡ ἀπομόνωση, οἱ συγκεντρώσεις χωρίς ἐπικοινωνία ἀνάμεσα στούς κρατούμενους, καθῶς καί ἡ ἐφαρμογή τοῦ νόμου πού ἐξασφαλίζεται ἀπό ἕναν ἀδιάλειπτο ἔλεγχο, πρέπει νά ἐπαναφέρουν τόν ἐγκληματία στόν ἴσιο δρόμο ἐπανακαθιστώντας τον ὡς κοινωνικό ἄτομο: ἔτσι, ὁ ἐγκληματίας ἐκπαιδεύεται σέ μιὰ «ὑπέλιμη καί καρτερική δραστηριότητα¹⁸· ἀναπροσαρμόζεται στίς «συνήθειες τῆς κοινωνικότητας¹⁹».

Στήν ἀπόλυτη ἀπομόνωση – ὅπως αὐτή ἐφαρμόζεται στό σύστημα τῆς Φιλαδέλφειας – ἡ ἐπαναπροσαρμογή τοῦ ἐγκληματία δέν προσδοκᾶται ἀπό τήν ἐπιβολή ἑνός κοινοῦ νόμου, ἀλλά ἀπό τό τί ὑπαγορεύει στό ἄτομο ἡ ἴδια του ἡ συνείδηση, πού μόνη αὐτή μπορεῖ νά τό διαφωτίσει²⁰. «Ὁλομόναχος στό κελλί του, ὁ κρατούμενος ἀντικρῦζει τόν ἑαυτό του· μέ κατασιγασμένα τά πάθη του καί μακριά ἀπό τόν κόσμο πού τόν περιτριγυρίζει, ἀκούει μόνο τή φωνή τῆς συνείδησής του, καί, καθῶς τή συμβουλεύεται, νιώθει νά ξυπνᾶνε μέσα του οἱ ἠθικές ἀρχές πού ποτέ δέν ἐγκαταλείπουν ὀλότελα τήν ἀνθρώπινη καρδιά²¹.» Δέν εἶναι λοιπόν ὁ τυπικός σεβασμός τοῦ νόμου ἢ μόνο ὁ φόβος τῆς τιμωρίας πού θά ἐπηρεάσει τόν κρατούμενο, ἀλλά ἡ ἴδια ἡ φωνή τῆς συνείδησής του. Κάλιο μιὰ συνειδητή ὑποταγή παρά μιὰ ἐπιπόλαιη ἐκπαίδευση· μιὰ ἀλλαγὴ «ἠθικότητας» καί ὄχι συμπεριφορᾶς. Στίς φυλακές τῆς Πενσυλβάνιας τά μόνα ἀναμορφωτικά ὄργανα εἶναι ἡ συνείδηση καί οἱ βουβοὶ τοῖχοι ὅπου αὐτή προσκρούει. Στίς φυλακές τοῦ Cherry Hill, «οἱ τοῖχοι ἀντιπροσωπεύουν τήν τιμωρία τοῦ ἐγκλήματος· στό κελλί, ὁ κρατούμενος ἀντικρῦζει τόν ἑαυτό

του· είναι αναγκασμένος νά ακούει τή φωνή τῆς συνείδησής του». Γι' αὐτό καί ἡ ἐργασία σέ τοῦτες τίς φυλακές εἶναι μάλλον μιά παρηγοριά παρά μιά ὑποχρέωση· δέν εἶναι ἀπαραίτητο οἱ φύλακες νά ἀσκοῦν καταναγκασμούς πού ἐξασφαλίζονται ἀπό τήν ἴδια τήν ὑλικότητα τῶν πραγμάτων, καί, ἐπομένως, τό κύρος τους μπορεῖ νά εἶναι ἀποδεκτό: «Σέ κάθε ἐπίσκεψή του, ὁ φύλακας ἀπευθύνει λίγα ἐγκάρδια λόγια πού ξυπνᾶνε στήν καρδιά τοῦ κρατούμενου μαζί μέ τήν εὐγνωμοσύνη, τήν ἐλπίδα καί τήν παρηγοριά· ὁ κρατούμενος ἀγαπᾷ τόν φύλακά του· καί τόν ἀγαπᾷ γιατί ὁ φύλακας εἶναι γλυκομίλητος καί συμπονετικός. Οἱ τοῖχοι εἶναι τρομαχτικοί, καί ὁ ἄνθρωπος εἶναι καλός²².» Στό κατάκλειστο αὐτό κελλί, στόν προσωρινό αὐτόν τάφο, ὁ μῦθος τῆς ἀνάστασης εὐκόλα ὑλοποιεῖται. Ὑστερα ἀπό τά ζοφερά σκοτάδια καί τή σιωπή, ἡ ἀναγέννηση. Τό δεσμωτήριο τῆς Auburn ἦταν ἡ ἴδια ἡ κοινωνία μέ ὄλο της τόν δυναμισμό. Ἡ φυλακή τοῦ Cherry Hill ἀντιπροσωπεύει τή ζωή πού καταλύεται καί ξαναρχίζει. Ὁ καθολικισμός υἰοθετεῖ ἀμέσως στά κηρύγματά του τήν τεχνική αὐτή τῶν κουάκερων: «Γιά μένα, τά κελλιά σας δέν εἶναι τίποτ' ἄλλο παρά τάφοι φρικτοί, ὅπου, ἀντί γιά σκουλήκια, οἱ τύψεις καί ἡ ἀπελπισία σᾶς κατατρῶνε καί κάνουν τήν ὑπαρξή σας μιά πρόωρη κόλαση. Ὅμως... αὐτό πού γιά ἕναν ἄθεο φυλακισμένο δέν εἶναι τίποτ' ἄλλο παρά μόνο ἕνας τάφος, ἕνα ἀποτρόπαιο ὄστεοφυλάκιο, μετατρέπεται, γιά τόν ἀληθινά χριστιανό κρατούμενο σέ πραγματικό λίκνο τῆς μακάριας ἀθανασίας²³.»

Σέ ἀντιπαράθεση μέ τά δύο αὐτά πρότυπα, παρεμβάλλεται ὀλόκληρη σειρά ἀπό συγκρουόμενες γνώμες: θρησκευτικές (μήπως, ἡ μετάνοια θά πρέπει νά εἶναι τό κυριότερο στοιχεῖο τοῦ σωφρονισμοῦ;), ἰατρικές (μήπως προκαλεῖ τρέλα ἡ αὐστηρή ἀπομόνωση;), οἰκονομικές (τί εἶναι τό λιγότερο δαπανηρό;), ἀρχιτεκτονικές καί διοικητικές (ποιά μορφή φυλακῆς ἐξασφαλίζει τήν πιό ἀποτελεσματική ἐπιτήρηση;). Γι' αὐτό, φυσικά, καί ἡ πολεμική δάσταξε χρόνια. Ἀλλά ἐκεῖνο πού βρισκόταν στό κέντρο τῶν συζητήσεων, καί τίς ὑποκινούσε, ἦταν ὁ κύριος σκοπός τῆς φυλάκισης: ἡ καταναγκαστική ἐξατομίκευση, μέ τή διακοπή κάθε σχέσης πού δέν θά ἐλεγχόταν ἀπό τήν ἐξουσία, ἢ πού δέν θ' ἀκολουθοῦσε τήν ἱεραρχία.

2. – «Ἡ ἐναλλαγή ἐργασίας καί γευμάτων ἀκολουθεῖ τόν κατάδικο ὡς τήν ὥρα τῆς βραδινῆς προσευχῆς· καί τότε ὁ ὕπνος τοῦ

προσφέρει μιάν ευχάριστη ανάπαυση, πού δέν τήν ταράζουν οί φαντασιώσεις μιᾶς παράλογης σκέψης. Ἔτσι περνᾶνε οί ἕξι μέρες τῆς ἑβδομάδας. Καί ἀκολουθοῦνται ἀπό μιά ἡμέρα ἀφιερωμένη ἀποκλειστικά στήν προσευχή, στή διδασχὴ καί σέ ψυχοσωτήριους στοχασμούς. Μ' αὐτόν τόν τρόπο, περνᾶνε διαδοχικά οί ἑβδομάδες, οί μῆνες, τά χρόνια· μ' αὐτόν τόν τρόπο ὁ φυλακισμένος πού, ὅταν εἶχε ἐγκλειστεῖ στό ἴδρυμα, ἦταν ἕνας ἄστατος ἄνθρωπος πού πίστευε μονάχα στήν ἀνομία καί κατάστρεφε τή ζωή του μέ τίς κακές του πράξεις, ὠθούμενος τώρα ἀπό συνήθειες ἀρχικά ἐξωτερικές ἀλλά σύντομα μεταβαλλόμενες σέ δεύτερη φύση, ἐξοικειώνεται τόσο πολύ μέ τήν ἐργασία καί τίς χαρές πού αὐτή προσφέρει, ὥστε ἂν μιά σοφὴ διδασκαλία κατορθώσει νά στρέψει κατά τι τήν ψυχὴ του πρὸς τή μετάνοια, θά μπορέσει νά ἐκτεθεῖ μέ περισσότερη ἐμπιστοσύνη σέ πειρασμούς πού ἀναπόφευχτα θά ὀρθωθοῦν στό δρόμο του, ὅταν ἀποκτήσει ξανά τήν ἐλευθερία του²⁴.» Ἡ ἐργασία, μαζί μέ τήν ἀπομόνωση, θεωρεῖται παράγοντας τῆς μεταμόρφωσης πού ἡ φυλακὴ ἔχει σάν σκοπό. Κι αὐτό φαίνεται κιόλας στὸν Κώδικα τοῦ 1808: «Ἄν στόχος τῆς ἐπιβαλλόμενης ἀπὸ τὸν νόμο ποινῆς εἶναι ἡ ἐπανόρθωση τοῦ ἐγκλήματος, στόχος τῆς εἶναι ἐπίσης καί ἡ ἀναμόρφωση τοῦ ἐνόχου· καί ὁ διπλὸς αὐτὸς στόχος θά ἐκπληρωθεῖ ἂν ὁ κακοποιὸς ξεφύγει ἀπὸ τήν ὀλέθρια αὐτὴ φυγοπονία πού ὄχι μονάχα τὸν ἔχει ρίξει στή φυλακὴ, ἀλλά καί τὸν ἀκολουθεῖ ἐκεῖ γιὰ νά τὸν ὀδηγήσει στήν πιὸ ἐπονεϊδιστὴ διαφθορά²⁵.» Ἡ ἐργασία δέν συμπληρώνει οὔτε καί μειριάζει τὸ καθεστῶς τῆς κράτησης: εἴτε πρόκειται γιὰ καταναγκαστικά ἔργα, εἴτε γιὰ κάθειρξη, εἴτε γιὰ ἀπλὴ φυλάκιση, ὁ νομοθέτης θεωρεῖ τήν ἐργασία μιᾶν ἀναγκαιότητα. Ἀλλὰ αὐτὴ εἰδικὰ ἡ ἀναγκαιότητα δέν εἶναι ἐκείνη πού ἀναφέρεται ἀπὸ τοὺς μεταρρυθμιστὲς τοῦ 18ου αἰῶνα, πού θέλαν νά τήν παρουσιάσουν σάν παράδειγμα γιὰ τὸ κοινό, ἢ σάν μιᾶ ἐπανόρθωση ὠφέλιμη γιὰ τήν κοινωνία. Στὸ καθεστῶς τῶν φυλακῶν, ἡ σχέση ἀνάμεσα στήν ἐργασία καί στήν τιμωρία εἶναι ὀλότελα διαφορετικοῦ τύπου.

Ἡ πολεμικὴ πού ἔφτασε στό ἀποκορύφωμά της τήν ἐποχὴ τῆς Παλινόρθωσης καί τῆς Ἰουλιανῆς Μοναρχίας, ἐπέτρεψε νά ἐρμηνευθεῖ ὁ ρόλος πού ἀποδίνεται στήν ποινικὴ ἐργασία. Καί πρῶτα ἀπ' ὄλα συζήτηση γιὰ τήν ἀμοιβή. Ἡ ἐργασία τῶν κρατουμένων πληρωνόταν στὴ Γαλλία. Τὸ πρόβλημα ἦταν: ἂν ἀμείβεται ἡ ἐρ-

γασία στή φυλακή, αυτό σημαίνει πώς, στήν πραγματικότητα, αυτή δέν αποτελεί μέρος τής ποινής· καί επομένως ό κρατούμενος μπορεί νά τήν άρνηθει. 'Επί πλέον, τό κέρδος ανταμείβει τήν επιδεξιότητα του εργατή καί όχι τή μετάνοια του ένόχου: «Τά χειρότερα υποκείμενα είναι σχεδόν παντού οί πιό επιδέξιοι εργάτες· είναι αυτοί πού αμείβονται καλύτερα, καί, επομένως, οί πιό ίταμοί καί οί πιό άμετανόητοι²⁶.» 'Η συζήτηση, πού δέν είχε ποτέ πραγματικά τερματιστεί, επαναλαμβάνεται μέ μεγαλύτερη ζωηρότητα γύρω στά 1840-1845: εποχή οικονομικής κρίσης, εποχή εργατικών ταραχών, κι ακόμα εποχή όπου αρχίζει νά αποκρυσταλλώνεται ή αντίθεση ανάμεσα στον εργατή καί στον εγκληματία²⁷. Ξεσπάνε άπεργίες διαμαρτυρίας ένάντια στά εργαστήρια των φυλακών: όταν κάποιος βιομήχανος του Chaumont, κατασκευαστής γαντιών, κατορθώνει νά πάρει άδεια για νά οργανώσει ένα εργαστήρι στή φυλακή του Clairvaux, οί εργάτες διαμαρτύρονται, δηλώνουν πώς ή εργασία τους ατιμάστηκε, καταλαμβάνουν τό εργοστάσιο καί αναγκάζουν τόν βιομήχανο νά παραιτηθει από τό σχέδιό του²⁸. 'Οργανώνεται ακόμα καί ολόκληρη καμπάνια στον εργατικό τύπο: κατακρίνεται ή κυβέρνηση γιατί ευνοεί τήν ποινική εργασία για νά ρίξει τό «ελεύθερο» μεροκάματο των εργατών· επισημαίνεται ότι οί δυσμενείς επιπτώσεις των εργαστηρίων των φυλακών γίνονται ακόμα πιό αισθητές στις γυναίκες, γιατί τίς στερούν από κάθε εργασία, τίς σπρώχνουν στήν πορνεία, καί, κατά συνέπεια, στή φυλακή, όπου οί ίδιες αυτές γυναίκες, πού δέν έβρισκαν δουλειά όταν ήταν ελεύθερες, συναγωνίζονται τώρα εκείνες πού ακόμα εργάζονται²⁹. σημειώνεται ότι επιφυλάσσονται για τούς κρατούμενους οί λεπτότερες εργασίες – «οί λωποδύτες εκτελούν ευχάριστα εργασίες πιλοποιίας καί επιπλοποιίας», ενώ ό εργατής-πιλοποιός μένει άνεργος καί αναγκάζεται νά πάει «στά ανθρώπινα σφαγεία νά παρασκευάζει στουπέτσι για δυό φράγκα τήν ήμέρα³⁰». κατηγορούνται ακόμα οί φιλανθρωπικές οργανώσεις επειδή φροντίζουν ιδιαίτερα για τίς συνθήκες δουλειās των κρατουμένων, καί παραμελούν εκείνες του ελεύθερου εργατή: «Είμαστε βέβαιοι πώς αν οί φυλακισμένοι επεξεργάζονταν τόν ύδραργυρο, για παράδειγμα, ή επιστήμη θά ανακάλυπτε πολύ πιό γρήγορα τά μέσα νά προστατεύσει τούς εργαζόμενους από τίς επικίνδυνες αναθυμιάσεις του: “Οί καημένοι κατάδικοι!” θά έλεγε εκείνος πού άδιαφορεί όλοτελα για τούς

ἐργάτες-ἐπιχρυσωτές. Τί τά θέλετε; πρέπει κανείς νά σκοτώσει ἢ νά κλέψει γιά νά προσελκύσει τή συμπόνοια ἢ τό ἐνδιαφέρον.» Ὑποστηρίζεται ἐπίσης πάνω ἀπ' ὅλα, πῶς ἂν ἡ φυλακή δείχνει τάσεις νά μετατραπεί σέ ἐργαστήρι, πολύ γρήγορα οἱ Ἀρχές θά στέλνουν σ' αὐτήν τούς ἐπαίτες καί τούς ἀνεργούς, ἀνασυσταίνοντας ἔτσι τά παλιά γενικά νοσοκομεία τῆς Γαλλίας ἢ τά πτωχοκομεία τῆς Ἀγγλίας³¹. Ὑπῆρξαν ἀκόμα, ἰδίως, ὅταν ψηφίστηκε ὁ νόμος τοῦ 1844, ὑπομνήματα καί ἐπιστολές: σ' ἓνα ἀπό αὐτά τά ὑπομνήματα, πού ἀπορρίφθηκε ἀπό τό Κοινοβούλιο τοῦ Παρισιοῦ, ὑποστηριζόταν ὅτι «εἶναι ἀπάνθρωπο νά προτείνονται δολοφόνοι, ἐγκληματίες, λωποδύτες, γιά ἐργασίες πού εἶναι σήμερα ἡ ζωὴ χιλιάδων ἐργατῶν». «Ἡ Βουλὴ προτίμησε τόν Βαραβᾶ ἀντί γιά μᾶς³²». ἤρισμένοι τυπογράφοι ἀπευθύνουν ἓνα γράμμα στόν ὑπουργό ὅταν μαθαίνουν πῶς ἰδρύθηκε τυπογραφεῖο στίς κεντρικές φυλακές τοῦ Melun: «Πρέπει νά διαλέξετε ἀνάμεσα σέ ἀπόβλητους τῆς κοινωνίας, δίκαια καταδικασμένους ἀπό τόν νόμο, καί σέ πολίτες πού θυσιάζουν τή ζωὴ τους μέσα στήν αὐταπάρηση καί στήν ἐντιμότητα, γιά νά συντηρήσουν τίς οἰκογένειές τους καί νά συμβάλλουν στήν εὐμάρεια τῆς πατρίδας τους³³.»

Ὡστόσο, σέ ὅλες αὐτές τίς διαμαρτυρίες, ἡ κυβέρνηση καί ἡ διοίκηση ἀπαντοῦν μέ τόν ἴδιο στερεότυπο τρόπο: ἡ ἐργασία τῶν κρατουμένων δέν εἶναι δυνατόν νά κατακρίνεται γιά τήν ἐνδεχόμενη ἀνεργία πού θά προκαλοῦσε· ἡ ἐργασία αὐτὴ δέν μπορεῖ νά ἔχει σοβαρές ἐπιπτώσεις πάνω στήν οἰκονομία, ἀφοῦ ἀπασχολεῖ ἐλάχιστα ἄτομα καί ἡ ἀπόδοσή της εἶναι μηδαμινή. Ἡ χρησιμότητά της αὐτὴ καθεαυτὴ δέν βασίζεται στήν παραγωγή, ἀλλά στά ἀποτελέσματά της πάνω στόν ἀνθρώπινο μηχανισμό. Ἡ ἐργασία εἶναι τό βασικό στοιχεῖο τῆς τάξης καί τῆς ὁμαλότητας· μέ τίς χαρακτηριστικές της ἀπαιτήσεις, μεταβιβάζει, μέ ἀνεπαίσθητο τρόπο, στοὺς κρατουμένους τίς διάφορες μορφές μιᾶς αὐστηρῆς ἐξουσίας· ἐπιβάλλει στά σώματα κανονικές κινήσεις, ἀποκλείει τήν ἀναταραχὴ καί τήν ἀναστάτωση, ἐγκαθιστᾷ μίαν ἱεραρχία καί μίαν ἐπιτήρηση πού εἶναι πρόθυμα ἀποδεκτές, καί πού χαρίζονται θαύματα στή συμπεριφορὰ τῶν καταδίκων ἐπειδὴ ἀποτελοῦν μέρος τῆς λογικῆς της: μέ τήν ἐργασία «ὁ κανόνας εἰσδύει στή φυλακὴ, ἐπιβάλλεται χωρὶς δυσκολία, χωρὶς τή χρῆση κατασταλτικῶν ἢ βίαιων μέσων. Μέ τήν ἀπασχόληση, ὁ κρατούμενος

ἀποκτᾶ συνήθειες τάξης καὶ ὑπακοῆς· ἀπὸ ὀκνηρὸς πού ἦταν, γίνεται τώρα φιλόπρονος καὶ δραστήριος... καὶ μέ τὸν καιρὸ, βρίσκει στήν κανονικὴ λειτουργία τοῦ ἰδρύματος, στίς χειρονακτικὲς ἐργασίες πού τοῦ ἐπιβάλλονται... ἓνα ἀποτελεσματικὸ φάρμακο ἐνάντια στίς ἐκτροπές τῆς φαντασίας του³⁴.» Ἡ ποινικὴ ἐργασία, αὐτὴ καθεαυτὴ, πρέπει νά νοεῖται σάν μηχανισμὸς πού μεταβάλλει τὸν βίαιο, ἀγαλήγευτο, ἀπερίσκεπτο κρατούμενο σέ ἓνα ἐξαρτήμα πού παίζει τὸ ρόλο του μέ ἀπόλυτὴ ἀκριβεία. Ἡ φυλακὴ δέν εἶναι ἐργαστήρι· εἶναι, πρέπει νά εἶναι, μιὰ μηχανή πού οἱ κρατούμενοι-ἐργάτες ἀποτελοῦν ταυτόχρονα καὶ τὰ ἐξαρτήματα καὶ τὰ προϊόντα τῆς· ἡ φυλακὴ «ἀπασχολεῖ» τοὺς κρατούμενους καὶ αὐτὸ γίνεται «ἀδιάλειπτα, ἔστω καὶ μέ μοναδικὸ σκοπὸ νά γεμίζει τίς ὥρες τους. Ὅταν τὸ σῶμα κινεῖται, ὅταν τὸ πνεῦμα προσηλώνεται σ' ἓνα καθορισμένο ἀντικείμενο, οἱ δυσάρεστες ιδέες ἀπομακρύνονται καὶ ἡ γαλήνη πλημμυρίζει ξανά τὴν ψυχὴ³⁵.» Ἄν, σέ τελευταία ἀνάλυση, ἡ ἐργασία στή φυλακὴ ἔχει κάποιον οἰκονομικὸ ἀποτέλεσμα, αὐτὸ εἶναι τὸ ὅτι παράγει μηχανοποιημένα ἄτομα, σύμφωνα μέ τοὺς γενικά ἀποδεκτοὺς κανόνες μιᾶς διομηχανικῆς κοινωνίας: «Ἡ ἐργασία εἶναι ἡ θεῖα πρόνοια τῶν σύγχρονων λαῶν· ἀναπληρώνει τὴν ἠθικὴ, γεμίζει τὰ κενὰ τῆς πίστεως, καὶ θεωρεῖται βάση κάθε ἀρετῆς. Ἡ ἐργασία ἔπρεπε ἀπαραίτητα νά εἶναι ἡ θρησκεία τῶν φυλακῶν. Σέ μιὰ κοινωνία-μηχανή, ἐπιβάλλονταν ἀναμορφωτικά μέσα καθαρὰ μηχανικά³⁶.» Κατασκευὴ λοιπὸν ἀτόμων-μηχανῶν, ἀλλὰ καὶ προλετᾶριων· πράγματι, ὅταν «μόνο ἀγαθὸ πού διαθέτεις εἶναι τὰ χέρια σου», δέν μπορεῖς νά ζῆσεις παρὰ μονάχα μέ τὸ «προϊόν τῆς ἐργασίας σου, μέ τὴν ἄσκηση ἑνὸς ἐπαγγέλματος, ἢ μέ τὸ προϊόν τῆς ἐργασίας τῶν ἄλλων, μέ τὸ ἐπάγγελμα τῆς κλεψιάς»· ἐπομένως, ἂν ἡ φυλακὴ δέν ἀνάγκαζε τοὺς κακοποιούς νά ἐργάζονται, θά ἀποκαθιστοῦσε στὸν ἴδιο τὸν θεσμὸ τῆς καὶ μέ τὸ πλάγιο μέσο τῆς φορολογίας τὴν κατακράτηση μέρους τοῦ προϊόντος τῆς ἐργασίας τῶν μὲν πρὸς ὄφελος ὀρισμένων ἄλλων: «Τὸ ζήτημα τῆς ὀκνηρίας παρουσιάζεται μέ τὸν ἴδιο τρόπο ὅπως καὶ στήν κοινωνία: οἱ κρατούμενοι θά ἔπρεπε νά ζοῦν ἀπὸ τὴν ἐργασία τῶν ἄλλων, ἂν δέν συντηροῦνταν ἀπὸ τὴ δική τους ἐργασία³⁷.» Ἡ ἐργασία πού ἐπιτρέπει στὸν κατάδικον νά ἐξασφαλίσῃ τὰ πρὸς τὸ ζῆν, μετατρέπει τὸν κλέφτη σέ εὐπειθῆ ἐργάτη. Κι ἐδῶ ἀκριδῶς ἀναφαίνεται ἡ χρησιμότητα μιᾶς ἀμοιβῆς τῆς ποινικῆς ἐργασίας· ἐπιβάλλει

στόν κρατούμενο τήν «ἠθική» μορφή τοῦ μισθοῦ ὡς ὄρου ἀπαραιτήτου γιά τήν ὕπαρξή του. Ὁ μισθός προκαλεῖ τήν «ἀγάπη καί τή συνήθεια» τῆς ἐργασίας³⁸. γεννᾷ στούς κακοποιούς αὐτούς, πού ἀγνοοῦν τή διαφορά ἀνάμεσα στό δικό μου καί στό δικό σου, τό αἶσθημα τῆς ιδιοκτησίας – τῆς ιδιοκτησίας «πού κέρδισες μέ τόν ἰδρώτα τοῦ προσώπου σου³⁹· τούς διδάσκει ἀκόμα – σ' αὐτούς πού ἔχουν ζήσει μέσα στήν ἀκολασία – τήν προνοητικότητα, τήν ἀποταμίευση, τή σκέψη γιά τό αὔριο⁴⁰. τέλος, προτείνοντας τό μέτρομα τῆς ἐργασίας τοῦ κρατούμενου, ἡ ἀμοιβή ἐπιτρέπει τήν ποσοτική ἐρμηνεῖα τοῦ ζήλου του καί τῆς προσόδου τῆς ἀναμόρφωσης του⁴¹. Ἡ ἀμοιβή τῆς ποινικῆς ἐργασίας δέν πληρώνει μιᾶ παραγωγή· λειτουργεῖ σάν κινητήρια δύναμη καί μέτρο τῆς ἀτομικῆς μεταμόρφωσης: πλάσμα δικαίου, ἀφοῦ δέν ἀντιπροσωπεύει τήν «ἐλεύθερη» προσφορά τῆς ἐργατικῆς δύναμης, ἀλλά μιάν ἔντεχνη ἐπινόηση πού, στίς σωφρονιστικές τεχνικές, θεωρεῖται ἀποτελεσματική.

Ποιά εἶναι ἡ χρησιμότητα τῆς ποινικῆς ἐργασίας; Ὁχι δέδαια τό κέρδος· οὔτε κἀν ἡ διαμόρφωση μιᾶς χρήσιμης ἐπιδεξιότητας· ἀλλά ἡ σύσταση μιᾶς σχέσης ἐξουσίας, μιᾶς οἰκονομικῆς μορφῆς κενῆς, ἐνός σχήματος τῆς ἀτομικῆς ὑποταγῆς καί τῆς προσαρμογῆς της σ' ἓνα σύστημα παραγωγῆς.

Ἡ τελειότερη εἰκόνα τῆς ἐργασίας στή φυλακή: τό ἐργαστήρι τῶν γυναικῶν στό Clairvaux · ἡ σιωπηρή ἀκρίβεια τῆς ἀνθρώπινης μηχανῆς ταυτίζεται ἐδῶ μέ τούς αὐστηροῦς κανονισμούς τῆς μονῆς: «Μιά ἀδελφή κάθεται στήν ἔδρα, καί ἀπό πάνω της, στόν τοίχο, κρέμεται ἓνας Ἐσταυρωμένος· μπροστά της, σέ δύο σειρές, οἱ φυλακισμένες ἐκτελοῦν τό ἔργο πού τούς ἔχει ἐπιβληθεῖ, καί καθῶς τό ράψιμο εἶναι, σχεδόν ἀποκλειστικά, ἡ δουλειά τους, βασιλεύει ἀπόλυτη σιωπή... Θά ἔλεγε κανεῖς πῶς μέσα στίς αἰθουσες αὐτές τά πάντα ἐκφράζουν τή μετάνοια καί τόν ἐξιλασμό. Αὐθόρμητα ὁ νοῦς μας στρέφεται στόν καιρό τῶν συνηθειῶν αὐτῆς τῆς ἀρχαίας διαμονῆς· θυμόμαστε αὐτούς τούς ἐθελουσίως μετανοοῦντες πού κλείνονταν σ' αὐτό ἀποχαιρετώντας γιά πάντα τά ἐγκόσμια⁴².»

3. – Ὅμως, ἡ φυλακή πάει πέρα ἀπό τήν ἀπλή στέρηση τῆς ἐλευθερίας μ' ἓναν τρόπο πολύ σημαντικό. Τείνει νά μετατραπῆ σέ ὄργανο μετασχηματισμοῦ τῆς ποινῆς: ὄργανο πού, ἐπιφορτισμένο μέ τήν ἐκτέλεση τῆς δικαστικῆς ἀπόφασης, ἔχει τό δικαίω-

μα νά τροποποιήσει, ως ένα σημείο τουλάχιστον, τήν αρχή στήν όποία αὐτή βασίζεται. Ἐσφαλῶς, τό «δικαίωμα» αὐτό δέν δόθηκε στόν θεσμό τῆς φυλάκισης στόν 19ο αἰώνα, οὔτε καί στόν 20ό, παρά μονάχα μέ ἀποσπασματική μορφή (μέ τόν πλάγιο δρόμο τῆς ὑπό ὄρους ἀπελευθέρωσης, τῆς ἡμι-ἀπελευθέρωσης, τῆς ὀργάνωσης φυλακῶν-σωφρονιστηρίων). Πρέπει, ὁμως, νά σημειώσουμε πῶς τό δικαίωμα αὐτό ἀπαιτήθηκε πολύ νωρίς ἀπό τοῦς ὑπεύθυνους τῆς διοίκησης τῶν φυλακῶν, ὡς ὄρος ἀπαραίτητος τῆς καλῆς λειτουργίας τῆς φυλακῆς, καί τῆς ἀποτελεσματικότητάς της στό ἀναμορφωτικό ἔργο πού ἡ ἴδια ἢ δικαιοσύνη τῆς ἐμπιστεύεται.

Ἐς πάροιν, λογουχάρη, τῆ διάρκεια τῆς ποινῆς: ἐπιτρέπει νά ὀριστοῦν οἱ ποινές μέ ποσοτική ἀκρίβεια, νά κλιμακωθοῦν ἀνάλογα μέ τίς περιστάσεις, καί νά δοθεῖ στή νόμιμη τιμωρία ἡ λιγότερο ἢ περισσότερο διευκρινισμένη μορφή μιᾶς ἀμοιβῆς· κινδυνεύει ὁμως νά χάσει κάθε ἀναμορφωτική ἀξία, ἂν σταθεῖ ὀριστικά στό ἐπίπεδο τῆς δικαστικῆς κρίσης. Ἡ διάρκεια τῆς ποινῆς δέν πρέπει νά ἀποτελεῖ τό μέτρο τῆς «ἀνταλλακτικῆς ἀξίας» τῆς παράδοσης· πρέπει νά προσαρμόζεται στή «χρήσιμη» μεταμόρφωση τοῦ κρατούμενου κατά τήν ἐκτέλεση τῆς καταδίκης του. Ὁχι ἕνας χρόνος-μέτρο, ἀλλά ἕνας χρόνος σκοπός. Ἐντί τῆς μορφῆς τῆς ἀμοιβῆς, τῆ μορφή τῆς ἐπίδρασης. «Ὁπως ὁ προνοητικός γιατρός σταματᾷ τῆ φαρμακευτική ἀγωγή ἢ τήν ἐξακολουθεῖ ἀνάλογα μέ τό ἂν ὁ ἄρρωστος του ἔχει ὀλοτέλα θεραπευθεῖ, ἔτσι καί στήν πρώτη ἀπό τίς δύο αὐτές ὑποθέσεις, ὁ ἐξιλασμός θά πρέπει νά τερματίζεται ὅταν ὁ κρατούμενος ἔχει φτάσει στόν πλήρη συνεισιμό· γιατί, στήν περίπτωση αὐτή, ἡ κράτηση καταντᾷ ἀνώφελη, καί, συνακόλουθα, ἀπάνθρωπη γιά τόν μεταμελημένο, ἀλλά καί δαπανηρή γιά τό Κράτος⁴³.» Ἡ ὀρθή διάρκεια τῆς ποινῆς πρέπει λοιπόν νά ποικίλλει ὄχι μονάχα ἀνάλογα μέ τήν πράξη καί τίς συνθήκες στίς ὀποίες ἔγινε, ἀλλά καί μέ τῆ συγκεκριμένη ἐξέλιξη τῆς ποινῆς αὐτῆς καθεαυτῆς. Μέ ἄλλα λόγια, ἂν ἡ ποινή πρέπει νά ἐξατομικεύεται, αὐτό δέν πρέπει νά γίνεται μέ ἀφετηρία τό ὑποκείμενο-παραβάτη – νομικό ὑποκείμενο τῆς πράξης του, ὑπεύθυνο ὑποκείμενο τοῦ ἀδικήματος –, ἀλλά μέ ἀφετηρία τό τιμωρούμενο ὑποκείμενο, ἀντικείμενο ἐλεγχόμενης πρὸς μεταμόρφωση ὕλης, μέ τό ὑπό κράτηση ὑποκείμενο τό ἐνσωματωμένο στό σύστημα τῆς φυλακῆς, πού τό μετατρέπει ἢ πού

του ἀντιστέκεται. «Μόνος σκοπός εἶναι νά ἀναμορφωθεῖ ὁ κακοποιός. Μιά πού ἡ ἀναμόρφωση αὐτή ἔχει τερματιστεῖ, ὁ ἐγκληματίας πρέπει νά ξαναγυρίσει στήν κοινωνία⁴⁴.»

Ἡ ποιότητα καί τό περιεχόμενο τῆς κράτησης δέν θά ἔπρεπε νά καθορίζονται, οὔτε αὐτά, μόνο ἀπό τή φύση τῆς παράβασης. Ἡ νομική σοβαρότητα ἑνός ἐγκλήματος δέν πρέπει νά θεωρεῖται μονοσήμαντο στοιχεῖο, πού σύμφωνα μ' αὐτό θά κριθεῖ ἂν ὁ κατὰδικος εἶναι ἐπιδεκτικός ἀναμόρφωσης ἢ ὄχι. Καί ἰδιαίτερα, ἡ διάκριση ἀνάμεσα στό ἐγκλημα καί στό πλημμέλημα πού, σύμφωνα μέ τόν κώδικα, ἀντιστοιχεῖ στή διάκριση ἀνάμεσα στή φυλάκιση καί τήν κάθειρξη καί στά καταναγκαστικά ἔργα, δέν εἶναι δυνατόν νά λειτουργήσῃ μέ ὄρους ἀναμόρφωσης. Αὐτή εἶναι ἡ σχεδόν ὁμόφωνη γνώμη πού διατυπώθηκε ἀπό τούς διευθυντές τῶν Κεντρικῶν Φυλακῶν, σύμφωνα μέ μιᾶ ἔρευνα πού διενεργήθηκε ἀπό τό ὑπουργεῖο στά 1836: «Οἱ κακοποιοί εἶναι συνήθως οἱ πῖο διεστραμμένοι.... Ἀνάμεσα στούς ἐγκληματίες μπορεῖ κανεῖς νά συναντήσῃ πολλούς ἀνθρώπους πού ὑπέκυψαν στή βιαιότητα τοῦ πάθους των ἢ στίς ἀνάγκες μιᾶς πολυάριθμης οἰκογένειας.» «Ἡ συμπεριφορά τῶν ἐγκληματιῶν εἶναι πολύ καλύτερη ἀπό ἐκείνη τῶν κακοποιῶν· οἱ πρῶτοι εἶναι πῖο ὑποταγμένοι, πῖο ἐργατικοί ἀπό τούς δεύτερους, πού, σέ γενικές γραμμές, εἶναι λωποδύτες, ἀκόλαστοι καί φυγόπονοι⁴⁵.» Ἀπό αὐτό προκύπτει καί ἡ ἄποψη, ὅτι ἡ ποινική αὐστηρότητα δέν πρέπει νά εἶναι ἀπευθείας ἀνάλογη μέ τήν ποινική σημασία τῆς πράξης τοῦ κατὰδικου. Οὔτε καί νά εἶναι προκαθορισμένη μιᾶ γιά πάντα.

Ὡς ἀναμορφωτική ἐπιχείρηση, ἡ φυλάκιση ἔχει τίς δικές της ἀπαιτήσεις καί τά δικά της παθήματα. Τά δικά της ἀποτελέσματα εἶναι ἐκεῖνα πού θά προσδιορίσουν τά στάδια της, τίς προσκαιρες ἐπιδεινώσεις της, τίς διαδοχικές της ἀνακουφίσεις – αὐτό πού ὁ Charles Lucas ἀποκαλοῦσε «τήν κινητή κατάταξη τῆς ἠθικότητας τῆς καταδίκης». Πολλές προσπάθειες ἔγιναν στή Γαλλία γιά νά υἱοθετηθεῖ τό προοδευτικό σύστημα πού ἐφαρμόστηκε στή Γενεύη ἀπό τά 1825⁴⁶. Μέ τή μορφή, λογουχάρη, τῶν τριῶν τμημάτων: τό τμήμα τῆς δοκιμασίας γιά ὄλους τούς κρατούμενους, τό τμήμα τῆς τιμωρίας, καί τό τμήμα τῆς ἀνταμοιβῆς γι' αὐτούς πού βρῖσκονται στό δρόμο τῆς βελτίωσης⁴⁷. Ἡ ἀκόμα μέ τή μορφή τῶν τεσσάρων φάσεων: περίοδος ἐκφοβισμοῦ (στέρησης ἐργασίας καί στέρησης κάθε ἐσωτερικῆς ἢ ἐξωτερικῆς ἐπαφῆς)· περιο-

δος εργασίας (απομόνωση, αλλά και εργασία πού, ύστερα από τή φάση τής αναγκαστικής αεργίας, θά γίνει αποδεκτή σάν ευεργέτημα)· περίοδος ήθικης διδασκαλίας (λίγο πολύ συχνές «συνδιαλέξεις» μέ τούς διευθυντές και μέ τούς επίσημους επισκέπτες)· περίοδος τής από κοινού εργασίας⁴⁸. Ήν και, καταρχήν, ή ποινή προέρχεται πράγματι από μιά δικαστική απόφαση, ή ρύθμισή της, ή ποιότητά της και ή αυστηρότητά της πρέπει νά εξαρτιόνται από έναν αυτόνομο μηχανισμό πού ἐλέγχει τά ἀποτελέσματα τής τιμωρίας στόν ίδιο τό χώρο ὅπου πραγματοποιοῦνται. Ένα ὁλόκληρο καθεστώς ἀπό τιμωρίες και ἀνταμοιβές πού δέν εἶναι ἀπλῶς ἕνας τρόπος νά γίνεται σεβαστός ὁ κανονισμός τής φυλακῆς, ἀλλά και νά ἀποδειχθεῖ ἀποτελεσματική ή δράση τής φυλακῆς πάνω στούς κρατούμενους. Καί αὐτό τό παραδέχεται πολλές φορές και ή ἴδια ή δικαστική ἀρχή: «Δέν πρέπει – ἀποφάνθηκε ὁ Ἄρειος Πάγος, ὅταν τόν συμβουλευτήκαν ἀναφορικά μέ τό σχέδιο νόμου γιά τίς φυλακές – νά ἐκπλήσεται κανείς μέ τήν ἰδέα ὅτι θά μπορούσαν νά παραχωρηθοῦν διάφορες ἀμοιβές, ὅπως, λογουχάρη, ἕνα μεγαλύτερο μέρος ἀπό τό ποσό πού ἔχει κερδίσει ἕνας κρατούμενος μέ τήν εργασία του, ἢ ή καλύτερη διατροφή του, ἢ ἀκόμα ή μείωση τής ποινῆς του. Γιατί, ἂν κάτι μπορεῖ νά ξυπνήσει στόν κρατούμενο τό αἶσθημα τοῦ καλοῦ και τοῦ κακοῦ, νά τόν ὠθήσει στήν ήθική περισυλλογή, νά τοῦ δώσει κάποια ἀυτολεποίηση, αὐτό εἶναι ή δυνατότητα νά ἐξασφαλίσει κάποια ἀμοιβή⁴⁹.»

Καί πάνω σέ ὅλες αὐτές τίς διαδικασίες πού μεταβάλλουν τήν ποινή στή διάρκεια τής ἔκτισής της ἀπό τόν κατάδικο, εἶναι ἀναμφισβήτητο πώς οἱ δικαστικές Ἄρχές δέν μποροῦν νά ἔχουν καμιάν ἄμεση ἐπιρροή. Πράγματι, πρόκειται γιά μέτρα πού, ἐξ ὀρισμοῦ, δέν μποροῦν νά ἐφαρμοστοῦν παρὰ μονάχα ὕστερα ἀπό τή δικαστική ἀπόφαση, και δέν ἔχουν καμιά σχέση μέ τά ἀδικήματα. Ἐπομένως, ἀπαραίτητη εἶναι ή αὐτονομία τοῦ προσωπικοῦ πού χειρίζεται τήν κράτηση, ὅταν πρόκειται νά ἐξατομικευθεῖ και νά ποικίλλει ή ἐφαρμογή τής ποινῆς: οἱ ἐπιτηρητές, ὁ διευθυντής τοῦ ἰδρύματος, ἕνας ἱερωμένος ή ἕνας δάσκαλος, εἶναι ἰκανότεροι νά ἀσκήσουν τήν ἐπανορθωτική αὐτή λειτουργία, ἀπό ἐκείνους πού κατέχουν τήν ποινική ἐξουσία. Ἡ δική τους κρίση (ὡς διαπίστωση, διάγνωση, χαρακτηρισμός, στοιχείο ἀκριβείας, διαφορική ταξινόμηση) και ὄχι πιά μιά ἐτυμηγορία μέ μορφή

προσδιορισμού της ένοχης, είναι αυτή στην όποια πρέπει να βασιστεί ή έσωτερική αυτή ρύθμιση της ποινής - ή μείωσή της ή ακόμα και ή διακοπή της. "Όταν στá 1846, ó Bonneville υπέβαλε τό σχέδιό του για τήν υπό όρους έλευθερία, τήν καθόρισε ως «τό δικαίωμα πού έχει ή διοίκηση, σύμφωνα μέ τήν προκαταρκτική γνώμη της δικαστικής άρχης, να παραχωρεί πρόσκαιρη έλευθερία - ύστερα από έπαρκή χρόνο έξιλασμού και κάτω από ορισμένες συνθήκες - στον όλότελα άναμορφωμένο κατάδικο, μέ τή δυνατότητα πάντοτε να τον έγκλείσει ξανά στη φυλακή, αν διατυπώνταν ή παραμικρή δάσιμη μήνυση εναντίον του⁵⁰.» "Όλη αυτή ή «αύθαιρεσία», πού στό παλιό ποινικό καθεστώς επέτρεπε στους δικαστές να ρυθμίζουν τήν ποινή, και στους άρχοντες να τήν τερματίζουν ένδεχόμενα, όλη αυτή ή αύθαιρεσία, τήν όποια οί σύγχρονοι κώδικες άφαιρέσαν από τίς δικαστικές άρχές, βλέπουμε να ξανάρχεται, προοδευτικά, προς τήν πλευρά τώρα της έξουσίας πού έφαρμόζει και έλέγχει τήν τιμωρία. Σοφή κυριαρχία του φύλακα: «'Αληθινός δικαστής πού καλείται να βασιλεύσει αύταρχικά μέσα στό ίδρυμα... και πού, για να μην προδώσει τήν άποστολή του, πρέπει να συνδυάζει τίς πιό σπάνιες άρετές μέ τή βαθιά γνώση των ανθρώπων⁵¹.»

Και έτσι φτάνουμε σε μιάν άρχή πού διατυπώνεται καθαρά από τον Ch. Lucas, και πού έλάχιστοι νομομαθείς θά τολμούσαν σήμερα να τή δεχτούν χωρίς έπιφυλάξεις, μόλο πού χαράζει τήν ούσιαστική τάση της σύγχρονης ποινικής λειτουργίας: άς τήν όνομάσουμε «Διακήρυξη της άνεξαρτησίας της Φυλακής»: διεκδικείται έδω τό δικαίωμα μιās έξουσίας πού θά είχε όχι μόνο τή διοικητική της άυτονομία, αλλά και μέρος της κολαστικής έξουσίας. 'Η διακήρυξη αυτή των δικαιωμάτων της φυλακής θέτει σαν άρχή: ότι ή ποινική δικαστική άπόφαση είναι μιά αύθαίρετη ένότητα: ότι πρέπει να διαλυθει: ότι εκείνοι πού συντάσσουν τους κώδικες δικαιολογημένα διαχωρίζουν τό νομοθετικό επίπεδο (πού κατατάσσει τίς πράξεις και όρίζει τίς ποινές), από τό επίπεδο της δικαστικής κρίσης (πού εκδίδει τίς άποφάσεις): ότι σήμερα ή προσπάθεια είναι να αναλυθει κι αυτό τό τελευταίο επίπεδο: ότι πρέπει να ξεχωρίσει αυτό πού είναι καθαρά δικαστικό στό επίπεδο αυτό (να δίνεται μεγαλύτερη σημασία στους παράγοντες παρά στίς πράξεις, να εκτιμούνται «οί προθέσεις πού παρέχουν στίς ανθρώπινες πράξεις διαφορετικές ήθικές βάσεις»,

καί, συνεπῶς, νά επιδιορθώνονται, ἐάν εἶναι δυνατόν, οἱ ἀξιολογήσεις τοῦ νομοθέτη)· καί, τέλος, νά δοθεῖ ἡ αὐτονομία τῆς στήν «κρίση τῆς φυλακῆς», πράγμα πού εἶναι ἴσως καί τό πιό σημαντικό· σέ σχέση μέ τήν κρίση αὐτή, ἡ ἐκτίμηση τοῦ δικαστηρίου δέν εἶναι παρά ἕνας «τρόπος προδικασίας», ἀφοῦ ἡ ἠθική ὑπόσταση τοῦ ὑπόδικου ἐκτιμᾶται μονάχα «ἐπί δοκιμῆ». «Ὁ δικαστής ἔχει, λοιπόν, κι αὐτός, μέ τή σειρά του, ἀνάγκη ἑνός ἀπαραίτητου καί επιδιορθωτικοῦ ἐλέγχου τῶν ἐκτιμήσεών του· καί τόν ἔλεγχον αὐτόν θά τόν ἐξασφαλίσει ἡ σωφρονιστική φυλακή⁵².»

Μποροῦμε λοιπόν νά ποῦμε πῶς ὑπάρχει κάποια ὑπέρβαση ἢ μιὰ σειρά ἀπό ὑπερβάσεις τῆς φυλάκισης σέ σχέση μέ τή νόμιμη κράτηση – τοῦ «συστήματος τῆς φυλακῆς» σέ σχέση μέ τό «δικαστικό σύστημα». Καί ἡ ὑπέρβαση αὐτή διαπιστώνεται πολύ νωρίς, ἀπό τή γέννηση κιόλας τῆς φυλακῆς, εἴτε μέ τή μορφή συγκεκριμένων πράξεων, εἴτε μέ τή μορφή σχεδίων. Δέν ἐμφανίστηκε ἀργότερα, ὡς δευτερεῦον ἀποτέλεσμα. Ἡ μεγάλη μηχανοδομή τοῦ συστήματος τῶν φυλακῶν εἶναι στενά δεμένη μέ τή λειτουργία τῆς ἴδιας τῆς φυλακῆς. Μποροῦμε εὐκολά νά δοῦμε τό σημάδι αὐτῆς τῆς αὐτονομίας στίς «περιττές» διαιότητες τῶν φυλάκων ἢ στήν τυραννία μιᾶς διοίκησης πού κατέχει ὅλα τά προνόμια τοῦ κλειστοῦ χώρου. Ἡ ρίζα τῆς, ὅμως, εἶναι ἄλλου: στό ὅτι ἀκριβῶς ἀπαιτεῖται ἀπό τή φυλακή νά εἶναι «ῶφέλιμη», στό ὅτι ἡ στέρηση τῆς ἐλευθερίας – ἡ νομική αὐτή ἀπαγόρευση ἑνός ἰδανικοῦ ἀγαθοῦ – ὀφείλει, ἀπό τήν ἀρχή κιόλας, νά ἀσκήσει ἕναν θετικό τεχνικό ρόλο, νά ἐπιφέρει ἀλλαγές στά ἄτομα. Καί γιά νά πετύχει τήν ἐπιχείρηση αὐτή, ὁ μηχανισμός τῶν φυλακῶν χρειάστηκε νά προστρέξει σέ τρία μεγάλα σχήματα: τό πολιτικο-ἠθικό σχῆμα τῆς ἀτομικῆς ἀπομόνωσης καί τῆς ἱεραρχίας· τό οικονομικό πρότυπο τῆς ἰσχύος πού ἐπιβάλλει τήν ἀναγκαστική ἐργασία· καί τό τεχνικο-ιατρικό πρότυπο τῆς ἰασης καί τῆς ὁμαλοποίησης. Τό κελλί, τό ἐργαστήρι, τό νοσοκομεῖο. Τό «παραπάνω» αὐτό μέ τό ὁποῖο ἡ φυλακή ὑπερβαίνει τήν κράτηση τό ἀποτελοῦν, στήν πραγματικότητα, τεχνικές πειθαρχικοῦ τύπου. Καί αὐτό τό πειθαρχικό συμπλήρωμα σέ σχέση μέ τό νομικό, εἶναι ἐκεῖνο πού, συνοπτικά, μποροῦμε νά ἀποκαλέσουμε τό «σωφρονιστικό σύστημα».

Τό συμπλήρωμα αυτό δέν ἔγινε ἀποδεκτό χωρίς συζήτηση. Τό πρῶτο ἐρώτημα ἔβαλε ζήτημα ἀρχῆς: ἡ ποινή δέν πρέπει νά εἶναι τίποτα ἄλλο παρά ἡ στέρηση τῆς ἐλευθερίας· ὅπως καί οἱ τωρινοί μας κυβερνήτες, ὁ Decazes τό τόνιζε, μέ τή δική του ὁμως γλαφυρότητα: «Ὁ νόμος πρέπει νά ἀκολουθεῖ τόν ἔνοχο στή φυλακή ὅπου τόν ἔχει ὀδηγήσει⁵³.» Πολύ γρήγορα ὁμως – κι αὐτό εἶναι χαρακτηριστικό – οἱ συζητήσεις ἐξελίσσονται σέ ἀγώνα γιά τήν ἰδιοποίηση τοῦ ἐλέγχου αὐτοῦ τοῦ σωφρονιστικοῦ «συμπληρώματος»· οἱ δικαστές ἀπαιτοῦν νά τούς δοθεῖ τό δικαίωμα νά ἐπιβλέπουν τούς μηχανισμούς τῆς φυλακῆς: «Ἡ ἠθική συνέτιση τῶν κρατουμένων ἀπαιτεῖ πολυάριθμους συνεργάτες· μπορεῖ νά πραγματοποιηθεῖ μόνο μέ ἐπισκέψεις ἐπιθεωρητῶν, μέ ἐπιτροπές ἐπιτήρησης, μέ φιλανθρωπικές ἐταιρίες. Τῆς χρειάζονται λοιπόν βοηθητικά ἐρείσματα, καί τό δικαστικό σῶμα εἶναι ἐκείνο πού πρέπει νά τῆς τά προμηθεύσει.⁵⁴» Ἀπό τήν ἐποχή αὐτή κιόλας, ἡ ὀργανωτική τάξη τῶν φυλακῶν ἔχει ἀποκτήσει ἀρκετή σταθερότητα, ὥστε νά μπορεῖ κανεῖς νά θέλει ὄχι νά τήν ἀποσυνθέσει, ἀλλά νά τήν ἀναλάβει. Καί ἰδού ὁ δικαστής, ὁ ὁποῖος τώρα κατέχεται ἀπό τήν ἐπιθυμία αὐτή. Ἔτσι, θά γεννηθεῖ, μετά ἕναν αἰῶνα, ἕνα παιδί νόθο, καί μολαταῦτα δύσμορφο: ὁ δικαστής πού ἐφαρμόζει τίς ποινές.

Ἄν ὁμως τό σύστημα τῶν φυλακῶν, στήν «ὑπέρβαση» του σχετικά μέ τήν κράτηση, μπόρεσε πραγματικά νά ἐπιβληθεῖ, κι ἀκόμα νά παγιδεύσει ὀλόκληρη τήν ποινική δικαιοσύνη καί τούς ἴδιους μάλιστα τούς δικαστές, εἶναι γιατί κατόρθωσε νά παρεμβάλλει τήν ποινική δικαιοσύνη σέ συσχετισμούς γνώσεων πού ἔγιναν τώρα γι' αὐτήν ἕνας ἀπέραντος λαβύρινθος.

Ἡ φυλακή, χώρος ἐκτέλεσης τῆς ποινῆς, εἶναι ταυτόχρονα καί χώρος παρατήρησης τῶν τιμωρημένων ἀτόμων. Μέ δύο ἔννοιες. Ἐπιτήρηση, βέβαια. Ἀλλά καί γνωριμία τοῦ κάθε κρατούμενου, γνώση τῆς συμπεριφορᾶς του, τῶν βαθυτέρων τάσεών του, τῆς προοδευτικῆς του βελτίωσης· οἱ φυλακές πρέπει νά θεωροῦνται χώρος διαμόρφωσης γιά μιά κλινική γνωριμία τῶν καταδίκων· «τό σύστημα τῆς φυλακῆς δέν μπορεῖ νά εἶναι μιά ἐκ τῶν προτέρων διαμορφωμένη ἀντίληψη· εἶναι ἕνα ἐπακόλουθο τῆς κοινωνικῆς κατάστασης. Ὑπάρχουν ἠθικές ἀσθένειες ὅπως καί σωματικές, πού ἡ θεραπεία τους ἐξαρτᾶται ἀπό τήν ἔδρα καί τήν ἐξέλιξη τοῦ κακοῦ⁵⁵.» Πράγμα πού προϋποθέτει δύο οὐσιαστικούς

μηχανισμούς. Πρέπει ο φυλακισμένος να μπορεί μόνιμα να παρακολουθείται· πρέπει να καταγράφονται και να ταξινομούνται όλες οι διαπιστώσεις που τον αφορούν. Το θέμα του Πανοπτικού – ταυτόχρονη επιτήρηση και παρατήρηση, δεβαιότητα και γνώση, άτομικοποίηση και συνολικό άθροισμα, απομόνωση και διαφάνεια – απέκτησε με τη φυλακή τον προνομίωχο χώρο της πραγματοποίησής του. Ήν, πράγματι, οι πανοπτικές διαδικασίες, σάν συγκεκριμένες μορφές άσκησης της εξουσίας, διαδόθηκαν ευρύτατα, έστω και σέ σκόρπια κατάσταση, είναι πάντως γεγονός ότι μόνο μέσα στά σωφρονιστικά ιδρύματα ή ουτοπία του Bentham κατορθώσε να πάρει συγκεκριμένη μορφή. Το Πανοπτικόν έγινε, γύρω στά 1830-1840, τό αρχιτεκτονικό πρόγραμμα τών περισσότερων σχεδίων φυλακής. Ήταν ό πιό άμεσος τρόπος για τήν εφαρμογή, «μέ τήν πέτρα, του πνεύματος της πειθαρχίας⁵⁶»· για τήν πιό διαφανή προσαρμογή της αρχιτεκτονικής στην άσκηση της εξουσίας⁵⁷. για τήν αντικατάσταση της δύναμης και του βίαιου καταναγκασμού από τήν ήπια αποτελεσματικότητα μιās άμειώτης επιτήρησης· για τή διευθέτηση του χώρου σύμφωνα μέ τίς πρόσφατες έξανθρωπιστικές τάσεις του Κώδικα, και μέ τή νέα θεωρία σχετικά μέ τίς φυλακές: «Ή εξουσία, από τή μιά μεριά, και ό αρχιτέκτονας από τήν άλλη, είναι ανάγκη να ξέρουν άν ή διαμόρφωση τών φυλακών πρέπει να βασίζεται στην άπάλυνση τών ποινών ή σ' ένα σύστημα συνέτισης τών ενόχων, και σέ συμφωνία μέ μιά νομοθεσία ή όποια, ανατρέχοντας στην προέλευση τών έλαττωμάτων του λαού, γίνεται ή βασική αρχή για τήν αναγέννηση τών άρετών που πρέπει να τόν έμψυχώνουν⁵⁸.»

Συνοπτικά, να κατασκευαστεί μιά φυλακή-μηχανή⁵⁹ μέ κελλιά που θά προσφέρονταν στην όρατότητα, όπου ό κρατούμενος θά παγιδευόταν όπως «ό Έλληνας φιλόσοφος μέσα στο γυάλινο σπίτι του⁶⁰», και μ' ένα κεντρικό σημείο απ' όπου μιά μόνιμη παρακολούθηση θά μπορούσε να έλέγχει και τούς φυλακισμένους και τό προσωπικό. Γύρω στις δυό αυτές αναγκαιότητες έχουμε διάφορες παραλλαγές: τό Πανοπτικόν του Bentham μέ τή συγκεκριμένη του μορφή, ή τό ήμικυκλικό οικοδόμημα, ή τό σχεδιάγραμμα σέ σχήμα σταυρού, ή ή άστρική αρχιτεκτονική κατασκευή⁶¹. Στά 1841, παρεμβαίνοντας στις συζητήσεις αυτές, ό ύπουργός τών Έσωτερικών έπισημαίνει όρισμένες βασικές αρ-

χές: «Ἡ κεντρική αίθουσα ἐλέγχου εἶναι ὁ ἄξονας τοῦ συστήματος. Χωρίς κεντρικό σημεῖο ἐλέγχου, δέν εἶναι δυνατόν νά ἐξασφαλιστεῖ μιά ἐξακολουθητική καί γενικευμένη ἐπιτήρηση· γιατί δέν μπορεῖ ποτέ κανεῖς νά ἔχει ἀπόλυτη ἐμπιστοσύνη στή δραστηριότητα, στόν ζήλο καί στήν ἐξυπνάδα τοῦ ὑπεύθυνου πού ἐπιτηρεῖ ἅμεσα τά κελλιά... Πρέπει, λοιπόν, ὁ ἀρχιτέκτονας νά συγκεντρώσει ὅλη τήν προσοχή του στό κεντρικό αὐτό σημεῖο· γιατί ὑπάρχει ἐδῶ ἓνα ζήτημα πειθαρχίας καί οἰκονομίας. Ὅσο περισσότερο ἀκριβόλογη καί ἄνετη εἶναι ἡ ἐπιτήρηση, τόσο μειώνεται ἡ ἀνάγκη νά ἀναζητήσῃ κανεῖς, στήν ἀνθεκτικότητα τῆς οἰκοδομῆς, ἐγγυήσεις ἐναντία στίς ἀπόπειρες ἀπόδρασης καί ἐναντία στήν ἐπικοινωνία τῶν κρατουμένων ἀνάμεσά τους. Ἡ ἐπιτήρηση θά εἶναι τέλεια ἂν, ἀπό μιά κεντρική αίθουσα, ὁ διευθυντής ἢ ὁ ἀρχιφύλακας, χωρίς νά ἀλλάξῃ θέση, βλέπει, χωρίς κανεῖς νά μπορεῖ νά τόν δεῖ, ὄχι μόνο τήν εἴσοδο ὄλων τῶν κελλιῶν, ἀλλά ἀκόμα καί τό ἐσωτερικό τῶν περισσότερων ἀπό αὐτά ὅταν ἡ πόρτα εἶναι ἀνοιχτή, καθώς καί τούς ἐπιτηρητές πού ἔχουν ταχθεῖ νά φυλάγουν τούς κρατούμενους σέ ὅλους τούς ὁρόφους... Τό κυκλικό ἢ ἡμι-κυκλικό σύστημα φυλακῆς θά ἐπέτρεπε νά παρακολουθεῖ κανεῖς, ἀπό ἓνα μοναδικό κεντρικό σημεῖο, ὅλους τούς φυλακισμένους στά κελλιά τους, καί τούς φύλακες στούς διαδρόμους ἐπιτήρησης⁶².»

Ὅμως, ἡ Πανοπτική φυλακή εἶναι ἀκόμα καί ἓνα σύστημα τεκμηρίωσης ἐξατομικευτικό καί μόνιμο. Τήν ἴδια χρονιά πού προτάθηκαν οἱ παραλλαγές στό σχῆμα τοῦ Bentham γιά τήν κατασκευή τῶν φυλακῶν, ἐγινε ὑποχρεωτικό καί τό σύστημα «ἠθικῆς ἀναφορᾶς»: ἀτομικό δελτίο ὁμοιόμορφο σέ ὅλες τίς φυλακές, ὅπου ὁ διευθυντής ἢ ὁ ἀρχιφύλακας, ὁ ἱερωμένος τῶν φυλακῶν, ὁ δάσκαλος, καλοῦνται νά σημειώσουν τίς παρατηρήσεις τους γιά κάθε κρατούμενο: «Τά δελτία αὐτά ἀποτελοῦν, κατά κάποιον τρόπο, τό ἐγχειρίδιο τῆς Διοίκησης τῆς φυλακῆς, πού τῆς ἐπιτρέπει νά ἀξιολογεῖ κάθε περίπτωση, κάθε περιστατικό καί, κατά συνέπεια, νά κρίνει μέ ποιό τρόπο θά χειριστεῖ ἀτομικά τόν κάθε κρατούμενο⁶³.» Κατά καιρούς προτάθηκαν ἢ δοκιμάστηκαν πολυάριθμα ἄλλα συστήματα καταγραφῆς πολύ πιό ὀλοκληρωμένα⁶⁴. Ὅπωςδήποτε, στόχος εἶναι νά καταστεῖ ἡ φυλακή χώρος διαμόρφωσης μιᾶς γνώσης πού θά χρησιμεύσει ὡς ρυθμιστική ἀρχή γιά τήν ἀσκήση τῆς σωφρονιστικῆς πρακτικῆς. Ἡ φυλακή

δέν είναι μονάχα υποχρεωμένη νά ξέρει τήν απόφαση τῶν δικαστῶν καί νά τήν ἐφαρμόζει σύμφωνα μέ τούς ὑπάρχοντες κανονισμούς: ὀφείλει καί νά ἀποκομίζει ἀδιάκοπα ἀπό τόν κρατούμενο μιά γνώση πού θά τῆς ἐπιτρέψει νά μεταβάλλει τά ποινικά μέτρα σέ σωφρονιστική ἐπιχείρηση· πού θά μετατρέψει τήν ποινή – ἀναγκαῖο ἀποτέλεσμα μιᾶς παράβασης – σέ συνέτιση τοῦ κρατούμενου, ὠφέλιμου γιά τήν κοινωνία. Ἡ αὐτονομία τοῦ καθεστῶτος τῆς φυλακῆς καί ἡ γνώση πού παρέχει, ἐπιτρέπουν τήν ἐπαύξηση τῆς χρησιμότητος τῆς ποινῆς, πού ὁ Κώδικας εἶχε θέσει ὡς ἀρχή τῆς κολαστικῆς του φιλοσοφίας: «Ὅσο γιά τόν διευθυντή, ὀφείλει νά παρακολουθεῖ κάθε κρατούμενο γιατί, σέ ὅποιο τμήμα κι ἄν θρῖσκεται ὁ κρατούμενος, εἴτε μπαίνει εἴτε βγαίνει εἴτε παραμένει σ' αὐτό, ὁ διευθυντής ἔχει καθῆκον νά δικαιολογεῖ τά αἷτια τῆς διατήρησης τοῦ κρατουμένου σέ μιά ὀρισμένη κατάσταση ἢ τῆς μεταφορᾶς του σέ κάποια ἄλλη. Ὁ διευθυντής εἶναι ἕνας ἀληθινός λογιστής. Κάθε κρατούμενος εἶναι γι' αὐτόν, στό πεδίο τῆς ἀτομικῆς ἀγωγῆς, ἕνα κεφάλαιο πού τό ἐπενδύει μέ σωφρονιστικό τόκο⁶⁵.» Ἡ σωφρονιστική πρακτική, σοφή τεχνολογία, καθιστᾷ προσοδοφόρο τό κεφάλαιο πού ἔχει ἐπενδυθεῖ στό ποινικό σύστημα καί στήν οἰκοδομή αὐστηρῶν φυλακῶν.

Σέ σχέση μέ τά παραπάνω, ὁ ἐγκληματίας γίνεται ἄτομο πού πρέπει νά γίνει ἡ γνωριμία του. Ἡ ἀξίωση αὐτή τῆς γνώσης δέν καταχωρεῖται, ἀπό τό Πρωτοδικεῖο, στήν ἴδια τή δικαστική ἀπόφαση, γιά νά θεμελιωθεῖ καλύτερα ἡ ἀπόφαση καί γιά νά προσδιοριστεῖ ἀληθινά τό μέτρο τῆς ἐνοχῆς. Ὡς κατάδικος πιά, καί σάν σημεῖο ἐφαρμογῆς τῶν κολαστικῶν μηχανισμῶν, ὁ παραβάτης τοῦ νόμου μετατρέπεται σέ ἀντικείμενο ἐφικτῆς γνώσης.

Ὅμως, αὐτό ὑπονοεῖ πῶς ὁ σωφρονιστικός μηχανισμός, μέ ὀλόκληρο τό τεχνολογικό πρόγραμμα πού τόν συνοδεύει, πραγματοποιεῖ μιά περιέργη ὑποκατάσταση: ἀπό τά χέρια τῆς δικαιοσύνης παραλαμβάνει ἕναν κατάδικο· ἀλλά αὐτό στό ὅποιο ὀφείλει νά ἐφαρμοστεῖ δέν εἶναι βέβαια ἡ παράβαση, κι οὔτε κἀν ὁ παραβάτης, ἀλλά ἕνα ἀντικείμενο κάπως διαφορετικό, καθορισμένο ἀπό μεταβλητές πού, ἀρχικά τουλάχιστον, δέν εἶχαν περιληφθεῖ στή δικαστική ἀπόφαση, ἐπειδή δέν ἦταν κατάλληλες παρὰ μόνο γιά μιάν ἐπανορθωτική τεχνολογία. Αὐτό τό ἄλλο πρόσωπο, πού ὑποκαθιστᾷ τόν καταδικασθέντα παραβάτη τοῦ νό-

μου στόν σωφρονιστικό μηχανισμό, είναι ο *έγκληματίας*.

Ο *έγκληματίας* διακρίνεται από τόν παραβάτη από τό ότι ή ζωή του, πολύ περισσότερο από τήν πράξη του, είναι εκείνο πού προσφέρεται για τόν χαρακτηρισμό του. Η σωφρονιστική επίχειρηση, αν θέλει νά πραγματοποιήσει μιάν αληθινή επανεκπαίδευση, πρέπει νά άθροίσει όλα τά στοιχεία τής ύπαρξης του *έγκληματία*, καί νά καταστήσει τή φυλακή ένα είδος τεχνητού καί καταπιεστικού θεάτρου, όπου θά χρειαστεί νά αναδημιουργήσει συθέμελα τήν ύπαρξη αυτή. Η νόμιμη τιμωρία αναφέρεται σέ μιá πράξη· ή τιμωρητική τεχνική αναφέρεται σέ μιá ζωή· γι' αυτό, δικό της έργο είναι νά ανασυγκροτήσει τό ελάχιστο καί τό χειρίστο σέ μορφή γνώσης· δικό της έργο είναι νά μεταβάλλει τά αποτελέσματα ή νά πληρώσει τά κενά μέ μιá καταπιεστική πρακτική. Γνώση τής βιογραφίας, καί τεχνική τής αναμόρφωσης του ατόμου. Η παρατήρηση του *έγκληματία* «πρέπει νά στραφεί αναδρομικά όχι μονάχα στίς συνθήκες, αλλά καί στά αίτια του *έγκλήματός*· νά τά αναζητήσει στήν ιστορία τής ζωής του, κάτω από τό τριπλό πρίσμα τής όργάνωσης, τής κοινωνικής τάξης καί τής παιδείας του, για νά γνωρίσει καί νά διαπιστώσει τίς επικίνδυνες τάσεις τής πρώτης, τίς θλιβερές προδιαθέσεις τής δεύτερης καί τά όλέθρια προηγούμενα τής τρίτης. Η βιογραφική αυτή έρευνα αποτελεί ουσιαστικό μέρος τής δικαστικής ανάκρισης για τήν ταξινόμηση τών ποινών, πριν γίνει όρος άπαραίτητος του σωφρονιστικού συστήματος για τήν ταξινόμηση τών φυλακισμένων σύμφωνα μέ τήν ήθικότητά τους. Η βιογραφική αυτή έρευνα πρέπει νά συνοδεύει τόν κρατούμενο από τό δικαστήριο στή φυλακή, όπου καθήκον του διεθυντή είναι όχι μόνο νά περισυλλέξει, αλλά καί νά συμπληρώσει, νά έλέγξει καί νά διορθώσει τά στοιχεία της στή διάρκεια τής φυλάκισης⁶⁶». Πίσω από τόν παραβάτη του νόμου, πού ή ανάκριση μπορεί νά τόν θεωρήσει υπεύθυνο για ένα *αδίκημα*, διαφαίνεται ο *έγκληματικός* χαρακτήρας, πού μιá βιογραφική έρευνα θά άποδείξει τήν άργή μορφοποίησή του. Η εισαγωγή του «βιογραφικού στοιχείου» είναι πολύ σημαντική στήν ιστορία τής ποινής. Γιατί άποκαλύπτει τήν ύπαρξη του «*έγκληματία*» πριν από τό *έγκλημά* του καί, στο άκρότατο όριο, άσχετα από αυτό. Ξεκινώντας από τό δεδομένο αυτό, μιá ψυχολογική αιτιότητα, προστιθέμενη στή δικαστική αξιολόγηση τής υπευθυνότητας, περιπλέκει αναπόφευκτα τά

αποτελέσματά της. Μπαίνουμε τότε στον «έγκληματολογικό» δαίδαλο, όπου έχουμε αποτελεσματωθεί ακόμα κι ως τὰ σήμερα: κάθε αίτια πού, σάν σκοπός, δέν μπορεί παρά νά μειώσει τήν εὐθύνη, προσδίδει στον παραβάτη του νόμου μιάν έγκληματικότητα ακόμα πιά τρομαχτική και απαιτεί σωφρονιστικά μέτρα ακόμα πιά αὐστηρά. Ὅσο ἡ βιογραφία του έγκληματία έπιτείνει στήν ποινική πρακτική τήν ἀνάλυση τῶν συνθηκῶν, όταν πρόκειται νά σταθμίσουμε τό έγκλημα, τόσο βλέπουμε τόν ποινικό λόγο νά προσεγγίζει τὰ ὄρια του ψυχιατρικοῦ λόγου· και ἐκεῖ, στό σημείο σύζευξής τους, διαμορφώνεται ἡ ιδέα αὐτή του «ἐπικίνδунου» ὑποκειμένου, πού έπιτρέπει τήν έγκαθίδρυση ενός πλέγματος αἰτιότητας σέ κλίμακα μιᾶς ὀλόκληρης βιογραφίας, και τήν έπιβολή μιᾶς έτυμηγορίας τιμωρία-έπανόρθωση⁶⁷.

Ὁ έγκληματίας διακρίνεται ακόμα ἀπό τόν παραβάτη κατά τοῦτο: ὅτι δέν εἶναι μονάχα ὁ δράστης τῆς πράξης του (ὑπεύθυνος δράστης σύμφωνα μέ ὀρισμένα κριτήρια τῆς ἐλεύθερης και συνειδητῆς βούλησης), ἀλλά ὅτι συνδέεται μέ τό ἀδίκημά του μέ μιᾶ ὀλόκληρη δέσμη ἀπό περίπλοκα νήματα (ένστικτα, ὤσεις, τάσεις, χαρακτήρας). Ἡ σωφρονιστική τεχνική δέν ἀναφέρεται στον ἴδιο τόν δράστη, ἀλλά στή στενή σχέση του έγκληματία μέ τό έγκλημά του. Ὁ έγκληματίας – περιεργη ἐκδήλωση ενός ὀλικοῦ φαινομένου έγκληματικότητας – κατανέμεται σέ τάξεις φυσικές θά λέγαμε, πού ἡ καθεμίᾶ τους ἔχει τὰ ιδιαίτερά της γνωρίσματα και πού ἀπαιτοῦν ἕναν ἐξειδικευμένο χειρισμό, κάτι σάν κι αὐτό πού ὁ Marquet-Wasselot ἀποκαλοῦσε, στά 1841, «Ἐθνογραφία τῶν Φυλακῶν»: «Οἱ κατάδικοι εἶναι... ἕνας ἄλλος λαός μέσα σ' ἕνα λαό: ἕνας λαός μέ τίς δικές του συνήθειες, τὰ δικά του ένστικτα, τὰ δικά του ἔθιμα⁶⁸.» Βρισκόμαστε ακόμα πολύ κοντά στίς «γραφικές» περιγραφές του κόσμου τῶν κακοποιῶν – πολύ παλιά παράδοση, πού ξαναζωντανεύει στίς ἀρχές του 19ου αἰώνα, τήν ὥρα πού ἡ ἀντίληψη γιά μιᾶ διαφορετική μορφή ζωῆς ἀρθρώνεται πάνω σ' ἐκείνη μιᾶς ἄλλης τάξης και ενός ἄλλου ἀνθρώπινου εἶδους. Μιᾶ ζωολογία τῶν κοινωνικῶν ὑπο-ειδῶν, μιᾶ ἔθνολογία του πολιτισμοῦ τῶν κακοποιῶν, μέ τίς δικές τους τελετουργίες και τή δική τους γλώσσα, ἀρχίζουν νά διαγράφονται παροδικά. Ὅμως, ἀναφαίνεται τώρα ἐκεῖ ἡ διαμόρφωση μιᾶς καινούργιας ἀντικειμενικότητας, όπου ὁ έγκληματίας ἀνήκει σ' ἕνα εἶδος τυπολογίας ταυτόχρονα φυσιολογικῆς και παρεκκλί-

νουςας. Ἡ ἐγκληματικότητα – παθολογική ἐκτροπή τοῦ ἀνθρώπινου εἴδους – μπορεῖ νά ἀναλυθεῖ σάν ἓνα νοσηρὸ σύνδρομο ἢ σάν μιὰ μεγάλη τερατολογικὴ μορφή. Μὲ τὴν ταξινόμηση τοῦ Ferrus ἔχουμε μιὰν ἀπὸ τὶς πρῶτες, ἴσως, μεταστροφές τῆς πατροπαράδοτης «ἐθνογραφίας» τοῦ ἐγκλήματος σέ συστηματικὴ τυπολογία τοῦ ἐγκληματία. Ἡ ἀνάλυση εἶναι σίγουρα ἀρκετὰ ρηχὴ, ἀλλὰ βλέπει κανεὶς σ' αὐτὴν νά σκιαγραφεῖται καθαρὰ ἡ ἀρχὴ ὅτι ἡ ἐγκληματικότητα πρέπει νά προσδιορίζεται ὄχι τόσο σέ σχέση μὲ τὸν νόμο ὅσο σέ σχέση μὲ τὸν γενικὸ κανόνα. Ἔχουμε τρεῖς τύπους καταδίκων: αὐτοὺς πού εἶναι προικισμένοι «μέ πνευματικὰ ἐφόδια ἀνώτερα ἀπὸ τὸν μέσο ὄρο εὐφυΐας, ὅπως τὸν ἔχουμε καθορίσει», ἀλλὰ πού ἔχουν πάθει διαστροφή εἴτε ἀπὸ τὶς «ροπές τοῦ ὄργανισμοῦ τους» καὶ μιὰν «ἔμφυτη προδιάθεση»· εἴτε ἀπὸ μιὰν «ἐπιζήμια λογικὴ», μιὰν «ἀπαράδεκτη ἠθικὴ»· μιὰν «ἐπικίνδυνη ἐκτίμηση τοῦ κοινωνικοῦ καθήκοντος». Γι' αὐτοὺς ἐνδεδειγμένη θά ἦταν ἡ ἀπομόνωση μέρα καὶ νύχτα, ὁ μοναχικὸς περίπατος, καὶ στὴν περίπτωση πού ἡ ἐπαφή μὲ τοὺς ἄλλους εἶναι ἀναπόφευκτη, θά πρέπει «νά τοὺς βάλουν ἓνα ἐλαφρὸ μετάλλينو προσωπεῖο, σάν κι αὐτὰ πού χρησιμοποιοῦνται στά λατομεῖα ἢ στὶς ξιφομαχίες». Ἡ δευτέρη κατηγορία ἀποτελεῖται ἀπὸ καταδίκους «διεστραμμένους, στενοκέφαλους, ἠλίθιους ἢ ἀπαθεῖς, πού παρασύρονται σέ κακὲς πράξεις ἀπὸ ἀδιαφορία γιὰ ἀτίμωση ἢ γιὰ ἀρετὴ, ἀπὸ δειλία, ἀπὸ ὀκνηρία, θά λέγαμε, καθὼς καὶ ἀπὸ ἔλλειψη ἀντίδρασης στὶς κακὲς παροτρύνσεις»· τό καθεστῶς πού τοὺς ταιριάζει εἶναι λιγότερο ἢ καταστολὴ παρά ἡ ἐκπαίδευση, καί, ἂν εἶναι δυνατόν, ἡ ἀπὸ κοινοῦ ἐκπαίδευση: ἀπομόνωση τῆ νύχτα, ἀπὸ κοινοῦ ἐργασία τὴν ἡμέρα, ἐπιτρεπτές συνομιλίες μὲ τὸν ὄρο νά γίνονται ὑψηλόφωνα, ἀνάγνωση ἀπὸ κοινοῦ, ἀκολουθούμενη ἀπὸ ἀμοιβαῖες ἐρωτήσεις, πού κι αὐτὲς θά ἐπικυρώνονται μὲ ἀνταμοιβές. Ὑπάρχουν, τέλος, «οἱ ἀνόητοι ἢ ἀνίκανοι» κατάδικοι, πού «μιὰ ἐλαττωματικὴ διάπλαση τοὺς καθιστᾷ ἀκατάλληλους γιὰ κάθε ἐνασχόληση πού θά ἀπαιτοῦσε κάποια διανοητικὴ προσπάθεια καὶ κάποια σταθερὴ θέληση, οἱ ὅποιοι εἶναι ἀδύνατο νά συναγωνιστοῦν τοὺς ἔξυπνους ἐργάτες στὴ δουλειὰ καὶ πού καθὼς δὲν ἔχουν οὔτε ἀρκετὴ μόρφωση γιὰ νά μάθουν τί εἶναι κοινωνικὸ καθῆκον, οὔτε καὶ ἀρκετὴ εὐφυΐα γιὰ νά τό ἀντιληφθοῦν καὶ νά καταπολεμήσουν τὰ προσωπικὰ τους ἔνστικτα, ὀδηγοῦνται στό κακὸ ἔξαιτίας τῆς ἴδιας τῆς ἀνι-

κανότητάς τους. Σ' αυτούς, ή μοναξιά δέν θά έκανε τίποτα άλλο παρά νά έντείνει τήν αδράνειά τους· πρέπει λοιπόν νά ζοϋν από κοινοϋ, αλλά έτσι ώστε νά σχηματίζουn ολιγάριθμες ομάδες, ύποβαλλόμενοι συνεχώς σέ συλλογικές ένασχολήσεις και σέ αυστηρή επιτήρηση⁶⁹.» Έτσι, διαμορφώνεται προοδευτικά μιá «θετική» γνώση για τίς ποικίλες κατηγορίες τών έγκληματιών, πολύ διαφορετική από τόν νομικό χαρακτηρισμό τών έγκλημάτων και τών περιστάσεων στίς όποιες αυτά διεπράχθησαν· αλλά και διαφορετική από τήν ιατρική γνώση, πού επιτρέπει νά άξιοποιηθεΐ σάν έπιχείρημα ή τρέλα του άτόμου και, κατά συνέπεια, νά έκμηδενιστεΐ ό έγκληματικός χαρακτήρας τής πράξης. Ό Ferrus διατυπώνει καθαρά τήν άρχή: «Άν τούς πάρουμε μαζικά, οί έγκληματίες εΐναι όλοι τους τρελοί· θά ήταν άδικο για τούς τρελούς νά τούς συγγέουμε μέ ανθρώπους έσκεμμένα διεστραμμένους.» Μέ βάση τήν καινούργια αυτή γνώση, θά πρέπει νά χαρακτηρίζεται «έπιστημονικά» ή πράξη ως έγκλημα, και προπάντων τό άτομο ως έγκληματίας. Έχουμε τώρα τή δυνατότητα για μιάν έγκληματολογία.

Έκείνος πού έχει σχέση μέ τήν ποινική δικαιοσύνη, εΐναι βέβαια ό παραβάτης, άλλ' αυτός πού έχει σχέση μέ τόν σωφρονιστικό μηχανισμό, εΐναι κάποιος άλλος· εΐναι ό έγκληματίας, βιογραφική μονάδα, πυρήνας του «έπικίνδунου», έκπρόσωπος κάποιου είδους άνωμαλίας. Και άν δεχτοϋμε πώς στήν κράτηση-στέρηση τής έλευθερίας, όπως τήν εΐχε καθορίσει ό νόμος, ή φυλακή πρόσθεσε τό «συμπλήρωμα» του σωφρονισμού, ό τελευταίος αυτός, μέ τή σειρά του, καθιέρωσε ένα πρόσθετο πρόσωπο, πού εισχώρησε ανάμεσα σ' αυτόν πού καταδικάζει ό νόμος κι εκείνον πού εφαρμόζει τόν νόμο. Όταν έξαφανίζεται τό στιγματισμένο, τεμαχισμένο, καμμένο, έκμηδενισμένο σώμα του βασανισμένου, έμφανίζεται στή θέση του τό σώμα του φυλακισμένου, συμπληρωμένο μέ τήν προσωπικότητα του «ένόχου», μέ τήν ταπεινή ψυχή του έγκληματία, πού τό ίδιο τό τιμωρητικό σύστημα τήν κατασκεύασε για σημείο έπιβολής τής κολαστικής έξουσίας και ως αντικείμενο αυτού πού άποκαλεΐται, ακόμα και σήμερα, σωφρονιστική έπιστήμη. Λένε πώς ή φυλακή κατασκευάζει έγκληματίες· εΐναι άλήθεια πώς, σχεδόν μοιραΐα, ξαναφέρνει στο δικαστήριο αυτούς πού τής είχαν έμπιστευθεΐ. Άλλά τούς κατασκευάζει μέ τήν άλλη έννοια, ότι έχει εισαγάγει στον μηχανισμό του νόμου

καί τοῦ ἀδικήματος, τοῦ δικαστῆ καί τοῦ παραβάτη, τοῦ κατάδικου καί τοῦ δήμιου, τήν ἀφηρημένη πραγματικότητα τῆς ἐγκληματικότητας, πού τοὺς συνδέει τοὺς μὲν μέ τοὺς δέ, καί πού, ὅλους μαζί, ἐνάμιση αἰῶνα τώρα, τοὺς παγιδεύει στήν ἴδια παγίδα.

Ἡ σωφρονιστική τεχνική καί ὁ ἐγκληματίας ἄνθρωπος εἶναι, κατά κάποιον τρόπο, δίδυμα ἀδέρφια. Σφάλμα εἶναι νά πιστεύουμε πώς ἡ ἀνακάλυψη τοῦ ἐγκληματία ἀπό τόν ἐπιστημονικό ρασιοναλισμό, εἶναι ἐκείνη πού προκάλεσε, τίς παλιές φυλακές, τίς ἐκλεπτυσμένες σωφρονιστικές τεχνικές. Σφάλμα εἶναι ἀκόμα νά πιστεύουμε πώς ἡ οὐσιαστική ἐπεξεργασία τῶν σωφρονιστικῶν μεθόδων ἔφερε τελικά στό φῶς τήν «ἀντικειμενική» ὑπαρξη μιᾶς ἐγκληματικότητας πού ἡ δικαστική ἀφαίρεση καί ἀκαμψία δέν μποροῦσαν νά ἀντιληφθοῦν. Καί οἱ δύο τους ἐμφανίστηκαν ταυτόχρονα – προέκταση ἢ μιά τῆς ἄλλης – σάν ἓνα τεχνολογικό σύνολο πού διαμορφώνει καί τεμαχίζει τό ἀντικείμενο πάνω στό ὁποῖο ἐφαρμόζει τίς τεχνικές του. Καί ἡ ἐγκληματικότητα αὐτή, πού μορφοποιεῖται μέσα στά ὑπόγεια τοῦ δικαστικοῦ μηχανισμοῦ, στό ἐπίπεδο ἐκεῖνο ὅπου γίνονται οἱ «βρώμικες δουλειές», ἀπ' ὅπου ἡ δικαιοσύνη ἀποστρέφει τό πρόσωπό της, γιατί ντρέπεται νά τιμωρεῖ αὐτούς πού καταδικάζει, αὐτή ἡ ἐγκληματικότητα εἶναι ἐκείνη πού κατατρέχει τώρα ἔμμονα τά γαλήνια δικαστήρια καί τή μεγαλοπρέπεια τοῦ νόμου· αὐτήν ἀκριβῶς τήν ἐγκληματικότητα πρέπει νά γνωρίσουμε, νά ἐκτιμήσουμε, νά ἀξιολογήσουμε, νά διαγνώσουμε, νά θεραπεύσουμε, ὅταν πρόκειται νά ἐπιβάλλουμε δικαστικές ἀποφάσεις· αὐτή τήν ἐγκληματικότητα, αὐτή τήν ἀνωμαλία, αὐτή τήν παρέκκλιση, αὐτόν τόν συγκαλυμμένο κίνδυνο, αὐτή τήν ἀρρώστια, αὐτή τή μορφή τῆς ὑπαρξης πρέπει τώρα νά ὑπολογίσουμε ὅταν ξαναγράψουμε τοὺς κώδικες. Ἡ ἐγκληματικότητα εἶναι ἡ ἐκδίκηση τῆς φυλακῆς ἐναντία στή δικαιοσύνη. Τρομαχτική ἐκδίκηση πού ἀφήνει ἀναυδο τόν δικαστή. Ἐνῶ οἱ ἐγκληματολόγοι ἀναθαρρεύουν.

Πρέπει ὅμως πάντα νά ἔχουμε κατά νοῦ πώς ἡ φυλακή – συμπτυκνωμένη καί ἀυστηρή εἰκόνα ὄλων τῶν πειθαρχικῶν συστη-

μάτων – δέν αποτελεί έγγενές στοιχείο του ποινικού συστήματος, όπως αυτό καθορίστηκε στα τέλη του 18ου αιώνα και στις αρχές του 19ου. Τό θέμα μιās κολαστικής κοινωνίας και μιās γενικής σημειοτεχνικής τής τιμωρίας πού διαφαίνεται στους «ιδεολογικούς» Κώδικες – του Beccaria ή του Bentham – δέν έχει σάν αποτέλεσμα τήν καθολική χρήση τής φυλακής. Ή φυλακή αυτή πηγάζει από άλλο – από τούς μηχανισμούς πού είναι τό ιδιαίτερο γνώρισμα τής πειθαρχικής έξουσίας. Ώστόσο, παρ' όλη τήν ετερογένειά τους, οί μηχανισμοί και τά αποτελέσματα τής φυλακής έχουν διεισδύσει σέ όλόκληρη τή σύγχρονη ποινική δικαιοσύνη· ή έγκληματικότητα και οί έγκληματίες είναι τά μόνιμα παράσιτά της. Κάπου πρέπει νά αναζητήσουμε τά αίτια τής επικίνδυνης αυτής «αποτελεσματικότητας» τής φυλακής. Μπορούμε όμως από τώρα νά σημειώσουμε τά ακόλουθα: ή ποινική δικαιοσύνη, όπως καθορίστηκε στόν 18ο αιώνα από τούς μεταρρυθμιστές, χάραξε δυό πιθανές γραμμές αντικειμενοποίησης του έγκληματία – αλλά δυό αποκλίνουσες γραμμές: ή μιά αποτελούνταν από τά ήθικά ή πολιτικά «τέρατα», πού είχαν έκπέσει από τό κοινωνικό συμβόλαιο· ή άλλη ήταν εκείνη του νομικού υποκειμένου του ξαναχαρακτηρισμένου από τήν τιμωρία. Ήλλά ό «έγκληματίας» επιτρέπει ακριβώς τή σύμπτωση τών δυό γραμμών και τή σύσταση – μέ τήν έγγύηση τής Ιατρικής, τής ψυχολογίας ή τής εγκληματολογίας – ενός υποκειμένου πού αντιπροσωπεύει, περίπου, και τόν παραβάτη του νόμου και τό αντικείμενο μιās επιστημονικής τεχνικής. Τό ότι ή μεταμόσχευση τής φυλακής στό ποινικό σύστημα δέν προκάλεσε μιá βίαιη αντίδραση απόρριψης, όφείλεται, αναμφίβολα, σέ πολλά αίτια. Ένα από αυτά είναι τό ότι κατασκευάζοντας τήν έγκληματικότητα, πρόσφερε στήν ποινική δικαιοσύνη ένα ένιαίο πεδίο από αντικείμενα, επικυρωμένο από τίς «έπιστήμες», και μ' αυτόν τόν τρόπο τής επέτρεψε νά λειτουργεί σέ μιá γενικότερη σφαίρα «αλήθειας».

Ή φυλακή, ή σκοτεινότερη αυτή περιοχή του μηχανισμού τής δικαιοσύνης, είναι ό χώρος όπου ή κολαστική έξουσία, πού δέν τολμάει πιά νά άσκηθεί άνοιχτά, οργανώνει σιωπηρά ένα πεδίο αντικειμενικότητας όπου ή τιμωρία μπορεί τώρα, χωρίς νά κρύβεται, νά λειτουργεί σάν θεραπευτικό μέσο και όπου ή δικαστική άπόφαση μπορεί νά έγγράφεται στα πλαίσια τής γνώσης. Ήντιλαμβάνεται λοιπόν κανείς πολύ καλά γιατί ή δικαιοσύνη υιοθέ-

τησε τόσο εύκολα τή φυλακή, πού, μολαταύτα, δέν είχε γεννηθει από τή δική της νόηση. Πρέπει νά ὁμολογήσουμε πώς τῆς χρωστοῦσε τό ἐλάχιστο αὐτό δείγμα εὐγνωμοσύνης.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. P. Rossi, *Περί Ποινικοῦ Δικαίου* (Traité de Droit Pénal), 1829, III, σελ. 169.
2. Van Meenen, *Συνέδριο μέ θέμα τά Σωφρονιστήρια, Βρυξέλλες* (Congrès pénitentiaire de Bruxelles), in *Χρονικά τῆς Charité* (Annales de la Charité), 1847, σελ. 529-530.
3. A. Dupont, «'Αγόρευση στή Συντακτική Συνέλευση», *Κοινοβουλευτικά Ἄρχεα* (Discours à la Constituante, Archives parlementaires).
4. Ἡ σχέση αὐτή ἀνάμεσα στίς δυό «φύσεις» τῆς φυλακῆς ἐξακολουθεῖ νά ὑπάρχει ἀκόμα καί σήμερα. Πρίν ἀπό μερικές μέρες, ὁ ἀρχηγός τοῦ Κράτους ὑπενόησε τήν «ἀρχή» ὅτι ἡ φυλάκιση ἐπρεπε νά εἶναι μονάχα «στέρηση τῆς ἐλευθερίας» – ἡ πεμπτοσύα τῆς φυλάκισης, τῆς λυτρωμένης ἀπό τήν πραγματικότητα τῆς φυλακῆς· καί πρόσθεσε ὅτι ἡ φυλακή δέν μπορεῖ νά δικαιωθεῖ παρά μονάχα μέ τά «ἐπανορθωτικά» ἢ ἀναπροσαρμοστικά τῆς ἀποτελέσματα.
5. *Αἷτια τοῦ Κώδικα ποινικῆς ἀνάκρισης* (Motifs du Code d' instruction criminelle). Ὑπόμνημα τοῦ G. A. Real, σελ. 244.
6. Ὁ.π., Ἐκθεση τοῦ Treilhard, σελ. 8-9. Στά χρόνια πού προηγήθηκαν ξαναβρίσκουμε συχνά τό ἴδιο αὐτό θέμα: «Ἡ ποινή τῆς φυλάκισης πού ἀποφασίζεται ἀπό τόν νόμο, ἔχει πάνω ἀπ' ὅλα σάν στόχο νά σωφρονίσει τά ἄτομα, δηλαδή, νά τά θελτιώσει, νά τά προετοιμάσει μέ δοκιμασίες, λιγότερο ἢ περισσότερο μακρόχρονες, στό νά ἐπανακτίσουν τή θέση τους στήν κοινωνία καί νά μήν κάνουν πιά κατάχρηση αὐτοῦ τοῦ προνομίου... Τά ἀσφαλέστερα μέσα γιά νά εὐοδωθεῖ ὁ σκοπός αὐτός εἶναι ἡ ἐργασία καί ἡ διδασκαλία.» Κι αὐτό δέν σημαίνει ἀπλά καί μόνο νά διδάσκει κανεῖς στούς κατάδικους ἀνάγνωση καί ἀριθμητική, ἀλλά καί νά τους συμβιβάζει «μέ τίς ιδέες τῆς τάξης, τῆς ἠθικῆς, τοῦ σεβασμοῦ τοῦ ἑαυτοῦ τους καί τῶν ἄλλων» (Beugnot, Νομάρχης τῆς Seine-Inférieure. Βούλευμα τοῦ μήνα Frimaire, ἔτος X). Στίς ἀναφορές πού ὁ Chaptal ζήτησε νά τοῦ ὑποβάλουν οἱ γενικοί σύμβουλοι, περισσότεροι ἀπό δώδεκα ἀπαιτοῦν φυλακές ὅπου νά ὑπάρχουν δυνατότητες ἐργασίας γιά τοὺς κρατούμενους.
7. Τά πιό σημαντικά ἀπό τά προγράμματα αὐτά ὑπῆρξαν οἴγουρα ἐκεῖνα πού πρότειναν ὁ Ch. Lucas, ὁ Marquet Wasselot, ὁ Faucher, ὁ Bonnevillie καί ἀργότερα ὁ Ferrus. Νά σημειώσουμε πώς οἱ περισσότεροι ἀπό αὐτούς δέν ἦταν φιλόανθρωποι, πού ἔκριναν ἀπό τά ἔξω τόν θεσμό τῶν φυλακῶν, ἀλλά ἄτομα πού εἶχαν σχέση, μέ τόν ἕνα ἢ τόν ἄλλο τρόπο, μέ τή διοίκηση τῶν φυλακῶν. Ἐπίσημοι τεχνικοί.

8. Στη Γερμανία, ο Julius διεύθυνε τα «Jahrbücher für Strafs-und Besserungs Anstalten».

9. Μόλο που οι εφημερίδες αυτές ήταν προπάντων δργανα υπεράσπισης τών φυλακισμένων γιά χρέη, καί που πολλές φορές διαχώριζαν τίς ευθύνες τους από τούς καθαρά εγκληματίες, βρίσκει κανείς σ' αυτές τήν επιβεβαίωση πώς «οί στήλες τής "Pauvre Jacques" δέν εἶναι αφιερωμένες σέ κάποιαν αποκλειστική ειδικότητα. 'Ο τρομαχτικός νόμος τής προσωπικής κράτησης, ή ἀποτρόπαια ἐφαρμογή του, δέν εἶναι τό μόνο που καταδικάστηκε ἀπό τόν κρατούμενο δημοσιογράφο...». «'Η "Pauvre Jacques" θά περιφέρει τήν προσοχή του ἀναγνώστη τής στούς χώρους ἐγκλεισμοῦ, στούς χώρους κράτησης, στά δεσμοπήγρια, στά ἄσυλα, καί θά μιλήσει ἀκόμα καί γιά τούς χώρους τών βασανιστηρίων ὅπου ὁ ἐνοχος παραδίνεται στά βασανιστήρια, ἐνώ ὁ νόμος τόν ἔχει καταδικάσει μονάχα σέ καταναγκαστικά ἔργα...» («Pauvre Jacques», 1ος χρόνος, ἀριθ. 7). Τό ἴδιο καί ή «Gazette de Sainte-Pélagie» συνηγορεῖ γιά ἕνα σωφρονιστικό σύστημα που στόχος του θά ἦταν «ή δελτίωση του ἀνθρώπινου γένους» καί ὑποστηρίζει πώς κάθε ἄλλο σύστημα εἶναι «ή ἔκφραση μιᾶς βάρβαρης κοινωνίας» (21 Μαρτίου 1833).

10. L. Baltard, *Ἀρχιτεκτονογραφία τών φυλακῶν* (Architectonographie des prisons, 1829).

11. Ch. Lucas, *Γιά τή μεταρρύθμιση τών φυλακῶν* (De la réforme des prisons), 1838, II, σελ. 123-124.

12. A. de Tocqueville, «'Υπόμνημα στή Βουλή», ἀναφέρεται ἀπό τούς Beaumont καί Tocqueville, *Τό σωφρονιστικό σύστημα στίς Ἠνωμένες Πολιτεῖες* (Le système pénitentiaire aux Etats-Unis), 3η ἔκδ., 1845, σελ. 392-393.

13. E. de Beaumont καί A. de Tocqueville: *ὁ.π.*, σελ. 109.

14. S. Aylies, *Γιά τό σωφρονιστικό σύστημα* (Du système pénitentiaire), 1837, σελ. 132-133.

15. Ch. Lucas, *Γιά τή μεταρρύθμιση τών φυλακῶν* (De la réforme des prisons), τόμ. I, 1836, σελ. 167.

16. Ἡ συζήτηση που ἄρχισε στή Γαλλία γύρω στά 1830, δέν εἶχε ἀκόμα τελειώσει στά 1850. Ὁ Ch. Lucas, ὀπαδός του συστήματος τών φυλακῶν τής Auburn, ἦταν ὁ ἐμπνευστής του βουλευματος του 1839 γιά τό καθεστώς τών Κεντρικῶν Φυλακῶν (ἐργασία ἀπό κοινου καί ἀπόλυτη σιωπή). Τό κύμα ἀνταρσίας που ἔξασπασε, ἴσως καί οἱ ταραχές σέ δλόκληρη τή χώρα στά χρόνια 1842-1843, συνέβαλαν στήν υἰοθέτηση, τό 1844, του Πενσυλβανικου καθεστώτος τής ἀπόλυτης ἀπομόνωσης, που ἐγκωμιάστηκε ἀπό τούς Demetz, Blouet, Tocqueville. Ἰλλά τό Δεύτερο Συνέδριο σχετικά μέ τό σωφρονιστικό σύστημα (1847) καταδίκασε τή μέθοδο αὐτή.

17. K. Mittermaier, στή «Revue française et étrangère de législation», 1836.

18. A. E. de Gasparin, «'Υπόμνημα στόν ὑπουργό Ἐσωτερικῶν γιά τή μεταρρύθμιση τών φυλακῶν» (Rapport au ministre de l' Intérieur sur la réforme des prisons).

19. E. de Beaumont καί A. de Tocqueville, *Τό ποινικό σύστημα στίς Ἠνωμένες Πολιτεῖες* (Du système pénal aux Etats-Unis), ἔκδ. του 1845, σελ. 112.

20. «Κάθε άνθρωπος, έλεγε ό Fox, φωτίζεται από τή θείκη φλόγα, και τήν είδα νά λάμπει σέ κάθε άνθρωπο.» 'Ακολουθώντας τίς θεωρίες τών Κουάκερων και τής Walnut Street, όργανώθηκαν, από τά 1820 και πέρα, οί φυλακές τής Pennsylvanie, του Pittsburgh και άργότερα του Cherry Hill.
21. «Journal des Economistes», II, 1842.
22. Abel Blouet, *Σχέδιο για φυλακές μέ κελλιά* (Projet de prisons cellulaires), 1843.
23. Abbé Retigny, «Προσφώνηση άπευθυνόμενη στους φυλακισμένους, μέ τήν εύκαιρία τών έγκαινίων τής πτέρυγας μέ τά κελλιά στίς φυλακές τών Βερσαλλιών». Βλ., μερικά χρόνια άργότερα, στό μυθιστόρημα «Μόντε Χρίστο», μιά καθαρά χριστολογική έκδοχή τής άνάστασης ύστερα από μιά κάθειρξη· εκεί όμως πρόκειται όχι για εύπειθεια στους νόμους, πού διδάσκεται κανείς στή φυλακή, αλλά για τήν άπόκτηση μιάς κρυφής γνώσης πού δίνει τή δύναμη νά επιβάλλει κανείς τή δικαιοσύνη πέρα από τήν άδικία τών δικαστών.
24. N. H. Julius, *Σειρά παραδόσεων για τίς φυλακές* (Leçons sur les prisons), γαλλική μετάφρ., 1831, I, σελ. 417-418.
25. G. A. Real, *Αίτια του κώδικα ποινικής άνάκρισης*. (Motifs du Code d'instruction criminelle). Και πριν άκόμα από αυτό, σέ πολυάριθμες έγκυκλίους του 'Υπουργείου 'Εσωτερικών άναφέρεται ή άναγκαιότητα τής έργασίας τών κρατούμενων: στήν έγκύκλιο τής 5ης του Fructidor, έτος VI, τής 3ης του Messidor, έτος VIII, τής 8ης του Pluviöse, και τής 28ης του Ventöse, έτος IX, τής 7ης του Brumaire, έτος X. Λίγο άργότερα, ύστερα από τούς κώδικες του 1808 και του 1810, θρίσκουμε νέες όδηγίες: 20 'Οκτωβρίου 1811· 8 Δεκεμβρίου 1812· ή άκόμα, τή μεγάλη έγκύκλιο του 1816: «'Απαραίτητο είναι οί κρατούμενοι νά άπασχολούνται όσο τό δυνατόν περισσότερο. Πρέπει νά ξυπνήσουμε μέσα τους τήν έπιθυμία τής έργασίας, διαχωρίζοντας εκείνους πού εργάζονται από εκείνους πού προτιμούν νά φυγοπονούν. Οί πρώτοι θά πρέπει νά τρέφονται καλύτερα και νά τούς έξασφαλίζονται μεγαλύτερες άνέσεις από τούς άλλους». Πολύ σύντομα οί φυλακές του Melun και του Clairvaux όργανώθηκαν σέ μεγάλα έργαστήρια.
26. J. J. Marquet Wasselot, τ. III, σελ. 171.
27. Βλ., *πίό πέρα*, σελ. 292.
28. Βλ., J. P. Aguet, *Οί άπεργίες τόν καιρό τής 'Ιουλιανής Μοναρχίας* (Les grèves sous la monarchie de Juillet), 1954, σελ. 30-31.
29. «L' Atelier», 3ος χρόνος, άρ. 4, Δεκέμβρης 1842.
30. "Ο.π., 6ος χρόνος, άρ. 2, Νοέμβρης 1845.
31. "Ο.π.
32. «L' Atelier», 4ος χρόνος, άρ. 9, 'Ιούνιος 1844 και 5ος χρόνος, άρ. 7, 'Απρίλης 1845· βλ., άκόμα «La démocratie pacifique» τής ίδιας έποχής.
33. «L' Atelier», 5ος χρόνος, άρ. 6, Μάρτιος 1845.
34. A. Bérenger, «'Εκθεση στήν 'Ακαδημία τών φιλοσοφικών έπιστημών» (Rapport à l' Académie des sciences morales), 'Ιούνιος 1836.

35. E. Danjou, *Περί Φυλακῶν* (Des prisons), 1821, σελ. 180.
36. L. Faucher, *Γιά τή μεταρρύθμιση τῶν φυλακῶν* (De la réforme des prisons), 1838, σελ. 64. Στήν Ἀγγλία, τό «μάγγανο» (tread-mill) καί ἡ ἀντλία ἐξασφάλιζαν τήν πειθαρχική μηχανοποίηση τῶν κρατουμένων, χωρίς κανένα παραγωγικό ἀποτέλεσμα.
37. Ch. Lucas, *Γιά τή μεταρρύθμιση τῶν φυλακῶν* (De la réforme des prisons), II, 1838, σελ. 313-314.
38. Ὁ.π., σελ. 243.
39. E. Danjou, *Περί φυλακῶν* (Des prisons), 1821, σελ. 210-211 βλ., ἐπίσης καί «L' Atelier», ἄρ. 2, Νοέμβριος 1845.
40. Ch. Lucas, ὁ.π. Ἡ διοίκηση τῆς φυλακῆς ἔβαζε κατά μέρος τό ἕνα τρίτο τοῦ μεροκάματου τοῦ κρατούμενου καί τοῦ τό παράδινε ὅταν ἐλευθερωνόταν.
41. E. Ducrétiaux, *Τό σύστημα τῆς φυλάκισης σέ κελιά* (Du système de l' emprisonnement cellulaire), 1857, σελ. 30-31.
42. Τά παραπάνω μποροῦν νά παραβληθοῦν μέ τό κείμενο τοῦ Faucher: «Ὅταν μπῆ κανεῖς σ' ἕνα ὑφαντουργεῖο κι ἀκούσει τίς κουβέντες τῶν ἐργατῶν καί τό σφύριγμα τῶν μηχανῶν, ἀντιλαμβάνεται πῶς δέν ὑπάρχει στόν κόσμο ἀντίθεση πῶς ἀλλεγνή ἀπό τήν κανονικότητα καί τίς ὀρθά ὑπολογισμένες μηχανικές αὐτές κινήσεις, συγκρινόμενες μέ τή σύγχυση τῶν ἰδεῶν καί τῶν ἡθῶν πού προκαλεῖται ἀπό τήν ἑπαφή τῶν ἀνδρῶν, γυναικῶν καί παιδιῶν.» *Γιά τή μεταρρύθμιση τῶν φυλακῶν* (De la réforme des prisons), 1838, σελ. 20.
43. A. Bonneville, *Περί τῶν προκαταρκτικῶν ἀπελευθερώσεων* (Des libérations préparatoires), 1846, σελ. 6. Ὁ Bonneville προτείνει μέτρα «προκαταρκτικῆς ἀπελευθέρωσης», ἀλλά καί «συμπληρωματικῆς τιμωρίας», καθώς καί ἐπί πλέον κράτηση, ἄν ἀποδεικνυόταν πῶς «ἡ ποινική παραγραφή, πού εἶχε κατά προσέγγιση ὀριστεῖ σύμφωνα μέ τόν πιθανό βαθμό πώρωσης τοῦ ἐγκληματία, δέν ἐπαρκοῦσε γιά νά φέροι τά προσδοκούμενα ἀποτελέσματα». Τό «συμπλήρωμα» αὐτό δέν θά ἔπρεπε νά ξεπερνάει τό ὄγδοο τῆς ποινῆς· ἡ προκαταρκτική ἐλευθερία μποροῦσε νά ἐπιτραπῆ ὕστερα ἀπό τήν ἔκτιση τῶν τριῶν τετάρτων τῆς ποινῆς (*Πραγματεία σχετική μέ τούς διαφόρους συμπληρωματικούς θεσμούς* [Traité des diverses institutions complémentaires], σελ. 251 καί συν.).
44. Ch. Lucas, παρατίθεται στήν «Gazette des Tribunaux», 6 Ἀπριλίου 1837.
45. In «Gazette des Tribunaux». Βλ., ἀκόμα καί Marquet-Wasselot, *Ἡ πολιτεία-καταφύγιο* (La Ville du refuge), 1832, σελ. 74-76. Ὁ Ch. Lucas ἐπισημαίνει πῶς οἱ κακοποιοί «προέρχονται συνήθως ἀπό τόν πληθυσμό τῶν πόλεων» καί πῶς «οἱ καταδικασμένοι σέ κάθειρξη προέρχονται κατά μεγάλο μέρος ἀπό τόν ἀγροτικό πληθυσμό». *Γιά τή μεταρρύθμιση τῶν φυλακῶν* (De la réforme des prisons), I, 1836, σελ. 46-50.
46. R. Fresnel, *Σκέψεις σχετικά μέ τά ἄσυλα* (Considérations sur les maisons de refuge), Παρίσι, 1829, σελ. 29-31.
47. Ch. Lucas, *Γιά τή μεταρρύθμιση τῶν φυλακῶν* (De la réforme des prisons), II, 1838, σελ. 440.

48. L. Duras, άρθρο πού δημοσιεύτηκε στο «Le Progressif» και παρατίθεται στη «La Phalange», 1η Δεκεμβρίου 1838.
49. Ch. Lucas, *δ.π.*, σελ. 441-442.
50. A. Bonneville, *Περί τῶν προκαταρκτικῶν ἀπελευθερώσεων* (Des libérations préparatoires), 1846, σελ. 5.
51. A. Bérenger, *Ἐκθεση στήν Ἀκαδημία τῶν φιλοσοφικῶν καί πολιτικῶν ἐπιστημῶν* (Rapport à l' Académie des sciences morales et politiques), Ἰουνίου, 1836.
52. Ch. Lucas, *Γιά τή μεταρρύθμιση τῶν φυλακῶν* (De la réforme des prisons), II, 1838, σελ. 418-422.
53. E. Decazes, *Ἐπόμνημα στόν Βασιλιά γιά τό ζήτημα τῶν φυλακῶν* (Rapport au Roi sur les prisons), στο «Le Moniteur», 11 Ἀπριλίου 1819.
54. Vivien, in G. Ferrus, *Περί φυλακισμένων* (Des prisonniers), 1850, σελ. VIII. Ἔνα διάταγμα τοῦ 1847 ἀναφερόταν στήν ὀργάνωση ἐπιτροπῶν ἐπιτήρησης.
55. Léon Faucher, *Γιά τή μεταρρύθμιση τῶν φυλακῶν* (De la réforme des prisons), 1838, σελ. 6.
56. Ch. Lucas, *Γιά τή μεταρρύθμιση τῶν φυλακῶν* (De la réforme des prisons), I, 1836, σελ. 69.
57. «Ἄν προσπαθῆσει κανεῖς νά χειριστεῖ τό διοικητικό ζήτημα διαχωρίζοντάς το ἀπό τό ἀρχιτεκτονικό, κινδυνεύει νά καθιερώσει ἀρχές πού δέν ἀνταποκρίνονται στήν πραγματικότητα· ἐνῶ, ἔχοντας κατά νοῦ τίς διοικητικές ἀνάγκες, ἕνας ἀρχιτέκτονας μπορεῖ κάλλιστα νά ἀποδεχτεῖ ἕνα ὁποιοδήποτε σύστημα φυλάκισης πού ἡ θεωρία θά τό κατέτασσε ἴσως ἀνάμεσα στίς οὐτοπίες» (Abel Blouet, *Σχέδιο γιά φυλακές μέ κελλιά* [Projet de prison cellulaire], 1843, σελ. I).
58. L. Baltard, *Ἀρχιτεκτονική τῶν φυλακῶν*, (Architectonographie des prisons), 1829, σελ. 4-5.
59. «Σέ ὅλα τους τά ἔργα, οἱ Ἄγγλοι ἐμφανίζουν τήν εὐφυΐα τῆς μηχανικῆς... ἐπιθυμία τους ἦταν τά οἰκοδομήματά τους νά λειτουργοῦν σάν μιά μηχανή πού δουλεῦει μ' ἕναν μονάχα κινητήρα» (*δ.π.*, σελ. 18.).
60. N. P. Harou-Romain, *Σχέδιο σωφρονιστηρίου* (Projet de pénitencier), 1840, σελ. 8.
61. Βλ. εἰκόνες ἀρ. 18-26.
62. Ducatel, *Ὁδηγίες γιά τήν οἰκοδόμηση τῶν φυλακῶν* (Instruction pour la construction des maisons d' arrêt), σελ. 9.
63. E. Ducrétiaux, *Τό σύστημα τῆς φυλάκισης σέ κελλιά* (Du système de l' emprisonnement cellulaire), 1847, σελ. 56-57.
64. Βλ., λογουχάρη, G. de Gregory, *Σχέδιο γιά ἕναν παγκόσμιο Ποινικό Κώδικα* (Projet de Code pénal universel), 1832, σελ. 199 καί συν., καθὼς καί Grellet-Wammy, *Ἐγχειρίδιο τῶν φυλακῶν* (Manuel des prisons), 1839, II, σελ. 23-25 καί 199-203.

65. Ch. Lucas, *Γιά τή μεταρρύθμιση τῶν φυλακῶν* (De la réforme des prisons), II, 1838, σελ. 449-450.
66. Ch. Lucas, *Γιά τή μεταρρύθμιση τῶν φυλακῶν* (De la réforme des prisons), II, 1838, σελ. 440-442.
67. Θα ἔπρεπε νά μελετηθεῖ μέ ποιό τρόπο ἡ πρακτική τῆς βιογραφίας διαδόθηκε, ξεκινώντας ἀπό τόν ἐγκληματία, στους σωφρονιστικούς μηχανισμούς: βιογραφία ἢ αὐτοβιογραφία τῶν φυλακισμένων στά συγγράμματα τοῦ Arperet· κατασκευή βιογραφικῶν φακέλων πάνω στό ψυχιατρικό πρότυπο· χρησιμοποίηση τῆς βιογραφίας γιά τήν υπεράσπιση τῶν κατηγορουμένων. Στό τελευταῖο αὐτό σημείο, θά ἦταν ἐνδιαφέρον νά συγκρίνουμε τά μεγάλα δικαιολογητικά ὑπομνήματα τοῦ τέλους τοῦ 18ου αἰώνα, γιά τά τρία ἐκεῖνα ἄτομα πού εἶχαν καταδικαστεῖ στό μαρτύριο τοῦ τροχοῦ, ἢ γιά τήν Jeanne Salmon – μέ τίς ποινικές ἀγορεύσεις τῆς ἐποχῆς τοῦ Λουδοβίκου-Φιλίππου. Ὁ Chaix d' Est-Ange, στήν ἀγόρευση του ὑπέρ τοῦ La Roncière, ἔλεγε: «Ἄν, πολύ πρὶν ἀπό τό ἐγκλημα, πολύ πρὶν ἀπό τήν κατηγορία, μπορούσατε νά ἐρευνήσετε τή ζωὴ τοῦ κατηγορουμένου, νά εἰσδύσετε στήν καρδιά του, νά ἐμβαθύνετε στίς πιό κρυφές πτυχές της, νά ἀποκαλύψετε ὅλες τίς ἐνδόμυχες σκέψεις του, νά ξεσκεπάσετε τήν ψυχή του ὀλόκληρη...» (*Λόγοι καί ἀγορεύσεις* [Discours et plaidoyers], III, σελ. 166).
68. J. J. Marquet-Wasselot, *Ἡ Ἐθνογραφία τῶν φυλακῶν* (L' Ethnographie des prisons), 1841, σελ. 9.
69. G. Ferrus, *Περί φυλακισμένων* (Des prisonniers), 1850, σελ. 182, καί συν., καί σελ. 278 καί συν.

Ἄνομιες καί ἐγκληματικότητα

Σύμφωνα μέ τόν νόμο, ἡ κράτηση ἰσοδυναμεῖ μέ τή στέρηση τῆς ἐλευθερίας. Ἡ φυλάκιση πού τήν ἐξασφαλίζει περιλάμβανε, ἀνέκαθεν, ἕνα τεχνικό σχέδιο. Τό πέρασμα ἀπό τά βασιανιστήρια – μέ ὅλες τους τίς λαμπρές τελετουργίες, τήν τέχνη τους τή συνδυασμένη μέ τήν τελετή τῆς ὀδύνης – σέ ποινές φυλάκισης, μέσα σέ κτίρια ὀγκώδους ἀρχιτεκτονικῆς, πού καλύπτονται ἀπό τό μυστικό τῆς διοίκησης, δέν ἀποτελεῖ πέρασμα σ' ἕνα ἀδιαφοροποίητο, ἀφηρημένο καί συγκεχυμένο ποινικό σύστημα· πρόκειται γιά τό πέρασμα ἀπό μιὰ κολαστική τέχνη σέ μιάν ἄλλη, ὄχι λιγότερο μελετημένη ἀπό αὐτήν. Τεχνική μεταλλαγή. Ἄπό τό πέρασμα αὐτό, δέν μένει τίποτα ἄλλο παρὰ μόνο ἕνα σύμπτωμα καί μιὰ συνόψιση: ἡ ἀντικατάσταση, στά 1837, τῆς ἀλυσίδας τῶν καταδίκων μέ τήν κλούβα.

Ἡ ἀλυσίδα – πομπή ἀλυσοδεμένων καταδίκων – παράδοση πού χρονολογεῖται ἀπό τήν ἐποχή τῶν μεσαιωνικῶν κάτεργων, σώζεται ἀκόμα στήν ἐποχή τῆς Ἰουλιανῆς Μοναρχίας. Ἡ μεγάλη σημασία πού φαίνεται νά ἔχει ἀποκτήσει σάν θέαμα στίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰῶνα συνδέεται, ἴσως, μέ τό γεγονός ὅτι συνδυάζει σέ μιὰ καί μόνη ἐκδήλωση καί τά δύο εἶδη τιμωρίας: ἡ πορεία πρὸς τά κάτεργα θύμιζε τήν τελετουργία τοῦ βασιανιστηρίου¹. Οἱ ἀφηγήσεις πού ἀναφέρονται στήν «τελευταία ἀλυσίδα» – αὐτήν δηλαδή πού διέσχισε τή Γαλλία τό καλοκαίρι τοῦ 1836 – καί στά σκάνδαλα πού ἀκολούθησαν, ἐπιτρέπουν νά ἀντιληφθοῦμε τό σύστημα αὐτό, τό τόσο ξένο πρὸς τοὺς κανόνες τῆς «σωφρονιστικῆς ἐπιστήμης». Πρῶτα πρῶτα, μιὰ τελετουργία σάν κι ἐκείνη τοῦ ἰκριώματος: ἡ συγκόλληση τοῦ σιδερένιου περιλαίμιου καί

των άλυσίδων, στην αύλή της Bicêtre: ό αύχένας του κατάδικου άκουμπισμένος στο άμόνι, όπως άλλοτε πάνω στο κούτσουρο του άποκεφαλισμού· τούτην όμως τή φορά, ή τέχνη του δημίου, όταν σφυρηλατεί, έγκειται στο να μή συντρίψει τό κεφάλι – αντίστροφη επιδεξιότητα πού καταφέρνει να μή σκοτώσει. «Στή μεγάλη αύλή της Bicêtre είναι άραδιασμένα τά εργαλεία του βασανιστηρίου: πολλές σειρές άλυσίδες μέ τούς κλοιούς στην άκρη. Οί αρχιφύλακες (artoufians), πρόσκαιροι σιδηρουργοί, τοποθετούν τό άμόνι και τό σφυρί. Στά κάγκελα της αύλής είναι κολλημένα όλα αυτά τά κεφάλια μέ τή σκυθρωπή ή τήν άναιδή έκφραση, πού ό έκτελεστής πρόκειται να τά άκίνητοποιήσει. Πιο πάνω, σε όλους τούς όρόφους της φυλακής, διακρίνονται πόδια και χέρια πού κρέμονται μέσ' από τά κάγκελα των κελλιών, ένα είδος έκθεσης από ανθρώπινες σάρκες. Είναι οί κρατούμενοι πού έρχονται να παρακολουθήσουν τίς τελευταίες έτοιμασίες των χτεσινών συντρόφων τους... Νά τοι κιάλας στή στάση της θυσίας. Καθισμένοι χάμω, ζευγαρωμένοι στην τύχη και άνάλογα μέ τό άνάστημα· τά σίδερα – όχτώ λίβρες για τόν καθένα – βαραίνουν πάνω στά γόνατά τους. Ό δήμιος τούς έπιθεωρεί, μετράει τίς διαστάσεις του κεφαλιού τους και έφαρμόζει τούς τεράστιους κλοιούς, πάχους ενός δακτύλου. Για τή συγκόλληση του κλοιού, άπαιτούνται τρεις δήμιοι: ό ένας βαστάει τό άμόνι, ό άλλος ένώνει τά δυό άκρα του σιδερένιου περιλαίμιου, και μέ τά δυό του μπράτσα τεντωμένα προστατεύει τό κεφάλι του κατάδικου· ό τρίτος χτυπάει μέ τή βαριά και μέ συχνές σφυριές τό μπουλόνι πού στεριώνει τόν κλοιό. Μέ κάθε χτύπημα δονείται τό κεφάλι και τό σώμα... Κανείς άλλωστε δέν ένδιαφέρεται αν θά κινδυνέψει τό θύμα από μιάν ένδεχόμενη παρέκκλιση του σφυριού· ή έντύπωση αύτή είναι άνύπαρκτη ή σχεδόν μηδαμινή μπροστά στην έντονη έντύπωση της φρίκης πού νιώθει κανείς όταν βλέπει τό πλάσμα του θεού σ' έναν τέτοιο έξευτελισμό².» "Υστερα έχουμε τό δημόσιο θέαμα: σύμφωνα μέ τήν «Gazette des Tribunaux» (20 'Ιουλίου 1836), πάνω από 100.000 άτομα παρακολούθησαν τήν πομπή των άλυσοδεμένων καταδίκων πού ξεκίνησε από τό Παρίσι στις 19 'Ιουλίου: «'Η παρέλαση της Courtille τήν τελευταία μέρα της 'Αποκριάς...» 'Η τάξη και ό πλοῦτος κοιτάζουν από μακριά να περνάει ή μεγάλη άλυσοδεμένη νομαδική φυλή, αυτό τό άλλο ανθρώπινο είδος, ή «ξεχωριστή φυλή πού έχει τό προνόμιο να γεμίζει

τά κάτεργα καί τίς φυλακές³». Ὅσο γιά τό λαό, αὐτός, ὅπως τόν καιρό τῶν δημόσιων βασανιστηρίων, ἔξακολουθεῖ νά ἀνταλλάσσει μέ τούς κατάδικους τόν διαφορούμενο διάλογό του, μέ βρισιές, ἀπειλές, ἐνθαρρύνσεις, χτυπήματα, ἐκδηλώσεις μίσους ἢ συννοχῆς. Κάτι τό βίαιο ἀναδύεται καί δέν παύει νά διαχέει τήν ἀτμόσφαιρα σέ ὀλόκληρη τή διάρκεια τῆς πομπῆς: ὀργή ἐνάντια σέ μιὰ δικαιοσύνη ὑπερβολικά αὐστηρή ἢ ὑπερβολικά ἐπιεική· κραυγές ἐνάντια σέ μισητούς ἐγκληματίες· ἐκδηλώσεις συμπάθειας σέ γνώριμους ἐγκληματίες· συγκρούσεις μέ τήν ἀστυνομία: «Σέ ὅλη τή διάρκεια τῆς πορείας, ἀπό τήν πόρτα τοῦ Fontainebleau, ὁμάδες ἀπό ἔξαλλους ἀνθρώπους κραυγάζουν ἀγανακτισμένοι ἐνάντια στόν Delacollonge: Κάτω ὁ παπάς, φωνάζουν, κάτω αὐτός ὁ παλιάνθρωπος, ἔπρεπε νά τόν εἶχαν ἐκτελέσει! Χωρίς τήν ἀποφασιστική δράση τῆς δημοτικῆς φρουρᾶς, σίγουρα θά ξέσπαγαν σοβαρές ταραχές. Στό Vaugirard, οἱ γυναῖκες ἦταν οἱ πιό ἄγριες. Φώναζαν: Κάτω ὁ διαβολόπαπας! Κάτω τό τέρας ὁ Delacollonge! Οἱ ἀστυνομικοί τοῦ Montrouge, τοῦ Vaugirard καί πολλοί δήμαρχοι καί δημοτικοί σύμβουλοι τρέχουν πρός τά ἐκεῖ μέ ἀναρτημένα τά ἐμβλήματα τους, γιά νά προσπαθήσουν νά ἐπιβάλουν τόν σεβασμό τῆς δικαστικῆς ἀπόφασης. Κοντά στό Issy, ὁ François ἀντιλαμβάνομενος τόν Κύριο Allard καί τούς χωροφύλακες, ἐκσφενδονίζει πάνω τους τήν ξύλινη γαδάθα του. Τότε ὅλοι θυμήθηκαν πῶς μερικοί παλιοί σύντροφοι τοῦ κατάδικου αὐτοῦ κατοικοῦσαν μέ τίς οἰκογένειές τους στό Inry. Ἀπό τή στιγμή ἐκείνη οἱ ἀξιωματικοί τῆς ὑπηρεσίας καταλαμβάνουν καιρίες θέσεις στό δρόμο καί παρακολουθοῦν ἀπό κοντά τό κάρρο μέ τούς κατάδικους. Αὐτοί πού ἔρχονται ἀλυσοδεμένοι ἀπό τό Παρίσι, ρίχνουν ὁ καθένας τους – χωρίς καμιάν ἐξαίρεση – τίς γαδάθες τους στά κεφάλια τῶν ἀστυνομικῶν, καί μερικοί τους πληγώνονται. Τή στιγμή αὐτή τά πλήθη ξεσηκώνονται, ὁ ἕνας ρίχνεται πάνω στόν ἄλλο⁴.» Πολυάριθμες κατοικίες λεηλατήθηκαν ἀνάμεσα στή Bicêtre καί στίς Sèvres καθῶς περνοῦσε ἡ ἀλυσίδα⁵.

Στή γιορτή αὐτή τῶν καταδικῶν πού φεύγουν, ὑπάρχει κάτι ἀπό τίς τελετουργίες τοῦ ἀποδιοπομπαίου τράγου πού τόν χτυποῦν καταδιώκοντάς τον, κάτι ἀπό τή γιορτή τῶν τρελῶν ὅπου πραγματοποιεῖται ἀντιστροφή τῶν ρόλων, κάτι ἀπό τίς παλιές τελετές τοῦ ἱκριώματος ὅπου ἡ ἀλήθεια πρέπει ἀπαραίτητα νά λάμπει, κι ἀκόμα κάτι ἀπό τά λαϊκά ἐκεῖνα θεάματα, ὅπου ἔρχε-

ται κανείς για να αναγνωρίσει φημισμένα πρόσωπα ή πατροπαράδοτους τύπους: παιχνίδι της αλήθειας και του αίσχους, παρέλαση του μεγαλείου και της ντροπής, λαιδορίες για τους ένοχους που ξεσκεπάζονται, και, από την άλλη μεριά, χαρούμενη αποδοχή του έγκλήματος. Όλοι προσπαθούν να αναγνωρίσουν τό πρόσωπο των έγκληματιών που ήρωοποιήθηκαν· κυκλοφορούν φυλλάδια που αναφέρουν τά έγκλήματα αυτών που παρελαύνουν· οί έφημερίδες δημοσιεύουν από πριν τά όνόματά τους και αφηγοούνται τή ζωή τους· κάποτε περιγράφουν τά χαρακτηριστικά τους και τά κοστούμια τους, ώστε να μήν περάσει απαρατήρητη ή πραγματική τους ταυτότητα: προγράμματα για τους θεατές⁶. Ο κόσμος έρχεται ακόμα για να απολαύσει τους διάφορους τύπους έγκληματιών, προσπαθώντας να ξεχωρίσει, ανάλογα μέ τό ντύσιμο ή από τό πρόσωπο, τό «έπάγγελμα» του κατάδικου, αν είναι φονιάς ή κλέφτης: παιχνίδι μεταμφιεσμένων και άνδρείκελων, όπου, όμως, παρεμβάλλεται επίσης, για τους πιό μορφωμένους, κάτι σαν έμπειρική έθνογραφία του έγκλήματος. Από τά τσίρκα των κλάουν ως τή φρενολογία του Gall, κινητοποιείται – ανάλογα μέ τήν κοινωνική θέση του καθενός – όλη ή ύπάρχουσα σημειολογία του έγκλήματος: «Οί φυσιογνωμίες είναι τόσο ποικίλες όσο και οί ένδυμασίες: έδω βλέπεις ένα μεγάλοπρεπο κεφάλι που θυμίζει πίνακες του Μουρίλλο· εκεί ένα διεστραμμένο πρόσωπο μέ πυκνά φρύδια, που προοιωνίζει τήν ένεργητικότητα ενός άνενδοίαστου κακούργου... Άλλου πάλι, διαγράφεται τό κεφάλι ενός Άραβα που τό κορμί του είναι παιδικό. Αυτοί μέ τά γυναικεία και τά γλυκούτσικα χαρακτηριστικά, είναι οί συνένοχοι· κοιτάξτε τά πρόσωπα αυτά όπου λάμπει ή άκολασία, είναι οί παιδαγωγοί⁷.» Στο παιχνίδι τουτο οί κατάδικοι ανταποκρίνονται οί ίδιοι, προβάλλοντας τό έγκλημά τους και αναπαρασταίνοντας τίς κακές τους πράξεις: έχουμε έδω μιά από τίς λειτουργίες του τατουάζ, εικόνα του άθλου τους ή της μοίρας τους: «Χαραγμένα πάνω τους είναι τά έμβλήματά τους – είτε μιά λαιμητόμος χαραγμένη στον άριστερό βραχίονα, είτε, πάνω στό στήθος τους, ένα ξίφος που χώνεται βαθιά σε μιά ματωμένη καρδιά.» Περνώντας μπροστά στό λαό, απομιμούνται τό έγκλημά τους, περιφρονούν τους δικαστές και τήν άστυνομία, κοκορεύονται για τά άδικήματά τους εκείνα που δέν ανακαλύφθηκαν. Ο François, ό παλιός συνένοχος του Lacenaire, αφηγείται πώς ανακάλυψε μιά μέθοδο

για νά σκοτώνεις τούς ανθρώπους χωρίς νά προφτάσουν νά φωνάξουν, καί χωρίς νά χυθεί ούτε μιά σταγόνα αίμα. Τό μεγάλο πλανόδιο πανηγύρι τοῦ ἐγκλήματος εἶχε τούς ταχυδακτυλουργούς του καί τούς μασκαράδες του, ὅπου ἡ κωμική ἐπιβεβαίωση τῆς ἀλήθειας ἀνταποκρινόταν στήν περιέργεια καί στίς λοιδορίες. Τό καλοκαίρι τοῦ 1836 ἔχουμε μιά ὀλόκληρη σειρά ἀπό σκηνές γύρω ἀπό τόν ἐγκληματία Delacollonge: στό ἐγκλημά του (εἶχε κατακομματιάσει τήν ἔγκυο ἐρωμένη του), τό λειτούργημα τοῦ ἱερωμένου εἶχε προσδώσει τεράστια αἶγλη· καί χάρη στό λειτούργημα αὐτό εἶχε ἀποφύγει τή λαιμητόμο. Φαίνεται πώς ἔσερνε πίσω του ἕνα θανάσιμο λαϊκό μίσος. Καθώς μεταφερόταν στό Παρίσι μ' ἕνα κάρρο, τόν Ἰούνιο τοῦ 1836, τά πλήθη τόν εἶχαν τόσο ἐξευτελίσει μέ τίς προσβολές τους, ὥστε δέν μπόρεσε νά συγκρατήσει τά δάκρυά του· πάντως, ὁ ἴδιος δέν θέλησε νά τόν μεταφέρουν μέ κλειστό ἀμάξι, γιατί θεωροῦσε πώς ἡ ταπείνωσή του ἀποτελοῦσε μέρος τῆς τιμωρίας του. Ξεκινώντας ἀπό τό Παρίσι, «δύσκολο εἶναι νά φανταστεῖ κανεῖς ὡς ποιοῦ βαθμό τά πλήθη ἔδειχναν ἀπέναντι σ' αὐτόν τόν ἄνθρωπο ἀγανάκτηση, ἠθική ὀργή καί δειλία. Τοῦ ρίχναν χόματα καί λάσπη· οἱ πέτρες πέφταν πάνω του βροχή, μαζί μέ τίς κραυγές τῆς δημόσιας ἀγανάκτησης... Ἦταν μιά ἔκρηξη ἀνήκουστης λύσσας· προπάντων οἱ γυναῖκες, ἀληθινές ἐρινύες, ξέσπαγαν σέ ἀπίστευτη ἔξαρση μίσους⁸.» Γιά νά τόν προφυλάξουν, τοῦ ἀλλάξανε τά ρούχα. Ὅρισμένοι θεατές, πού εἶχαν πραγματικά παραπλανηθεῖ, τόν παίρνουν γιά τόν François. Αὐτός, γιά ἀστεῖο, δέχεται νά παίξει τόν ρόλο· ἀλλά στήν κωμωδία τοῦ ἐγκλήματος πού δέν ἔχει διαπράξει, προσθέτει τώρα κι ἐκείνη τῆς ιδιότητος τοῦ ἱερωμένου, πού δέν τήν ἔχει· ἀφηγούμενος τό ἐγκλημά «του», ἀνακατεῦει προσευχές καί ἀπευθύνει εὐλογίες στό πλήθος πού τόν βρίζει καί γελάει. Λίγο πιά πέρα, ὁ ἀληθινός Delacollonge, «μέ ὕφος μάρτυρα», ὑφίσταται ἕνα διπλό ὄνειδος: μέ τίς βρισιές πού δέν εἰσπράττει αὐτός ἄν καί σ' αὐτόν ἀπευθύνονται, καί μέ τή γελοιοποίηση πού γίνεται, μέ τήν ὄψη ἑνός ἄλλου ἐγκληματία, στόν ἱερωμένο πού σ' ἀλήθεια εἶναι καί πού τόσο ἤθελε νά τό ἀποκρύψει. Τά πάθη του παίζονται, μπροστά στά μάτια του, ἀπό ἕναν σαλτιμπάγκο δολοφόνο πού εἶναι ἀλυσσοδεμένος μαζί του.

Σέ ὄλες τίς πόλεις ὅπου περνᾶ, ἡ «ἀλυσίδα» φέρνει καί τή γιορτή μαζί της· εἶναι τά σατουρνάλια^{8α} τῆς τιμωρίας· ἡ ποιητή

άντιστρέφεται σέ προνόμιο. Καί, σύμφωνα μέ μιά πολύ περίεργη παράδοση, πού φαίνεται νά ξεφεύγει δλότελα από τίς συνηθισμένες τελετουργίες τῶν βασανιστηρίων, προκαλεῖ στούς κατάδικους ὄχι τόσο τήν προσδοκούμενη ἔκφραση πραγματικῆς μετάνοιας, ὅσο τό ξέσπασμα μιᾶς ἀχαλίνωτης χαρᾶς πού ἀρνίεται τήν τιμωρία. Στό σιδερένιο περιλαίμιο καί στίς ἄλυσίδες τους, οἱ κατάδικοι προσθέτουν οἱ ἴδιοι διάφορα στολίδια – πολύχρωμες κορδέλες, ψάθινες πλεξίδες, λουλούδια ἢ πολυτελῆ ἐσώρουχα. Ἡ ἄλυσίδα εἶναι ὁ συρτός, εἶναι ὁ χορός· εἶναι ἀκόμα καί τό ζευγάρωμα, ὁ ὑποχρεωτικός γάμος σ' ἕναν ἀπαγορευμένο ἔρωτα. Γάμος, γιορτή καί ἱεροτελεστία μέ τίς ἄλυσίδες: «Οἱ κατάδικοι τρέχουν μέ τά σίδερα, μέ μιάν ἀνθοδέσμη στό χέρι· κορδέλες καί φούντες ψάθινες στολίζουν τά σκουφιά τους, οἱ πιά ἐπιδέξιοι φτιάχνουν κράνη μέ λοφία... Ἄλλοι φοροῦν κεντημένες κάλτσες καί τσόκαρα, ἢ ἕνα γιλέκο τῆς μόδας κάτω ἀπό μιά ἐργατικῆ πουκαμῖσα⁹.» Καί ὄλο τό βράδυ πού ἀκολουθεῖ τῆ σιδηροδέτηση, ἡ ἄλυσίδα χορεύει ἀσταμάτητα γύρω γύρω στήν αὐλή τῆς Bicêtre: «Ἄλιμονο στούς ἐπιτηρητές ἄν τούς ἀναγνωρίσει ἡ ἄλυσίδα· τούς πολιορκεῖ καί τούς πνίγει μέσα στούς κρίκους τῆς· οἱ κατάδικοι εἶναι κύριοι τοῦ πεδίου τῆς μάχης ὡς τό δειλινό¹⁰.» Ὁ ἔξαλλος πανηγυρισμός τῶν καταδίκων ἀνταποκρινόταν στίς τελετουργίες τῆς δικαιοσύνης μέ τό δικό του μεγαλεῖο. Ἄντιστρέφει τῆ λαμπρότητα, τήν τάξη πού ἐπιβάλλει ἡ ἐξουσία καθώς καί τά σημάδια τῆς, τίς μορφές τῆς ἡδονῆς. Κάτι ὅμως διαφαίνεται κίβλας ἀπό τήν πολιτικῆ ἀναταραχῆ πού πρόκειται νά ξεσπάσει. Θά ἔπρεπε νά εἶναι κανεῖς κουφός γιά νά μήν ἀντιλαμβάνεται ἔστω κάτι ἀπό τούς καινούργιους αὐτούς ἀπόηχους. Οἱ κατάδικοι τραγουδοῦν ἐμβατήρια πού γρήγορα γίνονται πασίγνωστα καί πού, γιά πολύν καιρό, τά ἀκούει κανεῖς νά ἐπαναλαμβάνονται παντοῦ. Βέβαια, σ' αὐτό βρισκουμε τόν ἀπόηχο ἀπό τά μοιρολόγια γιά τά ὅσα τά σκόρπια φυλλάδια ἀποδίδουν στούς ἐγκληματίες – ἐπιβεβαίωση τοῦ ἐγκλήματος, μαύρη ἠρωοποίηση, ἀναπόληση τῆς τρομαχτικῆς τιμωρίας καί τοῦ γενικοῦ μίσους πού προκαλεῖ: «Θρυλικές σάλπιγγες... θάρρος παιδιά! Ἄς δεχτοῦμε χωρίς φόβο τῆ φριχτή μοῖρα πού μᾶς ἀπειλεῖ... Βαριά εἶναι τά σίδερα, μά θά τά σηκώσουμε... Κανεῖς δέν πρόκειται νά πάρει τό μέρος τῶν κατάδικων: ἐμεῖς ἄς τούς βοηθήσουμε.» Ὑπάρχει, μολταῦτα, στά συλλογικά αὐτά τραγούδια μιά διαφορετικῆ ἀπόχρω-

ση· έχει τώρα αντιστραφεί ὁ ἠθικός κώδικας στὸν ὁποῖο πειθαρχοῦσαν τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ παλιὰ μοιρολόγια. Τὸ βασανιστήριο, ἀντὶ νὰ προκαλεῖ τὴ μετάνοια, διεγείρει τὴν ὑπερηφάνεια· ἡ δικαιοσύνη πού διατύπωσε τὴν καταδίκη ἀπορρίπτεται, καὶ κατακρίνονται τὰ πλήθη πού ἔρχονται νὰ παρακολουθήσουν τὴ μετάνοια ἢ τὴν ταπείνωση: «Μακριὰ ἀπὸ τὰ σπίτια μας, πολλές φορές μᾶς παίρνει τὸ παράπονο... Οἱ δικαστές μας φοβοῦνται τὸ ἀποφασιστικὸ μας ὕφος... Ἐπληστο γιὰ δυστυχία, τὰ βλέμματά σας ψάχνουν νὰ συναντήσουν σέ μᾶς μιὰ φυλὴ διεφθαρμένη πού θρηνεῖ καὶ ταπεινώνεται. Τὰ βλέμματά μας, ὅμως, εἶναι ἀγέρωχα.» Βρίσκουμε ἀκόμα σ' αὐτὰ τὴν ἐπιβεβαίωση ὅτι ἡ ζωὴ τοῦ κάτεργου, μέ τίς συντροφίες της, ἐπιφυλάσσει χαρές ἀγνωστες στοὺς ἐλεύθερους ἀνθρώπους. «Μέ τὸν καιρὸ θεμελιώνουμε τίς χαρές. Μέσα στὰ σίδερα τῆς φυλακῆς θά γεννηθοῦν καὶ μέρες γιορτινές... Ἐλλάζουν δρόμο οἱ χαρές. Ξεφεύγουν ἀπὸ τοὺς δήμιους κι ἀκολουθοῦνε τὰ τραγούδια.» Καὶ πάνω ἀπ' ὅλα, τὸ σημερινὸ καθεστῶς δέν θά βαστάξει αἰώνια· ὄχι μονάχα οἱ κατάδικοι θά ἀπελευθερωθοῦν καὶ θά ἀποκτήσουν ξανά τὰ δικαιώματά τους, ἀλλὰ καὶ οἱ κατήγοροί τους θά πάρουν τὴ δική τους θέση. Ἀνάμεσα στοὺς ἐγκληματίες καὶ στοὺς δικαστές τους, θά ἔρθει ἡ μεγάλη μέρα τῆς ἀντίστροφης κρίσης: «Γιὰ μᾶς, τοὺς κατάδικους, ἡ περιφρόνηση τῶν ἀνθρώπων. Δικό μας κι ὄλο τὸ χρυσάφι πού αὐτοὶ θεοποιοῦν. Μιὰ μέρα, τὸ χρυσάφι τοῦτο θά περάσει στὰ δικά μας τὰ χέρια. Τὸ πληρώνουμε τώρα μέ τὴ ζωὴ μας. Ἄλλοι θά φορτωθοῦν τίς ἀλυσίδες αὐτές πού ἐσεῖς σήμερα μᾶς ἔχετε φορτώσει. Κι αὐτοὶ θά γίνουν οἱ σκλάβοι. Ἐμεῖς θά σπάσουμε τὰ δεσμά μας καὶ θά λάμψει καὶ γιὰ μᾶς τὸ ἀστέρι τῆς λευτεριάς... Ἐχετε γειά. Νά ξέρετε πῶς ἀψηφοῦμε καὶ τὰ σίδερά σας καὶ τοὺς νόμους σας¹¹.» Οἱ φανταστικὲς σκηνές πού περιγράφονταν ἄλλοτε ἀπὸ τὰ σκόρπια φυλλάδια, καὶ ὅπου ὁ κατάδικος ἐκλιπαροῦσε τὰ πλήθη νὰ μὴν τὸν μιμηθοῦν ποτέ, μετατρέπονται τώρα σέ ἀπειλητικὲς σκηνές ὅπου τὰ πλήθη καλοῦνται νὰ διαλέξουν ἀνάμεσα στὴ βαρβαρότητα τῶν δημίων, στὴν ἀδικία τῶν δικαστῶν καὶ στὴ δυστυχία τῶν νικημένων σήμερα κατάδικων, πού, ὅμως, κάποτε θά θριαμβεύσουν.

Τὸ μεγάλο θέαμα τῆς πομπῆς τῶν ἀλυσοδεμένων καταδίκων συνδέεται κατὰ κάποιον τρόπο μέ τὴν παλιὰ παράδοση τῶν δημόσιων βασανιστηρίων· συνδέεται ἀκόμα καὶ μέ τὴν πολλαπλὴ

ἀναπαράσταση τοῦ ἐγκλήματος, πού προβάλλεται ἀπό τίς ἐφημερίδες τῆς ἐποχῆς, ἀπό τὰ φυλλάδια, ἀπό τοὺς πλανόδιους ἠθοποιούς, ἀπό τό ἐλαφρό θέατρο¹². Συνδέεται, ὁμως, ἀκόμα καί μέ συγκρούσεις καί ἀγῶνες πού ἀκούγεται κιόλας ἡ ὄχλοδοή τους: σάν νά τοὺς δίνει κάποια συμβολική διέξοδο: ἡ στρατιὰ τῶν ταρραχοποιῶν, ἡ συντριμμένη ἀπό τόν νόμο, ὑπόσχεται νά ξανάρθει· αὐτό πού ἐκδιώχθηκε μέ τή βία τοῦ νόμου, θά φέρει, ἐπιστρέφοντας, τήν ἀπελευθερωτική ἀναστάτωση. «Ἐφριξα βλέποντας τόσες σπιθες νά ξαναπηδᾶνε μέσ' ἀπό τή στάχτη¹³.» Ἡ ἀναταραχή πού εἶχε πάντα περιβάλλει τὰ βασανιστήρια, ἀντηχεῖ τώρα μέ συγκεκριμένες ἀπειλές. Ἀντιλαμβάνεται κανεῖς πῶς ἡ Ἰουλιανή Μοναρχία ἀποφάσισε νά καταργήσει τίς παρελάσεις τῶν ἀλυσοδεμένων καταδίκων γιά τοὺς ἴδιους λόγους – ἀλλά πολύ πιό πιεστικούς – πού εἶχαν ἐπιβάλλει, κατά τόν 18ο αἰῶνα, τήν κατάργηση τῶν βασανιστηρίων: «Δέν εἶναι σιά ἦθη μας, νά περιφέρουμε τοὺς ἀνθρώπους μ' αὐτόν τόν τρόπο· πρέπει νά ἀποφεύγουμε, στίς πόλεις πού διασχίζει μιά πομπή, τήν ἐπίδειξη ἑνός τόσο ἀποτρόπαιου θεάματος, πού, ἄλλωστε, δέν διδάσκει τίποτα στό λαό¹⁴.» Ἡ Ἀνάγκη, λοιπόν, νά καταργηθοῦν οἱ δημόσιες αὐτές τελετές: νά ἐφαρμοστεῖ καί στή μεταφορά τῶν καταδίκων ἡ ἴδια ἀλλαγὴ ὅπως καί μέ τίς τιμωρίες, νά τεθεῖ κι αὐτή κάτω ἀπό τόν πέπλο τῆς διοικητικῆς σεμνότητας.

Ὡστόσο, αὐτό πού υἰοθετήθηκε τόν Ἰούνιο τοῦ 1837 γιά νά ἀντικατασταθεῖ ἡ ἀλυσίδα, δέν ἦταν τό ἀπλό σκεπασμένο κάρρο, ὅπως εἶχε κάποτε προταθεῖ, ἀλλά μιά μηχανή πολύ προσεκτικά μελετημένη. Ἐνα ἀμάξι πού ἔμοιαζε μέ κινούμενη φυλακή. Ἐνα κινητό ἀντίστοιχο τοῦ «Πανοπτικοῦ». Ἐνας κεντρικός διάδρομος τό χωρίζει σέ ὄλο του τό μήκος: ἀπό κάθε μεριά ἔξι κελιά, ὅπου κάθονται οἱ κρατούμενοι ἀντικρυστά. Τά πόδια τους τά περνᾶνε μέσα σέ κρικούς φοδραρισμένους μέ μάλλινο ὕφασμα καί συνδεμένους μεταξύ τους μέ ἀλυσίδες 18 δακτύλων· οἱ κνήμες τους εἶναι ἐνωμένες μέ μετάλλινες ἐπιγονατίδες. Κάθε κατάδικος εἶναι καθισμένος πάνω «σ' ἕνα εἶδος χωνιοῦ ἀπό τσίγκο καί δρύινο ξύλο πού ἀδειάζει στό δημόσιο δρόμο». Τό κελλί δέν ἔχει κανένα παράθυρο πού νά δίνει πρὸς τὰ ἔξω· ὄλο τό ἐσωτερικό του εἶναι ἀπὸ λαμαρίνα, μονάχα ἕνας κινητός φεγγίτης, κι αὐτός ἀπὸ διάτρητη λαμαρίνα, ἀνοιγοκλείνει «γιά κάποιον ἀερισμό». Ἀπὸ τήν πλευρά τοῦ διαδρόμου, κάθε κελλί ἔχει μιά πόρ-

τα μέ διπλή θυρίδα: ή μιά για νά περνάει τό φαγητό, ή άλλη, μέ κάγκελα, για τήν επιτήρηση. «Τό άνοιγμα και ή λοξή κατεύθυνση τών θυρίδων είναι συνδυασμένα μέ τρόπο ώστε οί φύλακες νά μπορούν νά παρακολουθοϋν αδιάλειπτα τούς φυλακισμένους, και νά ακοϋνε τήν κάθε λέξη τους, χωρίς αυτοί νά είναι ικανοί οϋτε νά δοϋν ό ένας τόν άλλον οϋτε και νά μιλήσουν μεταξύ τους.» Έτσι, «μέσα στό ίδιο άμάξι μπορούν ακίνδυνα νά βρίσκονται ένας κατάδικος και ένας ύπόδικος, άντρες και γυναίκες, παιδιά και ένήλικοι. Όσο μακριά και άν είναι ή διαδρομή, όλοι τους φτάνουν στό τέρμα χωρίς νά έχουν δεϊ ό ένας τόν άλλον οϋτε και νά έχουν επικοινωνήσει ό ένας μέ τόν άλλον». Τέλος, ή έξακολουθητική επιτήρηση από τούς δύο φύλακες, πού ό καθένας τους είναι έξοπλισμένος μέ μιά δρύινη μαγκούρα μέ χοντρά καρφιά, επιτρέπει τήν έναλλαγή διαφόρων ειδών τιμωρίας, πού είναι σύμφωνες μέ τόν έσωτερικό κανονισμό του άμαξιού: σκέτο ψωμί και νερό, «δαχτυλοπέδες» (μικρές άλυσίδες πού χρησιμοποιούνται για νά δένονται τά δάχτυλα τών καταδίκων), στέρηση μαξιλαριού πού θά επέτρεπε λίγο ύπνο, άλυσόδεση τών δύο βραχιόνων. «Άπαγορεύεται κάθε άνάγνωση, εκτός από ήθοπλαστικά βιβλία.»

Άν ύπηρεχε μονάχα ή ήπιότητα και ή ταχύτητά της, ή μηχανή αυτή «θά τιμούσε τήν ευαισθησία του εφευρέτη της· ή αξία της όμως βρίσκεται στό ότι είναι μιά πραγματική σωφρονιστική άμαξα. Άπό τά έξωτερικά της γνωρίσματα, παρουσιάζει μιά τελειότητα άντάξια τής επινόησης του Bentham: «Στό γρήγορο διάβα τής κινητής αυτής φυλακής, πού στά σιωπηρά και σκοτεινά πλευρά της δέν βλέπει κανείς τίποτ' άλλο παρά τήν επιγραφή: "Μεταφορά καταδίκων", ύπάρχει κάτι τό μυστηριακό και πένθιμο, πού ό Bentham άπαιτεί κατά τήν εκτέλεση τών καταδικαστικών αποφάσεων, και πού αφήνει στους θεατές μιάν έντύπωση πολύ πιο ευεργετική και μόνιμη από τή θέα τών κυνικών αυτών και ξένοιαστων ταξιδιωτών¹⁵.» Η κινητή τούτη φυλακή έχει και τά έσωτερικά της γνωρίσματα: στήν όλιγοήμερη διάρκεια τής μεταγωγής (κατά τήν όποία οί κρατούμενοι μένουν αδιάκοπα άλυσόμενοι) λειτουργεί σαν σωφρονιστικός μηχανισμός. Βγαίνει κανείς από κει καταπληκτικά συνεισιμένος: «Άπό ήθική άποψη, ή μεταφορά αυτή, πού δέν βαστάει συνήθως περισσότερο από έβδομήντα δύο ώρες, είναι ένα φρικτό βασανιστήριο, μέ έντονη

καί μακρόχρονη καθώς φαίνεται επιρροή πάνω στον φυλακισμένο.» Οί ίδιοι οί κατάδικοι τό όμολογούν: «Μέσα στην άμαξα αυτή μέ τά κελλιά, όταν δέν κοιμάσαι, δέν μπορείς παρά νά σκέφτεσαι. Καί όσο σκέφτομαι, μου φαίνεται πώς μετανοιώνω γι' αυτό πού έκανα· μέ τόν καιρό, βλέπεις, φοβόμουνα μήπως γίνω καλύτερος, καί δέν θά τό 'θελα καθόλου¹⁶.»

Ή Ασήμαντη Ιστορία, ή ιστορία τής πανοπτικής άμαξας. Καί όμως ό τρόπος πού αντικαθιστά τήν άλυσίδα, καί τά αίτια αυτής τής αντικατάστασης, συμπύσσουν όλόκληρη τή διαδικασία μέ τήν όποία, μέσα σε όγδόντα χρόνια, ή ποινική κράτηση αντικατέστησε τά βασανιστήρια: μιá μελετημένη τεχνική γιά τήν άλλαγή τών ατόμων. Ή άμαξα μέ τά κελλιά είναι κι αυτή ένας μηχανισμός άναμόρφωσης. Αυτό πού πήρε τή θέση του βασανιστηρίου, δέν είναι ένας μαζικός έγκλεισμός, είναι ένα πειθαρχικό σύστημα προσεκτικά διαρθρωμένο. Καταρχήν, τουλάχιστον.

Διότι άμέσως ή φυλακή, τόσο στην ουσία της όσο καί στα όρατά της άποτελέσματα, καταγγέλθηκε ως μιá τεράστια άποτυχία τής ποινικής δικαιοσύνης. Κατά παράδοξο τρόπο, ή ιστορία τής φυλάκισης δέν ύπακούει σε μιá χρονική σειρά κατά τήν όποία άκολουθοϋν όμαλά: ή έγκαθίδρυση ενός ποινικού συστήματος κράτησης, κι ύστερα ή καταγραφή τής άποτυχίας του· ύστερα, ή άργή κλιμάκωση τών μεταρρυθμιστικών σχεδίων, πού θά καταλήξουν στον λίγο πολύ συνεπή καθορισμό τής σωφρονιστικής τεχνικής· ύστερα, ή έφαρμογή αυτού του σχεδίου· καί, τέλος, ή διαπίστωση τής έπιτυχίας ή τής άποτυχίας του. Στην πραγματικότητα υπήρξε μιá θίαιη σύγκρουση ανάμεσα σε όλα αυτά τά στοιχεία, ή, πάντως, μιá διαφορετική κατανομή τους. Καί άκριβώς όπως τό σχέδιο μιás σωφρονιστικής τεχνικής άκολούθησε τήν άρχή τής κολαστικής κράτησης, έτσι καί ή κριτική τής φυλακής καί τών μεθόδων της έμφανίζεται πολύ νωρίς, στην ίδια αυτή περίοδο, στα χρόνια 1820-1845· έχει κολλήσει, άλλωστε, σε όρισμένες διατυπώσεις πού – εκτός από τούς αριθμούς – επαναλαμβάνονται σήμερα σχεδόν στερεότυπα.

– Οί φυλακές δέν μειώνουν τό ποσοστό τής έγκληματικότητας:

όσο κι αν τις επεκτείνουμε, τις πολλαπλασιάσουμε, ή τις μεταβάλλουμε, ο αριθμός των εγκλημάτων και των εγκληματιών παραμένει σταθερός, ή – άκόμα χειρότερα – αυξάνει: «Ο αριθμός των ατόμων που βρίσκονται σε άνοιχτή σύγκρουση με την κοινωνία, υπολογίζεται σήμερα στη Γαλλία σε 108 χιλιάδες πάνω κάτω. Τά κατασταλτικά μέσα που διαθέτουμε είναι: ή λαιμητόμος, ό σιδερένιος κλοιός, 3 κάτεργα, 19 κεντρικές φυλακές, 86 ιδρύματα προσωρινής κράτησης, 362 ιδρύματα προφυλάκισης, 2.800 έπαρχιακές φυλακές, 2.238 κελλιά στά διάφορα τμήματα χωροφυλακής. Παρ' όλο τόν μεγάλο αριθμό των μέσων, ή άκολασία διατηρεί τό θράσος της. Ό αριθμός των εγκλημάτων δέν μειώνεται..., οί ύποτροπές αυξάνουν αντί νά λιγοστεύουν¹⁷.»

– Ό φυλάκιση προκαλεί την ύποτροπή· όταν βγει κανείς από τή φυλακή υπάρχουν περισσότερες πιθανότητες από πριν για νά ξαναμπεί σ' αυτήν· ένα μεγάλο ποσοστό καταδίκων είναι πρώην κρατούμενοι· τό 38% εκείνων που άπολύονται από τίς φυλακές καταδικάζονται και πάλι, καθώς και τό 33% των καταδικασμένων σε κάτεργα¹⁸. από τό 1828 ως τό 1834, στους 35.000 καταδικασμένους για έγκλήματα, σχεδόν οί 7.400 ήταν ύπότροποι (δηλαδή 1 στους 4,7 καταδικασμένους)· σε πάνω από 200.000 καταδικασμένους για πλημμελήματα, σχεδόν οί 35.000 ήταν κι αυτοί ύπότροποι (1 στους 6)· συνολικά, ένας ύπότροπος στους 5,8 καταδικασμένους¹⁹. τό 1831, στους 2.174 που είχαν καταδικαστεί για ύποτροπή, οί 350 είχαν βγει από τά κάτεργα, οί 1.682 από τίς κεντρικές φυλακές, οί 142 από τά τέσσερα άναμορφωτήρια που είχαν τούς ίδιους κανονισμούς με τίς φυλακές²⁰. Και ή διάγνωση γίνεται όλοένα και πιο ζοφερή στη διάρκεια της Ίουλιανής Μοναρχίας: τό 1835, σημειώνονται 1.486 ύπότροποι στους 7.223 καταδικασμένους για έγκλήματα· τό 1839, 1.749 στους 7.858· τό 1844, 1.821 στους 7.195. Άνάμεσα στους 980 κρατούμενους του Loos, υπήρχαν 570 ύπότροποι, και στο Melun 745 στους 1.088 φυλακισμένους²¹. Κατά συνέπεια, ή φυλακή αντί νά άπολύει συνετισμένα άτομα, διασκορπίζει άνάμεσα στον πληθυσμό επικίνδυνους κακοποιούς: «7.000 άτομα έπιστρεφόμενα κάθε χρόνο στην κοινωνία... είναι 7.000 νοσογόνες πιθανότητες έγκλήματος ή διαφθοράς που διεισδύουν στο κοινωνικό σώμα. Και αν άναλογιστούμε πώς ό πληθυσμός αυτός όλοένα και αυξάνει, πώς ζει και δρᾷ γύρω μας, έτοιμος νά έπωφεληθει από κάθε ευκαιρία τα-

ραχῆς, καί νά ἐκμεταλλευθεῖ κάθε κρίση τῆς κοινωνίας γιά νά δοκιμάσει τίς δυνάμεις του, πῶς μπορούμε νά μείνουμε ἀτάραχοι μπροστά σ' ἕνα τέτοιο θέαμα;²²»

– Ἡ φυλακή ἀναπόφευχτα κατασκευάζει ἐγκληματίες. Τούς κατασκευάζει μέ τόν τρόπο διαβίωσης πού ἐπιβάλλει στους κρατούμενους: εἴτε τούς ἀπομονώνει σέ κελιά, εἴτε τούς ὑποχρεώνει σέ μιάν ἀνώφελη ἐργασία (πού ἀργότερα δέν θά τούς χρησιμεύσει στήν κοινωνία), ὅπωςδήποτε, αὐτό δέν δείχνει «ἐνδιαφέρον γιά τόν ἄνθρωπο ὅταν θά βγεῖ στήν κοινωνία· ἀντίθετα, δημιουργεῖ ὑπάρξεις ἀφύσικες, ἀνώφελες καί ἐπικίνδυνες· ὑποστηρίζουν ὅτι ἡ φυλακή διαπαιδαγωγεῖ τούς κρατούμενους· ἀλλά ἕνα σύστημα διαπαιδαγώγησης τοῦ ἀνθρώπου μπορεῖ ποτέ νά ἔχει γιά ἀντικείμενο μιὰ παρά φύση ἐνέργεια²³; Κι ἀκόμα, ἡ φυλακή κατασκευάζει ἐγκληματίες ἐπιβάλλοντας στους κρατούμενους βίαιους καταναγκασμούς· προορισμός της εἶναι νά ἐφαρμόξει τούς νόμους, καί νά διδάσκει τόν σεβασμό τους· ὅμως, ὁλόκληρη ἡ λειτουργία της βασίζεται στήν κατάχρηση τῆς ἐξουσίας. Αὐθαιρεσία τῆς διοίκησης: «Τό αἶσθημα ἀδικίας πού νιώθει ὁ φυλακισμένος εἶναι μιὰ ἀπό τίς κυριότερες αἰτίες πού καθιστοῦν ἀνυπότακτο τόν χαρακτήρα του. "Ὅταν αἰσθάνεται πῶς ἐκτίθεται σέ ὀδύνες πού ὁ νόμος οὔτε διέταξε οὔτε κἀν προέβλεψε, ἐξοργίζεται ἐνάντια σέ ὅλα ὅσα τόν περιβάλλουν· σάν δῆμιους ἀντικρούζει ὅλους τούς φορεῖς τῆς ἐξουσίας· δέν πιστεύει πιά πῶς εἶναι ἔνοχος: κατηγορεῖ γι' αὐτό τήν ἴδια τή δικαιοσύνη²⁴.» Διαφθορά, φόβος καί ἀνικανότητα τῶν φυλάκων: «1.000 ὡς 1.500 κατάδικοι ζοῦν κάτω ἀπό τήν ἐπιτήρηση 30 ἢ 40 φυλάκων πού νιώθουν κάποιαν ἀσφάλεια μόνο βασιζόμενοι στους καταδότες, δηλαδή στή διαφθορά πού οἱ ἴδιοι φροντίζουν νά δημιουργοῦν. Ποιοί εἶναι αὐτοί οἱ φύλακες; Ἀπολυμένοι στρατιῶτες, ἄνθρωποι χωρῆς καμιά μόρφωση, χωρῆς κατανόηση τοῦ λειτουργήματός τους, ἐπαγγελματίες-φύλακες κακοποιῶν²⁵.» Ἐκμετάλλευση μέ τό μέσο κάποιας ποινικῆς ἐργασίας, πού, ἐδῶ, δέν εἶναι δυνατόν νά ἔχει κανένα χαρακτήρα διαπαιδαγώγησης: «Καταδικάζουν τή δουλεμπορία τῶν μαύρων. Καί μήπως οἱ κρατούμενοι δέν πουλιοῦνται σάν κι αὐτούς ἀπό τούς ἐπιχειρηματίες (ἐργολάβους, προμηθευτές) καί δέν ἀγοράζονται ἀπό τούς ἐμπόρους; Μήπως διδάσκονται ἔτσι μαθήματα τιμότητος; Μήπως δέν ἀποθαρρύνονται πιά πολύ ἀπό τά δείγματα αὐτά τῆς ἀπαίσιος ἐκμετάλλευσης;²⁶»

– Ἡ φυλακή καθιστᾶ ἐφικτή, καί μάλιστα εὐνοεῖ τήν ὀργάνωση ἑνός περιβάλλοντος ἀπό ἐγκληματίες, ἀλληλέγγυους ἀνάμεσά τους, ἱεραρχημένους, ὀλοέτοιμους γιά μελλοντικές συνενοχές: «Ἡ κοινωνία ἀπαγορεύει κάθε συνένωση πού θά ξεπερνοῦσε τά εἴκοσι ἄτομα... ἀλλά συγκεντρώνει ἡ ἴδια 200, 500 ἢ καί 1200 κατὰδικούς σέ κεντρικές φυλακές, πού τίς οἰκοδομεῖ ἀκριδῶς γι' αὐτόν τόν σκοπό, πού τίς διαιρεῖ γιά μεγαλύτερη εὐκολία σέ ἐργαστήρια, σέ περαιοιτισμένες αὐλές, σέ κοιτῶνες καί σέ κοινές γιά ὅλους τραπεζαρίες.... Καί τίς φυλακές αὐτές τίς πολλαπλασιάζει καί τίς διαμοιράζει σέ ὀλόκληρη τή Γαλλία, μέ τρόπο ὥστε ἐκεῖ ὅπου ὑπάρχει φυλακή νά ὑπάρχει καί συνεταιρισμός... ἄλλες τόσες ἀντικοινωνικές λέσχες...²⁷» Καί στίς λέσχες αὐτές γίνεται ἡ διαπαιδαγώγηση τοῦ νέου ἐγκληματία πού εἶναι καταδικασμένος γιά πρώτη φορά: «Ἡ πρώτη ἐπιθυμία πού θά γεννηθεῖ μέσα του, εἶναι νά μάθει ἀπό τούς πιό ἐπιτήδειους μέ ποιό τρόπο ἀποφεύγει κανεῖς τήν αὐστηρότητα τοῦ νόμου· ἀπό τό πρῶτο μάθημά του θά ἀντλήσει τή στυγνή λογική τῶν ληστῶν πού θεωροῦν τήν κοινωνία ἐχθρική· πρώτη ἠθική του πράξη θά εἶναι ἡ κατάδοση, ἡ κατασκοπεῖα, πού περιβάλλεται μέ πολλήν ἐκτίμηση στίς φυλακές μας· τό πρῶτο πάθος πού θά τοῦ διεγείρουν οἱ ἄλλοι φυλακισμένοι θά τρομάξει τή νεαρή του φύση ἀπό τίς φρικαλεότητες πού γεννιοῦνται μέσα στή φυλακή καί τίς ὁποῖες ὁ κάλαμός μου ἀρνιέται νά κατονομάσει... Ἐπί δῶ κι ἔμπρός, ἔχει πιά διακόψει κάθε δεσμό του μέ τήν κοινωνία²⁸». Ὁ Faucher μιλοῦσε γιά «στρατῶνες τοῦ ἐγκλήματος».

– Οἱ συνθήκες πού ἐπιβάλλονται στούς κρατούμενους πού ἀπολύονται τούς ὠθοῦν μοιραῖα στήν ὑποτροπή: γιατί βρῖσκονται κάτω ἀπό τήν ἐπιτήρηση τῆς ἀστυνομίας· γιατί ὑποβάλλονται σέ κατ' οἶκον περιορισμό, ἢ σέ ἀπαγόρευση διαμονῆς· γιατί «ἀπολύονται ἀπό τή φυλακή μ' ἓνα διαβατήριό πού πρέπει παντοῦ νά τό παρουσιάζουν, καί ὅπου ἀναφέρεται ἡ καταδίκη τους²⁹». Ἡ παραβίαση τῶν παραπάνω διατάξεων, τό ἀδύνατον ἐξεύρεσης ἐργασίας, ἡ ἀλητεία, εἶναι οἱ πιό συνηθισμένοι συντελεστές τῆς ὑποτροπῆς. Ἡ «Ἐφημερίδα τῶν Δικαστηρίων», ἀλλά καί οἱ ἐργατικές ἐφημερίδες, ἀναφέρουν συχνά πολλές τέτοιες περιπτώσεις, ὅπως, λογουχάρη, τοῦ ἐργάτη πού εἶχε καταδικαστεῖ γιά κλοπή, φυλακίστηκε στή Rouen, συνελήφθη καί πάλι γιά κλοπή, καί πού κανένας δικηγόρος δέν δέχτηκε νά τόν ὑπερασπί-

σει· και τότε αρχίζει ο ίδιος να αγορεύει μπροστά στους δικαστές, εξιστορεί τη ζωή του, εξηγεί πώς, όταν βγήκε από τη φυλακή και υποβλήθηκε σε κατ' οίκον περιορισμό, δεν κατόρθωσε να ξαναβρεί δουλειά στο επάγγελμά του του επιχρυσωτή, γιατί ο χαρακτηρισμός του ως πρώην κατάδικου ήταν η αιτία να τον διώχνουν από παντού· η αστυνομία του άρνιόταν το δικαίωμα να ψάξει σ' άλλο μέρος για δουλειά· τελικά, βρίσκεται παγιδεμένος στη Rouen πεθαίνοντας από την πείνα και τις κακουχίες, εξαιτίας της καταθλιπτικής αυτής επιτήρησης. Πηγαίνει στο Δημαρχείο και έκλιπαρεί για κάποια δουλειά· τον προσέλαβαν για όχτώ μέρες στο νεκροταφείο, με μισθό 14 πεντάρες την ημέρα: «Όμως, λέει, είμαι νέος, έχω ανάγκη να φάω· για δύο λίβρες ψωμί, δίνω δέκα πεντάρες· πώς γά τραπεζώ, να πλύνω τα ρούχα μου, να βρω κατοικία με δέκα τέσσερες πεντάρες; Είχα όλοτελα απελπιστεί, κι όμως, πολύ τό ήθελα να ξαναγίνω τίμιος· η επιτήρηση με ξαναθύθισε στη δυστυχία. Ένωσα αφάνταστη αηδία για όλα· τότε συνάντησα τον Lamaître, πού ήταν κι εκείνος σε άθλια κατάσταση· έπρεπε να ζήσουμε, και μόνη λύση ήταν να ξαναρχίσουμε τις κλοπές³⁰.»

– Τέλος, η φυλακή κατασκευάζει έμμεσα έγκληματίες, εξαθλιώνοντας τις οικογένειες των κρατουμένων: «Η ίδια δικαστική απόφαση πού στέλνει στη φυλακή τον αρχηγό της οικογένειας, ρίχνει τη μητέρα στην απόλυτη ένδεια, τά παιδιά στην εγκατάλειψη, την οικογένεια ολόκληρη στην αλητεία και στην έπαιτεία. Και, από την άποψη αυτή, μπορούμε να πούμε πώς τό έγκλημα γεννά τό έγκλημα³¹.»

Πρέπει έδω να σημειώσουμε πώς η μονότονη αυτή κριτική των φυλακών επαναλαμβάνεται σταθερά προς δυό κατευθύνσεις: ενάντια στο γεγονός ότι η φυλακή δεν ήταν αποτελεσματικά σωφρονιστική, ότι η αναμορφωτική τεχνική παρέμενε πάντα σε στοιχειώδη κατάσταση· και ενάντια στο ότι θέλοντας να είναι σωφρονιστική, χάνει την αξία της σαν τιμωρία³², ότι η αληθινή σωφρονιστική τεχνική είναι η αυστηρότητα³³, και ότι η φυλακή αποτελεί διπλό οικονομικό σφάλμα: άμεσα, εξαιτίας του ουσιαστικού κόστους της οργάνωσής της, και, έμμεσα, εξαιτίας της δαπανηρής έγκληματικότητας πού δεν κατορθώνει να καταστείλει³⁴. Όστόσο, στις κριτικές αυτές, η απάντηση υπήρξε πάντα στερεότυπη: η επαναφορά των σταθερών αρχών της σωφρονιστι-

κής τεχνικής. Έδω και έναμιση αιώνα, η φυλακή παρουσιάζεται σαν να ένεχει ή ίδια τό φάρμακό της· ή επαναδραστηριοποίηση τών σωφρονιστικών τεχνικών ως τό μόνο μέσο για νά άποτραπει ή αιώνια άποτυχία τους· ή πραγματοποίηση του σωφρονιστικού σχεδίου, ως ή μόνη μέθοδος για νά υπερνικηθεί ή δυσκολία νά περιληφθει τό σχέδιο αυτό στην καθημερινή πραγματικότητα.

Πειστική άπόδειξη: οί στάσεις τών κρατουμένων, τίς περασμένες έβδομάδες, άποδόθηκαν στό ότι ή μεταρρύθμιση πού είχε άποφασιστεί στά 1945, δέν πραγματοποιήθηκε ποτέ· και πώς, κατά συνέπεια, έπρεπε νά επανέλθουμε στίς βασικές της άρχές. Άλλά, οί άρχές αυτές, άπό τίς όποιες περιμένουμε ακόμα και σήμερα τόσο θαυματοργά άποτελέσματα, είναι πολύ γνωστές: άποτελούν, έδω και εκατόν πενήντα χρόνια, τά έφτά παγκόσμια αξιώματα για καλές «σωφρονιστικές συνθήκες».

1. – Η ποινική κράτηση πρέπει, λοιπόν, νά έχει για ούσιαστικό στόχο τή μετατροπή τής συμπεριφορής του άτόμου: «Η συνέτιση του καταδίκου, σαν κύριος σκοπός τής ποινής, είναι μιá ιερό ή αρχή πού ή τυπική της έμφάνιση στό πεδίο τής έπιστήμης, και προπάντων στό πεδίο τής νομοθεσίας, είναι πολύ πρόσφατη» (Συνέδριο τών Βρυξελλών για τίς Φυλακές, 1847). Και ή Έπιτροπή «Άμόρ» (Μάης 1945) επαναλαμβάνει πιστά: «Ούσιαστικός σκοπός τής ποινής τής στέρησης τής έλευθερίας είναι ή συνέτιση και ή κοινωνική επανένταξη του κατάδικου». *Άρχή τής επανορθωτικής τακτικής*.

2. – Οί κρατούμενοι πρέπει νά απομονώνονται ή τουλάχιστον νά κατανέμονται ανάλογα μέ τήν ποινική σοβαρότητα τής πράξης τους, αλλά, προπάντων, ανάλογα μέ τήν ηλικία τους, τίς τάσεις τους, τίς άναμορφωτικές τεχνικές πού θά χρησιμοποιηθούν γι' αυτούς, τά στάδια τής άλλαγής τους: «Όταν χρησιμοποιούμε σωφρονιστικά μέσα, πρέπει νά 'χουμε κατά νου τίς μεγάλες σωματικές και πνευματικές άνομοιομορφίες πού υπάρχουν στην ιδιοσυγκρασία τών καταδίκων, τό βαθμό διαστροφής τους, τίς άνισες δυνατότητες συνετισμού πού παρουσιάζουν» (Φεβρουάριος 1850). 1945: «Η κατανομή στα σωφρονιστικά ιδρύματα τών άτόμων πού είναι καταδικασμένα σε λιγότερο άπό ένα χρόνο φυλάκιση βασίζεται στό σέξ, στην προσωπικότητα και στό βαθμό διαστροφής του έγκληματία». *Άρχή τής ταξινόμησης*.

3. – Οί ποινές πρέπει νά μπορούν νά μετατρέπονται ανάλογα

μέ την προσωπικότητα τῶν κρατουμένων, ανάλογα μέ τά ἀποτελέσματα πού παρατηροῦνται, μέ την πρόοδο ἢ μέ την ὑποτροπή: «Ἐφόσον κύριος σκοπός τῆς ποινῆς εἶναι ἡ ἀναμόρφωση τοῦ ἐνόχου, σκόπιμο θά ἦταν νά ἀπολύονται οἱ κατάδικοι ὅταν θά ἔχει ἐξασφαλιστεῖ ἡ ἠθική τους ἀναγέννηση» (Ch. Lucas, 1836). 1945: «Ἐφαρμόζονται προοδευτικές μέθοδοι... μέ σκοπό την προσαρμογή τῆς θεραπείας τοῦ φυλακισμένου στή συμπεριφορά του καί στό βαθμό συνεισμοῦ του. Οἱ μέθοδοι αὐτές προχωροῦν σταδιακά ἀπό την ἀπομόνωση στήν ἡμι-ελευθερία... Τό πλεονέκτημα τῆς ὑπό ὄρους ἐλευθερίας ἐπεκτείνεται σέ ὅλες τίς πρόσκαιρες ποινές». *Ἀρχή τῆς μετατροπῆς τῶν ποινῶν.*

4. – Ἡ ἐργασία πρέπει νά εἶναι ἓνα ἀπό τά οὐσιαστικά στοιχεῖα τῆς μεταμόρφωσης καί τῆς βαθμιαίας κοινωνικῆς ἐπανένταξης τῶν κρατουμένων. Ἡ ποινική ἐργασία «δέν πρέπει νά θεωρεῖται συμπλήρωμα καί, κατά κάποιον τρόπο, ἐπίταση τῆς ποινῆς, ἀλλά κάτι σάν ἀπάλυνσή της, πού ἡ στέρησή της θά ἦταν ἀπαράδεκτη». Πρέπει νά βοηθᾶει τόν κρατούμενο στό νά μάθει ἢ νά ἀσκήσει κάποιο ἐπάγγελμα, καί νά προσφέρει πόρους ἐπιβίωσης σ' αὐτόν καί στήν οἰκογένειά του (Ducrétilaux, 1857). 1945: «Κάθε καταδικασμένος κοινῶ δικαίου ὑποβάλλεται σέ ἐργασία... Κανένας δέν μπορεῖ νά καταναγκάζεται σέ ἀεργία». *Ἀρχή τῆς ἐργασίας ὡς ὑποχρέωση καί ὡς δικαίωμα.*

5. – Ἡ διαπαιδαγώγηση τοῦ κρατουμένου εἶναι, ἀπό μέρος τῆς δημόσιας ἐξουσίας, μιά ἀπαραίτητη ἐγγύηση γιά τό συμφέρον τῆς κοινωνίας, καί μιά ὑποχρέωση ἀπέναντι στόν κρατούμενο. «Μόνον ἡ διαπαιδαγώγηση μπορεῖ νά χρησιμεύσει σάν μέθοδος σωφρονιστική. Τό ζήτημα τῆς σωφρονιστικῆς φυλάκισης εἶναι ζήτημα διαπαιδαγώγησης» (Ch. Lucas, 1838). 1945: «Ἡ μεταχείριση τοῦ φυλακισμένου, μακριά ἀπό κάθε φθοροποιά ἐπίδραση... πρέπει νά τείνει κυρίως στή γενική καί ἐπαγγελματική του μόρφωση, καθῶς καί στή βελτίωσή του». *Ἀρχή τῆς σωφρονιστικῆς διαπαιδαγώγησης.*

6. – Τό καθεστῶς τῆς φυλακῆς ὀφείλει, τουλάχιστον κατά τό ἓνα μέρος, νά ἐλέγχεται καί νά διευθύνεται ἀπό ἓνα ἐξειδικευμένο προσωπικό πού νά κατέχει τίς ἠθικές καί τεχνικές ικανότητες νά μεριμνᾷ γιά την ὀρθή κατάρτιση τῶν ἀτόμων. Ὁ Ferrus ἔλεγε, στά 1850, ἀναφερόμενος στόν γιατρό τῆς φυλακῆς: «Χρήσιμη εἶναι ἡ συμβολή τοῦ γιατροῦ σέ ὅλες τίς μορφές φυλάκισης... κα-

νείς, εκτός από τον γιατρό, δέν θά μπορούσε νά κατακτήσει πιό βαθιά τήν ἐμπιστοσύνη τῶν κρατουμένων, νά γνωρίσει καλύτερα τόν χαρακτήρα τους, νά ἐπιδρά πιό ἀποτελεσματικά στά αἰσθηματά τους, ἀνακουφίζοντάς τους ἀπό τά σωματικά τους δεινά καί, ἐπωφελούμενος ἀπό τήν ὑπεροχή του αὐτή, νά τούς μιλάει αὐστηρά ἢ νά τούς προσφέρει μιὰ χρήσιμη ἐνθάρρυνση.» 1945: «Σέ κάθε σωφρονιστικό ἴδρυμα λειτουργεῖ μιὰ κοινωνική καί ἰατροψυχολογική ὑπηρεσία». *Ἀρχή τοῦ τεχνικοῦ ἐλέγχου τῆς κρατήσεως.*

7. - Ἡ φυλάκιση πρέπει νά ἀκολουθεῖται ἀπό μέτρα ἐλέγχου καί συμπαράστασης, ὡς τήν ὀριστική ἀναπροσαρμογή τοῦ πρώην καταδίκου. Θά πρέπει ὄχι μονάχα νά ἐπιτηρεῖται ὅταν ἀπολύεται ἀπό τή φυλακή, ἀλλά καί «νά τοῦ προσφέρεται ὑποστήριξη καί συμπαράσταση» (Boulet καί Βενκουτ στήν Παρισινή Βουλή). 1945: «Παρέχεται βοήθεια στούς φυλακισμένους στή διάρκεια τῆς ποινῆς, καί ὕστερα ἀπό αὐτήν, μέ σκοπό νά διευκολυνθεῖ ἢ ἀναπροσαρμογή τους». *Ἀρχή τῶν συμπληρωματικῶν θεσμῶν.*

Ἄπό τόν ἕνα αἰῶνα στόν ἄλλον, λέξη πρὸς λέξη, οἱ ἴδιες θεμελιακές προτάσεις, ἐμφανιζόμενες κάθε φορά ὡς ἡ διατύπωση ἢ ἐπί τέλους κεκτημένη, ἢ ἐπί τέλους ἀποδεκτή, μιᾶς μεταρρύθμισης πού ὡς τότε ὑπῆρξε ἀκατόρθωτη. Οἱ ἴδιες, ἢ σχεδόν οἱ ἴδιες φράσεις θά μπορούσαν νά εἶναι ἀντιγραμμένες ἀπό ἄλλες «γόνιμες» περιόδους τῆς μεταρρύθμισης: ἀπό τά τέλη τοῦ 19ου αἰῶνα, καί ἀπό τήν «κίνηση γιά τήν ὑπεράσπιση τῆς κοινωνίας» ἢ ἀκόμα, καί ἀπό τά πολύ πρόσφατα χρόνια, ὅποτε σημειώθηκαν τόσες καί τόσες στάσεις κρατουμένων.

Δέν πρέπει λοιπόν νά θεωρεῖται ἡ φυλακή, ἡ «ἀποτυχία» τῆς καί ἡ λίγο πολύ καλά ἐφαρμοσμένη μεταρρύθμισή τῆς, σάν τρεῖς διαδοχικές χρονικές φάσεις. Πρέπει μάλλον νά νοεῖται σάν ἕνα σύστημα ταυτόχρονης κίνησης πού, ἱστορικά, ἐπιπροστίθεται στήν ἐνδική στέρηση τῆς ἐλευθερίας· ἕνα σύστημα μέ τέσσερα στάδια, πού περιλαμβάνει: τό πειθαρχικό «συμπλήρωμα» τῆς φυλακῆς - στοιχείο ὑπερεξουσίας· τήν παραγωγή μιᾶς ἀντικειμενικότητας, μιᾶς τεχνικῆς, μιᾶς «ἐκλογίκευσης» σωφρονιστικῆς - στοιχείο τῆς πρόσθετης γνώσης τοῦ ὑποκειμένου· τήν ἐμπρακτική συνέχιση, ἄν ὄχι τήν ἐπίταση, μιᾶς ἐγκληματικότητας πού ἡ φυλακή θά ἔπρεπε νά τήν ἐκμηδενίσει - στοιχείο τῆς ἀντίστροφης ἀποτελεσματικότητας· καί, τέλος, τήν ἐπανάληψη μιᾶς «με-

ταρρύθμισης» πού είναι ισόμορφη, παρ' όλη τήν «ιδανικότητά» της, μέ τή λειτουργία τών πειθαρχικῶν μεθόδων τῆς φυλακῆς – στοιχείο μιᾶς οὐτοπικῆς διμορφίας. Αυτό τό περίπλοκο σύνολο εἶναι πού ἀποτελεῖ τό «σύστημα φυλάκισης», καί ὄχι ἀπλῶς τόν θεσμό τῆς φυλακῆς, μέ τούς τοίχους της, τό προσωπικό της, τούς κανονισμούς της καί τή διαιότητά της. Τό σύστημα φυλάκισης συνενώνει σέ μιᾶ καί μόνη εἰκόνα θεωρίες καί ἀρχιτεκτονικές, καταπιεστικούς κανονισμούς καί ἐπιστημονικές προτάσεις, πραγματικά κοινωνικά φαινόμενα καί ἀκατανίκητες οὐτοπίες, προγράμματα γιά τήν ἀναμόρφωση τών ἐγκληματιῶν καί μηχανισμούς πού ἐδραιώνουν τήν ἐγκληματικότητα. Μήπως, λοιπόν, ἡ λεγόμενη ἀποτυχία τῆς φυλακῆς ὀφείλεται στήν ἴδια τή λειτουργία της; Μήπως θά ἔπρεπε νά ἐνταχθεῖ στό φαινόμενα αὐτά τῆς ἐξουσίας πού ἡ πειθαρχία καί ἡ τεχνολογία ἡ συνδεμένη μέ τή φυλάκιση παρεμβάλλουν στόν δικαστικό μηχανισμό, καί γενικότερα στήν κοινωνία ὁλόκληρη; καί πού μπορεῖ κανεῖς νά τά συναθροίσει μέ τήν ὀνομασία «σύστημα φυλάκισης»; Ἄν ὁ θεσμός-φυλακή ἄντεξε γιά τόσο καιρό, καί σέ μιᾶ τέτοια ἀκίνησια, ἄν δέν ἀμφισβητήθηκε ποτέ στό σοβαρά ἡ ἀρχή τῆς ποινικῆς κράτησης, εἶναι, χωρίς ἀμφιβολία, ἐπειδή αὐτό τό σύστημα φυλάκισης ρίζωνε ὀλοένα καί βαθύτερα καί ἀσκοῦσε συγκεκριμένες λειτουργίες. Ἄς ἀναφέρουμε ἐδῶ τή μαρτυρία ἑνός πρόσφατου παραδείγματος αὐτῆς τῆς σταθερότητας: ἡ φυλακή-πρότυπο πού ἄνοιξε στό Fleury-Mérogis τό 1969, ἀντιγράφει, ἀπλούστατα, στή γενική της διαρρύθμιση τήν πανοπτική ἀστρική ἀρχιτεκτονική, πού στό 1836 εἶχε προσδώσει τέτοια ἀίγλη στήν Petite Roquette. Πρόκειται γιά τόν ἴδιο μηχανισμό ἐξουσίας πού ἐκεῖ ὑλοποιεῖται καί ταυτόχρονα παίρνει συμβολική μορφή. Ἄλλά γιά νά παίξει ποιόν ρόλο;

Ἄν δεχτοῦμε πῶς ὁ νόμος ἔχει γιά προορισμό νά καθορίζει τίς παραβάσεις, πῶς τό ποινικό σύστημα ἔχει σάν σκοπό νά τίς περιορίζει καί πῶς ἡ φυλακή ἀποτελεῖ τό ὄργανο τῆς καταστολῆς αὐτῆς, θά πρέπει τότε νά διαπιστώσουμε μιᾶ ὀλοσχερή ἀποτυχία. Ἡ μάλλον – ἀφοῦ, γιά νά τήν ἐκφράσουμε μέ ἱστορικούς ὄρους,

θά πρέπει νά εἶμαστε σέ θέση νά ὑπολογίσουμε τίς ἐπιπτώσεις τῆς ποινικῆς κράτησης στό ὀλικό ἐπίπεδο τῆς ἐγκληματικότητας – ὀφείλουμε νά ὁμολογήσουμε πώς εἶναι τουλάχιστον ἐκπληκτικό τό ὅτι ἡ διακήρυξη τῆς ἀποτυχίας τῆς φυλακῆς, ἐδῶ καί ἑκατόν πενήντα χρόνια, δέν ἐμπόδισε καθόλου τή διατήρησή της. Ἡ μόνη ἐναλλακτική λύση πού πραγματικά ἀντιμετωπίστηκε ἦταν ἡ ἔξορία, πού ἡ Ἀγγλία τήν ἐγκατέλειψε ἀπό τίς ἀρχές κιόλας τοῦ 19ου αἰώνα, καί πού ἡ Γαλλία τήν υἱοθέτησε ξανά τόν καιρό τῆς δεύτερης Αὐτοκρατορίας [τοῦ Ναπολέοντα τοῦ Τρίτου], περισσότερο, ὁμως, σάν μιὰ μορφή φυλάκισης ταυτόχρονα αὐστηρῆς καί ἀπόμακρης.

Ἴσως, ὁμως, θά ἦταν ὀρθό νά ἀντιστρέψουμε τό πρόβλημα καί νά ἀναρωτηθοῦμε σέ τί χρησιμεύει ἡ ἀποτυχία τῆς φυλακῆς· σέ τί ὠφελοῦν τά διάφορα αὐτά φαινόμενα πού ἡ κριτική δέν παύει νά τά καταγγέλλει: διατήρηση τῆς ἐγκληματικότητας, παρότρυνση στήν ὑποτροπή, μεταμόρφωση τοῦ εὐκαιριακοῦ παραβάτη σέ συστηματικό ἐγκληματία, ὀργάνωση ἑνός κλειστοῦ χώρου ἐγκληματικότητας. Μήπως θά πρέπει νά ἀναζητήσουμε αὐτό πού κρύβεται πίσω ἀπό τόν φαινομενικό κυνισμό τοῦ ποινικοῦ θεσμοῦ, ὁ ὁποῖος, ἀκόμα καί ὕστερα ἀπό τήν ἀπόλυση ἑνός καταδίκου ἀπό τή φυλακή, ἐξακολουθεῖ νά τόν παρακολουθεῖ μέ διάφορα μέσα (ἐπιτήρηση, πού ἄλλοτε ἐπιβαλλόταν ἀπό τόν νόμο, καί πού σήμερα γίνεται ἐμπρακτα· διαβατήρια τῶν καταδικασμένων σά κάτεργα τόν παλιό καιρό, καί σήμερα ποινικό μητρώο), καί νά διώκει ἔτσι ὡς «ἐγκληματία» αὐτόν πού ἔχει ἐκτίσει τήν ποινή του σάν παραβάτης; Μήπως δέν θά μπορούσαμε νά δοῦμε σ' ὅλα αὐτά ἀντί γιά μιάν ἀντίφαση, κάτι σάν συνέπεια; Θά ἔπρεπε τότε νά ὑποθέσουμε πώς ἡ φυλακή, καί, χωρίς ἀμφιβολία, γενικότερα οἱ τιμωρίες δέν ἔχουν γιά σκοπό νά καταργήσουν τίς παραβάσεις· ἀλλά μάλλον νά τίς διαχωρίσουν, νά τίς κατανεῖμουν, νά τίς χρησιμοποιήσουν· πώς στόχος τους εἶναι ὄχι τόσο νά καθυποτάξουν ἐκείνους πού εἶναι ἔτοιμοι νά παραβιάσουν τούς νόμους, ἀλλά πώς τείνουν νά ἐντάξουν τήν παράβαση τῶν νόμων σέ μιὰ γενική τακτική καθυπόταξης. Τό ποινικό σύστημα θά ἀποτελοῦσε ἔτσι ἕναν τρόπο νά ρυθμίζονται οἱ ἀνομίες, νά χαράζονται ὀρια ἀνοχῆς, νά δείχνεται μιὰ σχετική ἀνεκτικότητα γιά ὀρισμένες, νά ἀσκεῖται πίεση σέ ἄλλες, νά ἀπορρίπτονται μερικές ἀπό αὐτές, ἄλλη νά χρησιμοποιεῖται, ὀρισμένες νά ἐξουδετερώνονται

καί άλλες νά τίς ἐκμεταλλεύονται ἐπωφελῶς. Κοντολογίς, στόχος τοῦ ποινικοῦ συστήματος δέν θά ἦταν νά «καταστέλλει» ἀπλῶς τίς ἀνομίες, ἀλλά καί νά τίς «διαφοροποιεῖ», καί νά ἐξασφαλίζει τή γενική «οἰκονομία» τους. Καί ἂν μπορεῖ κανεῖς νά ἀναφερθεῖ σέ μιά ταξική δικαιοσύνη, δέν εἶναι μονάχα ἐπειδή ὁ ἴδιος ὁ νόμος ἢ ὁ τρόπος ἐφαρμογῆς του ἐξυπηρετοῦν τά συμφέροντα μιᾶς ὀρισμένης τάξης· εἶναι γιατί ὀλόκληρη ἡ διαφορετική διαχείριση τῶν ἀνομιῶν, μέσω τοῦ ποινικοῦ συστήματος, ἀποτελεῖ μέρος τῶν μηχανισμῶν αὐτῶν τῆς κυριαρχίας. Οἱ νόμιμες τιμωρίες θά πρέπει νά ἐπανατοποθετηθοῦν σέ μίαν ὀλική στρατηγική τῶν ἀνομιῶν. Ἔτσι μονάχα θά μπορούσε νά ἐξηγηθεῖ ἡ «ἀποτυχία» τῆς φυλακῆς.

Τό γενικό σχῆμα τῆς ποινικῆς μεταρρύθμισης ἐντάσσεται, περὶ τά τέλη τοῦ 18ου αἰῶνα, στά πλαίσια τοῦ ἀγῶνα ἐνάντια στίς παρανομίες: μιά ὀλόκληρη ἰσορροπία ἀπό ἀνοχές, ἀμοιβαῖες ὑποστηρίξεις καί ἀμοιβαῖα συμφέροντα, πού στό Προεπαναστατικό Καθεστῶς εἶχε συντηρήσει πλάι πλάι τίς ἀνομίες τῶν διαφόρων κοινωνικῶν στρωμάτων, ἔχει τώρα καταρρεύσει. Καί διαμορφώνεται ἡ οὐτοπία μιᾶς καθολικῆς καί δημόσιας κολαστικῆς κοινωνίας, ὅπου κοινωνικοὶ μηχανισμοί, μέ τήν ἀσταμάτητη δράση τους, θά λειτουργοῦν χωρίς καθυστέρηση, χωρίς μεσολάβηση καί χωρίς ἀβεβαιότητα· ὁ νόμος, διττά ἰδανικός – ἀφοῦ θά εἶναι τέλειος στοὺς ὑπολογισμούς του καί βαθιά χαραγμένος στίς νοητικές παραστάσεις κάθε πολίτη – θά παρεμποδίζει ἀπό τή γέννησή της κιόλας κάθε παράνομη πρακτική. Ὡστόσο, στήν καμπή τοῦ 18ου πρὸς τόν 19ο αἰῶνα, καί ἐνάντια στοὺς καινούργιους κώδικες, ἐμφανίζεται ὁ κίνδυνος μιᾶς νέας λαϊκῆς ἀνομίας. Ἡ, ἀκριβέστερα, ἴσως, οἱ λαϊκές ἀνομίες παίρνουν τότε καινούργιες διαστάσεις: τίς διαστάσεις πού ἔχουν ὅλα τά κινήματα πού, ἀπό τά 1780 ὡς τίς ἐπαναστάσεις τοῦ 1848, διασταυρῶνται μέ τίς κοινωνικές συγκρούσεις, μέ τούς ἀγῶνες ἐνάντια στά πολιτικά καθεστῶτα, μέ τήν ἀντίσταση στήν κίνηση γιά τή βιομηχανοποίηση, μέ τά ἀποτελέσματα τῶν οικονομικῶν κρίσεων. Σχηματικά, μπορούμε νά σημειώσουμε τρεῖς χαρακτηριστικές διαδικασίες. Πρῶτα πρῶτα τήν ἀνάπτυξη τῆς πολιτικῆς διάστασης τῶν λαϊκῶν ἀνομιῶν, πού ἐμφανίζεται μέ δύο τρόπους: πρακτικές ὡς τότε ἐντοπισμένες καί, κατά κάποιον τρόπο, περιορισμένες στά ἴδια τους τά πλαίσια (ὄπως, λογουχάρη, ἡ ἄρνηση τῆς πληρωμῆς τοῦ φό-

ρου, τῆς στρατολογίας, τῆς πληρωμῆς τῶν χρεῶν, τῆς πληρωμῆς τῶν δασμῶν· ἡ βίαιη ἀρπαγή κρυμμένων ἐμπορευμάτων, ἡ λεηλασία ἀποθηκῶν καί ἡ αὐθαίρετη πώληση τῶν προϊόντων στή «σωστή τιμή» τους· ἡ ἀνοιχτή σύγκρουση μέ τούς ἐκπροσώπους τῆς ἐξουσίας), κατόρθωσαν στή διάρκεια τῆς Ἐπανάστασης νά ταυτιστοῦν μέ ἀγῶνες ἄμεσα πολιτικούς, πού στόχος τους ἦταν, ὄχι μονάχα νά ἀναγκάσουν τήν ἐξουσία νά ὑποκύψει ἢ νά ἀνακαλέσει κάποια ἀπαράδεκτα μέτρα, ἀλλά νά ρίξουν τήν κυβέρνηση καί νά ἀλλάξουν τήν ἴδια τή δομή τῆς ἐξουσίας. Καί ἀντίθετα, ὀρισμένα πολιτικά κινήματα στηρίχτηκαν φανερά σέ ὑπάρχουσες μορφές ἀνομίας (ὅπως, γιά παράδειγμα, οἱ φιλοβασιλικές ταραχές τῆς Δυτικῆς ἢ τῆς Νότιας Γαλλίας, πού χρησιμοποίησαν γιά δικό τους ὄφελος τήν ἄρνηση τῶν χωρικῶν νά δεχτοῦν τούς καινούργιους νόμους σχετικά μέ τήν ἰδιοκτησία, μέ τή θρησκεία, μέ τή στρατολογία)· ἡ πολιτική αὐτή διάσταση τῆς ἀνομίας γίνεται ὄλο καί πιό περίπλοκη καί πιό ἐκδηλη στίς σχέσεις ἀνάμεσα στό ἐργατικό κίνημα καί στά δημοκρατικά κόμματα στόν 19ο αἰῶνα, στό πέρασμα ἀπό τούς ἐργατικούς ἀγῶνες (ἀπεργίες, ἀπαγορευμένοι συνασπισμοί, ἀθέμιτοι συνεταιρισμοί) στήν πολιτική ἐπανάσταση. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, στόν ὀρίζοντα τῶν παράνομων αὐτῶν πράξεων – πού πολλαπλασιάζονται ἐξαιτίας μιᾶς νομοθεσίας ὀλοένα καί πιό κατασταλτικῆς – διαφαίνονται τώρα ἀγῶνες καθαρά πολιτικοί· βεβαίως, δέν ὑποκινοῦνται ὄλοι τους ἀπό τήν ἐπιθυμία μιᾶς ἐνδεχόμενης ἀνατροπῆς τῆς ἐξουσίας· ὅμως ἕνα μεγάλο μέρος ἀπό αὐτούς μποροῦν νά χρησιμοποιηθοῦν γιά συνολικές πολιτικές ἀναμετρήσεις, καί μερικές φορές, μάλιστα, νά ὀδηγηθοῦν ἄμεσα σ' αὐτές.

Ἄπό τήν ἄλλη μεριά, μέσ' ἀπό τήν ἄρνηση ἀποδοχῆς τοῦ νόμου ἢ τῶν κανονισμῶν, εὐκόλα ἀναγνωρίζει κανεῖς τούς ἀγῶνες ἐνάντια σ' ἐκείνους πού ἐπιβάλλουν τούς νόμους καί τούς κανονισμούς αὐτούς σύμφωνα μέ τά συμφέροντά τους· δέν μάχονται πιά ἐνάντια στούς κυβερνήτες, στούς κεφαλαιούχους, στούς πράκτορες τοῦ βασιλιᾶ, στούς καταχραστῆς ἀξίωματικούς ἢ στούς φαύλους ὑπουργούς, ἐνάντια σέ ὄλους τούς παράγοντες τῆς ἀδικίας· ἀλλά ἐνάντια στόν ἴδιο τό νόμο, ἐνάντια στή δικαιοσύνη πού εἶναι ἐπιφορτισμένη νά τόν ἐπιβάλλει, ἐνάντια στούς ἰδιοκτῆτες πού ἐμφανίζονται τώρα καί διακηρύττουν τά νέα δικαιώματά τους· ἐνάντια στούς ἐργοδότες πού συνεννοοῦνται μεταξύ

τους, αλλά και αξιώνουν την απαγόρευση των συνεταιρισμών ενάντια στους επιχειρηματίες που πολλαπλασιάζουν τις μηχανές, μειώνουν τὰ ημερομίσθια, ξεπερνούν τὰ ωράρια εργασίας, επιβάλλουν όλοένα και μεγαλύτερη αυστηρότητα στους κανονισμούς τῶν ἐργοστασίων. Καί βλέπουμε νά αναπτύσσεται, ενάντια στό νέο καθεστώς τῆς γαιοκτημοσύνης – πού ἐγκατέστησε ἡ αστική τάξη ἐπιβλεπόμενη ἀπό τήν Ἐπανάσταση – μιὰ όλόκληρη σειρά ἀπό παρανομίες χωρικῶν, πού, χωρίς ἀμφιβολία, εἶχαν τίς πιό βίαιες ἐκδηλώσεις τους στήν περίοδο ἀπό τόν Thermidor (1794) ὡς τήν Ὑπατία (1799), και πού, μολαταῦτα, δέν τερματίστηκαν τότε· ενάντια στό νέο καθεστώς τῆς νόμιμης ἐκμετάλλευσης τῆς ἐργασίας ἀναπτύχθηκαν οἱ ἐργατικές ἀνομίες στά πρώτα χρόνια τοῦ 19ου αἰώνα: ἀπό τίς πιό βίαιες, ὅπως ἡ καταστροφή τῶν μηχανῶν, ἢ τίς πιό διαρκεῖς, ὅπως ἡ σύσταση συνεταιρισμῶν, ὡς τίς πιό καθημερινές, ὅπως οἱ συχνές ἀπουσίες, ἡ ἀποχή ἀπό τήν ἐργασία, ἡ ἀλητεία, οἱ κλεψιές τῶν πρώτων ὑλῶν, οἱ ἀπάτες σχετικὰ μέ τήν ποσότητα και τήν ποιότητα τῆς τελειωμένης ἐργασίας. Μιὰ όλόκληρη σειρά ἀπό παράνομες πράξεις ἐντάσσονται σέ ἀγῶνες ὅπου ὁ καθένας ξέρει ὅτι θά ἀντιμετωπίσει τόν νόμο και ταυτόχρονα τήν κοινωνική τάξη πού τόν ἔχει ἐπιβάλλει.

Τέλος, ἄν εἶναι ἀλήθεια ὅτι στή διάρκεια τοῦ 18ου αἰώνα εἶδαμε³⁵ τήν ἐγκληματικότητα νά τείνει πρὸς μορφές ἐξειδικευμένες, νά κλίνει ὄλο και περισσότερο πρὸς τήν ἐπιτήδεια κλοπή, και νά γίνεται, ἀπό μιάν ἀποψη, ἡ ἐπιλογή τῶν περιθωριακῶν, τῶν ἀπομονωμένων μέσα σέ μιὰ κοινωνία ἐχθρική – διαπιστώνουμε, στά τελευταῖα χρόνια τοῦ 18ου αἰώνα, τήν ἀνασυγκρότηση ὀρισμένων δεσμῶν ἢ τήν ἐγκατάσταση νέων σχέσεων· ὄχι βέβαια – καθὼς ὑποστήριζαν οἱ ἄνθρωποι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης – γιατί οἱ ἐπικεφαλῆς τῶν λαϊκῶν ἐξεγέρσεων ἦταν ἐγκληματίες, ἀλλά γιατί οἱ νέες μορφές τοῦ Δικαίου, ἡ αυστηρότητα τῶν κανονισμῶν, οἱ ἀπαιτήσεις εἴτε τοῦ Κράτους, εἴτε τῶν ιδιοκτητῶν, ἢ τῶν ἐργοδοτῶν, καθὼς και οἱ ὄλοένα στυγνότερες τεχνικές τῆς ἐπιτήρησης, ἔδιναν περισσότερες ἀφορμές γιά ἀδικήματα, και ὠθοῦσαν πρὸς τήν ἀντίθετη μεριά τοῦ νόμου πολυάριθμα ἄτομα πού, κάτω ἀπό διαφορετικές συνθήκες, δέν θά εἶχαν περιπέσει σέ μιάν ἐξειδικευμένη ἐγκληματικότητα· ἐξαιτίας τῶν νέων νόμων περὶ ιδιοκτησίας, καθὼς ἐπίσης και ἐξαιτίας τῆς ἀναγκαστικῆς στρατολογίας, ἀναπτύχθηκε, στά τελευταῖα χρόνια τῆς Ἐπανάστασης, μιὰ

παράνομη κίνηση τῶν χωρικῶν, πολλαπλασιάζοντας τίς βιαιότητες, τίς ἐπιθετικές πράξεις, τίς κλειψιές, τίς λεηλασίες, φτάνοντας κι ὡς τίς μεγάλες μορφές τῆς «πολιτικῆς ληστείας»: κι ἀκόμα, ἔξαιτίας μιᾶς σκληρῆς νομοθεσίας καί ἀβάσταχτων κανονισμῶν (πού ἀφοροῦσαν τό βιβλιάριο τῶν ἐργατῶν, τὰ ἐνοίκια, τὰ ὠράρια, τίς ἀπουσίες), ἀναπτύχθηκε μιὰ ἐργατική ἀλητεία πού διασταυρωνόταν συχνά μέ τή γνήσια ἐγκληματικότητα. Ὁλόκληρη σειρά ἀπό παράνομες πρακτικές, πού, τόν περασμένο αἰῶνα, εἶχαν δείξει τάσεις ἀποδιοργάνωσης καί ἀποσύνδεσης ἢ μιὰ ἀπό τήν ἄλλη, φαίνονται τώρα νά συνενώνονται καί πάλι, σχηματίζοντας ἔτσι μιὰ καινούργια ἀπειλή.

Στή διάρκεια δύο αἰῶνων, ἔχουμε τριπλή γενίκευση τῶν λαϊκῶν παρανομιῶν (καί ἄσχετα ἀπό τήν ποσοτική ἐπέκταση, πού εἶναι προβληματική καί θά πρέπει νά ὑπολογιστεῖ): πρόκειται γιά τήν εἰσχώρησή τους στή γενική πολιτική σφαῖρα: γιά τήν ἐκδηλη συνάρθρωσή τους μέ τούς κοινωνικούς ἀγῶνες: γιά τήν ἐπικοινωνία ἀνάμεσα σέ διαφορετικές μορφές καί σέ διαφορετικά ἐπίπεδα παραβάσεων. Οἱ διαδικασίες αὐτές ἀσφαλῶς δέν ἀκολούθησαν μιὰ πλήρη ἀνάπτυξη: ἀσφαλῶς καί δέν δημιουργήθηκε στίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰῶνα μιὰ μαζική παρανομία, ταυτόχρονα πολιτική καί κοινωνική. Ἄλλά μέ τήν ὑπολανθάνουσα μορφή τους, καί παρ' ὄλη τή διασπορά τους, στάθηκαν ἀρκετά ἔντονος ὥστε νά χρησιμεύσουν ὡς ὑπόβαθρο στόν μεγάλο φόβο ἑνός ὄχλου πού θεωρεῖται καί ἐγκληματικός καί στασιαστικός, στόν μύθο τῆς βάρβαρης, ἀνήθικης καί ἐκνομης τάξης, ὁ ὁποῖος, ἀπό τήν ἐποχή τῆς Αὐτοκρατορίας ὡς τήν Ἰουλιανή Μοναρχία, φορτίζει τούς λόγους τῶν νομοθετῶν, τῶν φιλανθρωπῶν, ἢ τῶν μελετητῶν τῆς ἐργατικῆς ζωῆς. Αὐτές εἶναι οἱ διαδικασίες πού συναντᾶμε πίσω ἀπό μιὰ σειρά ἰσχυρισμούς ξένους πρὸς τήν ποινική θεωρία τοῦ 18ου αἰῶνα: πῶς τό ἐγκλημα δέν εἶναι ἓνα ἐνδεχόμενο πού τό συμφέρον ἢ τό πάθος ἔχουν ἐντάξει στήν καρδιά ὅλων τῶν ἀνθρώπων, ἀλλά πῶς εἶναι μᾶλλον τό ἰδιαιτέρο γνώρισμα μιᾶς ὀρισμένης κοινωνικῆς τάξης: πῶς οἱ ἐγκληματίες, πού ἄλλοτε τούς συναντούσαμε σέ ὅλες τίς κοινωνικές τάξεις, προέρχονται τώρα «σχεδόν ὅλοι τους ἀπό τήν τελευταία βαθμίδα τῆς κοινωνίας³⁶»: πῶς «τά ἑννέα δέκατα τῶν φονιάδων, τῶν δολοφόνων, τῶν λωποδυτῶν καί τῶν δειλῶν προέρχονται ἀπό αὐτό πού ἀποκαλέσαμε κοινωνική βάση³⁷»: πῶς δέν εἶναι τό ἐγκλημα πού ἀπο-

ξενώνει από την κοινωνία, αλλά μάλλον πώς τό έγκλημα όφείλεται στό ότι νιώθει κανείς σάν ξένος μέσα στην κοινωνία, στό ότι νιώθει κανείς πώς άνήκει στη «διεφθαρμένη αυτή φυλή» για την όποία μιλούσε ό Target, σ' αυτή την τάξη την «έκφυλισμένη από την άθλιότητα, πού οί διαστροφές της όρθώνονται σάν ένα άπροσπέλαστο έμπόδιο στις εύγενικές προθέσεις πού θέλουν νά την καταπολεμήσουν³⁸· πώς, κάτω από αυτές τίς συνθήκες, θά ήταν ύποκρισία και άφέλεια νά πιστεύει κανείς ότι ό νόμος είναι φτιαγμένος για όλον τόν κόσμο και στό όνομα όλου του κόσμου· πώς είναι φρονιμότερο νά άναγνωρίζεις ότι ό νόμος είναι κατωμένος για μερικούς και ότι επιβάλλεται sé άλλους· πώς καταρχήν ύποχρεώνει όλους τούς πολίτες, άλλ' ότι, στην πραγματικότητα, εφαρμόζεται κυρίως στις πολυπληθέστερες και λιγότερο μορφωμένες τάξεις· πώς, sé διάκριση μέ ό,τι συμβαίνει για τούς πολιτικούς ή άστικούς νόμους, ή εφαρμογή τους δέν άφορᾶ έξίσου όλα τά άτομα³⁹, πώς στά δικαστήρια ή κοινωνία όλόκληρη δέν δικάζει ένα από τά μέλη της, αλλά μιá όρισμένη κοινωνική κατηγορία, έπιφορτισμένη μέ την έμπέδωση της τάξης, τιμωρεί μιάν άλλη πού καλλιεργεί την άταξία: «Πηγαίνετε στους χώρους όπου δικάζουν, όπου φυλακίζουν, όπου σκοτώνουν... παντού ένα πράγμα κάνει έντύπωση: παντού βλέπετε δυό τάξεις ανθρώπων πολύ διαφορετικές, από τούς όποιους οί μέν συναντιόνται πάντοτε στις έδρες των κατηγορών και των δικαστών, ένῶ οί άλλοι θρίσκονται στά έδώλια των ύποδίκων και των κατηγορουμένων», πράγμα πού εξηγείται από τό ότι οί τελευταίοι αυτοί, στερούμενοι από πόρους και μόρφωση, δέν ξέρουν νά παραμένουν «μέσα στά όρια της νόμιμης έντιμότητας⁴⁰»· έτσι ώστε ή γλώσσα του νόμου, πού εμφανίζεται ως οίκουμενική, είναι, μ' αυτά και μ' αυτά, όλότελα άκατάλληλη· άν ήθελε πραγματικά νά είναι άποτελεσματική, θά έπρεπε νά είναι ένας διάλογος ανάμεσα στη μιá και στην άλλη τάξη, πού ούτε τίς ίδιες ιδέες έχει, ούτε και τά ίδια λόγια μεταχειρίζεται: «Πώς είναι δυνατόν έμείς, μέ τή σεμνότυφη, ύπεροπτική, έθιμοτυπική μας γλώσσα, νά κατορθώσουμε νά γίνουμε κατανοητοί από εκείνους πού δέν έχουν ποτέ τους άκούσει παρά μόνο την τραχιά, φτωχή, ασύνταχτη, αλλά ζωντανή, γεμάτη ειλικρίνεια και γραφικότητα, διάλεκτο της άγορᾶς, της ταβέρνας, του πανηγυριού;... Ποιά γλώσσα, ποιá μέθοδο θά πρέπει νά χρησιμοποιήσουμε για τή σύνταξη των νόμων, ώστε νά μπορέσουμε

νά ἐπηρεάσουμε ἀποτελεσματικά τὰ ἀπαίδευτα μυαλά ἐκείνων πού μέ δυσκολία ἀντιστέκονται στόν πειρασμό τοῦ ἐγκλήματος⁴¹;» Ὁ Νόμος καί ἡ Δικαιοσύνη δέν διστάζουν νά διακηρῦξουν πώς ἡ ἀσυμμετρία τῶν τάξεων τούς εἶναι ἀπαραίτητη.

Ἄν τέτοια εἶναι ἡ κατάσταση, τότε ἡ φυλακή, «ἀποτυχαίνοντας» φαινομενικά, δέν ἀστοχεῖ τοῦ σκοποῦ της· ἀντίθετα, τόν πετυχαίνει, στό μέτρο πού ὑποκινεῖ στό περιβάλλον τῶν ἄλλων μιάν εἰδική μορφή παρανομίας, τήν ὁποία ἀναλαμβάνει νά ξεχωρίσει, νά τήν φωτίσει πλήρως καί νά τήν ὀργανώσει σάν ἓνα σχετικὰ κλειστό ἀλλά διεισδύσιμο περιβάλλον. Ἡ φυλακή συντελεῖ στήν ἐγκατάσταση μιᾶς ἐκδηλης παρανομίας, ἐξόφθαλμης, ἀπερίσταλτης σέ ἓνα καθορισμένο ἐπίπεδο, μυστικά ὠφέλιμης, μιᾶς παρανομίας ἀτίθασης καί ταυτόχρονα πειθήνιας· χαράζει, ἀπομονώνει καί τονίζει μιᾶ μορφή παρανομίας πού φαίνεται νά συνοψίζει συμβολικά ὅλες τίς ἄλλες, ἀλλά καί πού ἐπιτρέπει νά συγκαλύπτονται ἐκεῖνες πού θέλουμε ἢ πού πρέπει νά ἀνεχόμαστε. Ἡ μορφή αὐτή, εἶναι ἡ ἴδια ἡ ἐγκληματικότητα. Σ' αὐτήν δέν πρέπει νά δλέπουμε τήν πιό ἔντονη καί τήν πιό βλαβερή μορφή τῆς παρανομίας, τή μορφή πού ὁ ποινικός μηχανισμός ὀφείλει νά προσπαθήσει νά περιορίσει μέ τή φυλάκιση, ἐξαιτίας τῶν κινδύνων πού παρουσιάζει· αὐτή εἶναι μάλλον ἓνα ἀποτέλεσμα τοῦ ποινικοῦ συστήματος (καί τῆς ποινῆς τῆς φυλάκισης) πού ἐπιτρέπει νά διαφοροποιοῦνται, νά ρυθμίζονται καί νά ἐλέγχονται οἱ παρανομίες. Χωρίς ἀμφιβολία, ἡ ἐγκληματικότητα εἶναι μιᾶ ἀπό τίς μορφές τῆς παρανομίας· πάντως, σ' αὐτήν ἔχει τίς ρίζες της· εἶναι, ὅμως, μιᾶ παρανομία πού τό «σύστημα τῆς φυλάκισης», μ' ὅλες τίς διακλαδώσεις του, ἔχει ἐντάξει, τεμαχίσει, ἀπομονώσει, διαβρώσει, ὀργανώσει, ἐγκλείσει μέσα σ' ἓνα καθορισμένο περιβάλλον, καί στήν ὁποία ἔχει ἐπιβάλει ἓναν ὀργανικό ρόλο σέ σχέση μέ τίς ἄλλες παρανομίες. Μέ λίγα λόγια, ἂν ἡ νομική ἀντίθεση περνάει μέσ' ἀπό τή νομιμότητα καί τήν παράνομη πρακτική, ἡ στρατηγική ἀντίθεση περνάει μέσ' ἀπό τίς παρανομίες καί τήν ἐγκληματικότητα.

Τῆ διαπίστωση πώς ἡ φυλακή εἶναι ἀνίκανη νά περιορίσει τὰ ἐγκλήματα, θά ἔπρεπε ἴσως νά τήν ἀντικαταστήσουμε μέ τήν ὑπόθεση πώς ἡ φυλακή κατόρθωσε νά κατασκευάσει τήν ἐγκληματικότητα, ἐξειδικευμένο τύπο, μορφή πολιτικά ἢ οἰκονομικά λιγότερο ἐπικίνδυνη – στά ὄρια ὅπου μπορεῖ νά χρησιμοποιηθεῖ –

από την παρανομία· νά κατασκευάσει έγκληματίες, περιβάλλον φαινομενικά περιθωριακό, αλλά έλεγχομένο από τό κέντρο· νά κατασκευάσει τόν έγκληματία ως ύποκείμενο παθολογημένο. 'Η έπιτυχία τής φυλακής: στους άγώνες γύρω από τόν νόμο και τίς παρανομίες, έξειδίκευση τής «έγκληματικότητας». Είδαμε πώς τό σύστημα τής φυλάκισης είχε αντικαταστήσει τόν παραβάτη μέ τόν «έγκληματία», και είχε προσθέσει στή δικαστική πρακτική ένα όλόκληρο πεδίο δυνητικής γνώσης. 'Εξάλλου, ή διαδικασία αυτή πού διαμορφώνει τήν έγκληματικότητα-άντικείμενο συναινεϊται μέ τήν πολιτική πράξη πού άποσυνδέει τίς παρανομίες και άπομονώνει τήν έγκληματικότητα. 'Η φυλακή είναι τό συνδυετικό στοιχείο των δυό αυτών μηχανισμών· τούς έπιτρέπει νά άλληλοεπισχύονται συνεχώς, νά άντικειμενοποιούν τήν έγκληματικότητα πίσω από τήν παράβαση, νά σταθεροποιούν τήν έγκληματικότητα μέσα στην κίνηση των παρανομιών. 'Επιτυχία τόσο μεγάλη, ώστε ύστερα από έναίμιση αιώνα «άποτυχιών», ή φυλακή έξακολουθεί νά ύπάρχει, νά παράγει τά ίδια πάντα άποτελέσματα, γι' αυτό και θά διστάσουμε πάρα πολύ νά τήν καταργήσουμε.

'Υποστηρίζεται πώς ή ποινή τής φυλάκισης κατασκευάζει – γι' αυτό άλλωστε και επέζησε τόσον καιρό – μιá περιχαρακωμένη, χωριστή και ώφέλιμη άνομία. Τό κύκλωμα τής έγκληματικότητας δέν είναι, λέγεται, τό ύπο-προϊόν μιās φυλακής πού, τιμωρώντας, δέν κατορθώνει νά συνεντίσει· είναι τό άμεσο άποτέλεσμα ενός ποινικού συστήματος πού, για νά ρυθμίσει τίς παράνομες πρακτικές, επενδύει όρισμένες από αυτές σ' ένα μηχανισμό «τιμωρίας-άναπαραγωγής», του όποιου ένα από τά κύρια στοιχεία άποτελεί ή φυλάκιση. 'Αλλά γιατί και πώς ή φυλακή καλείται νά κατασκευάσει μιάν έγκληματικότητα πού ύποτίθεται πώς τήν καταπολεμά;

'Η έγκατάσταση μιās έγκληματικότητας πού άποτελεί ένα είδος κλειστού κυκλώματος άνομίας, παρουσιάζει, πράγματι, πολλά πλεονεκτήματα. Καί πρώτα πρώτα είναι δυνατόν νά έλέγχεται (έπισημαίνοντας τά άτομα, εισάγοντας καταδότες μέσα στην ομάδα, ή ύποκινώντας άμοιβαίες καταγγελίες): τά άμορφα κι-

νούμενα πλήθη πού ασχολούνται εύκαιριακά με άνομιες πάντα έπιδεκτικές διάδοσης, ή ακόμα και τίς άπροσδιόριστες εκείνες ομάδες άλητών πού έπιστρατεύουν στό πέρασμά τους και ανάλογα με τίς περιστάσεις άνέρργους, έπαίτες, άναρχικούς, και πού πολλές φορές διογκώνονται (όπως έγινε στά τέλη του 18ου αιώνα) σχηματίζοντας έπίφοβες δυνάμεις λεηλασίας και έξέγερσης, άντικαθιστά τώρα μιά ομάδα σχετικά περιορισμένη και κλειστή από άτομα στά όποια άσκειται μιά σταθερή έπιτήρηση. Έπί πλέον, είναι δυνατόν ή συσπειρωμένη στά πλαίσιά της αυτή έγκληματικότητα νά διοχετευθεί προς τίς μορφές εκείνες τής άνομίας πού είναι οί λιγότερο επικίνδυνες: άπωθημένοι από τόν καταπιεστικό έλεγχο στά έσχατα όρια τής κοινωνίας, άναγκασμένοι νά ζούν μέσα σε έπισηφαλείς συνθήκες, δίχως κανένα σύνδεσμο μέ τόν πληθυσμό πού θά μπορούσε ένδεχόμενα νά τούς ύποστηρίξει (όπως γινόταν άλλοτε μέ τούς λαθρεμπόρους και μέ όρισμένες ομάδες ληστών⁴²), οί έγκληματίες περιορίζονται μοιραία σε μιά έντοπισμένη έγκληματικότητα, μέ έλάχιστη δύναμη έλξης, πολιτικά ακίνδυνη και χωρίς οικονομικές συνέπειες. Όστόσο, ή συμπτωνωμένη, έλεγχόμενη και άοπλη αυτή άνομία, παρουσιάζει άμεση χρησιμότητα σε σύγκριση με άλλες άνομιες: άπομονωμένη από αυτές, συσπειρωμένη μέσα στις έσωτερικές της όργανώσεις, δοσμένη σε μιά βίαιη έγκληματικότητα, πού οί φτωχότερες τάξεις είναι σχεδόν πάντα τά πρώτα της θύματα, πολιορκημένη από παντού από τήν άστυνομία, εκτεθειμένη σε μακρόχρονα ποινές φυλάκισης, και κατόπιν σε μιά ζωή όριστικά «έξειδικευμένη», ή έγκληματικότητα, αυτός ό διαφορετικός κόσμος, ό επικίνδυνος και συχνά έχθρικός, αποκλείει ή τουλάχιστον διατηρεί σε άρκετά χαμηλό επίπεδο τίς συνηθισμένες παράνομες πρακτικές (μικροκλοπές, άσήμαντες βιαιότητες, παραβάσεις του νόμου και καθημερινές έκτροπές από αυτόν), τίς έμποδίζει νά φτάσουν σε εύρύτερες και εκδηλες μορφές, κάτι ώσάν ή έπίδειξη παραδειγματισμού πού έπιδιωκόταν άλλοτε μέ τήν έξαρση τών βασανιστηρίων, νά άναζητιέται τώρα όχι τόσο στήν άυστηρότητα τής τιμωρίας, όσο στήν εκδηλη, έπισημασμένη, ύπαρξη τής ίδιας τής έγκληματικότητας: διαφοροποιημένη από τίς άλλες λαϊκές άνομιες, ή έγκληματικότητα έξακολουθεί, μολαταύτα, νά τίς έπηρεάζει.

Όμως, ή έγκληματικότητα επιδέχεται και άμεση χρησιμοποίηση. Τό πρώτο πού μās έρχεται στό νοϋ, είναι τό παράδειγμα του

ἀποικισμού, μόλο πού δέν εἶναι τό πιό πειστικό· πράγματι, ἄν ἡ ἐκτόπιση τῶν ἐγκληματιῶν ζητήθηκε ἐπανειλημμένα τήν ἐποχή τῆς Παλινόρθωσης, εἴτε ἀπό τή Βουλή εἴτε ἀπό τά Ἐπαρχιακά Συμβούλια, αὐτό ἔγινε οὐσιαστικά γιά νά περιοριστοῦν οἱ δαπάνες πού ἀπαιτεῖ ἡ ὀργάνωση τῆς φυλάκισης· καί παρ' ὅλα τά σχέδια πού ἐπινοήθηκαν κατά τήν Ἰουλιανή Μοναρχία, γιά νά πάρουν μέρος οἱ ἐγκληματίες, οἱ ἀπείθαρχοι στρατιῶτες, οἱ πόρνες καί τά ἔκθετα παιδιά, στόν ἀποικισμό τῆς Ἀλγερίας, ἡ χώρα αὐτή ἀποκλεισθήκε κατηγορηματικά ἀπό τόν νόμο τοῦ 1854 πού δημιούργησε τά ἀποικιακά κάτεργα· στήν πραγματικότητα, ἡ ἐκτόπιση στή Γουιάνα καί ἀργότερα στή Νέα Καληδονία δέν ἔφερε σημαντικά οἰκονομικά ἀποτελέσματα, μόλο πού οἱ κατάδικοι ἦταν ὑποχρεωμένοι νά παραμείνουν στήν ἀποικία ὅπου εἶχαν ἐκτίσει τήν ποινή τους γιά ἕνα χρονικό διάστημα τουλάχιστον ἴσο μέ τό χρόνο φυλάκισής τους (σέ ὀρισμένες μάλιστα περιπτώσεις, ἔπρεπε νά μείνουν στήν ἀποικία ὀλόκληρη τή ζωή τους)⁴³. Στήν πράξη, ἡ χρησιμοποίηση τῆς ἐγκληματικότητας σάν ἕνας κόσμος ταυτόχρονα χωριστός καί εὐμεταχειρίστος ἔγινε, προπάντων, σά περιθώρια τῆς νομιμότητας. Ἐτσι ἀργότερα, στόν 19ο αἰῶνα, ἐγκαταστάθηκε ἐκεῖ ἕνα εἶδος ὑποταγμένης παρανομίας, πού ἡ ὀργάνωσή της σέ ἐγκληματικότητα (μέ ὅλη τήν ἐπιτήρηση πού αὐτή συνεπάγεται) ἐγγυῶνταν τήν εὐπείθειά της. Ἡ ἐγκληματικότητα, πειθαρχημένη ἀνομία, ἀποτελεῖ ἕναν παράγοντα πού εὐνοεῖ τίς παράνομες πράξεις τῶν κυρίαρχων τάξεων. Χαρακτηριστική, ἀναφορικά μέ τό θέμα τοῦτο, εἶναι ἡ ἐγκαθίδρυση τοῦ δικτύου τῆς πορνείας, στόν 19ο αἰῶνα⁴⁴: ὁ ἀστυνομικός καί ὑγειονομικός ἔλεγχος πού ἐπιβαλλόταν στίς πόρνες, ὁ τακτικός ἐγκλεισμός τους στίς φυλακές, ἡ σέ μεγάλη κλίμακα ὀργάνωση τῶν οἰκῶν ἀνοχῆς, ἡ αὐστηρή ἱεραρχία πού τηροῦνταν στούς κύκλους τῆς πορνείας, ἡ πλαισιώσή της ἀπό ἐγκληματίες-καταδότες, ὅλα αὐτά ἐπέτρεπαν νά διοχετευθοῦν καί νά ἀνακτηθοῦν, μέ ἕνα δίκτυο ἀπό μεσολαθητές, τά τεράστια κέρδη πού προέρχονταν ἀπό τή σεξουαλική ἡδονή, πού μιά καθημερινή ἠθικολογία, ὀλοένα καί πιό ἐπίμονη, τήν καταδίκασε σέ ἕνα εἶδος ἡμιπαρανομίας καί τήν καθιστοῦσε ὅλο καί πιό δαπανηρή. Στή διαμόρφωση μιᾶς τιμῆς γιά τήν ἡδονή, στή σύσταση ἑνός κέρδους ἀπό τήν καταπιεσμένη σεξουαλικότητα καί γιά τήν ἀνάκτηση τοῦ κέρδους αὐτοῦ, τό ἐγκληματικό περιβάλλον βαρύνεται γιά τή συνενοχή του μέ

τήν πουριτανική ιδιοτέλεια: παράνομος φορολογικός παράγοντας πού εκμεταλλεύεται αθέμιτες πράξεις⁴⁵. Τό λαθρεμπόριο τών ὄπλων, καί τοῦ οἴνοπνεύματος στίς χώρες τῆς ποτοαπαγόρευσης, ἢ, πιό πρόσφατα, τό λαθρεμπόριο τών ναρκωτικῶν, ἀποδείχνουν μέ τόν ἴδιο τρόπο τή λειτουργία τῆς «χρήσιμης ἐγκληματικότητας»: ἡ ὑπαρξη μιᾶς νόμιμης ἀπαγόρευσης δημιουργεῖ γύρω τῆς ἓνα πεδίο ἀπό παράνομες πρακτικές, ὅπου εἶναι δυνατόν νά ἀσκηθεῖ κάποιος ἔλεγχος, καί ἀπ' ὅπου μπορεῖ νά ἀντληθεῖ ἓνα ἀθέμιτο κέρδος, μέ τό διάμεσο στοιχείων πού αὐτά καθεαυτά εἶναι παράνομα ἀλλά γίνονται εὐμεταχείριστα χάρη στήν ὀργανωμένη τους ἐγκληματικότητα. Ἡ ἐγκληματικότητα εἶναι ἓνα ὄργανο γιά τόν χειρισμό καί τήν ἐκμετάλλευση τῆς ἀνομίας.

Εἶναι ὁμως καί ὄργανο τῆς ἀνομίας πού ὑποκινεῖται ἀπό τήν ἴδια τήν ἀσκησιμότητα τῆς ἐξουσίας. Ἡ πολιτική χρησιμοποίηση τών ἐγκληματιῶν – χαφιέδες, καταδότες, προδοκότες – ἦταν κιόλας μιά πραγματικότητα πρὶν ἀπό τόν 19ο αἰώνα⁴⁶. Ἀλλά ὕστερα ἀπό τή Γαλλική Ἐπανάσταση, ἡ πρακτική αὐτή πῆρε ὀλόκληρα διαφορετικές διαστάσεις: ἡ διάβρωση τών πολιτικῶν κομμάτων καί τών ἐργατικῶν συνεταιρισμῶν, ἡ ἐπιστράτευση τραμπούκων ἐναντία στούς ἀπεργούς καί στούς στασιαστές, ἡ ὀργάνωση μιᾶς ὑπο-ἀστυνομίας – στενά συνδεμένης μέ τή νόμιμη ἀστυνομία καί ἱκανῆς νά μετατραπῆ τελικά σέ βοηθητική δύναμη –, μιά ἐξω-νόμιμη λειτουργία τῆς ἐξουσίας ἐξασφαλίστηκε κατά μεγάλο μέρος ἀπό τήν εὐχρηση κινητή μάζα τών ἐγκληματιῶν: παράνομη ἀστυνομία καί ἐφεδρικός στρατός τῆς ἐξουσίας. Στή Γαλλία, οἱ πρακτικές αὐτές φαίνεται νά ἔφτασαν στό ἀποκορύφωμά τους τήν ἐποχή τῆς Ἐπανάστασης τοῦ 1848 καί τῆς κατάκτησης τῆς ἐξουσίας ἀπό τόν Λουδοβίκο Ναπολέοντα⁴⁷. Μποροῦμε νά ποῦμε πῶς ἡ ἐγκληματικότητα, δομημένη πάνω σ' ἓνα ποινικό σύστημα μέ κέντρο τή φυλακή, ἀντιπροσωπεύει μίαν ἐκτροπή τῆς ἀνομίας πρόσφορη γιά τά ἀθέμιτα κυκλώματα τοῦ κέρδους καί τῆς ἐξουσίας τῆς κυρίαρχης τάξης.

Ἡ ὀργάνωση μιᾶς ἀνομίας ἀπομονωμένης καί βασισμένης στήν ἐγκληματικότητα δέν θά ἦταν ἐφικτή χωρίς τήν ἀνάπτυξη τοῦ ἀστυνομικοῦ ἐλέγχου. Γενική ἐπιτήρηση τοῦ πληθυσμοῦ, επαγρύπνηση «σιωπηρῆ, γεμάτη μυστήριο, ἀόρατη... εἶναι τό μάτι τῆς κυβέρησης πού ἀδιάλειπτα ἐπαγρυπνεῖ καί ἐπιτηρεῖ χωρίς διά-

κριση όλους τούς πολίτες, δίχως όμως και νά τούς επιβάλλει κανένα συγκεκριμένο καταπιεστικό μέτρο.... 'Η επιτήρηση αυτή δέν είναι ανάγκη νά αναφέρεται στον νόμο...⁴⁸.» 'Επιτήρηση ειδική, και προβλεπόμενη από τον κώδικα του 1810, των έγκληματιών πού έχουν απολυθεί και όλων εκείνων πού έχουν κιάλας δικαστεί για σοβαρά αδικήματα, και πού νομίμως είναι ύποπτοι ότι θά αποπειραθούν και πάλι νά διαταράξουν τήν ήσυχία τής κοινωνίας. 'Αλλά και επιτήρηση κύκλων και ομάδων πού θεωρούνται επικίνδυνοι από τούς καταδότες ή τούς πληροφοριοδότες, πού σχεδόν όλοι τους είναι πρώην έγκληματίες και, κατά συνέπεια, έλέγχονται κι αυτοί από τήν άστυνομία: ή έγκληματικότητα, αντικείμενο, ανάμεσα σε άλλα, τής άστυνομικής επιτήρησης, είναι ένα από τά προνομιοϋχα όργανά της. "Όλες αυτές οί επιτηρήσεις προϋποθέτουν τήν όργάνωση μιās ιεραρχίας εν μέρει επίσημης, εν μέρει μυστικής (στήν άστυνομία του Παρισιου, ή «'Ασφάλεια» ήταν ουσιαστικά αυτή πού εκτός από τούς «φανερους πράκτορες» – επιθεωρητές και ένωμοτάρχες – περιλάμβανε τούς «μυστικούς πράκτορες» και τούς πληροφοριοδότες πού ώθούνταν από τον φόβο τής τιμωρίας ή τό δόλωμα μιās άμοιβής⁴⁹). Προϋποθέτουν, επίσης, τήν όργάνωση ενός συστήματος από τεκμήρια, πού ή επισήμανση και ό προσδιορισμός τής ταυτότητας των έγκληματιών αποτελούν τό επίκεντρό τους: αναγκαστική περιγραφή του έγκληματία συνημμένη στό δούλευμα τής σύλληψης και στίς αποφάσεις των κακουργοδικείων, περιγραφή πού έγγράφεται στά κατάστιχα των έγκλειστων των φυλακών, αντίγραφο των κατάστιχων των κακουργοδικείων και των πλημμελειοδικείων, πού διαδιδάζεται κάθε τρεις μήνες στά ύπουργεία τής Δικαιοσύνης και τής Γενικής 'Αστυνομίας· όργάνωση, λίγο άργότερα, στό ύπουργείο 'Εσωτερικών, ενός «ποινικού μητρώου» κατ' άλφαβητική σειρά, πού συγκεφαλαιώνει τά κατάστιχα αυτά· χρησιμοποίηση, γύρω στά 1833, σύμφωνα μέ τή μέθοδο πού άκολουθούν οί «φυσιοδίφες, οί βιβλιοθηκάριοι, οί έμποροι, οί επιχειρηματίες», ενός συστήματος από άτομικές καρτέλες ή δελτάρια, πού επιτρέπει νά ένωματώνονται χωρίς δυσκολία νέα δεδομένα, και συγχρόνως μέ τό όνομα του άναζητούμενου άτόμου, όλες οί πληροφορίες πού θά μπορούσαν νά τό άφορουν⁵⁰. 'Η έγκληματικότητα, μέ τούς μυστικούς πράκτορες πού προμηθεύει στήν 'Αστυνομία, καθώς και μέ τή γενική άστυνόμηση πού

έπιτρέπει, είναι ένα μέσο συνεχούς επιτήρησης του πληθυσμού: ένας μηχανισμός που καθιστά δυνατό τον έλεγχο, με το διάμεσο των ίδιων των εγκληματιών, όλου του κοινωνικού πεδίου. Η εγκληματικότητα λειτουργεί σαν ένα πολιτικό παρατηρητήριο. Οί στατιστικοί και οί κοινωνιολόγοι τό χρησιμοποιήσαν κι αυτοί - αλλά πολύ αργότερα από τούς αστυνομικούς.

Όμως, ή επιτήρηση αυτή δέν μπόρεσε νά λειτουργήσει παρά μονάχα συνδεδεμένη μέ τή φυλακή. Γιατί ή φυλακή διευκολύνει τόν έλεγχο των ατόμων ύστερα από τήν απόλυσή τους, γιατί επιτρέπει τήν επιστράτευση πληροφοριοδοτών, και πολλαπλασιάζει τίς άμοιβαίες καταγγελίες· γιατί φέρνει σέ έπαφή μεταξύ τους τούς παραβάτες, συμβάλλει άποφασιστικά στήν όργάνωση ενός κλειστού περιβάλλοντος από εγκληματίες - που όμως εύκολα έλέγχεται: και όλα τά άποτελέσματα του άποκλεισμού που συνεπάγεται (άνεργία, άπαγόρευση διαμονής, κατ' οίκον περιορισμός, τακτική παρουσία στήν άστυνομία), δίνουν τή δυνατότητα νά επιβληθεί στους παλιούς κρατούμενους τό προκαθορισμένο γι' αυτούς έργο. Φυλακή και άστυνομία σχηματίζουν έναν συνδυασμένο μηχανισμό· οί δυό μαζί εξασφαλίζουν, σέ όλο τό πεδίο τής άνομίας, τή διαφοροποίηση, τήν άπομόνωση και τή χρησιμοποίηση τής εγκληματικότητας. Αναφορικά μέ τίς άνομίες, τό σύστημα άστυνομία-φυλακή πλαισιώνει μιάν εύχρηστη εγκληματικότητα. Η εγκληματικότητα αυτή, μέ τήν έξειδικευμένη της μορφή, είναι αποτέλεσμα του συστήματος· αλλά και γίνεται έξάρτημα και όργανό του. Έτσι, θά πρέπει μάλλον νά μιλάμε γιά ένα σύνολο, που τά τρία σκέλη του (άστυνομία - φυλακή - εγκληματικότητα) στηρίζονται τό ένα στο άλλο και σχηματίζουν ένα ολοκληρωμένο κύκλωμα. Η άστυνομική επιτήρηση προμηθεύει στή φυλακή τούς παραβάτες, κι αυτή τούς μετατρέπει σέ εγκληματίες, στόχους και βοηθούς των άστυνομικών έλέγχων, που ξαναστέλνουν τακτικά όρισμένους από αυτούς πίσω στή φυλακή.

Δέν ύπάρχει ποινική δικαιοσύνη μέ προορισμό τή δίωξη όλων των παράνομων πράξεων, και ή όποία, γιά νά τό κάνει, θά χρησιμοποιούσε τήν άστυνομία ως βοηθό και τή φυλακή ως κολαστικό όργανο, πρόθυμη ν' άφήσει στο περιθώριο τής δράσης της τά μη-άφομοιώσιμα κατάλοιπα τής «εγκληματικότητας». Σ' αυτή τή δικαιοσύνη πρέπει νά βλέπουμε ένα όργανο του διαφορικού έλέγχου των άνομιών. Σέ σχέση μέ τόν έλεγχο αυτόν, ή κατα-

σταλτική δικαιοσύνη παίζει τό ρόλο τοῦ νόμιμου ἔγγυθι καὶ τοῦ μεταβιβαστικοῦ παράγοντα. Στὴ γενικὴ οἰκονομία τῶν ἀνομιῶν, ἡ κατασταλτικὴ δικαιοσύνη εἶναι ἕνας μηχανισμὸς ἐναλλαγῆς, τοῦ ὁποῖου τὰ ἄλλα τμήματα (ὄχι ὑποδεέστερά της ἀλλὰ ἰσοτιμὰ της) εἶναι ἡ ἀστυνομία, ἡ φυλακὴ, καὶ ἡ ἐγκληματικότητα. Ἡ ὑπεροχὴ τῆς ἀστυνομίας πάνω στὴ δικαιοσύνη, ἡ δύναμη ἀδράνειας πού ὁ θεσμὸς τῆς φυλάκισης ἀντιτάσσει στὴ δικαιοσύνη, δέν εἶναι κάτι τό καινούργιο, οὔτε καὶ τό ἀποτέλεσμα μιᾶς στασιμότητος ἢ μιᾶς προοδευτικῆς μετατόπισης τῆς ἐξουσίας· εἶναι ἕνα δομικὸ στοιχεῖο πού χαρακτηρίζει τοὺς κολαστικούς μηχανισμοὺς στίς σύγχρονες κοινωνίες. Παρ' ὅλα ὅσα διατείνονται οἱ δικαστές, ἡ ποινικὴ δικαιοσύνη, μέ ὄλον τόν θεαματικὸ της μηχανισμό, ἔχει γίνεи γιὰ νά ἀνταποκριθεῖ στὴν καθημερινὴ ἀπαίτηση ἑνὸς συστήματος ἐλέγχου, μισο-δυθισμένου στό σκοτάδι, πού στόχος του εἶναι νά συναρμολογήσῃ ἀστυνομία καὶ ἐγκληματικότητα. Οἱ δικαστές, μέ ἐλάχιστη ἀντίδραση ὑπηρετοῦν αὐτό τό σύστημα⁵¹. Ἀνάλογα μέ τὰ δικά τους μέσα, βοηθᾶνε στὴν ὀργάνωση τῆς ἐγκληματικότητος, δηλαδή στὴ διαφοροποίηση τῶν παρανομιῶν, στόν ἔλεγχό τους, στὴν ταξινόμησή του καὶ στὴ χρησιμοποίηση ὀρισμένων ἀπὸ αὐτές στὴν παράνομη δραστηριότητα τῆς κυρίαρχης τάξης.

Δυὸ μορφές εἰκονίζουσι τὴ διαδικασία αὐτὴ πού ἀναπτύχθηκε στὰ πρῶτα τριάντα ἢ σαράντα χρόνια τοῦ 19ου αἰῶνα. Καὶ πρῶτα ὁ Vidocq. Ὅπως ὁ Gil Blas, στόν προηγούμενο αἰῶνα, ἔτσι καὶ ὁ Vidocq⁵², διέπραξε ὄλων τῶν εἰδῶν τίς παρανομίες καὶ πολὺ σύντομα κατηφόρησε πρὸς τίς χειρότερες ἀπὸ αὐτές: φασαρίες, τυχωδιεκτισμοί, ἀπάτες – πού πολλές φορές στράφηκαν ἐναντίον του –, συμπλοκές, μονομαχίες· ἐπιστρατεύσεις καὶ λιποταξίες χωρὶς τέλος, ἐπαφές μέ τοὺς κύκλους τῶν πορνείων, τοῦ χαρτοπαίγνιου, τῶν πορτοφολάδων, καὶ τελικὰ μ' ἐκείνους τῆς μεγάλης ληστείας. Ὅμως, ἡ σχεδόν μυθικὴ σπουδαιότητα πού ὁ Vidocq ἀπόκτησε ἀκόμα καὶ στὰ μάτια τῶν συγχρόνων του, δέν ὀφείλεται σ' αὐτό του τό παρελθόν, πού ἴσως καὶ νά ἔχει ἐξωραϊστεῖ· οὔτε κἀν στό ὅτι, γιὰ πρώτη φορὰ στὴν ἱστορία, ἕνας πρῶην τρόφιμος τῶν κατέργων, μετανοιωμένος ἢ ἐξαγορασμένος, διορίστηκε ἀρχηγὸς τῆς ἀστυνομίας· ἀλλὰ μάλλον στό ὅτι ἡ ἐγκληματικότητα στό πρόσωπο τοῦ Vidocq ἀπόκτησε φανερά τὴ διαφορομένη κατάστασι τοῦ ἀντικειμένου καὶ τοῦ ὀργάνου ἑνός

ἀστυνομικοῦ συστήματος πού τήν καταπολεμᾶ καί ταυτόχρονα συνεργάζεται μαζί της. Ὁ Vidocq σημειώνει τή στιγμή πού ἡ ἐγκληματικότητα, διαχωρισμένη ἀπό τίς ἄλλες παρανομίες, ἐντάσσεται στήν ἐξουσία, καί ἀντιστρέφεται. Εἶναι ἡ ἐποχή ὅπου πραγματοποιεῖται ἡ ἄμεση καί θεσμική διασύνδεση τῆς ἀστυνομίας καί τῆς ἐγκληματικότητας. Συγκλονιστική στιγμή ὅπου ἡ ἐγκληματικότητα μετατρέπεται σέ μηχανισμό τῆς ἐξουσίας. Μιά μορφή εἶχε δεσπόσει ἐφιαλτικά τά περασμένα χρόνια, ἡ μορφή τοῦ τερατώδους βασιλιᾶ, πηγῆ κάθε δικαιοσύνης, καί μολαταῦτα βουτηγμένη μέσ στό ἐγκλημα· ἀναφαίνεται τώρα ἕνας καινούργιος φόβος, ὁ φόβος μιᾶς κρυφῆς καί δόλιας σύμπνοιας ἀνάμεσα σ' ἐκείνους πού ἐφαρμόζουν τόν νόμο κι ἐκείνους πού τόν παραβιάζουν. Τέλος ἡ σαιξπηρική ἐποχή, ὅπου ἡ ἐξουσία ταυτίζεται μέ τή φρίκη σ' ἕνα καί τό αὐτό πρόσωπο· θά ἀρχίσει σέ λίγο τό καθημερινό μελόδραμα τῆς ἀστυνομικῆς ἰσχύος καί τῆς συννοχῆς τοῦ ἐγκλήματος μέ τήν ἐξουσία.

Ἀπέναντι στόν Vidocq, ἔχουμε τόν συγκαιρινό του Lacenaire. Τουλάχιστον ἐκπληκτική θά μπορούσαμε νά θεωρήσουμε τήν ἐνταξή του στήν ομάδα τῶν «ἐστέτ» τοῦ ἐγκλήματος: παρ' ὅλη τήν καλή του θέληση, παρ' ὄλο τό ζῆλο τοῦ νεόφυτου, δέν κατόρθωσε ποτέ νά διαπράξει – κι αὐτό μέ μεγάλη ἀδεξιότητα – παρά μόνο μερικά μικροεγκλήματα· οἱ κρατούμενοι τῆς φυλακῆς «La Force» τόσο τόν ὑποψιάστηκαν πώς ἦταν καταδότης, ὥστε προσπάθησαν νά τόν θανατώσουν, καί ἡ διοίκηση ἀναγκάστηκε νά τόν προστατεύσει⁵³. Ἡ δε παρισινή ἀριστοκρατία, τόν καιρό τοῦ Λουδοβίκου-Φιλίππου, τοῦ ἐπεφύλαξε μιά τέτοια ἀποθέωση πρὶν πρὶν ἀπό τήν ἐκτέλεσή του, πού οἱ πολυάριθμες κατοπινές λογοτεχνικές περιγραφές φαίνονται σάν ἀπλά ἀκαδημαϊκά ἐγκώμα. Ἡ αἴγλη του δέν ὀφείλεται καθόλου στή σπουδαιότητα τῶν ἐγκλημάτων του, οὔτε καί στήν τέχνη τῆς σύλληψής τους· ὁ ἐρασιτεχνισμός τους εἶναι κάτι πού ἐκπλήσσει. Ἀλλά ἡ αἴγλη του ὀφείλει πολλά στόν ἀμφίρροπο χαρακτήρα τῆς ζωῆς του, στή συμπεριφορά του καί στούς λόγους του, πού κυμαίνονται ἀνάμεσα στήν παρανομία καί στήν ἐγκληματικότητα. Ὑπεξαιρέσεις, λιποταξίες, μικροκλοπές, φυλάκιση, φιλίες μέ τούς συγκρατούμενούς του, ἀμοιβαῖοι ἐκβιασμοί, ὑποτροπές πού φτάνουν ὡς τήν τελευταία του ἀποτυχημένη δολοφονική ἀπόπειρα, ὁ Lacenaire εἶναι τό πρότυπο τοῦ «ἐγκληματία». Μέσα του ὁμως ὑπάρχει, τουλάχι-

στον έν δυνάμει, ένας κόσμος από παρανομίες, πού, πρόσφατα ακόμα, είχαν απειλήσει τήν κοινωνία: ό καταστραμμένος αυτός μικροαστός, πού είχε μεγαλώσει σ' ένα αξιόλογο κολλέγιο, πού ήξερε νά μιλάει και νά γράφει, θά ήταν ασφαλώς, μιά γενιά νωρίτερα, επαναστάτης, Ίακωβίνος, βασιλοκτόνος⁵⁴. σύγχρονος του Ροβεσπιέρου, ή άρνητική του στάση άπέναντι στους νόμους θά μπορούσε νά είχε έπιρροή στό άμεσο ιστορικό πεδίο. Γεννημένος στά 1800, ίδιος σχεδόν μέ τόν Julien Sorel, ή προσωπικότητά του έμφανίζει όλες αυτές τίς δυνατότητες, πού όμως στρέφονται στήν κλοπή, στή δολοφονία, και στήν κατάδοση. Όλες αυτές οι έν δυνάμει ικανότητές του εξελίσσονται σέ μιάν έγκληματικότητα χωρίς πνοή: μ' αυτή τήν έννοια, ό Lacenaire είναι μάλλον άκίνδυνος. Καί μόνο όταν μιλάει γιά τή θεωρία του έγκλήματος, επανεμφανίζονται οι ικανότητές του. Τήν ώρα του θανάτου του, ό Lacenaire άποδείχνει τό θρίαμβο τής έγκληματικότητας πάνω στήν παρανομία, ή μάλλον προβάλλει τή μορφή μιās παρανομίας πού, από τή μιά μεριά τοποθετείται μέσα στήν έγκληματικότητα και από τήν άλλη μετατοπίζεται πρós τήν αισθητική του έγκλήματος, δηλαδή, πρós μιά τέχνη τών προνομούχων τάξεων. Αντιστοιχία του Lacenaire πρós τόν Vidocq ό όποιος τήν ίδια εκείνη έποχή περιόριζε τήν έγκληματικότητα στόν έαυτό της, καθιστώντας την κλειστό και έλεγχόμενο περιβάλλον, και μετατοπίζοντας πρós τίς άστυνομικές τεχνικές μιά δλόκληρη πρακτική τής έγκληματικότητας πού γίνεται τώρα θεμιτή παρανομία τής έξουσίας. Τό ότι ή άστική παρισινή τάξη πλέκει τό έγκώμιο του Lacenaire, τό ότι στό κελλί του παρελαύνουν διάσημες προσωπικότητες, τό ότι τόν πλημμύρισαν μέ έγκώμια τίς τελευταίες μέρες τής ζωής του, αυτόν, πού ή πλέμπα τής φυλακής La Force, πρίν ακόμα από τούς δικαστές του, προσπάθησε νά τόν θανατώσει, αυτόν, πού κατά τή διάρκεια τής δίκης έκανε τό πάν γιά νά σύρει τόν συνένοχό του Francois στό ίκρίωμα – γιά όλα αυτά ύπάρχει κάποια αίτία: γιορτάζανε τήν συμβολική μορφή μιās παρανομίας ύποδουλωμένης στήν έγκληματικότητα και μεταμορφωμένης σέ λόγο – δηλαδή, μιās παρανομίας πού έχει καταστεί διπλά άκίνδυνη· ή άστική τάξη έπινοεί έδω μιά καινούργια άπόλαυση, πού ακόμα και σήμερα δέν έχει έξαντλήσει τήν άσκησή της. Δέν πρέπει νά ξεχνάμε πώς ό θάνατος του Lacenaire πού έκανε τόσο πάταγο, περιόρισε κατά πολύ τήν άπήχηση τής άπόπειρας του Fies-

chi, τοῦ πιό πρόσφατου ἀπό τοὺς βασιλοκτόνους, πού ἀντιπροσωπεύει τὴν ἀντίστροφη μορφή μιᾶς ἡττονος ἐγκληματικότητας πού προσανατολιζόταν πρὸς τὴν πολιτικὴ βία. Οὔτε πρέπει νά ξεχνᾶμε πὼς αὐτὰ συνέβησαν λίγους μῆνες πρὶν ἀπὸ τὴν ἀναχώρηση τῆς τελευταίας πομπῆς τῶν ἀλυσοδεμένων κατὰδικων καί τίς τόσο σκανδαλώδεις ἐκδηλώσεις πού τὴν συνόδευαν. Οἱ δύο αὐτές γιορτές διασταυρώθηκαν στὴν ἱστορία· ἄλλωστε, ὁ François, συνένοχος τοῦ Lacenaire, στάθηκε ἓνα ἀπὸ τὰ πιό χτυπητὰ πρόσωπα τῆς ἀλυσίδας τῆς 19ης Ἰουλίου⁵⁵. Ἡ μιά προεξέτεινε τίς ἀρχαῖες τελετουργίες τῶν βασανιστηρίων μέ κίνδυνο νά δραστηριοποιήσει ξανά, γύρω ἀπὸ τοὺς ἐγκληματίες, τίς λαϊκὲς παρανομίες. Ἐπρόκειτο σύντομα νά ἀπαγορευθεῖ, γιατί ὁ ἐγκληματίας δέν ἔπρεπε πιά νά τοποθετεῖται σέ ἄλλο χῶρο, ἐκτός ἀπὸ τὸν εἰδικὸ χῶρο τῆς ἐγκληματικότητας. Ἡ ἄλλη ἐγκαινίαζε τὸν θεωρητικὸ μηχανισμό μιᾶς παρανομίας γιὰ προνομιούχους· ἢ μάλλον σημείωνε τὴ στιγμή ὅπου οἱ πολιτικὲς καί οἰκονομικὲς παρανομίες πού στὴν πράξη ἐκτελοῦνται ἀπὸ τὴν ἀστικὴ τάξη, ἐπρόκειτο νά ἔχουν μιά διπλὴ παρουσίαση, θεωρητικὴ καί αἰσθητικὴ: ἢ «Μεταφυσικὴ τοῦ Ἐγκλήματος», ὅπως ἔλεγαν μέ ἀφορμὴ τὸν Lacenaire. *Τὸ ἐγκλημα θεωρούμενο ὡς μιά ἀπὸ τίς Καλὲς Τέχνες* (L' Assassinat considéré comme un des Beaux-Arts), δημοσιεύτηκε στὰ 1849.

Τὴν παραγωγή αὐτῆς τῆς ἐγκληματικότητας, καθὼς καί τὸν ἐναγκαλισμὸ τῆς ἀπὸ τὸν ποινικὸ μηχανισμό, θά πρέπει νά τὰ ἀντιμετωπίσουμε στὴν οὐσία τους: ὄχι σάν ἀποτελέσματα κεκτημένα μιά γιὰ πάντα, ἀλλὰ σάν τακτικὲς πού ἀλλάζουν ὅταν δέν πετυχαίνουν τὸν στόχο τους. Ἡ τομὴ ἀνάμεσα σ' αὐτὴ τὴν ἐγκληματικότητα καί στίς ἄλλες παρανομίες, ἢ στροφὴ τῆς ἐναντίά τους, ἢ ὑπόταξή τῆς ἀπὸ τίς κυρίαρχες παρανομίες – ὅλα αὐτὰ εἶναι ἀποτελέσματα πού ἐκδηλώνονται μέ ἐνάργεια στὸν τρόπο μέ τὸν ὁποῖο λειτουργεῖ τὸ σύστημα ἀστυνομία-φυλακῆ· καί ὁμως, ποτέ δέν ἔπαυσε ἢ ἐναντίωση στὰ ἀποτελέσματα αὐτὰ· ὑποκίνησαν διαμάχες καί προκάλεσαν ἀντιδράσεις. Ἡ ἔγερση ἐνός φράγματος πού θά διαχώριζε τοὺς ἐγκληματίες ἀπὸ ὅλα τὰ

λαϊκά στρώματα από τὰ ὅποια προέρχονταν καί μέ τὰ ὅποια παρέμεναν συνδεδεμένοι, ἦταν ἓνα ἔργο δύσκολο, προπάντων στίς πόλεις⁵⁶. Οἱ Ἀρχές ἀφοσιώθηκαν στό ἔργο αὐτό γιά καιρό καί μέ μεγάλη ἐπιμονή. Χρησιμοποιήθηκαν οἱ γενικές μέθοδοι γιά τήν «ἠθικοποίηση» τῶν φτωχῶν τάξεων, πού ἄλλωστε ἀποδείχτηκε ἐξαιρετικά σημαντική τόσο ἀπό οἰκονομική ὅσο καί ἀπό πολιτική ἄποψη (ἐμφάνιση αὐτοῦ πού θά μπορούσαμε νά ἀποκαλέσουμε «βασική νομιμότητα», ἀπαραίτητη, ἀπό τή στιγμή πού τό σύστημα τοῦ κώδικα εἶχε ἀντικαταστήσει τὰ ἔθιμα· ἐκμάθηση τῶν στοιχειωδῶν κανόνων τῆς ἰδιοκτησίας καί τῆς ἀποταμίευσης· ἐκγύμναση γιά πειθαρχία στήν ἐργασία, γιά τή μονιμότητα τῆς κατοικίας καί τῆς οἰκογένειας, κ.τ.λ.). Καθιερώθηκαν ἀκόμα εἰδικότερες μέθοδοι γιά τή συντήρηση τῆς ἐχθρότητας τῶν λαϊκῶν τάξεων ἀπέναντι στούς ἐγκληματίες (χρησιμοποιώντας παλιούς κρατούμενους ὡς πληροφοριοδότες, καταδότες, ἀπεργοσπάστες, τραμπούκους). Ταυτίστηκαν συστηματικά τὰ ἀδικήματα τοῦ κοινοῦ δικαίου μέ τίς παραβάσεις τῆς αὐστηρότατης νομοθεσίας πού ἴσχυε γιά τὰ βιβλιάρια, τίς ἀπεργίες, τούς συνασπισμούς, τούς συνεταιρισμούς⁵⁷, γιά τὰ ὅποια οἱ ἐργάτες ἀπαιτοῦσαν τήν κατακύρωση τους σάν πολιτικά ἀδικήματα. Συναντᾶμε συχνότατα τήν καταγγελία ὅτι ἡ ἐργατική δράση ἐμψυχώνεται ἄν δέν ὑποκινεῖται ἀπό κοινούς ἐγκληματίες⁵⁸. Πολλές φορές οἱ ἐτυμηγορίες ἔδειχναν μεγαλύτερη αὐστηρότητα ἀπέναντι στούς ἐργάτες παρά ἀπέναντι στούς λωποδύτες⁵⁹. Μέσα στίς φυλακές ἀνακάτευαν τίς δύο κατηγορίες τῶν καταδίκων, καί ἐφάρμοζαν εὐνοϊκότερη μεταχείριση στούς καταδίκους τοῦ κοινοῦ δικαίου, ἐνῶ οἱ δημοσιογράφοι καί οἱ πολιτικοί κρατούμενοι εἶχαν τό δικαίωμα νά διαχωριστοῦν ἀπό αὐτούς. Κοντολογίς, μιά τακτική σύγχυσης πού εἶχε σάν στόχο τή διατήρηση μόνιμων διαπληκτισμῶν.

Νά προστεθεῖ σ' αὐτό μιά μεγάλη προσπάθεια γιά νά ἐντυπωθεῖ στήν ἀντίληψη πού ὁ κόσμος εἶχε γιά τούς ἐγκληματίες μιά ἰδιαίτερη διάσταση πολύ συγκεκριμένη: τούς παρουσιάζουν σάν νά θρῖσκονται πλάι στόν καθένα, πανταχοῦ παρόντες καί παντοῦ ἐπίφοβοι. Αὐτός εἶναι ὁ ρόλος πού παίζουν τὰ ἐπίκαιρα τῶν ἐφημερίδων, πού λίγο λίγο κατακτοῦν ἓνα μέρος τοῦ Τύπου καί πού σύντομα ἀποκτοῦν τὰ δικά τους ὄργανα⁶⁰. Τά ἐπίκαιρα τῶν ἐφημερίδων σχετικά μέ τὰ ἐγκλήματα, μέ τήν καθημερινή τους ἐξάπλωση, καθιστοῦν ἀποδεκτό τό σύνολο τῶν δικαστικῶν καί

ἀστυνομικῶν ἐλέγχων, πού περισφίγγουν τήν κοινωνία· ἀφηγοῦνται καθημερινά μέ κάθε λεπτομέρεια κάποια μάχη ἐνάντια σ' ἕναν ἀπρόσωπο ἐχθρό· στόν πόλεμο αὐτόν τά ἐπίκαιρα ἀποτελοῦν τό καθημερινό ἀνακοινωθέν τοῦ κινδύνου ἢ τῆς νίκης. Τά μυθιστορήματα μέ ἐγκλήματα, πού ἀρχίζουν νά τροφοδοτοῦν τίς ἐπιφυλλίδες καί τή φτηνή λογοτεχνία, ἀναλαμβάνουν ἕνα ρόλο φαινομενικά ἀντίστροφο: σκοπός τους εἶναι, πάνω ἀπ' ὅλα, νά ἀποδείξουν πώς ὁ ἐγκληματίας ἀνήκει σ' ἕναν κόσμο ὁλότελα διαφορετικό, δίχως καμιά σχέση μέ τή συνηθισμένη, καθημερινή ζωή. Ὁ ἀλλόκοτος αὐτός κόσμος ἦταν, ἀρχικά, οἱ ἀνθρωποὶ τοῦ ὑπόκοσμου. («Τά μυστήρια τῶν Παρισίων», «Ὁ Ροκαμπόλ»), ὕστερα ὁ κόσμος τῆς τρέλας (ἰδιαίτερα στά τέλη τοῦ δέκατου ἑνατου αἰώνα), καί, τέλος, ὁ κόσμος τοῦ ἀριστοκρατικοῦ ἐγκλήματος, τῆς «ὑψηλῆς λωποδυσίας» (Ἀρσέν Λουπέν). Τά ἐπίκαιρα τῶν ἐφημερίδων, μαζί μέ τήν ἀστυνομική λογοτεχνία δημιούργησαν, ἐδῶ καί πάνω ἀπό ἕναν αἰώνα, ἕναν ὑπέρμετρο ὄγκο ἀπό «ἀφηγήσεις ἐγκλημάτων», ὅπου ἡ ἐγκληματικότητα ἐμφανίζεται καί πολύ κοντινὴ καί ὁλότελα ξένη, ἀδιάκοπα ἀπειλητικὴ γιὰ τήν καθημερινή ζωή, ἀλλά καί ἐξαιρετικά ἀπόμακρη ἐξαιτίας τῆς προέλευσής της, τῶν κινήτρων της, τοῦ περιβάλλοντος ὅπου ἀναπτύσσεται – καθημερινή καί ταυτόχρονα ἐξωτική. Μέ τή μεγάλη σημασία πού τῆς ἀποδίνεται καί μέ τήν ἄμετρη προβολή πού τήν συνοδεύει, χαράζεται γύρω της ἕνα περίγραμμα πού, ἐξυμνώντας την, τήν βάζει στήν πάντα. Ποιά παρανομία θά μπορούσε νά ἀναγνωρίσει τόν ἑαυτό της σέ μιὰ τόσο ἐπιφοβη, καί τόσο ξενότροπη ἐγκληματικότητα;...

Ἡ πολύμορφη αὐτὴ τακτικὴ ἔφερε τά ἀποτελέσματά της, ὅπως τό ἀποδείχνουν οἱ καμπάνιες τῶν λαϊκῶν ἐφημερίδων ἐνάντια στήν ποινική ἐργασία⁶¹. ἐνάντια στίς «ἀνέσεις τῶν φυλακῶν»· ὑπὲρ τῆς ἐπιβολῆς στοὺς κρατούμενους τῶν πιό σκληρῶν καί τῶν πιό ἐπικίνδυνων ἔργων· ἐνάντια στό ὑπερβολικὸ ἐνδιαφέρον τῶν φιλανθρωπικῶν σωματείων γιὰ τοὺς ἐγκληματίες· ἐνάντια στή λογοτεχνία πού ἐκθειάζει τό ἐγκλημα⁶². ὅπως τό ἀποδείχνει, ἐπίσης, καί ἡ καχυποψία πού ἐκδηλώνεται, γενικά, σέ ὁλόκληρο τό ἐργατικὸ κίνημα ἀπέναντι στοὺς πρῶην καταδίκους τοῦ κοινοῦ δικαίου. «Στό κατώφλι τοῦ 20οῦ αἰώνα», γράφει ἡ Michèle Perrot, «ἡ φυλακὴ – τό πιό καταφρονεμένο, τό πιό ἀγέρωχο τεῖχος – κλείνει ὀριστικά γύρω ἀπὸ ἕνα λαομίσητο πλῆθος⁶³.»

Όμως, η τακτική αυτή δεν τὰ κατάφερε νά θριαμβεύσει, οὔτε κἀν νά προκαλέσει ἀπόλυτη ρήξη ἀνάμεσα στους ἐγκληματίες καί στίς λαϊκές μάζες. Οἱ σχέσεις τῶν φτωχῶν τάξεων μέ τό ἀδίκημα, ἡ ἀντίστοιχη στάση τοῦ προλεταριάτου καί τῶν λαϊκῶν μαζῶν τῶν πόλεων, θά πρέπει νά γίνουν ἀντικείμενο μελέτης. Πάντως, ἕνα εἶναι βέβαιο: ἡ ἐγκληματικότητα καί ἡ καταστολή εἶναι, γιά τήν ἐργατική κίνηση τῶν ἐτῶν 1830-1850, ἕνα πολύ σημαντικό δί-λημμα. Ἐχθρότητα, βέβαια, ἀπέναντι στους ἐγκληματίες, ἀλλά καί ἀγῶνας γύρω ἀπό τό ποινικό σύστημα. Οἱ λαϊκές ἐφημερίδες προτείνουν συχνά μιά πολιτική ἀνάλυση τῆς ἐγκληματικότητας πού ἀντιτίθεται λέξη πρὸς λέξη στή στερεότυπη ἐρμηνεία τῶν αἰ-τίων της ἀπό τούς φιλανθρωπούς (φτώχεια, ἀκολασία, ὀκηρία, ἀλκοολισμός, διαστροφή, κλοπή, ἐγκλημα). Οἱ ἐφημερίδες αὐτές θεωροῦν πὺς προέλευση τῆς ἐγκληματικότητας εἶναι ὄχι ὁ ἐγκλη-ματίας σάν ἄτομο (πού εἶναι μονάχα ἡ ἀφορμή της ἢ τό πρῶτο της θῦμα), ἀλλά ἡ κοινωνία: «Αὐτός πού σέ σκοτώνει δέν εἶναι ἐλεύθερος νά μὴν τό κάνει. Ὁ ἔνοχος εἶναι ἡ κοινωνία, ἢ, γιά νά εἶμαστε πιό ἀκριβόλογοι, ἡ κακή ὀργάνωση τῆς κοινωνίας⁶⁴.» Καί αὐτό, εἴτε γιατί δέν εἶναι ἰκανή νά χορηγήσει στὸν ἐγκλημα-τία τὰ ἀπαραίτητα γιά τήν ἐπιβίωσή του ἐφόδια, εἴτε γιατί κατα-στρέφει, ἀπαλείφει τίς δυνατότητές του, τίς κλίσεις του ἢ τίς ἀπαιτήσεις του, πού μοιραῖα ἐκδηλώνονται ἀργότερα μέ ἐγκλή-ματα: «Ἡ διαστρεβλωμένη διδασκαλία, οἱ τάσεις κ' ἰοἱ δυνάμεις πού δέν λαμβάνονται ὑπόψη, τό μυαλό καί ἡ ψυχὴ πού καταπιέ-ζονται ἀπό τήν ἀναγκαστική ἐργασία στήν πιό τρυφερὴ ἡλικία τοῦ ἀτόμου⁶⁵.» Ἀλλά ἡ ἐγκληματικότητα αὐτὴ πού ἔχει τίς ρίζες της στήν ἀνάγκη ἢ στήν καταπίεση συγκαλύπτει, μέ τὴ διαφήμιση πού τῆς γίνεται καί μέ τὴν ἀνυποληψία πού τὴν περιβάλλει, μίαν ἄλλη ἐγκληματικότητα πού πολλές φορές ἀποτελεῖ τὴν αἰτία της, καί πάντοτε τὴν ἀνάπτυξή της. Εἶναι ἡ «ἀφ' ὑψηλοῦ» ἐγκληματι-κότητα, παράδειγμα ἐξοργιστικό, πληγὴ ἀθλιότητος καί ἀρχὴ ἀνταρσίας γιά τούς φτωχοῦς. «Τὴν ὥρα πού ἡ ἐξαθλίωση στρώ-νει τό ἔδαφός σας μέ πτώματα, γεμίζει τίς φυλακές σας μέ κλέ-φτες καί δολοφόνους, τί βλέπουμε ἀπὸ τὴ μεριά τῶν λωποδυτῶν τῆς ὑψηλῆς κοινωνίας;... τὴν πιό μεγάλη διαφθορά, τὸν πιό ἀπο-τρόπαιο κυνισμό, τίς πιό ἀδιάντροπες ληστείες... Δέν φοβᾶστε πὺς ὁ φτωχός, πού τὸν καθίζουμε στό ἐδώλιο τοῦ κατηγορουμέ-νου ἐπειδὴ ἄρπαξε ἕνα κομμάτι ψωμί μέσ' ἀπὸ τὰ κάγκελα ἐνός

ἀρτοπωλείου, θά ἀγανακτήσει κάποια μέρα καί θά γκρεμίσει πέτρα πέτρα τό Χρηματοστήριο, τό ἀπαίσιο αὐτό ἄντρο ὅπου λεηλατοῦνται ἀτιμωρητί οἱ θησαυροί τοῦ Κράτους, οἱ περιορισίες τῶν οἰκογενειῶν⁶⁶.» Ὅμως ἡ ἐγκληματικότητα αὐτή πού χαρακτηρίζει τίς εὐπορες τάξεις εἶναι ἀνεκτὴ ἀπό τόν νόμο, καί ὅταν καμιά φορά ὑποπίπτει στή δικαιοδοσία του, εἶναι σίγουρη πὼς θά τύχει τῆς ἐπιείκειας τοῦ δικαστηρίου καί τῆς διακριτικότητας τοῦ Τύπου⁶⁷. Ἀπό τὰ παραπάνω πηγάζει καί ἡ ἰδέα, πὼς οἱ ποινικὲς δίκες μποροῦν νά δώσουν τὴν εὐκαιρία σέ πολιτικὲς συζητήσεις, πὼς πρέπει κανεὶς νά ἐπωφελεῖται ἀπὸ τίς δίκες πού ἀφοροῦν πολιτικὰ φρονήματα ἢ διώξεις ἀσκούμενες ἐνάντια στοὺς ἐργάτες γιὰ νά καταγγεῖλει τὴ γενικὴ λειτουργία τῆς ποινικῆς δικαιοσύνης: «Ὁ χῶρος τῶν δικαστηρίων δέν εἶναι πιά, ὅπως ἄλλοτε, ἓνας τόπος ἐπίδειξης τῆς ἀθλιότητος καί τῶν δεινῶν τῆς ἐποχῆς μας, ἓνα εἶδος ξεχωριστῆς περιοχῆς ὅπου παρελαύνουν, τό ἓνα δίπλα στό ἄλλο, τὰ τραγικὰ θύματα τῆς κοινωνικῆς μας ἀναρχίας: εἶναι ἓνας στίβος πού ἀντηχεῖ ἀπὸ τίς φωνές τῶν ἀγωνιστῶν⁶⁸.» Ἀπὸ δὴ πηγάζει ἐπίσης καί ἡ ἰδέα, ὅτι οἱ πολιτικοὶ κρατούμενοι, ἀφοῦ κι αὐτοί, ὅπως καί οἱ ἐγκληματίες, ἔχουν ἄμεση ἐμπειρία τοῦ ποινικοῦ συστήματος, ἀλλὰ αὐτοὶ εἶναι σέ θέση νά ἀκουστοῦν, ἔχουν τὴν ὑποχρέωση νά γίνονται τὰ φερέφωνα ὄλων τῶν κρατουμένων: αὐτοὶ πρέπει νά διαφωτίζουν «τόν ἐνάρετο ἀστό τῆς Γαλλίας, πού δέν γνώρισε ποτέ του τίς ὀδυνηρὲς ποινὲς πού ἐπιβάλλονται παρὰ μόνο μέσα ἀπὸ τὰ στομφώδη κατηγορητήρια ἐνός εἰσαγγελέα⁶⁹.»

Χαρακτηριστικὴ τῆς ἀμφισβήτησης τῆς ποινικῆς δικαιοσύνης καί τῶν ὀρίων πού χαράζει προσεκτικὰ γύρω ἀπὸ τὴν ἐγκληματικότητα, εἶναι ἡ τακτικὴ αὐτῶν πού θά μπορούσαμε νά ἀποκαλέσουμε τὰ «ἀντι-επίκαιρα». Τῶν λαϊκῶν δηλαδὴ ἐφημερίδων πού ἀντιστρέφουν τὴν ἐκμετάλλευση τῶν ἐγκλημάτων καί τῶν δικῶν πού γίνεται ἀπὸ τίς ἄλλες ἐφημερίδες, ὅπως, λογουχάρη, ἡ «Ἐφημερίδα τῶν Δικαστηρίων», πού «διψοῦν γιὰ αἷμα», «τρέφονται μὲ τίς φυλακὲς», καί χρησιμοποιοῦν καθημερινὰ ἓνα «μελοδραματικὸ ρεπερτόριο⁷⁰». Τὰ ἀντι-επίκαιρα ὑπογραμμίζουν συστηματικὰ τίς ἐγκληματικὲς πράξεις τῆς ἀστικῆς τάξης, ἀποδείχοντας ἔτσι πὼς ἡ τάξη αὐτὴ εἶναι πού ὑπόκειται στὸν «φυσικὸ ἐκφυλισμὸ» καί στὴν «ἠθικὴ πώρωση»: ἀντιπαραθέτουν στίς ἀφηγήσεις τῶν ἐγκλημάτων πού ἔχουν διαπραχθεῖ ἀπὸ τοὺς ἀν-

θρώπους του λαού, την περιγραφή της εξαθλίωσης όπου τους θυθίζουν αυτοί που τους έκμεταλλεύονται, και που, στην κυριολεξία, τους στερούν τά προς τό ζήν και τελικά τους δολοφονούν⁷¹. αποδειχνουν ακόμα, στίς ποινικές δίκες ενάντια στους εργάτες, πόσο ευθύνονται οί εργοδότες τους και όλόκληρη ή κοινωνία. Κοντολογίς, καταβάλλεται μεγάλη προσπάθεια για νά αντιστραφεί ή μονότονη πολυλογία πάνω στό έγκλημα, ή όποία έχει για στόχο νά απομονώννει τό έγκλημα σάν κάτι τό τερατώδες και ταυτόχρονα νά ρίχνει όλη την ευθύνη στίς φτωχότερες τάξεις.

Στήν αντιποινική αυτή πολεμική ενάντια στό κοινωνικό σύστημα, οί όπαδοί του Fourier προχώρησαν, άναμφίβολα, πέρα άπ' όλους τους άλλους. Είμαι, ίσως, οί πρώτοι που έπεξεργάστηκαν μιά πολιτική θεωρία που άποτελεί ταυτόχρονα και μιά θετική αξιολόγηση του έγκλήματος. "Αν, σύμφωνα μ' αυτούς, τό έγκλημα είναι ένα παράγωγο του «πολιτισμού», είναι, επίσης, από αυτό τό γεγονός και ένα όπλο ενάντια στόν πολιτισμό. Ένέχει δυναμισμό και μέλλον. «Η κοινωνική τάξη, κυριαρχούμενη από τόν μοιραίο χαρακτήρα της άρχής του καταναγκασμού, εξακολουθεί νά σκοτώνει μέ τόν δήμιο ή μέ τίς φυλακές αυτούς που ή ευρωστη φύση τους άπορρίπτει ή περιφρονεί τίς έντολές της, αυτούς που ή υπερβολική τους δυναμικότητα τους έμποδίζει νά παραμένουν έγκλειστοι στά στενάχωρα αυτά "σπάργανα", τά σπάζουν και τά ξεσκίζουν, γιατί είναι άντρες που άρνιούνται νά μείνουν για πάντα στήν παιδική ηλικία⁷².» Δέν υπάρχει λοιπόν έγκληματική φύση, αλλά μονάχα συσχετισμοί δυνάμεων που, ανάλογα μέ την κοινωνική τάξη στήν όποία άνήκουν τά άτομα⁷³, τά όδηγούν στήν έξουσία ή στή φυλακή: άν ήταν φτωχοί, οί σημερινοί δικαστές θά βρισκονταν σίγουρα στά κάτεργα: και οί τρόφιμοι τών κατέργων, άν κατάγονταν από ευγενικό σόι, «θά έδρευαν στά δικαστήρια και θά άπένεμαν τή δικαιοσύνη⁷⁴.» Κατά βάθος, ή ύπαρξη του έγκλήματος εκφράζει την «έναντίωση της ανθρώπινης φύσης»: άντί νά θεωρούμε τό έγκλημα ως άδυναμία ή άρρώστια, θά έπρεπε μάλλον νά τό βλέπουμε σάν μιά δύναμη που όρθώνεται μπροστά μας, σάν μιά «εκρηκτική διαμαρτυρία της ανθρώπινης άτομικότητας» που του δίνει, χωρίς άμφιβολία, στά μάτια όλων, την περίεργη γοητεία του. «Δίχως τό έγκλημα, που ξυπνάει μέσα μας ένα πλήθος από ναρκωμένα συναισθήματα και από μισοσθημένα πάθη, θά μέναμε για καιρό μέσα στή σύγ-

χυση, δηλαδή μέσα στην άτονία⁷⁵.» «Ωστε μπορεί πολλές φορές τό έγκλημα νά αποτελέσει ένα πολιτικό όπλο, πού, ένδεχόμενα, μπορεί νά είναι τόσο άποτελεσματικό γιά τήν άπελευθέρωση τής κοινωνίας μας, όσο άποτελεσματικό ύπήρξε γιά τή χειραφέτηση τών Μαύρων· θά είχε ποτέ πραγματοποιηθεί ή χειραφέτησή τους χωρίς τό έγκλημα; «Τό δηλητήριο, ό έμπρησμός, καί πολλές φορές ακόμα καί ή έξέγερση, μαρτυρούν γιά τή φοβερή έξαθλίωση πού ύπάρχει στίς κοινωνικές συνθήκες⁷⁶.» Καί οί φυλακισμένοι; Είηαι ή μερίδα «ή πιό δυστυχημένη, ή πιό καταπιεσμένη τής ανθρώπότητας». Ή «Φάλαγγα» υίοθετεί κι αύτή πολλές φορές τή σύγχρονη αισθητική του έγκλήματος, αλλά γιά νά ύποστηρίξει έναν άγώνα όλότελα διαφορετικό.

Ή από δώ προκύπτει ή χρησιμοποίηση τών έπικαιρών όχι μονάχα γιά νά άντιστρέφει πρós τόν αντίπαλο τή μορφή τής άνηθικότητας, αλλά καί γιά νά καταδείχνει τίς διάφορες δυνάμεις πού άντιτάσσονται ή μιά στήν άλλη. Ή «Φάλαγγα» άναλύει τίς ποινικές ύποθέσεις σάν μιά σύγκρουση κωδικοποιημένη από τόν «πολιτισμό», τά μεγάλα έγκλήματα όχι σάν τερατωδίες αλλά σάν τή μοιραία έπάνοδο καί τήν έξέγερση αυτού πού είναι καταπιεσμένο⁷⁷, τίς έλαφρές παρανομίες όχι σάν άναγκαία περιθωριακά φαινόμενα τής κοινωνίας, αλλά σάν τή γνήσια βοή τής μάχης πού ξετυλίγεται στήν κοινωνία.

Ής τοποθετήσουμε έδώ, ύστερα από τόν Vidocq καί τόν Laca-paigne, ένα τρίτο πρόσωπο, πού ή εμφάνισή του στάθηκε πολύ σύντομη· ή φήμη του δέν θάσταξε περισσότερο από μιά μέρα. Τό πρόσωπο αυτό δέν ύπήρξε παρά ή πρόσκαιρη μορφή τής κατώτερης παρανομίας: ένα παιδί δέκα τριών έτών, χωρίς στέγη ούτε καί οικογένεια, κατηγορούμενο γιά άλητεία, καί πού μιά καταδίκη sé δυό χρόνια σωφρονιστήριο τό δύθισε γιά πολύν καιρό στό έγκληματικό κύκλωμα. Ήνα παιδί, πού σίγουρα θά είχε περάσει άπαρατήρητο, άν δέν είχε άντιπαραθέσει στόν λόγο του νόμου, πού τό χαρακτήριζε έγκληματία (στό όνομα τής πειθαρχίας, μάλλον, παρά σύμφωνα μέ τούς όρους του κώδικα), τόν λόγο μιās παρανομίας πού δέν ύποτάσσεται στους τέτοιους καταναγκασμούς. Ήνα παιδί πού πρόβαλλε τήν άπειθεια μέ τρόπο συστηματικά διφορούμενο, σάν τήν άποχαλινωμένη τάξη τής κοινωνίας καί σάν τήν έπιβεβαίωση άπαράβατων δικαιωμάτων. Όλες τίς παρανομίες πού τό δικαστήριο καταχωρεί σάν παραβάσεις, ό κα-

τηγορούμενος τίς μετέτρεπε σέ ἐπιβεβαίωση μιᾶς ἔντονης δύναμης: τὴν ἔλλειψη κατοικίας σέ ἀλητεία, τὴν ἀπουσία τοῦ ἀφέντη σέ αὐτονομία, τὴν ἔλλειψη ἐργασίας σέ ἐλευθερία, τὴν ἔλλειψη ἐπαγγελματικῆς ἐνασχόλησης σέ ἄλλου εἶδους ἀπασχολήσεις τίς μέρες καὶ τίς νύχτες. Ἡ ἀντιμετώπιση αὐτῆ τῆς παρανομίας μέ τό σύστημα πειθαρχία-ποινή-ἐγκληματικότητα θεωρήθηκε ἀπό τοὺς σύγχρονους του, ἢ μάλλον ἀπό τόν δημοσιογράφο πού παρακολούθησε τή δίκη, σάν τό γελοῖο ἀποτέλεσμα τῆς ἀναμέτρησης ἀνάμεσα στόν ποινικό νόμο καί στίς μηδαμινές συνέπειες τῆς ἀπειθείας. Καί ἔτσι ἦταν: ἡ ὑπόθεση αὐτῆ καθεαυτή, καί ἡ ἐτυμιογραφία πού ἀκολούθησε βρισκονται στό κέντρο τοῦ προβλήματος τῆς νόμιμης τιμωρίας στόν 19ο αἰώνα. Τό εἰρωνικό ὕφος τοῦ δικαστῆ στήν προσπάθειά του νά τοποθετήσῃ τὴν ἀπείθεια στά μεγαλόπρεπα πλαίσια τοῦ νόμου, καί ἡ αὐθάδεια τοῦ κατηγορουμένου, καθὼς προβάλλει τὴν ἀπείθεια στά πλαίσια τῶν βασικῶν δικαιωμάτων, ἀποτελοῦν μιὰ παραδειγματική σκηνή τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ ποινικοῦ συστήματος.

Τῆ σκηνή αὐτὴν περιγράφει λεπτομερειακά ἡ «Ἐφημερίδα τῶν Δικαστηρίων»⁷⁸: «Πρόεδρος: Πρέπει κανεῖς νά κοιμάται σπίτι του. – Βέασσε (κατηγορούμενος): Καί μήπως ἔχω σπίτι; – Ὡστε ζεῖς σάν ἀλήτης. – Ἐργάζομαι γιά νά μπορέσω νά ζήσω. – Τί δουλειά κάνεις; – Τί δουλειά κάνω; Μά, κάνω δέκα τρεῖς δουλειές μαζί. Πάντως δέν ἐργάζομαι γιά κανέναν ιδιαίτερα. Ἐπὶ κάμποσο καιρὸ δουλεύω μόνο γιά μένα. Ἄλλες δουλειές ἔχω τῆ μέρα καί ἄλλες τῆ νύχτα. Τῆ μέρα, λογουχάρη, μοιράζω δωρεάν φυλλάδια στοὺς περαστικούς· τρέχω πίσω ἀπὸ τ' ἀμάξια πού φέρνουν τὰ δέματα· τὰ μεταφέρω στὴ λεωφόρο Neuilly· τῆ νύχτα, ἔχω τὰ θέατρα· ἀνοίγω τίς πόρτες τῶν ἀμαξιῶν, πουλάω δελτία ἐξόδου γιά τό διάλειμμα· εἶμαι πολὺ ἀπασχολημένος. – Καλύτερα θά ἦταν γιά σένα νά μπεῖς σέ κάποιο ἴδρυμα καί νά μάθεις τέχνη. – Εὐχαριστῶ πολὺ! Τά ξέρω τὰ τέτοια ἴδρύματα καί τίς μαθητείες, εἶναι πολὺ ἀνιαρά. Κι ἄλλωστε, ὁ ἀφέντης πάντα γκρινιαίνει καί δέν ἔχεις καμιὰ ἐλευθερία. – Δέν σέ ἀποζητᾷ ὁ πατέρας σου; – Δέν ἔχω πατέρα. – Καί ἡ μητέρα σου; – Οὔτε καί μητέρα, οὔτε συγγενεῖς, οὔτε φίλους, εἶμαι ἐλεύθερος, ἀνεξάρτητος.» Ἀκούγοντας τὴν καταδίκη του σέ δύο χρόνια σωφρονιστήριο, ὁ Βέασσε, «στραβομουτσούνιασε, μὰ ἀμέσως ξαναβρῆκε τό κέφι του: “Στό κάτω κάτω, δύο χρόνια εἶναι μονάχα 24 μῆνες. Ἄντε, πᾶμε!”»

Αυτήν ακριβώς τή σκηνή τήν παραθέτει ή «Φάλαγγα». Καί ή σημασία πού τής αποδίνει, ή λεπτομερειακή καί προσεκτική ανάλυσή της, αποδειχνει, πώς οί οπαδοί του Fouquier βλέπανε, σέ μιά τόσο συνηθισμένη υπόθεση, τόν συσχετισμό θεμελιακών δυνάμεων. Ἐπί τή μιά μεριά, ἔχουμε τή δύναμη του «πολιτισμοῦ», πού αντιπροσωπεύεται ἀπό τόν Πρόεδρο του Δικαστηρίου, «ζωντανή νομιμότητα, πνεῦμα καί γράμμα του Νόμου». Πρόκειται γιά ἕνα σύστημα καταναγκασμοῦ, πού φαίνεται νά τό δίνει ὁ Κώδικας, ἀλλά πού στήν πραγματικότητα βασίζεται μονάχα στήν πειθαρχία. Πρέπει ἀπαραίτητα νά ὑπάρχει γιά τόν καθένα ἕνας συγκεκριμένος χώρος, μιά ἐντόπιση, μιά ἀναγκαστική καταχώρηση: «Κοιμάται κανείς σπίτι του, λέει ὁ πρόεδρος, γιατί στ' ἀλήθεια, γιά τόν πρόεδρο, ὁ καθένας πρέπει νά ἔχει ἕνα δικό του σπίτι, μιά κατοικία, ἄσχετο ἂν εἶναι παλάτι ἢ καλύβα· δέν εἶναι αὐτός ὑποχρεωμένος νά τήν προμηθεύσει· εἶναι μονάχα ἐπιφορτισμένος νά ἀναγκάσει τόν καθένα νά τήν ἔχει.» Ἐκτός ἀπό αὐτό, πρέπει κανείς νά ἔχει μιά θέση στήν κοινωνία, μιά ταυτότητα ἀναγνωρίσιμη, μιάν ἀτομικότητα συγκεκριμένη: «Τί δουλειά κάνεις; Τό ἐρώτημα αὐτό εἶναι ἡ ἀπλούστερη ἔκφραση τῆς τάξης πού ὑπάρχει στήν κοινωνία· ἡ κοινωνία ἀπεχθάνεται τήν ἀλητεία· ἡ ἀλητεία τήν ἀνησυχεῖ· πρέπει νά ἔχει κανείς μιά μόνιμη δουλειά, σταθερή, μακροχρόνια, νά νοιάζεται γιά τό αὔριο, γιά τή μελλοντική του κατάσταση – ἔτσι μονάχα ἡ κοινωνία νιώθει ἔξασφαλισμένη ἐνάντια σέ κάθε ἐπίθεση.» Τέλος, πρέπει νά ἔχει κανείς ἕναν προϊστάμενο, νά βρῖσκεται μέσα σέ κάποιαν ἱεραρχία· ἡ ὑπαρξή του πρέπει νά ἐντάσσεται σέ καθορισμένα πλαίσια κυριαρχίας: «Ποῦ ἐργάζεσαι; Δηλαδή, ἀφοῦ δέν εἶσαι ἀφέντης, πρέπει νά εἶσαι ὑπηρέτης, κάτω ἀπό ὁποιοσδήποτε ὄρους· δέν πρόκειται γιά τή δική σου εὐχαρίστηση· πρόκειται γιά τήν τάξη πού πρέπει νά τηρεῖται.» Ἐναντί στήν πειθαρχία πού ἀντιπροσωπεύεται ἀπό τόν νόμο, ἔχουμε τήν παρανομία πού ἐμφανίζεται σάν δικαίωμα· ἡ ρήξη πραγματοποιεῖται πολύ περισσότερο μέ τήν ἀπειθεια παρά μέ τήν παράβαση. Ἐπειθεια τῆς γλώσσας: τά γραμματικά λάθη καί ὁ τόνος τῆς ἀπάντησης «δείχνουν τό τεράστιο χάσμα ἀνάμεσα στόν κατηγορούμενο καί στήν κοινωνία, πού ἀπό τή θέση του προέδρου ἀλευθύνεται στόν κατηγορούμενο μέ τή σωστή γλώσσα». Ἐπειθεια πού ἀντανεκλά τό ἔμφυτο καί ἄμεσο αἰσθημα τῆς ἐλευθερίας: «Ὁ κατηγορούμενος αἰσθάνεται

πώς ο μαθητευόμενος, ο εργάτης είναι σκλάβος, και πώς ή σκλαβιά είναι θλιβερή... Ξέρει πολύ καλά πώς την ελευθερία αυτή, την ανάγκη της ελεύθερης κίνησης πού νιώθει μέσα του, δέν είναι δυνατόν νά την απολαύσει στά πλαίσια της συνηθισμένης τάξης... Προτιμάει την ελευθερία, έστω κι αν αυτή θεωρείται άταξία – τί σημασία έχει γι' αυτόν; Αυτό είναι ή ελευθερία, δηλαδή ή αυθόρμητη ανάπτυξη της ατομικότητάς του, ανάπτυξη τραχειά, και έπομένως θάναυση και στενοκέφαλη ίσως, αλλά ανάπτυξη φυσιολογική και ένστικτώδης.» 'Απειθεία στίς οικογενειακές σχέσεις: δέν έχει σημασία αν τό έκθετο αυτό παιδί έγκαταλείφθηκε ή άποτίναξε μόνο του τόν οικογενειακό ζυγό, έπειδή «δέν μπόρεσε νά ύπομείνει τή σκλαβιά της άνατροφής ούτε από τούς γονιούς του ούτε από τούς ξένους». Και μέσα από όλες αυτές τίς άσήμαντες άπειθείες, άπορρίπτεται, τελικά, όλόκληρος ο «πολιτισμός», και άναφαίνεται ή «άγριότητα»: «Είναι ή εργασία, είναι ή όκηρία, είναι ή ξενιοισιά, είναι ή άκολασία: είναι ότιδήποτε, εκτός από τήν τάξη: αν έξαιρέσουμε τή διαφορά πού παρουσιάζουν οί άσχολίες και οί άκολασίες, είναι ή ζωή του πρωτόγονου, πού ζει μέρα μέ τή μέρα και χωρίς έπαύριο⁷⁹.»

'Αναμφίβολα οί αναλύσεις της «Φάλαγγας» δέν είναι δυνατόν νά θεωρηθοϋν αντιπροσωπευτικές τών συζητήσεων πού διεξάγονταν τήν έποχή εκείνη στίς λαϊκές έφημερίδες για τά έγκλήματα και για τό ποινικό σύστημα. 'Ανήκουν, όμως, στά συμφραζόμενα της πολεμικής αυτής. Οί διδαχές της «Φάλαγγας» δέν πήγαν όλότελα χαμένες. Ξαναζωντάνεψαν μέ τήν εύρύτατη άπήχηση πού προκάλεσαν οί άναρχικοί όταν, στά τελευταία πενήντα χρόνια του 19ου αιώνα, έθεσαν τό πολιτικό πρόβλημα της έγκληματικότητας, ξεκινώντας από μίαν έπίθεση ένάντια στον ποινικό μηχανισμό: όταν άναγνώρισαν τήν έγκληματικότητα σαν τήν πιό μαχητική μορφή της άρνησης του νόμου: όταν προσπάθησαν, όχι τόσο νά ήρωοποιήσουν τήν έξέγερση τών έγκληματιών, όσο νά άποδεσμεύσουν τήν έγκληματικότητα σε σχέση μέ τήν άστική νομιμότητα και τήν άστική παρανομία πού τήν είχαν προσαρτήσει: όταν θέλησαν νά άποκαταστήσουν ή νά έδραιώσουν τήν πολιτική ένότητα τών λαϊκών παρονομιών.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. 'Ο Faucher σημειώνει πώς η «άλυσίδα» ήταν ένα λαϊκό θέαμα, και «προπάτων ύστερα από τήν κατάργηση του ικριώματος».
2. «Revue de Paris», 7 'Ιουνίου 1836. Στά 1836, τό μέρος αυτό του θεάματος δέν ήταν πιά δημόσιο· μονάχα μερικοί προνομιοῦχοι μπορούσαν νά τό παρακολουθήσουν. 'Η αφήγηση τῆς σιδηροπέδησης τῶν καταδίκων, πού δημοσιεύεται στήν «Revue de Paris» εἶναι παρόμοια – ὡς καί στή χρησιμοποίηση τῶν ἴδιων λέξεων – μ' ἐκείνη τοῦ ἔργου «'Η τελευταία ἡμέρα ἑνός καταδίκου» (Dernier jour d' un condamné), 1829.
3. «Gazette des Tribunaux», 20 'Ιουλίου 1836.
4. 'Ο.π.
5. «La Phalange», 1η Αὐγούστου 1836.
6. 'Η «Gazette des Tribunaux» δημοσιεύει τακτικά τούς καταλόγους αὐτούς καί τίς σημειώσεις γιά τούς «ἐγκληματίες». Χαρακτηριστικό δείγμα γιά τήν ἀναγνώριση τοῦ Delacollonge: «Καταρακωμένο τοῖτινο παντελόνι πού σκεπάζει ἕνα ξευγάρι μπότες· πηλήκιο ἀπό τό ἴδιο ὕφασμα, μέ γείσο, καί σταχί πουκάμισο... πανωφόρι ἀπό μαβιά τσόχα» (6 'Ιουνίου 1836). Ἀργότερα, ἀποφασίστηκε νά μεταμφιέσουν τόν Delacollonge γιά νά ἀποφύγει τίς διαισθητές τοῦ ὄχλου. 'Η «Gazette des Tribunaux» σημειώνει ἀμέσως τή μεταμφίεση αὐτή: «Παντελόνι ριγωτό, σακάκι ἀπό μαβιά τσόχα, ψάθινο καπέλο» (20 'Ιουλίου).
7. «Revue de Paris», 'Ιούνιος 1836. Βλ. Claude Gueux: «Ψηλαφήσετε ὅλα αὐτά τά κρανία... ὁ καθένας ἀπό τούς σκοτωμένους αὐτούς ἀνθρώπους διακρίνεται ἀπό τόν κτηνώδη τύπο του: νά ὁ λύγξ, νά ἡ γάτα, νά ὁ πίθηκος, νά ὁ γύπας, νά ἡ ὕαινα».
8. «La Phalange», 1η Αὐγούστου 1836.
9. Saturnalia: «Γιορτές τῶν Ρωμαίων πρὸς τιμὴν τοῦ Κρόνου, κατά τίς ὁποῖες οἱ σκλάβοι μετατρέπονταν σέ ἀφέντες, ἐνώ, ἐπιτρεπόταν καί κάθε εἶδους ἀκολασία». (Σημ. Μετ.).
10. «Revue de Paris», 7 'Ιουνίου 1836. Σύμφωνα μέ τήν «Gazette des Tribunaux», ὁ λοχαγός Thorez πού ἦταν ἐπικεφαλῆς τῆς ἀλυσίδας στίς 19 'Ιουλίου, θέλησε νά καταργήσει τά στολίδια αὐτά: «εἶναι ἀπαράδεκτο τήν ὥρα πού ξεκινάτε γιά τά κάτεργα γιά νά ἀποπλύνετε τά ἐγκλήματά σας, νά στολίζετε μέ τόση ἀναισχυντία, σάν νά πηγαίνετε σέ γάμο.»
11. «Revue de Paris», 7 'Ιουνίου 1836. Τήν ἡμερομηνία αὐτή οἱ Ἀρχές εἶχαν ἀποφασίσει νά περικόψουν τήν ἀλυσίδα γιά νά ἐμποδίσουν τούς χορούς, καί πολλοί στρατιῶτες εἶχαν ἐπιφορτιστεῖ νά τηρήσουν τήν τάξη ὡς τή στιγμή πού θά ξεκινούσε ἡ πομπή τῶν ἀλυσοδεμένων καταδίκων. 'Ο πανηγυρισμός τῶν καταδίκων περιγράφεται στό ἔργο «'Η τελευταία ἡμέρα ἑνός καταδίκου». «'Η κοινωνία πού ἀντιπροσωπευόταν ἐκεῖ ἀπό τούς δεσμοφύλακες καί τούς τρομοκρατημένους περιέρρους, φαίνεται νά καταφρονεῖται ἀπό τό ἐγκλημα, πού μεταβάλλει τή φρικιαστική αὐτή τιμωρία σέ οἰκογενειακή γιορτή.»

11. Ένα τέτοιο τραγούδι αναφέρεται από την «Gazette des Tribunaux» της 10ης Ἀπριλίου 1836. Τό τραγουδοῦσαν στοὺς ἤχους τῆς «Μασσαλιώτιδας». Τό τραγούδι τοῦ πατριωτικοῦ πολέμου μετατρέπεται ἐδῶ καθαρά σέ τραγούδι κοινωνικοῦ πολέμου: «Τί γυρεύει ἀπό μᾶς ὁ ἡλίθιος αὐτός λαός; Τά δεινά μας ἐρχεται νά χλευάσει; Μᾶς κοιτάζει μὲ ἤρεμο βλέμμα. Οἱ δήμοί μας δέν τοῦ προξενοῦν καμιά φρονη.»
12. Ὑπάρχει μιὰ τάξη ἀπό συγγραφεῖς πού «προσπάθησε μὲ κάθε τρόπο νά προβάλλει κακοποιούς προικισμένους μὲ καταπληκτικὴ ἐπιδεξιότητα στήν ἐξύμνηση τοῦ ἐγκλήματος· πού τοὺς δίνει τοὺς κύριους ρόλους, καὶ στρέφει τίς εὐφυολογίες τους, τίς βωμολοχίες τους καὶ τοὺς ἐλάχιστα συγκαλυμμένους ἐμπαιγμούς τους ἐνάντια στοὺς ἐκπροσώπους τῆς ἐξουσίας. Ὅποιος ἔχει παρακολουθήσει τὴν παράσταση τοῦ ἔργου *Τό χάνι τῶν Adrets* (L' auberge des Adrets) ἢ τοῦ *Robert Macaire* – δράμα πού ὁ λαός τό θεωρεῖ περίφημο – δέν μπορεῖ παρά νά δεχτεῖ πῶς οἱ παρατηρήσεις μου εἶναι εὐστοχες. Πρόκειται γιὰ τόν θρίαμβο, γιὰ τὴν ἀποθέωση τοῦ θράσους καὶ τοῦ ἐγκλήματος. Οἱ ἐνάρετοι ἄνθρωποι καὶ οἱ δημόσιες Ἀρχές διακωμωδοῦνται ἀπὸ ἄκρη σέ ἄκρη» (H. A. Fregier, *Οἱ ἐπικίνδυνες τάξεις* [Les Classes dangereuses], 1840, II, σελ. 187-188).
13. «Ἡ τελευταία ἡμέρα ἐνός καταδίκου.»
14. «Gazette des Tribunaux», 19 Ἰουλίου 1836.
15. «Gazette des Tribunaux», 15 Ἰουνίου 1837.
16. «Gazette des Tribunaux», 23 Ἰουλίου 1837. Στίς 9 Αὐγούστου, ἡ Ἐφημερίδα ἀναφέρει πῶς τό ἀμάξι ἀναποδογυρίστηκε κοντά στό Guingamp: ἀντὶ νά στασιάσουν, οἱ φυλακισμένοι «δοήθησαν τοὺς φύλακές τους νά ξανασηκώσουν τό ἀμάξι». Ἐντούτοις, στίς 30 Ὀκτωβρίου σημειώνεται μιὰ ἀπόδραση στή Valence.
17. «La Fraternité», ἀριθ. 10, Φλεβάρη 1842.
18. Ἀριθμός πού παραθέτει ὁ G. de la Rochefoucauld στὴ διάρκεια τῆς συζήτησης γιὰ τὴ μεταρρύθμιση τοῦ Ποινικοῦ Κώδικα, 2 Δεκεμβρίου 1831, *Κοινοβουλευτικὰ Ἀρχεῖα*, (Archives parlementaires), τόμ. LXXII, σελ. 209-210.
19. E. Ducpétiaux, *Γιὰ τὴ μεταρρύθμιση τῶν σωφρονιστηρίων* (De la réforme pénitentiaire), 1837, τόμ. III, σελ. 276, καὶ συν.
20. E. Ducpétiaux, *δ.π.*
21. G. Ferrus, *Περὶ φυλακισμένων* (Des prisonniers), 1850, σελ. 363-367.
22. E. de Beaumont καὶ A. de Tocqueville, *Ἐκθεση γιὰ τὸ σωφρονιστικὸ σύστημα* (Note sur le système pénitentiaire), 1831, σελ. 22-23.
23. Ch. Lucas, *Γιὰ τὴ μεταρρύθμιση τῶν φυλακῶν* (De la réforme des prisons), I, 1836, σελ. 127 καὶ 130.
24. F. Bigot-Préameneu, *Ὑπόμνημα στό Γενικὸ Συμβούλιο τῆς Ἐταιρίας τῶν Φυλακῶν* (Rapport au Conseil Général de la Société des Prisons), 1819.
25. «La Fraternité», Μάρτη 1842.
26. Κείμενο πού ἀπευθύνεται στό «L' Atelier» τοῦ Ὀκτωβρίου 1842, 3ῃ χρονιά.

- ἀριθμ. 3, ἀπό ἕναν ἐργάτη πού φυλακίστηκε γιά συνενοχή. Ὁ ἄνθρωπος αὐτός κατόρθωσε νά σημειώσει τή διαμαρτυρία, ἀκριβῶς τήν ἐποχή πού ἡ ἐφημερίδα εἶχε ἐξαπολύσει μιά καμπάνια ἐναντίον τόν ἀνταγωνισμό τῆς ποινικῆς ἐργασίας. Στό ἴδιο τεύχος δημοσιεύτηκε καί μιά ἐπιστολή ἄλλου ἐργάτη πάνω στό ἴδιο θέμα. Βλ. ἐπίσης καί τήν «La Fraternité» τοῦ Μαρτίου 1842, πρώτη χρονιά, ἀριθμ. 10.
27. L. Moreau-Christophe, *Περί θνησιμότητας καί ἡ τρέλα στό σωφρονιστικό καθεστώς* (De la mortalité et de la folie dans le régime pénitentiaire), 1839, σελ. 7.
28. *Λαϊκός Καζαμίας τῆς Γαλλίας* (L' Almanach populaire de la France), 1839, μέ ὑπογραφή «D», σελ. 49-56.
29. F. du Barbé Marbois, *Ἐκθεση γιά τήν κατάσταση στίς φυλακές τοῦ Calvados, τῆς Eure, τῆς Manche, καί τῆς Seine-Inférieure* (Rapport sur l'état des prisons du Calvados, de l' Eure, la Manche et la Seine-Inférieure), 1823, σελ. 17.
30. «Gazette des Tribunaux», 3 Δεκεμβρίου 1829. Βλ. πάνω στό ἴδιο αὐτό θέμα τόν «Gazette des Tribunaux», τῆς 19ης Ἰουλίου 1839· τῆ «Ruche Populaire», Αὐγούστου 1840, τήν «La Fraternité», Ἰούλιος-Αὐγούστου 1847.
31. Charles Lucas, *Γιά τή μεταρρύθμιση τῶν φυλακῶν* (De la réforme des prisons), II, 1838, σελ. 64.
32. Ἡ καμπάνια πάνω στό θέμα τοῦτο ἦταν ζωηρότατη πρῖν καί μετά τούς νέους κανονισμούς τῶν κεντρικῶν φυλακῶν, στά 1839. Αὐστηροί κανονισμοί (σιωπή, κατάργηση τοῦ κρασιοῦ καί τοῦ καπνοῦ, μείωση τοῦ σιτηρέσιου), πού τούς ἀκολούθησαν ἐξεγέρσεις. Στόν «Moniteur» τῆς 3ης Ὀκτωβρίου 1840, ἀναφέρεται: «Σκανδαλώδες ἦταν νά βλέπει κανεῖς τούς κρατούμενους νά πίνουν κρασί κατά κόρο, νά τρῶνε κρέας, κυνήγι καί γλυκά ὄλων τῶν εἰδῶν, σάν νά ἦταν ἡ φυλακή ἕνα βολικό ξενοδοχεῖο ὅπου μποροῦσαν νά προμηθευτοῦν τίς λιχουδιές, πού, συνήθως, τούς στεροῦσε ἡ ἐλεύθερη ζωή.»
33. Στά 1826, πολυάριθμα Ἐπαρχιακά Συμβούλια ζήτησαν νά ἀντικατασταθεῖ ἡ ἐξακολουθητική καί ἀνώφελη κάθειρξη ἀπό τήν ἐξορία. Στά 1842, τό συμβούλιο τῆς Hautes-Alpes ζητᾷ νά ξαναγίνουν οἱ φυλακές «ἀληθινά ἐξιλαστήριες» τό ἴδιο ζητοῦν καί τά συμβούλια τῆς Drôme, τῆς Eure-et Loir, τῆς Nièvre, τῆς Rhône, καί τῆς Seine-et-Oise.
34. Σέ μίαν ἐρευνα πού διενεργήθηκε στά 1839, ἀνάμεσα στους διευθυντές τῶν κεντρικῶν φυλακῶν, ὁ Διευθυντής τῆς φυλακῆς τοῦ Embrun εἶπε: «Ἡ ὑπερβολική ἀνεση πού ἐξασφαλίζουν οἱ φυλακές, συντελεῖ ἀναμφισβήτητα στήν τρομαχτική αὐξηση τῶν ὑποτροπῶν.» Ὁ Διευθυντής τῆς Eysses: «Τό σημερινό καθεστῶς δέν εἶναι ἀρκετά αὐστηρό, καί ἂν ὑπάρχει κάτι τό βέβαιο, εἶναι πῶς πολλοί ἀπό τούς κρατούμενους γοιτεύονται ἀπό τή φυλακή, γιατί βρίσκουν σ' αὐτήν διεστραμμένες ἀπολαύσεις πού γι' αὐτούς εἶναι τό πᾶν.» Ὁ Διευθυντής τῆς Limoges: «Τό σημερινό καθεστῶς τῶν κεντρικῶν φυλακῶν δέν εἶναι καθόλου κατασταλτικό, καί ἔτσι οἱ ὑπότροποι θεωροῦν τίς φυλακές πραγματικά οἰκοτροφεία» (Βλ. L. Moreau-Christophe, *Πολεμική σχετικά μέ τό σωφρονιστικό σύστημα* [Polémiques pénitentiaires], 1840, σελ. 86). Ἐνδιαφέρον θά ἦταν νά συγκρίνουμε τά παραπάνω μέ τίς δηλώσεις πού ἔκαναν, τόν Ἰούλιο τοῦ 1974, οἱ ὑπεύθυνοι τῶν

συνδικάτων της σωφρονιστικής διοίκησης, άναφορικά με τά άποτελέσματα του φιλελευθερισμού στις φυλακές.

35. "Ο.π., σελ. 77 και συν.

36. Ch. Comte, *Πραγματεία περί Νομοθεσίας* (Traité de Législation), 183, [;] σελ. 49.

37. H. Lauvergne: *Οί καταδικασμένοι σέ κάτεργα* (Les forçats), 1841, σελ. 337.

38. E. Buré, *Ή έξαθλίωση τής έργατικής τάξης στην Άγγλία και στη Γαλλία* (De la misère des classes laborieuses en Angleterre et en France), 1840, II, σελ. 391.

39. P. Rossi, *Πραγματεία περί Ποινικού Δικαίου* (Traité de droit pénal), 1829, I, σελ. 32.

40. Ch. Lucas, *Γιά τή μεταρρύθμιση τών φυλακών* (De la réforme des prisons), II, 1838, σελ. 82.

41. P. Rossi, δ.π., σελ. 33.

42. Βλ., E. J. Hobsbawm, *Οί ληστές* (Les Bandits), γαλλ. μετάφρ., 1972.

43. Γιά τό πρόβλημα τής έκτόπισης, βλ. F. de Barbé-Marbois, *Παρατηρήσεις σχετικά με τήν ψηφοφορία σέ 41 έπαρχιακά συμβούλια* (Observations sur les votes de 41 Conseils Généraux), καθώς και τή συζήτηση άνάμεσα στόν Blossville και τόν La Pilorgerie (άναφορικά με τό Bontany Bay). 'Ο Buré, ό συνταγματάρχης Marenngo και ό L. de Carné, μεταξύ άλλων, υπέβαλαν κι αυτοί σχέδια άποικισμού τής Άλγερίας άπό έγκληματίες.

44. Μιά άπό τίς πρώτες φάσεις στάθηκε ή όργάνωση, κάτω άπό τόν έλεγχο τής Άστυνομίας, τών οίκων άνοχής (1823), πράγμα πού ξεπερνούσε κατά πολύ τίς διατάξεις του νόμου τής 14ης Ίουλίου 1791 γιά τήν έπιτήρηση τών πορνείων. Άναφορικά μ' αυτό τό θέμα, βλ. τίς χειρόγραφεσ συλλογές τής Διεύθυνσης τής Άστυνομίας (20-26). Καί ιδιαίτερα τήν έγκύκλιο τής 14ης Ίουνίου 1823 του Διευθυντή τής Άστυνομίας: «Πολύ φυσικό είναι ή έγκαθίδρυση τών πορνείων νά προκαλεί τή δυσαρέσκεια κάθε άνθρωπου πού ενδιαφέρεται γιά τή δημόσια ήθική» δέν είναι καθόλου έκπληκτικό ότι οί άξιωματικοί τής Άστυνομίας έναντιώνονται μέ κάθε μέσο στην έγκαθίδρυση τών οίκων αυτών στις περιοχές τής δικαιοδοσίας τους... 'Η άστυνομία πιστεύει πώς ή συμβολή της στην άποκατάσταση τής δημόσιας τάξης θά ήταν πολύ σημαντική άν κατόρθωνε νά περιορίσει τήν πορνεία στους οίκους άνοχής, όπου ή δράση της μπορεί νά είναι μόνιμη και όμοιόμορφη, και δέν θά μπορούσαν νά ξεφύγουν άπό τήν έπιτήρησή της.»

45. Τό βιβλίο του Parent-Duchatelet γιά τήν *Πορνεία στό Παρίσι* (Prostitution à Paris), 1836, μπορεί νά θεωρηθεί κάτι σαν μαρτυρία γιά τή σύνδεση αυτή - πού καλύπτεται άπό τήν άστυνομία και τούς ποινικούς θεσμούς - του έγκληματικού περιβάλλοντος μέ τήν πορνεία. 'Η περίπτωση τής Ιταλικής Μαφίας πού μεταφτυτεύτηκε στις Ήνωμένες Πολιτείες και χρησιμοποιήθηκε ταυτόχρονα γιά άπόκτηση άθέμιτου κέρδους και γιά πολιτικούς σκοπούς, είναι ένα τρανό παράδειγμα κατάκτησης μιάς παρανομίας μέ λαϊκή προέλευση.

46. Γιά τόν ρόλο αυτόν τών έγκληματιών στην άστυνομική και ιδιαίτερα στην πο-

λιτική επιτήρηση, βλ., τό 'Υπόμνημα του Lemaire. Οί «καταδότες είναι άτομα πού «ἐλπίζουν στην ἐπιείκεια γιά τόν ίδιο τόν εαυτό τους»: «πρόκειται συνήθως γιά κακοποιά ὑποκείμενα πού συμβάλλουν στην ἀνακάλυψη ἀκόμα χειρότερων κακοποιῶν. Κι ἐκτός ἀπό αὐτό, μιά πού κάποιος ἔχει περάσει στά κατάστιχα τῆς Ἀστυνομίας, ἀπό αὐτή τή στιγμή δέν ξεφεύγει ποτέ ἀπό τήν ἐπιτήρησή της».

47. Κ. Μαρξ, *Ἡ 18η Μπρυμαίρ τοῦ Λουδοβίκου-Ναπολέοντα Βοναπάρτη* (Le 18 Brumaire de Louis-Napoléon Bonaparte), Ed. Sociales, 1969, σελ. 76-78.

48. A. Bonneville, *Συμπληρωματικοί θεσμοί τοῦ συστήματος τῶν φυλακῶν* (Des institutions complémentaires du système pénitencier), 1847, σελ. 397-399.

49. Βλ., Η. Α. Frégier, *Οἱ ἐπικίνδυνες τάξεις* (Les classes dangereuses), 1840, I, σελ. 142-148.

50. A. Bonneville, *Περί Ὑποτροπῆς* (De la récidive), 1844, σελ. 92-93. Ἐμφάνιση τοῦ προσωπικοῦ δελτίου τοῦ ἐγκληματία καί σύσταση τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου: ἀκόμα μιά ἐφεύρεση πού οἱ ἱστορικοί, κατά κανόνα, δέν ἐκτιμοῦν.

51. Ἀπό τήν Παλινόρθωση κιόλας, ἔχουμε πολλές μαρτυρίες γιά τήν ἐναντίωση τῶν δικαστικῶν λειτουργῶν στό σύστημα αὐτό (πράγμα πού ἀποδείχνει ὅτι δέν πρόκειται γιά μοναδικό φαινόμενο ἢ ὀψιμη ἀντίδραση). Καί ἰδιαίτερα ἡ διάλυση, ἢ μάλλον ἡ ἐκ νέου χρησιμοποίηση τῆς ναπολεόντειας ἀστυνομίας, δημούργησε πολυάριθμα προβλήματα. Οἱ δυσκολίες ὅμως δέν ἔπαυσαν. Βλ., τήν ἀγόρευση τοῦ Belleyme, στά 1825, ὅταν ἀναλαμβάνει τά καθήκοντά του καί προσπαθεῖ νά διαφοροποιηθεῖ ἀπό τούς προκατόχους του: «Οἱ νόμιμοι δρόμοι μᾶς ἀνοίγονται... Ἀναθρεμμένος στό σχολεῖο τῶν νόμων, ἐκπαιδευμένος στό σχολεῖο ἑνός τόσο ἀξίου δικαστικοῦ σώματος... εἴμαστε οἱ δοθητοί τῆς δικαιοσύνης.» (Βλ. *Ἱστορία τῆς Διοίκησης* [Histoire de l' Administration], τοῦ M. de Belleyme). Κι ἀκόμα, τό ἐξαιρετικά ἐνδιαφέρον λιβελλογράφημα τοῦ Molène, *Περί Ἐλευθερίας* (De la Liberté).

52. Βλ., τά *Ἀπομνημονεύματά του*, πού δημοσιεύτηκαν μέ τό ὄνομά του, καθώς καί τήν *Ἱστορία τοῦ Βιντόκ ἀπό τόν ἴδιο* (Histoire de Vidocq racontée par lui-même).

53. Ἡ καταγγελία αὐτή τονίζεται κατηγορηματικά καί ἀπό τόν Canler στά *Ἀπομνημονεύματά του* (ἐπανεκδόση τοῦ 1968, σελ. 15).

54. Πάνω στην ἐνδεχόμενη ἐξέλιξη τοῦ Lacenaire, σύμφωνα μέ τίς ἀντιλήψεις τῶν συγκαίριών του, βλ., τίς πληροφορίες πού ἔχει μαζέψει ὁ M. Lebaillly στην ἐκδοσή του τῶν *Ἀπομνημονευμάτων* τοῦ Lacenaire, 1968, σελ. 297-304.

55. Ὁ κύκλος τῶν ἐτῶν 1835-36: ὁ Fieschi, πού ἔπρεπε νά καταδικαστεῖ στην ποινή γιά τούς πατροκτόνους καί τούς βασιλοκτόνους, ὑπῆρξε μιά ἀπό τίς αἰτίες πού ὁ πατροκτόνος Rivière καταδικάστηκε σέ θάνατο, παρ' ὄλο τό Ὑπόμνημα πού εἶχε κυκλοφορήσει καί πού ὁ ἐμπληκτικός του χαρακτήρας μειώθηκε σίγουρα ἀπό τή φήμη τοῦ Lacenaire, τή λαμπρότητα τῆς δίκης του καί τῶν γραπτῶν του, πού δημοσιεύτηκαν χάριη στόν Διοικητή τῆς Ἀσφάλειας (ἀφοῦ εἶχαν κάπως λογοκριθεῖ), στίς ἀρχές τοῦ 1836, λίγους μῆνες πρὶν ὁ συνένοχός του François παρουσιάσει, μαζί μέ τούς ἀλλοσοδεμένους πού ἔφευγαν γιά τή Βρέστη, ἕνα ἀπό τά

τελευταία μεγάλα άγοραία θεάματα του εγκλήματος. Κύκλος των παρανομιών και της εγκληματικότητας, κύκλος των άγορευσεων για τό εγκλημα και περί του εγκλήματος.

56. Στά τέλη του 18ου αιώνα ο Colquhoun αναφέρεται στη δυσκολία που παρουσιάζει τό έργο αυτό σέ μία πόλη όπως τό Λονδίνο. *Πραγματεία σχετικά μέ τήν άστυνομία του Λονδίνου* (Traité de la Police de Londres), γαλλ. μετάφρ., 1807, I, σελ. 32-34 και 299-300.

57. «Καμιά άλλη τάξη δέν υποβάλλεται σέ τέτοιου είδους επιτήρηση· αυτή άσκειται μέ τόν ίδιο σχεδόν τρόπο πού άσκειται και ή επιτήρηση των άπελευθερωμένων καταδίκων· φαίνεται νά κατατάσσει τούς έργάτες στήν κατηγορία πού άποκαλείται τώρα «επικίνδυνη τάξη της κοινωνίας» (βλ., «L' Atelier», 5η χρονιά, άριθ. 6, Μάρτης 1845 - άναφορικά μέ τό διβλιάριο).

58. Βλ., λογουχάρη, J. B. Monfalcon, *Ίστορία των έξεγέρσεων στή Λυών* (Histoire des insurrections de Lyon), 1834, σελ. 142.

59. Βλ., «L' Atelier» Όκτώβρης 1840, ή άκόμα και τήν «La Fraternité», Ίούλιος-Αύγουστος 1847.

60. Έκτός από τήν «Gazette des Tribunaux» και τόν «Courrier des Tribunaux», κυκλοφορούσε και ή «Le Journal des Concierges».

61. Βλ., «L' Atelier», Ίούνιος 1844: Ύπόμνημα στήν παρισινή Βουλή για νά στέλνονται οί κρατούμενοι στά πιό «άνθυγιεινά και επικίνδυνα έργα» τόν Άπρίλη του 1845, ή έφημερίδα παραθέτει τόν πειραματισμό πού έγινε στή Βρετάνη, όπου πολυάριθμοι στρατιωτικοί κατάδικοι πέθαναν από πυρετό στή διάρκεια της κατασκευής έργων διάνοιξης διωρύγων. Τό Νοέμβρη του 1845: γιατί οί κρατούμενοι δέν εργάζονται στήν έπεξεργασία του ύδράργυρου ή του άνθρακικού μόλυβδου; Βλ., άκόμα τήν έφημερίδα «Démocratie Politique» των έτών 1844-1845.

62. Στο «L' Atelier» του Νοέμβρη 1843, παρατίθεται μία πολεμική ένάντια στά «Μυστήρια των Παρισίων», έπειδή μιλάνε πάρα πολύ καλά για τούς εγκληματίες, για τή γραφικότητά τους, για τό λεξιλόγιό τους, κι έπειδή τονίζεται ύπερβολικά ό μοιραίος χαρακτήρας της ροπής προς τό εγκλημα. Στήν έφημερίδα «La Ruche populaire», συναντάμε και άλλες τέτοιες καταγγελίες, πού αυτή τή φορά αναφέρονται στο θέατρο.

63. *Έγκληματικότητα και σωφρονιστικό σύστημα στή Γαλλία κατά τόν 19ο αιώνα* (Delinquance et système pénitentiaire de France au XIXe siècle), άνέκδοτο κείμενο.

64. «L' Humanitaire», Αύγουστος 1841.

65. «La Fraternité», Νοέμβρης 1845.

66. «La Ruche populaire», Νοέμβρης 1842.

67. Βλ., «La Ruche populaire», Δεκέμβρης 1839: άπάντηση του Vincard σέ κάποιο άρθρο του Balzac, πού δημοσιεύτηκε από τό «Le Siècle». Ό Balzac έγραψε πώς μία κατηγορία για κλοπή έπρεπε νά έξετάζεται μέ περίσκεψη και διακριτικότητα όταν πρόκειται για έναν εύπορο πού ή παραμικρή του άνευτημότητα γίνεται

άμέσως γνωστή: «Πέστε μας, Κύριε, μέ τό χέρι στήν καρδιά» άπαντά ό Vinçard, «μήπως δέν συμβαίνει καθημερινά τό αντίθετο, μήπως δταν έχει κανείς μεγάλη περιουσία και ύψηλό άξίωμα δέν θρϊσκει πάντα χίλιες δυό λύσεις, χίλιους δυό τρόπους για νά συγκαλύψει μιá δυσάρεστη ύπόθεση;».

68. «La Fraternité», Νοέμβρης 1841.

69. «Λαϊκός Καζαμίας τής Γαλλίας» (Almanach populaire de la France), 1839, σελ. 50.

70. «Rauvre Jacques», έτος πρώτο, άριθ. 3.

71. Στήν «La Fraternité» του Μάρτη του 1847, έξετάζεται ή ύπόθεση Drouillard και γίνονται διάφοροι ύπαινιγοί για τίς καταχρήσεις στή Διοίκηση του Ναυτικού στό Rochefort. Τόν Ιούλιο του 1847, δημοσιεύεται ένα άρθρο πάνω στή δίκη του Boulmy και για τήν ύπόθεση Cubière-Pellprat. Καί τόν Ιούλιο-Αύγουστο τής ίδιας χρονιάς, ένα άλλο άρθρο πού αναφέρεται στίς καταχρήσεις των Benier-Lagrange-Jussieu.

72. «La Phalange», 10 Ιανουαρίου 1837.

73. «Η αναγνωρισμένη πορνεία, ή άμεση ύλική ύπεξαίρεση, ή κλοπή μέ ρήξη, ή δολοφονία, ή ληστεία, άποδίδονται στίς κατώτερες τάξεις· ενώ ή επιδέξια άρπαγή, ή έμμεση και έκλεπτομένη κλοπή, ή έπιστημονική έκμετάλλευση τής ανθρώπινης άγέλης, οί έντεχνες προδοσίες, οί μεγαλοφυείς δολοπλοκίες, τέλος όλες οί διαστροφές και όλα τά έγκλήματα πού είναι πραγματικά προσοδοφόρα αλλά άριστοκρατικά, και πού ό νόμος είναι ύπερβολικά διακριτικός για νά τά θίξει, παραμένουν τό μονοπώλιο των άνωτερων τάξεων» (1η Δεκεμβρίου 1838).

74. «La Phalange», 1η Δεκεμβρίου 1838.

75. «La Phalange», 10 Ιανουαρίου 1837.

76. Ό.π.

77. Βλ., λογουχάρη, όσα δημοσιεύονται στή «La Phalange» άναφορικά μέ τόν Delacollonge, ή μέ τόν Elirabide, (1η Αύγούστου 1836 και 2' Οκτωβρίου 1840).

78. «La Gazette des Tribunaux», Αύγουστος 1840.

79. «La Phalange», 15 Αύγούστου 1840.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Τό σύστημα τῆς φυλάκισης

Ἄν ἔπρεπε νά δώσω μιά συγκεκριμένη χρονολογία γιά τή συμπλήρωση τῆς διαμόρφωσης τοῦ συστήματος τῶν φυλακῶν, δέν θά διάλεγα τό 1810 καί τόν Ποινικό κώδικα, οὔτε τό 1844 καί τόν νόμο πού ἔθετε ὡς ἀρχή τόν ἐγκλεισμό σέ κελλιά· δέν θά διάλεγα ἴσως οὔτε τό 1838, ἐποχή ὅπου μολαταῦτα δημοσιεύτηκαν τά βιβλία τοῦ Charles Lucas, τοῦ Moreau-Christophe καί τοῦ Faucher γιά τή μεταρρύθμιση τῶν φυλακῶν – ἀλλά τήν 22 Ἰανουαρίου 1840, ἡμερομηνία ὅπου ἐγιναν τά ἐπίσημα ἐγκαινία τοῦ Mettray¹. Ἡ, ἀκόμα καλύτερα, τήν ἐκτός ἡμερολογίου ἐνδοξη ἐκείνη μέρα, πού ἓνα παιδί τοῦ Mettray ψυχορραγοῦσε λέγοντας: «Τί κρίμα νά πρέπει νά ἐγκαταλείψω τόσο νωρίς τό ἴδρυμα².» Ἐπρόκειτο γιά τό θάνατο τοῦ πρώτου ἀγίου τῶν σωφρονιστηρίων. Καί ἄλλοι μακάριοι σίγουρα τόν ἀκολούθησαν, ἂν πιστέψουμε τά ὅσα ἔλεγαν οἱ κρατούμενοι πλέκοντας τό ἐγκώμιο τῆς καινούργιας κολαστικῆς πολιτικῆς τοῦ σώματος: «Θά προτιμούσαμε τόν ξυλοδαγμό, μά τό κελλί μᾶς πάει καλύτερα».

Γιατί νά διαλέξω τό Mettray; Διότι εἶναι ἡ πειθαρχική μορφή στήν πιό ἔντονη κατάστασή της, τό πρότυπο πού συγκεντρώνει ὅλες τίς καταναγκαστικές τεχνολογίες τῆς συμπεριφορᾶς. Ὑπάρχει ἐδῶ κάτι ἀπό «τό μοναστήρι, ἀπό τή φυλακή, ἀπό τό κολλέγιο, ἀπό τόν στρατό». Οἱ αὐστηρά ἱεραρχημένες ὀμαδοῦλες στίς ὁποῖες ταξινομούνται οἱ κρατούμενοι, ἀνάγονται ταυτόχρονα σέ πέντε πρότυπα: τό πρότυπο τῆς οἰκογένειας (κάθε ὀμάδα εἶναι μιά «οἰκογένεια» ἀποτελούμενη ἀπό «ἀδέρφια» καί δυό «πρωτότοκους»); τό πρότυπο τοῦ στρατοῦ (κάθε οἰκογένεια, μέ ἐπικεφαλῆς ἓναν ἀρχηγό, διαιρεῖται σέ δυό τμήματα πού τό καθένα

τους έχει έναν υπαρχηγό· κάθε κρατούμενος έχει έναν αριθμό μητρώου και πρέπει να παίρνει μέρος στα βασικά στρατιωτικά γυμνάσια· επιθεώρηση καθαριότητας γίνεται κάθε μέρα, οι στολές επιθεωρούνται μία φορά την εβδομάδα· τό προσκλητήριο γίνεται τρεις φορές την ημέρα· τό πρότυπο του έργαστηρίου, μέ αρχηγούς και έπιστάτες πού έπιτηρούν την έργασία και τή μαθητεία των νεότερων κρατουμένων· τό πρότυπο του σχολείου (μιά ή μιάμιση ώρα μάθημα την ημέρα· ή διδασκαλία γίνεται από τον δάσκαλο και τους υπαρχηγούς)· και τέλος τό δικαστικό πρότυπο· κάθε μέρα ή δικαιοσύνη άπονέμεται στην αίθουσα έπισκέψεων του σωφρονιστηρίου: «Έκει, ή παραμικρή άνυπακοή τιμωρείται, και ό καλύτερος τρόπος να άποφεύγονται σοβαρά άδικήματα, είναι να τιμωρούνται άυστηρότατα τά έλαφρότερα παραπτώματα: στό Mettray, άκόμα και μιά λέξη παραπάνω κολάζεται»· ή κυριότερη ποινή πού επιβάλλεται είναι ή άπομόνωση σε κελλί· γιατί «ή άπομόνωση είναι ό καλύτερος τρόπος να έπηρεάσει κανείς τό ήθικό των παιδιών· μόνο στην άπομόνωση, ή φωνή της θρησκείας, πού ίσως δέν έχει ποτέ μιλήσει στην καρδιά τους, άνακτά όλη τή συγκινησιακή της δύναμη³»· όλος ό παραποινικός αυτός θεσμός, πού έχει δημιουργηθεί για να μην είναι φυλακή, κορυφώνεται μέ τό κελλί, στους τοίχους του όποιου άναγράφεται μέ μαύρα γράμματα ή φράση: «Ό Θεός σάς βλέπει».

Τούτο τό στοίβαγμα διαφορετικών προτύπων έπιτρέπει την περιχάραξη – στην έξειδικευμένη της μορφή – της λειτουργίας του «ντρεσαρίσματος». Οι αρχηγοί και υπαρχηγοί στό Mettray δέν πρέπει να είναι άποκλειστικά ούτε δικαστές, ούτε δάσκαλοι, ούτε έπιστάτες, ούτε υπαξιωματικοί, ούτε «γονείς», αλλά λίγο άπ' όλα αυτά, και να έπεμβαίνουν μέ έναν ιδιαίτερο τρόπο. Είναι κατά κάποιον τρόπο τεχνικοί της συμπεριφοράς: μηχανικοί της συμπεριφοράς, όρθοπεδικοί της άτομικότητας. Έργο τους είναι να κατασκευάζουν σώματα πειθήνια και συνάμα ίκανά: έλέγχουν τις έννέα ή δέκα ώρες της καθημερινής έργασίας (χειροτεχνικής ή άγροτικής)· διευθύνουν τις παρελάσεις, τις σωματικές άσκήσεις, τά σχολεία των στρατιωτικών μονάδων, την έγερση, την κατάκλιση, τις πορείες μέ τους ήχους της σάλπιγγας ή της σφυρίχτρας· διδάσκουν γυμναστική⁴· έλέγχουν την καθαριότητα, έπιβλέπουν τό λουτρό. «Ντρεσαρίσμα», πού συνοδεύεται από διαρκή παρακολούθηση· από την καθημερινή συμπεριφορά των κρατουμένων

άντλείται αδιάκοπα κάποια γνώση· και αυτή οργανώνεται ως μέσο μιᾶς διηνεκοῦς ἀξιολόγησης: «Όταν τό παιδί πρωτοέρχεται στήν ποινική ἀποικία, ὑποβάλλεται σ' ἓνα εἶδος ἀνάκρισης γιά νά ἐξακριβωθεῖ ἡ καταγωγή του, ἡ θέση τῆς οἰκογένειάς του, τό παράπτωμα πού τό ἔστειλε στό δικαστήριο, καί γενικά ὅλα τά ἀδικήματα πού διέπραξε στή σύντομη καί συχνά δυστυχημένη ζωή του. Οἱ πληροφορίες αὐτές καταγράφονται σ' ἓναν πίνακα ὅπου σημειώνονται διαδοχικά ὅλα ὅσα ἀφοροῦν κάθε κρατούμενο, τή διαμονή του στήν ποινική ἀποικία, καί τήν ἐργασία στήν ὁποία τοποθετήθηκε μετά τήν ἀπόλυσή του⁵.» Ἡ διάπλαση τοῦ σώματος ἐπιτρέπει τή γνώση τοῦ ἀτόμου, ἡ μαθήτευση σέ μιᾶ τεχνική συνεπάγεται τρόπους συμπεριφορᾶς καί ἡ ἀπόκτηση δεξιοτήτων διαπλέκεται μέ τήν παγίωση σχέσεων ἐξουσίας. Καταρτίζονται καλοί γεωργοί, εὐρωστοί καί ἐπιδέξιοι· μέσα στήν ἴδια αὐτή ἐργασία – ἀρκεῖ νά ἐλέγχεται τεχνικά – φτιάχνονται ὑποταγμένα ὑποκείμενα καί συγκεντρώνεται μιᾶ δάσιμη γνώση γι' αὐτά. Διπλό εἶναι τό ἀποτέλεσμα τῆς πειθαρχικῆς αὐτῆς τεχνικῆς πού ἀσκεῖται πάνω στά σώματα: ὑπάρχει μιᾶ «ψυχή» πού πρέπει νά γίνει γνωστή, καί μιᾶ ὑποταγή πού πρέπει νά διατηρηθεῖ. Ἡ δραστικότητα αὐτοῦ τοῦ συστήματος ἐκγύμνασης πιστοποιεῖται ἀπό τό ἀκόλουθο ἀποτέλεσμα: στά 1848, τή στιγμή ὅπου «ὁ ἐπαναστατικός ἐνθουσιασμός ξεσήκωνε τή φαντασία ὀλονῶν, τή στιγμή ὅπου τά σχολεῖα τοῦ Angers, τῆς La Flèche, τοῦ Alfort, ἀκόμα καί τά κολλέγια ἐπαναστατοῦν, οἱ τρόφιμοι τοῦ Mettray παραμένουν ἀτάραχοι⁶.»

Τό «Mettray» εἶναι προπάντων ὑποδειγματικό γιά τήν ἰδιομορφία αὐτῆς τῆς ἐπιχείρησης ντρεσαρίσματος, πού συγγενεῖ μέ ἄλλες μορφές ἐλέγχου στίς ὁποῖες στηρίζεται: τήν ἰατρική, τή γενική ἀγωγή, τή θρησκευτική διδασκαλία. Δέν ταυτίζεται ὁμως ἀπόλυτα μέ αὐτές. Οὔτε καί μέ τήν ἴδια τή διοίκηση. Ἀρχηγοί ἢ ὑπαρχηγοί οἰκογένειας, ἐπιμελητές ἢ ἐπιστάτες – ὅλα τά στελέχη ἦταν ὑποχρεωμένα νά ζοῦν πολύ κοντά στοὺς τροφίμους τοῦ ἀναμορφωτηρίου· τό ντύσιμό τους ἦταν «σχεδόν τόσο λιτό». ὅσο κι ἐκεῖνο τῶν κρατουμένων· δέν τοὺς ἐγκατέλειπαν οὐσιαστικά ποτέ, ἐπιτηρώντας τους μέρα νύχτα· σχημάτιζαν γύρω τους ἓνα δίκτυο μόνιμης παρακολούθησης. Ἄλλωστε, γιά νά καταρτιστοῦν καί οἱ ἴδιοι ὁργανώθηκε στήν ποινική ἀποικία μιᾶ εἰδική σχολή. Βασικό στοιχεῖο τοῦ προγράμματός της ἦταν νά ὑποβάλ-

λονται τά μελλοντικά στελέχη στην ίδια μαθητεία και στους ίδιους καταναγκασμούς με τους κρατούμενους: «υποβάλλονταν ως μαθητές στην πειθαρχία, πού όφειλαν ως δάσκαλοι νά επιβάλλουν άργότερα». Διδάσκονταν τήν τέχνη των σχέσεων έξουσίας. Πρώτο διδασκαλείο τής καθαρής πειθαρχίας: τό «σωφρονιστήριο» δέν είναι έδώ άπλώς ένα σχέδιο πού άναζητά τή δικαιολογία του στόν «άνθρωπισμό» ή τίς βάσεις του σέ μιάν «έπιστήμη»: είναι μιá τεχνική πού μαθαίνεται, μεταδιδάξεται και ύπακούει σέ γενικούς κανόνες. Η πρακτική πού όμαλοποιεί μέ τή θία τή συμπεριφορά των άπειθάρχητων ή των επικίνδυνων μπορεί κι αυτή, μέ τή σειρά της, νά «όμαλοποιηθεί» μέ τήν τεχνική έπεξεργασία και τήν έλλογη σκέψη. Η πειθαρχική τεχνική γίνεται ένας «έπιστημονικός κλάδος» πού έχει κι αυτός τή σχολή του.

Συμβαίνει οι ιστορικοί των έπιστημών του άνθρώπου νά τοποθετούν στην έποχή αυτή τή γέννηση τής έπιστημονικής ψυχολογίας: για νά καταμετρήσει τά αισθήματα, ό Weber είχε άρχισει νά χειρίζεται τόν μικρό του διαθήτη στά ίδια εκείνα χρόνια. Όμως, αυτό πού συμβαίνει στό Mettray (και λίγο άργότερα ή λίγο νωρίτερα στίς άλλες χώρες τής Ευρώπης) είναι φυσικά κάτι τό όλότελα διαφορετικό. Είναι ή εμφάνιση, ή μάλλον ή θεσμική έξειδίκευση και κάτι σάν δάπτιση ενός νέου τύπου έλέγχου – μαζί γνώση και έξουσία – πάνω στά άτομα πού άντιστέκονται στην πειθαρχική όμαλοποίηση. Μολαταύτα, στόν σχηματισμό και στην ανάπτυξη τής ψυχολογίας, ή εμφάνιση αυτών των έπαγγελματιών τής πειθαρχίας, τής όμαλοποίησης και τής καθυπόταξης, ίσοδυναμεί δίχως άλλο μέ αυτό πού άποκαλούμε «διαφορικό κατώφλι» στην ψυχολογία. Μερικοί θά πούν ίσως πώς ή ποσοτική εκτίμηση των αισθητηριακών άντιδράσεων μπορούσε τουλάχιστον νά στηριχθεί στην αίγλη τής νεογέννητης φυσιολογίας και πώς, μ' αυτή τήν ιδιότητα, αξίζει νά έχει μιá θέση στην ιστορία των γνώσεων. Όμως, οι έλεγχοι τής όμαλότητας ήταν σέ μεγάλο βαθμό παισιωμένοι από μιάν ίατρική ή μιάν ψυχιατρική πού τούς έξασφάλιζαν μιá κάποια μορφή «έπιστημονικότητας». Στηρίζονταν σ' έναν δικαστικό μηχανισμό πού, άμεσα ή έμμεσα, τούς παρείχε μιá νόμιμη κατοχύρωση. Έτσι, προστατευμένη από τίς δυό αυτές σπουδαιές κηδεμονίες – και χρησιμεύοντας σ' αυτούς, έξάλλου, ως σύνδεσμος και τόπος άνταλλαγής – αναπτύχθηκε και έξακολουθεί άσταμάτητα νά αναπτύσσεται μιá συστηματική τεχνική

ἐλέγχου τῶν κανόνων. Τά θεσμικά καί ἰδιότυπα στηρίγματα τῶν μεθόδων αὐτῶν πολλαπλασιάστηκαν ἀπό τήν ἐποχή τοῦ μικροῦ σχολείου τοῦ Mettray· οἱ μηχανισμοί τους αὐξήθηκαν καί σέ ποσότητα καί σέ ἔκταση· πολλαπλασιάτηκαν οἱ δεσμοί τους μέ τά νοσοκομεῖα, τά σχολεῖα, τίς δημόσιες διοικητικές ὑπηρεσίες καί τίς ἰδιωτικές ἐπιχειρήσεις· οἱ φορεῖς τους ὄχι μονάχα αὐξήθηκαν ἀριθμητικά, ἀλλά καί ἀπέκτησαν περισσότερη ἰσχύ καί τεχνικά προσόντα· οἱ τεχνικοί τῆς ἀπειθαρχίας εἶχαν μιμητές. Τό Mettray καί ἡ σχολή του ἄφησαν ἐποχή γιά τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο ὁμαλοποίησαν τήν ἰσχύ τῆς ὁμαλοποίησης καί ὀργάνωσαν τήν ἐξουσία-γνώση πάνω στά ἄτομα.

Γιατί ὅμως διαλέξαμε τή στιγμή αὐτή ὡς τό τέρμα τῆς διαμόρφωσης μιᾶς ὀρισμένης κολαστικῆς τέχνης, πού ἐφαρμόζεται ἀκόμα καί σήμερα; Ἀκριβῶς ἐπειδή ἡ ἐκλογή αὐτή εἶναι κάπως «ἄδικη». Διότι τοποθετεῖ τό «τέρμα» τῆς διαδικασίας στό περιθώριο τοῦ ποινικοῦ δικαίου. Διότι τό Mettray εἶναι βέβαια μιά φυλακή, ἀλλά μιά φυλακή πού χωλαίνει: φυλακή, ἀφοῦ κρατοῦνταν ἐκεῖ νεαροί ἐγκληματίες καταδικασμένοι ἀπό τά δικαστήρια· ἀλλά καί κάτι διαφορετικό, ἀφοῦ ἐγκλείνονταν ἐκεῖ ἀνήλικοι πού εἶχαν ἐνοχοποιηθεῖ καί ἀργότερα ἀθωωθεῖ, σύμφωνα μέ τό ἄρθρο 66 τοῦ Κώδικα, καθῶς καί τρόφιμοι κρατούμενοι ἐκεῖ – ὅπως στόν 18ο αἰῶνα – ὑπό τή μορφή πατρικοῦ σωφρονισμοῦ. Τό Mettray, κολαστικό πρότυπο, βρίσκεται στό ἀκραῖο ὄριο τοῦ ποινικοῦ συστήματος μέ τήν αὐστηρή ἔννοια αὐτοῦ τοῦ ὄρου. Στάθηκε τό πῶς περίφημο μιᾶς ὀλόκληρης σειρᾶς ἰδρυμάτων, πού, πολύ πέρα ἀπό τά σύνορα τοῦ ποινικοῦ δικαίου, ἀποτέλεσαν αὐτό πού θά μπορούσε νά ὀνομαστεῖ «ἀρχιπέλαγος τῶν φυλακῶν».

Οἱ γενικές ἀρχές, οἱ μεγάλοι κώδικες καί οἱ διάφορες νομοθεσίες εἶχαν, μολαταῦτα, διακηρύξει πῶς δέν ἐπιτρέπεται καμιά φυλάκιση «ἐκτός νόμου», καμιά κράτηση πού νά μήν ἔχει ἀποφασιστεῖ ἀπό κάποιαν ἀρμόδια δικαστική ἀρχή, ὄχι πιά οἱ ἀνθαίρετοι καί ὅμως μαζικοί ἐγκλεισμοί. Ὡστόσο, ἡ ἴδια ἡ ἀρχή τῆς ἐξω-ποινικῆς φυλάκισης δέν ἐγκαταλείφθηκε στήν πραγματικό-

τητα ποτέ⁷. Κι αν ο μηχανισμός του μεγάλου κλασικού έγκλεισμού έξαρθρώθηκε εν μέρει (καί μόνο εν μέρει), πολύ σύντομα επανενεργοποιήθηκε, αναδιοργανώθηκε και αναπτύχθηκε σε όρισμένα σημεία. Έκείνο όμως που έχει ακόμα μεγαλύτερη σημασία, είναι ότι απέκτησε ομοιογένεια με τό διάμεσο της φυλακής: από τή μιά μεριά με τίς νόμιμες τιμωρίες, και από τήν άλλη με τίς πειθαρχικούς μηχανισμούς. Τά σύνορα που ήταν ήδη μπερδεμένα κατά τήν κλασική εποχή ανάμεσα στον έγκλεισμό, στίς δικαστικές ποινές και στους πειθαρχικούς θεσμούς, τείνουν νά σδηήσουν και νά αντικατασταθούν από ένα σύστημα φυλάκισης με μεγάλη συνοχή, που διαδίδει τίς σωφρονιστικές τεχνικές ως και στά πιό άνωδυνα πειθαρχικά συστήματα, που μεταβιβάζουν τίς πειθαρχικούς κανόνες ως τήν καρδιά του ποινικού συστήματος και έπισείουν τήν άπειλή του χαρακτηρισμού τής έγκληματικότητας πάνω και στήν παραμικρή άκόμα άνομία, στήν ελάχιστη άταξία, παρέκκλιση ή άνωμαλία. Ένα λεπτότατο, και μέχρι τώρα ύποβαθμισμένο δίκτυο φυλάκισης, με συμπαγείς θεσμούς, με τμηματικές και διάχυτες διαδικασίες, αναλαμβάνει τώρα νά εφαρμόσει τόν αυθαίρετο, μαζικό, μή-κανονικό έγκλεισμό τής κλασικής εποχής.

Δέν μπαίνει εδώ ζήτημα νά περιγράψουμε λεπτομερειακά όλο αυτό τό πλέγμα που περιβάλλει – άμεσα πρώτα, και άργότερα από όλοένα και μεγαλύτερη άπόσταση – τή φυλακή. Άρκει νά δώσουμε μερικά σημεία άναγνώρισης που θά έπιτρέψουν τήν εκτίμηση τής εύρύτητας του φαινομένου, και μερικές ήμερομηνίες που άποδείχνουν τήν πρώιμη εμφάνισή του.

Ύπηρξαν άρχικά τά άγροτικά τμήματα των κεντρικών φυλακών (που τό πρώτο τους παράδειγμα ήταν του Gaillon, στά 1824, που τό άκολούθησαν άργότερα τό Fontevrault, τό Douaires, τό Boulard)· ύστερα τά άναμορφωτήρια για άπορα παιδιά, έγκαταλειμμένα και άλητες (τό Petit-Bourg στά 1840 και τό Ostwald στά 1842)· τά άσυλα, τά φιλανθρωπικά ιδρύματα τά προοριζόμενα για τίς «άμαρτωλές» κοπέλες που «έπιθυμούσαν νά σωθούν από τήν άκολασία», για τίς «άθώες εκείνες ύπάρξεις που ή άνηθικότητα τής μητέρας τους τίς εκθέτει σε πρώιμη διαστροφή», για τίς άπορες νέες που περιμένουν μπροστά στίς πόρτες των νοσοκομείων και των φτωχόσπιτων. Ύπηρξαν άκόμα και οί ποινικές άποικίες που προέβλεπε ο νόμος του 1850: οί άνήλικοι που είχαν

άθωωθεί ή καταδικαστεί, έπρεπε νά «άνατραφοϋν έκει όλοι μαζί, κάτω από άυστηρότατη πειθαρχία, και νά επιδοθοϋν σέ άγροτικές έργασίες καθώς και στίς συνδεόμενες μ' αυτές βασικές βιομηχανίες»· άργότερα θά προστεθοϋν σ' αυτούς οί προοριζόμενοι για έκτοπισμό άνήλικοι και «οί διεστραμμένοι και άνυπότακτοι τρόφιμοι τοϋ 'Ιδρύματος Δημόσιας Πρόνοιας⁸.» Καί άπομακρυνόμενοι όλοένα και περισσότερο από τό καθαυτό ποινικό σύστημα, οί κύκλοι τής φυλακής διευρύνονται και ή άλλοτινή μορφή τής φυλακής σβήνει λίγο λίγο πριν έξαφανιστεί όλότελα: έτσι, έχουμε τώρα τά ιδρύματα για έγκαταλειμμένα ή άπορα παιδιά, τά όρφανοτροφεία (όπως τό Neuhoof ή τό Mesnil-Firmin), τά ιδρύματα για μαθητευόμενους (όπως τό Benthléem τής Reims ή τή Maison τής Nancy)· κι άκόμα, τά έργοστάσια-μοναστήρια, όπως εκείνα τής La Sauvagère και ύστερα τής Tarare και τοϋ Jujurieu (όπου προσλαμβάνονται εργάτριες δεκατριών ετών, ζοϋν για χρόνια έγκλειστες εκεί και δέν θγαίνουν παρά μόνο ύπό έπιτήρηση· οί κοπέλες αυτές δέν παίρνουν μισθό για τήν έργασία τους, αλλά όταν άπολύονται παίρνουν μίαν άμοιβή πού παραλλάζει άνάλογα μέ τόν ζήλο πού έχουν επιδειξει ή τήν καλή τους συμπεριφορά). Πέρα άπ' όλα αυτά, έχουμε μιά όλόκληρη σειρά άπό συστήματα πού δέν άντιγράφουν τή «συμπαγή» φυλακή, αλλά χρησιμοποιοϋν όρισμένους άπό τούς μηχανισμούς της: συλλόγους προστασίας, ήθοπλαστικά σωματεία, γραφεία πού προσφέρουν βοήθεια και έξασφαλίζουν τήν έπιτήρηση, έργατικά συγκροτήματα και οικισμούς – πού ή πρωτόγονη και άγαρμη τους μορφή διατηρεί άκόμα πολύ φανερά τά σημάδια τοϋ σωφρονιστικοϋ συστήματος⁹. Καί τελικά, τό τεράστιο αυτό σωφρονιστικό πλέγμα άνταμώνει μέ όλους τούς πειθαρχικούς μηχανισμούς πού λειτουργοϋν διάσπαρτοι μέσα στήν κοινωνία.

Όπως είδαμε, ή φυλακή μετέτρεπε, στήν ποινική δικαιοσύνη, τήν κολαστική διαδικασία σέ σωφρονιστική τεχνική· ένώ τό «άρχιπέλαγος τών φυλακών» μετατοπίζει αυτή τήν τεχνική άπό τά ποινικά ιδρύματα σ' όλόκληρο τό κοινωνικό σώμα. Καί μέ πολλά σημαντικά άποτελέσματα.

1. – Τό εϋρύτατο αυτό σύστημα καθιερώνει μίαν άργή, έξακολουθητική και άδιόρατη διαβάθμιση πού έπιτρέπει, κατά κάποιον τρόπο, τό φυσικό θά λέγαμε πέραςμα άπό τήν άταξία στο πταισμα, και άντίστροφα άπό τήν παράβαση τοϋ νόμου στήν

έκτροπή, σέ σχέση μέ έναν κανόνα, μ' ένα μέσον όρο, μιάν απαίτηση, μιá νόρμα. Μολονότι στήν κλασική έποχή ύπῆρχε ένα είδος κοινῆς αναφορᾶς στό παράπτωμα γενικά¹⁰, ἡ κατηγορία τοῦ ἀδικήματος, ἡ κατηγορία τοῦ ἀμαρτήματος καί ἐκείνη τῆς κακῆς συμπεριφορᾶς παρέμεναν χωρισμένες καθόσον ἐξαρτιόνταν ἀπό χωριστά κριτήρια καί χωριστές ἀρμοδιότητες (τιμωρία, δικαστήριο, ἐγκλεισμός). Ἀντίθετα, ἡ φυλάκιση μέ τούς μηχανισμούς τῆς ἐπιτήρησης καί τιμωρίας, λειτουργεῖ σύμφωνα μέ μιάν ἀρχή σχετικῆς συνέχειας. Συνέχεια τῶν ἰδίων τῶν ἰδρυμάτων πού παραπέμπουν τό ένα στό ἄλλο (ἀπό τό Ἴδρυμα Δημόσιας Πρόνοιας στό ὄρφανοτροφεῖο, στό ἀναμορφωτήριο, στό σωφρονιστήριο, στά πειθαρχικά τάγματα, στή φυλακή· ἀπό τό σχολεῖο στόν σύλλογο προστασίας, στό ἐργαστήριο ἀπόρων ἀνηλίκων, στό ἄσυλο, στό σωφρονιστικό μοναστήρι· ἀπό τήν ἐργατοῦπολη στό νοσοκομεῖο, στή φυλακή). Συνέχεια τῶν κριτηρίων καί τῶν κολαστικῶν μηχανισμῶν, πού ξεκινώντας ἀπό τήν ἀπλή παρέκκλιση, σκληραίνουν βαθμιαῖα τούς κανονισμούς καί καθιστοῦν βαρύτερες τίς ποινές. Συνεχῆς βαθμοθέτηση τῶν κατεστημένων, ἐξειδικευμένων καί ἀρμόδιων ἐξουσιῶν (στόν τομέα τῆς γνώσης καί στόν τομέα τῆς ἐξουσίας) πού, χωρίς αὐθαιρεσίες, ἀλλά μέ βάση τούς κανονισμούς, διαπιστώνουν, μετροῦν καί κατατάσσουν, διαφοροποιοῦν, κυρώνουν, τιμωροῦν καί ὀδηγοῦν λίγο λίγο ἀπό τόν κολασμό τῶν ἐκτροπῶν στήν τιμωρία τῶν ἐγκλημάτων. Τό «σύστημα τῆς φυλάκισης» μέ τίς πολλαπλές, διάχυτες ἢ συμπαγεῖς μορφές του, μέ τούς μηχανισμούς του ἐλέγχου ἢ ἐξαναγκασμοῦ, διακριτικῆς ἐπιτήρησης καί ἐπίμονου καταναγκασμοῦ, ἐξασφαλίζει τήν ποιοτική καί ποσοτική συσχέτιση τῶν τιμωριῶν· τοποθετεῖ σέ σειρές ἢ κατατάσσει, μ' ένα λεπτό διαχωρισμό, τίς μικρές καί τίς μεγάλες ποινές, τήν ἠπιότητα καί τήν αὐστηρότητα, τήν κακή βαθμολογία καί τίς ἐλάσσονες καταδίκες. Θά καταλήξεις στά κάτεργα, μπορεῖ νά σημαίνει καί τήν ἐλαφρότερη πειθαρχία· καί ἡ πιό αὐστηρή φυλακή λέει στόν ἰσοβίτη: θά σημειώσω καί τήν παραμικρή ἐκτροπή τῆς διαγωγῆς σου. Ἡ γενικότητα τῆς κολαστικῆς λειτουργίας τήν ὁποία ὁ 18ος αἰώνας ἀναζητοῦσε στήν «ιδεολογική» τεχνική τῶν παραστάσεων καί τῶν σημάτων, στηρίζεται τώρα στήν ἐπέκταση, στήν ὑλική, πολυσύνθετη, διασκορπισμένη, ἀλλά συνεκτική, διάρθρωση τῶν διαφόρων συστημάτων φυλάκισης. Καί αὐτός εἶναι ἀκριβῶς ὁ λόγος πού ένα ὀρισμένο κοινό

σημαινόμενο συνδέει τήν πραμικρή άταξία μέ τό χειρότερο έγκλημα: δέν πρόκειται πιά για παράπτωμα οϋτε και για προσβολή του κοινου συμφέροντος - πρόκειται για έκτροπή και για άνωμαλία· είναι αυτό τό σημαινόμενο πού κυβερνά τό σχολείο, τό δικαστήριο, τό άσυλο, τή φυλακή. Γενικεύει από τήν άποψη του νοήματος εκείνο πού τό σύστημα φυλάκισης γενικεύει από τήν άποψη τής τακτικής. Ο αντίπαλος του βασιλιά, και άργότερα έχθρός τής κοινωνίας, μεταμορφώθηκε σε παρεκκλίνοντα - φορέα του πολλαπλου κινδύνου τής άναταραχής, του έγκλήματος, τής τρέλας. Τό δίκτυο του συστήματος φυλάκισης μέ τίς πολλαπλές σχέσεις πού δημιουργεί, ζευγαρώνει τίς δυό μακριές και πολλαπλές σειρές του κολαστικου και του άνωμαλου.

2. - Τό σύστημα φυλάκισης, μέ τά δίκτυά του, επιτρέπει τό περιμάζωμα των μεγάλων «έγκληματιών». Οργανώνει αυτό πού θά μπορούσαμε νά ονομάσουμε «πειθαρχικές σταδιοδρομίες», όπου μέ τούς άποκλεισμούς και τίς άπορρίψεις, συντελείται μιά όλόκληρη διεργασία. Στην κλασική εποχή, στά έσχατα άκρα ή στά διάκενα τής κοινωνίας ξανοιγόταν τό συγκεχυμένο, άνεκτικό και επικίνδυνο πεδίο του «έκτός νόμου», ή τουλάχιστον αυτού πού διέφευγε τόν άμεσο έλεγχο τής έξουσίας: άδέβαιη περιοχή, πού, για τήν έγκληματικότητα, άποτελούσε ένα χώρο κατάρτισης και άσύλου· εκεί άντάμωναν, σε τυχαία πηγαϊνά ή φτώχεια, ή άνεργία, ή κατατρεγμένη άθωότητα, ή δολιότητα, ό άγώνας ένάντια στους ισχυρούς, ή άρνηση των ύποχρεώσεων και των νόμων, τό οργανωμένο έγκλημα· ήταν ή περιοχή τής περιπέτειας πού ό Gil Blas, ό Sheppard ή ό Mandrin τή διέτρεχαν άπ' άκρη σ' άκρη, ό καθένας μέ τόν δικό του τρόπο. Ο 19ος αιώνας, μέ τή λειτουργία των πειθαρχικών διαφοροποιήσεων και διακλαδώσεων, έφτιαξε περιφραγμένες ζώνες, πού, μέσα στην καρδιά του συστήματος, έκγυμνάζουν άτομα πειθήνια και κατασκευάζουν έγκληματίες μέ τούς ίδιους μηχανισμούς. Υπήρχε ένα είδος πειθαρχικής «κατάρτισης», συνεχούς και καταναγκαστικής, πού σχετίζεται λίγο μέ τήν παιδαγωγική σταδιοδρομία, και λίγο μέ τόν επαγγελματικό διάυλο. Διαγράφονται έδω σταδιοδρομίες τόσο σίγουρες, τόσο μοιραίες όσο και οί δημόσιες λειτουργίες: σύλλογοι προστασίας και φιλανθρωπικές εταιρίες, έξεύρεση θέσεων σε ιδιώτες, ποινικές άποικίες, πειθαρχικά τάγματα, φυλακές, νοσοκομεία, άσυλα. Τά δίκτυα τουτα ήταν κιόλας γνωστά στις άρχές

του 19ου αιώνα: «Τά φιλανθρωπικά μας ιδρύματα παρουσιάζουν ένα σύνολο θαυμαστά συντονισμένο, χάρη στο όποιο ο άπορος δέν μένει ούτε στιγμή χωρίς βοήθεια, από την ώρα πού θά γεννηθῆ ὡς τήν ώρα πού θά πεθάνει. Παρακολουθήστε τον, τόν δύσμοιρο: γεννήθηκε στο ἴδρυμα τῶν ἐγκαταλειμμένων παιδιῶν· ἀπό ἐκεῖ πέρασε στο βρεφοκομεῖο καί ὕστερα στο ἄσυλο· ἔξι χρόνων θγαίνει ἀπό αὐτό καί μπαίνει στο δημοτικό σχολεῖο καί ἀργότερα στο σχολεῖο γιά ἐνήλικους. Ἄν δέν μπορεῖ νά ἐργαστεῖ, ἐγγράφεται στο γραφεῖο ἀγαθοεργίας τῆς συνοικίας του, κι ἄν ἀρρωστήσει μπορεῖ νά διαλέξει ἀνάμεσα σέ δώδεκα νοσοκομεῖα... Τέλος, ὅταν ὁ φτωχός τοῦ Παρισιοῦ φτάσει στο τέλος τῆς σταδιοδρομίας του, ἐπτά ἄσυλα περιμένουν τά γηρατιά του, καί πολλές φορές τό ὑγιεινό τους περιβάλλον παρατείνει τήν ἀνώφελή ζωή του πολύ πέρα ἀπό ἐκείνην τοῦ πλουσίου¹¹.»

Τό δίκτυο τῶν φυλακῶν δέν ἀπορρίπτει τόν ἀπροσάρμοστο σέ μιά χαώδη κόλαση – δέν ἔχει ἐξόδους. Ξαναπαίρνει ἀπό τή μιά μεριά αὐτό πού φαίνεται νά ἀποκλείει ἀπό τήν ἄλλη. Ἐξοικονομεῖ τά πάντα, ἀκόμα κι ἐκεῖνα πού τιμωρεῖ. Δέν ἐννοεῖ νά χάσει οὔτε κἀν αὐτό πού ἔχει ἐξυτελίσει. Στήν πανοπτική αὐτή κοινωνία, ὅπου ὁ ἐγκλεισμός ἀποτελεῖ τήν πανταχοῦ παροῦσα ἀρματωσιά της, ὁ ἐγκληματίας δέν θεωρεῖται ἐκτός νόμου· ἀπό τήν ἀρχή κιόλας θρίσκεται, μέσα στόν νόμο, στήν καρδιά τοῦ νόμου, ἢ τουλάχιστον καταμεσίς τῶν μηχανισμῶν αὐτῶν πού ἀνεπαίσθητα διευκολύνουν τό πέρασμα ἀπό τήν πειθαρχία στόν νόμο, ἀπό τήν ἐκτροπή στήν παράβαση. Μπορεῖ ἴσως ἡ φυλακή νά τιμωρεῖ τήν ἐγκληματικότητα, αὐτή ὅμως δημιουργεῖται βασικά μέσα σέ καί ἀπό ἕναν ἐγκλεισμό ὥστε τελικά τήν ἀναλαμβάνει ἡ ἴδια ἡ φυλακή. Ἡ φυλακή εἶναι ἀπλῶς ἡ φυσική συνέχεια, δέν εἶναι τίποτα παραπάνω ἀπό μιά ἀνώτερη βαθμίδα τῆς ἱεραρχικῆς αὐτῆς κλίμακας πού τήν ἀνεβαίνει κανεῖς βῆμα βῆμα. Ὁ ἐγκληματίας εἶναι ἕνα ἱδρυματικό προϊόν. Καί συνακόλουθα, δέν εἶναι ν' ἀποροῦμε πού, σέ σημαντική ἀναλογία, ἡ βιογραφία τῶν καταδίκων περνάει μέσ' ἀπ' ὅλους αὐτούς τούς μηχανισμούς καί τά ιδρύματα, πού θά ἔπρεπε δῆθεν νά τόν βοηθοῦν νά ἀποφύγει τή φυλακή. Μποροῦμε, ἄν θέλουμε, νά πιστέψουμε πῶς ἔχουμε ἐδῶ μιάν ἐνδειξη ἑνός ἀδιόρθωτου ἐγκληματικοῦ «χαρακτήρα»: ὁ ἐγκάθειρκτος τῆς φυλακῆς του Mende διαπλάστηκε ἐπιμελῶς μέ βάση τό παιδί τοῦ ἀναμορφωτηρίου, σύμφωνα μέ τίς δυναμικές γραμ-

μές τοῦ γενικευμένου συστήματος τῆς φυλακῆς. Καί ἀντίστροφα, ὁ λυρισμός τῆς περιθωριακότητος εὐκόλα μαγεύεται ἀπό τήν εἰκόνα τοῦ «ἐκτός νόμου», τοῦ μεγάλου αὐτοῦ κοινωνικοῦ νομάδα πού περιπλανιέται στά ἔσχατα ἄκρα τῆς πειθῆνιαι καί φοβισμένης τάξης. Ἡ ἐγκληματικότητα δέν γεννιέται στό περιθώριο, οὔτε καί εἶναι τό ἀποτέλεσμα διαδοχικῶν ἐκτοπισμῶν, ἀλλά χάρη σέ παρεμβολές ὄλο καί πιό πυκνές, κάτω ἀπό ἐπιτηρήσεις ὄλο καί πιό αὐστηρές μέ μιὰ σῶρευση πειθαρχικῶν καταναγκασμῶν. Κοντολογίς, τό ἀρχιπέλαγος τῶν φυλακῶν ἐξασφαλίζει στά βάθη τοῦ κοινωνικοῦ σώματος, τή διαμόρφωση τῆς ἐγκληματικότητος, μέ ἀφετηρία μερικές μικροπαρανομίες, τήν ἐπικάλυψη αὐτῶν τῶν παρανομῶν ἀπό τήν ἐγκληματικότητα, καί τήν ἐγκατάσταση μιᾶς σαφῶς καθορισμένης ἐγκληματικότητος.

3. – Ἄλλά τό πιό σημαντικό ἴσως ἀποτέλεσμα τοῦ συστήματος φυλάκισης καί τῆς ἐπέκτασῆς του πολύ πέρα ἀπό τή νόμιμη φυλάκιση, εἶναι ὅτι κατορθῶναι νά καταστήσει φυσικό καί θεμιτό τό δικαίωμα τοῦ κολασμοῦ, ἢ τουλάχιστον νά ὑποβιβάσει τό κατώφλι τῆς ἀνεκτικότητος πρὸς τήν ποινή. Τείνει νά ἐξαλείψει ὅ,τι τό ὑπέρομετρο ὑπάρχει στήν ἀσκηση τῆς τιμωρίας. Καί αὐτό, θέτοντας σέ λειτουργία – τή μιὰ σέ σχέση μέ τήν ἄλλη – τίς δύο κλίμακες ὅπου ἀναπτύσσεται: τή νόμιμη, τῆς δικαιοσύνης, καί τήν ἐκτός-νομιμότητος, τῆς πειθαρχίας. Πράγματι, ἡ μεγάλη συνέχεια τοῦ συστήματος φυλάκισης, μέσα καί ἔξω ἀπό τόν νόμο καί τίς δικαστικές ἀποφάσεις του, προσφέρει κατά κάποιον τρόπο μιὰ νόμιμη ἐγγύηση στους πειθαρχικούς μηχανισμούς, στίς ἀποφάσεις καί στίς κυρώσεις πού ἐπιβάλλουν. Ἀπό τή μίαν ἄκρη στήν ἄλλη αὐτοῦ τοῦ δικτύου πού περιλαμβάνει τόσα «τοπικά» ἰδρύματα, σχετικά αὐτόνομα καί ἀνεξάρτητα, μεταβιβάζεται, μέ τή «μορφή-φυλακή», τό πρότυπο τῆς μεγάλης δικαιοσύνης. Μπορεῖ οἱ κανονισμοί τῶν πειθαρχικῶν ἰδρυμάτων νά ἀντιγράφουν τόν νόμο, οἱ κυρώσεις νά μιμοῦνται τίς δικαστικές ἀποφάσεις καί τίς ποινές, ἡ ἐπιτήρηση νά ἀκολουθεῖ τό ἀστυνομικό πρότυπο· καί ἡ φυλακή πού στέκει πάνω ἀπό ὄλα τοῦτα τά πολλαπλά ἰδρύματα καί πού σέ σύγκριση μ' αὐτά εἶναι μιὰ μορφή καθαρῆ, ἀμιγῆς, χωρίς ἐλαφρύνσεις, νά τούς δίνει ἕνα εἶδος κρατικῆς ἐγγύησης. Τό σύστημα τῆς φυλάκισης, μέ τίς ἄπειρες πρὸς τά κάτω διαβαθμίσεις του, πού ἀπό τό κάτεργο ἤ τήν κάθειρξη κατεβαίνουν ὡς τούς ἀκαθόριστους καί ἀνεπαίσθητους περιορισμούς,

μεταδίδει ένα ορισμένο πρότυπο εξουσίας, πού ο νόμος τό επικυρώνει καί ή δικαιοσύνη τό χρησιμοποιεί σάν τό πίο εκλεκτό όπλο της. Πώς θά ήταν δυνατόν νά θεωρηθοῦν αυθαίρετα τά πειθαρχικά συστήματα καί ή εξουσία πού λειτουργεί μέσα σ' αυτά, άφού δέν κάνουν τίποτε άλλο παρά νά θέτουν σέ ένέργεια τούς μηχανισμούς της ίδιας της δικαιοσύνης, μέ κίνδυνο νά μετριάσουν τήν έντασή τους; Άφού, κι άν άκόμα γενικεύουν τά άποτελέσματα της εξουσίας αυτής, κι άν άκόμα τήν μεταδιβάζουν ως τίς τελευταίες βαθμίδες, τό κάνουν για νά αποφύγουν τήν υπερβολική της αυστηρότητα; Η συνέχεια του συστήματος της φυλάκισης καί ή διάδοση της μορφής-φυλακής επιτρέπουν τή νομιμοποίηση, ή τουλάχιστον τήν κατοχύρωση της πειθαρχικής εξουσίας, πού αποφεύγει έτσι έντεχνα τήν όποια υπερβολή ή κατάχρηση πού τυχόν συνεπάγεται.

Άλλά καί αντίστροφα, ή πυραμίδα του έγκλεισμού δίνει στήν εξουσία, πού επιβάλλει τίς νόμιμες τιμωρίες, ένα πλαίσιο μέσα στο όποιο εμφανίζεται ως απαλλαγμένη από κάθε υπερβολή καί κάθε βιαιότητα. Στην επιτήδεια προοδευτική διαβάθμιση των πειθαρχικών μηχανισμών καί των «έγκλωδισμών» πού υποδηλώνουν, ή φυλακή δέν αντιπροσωπεύει καθόλου τήν αποχαλίνωση μιās διαφορετικής εξουσίας, αλλά μόνο έναν συμπληρωματικό βαθμό στήν ένταση ενός μηχανισμού πού δέν έπαψε νά λειτουργεί από τίς πρώτες άκόμα τιμωρίες. Άνάμεσα στο τελευταίο «άναμορφωτικό» ίδρυμα, όπου περισυλλέγεται κανείς για νά αποφύγει τή φυλακή, καί στήν ίδια τή φυλακή, όπου στέλνεται ύστερα από μιάν καθορισμένη παράβαση, ή διαφορά είναι (καί πρέπει νά είναι) ελάχιστα αισθητή. Αυστηρή οικονομία, πού έχει ως άποτέλεσμα νά καθιστά όσο τό δυνατόν πίο διακριτική τήν ιδιότυπη εξουσία του κολασμού. Τώρα τίποτα πιά σ' αυτήν δέν θυμίζει τίς άλλοτινές υπερβολές της μοναρχικής εξουσίας, πού γύρευε εκδίκηση για τήν προσβολή της αυθεντίας της, πάνω στο σώμα των καταδικών. Η φυλακή συνεχίζει, σ' αυτούς πού της έμπιστεύονται, ένα έργο πού έχει αρχίσει άλλοι, καί πού όλόκληρη ή κοινωνία τό διαιωνίζει μέ άναρίθμητους πειθαρχικούς μηχανισμούς. Χάρη στή συνέχεια του συστήματος φυλάκισης, ή άρμόδια αρχή πού καταδικάζει εισδύει έντεχνα μέσα σέ όλες εκείνες πού έλέγχουν, άναμορφώνουν, σωφρονίζουν, βελτιώνουν. Σέ τελευταία άνάλυση, τίποτα πιά δέν θά τήν ξεχώριζε από αυτές,

άν δέν ύπῆρχε ὁ παράξενα «ἐπικίνδυνος» χαρακτήρας τῶν ἐγκληματιῶν, ἢ σοβαρότητα τῶν ἐκτροπῶν τους καί ἡ ἀναγκαία ἐπισημότητα τῆς τελετουργίας. Σε ὅ,τι ἀφορᾷ ὁμως τῆ λειτουργία της, ἡ κολαστική αὐτή ἐξουσία δέν διαφέρει οὐσιαστικά ἀπό ἐκείνην τῆς θεραπείας ἢ τῆς διαπαιδαγώγησης. Ἀπό αὐτές, κι ἀπό τό δευτερεῦον καί ἀνάξιο λόγου ἔργο τους, παίρνει μίαν ἐγγύηση ἀπό τά κάτω ἐγγύηση ὁμως σημαντική, ἀφοῦ βασίζεται στήν τεχνική καί στήν ὀρθολογική ὀργάνωση. Τό σύστημα φυλάκισης «φυσικοποιεῖ» τή νόμιμη ἐξουσία τοῦ κολασμοῦ, ἀκριβῶς ὅπως «νομιμοποιεῖ» τήν τεχνική ἐξουσία τοῦ πειθαναγκασμοῦ. Ὁμοιογενοποιώντας τες ἔτσι, ἀπαλείφοντας τήν ἐνυπάρχουσα βιαιότητα τῆς μιᾶς καί τήν αὐθαιρεσία τῆς ἄλλης, μετριάζοντας τά κίνητρα ἐξέγερσης πού μπορεῖ καί οἱ δύο τους νά προκαλέσουν, καί συνακόλουθα κάνοντας περιττές τήν ἔξαψη καί τή μανία τους, μεταδίδοντας ἀπό τή μιά στήν ἄλλη τίς ἴδιες ὑπολογισμένες, μηχανικές καί διακριτικές μεθόδους, τό σύστημα φυλάκισης ἐπιτρέπει τήν πραγματοποίησιν τῆς τεράστιας αὐτῆς «οἰκονομίας» τῆς ἐξουσίας, πού ὁ 18ος αἰώνας εἶχε ἀναζητήσει τή συνταγή της, ὅταν ἀνέκυψε τό πρόβλημα τῆς συσσώρευσης καί τῆς χρήσιμης διαχείρισης τῶν ἀνθρώπων.

Ἡ γενικότητα τοῦ συστήματος φυλάκισης, λειτουργώντας μέσα σ' ὄλη τήν πυκνότητα τοῦ κοινωνικοῦ σώματος καί ἀνακατεύοντας ἀδιάκοπα τήν τέχνη τῆς ἀναμόρφωσης μέ τό δικαίωμα τοῦ κολασμοῦ, χαμηλώνει τό ἐπίπεδο ἀπό τό ὁποῖο ἀρχίζει νά γίνεται φυσική καί ἀποδεκτή ἡ τιμωρία. Συχνά μπαίνει τό ἐρώτημα: πῶς, πρὶν καί μετὰ τήν Ἐπανάσταση, δόθηκε μιά νέα βάση στό δικαίωμα τοῦ κολασμοῦ – καί ἀναμφίβολα πρέπει κανεῖς νά ψάξει ἀπό τή μεριά τῆς θεωρίας τοῦ Συμβολαίου. Ἀλλά πρέπει ἀκόμα καί ἴσως πάνω ἀπ' ὅλα νά θάλουμε τό ἀντίστροφο ἐρώτημα: «πῶς ἔγινε καί οἱ ἀνθρώποι δέχονται τήν ἐξουσία τοῦ κολασμοῦ, ἢ, ἀπλούστατα, πῶς ὅταν τιμωροῦνται, ἀνέχονται τήν τιμωρία; Ἐδῶ, ἡ θεωρία τοῦ Συμβολαίου δέν μπορεῖ νά δώσει ἀπάντηση παρά μόνο προβάλλοντας τό πλάσμα ἐνός νομικοῦ ὑποκειμένου, πού δίνει στους ἄλλους τήν ἐξουσία νά ἀσκοῦν πάνω του τό ἴδιο δικαίωμα πού ἔχει καί αὐτό πάνω τους. Φαίνεται πολύ πιθανό πῶς τό μεγάλο συνεχές τοῦ συστήματος φυλάκισης, πού ἐπιτρέπει τήν ἐπικοινωνία ἀνάμεσα στήν πειθαρχική ἐξουσία καί στήν ἐξουσία τοῦ νόμου, καί ἐκτείνεται χωρὶς διακοπές ἀπό

τούς ελαφρότερους καταναγκασμούς ως τή σοβαρή ποινική κράτηση, άποτέλεσε τό τεχνικό και πραγματικό, άμεσα ύλικό, δίπτυχο τής χιμαιρικής αϋτής παραχώρησης του δικαιώματος τής τιμωρίας.

4. – Μέ τήν καινούργια αϋτήν οίκονομία τής έξουσίας, τό σύστημα φυλάκισης πού άποτελει και τό βασικό της όργανο, άξιοποίησε μιά νέα «μορφή» νόμου»: ένα μείγμα νομιμότητας και φυσικότητας, έντολης και όργάνωσης – τόν κανόνα. Τό γεγονός είχε μιάν όλόκληρη σειρά συνεπειών: τήν έσωτερική έξάρθρωση τής δικαστικής έξουσίας ή τουλάχιστον τής λειτουργίας της· μιάν όλόένα και μεγαλύτερη δυσκολία νά δικάζει κανείς και κάτι σαν ντροπή νά καταδικάζει· μιά ξεφρενη έπιθυμία τών δικαστών νά ζυγίζουν, νά εκτιμούν, νά διαγνώσκουν, νά ξεχωρίζουν τό όμαλό από τό άνώμαλο· και, τέλος, τήν διεκδικούμενη τιμή νά θεραπεύουν ή νά άναπροσαρμόζουν. Όλα τούτα είναι περιττό νά άποδίδονται στή συνείδηση τών δικαστών – κι άκόμα λιγότερο όφείλονται στό ύποσυνείδητό τους. Ή άκόρεστή τους «δίψα για ίατρική» πού δέν παύουν νά εκδηλώνουν – από τήν προσφυγή τους στους έμπειρογνώμονες ψυχιάτρους, μέχρι τό ζωηρό ενδιαφέρον τους για τίς φλυαρίες τής έγκληματολογίας – εκφράζει τό σπουδαίο γεγονός πώς ή έξουσία πού άσκούν έχει «παραμορφωθεί»· πώς βέβαια σ' ένα όρισμένο έπίπεδο διέπεται από τούς νόμους, και πώς σ' ένα άλλο έπίπεδο, πιο θεμελιακό, λειτουργεί σαν κανονιστική έξουσία· ή οίκονομία τής έξουσίας πού άσκούν και όχι ή οίκονομία τών ένδοιασμών τους ή του άνθρωπισμού τους είναι εκείνη πού τούς κάνει νά διατυπώνουν «θεραπευτικές» έτυμηγορίες και νά έντέλλονται «άναπροσαρμοστικές» φυλακίσεις. Αντίστροφα, όμως, αν οι δικαστές δέχονται μέ όλόένα και μεγαλύτερη δυσκολία νά καταδικάζουν μόνο για νά καταδικάζουν, ή δικαστική δραστηριότητα έχει πολλαπλασιαστεί στό μέτρο άκριβώς πού έχει διαδοθεί ή ρυθμιστική έξουσία. Διαδιδόμενη χάρη στην πανταχού-παρουσία τών πειθαρχικών μηχανισμών, στηριζόμενη στα διάφορα συστήματα φυλάκισης, ή έξουσία αϋτή έγινε μιά από τίς μείζονες λειτουργίες τής κοινωνίας μας. Οι κριτές τής κανονικότητας είναι εδώ πανταχού παρόντες. Κι έμεις βρισκόμαστε μέσα στην κοινωνία του δασκάλου-δικαστή, του γιατρού-δικαστή, του παιδαγωγού-δικαστή, του «κοινωνικού λειτουργού»-δικαστή· όλοι τους επιβάλλουν τήν καθολικότητα του κανονικού·

καί ὁ καθένας τους, ὅπου κι ἂν βρῖσκεται, ὑποβάλλει σ' αὐτό καί τό σῶμα, καί τίς κινήσεις, καί τή διαγωγή, καί τίς συμπεριφορές, καί τά ταλέντα, καί τίς ἐπιδόσεις. Τό δίκτυο τοῦ συστήματος τῆς φυλάκισης, μέ τίς συμπαγεῖς, ἤ διασκορπισμένες μορφές του, μέ τά συστήματά του τῆς παρεμβολῆς, κατανομῆς, ἐπιτήρησης, παρακολούθησης, ὑπῆρξε πάντα τό μέγα στήριγμα τῆς κανονιστικῆς ἐξουσίας στή σύγχρονη κοινωνία.

5. – Τό πλέγμα τοῦ συστήματος τῆς φυλάκισης, πού ὑφίσταται στήν κοινωνία, ἐξασφαλίζει ταυτόχρονα τόν πραγματικό σφετερισμό τοῦ σώματος καί τή διηνεκή του παρακολούθηση· ἀποτελεῖ, χάρη στίς ἐγγενεῖς του ιδιότητες, τόν πιό ταιριαστό κολαστικό μηχανισμό τῆς καινούργιας οἰκονομίας τῆς ἐξουσίας, καί τό ὄργανο γιά τή διαμόρφωση τῆς γνώσης πού χρειάζεται αὐτή ἡ οἰκονομία. Ἡ πανοπτική του λειτουργία τοῦ ἐπιτρέπει νά παίξει τόν διπλό αὐτό ρόλο. Μέ τίς μέθοδές του τῆς παγίωσης, τοῦ διαμοιρασμοῦ καί τῆς καταγραφῆς, ὑπῆρξε γιά ἓνα μεγάλο χρονικό διάστημα ἓνας ἀπό τούς ὄρους, ὁ πιό ἀπλός, ὁ πιό χοντροκομμένος, ὁ πιό ὑλικός ἐπίσης, ἀλλά ἴσως καί ὁ πιό ἀπαραίτητος γιά τήν ἀνάπτυξη αὐτῆς τῆς τεράστιας ἐξεταστικῆς δραστηριότητος πού ἀντικειμενοποίησε τήν ἀνθρώπινη συμπεριφορά. Ἐν, ὕστερα ἀπό τήν ἐποχή τῆς «ἱεροεξεταστικῆς» δικαιοσύνης, ἔχουμε μπεῖ τώρα στήν ἐποχή τῆς «ἐξεταστικῆς» δικαιοσύνης, ἂν, ἀκόμα γενικότερα, ἡ ἐξεταστική διαδικασία μπόρεσε νά καλύψει ὀλόκληρη τήν κοινωνία καί νά ὀδηγήσει ἐν μέρει στή δημιουργία τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου, ἓνας ἀπό τούς κυριότερους συντελεστές σ' αὐτό στάθηκε ἡ πολλαπλότητα καί ἡ πυκνή διασταύρωση τῶν διαφόρων μηχανισμῶν φυλάκισης. Αὐτό βέβαια, δέν σημαίνει πῶς οἱ ἐπιστήμες τοῦ ἀνθρώπου πήγασαν ἀπό τή φυλακή. Ἄλλά, τό γεγονός ὅτι μπόρεσαν νά συγκροτηθοῦν καί νά προκαλέσουν στήν Ἐπιστήμη, γενικότερα, ὄλες τίς γνωστές ἀναστατώσεις, ὀφείλεται στό ὅτι κατευθύνονται ἀπό μιά νέα καί ιδιότυπη μορφή ἐξουσίας: ἀπό μιάν ὀρισμένη πολιτική ἀπέναντι στό σῶμα, ἀπό ἓναν ὀρισμένο τρόπο καθυπόταξης καί χρησιμοποίησης τῆς μαζικῆς συγκέντρωσης τῶν ἀνθρώπων. Ἡ τελευταία αὐτή ἀπαιτοῦσε τή σύμπλεξη ὀρισμένων σχέσεων γνώσης μέ τίς σχέσεις ἐξουσίας· χρειάζόταν μιάν τεχνική γιά νά διασταυρώσει τήν καθυπόταξη μέ τήν ἀντικειμενοποίηση· ἡ τεχνική αὐτή περιλάμβανε καινούργιες διεργασίες ἐξατομίκευσης. Τό ὄλο δίκτυο τοῦ συστή-

ματος της φυλάκισης αποτελεί ένα από τὰ πλαίσια αυτής της εξουσίας-γνώσης πού κατέστησε ιστορικά δυνατή τή δημιουργία των έπιστημών του ανθρώπου. Ο προσιτός στη γνώση άνθρωπος (ψυχή, άτομικότητα, συνείδηση, συμπεριφορά, δέν έχει έδώ καμιά σημασία) είναι τό αποτέλεσμα-άντικείμενο αυτής της αναλυτικής περιζώσης, αυτής της κυριαρχίας-παρατήρησης.

6. - Αυτό έξηγεί αναμφίβολα τήν έξαιρετική στερεότητα της φυλακής, της άσήμαντης αυτής εφεύρεσης, πού ώστόσο άποδοκίμαστηκε άμέσως από τή γέννησή της. Άν δέν ήταν παρά μόνο ένα όργανο άπόρριψης ή συντριβής στήν ύπηρεσία του κρατικού μηχανισμού, θά ήταν πολύ πιό εύκολο νά αλλάξουν οι πάρα πολύ χτυπητές μορφές της ή νά έξευρεθεί ένα πιό άποδεκτό ύποκατάστατό της. Άλλά χωμένη καθώς είναι στό κέντρο των μηχανισμών καί της στρατηγικής της εξουσίας, μπορεί εύκολα νά αντίταξει μιά μεγάλη δύναμη άδράνειας σέ όποιον θά προσπαθούσε νά τή μετασχηματίσει. Είναι χαρακτηριστικό τό έξής γεγονός: μόλις τεθεί ζήτημα τροποποίησης του καθεστώτος της φυλάκισης, τὰ κωλύματα πού παρεμβάλλονται δέν προέρχονται μόνο από τόν δικαστικό θεσμό· αυτό πού αντίστέκεται δέν είναι ή φυλακή ως ποινή αλλά ή φυλακή μέ όλους τούς έξω-δικαστικούς της προσδιορισμούς, δεσμούς καί αποτελέσματα· ή φυλακή, διασταθμός μέσα σ' ένα γενικό πλέγμα από πειθαρχίες καί έπιτηρήσεις· ή φυλακή όπως λειτουργεί σ' ένα πανοπτικό καθεστώς. Αυτό δέν σημαίνει πώς τό σύστημα φυλάκισης δέν μπορεί νά τροποποιηθεί, ούτε πώς ή φυλακή είναι όριστικά άπαραίτητη σέ μιά κοινωνία σάν τή δική μας. Άντίθετα, μπορούμε νά προσδιορίσουμε τή θέση των δύο διαδικασιών πού, μέσα στήν ίδια τή συνέχεια των δύο διαδικασιών οι όποιες της έπέτρεψαν νά λειτουργεί, είναι ικανές νά περιορίσουν σημαντικά τή χρήση της καί νά αλλάξουν τήν έσωτερική της λειτουργία. Καί αναμφισβήτητα οι διαδικασίες αυτές έχουν αρχίσει κιόλας νά αναπτύσσονται. Η μιά είναι εκείνη πού μειώνει τή χρησιμότητα (ή αυξάνει τὰ μειονεκτήματα) μιάς έγληματικότητας πού οργανώνεται ως μιά ιδιότυπη, κλειστή καί έλεγχόμενη παρανομία· έτσι, μέ τή σύσταση σέ έθνική ή διεθνή κλίμακα μεγάλων παρανομιών πού συνδέονται άμεσα μέ τούς πολιτικούς καί οικονομικούς μηχανισμούς (οικονομικές παρανομίες, ύπηρεσίες πληροφοριών, λαθρεμπόριο όπλων ή ναρκωτικών, κερδοσκοπία σέ ακίνητα), είναι φανερό

πώς οι κάπως άξεστοι και χτυπητοί παράγοντες τής εγκληματικότητας αποδεικνύονται άτελέσφοροι· ή ακόμα – σε πιό περιορισμένη κλίμακα – πώς από τή στιγμή πού ή οικονομική εκμετάλλευση τής σεξουαλικής απόλαυσης αποδίδει πολύ περισσότερο μέ τήν πώληση άντισυλληπτικῶν, ή διαμέσου δημοσιεύσεων, κινηματογραφικῶν ταινιῶν και θεαμάτων, ή αρχαϊκή ιεραρχία τής πορνείας χάνει ένα μεγάλο μέρος από τήν παλιά τής χρησιμότητα. Ἡ ἄλλη διαδικασία είναι ή αύξηση τῶν πειθαρχικῶν δικτύων, ὁ πολλαπλασιασμός τῶν ἀνταλλαγῶν τους μέ τόν ποινικό μηχανισμό, οἱ ὅλο και πιό σημαντικές έξουσίες πού τούς παραχωροῦνται, ή ὅλο και πιό μαζική πρὸς τό μέρος τους μετατόπιση τῶν δικαστικῶν λειτουργιῶν· και ὅσο ή ιατρική, ή ψυχολογία, ή παιδαγωγική, ή πρόνοια, ή «κοινωνική εργασία» θά παίζουν μεγαλύτερο ρόλο στίς έξουσίες ἐλέγχου και κολασμοῦ, τόσο, από τήν ἄλλη μεριά, ὁ ποινικός μηχανισμός θά μπορέσει νά ἔχει ιατρική, ψυχολογική, παιδαγωγική κάλυψη· και ἔτσι, γίνεται πολύ λιγότερο χρήσιμη ή κλείδωση τήν ὁποία ἀποτελοῦσε ή φυλακή, ὅταν μέ τή διάσταση ἀνάμεσα στόν σωφρονιστικό λόγο και στό ἀποτέλεσμά του – τή σταθεροποίηση τής εγκληματικότητας – συνάρθρωνε τήν ποινική έξουσία μέ τήν πειθαρχική έξουσία. Μέ ὅλα αὐτά τά συστήματα ὁμαλοποίησης πού συμπίεζονται, ή ιδιοτυπία τής φυλακῆς και ὁ ρόλος τής ὡς κλείδωσης χάνουν τόν λόγο τῆς ὑπαρξῆς τους.

Ἄν ὑπάρχει κάποιο συνολικό ἐπίμαχο πολιτικό ζήτημα σχετικό μέ τή φυλακή, αὐτό δέν εἶναι ἄν αὐτή θά εἶναι σωφρονιστική ή ὄχι· ἄν οἱ δικαστές, οἱ ψυχίατροι ή οἱ κοινωνιολόγοι θά ἀσκοῦν σ' αὐτήν μεγαλύτερη έξουσία ἀπό τούς διοικητές ή τούς ἐπιτηρητές· σέ τελευταία ἀνάλυση, τό ζήτημα δέν συνίσταται καν στήν ἐναλλακτική πρόταση: φυλακή ή κάτι ἄλλο ἀπό τή φυλακή. Τό πρόβλημα τούτῃ τή στιγμή εἶναι μάλλον ή ραγδαία ἄνοδος αὐτῶν τῶν συστημάτων ὁμαλοποίησης, καθώς και ή ὄλη ἔκταση τῶν συνεπειῶν τῆς έξουσίας πού συνεπάγονται, ἐνώ καθιερώνονται νέες ἀντικειμενικές πραγματικότητες.

Στά 1836, κάποιος αναγνώστης έγραφε στή «Φάλαγγα»: «Ήθι- κολόγοι, φιλόσοφοι, νομοθέτες, κόλακες του πολιτισμού – αυτό είναι τό σχέδιο τακτοποίησης του Παρισιού σας, τό τελειοποιη- μένο σχέδιο όπου βρίσκονται συγκεντρωμένα όλα τά όμοια πράγ- ματα. Στο κέντρο, στόν πρώτο περίβολο: νοσοκομεία, γιά όλες τίς ασθένειες, άσυλα γιά όλες τίς δυστυχίες, φρενοκομεία, φυλα- κές, κάτεργα γιά άντρες, γυναίκες και παιδιά. Γύρω από τόν πρώτο περίβολο: στρατώνες, δικαστήρια, διεύθυνση τής Άστυ- νομίας, κατοικίες γιά τούς δεσμοφύλακες, χώρος γιά τά ίκριώμα- τα, κατοικία του δήμιου και τών βοηθών του. Στίς τέσσερες γω- νίες: Αίθουσα τής Βουλής, Αίθουσα τής Γερουσίας, Άκαδημία και Άνάκτορα. Στήν περιφέρεια: όλα όσα έφοδιάζουν τόν κε- ντρικό περίβολο, τό έμπόριο, οί πανουργίες του, οί χρεωκοπίες του· ή βιομηχανία και οί μανιώδεις αγώνες τής· ό Τύπος, τά σο- φίσματά του· τά χαρτοπαικτικά κέντρα· ή πορνεία, ό λαός πού πεθαίνει από τήν πείνα ή κυλιέται στήν άκολασία – ό λαός πάντα έτοιμος νά ακολουθήσει τή φωνή του δαίμονα τής Έπανάστα- σης· οί άκαρδοι πλούσιοι... τέλος, ό λυσσαλέος πόλεμος όλων ενάντια σέ όλους¹².»

Θά σταθώ στο άνώνυμο τουτο κείμενο. Βρισκόμαστε τώρα πο- λύ μακριά από τόν χώρο τών βασανιστηρίων, τόν στρωμένο μέ τροχούς, άγχόνες, στύλους διαπόμπευσης· μακριά επίσης άπ' όλα όσα είχαν όνειρευτεί οί μεταρρυθμιστές, πριν από πενήντα χρό- νια: ή πολιτεία τών ποινών όπου, χιλιάδες θεατράκια έδιναν τήν πολύχρωμη παράσταση τής δικαιοσύνης, και όπου οί τιμωρίες, φροντισμένα σκηνοθετημένες πάνω σέ διακοσμητικά ίκριώματα, αποτελούσαν τό διαρκές πανηγύρι του Κώδικα. Ή πόλη τών φυ- λακών, μέ τή φανταστική τής «γεωπολιτική», υπάγεται σέ αρχές όλότελα διαφορετικές. Τό κείμενο τής «Φαλάγγας» μάς θυμίζει μερικές από τίς πιό σημαντικές: ότι στήν καρδιά αυτής τής πό- λης, και γιά νά τήν κάνει ν' άντέξει, κατά κάποιον τρόπο, υπάρ- χει όχι τό «κέντρο τής έξουσίας», όχι ένας πυρήνας δυνάμεων, αλλά ένα πολλαπλό δίκτυο από ποικίλα στοιχεία – τοίχοι, χώρος, θεσμοί, κανόνες, λόγοι· ότι τό πρότυπο τής πόλης τών φυλακών δέν είναι λοιπόν τό σώμα του βασιλιά μέ τίς έξουσίες πού έκπο- ρεύονται από αυτόν, ούτε και τό συμβατικό άθροισμα τών βου- λήσεων άπ' όπου θά γεννιόταν ένα σώμα ταυτόχρονα άτομικό και συλλογικό, αλλά ένας στρατηγικός διαμοιρασμός φυσικών

στοιχείων και διαφορετικῶν ἐπιπέδων. Ὅτι ἡ φυλακὴ δὲν εἶναι ἡ θυγατέρα τῶν νόμων ἢ τῶν κωδίκων, οὔτε καὶ τοῦ δικαστικοῦ συστήματος· ὅτι δὲν εἶναι ὑποταγμένη στό δικαστήριον, ὡς τό πειθῆνιο ἢ ἀδέξιο ὄργανο τῶν ἀποφάσεων πού αὐτό ἐκδίδει ἢ τῶν ἀποτελεσμάτων πού ἐπιθυμεῖ νά πετύχει· ὅτι, ἀντίθετα, τό δικαστήριον εἶναι ἐκεῖνο πού εἶναι, σέ σχέση μέ τή φυλακή, ξένο καί ὑποταγμένο. Ὅτι, στήν κεντρική θέση πού κατέχει ἡ φυλακή, δὲν εἶναι ἀπομονωμένη, ἀλλά συνδέεται μέ μιὰ ὁλόκληρη σειρά ἀπό ἄλλους μηχανισμούς «κάθειρξης», φαινομενικά πολύ διαφορετικούς – ἀφοῦ προορίζονται νά ἀνακουφίζουν, νά θεραπεύουν, νά βοηθοῦν – ἀλλά πού ὄλοι τους τείνουν, ὅπως καί ἡ φυλακή, νά ἀσκοῦν μιάν ἐξουσία ὁμαλοποίησης. Ὅτι οἱ μηχανισμοί αὐτοί δὲν ἐφαρμόζονται στίς παραβάσεις σέ σχέση μ' ἕναν «κεντρικό» νόμο, ἀλλά γύρω στό σύστημα παραγωγῆς – τό «ἐμπόριο» καί τή «διομηχανία» –, σέ ἕνα πλῆθος παρανομίες, μέ τίς διαφορές τους καί ὡς πρὸς τή φύση καί ὡς πρὸς τήν διαφορετική τύχη πού τούς ἐπιφυλάσσουν οἱ κολαστικοί μηχανισμοί. Καί ὅτι, τέλος, ἐκεῖνο πού πρυτανεῦει σέ ὄλους αὐτούς τούς μηχανισμούς δὲν εἶναι ἡ συγκεντρωτική λειτουργία ἑνός συστήματος ἢ ἑνός θεσμοῦ, ἀλλά ἡ ἀναγκαιότητα ἑνός ἀγῶνα καί οἱ κανόνες μιᾶς στρατηγικῆς. Ὅτι, ἐπομένως, οἱ ἔννοιες θεσμός καταστολῆς, ἀπόρριψη, ἀποκλεισμός, περιθωριοποίηση, δὲν εἶναι οἱ κατάλληλες γιά νά περιγράψει κανεῖς, στό ἴδιο τό κέντρο τῆς πόλης τῶν φυλακῶν, τόν τρόπο πού διαμορφώνονται οἱ δολερές ἀπαλύνσεις, οἱ ἀνομολόγητες κακοβουλίες, οἱ μικροπονηριές, οἱ προμελετημένες μέθοδοι, οἱ διάφορες τεχνικές, οἱ «ἐπιστῆμες» τέλος πού ἐπιτρέπουν τήν «κατασκευή» τοῦ πειθαρχικοῦ ἀτόμου. Μέσα στήν κεντρική καί ὁμοκεντρωμένη αὐτὴν ἀνθρωπότητα, ἀποτέλεσμα καί ὄργανο περίπλοκων σχέσεων ἐξουσίας, τά καθυποταγμένα ἀπό πολλὰ συστήματα «κάθειρξης» σώματα καί δυνάμεις, ἀντικείμενα λόγων πού κι αὐτοί εἶναι στοιχεῖα αὐτῆς τῆς στρατηγικῆς, ἀντιλαλεῖ καθαρά τό μπουμπουνητό τῆς μάχης*.

* Διακόπτω ἐδῶ τό διβλίον τοῦτο, πού πρόκειται νά χρησιμεύσει ὡς ἱστορικό πλαίσιο γιά ποικίλες μελέτες πάνω στήν ἐξουσία τῆς ὁμαλοποίησης καί τῆ συγκρότησης τῶν γνώσεων στή σύγχρονη κοινωνία.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ἄγροτικό ἀναμορφωτήριο γιὰ ἀνήλικους ἐγκληματίες. (Σημ. Μετ.).
2. E. Ducrétiaux, *Περί τῆς φυσικῆς καὶ ἠθικῆς κατάστασης τῶν νέων ἐργατῶν* (De la condition physique et morale des jeunes ouvriers), τόμ. II, σελ. 383.
3. Ὁ.π., σελ. 377.
4. «Ὅλα ὄσα συμβάλλουν στήν κόπωση, συμβάλλουν καὶ στήν ἐκδίωξη τῶν κακῶν σκέψεων· γι' αὐτό λαμβάνεται μέριμα ὥστε τὰ παιρνίδια νά περιέχουν βίαιες ἀσκήσεις. Τό θράδν, τὰ παδιά ἐξαντλημένα κοιμούνται μόλις πλαγιάσουν.» (Ὁ.π., σελ. 365-376), βλ. πίνακα 27.
5. E. Ducrétiaux, *Περί ἀγροτικῶν ποινικῶν ἀποικιῶν* (Des colonies agricoles), 1851, σελ. 61.
6. G. Ferrus, *Περί φυλακισμένων* (Des prisonniers), 1850.
7. Θά ἔπρεπε νά ἐκπονηθεῖ ὀλόκληρη μελέτη πάνω στίς συζητήσεις πού ἔγιναν τήν ἐποχὴ τῆς Ἐπανάστασης ἀναφορικά μέ τὰ «οἰκογενειακά» δικαστήρια, τόν πατρικό σωφρονισμό, καὶ τό δικαίωμα τῶν γονιῶν νά κλείνουν τὰ παιδιὰ τους στή φυλακή.
8. Γιὰ ὄλα τούτα τὰ ἰδρύματα, βλ. H. Gaillac, *Τὰ Ἀναμορφωτήρια* (Les maisons de correction), 1971, σελ. 99-107.
9. Ἀναφορικά μέ τίς ἐργατικῆς κατοικίες, πού χτίστηκαν στή Λίλλη, στά μέσα τοῦ 19ου αἰῶνα, βλ. τό ἔργο τοῦ Houzé de l' Aulnay: *Οἱ Ἐργατικῆς κατοικίες στή Λίλλη* (Des logements ouvriers à Lille), 1863, σελ. 13-15: «Ἡ καθαριότητα εἶναι στήν ἡμερήσια διάταξη. Εἶναι ἡ ψυχὴ τοῦ κανονισμοῦ. Ὑπάρχουν μερικές αὐστηρές διατάξεις ἐναντία στοὺς θορυβοποιοὺς, τοὺς μέθυσους, τοὺς κάθε λογῆς ταραξίες. Ἐνα σοβαρὸ παράπτωμα τιμωρεῖται μέ ἔξωση. Οἱ ἐργάτες ἀποκοτοῦν τώρα συνήθειες τάξης καὶ οἰκονομίας, καὶ ἔτσι δέν ἀπουσιάζουν πιά ἀπὸ τὰ ἐργαστήριά τους τό πρῶτὸ τῆς Δευτέρας... Τὰ παιδιὰ ἐπιτηροῦνται καλύτερα καὶ δέν γίνονται πιά αἰτία σκανδάλου... Ἀπονέμονται βραβεῖα γιὰ τήν καθαριότητα τῆς κατοικίας, γιὰ τήν καλὴ συμπεριφορά, γιὰ δείγματα ἀφοσίωσης καὶ κάθε χρόνο τὰ βραβεῖα αὐτὰ τὰ διεκδικεῖ μεγάλος ἀριθμὸς ὑποψηφίων».
10. Τήν ἀναφορὰ αὐτὴν βρίσκουμε διατυπωμένη μέ σαφήνεια σέ ὀρισμένους νομομαθεῖς, ὅπως στὸν Muyart de Vouglans, *Ἀνασκενὴ τῶν ἀρχῶν πού προβάλλονται στήν πραγματεία περὶ ἀδικημάτων καὶ ποινῶν* (Réfutation des principes hasardés dans le traité des délits et des peines), 1767, σελ. 108. *Οἱ ποινικοὶ νόμοι τῆς Γαλλίας* (Les lois criminelles de la France), 1780, σελ. 3· ἢ στὸν Rousseau de la Combe, *Πραγματεία γιὰ τὰ ποινικὰ ζητήματα* (Traité des matières criminelles), 1741, σελ. 1-2.
11. Moreau de Jonnés, παρατιθεταὶ στὸ βιβλίον τοῦ H. du Touquet, *Ἡ κατάσταση τῶν φτωχότερων τάξεων* (De la condition des classes pauvres), 1846.
12. «La Phalange», 10 Αὐγούστου 1836.

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

Νέστωρ Ε. Κουράκης

*Αναπληρωτής Καθηγητής Εγκληματολογίας
στο Πανεπιστήμιο Αθηνών*

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ
ΤΗΣ ΠΟΙΝΙΚΗΣ ΚΑΤΑΣΤΟΛΗΣ
ΣΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΜΙΣΕΛ ΦΟΥΚΩ

1. – Ο Μισέλ Φουκώ πέθανε πρόωρα και απροσδόκητα τον Ιούνιο του 1984, σε ηλικία μόλις 55 ετών, και ενώ βρισκόταν για μια ακόμη φορά στο επίκεντρο του διεθνούς ενδιαφέροντος: είχαν μόλις κυκλοφορήσει ο δεύτερος και ο τρίτος τόμος του μνημειώδους έργου του «Ιστορία της Σεξουαλικότητας». Πτυχιούχος της φιλοσοφίας (1948) και της ψυχολογίας (1950) από την École Normale Supérieure, με δίπλωμα ψυχοπαθολογίας (1952) και με διδακτορική διατριβή γύρω από την «Ιστορία της τρέλας κατά την κλασική εποχή» (1961), ο Φουκώ επεξέτεινε σταδιακά τα ενδιαφέροντά του σ' ολόκληρο το χώρο των λεγόμενων «ανθρωπιστικών επιστημών» (ιστορία, ψυχολογία, κοινωνιολογία, γλωσσολογία, παιδαγωγική, ιατρική, ψυχιατρική, εγκληματολογία, ανάλυση των λογοτεχνιών και των μυθολογιών κ.ά.) και ιδίως στον τομέα της «Ιστορίας των Συστημάτων της Σκέψης», που αποτέλεσε από το 1970 και το αντικείμενο διδασκαλίας του στο έγκυρο Collège de France. Έργα του, όπως η «Γέννηση της κλινικής» (1963), «Οι λέξεις και τα πράγματα. Μια αρχαιολογία των επιστημών του ανθρώπου» (1966), «Η αρχαιολογία της γνώσης» (1969), «Η Τάξη του Λόγου» (1971), η «Επιτήρηση και τιμωρία. Γέννηση της φυλακής» (1975), και η «Ιστορία της σεξουαλικότητας» (τ. 1: Η δίψα της γνώσης, 1976· τ. 2: Η χρήση των απολαύσεων, 1984· τ. 3: Η επιμέλεια του εαυτού, 1984), τα περισσότερα από τα οποία έχουν ήδη μεταφρασθεί και στη χώρα μας, δείχνουν, πιστεύω, και με την απλή ακόμη μνεία του τίτλου τους, την ευρύτητα των προβληματισμών του, τη διεπιστημονική συνθετικότητα στην ανάλυση αλλά και την τόλμη του Φουκώ στην επεξεργασία «ευαίσθητων» για τις σύγχρονες κοινωνίες θεμάτων, όπως τα άσυλα φρενοβλαβών και οι φυλακές.

2. – Ίσως όλα τα έργα του Φουκώ¹ να διέπονται, παρά τον πολυσχιδή τους χαρακτήρα, από μια ενότητα θεμάτων και μεθοδολογίας. Ο κύριος άξονας της θεματολογίας τους φαίνεται έτσι να επικεντρώνεται, σίγουρα με διαφορετικό θάρος κάθε φορά, σ' έναν τριπλό σκοπό: (1) Να εξετασθεί πώς οι άνθρωποι στις δυτικές κοινωνίες εγκαθιδρύουν «λόγους αλήθειας» και «καθεστώα αλήθειας», πώς προσδιορίζουν δηλ. την «αλήθεια» γύρω από το τι είναι π.χ. «τρέλα», «αρρώστια», «εγκληματικότητα» και πώς διαχωρίζονται («comment on opère le partage») στη συνέχεια άτομα όπως οι τρελοί, οι αρρωστοί και οι εγκληματίες από τους αντίστοιχους σώφρονες, υγιείς και νομοταγείς, αποκλείοντας τους πρώτους από την κοινωνική ζωή και υποβάλλοντας τους δεύτερους κάτω από ένα λεπτομερές σύστημα πειθαρχίας και «ομαλοποίησης». (2) Να ερευνηθούν οι νέες θεσμικές δομές εξουσίας και ελέγχου που προέκυψαν από τους παραπάνω διαχωρισμούς (π.χ. οι θεσμοί του ασύλου, της κλινικής και της φυλακής) και (3) Να αναλυθούν οι νέες μορφές γνώσης, δηλ. οι ανθρωπιστικές επιστήμες που αναδύθηκαν μέσα από τους πιο πάνω διαχωρισμούς και που συνέβαλαν παράλληλα στην εδραίωση αυτών των διαχωρισμών καθώς και στην εμπέδωση των νέων θεσμών (π.χ., η ψυχιατρική, η ιατρική και η εγκληματολογία). Σε τελευταία ανάλυση, τα προβλήματα που απασχόλησαν έντονα τον Φουκώ, τουλάχιστον σε μια από τις πιο γόνιμες περιόδους της συγγραφικής του δραστηριότητας, θα μπορούσαν να συνοψισθούν σ' ένα και μόνο ερώτημα: Πώς, δηλ. και με ποιες διεργασίες δημιουργήθηκαν οι δυνατότητες για να καταστεί ο άνθρωπος των δυτικών κοινωνιών υπο-κείμενο εξουσίας και αντι-κείμενο γνώσης.

3. – Ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά μπορεί κανείς να επισημάνει και στη μεθοδολογία του Φουκώ. Στην κατάσταση της συνέβαλαν διάφορα πνευματικά ρεύματα που κυριάρχησαν στη μεταπολεμική Ευρώπη. Τα περισσότερα στηρίζονται «στην αναζήτηση ενός νέου ουμανισμού, στον οποίο ο άνθρωπος δεν θα είναι πλέον το λογικό ον της επιστημονικής έρευνας, το ικανοποιημένο και δέβαιο για τον εαυτό του ον, που νομίζει πως είναι ο κύριος του κόσμου»². Πράγματι, οι αλληπάλληλοι πόλεμοι, οι κοινωνικές αναταραχές, οι οικονομικές κρίσεις, η νέα οπτική των πραγ-

μάτων που διάνοιξαν για το σύγχρονο άνθρωπο ο μαρξισμός, η «φιλοσοφία της ζωής» (ιδίως ο νιτσεισμός) και η ψυχανάλυση, επιπλέον δε και οι επαναστατικές ανακαλύψεις στο χώρο των φυσικών επιστημών (π.χ., η αρχή της απροσδιοριστίας του Χάιζενμπεργκ και η θεωρία της σχετικότητας του Αϊνστάιν), όλα αυτά εκλόνισαν κατά τον 20ό αι. τις παραδεδεγμένες αλήθειες. Και βοήθησαν στην ανάπτυξη ενός πνεύματος σχετικισμού, μιας έκδηλης δυσπιστίας προς κάθε είδους λογικά, ιδεαλιστικά-υπερβατικά και αφηρημένα φιλοσοφικά πρότυπα. Στη θέση των προτύπων αυτών, που στη σκέψη του Νίτσε «σαν παλιοί πίνακες συντριμμένοι κατρακύλησαν σε βάθη απόκρημνα»³, αναπτύσσονται νέες τάσεις, περισσότερο κοντά στον Άνθρωπο και στα ενδότερα προβλήματά του: Η *φαινομενολογία*, που προσπαθεί να συλλάβει απ' ευθείας με την ενόραση ενός νοηματοδότη υποκειμένου – μέσα από την περιγραφική σπουδή («ερμηνευτική») των φαινομένων (δηλ. των άμεσων δεδομένων) ενός συγκεκριμένου χώρου και χρόνου –, την ουσία (essentia), δηλ. τη θεμελιώδη δομή κάθε πραγματικότητας (Husserl). Ο μεθοδολογικά συναφής με τη φαινομενολογία *υπαρξισμός*, που εκφράζει όλη τη σύγχρονη αγωνία του ανθρώπου για τις ενδογενείς αδυναμίες και αντινομίες του, και που επαγγέλλεται την πραγμάτωση του εαυτού μας σε ύπαρξη (existentia), όταν ελεύθερα αποκτήσουμε συνείδηση και βιώσουμε, κυρίως μέσα από το αίσθημα της αγωνίας, τις αντινομίες αυτές και τις «οριακές καταστάσεις» (Grenzsituationen) της ζωής, όπως είναι ο θάνατος, ο πόνος, η ενοχή (Kierkegaard, Heidegger, Jaspers, Marcel, Sartre). Και ο *στρουκτουραλισμός*, που επιδιώκει την κατανόηση των φαινομένων μέσα από τη μελέτη των δομών τους (structures), μέσα δηλ. από τα υπερϊστορικά, υπερτοπικά και υπερυποκειμενικά εκείνα σταθερά πραγματικά δεδομένα, που χάρη στη στρατηγική τους σημασία σε σχέση με το υπό εξέταση φαινόμενο επιτρέπουν την οικοδόμηση ενός συστηματικού μοντέλου, πρόσφορου για την κατάταξη και σύγκριση όλων των μεταλλάξιμων όρων αυτού του φαινομένου (π.χ., η μελέτη των λέξεων στη γλωσσολογία ή της πατριαρχικής οικογένειας στην εθνολογία) (C. Lévi-Strauss, Lacan, Barthes, Althusser).

4. – Από τις νέες αυτές τάσεις, που κατά περίπτωση αντιμάχονται ή και προσεγγίζονται διαλεκτικά μεταξύ τους ή με άλλα πνευματικά ρεύματα του αιώνα μας (κυρίως τον μαρξισμό και την ψυχανάλυση), ο Φουκώ διαμορφώνει βαθμιαία τη δική του μεθοδολογία: Αντιμάχεται τη «σφαιρική», καθολική και υπερχρονική θεώρηση των πραγμάτων, τη συνεχή λογική αναζήτηση της ουσίας και της έσχατης αρχής ή αιτίας τους, την ανίχνευση μιας δήθεν εξελικτικής τους πορείας προς την πρόοδο και τον πολιτισμό, την αποδοχή «αυτονόητων» και σταθερών μορφών ή ερμηνειών τους, την εξάρτηση της εμφάνισής τους από συγκεκριμένα υποκείμενα, τη διατύπωση προγραμματικών-τελεολογικών κατευθύνσεων για τη βελτίωση των πραγμάτων και γενικότερα την αναγνώριση του ανθρώπου ως πηγής κάθε σημασίας, γνώσης και δράσης. Και αντιθέτως υποστηρίζει τη μοναδικότητα των όσων συμβαίνουν στον κόσμο και την ανάγκη για αποκάλυψη των αλληπάλληλων στρωμάτων ερμηνείας που προσέδωσαν στα συμβαίνοντα το χαρακτήρα μιας αυτονόητης «αλήθειας», σκεπάζοντας έτσι την πολλαπλότητα των συστατικών τους παραγόντων («συμβαντοποίηση»: *événementialisation*). Με τις θέσεις αυτές ο Φουκώ απομακρύνεται σαφώς από την υπαρξιστική και τη φαινομενολογική προσέγγιση (με τη σύγχρονη εκδοχή της, την «ερμηνευτική»), αφού τον αφήνει αδιάφορο η τυχόν αναζήτηση της έσχατης αρχής κάθε πραγματικότητας ή της «ουσίας» των πραγμάτων, καθώς και γενικότερα η τελεολογική σκοπιά ενός προβλήματος ή ο ρόλος του νοηματοδότη υποκειμένου. Συμμερίζεται ωστόσο τις τοποθετήσεις αυτών των ρευμάτων για μελέτη «εκ των έσω» των συγκεκριμένων φαινομένων και ιδίως εκείνων που σχετίζονται με τον άνθρωπο ως ιστορική και πολιτιστική πραγματικότητα. Περισσότερα κοινά σημεία εμφανίζονται ανάμεσα στη φουκωική μεθοδολογία και στον στρουκτουραλισμό. Υπάρχει όμως και εδώ μια θεμελιώδης διαφορά: Σε αντίθεση με τον αξιωματικό, ομοιογενή και αντιστορικό χαρακτήρα του στρουκτουραλισμού, ο Φουκώ θεωρεί αναγκαία τη μελέτη της ιστορίας και αναζητεί συστηματικά τις κυρίαρχες μορφές γνώσης και πρακτικών εξουσίας σε δεδομένες ιστορικές εποχές. Πιστεύει μάλιστα ότι οι εποχές αυτές διακρίνονται αποφασιστικά μεταξύ τους από την ασυνεχή, απότομη διαδοχή τους και από τη διαφορετική σχέση κανονικότητας των γνώσεων («επιστημοσύνη» *épistémè*) και

των παραγόμενων συναφών «λόγων» τής μιας εποχής από την άλλη.

5. – Ο Φουκώ διακρίνει έτσι τρεις εποχές στη γαλλική ιστορία: την αναγεννησιακή (έως περίπου τα μέσα του 17ου αι.), την κλασική (έως περίπου τα τέλη του 18ου αι.⁴), και τη σύγχρονη εποχή. Για να ερευνήσει τους κανόνες που διέπουν την κανονικότητα των γνώσεων στις εποχές αυτές ο Φουκώ χρησιμοποιεί αρχικά μια μέθοδο που περιγράφει διεξοδικά στο έργο του «Η αρχαιολογία της γνώσης» (1969). Η μέθοδος αυτή ονομάζεται αντίστοιχα «αρχαιολογία» και στηρίζεται στην ανάλυση του «λόγου» (*discours*) και των στοιχείων του λόγου (που είναι τα αντικείμενα, οι τρόποι απόφασης, οι έννοιες και οι θεματικές επιλογές). Σκοπός της μεθόδου είναι να αναλύσει στο ίδιο επίπεδο τις πρακτικές, τους θεσμούς και τις θεωρίες, ώστε να ρίξει φως στην κανονικότητα των «αποφάνσεων» (*énoncés*), που απαρτίζουν το λόγο μιας εποχής (π.χ. μια καθημερινή φράση, μια επιστημονική ιδέα), και να συγκροτήσει έτσι το «γενεαλογικό δέντρο» της παραγωγής αυτού του λόγου. Θέση-κλειδί στην κατανόηση της μεθόδου αυτής κατέχει η έννοια του «σχηματισμού του λόγου» (*formation discursive*), που συντίθεται από μια κανονικότητα (π.χ. τάξη, συστοιχίες) των στοιχείων του λόγου. Με εργαλείο τη μέθοδο αυτή και με αντικείμενο έρευνας διάφορες παραμελημένες αλλά λειτουργικά σημαντικές αρχειακές πηγές, όπως οι δικογραφίες, οι κανονισμοί ιδρυμάτων ή κάποιοι άσημοι για την εποχή μας συγγραφείς, ο Φουκώ προβαίνει σε μια πραγματικά ενδιαφέρουσα επιστημολογική ανάλυση: Ιδίως στο έργο του «Οι λέξεις και τα πράγματα», που στις ξένες γλώσσες έχει πάρει τον σημαίνοντα τίτλο «Η τάξη των πραγμάτων», ο Φουκώ «ανασκάπτει» και αποκαλύπτει τους σχηματισμούς του λόγου, ή, όπως αλλιώς θα λέγαμε, τις κυρίαρχες σχέσεις κανονικότητας του λόγου και των γνώσεων, στις τρεις κρίσιμες γι' αυτόν εποχές της ιστορίας: την αναγεννησιακή εποχή, που χαρακτηρίζεται από ερμηνείες και γνωσιολογικές προσεγγίσεις στηριζόμενες στην «ομοιότητα» (π.χ. ότι το φυτό είναι ένα όρθιο ζώο), την κλασική εποχή, οπότε την ομοιότητα αντικαθιστά η ταξινομημένη (ανα)παράσταση (π.χ. η γλώσσα ως [ανα]παράσταση λέξεων) και τη σύγχρονη εποχή, με κύριο γνωσιολογικό γνώρισμα την «αναζήτηση της κα-

τανοησιμότητας από το ίδιο το γίνεσθαι των πραγμάτων» (π.χ. ως προς την οικονομική επιστήμη, ανάλυση της παραγωγής αντί για την ανάλυση των ανταλλαγών και του χρήματος). Με την αρχαιολογία όμως μένουν έξω από την έρευνα οι λεγόμενοι «σηματισμοί εκτός λόγου» (*formations non discursives*), δηλ. οι σχέσεις και πρακτικές που αναφέρονται στους θεσμούς, τα πολιτικά γεγονότα, τις μορφές παραγωγής, τις κοινωνικές διεργασίες, τα πρότυπα συμπεριφοράς κ.ο.κ. και που επιδρούν, ωστόσο, με βαρύνοντα τρόπο στον σχηματισμό και μετασχηματισμό ενός λόγου. Και μολονότι ο Φουκώ είχε αναλύσει με επιτυχία ορισμένες από τις σχέσεις αυτές ήδη στα πρώτα του έργα, όπως στην *Ιστορία της Τρέλας* και στη *Γέννηση της Κλινικής*, χρειάστηκε ωστόσο να διώσει τις καταλυτικές συνέπειες από τα γεγονότα που συγκλόνισαν τη Γαλλία το Μάιο του 1968 και που έφεραν στην επιφάνεια μια σωρεία αναπάντητων ερωτημάτων γύρω από τους κινδύνους ισοπέδωσης του σύγχρονου ανθρώπου, για να εγκύψει ξανά στο θέμα της μεθοδολογίας του και να την αναδιαμορφώσει. Ο άνθρωπος του σπουδαστηρίου γίνεται περισσότερο ευαίσθητος στα συγκεκριμένα προβλήματα της εποχής του, γίνεται περισσότερο άνθρωπος της δράσης, οργανώνοντας μάλιστα και «Ομάδα Πληροφόρησης για τις Φυλακές» (G.I.P.) το 1971. Τα ενδιαφέροντά του μετατίθενται από τη γνώση στην εξουσία και προχωρώντας πέρα από την «αρχαιολογία της γνώσης» εγκολπώνεται μια νέα μέθοδο, περισσότερο κριτική απέναντι στην πολιτική εξουσία: τη «γενεαλογία» των σχέσεων εξουσίας και γνώσης. Ο όρος «γενεαλογία» είναι βέβαια δανεισμένος από τον Νίτσε. Για τον γενεαλόγο, όπως προσδιορίζεται η αποστολή του από τον Νίτσε, είναι δύο ολότελα ξεχωριστά πράγματα το γενετικό αίτιο ενός πράγματος και η τελική του χρησιμότητα μέσα σ' ένα σύστημα σκοπών. Το δλέμμα του θα πρέπει να θυθίζεται «στο βάθος του μυστηρίου, όπου κρύβεται η κατασκευή του ιδανικού επάνω στη γη» (πέρα από τη διχοτόμηση του καλού και του κακού), καθώς και στο νόημα του κάθε πολιτισμού, που είναι απλώς «να δαμάσει το “ανθρώπινο θερίο” και να το κάμει με την κατάλληλη αγωγή ένα ζώο ήμερο και πολιτισμένο, ένα “κατοικίδιο ζώο”». Και ακόμη, ο γενεαλόγος θα πρέπει «να εξετάζει κάθε τι που στηρίζεται σε ντοκουμέντα, το κάθε τι που μπορεί κανείς αληθινά να το διαπιστώσει, το κάθε τι που αληθινά έγινε, με μια λέξη

όλο το μακρύ και δυσκολοδιάβαστο ιερογλυφικό κείμενο, όλα τα περασμένα της ανθρωπίνης ηθικής.»⁵

6. – Με βάση το νιτσεικό αυτό πρότυπο ο Φουκώ καταρτίζει τη δική του «γενεαλογία» με στόχο να διαγνώσει και να μελετήσει «εκ των έσω» ορισμένες λανθασμένες κοινωνικές πρακτικές, γνώσεις και συστήματα υποταγής, που εξακολουθούν να υπάρχουν και να έχουν αξία για μας (κυρίως: υποδαμισμένους τύπους γνώσης, όπως, π.χ., αυτούς που σχετίζονται με τον εγκληματία). Στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος υπάρχουν έτσι οι σύγχρονοι θεσμοί εξουσίας και οι ανθρωπιστικές επιστήμες που συνδέονται με αυτούς. Ο Φουκώ θεωρεί ότι η σχέση αυτή εξουσίας και γνώσης είναι αδιάρρηκτη, ο δε εντοπισμός και η ανάλυση των σχέσεων ανάμεσα στην εξουσία και τη γνώση αποτελεί πρωταρχικό μέρος του όλου ερευνητικού του προγράμματος και εμφανίζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τον σύγχρονο πολιτικό στοχασμό⁶.

7. – Η διεξοδικότερη περιγραφή των σχέσεων αυτών εξουσίας και γνώσης γίνεται στο βιβλίο του «Επιτήρηση και Τιμωρία», που είναι χρονολογικά και το πρώτο μεγάλο έργο του Φουκώ μετά τα γεγονότα του Μαΐου 1968⁷. Το έργο μπορεί να διαβαστεί σε δύο επίπεδα. Σε ένα πρώτο επίπεδο, καθαρά ποινολογικό, ανατέμνεται το ζήτημα γύρω από τις συνθήκες υπό τις οποίες πραγματοποιήθηκε η μετάβαση από τους παλαιότερους τρόπους τιμωρίας με θανάτωση ή σωματικές ποινές στον σύγχρονο τρόπο τιμωρίας με φυλάκιση. Εξηγείται δηλ. ότι ενώ κατά την κλασική εποχή και έως περίπου το τέλος της η τιμωρία (: θανάτωση) του εγκληματία γινόταν με δημόσιο, πανηγυρικό χαρακτήρα, αποσκοπούσε στην εξάλειψη ενός αμφισβητία της κρατικής εξουσίας και εντοπιζόταν κυρίως στο σώμα του, από την εποχή της Γαλλικής Επανάστασης του 1789 και μετέπειτα η τιμωρία (:φυλάκιση) του εγκληματία γίνεται με τρόπο που είναι περισσότερο μυστικός, απομονωτικός, ψευδο-επιεικής, κατ' επίφαση μόνον ανθρωπιστικός, παράλληλα όμως και περισσότερο εξορθολογισμένος και επιστημονικά αποτελεσματικός: Το σώμα του εγκληματία και η πράξη του τίθενται σε δευτερεύουσα μοίρα, ενώ πρωταρχική σημασία αποκτά (και εξακολουθεί έως σήμερα να έχει) η ψυχή και η προσωπικότητα του εγκληματία, ώστε η εξατομικευμένη

ποινική μεταχείριση που θα του επιδληθεί – με τη συνδρομή σειράς ολόκληρης από «επαίοντες» γιατρούς, ψυχολόγους κ.λπ. – να επιτύχει την υποτιθέμενη «αναμόρφωση» του εγκληματία και την ένταξή του στην «κανονικότητα» της κοινωνικής ζωής, μέσα από τη συνεχή άσκησή του και ελοπτεία. (Βλ. σ. 17, 125, 323 επ.).

8. – Σ' ένα άλλο επίπεδο γενικότερου πολιτικού προβληματισμού, το έργο επιχειρεί ν' απαντήσει στο ερώτημα γύρω από τους λόγους για την τόσο ραγδαία εξάπλωση του θεσμού της φυλακής (και όχι κάποιου άλλου τιμωρητικού θεσμού από εκείνους που είχαν προτείνει οι μεταρρυθμιστές του Διαφωτισμού⁸) στη νεότερη ιστορία, έστω και αν από τα πρώτα χρόνια εφαρμογής του ο θεσμός είχε καταδείξει ενδογενείς αδυναμίες για εκπλήρωση της «αναμορφωτικής» του αποστολής.

Η ερμηνεία που δίνει ο Φουκώ στο φαινόμενο αυτό σχετίζεται με τις γενικότερες συνθήκες που επικράτησαν στις δυτικές κοινωνίες, ιδίως μετά τη Γαλλική Επανάσταση του 1789, και που οδήγησαν στη βαθμιαία μετάβαση από την τιμωρία στην επιτήρηση: Οι μέθοδοι που χρησιμοποιούνταν ήδη παλαιότερα στα μοναστήρια, στο στρατό και στα εργαστήρια για την επίτευξη της πειθαρχίας, γνωρίζουν κατά την περίοδο αυτή μια ευρύτατη διάδοση και διείδυση σε ολόκληρο τον κοινωνικό κορμό, προπάντων όμως σε ορισμένους ευαίσθητους χώρους, όπου η υπακοή και η πειθαρχία θεωρούνται *conditiones sine quibus non*: στις φυλακές των κρατουμένων, στα σχολεία των μαθητών, στα άσυλα των φρενοβλαδών και στους χώρους απασχόλησης των εργαζομένων. Το σύστημα που καθιερώνεται για την επιτήρηση των υποκειμένων στην εξουσία ατόμων είναι ο *πανοπτισμός*, ένα σύστημα δηλ. που οι απαρχές του ανάγονται στην πρότυπη μορφή φυλακής «Πανοπτικόν» του Ιερεμία Μπένθαμ. Χάρη στην κυκλοτερέη της αρχιτεκτονική, η φυλακή αυτή παρέχει τη δυνατότητα στον ελοπτεύοντα να παρατηρεί τον ελοπτευόμενο, χωρίς ο τελευταίος να βλέπει τον πρώτο – η εξουσία γίνεται έτσι ορατή αλλά και αόρατη, αθόρυβη, ανώνυμη, ανεξιχνίαστη, «καφκική» θα έλεγα, πράγμα που επιτρέπει την απρόσκοπτη, συνεχή λειτουργία της, ακόμη και όταν δεν ασκείται πραγματικά, ακόμη και όταν λείπει το «βλέμμα» του ελοπτεύοντος. Αντίστοιχα και στην ευρύτερη κοινωνία δημιουργούνται συνθήκες (αν και όχι πάντοτε

με επιτυχία) για εθισμό των κοινωνιών στην «κανονικότητα» μέσω της πειθαρχίας και για αύξηση της χρησιμότητας των παραγωγικών τους δυνάμεων μέσα στα πλαίσια της κεφαλαιοκρατικής οικονομίας, που ευνοείται έτσι σημαντικά. Οι συνθήκες αυτές διευκολύνονται από ένα ολόκληρο πλέγμα «μικροφυσικής τής εξουσίας» (π.χ., μέσω σχολείων, στρατώνων, εργοστασίων), που λειτουργεί συμπληρωματικά αλλά και ανταγωνιστικά προς την κατά τεκμήριο γενική και ίση για όλους εξουσία του ποινικού νόμου (κάτι σαν τη σκοτεινή της πλευρά) και που επιβάλλει στα επί μέρους άτομα (εξατομικευτικά), με διάφορες πειθαρχικές διαδικασίες ή τεχνικές (ιεραρχική παρατήρηση, εξομαλύνουσα κύρωση, εξέταση) μια σωρεία λεπτομερών ρυθμίσεων για το τι θεωρείται επιτρεπτό και τι κανονικό ή «ανώμαλο» ως προς τη χρήση του χρόνου, του χώρου και των πραγμάτων (π.χ. «ανάρμωστο» ντύσιμο), καθιερώνοντας έτσι ένα «δεσμοπηριακό συνεχές» (*continuum carcéral*). Παράλληλα, ο έλεγχος αυτός των κοινωνιών διευκολύνεται και σε καθαρά νομικό επίπεδο (θεσμοθέτηση νόμων και απονομή δικαιοσύνης) με τη διαφοροποιητική μεταχείριση των μορφών συμπεριφοράς που κρίνονται αντίθετες στον νόμο (*illégalismes*). Θεωρεί δηλ. ο Φουκώ ότι ο νομοθέτης και οι δικαστές, άλλες από τις μορφές αυτές συμπεριφοράς τις επιτρέπουν ή τις ανέχονται (ως προνόμιο των κρατούντων ή για αποκατάσταση της ισορροπίας απέναντι στους άλλους), και άλλες τις απαγορεύουν ή απομονώνουν, σύμφωνα με τις εκάστοτε κοινωνικοοικονομικές περιστάσεις. (Βλ. σ. 32, 122, 235, 259, 272, 290, 297, 354, 375, 386 επ.).

9. – Είναι επομένως προφανές, από την άποψη του Φουκώ, η σημασία που απέκτησε η φυλακή, όπως άλλωστε και τα σύγχρονά της άσυλα φρενοβλαβών, ως κύρια έκφραση και συμπύκνωση ενός γενικότερου κλίματος πειθαρχίας, συντηρούμενου από την εξουσία, δίκην αυτοσκοπού. Τη σημασία όμως της φυλακής και τη συνακόλουθη μακροβιότητά της ενίσχυσαν, κατά τον Φουκώ, και ορισμένοι άλλοι παράγοντες.

Πρώτον, το γεγονός ότι με τις εξατομικευτικές διαδικασίες που καθιερώθηκαν για τη μεταχείριση των κρατουμένων και με τη συνεχή παρατήρηση των τελευταίων από τους «επαίοντες» (τεχνικές καταχώρισης κ.λπ.), δημιουργήθηκαν οι προϋποθέσεις για την

ανάπτυξη νέων κλάδων γνώσης, κυρίως της εγκληματολογίας και της ποινολογίας, που, αποδύθηκαν έτσι ν' αρθρώνουν ένα δικαιολογητικό λόγο για τη συντήρηση του θεσμού της φυλακής. (Βλ. σ. 256, 331).

Και δεύτερον, το γεγονός ότι ακριβώς λόγω της αποτυχίας της φυλακής στην «αναμορφωτική» της αποστολή σχηματίστηκαν τελικά στρατιές υπότροπων καταδίκων, ανήμπορων να βρουν εργασία αλλά (ακριβώς γι' αυτό;) κατάλληλων να εξυπηρετούν τις αρχές στην εφαρμογή της πειθαρχικής τους τακτικής (π.χ. ως καταδότες της αστυνομίας). Από τον συνδυασμό μάλιστα των δύο αυτών παραγόντων προέκυψε ίσως και ένας τρίτος, ενισχυτικός του ρόλου της φυλακής, το γεγονός δηλ. ότι ο κρατούμενος ή και απολυόμενος κατάδικος, έχοντας επάνω του την ετικέτα του «εγκληματία», συμβάλλει στη δημιουργία μιας απομονώσιμης, ελεγχόμενης και απεχθούς στο κοινό ομάδας «εγκληματιών», στους κόλπους της οποίας εντάσσεται, μέσα από τους μηχανισμούς μιας διαφοροποιητικής θέσπισης και εφαρμογής του νόμου κατά κοινωνικές κατηγορίες και «παράνομες» μορφές συμπεριφοράς (ανωτ. §8), κάθε δραστηριότητα ή πράξη που θα θεωρούνταν «επικίνδυνη» για τους κρατούντες (π.χ. απεργία). (Βλ. σ. 354, 358, 370, 371, 377).

10. – Η ανάλυση του Φουκώ για την εξάπλωση της πειθαρχικής εξουσίας (της διο-εξουσίας, όπως θα την ονομάσει κατά ευρύτερο τρόπο αργότερα), αλλά και για τη στερέωση του ειδικότερου θεσμού της φυλακής στις σύγχρονες δυτικές κοινωνίες, αποτελεί αναντίρρητα μία από τις καλύτερες του είδους της. Είναι αλήθεια ότι και πριν από τον Φουκώ ή παράλληλα με αυτόν το θέμα απασχόλησε (κυρίως από τη στενότερη, ιστορικο-ποινολογική του πλευρά) ορισμένους ερευνητές, των οποίων τα ονόματα δεν μνημονεύονται πάντοτε στο έργο του Φουκώ: Πρόκειται για τις έρευνες των Rusche/Kirchheimer (1939¹), του Tobias (1968, 1972), του Rothman (1971), των Hay et al. (1975) και του Deyon (1975)⁹. Επίσης και το πρόβλημα των μηχανισμών με τους οποίους κάποιος χαρακτηρίζεται ως εγκληματίας ή τρελός δεν αποτελούσε έως την εποχή του Φουκώ *terra incognita*. Είναι όμως σίγουρα η πρώτη φορά που ο θεσμός της φυλακής συνδέεται κατά τόσο τεκμηριωμένο και παραστατικό τρόπο με τις τεχνικές της

εξουσίας και είναι ίσως, επίσης, η πρώτη φορά που οι τεχνικές αυτές της εξουσίας αναλύονται κάτω από ένα «μεταμαρξιστικό» πρίσμα. Πράγματι, για τον Φουκώ η εξουσία έχει μια ιδιαίτερη έννοια: Είναι μια στρατηγική, μια πολλαπλότητα σχέσεων δύναμης άρρηκτα συνυφασμένων με την κοινωνία. Οι σχέσεις αυτές θεωρεί ότι επιδρούν η κάθε μία επάνω στη δράση των άλλων, χειραγωγώντας προς ένα εφικτό αποτέλεσμα, και ότι διέπονται από υπολογισμό, σκοπούς και στόχους, αλλά χωρίς να έχουν συγκεκριμένο υποκείμενο. Για την ύπαρξή της, η εξουσία προϋποθέτει την έννοια της αντίστασης, γι' αυτό και απλώς ασκείται, χωρίς να ανήκει μόνιμα και τελειωτικά σε κανένα: ούτε σε τάξεις ή κοινωνικές ομάδες, ούτε σε ομάδες ατόμων (π.χ. διανοούμενους), ούτε στο Κράτος, που ελέγχει ωστόσο τις περισσότερες από τις σχέσεις εξουσίας. Μέσα στη δικτυομορφή και χωρίς κεντρικό πυρήνα οργάνωση της εξουσίας εμπλέκονται τελικά όλα τα μέλη του κοινωνικού συνόλου είτε ως εξουσιαστές είτε ως εξουσιαζόμενοι, κατά περίπτωση. Δεν εντάσσεται όμως η εξουσία στο απλουστευμένο σχήμα της εξουσίασης-καταστολής, διότι μια τέτοια θεώρηση περιορίζεται σ' ένα στενό νομικό πλαίσιο και παραγνωρίζει, επιπλέον, τις θετικές πλευρές της εξουσίας, αυτές που της προσδίδουν τον χαρακτήρα μιας κοινωνικά ωφέλιμης, «ποιμαντικής» εξουσίας (pastoral power). Σε αντίθεση, δηλ., προς τη μαρξιστική αντίληψη, που συνάπτει την εξουσία με το Κράτος και θεωρεί ότι η εξουσία υπόκειται στις μορφές παραγωγής, αποτελώντας αντικείμενο αμφισβήτησης μέσα από την πάλη των τάξεων, ο Φουκώ, κατ' επίδραση ίσως από τον Ντάρεντορφ¹⁰, επεκτείνει τη δυνατότητα για άσκηση «κανονιστικής» εξουσίας και σε πλήθος εξωκρατικών φορέων, θεσμών και μεθόδων (εκπαίδευση, οικογένεια, τεχνολογία), ενώ παράλληλα αναγνωρίζει τη δυνατότητα αντίστασης και σε ομάδες πέρα από το χώρο των διαδικασιών παραγωγής και των κοινωνικών τάξεων (π.χ., πολίτες απέναντι στη διοίκηση, παιδιά απέναντι στους γονείς).

11. – Πέρα από τις αμφισβητήσεις που δημιούργησε στους μαρξιστικούς κυρίως κύκλους η αντίληψη του Φουκώ για την εξουσία, καθώς και η γενικότερη μεθοδολογική αποστροφή του προς τις καθολικές-νομοτελειακές ερμηνείες της ιστορίας, *κριτική* η

αντιρρήσεις διατυπώθηκαν και για άλλες πτυχές του έργου του: Ιδίως με αφορμή το διβλίο του «Επιτήρηση και Τιμωρία» παρατηρείται ότι η τεκμηρίωσή του είναι επικεντρωμένη προπάντων σε γαλλικές μόνο πηγές, ότι είναι μονόπλευρος στον τρόπο της ερμηνείας του (π.χ. δεν συνεκτιμά όσο θα έπρεπε τον θρησκευτικό παράγοντα), ότι αγνοεί κρίσιμες πηγές, ότι κάτω από ετικέτες «εποχών» συμπιλεί ιδέες και γεγονότα ασύνδετα μεταξύ τους, ή ότι γενικεύει τις παρατηρήσεις του χωρίς επαρκή θεμελίωση με στοιχεία και ότι δεν λαμβάνει υπόψη του τις αντιστάσεις που προβλήθηκαν ανέκαθεν στην πραγμάτωση των τεχνικών εξουσίας και που οδήγησαν σήμερα σε μια κατάσταση ουσιαστικά διαφορετική από εκείνην που περιγράφει ο Φουκώ.

12. – Από την πλευρά μου, έχω τη γνώμη ότι οι αντιρρήσεις αυτές αντισταθμίζονται κατά πολύ από τη μεστή σε νέες οπτικές γωνίες, σε βαθύτητα σκέψης και σε πλούτο αρχαιακού υλικού έρευνα του Φουκώ, μια έρευνα που συμβάλλει οπωσδήποτε στην ανάπτυξη νέων υποθέσεων εργασίας για τις ανθρωπιστικές επιστήμες. Θα έλεγα όμως ότι η συμβολή αυτή περιορίζεται μόνο σε μία (λαμπρή έστω) κριτική ανάλυση των δεδομένων, σαν να επρόκειτο για την ανάλυση των σχέσεων εξουσίας οποιασδήποτε κοινωνίας ζώων, από αυτές που μελετά η σύγχρονη επιστήμη της κοινωνιο-βιολογίας (π.χ., των μελισσών). Πουθενά στο έργο του δεν υπάρχει κάποια σαφής εξήγηση για τους παράγοντες που οδήγησαν στη διαμόρφωση της σύγχρονης «πειθαρχικής» κοινωνίας, ούτε κάποια πρόταση για την έξοδο από τη σοβούσα κρίση της κοινωνίας αυτής¹¹.

Η ανάλυσή του, αυτή η συνεχής αμφισβήτηση του «αυτονόητου» και του αληθοφανούς (για να μην πω «αληθινού») γίνεται στο τέλος τόσο καταλυτική των σύγχρονων θεσμών και αξιών, και τόσο αρνητική προς οποιαδήποτε άλλη εναλλακτική κατεύθυνση ή λύση, ώστε να οδηγεί στο αδιέξοδο (και ο ίδιος άλλωστε παραδέχεται ότι οι σχέσεις εξουσίας είναι αναπόσπαστες με κάθε μορφή κοινωνίας). Είναι εξάλλου χαρακτηριστικό ότι σε μία από τις λίγες περιπτώσεις όπου ο Φουκώ θέλησε να πάρει θέση για το πώς θα έπρεπε ν' απονέμεται η ποινική δικαιοσύνη, άφησε τελικά το θέμα ανοιχτό: «Οι μάζες», είπε, «θα ανακαλύψουν [εκείνες] έναν τρόπο να αντιμετωπίσουν το πρόβλημα των εχθρών

τους, αυτών που τις έχουν βλάψει ατομικά ή συλλογικά, θα ανακαλύψουν μεθόδους ανταπόδοσης που θα κυμαίνονται από την τιμωρία ως την αναμόρφωση, χωρίς να καταφεύγουν στη μορφή του δικαστηρίου, που (...) πρέπει να αποφεύγεται¹²».

Σε μια από τις ωραιότερες ομιλίες του Ζαρατούστρα, ο Νίτσε κάνει λόγο για τις «Τρεις Μεταμορφώσεις» του δημιουργού: Τρεις, λέγει, είναι οι μεταμορφώσεις που έχει να διανύσει το πνεύμα για να φθάσει στη Δημιουργία νέων αξιών. Πρώτα πρέπει να γίνει καμήλα και να φορτωθεί όλη την υπάρχουσα σοφία και παράδοση. Έπειτα να κινήσει προς την έρημο και να γίνει λιοντάρι, αποτινάσσοντας από πάνω του όλο το βάρος των παλαιών αξιών και αντιπαρατάσσοντας στο παραδοσιακό «οφείλεις» το δικό του «θέλω». Αλλά και το λιοντάρι, για να προχωρήσει στη δημιουργία, για να γίνει όπως θα έλεγε ο ποιητής, από χαλαστής πλάστης, πρέπει με τη σειρά του να μετουσιωθεί σε παιδί. Διότι μόνο το παιδί είναι «αθώτητα και λησμοσύνη, μια νέα αρχή, ένα παιχνίδι, ένας τροχός που γυρίζει γύρω από τον εαυτό του, μία πρώτη κίνηση – ένα άγιο Ναι...»¹³

Φαίνεται ότι ο Φουκώ δεν υπήρξε ποτέ του παιδί.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Σημειώνεται ότι, στις αναπτύξεις που ακολουθούν, οι διβλιογραφικές παραπομπές έχουν περιορισθεί στο ελάχιστο. Η πλήρης τεκμηρίωση των αναπτύξεων αυτών έχει γίνει στη μελέτη που δημοσίευσα με τον ίδιο τίτλο στην «Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών», ειδ. τεύχος 68 Α, 1988, σελ. 130-149. Επίσης σημειώνεται ότι δεν έχουν ληφθεί υπόψη ιδιαίτερα εδώ οι δυο τελευταίοι τόμοι (2ος και 3ος), Paris 1984, του φουκωϊκού έργου «Ιστορία της Σεξουαλικότητας», διότι το περιεχόμενό τους μου έγινε γνωστό μόνον από σχετικές βιβλιοπαρουσιάσεις – π.χ. της Aline Rousselle στο περ. Annales. Economies Sociétés Civilisations, 42: 1987, 317-321.

2. Maurice Crouzet (επιμ.), Histoire générale des civilisations, τ. VII, 1959², Paris, P.U.F. και σε ελλην. μτφρ. Λέοντος Κάβουρα, Αθήνα: Συρόπουλοι/Κουμουνδουρέας, 1959 («Παγκόσμιος Ιστορία του Πολιτισμού»), κεφ. 406. Ι, σελ. 743.

3. Fr. Nietzsche, Also sprach Zarathustra, και ελλ. μτφρ. Λέοντος Κουκούλα («Τάδε Έφη Ζαρατούστρας»), Αθήνα, Βασιλείου 1924 (1884¹), μέρος III in fine, σελ. 306.

4. Για τα ειδικότερα κοινωνικοοικονομικά γνωρίσματα της κλασικής εποχής, που εν μέρει ταυτίζεται με την εποχή του Διαφωτισμού, βλ. V. Coletta, Michel Foucault: Dall' archeologia del sapere alla genealogia del potere, περ. La Questionne criminale, 2:1976, 443-468: 445 επ. Ας σημειωθεί ότι συνήθως ο Φουκώ οριοθετεί το σημείο ρήξης και ασυνέχειας δύο εποχών με αναφορά σε χαρακτηριστικά συμβολικά γεγονότα, όπως η «απελευθέρωση» των τρελών από το ετερόκλητο ίδρυμα της Bicêtre και η ένταξή τους σε εξειδικευμένα άσυλα με συστηματικές μορφές ελέγχου από τον Pinel το 1794 (βλ. Μ. Φουκώ, Η ιστορία της τρέλας, μτφρ. Φραγκίσκης Αμπατζοπούλου, Αθήνα, Ηριδανός, (1975), σελ. 235 επ., 250) και η επίσημη έναρξη λειτουργίας της σωφρονιστικής «αποικίας» του Mettray το 1840 (M. Foucault, Surveiller et punir. Naissance de la prison, Paris, Gallimard, 1975, σελ. 300 επ. Ελλ. μτφρ. 386).
5. Fr. Nietzsche, Η γενεαλογία της ηθικής, μτφρ. και εισαγωγή Δ. Αλεξάνδρου, Αθήνα, Γκοδόσης, 1941 (1887¹), μέρος II, 12, σελ. 78· I, 14, σελ. 42· I, 11, σελ. 36 και πρόλογος σελ. 10· πρβλ. του ίδιου. Το λυκόφως των ειδώλων, μτφρ. Π. Αντωνόπουλου, Αθήνα, Αναγνωστίδης, 1944 (1888¹), σελ. 49-50.
6. Οπωσδήποτε ο Φουκώ αρνήθηκε επανειλημμένα ότι η σκέψη του μπορεί να ενταχθεί στην ολοκληρωτική μορφή μιας προκαθορισμένης πολιτικής άποψης, είτε αυτή είναι τοποθετημένη στα δεξιά, είτε στα αριστερά, είτε οπουδήποτε αλλού (βλ. ιδίως το κείμενο της συνέντευξής του με τίτλο «Politics and Ethics: An Interview» στο έργο The Foucault Reader με επιμ. P. Rabinow, Middlesex: Peregrine, 1984, σελ. 373-380: 375). Είναι όμως εξίσου βέβαιο ότι ο στοχασμός του Φουκώ είναι βαθύτατα πολιτικός με την έννοια ότι επιχειρεί να αναλύσει τις συνθήκες υπό τις οποίες αναπτύσσονται ειδικότερες κοινωνικές συγκρούσεις στις σύγχρονες δυτικές κοινωνίες και να χυπήσει την παράδοση, θέτοντας νέα ερωτήματα με νέα μεθοδολογία: Ch. C. Lemert/G. Gillan, Michel Foucault: Social Theory and Transgression, New York: Columbia Univ. Press, 1982, σελ. X.
7. Προηγήθηκε πάντως το σύντομο αλλά πολύ αξιόλογο έργο του «Η Τάξη του Λόγου», Εναρκτήριο Μάθημα στο Collège de France (1971), όπου με μια σύζευξη αρχαιολογικής και γενεαλογικής μεθόδου διαγράφεται ένα πρόγραμμα μελέτης των κυριότερων σχέσεων εξουσίας και γνώσης. Κυρίως προσεγγίζονται στο πρόγραμμα αυτό οι συνθήκες υπό τις οποίες αναδύεται μια εξουσία συγκροτώντας «τομείς αντικειμένων σε σχέση με τους οποίους θα είναι επιτρεπτή η κατάφαση ή η άρνηση αληθινών ή ψεύτικων προτάσεων» – βλ. M. Foucault, L' ordre du discours, Paris, Gallimard, 1971, σελ. 71-72 και ελλ. μτφρ. από τους Χ. Χρηστίδη και Μ. Μαϊδάση, Αθήνα, Ηριδανός, (1977), σελ. 50.
8. Για τις προτάσεις αυτές των Διαφωτιστών (π.χ., σε εγκλήματα κατά της κοινωνικής ηθικής, δημόσια ατίμωση ή εξορία: Montesquieu, De l' Esprit des Lois, 1748¹, βιβλ. XII, κεφ. IV) βλ. Ν. Κουράκη, Ποινική Καταστολή, Αθήνα, Σάκκουλας, 1985², §§ 138 επ., σελ. 116 επ. Από την ειδική στο θέμα βιβλιογραφία βλ. επίσης Eb. Schmidt, Die geistgeschichtliche Bedeutung der Aufklärung für die Entwicklung der Strafjustiz aus der Sicht des 20. Jahrhunderts, περ. Revue pénale suisse, 75:1958, 341-360, J. Heath, Eighteenth Century Penal Theory, Oxford Univ. Press, 1963, καθώς και O. Fischl, Der Einfluss der Aufklärungsphilosophie auf die Entwicklung des Strafrechts, Breslau 1913.
9. G. Rusche / O. Kirchheimer, Punishment and social structure, New York, Columbia Univ. Press, 1939 (και γερμ. μτφρ. με τίτλο Sozialstruktur und Strafvollzug,

Frankfurt a.M. / Köln: Europäische Verlagsanstalt, 1981 με επιλεγόμενα του H. Steinert· *J. J. Tobias*, Crime and industrial society in the nineteenth century, New York, Schocken, 1968· *τον ιδίου*, Nineteenth century crime in England. Prevention and punishment, New York, Barnes and Noble, 1972· *D. J. Rothman*, The discovery of the asylum, Social order and disorder in the New Republic, Boston, Little, Brown, 1971· *D. Hay* et al. (ed.), Albion's Fatal Tree. Crime and Society in Eighteenth-Century England, London, Allen Lane, 1975· *P. Deyon*, Le temps des prisons. Essai sur l'histoire de la délinquance et les origines du système pénitentiaire, Paris / Lille, Editions Universitaires, 1975.

10. *R. Dahrendorf*, Classes et conflits de classes dans la société industrielle, Paris / La Haye, Mouton, 1972 (α' γερμ. έκδ. 1957)· πρβλ. *Ηλ. Δασκαλάκη*, Η εγκληματολογία της κοινωνικής αντίδρασης, Αθήνα / Κομοτηνή, Α. Σάκκουλας, 1985, σελ. 41 επ., και *Ιωαν. Ε. Μανωλεδάκη*, «Σχετικά με την ουσία του δικαίου», στον τιμητικό τόμο «Προσφορά στον Γεώργιο Μιχαηλίδη-Νουάρο, τ. Β', Αθήνα, Α. Ν. Σάκκουλας, 1987, σελ. 249-260: 252.

11. Πρβλ. *Arlette Farge*, Face à l'histoire, περ. Magazine littéraire, αρ. 207, Μάιος 1984, 40-42: 41 και ελλ. μτφρ. από τον Δ. Σερεμέτη, περ. Διαβάζω, αρ. 125, 28.8.1985, σελ. 20-23: 22. Επίσης και ο ίδιος ο Φουκώ επανειλημμένα σε συνεντεύξεις του είχε υπογραμμίσει ότι «ο ρόλος ενός διανοούμενου δεν είναι να πει στους άλλους τι πρέπει να κάνουν· με ποιο δικαίωμα θα το 'κανε; Θυμηθείτε όλες τις προφητείες, τις υποσχέσεις, τα κελύσματα και τα προγράμματα που οι διανοούμενοι μπόρεσαν να διατυπώσουν κατά τους δυο τελευταίους αιώνες· είδαμε τώρα τα αποτελέσματά τους...»· βλ., συνέντευξη του *M. Foucault* στον *Fr. Ewald* περ. Magazine, littéraire αρ. 207, Μάιος 1984, 18-23: 22 και σε ελλ. μτφρ. από τον Δ. Σερεμέτη, περ. «Διαβάζω», αρ. 125, 28.8.1985, 24-32, σελ. 30· επίσης, τη συνομιλία του Φουκώ με τον *G. Deleuze* για το θέμα «Οι διανοούμενοι και η εξουσία», περ. *L' Arc*, αρ. 49, 6' τριμ. 1972 και μτφρ. στο περ. «Ηριδανός», τεύχ. 4, 1973, 62-71, σελ. 64, τη συζήτηση στρογγυλής τράπεζας με γάλλους ιστορικούς, στο έργο με επιμ. *M. Perrot*, «L' impossible prison. Recherches sur le système pénitentiaire au XIXe siècle», Paris, Seuil, 1980, 40-56 σελ. 53 και την τελευταία συνέντευξη πριν από το θάνατό του, τον Μάιο του 1984, στο έργο *The Foucault Reader* με επιμ. *P. Rabinow*, Middlesex, Peregrine, 1984, σελ. 381-390: 384.

12. *Μ. Φουκώ*, Για τη λαϊκή δικαιοσύνη και τα δικαστήρια, μτφρ. Απ. Μαούνη, Αθήνα, Ερατώ, 1987 (α' δημοσ. 1972), σελ. 63.

13. *Fr. Nietzsche*, Τάδε Έφη Ζαρατούστρας, ελλ. μτφρ. Λέοντος Κουκούλα, Αθήναι, Βασιλείου, 1924 (1884¹), σελ. 25 επ..

Προβλήματα του καιρού μας

ΑΛΖΟΝ, ΚΛΩΝΤ

Η διπλή καταπίεση της γυναίκας. Εξουσία αστική και εξουσία αντρική. Μετ. Σοφία Μαρτίνου

ΑΜΠΥΡΖΕ, ΖΑΝ

Δύναμη και αδυναμία. Δοκίμιο για τις μεταμορφώσεις της ιατρικής και του ανθρώπου. Μετ. Γεώργιος Κ. Χατζόπουλος

Ο άνθρωπος και οι άνθρωποι. Δοκίμιο για τη βιολογική ιδιαιτερότητα του ατόμου. Μετ. Π. Δ. Τζήμας

Το λογικό και το πάθος. Μετ. Γιάννης Κιουρτσάκης

ΑΝΖΙΕ, ΝΤ. – ΚΑΡΑΠΑΝΟΥ, ΦΡ. – ΖΙΛΙΜΠΕΡΤ, Ι. –

ΓΚΡΗΝ, Α. – ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ, Ν. – ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ, Α.
Ψυχανάλυση και ελληνική κουλτούρα. Μετ. Μίλτος Φραγκόπουλος

ΑΝΤΕΡΣΟΝ, ΠΕΡΡΥ

Ο δυτικός μαρξισμός. Μετ. Αλέκος Π. Ζάννας

ΑΤΤΑΛΙ, ΖΑΚ

Οι ήχοι. Μετ. Ντενίζ Ανδριτσάνου

ΒΙΛΑΡ, ΕΣΤΕΡ

Ο ντρεσαρισμένος άντρας. Μετ. Άλκης Σταύρου

ΓΚΟΡΝΤΟΝ, ΤΣΑΪΛΝΤ Β.

Ο άνθρωπος πλάθει τον εαυτό του. Μετ. Λουκάς Θεοδωρακόπουλος

ΓΚΡΑΣΣΕ, ΠΙΕΡ-ΠΩΛ

Εσύ ο μικρούλης Θεός! Δοκίμιο για τη φυσική ιστορία του Ανθρώπου. Μετ. Νίκος Π. Παπαδόπουλος

ΖΑΚΑΡ, ΑΛΜΠΕΡ

Ο άνθρωπος επινοεί τον άνθρωπο. Μετ. Δρ Ευάγγελος Μπρίκας

ΖΑΚΟΜΠ, ΦΡΑΝΣΟΥΑ

Η λογική του ζώντος. Ιστορία της κληρονομικότητας. Μετ. Γεώργιος Κ. Χατζόπουλος

ΚΑΣΤΟΡΙΑΔΗΣ, ΚΟΡΝΗΛΙΟΣ

Η φανταστική θέσμιση της κοινωνίας. Μετ. Σωτήρης Χαλικιάς, Γιούλη Σπαντιδάκη, Κώστας Σπαντιδάκης

ΚΑΣΤΟΡΙΑΔΗΣ, ΚΟΡΝΗΛΙΟΣ – ΚΟΝ ΜΠΕΝΤΙΤ, ΝΤΑΝΙΕΛ

Από την οικολογία στην αυτονομία. Μετ. Άλκης Σταύρου

ΚΟΥΠΕΡ, ΝΤΕΪΒΙΝΤ

Ψυχιατρική και αντιψυχιατρική. Μετ. Καίτη Χατζηδήμου, Ιουλιέτα Ράλλη

ΚΟΥΤΡΟΒΙΚ, ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ

Η εξέλιξη της σεξουαλικής συμπεριφοράς του ανθρώπου

ΛΑΙΝΓΚ, Ρ. ΝΤ. – ΕΣΤΕΡΣΟΝ, Α.

Η ψυχική ισορροπία. Η τρέλα και η οικογένεια. Οικογένειες σχιζοφρενικών. Μετ. Δημήτρης Κιούσης

ΛΑΚΑΝ, ΖΑΚ

Οι τέσσερις θεμελιακές έννοιες της ψυχανάλυσης (Σεμινάριο, Βιβλίο Χ). Μετ. Ανδρομάχη Σκαρπαλέζου

ΛΕ ΓΚΟΦ, ΖΑΚ – ΝΟΡΑ, ΠΙΕΡ

Το έργο της ιστορίας. Μετ. Κλαίρη Μιτσοτάκη. Τόμος Α΄

Το έργο της ιστορίας. Μετ. Κλαίρη Μιτσοτάκη, Νίκος Σαββάτης. Τόμος Β΄

Το έργο της ιστορίας. Μετ. Κλαίρη Μιτσοτάκη, Νίκος Σαββάτης. Τόμος Γ΄

ΛΕΝΤΣΜΑΝ, Ι.

Οι ρίζες του χριστιανισμού. Μετ. Φ. Φωτίου

ΜΑΝΤΕΛ, ΖΕΡΑΡ

Η αποδυναστευση του παιδιού. Κοινωνική ψυχανάλυση της επιβολής. Μετ. Στάμος Ι. Παπαστάμου

ΜΑΝΦΡΕΝΤ, ΑΛΜΠΕΡΤ

Μαξιμιλιανός Ροβεσπιέρος. Μετ. Φ. Φωτίου

ΜΕΣΑΡΟΣ, ΙΣΤΒΑΝ

Η θεωρία του Μαρξ για την αλλοτρίωση. Μετ. Ελένη Κωνσταντέλου

ΜΙΛΩ, ΖΑΚ – ΚΑΖΕΛ, ΦΙΛΙΦ – ΖΑΙΓΚΛ, ΠΙΕΡ – ΝΙΝΙΟ, ΖΑΚ

Ο Μονό και η διαλεκτική. Μετ. Νίκος Π. Παπαδόπουλος

ΜΟΝΟ, ΖΑΚ

Η τύχη και η αναγκαιότητα. Δοκίμιο για τη φυσική φιλοσοφία της νεότερης βιολογίας. Μετ. Νίκος Π. Παπαδόπουλος

ΜΟΡΓΚΑΝ, ΕΛΕΪΝ

Η καταγωγή της γυναίκας. Μετ. Αλέξανδρος Κοτζιάς

ΜΠΑΡΤ, ΡΟΛΑΝ

Αποσπάσματα του ερωτικού λόγου. Μετ. Βασίλης Παπαθασιλείου

Η απόλαυση του κειμένου. Μετ. Φούλα Χατζιδάκη, Γιάννης Κρητικός

Η επικράτεια των σημείων. Μετ. Κατερίνα Παπαϊακώβου

Μυθολογίες. Μάθημα. Εναρκτήρια παράδοση στην έδρα της Φιλολογικής Σημειολογίας της Λογοτεχνίας στο Collège de France (7 του Γενάρη 1977). Μετ. Καίτη Χατζηδήμου - Ιουλιέτα Ράλλη

Ο βαθμός μηδέν της γραφής. Νέα Κριτικά Δοκίμια. Θεώρηση Γιάννης Κρητικός. Μετ. Κατερίνα Παπαϊακώβου

Ο Ρολάν Μπαρτ από τον Ρολάν Μπαρτ. Μετ. Φλοράν Πουανιάν

Φωτεινός θάλαμος. Δοκίμιο. Μετ. Γιάννης Κρητικός

ΜΠΕΡΝΑΡ, ΖΑΝ

Ο άνθρωπος αλλάζει τον άνθρωπο. Μετ. Π. Δ. Τζήμας

ΜΠΟΥΡΣΙΕ, ΑΡΛΕΤ

Η αντιμετώπιση της δυσλεξίας. Απόδοση-προσαρμογή: Βασ. Ι. Χρυσόχου

ΝΕΦΕΛΟΥΔΗΣ, ΒΑΣΙΛΗΣ Α.

Οι ρίζες του ευρωκομμουνισμού. Στιγμές από την ιστορία του αριστερού κινήματος

ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ, ΝΙΚΟΣ

Η αναπαράσταση. Ψυχαναλυτικό δοκίμιο

ΝΙΚΟΛΑΪΦΣΚΙ, ΜΠΟΡΙΣ – ΜΑΙΝΧΕΝ-ΧΕΛΦΕΝ, ΟΤΤΟ

Η ζωή του Καρλ Μαρξ. Ο άνθρωπος, ο αγωνιστής. Μετ. Φ. Φωτίου

ΝΤΕΛΕΖ, ΖΙΑ – ΓΚΟΥΑΤΤΑΡΙ, ΦΕΛΙΞ

Καπιταλισμός και σχιζοφρένεια. Ο αντι-Οιδίπους. Μετ. Καίτη Χατζηδήμου, Ιουλιέτα Ράλλη

ΝΤΕΛΕΖ, ΖΙΑ

Ο Προυστ και τα σημεία. Μετ. Καίτη Χατζηδήμου, Ιουλιέτα Ράλλη

ΝΤΟΛΤΟ, ΦΡΑΝΣΟΥΑΖ

Η περίπτωση Ντομνίκ. Μετ. Θάλεια Ιδομενέα

ΝΤΥΒΕΡΖΕ, ΜΩΡΙΣ

Ο Ιανός το διπλό πρόσωπο της Δύσης. Κοινωνικοπολιτική ανατομία του αστικού καθεστώτος. Μετ. Άλκης Σταύρου

ΝΤΥΜΟΝ, ΡΕΝΕ

Η ουτοπία και ο θάνατος. Μετ. Γεώργιος Κ. Χατζόπουλος

ΠΙΑΖΕ, ΖΑΝ

Επιστημολογία των επιστημών του ανθρώπου. Μετ. Φούλα Χατζιδάκη

ΡΑΪΧ, ΒΙΛΧΕΛΜ

Η σεξουαλική επανάσταση. Για τη χαρακτηριστική αυτορρύθμιση του ανθρώπου. Μετ. Σταύρος Καμπουρίδης

ΡΕΒΕΛ, ΖΑΝ-ΦΡΑΝΣΟΥΑ

Μηδέ ο Μαρξ μηδέ ο Χριστός. Από τη δεύτερη αμερικανική επανάσταση στη δεύτερη παγκόσμια επανάσταση. Μετ. Γεώργιος Χατζόπουλος

Ο πειρασμός του ολοκληρωτισμού. Σταλινικός κομμουνισμός ή φιλελεύθερος σοσιαλισμός: Μετ. Ν. Καρσαλιάκος

ΡΙΒΣ, ΥΜΠΕΡ

Προσμονή στο άπειρο. Η εξέλιξη του σύμπαντος. Μετ. Γ. Κωνσταντινίδης

ΡΙΧΤΑ, ΡΑΝΤΟΒΑΝ

Ο πολιτισμός στο σταυροδρόμι. Η επιστημονικοτεχνική επανάσταση και οι συνέπειές της για το μέλλον του κόσμου. Μετ. Νίκος Καράς

ΣΑΝΖΕ, ΖΑΝ-ΠΙΕΡ

Ο νευρωνικός άνθρωπος. Μετ. Δρ Ευάγγελος Μπρίκας

ΣΑΤΕΛΕ, ΦΡΑΝΣΟΥΑ

Οι πολιτικές ιδεολογίες του 20ού αιώνα. Μετ. Σταύρος Καράς, Μιλτιάδης Κρητικός. Θεώρηση Γιάννης Κρητικός

ΣΑΦ, ΑΝΤΑΜ

Ιστορία και αλήθεια. Μετ. Δημήτρης Δαούλας. Θεώρηση Γιάννης Κρητικός

ΣΝΑΪΝΤΕΡ, ΜΙΧΑΕΛ

Νεύρωση και πάλη των τάξεων. Υλιστική κριτική και απόπειρα μιας απελευθερωτικής αναθεμελίωσης της ψυχανάλυσης. Μετ. Τζένη Μαστοράκη

ΤΕΣΤΑΡ, ΖΑΚ

Το διάφανο αυγό. Μετ. Γιάννης Κρητικός

ΤΟΡ, ΜΙΣΕΛ

Δείχτης νοημοσύνης. Μετ. Φώντας Καλλίας, Αλεξάνδρα Βουδούρη

ΦΑΪΕΡΣΤΟΝ, ΣΟΥΛΑΜΙΤ

Η διαλεκτική του σεξ. Ο φάκελος της φεμινιστικής επανάστασης. Μετ. Γεώργιος Κ. Χατζόπουλος

ΦΟΥΚΩ, ΜΙΣΕΛ

Επιτήρηση και τιμωρία. Μετ. Καίτη Χατζηδήμου, Ιουλιέτα Ράλλη

Ιστορία της σεξουαλικότητας. 1. Η δίψα της γνώσης. Μετ. Γκλόρυ Ροζάκη

Ιστορία της σεξουαλικότητας. 2. Η πείρα των απολαύσεων. Μετ. Καίτη Χατζηδήμου, Ιουλιέτα Ράλλη

Ιστορία της σεξουαλικότητας. 3. Μετ. Γιώργος Κωσταντινίδης

ΦΡΕΪΡΕ, ΠΑΟΥΛΟ

Η αγωγή του καταπιεζομένου. Μετ. Γιάννης Κρητικός. Εισαγωγή στην ελληνική έκδοση: Θεόφραστος Γέρου «Ο Πάουλο Φρέιρε και η ελληνική κοινωνική πραγματικότητα»

ΧΑΚΕΤ, ΕΡΛ

Το αίμα υπέρτατος χυμός. Μετ. Γεώργιος Κ. Χατζόπουλος

ΧΕΙΜΩΝΑΣ, ΓΙΩΡΓΟΣ

Ο χρόνος και το σύμβολο

Μπορεί σήμερα να ντρεπόμαστε για τις φυλακές μας. Όμως, ο 19ος αϊ. ήτανε υπερήφανος για τὰ φρούρια πού ἔχτιζε ἀκόμα καί μέσα στό κέντρο τῶν πόλεων. Γοητευόταν ἀπό τήν καινούργια αὐτή ἐκδήλωση ἠπιότητας πού ἀντικατέστησε τὰ ἰκριώματα. Καί ναρκισσευόταν μέ τήν ἰδέα ὅτι δέν τιμωροῦσε πιά τὰ σώματα, κι ὅτι ἤξερε τώρα πῶς νά ἀναμορφώνει τίς ψυχές. Αὐτοί οἱ τοῖχοι, αὐτά τὰ σίδερα, αὐτά τὰ κελλιά ἀντιπροσώπευαν μιὰ ὀλοκληρη ἐπιχείρηση κοινωνικῆς ὀρθοπεδικῆς.

Αὐτοί πού κλέβουν, φυλακίζονται· αὐτοί πού διάζουν, φυλακίζονται· κι αὐτοί πού σκοτώνουν, ἐπίσης. Ἀπό πού ξεκινάει αὐτή ἡ παράξενη πρακτική, καί τὸ περιεργό αὐτό σχέδιο νά φυλακίζεις γιά νά ἀναμορφώσεις, πού προὔαλλουν ὅλοι οἱ σύγχρονοι Ποινικοί Κώδικες; Μήπως πρόκειται γιά κάποια παλιά κληρονομιά τῶν μπουντρουμιῶν τοῦ Μεσαίωνα; Μάλλον, ἴσως, γιά μιὰ νεότερη τεχνολογία: γιά τήν ὀργάνωση, ἀπό τόν 16ο ὡς τόν 19ο αἴωνα, ἐνός συνόλου ἀπό διαδικασίες γιά ἀστυνόμευση, ἔλεγχο, ἐπιτήρηση, διαπαιδαγώγηση τῶν ἀτόμων, κάνοντάς τους συγχρόνως «πειθαρχικούς καί ὠφέλιμους». Ἐπιτήρηση, ἀσκήσεις, γυμνάσια, ἐπισημάνσεις, κοινωνική τάξη καί θέση, ταξινομήσεις, ἐξετάσεις, καταχωρίσεις – μιὰ ὀλόκληρη μεθοδὸς γιά ὑποταγῆ τῶν σωμάτων, γιά χαλιναγώγηση τῆς ἀνθρώπινης πολλαπλότητος καί γιά χειραγώγηση τῶν δυνάμεών τους, ἀναπτύχθηκε, κατὰ τοὺς κλασικούς αἰῶνες, στά νοσοκομεῖα, στόν στρατό, στά σχολεῖα, στά λυκεία καί στά ἐργαστήρια: ἡ πειθαρχία. Χωρὶς ἀμφιβολία ὁ 18ος αἴ. ἐπινοήσε τίς ἐλευθερίες· τοὺς ἔδωσε ὅμως ἕνα ὑπόδαθρο βαθύ καί στερεό – τὴν πειθαρχημένη κοινωνία στήν ὁποία ἐξακολουθοῦμε νά ὑπαγόμαστε.

Ἡ φυλακὴ θά πρέπει νά ἀνατοποθετηθεῖ μέσα στόν σχηματισμό αὐτῆς τῆς κοινωνίας τῆς ἐπιτήρησης.

Ἡ σύγχρονη τιμωρητικὴ δέν τολμάει πιά νά λέει ὅτι τιμωρεῖ τὰ ἐγκλήματα· ἰσχυρίζεται ὅτι ἀναμορφώνει τοὺς ἐγκληματίες. Πάνε κιόλας δύο αἰῶνες πού συγγενεῖ καί ζεῖ ἀρμονικά μέ τίς «ἐπιστήμες τοῦ ἀνθρώπου». Αὐτὸ εἶναι καί ἡ ἀλαζονεία τῆς, ὁ τρόπος τῆς, πάντως, νά μὴν ντρέπεται γιά τὸν ἑαυτό τῆς: «Ἴσως νά μὴν ἔχω ἀκόμα ἐντελῶς δίκιο· κάντε λίγη ὑπομονή, κοιτάξτε πῶς γίνομαι σιγά σιγά σοφὴ». Πῶς ὅμως ἡ ψυχολογία, ἡ ψυχιατρικὴ, ἡ ἐγκληματολογία θά μπορούσαν νά δικαιολογήσουν τὴ σημερινὴ δικαιοσύνη, ἀφοῦ ἡ ἱστορία τους δείχνει τὴν ἴδια πολιτικὴ τεχνολογία, στό σημεῖο ἀπὸ ὅπου ξεκίνησαν καί οἱ μὲν καί οἱ ἄλλες; Κάτω ἀπὸ τὴ γνωριμία τῶν ἀνθρώπων καί τὸν ἐξανθρωπισμό τῶν τιμωριῶν, θρῖσκουμε μιὰ κάποια πειθαρχικὴ ἐξουσία ἐπὶ τῶν σωμάτων, μιὰν ἀνάμικτη μορφή ὑποδοῦλωσης καί ἀντικειμενοποίησης, μιὰν ἴδια «ἐξουσία-γνώση». Μποροῦμε, μήπως, νά ζανοῦμε τὴ γενεαλογία τῆς νεότερης ἠθικῆς μέ ἀφετηρία τὴν πολιτικὴ ἱστορία τῶν σωμάτων;

Μ. Φ.